

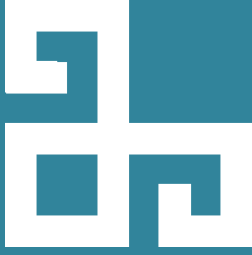
КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN -TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

MANAS Journal of Social Studies

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

<http://journals.manas.edu.kg>

2019

8

EK 1

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
	Araştırma Makalesi / Research Article	
	EDEBİYAT	
Arzu Korucu	Ruh Adam'da Animayla Aydınlanan Yeniden Doğuş Arketipi: Selim Pusat'ın Sonsuz İstirabı <i>The Rebirth Archetype Illuminated by Anima in Ruh Adam: The Eternal Agony of Selim Pusat</i>	710-724
Barış Mutlu	John M. Coetzee'nin Gözüyle Filozoflar ve Hayvanlar <i>Philosophers and Animals from The Perspective of John M. Coetzee</i>	725-743
Nurdin Useev	"Манас" Эпосундагы Кырк Чоро жана Энесай Жазма Эстеликтериндеги Кырк Эр <i>Forty Choros in The "Manas" Epic and Forty Private Soldiers in The Yenisei Inscriptions</i>	744-750
Seçil Hirik	Dede Korkut Hikâyeleri'nde Söz Edim Yapıları <i>Speech-Act Structures in Dede Korkut Stories</i>	751-768
Ümit Hunutlu	Atebetü'l-Hakâyık'ta Eksilteli Yapılar <i>Elliptical Structures in Atebetü'l-Hakâyik</i>	769-793
	EĞİTİM	
Erhan Ünal Fatih Özdiñç	Teknoloji Destekli İşbirliğine Dayalı Öğrenme Sürecine İlişkin Öğretmen Adaylarının Deneyimlerinin İncelenmesi <i>Exploring The Experiences of Pre-Service Teachers on Technology Supported Collaborative Learning</i>	794-810
Murat Genç	Öğretmen Adaylarının Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi <i>Determination of Attitudes on Renewable Energy Sources of Pre-Service Teachers</i>	811-821

Rabia Sarıca	2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılında Değiştirilen Üniversite Giriş Sınav Sisteminin Ortaöğretim 12. Sınıf Öğrencilerinin Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi <i>Evaluation of University Entrance Examination System Changed in 2017-2018 Academic Year in The Context of 12th Grade Students' Opinions</i>	822-846
Rıdvan Demir	Sanal Gerçeklik Gözlüğüne Dayalı Din Öğretimine Yönelik Öğretmen Adaylarının Tutumu <i>The Attitude of Preservice Teachers' for Religious Teaching Based on Virtual Reality Glasses</i>	847-861
GÜZEL SANATLAR		
Toğrul Halilov	Tunç Çağı Seramiklerinin Desenleri Işığında Nahcivan'dan Orhun'a Prototürk Damga ve İşaretleri <i>On The Basis of Bronze Ceramics The Prototurkish Stamps and Marks From Nakhchivan to Orkhon</i>	862-872
İLAHİYAT		
Ahmet Özdemir	İbn Kesir'de Mucize Anlayışı <i>The Mentality of Miracle in Ibn Kathir</i>	873-898
Enver Arpa	Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol <i>The Contemporary Mental School of Interpretation</i>	899-918
Enver Bayram	Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekkî Sureler Bağlamında) <i>The Meccan Polytheists' Attitudes against The Prophethood (In The Context of Meccan Suras)</i>	919-939
M. Caner Hıgaroğlu Luay Hatem Yaqoob	Allah'ın Cüz'ileri (Tikeller) Bilmesi Meselesi: İbn Sinâ, Gazzâlî ve Hocazâde'nin Görüşlerinin Karşılaştırılması <i>The Issue of God's Knowledge of Particulars: Comparison of Visions of Avicenna, Gazzâlî and Hojazadhe</i>	940-950
Mehmet Korkmaz Cemil Osmanoğlu	Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi <i>The Effects of Globalization on Society and Individual Life and Religious Education</i>	951-967
Yaşar Alkan	Tevrat'ta Adalet, İktisadi Adalet, Prosedürel Adalet, İsrailoğulları ve Yahudilerin İktisadi Etkileri <i>Justice, Economic Justice, Procedural Justice, Israelites in Torah and Economic Influences of Jews</i>	968-976
İKTİSAT		
Elif Özlem Aşkın Umur Aşkın	İşgücü Piyasasında Enformel Kadın İşgücü: Ev Eksenli Çalışan Kadınlara Yönelik Bir Araştırma <i>Informal Female Workforce in The Labor Market: A Research for Women Working at Home Axis</i>	977-1001
Şükrü Apaydın	Türkiye'de İşsizliğin Kaynakları: Bir Yapısal Vektör Hata Düzeltme Modeli <i>Unemployment Sources in Turkey: A Structural Vector Error Correction Model</i>	1002-1016

İŞLETME – YÖNETİM VE ORGANİZASYON		
Ahmet Sait Özkul	Popüler İş Hayatı Yazarlarından Carnegie ve Casson'un Türk İşletmecilik Literatürüne Katkıları Üzerine Bir İnceleme <i>An Analysis on The Contributions of Popular Business Life Authors Carnegie and Casson on The Turkish Business Management Literature</i>	1017-1032
Emel Gelmez Vural Çağlıyan	Üretim ve Pazarlama Yeteneklerinin İşletme Performansına Etkisi: Konya Ayakkabı Kümesi Üzerine Bir Araştırma <i>The Effect of Manufacturing and Marketing Capabilities on Business Performance: A Research on Konya Footwear Cluster</i>	1033-1054
Hülya Çağırın Kendirli Selçuk Kendirli Harun Kısacık	<i>The Frauds and Errors in Auditing: A Case Study in Çorum Area</i> <i>Denetimde Hile ve Hatalar: Çorum Bölgesinde Bir Çalışma</i>	1055-1069
Salih Memiş Selçuk Korucuk	Dematel ve Vikor Bütünleşik Yaklaşımı ile Gıda İşletmelerinde İnovasyon Çeşitlerinin Önceliklendirilmesi ve En İdeal Firma Seçimi <i>Prioritize Types of Innovation in Food Enterprises with Dematel and Vikor Integrated Approach and The Best Ideal Company Selection</i>	1070-1084
Seçkin Gönen Fatih Yıldırım	Bağımsız Denetimde Kanıt ve BİST Uygulaması <i>Evidence in Independent Audit and BIST Application</i>	1085-1097
MEDYA VE İLETİŞİM		
Esra Tani Harun Yıldız	Sosyal Medyada Farklılıkların Yönetimi: Bir Vaka İncelemesi <i>Diversity Management on The Social Media: A Case Study</i>	1098-1113
Fadime Dilber	Yüz Yüze Oy Toplama (Canvassing) Uygulamasının Seçmenler Üzerine Etkileri: Karaman İli Seçmenleri Üzerine Bir Araştırma <i>The Effects of Face-To-Face Vote Garnering (Canvassing) Implementation on The Electorates: A Research on The Electorates In The City of Karaman</i>	1114-1135
Selva Ersöz	Understanding WhatsApp Parent Groups' Dynamics: Group Communication and Information Sharing <i>WhatsApp Ebeveyn Gruplarının Dinamiklerini Anlamak: Grup İletişimi ve Bilgi Paylaşımı</i>	1136-1152
PSİKOLOJİ		
Cıldız Mamirova Hasan Yılmaz	İtaatkârlar Daha Mı Mutlu? "Pozitif Psikoloji Perspektifinden Boyun Eğicilik" <i>Are The Obedient Happier? Submissiveness in Terms of Positive Psychology</i>	1153-1169
Elmas Merve Malas	Ruhsal Bozukluklara Karşı Stigma-Derleme <i>Stigma Toward to Mental Illness-Review</i>	1170-1188
Hasan Yılmaz	İlişki Niteliği ve Bağışlamanın Mutluluk Üzerindeki Etkisi <i>The Influence of Relationship Quality and Forgiveness on Happiness</i>	1189-1204
Melike Sert Zeliha Traş	Ergenlerin Duygusal Zekâ Düzeyleri ile Öz-yeterlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examining of The Correlation between Emotional Intelligence Levels and Self Efficacy Perceptions of Adolescents</i>	1205-1220

	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ	
Çiğdem Akman	Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatına (UCLG-MEWA) Üyelikler Üzerinden Bir Araştırma <i>A Study on The Membership of Turkey in The United Cities and Local Governments Middle East and West Asia Section (UCLG-MEWA)</i>	1221-1242
Yahya Aydın İsa Yeğen	Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Bürokrasi ve Memurlar <i>Bureaucracy and Civil Servants in The Stories of Sabahattin Ali</i>	1243-1284
SOSYOLOJİ		
Erol Bulut	Evaluating Terrorism within The Framework of Weber's Ethics, Action and Authority Concepts <i>Weber'in Ahlak, Eylem ve Otorite Kavramları Çerçevesinde Terörizmin Değerlendirilmesi</i>	1285-1303
SPOR BİLİMLERİ		
Abdullah Bora Özkara	Spor Lisesi Öğrencilerinin Girişimcilik Yeterliliklerinin İncelenmesi <i>Investigation of Entrepreneurship Qualifications of Sports High School Students According to Participation in Sportive Activities</i>	1304-1312
Ahmet İslam Osman İmamoğlu	Spor Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Ordu Üniversitesi Örneği) <i>The Examination of Attitudes Relating to Teaching Professions of University Students Receiving Sport Education (Sample of Ordu University)</i>	1313-1324
Fatih Yaşartürk Handan Yılmaz	Rekreatif Etkinliklere Katılan Kamu Personellerinin İş Stresi ve Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>The Investigation of The Relationship between The Business Stress and The Perceived Freedom Levels at The Free Time of The Civil Servants Participated in Recreational Activities</i>	1325-1335
Gökmen Kılınçarslan Harun Genç Akan Bayraktar İdris Kayantaş	Investigation of Basketball Ability Levels and some Performance Characteristics of Male and Female Students <i>Kız ve Erkek Öğrencilerin Basketbol Yetenek Düzeyleri ve Bazı Performans Özelliklerinin İncelenmesi</i>	1336-1344
Uğur Dündar Sibel Tetik Kerim Dündar Süleyman Gönülateş Tansu Yaan	Dayanıklılık Antrenmanları Sonucu Plazma Hacim Değişiklikleri ve Performans İlişkisi <i>Endurance Training Outcomes Plasma Volume Changes and Performance Relationship</i>	1345-1352
TARİH		
Selim Özcan	Amasyalı Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı Hakkındaki Görüşleri <i>Amasya Ghazis' Views about The Cyprus Peace Operation</i>	1353-1366
Ümit Baki Erdem Murat Hanilçe	Mıgırdıç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası - Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre- <i>Meguerditch Tokatlian, Tokatlian Hotels, Club and Restaurant - According to The Ottoman Archive of Presidency of Turkish Republic's Documents-</i>	1367-1390

	TURİZM	
Aydın Ünal	Turistlerin Destinasyon Seçimi Öncesi Beklentileri ve Satın Alma Sonrası Değerlendirmeleri: Kapadokya Örneği <i>Tourists' Expectations before Choosing The Destination and Their Post-Purchase Evaluations: The Case of Cappadocia</i>	1391-1411
Bayram Akay Berkant Özögütçü	Turist Rehberlerinin Gastronomi Bilgisi ve Algısının Tavsiye Niyetine Etkisi <i>Effects of Gastronomy Knowledge and Perception of Tourist Guides on Intention of Recommendation</i>	1412-1424
	EDEBİYAT	
Mehmet Sayın	"Bellek" ve "Zaman" Kavramları Işığında Modiano'nun En Uzağından Unutuşun Adlı Yapıtına Genel Bakış <i>General Overwiev of Modiano's Novel Out of The Dark in The Light of Concepts: "Memory" and "Time"</i>	1425-1433
	Tez Özeti / Thesis Summary	
	İŞLETME	
Gülşen Serap Çekerol Ece Yürekli	Öğrencilerin Üniversite Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Analitik Hiyerarşi Süreciyle (AHS) Belirlenmesi: Eğitim Hizmetleri Pazarlaması Bakımından Bir Değerlendirme <i>Identifying The Factors Influencing University Preferences of Students with Analytic Hierarchy Process (AHP): An Evaluation in Terms of Education Services Marketing</i>	1434-1458

Kyrgyz-Turkish Manas University
Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies, MJSS
MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi / Quarterly Publishing Refereed International Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Year: 2019

Volume: 8

Issue: S1

SAHİBİ Kyrgyz-Turkish Manas University
OWNERS Prof. Dr. Sebahattin Balcı
Prof. Dr. Asılbek Kulmırzayev

BAŞ EDİTÖR Assoc. Prof. Dr. Hasan Gül Ondokuz Mayıs University
EDITOR-in-CHIEF

EDİTÖR YARDIMCISI Assoc. Prof. Dr. Cengiz Buyar Kyrgyz-Turkish Manas University
ASSOCIATE EDITOR

ALAN EDİTÖRLERİ Prof. Dr. Rüştü Yeşil Ahi Evran University
FIELD EDITORS Prof. Dr. Fatih Başbuğ Akdeniz University
Assoc. Prof. Dr. Barış Erdem Balıkesir University
Assoc. Prof. Dr. Bilal Demirhan Ondokuz Mayıs University
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Bıyıklı Dumlupınar University
Assist. Prof. Dr. Emin Yürekli Pamukkale University
Assist. Prof. Dr. Seyil Najimudinova Kyrgyz-Turkish Manas University

YAYIN KURULU Assoc. Prof. Dr. Hasan Gül (Başkan) Kyrgyz-Turkish Manas University
EDITORIAL BOARD Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu Recep Tayyip Erdogan University
Assoc. Prof. Dr. Muhittin Düzenli Ondokuz Mayıs University
Assist. Prof. Dr. Cunus Ganiev Kyrgyz-Turkish Manas University
Assist. Prof. Dr. Uğur Ünal Kyrgyz-Turkish Manas University

REDAKSİYON/ **Türkçe:**
REDAKTION Fatih Çelik
Bilal Bağlan
Memet Saldıran

Kırgızca:
Rayhan Taştemirova
Saatkan Narkulova

İngilizce:
İrfan Arık

Rusça:
Svetlana Parmanasova

TEKNİK DESTEK/ Baktığül Ermatova
TECHNICAL ASSISTANTS Jumagul Nurakun Kızı
şuhrat Daulyatov

SAYI HAKEMLERİ ISSUE REVIEWERS

Prof. Dr. Ahmet Yiğit	Dr. Öğr. Üyesi Ali Aycı
Prof. Dr. Ali Tilbe	Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi Özbey
Prof. Dr. Asiye Mevhibe Coşar	Dr. Öğr. Üyesi Ali Yüksek
Prof. Dr. Celalettin Serinkan	Dr. Öğr. Üyesi Aliye Akın
Prof. Dr. Erdal Zorba	Dr. Öğr. Üyesi Alparslan Gazi Aykın
Prof. Dr. Fuat Sekmen	Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Gökdeniz
Prof. Dr. İbrahim Yıldırım	Dr. Öğr. Üyesi Aynur Yılmaz
Prof. Dr. İrfan Ertuğrul	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gökhan İpekoğlu
Prof. Dr. Kutay Oktay	Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Hamdi Başkan
Prof. Dr. Kürşad Yılmaz	Dr. Öğr. Üyesi Aziz Bostan
Prof. Dr. Mehmet Aydın	Dr. Öğr. Üyesi Bilal Solak
Prof. Dr. Mehmet Taşdemir	Dr. Öğr. Üyesi Cahit Aytekin
Prof. Dr. Muharrem Daşdemir	Dr. Öğr. Üyesi Cemal İnce
Prof. Dr. Mustafa Çakmaklıoğlu	Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Güngör
Prof. Dr. Mustafa Köylü	Dr. Öğr. Üyesi Emin Yürekli
Prof. Dr. Nadir Çeliköz	Dr. Öğr. Üyesi Engin Boztepe
Prof. Dr. Osman Eyüpoğlu	Dr. Öğr. Üyesi Erkan Akgöz
Prof. Dr. Remzi Duran	Dr. Öğr. Üyesi Erol Koçoğlu
Prof. Dr. Salahaddin Bekki	Dr. Öğr. Üyesi Evrim Erol
Prof. Dr. Selçuk Kendirli	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan İpekoğlu
Prof. Dr. Yavuz Demirel	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Kerse
Doç. Dr. Ali Fuat Gökçe	Dr. Öğr. Üyesi Gökmen Kılınçarslan
Doç. Dr. Asli Yurdigül	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Çiftçi
Doç. Dr. Bayram Çetin	Dr. Öğr. Üyesi Hatice İrem Özteke Kozan
Doç. Dr. Bayram Şahin	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Pamukçu
Doç. Dr. Ebru Oğuz	Dr. Öğr. Üyesi Kanışay Muktarova
Doç. Dr. Fatih Türkmen	Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Erdoğan
Doç. Dr. Gülsen Serap Çekerol	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kıldıroğlu
Doç. Dr. Hakan Dünder	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ulutaş
Doç. Dr. Hasan Yılmaz	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş
Doç. Dr. Kamil Civelek	Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Balıkçioğlu
Doç. Dr. Lale Avşar	Dr. Öğr. Üyesi Osman Arıcan
Doç. Dr. Mehmet Demirci	Dr. Öğr. Üyesi Özer Yılmaz
Doç. Dr. Muhammet Nurullah Cicioğlu	Dr. Öğr. Üyesi Seda Şahin
Doç. Dr. Muharrem Açıkgoz	Dr. Öğr. Üyesi Seyil Najimudinova
Doç. Dr. Mustafa Bıyıklı	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Barbaros Yalçın
Doç. Dr. Nevzat Tetik	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ertan Tağman
Doç. Dr. Olcay Mülazimoğlu	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Gönülateş
Doç. Dr. Ozan Sever	Dr. Öğr. Üyesi Tolga Gök
Doç. Dr. Ömer Lütfi Antalyalı	Dr. Öğr. Üyesi Uğur Baloğlu
Doç. Dr. Recep Özkan	Dr. Öğr. Üyesi Yakın Ekin
Doç. Dr. Recep Yılmaz	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Gökalp
Doç. Dr. Selahattin Avşaroğlu	Dr. Öğr. Üyesi Zamira Öskönbayeva
Doç. Dr. Serdar Geri	Dr. Öğr. Üyesi Zeki Yüksekbilgili
Doç. Dr. Tuncer Özdil	Öğr.Gör.Dr. Kanışay Muktarova
Doç. Dr. Ulviye Aydın	Dr. Abdıraşit Babataev
Doç. Dr. Vedat Aktepe	Dr. Adilya Yamaltdinova
Doç. Dr. Yahya Altinkurt	Cumagül Nurakunkızı
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkerim Karadeniz	İrfan Arık
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yıkış	

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)

ABSTRACTING & INDEXING

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)

Academia Edu

Türk Eğitim Endeksi

Directory of Research Journals Indexing

Araştırmamax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

İdeal Online

Academic Resource Index

Cosmos IF

Scientific Indexing Services (SIS)

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi / MANAS Journal of Social Studies
Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. Ahmetali Alimbekov
Prof. Dr. Alaaddin Yalçınkaya
Prof. Dr. Ali Abishev
Prof. Dr. Alisher Rasulov
Prof. Dr. Avdhesh Jha
Prof. Dr. Aydın Sarı
Prof. Dr. Aylin Görgün Baran
Prof. Dr. Başaran Gençdoğan
Prof. Dr. Belkıs Özkara
Prof. Dr. Bulat Kumekov
Prof. Dr. Burhanuddin. B. Siddiqui
Prof. Dr. Cahit Aytekin
Prof. Dr. Cahit Kelekeçi
Prof. Dr. Celaleddin Serinkan
Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur
Prof. Dr. Coşkun Arslan
Prof. Dr. Ercan Oktay
Prof. Dr. Erdal Hamarta
Prof. Dr. Fahri Unan
Prof. Dr. Fatih Başbuğ
Prof. Dr. Fatma Arpacı
Prof. Dr. Fuat Sekmen
Prof. Dr. Gani Kaliev
Prof. Dr. Gülden S. Yüksekkaya
Prof. Dr. H. Mehmet Soysaldı
Prof. Dr. H. Mustafa Paksoy
Prof. Dr. Hakan Çetintaş
Prof. Dr. Hakan Sarıtaş
Prof. Dr. Hakan Taş
Prof. Dr. Hamza Çakır
Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Prof. Dr. Hayati Beşirli
Prof. Dr. Hüseyin Musmal
Prof. Dr. İbrahim Organ
Prof. Dr. İbrahim Taş
Prof. Dr. İrfan Kalaycı
Prof. Dr. Jignasu Yagnik
Prof. Dr. Joginder Singh
Prof. Dr. Kemal Kantarcı
Prof. Dr. Kubatbek Tabaldiyev
Prof. Dr. Kurban Ünlüönen
Prof. Dr. Layli Ukubayeva
Prof. Dr. M. Mustafa Çakmaklıoğlu
Prof. Dr. Mahmut Kartal
Prof. Dr. Mehmet Alagöz
Prof. Dr. Mehmet Aydın
Prof. Dr. Mehmet Balcılar
Prof. Dr. Mehmet Erdem
Prof. Dr. Mehmet Şişman
Prof. Dr. Mehmet Taşdemir
Prof. Dr. Meltem Onay
Prof. Dr. Metin Karadağ
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel
Prof. Dr. Muhammed Karataş
Prof. Dr. Mustafa Alıcı
Prof. Dr. Mustafa Köylü
Prof. Dr. Mustafa Orçan
Prof. Dr. Mustafa Sanal
Prof. Dr. Nadir Çeliköz

Prof. Dr. Nafiz Tok
Prof. Dr. Niyazi Usta
Prof. Dr. Nurbübü Asipova
Prof. Dr. Nuriddin Kayumov
Prof. Dr. Orazali Sabden
Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu
Prof. Dr. Polina Ananchenkova
Prof. Dr. Rahman Alshanov
Prof. Dr. Recep Kök
Prof. Dr. Rüşti Yeşil
Prof. Dr. Salahaddin Bekki
Prof. Dr. Selçuk Kendirli
Prof. Dr. Şenol Çavuş
Prof. Dr. Shakir Ullah
Prof. Dr. Süleyman Barutçu
Prof. Dr. Süleyman Cem Őaktanlı
Prof. Dr. Süleyman Uyar
Prof. Dr. Tamer Bolat
Prof. Dr. Tarkan Oktay
Prof. Dr. Tatiana Pyshkina
Prof. Dr. Tohtar Esirkepov
Prof. Dr. Turar Koychuev
Prof. Dr. Vefa Taşdelen
Prof. Dr. Yavuz Demirel
Prof. Dr. Yüksel Öztürk
Prof. Dr. Yusuf Avcı
Prof. Dr. Yusuf Doğan
Prof. Dr. Zamira Derbisheva
Assoc. Prof. Dr. Abdullah Karaçağ
Assoc. Prof. Dr. Adem Göleç
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Naci Çoklar
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Oktan
Assoc. Prof. Dr. Ali Can
Assoc. Prof. Dr. Ali Rıza Töngür
Assoc. Prof. Dr. Anarkan Kasımalieva
Assoc. Prof. Dr. Aralym Orazgalıyeva
Assoc. Prof. Dr. Aslı Yurdıgöl
Assoc. Prof. Dr. Attila Dol
Assoc. Prof. Dr. Aydanur Gacener Atış
Assoc. Prof. Dr. Ayhan Gokdeniz
Assoc. Prof. Dr. Aysen Temel Eginli
Assoc. Prof. Dr. Bariş Erdem
Assoc. Prof. Dr. Bayram Şahin
Assoc. Prof. Dr. Bayram Tay
Assoc. Prof. Dr. Bilal Demirhan
Assoc. Prof. Dr. Bülent Bayraktar
Assoc. Prof. Dr. Bülent Salderay
Assoc. Prof. Dr. Burak Çamurdan
Assoc. Prof. Dr. Canturk Kayahan
Assoc. Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev
Assoc. Prof. Dr. Cengiz Buyar
Assoc. Prof. Dr. Cengiz Şahin
Assoc. Prof. Dr. Cenk Demirkıran
Assoc. Prof. Dr. Cevit Yavuz
Assoc. Prof. Dr. Dzhiparkul Abdyrakmanova
Assoc. Prof. Dr. Elbeyi Pelit
Assoc. Prof. Dr. Emel M. Kocaman
Assoc. Prof. Dr. Erkan Göksu
Assoc. Prof. Dr. Esra Aytaç Adalı

Assoc. Prof. Dr. Eyyüp Yaraş
Assoc. Prof. Dr. Firdevs S. Çakar
Assoc. Prof. Dr. Güner Özkan
Assoc. Prof. Dr. Hakan Akdağ
Assoc. Prof. Dr. Hakan Dündar
Assoc. Prof. Dr. Hasan Dam
Assoc. Prof. Dr. Hasan Gül
Assoc. Prof. Dr. Hasan Yılmaz
Assoc. Prof. Dr. Hatice Kumcağız
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Çeken
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Çelik
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Şimşek
Assoc. Prof. Dr. İbrahim Durak
Assoc. Prof. Dr. İdris Nebi Uysal
Assoc. Prof. Dr. İlhan Toksöz
Assoc. Prof. Dr. İrfan Ertuğrul
Assoc. Prof. Dr. Jon Mahoney
Assoc. Prof. Dr. Kadir Karagöz
Assoc. Prof. Dr. Kutay Oktay
Assoc. Prof. Dr. Lutfi Atay
Assoc. Prof. Dr. Mahmut Yardımcıoğlu
Assoc. Prof. Dr. Marjan Petreski
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Demirci
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Erol
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Güneş
Assoc. Prof. Dr. Mehmet İnce
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Korkmaz
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Sait Dilek
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Türkmen
Assoc. Prof. Dr. Metin Aksoy
Assoc. Prof. Dr. Muharrem Eş
Assoc. Prof. Dr. Muhittin Demiray
Assoc. Prof. Dr. Muhittin Düzenli
Assoc. Prof. Dr. Murat Gökalp
Assoc. Prof. Dr. Muratbek Kocobekov
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Akkuş
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Arslan
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Uslu
Assoc. Prof. Dr. Necdet Ekinci
Assoc. Prof. Dr. Nuraydın Topçu
Assoc. Prof. Dr. Nurten Sargın
Assoc. Prof. Dr. Oğuz Türkay
Assoc. Prof. Dr. Ömer Akdağ
Assoc. Prof. Dr. Osman Eyüpoğlu
Assoc. Prof. Dr. Ozan Yılmaz
Assoc. Prof. Dr. Özlem Güzel
Assoc. Prof. Dr. Ramazan Göral
Assoc. Prof. Dr. Recep Özkan
Assoc. Prof. Dr. Rıfat Uslu
Assoc. Prof. Dr. Sabahattin Çiftçi
Assoc. Prof. Dr. Selahattin Avşaroğlu
Assoc. Prof. Dr. Selçuk Burak Haşiloğlu
Assoc. Prof. Dr. Semra Akar Şahingöz
Assoc. Prof. Dr. Seyfi Yıldız
Assoc. Prof. Dr. Seymur Ağazade
Assoc. Prof. Dr. Sezen Bozyiğit
Assoc. Prof. Dr. Sibel Mehter Aykın
Assoc. Prof. Dr. Tahmira Sabralieva
Assoc. Prof. Dr. Tamer Eren
Assoc. Prof. Dr. Tuncer Özdil
Assoc. Prof. Dr. Ulviye Aydın
Assoc. Prof. Dr. Yaşar Ayyıldız
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Yavuzer

Assoc. Prof. Dr. Yılmaz Karadeniz
Assoc. Prof. Dr. Yücel Öksüz
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre Gürbüz
Assoc. Prof. Dr. Yusuf Gökalp
Assoc. Prof. Dr. Zafer Tangulu
Assoc. Prof. Dr. Zeliha Traş
Assoc. Prof. Dr. Zübeyir Bağcı
Assist. Prof. Dr. Abdullah Uslu
Assist. Prof. Dr. Ahmet Özdemir
Assist. Prof. Dr. Ahmet Tayfur Akcan
Assist. Prof. Dr. Ahmet Yıkılmış
Assist. Prof. Dr. Alaattin Başoda
Assist. Prof. Dr. Ali Acaray
Assist. Prof. Dr. Ali Yüksek
Assist. Prof. Dr. Aliye Akın
Assist. Prof. Dr. Alpaslan Gazi Aykın
Assist. Prof. Dr. Alpaslan Gözler
Assist. Prof. Dr. Arif Behiç Özcan
Assist. Prof. Dr. Arzu Boy
Assist. Prof. Dr. Arzu Gürdoğan
Assist. Prof. Dr. Aydoğan Aydoğdu
Assist. Prof. Dr. Ayhan Bulut
Assist. Prof. Dr. Ayhan Dever
Assist. Prof. Dr. Aynura Turdaliyeva
Assist. Prof. Dr. Aysun Atagan Çetin
Assist. Prof. Dr. Azamat Maksudunov
Assist. Prof. Dr. Aziz Bostan
Assist. Prof. Dr. Aziz Öztürk
Assist. Prof. Dr. Bahattin Gencal
Assist. Prof. Dr. Bakıt Turdumambetov
Assist. Prof. Dr. Baktıbek Isakov
Assist. Prof. Dr. Bayram Oğuz Aydın
Assist. Prof. Dr. Beste N. Erdem
Assist. Prof. Dr. Betül Batır
Assist. Prof. Dr. Beyhan Aksoy
Assist. Prof. Dr. Bilal Solak
Assist. Prof. Dr. Bülent Arpat
Assist. Prof. Dr. Burulça Süleymanova
Assist. Prof. Dr. Çağatay Başarrı
Assist. Prof. Dr. Cem Barlas Arslan
Assist. Prof. Dr. Cemal İnce
Assist. Prof. Dr. Cemalettin Demireli
Assist. Prof. Dr. Cenk Murat Koçoğlu
Assist. Prof. Dr. Çiğdem Aldan Karademir
Assist. Prof. Dr. Cüneyt Tokmak
Assist. Prof. Dr. Culus Ganiyev
Assist. Prof. Dr. Daimi Koçak
Assist. Prof. Dr. Damira Baygonuşeva
Assist. Prof. Dr. Demet Cansaran
Assist. Prof. Dr. Demokaan Demirel
Assist. Prof. Dr. Devlet Alakoç Pırpır
Assist. Prof. Dr. Ebru Oral
Assist. Prof. Dr. Ebubekir Güngör
Assist. Prof. Dr. Ediz Güripek
Assist. Prof. Dr. Ekrem Yaşar Akçay
Assist. Prof. Dr. Emel İftar Işıklı
Assist. Prof. Dr. Emin Arslan
Assist. Prof. Dr. Emin Yürekli
Assist. Prof. Dr. Emre Erbaş
Assist. Prof. Dr. Emre Göktürk
Assist. Prof. Dr. Engin Boztepe
Assist. Prof. Dr. Ensar Ağırman
Assist. Prof. Dr. Eray Alaca

Assist. Prof. Dr. Ercan Aktan
Assist. Prof. Dr. Erdoğan Akman
Assist. Prof. Dr. Erkan Akgöz
Assist. Prof. Dr. Erman Akıllı
Assist. Prof. Dr. Erol Tekin
Assist. Prof. Dr. Evren Şar İşbilen
Assist. Prof. Dr. Eylem Dayı
Assist. Prof. Dr. Fatih Türkmen
Assist. Prof. Dr. Fehmi Çalık
Assist. Prof. Dr. Ferhat Gökçe
Assist. Prof. Dr. Ferihan Polat
Assist. Prof. Dr. Fethi Kayalar
Assist. Prof. Dr. Fevziye Eker
Assist. Prof. Dr. Feyza Gürbüz
Assist. Prof. Dr. Filiz Çelik
Assist. Prof. Dr. Filiz Konuk
Assist. Prof. Dr. G. Afşin Ravanoğlu
Assist. Prof. Dr. Gökçe Yoğurtçu
Assist. Prof. Dr. Göksel Kemal Girgin
Assist. Prof. Dr. Güldener Albayrak
Assist. Prof. Dr. Gülşah Batdal Karaduman
Assist. Prof. Dr. Gülseren Yurcu
Assist. Prof. Dr. Güntekin Şimşek
Assist. Prof. Dr. Hakan Candan
Assist. Prof. Dr. Hakan Kendir
Assist. Prof. Dr. Hakan Özçelik
Assist. Prof. Dr. Hakan Özdemir
Assist. Prof. Dr. Hakan Ünal
Assist. Prof. Dr. Hakkı Bağcı
Assist. Prof. Dr. Halide Gamze İnce Yakar
Assist. Prof. Dr. Halil Adıyaman
Assist. Prof. Dr. Halil Uzun
Assist. Prof. Dr. Halim Sarıcaoğlu
Assist. Prof. Dr. Halit Aşlar
Assist. Prof. Dr. Harun Ceylan
Assist. Prof. Dr. Hasan Alpagu
Assist. Prof. Dr. Hasan Çiftçi
Assist. Prof. Dr. Hasan Demir
Assist. Prof. Dr. Hasan Hüseyin Yıldırım
Assist. Prof. Dr. Hasan Memiş
Assist. Prof. Dr. Hasan Söyler
Assist. Prof. Dr. Hatice Aztimur
Assist. Prof. Dr. Hatice Kübra Özalp
Assist. Prof. Dr. Hüseyin Gürbüz
Assist. Prof. Dr. İbrahim Aksel
Assist. Prof. Dr. İbrahim Ethem Zinderen
Assist. Prof. Dr. İlker Kömürcü
Assist. Prof. Dr. İlkut Elif Kandil Göker
Assist. Prof. Dr. İrem Özteke Kozan
Assist. Prof. Dr. İsa Demirkol
Assist. Prof. Dr. İslam Can
Assist. Prof. Dr. Kadiyan Boobekova
Assist. Prof. Dr. Kamalbek Karymshakov
Assist. Prof. Dr. Kansu Gencer
Assist. Prof. Dr. Kemal Bostan
Assist. Prof. Dr. Kemal Goral
Assist. Prof. Dr. Kübra Önder
Assist. Prof. Dr. Kürşad Sertbaş
Assist. Prof. Dr. Levent Kaya
Assist. Prof. Dr. Lokman Tay
Assist. Prof. Dr. M. Kenan Terzioğlu
Assist. Prof. Dr. M. Metin Türkteş
Assist. Prof. Dr. M. Nur Erdem

Assist. Prof. Dr. Mahabat Bekboeva
Assist. Prof. Dr. Mahmut Erdoğan
Assist. Prof. Dr. Mehmet Ali Alan
Assist. Prof. Dr. Mehmet Aykanat
Assist. Prof. Dr. Mehmet Gül
Assist. Prof. Dr. Mehmet Güllü
Assist. Prof. Dr. Mehmet Kanak
Assist. Prof. Dr. Mehmet Karahan
Assist. Prof. Dr. Mehmet Kıldıroglu
Assist. Prof. Dr. Mehmet Ulutaş
Assist. Prof. Dr. Mevhibe Ay Türkmen
Assist. Prof. Dr. Mine Çeliköz
Assist. Prof. Dr. Muhammet Nurullah Cicioğlu
Assist. Prof. Dr. Muhammet Saygın
Assist. Prof. Dr. Mumune Selen Abbasoğlu
Assist. Prof. Dr. Murat Bürkan Serbest
Assist. Prof. Dr. Murat Pıçak
Assist. Prof. Dr. Murat Seyfi
Assist. Prof. Dr. Murat Yaman
Assist. Prof. Dr. Mursel Ethem
Assist. Prof. Dr. Mustafa Bayhan
Assist. Prof. Dr. Mustafa Mortaş
Assist. Prof. Dr. Nevzat Balıkçioğlu
Assist. Prof. Dr. Nevzat Tetik
Assist. Prof. Dr. Nilüfer Yörük Karakılıç
Assist. Prof. Dr. Nurettin Ayaz
Assist. Prof. Dr. Nurhodja Akbulaev
Assist. Prof. Dr. Nursel Uyaniker
Assist. Prof. Dr. Nurullah Umarusman
Assist. Prof. Dr. Oğuz Taşpınar
Assist. Prof. Dr. Oğuzhan Ece
Assist. Prof. Dr. Oktay Guliyev
Assist. Prof. Dr. Ömer Çakın
Assist. Prof. Dr. Ömer Ersin Kahraman
Assist. Prof. Dr. Ömer Subaşı
Assist. Prof. Dr. Ömer Zafer Güven
Assist. Prof. Dr. Ömür Hakan Kuzu
Assist. Prof. Dr. Osman Arıcan
Assist. Prof. Dr. Osman Kürşad Acar
Assist. Prof. Dr. Ozan Büyükyılmaz
Assist. Prof. Dr. Özcan Özkarakoç
Assist. Prof. Dr. Özer Yılmaz
Assist. Prof. Dr. Özlem Akgüç Çetinkaya
Assist. Prof. Dr. Pınar Özgökbel Bilis
Assist. Prof. Dr. Pravin Ambadas Baviskar
Assist. Prof. Dr. Raziya Abdiyeva
Assist. Prof. Dr. Recep Yılmaz
Assist. Prof. Dr. Roza Abdikulova
Assist. Prof. Dr. S. Banu Yıldız
Assist. Prof. Dr. Şahin Ekber
Assist. Prof. Dr. Salih Gürbüz
Assist. Prof. Dr. Samet Çevik
Assist. Prof. Dr. Seçil Özdemir Metlioğlu
Assist. Prof. Dr. Seda Şahin
Assist. Prof. Dr. Şefik Özdemir
Assist. Prof. Dr. Semra Kıranlı Güngör
Assist. Prof. Dr. Serap Ürüt Kelleci
Assist. Prof. Dr. Serdar Yalçınkaya
Assist. Prof. Dr. Şerife Pekküçükşen
Assist. Prof. Dr. Serkan Şengül
Assist. Prof. Dr. Serkan Taştan
Assist. Prof. Dr. Sevcan Güleç Solak
Assist. Prof. Dr. Seyil Nacimudinova

Assist. Prof. Dr. Sezen Tofur
Assist. Prof. Dr. Sibel Aydemir
Assist. Prof. Dr. Süleyman Ağraş
Assist. Prof. Dr. Süleyman Barbaros Yalçın
Assist. Prof. Dr. Sultan Salur
Assist. Prof. Dr. Taner Çiftçi
Assist. Prof. Dr. Taner Sekmen
Assist. Prof. Dr. Tolga Gök
Assist. Prof. Dr. Türker Elitaş
Assist. Prof. Dr. Türker Şimşek
Assist. Prof. Dr. Ufuk Uğur
Assist. Prof. Dr. Umut Tolga Gümüş
Assist. Prof. Dr. Ünsal Tazegül
Assist. Prof. Dr. Vedat Aktepe
Assist. Prof. Dr. Yaşar Barut
Assist. Prof. Dr. Yaşar Bedirhan
Assist. Prof. Dr. Yasemin Koldere Akın
Assist. Prof. Dr. Yasin Coşkun
Assist. Prof. Dr. Yasin Dönmez
Assist. Prof. Dr. Yiğit Anıl Güzelipek
Assist. Prof. Dr. Yılmaz Irmak
Assist. Prof. Dr. Yusuf Söylemez
Assist. Prof. Dr. Zeki Yüksekbilgili
Assist. Prof. Dr. Zeliha Tekin
Assist. Prof. Dr. Zuhra Altymyshova

Dr. Abdiraşit Babataev
Dr. Adilya Yamaltdinova
Dr. Anura Turdalieva
Dr. Altınbek Coldoşov
Dr. Dastan Aseinov
Dr. Farrukh Rahimov
Dr. Gökhan Kerse
Dr. Gülnar Mirzayeva
Dr. Gulzada Stanaliyeva
Dr. Hasan Yaman
Dr. Kadirbek Sultakeev
Dr. Kanişay Muktarova
Dr. Kemal Göz
Dr. Kerim Tuzcu
Dr. Levent Doyuran
Dr. Lokman Zor
Dr. Mahmut Vural
Dr. Muratali Abdılđaev
Dr. Niyazi Ayhan
Dr. Nuray Mercan
Dr. Pınar Kızılhan
Dr. Regina Camankulova
Dr. Rumeysa Akgün
Dr. Saltanat Kydyralieva
Dr. Taalay Sharshembieva

BILIM DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	Turkish Academy of Sciences / Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŐAĐIL	Yeditepe University / Turkey
Prof. Dr. Ali ABISHEV	Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV	Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM	T.C. Anayasa Mahkemesi / Turkey
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA	University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK	Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU	Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI	University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY	Kilis 7 Aralık University / Turkey
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŐ	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Hakan TAŞ	Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Hasan VERĐİL	İstanbul University / Turkey
Prof. Dr. Joginder SINGH	Centre For Agricultural Reseach / India
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV	M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV	Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR	Balıkesir University / Turkey
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY	Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR	Eastern Mediterranean University / North Cyprus
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN	Osman Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Meltem ONAY	Dokuz Eylül University / Turkey
Prof. Dr. Muammer YAYLALI	Erzurum Teknical University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT	Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL	Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV	Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN	Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA	Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV	Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI	Beykent University / Turkey
Prof. Dr. Selçuk EMSEN	Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Shakir ULLAH	Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA	Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV	Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Turar KOYCHUEV	National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ	Oxford Brookes University / UK

YAZIM KURALLARI

Yazarlar aşağıda belirtilen yazım kurallarına özen göstermelidir:

1. Dergiye makale göndermek için Yazarlar derginin web sayfasında kayıt olması ve UDS kullanarak makale yüklemesi gerekir. Kayıt olma, makale yükleme ve diğer ayrıntılı detaylar dergipark.gov.tr web sayfasında anlatılmıştır.
2. Dergiye gönderilen makalelerden yazar/yazarlar sorumludur.
3. Yazarlar makale gönderirken makale word dosyasına kişisel bilgileri yazmamalıdır. Yazar bilgileri, sisteme kayıt olurken girdiğiniz detayları ve makale yüklerken girdiğiniz alanlardan otomatik alınacaktır. Makale word dosyası içinde Konu Başlığı, Öz, Anahtar kelime, Makale içeriği (Giriş, Araştırma Yöntemi, Bulgular, Tartışmalar, Sonuç) ve Kaynakça listesi eksiksiz girilmelidir.
4. Makalelerin değerlendirme süreci tamamlandığında, son kontrol için yazarlara mail yoluyla dosya gönderildiğinde, Word içinde yazar bilgilerinin ilave edilmesi talep edilecektir.
5. Yazarlar, hakem ve editörlerin görüşlerini öğrenmek için zaman zaman derginin sistemine girip süreci takip etmelidirler. Hakemlerin verdiği düzeltmeleri sistem üzerinden görebildikleri için gerekli düzeltmeleri yapip makalenin son halini tekrar sisteme yüklemeleri gerekir.
6. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.
7. Özel bir yazı tipi (font) kullanılması gerektiren makalede, kullanılan yazı tipi de yazıyla birlikte gönderilmelidir.
8. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiçbir biçimlendirmeye yer verilmemelidir.
9. İmlâ ve noktalama açısından makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
10. Makalelerde Türkçe ve İngilizce Başlık, Öz ve Anahtar Kelimeler ve Kaynakça bulunmalıdır. Aynı kısımları ayrıca sisteme makale yüklerken de girilmesi zorunludur. Özetler 150-250 sözcük uzunluğu olup, makalenin başında yer almalıdır. Başlıklar numaralandırılmalıdır. Metin içerisinde giriş, teorik temel, metot, bulgular ve sonuç kısmı bulunmalıdır. <http://www.tandf.co.uk/journals/authors/rereabstracts.asp> adresine başvurunuz.
11. Tablolarda başlık üst kısımda ve tablo başlığının ilk harfleri büyük olmalıdır. Şekillerde ise, başlık şeklin altında yer almalıdır ve 10 puntuyla yazılmalıdır. Tablo içi bilgiler ise 10 punto ve tek aralıklı olarak düzenlenmelidir.
12. Kırgızca ve Rusça yazılan makalelerde, mutlaka İngilizce Başlık, Abstract ve Keywords ve References olmalıdır. Ayrıca Kiril alfabesiyle yazılmış kaynakların sonunda, mutlaka kaynakların Latince harflerle verilmelidir. Bu durum, özellikle indeksler ve makalenin taranması için önem arz etmektedir.
13. Makale kaynakçası APA kaynakça gösterme standartlarına uygun olarak girilmelidir. Kaynak gösterme metin içinde (Soyadı, Yıl: No) şeklinde olmalıdır. Her makalenin sonunda mutlaka kaynakça bulunmak zorundadır.
14. Kaynakçada ise; Soyad, Ad. (2015). Xxxx Xxxx Xxxx. Şehir: Yayınevi) şeklinde olmalıdır. Kaynakça, soyada göre alfabetik sıraya göre konmalıdır. Kaynakçada ilk harfler büyük değildir.

Kaynakçada APA:

- Anderson, A. K. (2005). Affective Influences on the Attentional Dynamics Supporting Awareness. Journal of Experimental Psychology: General, 154, 258-281. DOI:10.1037/0096-3445.134.2.258
- Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Ed. Meral Özbek, Kamusal Alan (s. 689-713). İstanbul: Hil.
- Von Ledebur, S.C. (2007). Optimizing Knowledge Transfer by New Employees in Companies. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 10.1057/palgrave.kmrp.8500141

15. Yazılar, Microsoft Word (doc) programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2.5 cm
Alt Kenar Boşluk	2.5 cm
Sol Kenar Boşluk	2.5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2.5 cm
Yazı Tipi	Times News Roman, 1 (tek) aralık
Yazı Tipi Stili	Normal
Başlık	12 punto
Özet	10 punto tek aralık
Kaynakça	10 punto ve tek aralık
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	1 (tek) aralık
Tablolar	10 punto ve tek aralık

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Prospekt, 720044, Bishkek, Kyrgyz Republic
Web: <http://journals.manas.edu.kg>,
<http://dergipark.gov.tr/mjss>
e-mail: mjss@manas.edu.kg, hasan.gul@manas.edu.kg
Tel: +996(312) 49 27 63, +996 (312) 54 19 42

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Korucu, A. (2019). “Ruh Adam’da Animayla Aydınlanan Yeniden Doğuş Arketipi: Selim Pusat’ın Sonsuz İstirabı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1) 710-724
Geliş Tarihi / Received Date: 19.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 07.01.2019

Araştırma Makalesi

RUH ADAM’DA ANİMAYLA AYDINLANAN YENİDEN DOĞUŞ ARKETİPİ: SELİM PUSAT’IN SONSUZ İSTİRABI*

Dr. Öğr. Üyesi Arzu KORUCU

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
arzukorucu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4435-0435

Öz

Yeniden doğuş, çağlar boyu insanlığın zihnini meşgul etmiş ve ölümün amansızlığına karşı yegâne teselli olarak görülen evrensel bir olgudur. Her evrensel olgu gibi, yeniden doğuş da arketipsel olma özelliği taşır, yani kolektif bilinçdışına aittir. Bundan dolayı da sanat eserlerinde, özellikle romanlarda çeşitli biçimleriyle tezahür etmesi söz konusudur. En bilindik biçimi reenkarnasyon olan yeniden doğuş arketipi, çoğu zaman Carl Gustav Jung’un erkek psikesindeki tamamlayıcı dişil unsur olarak tanımladığı anima arketipiyle iç içe geçmiş bir halde bulunur. Bu çalışmanın amacı, Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* adlı eserinde, engin bir mitolojik bilgi birikimi eşliğinde oldukça çarpıcı ve özgün bir şekilde işlenmiş bu arketiplerin tezahür biçimlerini ve etkileşim sonuçlarını çözümlenektir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Nihal Atsız, Ruh Adam, Yeniden Doğuş, Anima, Carl G. Jung

THE REBIRTH ARCHETYPE ILLUMINATED BY ANIMA IN RUH ADAM: THE ETERNAL AGONY OF SELİM PUSAT

Abstract

Prepossessing and regarded as the unique consolation for the grim reality of death throughout the ages, rebirth is a universal phenomenon. Like other universal phenomena, rebirth is also an archetype, belonging to collective unconscious. Hence, it appears with different forms in works of art, especially in novels. The rebirth archetype, of which most famous form is reincarnation, often intertwines with anima archetype which Carl Gustav Jung defines as the complementary female element in men’s psyche. The aim of this study is to analyse the forms of appearance and results of interaction of these archetypes in *Ruh Adam* by Hüseyin Nihal Atsız, which are handled strikingly and inventively to the accompaniment of a vast knowledge about mythology.

Keywords: Hüseyin Nihal Atsız, Ruh Adam, Rebirth, Anima, Carl G. Jung

* Bu çalışma, 5-6 Kasım 2009 tarihlerinde Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından Erzurum’da düzenlenen “Edebiyatı Dil, Zaman, Mekân” konulu M. Ruhi Esengün Anma Toplantısı’nda sunulan “Zamanlar, Mekânlar ve Nesiller Arasında Kurulan Zaman Köprüsü: *Ruh Adam*’da Yeniden Doğuş” başlıklı bildirisinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş biçimidir.

*Kalbin benim olsun diyorum, çünkü mukadder...
Cismine sana yetmez mi? Çabuk kalbini sök, ver!
Yoktur öte âlemde de kurtulmaya bir yer!
Mutlak seveceksin beni, bundan kaçamazsın...
(Hüseyin Nihal Atsız)*

1. GİRİŞ

İnsanlığın, başlangıçtan beri en büyük korkusu ve kaçınılmaz sonu olan ölüm gerçeğinin dayanılmaz ağırlığına karşı insan psikesinin bulduğu en aydınlık, belki de yegâne avuntu kaynağıdır yeniden doğuş. En bilindik şekliyle akıllara reenkarnasyonu getiren yeniden doğuş olgusu, ilk bakışta doğüstü gibi görünen gizemli ve büyüleyici etkisiyle insan zihnini yüzyıllarca meşgul ederek psikede derin izler bırakmış, dünya üzerindeki bütün kültürlerde benzer ya da farklı isimler ve türlerle ortaya çıkmış ve birçok edebi esere ilham kaynağı olmuş arketipsel bir olgudur. Çıkış noktasını tabiattaki sonsuz döngünün oluşturduğu bu arketipe bağlı olarak akla gelen yenilenme, ölümü yenme ve yeniden diriliş fikirleri, Jolande Jacobi'ye göre yalnızca bir Hıristiyan mirası olmaktan uzak olup, tüm toplumlar ve tüm kültürler arasında yaygındır; nerdeyse bütün mitolojilerde ve semavi olan/olmayan bütün dinlerin anlatılarında farklı biçimlerde ortaya çıkmış yeniden doğuş söylemlerine rastlamak mümkündür. Ayrıca Jacobi, her yeniden doğuştan önce bir “ölüm” geldiğini belirtir, çünkü aynı doğada olduğu gibi, yeniden doğuşun gerçekleşebilmesi için ölüm birincil zorunluluktur. Sembollerle ifade edilebilen bu ölüm, yaşamın tüm düzeylerinde ve alanlarında ortaya çıkabilir (1999: 176–177). James Frazer bu durumun ilkelerin inancında da mevcut olduğunu savunur, buna göre ruh yaşlanarak zayıflar, bu yüzden de öldürülmek ve daha genç, daha taze bir biçimde yeniden yaşama döndürülmek yoluyla yenilenmesi gerekir (1991: 243). Arketip kuramını temellendiren Analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung ise, yeniden doğuş olgusunu, evrensel kahramanın yolculuğu motifleriyle ilişkilendirir. Yaşam enerjisi olan libido bilinçdışına geri çekildiğinde, bilinç, bilinçaltının karanlığı tarafından yutulur. Bu ölümcül tuzaktan kurtulabilmesi için bireyin, sayısız kahramanlık öyküsünde vurgulandığı gibi, kurtuluşa götürecek bir yolculuğa çıkması gereklidir (Jacobi, 1999: 155-156). İlkel zamanlarda güneşin “deniz ejderinden” her gün yeniden ortaya çıkması ve doğadaki diğer benzeri süreçler yeniden doğuş sembolizminin temelini oluşturur. Dişil ilkenin sembolleri olan rahme, sandığa, denize, ağaca girişleriyle, parçalandıktan sonra yeniden şekillenen bedeniyle ve oğlunun bedeninde yeniden ortaya çıkışıyla, Mısır mitolojisinde yeniden doğuşun tanrısı sayılan Osiris gibi, bilincimizin malzemeleri de denizde, yani bilinçdışında, bir gece yolculuğuna çıkarlar. Jung yeniden doğuş arketipini temel alarak bireyleşme süreciyle, kahramanın yaptığı gece deniz yolculuğunun arketipsel imgesi arasında bir benzerlik kurar.

Yaşamın orta noktasına ulaşan psike, Enantiotropia (düzenleyici karşıtlar fonksiyonu) yasası* gereği “başlangıca dönmeyi, bilinçdışının karanlık ve sıcak derinliklerine inmeyi ister” (Korucu, 2011: 111). Bu derinliklere inmenin getirdiği ölümcül tehlikeleri göze almadan ve derin bir ıstırapla ölüme yapılacak bu yolculuğa katlanmadan kişisel bütünleşmenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu yolculuğu başarılı ve sağlam olarak tamamlayan ve yeniden doğan kişi, “bilgelik dolu ve yaşamın iç ve dış gereklerine karşı donanımlı, sınırlarını zorlamış ve kaderini kendisi üstlenmiş olarak geri dönecektir” (Korucu, 2011:113; ayrıca bkz. Jacobi, 1999: 186).

Edebi eserlerde, özellikle romanlarda yeniden doğuş arketipinin zengin bir tabiat unsuru çeşitliliğiyle işlenmesi, mevsimlerin tabiattaki sonsuz döngüsünün edebiyattaki belirgin tezahürlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu sonsuz döngüyle yeniden doğuş olgusu arasındaki paralellik, yalnızca edebiyatta değil mitolojide de yansımaları bulur. Türk kültüründe nevrüz adıyla kutlanan ve Türk Mitolojisinde Ergenekon Destanı ile anlatılan ve Göktürklerin Ergenekon yurdundan çıkışlarının yıldönümüne karşılık gelen bahar bayramı, hem güneş ışınlarının gücünün artmasıyla birlikte tabiatın uyanışının evrensel bir sembolüdür, hem de kendilerine artık yetmeyen bir alana kısıp kalmış olan Göktürklerin, yine bir tabiat unsuru olan demirden bir dağı, yakılan devasa ateşler yardımıyla eriterek Ergenekon'dan çıktuktan sonra, ana yurtlarına dönüp yeniden güçlü bir devlet kurarak gerçekleştirdikleri milletçe yeniden doğuşun güçlü bir ifadesidir. Bunun yanı sıra, Yunan mitolojisinde üç kez doğan şarap tanrısı Dionysos'un baharda yeniden doğuşunu kutlama ayinleri; kızı Persephone'nin Hades'ten yeryüzüne çıkışıyla baharı getiren ve doğayı yeniden uyandıran tanrıça Demeter miti; Afrodite'in sevgilisi Adonis'in (bu çift Babil mitolojisinde İshar ve Tammuz olarak geçer) yılın yarısını yeraltında, kalan yarısını ise yeryüzünde geçirdiği söylencesi ve Mısır mitolojisinde tanrıça İsis'in kocası Osiris'in vücudunun parçalarını bir araya getirerek yaşama döndürmesi, bu konuda verilebilecek diğer çarpıcı örneklerdendir. Jung, bu arketipin tezahür biçimlerinin, birbiriyle ilişkisiz değişik kültürlerde nasıl olup da bu kadar benzerlik gösterebildiğini şöyle açıklar: “‘Yeniden doğuş’ ifadesi, insanlığın ilki ifadelerinden biridir. Bu ilki ifadelerin temelinde, benim ‘arketip’ diye tanımladığım şeyler yer alır. Duyuötesiyle ilgili tüm ifadeler mutlaka arketipler tarafından belirlenmiştir, bu nedenle de, çok farklı halkların yeniden doğuş hakkında aynı ifadeleri kullanmalarına şaşmamak gerekir” (2003: 49).

---

* Tüm psikoloji yasalarının en olağanüstü olanı kabul edilen ve Heraclitus'un ortaya koyduğu yasadır. Onun karşı yönlerden yapılan bir koşuya benzettiği bu yasaya göre, her şey er ya da geç kendi karşıtı bulur; bkz. Carl Gustav Jung, *Two Essays on Analytical Psychology - The Collected Works* Vol. 7, Ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, Pantheon Books, New York, 1953, s. 73

2. RUH ADAM'DA ANİMA TEMSİLCİLERİ

Semavi dinlerde olduğu kadar, eski Türk uygarlıklarında iz bırakan Budizm, Maniheizm ve Şamanizm gibi semavi olmayan inanç sistemlerinde de önemli bir yere sahip olan yeniden doğuş olgusu, bu özelliğiyle çalışmamıza konu olan *Ruh Adam* adlı romanın en çarpıcı ve belirleyici unsurudur. Kendine özgü üslubu, engin mitoloji bilgisi ve zengin bir anlam çeşitliliğiyle birleştirerek eserlerine yansıttığı derin imgelemleriyle Türk Edebiyatı'nda farklı bir yeri olan Hüseyin Nihal Atsız'ın, masal unsurlarından, mitsel ve arketipsel imgelerden ziyadesiyle faydalandığı bu eserde, yeniden doğuş arketipinin, bir diğer arketipsel kompleks olan anima ile iç içe geçmiş olduğu görülür. *Ruh Adam* romanında Atsız'ın mükemmel bir kurguyla işleyip sunduğu bu gizemli arketip çifti, İngiliz Edebiyatı'nda ve Fransız Edebiyatı'nda benzer konulara sahip romanlar olan *Ayişe* (1887) ve *Atlantid* (1919) adlı eserlerle örneklenir. Rider Haggard'ın yazdığı *Ayişe*'de ve Pierre Benoit'nun eseri *Atlantid*'de, birkaç bin yıl öncesinden bugüne yeniden doğuşlarla yaşamını sürdürmüş, karşı konulamaz çekiciliği, hem ölümcül hem de vazgeçilmez olan güzelliği ve insanlar -özellikle erkekler- üzerinde kurduğu mutlak hâkimiyetiyle okuyucuyu etkileyen *Ayişe* ve *Kraliçe Antinea* karakterlerinin tüm özellikleri animayı anlatırken, bir yandan da yeniden doğuş arketipi her iki eser boyunca çeşitli sembollerle sürekli vurgulanır. Bu durum Jung'un da dikkatini çekmiş olmalı ki, animayı açıklarken bu karakterlerden örnek verir:

“Psikolojik içgörüyü sahip pek çok erkek muhtemelen ‘itaat-edilecek-kadın ile Rider Haggard’ın ne demek istediğini anlayacak ve Benoit’nun Antinea tarifini okuduğunda bu tarifin ilgi çekici olduğunu fark edecektir. Ayrıca erkekler oldukça canlı önsezilerle bildikleri bu gizemli etkeni kolaylıkla somutlaştıran kadını kısa sürede tanıyacaktır” (2015: 14).

Jung'un tanımıyla, erkek psikesindeki tamamlayıcı dişil unsur olan anima (2001: 13), diğer arketipler gibi, tüm insanlığın ortak deneyimlerini içeren kolektif bilinçdışına aittir ve annesi başta olmak üzere erkeğin hayatına girmiş tüm kadınların ve doğuştan getirdiği kadın arketipinin bir bileşkesidir (1953: 205–206). Psikedeki fark edilmez varlığı yüzünden bireyin asla bilinçli olarak ayırmasına varamayacağı, fakat bir o kadar da yaşantısına, özelliklerine duygusal ilişkilerine ve ruh durumlarına hâkim bir kişilik parçasıdır. İnsanlık tarihiyle yaşıt olmasından ve nesilden nesile geçip her erkekte yeniden var olmasından dolayı yeniden doğuşun en büyük destekçisi ve en önemli tezahür aracıdır.

Romanın girizgâhı olan bir Uygur masalı, animayla örülmüş yeniden doğuş arketipinin tezahür ettiği asıl öykünün bir nevi habercisi sayılabilir. Daha ilk paragrafta dişil ilkenin sembolü olan ay imgesi, ‘parlak bakışlı ay yüzlü kız’ olarak tasvir edilen masal figüründe karşımıza çıkar. Bu Uygur masalının başkahramanı olan *Yüzbaşı Burcak*'ın, uğruna canı

dâhil her şeyini feda ettiği sevgilisi Açığma-Kün, sessizliği ve kısa ama derin anlam taşıyan sözleriyle ifade eder animaya has femme fatale* özelliğini: “Nice erin yüreğinde saklı sızıyım. Yüreğine od düşüyse zorlayıp söndür. ... Ölmemeyi istiyorsan yaklaşma bana. Belam çoktur, görünmeden dokunur sana...” (Atsız, 1997: 6). Bir çırpıda animanın birden çok özelliğini sıralayan bu sözler, bu arketipsel imgenin her erkekte var olduğunu, çeşitli ruhsal rahatsızlıklarla sonuçlanabilecek derecede tehlike arz ettiğini ve erkeğin psikesinde bilincine kolayca varılamayan bir kompleks oluşturduğu için görünmez bir yapıya sahip olduğunu anlatır. Burkey sevgilisini kaybettiğinde, iyi yürekli karısının da yardımıyla büyücülere başvurur. Sonuç onu, kendisine akıl veren şeytanlar başı Madar'ın tavsiyesiyle karısını ejderler kağanı Naranta'ya kurban etme noktasına getirir. Karısını tereddütsüz kurban eden Burkey, hemen akabinde sevgilisini kaybettiği çam ağacının dibinde bulur. Ejdere kurban giden karısı, iyiliğe zalimlik ve hainlikle karşılık veren kocasına beddua ederken aynı zamanda eski Türklerde yaygın olan yeniden doğuş inancını da dile getirir: “Burkey! İyiliğe kemlik ettin. Tanrı seni bedbaht etsin. Kıyamete kadar, dünyaya her gelişinde ruhun ıstırap içinde çalkansın.” (Atsız, 1997: 8). Tipik bir anne kompleksi-anima-sevgili/eş üçgeni çizilen bu tabloda, erkek anne kompleksinin temsilcisi olan ejdere karısını kurban ederek animasını kazanır, yani Açığma-Kün'e kavuşur. Burkey'i ejderler kağanına yönlendiren Şeytanlar başının Madar adını taşıması ise Farsçadan dilimize geçmiş, Osmanlıcada yaygın bir kullanımı olan ve ‘anne’ anlamına gelen ‘mader’ kelimesine benzerliği yüzünden hayli anlamlıdır, çünkü anne kompleksinin animayla olan ilişkisine dikkat çeker. Üstelik bu işte anima/anne kompleksi dayanışmasının önemli rolü de inkâr edilemez, çünkü Jung'a göre erkekte anne kompleksi ‘saf’ olmayıp daima anima arketipi ile karışmış durumdadır, bu yüzden de erkeğin anneye dair görüşleri genellikle duygusal ve ‘anima’ lehine önyargılıdır (2003: 32). Öte yandan, ejder, yılan veya canavar türü hayvanlar anne kompleksinin güçlü tezahürlerindedir; çünkü karanlık, nemli ve soğuk mağaralarda yaşayan bu canlılara pek çok mitolojide hayatın başlangıcını sağlayan unsurlar olarak bakılmıştır ve tüm bunlar hem dişil ilkenin hem de bilinçdışının özelliklerini sergiler. Nitekim Anthony Stevens, Jung'a göre ejderha ile savaşan kahraman motifinin, anne kompleksiyle mücadele eden gençlik benini temsil ettiğini söyler. Ayrıca Stevens, masallarda güzel prensesi, canavarın ya da çirkin cadının elinden kurtaramayan kahramanın, animasını anne kompleksinin etkisinden kurtaramayan erkeği sembolize ettiğini savunur (1999: 76-77). Bu anlamda Yüzbaşı Burkey, anne kompleksinin psikedeki olumsuz etkilerinden ve animanın dayatmacı müdahalelerinden

---

* Ölümcül diş

dolayı birlikte olduğu kadını kaybeden erkeğin mükemmel bir temsilcisidir. Burkay'ın ıstırapı Açığma-Kün'e kavuşmakla bitmez, sevdasından hasta olur; çünkü sevgilisi onu saçlarıyla sarar, öper ama ona bir türlü 'seni seviyorum' demez, Burkay büyük ıstıraplarla can verirken bile yalnızca ağzından "Istırap çekiyorum" sözleri dökülür. Masalın sonunda yeniden doğuş arketipinin bu kez belirgin bir biçimde ifade edildiği görülür:

"Burkay ölmekle ıstıraptan kurtulmuş olmadı. Her yıl bahar olup çiçekler açtıkça, Açığma-Kün'ü görüp sevdiği çam ağacının yanında ruhu dolaşiyor. 'Istırap çekiyorum. Sen de beni seviyor musun?' diye inliyor. O günden bugüne kadar bin yıl geçtiği halde Burkay her bahar orada ağlıyor." (Atsız, 1997: 9).

Öte yandan, animanın diğer temsilcisi ve romanın asıl anlatısının yer aldığı zamanda Açığma-Kün'ün yeniden doğmuş biçimi olan Güntülü'nün, sürekli birlikte olduğu iki kız arkadaşıyla ayrılmaz bir grup oluşturması ve grubun en sevimli, en çekici, en gizemli ve en akıllı üyesi olması, akıllara, masallardaki üç güzel motifinin Freudyen analizini getirir. Aralarında seçime gidilmesi gereken ve genelde kardeş olan, ya da eşdeğer özellikler taşıyan üç güzel kızdan daima en güzel, en akıllı ve en arzulanır özellikte olan üçüncüsünün seçildiğini belirten Freud, bunun nedenini, aslında bu üç güzelin kader tanrıçaları olan Moiralari (Roma ve Germen mitolojilerindeki karşılıklarıyla Parkalar ya da Norneleri) temsil ettiği düşüncesine göre açıklar. "Pay veren' anlamındaki Moira ismini taşıyan bu kader tanrıçaları, Zeus ile Themis'in kızlarıdır; Klotho'nun görevi yaşam ipliğini örmektir, Lakheisis insanların kaderlerini belirler ve yaşam ipliğini korur, Atropos ise vakti geldiğinde yaşam ipliğini keser." (Korucu, 2011: 11; Erhat, 1993: 207). Buna göre seçilen üçüncü güzel, aslında paradoksal bir biçimde, kardeşlerin üçüncüsü olan, kader ipliğini kesip insanın hayatına son veren ve adı 'aman vermez' anlamına gelen Atropos'a karşılık gelmektedir. Ancak insan psikesi, bilinçdışının sağladığı bir savunma mekanizmasıyla, bu amansız ölüm tanrıçasını en arzulanan özelliklere sahip bir güzele ve zorunluluğu da seçime çevirerek ölümün kaçınılmazlığına kendince başkaldırır (Freud, 1995: 126). Bu bağlamda, romanda karşılaştığımız üç güzel motifi de pek farklı özelliklere sahip değildir, yalnızca seçim zorunluluğu olgusu eksiktir; ama üçüncü ve diğerlerinden çok farklı bir güzel olan Güntülü, bu ölüm tanrıçasının tipik bir tezahürü olarak eserin sonunda romanın kahramanı olan Yüzbaşı Selim Pusat'ı ölüme terk eder. Bu durum, belki de Freud ve Jung'un savundukları bilimsel kuramların kesiştiği nadir noktalardan birini oluşturur. Çünkü aynı noktaya Jung'un çözümlemesiyle baktığımızda, Güntülü'nün temsilcisi olduğu animanın, edebiyatta ve mitolojide *femme fatale*, kötülük tanrıçası, denizcilerin felaketi olan sirenler, *La belle dame sans merci* (acımasız güzel kadın) ve kendisini sonsuza dek sevmeye söz vermeyen erkekleri

boğulup ölmesi için suyun derinliklerine çeken su tanrıçası gibi olumsuz hatta kimi zaman ölümcül figürlerle tezahür ettiğini görürüz (Fordham, 2001: 67). Üstelik mensubu olduğu üç kişilik arkadaş grubu, analitik psikolojide üçlüğe ve buna bağlı olarak bilince çıkarılamayan dördüncü işlev olan düşük işleve bir göndermedir, düşük işlevin temsilcisi ise animadır. Jung'un: "Dördüncü işlev olan düşük işlev ise bizim irademize kapalı bir alandır. Kimi zaman insana takılıp duran, rahatsız edici küçük bir şeytan, kimi zaman da *deus ex machina* olur. Fakat daima *sua sponte* [kendisi ne zaman isterse] gider gelir" (Jung, 2003: 106) şeklinde açıkladığı düşük işlev, yani anima, tam da Güntülü'nün özelliklerini anlatır. Çünkü o da Yüzbaşı Selim'in beynini bir kurt gibi kemirir, beklenmedik anlarda karşısına çıkıp olağan dışı söz ve hareketleriyle kahramanın aklını başından aldığı gibi, beklendiği zamanlarda da ortadan kayboluverir. Bu şekilde Güntülü karakteri, hem Freud'un üç güzel motifi çözümlemesinin, hem de Jung'un animaya yüklediği düşük işlevin temsilcisi olma ve ölümcüllük özelliklerinin tezahür ettiği ideal bir örnek oluşturur.

Ayrıca kıskançtır ve erkeğe istediğini yaptırma konusunda, bünyesindeki binlerce yıllık kolektif kadın deneyimlerinden kaynaklanan zorlayıcı bir güce sahiptir: "Güntülü'nün kendisini zorla kabul ettiren bir güzelliği vardı. Bu, atılgan, saldırgan, hattâ küstah bir güzellikti" (Atsız, 1997: 255). Anima kıskançtır, çünkü eşiyile arasına girdiği yetmezmiş gibi, erkeğin ilgi duyduğu hiçbir kadına tahammülü yoktur. Selim, Güntülü'yü tanımadan önce, Çamlı Koru'da Leyla Mutlak adlı genç ve güzel bir tarih öğretmeniyle karşılaşır, onu yaşlı, çirkin, tehditkâr ve şeytani bir adamın tehdidinden korur ve zaman içerisinde onun Osmanlı tahtının son varislerinden olan bir prenses olduğunu, ancak bir takım nedenlerden ötürü saklanmak zorunda kaldığını öğrenir. Çamlı Koru'da ona "mutlak seveceksin beni bundan kaçamazsın" dizelerini içeren şiiri okuyan o büyüleyici sesin sahibinin, "Mutlak" soyadından ötürü Leyla olduğunu düşünür, fakat sonrasında, birazdan anlaşılacağı üzere, sesin sahibinin Güntülü olduğu ortaya çıkar. Güntülü'nün yakıp yıkan etkisinden, viraneye çeviren aşkından biraz olsun kurtuluş bulabilmek için Leyla'da teselli arar. Güntülü'nün aksine Leyla asil, soyu belli, kültürlü bir genç kızdır ve güzelliği huzur verici, sakinleştirici bir etkiye sahiptir. Selim'in bütün dertlerini ve Güntülü'ye olan aşkının ıstırabını o anlatmadan bilir ve teselli olarak kendi asil sevgisini sunar. Ayrıca ortak noktaları da kraliyet yanlısı olmalarıdır. Selim, Leyla'yı daha ikinci görüşünde, onun "Erkeklerin, bilhassa romantik erkeklerin tahayyüllerindeki prenseslere" benzediğini düşünür (Atsız, 1997: 112). Sonrasındaysa hislerini kendisi de çözümleyemez: "İçinde Leyla'ya karşı anlaşılmaz bir yakınlık duyuyordu. Bu bir sevgi, yahut kadın güzelliğine karşı duyulan bir ilgi değildi. Selim bunu merhamet sandığı için kendi kendisine içerliyor, fakat bu garip yakınlıktan da bir türlü kurtulamıyordu"

(Atsız, 1997: 114). Selim'e yaşattığı bu garip duygular, onun her türlü ruh durumuna vakıf olması ve hepsinden önemlisi prenses olması, Leyla'nın da bir anima temsilcisi olduğuna işaret eder. Hatırlanacağı üzere, çalışmamızın ilk sayfalarında Stevens'in, masallarda canavarın ya da cadının elinden kurtarılmayı bekleyen güzel prensesin, kahramanın animası olduğunu iddia ettiğinden bahsetmiştik. Bu bağlamda Leyla da animadır, fakat sahip olduğu olumlu özelliklerden dolayı Selim'in animasının olumlu yönünü temsil eder. Romanın sonuna doğru, Selim kendisiyle dövüşmek üzere seçilen silahşora yenildikten sonra, Güntülü yaralı bir halde dizlerinin üstüne düşen Selim'e kimin için vuruştüğünü sorduktan sonra: "Bir de prenses mi var efendim? Onu da mı seviyorsunuz? ... Hangimizi daha çok seviyorsunuz? Ben rakib kabul etmem. Bir prenses bile olsa..." (Atsız, 1997: 330) diyerek zalimce hesap sorar. Bu sahneden sonra Güntülü'nün de, Leyla'nın da ortadan kaybolması, Selim'in çıktığı yolculuğun sonuna geldiğine işaret eder.

3. RUHADAM'DA YENİDEN DOĞUŞ ARKETİPİ VE ANIMAYLA ETKİLEŞİMİ

Güntülü yalnızca animayı temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda Yüzbaşı Selim karakteriyle birlikte romanda yeniden doğuş arketipinin tezahüründe kilit noktayı oluşturur. Hemen ilk bölümde karısı Ayşe'nin Selim'e hitaben söylediği: "Bu masalda nasıl Mete devrinin izleri, unsurları varsa sende de o zaman ait çok şeylerin bulunduğu muhakkak. ... Denilebilir ki sen Mete ordusunun hiç ihtiyarlamadan bugüne erişmiş bir subayısın. Tenasüh [ruh göçü, reenkarnasyon] akidesinin lehinde delil arayanlar seni görmelidir" (Atsız, 1997: 15) sözleri, romanın orta kısımlarına kadar ima yoluyla hissettirilen arketipin güçlü bir habercisidir. Yeniden doğuşun gerçekleştiği karakter çiftleri arasındaki paralellikler içinde, Burkey'in de Selim'in de mensubu oldukları askeri birliklerden dışlanıp atılmaları ve toplumun düşmanlığını ve kinini had safhada çekmiş olmaları başta gelir. Yasak aşkına kavuşmak için karısını ejdere kurban eden Burkey gibi, Selim de karısına dolaylı bir şekilde zarar verir: askerlik hakkında doğru bildiği fikirleri ve kraliyeti savunduğundan dolayı kurmay yüzbaşılıktan atılmış ve bundan dolayı haksız yere vatan haini olarak ilan edilmesiyle, karısı Ayşe'nin de edebiyat öğretmeni olarak çalıştığı liseden kızağa alınmasına sebep olmuş aykırı ve pervasız bir tiptir. Aslında Burkey'in gerçek hikâyesi, iki bin yıl önce Mete Han'ın ordusundayken, Tanrıkut Mete'nin, sadakatlerini sınamak için askerlerine verdiği sevgililere ya da eşlere ok atma emrine, sevdiği kadın uğruna karşı gelerek idam edilmiş Börü Kayı adındaki bir yüzbaşının aşkını anlatır. Romanın ilerleyen kısımlarında Selim'e: "Bin yıldan beri yaşıyorsunuz, hatta belki de iki bin yıldan beri" (Atsız, 1997: 161) diyerek o zamandan beri tanıştıklarını ve kendisinin ok atılmayanlardan biri olduğunu belirten

Güntülü, böylece Uygur masalındaki Açığma-Kün ve Yüzbaşı Burkay'ın yeniden doğmuş halleri oldukları gerçeğini gözler önüne serer. Ayrıca bu ifşaat sahnesinden hemen önce, Selim'in isteği üzerine okuduğu şiirle anima özelliğini de vurgulamış olur:

*“Sevda gibi bir gizli emel ruhuna sinmiş;
Bir haz ki hayâlden bile üstün ve derinmiş.
Gökten gelerek gönlüne rüzgâr gibi inmiş,
Bir sır ki bu, ölsen bile açamazsın...
Anlatması imkânsız olan öyle bir an ki,
Hülyâdaki ses varlığının gâyesi sanki...
Bak emrediyor: Daldığın âlemden uyan ki,
Mutlak seveceksin beni, bundan kaçamazsın...”* (Atsız, 1997: 160).

Selim'in tüm kırılma noktalarını yaşadığı ve animasının sesini ilk duyduğu mekân olan Çamlı Koru'ya girmek üzereyken yapılan bu ifşaat, kahramanın önceden yaşanmışlık duygusunu çözümlenmeye çalışmaktan kaynaklanan yorucu ve bunaltıcı süreci sona erdirir. Ancak öğrendiklerinin ağırlığını taşıyamayan Selim'in hayatı, bundan sonra hızlı bir düşüş sürecine girecek, istemsiz olarak çıktığı yeniden doğuş yolculuğu yine Çamlı Koru'da son bulacaktır. Burkay da Selim de mensubu oldukları orduyu, Türk milletinin yüce ve şerefli hanlarını/kağanlarını/komutanlarını ve savaş sanatını/askerlik mesleğini büyük bir sadakatle sevmelerine rağmen, sevdikleri kadın uğruna bu sadakatlerini kurban ederek hayatlarından olurlar, dahası bu sadakatsizlikleri yeniden doğuşun lanetiyle yüzyıllarca, hattâ bin yıllarca sürecek bir ıstıraba dönüştürülür. Romandaki yeniden doğuş arketipi yalnızca karakterlerle değil, mekân imgelerinin benzerliği ile de vurgulanır; Çamlı Koru, Uygur masalında Yüzbaşı Burkay'ın, altında Açığma-Kün'ü görüp vurulduğu, onunla kırk gün buluştuğu, kaybettikten sonra yine dibinde bulduğu büyük çam ağacını hatırlatırcasına, Selim'in yaşadığı olağanüstülükler damgasını vurur.

Temelinde tabiattaki doğum-ölüm-yeniden diriliş döngüsünün yattığı yeniden doğuş arketipini ifade etmek için, kolektif bilinçdışının ürünlerinden biri olan masalarda, tabiat unsurlarının kullanılması kadar doğal bir durum söz konusu olamaz. Söz konusu Uygur masalında da bir aşk hikâyesi, bu duruma uygun bir şekilde yaşamın sembolü olan ağacın, hem de yaprak dökmediğinden ölümsüz olan bir çam ağacının, altında ışık bakışlı bir kadınla şekillendirilmiştir. Romanın daha ilk sayfasında, Yüzbaşı Burkay görür görmez vurulduğu Açığma-Kün'e, bu “parlak bakışlı, ay yüzlü kız”a ettiği iltifat ve hayranlık dolu sözlerde yine tabiat benzetmeleri kullanır:

“Yüzün aya benziyor. Kaşın yaya benziyor. Gözlerin yeşil alası. Saçların arslan yelesi. Yürüyüşün turna gibi. Salınışın suna gibi. Hangi yerden, kaynaktansın? Hangi boydan, oymaktansın? ... Bakışların ışık mı? Saçların sarmaşık mı? Yıldız mısın, güneş mi? Alev misin, ateş mi? Neden sessiz bakıyorsun? Beni niçin yakıyorsun? Çiçek gibi her bir yanın. Söyle, nedir adın, sanın?” (Atsız, 1997: 5).

Varlığı aslında tabiatın ta kendisiymiş gibi duran Açığma-Kün’ün yokluğu, tabiatın parçası olan varlıkların yok olmasına neden olur. Tıpkı Klasik Mitoloji’de, yeraltı tanrısı Hades’in kaçırdığı kızı Persephone’ye yas tutan ana tanrıça Demeter’in ortadan kaybolmasıyla tabiatın ölüm sürecine girdiği gibi, Açığma-Kün’ün ortadan kayboluşuyla masaldaki tabiat unsurları da ölür:

“Açığma-Kün gelmeyince onu çam ağacına sordu. Ağaç ah edip ağladı. “Onu ben de bekliyorum. Artık gelip bana yaslanmayacak” dedi. Yaprakları dökülüp kurudu. Uçan bir akdoğan görüp ona sordu. Akdoğan ah edip ağladı. “Onu ben de bekliyorum. Artık gelip beni koluna almayacak” dedi. Kanatları çırpamaz olup otlara düştü, öldü. Yeşil otlara sordu. Otlar ah edip ağladılar. “Onu biz de bekliyoruz. Artık gelip bizi çiğnemeyecek” dediler. Yanıp duman oldular” (Atsız, 1997: 7).

Açığma-Kün’ün ortaya çıkışıyla kuruyan çam ağacı yeniden yeşerir. Çünkü Açığma-Kün’ün temsilcisi olduğu animanın bünyesinde, erkeğin hayatındaki üçüncü mutlak dişil ilke olan toprak ana imgesi de barınır. Böylece, animanın yeniden ortaya çıkışıyla, kızına kavuştuğunda tanrıça Demeter’in tabiata yeniden can verdiği gibi, toprak ana da bereketini esirgemeyip çam ağacına can verir.

İlgi çekici benzer bir ayrıntı ise, bir yeniden doğuş anlatısı içeren ve Uygur Türklerine ait olan Türeyiş Destanı’nda, Buku Kağan (Bökü-Tekin ya da Alper Tunga) ve dört kardeşinin dünyaya gelişinde ağaç ve ışık imgelerinin başrolü oynamasıdır. Ortaçağ Çin kaynaklarından aktarılan bu efsanede, Tola ve Selenge nehirleri arasında bulunan* kuru ve ulu bir ağacın üzerine gökten sık sık bir ışık indiği ve ağacın üzerinde beliren ur gibi bir şişkinliğin dokuz ay dokuz gün sonra yarılarak beş küçük çocuğun belirdiği anlatılır. Zühre İndirkaş’ın aktardığı versiyonda ise yine aynı bölgede birbirine yakın iki ağacın arasında oluşan bir dağın üzerine inen göksel ışıklardan bahsedilir ve çocukların dağdan doğduğu belirtilir (İndirkaş, 2007: 39–40; ayrıca bkz. <http://www.azadtribun.net/BaharB.htm>).

* Zühre İndirkaş’ın, Cüveynî’nin *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eserinden aktardığı bilgiye göre Kara-Korum’daki bu iki nehrin birleştiği yere Kamlanca denmektedir, ancak yazar bunun hayali bir yer olması gerektiğini belirtir, çünkü gerçekte Tola ve Selenge birleşmezler; dikkat çekici bir başka benzerlik de Burkay ve Açığma-Kün’ün aşkı anlatan masalın Kamlanca bölgesinde geçmesidir.

Yaşamın kaynağını temsil eden ağaç, Gök Tanrı'nın ışığıyla döllenecek, Uygur Türklerinin hem doğuşunu, hem de, tabiatın döngüsünde olduğu gibi, her yeni nesille türeyişini/yeniden doğuşunu sembolize eden bu beş çocuğu doğurur. Ağaç, semboller tarihinde karşıtların birliğinden doğmuştur ve bu birleşmenin gerçekleşmesi onun ebedi varlığından kaynaklanır. Ayşe Lahur Kırtunç, pek çok eski inanç ve dinde ağacın kutsal bir anlama sahip olduğunu, ölü Osiris'in sedir ağacından, Adonis'in ise mersin ağacından çıkıp canlandığını örnek vererek açıklar (yayın tarihi yok: 94). Romandaki masalda Burkay'ın sevgilisiyle buluşma noktası olan çam ağacı ise, Selim'in olağanüstülükler mekânı Çamlı Kuru'ya bir gönderme olmakla birlikte, yapraklarını dökmeyen bir ağaç olarak yaşamın sonsuz yönünün ve değişene bir karşıtlık oluşturan kalıcı olanın temsilcisidir (Chetwynd, 1983: 405). Böylece eserdeki baskın unsur olan yeniden doğuş arketipi en küçük detaylara kadar bir kez daha vurgulanmış olur.

Öte yandan, ışığın tanrısal bir imge olarak dölleyici ya da yaratıcı gücünün Türk mitleriyle sınırlı olduğu söylenemez, örneğin Yunan mitolojisinde Zeus yeniden doğuşla özdeşleşmiş bir tanrı olan Dionysos'un annesi Semele'ye şimşek ışığı şeklinde nüfuz eder. Üstelik ışık imgesi, her akşam batıp her sabah tekrar doğuşuyla yeniden doğuşun güçlü sembollerinden biri olan güneşle de yakından ilgili bir imgedir. Roman boyunca daha ziyade Selim'in söylemlerinde değişik şekillerde kullanılan ışık imgesinin, ilk kez masaldaki Açığma-Kün için söylenen 'ışık bakışlı kadın' ifadesiyle ortaya çıktığı görülür (Atsız, 1997: 13). Yine Güntülü'nün arkadaş grubu olan kız öğrencilere, adlarından ve görüntülerindeki seçkinliklerinden ötürü "ışık kızlar" adını takan da Selim olur: "İstersen Işık Kızlar diyelim", dedi. 'Nur, Ay, Gün... Işıklardan yapılmış bir mahşer...'" (Atsız, 1997: 154). Nurkan, Aydolu ve Güntülü'den ibaret olan Işık kızların adları, ilgi çekici bir biçimde adeta Yaratan ile yaşamın temelini oluşturan eril ve dişil ilkeler arasındaki ilişkiye bir gönderme gibidir: Nurkan, içindeki nur hecesinin, bizzat ışık arketipinin tezahürü olan Yaratan'ın isimlerinden biri oluşu ve aynı zamanda da ışık anlamına gelişi nedeniyle, Aydolu dişil ilkenin temsilcisi olan ayın dolunay hali anlamıyla ve Güntülü de eril ilkenin sembolü olan güneşle olan çağrışımından dolayı, Yaratan ile yaratılan ilk atalar arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bu isimlendirmeyi takip eden ve romanın son kısımlarında acı yüzleşmelerin yaşandığı mahşer günü sahnesiyle somutlaşan 'mahşer' ifadesi ise, semavi dinlerdeki diriliş/yeniden doğuş günü olan mahşer günü inancını hatırlatmasından ötürü yeniden doğuşun destekleyici vurgu noktalarından biri olarak kullanılır. Ayrıca, neden mahşer kelimesini tercih ettiğini soran Ayşe'ye cevaben "Nedeni var mı? Ölülerini bile ayağa kaldıracak kuvvette üç ışık... Mahşere yaraşan kızlar" (Atsız, 1997: 154) demesi de, yine romanın sonlarındaki söz konusu mahşer günü yargılaması için bir öngörü niteliği taşır. Çünkü bu sahne, çıktığı yeniden doğuş

yolculuğunda kahramanın hangi aşamada olduğunun vurgulanması açısından önemlidir. Yolculuğun evrelerini genel olarak sınıflandıran Kırtunç, değişik kuramcıların yeniden doğuş arketipine ortak yaklaşımlarını şöyle özetler:

“Northrop Frye’in ‘romans yolculuğu’, Joseph Campbell’in ‘roman başkişisinin maceraları’, Carl G. Jung’un ‘kişilik arayışı’, Annis Pratt’in ‘yeniden doğuş yolculuğu’ olarak adlandırdıkları ve birbirine benzer evrelerini tanıttıkları bu olgunun dört kuramcıda ortak çizgileri şöyledir: Önce roman başkişisi toplumsal bağlardan kopar veya kaçar. (...) daha sonra doğadan uzanan bir el, bir öge, başkişinin yardımına koşmakta ve yolculuğunda kılavuzluk etmektedir. Bu öge gerçek olduğu gibi düş ögesi de olabilmektedir. Bir sonraki evrede roman başkişisi geçmişinden birtakım kişilerle yüz yüze gelmekte ve hesaplaşmaktadır. Bunlar büyük sıklıkla ana-baba figürleri veya ataerkil düzeni temsil eden figürler olabilmektedir. Yolculuğun son evresi derine dalma aşamasıdır ki, burada kuramcılar birbirlerinden çok farklı süreçler saptamaktadırlar. Ancak ortak öge, bu son evrede roman başkişisinin kendini ve toplumu tanıması ve gizil güçlerinin bilincine erişmesidir” (yayın tarihi yok: 80).

Romandaki kahramanın geçirdiği evreler de hemen hemen benzer özellikler sergiler; örneğin ordudan atılmasıyla kendini toplumdan soyutlayan Selim, yavaş yavaş aile bağlarından da koparak teselliye Çamlı Koru’nun rüzgârlı ve yağmurlu akşamlarında bulur. Çok değer verdiği ve ordudan kendisini savunduğu için birlikte atıldığı arkadaşı Şeref’in hatırasından koptuğunda ise, Güntülü’nün aşkına teslim olan Selim sonunda kendine ait her şeyden vazgeçer. Romanın sonlarına doğru geçmişin, şimdinin ve geleceğin hazır bulunduğu bir mahşer sahnesinde, Tanrı olduğu ima edilen heybetli ve muhteşem bir ışık tarafından kurulan mahkemede, Güntülü’ye olan aşkıdan ötürü yargılanır. Annis Pratt, genellikle erkeklerde yeniden doğuş yolculuklarının, mitolojik ve dinî unsurlarla benzerlik gösteren imge ve sembollerle tezahür ettiğini belirtir (Pratt, 1982: 142). Selim hem mitolojik hem de dini öğeler barındıran bu mahkemede, önce Zerdüş, Buda ve Hz. Muhammed ile, sonra Alper Tunga, Tanrikut Mete, Atila, İstemi Kağan ve Alp Arslan başta olmak üzere, tüm hayatı boyunca hararetle savunduğu eski Türk hakanları ve komutanlarıyla yüz yüze gelir, bunlar Kırtunç’un yukardaki alıntısında bahsedilen ataerkil düzenin temsilcileri olan figürlerdir. Sonrasında, artık unutmaya yüz tuttuğu yaşlı annesi, uniformaları içerisindeki babası ve dedesi başta olmak üzere yaşamına giren herkesle yüzleştirilir. Ancak zavallı annesi dışında kimse onu savunmaya yanaşmaz, aksine suçlu bulur. Derine dalma aşamasından bir önceki evre olan yüzleşme ve hesaplaşma evresini temsil eden bu mahşer sahnesi, adeta Selim’in bu

başarısız yeniden doğuş yolculuğunun sonunu haber verir. Aynı zamanda bilinçdışına inmenin de temsilcisi olan bu mahşer sahnesinde geçmişte, bugünde ve gelecekte yaşamış/yaşayacak tüm insanların bulunuşu, aslında bizatihi yeniden doğuş arketipinin tezahürüdür. İslam dininde mahşer yeri, tüm zamanlarda yaşamış tüm insanların öldükten sonra diriltip, dünyada yaptıklarının karşılığını almak üzere toplanacağı yer olarak tanımlanır. Dolayısıyla bu sahne, Selim'in yeniden doğuş yolculuğunun son merhalesidir. Sonunda eski Türk ordularından ve hayatından seçilen beş kişiyle düello etmesine karar verilen Selim, bu beş kişinin birleşip tek kişi olmasından sonra yaptığı dövüşten yenik çıkar. Yaralı bir halde toprağın üzerine düşüp uzanmış, susuzluktan yanarken, Güntülü'nün getirdiği suyu içmek ister, ancak "Ben gönüllere tek başıma hükmetmek isterim. Uğrumda ölenlerin idamla veya susuz kalarak can vermeleri bana aynı derecede zevk verir" (Atsız, 1997: 330) diyen anima temsilcisi, hayatın sembolü olan suyu Selim'e vermeden yere döker. Böylece insan ömrünün son durağı olan dişil unsura, yani toprak anaya, gerçekleştirilecek olan nihai dönüşe bir gönderme taşıyan bu sahneyle, Selim'in başarısız bir şekilde sonlanan yeniden doğuş yolculuğu ifade edilir.

4. SONUÇ

Aslında daha birçok arketipsel imgeyle dolup taşan bu eserde, baskın unsur olan yeniden doğuş arketipinin Selim Pusat ve Güntülü karakterlerindeki tezahür biçimlerini çözümlediğimiz bu çalışmada öncelikle, romanın kahramanı olan Selim'in kişisel bütünleşmesini sağlamak üzere bilinçdışına doğru çıktığı yeniden doğuş yolculuğunda başarılı bir süreç kat edemediğini bulguladık. Selim, animasını temsil eden Güntülü'nün aşkına yenik düşer. Animasını kabullenip uzlaşmak yerine, ona teslim olmayı tercih eden kahramanın bu teslimiyeti, kişisel bütünleşme yolculuğunun uygun şekilde tamamlanmadığının bir göstergesi olarak, kesin bir dille ifade edilmeyen, ancak çeşitli vurgularla ima edilen ölümünü hazırlar. Ama bir yandan da, böyle bir sonla bundan sonraki yeniden doğuşun gerçekleşmesi için gerekli ölüm evresi de tamamlanmış olur. Romanda yeniden doğuş arketipini vurgulayan en etkileyici diyalogun, anima temsilcisi Güntülü'nün, yeniden doğmuş olduklarını Selim'e ifşa ettiği sahnede gerçekleştiği söylenebilir. Güntülü, kendisinin de Selim'in de iki bin yıl önce yaşadıklarını ve o zamandan tanıştıklarını, Selim'in yine bir subay ve kendisinin de 'ok atılmayanlardan biri' olduğunu söyler (Atsız, 1997: 163). Bu diyalog, hem yeniden doğuş arketipini hem de animanın gücünü anlatmak için, anlatıcının en dolaysız biçimde okuyucunun imgelemine ulaştığı bir araçtır. Selim Pusat, korkusuzca ideallerini savunduğu için bir yaşam biçimi olarak benimsediği askerlik mesleğinden uzaklaştırılmış, bundan ötürü yaşama gayesini kaybetmiş ve hayalleri elinden alınmış bir asker

eskisi olarak yeniden doğmaya muhtaç bir özellik taşır. Karısı Ayşe'nin onun hakkında düşünürken sık sık kullandığı 'ölü' benzetmesi, Selim'in yeniden doğuş ihtiyacının idrakine varmak üzere olduğunu göstermek için kullanılır. Selim, yüzyıllar boyunca farklı kimliklerle yeniden doğmuş ve bu seferki yeniden doğuş yolculuğunu da, önce çok sevdiği askerlikten men edilerek, sonra kendinden yirmi beş yaş küçük bir kız olan Güntülü'nün ümitsiz aşkına düşerek ıstırap içinde tamamlama noktasına gelmiş bir karakterdir. Yeniden doğuşun ilk şartı önce bir ölümün gerçekleşmesidir, öyleyse Selim de ölmelidir. Romanda fiziki anlamda gerçekleştiği açıkça belirtilmeyen bu ölüm, sondan bir önceki bölümde Selim'in duvardaki resminden inerek oğluya vedalaşıp gitmesiyle temsil edilir (Atsız, 1997: 342). Kahramanın ölümü konusundaki bu belirsizlik, aslında aşk yüzünden yaşanan bu derin ve amansız ıstırapın, yeniden doğuş olgusu sayesinde başka karakterlerde tekrar tekrar ortaya çıkacağını ve böylece ebediyen sürüp gideceğini ifade eder. Nitekim Selim'in küçük oğlu Tosun'un, babasının ne zaman geleceğini soran annesine verdiği "Ben subay olunca gelecek" (Atsız, 1997: 341) cevabı da bu çözümlemeyi destekler niteliktedir.

Romanda animanın temsilcileri olan Açığma-Kün ve onun yeniden doğmuş biçimi olan Güntülü, Burkay'ın ve Selim'in akıllarını alıp kalplerini çalacak her şeyi yapmalarına karşın, bir kez bile 'seni seviyorum' demezler; bu da Burkay'ın ıstırap içinde ölmesine ve onun yeniden doğmuş hali olan Selim'in ağır bir psikolojik travma yaşayıp ortadan kaybolmasına yol açar. Tipik bir anima tavrı olan bu zalimlik karşısında, doğal olarak ölüm bir kurtuluş değildir, çünkü yeniden doğuş olgusuyla âdeta lanetlenen bu derin ıstırap, her yeniden doğuşta bir kez daha yaşanarak bir tür ebedilik kazanır. Bu durum, gücünü kolektif bilinçdışından alan ve insanlık tarihiyle yaşıt olan animanın, erkeğin psikesindeki aşk arketipini zaman-mekân sınırlarının ötesinde geleceğe taşıyıp nesilden nesle geçmesini sağlayarak, yeniden doğuş olgusunu gerçekleştirme görevini üstlenmiş olmasından kaynaklanır. Romanın ilk sayfalarında, Selim'in karısı Ayşe'nin, masaldaki Burkay'ın sonsuz ıstırapına getirdiği açıklama ise, benzer bir kolektif bilinç anlatısı içeren farklı bir yaklaşım taşır. Buna göre, iki bin yıl önce var olan Türk devletinin ordusunda görevli tanınmış bir subay, çok güzel bir kadına âşık olarak büyük bir suç ya da günah işler. Bu olayı yüzyıllarca unutamayan halk, subaya verilen fiziksel cezayı yetersiz bulduğundan, ruhunun da ebediyen ıstırap çekmesi için dünyaya her gelişinde aynı cezanın tekrarlanmasını sağlayabileceği bu masalı uydurur. Böylece kolektif bilinç, yasak aşkı ve her türlü sadakatsizliği ayıplayarak cezalandıran bu ahlak sisteminin nesilden nesile aktarılmasını sağlayarak, ona kalıcı bir özellik kazandırır. Bu noktadan hareketle, eserde kolektif bilincin oluşturduğu toplumsal ahlâka ait kuralların, kolektif bilinçdışının malzemeleri olan yeniden doğuş ve anima arketipleriyle perçinlendiği söylenebilir.

Eserde tabiat unsurları ve animayla güç bulan yeniden doğuş arketipinin, sergilediği geniş anlam yelpazesi sayesinde, zaman sınırlarının ötesine geçen ve bu şekilde nesiller ve mekânlar arası bir köprü oluşturan sembolizmiyle, okurun dimağında kendine özgü bir önceden yaşanmışlık duygusu uyandırarak, arketiplerin sanat eserlerindeki tezahür amacını gerçekleştirdiği kolayca görülebilir. Hemen hemen birçok insanın deneyimlediği ortak bir hissiyat olan önceden yaşanmışlık ya da birini daha önceden çok iyi tanıyor olup bunu açıklayamama duygusuna getirdiği sanatkârane izahat sayesinde okuyanların gönlüne taht kurmayı başaran bir eserdir *Ruh Adam*.

KAYNAKÇA

- Atsız, Hüseyin Nihal. (1997). *Ruh Adam*. İrfan Yayınevi: İstanbul.
- Chetwynd, Tom. (1983). *Dictionary of Symbols*. The Aquarian Press: London.
- Fordham, Frieda. (1999). *Jung Psikolojisi*, Çev. Aslan Yalçın, Say Yayınları: İstanbul.
- Frazer, James. (1991). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri Cilt I*, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi: İstanbul.
- Freud, Sigmund. (1995). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*. Çev. Kâmuran Şipal, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- İndirkaş, Zühre. (2007). *Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümü*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Jacobi, Jolande. (1999). *Complex/Archetype/Symbol in the Psychology of C. G. Jung*. Routledge: London.
- Jung, Carl Gustav. (2003). *Dört Arketip*. Çev. Zehra A. Yılmaz, Metis Yayınları: İstanbul.
- Jung, Carl Gustav. (1953). *Two Essays on Analytical Psychology -The Collected Works Vol. 7*, Ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, Pantheon Boks: New York.
- Jung, Carl Gustav. (2015). *Feminen, Dişillığın Farklı Yüzleri*. Çev. Tuğrul Veli Soylu. Pinhan Yayıncılık: İstanbul.
- Kırtunç, Ayşe Lahur. (yayın tarihi yok). *Sözcükler Meleşti: Marge Piercy ve İlkörneksel Eleştiri*, İleri Kitabevi Yayınları: İzmir.
- Korucu, A., (2011), *Psikanaliz ve Analitik Psikolojinin Kesiştiği Yer: Sonsuz Döngüde Ruhsal Gezintiler*, Bozkır Yayınevi: Manisa.
- Pratt, Annis. (1982). *Archetypal Patterns in Women's Fiction*, The Harvester Press Ltd.: Sussex.
- Stevens, Anthony. (1999). *Jung*. Çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yayınları: İstanbul.
- <http://www.azadtribun.net/BaharB.htm>. 26.10.2009'da erişim sağlanmıştır.

1. GİRİŞ

Güney Afrikalı John M. Coetzee'nin etkileyici edebiyat eserleri ile birlikte yayımlanan diğer önemli eseri *The Lives of Animals*'tır. Bu eser üniversitede verdiği iki dersten (*lecture*) oluşmaktadır. Coetzee bu derslerini "The Philosophers and the Animals" ve "The Poets and the Animals" adı altında iki alt bölümde sunmuştur. Eserin ilk ana bölümünü bu iki alt bölüm oluştururken diğer bölümde ise derslere yönelik farklı disiplinlerden dört önemli ismin öz düşünceleri (*reflections*) yer alır. Bu önemli isimler, edebiyat kuramcısı Marjorie Garber, hayvanlar konusunda öncü ve eşsiz eserleri olan filozof Peter Singer, din uzmanı Wendy Doniger ve primatolog Barbara Smuts'tur. Derslere yönelik bu isimlerin değerlendirmeleri kesinlikle anlamlı ve önemlidir. Çünkü dersler edebi bir kurgu ile ilerler ve bu kurgu içerisinde de felsefi, dinsel ve hayvanların doğasına yönelik ilginç tespitler yer alır. Örneğin kavramlara, akıl yürütmeye odaklanan filozofların hayvanlarla ilgili açıklamaları yeterli bulunmaz. Kant gibi önemli bir filozofun hayvanlar konusunda pek bir şey söylememiş olmasına dikkat çekilir. Bu çalışmamızda Coetzee'nin hayvanlar konusunda ses getiren eseri üzerinde duracağız. Eserin gidişatına uygun iki alt başlıkta ilerleyeceğiz; öncelikli olarak Coetzee'nin ilk dersini daha sonra ise ikinci dersini göreceğiz ve sonuç kısmında ise bu derslerin amacına dair bir değerlendirme yapacağız.

2. FİLOZOFLAR VE HAYVANLAR

The Lives of Animals etkileyici bir edebi kurguyla ilerler. Başkahramanımız Avusturyalı bir edebiyatçı olan ve özellikle *The House on Eccles Street* (1969) romanı ile bilinen Elizabeth Costello'dur. Bu kurguda Costello istediği bir konuda ders vermek üzere Appleton College'a davet edilmiştir. Daveti yapan ilgili üniversitenin İngiliz Edebiyatı Bölümü'dür. Söz konusu üniversitede ayrıca Costello'nun John Bernard adındaki akademisyen oğlu çalışmaktadır. Costello oğlu John'u iki yıldan beri görmemiştir. John uçakla gelecek olan annesini karşılamak için eşi Norma ve çocukları ile havaalanına gider. Annesini gören John, iki yıldan beri görmediği ve kendilerinde üç gün kalacak olan annesinin ne denli yaşlandığını fark ettiğinde epey bir şaşırır; annesinin griye çalan saçları tamamen beyazlaşmış, omuzları çökmüş ve etleri de sarkmıştır. Birbirlerini gören anne ve oğul selamlaşır. İkisi de sessiz bir şekilde kalabalığı takip ederlerken oğul annesine uzun bir yolculuk yaptığını, dolayısıyla yorulmuş olması gerektiğini söyler. Annesi oğluna hak verir; uyumaya hazır olduğunu, uçakta sadece çok kısa bir süreliğine uyuyabildiğini belirtir. Daha sonra Costello dışarıda bekleyen gelini Norma ve çocuklarını görür ve Norma'yla kucaklaşır. Ancak bu kucaklaşmada anlatıcı oğul John'un ağzından, annesi Costello'nun ve eşi Norma'nın arasının pekiyi olmadığı (Coetzee, 1999: 15-16), aslında her ikisinin de birbirlerini hiç

sevmediği bilgisini verir (Coetzee, 1999: 17). Bu yüzden John annesinin bir otelde kalmasının daha bile iyi olabileceğini aklından geçirir. Öte yandan John annesine bu öneriyi yapamayacağını, kendinde bu gücü bulamayacağını görür (Coetzee, 1999: 15). Ancak annesi bu öneriyi yapsa hatta bu öneriyi salt formaliteden dile getirmiş olsa, “tamam, olur” diyeceğine pek de kuşkusu yoktur.

Bu şekilde gerçekleşen buluşma sonrasında Costello oğlunun evine ulaşır. Norma kayınvalidesi için hafif bir akşam yemeği hazırlamıştır. Ancak sofrada üç tabak vardır; Costello, kocası ve kendisi için. Bunun üzerine Costello torunlarının yemek yiyip yemeyeceklerini sorar. Norma çocukların oyun odasında yiyecekleri cevabını verir. Costello nedenini aslında bilse de gelinine iki kez “Neden?” diye sormak zorunda hisseder. Norma kayınvalidesine kızgın bir bakış atar. Costello’ya cevabı oğlu vermek zorunda kalır: “Anne... çocuklar akşam yemeği için tavuk yiyecekler, tek sebep bu.” (Coetzee, 1999: 16). Costello ise sadece “anlıyorum” der. Bu kısa diyalogdan hemen önce hikayede anlatıcı, Costello’nun masada et görmeyi sevmediğini, Norma’nın kayınvalidesinin ince hassasiyetlerine rağmen çocukların yemeğini değiştirmeyi istemediğini belirtir (Coetzee, 1999: 16). Yani iki kadının aralarının gerçekten iyi olmadığını görmeye devam ederiz; çünkü Norma sadece üç gün kalacak Costello için bunu yapmayı reddetmektedir. Costello ziyaretinin daha ilk gününde torunlarıyla ayrı masalarda yemek zorunda kalır. Oğlu John’un ise bu durum karşısında bir şey yapmadığını, bir şey söylemediğini görürüz. Kendisi muhtemelen bu gibi olaylarla karşılaşacağını bildiği için annesinin otelde kalması olasılığını düşünebilmiştir. Aslında hikayenin hemen başında anne ve oğlun arasının da pek de iyi olmadığını düşünebileceğimiz şu cümlelerle karşılaşırız:

John Bernard dünyada kendi tarzını yaratmayı tercih ettiği için Elizabeth Costello ile ilişkisini yayıp saçmadı (*broadcast*). O, kız kardeşi ve ölmüş babasının onun [annesinin] romanlarında ara sıra acı verici bulacağı bir şekilde kaleme alındığı gerçeğine rağmen annesinden utanmıyor aksine gurur duyuyordu. Gelgelelim hayvan hakları konusunda bir kez daha onu iştirmek istediğinden emin değildi, özellikle hemen sonrasında yatakta eşinin rahatsız edici yorumlarıyla karşılaşacağını biliyordu... Norma ve annesi birbirlerini hiçbir zaman sevmедiler. Belki de annesi oğlunun evlendiği herhangi bir kadını sevmemeyi seçecekti (Coetzee, 1999: 16-17).

İlginç olan ise üniversitedeki hiç kimse Costello’nun, üniversitede Fizik ve Astronomi alanında asistan profesör olan oğlu olduğunu bilmemektedir.

Hikayede John’nun eşi Norma ile John Hopkins Üniversitesi’nde lisans öğrencisi iken tanıştıklarını ve sonrasında da evlendiklerini öğreniriz. Bu evlilikte ironik olan ise Norma’nın zihin felsefesi üzerine doktorasını almış bir felsefeci olmasıdır. Zihin felsefesi üzerine

uzmanlaşmış olan Norma, eşi ile birlikte geldiği Appleton'da kocası gibi bir üniversite hocalığı kadrosu bulamamıştır. Hatta hikayenin belirttiğine göre bu durum iki eşin birbirleriyle çatışmalarına da yol açmaktadır (Coetzee, 1999: 17). Norma böyle bir gergin ruh hali içerisinde “bir felsefe dergisi için primatlarda dil öğrenimi deneyleri üzerine bir inceleme makalesi yazmaktadır” (Coetzee, 1999: 17). Dahası John için, böyle bir ortamda eşinin ilgili makale içerisindeki bir dipnotta annesini dışlayıcı, saygısız bir şekilde ele alması pek de şaşırtıcı olmayacaktır. Bu ilişkiler çerçevesine eklemememiz gereken bir diğer nokta ise John'un hayvanlarla pek bir bağının olmaması, sadece çocukken kısa süreliğine hamster bakmış olmasıdır. Hikayeden öğrendiğimiz önemli bir konu da John ve karısı Norma'nın büyük çocuklarının bir yavru köpek istemesine direnmeleridir, köpekle ilgili düşündükleri tek şey köpeğin cinsel ihtiyaçları tarzında ortaya çıkaracağı kimi sorunlardır (Coetzee, 1999: 17). O halde karşımızda et yemeyen, önemli ve tanınmış bir edebiyatçı olan Costello, Fizik ve Astronomi alanında Asistan Profesör olan oğlu John ve zihin felsefesi üzerine doktorasını almış bir felsefeci olarak gelini Norma vardır. Oğlu ve gelininin hayvanlarla araları iyi değildir ve oğullarının bir yavru köpek sahibi olma isteği karşısında duyarlı değildirler. Costello oğlunun çalıştığı üniversiteye ders vermek için gelmiş ve bu süre içerisinde oğlunun yanında kalacaktır.

Yukarıdaki hikaye özetinden merak edip bilmek istediğimiz kimi şeyler olabilir. Örneğin Costello'nun oğlunun hayvanlarla ilişkisinin nasıl olup da iyi olmadığını merak edebiliriz. Acaba annesi oğluya yeterince ilgilenmedi mi? Costello o zamanlar et yiyordu ve evde hayvanları yoktu da bu yüzden mi oğlu hayvanlarla yakın bir ilişkiye sahip değildi? diye kendimize sorabiliriz. Ya da Costello oğlunu özgür bırakıp onun kısa süreliğine bir hamstera sahip olma isteğine saygı gösterdi diye de düşünebiliriz. Coetzee'nin hikayede bu konuda bir şey söylemediğini belirtelim. Ancak hayvanlarla büyüyen ve yaşayan biri olarak şöyle bir yaşanmışlığın olabileceğini kurgulayabiliriz: Costello o zamanlar belki de kocasından dolayı hayvan bakmıyordu, kendisi hayvan sevse ve hayvanlarla büyüyen biri olsa bile kocasının göstermiş olduğu hassasiyeti kabullendi. Bu durumda belki de kendisi kocasını, oğlunun sadece hamster bakabilmesi için ikna edebildi. Ve bu süreç de bildiğimiz kadarıyla uzun sürmedi.

Bu varsayımımızla birlikte tekrardan hikayeye döndüğümüzde, John'un dersten sonra öğle yemeği için eve geldiğini sonrasında ise annesini arabası ile şehirde dolaştırdığını görürüz. Costello'nun dersi öğleden sonra başlayacaktır, dolayısıyla ders öncesinde bu gezi için zaman bulabilmişlerdir (Coetzee, 1999: 17). Gezi sonrasında Costello oğluya ders vereceği yere gelir. Dersin tanıtımını İngiliz Bölümü hocalarından, Costello üzerine çalışmaları olan Elaine Marx yapar. Costello bu tanıtımdan sonra dersine başlar. Kendisi öncelikli olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne iki yıldan beri gelmediğini, en son yine bir ders vermek için geldiğini ve bu

dersini de büyük edebiyatçı Kafka ve onun özellikle “Akademi İçin Bir Rapor” başlıklı hikayesi üzerine verdiğini hatırlatarak (Coetzee, 1999: 18) şunları söyler:

O zaman verdiğim derste olağanüstü Franz Kafka'ya, özellikle yaşamının hikayesini-canavardan (*beast*) insan olmaya yaklaşan bir şeye yükselişini- öğrenmiş (*learned*) bir toplumun üyeleri önünde duran eğitilmiş bir maymun (*ape*) olan Kırmızı Peter hakkındaki “Akademi İçin Bir Rapor”a gönderimde bulunacak sebebim vardı. O zaman kendimi biraz Kırmızı Peter gibi hissetmiş ve bunu da söylemişim. Bugün bu his, size çok daha açık geleceğini ümit ettiğimiz sebeplerden dolayı daha da güçlüdür (Coetzee, 1999: 18).

Dersler sıklıkla amacı seyircileri rahatlatmak olan endişesiz ifadelerle başlar. Kendim ve Kafka'nın maymunu arasında resmettiğim karşılaştırma bu şekilde endişesiz bir ifade olarak alınabilir, sizi rahatlatmak anlamına gelebilir, bir tanrı ya da bir canavar olmayıp sadece sıradan bir insan olduğumu söylemek anlamına gelebilir... İşin başında belirtmek isterim, bu sözüm/işaretim Kırmızı Peter ile ilgili hissettiğim sözün nasıl niyetlendiği ile ilgili değildi. Bu sözü ironik olarak niyet etmedim. Söylediğim şeyi kastediyor. Kastettiğim şeyi söylüyorum. Yaşlı bir kadını. Kastetmediğim şeyleri söyleyecek kadar artık zamanım yok (Coetzee, 1999: 18).

Costello bizler için hala kapalı olan, nereye gideceğini tam kestiremediğimiz bu çarpıcı sözlerini derslerinin de konusu olan hayvanların korkuları ve ölümleriyle ilişkilendirmek için kullanır. Belirttiği gibi hayvanlar dünyanın her yerindeki üretim çiftliklerinde, kesimhanelerde, laboratuvarlarda türlü korkularla ve ölümlerle yüzleşmektedirler (Coetzee, 1999: 19). Ayrıca hayvanlara şiddeti merkeze alan birçok eğlencemizin olduğunu da unutmamalıyız. Bu gibi olgular hayvanların korkularını ve ölümlerini çok sıradan bir şekilde ele aldığımızı göstermektedir. Costello hayvanların yaşadığı korku ve ölüm deneyimlerini, Hitler Almanya'sında kamplarda tutulan ve daha sonrasında birçoğu yakılıp öldürülen Yahudiler'in deneyimlerine benzetir. Çünkü bu insanlar da Nazi kasapları tarafından hayvanlar gibi öldürülmüş ve boğazlanmışlardır (Coetzee, 1999: 19-20).

Costello kurduğu ve tekrardan ele alacağı bu tartışmalı benzerlikte öncelikli olarak Kafka'nın raporuna uzanacağı bir şekilde “akıl” üzerinde durur. Dikkat çektiği gibi birçok filozof, aklın insan yaşamındaki gücüne dikkatle insanları hayvanlar karşısında daha değerli görebilmiştir. Örneğin Thomas Aquinas sadece insanın Tanrı imajından yaratıldığını, böyle olmayan hayvanlara yönelik kaba olmadıktan sonra davranışımızın pek bir önemini olmadığını belirtir. Hayvanlara karşı acımasızca davranmamamızın nedeni ise bu yolda insanlara da acımasızca davranmamaya alışacak olmamızdır. Yine Platon, Descartes gibi filozoflar da Tanrı, evren ve akıl ilişkisi üzerinden hareket ederler, akıl sahibi olmaları

nedeniyle tanrı benzeri insanlardan farklı, böyle bir rasyonelliğe sahip olmayan hayvanların evreni anlayamayacakları, salt “şey”lere benzer oldukları kabul edilir. Costello’nun vurguladığı gibi Kant bile bu konuda iyi bir şekilde ilerlemez; açıklamalarında hayvanlara yönelik olumlu olabilecek kimi sezgileri başarılı bir şekilde takip etmez (Coetzee, 1999: 22-23).¹ Örneğin hayvanları nesnelere gibi şeyler sınıfında ele alır, onları akılsal yapıcılar olan insanların amaçlar krallığından uzak tutar (Korsgaard, 2013: 629-631; Korsgaard, 2018: 98-114 birinci dipnot, ayrıca s. 113, 119). Oysa Kant’tan farklı olarak Costello’ya göre “akıl evrenin var olanı değil aksine sadece insan beyninin bir var olanıdır.” (Coetzee, 1999: 23).

Costello’nun 70 yıllık deneyiminden öğrendiği şey, aklın evrenin ya da tanrının bir var olanı olmayıp salt insan düşüncesinin spektrumu olduğudur, dolayısıyla kendisi eski filozofların görüşlerini süsleyerek abartmamamız gerektiğini düşünür (Coetzee, 1999: 23). Ona göre akıllı, “evrenin gizlerine ulaşmaya izin veren bir yetinin gelişmesinden ziyade” bir satranç oyuncusunun satranç oynamasına benzer bir şey olarak alabilir, bu oyunu motive eden şeyleri evrenin merkezine yerleştirebiliriz (Coetzee, 1996: 25). Ayrıca Costello şu iki durumu da vurgular: Aklın varlığına bağlı olarak tanrıya yakınlığımızı ve uzaklığımızı tespit etmemiz kolay olmayacaktır (Coetzee, 1999: 24). İkinci olarak akla bu geçerliliği veren akıldır, ona yabancı olanlar için bu durum bir totolojiden başka bir şey değildir (Coetzee, 1999: 25).

Gelgelelim Costello’nun tarihsel bir olay olarak dikkat çektiği gibi zamanla savaşarak sessizliğe gömdüğümüz hayvanları akılsal temelde ele alarak onlara değer biçmeye başladık.² Kendisi bu değer biçişini Kafka’nın maymununda, Bilim Akademisi’ne, bir grup toplanmış uzmana bir okuma yapmayı öneren Kırmızı Peter’inde görebileceğimizi belirtir. Çünkü Peter bu okumada “primat davranışının bir soruşturucu olarak değil konuşma becerisini sergileyen damgalanmış, işaretlenmiş, yaralı bir hayvan olarak” karşımıza çıkar. Costello konuştuğu bir grup uzmana bunu hatırlatır, Peter’in her kelimesine dokunan bu yarayı sergilemediğini belirtir. Peter aslında canavarların (*beasts*) sessizliğinden aklın gevezeliğine başkalarının cezasını çeken, bir günah keçisi olan biri gibi düşmüş durumdadır (Coetzee, 1999: 25-26).

¹ Gerçekten de aynı düşüncüyü bugün Kantçı Christine M. Korsgaard da dile getirir (Korsgaard, 2018: 131-132). Ancak Korsgaard bu noktada Kant’ı revize eder, hayvanlara bu konuda pek bir şey söylememiş olan Kant’ın felsefesi ile bakar, Kant’ın terimleriyle hayvanları kendinde bir amaç olarak ele alabileceğimiz bir teori ortaya koymaya çalışır (bkz. Korsgaard, 2018).

² Costello’nun dikkat çektiği gibi hayvanları sessizliğe gömüp değersizleştireceğimiz tarihsel süreç, hayvanlara karşı milyonlarca yıldır devam eden savaş ve silahın icadı ile gerçekleşmiştir. Silahın icadı ile savaşçı kazanan insan, kabilenin bir parçası olmayan hayvanlara bir savaş mahkumu gibi davranarak onları istediği gibi suistimal etmeye başlamıştır (Coetzee, 1999: 58-59). Hayvanlara yönelik birçok suistimal dahilinde, Costello’nun bir felsefe profesörünün sorularına cevapları içerisinde dikkat çektiği şu nokta önemlidir: Hayvanlara karşı yaklaşımlar kültürel farklılıklar gösterse de çocukların hayvanlarla ilişkileri doğal olarak uyumlu olmuş, biz yetişkinler çocuklara hayvanları öldürmeyi ve hayvanların etlerini yemeyi öğretmişizdir (Coetzee, 1999: 60-61). Hayvanlara karşı, özellikle Batı kültürünün kibirli duruşu hayvan yaşamını endüstrileştirenlerin, hayvan etini ticarileştirenlerin öncülüğünde (Coetzee, 1999: 61) eşi benzeri görülmemiş bir noktaya ulaşmıştır. Kültür hayvanlarla olan ortaklığımızı yıkmak için her şeyi yapmaktadır.

Bu açıklamadan sonra Costello Kafka'nın Peter'ıyla ilgili ilginç bir spekülasyonda bulunur. Belirttiğine göre Kafka "Akademi İçin Bir Rapor"u 1917 Kasım'ında yayımlar. Bundan 5 yıl önce, yani 1912'de ise psikolog Wolfgang Köhler önderliğinde, Prusya Bilimler Akademisi Tenerife Adası'nda maymunların, özellik de şempanzelerin mental kapasitelerini görmek için bir üst kumuştur. Costello, Kafka'nın kütüphanesinde ve çalışmalarında Köhler'in 1917'de yayımladığı raporu okuyup okumadığını bilmediklerini söyler. Ancak Kafka'nın bu raporu zaman dilimine bakarsak okuduğunu düşünebileceğimizi ve bu rapor doğrultusunda kendi raporunu biçimlendirmiş olduğu spekülasyonunu yapabileceğimizi belirtir. Bu sözünü ettiği spekülasyonda üstteki maymunlar, maymun ticareti yapan bir grup avcı tarafından yakalanmıştır. Peter de bu maymunlardan biridir ve efendisi Köhler'den de birçok şey öğrenmiştir. Bu deneylerden bildiğimiz Sultan da Peter'in ilk örneği durumundadır ve kendisi açlıktan dolayı muz alması için yapılan birçok testi de geçmiştir (Coetzee, 1999: 27-28).

Costello'ya göre testlerde hep doğru olarak kabul edilen düşünce, birinin muzlara ulaşmak için kasaları nasıl kullanacağı, kasalardaki taşları nasıl boşaltacağı olmuştur. Yani kimse Sultan'ın bakış açısından şu soruların bir geçerliliği olacağını düşünmez: "Muzlar neden yukarıdadır?", "Neden Köhler onu aç bırakıyor?", "Neden artık onu sevmiyor?", "Onunla sorunu nedir?", "Onunla ilgili hangi yanlış kavrama sahip ki onun aşağıda duran bir muz almasını sağlamak yerine bir sopayla asılı olan bir muza ulaşmasının daha kolay olacağını inanıyor?", "Neden o sandıkları taşlarla dolduruyor?" (Coetzee, 1999: 28). Sultan bu soruları düşündükçe aç kalmaya mahkum görünür. Sultan bu gibi pratik ve araçsal aklın sınavına tabi tutulmakta, salt iştahını tatmin edecek bir organizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun tarihi, örneğin avcılarının annesini öldürdüğü, onun yakalanıp bir kafese hapsedilerek sadistik oyunların bir parçası olduğu, evrenin adaletine yönelik sorular sormak durumunda kaldığı unutulur (Coetzee, 1999: 29). "Kurgulanan psikolojik rejim, onu etik ve metafizikten uzak tutar..." (Coetzee, 1999: 29). Hapis içerisinde Sultan'ın en derin problemi, "evim nerede?", "buraya nasıl geldim?" olarak görülmez, "deneyi yapanın tek-gayeli rejimi" Sultan'ı muz problemine odaklamaktır (Coetzee, 1999, s. 30). Yani hiçbir zaman hayvanların iyisine, zihin işleyişine dikkat edilmez, salt bizim iyimiz, en üstün bileşenimiz olarak gördüğümüz aklımıza dikkatle onlara gidilir. Oysa Korsgaard'ın vurguladığı gibi hayvanlardan daha zeki olmamız, entellektüel beceriler göstermemiz "daha yüksek bir ahlaki mevki"de yer aldığımızı göstermez (Korsgaard, 2018: 60).

İşte Costello etkileyici bir kurgu ile açtığı derslerine dair tespitlerini, ahlaki kibirliliğimize yönelik kimi uyarılarda bulunan şu sözleriyle sürdürür:

Kafka'nın maymunundan uzak bir geriye doğru; onun papyonu, akşam yemeği ceketi, bir tutam ders notu ile Tenerife'deki bölme etrafında uzanan tutsakların üzgün bir şekilde dizilişini tartalım. Peter ne kadar da uzağa seyahat etmiştir! Artık şunu sormaya hakkımız var: O [Peter] ulaştığı devasa entellektüel gelişimi karşılığında, amfi görgüsü ve akademik retoriği karşılığında neleri bırakmak zorunda kalmıştır? Cevap nesil, ardışıklık/silsile de olmak üzere birçok şey. Eğer Kırmızı Peter herhangi bir duyuya (*sense*) sahip olsaydı, herhangi bir çocuğa sahip olamayacaktı. Çünkü Kafka'nın hikayesinde esir alanların onu eşleştirmeye çalıştıkları umutsuz, yarı-deli dişi maymundan dolayı sadece bir canavara (*monster*) baba olacaktı. Kırmızı Peter'in çocuğunu imgeleme (*imagine*) güçlüğü Kafka'nın kendisinin çocuğunu imgelemek kadar zordur. Melezler kısırdır ya da kısır olmalıdır; Kafka da hem kendisi hem de Kırmızı Peter'ı kısır olarak, acı çeken hayvan bedenleri üzerinde açıklanamaz bir şekilde tutturulmuş (*mount*) canavarsı düşünce aletleri olarak görmüştür. Kafka'nın hayatta kalan fotoğraflarında karşılaştığımız bakış, saf şaşkınlıkta bir bakıştır: şaşkın, hayret içinde, tehlike işaretli (*alarmed*). Tüm insanlar arasında Kafka insanlık içerisinde en emniyetsizdir (*insecure*). O şunu söyler görünür: Bu Tanrı'nın imajı mı? (Coetzee, 1999: 30-31).

Bu sözlerden sonra, oğlunun yanında oturan gelini Norma kocasına Costello'nun söylediği şeylerin derme çatma olduğunu, örgüsünü kaybettiğini belirtir. Bunları duymayan Costello konuşmasına zeki bulduğu ve itici olmadığını düşündüğü filozof Thomas Nagel'in "Bir Yarasa Olmak Neye Benzer" ("What is it like to be a bat") adında çok ses getiren makalesine yönelerek devam eder. Ona göre Nagel bu makalede bir yarasaya dair ilginç bir konuyu gündeme getirse de cevabı sınırlı olmuştur. Çünkü Nagel için bir yarasa olmanın neye benzediğini bilmek "bir yarasanın duyu kipleri yoluyla yarasa-yaşamını deneyimleyebilmeyi" gerektirir (Coetzee, 1999: 33). Oysa "yaşayan bir yarasa olmak tümüyle var olmaktır." Bizler de dahil tüm hayvanların var olmaları yaşayan, bedene gömülü (*embodied*) bir ruha sahip olmalarıyla gerçekleşir. Descartes gibi filozoflarda rahatlıkla görebileceğimiz bir şekilde hayvanlarda da olan bu ruh düşünmeyle ilişkilendirilmediği için hayvanların var olmaları ve yaşamları bir makine yaşamı gibi görülmüştür (Coetzee, 1999: 33). Böylelikle, yani hayvanların yaşamdan gelen neşelerini/sevinçlerini (*joy*) bedenle ilişkilendirmeyip düşünceyle ele aldığımız için hayvanları hapsedme, öldürme, onların cesetlerine onursuzca davranma hakkını kendimizde bulabilmekteyiz (Coetzee, 1999: 34).

Costello'nun dikkat çektiği gibi Batı'nın kültür ve felsefesinde bir şekilde hakim olan bu rasyonalist, idealist çizgi içerisinde diğerlerinin varlığını görebileceğimiz yürekte (*heart*) konumlanan "sempati/duygudaşlık" yetisine dikkat etmememiz neticesinde ne hayvanların ne

de ölüm kamplarındaki insanların varlığına karşı sorumlu davranabildik. O dönemde birçok insan hayvan vagonlarında kamplara götürülen insanların yerinde olabileceklerini kendilerine sormadılar, bunun yerine ilgili kişilerin yakılacak kişiler olduğunu belirtebilmekle yetindiler. Hiçbirinin akıllarına yansaydım ne olurdu diye sormak gelmedi (Coetzee, 1999: 34). Dolayısıyla hepsi yürekleri kapalı bir şekilde davranabildi (Coetzee, 1999: 35).

Coetzee ise bu kapalılık, sempati yoksunluğu karşısında yüreğin sınırsızca açıklığına, yani sempatinin, sempatik imgelemin aslında sınırsızca genişleyebileceğine inanır. Kendisi yazdığı romanların karakterlerinde bunu deneyimler, örneğin hiç var olmamış bir karakterin varlığını varoluşa getirebilmiş, bu karakteri başarılı bir şekilde karakterize edebilmiştir. Bu duruma dikkatle Coetzee “kendisiyle yaşamın altyapısını paylaşan herhangi bir varolanın, bir yarasanın ya da bir şempanzenin ya da bir midyenin varoluşa ilerleyişini düşünebilirim” (Coetzee, 1999: 35) der ve şunu ekler:

Son bir defa etrafımızda tüm ölüm yerlerine, büyük bir kommünal çaba ile yüreklerimizi kapadığımız kesim yerlerine dönüyorum. Her gün yeni bir holocaust. Gelgelelim görebildiğim kadarıyla ahlaki varlığımız bu durumdan etkilenmemiş görünüyor. Kendimizi lekelenmiş/kusurlu hissetmiyoruz. Bu durum bana, her şeyi yaparsak de kendimizi temize çıkarabileceğimizi düşündürüyor (Coetzee, 1999: 35).

Costello'nun ilk dersi için ortaya koymaya çalıştığı bu değerlendirmelerinde temel olarak şunlara dikkat çekmeye çalıştığını söyleyebiliriz: Tarihsel olarak hayvanlara karşı kazandığımız savaş sonunda, onları rasyonalite temelinde değersiz görmeye başladık. Rasyonaliteyi tanıya yakın olmak şeklindeki açıklamalarla kutsallaştırdık, yüceleştirdik ve hayvanları, hayvansal varoluşumuzu küçümsedik. Maymun deneylerinde vurgulandığı üzere hayvanların iyisini, belli bir doğa ve topluluk içerisinde “mutlu” bir yaşam sürmekte olduklarını görmemeye başladık; onları ve yaşadıkları toprakları istediğimiz gibi kullandık, zapt ettik. Kafka'nın maymunundan akademisyenlerin talep ettiği şu beklenti içerisinde olduk: Onlar bizler gibi düşünebildikleri, iletişim kurabildikleri, akıl yürütebildikleri ölçüde bir değere sahiptirler. Akla dayanan bu beklenti içerisinde, bizler gibi olmayan hayvanların canlılığını, yaşadıklarını, acı çektiklerini acımasızca görmezden gelerek onlara istediğimizi yapabildik. Ve bu vicdani körlük, sempatiden yoksunluk, duyarsızlık bir şekilde Yahudilerin hayvanlar gibi öldürülmesinde de kendini göstermiştir.

Evet Costello ilk dersini bu mesajlarla bitirir. Ancak oturum sonlanmadan önce gelini Norma soru sormak için kendini tutamaz ve kocasının uyarılarına rağmen soru sormasının hakkı olduğunu söyleyerek elini kaldırır. Oturumu yöneten fakülte dekan ise cuma günü oturumda tartışmanın daha ayrıntılı olacağını belirleterek soru almak istemese de Costello

kibarca bir iki soru alabileceğini söyler. Dekan sözü öncelikle gelinin hemen arkasında oturan bir erkek dinleyiciye verir. Bu dinleyici Costello'nun, hayvan üretim çiftliklerinin kapatılmasını mı önerdiğini, et yemeyi bırakmamızı, hayvanlara daha insani davranmamızı mı istediğini, yoksa onlar üzerinde deneyler yapmayı bırakmamızı mı talep ettiğini bilmek ister (Coetzee, 1999: 36). Bu soru karşısında Costello amacının ilkeler, yasalar ortaya koymak olmadığını, temel ilgisinin daha kökensel olduğunu, ilgili düşüncelerin arkasında yatan şey üzerinde durduğunu söyler. İlke olarak önerebileceği tek şey ise olsa olsa “yüreğini açıp onun söylediği şeyi dinlemektir” (Coetzee, 1999: 37).

Bu cevaptan sonra dekan Norma'ya söz vermeden oturumu bitirir. Artık Costello için verilecek akşam yemeğine geçilecektir. Üniversite yemek listesine Costello'nun oğlunu ve gelinini de ekler. Daha önce vurguladığımız gibi bu süre zarfına kadar kimse Costello'nun oğlunun üniversitede çalıştığını bilmez. Gelgelelim yemeğe katılacak olan oğlu ise bekleyeceğimiz bir şekilde mutlu olmak bir yana huzursuzluk içerisindedir. Annesini gördüğü ve annesinin de torunlarını gördüğü için mutlu olduğunu söylese de bu ziyaretin kendisini kötü gösterebileceğini düşündükçe annesiyle ilgili “keşke gelmeseydi” diye aklından geçirmeyi sürdürür. Annesinin sıradan yaşlı bir kadın gibi yaşamadığına üzülür ve hayvanlara yüreğini açacaksa bunu evde kalarak yapması gerektiğine inanır (Coetzee, 1999: 38). Akşam yemeğinde annesine vejetaryen olmasına yol açan şey sorulduğunda vereceği cevabı nasıl toparlayacağını, annesinin zararını nasıl iyileştireceğini hesap eder (Coetzee, 1999: 38).³ Kendisi bir anlamda daha önce gurur duyduğunu söylediği annesiyle pek de gurur duymamakta, aslında ondan utanmaktadır.

John belki bugün birçoğumuzun hastalığı olan bir davranışla, alışılmış toplumsal duyguların konforuna bağlı olarak annesinin yaşamını, anlamlı olan ve sorumluluk içeren seçimlerini kolaylıkla radikal kılabilmektedir. Açıkçası Costello'nun oğlunun durumu bize şunu deneyimletir: Toplumsal belirlenmişlikler böylesine radikal olmayan bir durumda bile en sevdiğimiz insanlara karşı, özellikle dünyaya ve kendine karşı ciddi bir farkındalık ile davrananlara, başka var olanlara karşı saygı ve özenle hareket edenlere karşı ne denli yıkıcı davranabileceğimizi göstermektedir. Toplumsal konfor paketleri içerisinde çoğunluk değerleri peşinde sürüklenerek başkalarına karşı kırgınlık ve nefret beslemenin nedenleri üzerinde durmak, kültürün ve geleneğin hastalıklı olabilecek yönleri karşısında dikkatli olmamızı

³ Oğlunun belirttiğine göre annesi eşiyle “Plutarch Tepkisi” adını verdikleri, diyalogu kapatan bir cevap ortaya koyar. Oğlu annesinin vejetaryen olmakla ilgili şu cevabı vereceğine inanır: “Neden et yemeyi reddettiğimi bana soruyorsan, kendi adıma ağzına ölü bir hayvanın cesedini koymuş olmana şaşıyorum, kıyılmış eti çiğnemeyi, ölü-yaralı suları yutmayı tiksindirici (*nasty*) bulmamana şaşıyorum.” (Coetzee, 1999: 38).

sağlayacaktır. Bunu yapmadığımız takdirde bilgece, adil işlemeyen geleneğin eşitsizlikleri ve kötülükleri karşısında mücadele etmemiz pek de mümkün olmayacaktır.⁴

Coetzee'nin Costello'nun oğlu üzerinden bahsettiğimiz bu geleneğin çarpıklığına dikkat çekmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Bu denli bireysel ve özenli bir yaşam bile birinin çocuğu tarafından çekilmez görülebilmektedir. Aslında Costello bu farklılığı ile biraz da “farklı görme” biçimleri üzerinde durduğundan oğlu için zorluk çıkarmaktadır. Örneğin bu farklı görme biçimini, yemekte şempanzeler üzerine bir deneyi anlattığı Ruth Orkin adındaki psikologla olan diyalogunda fark edebiliriz. Psikolog Costello'ya şempanzeden kendi fotoğrafını belli fotoğraf yığınlarına koymasını istedikleri zaman, şempanzenin fotoğrafını diğer maymun fotoğraflarının değil insanların yanına koyduğunu belirtir. Psikolog Orkin bu durum bağlamında şempanzenin onlardan biri olmayı istediğini düşünür. Costello ise katılıyor der ama fotoğrafını oraya koymayı seçmesinin nedenini şuna yorar: Onlar bu seçimle kilitli kalan maymunlar yerine özgür olan insanlar gibi özgür olmayı istiyor olabilirler. Yemekte diyaloglar bu şekilde ilerler, diyaloglarda Costello'nun değindiği önemli bir diğer nokta ise hayvanlarla farklılığımız temelinde (Coetzee, 1999: 41) hareket etmemiz, örneğin bilince (*consciousness*) sahip olmadıklarını kabul ederek onları kendi amaçlarımız için istediğimiz gibi kullanmakta ve öldürmekte sorun görmeden davranmamızdır (Coetzee, 1999: 44). Aslında Wunderlich adındaki konuklardan birinin haklı bir şekilde belirttiği gibi, hayvanların bir bilince sahip olup olmamaları sisli, belirsiz bir konudur. Aynı konuk şuna da dikkat çeker: Bizler kendi türümüzü korumak için öz-bilinç becerisi taşımayan bebeklere bir buzağı gibi yaklaşmasak da buzağı öldürme konusunda bir sorun görmeyiz. Costello, bu kişiye ne diyeceğini bilemez ve sadece şunu ekler:

Sıklıkla düşünmenin (*thinking*) ne olduğunu, anlamanın (*understanding*) ne olduğunu merak ederim. Acaba evreni gerçekten hayvanlardan daha mı iyi anlıyoruz? Bir şeyi anlamak sıklıkla bana Rubik küplerinden biriyle oynamak gibi gelir. Tüm ufak yüzleri yerine getirdiğin zaman, vay canına, anlayıverirsin. Bir Rubik küpün içerisinde yaşıyorsan bu anlamlı gelir, aksi takdirde ise gelmez (Coetzee, 1999: 45).

Costello'nun bu metaforik açıklamasıyla insanın ve hayvanın düşünme ve anlamasındaki ortaklığa dikkat ettiğini, insanı hayvanlar karşısında daha üstün görmediğini söyleyebiliriz. Anlama, çok farklı yüzler içerisinde bir bilmeceler parçası olan yaşamda biraz da sorun çözebilme becerisidir. Açıkçası bunu bir şekilde hayvanlar da yapar. Gelgelelim insanlar akıl gibi farklılıklara yaptıkları vurgularla bunu görmemeyi, diğer hayvanların bakış açısının değerini küçümsemeyi sürdürürler. İnsanlar bu küçümseyici bakış açısıyla da

⁴ Bu konuda etkileyici bir okuma için (bkz. Nussbaum, 2013).

kendilerini hayvanlara karşı ahlaki bir yükümlülük altına sokmazlar. Birçok filozof da akla verdikleri aşırı değer nedeniyle bu krizi tetiklemiş görünmektedir.⁵ İnsanların farklılığını aşırı yücelten açıklamalarla dünyada bir arada yaşadığımız diğer tüm canlıların, hayvanların araçsal, ikincil değerde ele alınmasına katkı sağlamışlardır. Yıkıcı etkilerini her geçen gün deneyimlediğimiz bu sorunlu durum içerisinde Costello, yine güzel bir kurguyla ilerleyen “Poets and Animals” adı altında diğer bir dersle kimi önemli noktalara dikkat çekmeye çalışır. Artık diğer derse geçebiliriz.

3. ŞAİRLER VE HAYVANLAR

Costello derse başlamadan önce, yine Norma ve kocası arasında geçen bir diyalogla karşılaşırız. Norma kocasına derse gidip gitmeyeceğini ve dersin konusunun ne olduğunu sorar. Kocası bu soru üzerine gitmek zorunda olduğunu, dersin başlığının “Poets and Animals” olduğunu ve pek fazla kişinin geleceğini düşünmediğini söyler. Norma Costello’nun bu sefer felsefe değil de bildiği bir konuda konuşacağı için çok mutlu olduğunu belirtir. Annesine karşı karısının ironisini fark eden John, karısına aklında olanın ne olduğunu sorar. Bu durumda zihin felsefecisi Norma konuyu biraz daha açmaya çalışır, kayınvalidesinin aklın doğası üzerine olan tespitlerini gündeme getirir. Norma’ya göre Costello için “rasyonel açıklamalar salt insan zihninin yapısının bir sonucudur ki hayvanlar da kendi zihinlerinin yapılarına göre kendi açıklamalarına sahiptirler ve onlarla bir dili paylaşmadığımız için de bu yapıya ulaşamayız.” (Costello, 1999: 47). John burada sorunun ne olduğunu anlayamaz, annesine hak verir bir şekilde davranır. Norma bunun üzerine devam eder, bir fizikçi olan kocasının annesi Costello’nun açıklamaların çok naif olduğunu bilmesi gerektiğini söyler. Çünkü bu açıklamalar herkesin, ineğin, sincabın v.s. dünya görüşüne saygıyı gündeme getirerek, saygıya çok fazla zaman ayırmamıza yol açarak düşünmeye yer bırakmaz, entellektüel bir felce sebep olur. Norma şunu da ekler: Bir sincap elbette bir dünya görüşüne, bakış açısına sahiptir; hayatta kalmak için palamutları, ağaçları, iklimi, köpekleri, otomobilleri, karşı cinsi gözetir, ama hepsi bu. Onların zihinlerine dair başka sonuçlara ulaşamayız, zihinleri çok basit bir mekanizma ile işler. Descartes’ın haklı olarak vurguladığı gibi “sadece biyolojik bir otomat”tırlar (Coetzee, 1999: 48). “Soyut bir şekilde, bir hayvan zihni ile bir hayvan zihnini taklit eden bir makineyi ayıramazsın.” (Coetzee, 1999: 48).

Bu açıklamalar üzerine John, “İnsanlar farklı mı?” diye sorar. Bu sorudan iyice rahatsız olan Norma açıklamalarını sürdürür. Ona göre insanlar matematiği keşfetmiş, teleskoplar, hesap

⁵ Bu durumu Aristoteles’ten başlatan ve Batı felsefesinin bir krizi olarak nitelendiren Sorabji’nin tarihsel okuması için (bkz. Sorabji, 1993).

makinaları yapmışlardır. Yani rasyonalizm annesinin de dikkat çektiği gibi bir oyun değil “gerçek dünyanın gerçek bilgisini” veren bir yetidir (Coetzee, 1999: 48). John ise bunun üzerine şunu sorar: “Katılıyorum. Ama düşünmenin ve Mars’a insansız uzay mekiği yollamanın bir sincabın düşünmesine ve dışarı fırlayıp bir findığı yemesine çok benzer olduğu bir durumdan başka bir pozisyon yok mu? Belki de onun [annesi Costello’nun] kastettiği şey buydu?” (Coetzee, 1999: 48). Norma, akıl ve yargılamayla ilgili böyle bir pozisyonun olamayacağını olsa olsa Fransız irrasyonalistler gibi bunun akıldan geri çekilen birinin pozisyonu olacağını belirtir. Bunun üzerine John karısına şaşırıldığını, onun eski moda rasyonalistler gibi konuştuğunu söyler (Coetzee, 1999: 48-49). Konuşma bir şekilde biter ve John annesini dersin olduğu yere götürür ve sonrasında hemen geri dönmek üzere bir toplantıya gider.

Artık Costello’nun dersi başlar. Costello dersini hayvanların insan nitelikleriyle simgelendiklerini; örneğin aslanın cesaret, baykuşun ise bilgeliği ile temsil edildiklerini belirterek konuyu açar. Daha sonra dinleyicilere de dağıtılan şair Rilke’nin “Panter” ve şair Ted Hughes’in “Jaguar” ve “Second Glance at a Jaguar” şiirleriyle devam eder. Costello bu şiirlerde Rilke’nin panterin fiziğinden gelen enerjisine, temel fiziksel imajına dikkat çekmeye çalıştığını söyler. Rilke’ye bir nazire yazan Hughes ise şiirinin kurgusunu hayvanat bahçesinde olan bir Jaguar ile işler. Jaguarın üşüşen bir kalabalıkta “hipnotize olmuş”, “korkmuş”, “dehşete kapılmış”, “altüst olmuş duruşunu”, “sınırlarının ötesinde zorlanan anlama gücünü” göstermeye çalışır (Costello, 1999: 50-51). Costello’ya göre bu şiirde,

Jaguarın vizyonu panterden farklı olarak körleşmiş değildir. Aksine gözleri uzamın karanlığını deler. Kafesin onun için hiçbir realitesi yoktur, *başka bir yerdedir*. Zihni soyut olmaktan ziyade kinetik olduğu için başka bir yerdedir: Kaslarının tepkisi doğası gereği Newton’un üç boyutlu kutusundan (*box*) farklı olarak oldukça farklı bir uzam vasıtasıyla bizzat kendisine dönen dairevi bir uzam ile onu hareket ettirir. Böylece Hughes, büyük hayvanları kafese koyma etiğini bir kenara koyarak, dünya-içinde-olmanın (*being-in-the-world*) farklı bir türüne doğru yol alışı hisseder; bu his, kafesin önündeki deneyim rüya-deneyimine, kolektif bilinçsizlikle ele alınan deneyime ait görüldüğü için tümüyle bize yabancı olmayan bir histir. Bu şiirlerde Jaguarı görüldüğü şekilde değil hareket ettiği şekilde görürüz. Beden, beden hareket ettiği gibidir ya da yaşamın mevcut akışı onda hareket etmektedir. Şiirler bu hareket ediş şeklini imgelememizi, bu bedende ikamet etmemizi ister. Hughes ile birlikte sorun olan şey-vurguladığım şekliyle-diğer zihinde değil diğer bedende ikamet etmektir (Coetzee, 1999: 51).

Costello bu açıklamalarında şuna dikkat çekmeye çalışır: Hughes’un şiiri, poetik keşif vasıtasıyla, yaşayan bir bedeni pek de açıklayamayacağımız bir şekilde kendimizde var

kılabileceğimizi gösterir. O yani Jaguar poetik güçle bizledir, bizde dalgalanarak bedenimize egemen olur. Costello için bu deneyim şamanist, tinsel bir sahiplenme, arketip bir psikoloji karışımı primitif bir tür deneyimdir. Hughes bizde böyle bir deneyimi yaşatmak için, belli bir tikel Jaguar ile bizi yüz yüze getirir; çünkü soyut bir jaguarın deneyiminin, soyutlamaların, Platonik yaklaşımların bizi harekete geçiremeyeceğini görür. Şiirin dizelerinde tikel Jaguarda gömülü olan tümel Jaguar Platonik olarak kalmaya devam etse de dizeler her bir parçanın çoklu rollerini görmemizi sağlar. Şiir bizi, her yaşayan yaratıktaki bu dinamizme, bütünlüğe ulaştırır, Jaguar'ın kendi bireysel yaşamı için savaşırken bir Jaguar ideasından daha aşağıda olduğunu düşündürmez.

Costello'nun dikkat çektiği gibi bu durumu Jaguar değil sadece insan idrak eder. Diğer dans edenler, yani diğer yaratıklar dansı anlamazlarken insan bu dansı anlar ve entellektüel bir varlık olarak karşımıza çıkar. Jaguar'ın tikel varoluşunu aşır Jaguar tümelliği gibi tümellikler içerisinde farklılığını görür. Bu farklılığı ile, yani tümele ulaşan anlayış, idrak ve entellektüellik ile de ne kadar alabalığı avlayacağına, ne kadar Jaguara tuzak kuracağına karar vermeye başlar (Coetzee, 1999: 53-54). Dolayısıyla Costello daha önce de üzerinde durduğumuz şu konuda haklı görünür: Akıl ve konuşma (*speech*) bizlerin Homo ve diğer primatlar arasındaki ayrımı gerekçelendirmemize ve bu gerekçeyle de hayvanları kolaylıkla istismar etmemize sebep olmaktadır (Coetzee, 1999: 55). Richard Sorabji'nin ifadesi ile söylersek, diğer hayvanlarla kriz aklın bu gücüne yapılan ayırt edici tespitlerle başlamıştır. Batı felsefe literatüründe insanın hayvandan ayrıldığı noktaları tespit etmeye çalışan çok büyük bir literatür olduğu görülmektedir (bkz. Sorabji, 1993).

Şimdi tüm bu literatür içerisinde belki de en kilit nokta Costello'ya soru soran bir felsefe profesörünün dikkat çektiği gibi, Batı kültürel kibri içerisinde hayvanların çok sınırlı iletişim becerilerine sahip olduklarının kabul edilmesidir. Bu iletişim sınırlılığı nedeniyle hayvan haklarını bile hayvanlar değil insanlar hayata geçirmiştir (Coetzee, 1999: 61-62). Costello ise bu anlayışın, yani hayvanların ahmak olduğu düşüncesinin “insan merkezli” (*anthropocentric*) olduğuna inanır. Onun örneğiyle söylersek Borneo ormanlarına bırakılan bir insan belki de bir hafta içerisinde açlıktan ölecektir. Gerçeklik karşısında hayvanların davranışlarını ölçmek için tasarlanan soyut deneyler süreci ahmakça bir şekilde yaşamın kompleksliğinden uzaktır (Coetzee, 1999: 62-63).⁶

⁶ Stephan Mulhall'ın Coetzee üzerine yazdığı *The Wounded Animal* (2009) eserinde Derek Parfit, Jeff McMahan'ın [ve aslında Anglosakson birçok filozofun] insanı bu şekilde kimi düşünce deneylerine dayalı metafizik varsayımlarla almalarına dikkat çekmesi anlamlıdır. Bu filozoflar düşünce deneyleri olarak ele aldıkları kimi örnekler ve olaylarla insanın doğasını, kişiliğini, benliğini/kendiliğini (*self*) tespit edip insanın ahlaki, etik yaşamını bu metafiziksel tartışma zemininde değerlendirirler. Bir anlamda bu deneyler değerlendirmelerinde bir standart, ölçüt verir (Mulhall, 2009: 24-35). Oysa Mulhall'ın dikkat çektiği gibi insanın kişiliği böyle bir kurgusal metafiziksellekte alınamaz, “kişilik kişilerarası etiğin metafizik temeli değil, bizzat etik bir nosyondur.” (Mulhall 2009: 30). Bizler yukarıdaki deneyler tarzında Maymuna sokulduğumuz için, McMahan'ın kişiliği etik görmemesi gibi, maymunu metafizik bir soyut testin parçası yapar ve bu yolla

Ayrıca Costello'nun Camus deneyimi üzerinden dikkat çektiği gibi hayvanların konuşmadığı da doğru değildir. Kendisini dinleyelim:

Albert Camus Cezayir'de genç bir çocukken babaannesi arka bahçedeki kafesten tavuklardan birini getirmesini söylemiştir. Kendisi talimata uymuş, sonrasında ise mutfak bıçağıyla, kanı yeri kirletmemesi için bir kaseye tutturulmuş olan tavuğun başının kesilişini izlemiştir.

Bu tavuğun ölüm-çılgılığı çocuğun hafızasında öylesine iz bırakmıştır ki 1958'de giyotin ile öldürmeye karşı ateşli bir saldırı kaleme almasına yol açmıştır. Bu polemik de kısmi olarak Fransa'da idam cezasının kaldırılmasını sağlamıştır. O halde tavuğun konuşmadığını kim söyleyebilir? (Coetzee, 1999: 63).

Sözünü ettiğimiz felsefe profesörü Costello'nun cevaplamasını istediği iki konuyu daha gündeme getirir: Birincisi yaşamın hayvanlara bizler kadar önemli gelmemesidir, içgüdüsel olarak yaşamak için bizler gibi savaşsalar bile ölümü 'anlayamazlar', ölüm korkusu karşısında bizler gibi sarsılmazlar. Onlar için ölüm ruhta değil organizmada olan bir şeydir, sadece yaşarlar ve ölürler. Dolayısıyla bir tavuğu öldüren kasap ile bir insanı öldüren infazcıyı aynı göremeyiz, onları öldürmek, gaddarca olmadıktan sonra, insanı öldürmekten farklı olarak meşru bir durumdur (Coetzee, 1999: 63-64).⁷ İkinci konu ise hayvanlar ve insanlar arasında Thomas Aquinas'ın işaret etmiş olduğu şekilde ortaklığımızın çok az olmasından ötürü onlarla bir dostluk kuramayacak olmamızdır (Coetzee, 1999: 65). Costello felsefe profesörünün bu düşüncelerine karşı şiirle gündeme getirdiği hayvanın varlığının bütünlüğüne dikkat çekerek cevap vermeye çalışır. Costello'ya göre hayvanın korku karşısında entelektüel, imgelemsel bir korku yaşamıyor olması onun yaşayan bir beden olarak tüm varlığıyla bu korkuyu yaşadığını unutturmamalıdır. Hayvanların bütünlüklü, soyut olmayan, entelektüel olmayan doğalarının ölümle ilişkisini entelektüalist, dar bir çerçevede ele alamayız (Coetzee, 1999: 65). Salt böyle bir perspektifle ölüme yaklaşarak yaşamın hayvanlar için insanlar kadar önemli olmayacağını söylemek çok yetersizdir. Costello bu tarzda düşünen bir filozofa şuna hatırlatma ihtiyacı duyar: süt içen bir buzağı anneye belli bir anlamlı ilişkiye ve annesinin yokluğunun değerine dair yeterli, belli bir anlayışa sahiptir (Coetzee, 1999: 65-66). Costello bizi bir süt buzağısından ayıran şeyin akıl temelinde ele alınmasından rahatsızlık

---

da onun yaşamının belli "iyi"si, "iyiler"i olduğunu unutturuz, yani maymunun doğasını yaşamının bütünselliği içerisinde değil salt bir tür soyut metafiziksel deneylerle, testlerle ele alırız. Onun ne denli zeki olabileceğine ne denli toplumsal, politik beceriler gösterebileceğine, diğer üyelerine ne denli bağlı olabileceğine dikkat etmeyiz (hayvanların bu üstünlükleri, erdemleri için bkz. MacIntyre, 2002; Nussbaum, 2003).

⁷ Burada tartışmasız giremeyeceğimiz hayvanların ve insanların ölüm deneyimiyle ilgili farklılıklarına dikkat ederek ilerleyen değerlendirmeler için (bkz. McMahan, 2002; Korsgaard, 2018).

duyar ve akla dikkatle tartışmada ortak bir zemin bulmayı reddeder. Belli akli paylaşılan kişilerle salt bu temelde, uzun bir felsefe geleneğinde karşılaştığımız bir anlayış içerisinde bu sorunun, hayvanlara yönelik bir felsefe tartışmasını yürütmenin zor olacağını görür. Bizi şiirler üzerinden dikkat çekmeye çalıştığı o entellektüel olmayan doğaya çekmeye çalışır ve dersini burada bitirir.

Costello bu etkileyici ders sonrasında son akşamını yine oğlunun evinde geçirir. Ertesi sabah oğlu John annesini havaalanına bırakacaktır. Norma ise ayrılığın, vedanın yaklaştığı bu son gecede bile sınırlı bir haldedir. Kayınvalidesinin açıklamalarını, tarzını bir “yiyecek-düşkünlüğü” (*food-faddism*) olarak görür, annesi geldiğinde insanların, özellikle çocukların yiyecek alışkanlıklarını değiştirecek olması isteğine hala kızgınlık duyar. Kamusal derslerle tüm topluluğa yayacağını düşündüğü bu isteğin bir iktidar uygulamak olduğunu düşünür. Oğlu ise bu noktada artık dayanamaz ve eşine itiraz eder, annesinin görüşlerin çok içten olduğunu ve annesini “kendi tercihlerini birine dayatmaya çalışmak yerine bir hatip, bir sosyal reformcu olarak görmeye çalışması” gerektiğini söyler. Sonuçta kendisinin vurguladığı gibi “annesinin et yemekten tiksinişi ile kendisinin salyangoz ve çekirge yemekten tiksinişi arasında” pek de bir fark yoktur. Bu sözler karşısında mırıldanan Norma ise eşine onun bu konuda kamusal adımlar atmadığını, “özel olan”ı “kamusal bir tabu” haline getirmediğini belirtir (Coetzee, 1999: 67) ve aralarında şu diyalog geçer:

“Onu bir hatip olarak görmeye hoş geldin. Ancak diğer hatiplere ve onların insanlığı kurtarılmış ve lanetli (*damned*) olarak ayırdıkları şemaya bir bak. Annene sahip çıkmak istediğin birlik böyle bir şey mi? Elizabeth Costello ve onun, o Cesur Yeni Dünyası’na doldurarak kurtarmak istediği, İkinci Nuh’un Gemisi (*Second Ark*); köpekleri, kedileri ve kurtlarıyla birlikte et yeme günahından dolayı hiçbir zaman suçlu değil, sıtma virüsü, kuduz virüsü, HIV virüsü ile söyleyecek bir şeyi yok.”

“Norma abartıyorsun.”

“Abartmıyorum, eğer annen çocuklara zavallı küçük buzağılar ve kötü insanların onlara neler yaptıklarını anlatarak arkandan kuyumu kazmaya çalışmasaydı ona daha fazla saygım olurdu. Anne bu tavuk ya da tuna-balığı dana yavrusu mu? diye soran çocuklara yemek yedirmeye çalışmaktan yoruluyorum. Bu bir iktidar oyunundan başka bir şey değil, Onun büyük kahramanı Franz Kafka da ailesi ile aynı oyunu oynadı. Bunu, şunu yemeyi reddettiğini, aç kalmayı tercih ettiğini söyledi. Böylece onun önünde yemek yiyen herkes kendini suçlu hissederken o erdemli hissederek oturabildi. Bu hasta bir oyun, çocukların bana karşı bu oyunu oynamalarına izin vermeyeceğim.”

“Birkaç saat sonra gidecek, artık normale dönelim.”

“İyi ona benim için güle güle dersin. Erken kalkmayacağım.” (Coetzee, 1999: 68).

Oğlu böyle bir diyalogun ertesi sabahı annesini havaalanına götürürken Norma için özür diler, çok fazla baskı altında olduğunu belirtir. Costello ise ne diyeceğini bilemez, kelimelerin zalimce olduğunu, kelimelerle yapılacak en iyi şeyin sadece bir yastıktan, yerdeki bir delikten bahsetmek olduğunu ekler. Kendisi bu dünyadaki yalnızlığını hissettirecek bir şekilde “artık nerede olduğunu bilemediğini” söyler, insanlar arasında normal ilişkiler kurmaya çalışsa da her yerde, her gün insanların “para için getirdiği ceset parçaları” gördüğünü vurgular. Kimi nesnelere farklı hayal eder; örneğin dostlarının evinde beğendiği bir lambanın Polonyalı-Yahudi teninden yapıldığını söylendiğini, banyodaki bir sabunun yüzde yüz insan yağından (*stearate*) yapıldığını söylendiğini düşünür. Evet Costello rüya içerisinde değildir; bizzat bunları deneyimler. Kendisi bu acı verici yaşam deneyimleri ile oğlunun, Norma'nın ve torunlarının gözlerine baktığında “sevecenlik, insani bir sevecenlik” görür (Coetzee, 1999: 69). İşte bu halde iken kendine şunu söyler: “Sakin ol...pireyi deve yapıyorsun. Yaşam böyle. Başka herkes böyle bir yaşamla uzlaşıyor. Sen neden yapmıyorsun ki? Neden yapmıyorsun?” (Coetzee, 1999: 69). Oğlu John gözü yaşlı bir şekilde kendisine dönen annesinin bu soruya cevap isteyip istemediğini düşünür ve sonrasında arabasını kenara çeker, motoru durdurur ve annesini kolları arasına alır, annesinin soğuk kremini ve yaşlı teninin (*flesh*) kokusunu alarak kulağına şunu fısıldar: “Üzme kendini. Kısa bir süre içerisinde geçecek.” (Coetzee, 1999: 69).

İşte bizler kirli kelimelerimiz içerisinde Kafka ve Costello gibilerin samimi, güçlü ve acı verici deneyimlerini belli bir sessizlikle anlamak yerine, onlara kalbimizi açacağımız tikel deneyimlere dikkat etmek yerine “aşırı entellektüellik”, “aşırı insanlık” ve “toplumsal önyargılar” ile her türlü canlılığa gözlerimizi, kalbimizi kapayabiliriz. Bu kapalılıkla da Kafka gibi insanların Samsa'ya dönüşerek yaşamasına yol açar, Costello gibi insanları ailesine yabancılaştırarak yaşamasına sebep olacak denli radikalleştiririz. Oysa bu deneyimlerde bir şiddet, toplumsal önyargı değil bireysel bir sorumluluk vardır. Bizler ise böyle sorumluluk alanlarına kör olduğumuz ve kendimizi kapattığımız için, sempati yoksunluğu ile hayvanları hapsedip öldürmek kadar insanları fırınlarda yakma gücünü gösterebilmekte ve dünyanın dengesini de her geçen gün bozabilmekteyiz.

4. SONUÇ

Coetzee'nin etkileyici şekilde biten bu derslerini olay örgüsünü koruyarak serimlemeye çalıştık. Eseri okurken hayvanlar üzerine yazılan ve okuduğumuz felsefi eserlerin değerlendirmelerinden kimi eklemeler yapmayı, Coetzee'nin eklektik ilerleyen argümanlarını daha bütünlüklü, sistemli ele alabileceğimizi düşündük. Ancak eseri daha dikkatli okuyup, daha duyarlı ele aldıkça ona müdahale etmenin haksızlık olabileceğini fark ettik. Çünkü Coetzee kurgusal olay örgüsü ile işlediği hayvanların yaşamını daha iyi deneyimlememizi, imgelememizi amaçlar. Bu sorunu felsefenin ağırlıklı olarak yaptığı gibi tümele, kavramlara dikkat eden rasyonel bilginin sınırları içerisinde ele almaz. Bu sınırlar yer yer aile, dostluk gibi bağları bile anlamamızın önüne geçebilmektedir. Bir anne ve edebiyatçı olarak Costello bu deneyimi bizzat yaşar. İşte Coetzee kurguladığı bu deneyim üzerinden bir annenin çocuğu ve zihin felsefesi doktorasına sahip gelini ile yaşadığı acılı deneyime, “poetik imgelem”in izin vereceği “sempati” ile ulaşmamızı ister. Bu poetik imgelemde görmemiz gereken şey Costello'nun ceset parçaları ile örülü bir yaşamda yaşarken her gün ölmekte olduğudur. Oğlu ve gelini ise acılar içerisindeki Costello'ya sempati ile sokulmaktan çok uzaktır. Oğlu ve gelini Norma'nın aklında olan tek şey “normal” gündelik yaşamlarında, “bürokratik” yaşamlarında “onaylanmak”, “kabul görmek”tir. Örneğin gelini Norma anormal gördüğü Costello'nun yaşamının ve bu yaşamın iyilerinin çocuklarının yaşamına etki etmesini, kamusal yaşamın konforlu iyisine bulaşmasını istemez. John ise üç günlüğüne ziyarete gelen annesiyle hasret gidermek yerine üniversitedeki insanların annesinden dolayı kendisiyle ilgili düşüneceği şeylerle meşguldür. Bu yaşamın tüketim ve iktidar gibi değerlerini benimsemiş görünen John ve Norma, Costello'ya yönelik yer yer kızgınlık yer yer de “utanç”, “hoşnutsuzluk” duyarlar. Her ikisi de her şeyin metalaştığı kapital ilişkilerde bir hayvanın kendileri gibi “yaşama”sının, “canlı olma”sının değerini belki de birçoğumuz gibi unutmuş görünür, bunun utancını yaşamak yerine Costello'yu suçlarlar. İşte Coetzee “her şeyin metalaştığı”, “katı olan her şeyin buharlaştığı” bir yaşamda Costello gibi olmanın zorluğunu, acısını hissettirmeye çalışır, Costello olmanın bedelini göstermek ister. Çünkü Nietzsche'nin ifadesi ile söylersek yaşamlarımızda “aşırı insanileşme”nin yıkıcı sonuçları bir oğlun annesinden bile uzaklaşmasına yol açmış görünür. Oysa bugün yaşadığımız küresel ısınma gibi sorunlar hepimizin Costello gibilere saygı duymamız gerektiğini, utanılacak olanın bizler olduğunu açığa çıkarmaktadır. Dünyanın kurtuluşu, hayvanlar üzerine yazıp çizen birçok filozofun ve kimi çevrecilerin dikkat çektiği gibi, mümkün merteye vejetaryen beslenme alışkanlıklarını benimsemekten geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Coetzee, J. M. (1999). *The Lives of Animals*. Princeton: Princeton University Press.
- Korsgaard, C.M. (2013). "Kantian Ethics, Animals, and the Law". *Oxford Journal of Legal Studies* 33 no. 4, s. 629-648.
- Korsgaard, C. M. (2018). *Fellow Creatures: Our Obligations to the Other Animals*. Oxford: Oxford University Press.
- MacIntyre, A. (2002). *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues*. Chicago: Open Court.
- McMahan, J. (2002). *The Ethics of Killing: Problems at the Margins of Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Mulhall, S. (2009). *The Wounded Animal: J. M. Coetzee and The Difficulty of Reality in Literature and Philosophy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Nussbaum, M. C. (2013). *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Sorabji, R. (1993). *Animal Minds and Human Morals: The Origins of the Western Debate*. New York: Cornell University Press.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper:

Useev, N. (2019). “Манас эпосундагы Кырк чоро жана Энесай жазма эстеликтериндеги Кырк эр”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1): 744-750

Geliş Tarihi / Received Date: 21.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.12.2018

Araştırma Makalesi**“МАНАС” ЭПОСУНДАГЫ КЫРК ЧОРО ЖАНА ЭНЕСАЙ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИНДЕГИ КЫРК ЭР**

Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü
nuruseev@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4192-5216

Аннотация

“Манас” эпосун изилдеген окумуштуулардын басымдуу бөлүгү бул эпос менен байыркы түрк (руникалык) жазма эстеликтеринин ортосундагы мазмундук, көркөмдүк окшоштуктарга көңүл бурушкан. Өзгөчө, “Манас” эпосунун генезисин изилдеген А. Н. Бернштам, Р. Кыдырбаева, А. Бакиров ж.б. окумуштуулар эпосто чагылдырылган жашоонун, тарыхый окуялардын, коомдук-этнографиялык кубулуштардын негизинде VII-X кылымдардагы байыркы түрк/кыргыз доору жатканын болжолдошкон. Чындыгында эле “Манас” эпосу менен байыркы түрк (руникалык) жазма эстеликтеринин, байыркы түрк доорунун ортосунда биртоп окшоштуктар бар. Алардын бири – бул эл башкарган бектердин, баатырлардын жанындагы жөкөрлөрү. Белгилүү болгондой, Манастын жанында ага тирек болгон кырк чоросу жүргөн. Ошол эле мезгилде Энесай жазма эстеликтеринде өмүр-баяны сүрөттөлгөн бектердин да кырк жигити болгон. Макалабызда мына ушул окшоштук каралып, кеңири иликтөөгө алынды.

Ачкыч сөздөр: “Манас” эпосу, Орхон-Энесай жазма эстеликтери, кырк чоро, кырк эр.

FORTY CHOROS IN THE "MANAS" EPIC AND FORTY PRIVATE SOLDIERS IN THE YENISEI INSCRIPTIONS**Abstract**

Scientists, who have studied the "Manas" epic noted story, ideological and artistic affinity with the Orkhon-Yenisei inscriptions. In particular, Scientists such as A. N. Bernshtam, R/ Kuydyrbaeva and A. Bakirov, who have studied the origins of the epic, thinks that the life depicted in the Manas epic is based on the historical events and ethnographic occurrences of the Old Turkic period in the VII-X centuries. Indeed, there are many similarities between the "Manas" epic and the Old Turkic runic written monuments, the Old Turkic period. One of them is the attendants of monarchs and heroes. As it is known, Manas had always had forty choros. At the same time, in the Yenisey inscriptions are described about forty private. This similarity is examined in our paper.

Keywords: The "Manas" Epic, The Old Turkic Runic Written Monuments, Forty Choros, Forty Private Soldiers.

1. КИРИШҮҮ

“Манас” эпосунун идеялык-көркөмдүк, стилистикалык өзгөчөлүктөрүн, келип чыгышын, тилин, образдар системасын жана андагы этнографиялык-тарыхый маалыматтарды изилдөөгө алган окумуштуулар бул эпос менен байыркы түрк жазма эстеликтеринин ортосундагы окшоштуктарга көңүл бурушкан. Мисалы, П.А.Фалев “Манас” эпосунун башталыш формуласы менен Көл Тигин жазма эстелигинин башталышынын ортосундагы окшоштукка көңүл буруп, “Манас” эпосу менен Орхон жазма эстеликтерин салыштырып изилдөө орундуу деп белгилейт (Фалев, 1968: 50). М.Ауэзов “Манас” эпосу менен Орхон жазма эстеликтеринин мазмундук окшоштуктарына (согуш сахналары, эпитафиялар менен эпостун ичиндеги кошоктор) токтолуп, бул багытта мындай жыйынтык чыгарат: *в результате всего высказанного можно сделать вывод о необходимости и важности изучения текстов “Манаса” в сопоставлении с древними надписями и существовавшими до недавнего времени бытовыми песнями киргизов* (Ауэзов, 1995: 156).

2. “МАНАС” ЭПОСУНДАГЫ КЫРК ЧОРО

Биз да бул макалабызда “Манас” эпосу менен кыргыздарга таандык Энесай жазма эстеликтериндеги кырк чоро – кырк эр мотивин салыштырып, булардын өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө алдык. Себеби окумуштуулардын басымдуу бөлүгү “Манас” эпосун VII-X кылымдардагы байыркы түрк/кыргыз доорунда пайда болуп, аталган доорду чагылдырган эпос катары сүрөттөйт. Бул багытта А.Бакиров “*Орхоно-енисейские памятники, отразившие грандиозные события, которые происходили в VI-X вв. на юге Сибири, являются ценнейшим источником для изучения характера эпохи породившей новый эпос*” десе (Бакиров, 1997: 68), П. А. Трояков “*Более того орхоно-енисейские надписи сами себе показывают обусловленность развития историко-героического начала в фольклорной традиции грандиозными событиями, которые происходили в VI-X вв. на юге Сибири*” дейт (Трояков, 1983: 77). А.Х.Маргулан “Манас” эпосундагы түпкү хан термини менен Энесай кыргыздарынын ханы берилгенин болжолдоп, “Манас” эпосунун байыркы катмары Түрк кагандыгы доорунда калыптанганын белгилейт (Маргулан, 1964: 40-41). Чынында эле байыркы түрк жазма эстеликтери “Манас” эпосунда сүрөттөлгөн жашоону, баатырлардын образын, алардын идеалдарын, кыймыл-аракеттерин изилдөөдө өтө баалуу булак болуп бере алат.

Түрк эпосторунда, анын ичинде, “Манас” эпосунда, Деде Коркут дастанында, Чынгызнамеде кырк жигит жана кырк кыз мотивдери кеңири учурайт (Güvenç, 2009: 92).

А.Инандын ою боюнча кырк жигит кошууну жогорку деңгээлдеги аскердик-демократиялык маданиятка жеткен, чоң жана кичине урууларды башкарган баатырлардын тегерегинде пайда болгон (Inan, 1987: 238). “Манас” эпосунун баш каарманы Манастын жанында дайыма кырк чоросу жүргөн. Булардын башында Кыргыз аттуу киши турган:

С.Каралаев, “Манас”, 2010, 000-бет

Эрен келет, шер келет,
Эрикпей күтүп, жолдош жый,
Өзүңө тете эр келет,
Кырк жерден келет **кырк чоро**,
Кырк чоро эмес, ошолор
Кырааным, сенин өзүңө
Кылымды бузар кырк жоро.
Кыялын тапсаң **кырк кашка**,
Кыркынын жөнү кырк башка,
Оорутпай күтсөң аларды
Кылымды бузар көйкашка.

С.Орозбаков, VI китеп, 378-бет, 14928-
14947-саптар

Арстан Манас баатыры
Бейшемби күнү таң менен
Аккелте атты акыры.
Аккелте үнү чаңырды,
Айылы жакын баатырды
«Келиңер!» — деп, кыйкырып,
Арстан эрдин бу күндө
Ач кыйкырык жаңырды.
Кырк баатырдын баарысын
Азыр кел — деп, чакырды,
Алыстагы чорого
Алты муршап чаптырды,
Ата уулунун баарысын
Аттансын — деп, чакырды.
Келди баары **кырк баатыр**,
Ата уулунун баарысы
Ар тараптан келатыр.
Кырк чоронун баарысы,
Кыргыз, Бакай карысы,
Кыйындары барышты,

Биринчи текст Аккуланы алып жолдо келе жаткан Манаска жолуккан дубанага таандык. Дубана өз сөзүндө Манаска кырк жерден кырк чоронун келе турганын, алар ага чоң колдоо көрсөтүп, дүйнөнү ала турганын айтат.

Экинчи тексттин жөнү төмөнкүдөй. Манас менен согушуп, күч сынашмак болгон Алмамбет жолго чыгып, Алтай тоолорунда казактардын баатыры Көкчөгө жолугат. Көкчө ага ислам динин айтып берет. Мусулман болгон Алмамбет ата мекенинен, Кытайдан

качып чыкканда алгач казактарга жайгашып, аларга көптөгөн жакшылыктарды кылат. Анын таасири артып баратканына ичи күйгөн казак бектери Алмамбет менен Көкчөнүн ортосун бузушат. Бир күнү мас болгон Көкчө Алмамбет менен урушат. Мындан улам Алмамбет казактардан кетип, Мекеге карай жол алгысы келет. Ушул тапта Алмамбеттин келе турганын билген Манас аны тосуп алуу үчүн ууга чыгат. Жогорудагы текстте Манас ууга чыгардан мурун кырк чоросуна кабар берип, алар менен кеңеш курат. Демек, Манас үчүн анын кырк чоросу согушта жөлөк, масилетте кеңешчи болгон, анын ар кыл уруулардагы өкүлдөрү катары кызмат өтөгөн эң жакын жөкөрлөрү.

Кыргыздын ар кыл урууларынын жана коңшулаш, тууган элдердин өкүлдөрү болгон Манастын кырк чоросунун ар биринин кандайдыр бир өзгөчөлүктөрү да бар. Мисалы, Каратөлөк төлгөчү болсо, аргындын Каракожосу акыл кошчу, Ажыбай күлдүргүч катары белгилүү болгон (Манас. С.Орозбаков энциклопедиясы, 2015, 620-621).

С.Каралаевдин вариантында кырк чоронун Манаска келиши өз алдынча бөлүм катары толук сүрөттөлгөн:

С.Каралаев, “Манас”, 2010, 000-бет

Серпишке кирчү Сереги,
 Бу да кандын уулу экен,
 Кан Манастын кереги
 Келип конду Таласка,
 Чоро болду Манаска.
 Төлгөчү Кара Төлөгү,
 Төрт тарап менен жоолашса,
 Төрө Манас баатырга
 Төлгө тартып берери,
 Адык кандын Акжолтой,
 Атышкан жоого сан колдой,
 Келип конду Таласка,
 Чоро болду Манаска.
 Алышкан жоодон кайтпаган,
 Ажалдан кайра тартпаган,
 Баабединдин Байчоро
 Көпкөк темир кийинген,
 Тынччылык десе күйүнгөн,
 Жаңжал десе сүйүнгөн,
 Бу да келди Таласка,
 Чоро болду Манаска.
 Артык кандын Акжайнак
 Эр адамдын ыктуусу,
 Капьядан сөз баштап,
 Кабак ачар мыктуусу,
 Даанышмандын булбулу,
 Боз баланын туйгуну,
 Бу да келди Таласка,

Чоро болду Манаска.
Кой казына козулуу
Кошо жолдош болду эми,
Манас кандын Боз уулу,
А да келди Таласка,
Чоро болду Манаска.

Жогорудагы кыска текстте Серек, Кара Төлөк, Акжолтой, Байчоро, Акжайнак сыяктуу чоролордун Манаска келип чоро болушу, алардын ар кандай өзгөчөлүктөрү, ата-тектери сүрөттөлгөн. Белгилей кетчү нерсе, Манастын кырк чоролуу болушу “кой казына козулуу” сөз айкашы аркылуу баса белгиленген¹.

Эпосто Манастын кырк чоросунун өз-өзүнчө шаарлары болгон:

С.Орозбаков, “Манас”, V китеп, 345-346-
беттер, 13008-13012-саптар

Кара-Корум четинде,
Энесай дайра бетинде
Чалыбай деген шаары бар,
Айта берсе кырк чоро
Калаасынын баары бар.

Күбө болгонубуздай, бул текстте Манастын өзүнүн жана кырк чоросунун бөлөк бөлөк шаарлары болгону, аталган шаарлардын Пекинге карай созулганы жана азыркы тапта кытайлардын колунда калганы баяндалган. Каралып жаткан тексттин максаты – бул башында Манас турган кыргыз / түрк мамлекетинин зор аймагын, Пекинге карай созулганын көрсөтүү жана мамлекеттин аймактык бөлүнүшүн сүрөттөө. Себеби Манастын кырк чоросу бир эле учурда ар башка аймактарды, урууларды башкарган бийлер; согуш, казат учурунда аскердин эң маанилүү бөлүгүн түзгөн баатырлар эле. Б.Өгел байыркы түрктөрдө мамлекеттик түзүлүш “урууларга негизделип курулган түзүлүш” жана “шаарларга карата түзүлгөн башкаруу системасы” деген эки элементке негизделгенин жазат (Ögel, 1991: 207). Бул маалымат кырк чорого таандык шаарлардын жана бул шаарлардын кырк чоро тарабынан башкарылышынын себебин түшүндүрөт. Башкача айтканда, кырк чоронун бир эле учурда урууларды жана шаарларды башкарышы Б.Өгел белгилеген байыркы түрктөрдүн мамлекеттик түзүлүшүнө ылайык келет. Демек, кырк чоро кыргыздын, түрк урууларынын бөлөк-бөлөк урууларын башкарган уруу башчылары катары да кызмат өтөгөн.

¹ Кой казына козулуу сөз айкашынын чоросу көп өкүмдарды, жөкөрү көп баатырды билдиргени тууралуу кар.: Useev, N. Şiveet Ulaan Mezar Külliyesindeki Kuzulu Koyun Heykeli ve Manas Destanı // Türkbiğil, Sayı 33, Bahar 2017, s. 15-24.

3. ЭНЕСАЙ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИНДЕГИ КЫРК ЭР

Р.Сарыпбеков түрк-монгол эпосторундагы кырк чоро тибиндеги образдардын тарыхый негизи бар экендигин белгилейт (Сарыпбеков, 1977: 153). Р.Кыдырбаева кырк чорону Түрк кагандыгынан калган белги катары эсептейт (Кыдырбаева, 2013: 50). А.Бакиров да эпостогу Манас менен анын кырк чоросу Түрк каганаты доорундагы аскер башчылар менен жан-жөкөрлөрүн эске салат деп белгилейт (Бакиров, 1997: 72). Чынында эле, кыргыздардан калган Энесай жазма эстеликтеринен эки текстте Манастын кырк чоросуна окшогон кырк эр, баатыр тууралуу маалыматтар орун алган. Хемчик-Бом I (Е 96) жазма эстелигинин үчүнчү сабында урматына бул жазма эстелик тургузулган адам “**Кырк эрине** бөкмедим, улугымка, кичигимке бөкмедим (*Кырк эрине тойбодум, улууларыма, кичүүлөрүмө тойбодум*)” деп кырк эрине канбай, тойбой калганын белгилейт (Усеев, 2011: 569). Демек бул адамдын Манастын кырк чоросундай кырк жөкөрү, жигити болгон. Уйбат VI (Е 98) жазма эстелигинин экинчи сабында төмөнкүдөй сүйлөм жайгашкан: Буң буңа адырылдыңыз. Ачыга, **кырк эриг** каңсыз кылдыңыз (*Муң кайгы ичинде каза болдуңуз. Аттиң ай, кырк эрди атасыз кылдыңыз*) (Усеев, 2011: 573). Бул сүйлөмдөрдө жазма эстеликти тургузган кишилер урматына эстелик тургузулган Тириг Бег аттуу адамдын өлүмүнөн улам кырк эринин атасыз калганын жазышкан. Демек Тириг Бег тирүүсүндө кол астындагы кырк жөкөрүнө атадай камкордук кылчу. Ошондуктан аны атага салыштырып жатышат.

“Манас” эпосундагы Манастын чоролорунун жана Энесай жазма эстеликтериндеги бектердин жөкөрлөрүнүн санынын кырк болушу кырк санынын түрдүү символикалык маанилерине байланыштуу. Христианчылык, ислам сыяктуу диндерде маанилүү, ыйык убакыт өлчөмүн, мезгилди билдирген бул сан орустарда көптүктү да, белгилүү бир чекти да чагылдырат (Маслова, 2004: 94). Башкырттарда кырк саны 1) маанилүү, ыйык убакыт өлчөмүн, мезгилди (кыркы чыгу (кыркы чыгуу (төрөлгөндөн же каза болгондон кийин кырк күн өтүү))) 2) аралык өлчөмүн (кырк адым (кырк кадам) жана 3) толук болуу, чек, бүтүндүк маанилерин камтыган өлчөмдү (кырк көнөк суу (кырк көнөк суу)) чагылдырат (Муратова, 2009). К.Габитханулы кырк санынын казак эл адабиятында айрым учурларда убакыт жана аралыктын эң узун чегин, айрым учурларда сандын эң көбүн чагылдырганын белгилеп, бул сандын ыйык деп эсептелишин төрт саны менен байланыштырат (Габитханулы, 2006: 137-141). Тарыхый жана азыркы түрк тилдеринде кырк саны а) адам өмүрүнүн белгилүү бир мезгилин, б) толук болууну, жетиштүүлүктү (кырк жолу айттым, кырк жылдын башында, кыркка чыдаган кырк бирге хем чыда) билдирет (Тенишев жана башк., 2001: 591-592). Кырк саны ээ болгон ар түрдүү маанилерин, баалуулуктарын мифологиялык доорлордон жана

ыйык диндерден алып, даярдоо жана бүтүрүү, аяктоо саны, көптүк билдирүү жана эл адабиятынын жанрларында формулалык сан катары колдонулат (Güvenç, 2009: 95).

ЖЫЙЫНТЫК

Жогорудагы маалыматтардан улам VI-X кылымдарда байыркы түрк урууларында, анын ичинде кыргыздарда эл башкарган бектердин, элдин камын көргөн баатырлардын кырк жигит күтүү каадасы болгон деп айта алабыз. Эң негизгиси – бул Манастын кырк чоросу менен жазма эстеликтердеги адамдардын кырк эри дал келип, бул эки улуттук рухий дөөлөтүбүздүн үндөшүп жатышы. Демек Манас эпосундагы кырк чоронун тарыхый прототиби жазма эстеликтердеги кырк эр болуп эсептелет деп болжолдосок болот. Ошол эле мезгилде бул окшоштук кырк санынын символикалык маанисинен келип чыккан типологиялык үндөштүк да болушу ыктымал. Кандай болгон күндө да Энесай жазма эстеликтериндеги кырк эр, жигит тууралуу маалыматтар “Манас” эпосундагы кырк чоронун образынын байыркы түрк доорунда калыптанганын көрсөтүп турат. Ошондуктан бул эки маданий дөөлөтүбүздү салыштырып изилдөө манастануунун, түркологиянын милдеттеринин бири.

АДАБИЯТТАР

- Ауззов, М. (1995). О времени возникновения эпоса “Манас” // Энциклопедический феномен эпоса “Манас”. – Бишкек: Гл.ред. КЭ, С. 149-174.
- Бакиров, А. (1997). Историзм эпоса “Манас”. – Бишкек.
- Габитханулы К. (2006). Казак мифологиясының тилдеги көриниси. – Алматы.
- Кыдырбаева, Р.З. (2013). В начале было Слово. – Бишкек.
- Манас. С.Орозбаков энциклопедиясы. – Бишкек, 2015.
- Манас: баатырдык эпос (С Орозбаков), V китеп (даяр: Мусаев Самар жана Медералиева Ж.). – Бишкек: Кыргыз улуттук илимдер академиясы, 2006.
- Манас: баатырдык эпос (С Орозбаков), VI китеп, (даяр: Мусаев Самар). – Бишкек: Кыргыз улуттук илимдер академиясы, 2006.
- Манас: баатырдык эпос (С. Каралаев), (даяр: Жайнакова Айнек, Акматалиев Абдылдажана). – Бишкек, 2010.
- Маргулан А. Х. (1964). Шокан және Манас. – Алма-Ата.
- Маслова, В. А. (2004). Когнитивная лингвистика. – Минск.
- Муратова Р.Т. (2009). Символика чисел в башкырсом языке (автореферат на соискание ученой степени кандидата наук филологических наук). – Уфа.
- Сарыпбеков, Р. (1977). Алманбеттин образынын тарыхый өнүгүшү. – Фрунзе.
- Тенишев Е.Р. ж.б., (2001). Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков, лексика. – Москва: Наука.
- Трояков, П. А. (1983). Аналогии героическому эпосу тюркоязычных народов в Орхон-енисейских памятниках // Фольклор и историческая этнография. – Москва: Наука, С. 74-88.
- Усеев, Н. (2011). Енисей жазма эстеликтери I: лексикасы жана тексттер. – Бишкек: Кыргыз Улуттук илимдер академиясы жана КТМУ.
- Фалев, П. (1968). Как строится кара-киргизская былина // “Манас” – героический эпос киргизского народа. – Фрунзе, С. 49-55.
- Güvenç, A. Ö. (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme // Atatürk Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 41, s. 85-98.
- İnan, Abdulkadir. (1987). Türk Destanı ve Masallarında ‘Kırklar’ Motifi // Makaleler ve İncelemeler. – Ankara, s. 238-240.
- Ögel, Bahaeddin. (1991). Türk Kültürüne Giriş, Türklerde Köy ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara), Cilt I. – Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Useev, N. (2017). Şiveet Ulaan Mezar Külliyesindeki Kuzulu Koyun Heykeli ve Manas Destanı // Türkbilgi, Sayı 33, Bahar, s. 15-24.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Hirik, S. (2019). "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Söz Edim Yapıları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1): 751-768
Geliş Tarihi / Received Date: 23.11.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 07.01.2019

Araştırma Makalesi

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE SÖZ EDİM YAPILARI

Dr. Öğr. Üyesi Seçil HİRİK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

secilhirik@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2698-9350

Öz

Kullanıcısı ile anlamlı hâle gelen ve gerçek anlamda iletişim ve bildirişim aracı olan kullanılan dil, pek çok işlevi aynı anda yerine getirebilmektedir. Dilin dolayısıyla sözün bu özelliği sebebiyle istekte bulunma, söz verme, emir verme, kırınlığı veya bir pişmanlığı belirtme, saygı sunma, taziyede bulunma gibi farklı türden edimler yerine getirilebilir. Söz konusu bu işlev öncelikle Wittgenstein gibi felsefecilerin ardından da dil felsefecilerinin dikkatini çekmiştir. Bu isimlerin başında Söz edimi Kuramları ile bilinen John Langshaw Austin ve John Rogers Searle gelmektedir. Austin ve Searle, amaçlarına ve kullanım şekillerine göre söz edimlerini alt ulamlara ayırmaktadır.

Austin, söz edimlerini düzsöz edimi, edimsöz edimi ve etkisöz edimi olarak sınıflandırmaktadır. Edimsöz edimleri ise hüküm belirticiler, erk belirticiler, sorumluluk yükleyiciler, davranış belirticiler ve serimleyiciler olmak üzere beş alt ulamda ele alınmaktadır. Bu çalışmada, sözün edimsel gücünden bahseden ve söylemeyi yapmakla eşdeğer tutan Austin'in kuramı temel alınmış ve söz edimi ulamları, Eski Anadolu Türkçesine ait kabul edilen *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden seçilen temsili örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre hikâyelerde aktarma, karar verme, emir verme, niteleme, tavsiyede bulunma, rica etme, isteme, tercih etme, ad verme, dua/beddua etme, ilan etme, söz verme, meydan okuma, esef duyma, selamlama, yineleme, hatırlatma gibi farklı ulamlarda söz edimi sözcelerine rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Söz Edimi Kuramı, Söz Edimi Ulamları, Dede Korkut Hikâyeleri, Söylem Çözümlemesi.

SPEECH-ACT STRUCTURES IN DEDE KORKUT STORIES

Abstract

Language used to be meaningful with the user can perform many functions at the same time. Because of this characteristic of language, different kinds of actions can be performed, such as making requests, making promises, giving orders, giving resentment, describing a regret, respecting and condolences. This function first attracted the attention of philosophers such as Wittgenstein and philosophers. These names come from John Langshaw Austin and John Rogers Searle, who are well known with Speech-Act Theory. Austin and Searle divide the Speech-Acts into sub-categories according to their goals and uses.

Austin categorizes speech-acts as locutionary act, illocutionary act and perlocutionary act. illocutionary act is categorized in five sub-categories: verdictives, exercitives, commissives, behabitives, expositives. This study is based on Austin's theory, which mentions the actual power of the word and makes it equivalent to doing it and we tried to explain the speech act classes with the representative examples selected from Dede Korkut text which are accepted from Old Anatolian Turkish. According to this, transferring, deciding, giving orders, qualifying, giving advice, asking, asking, preferring, naming, praying / curseing, declaring, promising, challenging, dissatisfaction, greeting, repetition, reminder etc. speech act samples are found in different categories.

Keywords: Speech-Act Theory, Speech-Act Categories, Dede Korkut Stories, Discourse Analysis.

1. GİRİŞ

1.1. Dil ve Dilin İşlevleri

Bir iletişim aracı olarak kabul edilen dil, onu kullandıktan soyutlanamayacak bir yapıya sahiptir. Dil kullanıcısının sözceyi üreten ve sözceyi algılayan olarak ikiye ayrıldığı düşünüldüğünde üretilmiş sözün yorumunda hem üreteni hem algılayanı ilgilendiren değişkenler devreye girmektedir. Dil, yalnızca kullanıcısının elinde anlamlı hâle gelen bir araçtır. Bu iletişim aracını anlamlı kılma işi, kullanıcının niyeti ile doğru orantılıdır ve üretenin/algılayanın zekâ seviyesi, yaşı, geçmiş yaşantıları, bilgi birikimi gibi pek çok değişken anlamlandırma sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Martinet'ye göre dil bir araç ya da gereçtir ve bu aracın başlıca işlevi bildirişimdir¹. Düşüncenin dayanağı olan dil yetisinin karşılıklı anlaşmayı sağlamaktan başka işlevleri bulunmaktadır (1998: 17). İletişim ve doğal olarak bildirişim olayında görev alan farklı unsurlar bulunmaktadır ve bunlar, Martinet'nin de belirttiği gibi dilin bildirişim işlevinden başka işlevlerinin ortaya çıkmasına doğrudan etkili olmaktadır. Söz konusu unsurları Jakobson altıya ayırmaktadır: *alıcı, verici, ileti, gönderge (bağlam), kanal ve kod*. İletişimde rol alan unsurlardan dil kullanıcısının amacına göre şekillenen ve ön plana çıkan birinin varlığına göre dilin işlevlerinin ortaya konması mümkündür. Jakobson, iletişim esnasında baskın olan unsurun niteliğine göre dilin işlevlerini de altı ulamda ele almıştır: *Gönderimsel, duygu, ilişki, çağrı, üst-dil ve sanat işlevi* (1960: 357)².

Konuşurun seçtiği en küçük biçimbirimsel yapıdan sözdizimsel olarak en büyük birim olan tümcenin kurulma biçimine kadar her şey üzerinde düşünülmüş ve hatta özenle yapılmış seçimleri içermektedir. Dolayısıyla buraya kadar bahsi geçen “dil” kavramı ile aslında Saussure'ün (1998: 43) *dil* (langue) ve *söz* (parole) ayrımında yer alan “söz” kavramı kastedilmektedir. Çünkü bir araç olarak kullanılan dilde yapılan bilinçli tercihler sözü ortaya çıkarmaktadır. Sözcüklerin hatta bağımlı biçimbirimlerin eşdizimlilik göstermesi, seçilen sözcüklerin yan yana gelme koşulları veya hangisinin neden seçildiği bilgisi, üzerinde düşünülmesi gereken noktalardandır. Dolayısıyla bir söz ve metin³ yorumlanırken çok boyutlu düşünmek, dilin hangi işlevine yönelik üretildiğini belirlemek, söylenenin ötesindeki tek anlamı değil anlamları bulmaya çalışmak söylem çalışmalarının temel hedefi olmak zorundadır. Söylemin de odak noktasında sözce denilen konuşurlar tarafından üretilmiş

¹ Aydın, iletişim ve bildirişimi birbirinden ayırmaktadır. Ona göre bildirişim insanlar arasında bilgi alışverişi çerçevesinde, iletişim ise haberleşme teknolojileri anlamıyla kullanılan terimlerdir (2014: 36). Başkan, çalışmasında *bildirişim* terimini, genel olarak karşılıklı bilgi alışverişi anlamında kullanmaktadır. Bildirişim eylemi önce bir yöne yapılan sonra da o yönden geriye ters yöne yapılan iki tane bildirim işleminden oluşmuş kabul edilebilir (2003: 15).

² Ayrıca bk. Karagöz (2007), Uçan (2015), Yaylagül (2015).

³ Burada metin kavramını yazılı veya sözlü ortamda sözcemele öznesi tarafından üretilmiş bağlamsal veri olarak kullanmak mümkündür. Metin aynı zamanda sözce veya sözceleri de bünyesinde barındırmaktadır. Eziler Kıran, tümceden büyük, tümceyi içine alan metin kavramının açıklanması gereksiniminden bahsetmektedir. Ona göre metin ile tümce aynı düzlemde tasarlanamaz (1990: 51).

iletişim birimleri yer almaktadır. Sözcelerin çözümlenmesinde imalar, sezdirmeler, hatırlatmalar, ipuçları, geri dönüşler yol gösterici olmaktadır. Ortaya konmaya çalışılan anlamların nispeten daha sınırlı olmasına sebebiyet vermektedir. Karşılıklı konuşmaların daha çok kullanıldığı metinlerde, metin üreticisinin tasarrufuyla oluşturulmuş jest, mimik ve beden diline dair yönlendiriciler ile vurgu ve tonlama imlası konuşurun neyi, ne amaçla ürettiğinin anlaşılmasını sağlamaktadır.

Konuşurun sözceleminde dilin bahsi geçen işlevlerinden bir ya da birkaçı yerine getirilir. Konuşurun bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yararlandığı dilin işlevleri, alıcı ile arasında iletişimin kurulmasında basamak oluşturmaktadır. Dilin işlevleri ile konuşurun amacı ya da diğer bir deyişle niyeti arasındaki sıkı bağ, her sözcenin de bir işlevi yerine getirmesi için önem taşımaktadır. Söz konusu bağın gücü oranında üretilen sözcenin yaptırım gücü artmakta veya amaca ulaşma mesafesi o oranda azalmaktadır. Konuşur, sözcesinde bu gücü kullanarak farkına vardırma, dikkati harekete geçirme, bilgi verme, cevap bulma gibi durumları amaçlar ve alıcıyı harekete geçirme amacıyla sözce üretir. Kısaca gönderici, alıcı *gülsün, eğlensin, düşünsün, bilsin, merak etsin, itaat etsin, rica etsin* vs. diye eylemde bulunur. Sözün eyleme yönelik yani edimsel⁴ özelliği üzerine pek çok kuram oraya atılmıştır. Bu kuramlardan biri de Söz Edimi Kuramları'dır (Speech-Act Theory). *Gönderici, alıcı, niyet* ve *bağlam* temeline oturtulan söz edimi kuramları konuşurun aslında ne dediği ve niyeti ile alıcının ne/neler anladığı ve yaptığı ile ilgilidir.

1.1.1. Söz Edimi Kuramı

Göndericinin salt varlığına göre şekillenen iletişim olayı, yukarıda da bahsi geçen niyet parametresine göre yön değiştirmektedir. Niyet parametresi, pek çok dilbilimsel kuram ve yöntemin içinde yer almaktadır. Yaylagül'ün metinsellik ölçütleri içinde saydığı bu olgu, edimbilim, göstergibilim, söylem incelemesi ve özellikle metin dilbilimin de temelinde yer almaktadır (2015: 325). Bir niyet durumu söz konusu olduğunda bunu göndericiden soyutlamak mümkün değildir. Göndericinin iletiyi ne amaçla ve nasıl kullandığı, iletinin ulamı, iletinin arka planı, alıcının algılama biçimi söz edimden edimbilime (pragmatics) kadar farklı kuramlar içinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Temelleri 1960'larda John Langshaw Austin'le atılmış ve sonrasında öğrencisi John Rogers Searle tarafından geliştirilmiş olan söz edimi kuramları, sözün yaptırım gücünü ele alan bir sözceleme yaklaşımıdır. Kuramın temelinde yatan "söylemek yapmaktır"

⁴ Austin'e göre edimsellerin (performatives) iki temel özelliği vardır. Birincisi, bildirim tümcelerinden farklı olarak betimleme, aktarma ya da saptamada bulunmamalarıdır. Dolayısıyla doğruluk ve yanlışlık bakımından bir değerleri yoktur. İkincisi ise söylemek ya da sözceleme, eylemde bulunmakla eşdeğerdir.

anlayışından hareketle her sözün yeni bir eyleme sebep olduğu görüşü ortaya konabilir. Konuşurun belli bir durumda söz ya da sözce üretmesi olan söz edimi, sözcenin bir eylemle bütünleşmesi ve kimi durumlarda dilsel etkinliğin eylemle eşzamanlı olması demektir. Konuşurun belirli niyetleri vardır ve bunların bilinmesi amaçlanmaktadır. Belirli amaçların aktarımı genel olarak iletişim kurma amacına yüklenmiştir (Vardar, 2007: 182; İmer vd., 2011: 230; Kocaman, 1996: 30). Kişilerarası bildiri aktarımında kullanılan her türlü dilsel özelliklerin, tümceler, sözcüklerin anlamlı bir bütün (yani metin) oluşturmaya yaptıkları katkılar ortaya konulmaya çalışılır. Dilin amacı, gönderici ile alıcı arasındaki ilişki ve karşılıklı etkileşimdir. Göndericinin niyetini dil aracılığı ile alıcıya aktarmayı amaçlayan söz-edimi kuramı bir metnin sorgulanması için önemli yaklaşımlardan biridir (Günay, 2004: 157; Kılıç, 2007: 126).

Bugün, söz ve söylem üzerine yapılan çalışmalar ve edimbilimin geldiği noktanın zeminlerini Wittgenstein başta olmak üzere dil felsefesi tartışmalarına kadar götürmek mümkündür. Köklerinin dilbilim sınırları dışına kadar uzandığını söyleyen Uslu, söz edimi kuramının yerini artık edimbilimin almakta olduğunu belirtmektedir (2005: 35). Kuram, aynı zamanda temelde konuşurların dille ne yaptığı ve dilin işlevleri ile ilgilendiği için edimbilimin ya da söylem çözümlemesinin ayrılmaz bir parçasıdır (Searle, 2000: 12; Sarıçoban ve Hişmanoğlu, 2004: 34).

Söz edimleri Austin ve Searle tarafından benzer yaklaşımlarla ele alınmış fakat farklı ulamlarda incelenmiştir. Fiziki veya akustik şok dalgalarından birinin çıkarılmasının söz edimi gerçekleştirilmesi olduğunu varsayan Searle, bu şekilde bir ifadede bulunulabileceğini, soru sorulabileceğini, emir verilebileceğini veya ricada bulunabileceğini belirtmektedir. Emretmek suretiyle bir şey yaptırabilir, tartışmak suretiyle inandırma gerçekleşebilir, bir ifadede bulunarak ikna edilebilir. Buna göre örneklerdeki eylemlerden ilki edim sözleri belirtirken ikinci eylem edimsözlerin dinleyenler üzerinde bıraktığı etkiyi belirtir. Edimsözler tipik bir biçimde niyetli olarak yerine getirilir. Edimsöz edimleri mutlaka niyetli edimlerken etkisöz edimlerinin hem niyetli olabilmesi hem de olmaması edimsöz edimlerinin iletişimde *anlam* birimi olmasının bir sonucudur. Anlam, dile getirilen sözleri edimsöz edimlerine dönüştüren özelliktir (2006: 156-158). Söz edimlerini edimsöz edimi ve etkisöz edimi şeklinde sınıflandırmaya giden Searle, amaçlarına göre de *iddia edici*, *yönlendirici*, *taahhüt edici*, *ifade edici* ve *bildirimler*⁵ olarak beş alt ulamda değerlendirmektedir. Ona göre bir söz

⁵ Edimsöz amaçlarına göre yapılan sınıflandırmaya göre *iddia edici* söz edimlerinin amacı, dinleyeni önermenin doğruluğuna mecbur bırakmaktır. Beyanlar, betimlemeler, sınıflandırmalar ve açıklamalar bu ulamın örnekleridir. Söz ediminin *yönlendirici* amacı, dinleyeni yönlendiricinin önerme niteliğindeki içeriğine uymasını sağlayacak bir tarzda davranırtmaya çalışmaktır. Emirler, komutlar, ricalar örnek gösterilebilir. *Taahhüt edici* ulama göre konuşurun önerme niteliğindeki içerikte

ediminin edimsöz amacı, edimin o türde bir edim olması, dolayısıyla o söz ediminin amacı olur. Edimsözler gerçekleştirmek yoluyla yapılabilecek şeylerin sayısı sınırlıdır ve bunlar da zihnin yapısıyla belirlenmiştir. Zihin yerine getirilme şartları üzerine ve yerine getirilme şartları koymak suretiyle anlam oluşturmaktadır. Dolayısıyla anlamın sınırları zihnin sınırları tarafından konulmuştur (2006: 167-171). Edimsel anlamla zihinsel ilişki kuran Searle'den farklı olarak Austin'de söz edimleri üç ulamda görülmektedir: *düzsöz edimi*, *edimsöz edimi*, *etkisöz edimi*. Ayrıca Austin, üretilmiş edimsözlerin *edimsöz gücüne* (illocutionary force)⁶ göre ayrılmış sözcelem ulamlarından bahsetmektedir: *hüküm belirticiler*, *erk belirticiler*, *sorumluluk yükleyiciler*, *davranış belirticiler* ve *serimleyiciler*⁷ (2009: 117-123, 162).

Austin'de *düzsöz edimi* (locutionary act); *seslendirme*, *dillendirme* ve *anlamlandırma edimleri* olarak bir ayrıma tabi tutulmuştur. Buna göre *seslendirme edimi*, sadece birtakım sesler çıkarma edimidir. *Dillendirme edimi*, birtakım sözler ya da sözcükleri yani belli bir söz dağarcığında yer alan belli tür sesleri, o söz dağarcığında yer aldığı için dil bilgisine uygun bir yapıda çıkarmaktır. *Anlamlandırma edimi*, bu sözleri en çok belli bir işlem⁸ ve gönderme ile kullanma ediminde bulunmaktır ve aynı zamanda dolaylı konuşma denilen şeydir. “Kedi paspasın üzerinde, dedi.” bir dillendirme edimini aktarırken “Kedinin paspasın üzerinde olduğunu söyledi.” bir anlamlandırma edimini aktarır (2009: 117, 118). Seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma basamaklarını içeren düzsöz ediminde konuşur yalnızca bir bilgiyi paylaşmakta, bildirimde bulunmakta kısacası yalnızca söylemektedir (Kerimoğlu, 2014: 144).

Sözceleme ile beraber veya sonrasında bir eylem gerçekleşirse ya da diğer bir deyişle bir söz başka bir hareketin ortaya çıkmasına sebep olursa düzsöz edimi, *edimsöz edimine* (illocutionary act) dönüşür. Austin'e göre bir düzsöz ediminde bulunmak aynı zamanda bir edimsöz ediminde bulunmaktır. Dolayısı ile bir düzsöz ediminde bulunurken soru sorma, cevap verme, bilgi verme, güvence verme, uyarıda bulunma, eleştiride bulunma, ilan etme veya benzeri pek çok edimde bulunulabilir (2009: 120). Edimsözde söylemek ve yapmak eş veya sıralı zamanda gerçekleşmektedir.

Bir şey söylerken çoğu zaman dinleyicinin, konuşurun ya da başka kişilerin duyguları, düşünceleri ya da eylemleri üzerinde dolaylı etkiler yaratılmaktadır. Bu tür bir edime *etkisöz*

temsil edilen eylemin seyrini üstlenmek için yaptığı bir taahhüttür. Söz verme, yemin etme, yalvarma vs. bu ulamda sayılabilir. Söz edimlerinin *ifade edici* amacı, edimsözün içtenlik şartını belirtmektedir. Özür dileme, teşekkür etme, kutlamalar örnek gösterilebilir. Son olarak *bildirim* amacına göre edimsöz dünyayı değişikliğe uğramış olarak temsil etmek suretiyle dünyada bir değişim oluşturmayı hedeflemektedir. Savaş ilan etmek, karı-koca ilan etmek, istifa etmek vs. bu amaca yönelik üretilmiş söz edimleridir (2006: 169-171). Çalışmanın üzerine oturtulduğu temel kuram Austin'in olması sebebiyle Searle'ün görüşleri belirtilenlerle sınırlandırılarak başka incelemelere bırakılmıştır.

⁶ Aysever, edimsöz gücünü şu şekilde açıklamaktadır: *Belli bir iletişim ortamında üretilmiş tümcenin edimsözsel değeri* (1994: 217). Böylece “Kapıyı kapat!” tümcesi sözcelemede *emretme* edimsöz gücüne sahiptir.

⁷ Edimsöz edimi ulamlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi ilgili bölümde ele alınacaktır.

⁸ Bir kavramı tanımlayan özelliklerin tümü (Vardar, 2007: 117).

edimi (perlocutionary act) denmektedir (Austin, 2009: 122). İletişim ortamında bulunan iki ve üçüncü kişiler üzerinde bilinçli ya da belirsiz bir biçimde bir etki yaratan edimler de etkisöz edimdir. Etkisöz edimde edimsöz ediminin sonuçlandığı bilgisi yer almaktadır (Kerimoğlu, 2014: 144). Etkisözü edimsözden ayıran temel parametre, edimsözün muhatabı harekete geçirici etkisidir. Edimsözden aldığı mesajla harekete geçen muhatap sözü algıladığı oranda bir eylemde bulanacaktır. Gerçekleştirilen eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı ise işin ayrı bir boyutudur. “İçeri çok sıcak oldu.” düzsöz ediminde bulunan bir konuşur, pencerenin açılması ediminde bulunulmasını istemektedir. Eğer alıcı bu iletiyi doğru yorumlarsa pencereyi açarak edimsözü, etkisöz haline getirecektir. İletinin taraflar arasında doğru anlaşılması için bağlamın, uylaşımsallık⁹ ve yerindelik¹⁰ parametresinin ortak olması gerekir.

Austin, yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra söz edimlerini *belirtik* (explicit) ve *birincil* (primary) olarak ikiye ayırmaktadır (2009: 97). Belirtik edimsel, söylenmek istenen veya yapılması istenen her ne ise doğrudan o durumu ifade eden sözcükleri içermektedir. Kalem almak istediğinde “Elindeki kalem almak istiyorum.” diyen konuşurun sözcüsü belirtik değer taşımaktadır. Buna karşın “Bir kaleme ihtiyacım var.” diyen konuşur kalem istediği imasında bulunarak aslında örtük veya birincil düzeyde bir edimsözde bulunmaktadır. Belirtik edimseller, doğrudan aktarımı içerirken ve yanlış anlamalara daha az izin verirken birincil edimseller imaları, sezdirmeleri, eğretilmeleri taşımaktadır.

2. DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE GEÇEN SÖZ EDİMİ TİPLERİ

Sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçişin ürünü olarak kabul edilen ve farklı tarihî dönemlerden de izler barındıran *Dede Korkut Hikâyeleri* (DK) gerek konuların işlenişi gerek farklı anlatım tekniklerinin uygulanması bakımından dikkate değer bir metindir. Türklerin yaşantılarına, gelenek göreneklerine, dinî inanışlarına dair bilgiler bulmak mümkündür. Sözlü (ve tabii sonrasında yazıya geçirilen) sözlerin söyleniş, diğer bir deyişle üretiliş amaçları sıradan açıklamalarla yorumlanamayacak boyutta derin anlamlar taşımaktadır. Çalışmada bu metnin¹¹ seçilmesinin nedeni, hikâyelerin düz yazı, şiir, karşılıklı konuşmalar ve tasvirler gibi farklı türleri ve anlatım tekniklerini barındırması bakımından farklı söz edimi örneklerini sunuyor olmasıdır. Bu anlamda metnin işlevi ön plana çıkmaktadır. Metnin

⁹ Aysever, uylaşımsallık koşulu olarak nitelediği ve yerindelik parametresi içinde yer alan bu işlemi, belli koşullarda belli kişilerce belli sözcüklerin söylenmesi olarak açıklamaktadır (1994: 77). Toplum tarafından kabul görmüş gelenekler, ritüeller veya uygulamalar bu koşul içinde değerlendirilebilir.

¹⁰ Buna göre koşulların ve kişilerin işlem için uygun koşullar ve kişiler olması gerekmektedir (Austin, 2009: 22). Örneğin “Sen 83 aldın.” sözcüsünün yerinde olabilmesi için bir öğretmen tarafından, bir öğrenciye ve bir sınıf ortamında söylenmiş olması gerekir. Ancak bu koşullar yerine getirildiği takdirde sözün edimsöz değeri olabilmektedir.

¹¹ Çalışmada kullanılan metnin Eski Anadolu Türkçesi (EAT) versiyonu için Ergin (2004)'ten, Türkiye Türkçesi (TT) versiyonu için de Ergin (2005)'ten yararlanılmıştır. Seçilen örnek sözcüklerin metinde geçtiği yeri işaretleme için ayraçlama yöntemi kullanılmış, önce EAT versiyonundaki sayfa numarası, sonra TT versiyonundaki sayfa numarası bilgisine yer verilmiştir.

işlevi¹², göndericinin niyetiyle, ki burada gönderici, hikâyeleri aktaran kişi ve diyaloglardaki konuşurlar kabul edildiğinde, doğru orantılıdır. Söz konusu metnin dil bilgisel, söz dizimsel ve söz varlığı bakımından incelemeleri¹³ yapılmış olmasına rağmen sözcelerin edimsel değerleri ve söz edimi ulamlarındaki konumları ortaya konmamıştır. Bu çalışmada artzamanlı dilbilimsel yöntem izlenerek Austin'in sınıfladığı söz edimi ulamlarına metin üzerinden örneklerle açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre hangi ulamın daha çok tercih edildiği ve hangi biçimlerde ortaya konduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.1. Düzsöz Edimleri

Seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma basamaklarını içeren düzsöz ediminde, konuşur¹⁴, aklından geçeni dilin gönderimsel işlevinden yararlanarak sözcüye taşımaktadır. Sözcü oluşturulan tüm unsurlar dil bilgisine uygun, vurgu ve tonlama bakımından da dikkatle hazırlanmış bir özelliğe sahiptir. Yazılı metinlerde düzsöz ediminin seslendirme ve dillendirme basamağı mecburen olmak zorundadır. Kurgusal metinlerde¹⁵, anlatıcı olayın başından geçtiği kişi, bilgiyi dışarıdan edinmiş üçüncü bir kişi ve tanrısal/hakim denilen bakış açısıyla olayları aktaran başka bir kişi veya varlık olabilir. Dolayısıyla bu anlayışla, aktarılan tüm olay ve durumlar aynı zamanda düzsöz ediminin anlamlandırma basamağına doğrudan dâhil edilebilir.

DK'de metnin üreticisi, olayları dışarıdan gözlemleyen anlatıcı konumundadır. Böylece onun ürettiği ya da karşılıklı konuşmalarda iletildiği her sözcü bir düzsöz edimi kabul edilebilir. Düzsöz, edimsözün zorunlu basamağı ve gerektiricisidir. Diğer bir deyişle bir edimsöz edimi gerçekleştirmek için düzsöz ediminde bulunmak temel koşuldur. Hikâyelerde, özellikle karşılıklı konuşmalarda, bilgi verici nitelikli pek çok düzsöz edimine rastlanmaktadır. Düzsöz ediminin anlamlandırma basamağının gerçekleştiği, konuşurlardan birinin algıladığını belirten aktarımlarında daha net ortaya çıkmaktadır. Metinde geçen düzsöz edimsellerinin örtük olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

¹² Başkan, bir dilsel metin oluşturmak için altı temel koşulun gerçekleşmesi gerektiğini düşünmektedir. Buna göre *amaçlılık*, *benimsenirlik* ve *yaşantısallık* kişiler bakımından; *bilgisellik*, *tutarlılık* ve *bağdaşıklık* ise bildiri bakımından metnin özelliklerini yansıtmaktadır. Gönderici, amaçlılık; alıcı, benimsenirlik; gönderici-alıcı, yaşantısallık; şartı gücü, bilgisellik; biçimsel uyum, tutarlılık; anlamsal uyum, bağdaşıklıkla açıklanabilmektedir (2003: 230). Başkan'ın sıraladığı koşullar, aynı zamanda edimbilimsel çözümlemenin de ilkeleri olarak görülebilir. Metnin yorumu, metnin işlevi, göndericinin niyeti arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Ancak metnin işlevi, sözcüleme işlemi bitene kadar belirlenemez. Bununla birlikte yazılı metinlerin yorumlanmasıyla sözlü metinlerin yorumlanması birbirinden farklı aşamaları gerektirebilmektedir. Yazılı bir metinde iki tür arkaplan yani bağlam vardır. Birincisi, sözcüde verilen bilgilerin metnin kurgusuna göre (geçmişe götürme ya da zamanda sıçrama) yine gerekirse metnin tamamında yer alması, ikincisi ise metnin tamamında yer almayan bilginin alıcılar tarafından sözlü aktarımla biliniyor olması. Aynı durum sözlü metin için farklı yollarla da olsa gereklidir.

¹³ Bk. Cemiloğlu (2001), Üstünova (1998), Ergin (1963), Tezcan ve Boeschoten (2001).

¹⁴ Burada yazılı metin söz konusu olduğu için, aynı zamanda, metin üreticisi ya da yazarı da kastedilmektedir.

¹⁵ Akşehirli, kurgusal anlatı metinlerinde, anlatıcının sözleri dışındaki sözlerin varsayımına dayandığını ve bunların gerçekliği yansıtmadığını belirtmektedir. Bu durum özellikle dolaylı yoldan aktarılan sözler için geçerli olmakla birlikte, doğrudan aktarılan sözler, söylenmiş olduğu izlenimi yaratılan sözlerdir. Bu açıdan, kurgusal bir metinde gerçek anlamda sadece anlatıcının bir söz edimi gerçekleştirdiği söylenebilir (2011: 149-150). Bu anlamda anlatıcının ürettiği her sözcü, bir düzsöz edimi kapsamında değerlendirilebilir.

Dirse Hanuñ Hatunu soylamış, görelüm ne soylamış, aydur: Hay Dirse Han, baña kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yirüñden örü turgıl... ‘Dirse Hanın hatunu söylemiş, görelim ne söylemiş. Der: Hey Dirse Han, bana gazap etme, incinip acı sözler söyleme.’ (80, 24)

Bayındır Hanuñ bir buğası var-idi, bir dahı buğrası var-idi. ‘Bayındır Han’ın bir boğası vardı bir de erkek devesi var idi.’ (80, 24)

Seksen yirde badyalar kurulmuşıdi. Altun ayak surâhiler düzilmişıdi. ‘Seksen yerde büyük kaplar kurulmuştu. Altın kadehler, sürâhiler dizilmişti.’ (95, 38)

Kâfir aydur: Bigler Kazanuñ tavla tavla şahbaz atlarını binmişüz ‘Kâfir der: Beyler, Kazanan tavla tavla koç atlarına binmişiz, altın akçasını yağmalamışız.’ (97, 39)

Bunuñ üzerine birkaç zaman kiçdi, Allah Ta’âla pay püre bige bir oğul, pay piçen bige bir kız viridi. ‘Bunun üzerine bir kaç zaman geçti. Allah Teâla Pay Püre Bey’e bir oğul, Pay Piçen Bey’e bir kız verdi.’ (117, 59)

Kazanuñ elin öpdiler, sen sağ ol Beyrek öldi didiler. ‘Kazan’ın elini öptüler, sen sağ ol Beyrek öldü dediler.’ (249, 210)

2.2. Edimsöz Edimleri

Düzsöz edimi, her ne kadar edimsöz edimi için gerekli olsa da Austin’e göre edimsöz edimi, düzsöz ediminin bir sonucu değildir. Edimsöz edimi, belli anlamlarda etkiler üretmektedir ve edimin başarılı olması için bazı sonuçların görülmüş olması gerekmektedir (2009: 135): Buna göre belli bir etki gerçekleştirmedikçe edimsöz edimi yerinde değildir, başarılı kabul edilmez. Alıcı olmadan veya söylenen şey belli bir işlemle alınmadıkça uyarılma söz konusu olmaz. Dolayısıyla ve öncelikle edimsöz ediminin yerine getirilmesi kavramanın sağlanmasını gerektirir. İkinci düzeyde edimsöz ediminin etkisini göstermesi, birtakım olay ve durumların doğal seyrinde değişiklikler ve sonuçlar yaratması beklenmektedir. DK’de geçen Dede Korkut’un erkek çocuklara belli bir yaşa veya olgunluğa gelince ad vermesi edimsözün etkisini göstermektedir. Bunların yanı sıra birçok edimsöz edimi, uylaşım yoluyla bir tepkiye ya da devamında bir edime davetiye çıkarmaktadır. Örneğin emir verme, boyun eğme; söz verme, sözünde durma edimini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla DK’de geçen pek çok söz edimi başka edimlerin ortaya çıkmasında domino taşı etkisi yapmaktadır.

Edimsöz edimlerinin kendi içinde beş ulamda incelendiği daha önce belirtilmişti. Buna göre *hüküm belirciler, erk belirciler, sorumluluk yükleyiciler, davranış belirciler* ve *serimleyiciler* olarak edimsöz edimleri hikâyelerdeki temsilî örnekleriyle ele alınmaktadır.

2.2.1. Hüküm Belirticiler

Toplum içinde karar verme yetkisine sahip bir komutan, hükümdar, lider, hâkim, yargıç, jüri, hakem, öğretmen, müdür gibi kişilerin yönlendirici nitelikli görüş beyanları, hüküm belirtici edimsöz olarak kabul edilebilir. Yaptırım gücü olan sözcelerin yanı sıra konuşurun tahmini, değerlendirmesi, çözümlemesi, akıl yürütmesi, karar vermesi, suçlu bulması, nitelemesi, sınıflandırması da bu ulama dâhil sayılabilir. Austin'e göre hüküm belirticiler, değerler ya da olgularla ilgili kanıtlara ya da gerekçelere dayanarak resmi ya da gayriresmî bir karar vermeyi içermektedir (2009: 164).

DK'de hanların toplumsal konumları gereği durumlar ve olayları yönlendirici nitelikli tahmin beyan eden ya da kararını açıkladığı görüşlerini içeren edimsözleri, metinde sıkça karşılaşılan hüküm belirtici edimsöz edimleri arasında yer almaktadır.

Tahmin

Kalkubanı yigitlerüm yirüñüzden örü turuñ, bu karayıb baña ya bendendir ya Hatundandur didi. 'Kalkarak yiğitlerim yerinizden doğrulun, bu gariplik bana ya bendendir ya hatundandır.' (79, 22)

Gelüñ oğlanı babasına kovlayalum, ola kim öldüre, gine bizüm 'izzetümüz hörmetümüz anuñ babası yanında Hoş ola artuk ola didiler. 'Gelin oğlanı babasına çekiştirelim, olur ki öldürür, gene bizim izzetimiz hürmetimiz onun babasının yanından hoş olur, ziyade olur dediler.' (83, 26)

Karar verme

Kalın Oğuz bigleri ayıtdılar: Bu kızı istemege kim vara bilür? Maslahat gördiler ki Dede Korkut varsun didiler. 'Kudretli Oğuz beyleri dediler: Bu kızı istemeğe kim vara bilir? Uygun gördüler ki Dede Korkut varsın dediler.' (125, 65)

Tahmin etme ve karar verme edimlerinin yanı sıra metinde özellikle şiir parçalarındaki niteleme, tasvir etme edimleri kendini hissettirmektedir. Böylece konuşur, güzel huyların ve fiziki görünümünün nitelenmesiyle konuya daha ılımlı bir giriş veya geçiş yapmakta ve nihayetinde karşı tarafın hem duygularını uyandırmakta hem de kendisi hakkındaki görüşlerini anlamasını sağlamaktadır.

Niteleme

Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı/İvden çıkup yoriyanda selvi boylum/Topuğında sarmaşanda kara saçlum/Kurulu yaya beñzer çatma kaşlum 'Beri gel başımın bahtı evimin tahtı/Evden çıkıp yürüyünce servi boylum/Topuğunda sarmaşınca kara saçlum/Kurulu yaya benzer çatma kaşlum' (79, 22)

2.2.2. Erk Belirticiler

Bir gücün, hakkın veya nüfuzun kullanılmasını içeren (Austin, 2009: 163) bu edimsözler, konuşurun bir şeyden yana olmasını gerektirmektedir. Emir verme, tercih etme, ilan etme, uyarma, niyaz etme, yalvarma, dileme, hak tanıma, affetme, oy verme edimleri bu ulamın içinde sayılabilir. Burada herhangi bir durumla ilgili konuşurun inisiyatifini ve yaptırımını olsun ya da olmasın gücünü kullandığı görülmektedir.

DK'de parçaların büyük oranda hanların ve beylerin başından geçen olaylar üzerine kurgulanmış olması, bir güç savaşının verilmesi, toplumdaki hiyerarşik yapının durumu, metnin dil ve üslubu ile sözcük seçimlerinde buyrum tümcelerinin sıkça kullanılmasına yol açmaktadır. Bu sebeptendir ki DK, edimsöz edimi ulamları arasında erk belirtici edimseller bakımından zengin bir görünüm sunmaktadır. Özellikle rica etme, ad verme, tercih etme, emretme, salık verme, vasiyet etme, isteme, dua etme, uyarma, yalvarma, niyaz etme ve tehdit örneklerine rastlanmaktadır.

Emir verme

Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa konduruñ kara kiçe altına döşeñ kara koyun yahnısından önüne getirüñ. ‘Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnısından önüne getirin.’ (78, 21)

Rica etme

Yirüñden örü turgıl, ala çadırıñ yir yüzine dikdürgil, atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ biglerin üstüñe yığnak itgil, aç görseñ toyurğil, yalınçak görseñ tonatğil, borçluyu borçından kurtarğil, depe gibi et yığ göl gibi kıımız sağdur, ulu toy eyle, hâcet dile ‘Yerinden kalk, alaca çadırını yeryüzüne diktir, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes, İç Oğuz’un Dış Oğuz’un beylerini başına topla, aç görersen doyur, çıplak görersen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığ göl gibi kıımız sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile.’ (80, 24)

Ad verme

Adı Buğaç olsun, adını ben virdüm yaşını Allah virsün didi. ‘Adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin dedi.’ (83, 26)

Tercih etme

Böyle oğul senüñ neñe gerek, böyle oğul olmakdan olmamak yigdür. ‘Böyle oğul senin nene gerek, böyle oğul olmaktan olmamak daha iyidir.’ (84, 27)

İsteme

Dirse Hanuñ Hatunu Oğuz biglerin toylayayım didi. ‘Dirse Han’ın hatunu Oğuz beylerine ziyafet vereyim dedi.’ (86, 29)

Salık verme

Ol kırk nâmerdler bunu tuydular, Geliñ Dirse Hanı turalum, ağ ellerin ardına bağlayalum, kıl sicim ağ boynuna takalum, alubanı kâfir illerine yönelelüm. ‘O kırk namertler bunu duydular... Gelin Dirse Han'ı turalım, ok ellerini ardına bağlayalım, kıl sicim ok boynuna takalım, alıp kafir ellerine yönelelim.’ (90, 33)

Uyarma

Bere çoban ırağũndan yakınuñdan berü gelgil, baş indürüp bağır basğıl, biz kâfire selam virgil, öldürmeyelim. ‘Bre çoban uzağından yakınından beri gel, baş indirip bağır, bas, biz kafire selam ver, öldürmeyelim.’ (98, 39)

Yalvarma

Mere kâfir aman, Tañrınıñ birligine yokdur güman. ‘Bre kâfir aman Tanrının birliğine yoktur güman’ (108, 49)

Tehdit etme

Ayaklular buraya geldiği yok, ağızlılar bu suyumdan içdüğü yok, saña noldı, ‘amelüñ-mi azdı, fiülüñ-mi döndi, ecelüñ-mi geldi, bu aralarda neylersin ‘Ayaklıların buraya geldiği yok, ağızlıların bu suyumdan içtiği yok, sana noldu amelin mi azdı fiilin mi döndü, ecelin mi geldi, buralarda neylersin.’ (125, 65)

Niyaz etme

Oğuzıñ bir yaHşı yigidi ancak, yoriyayım meded diyeyim didi. ‘Oğuz'un bir güzel yiğidi ancak, yürüyeyim medet diyeyim dedi.’ (118, 60)

Vasiyet etme

Kılbaş var ayıt ağam Kazan gelsün çıksun, bir yigit senüñ uçũndan aramızdan eksildi, hem vasiyyet eylemiş, menüm kanum komayasın alasin dimiş, varalum düşmeni haklayalum di didi. ‘Kılbaş var söyle ağam Kazan gelsin çıksın, bir yiğit senin yüzünden aramızdan eksildi, hem vasiyet eylemiş, benim kanımı koymayasın, alasin demiş, varalım düşmanı haklayalım de, dedi.’ (250, 210)

2.2.3. Sorumluluk Yükleyiciler

Yapılan hareketin sorumluluğunun konuşura yüklendiği edimsöz edimidir. Yapılan ya da yapılacak işin sonuç ve etkilerinden konuşur sorumludur. Bu anlamda sorumluluk yükleyiciler, konuşurun söz vermesi, teklifte bulunması, amaçlaması/niyetinde bulunması, aklından geçirmesi, bahse girmesi, taraf tutması kısaca X'ten yana olması toplumsal gücü değil kişilerarası ilişkilerdeki duygusal rolünü göstermesi bakımından erk belirticilerden ayrılmaktadır.

Hüküm belirticiler ve erk belirtilerle de organik bağı bulunan bu ulam, DK'de ilan etme, akıl verme, söz verme edimleri ile özellikle ad verme ritüellerinde kendini göstermektedir. Bunların yanı sıra öğüt verme ediminin atasözü içinde ve örtük olarak hikâyenin birkaç yerinde geçtiği görülmektedir.

İlan etme

Hanlar Hanı Han Bayındır oğlana biglik viridi, taht viridi. 'Hanlar hanı Bayındır oğlana beylik verdi, taht verdi.' (94, 36)

Akıl/Tavsiye verme

Kâfir aydur: Kazanuñ Kapulu dervendde on biñ koyunu vardur, şol koyunları daHı götürsek Kazana ulu hayf ider-idiük didi. 'Kâfir der: Kazanın Kapulu Derbendinde on bin koyunu vardır, şu koyunları da getirsek Kazan'a büyük darbe vurmuş olurduk dedi.' (97, 39)

Söz verme/And içme

Aruz araya mushaf getürdi, hep bigler el urup and içdiler, seniñ dostuña dost ve düşmenüñe düşmenüz didiler. 'Aruz ortaya Kur'an getirdi, hep beyler el basıp and içtiler, senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız dediler.' (246, 207)

Sorumluluk yükleyici edimsöz edimleri arasında ad verme edimi tekrar sayılabilir. Yalnız bu edimin erk belirtici ulamdan ayrılan yönü hareketin devamında kendisine ad verilen kişiden birtakım kişisel ve toplumsal beklentilerin varlığının ortaya çıkmasıdır. Dede Korkut'un bir yiğitlik veya kahramanlık yapması sebebiyle bey çocuklarına ad vermesinin akabinde beklentiler gelmektedir.

Ad verme

Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesinçe alup babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alı virsün didiler. 'Dedem Korkut gelsin, bu oğlana ad koysun, beraberine alıp babasına varsın, babasından oğlana beylik istesin, taht alıversin dediler.' (81, 25)

Öğüt verme

Derin olsa baturur kalabalık korhudur, at işler er öginir, yayan erüñ umudı olmaz. 'Derin olsa batırır kalabalık korkutur, at işler er övünür, yayan erin ümidi olmaz.' (130, 69)

2.2.4. Davranış Belirticiler

Austin'in karmaşık bir grup olarak nitelediği davranış belirtici edimseller, tutumlarla ve toplumsal davranışlarla ilgilidir. Başkasının davranışına tepki verme ya da önceki davranışı

karşısında sorumlu tutmayı içermektedir. Duyguları betimlemek, bildirmek, dışa vurmak anlamında özür dileme, teşekkür/tebrik etme, esef duyma, pişman/kırgın olma, memnun/şikâyetçi olma, suçlama, meydan okuma, onay verme gibi edimler, edimsöz ediminin bu ulamına girmektedir (2009: 163, 170). Bu ulamdaki edimlerde iki hareket söz konusudur. İlk hareket, ikinci hareketi tetiklemede veya sebep olmaktadır. Örneğin özür dileme edimi için öncesinde bir suç işleme ediminin, tebrik etme ediminde ise beğeni alacak bir edimin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bu bakımdan davranış belirtici edimsöz edimleri, dolaylı yoldan etkisöz edimini de gerektirmiş olmaktadır. Aşağıdaki örneklerde yer alan esef duyma, ilenme, meydan okuma, kızgın olma, sitem etme, şikâyet etme ve suçlamanın olması için önünde başka bir edimin gerçekleşmiş olması gerekir.

Esef duyma

Dirse Han aydur: Bayındır Han benim ne eksikliğim gördi, kılıcumdan mı gördi, suframdan mı gördi. ‘Dirse Han der. Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü.’ (78, 22).

İlenme

Pay Püre Big ne ağlayup buzlarsın? pay püre big aydur: Han kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın, oğulda ortacum yok kartaşda kaderim yok, Allah Ta'âla meni karğayupdur, bigler tacum taHtum için ağlaram, birgün ola düşem ölem yirümde yurdumda kimse kalmaya didi. ‘Pay Püre Bey ne ağlayıp bağıryorsun? Pay Püre der Han Kazan nasıl ağlamayayım, nasıl bağırmayayım, oğulda nasibim yok, kardeşte kaderim yok. Allah Teala bana beddua etmiştir, beyler tacım tahtım için ağlarım, bir gün olacak düşeceğim öleceğim, yerimde yurdumda kimse kalmayacak dedi.’ (116, 58)

Meydan okuma

Banı Çiçeğün dadısıyam, gel imdi seniñ-ile ava çikalum, eger seniñ atuñ menüm atımı kiçer-ise onuñ atını dahı kiçersin, hem seniñ ile oh atalum, meni kiçer-iseñ anı dahı kiçersin ve hem seniñ-ile güreşelim, meni basar-iseñ anı dahı basarsın. ‘Banu Çiçeğin dadısıyım, gel şimdi seninle ava çikalım, eğer senin atın benim atımı geçerse onun atını da geçersin, hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin ve hem seninle güreşelim, beni yenersen onu da yenersin’ (123, 63)

Kızgın olma

Mere kavat oğlu delü kavat, saña düşer-mi bi-tekellüf menüm üzerime gelesin. ‘Bre kavat oğlu deli kavat, sana düşer mi teklifsizce benim üzerime gelesin.’ (145, 83)

Şikâyet etme

Bigler Tañrı bize bir kür oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın. ‘Beyler Tanrı bize bir hayırsız oğul vermiş, varayım onu anasının yanından alayım.’ (162, 98)

Sitem etme

Big yigidüm, kalaba lık yağı gelse kayıtmaz idüñ, butuña ala oh tohınsa inlemez idüñ, kişi koynında yatan halalına sırrın dimez-mi olur, nedir haluñ ‘Bey yigidim, kalabalık düşman gelse dönmezdin, butuna alaca ok saplansa inlemezdin, insan koynunda yatan helallisine sırrını söylemez mi olur, nedir halin’ (119, 169)

Suçlama

Bak bak şimdiye degin Kazanuñ ivin bile yağma ider-idük, şimdi niçün bile olmayavuz. ‘bak bak, şimdiye kadar Kazan'ın evini beraber yağma ederdik, şimdi niçin beraber olmayalım’ (243, 205)

Dua ve beddualar ile selamlamaların içinde yer alan iyi ve kötü dilek bildirme edimi, konuşurun bir durum karşısındaki niyetini belli etmesi bakımından davranış belirtici edimler arasında yer almaktadır.

Dua etme

Yöm vireyim Hanum: Karlı kara tağlarıñ yıkılmasun ,kölgeliçe kaba ağacuñ kesilmesün, kamın akan görklü suyuñ kurımasun, kâdir Tañrı seni nâmerde muhtaç itmesün... ‘Dua edeyim hanım: Karlı kara dağların yıkılmasın. Gölge büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumamasın. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin.’ (115, 56)

Selamlama

Dede Korkut ... yarenler sizi Hakka ısmarladum didi. ‘Dede Korkut dostlar sizi Hakka ısmarladım dedi’ (125, 65)

2.2.5. Serimleyiciler

Görüşleri ve göndermeleri açıklamayı, yorumlamayı taşıyan serimleyiciler, *aktarıyorum, açıklıyorum, çözümlüyorum, konusuna geliyorum, yineliyorum, tekrarlıyorum* gibi yönergeleri içermektedir (Austin, 2009: 171). Bu yönüyle düzsöz edimlerine de benzemektedir. Ancak farkı alıcıda durum değişikliği yaratma niyetinin varlığıdır. Yalnızca aktarım yapmakla kalınmayıp aynı zamanda bu aktarımdan hareket ederek alıcının başka bir hareket düzlemine geçmesi sağlanmaktadır. Serimleyicilerin alıcıya bildirim yapma amaçlarındaki ortaklık sebebiyle dilin üst-dil işleviyle bağlantılı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

DK’de özellikle karşılıklı konuşmalarda tekrarlama, açıklama, örnek verme, yorumlama, hatırlatma ve bilgi verme edimleri taşıyan sözcelere belirli oranda da olsa

rastlanmaktadır. Serimleyicilerin özünde yer alan “söz”e dayalı olma durumu, dolaylı olarak bu tipteki edimsözlerin konuşma edimini gerektirmektedir.

Aktarma

Ayıtıldılar: Hanum bu gün Bayındır Handan buyruk şöyledir ki oğlu kız olmayanı Tanrı Ta'ala kargayupdur. ‘Dediler: Hanım, bugün Bayındır Handan buyruk şöyledir ki oğlu kızını olmayana Tanrı Taâla beddua etmiştir.’ (79, 22)

Yineleme

Can tatlusın saña bildüreyin mi ‘Can tatlılığını sana bildireyim mi’ (80, 24)

Aktarma

Çağırıp Dirse Hana soylar, görelüm Hanum ne soylar ‘Çağırıp Dirse Han'a söyler, görelim hanım ne söyler.’ (86, 29)

Yorumlama

Kara bulut didüğüñ senüñ devletüñdür, kar ile yağmur didüğüñ leşkerüñdür, saç kayğudur, kan karadur. ‘Kara Göne der: Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin senin askerindir, saç kaygıdır, kan karadır.’ (99, 42)

Açıklama

Pay Püre'nüñ oğlu vardur, adına Bamsı dirler didiler. ‘Pay Püre' nin oğlu vardır, adına Bamsı derler dediler.’ (119, 61)

Örnek verme

Bu mahalda kalın Oğuz bigleri yetdi. Hanum görelüm kimler yetdi Kara Dere ağzında Kâdir viren ,kara buğa derisinden bişiğünüñ yapığu olan, acığı tutanda kara taşı kül eyleyen, bıyığın eñse sinde yidi yirde dügen, erenler evreni Kazan Bigüñ kar taşı Kara Göne çapar yetdi. ‘Bu sırada kudretli Oğuz beyleri yetişti. Hanım görelim kimler yetişti. Kara Dere ağzında Kadir veren, kara boğa derisinden beşiğinin örtüşü olan, hiddeti tutunca kara taşı kül eyleyen, bıyığını ensesinde yedi yerde düğümleyen, yiğitler ejderhası, Kazan Beyin kardeşi Kara Göne dört nala yetişti.’ (112, 53)

Hatırlatma

Alan sabah Han kızı yirümden turmadum mı/Boz ayğıruñ biline bilmedüm mi/Senüñ ivüñ üzerine sığın geyik yıkmadum mı ‘Sabah sabah hankızı yerimden kalkmadım mı/Boz aygırın beline binmedim mi/Senin evinin üzerine yabani geyik yıkmadım mı (149, 86)

Bilgi verme

Mere kâfir sen meni bilmez misin/Paraslaruñ Bayburd Hisarından parlayup uçan/Adahlusun ayruklar alur iken tartup alan/Pay Püre Han oğlu Bamsı Beyrek maña

dirler ‘Bre kafir sen beni bilmez misin/Parasarin Bayburt Hisarından fırlayıp uçan/Adaklısını başkaları alırken çekip alan/Pay Püre Han oğlu Bamsı Beyrek bana derler’ (241, 200)

2.3. Etkisöz Edimleri

Konuşur tarafından sözcelenen edimsözler, bilinçli ya da bilinçsiz; kasıtlı ya da kasıtsız biçimde karşı tarafı etkileyebilmektedir. “Kapıyı kapatır mısın.” sözcüyle konuşur, rica etme ediminde bulunurken bunu anlamlandıran alıcı, kapatma ediminde bulanacaktır. Bir edimsöz başka bir edime sebep olacaktır. Ancak bazı edimsözlerin etkisöze dönüşmesi için yukarıda bahsi geçen koşulların yerine getirilmiş olması gerekmektedir. “Kapıyı kapatır mısın!” sözcüğünün bir rica değil de aslında emir veya uyarı anlamında ve muhatabın dışarı çıkması yönünde olduğunun anlaşılabilmesi için alıcı ile gönderici arasındaki koşulların ve yaşantıların ortaklık taşıması önem arz etmektedir. Aksi takdirde edimsöz, etkisöze dönüşmeyecek ve bir edim başka bir edime dönüşmeden yalnızca dillendirme basamağında kalarak etkisiz hâle gelecektir. Her ne kadar etkisöz edimleri için sözün doğru anlaşılıp anlaşılabilmesi önemliyse de bir edimsöz edimi, alıcı harekete geçtiği anda etkisöz edimine dönüşmüş demektir.

Etkisöz edimlerinde konuşurun düzsöz ediminde bulunması, alıcının bunu algılaması veya düşünme sürecinin başlaması olmak üzere en az iki hareket katmanı vardır. Türkçe tümce yapısında yer alan ettirgen ifadelerin büyük kısmının etkisöze örnek gösterilebileceği söylenebilir. Etkisöz edimlerinin geri planında bir hüküm, bir güç, bir sorumluluk, bir tutum ve açıklama taşıyan sözler yer almaktadır. DK, etkisöz edimsellerinin kullanımını açısından çok sayıda örnek vermektedir. Hanların veya beylerin buyruklarında yer alan kişilere, eşlerin birbirlerine kullanmış oldukları sözcükler, etkisöz edimseli taşıması bakımından önemlidir.

Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuşidi ‘Gene ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti.’ (78, 22)

Kara koç atlar gördüğünde kişneşdüren/Kızıl deve gördüğünde buzlaşduran/Ağça koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamçılayan ‘Kara koç atlar gördüğünde kişnettiren/Kızıl deve gördüğünde bağıştıran/Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamçılayan (101, 44)

Ölürisem senüñ uğruña ben öleyim/Allah Ta’âla kor ise ivüñi ben kurtarayın didi. Çoban böyle diğec Kazana kahr geldi, aldı yoriyu viridi. ‘Ölürsem senin uğruna ben öleyim/ Allah Teâla kor ise evini ben kurtarayım, dedi. Çoban böyle diyince Kazan'a kahr geldi, tuttu yürüyü verdi. (104, 46)

Allah Ta'âla pay püre bige bir oğul, Pay Piçen Big'e bir kız viridi. Kalın Oğuz bigleri bunu işitdiler, şad olup sevindiler. 'Allah Teâla Pay Püre Bey'e bir oğul, Pay Piçen Bey'e bir kız verdi. Kudretli Oğuz beyleri bunu işittiler, şad olup sevindiler.' (117, 59)
Birer gürz urup kapuyı uvatdılar, içerü girdiler. Buldukları kâfiri kırdılar. Dil çıkartmadılar. 'Birer gürz vurup kapıyı ufattılar, içeri girdiler. Buldukları kâfiri öldürdüler. Ağız açtırmadılar.' (240, 199)

3.SONUÇ

Temelde konuşurun iletişim kurma ihtiyacının karşılığı olan dil, bunun yanı sıra gönderim, duygu, ilişki, çağrı, üst-dil ve sanat işlevi olmak üzere başka işlevlere de karşılık gelmektedir. Her işlev, konuşur tarafından farklı biçimlerde alıcıya yani muhataba iletilmekte, böylelikle de sözceleme işlemi başlamaktadır. Sözceleme esnasında her sözün belli oranda gücü bulunmaktadır. Kimisi yalnızca bildirim yapmakla yükümlüken kimisi alıcıyı harekete geçirici bir etkiye sahip olmaktadır. Dilin işlevleri ile başlayan söz ve gücünün tartışılması süreci 1960'larda Austin ve Searle ile kuramsal boyuta taşınmıştır. Söz edimi adıyla sunulan kuramlar her iki dil felsefecisi tarafından farklı ulamlarla ele alınmıştır.

Austin'in söz edimi kuramıyla temellendirilen bu çalışmada onun düzsöz, edimsöz ve etkisöz edimi adı verilen söz edimi tipleri ve alt ulamları Türkçenin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Anadolu Türkçesi metni *Dede Korkut Hikâyeleri* üzerinden ele alınmıştır. Buna göre *Dede Korkut Hikâyeleri*, her türe geniş oranda örnek sunmakla birlikte özellikle erk belirtici edimsöz edimlerine daha sık rastlanmaktadır. Bunun da nedeni açıktır ki metnin konusu, kişilerin nitelikleri ve anlatım üslubu söz konusu tipteki söz edimlerinin kullanımına zemin hazırlamaktadır. DK'de dilin alıcıya yönelik çağrı işlevi, özellikle etkisöz edimleri ile erk belirtici ve serimleyici edimsöz edimlerinde görülürken gönderimsel ve üst-dil işlevinin düzsöz edimlerinde belirginleştiği söylenebilir.

Yapılan bu çalışmanın yanı sıra dönemin diğer eserleri, öncesi veya sonrasındaki döneme ait eserler incelenerek karşılaştırmalı bir söz edimi haritası çıkarılabilir. Böylece edimsel kullanımların, dönemlerin tarihî arka planları, metin üreticisinin kendisinin veya yarattığı/anlattığı kişilerin psikolojik, sosyokültürel, zihinsel vs. pek çok bağlamsal özellikten etkilenip etkilenilmediği sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Akşehirli, S. (2011). "Söz Edimleri Kuramı Açısından Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı" *Turkish Studies*, 6 (2): 143-162.
- Austin, J. L. (2009). *Söylemek ve Yapmak*. (Çev. Levent Aysever). İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim El Kitabı*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Ayşe, R. L. (1994). *Anlam Sorunu ve John R. Searle'ün Çözümü*. Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Anabilim dalı, Doktora tezi. Ankara.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim: İnsan-Dili ve Ötesi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Cemiloğlu, İsmet (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (1963). *Dede Korkut Kitabı II: İndeks-Gramer*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2005). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eziler Kıran, A. (1990). "Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri.", *Dilbilim Araştırmaları*, 1(1): 51-62.
- Eziler Kıran, A. (2014). "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim", *Turkish Studies*, 9 (1): 719-729.
- Günay, V. D. (2004). *Dil ve İletişim*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Jakobson, R. (1960). *Style in Language*. (Ed. Thomas A. Sebeok). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Karagöz, M. (2007). "Dilin İşlevleri Açısından Kur'an'ın Üslubu" *KSÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9: 171-206.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kılıç, M. (2007). "Dilin İşlevleri: Metin Eylem Kuramı Yaklaşımı", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2): 124-138.
- Kocaman, A. (1996). Edimbilim Üzerine. *Dilbilim Araştırmaları*, 7 (1): 11-36.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Sarıçoban, A.; Hişmanoğlu, M. (2004). Türkçedeki Buyrum Tümcelerinin Edimbilimi Üzerine. *Dil Dergisi*, 123: 31-47.
- Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Searle, J. R. (2006). *Zihin, Dil, Toplum*. (Çev. Alaattin Tural). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Tezcan, S.; Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Öğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uçan, H. (2015). *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uslu, Z. (2005). Edimbilim ve Yabancı Dil Öğretimine Etkileri. *Dil Dergisi*, 127: 34-43.
- Üstünova, K. (1998). *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Hunutlu, Ü. (2019). "Atebetü'l-Hakâyık'ta Eksiltili Yapılar", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 769-793
Geliş Tarihi / Received Date: 28.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 07.01.2019

Araştırma Makalesi

ATEBETÜ'L-HAKÂYIK'TA EKSİLTİLİ YAPILAR

Dr. Öğr. Üyesi Ümit HUNUTLU*

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
umit.hunutlu@erdogan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1410-1203

Öz

Diller, gelişmesini sürekli etkileyen en az çaba yasası gereği bazı görev öğelerini bazen aşındırmış ve bu görevleri başka görev ve anlam öğelerine yüklemiştir. İşaretsiz olan bu görev öğeleri; dildeki ek veya kelimelerin yerini tutan, genellikle derin yapıdan anlaşılan ve dilin kendi mantığında varlığını hissettiren eksiltili unsurlardır.

Konuşma dilinde olduğu gibi, edebî metin değeri taşıyan eserlerde de bu eksiltmelere rastlanır. Çünkü eksiltmelerdeki asıl amaç, az söze çok ve etkili anlamlar yüklemektir. Edip Ahmet Yüknekî de ifadelerinde bu etkiyi sağlamak için, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta işaretsiz görev öğelerinden yararlanmıştı.

Atebetü'l-Hakâyık'ın Türk yazı dilinin ilk dönemlerinden günümüze ulaşabilmiş az sayıda eserden biri olmasında, dil ve edebiyat yönü göz ardı edilemez fakat aynı dönem eserleri oldukları için, *Atebetü'l-Hakâyık* çoğunlukla Kutadgu Bilig'le mukayese edilmiş ve *Atebetü'l-Hakâyık*'a onunla kıyaslanarak bir değer biçilmiştir. Öğretici bir eser olması sebebiyle, dil incelikleri üzerinde Kutadgu Bilig kadar durulmamıştır. Hâlbuki onu yüzyıllar öncesinden günümüze taşıyan şey, sadece dinî ve öğretici yönü değildir. Döneminin halk dilini ve ifade gücünü iyice sindirmiş bir yazarın akılda yer edecek üslubu da onu kalıcı kılmıştır.

İslam dininin önem verdiği ahlak değerlerini, aydın ve halkın anlayabileceği bir dille ele alan Edip Ahmet Yüknekî; bize Karahanlı Türkçesinin dil hususiyetlerinin ipuçlarını sunmaktadır. Bengü taşlardan günümüze kadar gelen eksiltili / işaretsiz görev öğeleri, Karahanlı Türkçesinin farklı kullanımlarıyla *Atebetü'l-Hakâyık*'ta da yer almıştır.

Bu çalışmada, *Atebetü'l-Hakâyık*'ın eksiltili / işaretsiz görev öğeleri tespit edilmiştir. Üzerinde durulan eksiltili / işaretsiz görev öğeleri sadece yazarın üslubuyla ilgili değildir. Türk dilinin gelişim hususiyetleri ve Karahanlı Türkçesinin nitelikleri bu eksiltili / işaretsiz kullanımlarda etkilidir. Bu sebeple, tespitler analiz ve değerlendirmeye tabi tutulmuş ve böylece eser ve dönemi hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atebetü'l-Hakâyık, Eksiltili / İşaretsiz Görev Öğeleri, Karahanlı Türkçesi.

ELLIPTICAL STRUCTURES IN ATEBETÜ'L-HAKÂYIK

Abstract

Languages have sometimes eroded some of the functional elements due to the practicability and comprehensibility laws which constantly affect their development and have put these functions on other functional and semantic elements. These unmarked functional elements are elliptical structures which replace affixes or words in the language, which are generally recognized thanks to the deep structure and which are felt in the language's own logic.

* Bu çalışma, 28-30 Haziran 2018'de *Atebetü'l-Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumunda* sunulan "Atebetü'l-Hakâyık'ta Eksiltili Yapılar" başlıklı yayınlanmamış bildirinin genişletilmiş halidir.

These ellipses are found in the works regarded as literary texts as in the spoken language, because the main purpose of ellipses is to produce many and effective meanings using a few words. In order to provide this effect in his statements, Edip Ahmet Yüknêkî also benefited from unmarked functional elements in *Atebetüetl-Hakâyık*.

Linguistic and literal aspect of *Atebetü'l-Hakâyık* cannot be ignored as it is one of the few works that have reached to the present from the first periods of the Turkish written language. However, *Atebetü'l-Hakâyık* was often compared to *Kutadgu Bilig* since they were works of the same period. Due to the fact that it is a didactic work, language particulars were not emphasized in *Atebetüetl-Hakâyık* as in *Kutadgu Bilig*. However, what has carried *Atebetüetl-Hakâyık* to the present is not just its religious and instructive aspect. The style of the writer, who deeply understood the public language and power of expression of his time, also made him permanent.

Edip Ahmet Yüknêkî, who dealt with the moral values to which the religion of Islam attaches importance by using a language that could be understood by the intellectuals and the people, presents us the clues about the characteristics of Qarakhanid Turkish language. Elliptical/unmarked functional elements that have come from Bengü Taş to the present were included in *Atebetül-Hakâyık* with different uses of Qarakhanid Turkish language.

In this study, elliptical/ unmarked functional elements in *Atebetüetl-Hakâyık* were determined. The emphasized elliptical/ unmarked functional elements are not only related to the author's style. The developmental characteristics of Turkish language and the qualities of Qarakhanid Turkish language are effective in the use of these elliptical / unmarked structures. For this reason, the findings were analyzed and evaluated and inferences were made about the work.

Keywords: *Atebetüetl-Hakâyık*, Elliptical/ Unmarked Functional Elements, Qarakhanid Turkish Language.

1. GİRİŞ

Eksilti, *eksiltim*, *düşürme*, *düşüm*, *sıfır birim*, *elips* olarak değişik terimlerle karşılanan *eksilti* hakkında farklı tanımlar yapılmıştır. *Yazın Terimleri Sözlüğü'nde eksilti*, “Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimedeki eklerin veya bir cümledeki kelimelerin azaltılarak kullanılması olayı, elips.”, “Kullanılmayışları, anlatımda eksikliğe yol açmayan sözcüklerin düşürülmesi. Ör. -Bu romanı beğendiniz mi? -Çok! (Evet, bu romanı çok beğendim, yerine).” şeklinde açıklanır ve örneklendirilir (Gencan vd., 1974: 58).

Vardar, *eksiltiyi* “Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan, ama anlamayı aksatmayan dizim.” olarak açıklar. *Eksilti* ürünü biçimleri, ya durum ya da dil bilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimler” olarak görür (Vardar, 2007: 92).

Karaağaç'a göre *eksilti*; “Dilin her düzleminde görülen bir olaydır. Bu yüzden eksiltme, ses, söz, ek veya cümle ögesi eksiltmesi gibi çok değişik yapıda ortaya çıkabilir.” (Karaağaç, 2013: 366).

Korkmaz, *eksiltim* terimi altında aynı kavramı şöyle açıklar: “Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayı. Bu olayda, bazı ses veya kelimeler atılmış olduğu hâlde, anlamı aksatmayan kendine özgü bir dil biçimlenmesi, bir biçim bütünlüğü vardır.” (Korkmaz, 2003: 81).

Hengirmen ise *eksiltiyi* “Bir yapı, genelde de cümlelerde, görünmeyen ama anlaşılabilir sözcük değerindeki öğelere yönelik görünüm.” olarak tanımlar (Hengirmen, 2009: 155).

Uzun; Chomsky'nin “dilbilgisinde seçmeli ve zorunlu silme dönüşümü” (deletion transformation) hususuna dikkat çeker ve eksiltmelerin temel şartını “*kestirilebilirlik*”e bağlar (Uzun, 1990: 143).

Gemalmaz konuya biraz daha artzamanlı bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre; *Türkçe anlam öğelerine yükleyeceği hemen her görev için ayrı bir görev ögesi geliştirmiştir. Bu görev öğelerini de sürekli, anlam öğelerinden sonra getirdiği için bunların büyük bir çoğunluğunu da eklemiştir. Ekleme gerçekleştirilirken dillerin gelişmesini sürekli etkileyen kolaylık (économie) ve anlaşılabilirlik (compréhensibilité) kanunları gereği bu görev öğeleri zaman zaman oldukça aşınmış bazen de görevlerini kendilerini kuşatan diğer görev ve anlam öğelerine bırakarak düşmüşler veya daha başlangıçta işaretli bir öge karşısında işaretsiz (non-maryitesiyeué) kalmışlardır* (Gemalmaz, 2010: 275; Mert, 2008: 1).

Üstünova konuyu söz dizimsel olarak değerlendirmiştir. Cümleden büyük birimlerin çözümünde ve semantik paralelizmi göstermede eksiltili yapılara dikkat etmek gerektiğini vurgulamıştır. Yüzey yapıda görünmeyen, derin yapıya ait sentaktik paralelizmi ortaya çıkarmada *eksiltili unsurları* bir araç olarak görmüştür (Üstünova, 1998: 162). 10 maddede sentaktik eksiltmeleri belirlemede gerekli olan kuralları vermiştir:

“1. Tamlayan, tamlanan gerektirir, dolayısıyla tamlanan da tamlayan gerektirir. 2. Yüklem özne; özne de yüklem gerektirir. 3. Zarf, yüklem gerektirir. 4. Geçişli çatıdaki eylem / eylemsi nesne gerektirir. 5. Sıfat ad gerektirir. 6. Yan yargı temel yargı gerektirir. 7 Bir cümlede kullanılan ortak öge / birim anlam bağı olan diğer cümlelerde de var sayılır. 8. Sıralı cümlelerde genellikle son cümlelerde verilen birleşik zaman eki / bildirme eki diğer cümlelerde de var sayılır. 9. Her cümlede bir iç cümle bulunur, birden fazla iç cümle birden fazla cümleyi gerektirir. 10. Aynı yapıdaki cümlemler birden fazla cümleyi gerektirir.” (Üstünova, 1998: 168).

Eksiltmelerdeki ses, söz, ek veya cümle ögesi gibi çok yönlü alanlar, onların genel kurallarını belirlemeyi güçleştirmiştir. Araştırmacılar eksiltili yapılar hakkında inceleme yaparken konu alanının biri veya bir kaçına yönelmiştir. Ayrıca konuya eşzamanlı ve artzamanlı bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Çok sayıda alt konu başlığına sahip böyle bir alanla ilgili eser incelemelerinde ses, söz, ek veya cümle ögesi eksiltmelerinin tamamını gözeterek yapılacak bir çalışma oldukça hacimli olacaktır. Bu sebeple incelemelerde genellikle söz

dizimi, ek, ses eksiltmeleri bağımsız olarak ele alınmıştır ancak bu konu alanlarının hepsini bir arada değerlendiren tezler de mevcuttur (Bk. Çakır, 2007).

Dilde eksiltelerin rastgele oluşturulmadığı, belli kurallar çerçevesinde sağlandığı ve bu eksiltelerin iletişimde sorun teşkil etmediği ortadadır (Aydın, 2012: 170). Dilde birçok eksilti çeşidi mevcuttur. Bu eksilteler, ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi, metin bilgisi alanlarıyla ilgilidir (Gümüştam, 2013: 1640). Eksilteler en az çaba yasası gereği oluşmuş olsa da oluşum şekilleri birbirinden bağımsız ve farklıdır. Bu sebeple eser incelemelerinde bu alanların tamamı üzerinde durmak makale bütünlüğü ve amacı bakımından çok da verimli değildir.

Eksilti; şekil bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisinin iç içe geçtiği bir konu alanıdır. Eski Türkçeye ait bir metinde bütün bu unsurları göz ederek çıkarımlarda bulunmak oldukça zordur. Eski Türkçeden günümüze gelinceye kadar birçok ekin yazı dilinde kaybolmuş olması birbirine yakın ifadeler arasında farkların belirlenmesine büyük bir engel teşkil etmektedir (Arat, 1951: 3). Eski Türkçede şekil veya ek değeri taşımayan anlam öğelerinin günümüz Türkçesinde belli ek ve şekillerle aktarılıyor olması da metnin tam anlamını belirlemenin başka bir güçlüdür. Örneğin; *Türk budun > Türk millet[+i]* veya *Türk [olan] millet*. Böyle bir tamlamayı günümüz Türkçesine çevirirken farklı yapılar tercih edilebilmektedir. Nitekim bu örnekteki anlam, Eski Türkçede şekil olarak olmayan ancak derin yapıda varlığını hissettiren bir yapıyla sağlanmaktadır. Bu yapılar, Eski Türkçede özel yer, millet, boy, coğrafi şekil adlandırmalarında tercih edilir ve sıfat tamlaması kuruluşundan farklı olarak belirtisiz isim tamlaması olarak değerlendirilir. Böyle bir yapıda tamlanan ekinin işaretizliği üzerinde durulmaktadır (Eraslan, 2012: 495; Alyılmaz, 1994: 27-35). Eski Türkçede özel adlar sonrasında kullanılan isim, özel adın belirliliği sebebiyle belirtilen ekine tekrar ihtiyaç duymamıştır. Millet adları için benzer kullanımlar bugün de Türkçede vardır: *Rus komutan*, *Alman mühendis* vb. Ancak aynı yer adlarında bugün böyle bir kullanımla karşılaşmamaktadır. Bu tamlamalarda bir *tamlanan ekine* ihtiyaç duyulmaktadır: *Kadırkan yiş / Kadırkan Dağı*, *Şantun yazı / Şantun Ovası* gibi. Buna karşın birleşik isim hâlini almış *Kadıköy[ü]*, *Galatasaray[ı]* gibi yer adlarında ise bugün tamlanan eki eksiltir.

Bu çalışmada İslami dönem ilk yazılı eserlerimizden Edip Ahmed Yükneki'nin *Atebetü'l-Hakâyık* adlı eserinin dil hususiyetlerini ve inceliklerini daha iyi görebilmek ve yazarın tercih ettiği eksiltmeleri ortaya koymak amaçlanmıştır. *Atebetü'l-Hakâyık*, eksilteli yapıların çokça kullanıldığı ilk dönem eserlerimizden biridir. Eserdeki eksiltme yapıları belirlenirken *Reşit Rahmeti Arat*'ın 1951 basımlı tenkitli metin neşri olan *Atebetü'l-Hakâyık*

kitabı esas alınmıştır. Bazı anlam özelliklerini belirlemede *Ayşegül Çakan* tarafından yapılan *Atebetü'l-Hakâyık* çevirisine de başvurulmuştur.

Atebetü'l-Hakâyık'taki eksilteli yapılar değerlendirilirken şekil bilgisi ve cümle bilgisi alanındaki eksiltmeler üzerinde durulmuştur. Buna göre *Atebetü'l-Hakâyık*'taki eksilteli yapılar:

Çekim ekleri,

Edatlar,

Kelime grupları,

Cümle öğelerindeki eksiltmeler olarak incelenmiştir.

Eksiltmelerdeki asıl amaç, az söze çok ve etkili anlamlar yüklemektir. Edip Ahmet Yüknekî de ifadelerinde bu etkiyi sağlamak için, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta işaretsiz görev öğelerinden yararlanmıştı.

Yüknekî, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta öz ifadelere yönelmiş, sözlerini imbikten geçirircesine iyi seçmiştir. Sadece seçkin ifadelerle kalıcı olacağını farkında olan yazar, kendi eseri ve dili hakkında şunları söylemiştir:

469. *edip Ahmed atım edeb pend sözüm*

Edip Ahmet'tir adım, edep ve öğüttür sözüm

470. *sözüm munda kalur barur bu özüm*

Sözüm burada kalır, gider bu özüm

471. *kelür küz keçer yaz barur bu umür*

Gelir güz, geçer bahar, gider bu ömür

472. *tüketür umürni bu yazım küzüm*

Tüketir ömrümü bu baharım güzüm

473. *anın uş çıkardım bu türki kitab*

Onun için çıkardım bu Türkçe kitabı

474. *kerek kıl tap ey dost kerek kıl itib*

İster yeterli bul, ey dost, istersen ekle

475. *bitidim bu taşuk turaf sözlerin*

Yazdım bu seçkin ve değerli sözleri

476. *kalı barsa özüm sözüm kalsu tip*

Ben gidersem sözüm kalsın diye

477. *anın uz erür bu kitab bir süzük*

Onun için, bu kitap iyidir ve imbikten geçirilmiştir.

2. ÇEKİM EKİ EKSİLTMELERİ

Atebetü'l-Hakâyık'ta hâl ekleri, iyelik ekleri ve ek-filde sıkça eksiltmeye gidilmiştir. Bu eksiltmeler yazarın üslubu ve dönemin dil özellikleriyle ilgilidir.

2.1. Hâl Eklerindeki Eksiltmeler

Atebet'ül-Hakâyık'ta, Eski Türkçenin genel bir özelliği olarak çoğunlukla hâl eklerinde eksiltmeye gidilmiştir. Yükleme hâli eki, ilgi hâli eki en fazla eksiltelen unsurlardır. Ayrılma, bulunma, vasıta ve yönelme hâli eklerinde de eksiltmelere rastlanır.

2.1.1. Yükleme Hâli Eki

Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi döneminde isimlere gelen yükleme hâli eki /+(I)G/’dır (*Kırgız bodun+ug uda basdıımız*). Zamirlerden sonra yükleme hâli eki olarak /+nI/ kullanılır (*an+(n)I, biz+ni*). İyelik eklerinden sonra ise /+In/ gelir (*sab+ı+m+ın eşidgil*)

Eski Türkçeye ait eserlerde /+nI/ yükleme hâli ekinin isimlerden hemen sonra geldiği örnekler (Gabain, 2007: 64) yanında, işaretli /+ø/ (Alyılmaz, 1994: 55) bir kullanımın da olduğu görülür. Bu işaretli /+ø/ şekil genellikle iyelik ekleri üzerine yükleme hâli getirildiği zaman ortaya çıkar. Bu yapılarda yükleme hâli fonksiyonu hissedildiği için bir belirlilik söz konusudur (Sev, 2007: 188). *Atebetü'l-Hakâyık*’ta iyelik eki almamış isim soylu sözcüklerden sonra da eksiltilmiş bir yükleme hâli kendini hissettirmektedir:

43. *şahım medhi birle bezeyin kitab[nı]*¹

(*Şahımın methiyle bezeyeyim kitabı*)

49. *simakın edizrek tutar himmet[ni] ol*

(*Simak’tan daha yüksek tutar himmeti o.*)

69. *dad ispehsalar beg için bu kitap[nı]* / 70. *çıkarım ajunda [anın] atı kalsu tip*

(*Dad İspehsalar Bey için bu kitabı çıkardım, dünyada adı kalsın diye.*)

473. *anın [uçun] uş çıkardım bu türki kitab[nı]*

(*Onun için işte çıkardım bu Türkçe kitabı*)

509. *sebeb erdi bu iş bitidük kitab[nı]*

(*Sebepe oldu, işte bu kitabı yazdık.*)

Metinde birinci teklik şahıs iyelik eki sonrasında yükleme hâli ekinin işaretli olduğu sadece bir örnek tespit edilmiştir:

293. *yime pendim[ni] al kel uzatma [sening] emel[ingni]* / 294. *emel asrasında busuğlı [er-ür+ol] / [turur] ecel*

(*Yine öğüdümü al, gel emelini uzatma, emelin altında ecel saklıdır.*)

Metinde genellikle birinci teklik şahıs iyelik eki sonrasında yükleme hâli eki kullanılmıştır:

80. *havadarlıkımnu tükel bilsü tip*

22. *ukuš huş yititip sözimni aña*

72. *şahımnu du'a birle yad kalsu tip*

İkinci teklik şahıs iyelik eki sonrasında işaretli yükleme hâli kullanımı metinde çok yaygındır. Metinde sadece beş örnekte ikinci teklik şahıs iyelik eki sonrasındaki yükleme hâli

¹ [Köşeli parantez içinde verilen ögeler eksiltilidir].

eki tercih edilmiştir. İkinci teklik şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâli ekinin eksiltme oranı % 67'dir. Yani bu yapıda *eksiz belirli yükleme hâli* daha çok tercih edilmiştir:

15. [ol] tünētür [sening]tününgni kününg[**ni**] kiterip

(Karartır geceni gündüzünü götürüp)

16. [sening] tününg[**ni**] kiterip baz yaratur tanga

(Senin geceni götürüp yine aydınlatır tana.)

131. tiling[**ni**] bekte tutğil tişing sınmasun

(Dilini sıkı tut, dışın kırılmasın.)

135. sözüng[**ni**] boşlağ idma yığa tut tiling[**ni**]

(Sözünü boş bırakma sıkı (yasaklayıp) tut dilini)

154. keçür sen me umrüng[**ni**] könilik üze

(Geçir sen de ömrünü doğruluk üzerine)

169. katığ kizle razıng[**ni**] kişi bilmesün / 170. sözüngdin özüngke ökünç kelmesün

(İyi gizle sırrını kimse bilmesin, sözünden kendine pişmanlık gelmesin.)

353. uluğlukka tegseng yangılma özüng[**ni**] / 354. kalı kedseng atlas unıtma bözüng[**ni**]

(Ululuğa erersen kendini kaybetme, eğer atlas giysen bile bezini unutma.)

355. uluğ boldukungça tüzünrek bolup / 356. uluğka kiçigke sılığ kal [sening] sözüng[**ni**]

(Yüceldikçe alçak gönüllü olup büyüğe küçüğe sözünü güzel kullan.)

432. uyadıp birürler sarıngu bözüng[**ni**]

(Utanıp verirler sarınacak bezini.)

12. [sen] kel ottın [sening] özüng[**ni**] yul ölümdin önge

(Gel ateşten kendini kurtar ölümden önce)

13. yarattı ol [mening] uğanım [mening] tününg[**ni**] [mening]kündüzüng[**ni**]

(Yarattı Tanrım geceni gündüzünü)

181. bu dünya songında yürürmek neçe [er-ür+ol] / [turur] / 182. hasis nengdin ötrü

tip özüng[**ni**] küçe

(Bu dünya ardından yürürmek niyedir, hasis maldan ötürü diyerek kendini zorlar.)

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki sonrasındaki işaretli yükleme hâli kullanımına sadece bir örnekte rastlanmıştır.

501. eger bilse kaşğar tilin+ø her kişi / 502. bilür ol edibning ne kim aymış[**n**]

(Eğer bilse Kaşğar dilini her kişi, bilir o edibin ne söylediğini.)

İyelik eki ve yükleme hâlinin aynı örnek üzerinde işaretli olduğu sadece bir yapı tespit edilmiştir:

159. *resul erni otka yüzün atğuçı [neng] / 160. til [er-ür] / [turur] ol tidi yığ til[üingni] yul ottın yüzüing[ni]*

(Resul, kişiyi ataşe yüzükoyun atacak şey dildir dedi, dilini tut, koru ateşten yüzünü.)

Metinde yükleme hâli ekinin düşürülmesinde şairin üslup özellikleri ve şiirdeki ölçü kaygısı etkisi olmuştur. 2. teklik şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâli ekinin daha az tercih edilmesinde de bu önemli bir etkidir. Ayrıca şair ikinci şahıs ekindeki /ñ/ sesiyle yükleme hâli ekindeki /+nI/ seslerinin birlikte kullanımından doğacak söyleyiş güçlüğüne önüne geçmek için bu kullanımı pek tercih etmemiştir. Böylece bu söyleyişten doğacak ses itişmesi (tenafür / kakofoni) olayının önüne geçmiştir. Ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşan iki heceden biri dilde en az çaba ilkesi gereği düşürülmüş. Bu da hece düşmesine yol açmıştır (Karaağaç, 2012: s. 74).

2.1.2. İlgi Hâli Eki

İlgi hâli eki, ismin başka bir isimle münasebetini kuran, bir ismin kendinden sonra gelen isme tabi olduğunu gösteren şekildir. Eksiz ilgi hâlleri görünüş olarak yalın hâle benzerler. Söyleyişte belirtilmemiş olan ilgi hâli eki, derin yapıda kendini hissettirir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta anlam olarak Türkiye Türkçesindeki belirli isim tamlamasına karşılık gelen, ancak kuruluş olarak tamlayanının ilgi hâli eki almadığı yapılar mevcuttur. Döneminin dil özellikleri bakımından bir eksilti olarak düşünülemez bu yapılar günümüz Türkçesinin kurallarına göre yeniden anlamlandırıldığında kendini eksilti olarak göstermektedir. Metinde 19 tamlamada ilgi eki kullanılmamışken aynı yapıdaki 35 örnekte ilgi hâli eki kullanılmıştır. Türkiye Türkçesine sadece belirli isim tamlaması olarak aktarabildiğimiz isim tamlamalarının % 54'ünde ilgi hâli ekinin kullanılmadığı görülmektedir. Zamirlerin tamlayan olduğu durumlarda bir örnek dışında ilgi hâli eki hep kullanılmıştır:

2. *seniñ rahmetiñdin (senin rahmetinden)*

28. *anıñ medhi (onun methi)*

74. *anıñ yadı birle (onun yadıyla)*

203. *bu küin olar[nıng] minginge biri (bugün onların binde biri)*

Aynı söz dizimsel yapıda olmasına rağmen bazı örneklerde ilgi hâli eki kullanılmış bazı örneklerde ise kullanılmamıştır. Yazarın tercihi bunda etkili olduğu gibi ilgi hâli ekinin kullanım ve anlam özellikleri de bu durumu etkilemiştir. Aşağıdaki örneklerden ilk ikisinde ilgi eki kullanılmışken benzer özelliklere sahip olan üçüncü örnekte kullanılmamıştır:

152. *ikinç yalğan erse ol erniñ tili (ikincisi yalan ise o kişinin dili)*

317. *köki körklüg erniñ huyı (aslı güzel kişinin huyı)*

133. sanıp sözlegen er[ning] sözi söz[ning] sağı [er-ür+ol] / [turur]

Atebetü'l-Hakâyık'ta ilgi eki işaretli olduğu hâlde bugünkü belirli isim tamlaması anlam özelliklerine sahip yapılar üç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

a. İyelik Eki Sonrasındaki İşaretsiz İlgi Hâli

59. aya [mening] şahım[ning] erdemlerin sanağan [kişi]

(Ey şahımın erdemlerini sayan kişi)

141. sefih er[ning] tili öz başı[ning] düşmanı [er-ür+ol] / [turur] / 142. tilindin töküldi telim er[ning] kanı

(Ahmak kişinin dili kendi başının düşmanıdır, dili yüzünden pek çok erin kanı döküldü.)

495. atası[ning] atı Mahmud-ı Yükneki [er-ür+ol] / [turur]

(Babasının adı Mahmud-ı Yüknekidir.)

b. Zamirler Sonrasındaki İşaretsiz İlgi Hâli

203. neçe alim erdi neçe feyleşuf / 204. kanı [er-ür+ol] / [turur] bu küin olar[ning] minginge biri

(Nice âlim nice filozof vardı, hani bugün onların binde biri.)

c. İyelik Eki Almamış İsimlerden Sonra Gelen İşaretsiz İlgi Hâli

Sev; eksiz belirtili ilgi hâlinin iyelik ekleri üzerine ilgi hâli getirilmediği zaman ortaya çıktığını ve bu tamlamalarda tamlayanın iyelik eki aldığından belirli sayılması gerektiğini ifade eder (Sev, 2007: 120). Sadece iyelik sonrasında eksiz ilgi hâli eki olabileceği görüşünden hareket ettiği için, verdiği örneklerde doğrudan isim gelmesi gereken eksiz ilgi hâlinde bahsetmez. Ancak Atebetü'l-Hakâyık'ta iyelik eki almamış isimlerden sonra gelen işaretli ilgi hâli oldukça yaygındır. Metindeki örneklerin en dikkat çekici tarafı ise ilgi ekini alması gereken isim unsurunun çoğunlukla sıfat tamlaması kuruluşunda olmasıdır. Bu örneklerde, **sıfatla belirtilen veya nitelenen tamlayan değerindeki isim** kendisinden sonra ilgi hâli almamıştır:

133. sanıp sözlegen er[ning] sözi söz[ning] sağı [er-ür+ol] / [turur]

(Düşünüp söyleyen erin sözü, sözün doğrusudur.)

141. sefih er[ning] tili öz başı[ning] düşmanı [er-ür+ol] / [turur] / 142. tilindin töküldi telim er[ning] kanı

(Ahmak kişinin dili kendi başının düşmanıdır, dili yüzünden pek çok erin kanı döküldü.)

257. bu budun[ning] talusu ağı er turur / 258. akılık şeref cah cemâl arturur

(Bu milletin iyisi cömert kişidir, cömertlik şeref, ikbal ve cemal arttırır.)

19. bu kudret[ning] idisi uluğ bir bayat [er-ür+ol] / [turur]

(Bu kudretin sahibi ulu bir Tanrı'dır.)

217. **bu ajun[ning]** ma körmekke körklüg [er-ür+ol] / [turur] taşu / 218. velikün [aning] içinde tümen na-hoşu [bar]

(Bu dünyanın dışı görünüşte güzeldir, lakin içinde binlerce nahoşluk vardır.)

255. tirip köngli todmaz **közi suq [bolgan] bahıl[ning]** / 256. kul [er-ür+ol] / [turur] ol malı anga erklig [er-ür] ol

(Yığmakla gözü doymaz gözü aç cimrinin, kuldur o, malı ona efendidir.)

Atebetü'l-Hakâyık'ta bazı eksiz belirtili ilgi hâllerinin bugün Türkiye Türkçesinde eklenildiği yukarıda ifade edilmişti. Bu isim tamlaması kuruluşlarının bir bölümünde **tamlayan** genel veya belirsiz bir ismi karşılamaktadır:

106. **bilig[ning]** tatgın ay dost biliglig bilür

(Bilginin tadını ey dost bilgili bilir.)

113. biliglig kişi kör bilür iş[ning] ödin

(Bilgili kişi bak bilir işin doğrusunu.)

167. könilik tonın ked kodub eğrilik [kedim tonın] / 168. kedim ton[ning] talusu könilik tonı [er-ür+ol] / [turur]

(Doğruluk kıyafetini giy, bırakıp eğrilik [elbisesini], giyimin kıyafetin iyisi doğruluk kıyafetidir.)

130. edebler[ning] başı til küdezme [er-ür+ol] / [turur] tiyür

(Edeplerin başı diline sahip olmaktır, der.)

21. [sen] eşit emdi kaç söz+ø habib[ning] fazlıdın

(İşit şimdi birkaç söz habibin faziletinden.)

443. hüner birle devlet[ning] birikmekliki / 444. bulunmaz kamuğ kızda ol kızrak [er-ür]+ol / [turur]

(Hüner ile talihin bir arada olması, bulunmaz bütün nadirden daha nadirdir.)²

2.1.3. Vasıta Hâli Eki

Vasıta hâli, eylemin hangi vasıtayla, ne sayesinde, ne kullanılarak yapıldığını gösterir. Karahanlı Türkçesinde genellikle /-n/ ekiyle oluşturulmuştur (Hacıeminoğlu, 2008: 31). *Atebetü'l-Hakâyık*'ta üç örnekte vasıta hâli anlamı eksiz sağlanmıştır:

77. bezedim kitabı mevaiz mesel [-in / birle] / 78. bakıglı okıglı [kişi] asıg alsu tip

(Bezedim kitabı öğütler ve mesellerle bakan okuyan faydalansın diye.)

465. bitidim kitabı mevaiz mesel [-in / birle]

(Yazdım bu kitabı öğüt ve nasihat ile.)

² Bu örneklerdeki yapılar "herhangi bir bilginin tadı, her işin doğrusu, bütün kıyafetlerin iyisi, bütün edeplerin başı" anlamlarında düşünülebilir.

327. [sening] cefa kıldaçı [kişi]ngka yanıt kıl vefa [-in / birle] / 328. arımaz neçe yusa kan birle kan

(Sana cefa edene yanıt ver vefa [ile], temizlenmez ne kadar yıkansa kan kanla.)

2.1.4. Diğer Hâl Ekleri

Atebetü'l-Hakâyık'ta **ayrılma hâli ekinin eksiltildiği** iki örnek tespit edilmiştir:

14. udup biri bir[in]ke yorır öng[**din**] songa

(Uyup birbirine yürürler baştan sona)

29. bu kün tegsü mindin dürud [anga] ol yarın / 30. elig[**din**] tuttaçımga [ol] egirse munga

(Bugün ulaşsın benden selam ana yarın /elimden tutacak olana, bunun hatırına.)

Bir örnekte ise **bulunma hâli eki** eksiltilmiştir:

491. uğan rahmet itsin bu saat[**de**] anga

(Tanrı rahmet etsin bu saatte ona)

2.2. İyelik Eklerindeki Eksiltmeler

İyelik eksiz isim tamlamaları, aslında şekil bakımından ilgi grubu, anlam bakımından isim tamlamasıdır (Eraslan, 2012: 494). Bugün Türkiye Türkçesinde iyelik eki eksiltmesine sıkça başvurulur: bizim kız+[+ımız], şiş kebab[+ı], gözler[+i] aynı babası vb. Atebetü'l-Hakâyık'taki şu örneklerde art arda sıralanan iki isimden birincisi iyelik eki almış, ikincisinde ise iyelik eki eksiltilmiştir.

50. [aning] sehası mekarim[**i**] iki dermanı [er-ür+ol] / [turur]

(Cömertliği ve keremi onun iki dermanıdır.)

14. udup biri bir[in]ke yorır öng[**din**] songa

(Uyup birbirine yürürler baştan sona)

2.3. Ek-Fiildeki Eksiltmeler

Metinde en çok eksiltelen yapı ek-fiil olmuştur. 67 örnekte ek-fiil işaretlidir. Bu da metin içindeki toplam ek-fiil kullanım oranının % 57'sidir. Yükleme yapma göreviyle kullanılmayan /er-se/, /er-ken/ yapılarını çıkardığımızda bu oran % 80'i bulur.

134. öküş yangşağan til unulmaz yağı [er-ür+ol] / [turur]

(Çok konuşan dil yenilmez düşman gibidir.)

181. bu dünya songında yügürmek neçe [er-ür+ol] / [turur] / 182. hasis nengdin ötrü tip özüng[ni] küçe

(Bu dünya ardından yürümek niyedir, hasis maldan ötürü diyerek kendini zorlar.)

187. *çığaylık yarınlık azuk yokluğu [er-ür+ol] / [turur] / 188. çığaylık tip ayma tavar yokluğun*

(Fakirlik yarının azık yokluğudur, fakirlik diye söyleme mal yokluğunu.)

203. *neçe âlim erdi neçe feyleşuf / 204. kanı [er-ür+ol] / [turur] bu küin olar[ning] minginge biri*

(Nice âlim nice filozof vardı, hani bugün onların binde biri.)

469. *edip Ahmed [er-ür+ol] / [turur] [mening] atım edeb pend [er-ür+ol] / [turur] [mening] sözüm / 470. [mening] sözüm munda kalur barur bu özüm*

(Edip Ahmet'tir [benim] adım, edep ve nasihatır [benim] sözüm, sözüm burda kalır bu özüm [geçip] gider.)

19. *bu kudret[ning] idisi uluğ bir bayat [er-ür+ol] / [turur]*

(Bu kudretin sahibi ulu bir Tanrı'dır.)

213. *yılan teg [er-ür+ol] / [turur] bu ajun yılan oklağı / 214. yokamağğa yumşak, [aning] içi pür ağı [er-ür+ol] / [turur]*

(Yılan gibidir bu dünya, yılanı oklamak gerek, yoklandığında yumuşaktır, onun içi pür zehirdir.)

3. EDAT EKŞİLTMELEİ

Metinde geldikleri isme benzetme, kıyaslama ve sebep anlamları katan edatlarda eksiltmeye gidilmiştir. Dönemin dil özelliklerini dikkate alarak bu boşlukları sırasıyla /**teg**/, /**karşu**/, /**üçün**/ edatlarıyla tamamlayabiliriz.

3.1. Benzetme Edatı Eksiltmeleri

Atebetü'l-Hakâyık'ta en çok benzetme göreviyle kullanılan edatlar eksiltmiştir. *Yüknekî* sözü daha etkili bir duruma getirmek için genellikle teşbih sanatından yararlanmıştır. Teşbih, aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetme sanatıdır. Teşbihin dört ana unsurundan biri benzetme edatıdır. Teşbih türlerinden biri ise benzetme edatının düşürüldüğü pekiştirilmiş benzetmedir (Dilçin, 2000: 405-408). Şair bu benzetme şekline sıkça başvurmuş ve benzetme edatını eksiltmiştir:

52. *velikin buşarda şera arslanı [teg] [er-ür+ol] / [turur]*

(Ve lakin kızdığında Şera aslanı gibidir.)

85. *bahalig dinar [teg] [er-ür] / [turur]+ol biliglig kişi / 86. bu cahil biligsiz [kişi] bahasız bişi [teg] [er-ür+ol] / [turur]*

(Değerli dinar gibidir o bilgili kişi, bu cahil bilgisiz değersiz akçe gibidir.)

87. biliglig [kişi] biligsiz [kişi] kaçan teng bolur / 88. biliglig tişi er cahil er tişi [teg er-ür+ol]

(Bilgili biligsiz nasıl denk olur, bilgili dişi erkek cahil erkek dişi gibidir.)

161. köni söz asel teg bu yalğan basal [teg] [er-ür+ol] / [turur]

(Doğru söz bal gibi, yalan söz soğan gibidir.)

163. bu yalğan söz ig teg köni söz şifa [teg] [er-ür+ol] / [turur]

(Yalan söz hastalık gibi, doğru söz şifa gibidir.)

3.2. Kıyaslama Edatı Eksiltmesi

Kıyaslama edatları, iki isim veya isim öbeğinin karşılaştırılmasını sağlarlar, geldikleri cümlede kıyaslama anlamı taşırlar. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta, bir kıyaslamada edat kullanılmamış ve isme gelen yönelme hâli eki bu görevi üstlenmiştir. Aşağıdaki örnekte anlam boşluğu /karşu/ edatıyla doldurulabilir:

97. biliglig+ø biringe [karşu] biligsiz [kişilerin] mingin / 98. tengegli [kişi] tengedi biligning tengin

(Bilgili+ø birine [karşılık] biligsiz [kişilerin] binini [denk tuttu] / tartan [kişi] [böyle] tarttı bilginin dengini.)

3.3. Sebep Edatı Eksiltmeleri

İsimlerden sonra gelerek onlara sebep anlamı kazandıran son çekim edatları *Atebetü'l-Hakâyık*'ta bazı durumlarda eksiltilmiştir. Tespit edilen örneklerde, “anın” zamirinden sonra sebep anlamı kazandıracak edat eksiltilmiştir. Bu örneklerde anlam boşluğu /üçün/ edatıyla doldurulmaktadır:

403. bidatın yığığlı kişi kalmadı /404. anın [üçün] künde arta turur bu bidad

(Bidadını yikan kişi kalmadı onun için her gün artar bidad.)

473. anın [üçün] uş çıkardım bu türki kitab[nı]

(Onun için işte çıkardım bu Türkçe kitabı.)

477. anın [üçün] uz erür bu kitab bir süzük / 478. [sözni] talulap ketürdüm kemiştüm çözüük [sözleri]

(Onun için bu kitabın bir süzölmüş [kitap] olduğu doğrudur, [sözleri] seçerek getirdim, attım çözülmüş [sözleri])

4. KELİME GRUPLARINDAKİ EKSİLTMELELER

Atebetü'l-Hakâyık'ta kelime gruplarıyla ilgili eksiltmeler; isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, birleşik fiil grupları, kısaltma gruplarındaki eksiltmeler olarak sınıflandırılabilir.

4.1. İsim Tamlamalarındaki Eksiltmeler

a.) Tamlayanın Eksiltildiği Yapılar

Türkçede belirtili isim tamlamalarında tamlayanın düşürülmesi; *tamlayan eksiltisi*, *birinci ögesi düşmüş iyelik öbeği*, *tamlayanı düşmüş ad tamlaması*, *örtülü iyelik grubu*, *tamlayansız iyelik öbeği* gibi terimlerle izah edilmiştir. Uzun; iyelik öbeklerinde tamlayanın eksiltilmesi hakkında görüşlerini açıklarken iyelik öbeklerinde tamlayan eksiltisinin her zaman bir eksiltme olarak düşünülmemeyeceğini söyler. Metin bağlamına göre iyelik öbeklerinde tamlayan durumundaki şahıs zamirinin iyelik öbeklerinde karşılaştırma ve pekiştirme işleviyle kullanıldığını dile getirir. İyelik öbeklerinde tamlayan durumundaki zamirin anlam kapalılığının önüne geçmek için kullanıldığını vurgular. İyelik öbeklerinde şahıs zamirinin tamlayan olarak kullanılamayacağı durumları örneklendirir (Uzun, 2018: 105-110). Tamlayan eksiltmelerinin böyle anlamsal zorunluluklara bağlı olarak kullanıldığını *Atebetü'l-Hakâyık*'ta da görebiliriz.

Atebetü'l-Hakâyık'ta isim tamlamasının tamlayanının eksiltildiği 32 yapı tespit edilmiştir. 42 örnekte ise isim tamlamasında tamlayan açıkça yer almaktadır. Bu isim tamlaması kuruluşlarında tamlayan unsur çoğunlukla Allah veya peygamber için kullanılan zamirlerdir:

2. *senin rahmeti*ndin umar men oña (*Senin rahmetinden hayır umarım.*)

5. *senin barlık*ınka tanıklık birür (*Senin varlığına tanıklık eder.*)

7. *senin birlik*in ke delil arkağan (*Senin birliğine delil arayan...*)

27. *anın öğdis*indin tatır bu tilim (*Onun methinden ağzım tatlılanır.*)

28. *anın medhi* bolsa şeker şehd aña vb. (*Onun methi dilim için şeker ve baldır.*)

Tamlayanın kullanıldığı belirtili isim tamlamalarının diğer bir bölümünde ise *karşılaştırma ve pekiştirme* öne çıkmaktadır. Metinde kullanılan isim tamlamaları içinde tamlayanın eksiltildiği yapıların oranı % 43'tür. Tamlayanın eksiltildiği bu isim tamlamalarının bir bölümünü bağlamdan sezinlemek zordur, çünkü isim tamlamasının iyelik eki de eksiltilmiştir.

Aşağıdaki örneklerde, metin bağlamında gerekli olduğu hâlde isim tamlamasının tamlayanı eksiltilmiştir:

243. *ülüş boldı [bahılning] malı kişiler ara* / 244. *bahıl aldı anda ökünçtin ülüş*

(*Paylaşıldı cimrinin malı kişiler arasında, cimri aldı ondan pişmanlıktan pay.*)

377. *[erning] eşi edgü bolsa er edgü bolur* / 378. *er iş[ning] edgüsindin öküş hayr bulur*

(*Dostu iyi olursa kişi iyi olur, kişi, dostunun iyiliğinden çok hayır bulur.*)

23. *ol [er-ür+]ol halk[ning] talusu [bolgan] kişi [halkning] kutluğu [bolgan kişi]*

(*Odur, halkın seçkini [olan] kişi [ve] [halkın] kutlusu olan.*)

Aşağıdaki örnekte sadece tamlayan değil; tamlanandan sonraki iyelik de eksiltilmiştir:

293. *yime pendim[ni] al kel uzatma [sening] emel[ingni] / 294. emel asrasında busuğlı [er-ür+ol] / [turur] ecel*

(*Yine öğüdümü al, gel emelini uzatma, emelin altında ecel saklıdır.*)

Tamlayanı sıfat tamlaması olan belirtili isim tamlamalarında, sıfat tamlamasında eksiltmeye gidilirken ilgi ekinin de kullanılmadığı görülmüştür:

125. *biliglig [kişining] sözi pend nasihat edeb [er-ür+ol] / [turur]*

(*Bilginin sözü pend nasihat edeptir.*)

İyelik grubu olarak nitelendirilen aşağıdaki örneklerde tamlayanın ne olduğu iyelik ekinden ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple tamlayanın düşürülmesi herhangi bir anlamsal boşluk oluşturmamaktadır, eksiltelen unsurlar zorunlu değildir:

3. *sena mu ayuğay seza [mening] bu tilim*

(*Sena mı layıkıyla söyleyecek bu dilim.*)

12. *[sen] kel ottun [sening] özüng[ni] yul ölümdin önge*

(*Gel ateşten kendini kurtar ölümden önce*

13. *yarattı ol [mening] uğanım [sening] tünüing[ni] [sening] kündüzüing[ni]*

(*Yarattı Tanrım geceni gündüzünü*)

27. *aning öğdisindin tatur bu [mening] tilim*

(*Onun methinden tatlanır bu dilim*)

50. *[aning] sehası mekarim[i] iki dermanı [er-ür+ol] / [turur]*

(*Cömertliği ve keremi onun iki dermanıdır.*)

58. *bu sözni bütün çın tutar [aning] düşmanı*

(*Bu sözü bütün düşmanları doğrular.*)

143. *öküş sözlegende öküngen [er-ür+ol] / [turur] [mening] tilim / 144. tilin bekleğinde ökünmüş kanı [er-ür+ol] / [turur]*

(*Çok söylediğinde pişmandır dilim, dilini sıkı tutandan pişman olmuş hanidir?)*

145. *ne kim kelse erke [ol] [erning] tilindin kelür /146. tilindin kim edgü kim isiz bolur*

(*Kişiye her ne kim gelse [o] dilinden gelir, dilinden ya iyi ya kötü olur.*)

16. *[sening] tünüing[ni] kiterip baz yarutur tanga*

(*Senin geceni götürüp yine aydınlatır tana*)

37. *ilahi [mening] keçürgen idim sen [meni] keçür / 38. neçe me hatalıg kul ersem sanga*

(*İlahi bağışlayan Tanrım, ben ne kadar hatalı kul olsam da sen affet.*)

213. yılan teg [er-ür+ol] / [turur] bu ajun yılan oklağı / 214. yokamakka yumşak, [aning] içi pür ağı [er-ür+ol] / [turur]

(Yılan gibidir bu dünya, yılanı oklamak gerek, yoklandığında yumuşaktır, onun içi pür zehirdir.)

291. ata bir [bolgan] ana bir [bolgan] uyalar [er-ür+ol] / [turur] bu halk / 292. [anlarning] tefavütleri yok [er-ür+ol] / [turur] öte irtese

(Bu halk ata bir [olan] baba bir [olan] kardeşlerdir, farkları yok iyice incellersen.)

327. [sening] cefa kıldaçı [kişi]ngka yanut kıl vefa [birle] / 328. arıma neçe yusa kan birle kan

(Sana cefa edene yanıt ver vefa [ile], temizlenmez ne kadar yıkansa kan kanla.)

469. edip Ahmed [er-ür+ol] / [turur] [mening] atım edeb pend [er-ür+ol] / [turur] [mening] sözüm / 470. [mening] sözüm munda qalur barur bu özüm

(Edip Ahmet'tir [benim] adım, edep ve nasihattır [benim] sözüm, sözüm burada kalır bu özüm [geçip] gider.)

418. halal yigli [kişi] kanı [er-ür+ol] / [turur] körünmez [aning] bodı

(Helal yiyen kişi hani, görünmez boyu.)

439. asel kayda erse [anda] bile [er-ür+ol] / [turur] [aselning] arısı / 440. arı zehri tatğu aseldin oza

(Bal nerede ise [orada] beraberdir arısı, arının zehri tadılır baldan önce.)

39. manga bolsa [sening] fazling kutuldi özüm / 40. eğer bolsa adling qatıqlıq [bolur] manga

(Bana senin fazlın olursa özüm kurtulur, eğer adaletin olursa kötü olur bana.)

b. Tamlananın Eksiltildiği Yapılar

Atebetü'l-Hakâyık'ta söz dizimsel bir özellik olarak bir önceki tamlamada işaretli olan tamlanan unsuru, ikinci bir isim tamlamasında tekrar etmemiştir. Birden fazla tamlayan bir tamlanana bağlanmıştır:

89. süngেকে yilig [teg] [er-ür+ol] / [turur] erenke bilig / 90. eren[ning] körki aql [er-ür+ol] / [turur] ol süngekning [körki] yilig [er-ür+ol] / [turur]

(Kemiğ için ilik gibidir, insan için bilgi, insanın güzelliği akıldır, kemiğin güzelliği iliktir.)

4.2. Sıfat Tamlamalarındaki Eksiltmeler

Atebetü'l-Hakâyık'ta sıfat tamlamalarında, niteleme sıfatından sonra gelen isim unsurunun düşürüldüğü yapılar oldukça çoktur. Bunların % 56'sı niteleyenin sıfat-fiil grubu olduğu yapılardır. Bu yapılarda, en çok /-gII/ eki sonrasındaki isim unsurları eksiltmiştir:

11. aya *şek* yolında **yiligli [kişi]** odun

(Ey şüphe yolunda koşan kişi uyan.)

177. bu ajun ribat ol **tüşüp köçgülig** / 178. ribatka **tüşügli [kişi]** tüşer keçgülig

(Bu dünya konup göçmelik bir kervansaraydır, kervansaraya konan göçmek için konar.)

273. **şamug kazğanıglı [kişi]** ajun malını / 274. yiyümedi bardı körünj hâlini

(Bütün kazananlar dünya malını, yiyemeden gitti görün hâlini.)

281. tevazu **kılıglı [kişi]**nı kötrür idi / 282. tekebbür tutar erni kemşür **çodi**

(Alçak gönüllü kişiyi yüceltir Tanrı, kibir tutar kişiyi indirir aşığı.)

418. halal **yigli [kişi]** **kanı** [er-ür]+ol / [turur] **körünmez [aning]** bodı

(Helal yiyen kişi hani, görünmez boyu.)

77. bezedim kitabı mevaiz mesel [birle] / 78. **bakıglı okıglı [kişi]** asıg alsu tip

(Bezedim kitabı öğütler ve mesellerle bakan okuyan faydalansın diye)

/-gAn/ sıfat-fiil eki taşıyan sıfat unsurlarından sonra isim unsurunun eksiltildiği

üç örnek mevcuttur:

7. **sening birlikingke delil arkağan [kişi]**

(Senin birliğine delil arayan kişi)

59. aya [mening] **şahım[ning]** erdemlerin **sanağan [kişi]**

(Ey şahımın erdemlerini sayan kişi)

171. **şamug yaşru işing bolup aşkara** / 172. [munı] bu körgen eşitgen **[kişi]** sanga

külmesün

(Bütün gizli işin aşikâr olup, bunu gören işiten sana gülmesin.)

251. **eliglerde kutluğ [bolgan]** biriglig elig [er-ür+ol] / [turur]/ 252. alıp birmegen

[elig er-ür] / [turur]+ol elig[larning] kutsuzı

(Ellerden kutlu olan veren eldir, alıp vermeyen eldir ellerin kutsuzu.)

/-gUçI/ eki taşıyan sıfat unsurlarından sonra eksiltilen iki isim unsuru mevcuttur:

159. resul erni otka yüzün **atğuçı [neng]** / 160. til [er-ür] / [turur] ol tidi yığ til[üingni]

yul ottın yüzüing[ni]

(Resul, kişiyi ataşe yüzükoyun atacak şey dildir dedi, dilini tut, koru ateşten yüzünü.)

211. aya gam katıgsız sürur **umğuçı [kişi]** / 212. bu ajun kaçan ol umınça orun [boldı]

(Ey sıkıntısız rahat uman kişi, bu dünya ne zaman umutlanacak yer oldu.)

/-dAçI/, /-mIş/ ve /-dUk/ ekinden sonra eksiltilen birer unsur tespit edilmiştir:

327. [sening] cefa **kıladaçı [kişi]**ngka yanut kıl vefa [birle]/ 328. arımaz neçe yusa **kan**

birle kan

(Sana ceza edene yanıt ver vefa [ile], temizlenmez ne kadar yıkansa kan kanla.)

435. bu kün kendü süçüg [er-ür+ol] / [turur] bu tirmek sanga / 436. açığ bolğa yarın
kodup **barduq** [hâl]ung

(Bugün kendisi tatlıdır bu (mal) toplamak sana, açığı olacak yarın bırakıp gittiğin
[durum])

24. törütmiş [tunlig]te yok [er-ür+ol] / [turur] bil, anga tuş [bolgan] tenge

(Yaratılmışta yok[tur] bil ana denklikte eş [olan] [varlık].)

Atebetü'-Hakâyık'taki sıfat tamlaması eksiltmelerinin diğer bir önemli özelliği; varlık eki /+**lig**/ veya yokluk eki /+**sız**/'ı alan niteleme sıfatı görevindeki unsurlardan sonra isim unsurun düşürülmesidir. Bu örneklerde **biligsiz** kelimesi cahil anlamında isimleşmiştir:

127. tavaresiz [kişi]ka bilgi tükenmez tavar [er-ür+ol] / [turur]

(Mal mülksüz kişiye bilgi tükenmez maldır.)

128. Hesabsız [kişi]ka bilgi yarılmaz hesab [er-ür+ol] / [turur]

(Hesapsız kişiye bilgi bozulmaz hesaptır.)

394.kanı bir vefalıg [kişi] bar erse [anı] tile / 395. sen artağ sen anın ajun artadı

(Eğer bir vefalı varsa onu ara, sen bozaksun onun için dünya bozuldu.)

85. bahalıg dinar [teg] [er-ür] / [turur] +ol biliglig kişi 86. bu cahil biligsiz [kişi]
bahasız bişi [teg] [er-ür+ol] / [turur]

(Değerli dinar gibidir o bilgili kişi, bu cahil bilgisiz değersiz akçe gibidir.)

87. biliglig [kişi] biligsiz [kişi] kaçan teng bolur

(Bilgili bilgisiz nasıl denk olur?)

91. biligsiz [kişi] yiligsiz süngök teg hâlî [er-ür+ol]/[turur]/92. yiligsiz süngökke
sunulmaz elig

(Bilgisiz kişi iliksiz kemik gibi boştur, iliksiz kemiğe el sürülmez.)

115. kamuğ türlüg işte biligsiz [kişining] ongi

(Her türlü işte bilgisiz[in] payı)

95. biliglig er öldi [biliglig ernaling] atı ölmedi / 96. biligsiz [kişi] tirig erken [biligsiz
kişining] atı ölüg [er-ür+ol] / [turur]

(Bilgili er öldü adı ölmedi, bilgisiz diri iken adı ölüdür.)

125. biliglig [kişining] sözi pend nasihat edeb [er-ür+ol] / [turur]

(Bilgilinin sözü pend nasihat edeptir.)

319. bir erdin bir erke [bolgan] tefaviüt telim [er-ür+ol] / [turur] / 320. velikin körerke
tözü börklüg [kişi][er-ür]+ol / [turur]

(Bir kişiden bir kişiye fark çoktur, lakin görünüşte hepsi börklüdür.)

Bir örnekte sıfat görevinde kullanılan “süzük”ten sonra isim unsuru kullanılmamıştır:
 479. nevadir süzük [söz] az bolur hezl öküş [bolur]
 (Nadir, süzülmüş [söz] az olur, hezliyat çok olur.)

4.3. Birleşik Fiillerdeki Eksiltmeler

Art arda sıralanan cümlelerin ortak bir yardımcı fiile bağlanması söz dizimsel bir özelliktir. Her cümlenin sonunda yardımcı fiil tekrar edilmek yerine eksiltilir. Metinde yardımcı fiil eksiltmesinin sınırlı sayıda örneği mevcuttur. Tespit edilen örneklerde **bol-** yardımcı fiilinde eksiltmeye gidilmiştir.

400. harab boldı mescid budun bi-nemaz [**boldı**]

(Harap oldu mescit, halk beynamaz oldu.)

479. nevadir süzük [söz] az bolur hezl öküş [**bolur**]

(Nadir, süzülmüş [söz] az olur, hezliyat çok olur.)

398. ibadet riya boldı abid mecaz [**boldı**] / 399. harabat oramı bolup abadan

(İbadet riya oldu kulluk mecaz oldu, harabat yeri bayındır olup.)

Aşağıdaki eksiltme yardımcı fiilin ortak kullanımından kaynaklanmamıştır. Bu örnekte yardımcı fiil doğrudan eksiltilmiştir:

211. aya gam katıgsız sürur umğuçı [kişi] / 212. bu ajun kaçan ol umınça orun [**boldı**]

(Ey sıkıntısız rahat uman kişi, bu dünya ne zaman umutlanacak yer oldu.)

4.4. Kısaltma Grupları

Kısaltma grupları, iyelik eki veya hâl eki almış, bazen ise hiçbir ek almamış bir isim unsuruyla başka bir isim unsurunun birleşiminden oluşmuştur (Özkan ve Sevinçli, 2009: 92). Bu yapılar fiilimsi gruplarının yıpranma ve kalıplaşmasından oluşurlar ve cümle içinde isim, sıfat ve zarf görevinde kullanılabilirler (Karahan, 2006: 79-80). Eksilteli yapıların en yaygın kullanıldığı alanlardan biri fiilimsi yan cümleleridir. Bütün alt türleriyle (bulunmalı, çıkmalı, yönelmeli) kısaltma grupları (blokları) aslında eksilteli bir fiilimsi yan cümlesinin kalıntısıdır (Daşdemir, 2015: 19).

Kısaltma grupları, fiilimsi eklerini alması gereken kelimelerin düşürülmesiyle yapılır. Bu kısaltma grupları aynı zamanda eksilteli yapılar oluşturur. Metinde 16 kısaltma grubuyla karşılaşmıştır. *Atebetü'l-Hakâyk'ta* kısaltma grupları içinde en çok isnat grupları tercih edilmiştir. Isnat grubu biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelir. Unsurlarının ikisinde de çekim eki bulunmayan ya da sadece birinci unsurunda iyelik eki bulunan kısaltma grupları isnat grubu olarak adlandırılır (Karahan, 2006: 80):

137. hiredhğ [kişi] mu bolur **tili boş [bolgan]** kişi / 138. telim başnu yidi bu söz til boşı

(Akıllı mı olur dili boş olan kişi (geveze) pek çoğunun başını yedi bu söz ve dil gevşekliği.)

153. **tili yalğan [bolgan]** erdin yırak tur teze

(Sözü yalan olan erden kaçıp uzak dur.)

255. tirip köngli todmaz **közi suq [bolgan]** bahıl[ning] / 256. kul [er-ür+ol] / [turur]
ol malı anga erklig [er-ür] ol

(Yığmakla gözü doymaz gözü aç cimrinin, kuldur o, malı ona efendidir.)

317. **köki körklüg [bolgan]** erning huyı körklüg [er-ür]+ol / [turur] / 318. bu körklüg
kılıkka köngül örklüg [er-ür]+ol / [turur]

(Aslı güzel kişinin huyı güzel olur, bu güzel tavra gönül bağı olur.)

İsnat grubu olarak kullanılan bir örnekte birinci unsur hiçbir ek almamıştır:

291. **ata bir [bolgan] ana bir [bolgan]** uyalar [er-ür+ol] / [turur] bu halk / 292.
[anlarning] tefavütleri yok [er-ür+ol] / [turur] öte irtese

(Bu halk ata bir [olan] baba bir [olan] kardeşlerdir, farkları yok iyice incelersen.)

Atebetü'l-Hakâyık'ta kısaltma grubunun birinci unsuru şekil olarak bulunma hâli ekini almışsa da görev ve anlam bakımından ayrılma hâlidir. Bu yapılar ayrılma grubu olarak değerlendirilmiştir. Ayrılma grubu örnekleri şunlardır:

251. **eliglerde kutluğ [bolgan]** birigli elig [er-ür+ol] / [turur] / 252. alıp birmegen
[elig er-ür] / [turur]+ol elig[larning] kutsuzı

(Ellerden kutlu olan veren eldir, alıp vermeyen eldir ellerin kutsuzu.)

269. tekebbür kamuğ tilde yirlür kılık [er-ür+ol] / [turur] / 270. **kılıklarda edgü [bolgan]**
kılık kodkılık [er-ür+ol] / [turur]

(Kibir bütün dillerde yerilen bir tavidir, davranışlardan iyi olan tavır alçak gönüllülüktür.)

Metinde yönelme grubu örnekleri de vardır. Bu kısaltma grubunda birinci unsur yönelme hâli ekini almıştır:

425. aya **malqa suq [bolgan]** er yakın bil bu mal / 426. bu kün kadğu, saqınç, yarın
yük vebal [er-ür]+ol / [turur]

(Ey mala aç gözlülük eden kişi iyi bil ki bu mal, bugün kaygı, düşünce yarın yük ve vebaldir.)

24. törütmiş [tınlig]te yok [er-ür+ol] / [turur] bil, **anga tuş [bolgan]** tenge

(Yaratılmışta yok[tur] bil ana eş [bolgan] [varlık]) denklikte

Birinci unsuru ayrılma hâli, ikinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan bir kısaltma grubu örneği mevcuttur:

319. *bir erdin bir erke [bolgan] tefaviüt telim [er-ür+ol] / [turur] / 320. velikin körerke tözü börklüg [kişi][er-ür]+ol / [turur]*

(Bir kişiden bir kişiye fark çöktür, lakin görünüşte hepsi börklüdür.)

Atebetü'l-Hakâyık'ta kısaltma grubu özelliği taşımayan ancak sıfat-fiil eksilmesi özelliği gösteren örnekler şunlardır:

23. *ol [er-ür+]ol halk[ning] talusı [bolgan] kişi [halkning] kutluğı [bolgan kişi]*

(Odur, halkın seçkini [olan] kişi [ve] [halkın] kutlusu [olan kişi].)

430. *köngülde [bolğan] ğaming [er-ür]+ol, tilingde [bolğan] sözüng / 431. barur sen bu [sening] maling yağingka kalur*

(Dilindeki sözün gönlünde gamındır, gidersin, bu malın düşmanına kalır.)

5. CÜMLE ÖGELERİNDEKİ EKSLİTMELER

Öge eksiltmeleri genellikle sıralı ve bağılı cümlelerde yapılmaktadır. Bu cümlelerde ögelerin bazıları ortak kullanılır. Bu ortak ögeler sıralı cümlenin birinde söylenir ve diğerlerinde tekrar etmez. Sıralanan cümle bağlamından derin yapıda olan, ancak yüzey yapıda eksiltelen yapı kolaylıkla anlaşılabilir. Sıralı ve bağılı cümlelerde ortak ögelerin veya öge eksiltmelerinin temel sebebi tekrardan kaçınmak ve söyleyişe kolaylık ve akıcılık kazandırmaktır (Özkan ve Sevinçli, 2009: 187). Atebetü'l-Hakâyık'taki cümle kuruluşlarında genellikle; özne, yüklem, nesne eksiltisi olduğu tespit edilmiştir.

5.1. Yüklem Eksiltmeleri

Atebetü'l-Hakâyık'ta sıralı cümlelerde öge tekrarını engellemek için ortak yükleme bağlanarak oluşturulan yüklem eksiltmesine sadece bir örnekte rastlanmıştır:

401. *amel **köddü** âlim ve zahid vera [**köddü**] / 402. arif raks çıkarıp iter hoş sema*

(Alim ameli, zahit zühdü bıraktı, arif raks çıkarıp hoş sema eder.)

Anlatımın yarıda bırakıldığı, yüklem söylenmediği cümleler eksilteli cümlelerdir. Bu tarz cümlelerde anlamın tamamlanması muhatabına bırakılmıştır. Eksilteli cümlelerde yüklem söylenmese de yargı anlamı sezilebilir. Bu da genellikle eksilteli yapının öncesi veya sonrasındaki cümleden hareketle çözülür. Metinde doğrudan yüklem eksiltmesine gidildiği örnekler şunlardır:

217. *bu ajun[ning] ma körmekke körküg [er-ür+ol] / [turur] taşı / 218. velikin [aning] içinde tümen na-hoşı [**bar**]*

(Bu dünyanın dışı görünüşte güzeldir, lakin içinde binlerce nahoşluk **vardır**.)

411. *kim ol yolluğ erse aning yolu yok [er-ür+ol] / 412. kim ol yolsuz erse angar kingrü yol [**bar er-ür**] / [turur]*

(Kim yol sahibi ise onun yolu yok, kim yolsuz ise ona geniş yol **var**.)

5.2. Özne Eksiltmesi

Özne alabilen cümlelerde özne söylenmediği zaman yüklem taşıdığı şahıs öznenin belirleyicisi olur. Bu tarz cümlelerde söylenmeyen özneler gizli özne niteliğindedir. Aşağıdaki örneklerde şahıs ekleri özneyi işaret ettiği için özneler eksiltmiştir:

4. *unarça ayayın [sen] yarı bir manga*

(Güç yettikçe söyleyeyim sen yardım et bana)

9. *[men] yok erdim [sen][meni] yarattıng yana yok kılıp*

(Yok idim sen beni yarattın yine yok kılıp...)

10. *ikinç bar kılur sen [men] muķir men munga*

(İkinci kez var edersin buna ikrar ederim.)

5.3. Nesne Eksiltmesi

Zorunlu ögeler yüklem gerçekleşmesi için gerekli ögelerdir. Yüklem anlam özelliklerine göre zorunlu ve yardımcı ögeler farklılık gösterir. Ancak bir cümle yüklem üzerine kurulur ve ihtiyaca göre diğer ögeler kullanılır. Cümlede ikinci zorunlu öge öznedir. Geçişli fiil cümlelerinde nesne de zorunlu ögelerden biridir (Karahana, 2006: 12). Metinde bağlamdan anlaşılan eksiltile nesne örnekleri şu şekildedir:

119. *biligsiz ne aysa [anı] ayur uķmadın*

(Bilgisiz ne söylerse onu düşünmeden söyler.)

9. *[men] yok erdim [sen][meni] yarattıng yana yok kılıp*

(Yok idim sen beni yarattın yine yok kılıp...)

478. *[sözni] talulap ketürdüm kemiştim çözüük [sözlerni]*

([Sözleri] seçerek getirdim, attım çözülmüş [sözleri].)

37. *ilahi [mening] keķürgen idim sen [meni] keķür*

(İlahi bağışlayan Tanrım sen beni bağışla.)

167. *könilik tonın ked kodub eğrilik [kedim tonın] / 168. kedim ton[ning] talusı*
könilik tonı [er-ür+ol] / [turur]

(Doğruluk kıyafetini giy, bırakıp eğrilik [elbisesini], giyimin kıyafetin iyisi doğruluk kıyafetidir.)

Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi iç / aktarılan cümlenin nesnesi de eksiltile olabilmektedir:

104. *bilig çinde erse siz [anı] arķang tidi*

(İlim Çin'de ise siz onu gidip arayınız, dedi.)

5.4. Yer Tamlayıcısı Eksiltmesi

Bazı durumlarda yer tamlayıcısı zorunlu öge durumunda olabilir. Aşağıdaki örnekte “selam ulaşsın” yüklemine sorulacak sorular “kimden”, “kime”dir. Ancak bu cümlede “kime” sorusuna cevap verecek öge eksiltilmiştir.

29. *bu kün tegsü mindin dürud [anga] ol yarın / 30. elig[den] tuttaçımga [ol] egirse munga*

(Bugün ulaşsın benden selam ana yarın /elimden tutacak olana, bunun hatırına.)

5.5. Zarf Tamlaması Unsuruna Ait Öge Eksiltmeleri

İçinde bazı soru kelimeleri bulunduran şart yan cümleleri kendinden sonra gelen cümle ögesini (özne, zarf tümleci, nesne vs.) belirleyen ya da sınırlandıran bir *zarf tamlaması* oluşturur (Daşdemir, 2015: 110).

Örnek: **Kim kirlettiyse** (zarf yan cümlesi) **o** (özne) temizlesin.

Kim kirlettiyse o: zarf tamlaması

Köktürkçeden beri görülen bu yapının örnekleri *Atebetü'l-Hakâyık*'ta da takip edilebilmektedir. Aşağıdaki örneklerde, şart yan cümlesinde başta bulunan soru zamirinin yan cümle sonrasında söylenmeyen veya eksiltelen bir ögeyi buldurmaya yönelik kullanıldığı görülür:

307. *harışlıknı qodur haris er kaçan / 308. ölüp yatsa toprak içinge kirip [ol ödün]*

(Hırslılığını bırakır hırslı kişi, ne zaman ölüp toprak içine girip yatarsa [o zaman])

439. *asel kayda erse [anda] bile [er-ür+ol] / [turur] [aselning] arısı, 440. arı zehri tatğu aseldin oza*

(Bal nerede ise [orada] beraberdir arısı, arının zehri tadılır baldan önce.)

511. *bilip tutsa her kim edibning sözün [ol] / 512. halayık ara ol güzinler özin*

(Her kim edibin sözünü bilip tutarsa [o] halk arasında kendi itibarını yükseltir.)

145. *ne kim kelse erke [ol] [erning] tilindin kelür /146. tilindin kim edgü kim isiz bolur*

(Kişiye her ne kim gelse [o] dilinden gelir, dilinden ya iyi ya kötü olur.)

6. SONUÇ

Atebetü'l-Hakâyık'ta şekil bilgisi ve cümle bilgisiyle ilgili eksiltmeler; çekim ekleri, edatlar, kelime grupları, cümle ögelerindeki eksiltmeler şeklinde gruplandırılmıştır. Çekim ekleri içinde en çok eksiltme, yükleme hâli ve ilgi hâli ekinde görülmüştür. Metinde yükleme hâli ekinin çoğunlukla 2. teklik şahıs iyelik ekinde sonra düşürüldüğü tespit edilmiştir. Bunda şiir dilinin eksilme özellikleri etkili olduğu gibi, ikinci şahıs iyelik ekindeki /ñ/ sesiyle

yükleme hâlindeki /+nI/ seslerinin birlikte kullanımından doğacak söyleyiş güçlüğüne önüne geçmek de etkili olmuştur.

Atebetü'l-Hakâyık'ta belirtili isim tamlaması anlamı taşıdığı hâlde tamlayanın ilgi hâli eki almadığı birçok örnek vardır. Bunları iyelik eki almayan isimlerden sonra eksiltelen, iyelik ekleri sonrasında eksiltelen ve zamirlerden sonra eksiltelenler olarak gruplandırabiliriz. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta iyelik eki almamış isimlerden sonra gelen işaretli ilgi hâli daha çoktur. Metinde bulunma, ayrılma ve vasıta hâli eklerinin sınırlı sayıda eksiltilmiş örneğine rastlanmıştır. İyelik eklerindeki eksiltmeler üçüncü şahıs iyelikte yapılmıştır. Metinde ek-fiilin eksiltildiği örnek sayısının toplam ek-fiil sayısına oranı % 80'dir. Yani *Atebetü'l-Hakâyık*'ta çoğunlukla ek-fiil yüzey yapıda söylenmemiştir. Teşbih sanatı gereği, benzetme edatı en çok eksiltelen edat olmuştur. İsim tamlamalarında, tamlayanın zamir olduğu durumlarda eğer zamir "Allah, peygamber veya bir dinî terimi" karşılamışsa ve tamlayan ayrı bir vurgu gerektiriyorsa söylenmiştir, ancak bunlar dışında tamlayan çoğunlukla eksiltilmiştir. Sıfat unsurunun /-gII/ ekiyle yapıldığı sıfat tamlamalarında genellikle isim unsuru düşürülmüştür. Sıfat tamlamasında sıfat unsurunun /+sIz/ veya /+IIg/ ekini aldığı yapılarda da isim unsuru eksiltilmiştir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta metnin hacmine oranla sık tercih edilen bir eksiltme şekli ise kısaltma gruplarıdır. Kısaltma gruplarının hemen hemen her türünden yararlanan Yüknekî, en çok isnat grubu kuruluşundaki kısaltma grubunu tercih etmiştir.

Atebetü'l-Hakâyık'taki cümle kuruluşlarında genellikle; özne, yüklem, nesne eksiltmeye gidilmiştir. Metinde, Eski Türkçenin cümle yapısında sıkça başvurulan **soru ifadesi + şart yan cümlesi + açıklanan öge** kuruluşlarındaki "açıklanan öge" genellikle eksiltilmiştir. Sonuç olarak *Atebetü'l-Hakâyık*'ın anlam dünyasında derin yapıda var olan ancak yüzeysel yapıda söylenmeyen eksilteli ifadelerin çeşitliliği ve çokluğu dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, Cengiz (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Yay.
- Arat, Reşit Rahmeti (1951). *Atebetü'l-Hakâyık*. İstanbul: Ateş Basımevi.
- Aydın, Hasene (2012). Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçimbirimin Kullanımı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring 2012*, p.169-181
- Çakan, Ayşegül (2015). *Edip Ahmed Yüknekî, Atebetü'l-Hakâyık*. Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çakır, Umay (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıplaşmış Eksilteli Yapılar*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Daşdemir, Muharrem (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal- İşlevsel Söz Dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Dilçin, Cem (2000). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Ysy.
- Gemalmaz, Efrasiyap (2010). "STT'de İşaretsiz (/Ø/ Görev Ögeleri Üzerine". *Türkçenin Derin Yapısı*, (haz.:Cengiz Alyılmaz, Osman Mert), Belen Yayıncılık, Ankara 2010, 275-279.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

- Gabain, A.V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, T. N., Ediskun H., Dürer, B., Gökşen E. N. (1974). *Yazın Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Hengirmen, Mehmet (2009). *Dil Bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, Leyla (2006). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Mert, Osman (2008). "Orhun Yazıtlarında Kullanılan İşaretsiz (/Ø/) Görev Ögeleri". *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38,
- Özkan, M., Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Sev, Gülsel (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. (1. bs.). Ankara: Akçağ Yay.
- Uzun, Muzaffer (2018). İyelik Öbeklerinde "Tamlayan Eksiltisi" Sorunu. *International Journal of Language Academy*, 104-111
- Uzun, N. Engin (1990). "Atasözlerinin Kısallığı ya da Dilbilimsel Eksilti Sorunu". *A.Ü. DTCTF Dergisi*, s.141-150.
- Üstünova, Kerime (2004). "Dede Korkut Destanları ve Sentaktik Paralelizimde Eksiltili yapıların Rolü". *TDAY-Belleten 1998/1*, Ankara: TDK Yayınları:793, s. 161-169.
- Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ünal, E. ve Özdiñç, F. (2019). “Teknoloji Destekli İşbirliğine Dayalı Öğrenme Sürecine İlişkin Öğretmen Adaylarının Deneyimlerinin İncelenmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 794-810

Geliş Tarihi / Received Date: 08.10.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.11.2018

Araştırma Makalesi

TEKNOLOJİ DESTEKLİ İŞBİRLİĞİNE DAYALI ÖĞRENME SÜRECİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Dr. Erhan ÜNAL

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
eunal@aku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5349-4193

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZDİNÇ

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
fozdinc@aku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2150-5019

Öz

Bu çalışmanın amacı, teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme modeline göre tasarlanan öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersinde öğretmen adaylarının deneyimlerini incelemektir. Çalışmada karma araştırma yöntemlerinde gömülü desen kullanılmıştır. Çalışmada teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme sürecine ilişkin öğretmen adaylarının deneyimlerini belirlemek için öğretmen adaylarının yaratıcılık ve akademik başarı puanları ile ortama ilişkin görüşleri araştırılmıştır. Çalışmanın nicel boyutunda tek grup öntest-sontest deneysel desen, nitel boyutunda ise yapılan deneysel işlemin etkililiğini belirlemeye yönelik görüşme yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak Whetton ve Cameron (2002) tarafından geliştirilen ve Aksoy (2004) tarafından Türkçe'ye çevrilen “Ne Kadar Yaratıcısınız?” ölçeği, öğretim materyali değerlendirme formu ve tasarlanan öğrenme ortamına ilişkin hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmaya bir devlet üniversitesinde 2017 yaz dönemi pedagojik formasyon programı Görsel Sanatlar ve Müzik grubunda yer alan 49 öğretmen adayı katılmıştır. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının yaratıcılıklarının deneysel işlem sonucunda anlamlı bir şekilde değişmediği ve sontest başarı puanları ile yaratıcılıkları arasında bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Ayrıca öğretmen adaylarının teknoloji destekli öğrenme ortamını işbirliğine dayalı öğrenme ve Web 2.0 teknolojilerinin kullanılması bakımından beğendikleri, kişisel ve mesleki becerilerin gelişimine katkı sağlaması yönünden faydalı buldukları, işbirliğine dayalı öğrenme sürecinde yaşanan zorluklar ve kullanılan teknolojilerden kaynaklı teknik sıkıntılar yaşadıkları bulunmuştur. Bu çerçevede araştırmacılara ve uygulayıcılara birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Web 2.0 Teknolojileri, İşbirliğine Dayalı Öğrenme, Öğretmen Adayı, Öğretim Materyali Geliştirme.

EXPLORING THE EXPERIENCES OF PRE-SERVICE TEACHERS ON TECHNOLOGY SUPPORTED COLLABORATIVE LEARNING

Abstract

The purpose of this study is to explore the effect of technology supported collaborative learning in the instructional technology and material design course on experiences of pre-service teachers. The embedded research design, which is a type of the mixed methods, was employed in this study. Creativity, achievement and views about the learning environment of the pre-

service teachers were investigated as experiences of the pre-service teachers in the study. In the quantitative part of the study, one group pretest-posttest experimental design was used while semi-structured interviews were conducted about the effectiveness of the experimental design for the qualitative part of the study. The data were collected by “How Creative Are You?” Scale which was originally developed by Whetton and Cameron (2002) and adapted into Turkish by Aksoy (2004), instructional material evaluation form and semi-structured interview form. 49 pre-service teachers at the department of art and music who were attended to the teaching certification program in 2017 summer semester at a public university in Turkey participated to the study. The results indicated that there was no significant difference in terms of creative thinking skills of pre-service teachers from pre-test to post-test. However there was no correlation between pre-service teachers’ creative thinking skills and achievement scores. Furthermore, pre-service teachers evaluated this environment favorable in terms of collaborative learning and Web 2.0 technologies, gaining personal and profession skills. But pre-service teachers expressed that they had difficulties in the learning environment in terms of collaborative learning and using Web 2.0 technologies. According to the results, some implications were presented for the researchers and practitioners.

Keywords: Web 2.0 Technologies, Collaborative Learning, Pre-Service Teacher, Development of Instructional Material.

1. GİRİŞ

Öğretmen yetiştirme programları sadece alan bilgisi değil aynı zamanda genel kültür ve meslek bilgisi içermektedir. O halde günümüz öğretmenlerinin sadece alan bilgisi ile donatılması yeterli olmamaktadır. Çünkü 21. yy’da öğretmenler farklı bilgi ve becerileri sergileyebilmelidir. Ayrıca bu bilgi ve becerileri mezun olduktan sonra gerçek sınıf ortamında kullanabilmelidir (Erden, 2005: 43). Bu çerçevede Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı günümüz öğretmenlerin sahip olması gereken yeterlikleri belirlemiştir. Ayrıca ISTE (International Society for Technology in Education) de 21. yy’da öğretmenlerin kazanması gereken yeterlikleri yayınlamıştır. Bu yeterlikler incelendiğinde, özellikle günümüz öğretmenlerinin ders planlama, materyal geliştirme ve öğrenme ortamını tasarlama hususlarında ve öğrencileri hem alan bilgisi hem de 21. yy becerileri ile donatma açısından yeterli olmaları beklenmektedir (ISTE, 2016; MEB, 2017: 3-8). Bu nedenle öğretmenleri yetiştirirken bu yeterlik alanlarının göz önünde bulundurulmasında yarar vardır. Bir diğer taraftan değişen eğitim öğretim anlayışı, bireyin ihtiyaçları ve ilgileri öğretmenlerin çok yönlü yetiştirmelerini gerektirmektedir (MEB, 2017: 3). Bu çerçevede öğretmen adaylarının mesleki becerilerinin yanında üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesi önemli görülmektedir. Üst düzey bilişsel becerilerden birisi de yaratıcılıktır.

1.1. Yaratıcılık

Torrance (1988: 47) yaratıcılığı, zorlukları, problemleri, bilgideki eksiklikleri, bozuklukları, eksik olan bileşenleri hissetme, bu eksikliklere yönelik tahminler yürütme ve hipotez kurma, bu tahmin ve hipotezleri test etme ve değerlendirme, gerektiğinde tekrar düzenleme ve tekrar test etme ve son olarak sonuçları görme süreci, olarak tanımlamıştır. Bir diğer tanıma göre, yaratıcılık bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda orijinal ve kullanışlı

fikirlerin üretilmesidir (Chae, Sea ve Lee, 2015: 138). Dolayısıyla yaratıcılık bireylerin bir problem veya bir eksiklik hakkında çevresiyle etkileşim kurarak ortaya orijinal bir çözüm sunma süreci şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenle öğretmen adaylarının yaratıcılıklarını geliştirmek için derslerde kullanılan yöntem ve tekniklerin incelenmesinde fayda vardır. Çünkü yapılan araştırmalarda geleneksel öğrenme yöntemlerinin yaratıcılığı geliştirmede yetersiz olduğu görülmektedir (Aqda, Hamidi ve Rahimi, 2011: 269; Cheng, 2009: 11). O halde öğrenme ortamları yaratıcılığı destekleyici olmalıdır (Richardson ve Mishra, 2018: 46). Bu çerçevede öğrenme ortamında işbirliğini ön plana çıkarmak faydalı olabilir (Chan ve Yuen, 2014: 76). Bu bakımdan işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan bir öğrenme ortamı öğrencilerin işbirliği yapma, iletişim kurma, çevreyle etkileşim halinde olma gibi özellikleri sayesinde yaratıcılığı destekleyebilir.

1.2. İşbirliğine Dayalı Öğrenme

İşbirliğine dayalı öğrenme, öğrencilerin gruplar halinde çalıştıkları ve performanslarına göre ödüllendirildikleri bir sınıf içi öğretim yöntemlerinden birisidir (Slavin, 1980: 315). Yarışmacı veya bireysel öğrenmenin aksine işbirliğine dayalı öğrenme öğrencilerin grup halinde bir hedefe ulaşmak için birlikte çalışmalarınıdır (Johnson, Johnson ve Smith, 1998: 28). İşbirliğine dayalı öğrenmede ortak bir hedef etrafında bir araya gelen öğrenciler bulunmaktadır. Bu süreçte öğrenciler grup halinde bir soruna çözüm bulma, bir ürün ortaya koyma gibi bir hedefe ulaşmak için çalışmaktadırlar.

İşbirliğine dayalı öğrenmede esas olan öğrencilerin birlikte öğrenmeleridir. Bu nedenle öğrenciler farklı özelliklerine göre gruplara (grup içi heterojen, gruplararası homojen olacak şekilde) ayrılırlar. Gruptaki öğrenciler ortak bir hedef ve ortak bir başarı/ödül için birlikte çalışırlar. Bu nedenle her öğrenci üstüne düşen görevi yapmanın yanında birbirlerinin de öğrenmelerinden sorumludur. Dolayısıyla işbirliğine dayalı öğrenme yarışmacı veya bireysel çalışmadan farklı olarak öğrencilerin daha çok öğrenme sürecine aktif katılmalarını sağlamaktadır (Senemoğlu, 2012: 497-498).

İşbirliğine dayalı öğrenme yönteminin kullanıldığı öğrenme ortamlarının öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin gelişiminde faydalı olduğu (Birişçi ve Karal, 2011: 211; Cheng, 2009: 11; Harjono ve Sahidu, 2018: 3; Marashi ve Khatami, 2017: 50) diğer taraftan akademik başarılarına katkı sağladığı (Arslan ve Yanpar, 2006: 30; Avşar ve Alkış, 2007: 201; Aziz ve Hossain, 2010: 59; Çağatay ve Demircioğlu, 2013: 34; Çaycı vd., 2007: 628; Kibirige ve Lehong, 2016: 2250; Jalilifar, 2010: 101-102; Law, 2011: 415-416) bulunmuştur. İşbirliğine dayalı öğrenmenin akademik başarı ve yaratıcı düşünme becerisini geliştirmesinin

yanında üst düzey düşünme becerilerini geliştirmede, özsaygıyı geliştirmede, okula ve derse karşı olumlu tutum kazandırmada (Ekinci, 2010: 94-95), derse karşı motivasyonu artırmada, kaygıyı azaltmada, ait olma gereksinimini karşılamada, başkalarının fikirlerine saygı duymada (Senemoğlu, 2012: 497-498) etkili olduğu alanyazında ifade edilmektedir.

1.3. Web 2.0 Teknolojileri

İşbirliğine dayalı öğrenme yönteminin uygulandığı ortamlarda öğrencilerin birbirleriyle etkileşim kurmalarını sağlamak için teknolojiden yararlanılabilir. Bunun için Web 2.0 teknolojileri kullanılabilir. O'Reilly (2005), Web 2.0 teknolojilerini kullanıcı tarafından kontrol edilebilen servis ve uygulamalar olarak tanımlamıştır. Web 2.0 teknolojileri iletişim ve etkileşime dayalı teknolojiler olduğundan işbirliğine dayalı öğrenme yönteminin uygulandığı ortamlarda rahatlıkla kullanılabilir. Web 2.0 teknolojileri sayesinde kullanıcılar bilgiye erişen ve pasif olarak kullanan değil, aktif olarak bilgiyi kullanan, üreten ve paylaşan pozisyonadadır (Yükseltürk ve Top, 2013: 566). Dolayısıyla Web 2.0 teknolojilerinin sağladığı bu imkanlar öğrencilerin işbirliğine dayalı öğrenme sürecine daha aktif katılarak bilgiyi yapılandırmalarına katkı sağlayabilir.

Web 2.0 teknolojilerinin öğrenme ortamlarında kullanımının grupta çalışma, üst düzey düşünme, problem çözme, insiyatif alma gibi becerilerin gelişiminde (Karaman, Yıldırım ve Kaban, 2008: 39) ve başarıyı artırma (Hew ve Cheung, 2013: 57-58) noktasında faydalı olduğu derleme çalışmalarında ortaya konmuştur. Dolayısıyla teknoloji ile desteklenmiş ve işbirliğine dayalı öğrenme yönteminin kullanıldığı öğrenme ortamında öğretmen adaylarının ne tür deneyimler kazandığının belirlenmesi bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersinde öğretmen adaylarının deneyimlerini incelemektir.

Bu çalışmada, aşağıda verilen alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamında öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerileri öntest-sontest puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

2. Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamında öğretmen adaylarının sontest yaratıcı düşünme beceri puanları ile başarı puanları arasında bir ilişki var mıdır?

3. Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamına ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri nelerdir?

1.5. Araştırmanın Önemi

Çalışmada öğrenme ortamı işbirliğine dayalı öğrenme ilkeleri çerçevesinde tasarlanmıştır. İşbirliğine dayalı öğrenme yöntemi sosyal yapılandırıcılığa dayalı bir yöntemdir (Stahl, 2006: 176). Sosyal yapılandırmacı yaklaşım özü itibariyle öğrencilerin sosyal çevresiyle etkileşime geçerek bilgiyi yapılandırmaları esasına dayanmaktadır. Bu çalışmada öğretmen adayları işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamında öğretim materyali geliştirme süreci geçirmişlerdir. Bu sayede öğretmen adayları öğretim materyali geliştirmeye ilişkin teorik ve uygulamaya dönük bilgileri etkili bir şekilde kazanmaları beklenmektedir. Dolayısıyla tasarlanan bu öğrenme ortamı öğretmen adaylarının yaratıcılıklarının gelişmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Böylece bu çalışma ile teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme ortamının öğretmen eğitiminde ne şekilde tasarlanabileceği ve bu ortamın ne gibi yararlarının olabileceğine ilişkin alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Son olarak, Web 2.0 teknolojileri öğretmen adaylarının derslerinde pasif değil aktif olmalarını sağlayabilir. Çünkü öğretmen adayları bu süreçte grup arkadaşlarıyla, öğretim elemanı, diğer arkadaşlarıyla bu teknolojiler sayesinde kolaylıkla etkileşime geçebilirler. Böylece öğretmen adayları aktif öğrenen rolünü üstleneceklerdir. Bu açıdan bakıldığında Web 2.0 teknolojilerinin işbirliğine dayalı öğrenme yöntemi ile birlikte kullanımı yükseköğretimde teknoloji entegrasyonu alanına katkı sağlayabilir. Böylece Web 2.0 teknolojilerinin öğretmen eğitimine entegrasyonu konusunda alanyazına katkı sağlayabilir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada karma yöntem türlerinden gömülü desen kullanılmıştır. Alanyazında genellikle deneysel araştırmalarda kullanılan bu yöntem deneysel etkiyi nicel verilerle elde ederken, deneysel işlemin kullanıcılar tarafından nasıl görüldüğünü nitel verilerle elde ederek deneysel araştırmayı güçlendirir (Creswell, 2012: 544). Araştırma deseni aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Deseni

Öntest	İşlem	Sontest
Ne Kadar Yaratıcısınız?" ölçeği	Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemi	Ne Kadar Yaratıcısınız?" ölçeği Öğretim materyali değerlendirme formu Görüşme formu

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmaya bir devlet üniversitesinde 2017 yaz dönemi pedagojik formasyon programı Görsel Sanatlar ve Müzik grubunda yer alan 49 öğretmen adayı katılmıştır. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarından % 29'u (f=14) Görsel Sanatlar, % 71'i (f=35) Müzik bölümüne devam etmektedir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adaylarının % 59'u (f=29) kız, % 41'i (f=20) erkeklerden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın nicel boyutunda veriler orijinali Whetton ve Cameron (2002) tarafından geliştirilen ve Aksoy (2004) tarafından Türkçe'ye çevrilen "Ne Kadar Yaratıcısınız?" ölçeği ve öğretim materyali değerlendirme formu ile toplanmıştır. Ne Kadar Yaratıcısınız? Ölçeği öntest-sontest olarak uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliği için test-tekrar test yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede ölçek iki defa uygulanmış ve iki uygulama arasında Pearson Momentler Korelasyonu katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre test tekrar test güvenilirliği anlamlı olarak bulunmuştur ($r=.670$, $p<.01$). Araştırmacılar tarafından hazırlanan öğretim materyali değerlendirme formu ile öğretmen adaylarının geliştirdikleri öğretim materyalleri değerlendirilmiş ve başarı puanları elde edilmiştir. Öğretim materyali değerlendirme formu geliştirilirken öncelikle alanyazın taranmış ve çalışmanı amacı doğrultusunda maddeler hazırlanmıştır. Hazırlanan maddeler araştırmacılar tarafından kontrol edilerek form oluşturulmuştur. Ardından öğretim teknolojileri alanında uzman bir kişi tarafından değerlendirilmiştir. Alan uzmanının verdiği geribildirimler de dikkate alınarak formun son hali verilmiştir. Çalışmanın nitel boyutunda veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Hazırlanan form alanında uzman iki kişi tarafından değerlendirilmiş ve gerekli öneriler doğrultusunda düzenlemeler yapılarak son hali verilmiştir. Görüşmede öğretmen adaylarına tasarlanan öğrenme ortamında memnun oldukları yönler, yaşadıkları zorluklar ve kendilerine katkıları gibi sorular sorulmuştur.

2.4. Öğrenme Ortamı Tasarımı

Pedagojik formasyon programı müfredatında yer alan öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersi işbirliğine dayalı öğrenme yöntemi ilkeleri ve çeşitli Web 2.0 teknolojileri kullanılarak tasarlanmıştır. Bu derste öğretmen adayları 3-4 kişilik çalışma grupları oluşturmuşlar ve dönem sonuna kadar ders kapsamında çeşitli öğretim materyalleri geliştirmişlerdir. Araştırma 4 hafta boyunca devam etmiştir.

Teknoloji destekli işbirlikli öğrenme sürecinde çeşitli öğrenme ortamlarının ve stratejilerin işe koşulması öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır (Chen, Wang ve Kirschner, 2018).

Bu çalışmada katılımcılar çeşitli öğrenme ortamlarını kullanarak materyal tasarlama süreci geçirmişlerdir. Öğretmen adayları dijital ortamda öğretim materyali olarak kavram haritası, sunu ve animasyon tasarlayıp geliştirmişlerdir. Öğretim materyali tasarım ve geliştirme süreci, tamamen işbirliğine olanak tanıyan Web 2.0 teknolojileri (Mind42, Google Slides, Powtoon) ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca öğretmen adayları bu süreçte arkadaşlarıyla, öğretim elemanı ve çeşitli kaynaklarla iletişim ve etkileşim kurmak için Web 2.0 teknolojilerinden (Edmodo, Google araçları) yararlanmışlardır. Edmodo’da dersle ilgili duyuru paylaşımı, kaynak paylaşımı, gruplara yorumlar ekleme, tartışma gibi görevler yürütülmüştür. Google Drive ile materyallere ait dosyaların depolanması ve grup arkadaşlarıyla ve öğretim elemanı ile paylaşma, grup arkadaşlarıyla eşzamanlı bir şekilde çalışma, Google Hangouts ile gerektiğinde çevrimiçi toplantılar yapma, Google Slides ile slayt hazırlama Mind42 ile kavram haritası hazırlama ve Powtoon ile animasyon hazırlama görevlerini yapmışlardır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma alt problemlerinden öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme beceri öntest-sontest puanları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olduğu bulunmuştur. Buna göre verilerin normal dağıldığını söylenebilir (George ve Mallery, 2010). Normallik varsayımı karşılandığından öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme beceri öntest-sontest puanları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için İlişkili Örneklemeler için T-testi kullanılmıştır. Araştırma alt problemlerinden öğretmen adaylarının sontest yaratıcı düşünme beceri puanları ile başarıları arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için verilerin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olduğu bulunmuştur. Buna göre verilerin normal dağıldığını söylenebilir (George ve Mallery, 2010). Veriler normal dağıldığından dolayı öğretmen adaylarının sontest yaratıcı düşünme beceri puanları ile başarıları arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için Pearson Momentler Korelasyonu testinden yararlanılmıştır. Araştırma alt problemlerinden öğretmen adaylarının teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamına ilişkin görüşlerini belirlemek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın nitel bölümünün güvenilirliğinin sağlanması amacıyla görüşme formları iki araştırmacı tarafından rastgele paylaşılmış ve ilk aşamada her araştırmacı ilgili formları içerik analizi yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Daha sonra araştırmacılar birbirlerinin analizlerini kontrol

ederek analizler üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Ayrıca araştırmancının nitel bölümünün geçerliğini sağlamak için araştırmacılar öğretmen adaylarıyla aynı ortamda uzun süreli etkileşimde bulunarak gerekli güven ortamı oluşmuştur. Böylece verilerin toplanması esnasında katılımcıların görüşlerini çekinmeden dile getirebilmeleri sağlanmıştır. Nitel verilerin analizi sonucu elde edilen tema, kategori, kod yapısı ve bunlara ilişkin sıklıklar ve öğretmen adaylarının sorulara verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılarla sunulmuş yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Öğretmen Adaylarının Yaratıcılık Puanlarına Ait Bulgular

Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamında öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme beceri öntest-sontest puanları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için İlişkili Örneklem için t-Testi yapılmış ve sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Düşünme Beceri Öntest-Sontest Puanlarına Yönelik İlişkili Örneklem t-Testi Sonuçları

	$\bar{X}$	SS	t	p
Öntest	58.51	8.08	.690	.493
Sontest	57.90	7.02		

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme beceri öntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür $t(48) = .690$, $p > .05$. Öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme beceri puan ortalaması uygulama öncesi $\bar{X} = 58.51$ iken uygulama sonrası $\bar{X} = 57.90$ olarak bulunmuştur.

3.2. Öğretmen Adaylarının Yaratıcılık ve Başarı Puanları Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamında öğretmen adaylarının sontest yaratıcı düşünme beceri puanları ile başarı puanları arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için Pearson Momentler Korelasyonu testi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Sontest Yaratıcı Düşünme Beceri Puanları İle Başarı Puanları Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi

	Yaratıcı düşünme becerileri (Sontest)	Başarı
Yaratıcı düşünme becerileri (Sontest)	1	
Başarı	.095	1

Tablo 3'e göre, öğretmen adaylarının teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamında öğretmen adaylarının sönstest yaratıcı düşünme beceri puanları ile başarı puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($r= .095, p>.05$). Buna göre öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerileri ile ders başarıları arasında bir ilişki yoktur.

3.3. Öğretmen Adaylarının Teknoloji Destekli İşbirliğine Dayalı Öğrenme Yöntemine Göre Tasarlanan Ortama İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Öğretmen adaylarının teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan ortama ilişkin görüşleri analiz edildiğinde beğenilen yönler, yaşanan zorluklar ve kazandırdığı beceriler olmak üzere 3 tema ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan ortama ilişkin beğenilen yönler temasına ait kod kategori yapısı Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Beğeniler Yönler Temasına İlişkin Analiz Sonuçları

Tema	Kategori	Kod	f	
Beğenilen Yönler	İşbirliğine Dayalı Öğrenme	Grupla Çalışma	17	
		Farklı Fikirleri Tartışma	16	
		Sorumluluk	2	
		Web 2.0 Öğrenme	16	
	Web 2.0 Teknolojileri		Kullanışlılık	11
			Materyal Geliştirme Kolaylığı	10
			Eşzamanlı Çalışma	4
			İletişim	3
			Paylaşım	3
			Etkileşim	2

Öğretmen adayları teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan ortamı işbirliğine dayalı öğrenme ve Web 2.0 teknolojileri kullanma bakımından beğendikleri ortaya çıkmıştır.

İşbirliğine dayalı öğrenme kategorisinde öğretmen adayları bu ortamı grupla çalışmanın öğrenmelerini kolaylaştırması ($f=17$) bakımından beğendikleri görülmüştür. Bir diğer taraftan bu öğrenme ortamında öğrenciler öğretim materyali geliştirme sürecinde grup arkadaşlarıyla bilgi alışverişi, tartışma, farklı fikirleri değerlendirme ($f=16$) gibi yönlerden faydalı bulmuşlardır. Ayrıca öğretmen adayları işbirliğine dayalı öğrenme sürecinde grup içinde görev paylaşımının ($f=2$) faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. İşbirliğine dayalı öğrenme kategorisine ilişkin bazı görüşler şunlardır:

“Grup çalışmasından memnun oldum. Çünkü grup arkadaşlarımla birbirimizin eksiklerini tamamlayarak güzel bir çalışma yaptık.”. (Ö20)

“.....bununla birlikte farklı insanlar farklı özellikler demektir bunu pozitif bir duruma çevirip hepimizin iyi olduğu bambaşka konularda iyi olan kişinin sözü fikir oluşturmamıza temel oldu.”. (Ö01)

“Grup arkadaşlarımızla birlikte bir araya gelerek görev paylaşımı yapıp herkes kendi görevini üstlendi.”. (Ö07)

Web 2.0 teknolojileri kategorisinde öğretmen adayları bu öğrenme ortamında daha önce bilmedikleri Web 2.0 teknolojilerini kullanmayı ve özelliklerini öğrendiklerini (f=16), Web 2.0 teknolojilerine istenen yer ve zamanda ulaşarak öğrenme sürecine devam edebildiklerini (f=11), öğretim materyali geliştirme sürecinde Web 2.0 teknolojilerinin kolaylık sağladığını (f=10), Web 2.0 teknolojilerinin eş zamanlı çalışma imkanı sunduğunu (f=4), Web 2.0 teknolojileri ile kolaylıkla diğer öğrencilerle ve öğretim elemanı ile paylaşım yapılabildiğini (f=3), Web 2.0 teknolojileri ile diğer öğrencilerle ve öğretim elemanı ile iletişim kurulabildiğini (f=3), Web 2.0 teknolojileri ile grup içi ve gruplar arası etkileşim kurulabildiğini (f=2) ifade etmişlerdir. Web 2.0 teknolojileri kategorisine ilişkin bazı görüşler şunlardır:

“Bundan sonraki öğretmenlik hayatımda kullanacağım çok beğendiğim uygulamalar ve programları öğrendim”. (Ö01)

“Ayrıca grupta işbirliğinde bu programları kullanabilmeyi ve bu programların bize katkı sağlaması memnun etti.”. (Ö02)

“Bu programlar ilerde öğretmenlik yaparken materyal üretebilme ve yaratıcılık konusunda gerçekten bize faydalı olacaktır.”. (Ö32)

“Hepimiz aynı anda çalışabildik bu çok güzel bir şey bence. Bu programlar sayesinde sadece tek kişi değil herkes çalıştı”. (Ö07)

“İstedığınız an, istediğiniz yerden girip grup çalışmalarınızı ortaklarınızla paylaşabiliyorsunuz ve üzerinde değişim yapabiliyorsunuz bu çok güzel ve çok önemli bir özellik.” (Ö29)

“Edmodo çok güzel bir program bence her konuda istediğim zaman hocamla iletişim kurabilmek çok hoşuma gitti.”. (Ö07)

“Herkesle fikir alışverişinde bulunabildik”. (Ö45)

Öğretmen adaylarının teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan ortama ilişkin yaşanan zorluklar temasına ait kod kategori yapısı Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Yaşanılan Zorluklar Temasına İlişkin Analiz Sonuçları

Tema	Kategori	Kod	f
Yaşanılan	İşbirliğine dayalı öğrenme süreci	Grupla Çalışma	5

zorluklar	Zaman	3
	Web 2.0 Teknolojileri Sorunları	14
Teknik zorluklar	Web 2.0 Kullanma	6
	İnternet	3
	Dil Desteği	1

Öğretmen adayları teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamında işbirliğine dayalı öğrenme süreci ve teknik konular bakımından zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

İşbirliğine dayalı öğrenme süreci kategorisinde öğretmen adayları bu ortamda grupta çalışırken grup üyelerinin bazen sorumlulukları zamanında yerine getirmediklerini (f=5) ve zamanı etkili kullanma bakımından zorlandıklarını (f=3) ifade etmişlerdir. İşbirliğine dayalı öğrenme süreci kategorisine ilişkin bazı görüşler şunlardır:

“Grupta herkes aynı sorumluluk duygusuna sahip olmadığı için o yönden küçük aksaklıklar oldu.” (Ö07)

“Zamanı iyi değerlendirmek ile alakalı bir sıkıntı yaşandı.” (Ö27)

Teknik zorluklar kategorisinde öğretmen adayları Web 2.0 teknolojilerinin bazı sınırlı kullanımlarının çalışmalarını etkilediğini (f=14), çalışmada kullanılan Web 2.0 teknolojilerini kullanmayı bilmemelerinin kendilerini zorladığını (f=6), internet erişiminde zorluklar (f=3) yaşadıklarını ve bazı Web 2.0 teknolojilerinde dil desteği olmamasını (f=1) zorluk olarak ifade etmişlerdir. Teknik zorluklar kategorisine ilişkin bazı görüşler şunlardır:

“Google Slides ’taki arka fonlar hoşuma gitmedi. Ayrıca Mind42’de kavramları istediğim gibi konumlandırılmamak hoşuma gitmedi istediğim gibi konumlandırabilseydim daha estetik olacağını düşünüyorum.” (Ö06)

“Bizim tek sıkıntımız internette dolaylı yaşanan donmalardı. Onun dışında bir şikayetim olmadı” (Ö09)

“Programların kullanımında zorluklar çektim.” (Ö01)

“Google Slides, Edmodo dışında diğer programların dili yabancı olduğu için sıkıntılar çektim.” (Ö26)

Öğretmen adaylarının teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan ortama ilişkin kazandırdığı beceriler temasına ait kod kategori yapısı Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Kazandırdığı Beceriler Temasına İlişkin Analiz Sonuçları

Tema	Kategori	Kod	f
Kazandırdığı beceriler	Kişisel beceriler	İşbirliği	8
		Yaratıcılık	5

	Saygı duyma	3
	Özgüven	2
	Sorumluluk	2
	Kendini ifade etme	1
	Problem çözme	1
	Kendi kendine öğrenme	1
	Eleştirel düşünme	1
Mesleki beceriler	Teknoloji kullanma	17
	Teknoloji destekli ürün oluşturma	2

Öğretmen adayları teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan ortamının kişisel ve mesleki anlamda beceriler kazandırdığını ifade etmişlerdir.

Kişisel beceriler kategorisinde öğretmen adayları bu ortamda grup içi ve gruplar arası işbirliği yapmayı (f=8), yaratıcı düşünme becerisini (f=5), diğer arkadaşlarının görüşlerine saygı duymayı (f=3), kendilerini güvenmeyi (f=2), üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeyi (f=2), problem çözebilmeyi (f=1), kendini ifade edebilmeyi (f=1), kendi kendine öğrenmeyi (f=1) ve eleştirel düşünme becerisini (f=1) kazandıklarını ifade etmişlerdir. Kişisel beceriler kategorisine ilişkin bazı görüşler şunlardır:

“Ortak bir çalışma yapma grup halinde çalışma becerimi daha da iyi hale getirerek geliştirdi.” (Ö27)

“Yaratıcılık yönümü geliştirdi.” (Ö39)

“.....Ve grup içerisinde arkadaşlarımızla birbirimize saygı içerisinde çalışmayı kazandırdı.” (Ö16)

“Beraber çalışmak özgüvenimizi ve yaptıklarımızı olumlu olarak etkiledi.” (Ö22)

“Sorumluluk duygumun gelişmesine katkı sağladı.” (Ö08)

“Bazı durumlar karşısında çözüm üretme yönüm gelişti.” (Ö08)

“Edmodo sayesinde kendi düşüncelerimi daha iyi ifade etmeyi öğrendim düşüncelerimi yazmaktan çekinmemeyi öğrendim.” (Ö07)

“Programları kendi başıma öğrenebileceğimi anladım.” (Ö09)

“Diğer arkadaşlarının düşünceleri olaylara farklı bakmamı sağladı.” (Ö07)

Mesleki beceriler kategorisinde öğretmen adayları Web 2.0 teknolojilerini mesleki yaşamlarında kullanabilme becerisini (f=17) ve teknoloji destekli öğrenme materyali hazırlama becerisini (f=2) kazandıklarını ifade etmişlerdir. Mesleki beceriler kategorisine ilişkin bazı görüşler şunlardır:

“İleriki öğretmenlik hayatımda kullanabileceğim ve hem kendime hem öğrencilerime bilgiye ulaşma ve bilgiyi paylaşma konusunda yardımcı olacağını düşünüyorum.” (Ö04)

“Bilgisayar destekli materyal yapmayı öğrendim.” (Ö30)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada öğretmen adaylarının teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamına ilişkin deneyimleri belirlenmiştir. Bu çerçevede teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme sürecine ilişkin öğretmen adaylarının deneyimlerini belirlemek için öğretmen adaylarının yaratıcılık ve akademik başarı puanları ile ortama ilişkin görüşleri araştırılmıştır.

Öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerilerinde uygulama öncesinden sonrasına anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Çıkan bu sonuç alanyazındaki bazı çalışma sonuçlarıyla çelişmektedir. Örneğin, Birişçi ve Karal (2011) bilgisayar destekli ortamda materyal tasarlarken işbirliğine dayalı çalışmaların sınıf öğretmeni adaylarının 6 haftalık uygulama sonucunda yaratıcılıklarını geliştirdiğini bulmuştur. Benzer şekilde Yelken (2009) grupla yaratıcılık temelli materyal geliştirmenin bir dönem boyunca uygulanmasının İngilizce öğretmen adaylarının yaratıcılıklarını geliştirdiğini bulmuştur. Böyle bir sonucun ortaya çıkması ilk olarak öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümleriyle ilgili olabilir. Çünkü müzik ve görsel sanatlar bölümlerine öğrenciler yetenek sınavı ile alınmaktadırlar. Bundan dolayı bu bölümdeki öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerileri yüksek olabilir. İkinci olarak bu uygulama 4 hafta sürmüştür. Yaratıcı düşünme becerilerinin gelişiminde uygulama süresi etkili olabilir. Dolayısıyla yapılan uygulamanın süresi öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerileri üzerinde etkili olabileceğinden böyle bir sonuç çıkmış olabilir. Bir diğer sonuca göre, öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerileri sınav puanları ile ders başarıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Çıkan bu sonuç alanyazındaki benzer araştırma sonuçlarıyla örtüşürken (Arya ve Maurya, 2016: 4; Balgiu ve Adir, 2014: 927; Olatoye, Akintunde ve Ogunsanya, 2010: 141); bazı araştırma sonuçlarıyla çelişmektedir (Ai, 1999: 333; Nami, Marsooli ve Ashouri, 2014: 38). Dolayısıyla öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme beceri puanlarının artması veya azalması onların ders başarılarıyla ilişki değildir. Çünkü çalışmaya katılan öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerileri yüksektir. Aynı zamanda bu uygulama yukarıda da belirtildiği gibi uygulama yaz döneminde yapılmıştır. Bu nedenle 4 haftalık gibi bir sürede öğretmen adayları öğrenme ortamına uyum sağlayıp öğretim materyali geliştirme noktasında beklenen düzeyde başarıyı elde etmemiş olabilirler.

Öğretmen adayları teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme yöntemine göre tasarlanan öğrenme ortamını beğendiklerini, bu ortamın çeşitli beceriler kazandırdığını ancak öğrenme ortamında çeşitli sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme ortamını öğretmen adayları işbirliği yapma, grup içi ve gruplar arası iletişim ve etkileşimde bulunma, çeşitli görevleri üstlenme, Web 2.0 teknolojilerini kullanma, Web 2.0 teknolojileri öğrenme sürecini hızlandırma, kolay öğretim materyalleri hazırlama, eşzamanlı çalışma gibi yönlerden beğendikleri görülmektedir. Alanyazında benzer çalışmalarda teknoloji destekli öğrenme ortamlarının öğrenciler tarafından beğenildiği bulunmuştur (Magnuson, 2012: 176-185; Uzunboylu, Bicen ve Çavuş, 2011: 723-725; Ünal ve Çakır, 2017: 9-11). Diğer taraftan bu öğrenme ortamında öğretmen adayları hem kişisel hem de mesleki anlamda çeşitli becerilerini geliştirmişlerdir. Özellikle günümüzde 21. yy becerileri olarak bilinen işbirliği, problem çözme, yaratıcılık gibi becerilerin gelişiminde bu öğrenme ortamının faydalı olduğu görülmektedir. Alanyazındaki çalışmalar bu sonucu desteklemektedir (Batdı, 2013: 161; Birişçi ve Karal, 2011: 211; Nezami, Asgari ve Dinarvand, 2013: 2511-2511). Sonuç olarak, tasarlanan öğrenme ortamında teknoloji kullanımı ve işbirliği yapma öğretmen adaylarının mesleki yaşamlarında hem teknoloji kullanma hem de öğrenme-öğretme süreci için gerekli öğretim materyalleri tasarlama ve geliştirme becerisini geliştirdiği görülmektedir.

Teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme ortamını öğretmen adayları işbirliğine dayalı öğrenme sürecini yürütülmesi esnasında bazı grup üyelerinin sorumluluklarını zamanında yerine getirmemesi ve zamanı etkili kullanamamaları öğrenme sürecini olumsuz etkilemiş olabilir. Bir diğer taraftan Web 2.0 teknolojilerinin bazı sınırlılıkları, bu teknolojileri kullanmayı bilmeme, internete erişim ve dil desteği hususları da öğretmen adayları tarafından ifade edilen sorunlardır.

5. ÖNERİLER

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre bazı öneriler sunulabilir. Öncelikle teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme ortamı öğretmen adayları tarafından olumlu olarak karşılanmıştır. Bu kapsamda hem Web 2.0 teknolojilerinin hem de işbirliğine dayalı öğrenme yönteminin sağladığı avantajlar sayesinde benzer öğrenme ortamları öğretmen yetiştirme kurumlarında tasarlanabilir. Böylece öğrenme-öğretme sürecinin zenginleştirilmesi ve kolaylaştırılması sağlanabilir. İkinci olarak bu çalışma Görsel Sanatlar ve Müzik öğretmen adaylarıyla 4 hafta boyunca yürütülmüştür. Bu nedenle benzer çalışma farklı bölümlerde daha uzun süreli yürütülerek araştırma sonuçlarının genelleştirilmesi sağlanabilir. Üçüncü olarak,

teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme ortamının eleştirel düşünme, yansıtıcı düşünme, problem çözme gibi üst düzey düşünme becerileri ve motivasyon, öğrenmeye karşı tutum gibi farklı değişkenlere etkisi araştırılabilir. Son olarak, öğretmen adaylarına uygulama öncesi öğrenme sürecine dair oryantasyon programı (neyi nasıl ne zaman yapmaları gerektiği ile ilgili bilgiler, teknoloji bilgisi, işbirliğine dayalı öğrenme ile ilgili bilgiler vb.) uygulanarak teknoloji destekli işbirliğine dayalı öğrenme ortamına adapte olmaları sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ai, X. (1999). Creativity and academic achievement: An investigation of gender differences. *Creativity Research Journal*, 12(4), 329-337.
- Aksoy, B. (2004). *Coğrafya öğretiminde probleme dayalı öğrenme yaklaşımı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aqda, M. F., Hamidi, F., ve Rahimi, M. (2011). The comparative effect of computer-aided instruction and traditional teaching on student's creativity in math classes. *Procedia Computer Science*, 3, 266-270.
- Arslan, A., ve Yanpar, T. (2006). Oluşturmacı (constructivist) yaklaşıma dayalı işbirliğine dayalı öğrenmenin ilköğretim Sosyal Bilgiler dersindeki etkileri. *Eurasian Journal of Educational Research*, 24, 22-32.
- Arya, M. ve Maurya, S. P. (2016). Relationship between creativity, intelligence and academic achievement among school going children. *Studies on Home and Community Science*, 10 (1-3), 1-7.
- Avşar, Z., ve Alkış, S. (2007). İşbirlikli öğrenme yöntemi "Birleştirme I" tekniğinin sosyal bilgiler derslerinde öğrenci başarısına etkisi. *İlköğretim Online*, 6(2), 197-203.
- Aziz, Z., ve Hossain, A. (2010). A comparison of cooperative learning and conventional teaching on students' achievement in secondary mathematics. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 53-62.
- Balgiu, B. A., ve Adır, V. (2014). Creativity tasks and academic achievement. A study on Romanian Politehnica undergraduate students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 924-928.
- Batdı, V. (2013). İşbirlikli öğrenmenin yabancı dil öğretimindeki önemine ilişkin öğretmen görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 158-165.
- Birişçi, S., ve Karal, H. (2011). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli ortamda materyal tasarlarken işbirlikli çalışmalarının yaratıcı düşünme becerilerine etkisi. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 12(2), 203-219.
- Chae, S., Seo, Y., ve Lee, K. C. (2015). Effects of task complexity on individual creativity through knowledge interaction: A comparison of temporary and permanent teams. *Computers in Human Behavior*, 42, 138-148.
- Chan, S., ve Yuen, M. (2014). Personal and environmental factors affecting teachers' creativity-fostering practices in Hong Kong. *Thinking Skills and Creativity*, 12, 69-77.
- Chen, J., Wang, M., Kirschner, P. A., ve Tsai, C. C. (2018). The role of collaboration, computer use, learning environments, and supporting strategies in CSCL: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 1-45.
- Cheng, K. K. (2009). The comparative effect on business creativity when web based collaborative learning vs. traditional lecturing instruction. *Research in Higher Education Journal*, 2, 1-15.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative* (4. baskı). New Jersey: Upper Saddle River.
- Çağatay, G., ve Demircioğlu, G. (2013). The effect of Jigsaw-I cooperative learning technique on students' understanding about basic organic chemistry concepts. *International Journal of Educational Researchers*, 4(2), 30-37.
- Çaycı, B., Demir, M. K., Başaran, M., ve Demir, M. (2007). Sosyal bilgiler dersinde işbirliğine dayalı öğrenme ile kavram öğretimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 619-630.
- Doolittle, P. E., ve Hicks, D. (2003) Constructivism as a theoretical foundation for the use of technology in social studies. *Theory ve Research in Social Education*, 31(1), 72-104.
- Ekinci, N. (2015). İşbirliğine dayalı öğrenme. Demirel, Ö. (Ed.), *Eğitimde yeni yönelimler içinde* (s. 93-109). Ankara: Pegem Yayınları.
- Erden, M. (2005). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- George, D., ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*. Boston: Pearson.
- Grabinger, R. S., Dunlap, J. C., ve Duffield, J. A. (1997). Rich environments for active learning in action: problem-based learning. *Association for Learning Technology Journal*, 5(2), 5-17.
- Harjono, A., ve Sahidu, H. (2018). Improving students' creativity using cooperative learning with virtual media on static fluida concept. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1006, No. 1, p.1-5). IOP Publishing.

- Hew, K. F., ve Cheung, W. S. (2013). Use of Web 2.0 technologies in K-12 and higher education: The search for evidence-based practice. *Educational Research Review*, 9, 47-64.
- International Society for Technology in Education (ISTE) (2016). *The ISTE standards for educators*. <https://www.iste.org/standards/for-educators> 10 Eylül 2017 tarihinde erişilmiştir.
- Jalilifar, A. (2010). The effect of cooperative learning techniques on college students' reading comprehension. *System*, 38, 96-108.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., ve Smith, K. A. (1998). Cooperative learning returns to college what evidence is there that it works? Change. *The Magazine of Higher Learning*, 30(4), 26-35.
- Karaman, S., Yıldırım, S., ve Kaban, A., (2008). *Öğrenme 2.0 yaygınlaşıyor: Web 2.0 uygulamalarının eğitimde kullanımına ilişkin araştırmalar ve sonuçları*. Inet-Tr'08 XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı'nda sunulan bildiri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Karataş, S. ve Özcan, S. (2010). Yaratıcı düşünme etkinliklerinin öğrencilerin yaratıcı düşüncelerine ve proje geliştirmelerine etkisi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 225-243.
- Kibirige, I., ve Lehong, M. J. (2016). The Effect of Cooperative Learning on Grade 12 Learners' Performance in Projectile Motions, South Africa. *Eurasia Journal of Mathematics, Science ve Technology Education*, 12(9), 2543-2556.
- Law, Y. K. (2011). The effects of cooperative learning on enhancing Hong Kong fifth graders' achievement goals, autonomous motivation and reading proficiency. *Journal of Research in Reading*, 34(4), 402-425.
- Magnuson, M. L. (2012). *Construction and reflection: Using web 2.0 to foster engagement with technology for information literacy instruction*. Doctoral Dissertation, The University of Wisconsin, Milwaukee.
- Marashi, H., ve Khatami, H. (2017) Using cooperative learning to boost creativity and motivation in language learning. *Journal of Language and Translation*, 7(1), 43-58.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2017). *Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri*. http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENE_L_YETERLYKLERY.pdf adresinden 18.09.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Nami, Y., Marsooli, H., ve Ashouri, M. (2014). The relationship between creativity and academic achievement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 114, 36-39.
- Nezami, N. R., Asgari, M., ve Dinarvand, H. (2013). The effect of cooperative learning on the critical thinking of High School students. *Technical Journal of Engineering and Applied Sciences*, 3(19), 2508-2514
- O'Reilly, T. (2005). *What is Web 2.0: Design patterns and business models for the next generation of software*. <http://www.oreilly.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html> adresinden 10 Eylül 2017 tarihinde erişilmiştir.
- Olatoye, R. A., Akintunde, S. O., ve Ogunsanya, E. A. (2010). Relationship between creativity and academic achievement of business administration students in South Western Polytechnics, Nigeria. *African Research Review*, 4(3).
- Resta, P., ve Laferrière, T. (2007). Technology in support of collaborative learning. *Educational Psychology Review*, 19(1), 65-83.
- Richardson, C., ve Mishra, P. (2018). Learning environments that support student creativity: Developing the SCALE. *Thinking Skills and Creativity*, 27, 45-54.
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Pegem.
- Slavin, R. E. (1980). Cooperative learning. *Review of Educational Research*, 50(2), 315-342.
- Smith, B. L., ve MacGregor, J. T. (1992) What is collaborative learning? In A. Goodsell, M. Maher ve V. Tinto (Eds.), *Collaborative learning: A sourcebook for higher education* (pp. 10-30). University Park: National Center on Postsecondary Teaching, Learning, and Assessment.
- Stahl, G. (2006). *Group cognition: Computer support for building collaborative knowledge*. Cambridge: MIT Press.
- Tezci, E., ve Perkmen, S. (2013). Oluşturmacı perspektiften teknolojinin öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonu. Çağıltay, K. ve Göktaş, Y. (Ed) *Öğretim teknolojilerinin temelleri: Teoriler, araştırmalar, eğilimler* içinde (s. 185-211). Ankara: Pegem Akademi.
- Torrance, E.P. (1988). The nature of creativity as manifest in its testing. In R. J. Sternberg (Ed.), *The nature of creativity* (pp. 43-75). New York: Cambridge University Press.
- Uzunboylu, H., Bicen, H., ve Çavuş, N. (2011). The efficient virtual learning environment: A case study of web 2.0 tools and Windows live spaces. *Computers ve Education*, 56, 720-726.
- Ünal, E. ve Çakır, H. (2017). Students' views about the problem based collaborative learning environment supported by dynamic web technologies. *The Malaysian Online Journal of Educational Technology (MOJET)*, 5(2), 1-19.
- Yelken, T. Y. (2009). Öğretmen adaylarının portfolyoları üzerinde grup olarak yaratıcılık temelli materyal geliştirmenin etkileri. *Eğitim ve Bilim*, 34(153), 83-98.

Yükseltürk, E., ve Top, E. (2013). Web 2.0 teknolojisinin öğretmen eğitiminde kullanımı. Çağıltay, K. ve Göktaş, Y. (Ed.), *Öğretim teknolojilerinin temelleri: Teoriler, araştırmalar, eğilimler* içinde (s. 665-680). Ankara: Pegem.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Genç, M. (2019). “Öğretmen Adaylarının Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1): 811-821
Geliş Tarihi / Received Date: 23.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 14.01.2019

Araştırma Makalesi

ÖĞRETMEN ADAYLARININ YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARINA YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİ

Doç. Dr. Murat GENÇ

Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
muratgenc@duzce.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9742-1770

Öz

Bu araştırma, öğretmen adaylarının öğrencilerinin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinden elde edilen veriler araştırmanın ana materyalini oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak 5’li likert özeliğe sahip “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek Fen Bilgisi öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği programında eğitim gören toplam 421 öğretmen adayına uygulanmıştır. Ölçeğin “uygulama isteği”, “eğitimin önemi”, “ülke çıkarları” ile “çevre bilinci ve yatırımlar” konularında dört alt boyutu bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, gerek toplam puanlar açısından gerekse alt boyutlar açısından yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutum puanlarında cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Ancak “uygulama isteği” alt boyutu açısından sınıf öğretmenliği öğrencilerinin fen bilgisi öğrencilerine göre anlamlı düzeyde daha iyi tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Sınıf düzeylerine göre ise tüm alt boyutlarda ve toplam tutum puanında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Öğretmen Adayları, Tutum.

DETERMINATION OF ATTITUDES ON RENEWABLE ENERGY SOURCES OF PRE-SERVICE TEACHERS

Abstract

This research was conducted to determination of attitudes on renewable energy sources of pre-service teachers. In this context, the main material of the study is the data obtained from Düzce University Education Faculty students. In the research, “Attitude Scale for Renewable Energy Resources” was used as a data collection tool. The scale was applied to a total of 421 prospective teachers who were educated in Science Teaching and Classroom Teaching program. The scale has four sub-dimensions in terms of “application request”, “the importance of education”, “country interest” and “environmental awareness and investments”. According to the results, there is no significant difference in terms of gender scores in terms of total scores and sub-dimensions. However, in terms of the “application request” sub-dimensions, it was found that classroom teacher students had a significantly better attitude than science students. Significant differences were found in all factors and total attitude scores according to class levels.

Keywords: Renewable Energy Sources, Pre-Service Teachers, Attitude.

1. GİRİŞ

Hızlı nüfus artışı, toplumun ihtiyaçlarına paralel olarak artan teknolojik gelişme ve ilerlemeler özellikle teknolojik ürünlerin kullanımını artırmaktadır. Bireyler daha rahat bir hayat için daha fazla enerji kullanılmaya başlamış ve enerji ihtiyacı her geçen gün artarak enerji sorunu artık bir küresel sorun haline gelmiştir. Her geçen süre içinde daha da büyük mesele haline gelecek olan enerji ihtiyacı özellikle kaynakların doğru ve etkili kullanılması için verilecek eğitimin niteliğine daha fazla değer vermemize sebep olmaktadır. Ülkemizin de içinde bulunduğu birçok ülke enerji sorununu farklı çözüm önerileri geliştirerek çözmeye çalışırken, bu önerilerin sebep olabileceği sıkıntıları da çözmek için ayrı bir enerji harcamasını da beraberinde getirmektedir. Özellikle dünya için önemli olan yenilenebilir enerji kaynaklarının etkili kullanımı hem ekonomik hem de sağlık açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla bilinmesi, önem verilmesi ve kullanımının artması gerekmektedir. Bunun için yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik bilişsel ve duyuşsal beceri kazanılmasında bireyin çevresi ve ailesi kadar almış olduğu eğitim de önemli bir yer tutmaktadır. Bu eğitimler sayesinde yenilenebilir enerji daha fazla kullanılmaya başlanacaktır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin 1997 yılında imzaladığı Kyoto Protokolü ile CO₂ ve sera gazı emisyonunu azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı önemli hale getirmiştir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2009; World Wild Fund for Nature, 2011). Çünkü yenilenebilir enerji kaynakları sahip olduğu özellikleri sayesinde çevreye sera gazı yaymayan ya da ihmal edilebilir düzeyde sera gazı yayan, dolayısıyla, temiz niteliği taşıyan enerji kaynaklarıdır (Uluatam, 2010: 34). En genel tanımı ile yenilenebilir enerji kaynağı; enerji kaynağından alınan enerjiye eşit oranda veya kaynağın tükenme hızından daha çabuk bir şekilde kendini yenileyebilmesi olarak ifade edilmektedir (Yakıncı ve Kök, 2017: 8). Özellikle güneş başta olmak üzere rüzgâr, biyokütle, dalga, hidroelektrik, hidrojen, jeotermal enerji gibi kaynaklar yenilenebilir enerji kaynakları olarak tanımlanmaktadır (Liarakou, Gavrilakis ve Flouri, 2009: 120).

Yenilenebilir enerji kaynakları, doğada genellikle herhangi bir üretim aşamasından geçmeden ve herhangi bir işleme tabi tutulmadan elde edilebilen, fosil kaynak temelli olmayan, özellikle elektrik enerjisi elde edilirken CO₂ emisyonu çok az bir seviyede gerçekleşen, çevreye verdiği olumsuz etkisi diğer enerji kaynaklarına göre çok daha düşük olan, yenilenen ve kullanılmaya hazır olarak doğada var olan hidrolik, rüzgâr, jeotermal, dalga, güneş, biyokütle, biyogaz, akıntı enerjisi ve gel-git, hidrojen gibi örnekleri olan enerji kaynak türleri anlamına gelmektedir (Ünal, 2006: 62). Kısaca yenilenebilir enerji, sürekli elde edilen enerji kaynağı demektir. Bunların arasında güneş enerjisi dünyanın temel enerji

kaynağını oluşturmada ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının oluşmasında etkisi olan bir türdür. Bu enerji türü, ısıl güneş teknolojisi ve güneş pilleri sayesinde en yaygın kullanılan enerji kaynağıdır (Varınca ve Gönüllü, 2006:273; Bayraç, 2011: 38). Rüzgâr enerjisi, sıcak ve soğuk hava akımlarının sayesinde ortaya çıkan bir enerji türü olup, rüzgâr türbinleri ile önce mekanik enerjiye sonra da elektrik enerjisine dönüştürülmektedir. Biyokütle enerjisi ise, kentsel, tarımsal, endüstriyel, odun ve ormancılık atıkları, etanol ve biodizel ürünlerin uygun şekilde işlenmesi sonucu açığa çıkan ürünlerden elde edilen enerjidir (Hatunoğlu, 2010: 10). Hidrojen enerjisi, su, biyokütle, fosil yakıtları gibi birincil enerji kaynaklarından elde edilen ve doğada mineraller ile yapmış olduğu bileşikler aracılığıyla depolanan, yanması sonucunda atmosfere sadece su buharı şeklinde atılan bir enerji türüdür (Tutar ve Eren, 2011: 6). Jeotermal enerji, dünyanın çekirdeği tarafından ısıtılan doğal sıcak su kaynakları olup turizm ve seracılık gibi birçok alanda önemli bir yere sahip olan enerji kaynağıdır (Külekçi, 2009: 85). Bir diğer yenilenebilir enerji olan hidroelektrik enerjisi, suyun hareketi ile sahip olduğu hareket enerjisinin elektrik enerjisine dönüştürülmesiyle elde edilen enerji türü iken (Aksu, 2011: 23) dalga enerjisi ise, dünya üzerindeki okyanus, deniz ve karaların ısı farklılığından kaynaklanan rüzgârların meydana getirdiği dalgalardan elde edilen enerji türüdür. Rüzgârın hızı ve dalgaların büyüklüğü, elde edilecek enerji miktarına etki etmektedir (Gülsaç, 2009).

Zamanımızda yaygın olarak kullanılan fosil yakıtlardan elde edilen enerji kaynaklarının ilerleyen yüzyıllarda tükenmesi ihtimali oluşurken artan nüfus ve teknolojiye bağlı olarak enerji ihtiyacının da artması nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi de artmaktadır. Bu yüzden sağlıklı ve yaşanılabilir bir çevre için toplumun bilinçli olmasında ve bu konuyla ilgili eğitim verilmesinde fayda bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki hızlı nüfus artışı ve sanayileşme ile ortaya çıkan kirlilik, açlık, yoksulluk gibi problemlerin insanlara olumsuz etkileri olmasına rağmen, insanlar yüzyıllardır bu kaynakların sınırsız olduğunu düşünerek yaşamışlardır (Ruff ve Olson, 2009: 68). Günümüzde gelecek kuşaklara daha yaşanabilir bir çevre bırakabilmek adına birçok sivil toplum kuruluşları, çevre kuruluşları, eğitimciler, akademisyenler, üniversiteler çeşitli etkinlikler düzenlemektedirler. Tüm bu etkinliklerde temel mesaj çevre sorunlarıyla başa çıkmada ve sağlıklı sürdürülebilir bir çevre bilinci oluşturmak amacıyla eğitimlere vurgu yapmaktadırlar.

İlgili alan incelendiğinde yenilenebilir enerji hakkında eğitim açısından yapılmış birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Halder vd. (2014: 599), fen bilgisi öğretmenleriyle

yaptıkları çalışmada öğretmenlerin yenilenebilir enerji kaynakları konusunda sahip oldukları bilginin kabul edilebilir düzeyde olduğunu, ancak yenilenebilir enerji kaynaklarının çevreye olan etkileri konusunda yeterli bilgiye sahibi olmadıklarını ifade etmektedirler. Benzer şekilde Zyadin vd. (2014: 341) öğretmenlerin güneş, rüzgar ve jeotermal enerji gibi yenilenebilir enerji kaynakları hakkında biyokütle gibi diğer enerji kaynaklarına göre daha fazla bilgiye sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Gerek öğrencilerin gerekse öğretmenlerin yenilenebilir enerji konusundaki kavram yanılgılarına sahip olmaları ve bilgi eksikliklerinin olması bu konuları programına alan derslerin programlarında bu konunun öğretimi konusunda eksikliklerinin olduğu meydana çıkarmaktadır (Lay vd., 2013). Bu durumun, özellikle öğretmenlerin yenilenebilir enerji kaynakları konusunu öğretmeye yönelik öz yeterliklerinin ve tutumlarının düzeyi ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Liarakou vd., 2009: 128; Seraphin vd., 2013: 3063). Bireyler özellikle olumsuz etkileri olan bazı enerji kaynaklarına yakın bölgelerde yaşamak istememektedir (Halder vd., 2014: 599; Liarakou vd., 2009: 127; Zyadin vd., 2014: 343). Ancak Liarakou vd. (2009: 128) öğretmenlerin, yenilenebilir enerji kaynakları konusunda yeterli bilgi ve tutuma sahip olsalar bile bu konunun öğretiminde bazı sorunlar yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Gelecek nesillere yaşanılabilir dünya bırakabilmek adına, çevre dostu olan yenilenebilir enerji kaynaklarının öneminin farkında olan, bilinçli ve duyarlı bireylerin yetiştirilmesinin hayati önem taşıdığı görülmektedir. Bilinçli bireylerin yetişmesinin eğitime bağlı olduğu düşünülürse, eğitimin her kademesinde yenilenebilir enerji kaynakları içerikli konulara daha fazla yer verilmelidir. Nitekim Zyadin vd. (2012) de çalışmasında, yenilenebilir enerji eğitiminin mümkün olduğunca erken yaşlarda başlaması, bireylerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik bilgi seviyelerinin artması ve olumlu tutum geliştirmeleri açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumları araştırılan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
2. Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumları okudukları programa göre farklılık göstermekte midir?
3. Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumları sınıf düzeylerine göre farklılık göstermekte midir?

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, mevcut ya da geçmişteki bir durumu var olduğu şekli ile tanımlayan araştırma yaklaşımıdır. Tarama modeli, betimsel bir nitelik taşımaktadır (Karasar, 2013: 183).

3.1. Araştırmanın Önemi

Yenilenebilir enerji kaynakları, insanoğlunun bütün bu problemlerine karşı en uygun alternatif bir çıkış yolu olarak gözükmektedir. Geçmişe yönelik değerlendirme yapıldığında, eğitim sistemlerinin enerji kaynakları seçeneklerini ve enerjinin çevre ve toplum üzerindeki etkilerini anlamamızda bize pek yardımcı olduğu söylenemez. Sosyal değişimlerde etkili olan eğitim, sürdürülebilir toplum için hayati bir rol oynamaktadır.

Eğitim sayesinde yeni gelişmeler hakkında farkındalığın artırılması sağlanabilir. Eğitim ile gelecekte kullanılacak sistemleri ve araçları geliştirecek profesyoneller yetiştirilir (Jennings, 2009: 436). Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artması, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltıp, yenilenebilir enerji kaynaklarının maliyetini düşürecektir. Bu nedenle toplumda oluşacak yenilenebilir enerji kaynakları hakkındaki farkındalık, gelecekte temiz, sürdürülebilir ve çevreci enerji kaynaklarına sahip olabilme adına çok önemlidir. Yenilenebilir enerji kaynakları hakkında tutum, algı, bilgi gibi temel unsurların önemi gittikçe artmaktadır. Bu değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerinin tespit edilip ortaya konulması oldukça önemlidir. Bu yüzden ilkokuldan üniversiteye yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumun geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple bu çalışmada öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumları araştırılmıştır.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmaya 2017-2018 eğitim-öğretim yılı, Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği 1., 2., 3. ve 4. sınıflarda öğrenim gören toplam 421 öğretmen adayı katılmıştır. Tablo 1’de öğretmen adaylarının sınıf seviyesine göre ve toplam üzerinden cinsiyete göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Sınıf Seviyesine Göre Cinsiyet Dağılımı

Okuduğu Program	Cinsiyet	Sınıf Düzeyleri									
		1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Fen Bilgisi	Kız	18	81,82	35	85,37	28	84,85	37	97,37	118	88,06
Öğretmenliği	Erkek	4	18,18	6	14,63	5	15,15	1	2,63	16	11,94
Sınıf	Kız	56	80	59	83,10	66	86,84	63	90	244	85,02
Öğretmenliği	Erkek	14	20	12	16,90	10	13,16	7	10	43	14,98

3.3. Veri Toplama Araçları ve Analiz

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Tutum Ölçeği” uygulanmıştır. Ölçek Güneş, Alat ve Gözüm tarafından (2013: 286) geliştirilmiştir. Ölçeğin “uygulama isteği”, “eğitimin önemi”, “ülke çıkarları” ile “çevre bilinci ve yatırımlar” konularında dört alt boyutu bulunmaktadır. Ölçek maddelerine “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum” ve “Tamamen Katılıyorum” şeklinde yanıtlar verilmektedir. Yapılan bu araştırmada ölçeğin tümü için Alpha güvenirlik katsayısı, .864, “uygulama isteği” alt boyutu için .760, “eğitimin önemi” alt boyutu için .626, “ülke çıkarları” alt boyutu için .699 ile “çevre bilinci ve yatırımlar” alt boyutu için .670 olarak hesaplanmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutum ölçeğinden elde ettikleri bulgular başlıklar şeklinde verilmiştir.

Birinci alt probleme ilişkin bulgular

Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarının araştırıldığı bu çalışmada toplam puan ve alt boyutlar açısından cinsiyet bakımından farkın anlamlı olup olmadığı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Tutum Puanları

Alt boyutlar	Gruplar	N	X	S	sd	t	p
Uygulama isteği	Erkek	59	35,46	5,434	419	,716	,474
	Kız	362	34,98	4,623			
Eğitimin önemi	Erkek	59	25,15	3,393	419	-,484	,474
	Kız	59	25,36	2,981			
Ülke çıkarları	Erkek	59	23,86	4,273	419	,522	,602
	Kız	362	23,56	4,210			
Çevre bilinci ve yatırımlar	Erkek	59	18,56	2,902	419	,966	,335
	Kız	362	18,18	2,784			
Toplam	Erkek	59	103,03	12,705	419	,566	,572
	Kız	362	102,07	11,960			

Araştırma sonuçlarına göre yenilenebilir enerjiye yönelik tutum puanlarının cinsiyetler bakımından farklılık olmadığı görülmektedir.

İkinci alt probleme ilişkin bulgular

Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarının toplam puan ve alt boyutlar açısından eğitim görülen programa göre farkın anlamlı olup olmadığı Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Eğitim Görülen Programa Göre Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Tutum Puanları

Alt boyutlar	Gruplar	N	X	S	sd	t	p
Uygulama isteği	Sınıf	134	36,49	4,096	419	4,341	,000
	Fen	287	34,38	4,877			
Eğitimin önemi	Sınıf	134	25,60	2,742	419	1,232	,219
	Fen	287	25,21	3,164			
Ülke çıkarları	Sınıf	134	23,04	4,499	419	-1,847	,065
	Fen	287	23,86	4,059			
Çevre bilinci ve yatırımlar	Sınıf	134	18,36	2,768	419	,628	,531
	Fen	287	18,17	2,818			
Toplam	Sınıf	134	103,49	11,197	419	1,486	,138
	Fen	287	101,61	12,411			

Araştırma sonuçlarına göre yenilenebilir enerjiye yönelik tutum puanlarının sınıf değişkeni açısından gruplar arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Uygulama isteği alt boyutu açısından Sınıf Öğretmenliği öğretmen adaylarının lehine anlamlı fark olduğu görülmektedir. Toplam puanlar açısından ve diğer alt boyutlar açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Üçüncü alt probleme ilişkin bulgular

Öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre yenilenebilir enerjiye yönelik toplam tutum puanlarını ve alt boyut puanları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Sınıf Düzeylerine Göre Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Tutum Puanları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Uygulama isteği	Gruplar arası	313,481	3	104,494	4,775	,003	2-4 3-4
	Gruplar içi	9125,569	417	21,884			
	Toplam	9439,050	420				
Eğitimin önemi	Gruplar arası	79,996	3	26,665	2,928	,033	3-4
	Gruplar içi	3797,111	417	9,106			
	Toplam	3877,107	420				
Ülke çıkarları	Gruplar arası	242,938	3	80,979	4,677	,003	3-4
	Gruplar içi	7220,221	417	17,315			
	Toplam	7463,159	420				
Çevre bilinci ve yatırımlar	Gruplar arası	59,660	3	19,887	2,565	,054	-
	Gruplar içi	3233,528	417	7,754			
	Toplam	3293,188	420				
Toplam	Gruplar arası	2346,014	3	782,005	5,555	,001	3-4
	Gruplar içi	58703,592	417	140,776			
	Toplam	61049,606	420				

Tablo 4 incelendiğinde her alt boyutta ve toplam tutum puanlarında anlamlı farklılık bulunduğu görülmektedir. Uygulama isteği alt boyutu açısından 4. Sınıfların 2. ve 3. Sınıflar

arasında anlamlı farklılık görülürken eğitimin önemi, ülke çıkarları, çevre bilinci ve yatırımlar ile toplam tutum puanları açısından 4. Sınıfların 3. Sınıflardan anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılık 4. Sınıflar lehine anlamlı fark olarak görülmektedir.

5. TARTIŞMA

Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarının araştırıldığı bu çalışmada toplam puan ve alt boyutlar açısından cinsiyet bakımından anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir. Bu sonucu destekleyen bazı çalışmalar olduğu gibi (Çelikler ve Kara, 2011: 530) farklı sonuçlar veren çalışmalar da bulunmaktadır (Karatepe vd., 2012: 177). Benzer şekilde Fırat vd., (2012: 220) yaptıkları çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre bilgi ve tutumlarının daha iyi olduğunu belirlemişlerdir. Ancak araştırma sonucunda yenilenebilir enerji hakkında genel olarak öğrenci tutumlarının olumlu yönde olduğu ifade etmektedirler. Bu sonuçtan farklı olarak Karatepe vd. (2012: 177) mühendislik öğrencileriyle yaptıkları çalışmada kız ve erkek öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmadığını belirtirlerken yenilenebilir enerji konusunda kız öğrencilerin bilgi ve farkındalıklarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarının araştırıldığı bu çalışmada toplam puan ve alt boyutlar açısından eğitim görülen program bakımından sadece uygulama isteği alt boyutu açısından anlamlı fark gözlenmiştir. Bu fark sınıf öğretmenliği grubu lehinedir. Benzer şekilde Fırat vd. (2012: 219) yaptıkları çalışmada bölümler arasında yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutum puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu; sınıf öğretmenliğinde okuyan öğrencilerin okul öncesi öğretmenliğinde okuyan öğrencilere göre daha yüksek puana sahip olduklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Çelikler ve Kara (2011: 532) ilköğretim matematik ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını araştırdıkları çalışmalarında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tutumlarının daha olumlu olduğunu tespit etmişlerdir.

Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarının araştırıldığı bu çalışmada toplam puan ve alt boyutlar açısından eğitim görülen sınıf düzeyi bakımından sadece çevre bilinci ve yatırımlar alt boyutu açısından anlamlı fark gözlenmemiştir. Tutumun “uygulama isteği”, “eğitimin önemi”, “ülke çıkarları” alt boyutlarında ve toplam tutum puanları açısından anlamlı fark gözlenmiştir. Bu fark özellikle 3. ve 4. Sınıf arasında 4. sınıflar lehine olacak şekilde ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Fırat vd. (2012: 220) yaptıkları çalışmada birinci sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye ilişkin tutumlarının üst sınıflarda öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç

Zarnikau'nun (2003: 1665) yaptığı çalışma sonucu ile örtüşmemektedir. Bu farklılığın özellikle son sınıftaki öğretmen adaylarının çevre ile ilgili aldıkları dersten dolayı yenilenebilir enerji hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu yüzden olumlu tutuma sahip oldukları hakkında bir çıkarım yapıldığını ifade etmektedirler.

Bireylerin yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını incelemek için farklı değişkenlerle yurt dışında birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Eurobarometer, 2006; Pedersen, Hallberg ve Wayne, 2007; Pedersen ve Larsman, 2008: 379). Artan enerji talebine bağlı olarak yenilenebilir enerji kavramının eğitim boyutu önem kazanmıştır (Keser vd, 2003: 132). Ancak ülkemizde yenilenebilir enerji hakkında yeterli düzeyde çalışma yapılmadığını göstermektedir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyeli üzerine daha fazla çalışma yapıldığı ifade edilmektedir (Açıkgöz, 2011: 609). Literatürde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutum üzerine birçok araştırma (Gökmen vd., 2010; Halder vd., 2010; Halder vd., 2014; Kılınç, Stanisstreet ve Boyes, 2009; Sözen ve Coşkun, 2017; Yuenyong, Jones ve Yutakom, 2008; Zyadin vd., 2012) varken, öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarını inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Farklı değişkenlerin (yerleşim yeri, almış oldukları çevre eğitimi, anne-baba eğitim durumu, sınıf düzeyi vb.) yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarını araştırmış olsalar da özellikle geleceğe yöne verecek öğretmen ve öğretmen adaylarının bu enerji türüne yönelik tutum, bilgi ve farkındalık gibi farklı değişkenler açısından daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Aynı zamanda Kaldellis, Kapsali ve Katsanou'nun (2012: 37) Yunanistan'da yaptıkları çalışmada olduğu gibi halkın yenilenebilir enerji konusunda bilgileri arttıkça olumlu tutuma sahip olduklarını gösteren çalışmalara da ihtiyaç vardır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının tanınması bilinmesi olumlu tutum geliştirilmesinde eğitimin önemli bir faktör olduğu bilinmektedir. Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ilgili yeterli bilgiye sahibi olmamaları (Bilen, Özel ve Sürücü, 2013: 103; Cebesoy ve Karışan, 2017:1408; Karakaya-Cırt, 2017: 21) kendi öğrencilerinin de bu enerji kaynakları konusunda yeterli bilgi, değer ve davranış kazanmalarına engel olacaktır. Yenilenebilir enerji kaynakları ile yeterli bilgiye sahip olan öğretmenler, öğrencilerine bu kaynakları günlük yaşamlarında kullanabilecekleri uygun yeterlilikleri kazandırmada rehber olabileceklerdir (Liarakou, Gavrilakis ve Flouri, 2009: 128). Özellikle sınıf ve fen bilimleri öğretmenlerinin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutum, farkındalık, algı ve davranışları eğitim verdikleri öğrencilerin de bu konudaki algı, farkındalık tutum ve davranışlarını etkileyecektir. Özellikle bu konularda çevre eğitiminin (Genç, 2015: 106), yenilenebilir enerji türlerine yönelik eğitimin (Çelikler, Yılmaz ve Aksan, 2016: 111; Çolak, Kaymakçı ve Akpınar, 2012: 61; Keramitsoglou, 2016) önemli olduğu ortaya konmuştur.

Enerji kaynaklarının hızla tüketilmesi sonucunda insanoğlunun enerji arayışı artarak devam etmektedir. Bu kapsamda alternatif enerji kaynaklarıyla ilgili gerekli bilgi, tutum, davranış ve farkındalıkların küçük yaşlardan itibaren kazandırılması gerekmektedir. Bu yüzden her seviye ve branştaki öğretmenlerin yenilenebilir enerji ile ilgili yeterli bilgi ve tutuma sahip olmaları sağlanmalı ve öğretmen eğitiminde yenilenebilir enerji kaynaklarına yer verilmelidir. Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgilerinin artması ve yenilenebilir enerji kaynakları konusunda olumlu tutum geliştirmeleri onların sınıf içi öğretim uygulamalarına da yansıtacaktır. Dolayısıyla, öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumlarını artırıcı çalışmalar ve eğitimler verilmelidir. Bunun için hizmet öncesi eğitimlerde bu konulara uygun dersler açılmalı ve mevcut olan derslerin ders içerikleri bu kapsamda güncellenmelidir.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, C. (2011). Renewable energy education in Turkey. *Renewable Energy*, 36(2), 608–611.
- Aksu, C. (2011). Güney Ege Bölgesi (Aydın-Denizli-Muğla) Yenilenebilir Enerji Çalışma Raporu, *T.C Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA)*.
- Bayraç, N. H. (2011). Küresel rüzgâr enerjisi politikaları ve uygulamaları. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 37-57.
- Bilen, K., Özel, M., & Sürücü, A. (2013). Fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36) 101-112.
- Cebesoy, Ü. B., & Karışan, D. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik bilgilerinin, tutumlarının ve bu kaynakların öğretimi konusundaki öz-yeterlik algılarının incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1377-1415.
- Çelikler, D. & Kara, F. (2011). İlköğretim Matematik Ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Yenilenebilir Enerji Konusundaki Farkındalıkları. *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications 27-29 Nisan, Antalya*.
- Çelikler, D., Yılmaz, A., & Aksan, Z. (2016). Determining the attitudes towards renewable energy sources of twelfth grade students attending different types of high schools. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World*, 6, Special Issue 1, 103-113.
- Çevre ve Orman Bakanlığı (2009). Birleşmiş milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi Kyoto protokolü. *Resmî Gazete*. Tarih: 13.05.2009. Sayı: 27227.
- Çolak, K., Kaymakçı, S. & Akpınar, M. (2012). Sosyal bilgiler öğretim programında, ders kitaplarında ve öğretmen adaylarının görüşlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının yeri, *Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2012, İstanbul.
- Eurobarometer (2006) Energy Attitudes towards energy. European Commission, Brussels
- Fırat, A., Sepetçioğlu, H. & Kiraz, A. (2012). Öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel Sayı 1*, 216-224
- Genç, M. (2015). The project-based learning approach in environmental education. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 24(2), 105–117, doi:10.1080/10382046.2014.993169
- Gökmen, A., Atık, AD., Ekıcı, G., Çimen, O. & Altunsoy, S. (2010). Analysis of high school students' opinions on the benefits and harms of nuclear energy in terms of environmental values. *Procedia Social and Behavioral Science*, 2(2): 2350-2356.
- Gülsaç, I. I. (2009). Okyanuslardan gelen enerji dalga enerjisi. *Bilim ve Teknik Dergisi*, Mayıs 2009, 58-61.
- Güneş, T., Alat, K. & Gözüm, A. İ. C. (2013). Fen öğretmeni adaylarına yönelik yenilenebilir enerji kaynakları tutum ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi- Journal of Educational Sciences Research*, 3(2), 269-289.
- Halder, P., Havu-Nuutinen, S., Pietarinen, J., Zyadin, A., & Pelkonen, P. (2014). Subject knowledge and perceptions of bioenergy among school teachers in India: Results from a survey. *Resources*, 3(4), 599-613.
- Halder, P., Pietarinen, J., Nuutinen, S. & Pelkonen, P. (2010). Young citizens' knowledge and perceptions of bioenergy and future policy implications. *Energy Policy*, 38(6): 3058-3066.

- Hatunoğlu, E. E. (2010). Biyoyakıt politikalarının tarım sektörüne etkileri. *DPT Uzmanlık Tezleri Genel Müdürlüğü*. Yayın No: 2814.
- Jennings, P. (2009). New directions in renewable energy education. *Renewable Energy*, 34(2), 435-439.
- Kaldellis, J.K., Kapsalı, M. & Katsanou, E. (2012). Renewable energy applications in Greece-What is the public attitude? *Energy Policy*, 47: 37-48.
- Karakaya-Cirit, D. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin bilgileri. *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(3) 21-43.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri (25. Baskı)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karatepe, Y., Varbak- Neşe, S., Keçebas, A., & Yumurtacı, M. (2012). The levels of awareness about the renewable energy sources of university students in Turkey. *Renewable Energy*, 44, 174-179.
- Keramitsoglou, K. M. (2016). Exploring adolescents' knowledge, perceptions and attitudes towards Renewable Energy Sources: A colour choice approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 59, 1159-1169.
- Keser, Ö., Özmen, H., & Akdeniz, F. (2003). Energy, environment, and education relationship, in developing countries' policies: A case study for Turkey. *Energy Sources*, 25(2), 123-133.
- Kılınç, A., Stanisstreet, M., & Boyes, E. (2009). Incentives and disincentives for using renewable energy: Turkish students' ideas. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13, 1089-1095.
- Külekçi, Ö.C. (2009). Yenilenebilir enerji kaynakları arasında jeotermal enerjinin yeri ve Türkiye açısından önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 83-91. Retrieved from <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/47/1155/13594.pdf>
- Lay, Y. F., Khoo, C. H., Treagust, D. F., & Chandrasegaran, A. L. (2013). Assessing secondary school students' understanding of the relevance of energy in their daily lives. *International Journal of Environmental and Science Education*, 8(1), 199-215.
- Liarakou, G., Gavrilakis, C. & Flouri, E. (2009). Secondary school teachers' knowledge and attitudes towards renewable energy sources. *Journal of Science Education and Technology*, 18(2): 120-129.
- Pedersen, E. & Larsman, P. (2008). The Impact of visual factors on noise annoyance among people living in the vicinity of wind turbines. *Journal of Environmental Psychology*, 28, 379-389.
- Pedersen, E., Hallberg, L. R-M. & Persson Wayne, K. (2007) Living in the vicinity of wind turbines. A grounded theory study. *Qualitative Research in Psychology*, 4 (1-2), 49 - 63.
- Ruff, C. L. & Olson M.A. (2009). The attitudes of interior design students towards sustainability. *International Journal of Technology and Design Education*, 19(1), 67-77.
- Seraphin, K. D., Philippoff, J., Parisky, A., Degnan, K., & Warren, D. P. (2013). Teaching energy science as inquiry: Reflections on professional development as a tool to build inquiry teaching skills for middle and high school teachers. *Journal of Science Education and Technology*, 22(3), 235-251.
- Sözen, E., & Coşkun, M. (2017). Evaluating the fatih project applications in the turkish educational system according to teachers' viewpoints (Turkey). *Educational Research and Reviews*, 12(12), 617-626.
- Tutar, F. & Eren, V. M. (2011). Geleceğin enerjisi: Hidrojen ekonomisi ve Türkiye. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 3 (6), 1-25.
- Uluatam, E. (2010). Yenilenebilir enerji teşvikleri. *Ekonomik Forum*, 10, 34-41.
- Ünal, E. (2006). Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Yenilenebilir Enerji Piyasaları, Uzmanlık Tezi, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Ankara, 2006
- Varınca, B. K. & Gönüllü, T. M. (2006). Türkiye'de güneş enerjisi potansiyeli ve bu potansiyelin kullanım derecesi, yöntemi ve yaygınlığı üzerine bir araştırma. *Ughek'2006: I. Ulusal Güneş ve Hidrojen Enerjisi Kongresi*. 21-23 Haziran 2006. ESOGÜ. Eskişehir.
- World Wild Fund for Nature (2011). *The energy Report 100 % renewable energy by 2050*. Gland, Switzerland.
- Yakıncı, Z. D., & Kök, M. (2017). Yenilenebilir Enerji Ve Toplum Sağlığı. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 5(1), 43-55.
- Yuenyong, C., Jones, A. & Yutakom, N. (2008) A comparison of Thailand and New Zealand students' ideas about energy related to technological and societal issues. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 6: 293-311.
- Zarnikau, J. (2003). Consumer demand for 'Green Power' and energy efficiency. *Energy Policy*, 31:1661-72.
- Zyadin, A., Puhakka, A., Ahponen, P., & Pelkonen, P. (2014). Secondary school teachers' knowledge, perceptions, and attitudes toward renewable energy in Jordan. *Renewable Energy*, 62, 341-348.
- Zyadin, A., Puhakka, A., Ahponen, P., Cronberg, T., & Pelkonen P. (2012). School students' knowledge, perceptions, and attitudes toward renewable energy in Jordan. *Renewable Energy*, 45, 78-85. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.renene.2012.02.002>.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Sarıca, R. (2019). “2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılında Değiştirilen Üniversite Giriş Sınav Sisteminin Ortaöğretim 12. Sınıf Öğrencilerinin Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 822-846
Geliş Tarihi / Received Date: 03.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 21.12.2018

Araştırma Makalesi

2017-2018 EĞİTİM-ÖĞRETİM YILINDA DEĞİşTİRİLEN ÜNİVERSİTE GİRİş SINAV SİSTEMİNİN ORTAÖĞRETİM 12. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN GÖRÜşLERİ DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Rabia SARICA

Ahi Evran Üniversitesi, rabiasarica@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8725-3646

Öz

2017-2018 eğitim-öğretim yılında, hâlihazırda Yükseköğretime Giriş Sınavı (YGS) ve Lisans Yerleştirme Sınavı (LYS) adı verilen, iki aşamalı bir sınav sisteminden oluşan üniversite giriş sınav sistemi değiştirilerek Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) adını almıştır. Üniversite giriş sınav sisteminin sadece ismi değil aynı zamanda sınavdaki oturum sayısı, sınav tarihleri, soru sayıları ve soruların branşlara göre dağılımları da değiştirilmiştir. Buna göre, sınav; Temel Yeterlilik Testi (TYT) ile Alan Yeterlilik Testi (AYT) olmak üzere iki oturumdan oluşmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı lise 12. sınıf öğrencilerinin değişen sınav sistemi ile ilgili olarak görüşlerini ortaya çıkarmak ve bu çerçevede üniversite giriş sınav sistemini değerlendirmektir. Çalışma, nitel bir araştırmadır ve veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Çalışmanın verileri içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre eğitim-öğretim dönemi içerisinde yapılan değişikliklerin bazı öğrenciler üzerinde kaygı ve strese neden olduğu fakat sınavın ileri bir tarihte uygulanmasının öğrenciler tarafından olumlu karşılındığı söylenebilir. Çalışmanın bulgularında, öğrencilerin olumlu ve olumsuz olarak algıladıkları diğer durumlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Giriş Sınav Sistemi, Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS), Ortaöğretim.

EVALUATION OF THE UNIVERSITY ENTRANCE EXAMINATION SYSTEM CHANGED IN 2017-2018 ACADEMIC YEAR IN THE CONTEXT OF 12TH GRADE STUDENTS' OPINIONS

Abstract

In the 2017-2018 academic year, the two-stage university entrance examination system, called the Entrance Examination for Higher Education (YGS) and the Undergraduate Placement Examination (LYS), was changed. The changing examination system is called as the Higher Education Institutions Examination (YKS). Not only the name of the university entrance examination system, but also the number of sessions in the exam, exam dates, number of questions and the distribution of questions by branches have been changed. According to this, the exam consists of two sessions: Basic Proficiency Test (TYT) and Field Proficiency Test (AYT). In this context, the aim of this study is to reveal opinions of the 12th grade high school students about the changing examination system and to evaluate the university entrance examination system within this framework. The research is a qualitative study and the data was obtained by semi-structured interview form. The data of the study were analyzed using content analysis technique. According to the results of the study, it can be said that the changes made

¹ Bu çalışma, X. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde sunulan sözlü bildirin genişletilmiş halidir.

during the education period caused anxiety and stress on some students but the application of the examination at a later date was welcomed positively by the students. In the findings of the study, other conditions that students perceived as positive and negative were included.

Keywords: University Entrance Examination System, Examination of Higher Education Institutions, Secondary Education.

1. GİRİŞ

Örgün eğitimin en üst basamağını oluşturan yükseköğretim, eğitim sistemi içinde çok önemli bir yere sahiptir. Yükseköğretim; ortaöğretimin üzerine en az iki yıl öğrenim hizmeti veren fakülte, enstitü, yüksekokul, meslek yüksekokulu, konservatuar, uygulama ve araştırma merkezleri, yüksek teknoloji enstitüleri gibi kurumları kapsamaktadır. Yükseköğretimin kapsamı çok geniş olmakla birlikte kısaca ifade etmek gerekirse bu seviyedeki eğitim ve öğretimin amaçları: bireylere ilgi ve kabiliyetlerine göre eğitim vermek, ülkenin ihtiyacı olan, gerekli bilgi ve becerilerle donanmış, istihdama yönelik insan gücünü yetiştirmek, bilimsel çalışmalar yapmak ve sonuçlarını toplumun genel kültür ve eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla yayınlamaktır (Şişman, 2018: 315).

Bireyleri belirli bir mesleğe yönelik olarak yetiştiren yükseköğretim kurumları, lise veya dengi okullardan mezun olan adayları bir takım sınavlar vasıtasıyla seçme ve yerleştirme işlemine tabi tutarak kendi sistemine öğrenci olarak kabul etmektedir. Eğitim sistemimiz içinde yükseköğretime geçiş olarak adlandırılan bu süreç Arslan (2004: 37) tarafından “eğitim sistemimizin kapanmayan yarısı” şeklinde tabir edilmektedir. Arslan’a (2004: 37-38) göre yükseköğretime geçiş süreci toplumun tüm kesimlerini etkilemekte, eğitsel yönünün yanında toplumsal, ekonomik boyutları olan, gündemden düşmeyen bir konu olarak eğitim sistemimizin en başat sorunları arasındadır ve bu nedenle bu süreci, ülke olarak hâlihazırdaki şartlarımıza uygun, işlevsel bir geçiş sistemi benimseyerek yürütmemiz gerekmektedir. Kelecioğlu (2002: 135) ise üniversite giriş sınav sisteminin, eğitim sistemimizde karşılaştığımız en büyük sorunlardan biri olduğunu ve bu durumun yükseköğrenim görmek isteyen öğrenci sayısının yükseköğretim kurumlarının kontenjanlarından fazla olmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Son yıllarda yükseköğretim kurumlarının kontenjanlarının arttırıldığı bilinmektedir. Fakat bazı bölümlerin/programların istihdam kaygısı, popülerlik gibi bir takım nedenlerden dolayı öğrenciler tarafından tercih edilmemesi ve bu nedenle kapatılmalarının gündeme gelmesi, başka bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Ülkemiz eğitim sisteminde, ortaöğretim kurumlarından mezun veya mezun olabilecek durumdaki öğrenciler genellikle belirli bir meslek edinmek için yükseköğretime devam etmek istemekte ve bunun için de üniversite giriş sınavlarına girmektedirler. Eğitim sistemimizle ilgili olarak Köse (1999: 52), yükseköğretim öncesi eğitim-öğretimin ve bu süreçteki öğrenci,

veli, öğretmen vb. tüm paydaşların çabalarının tamamen üniversite giriş sınavına yönelik ve bu sınava odaklı olarak devam ettiğini ifade etmektedir.

Öğrencilerin, mesleklerini; üniversite giriş sınavı ve bu sınavdaki başarılarıyla belirledikleri böylesine önemli bir sınavın eğitim tarihimizde farklı uygulamaları mevcuttur. 1971 yılında; sınava giren öğrencilerin aldıkları puana ve tercihlerine göre merkezi yerleştirmenin yapılması, 1982 yılında; lise diploma notunun belirli oranlarda ve ortaöğretim başarı puanı (OBP) ismiyle sınavdan alınan puana eklenmesi, 1987 yılında; sınava giren adaylardan öncelikle tercihlerinin alınması ve bu tercihlerle ilişkili olarak adaylara belirli test gruplarını cevaplama imkânının tanınması, 1999 yılında; Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS) ve Öğrenci Yerleştirme Sınavı (ÖYS) olarak gerçekleştirilen iki aşamalı sınavın ikinci aşaması olan ÖYS'nin kaldırılması ve ÖSS adıyla tek sınav olarak uygulanması, 2010 yılında ise sınavın tekrar iki aşamalı hale dönüştürülerek yapılması üniversite giriş sınav sisteminin eğitim sistemimiz içindeki değişkenliğine örnek olması bakımından manidardır (Temli-Durmuş ve Kasa, 2015: 166). Arslan (2004: 40), yükseköğretime öğrenci seçmek ve yerleştirmek maksadıyla yapılan üniversite giriş sınav sisteminde, 1999'da yapılan değişiklikten sonra da kısmen küçük değişikliklerin yapıldığını ve bu sürecin günümüze kadar böyle işlediğini vurgulamaktadır.

Üniversite giriş sınavının sıklıkla değiştirilmesi, günümüze kadar süregelen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak 2017-2018 eğitim-öğretim yılında yapılan değişiklikle, Yükseköğretime Giriş Sınavı (YGS) ve Lisans Yerleştirme Sınavı (LYS) adı verilen iki aşamalı bir sınav sisteminden oluşan üniversite giriş sınav sistemi değiştirilerek Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) adını almıştır. Sınavla ilgili değişiklik, yalnızca sınavın ismiyle ilgili değil aynı zamanda sınavın içerik ve soru sayıları, uygulanması ve formatıyla da ilgilidir. Sınavla ilgili olarak yapılan değişiklikler ve bunlarla ilgili güncellemeler Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından duyurulmuş ve ilan edilmiş, “yükseköğretim kurumları sınavları sıkça sorulan sorular” gibi dokümanlar hazırlanarak, bu kurumların internet sitesinde yayınlanmasıyla süreç içinde paydaşlara bilgilendirmesi yapılmıştır. Öncelikle sınavın uygulanışı ile puan türü bakımından yapılan değişiklikler şu şekilde özetlenebilir: eski sınav sistemi olan YGS ve LYS Mart- Haziran aylarında, 3 hafta sonunda, 5 gün ve 6 oturum şeklinde gerçekleştirilirken, YKS'nin haziran ayında, 1 hafta sonu, 2 gün ve 3 oturum şeklinde uygulanması planlanmıştır. Eski sınav sisteminde 18 puan türü yer alırken, yeni sınav sisteminde 5 puan türü bulunmaktadır (YÖK, 2018: 1-14). Bu değişikliklere bakılarak sınavın uygulanmasıyla ilgili sadeleştirmeye gidildiği söylenebilir.

YKS; birinci oturum temel yeterlik testi (TYT) ile ikinci oturum alan yeterlik testi (AYT) ve yabancı dil testini (YDT) kapsayacak şekilde 2 oturumdan oluşmaktadır. YÖK

(2018: 1-14) tarafından hazırlanan dokümanda ifade edildiğine göre TYT; sayısal ve sözel bölümlerde öğrencilerde bulunması gereken bilgi, beceri ve yetkinlikleri içermekte ve eski sınav sisteminde bu kısımda 160 soru yer alırken YKS'de Türkçe, temel matematik, fen bilimleri ve sosyal bilimlerden 120 soru bulunmaktadır. TYT tüm adaylar için zorunlu iken AYT ve YDT isteğe bağlıdır. TYT'de yer alan Türkçe testinde genel olarak okuma, okuduğunu anlama ve yorumlama, Türkçeyi düzgün kullanma, temel kelime ve cümle bilgisi ve imla kuralları gibi yeterliliklerin ölçüleceği belirtilmektedir.

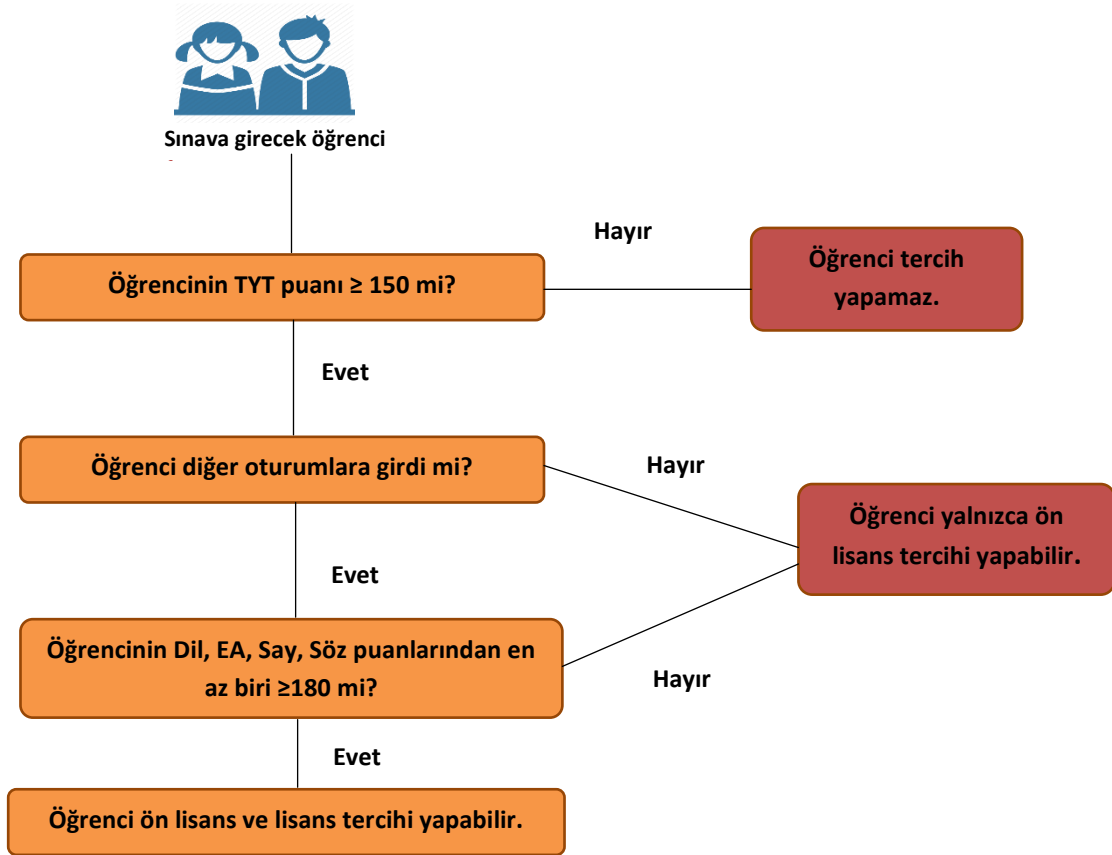
TYT'de bulunan temel matematik testinde ise temel matematik kavramları, bu kavramlarla işlem yürütme, matematiksel ilişkileri kullanarak işlem yapabilme ve bunları günlük hayatta karşılaşılan problemlerde kullanabilme gibi becerilerin ölçüleceği ifade edilmektedir. Benzer şekilde TYT sosyal bilimler testinde; coğrafya, din kültürü ve ahlak bilgisi, felsefe, tarih ile ilgili, fen bilimleri testinde ise fizik, kimya, biyoloji derslerine yönelik temel bilgi ve yeterliliklerin ölçüleceği vurgulanmaktadır. Sınavın ilk oturumu olan TYT'de Türkçe ve matematik testlerinin her birinden 40'ar soru, sosyal bilimler ve fen bilimleri testlerinin her birinden 20'şer olmak üzere toplam 120 soru bulunmaktadır ve TYT ile ilgili örnek sorular ÖSYM tarafından yayınlanmaktadır. Buna göre Türkçe ve matematik testlerinin sınavdaki ağırlığı %33, fen ve sosyal bilimler testlerinin ağırlığı %17 olarak belirtilmektedir (YÖK, 2018: 2-12). Bu istatistiklerden de anlaşılacağı üzere yapılan değişikliklerden en önemlilerinden biri de soru sayılarıdır.

TYT ile YGS arasındaki fark; TYT'nin sadece bilgi değil yeterlilikler temelli bir ölçme ve değerlendirmeyi esas alması olarak ifade edilmekte ve bunun farklı lise türlerinde öğrenim gören öğrenciler için fırsat eşitliğini sağlayacağı belirtilmektedir. Yine YGS'de ezberci dayalı, TYT'de ise daha çok bilgiyi kullanmaya dayalı soruların bulunacağı ve bu soruların Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) ortak müfredatına göre hazırlanacağı vurgulanmaktadır. YGS'de yer alan YGS-1, YGS-2, YGS-3, YGS-4, YGS-5, YGS-6 puan türleri YKS'de TYT puanı olarak hesaplanmaktadır. Öğrencilerin TYT puanlarının geçerliliği 2 yıl olarak bildirilmekte ve bu puanla sınavın ikinci oturumuna katılmaksızın meslek yüksekokullarını tercih edebilecekleri ifade edilmektedir (YÖK, 2018: 2-14).

Eski sınav sisteminde, ikinci oturumda bulunan soru sayısı 340 iken, YKS'de ikinci oturum kapsamında gerçekleştirilen AYT'de 160 soru yer almaktadır. Ayrıca yeni sınav sistemindeki YDT soru sayısı değişmemiş, eski sınav sistemindeki soru sayısı olan 80 olarak kalmıştır. AYT'deki branşlara göre soru dağılımı ise şu şekildedir: Türk Dili ve Edebiyatı ve sosyal bilimler 1 testinden 40 soru (Türk Dili ve Edebiyatı: 24, coğrafya 1: 6, tarih 1: 10), matematik testinde 40 soru, sosyal bilimler 2 testinde 40 soru (coğrafya 2: 11, din kültürü ve

ahlak bilgisi: 6, felsefe, mantık, psikoloji, sosyoloji derslerini kapsayan felsefe grubu: 12, tarih 2: 11), fen bilimleri testinde 40 soru (biyoloji: 13, fizik: 14, kimya: 13) bulunmaktadır (YÖK, 2018:1-7). Bu noktada, eski sınav sistemine oranla soru sayılarının ciddi miktarlarda azaltıldığı anlaşılmaktadır.

YKS’de, puanlar eski sınav sisteminde olduğu gibi 100-500 puan aralığında yer almakta ve ortaöğretim başarı puanı (OBP) adayların puanlarına eklenmektedir. YKS’de, adaylar ön lisans bölümlerine TYT’den aldıkları puanla, lisans bölümlerine ise dil, sözel, sayısal ve eşit ağırlık gibi alanlardan alıkları puan ile yerleştirileceklerdir (YÖK, 2018: 2-10). Bu süreç YKS kılavuzunda, aşağıda Şekil-1deki gibi ifade edilmektedir (ÖSYM, YÖK, 2018: 27).

Şekil-1. YKS Tercih Süreci (YKS Kılavuzu, 2018)

Şekil 1’de de görüldüğü üzere öğrencilerin tercih yapabilmeleri için öncelikle TYT’den 150 ve üzeri puan almaları gerekmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi TYT birinci oturumdur ve yalnızca bu oturuma katılıp ikinci oturuma katılmayan adaylar, puanları 150 ve üzeri ise yalnızca ön lisans programlarını tercih edebilmektedir. Lisans programlarını tercih etmek isteyen adayların, ikinci oturuma da katılması gerekmele birlikte puanlarının 180 ve üzeri olması icap etmektedir. Öğrenciler, TYT’den alınan puanın % 40’ı ve AYT’den

alınan puanın % 60'ı alınarak oluşturulacak ham puana ortaöğretim başarı puanının eklenmesi sonucu ortaya çıkan puan ile tercih yapmaktadır. Tabi ki YDT, dil bölümü öğrencilerinin girdiği bir sınavdır. Ortaöğretim başarı puanının hesaplanma şekli ise değiştirilmeyerek, eski sistemdeki yöntemin uygulanacağı belirtilmiştir (YÖK, 2018: 1-14).

2017-2018 eğitim-öğretim yılında, üniversite giriş sınav sistemi ile ilgili olarak yapılan değişiklikler yukarıda özetlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı yapılan değişikliklerle ilgili olarak 12. sınıf öğrencilerinin görüşlerinin ortaya çıkarılması ve bu çerçevede değiştirilen üniversite giriş sınav sisteminin değerlendirilmesidir. Bu bağlamda çalışmada, araştırmanın alt problemleri olan aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

✓ 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminin değişmesi hakkındaki genel görüşleri nelerdir?

✓ 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişiklikler ile ilgili görüşleri nelerdir?

✓ 12. sınıf öğrencilerinin soruların branşlara dağılımı hakkındaki görüşleri nelerdir?

✓ 12. sınıf öğrencilerinin sınav sistemi değişikliğinin zamanlaması hakkındaki görüşleri nelerdir?

✓ Üniversite giriş sınav sisteminin değişmesi, 12. sınıf öğrencilerini etkilemiş midir? Etkilediyse nasıl etkilemiştir?

Üniversite giriş sınavı birey olarak hayatımızda deneyimlediğimiz en önemli sınavlardan biridir. Çünkü bu sınavdaki performansın sonucuyla; yükseköğretim görme, meslek edinme, belirli bir alanda uzmanlaşma gibi süreçler belirlenmektedir. Bu bağlamda, üniversite giriş sınavı ve bu sınav ile ilgili yapılan değişikliklerin öğrenciler tarafından nasıl algılandığı çok önemlidir. Bu sınav yalnızca öğrenciler için önemli değildir. Ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin statü ve değerleri, öğrencilerini bu sınava hazırlamaktaki beceri ve yetkinlikleriyle biçimleniyor demek yanlış olmayacaktır. Çocukları ortaöğretime geçme aşamasında olan veliler, okulun ve öğretmenlerin üniversite giriş sınav sistemindeki başarısını esas alarak tercihlerine yön vermektedir. Bu durum toplumumuz için artık yadsınmayan bir gerçek olarak gündemdedir. Öğretmenler kendileri ile ilgili olarak konuşurken öğrencilerinin bu sınavdaki performanslarını kendi başarı/sızlıkları olarak ifade edebilmektedirler. Kısacası öğretmenlerin, okulların ve okul yönetimlerinin başarı veya başarısızlıkları ve diğer paydaşlar tarafından nasıl algılandıkları bu sınavla direkt ve sıkı sıkıya ilişkilidir denebilir. Tüm bunlara ek olarak, veliler arasında çocuklarının bu sınavdaki performansları zaman zaman övünç vesilesi olabilmektedir.

Üniversite giriş sınavı veya yeni ismiyle YKS; öğretmen, öğrenci, veli, idare, MEB vb. tüm paydaşlar açısından önemlidir. Dolayısıyla bu sınavla ilgili olarak yapılan tüm değişiklikler ve doğal olarak bunların birincil etkisi öğrencilerle ilgili olacağı için bu konudaki düşüncelerinin ortaya çıkarılması önemlidir. Konuyla ilgili ortaya konan öğrenci görüşleri, yapılmakta veya yapılacak olan diğer çalışmalara yön verecek, ışık tutacak mahiyettedir. Bu nedenle, öğrencilerin değiştirilen sınav sistemine yönelik görüşlerinin ortaya konulması ve sınav sisteminin bu bağlamda değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Ekiz'e (2009: 31) göre nitel araştırmaların en belirgin özelliği, üzerinde çalışılan konunun, çalışmada yer alan bireylerin perspektifinden ele alınmasıdır. Nitel araştırma; olay ve olguları kendi bağlamlarında, holistik bir yaklaşımla ele alan ve doküman analizi, görüşme, gözlem gibi veri toplama tekniklerinin sıklıkla kullanıldığı bir araştırma yaklaşımı olarak ifade edilmektedir (Yıldırım, 1999: 10).

Bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımlarından durum çalışması benimsenmiştir. Bir durum, olgu veya olayda meydana gelen değişim ve farklılıkları anlamının önemli olduğu süreçlerde kullanılan durum çalışması; bahsedilen durum veya olay ile ilgili faktörlerin bütüncül bir yaklaşımla araştırıldığı, ilişkili durumdan nasıl etkilendikleri ve o durumu nasıl etkiledikleri üzerine odaklanan, araştırma konusu olan duruma yönelik sonuçların ortaya konulduğu bir desendir ve durum çalışmalarında ortaya konulan sonuçların genellenmesi söz konusu olmamakla birlikte benzer durumların anlaşılması noktasında önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 77). Bu çalışmada, üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklerle ilgili öğrenci görüşleri araştırılmış, öğrencilerin bu durumu nasıl karşıladıkları, bu durumdan nasıl etkilendikleri incelenmiş ve revize edilen üniversite giriş sınav sistemi öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Osmaniye'nin Kadirli ilçesinde, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında bir Anadolu lisesinde öğrenim görmekte olan 47 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada, ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede, araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş kriterler kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 112). Bu çalışmada, ölçüt olarak kullanılan kriterler: katılımcıların 12. sınıf öğrencisi olmaları ve gönüllülük esaslıdır. Katılımcıların 25'i kız, 22'si erkek öğrencidir ve yaşları 17-19 aralığında değişmektedir. 12. sınıfta sayısal, sözel, eşit ağırlık, dil gruplarında öğrenim görmekte olan öğrencilerin, konuyla ilgili görüşlerine başvurulmuştur.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın verileri araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Detaylı verilere ulaşabilmek ve anlamlı sorular hazırlamak amacıyla araştırmacı, konusu yeni sınav sistemi olan bir komisyon toplantısına katılmıştır. Bu komisyonda, ilgili okul müdür ve müdür yardımcıları, branş öğretmenleri ve rehber öğretmenler bulunmaktadır. Daha sonra sorular hazırlanmış ve eğitim fakültesinde görev yapmakta olan bir öğretim üyesine sunularak uzman görüşüne başvurulmuştur. Aynı zamanda sorular, dil ve anlatım yönünden bilim uzmanlığına sahip bir Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni tarafından kontrol edilmiştir.

Uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak sorular oluşturulmuş ve forma son hali verilmiştir. Formda demografik bilgilerin dışında açık uçlu 5 soru bulunmaktadır. Öğrencilere araştırma hakkında bilgi verilmiş, bu bilgilerin kimseyle paylaşılmayacağı, bilimsel bir çalışma için kullanılacağı gibi hususlar açıklanarak soruları samimiyetle cevaplamaları istenmiştir. Öğrencilere formlar verilmiş ve soruları rahat bir ortam ve geniş bir zamanda cevaplayabilmeleri için süre tanınmış, araştırmacıdan etkilenmemeleri sağlanarak toplanan verilerin güvenilir olmasına dikkat edilmiştir.

Çalışma kapsamında toplanan veriler, içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2011: 227), içerik analizinde, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar altında anlaşılır bir şekilde sunulduğunu ifade etmektedir. Verilerin analizi sürecinde, öncelikle öğrencilerden gelen veriler araştırmacı tarafından elektronik ortama aktarılmıştır. Soru hazırlama sürecinde uzman görüşüne başvuru alan öğretim üyesinden verilerin analizi sürecinde de yardım alınmıştır. Araştırmacı ve öğretim üyesi öncelikle birbirinden bağımsız bir şekilde veri setini okumuşlardır. Daha sonra ham verileri ikinci bir kez okuyan öğretim üyesi ve araştırmacı olası kodları çıkarmıştır. Bundan sonraki aşamada benzer ve ilgili kodların hangi tema altında yer alacağı belirlenmiştir. Araştırmacı ve öğretim üyesi bu noktada araştırmanın alt problemlerinde yer alan soruların tema olarak kabul edilebileceği veya oluşturulan kodlara göre yeni tema oluşturulabileceği noktasında görüş birliğine varmıştır. Araştırmacı ve öğretim üyesinin oluşturdukları kodlar ve temaların uyum oranı, Miles ve Huberman (1994: 64) tarafından geliştirilen görüş birliği / (görüş birliği + görüş ayrılığı) X 100 formülü kullanılarak hesaplanmış ve bu oran .89 olarak bulunmuştur. Çalışmada, betimsel istatistik (frekans, yüzde gb.) değerleri verilmiş ve her bir alt problemle ilgili veriler tablolar halinde sunulmuştur. Ayrıca öğrenci görüşlerinden direkt alıntılara yer verilmiş ve çalışmanın katılımcıları olan öğrencilere ait görüşlerin sunulmasında, Ö₁, Ö₂, Ö₃, Ö₄, ... şeklindeki bir kullanım tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın alt problemlerine yönelik bulgular tablolar halinde sunulmuş ve katılımcı görüşlerine direk alıntılar yoluyla yer verilmiştir. Her bir alt probleme yönelik bulgular; tema, olumlu görüşlere yönelik kodlar, olumsuz görüşlere yönelik kodlar, sıklık (f), yüzde (%), katılımcılar başlıkları altında sunulmuş ve ardından yorumlanmıştır.

1. Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın birinci alt problemi olan; 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminin değişmesi hakkındaki genel düşüncelerine yönelik görüşlerinin analizinden elde edilen bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. 12. Sınıf Öğrencilerinin Üniversite Giriş Sınav Sisteminin Değişmesi Hakkındaki Genel Görüşleri

Tema	Olumlu Görüşlere Yönelik Kodlar			Katılımcılar	Olumsuz Görüşlere Yönelik Kodlar			Katılımcılar
	f	%			f	%		
Üniversite giriş sınav sisteminin değişmesi	Faydalı oldu	11	15,1	Ö _{2, 3, 6, 7, 19, 22, 27, 28, 43, 45, 47}	Öğrencileri olumsuz etkiliyor	16	21,9	Ö _{12, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 30, 31, 35, 36, 42, 44}
	Önceki sınav sisteminden daha iyi	1	1,4	Ö ₃₉	Sınav sisteminin sık sık değişmesi yanlış	9	12,3	Ö _{3, 4, 5, 9, 20, 32, 33, 38, 42}
	Kolay, anlaşılır bir sistem	1	1,4	Ö ₁₆	Sınav sisteminin değişmesi yanlış	9	12,3	Ö _{1, 21, 25, 29, 33, 34, 35, 37, 44}
					Değişikliğin zamanlaması	7	9,6	Ö _{6, 7, 12, 14, 29, 31, 47}
					Gereksiz	5	6,8	Ö _{8, 10, 12, 30, 38}
					Sınav sistemi değişikliğinin ilanı	5	6,8	Ö _{2, 7, 24, 33, 44}
					Faydalı değil	4	5,5	Ö _{10, 31, 34, 33}
					Eski sınav sistemi daha iyiydi	4	5,5	Ö _{11, 21, 29, 41}
					Adil değil	1	1,4	Ö ₂₇
Olumlu ve Olumsuz Görüşlerin Toplam Frekansı / Yüzdesi						73	100	
Olumlu Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						13	17,9	
Olumsuz Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						60	82,1	

Tablo 1’de de görüldüğü üzere 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminin değişmesine yönelik olumlu görüşleri “*faydalı oldu, önceki sınav sisteminden daha iyi, kolay, anlaşılır bir sistem*” kodları altında toplanmaktadır. Sınav sisteminin değişmesine yönelik olumsuz görüşleri ise “*öğrencileri olumsuz etkiliyor, sınav sisteminin sık sık değişmesi yanlış, sınav sisteminin değişmesi yanlış, değişikliğin zamanlaması, gereksiz, sınav sistemi değişikliğinin ilanı, faydalı değil, eski sınav sistemi daha iyiydi, adil değil*” kodları altında toplanmaktadır. 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminin değişmesine yönelik olumsuz görüşlerinin (% 82,1) olumlu görüşlerine (% 17,9) oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu alt problemle

ilgili öğrenci görüşlerinden alıntılar, öncelikle olumlu ardından olumsuz görüşlere yönelik kodlar başlığı altında yer alan görüşlerin frekans büyüklükleriyle uyumlu olacak şekilde sırasıyla verilmiştir. Buna göre katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö 47: *“Açıkçası iyi olduğunu düşünüyorum ama ileride ne olur bilemem”*

Ö39: *“Bu sistem bence daha iyi bir sistemdir. Çünkü ilk sınavımızın puanı iki yıl geçerli ve ilk sınav mantık ağırlıklı fakat ikinci sınav bilgi ağırlıklıdır”*

Ö16: *“Bence herkes yalnızca kendi alanı ile ilgili bölümü yapacağı için kolay ve anlaşılır bir sistem. Zorlayıcı olduğunu düşünmüyorum”*

Ö13: *“Üniversite sınavının sürekli değişmesi öğrenci psikolojisini kötü etkiliyor. Mesela şuan sınav hakkında pek bir şey düşünemiyoruz”*

Ö3: *“Bir daha değişiklik olmasın”*

Ö33: *“Ben sınav öğrencisi olarak sistemin değişmesini sonuna kadar kınıyorum”*

Ö6: *“Dönem ortasında değişmesi hiç iyi olmadı ama sistem güzel”*

Ö8: *“Önemli olan sınav sistemini değiştirmekten ziyade daha iyi bir eğitim sistemi bulup bunu daimi yapmak. Gereksizdi bence sistemin değişmesi”*

Ö2: *“Değişiklik olmasının yanı sıra bunun daha erken açıklanmasını beklerdim”*

Ö10: *“Bence saçma olmuş, ... sınav sisteminin değişmesi bir işe yaramayacak”*

Ö29: *“Sınav sistemi değişikliği bence güzel bir şey olmadı çünkü öğrenciler sınavın var olduğuna tam anlamıyla motive olamadı. Yani sınav öğrencisi havasına girilmedi. Bana kalırsa eski sistem daha modern ve daha yenilikçi”*

Ö27: *“...sosyal puanı ile fen puanının aynı olması adaletsizlik olarak düşünüyorum”*

2. Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın ikinci alt problemi olan, 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik görüşlerinin analizinden elde edilen bulgular Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. 12. Sınıf Öğrencilerinin Üniversite Giriş Sınav Siteminde Yapılan Değişikliklere Yönelik Görüşleri

Tema	Olumlu Görüşlere Yönelik Kodlar	f	%	Katılımcılar	Olumsuz Görüşlere Yönelik Kodlar	f	%	Katılımcılar
Üniversite giriş sınav siteminde yapılan değişiklikler	Sınav tarihi	8	13,1	Ö _{1, 10, 14, 16, 19, 26, 40, 47}	Soru sayıları yetersiz	21	34,4	Ö _{5, 9, 11, 14, 17, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 44, 46, 47}
	Soru sayısının azalması	6	9,8	Ö _{6, 7, 32, 36, 40, 45}	Kapsam geçerliliği düşük	12	19,7	Ö _{6, 7, 11, 14, 17, 20, 21, 22, 25, 35, 38, 41}
	Faydalı	3	5	Ö _{2, 15, 19}	Oturum tarihlerinin arka arkaya olması	8	13,1	Ö _{8, 12, 13, 15, 18, 29, 36, 40}
					Yerleştirme sistemi	2	3,3	Ö _{1, 45}
					Oturum sayısı	1	1,6	Ö ₂₃
Olumlu ve Olumsuz Görüşlerin Toplam Frekansı / Yüzdesi						61	100	
Olumlu Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						17	27,9	
Olumsuz Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						44	72,1	

Tablo 2’de de görüldüğü üzere 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik olumlu görüşleri “*sınav tarihi, soru sayısının azalması, faydalı*” kodları altında toplanmaktadır. Sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik olumsuz görüşleri ise “*soru sayıları yetersiz, kapsam geçerliliği düşük, oturum tarihlerinin arka arkaya olması, yerleştirme sistemi, oturum sayısı*” kodları altında toplanmaktadır. 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik olumsuz görüşlerinin (% 72,1) olumlu görüşlerine (% 27,9) oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu alt problemle ilgili öğrenci görüşlerinden alıntılar, öncelikle olumlu ardından olumsuz görüşlere yönelik kodlar başlığı altında yer alan görüşlerin frekans büyüklükleriyle uyumlu olacak şekilde sırasıyla verilmiştir. Buna göre katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö10: “*Sınav tarihlerini ertelemek mantıklı daha rahat hissediyoruz*”

Ö7: “*Sınav sorularının azalması güzel ama çalıştığımız bazı konuların çıkmaması üzücü*”

Ö2: “*Eski sistemin ezberci anlayışının önüne geçilmeye çalışılması olumlu bir hareket*”

Ö11: “*Soru sayısı olarak edebiyat soruları çok az bir TM’ cinin edebiyat bilgisini ölçmeye yetmez*”

Ö25: “*Diyelim ki 4 yıl boyunca 1 dersten 50 konu görüyorsak 10 soru sorulması amaca hizmet etmeyecek*”

Ö12: “*Sınavın iki gün üst üste olmasının iyi olmadığını düşünüyorum. Birinin stresinden kurtulamamışken bir diğeri stresini yaşıyoruz...*”

Ö1: “*Yerleşmelerde sorun olacağını düşünüyorum*”

Ö23: “*Oturum sayısı 1 tane olmalı*”

3. Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın üçüncü alt problemi olan, 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemindeki soruların branşlara dağılımına yönelik görüşlerinin analizinden elde edilen bulgular Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. 12. Sınıf Öğrencilerinin Yeni Üniversite Giriş Sınav Sitemindeki Soruların Branşlara Dağılımına Yönelik Görüşleri

Tema	Olumlu Görüşlere Yönelik Kodlar			Olumsuz Görüşlere Yönelik Kodlar				
	f	%	Katılımcılar	f	%	Katılımcılar		
Yeni üniversite giriş sınav sitemindeki sorunların branşlara dağılımı	Yeterli	13	28,3	Ö _{1, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 32, 34, 39, 40, 43, 46}	Soru sayısı yetersiz	28	60,9	Ö _{2,3,4,5,8, 9,11,12,13,14,15, 17, 20, 22, 25, 26, 27,28,29,31, 33, 35, 36, 37, 38, 41, 44, 47}
	Katsayılar düzenlenmeli	2	4,3	Ö _{1, 2}	Sorular zorlayıcı olacak	2	4,3	Ö _{14, 26}
	Türkçe ve matematiğin önemsenmesi iyi	1	2,2	Ö ₃₈				
Olumlu ve Olumsuz Görüşlerin Toplam Frekansı / Yüzdesi						46	100	
Olumlu Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						16	34,8	
Olumsuz Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						30	65,2	

Tablo 3'te de görüldüğü üzere 12. sınıf öğrencilerinin değiştirilen üniversite giriş sınav sistemindeki soruların branşlara dağılımına yönelik olumlu görüşleri “*yeterli, katsayılar düzenlenmeli, Türkçe ve matematiğin önemsenmesi iyi*” kodları altında toplanmaktadır. Sınav sistemindeki soru dağılımlarına yönelik olumsuz görüşleri ise “*soru sayısı yetersiz, sorular zorlayıcı olacak*” kodları altında toplanmaktadır. 12. sınıf öğrencilerinin yeni üniversite giriş sınav sistemindeki soruların branşlarına yönelik olumsuz görüşlerinin (%65,2) olumlu görüşlerine (%34,8) oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu alt problemle ilgili öğrenci görüşlerinden alıntılar, öncelikle olumlu ardından olumsuz görüşlere yönelik kodlar başlığı altında yer alan görüşlerin frekans büyüklükleriyle uyumlu olacak şekilde sırasıyla verilmiştir. Buna göre katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö46: “*Soruların branşlara göre dağılımı iyi olmuş*”

Ö1: “*Branşlara göre sorular iyi ama katsayılar düzenlenmeli*”

Ö38: “*Türkçe ve matematiğin bu kadar üstüne düşülmesi güzel bence aynı puan olması çok güzel...*”

Ö8: “*Edebiyat soru sayısı çok az. Eşit ağırlık öğrencisini sayısalardan ayıran edebiyattı. Şimdi soru sayısı az ve sayısal öğrencisi kolaylıkla eşit ağırlık bölümünden tercih yapabilecek*”

Ö12: “*Soru sayılarının az olduğunu düşünüyorum. Mühendislik okuyacak biri 20 fen sorusu çözmeli. 24 edebiyat sorusunun bir eşit ağırlıklı ve sözelci için az olduğunu düşünüyorum.*”

Ö14: “*Edebiyat sınavının soruları çok az ve zorlayıcı olacak*”

4. Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın dördüncü alt problemi olan, 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinin zamanlamasına yönelik görüşlerinin analizinden elde edilen bulgular Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. 12. Sınıf Öğrencilerinin Üniversite Giriş Sınav Sistemi Değişikliğinin Zamanlamasına Yönelik Görüşleri

Tema	Olumlu Görüşlere Yönelik Kodlar	f	%	Katılımcılar	Olumsuz Görüşlere Yönelik Kodlar	f	%	Katılımcılar
Üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinin zamanlaması	İyi	3	7,1	Ö _{19, 22, 47}	Erken açıklanmalı ve öğrenciler bilgilendirilmeli	21	50	Ö _{1, 3, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 24, 25, 33, 36, 40, 41, 43, 44, 45, 46}
					Hatalı	17	40,5	Ö _{2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 25, 31, 34, 35, 40, 44}
					Daha fazla değişiklik olmasın	1	2,4	Ö ₃
Olumlu ve Olumsuz Görüşlerin Toplam Frekansı / Yüzdesi						42	100	
Olumlu Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						3	7,1	
Olumsuz Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi						39	92,9	

Tablo 4'te de görüldüğü üzere 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinin zamanlamasına yönelik olumlu görüşleri “iyi” kodu altında toplanmaktadır. Üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinin zamanlamasına yönelik olumsuz görüşleri ise “erken açıklanmalı ve öğrenciler bilgilendirilmeli, hatalı, daha fazla değişiklik olmasın” kodları altında toplanmaktadır. 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinin zamanlamasına yönelik olumsuz görüşlerinin (%92,9) olumlu görüşlerine (%7,1) oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu alt problemle ilgili öğrenci görüşlerinden alıntılar, öncelikle olumlu ardından olumsuz görüşlere yönelik kodlar başlığı altında yer alan görüşlerin frekans büyüklükleriyle uyumlu olacak şekilde sırasıyla verilmiştir. Buna göre katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö22: “İyi bir zamanlama”

Ö13: “... en azından yaz tatilinde söylenmiş olsaydı çalışma düzenimizi ona göre ayarlardık”

Ö14: “Sınav değişikliği sınavdan en az 1 sene önce olmalı...”

Ö24: “Keşke daha önce açıklansaydı sınava 6 ay kala değil.”

Ö5: “Zamanlaması kesinlikle yanlış. Damdan düşer gibi iki milyon insanın hayatını etkileyen bir sınav öyle bir anda değiştirilmemeliydi”

Ö10: “Çok mantıksız. Dönem ortasında sınav sistemi değiştirilmez”

Ö3: “Bir daha değişiklik olmasın”

5. Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın beşinci alt problemi olan, üniversite giriş sınav sistem değişikliğinin 12. sınıf öğrencilerini etkileyip etkilemediği ve etkilediyse nasıl etkilendiğine yönelik görüşlerinin analizinden elde edilen bulgular Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. 12. Sınıf Öğrencilerinin Üniversite Giriş Sınav Sistemi Değişikliğinden Etkilenip Etkilenmedikleri Ve Etkilendilerse Nasıl Etkilendiklerine Yönelik Görüşleri

Tema	Olumlu Görüşlere Yönelik Kodlar			Katılımcılar	Olumsuz Görüşlere Yönelik Kodlar			Katılımcılar
	f	%			f	%		
Üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinin öğrenciler üzerindeki etkileri	Etkilemedi	8	16	Ö _{3,4,17,22, 23,35,39,47}	Kaygı ve stres arttı	12	24	Ö _{1,2,6,7,11,13,14, 16, 18, 31, 33, 34}
	Moral-motivasyonum arttı	4	8	Ö _{5, 23, 27,46}	Etkiledi	7	14	Ö _{9, 10, 14, 21, 32, 45, 46}
					Moral-motivasyonum azaldı	6	12	Ö _{8, 12,29,30,33,40}
					Psikolojim bozuldu	5	10	Ö _{6, 13, 33, 36, 41}
					Korktum	3	6	Ö _{18, 36, 37}
					Çalışma sürem azaldı	2	4	Ö _{15, 33}
					Belirsizlik	2	4	Ö _{33, 43}
					Umursamıyorum	1	2	Ö ₂₅
					Olumlu ve Olumsuz Görüşlerin Toplam Frekansı / Yüzdesi	50	100	
					Olumlu Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi	12	24	
				Olumsuz Görüşlerin Toplam Görüşlerdeki Frekansı / Yüzdesi	38	76		

Tablo 5’te de görüldüğü üzere 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinden etkilenip etkilenmediklerine ve etkilendilerse nasıl etkilendiklerine yönelik olumlu görüşleri “*etkilemedi, moral-motivasyonum arttı*” kodları altında toplanmaktadır. Öğrencilerin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinden etkilenip etkilenmediklerine ve etkilendilerse nasıl etkilendiklerine yönelik olumsuz görüşleri ise “*kaygı ve stres arttı, etkiledi, moral-motivasyonum azaldı, psikolojim bozuldu, korktum, çalışma sürem azaldı, belirsizlik, umursamıyorum*” kodları altında toplanmaktadır. 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinden etkilenip etkilenmediklerine ve etkilendilerse nasıl etkilendiklerine yönelik olumsuz görüşlerinin (%76) olumlu görüşlerine (%24) oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu alt problemle ilgili öğrenci görüşlerinden alıntılar, öncelikle olumlu ardından

olumsuz görüşlere yönelik kodlar başlığı altında yer alan görüşlerin frekans büyüklükleriyle uyumlu olacak şekilde sırasıyla verilmiştir. Buna göre katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö17: *“Pek bir değişim olmadı. Aynı”*

Ö35: *“Olmadı. Sonuçta bir sınava gireceğiz. Yapacak bir şey yok.”*

Ö5 : *“Sınavın ileri tarihe alınması (eski sınav sistemine göre) moralimi düzeltti”*

Ö27: *“Bence iyi oldu. Motivasyon olarak zamanımız daha da arttı”*

Ö13: *“Sınav anında ne yapacağımız hakkında tedirgin oluyoruz...”*

Ö18: *“Evet benim için oldu. Sürekli karar değiştirdim, ne yapacağımı bilmeyen bir duruma geldim ve korktum. Bu da gerilmeme ve strese girmeme sebep oldu.”*

Ö32: *“Ders çalışmamı ters yönde etkiliyor...”*

Ö12: *“Evet oldu. Bütün moral ve motivasyonum senenin ortasında sistem değişince haliyle düştü”*

Ö36: *“Psikolojim ilk başta çok bozuldu. Yapamayacağım korkusu oldu. İlk başta sosyal yok dediler sosyale çalışmayı bıraktım.”*

Ö18: *“Üniversite sınavı şuan beni fazlasıyla korkutuyor”*

Ö15: *“Yıl içinde değişmesi sınava olan çalışmamı azalttı ve kötü yönde etkiledi”*

Ö33: *“Nasıl bir sınavla karşı karşıya geleceğimi bilmediğim için sürekli bir endişe içindeyim”*

Ö25: *“Artık o kadar sık sistem değişiyor ki umursamıyorum yani”*

4. TARTIŞMA

Bu bölümde, çalışmanın bulguları ilgili literatür kapsamında tartışılmıştır. Ancak üniversite giriş sınav sistemi değişikliği 2017-2018 eğitim-öğretim yılı içinde gerçekleştirilmiş olup alan yazında yeni üniversite giriş sınav sistemi ile ilgili direkt bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, her bir alt problem kapsamında konuyla ilgili genel literatür ve çalışmanın kendi bulguları kapsamında tartışılmıştır.

Bu çalışmanın birinci alt problemi; 12. sınıf öğrencilerinin üniversiteye giriş sınav sisteminin değişmesi ile ilgili genel görüşleridir. Üniversite giriş sınav sisteminin değişmesine yönelik, öğrenciler olumlu ve olumsuz görüşlere sahiptir. Buna göre olumlu görüşler *“ faydalı oldu, önceki sınav sisteminden daha iyi, kolay, anlaşılır bir sistem”* kodları altında toplanmaktadır. Sınav sisteminin değişmesine yönelik olumsuz görüşleri ise *“ Öğrencileri olumsuz etkiliyor, sınav sisteminin sık sık değişmesi yanlış, sınav sisteminin değişmesi yanlış, değişikliğin zamanlaması, gereksiz, sınav sistemi değişikliğinin ilanı, faydalı değil, eski sınav sistemi daha iyiydi, adil değil”* başlıkları altında toplanmaktadır. Bu alt probleme yönelik, öğrencilerin olumlu görüşlerine (% 17,9) oranla daha fazla olumsuz görüşlere (% 82,1) sahip

oldukları anlaşılmaktadır. Yılmaz ve Altinkurt (2011: 942) tarafından yapılan çalışmada, Türk eğitim sisteminin en önemli sorunlarından birinin merkezi sınavlar olduğu belirtilmektedir. Gür ve Çelik (2009: 29-30) tarafından Türkiye’de Milli Eğitim Sistemi Yapısal Sorunlar ve Öneriler başlığıyla hazırlanan raporda, üniversite giriş sınav sisteminin sıklıkla değiştiği ancak sorunların çözülemediği ifade edilmektedir. Aynı çalışmada, bu durumun nedeni; yapılan değişikliklerin bütünsel olmayıp parçalı iyileştirmeler olması şeklinde açıklanmaktadır. Yine aynı raporda, üniversite giriş sınav sisteminde sık sık değişikliğe gidilmesinin ve dolayısıyla yapılan değişikliklerin zaman zaman ortaöğretimde önceden hesap edilemeyen bir takım problemlere neden olduğuna dikkat çekilmektedir.

Eğitim sisteminde, sık sık ve plansız yapılan değişikliklerin, kademeler arası geçişlerin doğru bir şekilde yapılamamasının ve çoktan seçmeli testlere dayanan ulusal çapta yapılan sınavların eğitimde bir takım nitelik ile ilgili sorunlara yol açtığı vurgulanmaktadır (Can, 2015: 294). Karlı ve Üstüner (2001: 35) üniversite giriş sınav sistemindeki değişikliğe ilişkin öğrenci algılarını inceledikleri çalışmada, son yirmi yılda üniversite giriş sınav sisteminde pek çok kez değişiklik yapıldığını ve bu değişikliklerin hem pozitif hem negatif bir takım durumları beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Bahsi geçen çalışmada, öğrencilere yöneltilen “yeni sınav sisteminin getirdiği değişiklikleri genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz” sorusuna yönelik olarak öğrencilerin, % 34,6’sının olumlu, % 29,4’ünün olumsuz düşüncelere sahip olduğu ve % 36,8’inin kararsız olduğu bulgusu yer almaktadır. Bu çalışmada ise öğrencilerin üniversite giriş sınav sisteminin değişmesine yönelik genel düşüncelerinin olumsuz olduğu bulgusu ortaya çıkmıştır. Bu farklılık, bu çalışma ile Karlı ve Üstüner’in (2001: 43) çalışmasında incelenen üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklerin içeriğinden kaynaklanmış olabilir. Bahsi geçen çalışmada, üniversite sınav sisteminde yapılan değişikliğin; okul puanı uygulaması olduğu ve bu uygulamanın öğrencilerin ders çalışmasına, yine öğrenci ve velilerin okula ilgisine bir etkisinin bulunmadığı ifade edilmektedir. Oral’a (2012: 11) göre ise yükseköğretime giriş sınavının daha etkili olabilmesi için sınavın kendinde format değişikliği yapmak gerekmektedir.

Bu çalışmanın ikinci alt problemi; 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik görüşleridir. Üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik, öğrenciler olumlu ve olumsuz görüşlere sahiptir. Buna göre olumlu görüşler “*sınav tarihi, soru sayısının azalması, faydalı*” kodları altında toplanmaktadır. Sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik olumsuz görüşler ise “*soru sayıları yetersiz, kapsam geçerliliği düşük, oturum tarihlerinin arka arkaya olması, yerleştirme sistemi, oturum sayısı*” başlıkları altında toplanmaktadır. Bu alt probleme yönelik, öğrencilerin olumlu görüşlerine (% 27,9) oranla daha fazla olumsuz görüşlere (% 72,1) sahip oldukları

anlaşılmaktadır. Üniversite giriş sınav sisteminde yapılan en önemli değişikliklerden biri soru sayılarıdır. Berberoğlu ve arkadaşları (2012: 10-21) geniş ölçekli sınavlarda kapsam geçerliliğini inceledikleri çalışmada, kapsam geçerliliğinin bütün ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinde dikkate alınması gereken önemli bir özellik olduğunu belirtmektedir. Ülkemizde, geniş çapta yapılan sınavlardan olan seviye belirleme sınavı (SBS) ve yükseköğretime giriş sınavı (YGS) soru örneklerinin incelendiği bahsi geçen çalışmada, bu sınavlarla ilgili olarak kapsam geçerliliği noktasında sorunlar olduğu ifade edilmektedir.

Bir başka merkezi sınav olan SBS ile ilgili olarak yapılan bir çalışmada, sınavın Türkçe dersine ait kapsam geçerliliğini kısmen sağladığı belirtilmektedir (Gültekin ve Arhan, 2015: 69). Can (2017: 113-119) tarafından yapılan çalışmada ise öğretmen adaylarının, merkezi sınavlar ile ilgili olarak soruların hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi sürecine yönelik olumsuz görüşlere sahip oldukları ve yine merkezi sınavların geçerlilik, güvenilirlik, kullanışlılık gibi bir ölçme aracında bulunması gereken temel özelliklere yeterli seviyede sahip olmadıklarına yönelik düşünceleri ifade edilmektedir. Merkezi sınavlara yönelik geçerlik ve güvenilirlikle ilgili endişelere farklı çalışmalarda dikkat çekilmektedir (Berberoğlu ve diğerleri, 2012: 10-21; Can, 2017: 111; Görmez ve Coşkun, 2015: 21; Karakaya ve Tavşancıl, 2008: 987). Başkan ve Alev (2009: 29) tarafından yapılan çalışmada ise bir diğer merkezi sınav olan KPSS'nin öğretmenlik meslek derslerine yönelik kapsam geçerliliği incelenmiş ve sınavda yer alan soruların lisans programındaki dersler açısından dağılımının uygun olmadığı, kazanılan davranışların kısıtlı bir kısmının sınavda ölçüldüğü bulgusu yer almaktadır. Bu çalışmalardan farklı olarak Özden (2007: 84), ÖSS sınav sorularını kapsam ve düzey bakımından değerlendirdiği çalışmasında, sınavda yer alan soruların ortaöğretim kimya programına göre kapsam ve düzey yönünden uygun olduğu ancak bazı konulardan soru sorulmadığını belirtmektedir. İkinci alt probleme yönelik olarak ortaya konan öğrencilerin sahip olduğu bir diğer olumsuz görüş sınavın yerleştirme kısmı ile ilgilidir. Bu bulguyla benzer şekilde, Gürbüz Türk ve Kıncal (2018: 33, 42), yükseköğretime geçişte uygulanan sınavlarda yapılan değişikliklerle ilgili olarak süreç ve faktörlerde bir takım değişiklikler yapılmış olsa da yerleştirme açısından büyük farklılıkların olmadığını, yükseköğretimdeki arz-talep tutarsızlığının devam ettiği sürece farklı model, uygulama ve sınav arayışının devam edeceğinin altını çizmektedir.

Bu çalışmanın üçüncü alt problemi; 12. sınıf öğrencilerinin yeni üniversite giriş sınav sistemindeki soruların branşlara dağılımına yönelik görüşleridir. Üniversite giriş sınav sistemindeki soruların branşlara dağılımına yönelik, öğrenciler olumlu ve olumsuz görüşlere sahiptir. Buna göre olumlu düşünceler “*yeterli, katsayılar düzenlenmeli, Türkçe ve*

matematiğin önemsenmesi iyi” kodları altında toplanmaktadır. Sınav sistemindeki soruların dağılımına yönelik olumsuz görüşleri ise *“soru sayısı yetersiz, sorular zorlayıcı olacak”* başlıkları altında toplanmaktadır. Bu alt probleme yönelik, öğrencilerin olumlu görüşlerine (% 34,8) oranla daha fazla olumsuz görüşlere (% 65,2) sahip oldukları anlaşılmaktadır. Soruların branşlara dağılımı ile ilgili olumlu görüşlere örnek olarak; Ö18’in *“bence yeterli”*, Ö32’nin *“bence tam olması gerektiği gibi”*, Ö39’un *“soruların branşlara göre dağılımı böyle iyi”* şeklindeki düşünceleri verilebilir. Soruların branşlara dağılımına yönelik olumsuz görüşlere örnek olarak ise Ö2’nin *“Türkçe-Matematik (TM) öğrencisi olarak edebiyat gibi önemli bir dersin soru sayısının daha fazla olmasını beklerdim”*, Ö3’ün *“Edebiyat ve coğrafya sorularının azaltılması çok kötü olmuş. Edebiyatta 600 sayfa kitap çalışıyorsun, ezber yapıyorsun 24 soru çıkıyor...”*, Ö9’un *“Branşlara göre orantılı dağıtılmalı, herkese kendi alanından daha fazla soru sorulmalı”*, Ö12’nin *“Soru sayılarının az olduğunu düşünüyorum. Mühendislik okuyacak öğrenci 20 fen sorusu çözmemeli, soru sayısı arttırılmalı. 24 edebiyat sorusunun bir eşit ağırlıklı ve sözelci için az olduğunu düşünüyorum”* şeklindeki düşünceleri verilebilir. Üniversite giriş sınav sistemindeki en önemli değişikliklerden bir tanesi soru sayılarının azaltılması ve bunların branşlara göre dağılımıdır. Bir önceki sınav sisteminin birinci oturumunda 160, ikinci oturumunda ise 340 soru sorulmaktaydı. Yapılan değişiklikle birlikte YKS birinci oturumdaki (TYT) soru sayısı 120’ye, ikinci oturumdaki soru sayısı (AYT) ise 160’a düşürülmüştür. Örneğin; AYT’deki fen bilimleri soru dağılımları biyoloji, 13; fizik 14; kimya 13 şeklindedir. TYT sosyal bilimler soru dağılımları ise coğrafya, felsefe, tarih; 5, din kültürü ve ahlak bilgisi 5 olarak dağıtılmıştır (YÖK, 2018: 1-7). Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere soru sayıları ciddi miktarlarda düşürülmüştür ve bu durum öğrenciler tarafından çoğunlukla olumsuz olarak algılanmıştır denebilir.

Bu çalışmanın dördüncü alt problemi; 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinin zamanlamasına yönelik görüşleridir. Üniversite giriş sınav sisteminin değişikliğinin zamanlamasına yönelik, öğrenciler olumlu ve olumsuz görüşlere sahiptir. Buna göre olumlu düşünceler *“iyi”* kodu altında toplanmaktadır. Sınav sistemi değişikliğinin zamanlamasına yönelik olumsuz görüşleri ise *“erken açıklanmalı ve öğrenciler bilgilendirilmeli, hatalı, daha fazla değişiklik olmasın”* başlıkları altında toplanmaktadır. Bu alt probleme yönelik, öğrencilerin olumlu görüşlerine (% 7,1) oranla daha fazla olumsuz görüşlere (% 92,9) sahip oldukları anlaşılmaktadır. Eğitim sistemimiz de son yıllarda önemli değişiklikler yapılmaktadır. Öğretim programları güncelleme-revize çalışmaları, Fatih projesi kapsamında tüm okullara akıllı tahta kurulması, TEOG sınavının kaldırılması ve 2017-2018 eğitim-öğretim yılında yapılan üniversite giriş sınav sisteminin değişmesi bunlardan

bazılarıdır. Tüm bu gelişmeler, eğitim sistemimizin sorunlarını çözmeye yönelik atılan olumlu adımlar olarak görülebilir. Bunlardan biri olan üniversite sınav sisteminin değişikliği de sınavla ilgili yapıcı birtakım değişiklikler içermektedir. Ancak sınav sistemi değişikliğinin dönem içinde yapılması, sınava yakın bir zamanda ilan edilmesi, değişikliklerin netleştirilme süresinin uzaması gibi durumlar bu çalışmanın sonuçlarında da görüldüğü gibi öğrenciler tarafından olumsuz algılanmıştır ve sınav değişikliği ile ilgili haberler gündemi uzunca bir süre meşgul etmiş, öğrenci, veli ve öğretmenlerin kaygıları zaman zaman ekranlara yansımıştır. Bakırcı ve Kırıcı (2018: 384) tarafından yapılan çalışmada, yeni sınav sistemi açıklanmadan TEOG'un kaldırılmasının paydaşlar üzerinde bir takım çelişki ve tereddütleri yarattığı, kaygılarını arttırdığı ve öğrencilerin derse yönelik ilgi ve motivasyonlarını azalttığı ifade edilmektedir. Benzer şekilde Can (2017: 108), merkezi sınavlarla ilgili olarak öğrenci, veli ve toplumun bu konudaki ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Üniversite giriş sınavı veya yeni adıyla YKS; öğrencilerin eğitim hayatlarındaki en önemli sınavlardan biridir. Çünkü bu sınav, bireylerin mesleğini seçme ve geleceğini yönlendirme noktasında belirleyicidir. Dolayısıyla böyle önemli ve sınava giren öğrenci sayısının milyonları bulduğu bir sınavın hazırlık sürecinin de kolay olmayacağı söylenebilir. Öğrencilerin bu süreç içerisinde kaygı, stres, endişe, bıkkınlık, yılgınlık, yorgunluk vb. duygu durumlarıyla karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz görünmektedir. Ünsal-Barlas ve arkadaşları (2010: 18), eleme temeline dayanan bu tarz sınavların öğrencilerin kendilik algıları üzerinde zaman zaman olumsuz yansımalarının olabileceğini bildirmektedir. Öğrencilerin hayatlarında böylesi önemli yer tutan, milyonlarca öğrenci ile birlikte ailelerinin de bu sınavlara hazırlık sürecinden maddi ve manevi olarak etkilendikleri düşünülürse öğrencilerin, sınav sistemi değişikliği ile ilgili zamanlama hususunu olumsuz algılamaları anlaşılabilir bir durumdur.

Bu çalışmanın beşinci alt problemi; 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinden etkilenip/etkilenmedikleri ve etkilendilerse nasıl etkilendiklerine yönelik görüşleridir. Üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinden etkilenip/etkilenmedikleri ve etkilendilerse nasıl etkilendiklerine yönelik olarak öğrenciler, olumlu ve olumsuz görüşlere sahiptir. Buna göre olumlu düşünceler “*etkilemedi, moral-motivasyonum arttı*” kodları altında toplanmaktadır. Sınav sistemi değişikliğinden etkilenip/etkilenmedikleri ve etkilendilerse nasıl etkilendiklerine yönelik olumsuz görüşleri ise “*kaygı ve stres arttı, etkiledi, moral-motivasyonum azaldı, psikolojim bozuldu, korktum, çalışma sürem azaldı, belirsizlik, umursamıyorum*” başlıkları altında toplanmaktadır. Bu alt probleme yönelik, öğrencilerin olumlu görüşlerine (% 24) oranla daha fazla olumsuz görüşlere (% 76) sahip oldukları

anlaşılmaktadır. Baştürk (2011: 69), üniversiteye hazırlanma sürecinin öğrencilerin öğrenmeleri üzerine olumsuz etkileri bulunduğunu bildirmektedir. Bu hususun, pek çok ve farklı nedenleri olabilir. Ancak öğrencilerin sınava hazırlık sürecinde yaşadıkları kaygı, stres, endişe vb. duyguların belirli bir seviyenin üzerinde olmasının, öğrenmeyi negatif yönde etkilediği bilinen bir gerçektir.

Ülkemizde lise öğrencilerinin hayatının, yoğun okul ders programları, sınava hazırlık süreci ve aldıkları özel dersler nedeniyle ağır bir tempoda geçtiği vurgulanmaktadır ve bu durumun, lise öğrencilerinin yaşadığı yoğun stresin kaynağı olduğu, aşırı stresin ise tükenmişlikle sonuçlanabileceği ifade edilmektedir (Kutsal ve Bilge, 2012: 284-285). Benzer şekilde Büyüköztürk (2016: 348) de, üniversiteye giriş ve diğer merkezi sınavların öğrencilerde yüksek stres ve kaygıya neden olduğunu, öğrencilerin baskı altında hissettiklerini belirtmekte ve aileler, öğretmenler, okul yöneticileri gibi paydaşların öğrencilerle ilgili yüksek başarı beklentilerinin, bu durumun nedeni olduğunu ifade etmektedir. Hatta sadece bir kez uygulanan bu sınavlarda gösterilen performansla ilgili olarak, var olup/olmama şeklinde toplumda bir algı olduğunu belirten Büyüköztürk (2016: 348), bu sınavlardaki başarılarına göre öğrencilerin çok şey kaybedebileceğini veya kazanabileceğini ifade etmektedir.

Eğitim-öğretim hayatında bir kez deneyimlenen ve YKS gibi sonuçları belirleyici olan sınavların, öğrenciler üzerinde olumsuz duygular oluşturabildiği anlaşılmaktadır. Bu sınavlarla ilgili olarak, yapılan değişikliklerin de öğrenciler üzerinde zaten hâlihazırda var olan bu olumsuz duyguları devam ettirdiği veya zaman zaman arttırdığı söylenebilir. Bu anlamda, bu araştırmada ortaya çıkan sonuçlar ile diğer çalışmalarda sonuçların benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Karşlı ve Üstüner (2001: 43) tarafından yapılan çalışmada, üniversite sınav sisteminde yapılan bir değişikliğin (okul puanı uygulaması), öğrencilerin ders çalışmasına, okula olan ilgilerine, motivasyonlarına ciddi bir etkisinin olmadığı belirtilerek, bu sonucun üniversiteye girişte sınav tür ve sayısının değişmesinin sorunları çözmediğine yönelik diğer çalışma (Aşkar, 1985; Oral, 1983; Tezbaşaran, 1987) sonuçlarıyla uyumlu olduğu ifade edilmektedir. Yine bu alt probleme yönelik, öğrenciler tarafından ifade edilen ders çalışma sürelerinin azaldığına yönelik bulgu ile Kelecioğlu (2002: 135) tarafından yapılan çalışmada, öğrenciler tarafından ifade edilen ÖSS'nin ders çalışmaya ayırdıkları zamanı olumsuz etkilediğine yönelik sonuçlar benzerlik göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak bu çalışmada, değişen üniversite giriş sınav sisteminin 12. sınıf öğrencilerinin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre bu çalışmanın katılımcıları olan 12. sınıf öğrencilerinin üniversite giriş sınav sisteminin değişmesine yönelik, üniversite giriş sınav sisteminde yapılan değişikliklere yönelik, soruların branşlara dağılımına yönelik, sınav sistemi değişikliğinin zamanlamasına yönelik daha çok olumsuz görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrenciler üniversite giriş sınav sistemi değişikliğinden etkilenip/etkilenmedikleri ve etkilendilerse nasıl etkilendiklerine yönelik de daha çok olumsuz görüşlere sahiptir. Öğrencilerin daha çok olumsuz düşüncelere sahip olmalarında, 12. sınıf öğrencisi olmaları yani o yıl sınava girecek olmaları ve değişikliğin bu öğrencilerin sınava gireceği yıl, dönem içinde yapılmasından kaynaklanabileceği akla gelmektedir ki bu hususun öğrenciler tarafından sıkça ifade edildiği görülmüştür.

Üniversiteye giriş sınavı gibi önemli ve belirleyici sınavlara girecek olan öğrencilerin kaygı, endişe ve stresleri bulunmaktadır. Sınavla ilgili değişiklik yapılması, bunun dönem içinde duyurulması ve belirsizliklerin hemen çözülememesi gibi durumlar öğrencilerin var olan kaygı, stres durumlarını arttırmış ve görüşlerini olumsuz etkilemiş olabilir. Yapılan değişiklikler elbette faydalı olacağı düşüncesiyle yapılmış, öğrenci ve velilerin yararı gözetilmiştir. Örneğin sınav puan türlerinin azaltılması, oturum sayılarının düşürülmesi, Türkçe ve matematiğe daha fazla önem verilmesi gibi hususlar olumlu değişiklikler olarak değerlendirilebilir. Akpınar ve Aydın (2007: 71) tarafından yapılan bir çalışmada, eğitim sistemimizde yapılan değişimleri öğretmenlerin olumlu bulduğu ve yeni rolleri benimsedikleri ancak eğitim ihtiyacı içinde buldukları ifade edilmektedir. Benzer durum öğrenciler için de geçerli olabilir. Sınava giren öğrenciler açısından düşünüldüğünde yapılan olumlu revizeler bile zamanlama yüzünden son dakika değişikliği olarak algılanabilmektedir. Öğrencilerin, öğretmenlerin veya velilerin yapılan değişikliklere alışmaları ve uyum sağlamalarının zaman alabileceği unutulmamalıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

✓ Üniversite giriş sınavı gibi milyonlarca öğrenciyi, öğretmeni ve aileyi ilgilendiren sınavlarla ilgili yapılan değişikliklerin planlamasının titizlikle yapılarak, belirsizliklere mahal verilmeyecek şekilde ve en az 2 yıl önceden ilan edilmesi sağlanabilir. Ayrıca o yıl sınava girecek öğrencileri kapsamayacak şekilde uygulanabilir.

✓ Bu tarz sınavlarda yapılacak değişiklikler konusunda öğrenci, öğretmen, veli, okul yönetimleri vb. paydaşların görüşleri alınabilir.

✓ Yapılan değişikliklerin sonrasında öğrenci, öğretmen, velilere yönelik bilgilendirme çalışmalarına ve değişikliklerin doğru anlaşılmasına odaklanılabilir.

- ✓ Soru sayıları ve branşlara dağılımı tekrar gözden geçirilebilir.
- ✓ Bu tarz sınavlarda yapılan değişikliklerin doğru ve hızlı bir şekilde anlaşılabilmesi için radyo, televizyon, sosyal medya vb. iletişim araçları daha fazla kullanılabilir.
- ✓ Benzer çalışmalar farklı örneklem gruplarıyla ve 11. sınıf gibi farklı ortaöğretim seviyesindeki öğrencilerle yapılabilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, B. ve Aydın, K. (2007). Eğitimde değişim ve öğretmenlerin değişim algıları. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 71-80.
- Arslan, M. (2004). Eğitim sistemimizin kapanmayan yararı - yükseköğretime geçiş. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 37-51.
- Bakırcı, H. ve Kırıcı, M. G. (2018). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş sınavına ve bu sınavın kaldırılmasına yönelik fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 383-416.
- Başkan, Z. ve Alev, N. (2009). Kamu personeli seçme sınavında (KPSS) çıkan soruların öğretmenlik meslek derslerine göre kapsam geçerliği. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 29-49.
- Baştürk, S. (2011). Üniversiteye giriş sınavına hazırlanma sürecinin öğrencilerin matematik öğrenmeleri üzerine olumsuz yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 40, 69-79.
- Berberoğlu, G., Arıkan, S., Çalışkan, M., Ekinci, P., İpekçioğlu S. ve Sevgi, S. (2012). Geniş ölçekli sınavlarda kapsam geçerliği nasıl sağlanır? *Cito Eğitim: Kuram ve Uygulama*, 17, 10-22.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). Sınavlar üzerine düşünceler. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 345-356.
- Can, E. (2015). Qualitative obstacles in Turkish education system and suggestions. *Kamla-Raj Anthropologist*, 20(1,2), 289-296.
- Can, E. (2017). Öğrenci görüşlerine göre merkezî sınavların etkilerinin belirlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 58, 108-122.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Görmez, M. ve Coşkun, İ. (2015). 1. yılında temel eğitimden ortaöğretime geçiş reformunun değerlendirilmesi. *SETA Analiz*, 114, 1-24.
- Gültekin, İ. ve Arhan, S. (2015). Seviye belirleme sınavında (SBS) Türkçe alanında sorulan soruların kapsam geçerliliği açısından incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 206, 69-96.
- Gür, B. S. ve Çelik, Z. (2009). Türkiye’de millî eğitim sistemi: yapısal sorunlar ve öneriler. Ankara: SETA.
- Gürbüz, O. ve Kincal, R.Y. (2018). Türkiye’de yükseköğretime geçiş sürecinin analizi: gelişmeler, modeller ve uygulamalar. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 33-54. doi: 10.29329/mjer.2018.147.3.
- Karakaya, İ. ve Tavşancıl, E. (2008). Yükseköğretime öğrenci seçme sınavı (ÖSS)’nin yordama geçerliği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(3), 987-1019.
- Karlı, M. D. ve Üstüner, I. Ş. (2001). Üniversiteye giriş sınav sistemindeki son değişikliğe ilişkin öğrenci algıları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 35-44.
- Kelecioğlu, H. (2002). Ortaöğretim öğrencilerinin üniversiteye giriş sınavları ve sınavın öğrenimlerine etkisi hakkındaki görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 23, 135-144.
- Köse, M. R. (1999). Üniversiteye giriş ve liselerimiz. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 51-60.
- Kutsal, D. ve Bilge, F. (2012). Lise Öğrencilerinin tükenmişlik ve sosyal destek düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 283-297.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An expanded sourcebook* (2.baskı). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Oral, H. (2012). Yükseköğretime geçiş sınavına yeni bir sistem önerisi: İlahiyat fakültesi örneği. *Yükseköğretim Dergisi*, 2(1), 10-12.
- ÖSYM, (2018). https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/SSS_05062018.pdf adresinden 10.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- ÖSYM, (2018). https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/KILAVUZ_28062018.pdf adresinden 11.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Özden, M. (2007). Öğrenci seçme sınavı (ÖSS) kimya sorularının kapsam ve düzey yönünden değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 84-92.
- Şişman, M. (2018). *Eğitime Giriş* (17. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Temli-Durmuş, Y. ve Kasa, B. (2015). School principles and teachers’ evaluations on the reasons decrease in University Entrance Exams. *Journal of Educational Sciences Research*, 5(1), 165-190.
- Ünsal- Barlas, G., Karaca, S., Onan, N. ve Işıl, Ö. (2010). Üniversite sınavına hazırlanan bir grup öğrencinin kendilik algıları ve ruhsal belirtileri arasındaki ilişki. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 18-24.

- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 7-17.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2011). Öğretmen adaylarının Türk eğitim sistemine ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 943-973.
- YÖK, (2018). <http://www.yok.gov.tr/web/guest/yks-sss-ve-cevaplari-ile-puan-turleri> adresinden 10.10.2018 tarihinde erişilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

In the 2017-2018 academic years, the university entrance examination system was changed and it was called as the Higher Education Institutions Examination. Not only the name of the university entrance examination system, but also the number of sessions in the exam, exam dates, number of questions and the distribution of questions by branches have been changed. According to this, the examination will consist of two sessions. The validity of the scores obtained from the first session (TYT), which consists of 120 questions, prepared for the purpose of measuring the basic competencies of the students, is specified as 2 years. The second exam, the Field Proficiency Test (AYT) will consist of 160 questions, which will be prepared based on the high school curriculum. The placement score will be calculated by adding 40% of the score obtained from the TYT exam, 60 % of the score obtained from the AYT exam, the secondary school achievement score and the students will be placed in higher education institutions according to this score (HEB, 2018: 1-14). As it is understood from this information, it is comprehended that fundamental changes were made in the university entrance examination system in terms of content and format. It is important how the changes are perceived by the students who are the first degree responders. In this context, the aim of this study is to reveal the opinions of the 12th grade high school students about the changing university entrance examination system and to evaluate the university entrance examination system in this regard. In the study, the following questions were sought:

- ✓ What are the general opinions of 12th grade students about changing the university entrance examination system?
- ✓ What are the opinions of the 12th grade students about the changes made in the university entrance examination system?
- ✓ What are the opinions of 12th grade students on the distribution of questions in the new university entrance examination system?
- ✓ What are the 12th grade students' opinions about the timing of the examination system change?
- ✓ Has the change of the university entrance examination system affected the 12th grade students? If so, how did it affect?

Regarding the first sub-problem of the study, it is understood that the 12th grade students' negative views (82.1 %) towards the change of university entrance examination system are higher than their positive opinions (17.9 %). In the report prepared by Gür and Çelik (2009: 29-30), it is stated that the university entrance examination system has changed frequently but the problems cannot be solved because the fact that the changes made are not integral but are part improvements.

Regarding the second sub-problem of the study, it is understood that the 12th grade students' negative opinions (72.1 %) about the changes in the university entrance examination system were higher than their positive opinions (27.9 %). Concerns about the validity and reliability of central examinations are highlighted in different studies (Berberoğlu et al., 2012: 10-21; Can, 2017: 111; Görmez and Coşkun, 2015: 21; Karakaya and Tavşancıl, 2008: 987).

Regarding the third sub-problem of the study, it is understood that the 12th grade students' negative opinions (65.2%) about the distribution of questions in the new university entrance examination system are higher than their positive opinions (34.8 %). One of the most important changes in the university entrance examination system is the reduction of the number of questions and their distribution by branches. In the first session of the previous exam system, 160; in the second session, 340 questions were asked. The number of questions in the first session (TYT) was reduced to 120 while the number of questions in the second session (AYT) was decreased to 160 (HEB, 1-7). As can be seen from these figures, the number of questions has been severely reduced and this is often perceived as negative by students.

Regarding the fourth sub-problem of the study it is understood that the 12th grade students' negative opinions (92.9 %) about the timing of the university entrance examination system change are higher than their positive opinions (7.1%). In a study conducted by Bakırcı and Kırıcı (2018: 384), it was stated that the abolition of TEOG without creating a new examination system created a number of contradictions and hesitations on stakeholders, increased concerns and reduced the interest and motivation of the students. It is understandable that students' negative perceptions about the timing of the exam since changes related with it announced during the semester.

Regarding the fifth sub-problem of the study, it is understood that the 12th grade students' negative views (76 %) are higher than their positive opinions (24 %) about how they were affected by the change of university entrance examination system if they were affected. Baştürk (2011: 69) reports that the preparation process for the university has negative effects on students' learning. There may be different reasons for this situation, but it is a known fact that the emotions anxiety, stress etc. that students experience during the examination process

are above a certain level negatively affects learning. In our country, it is stated that the life of high school students passes through a heavy pace due to intensive school course schedules, preparation for exam, private lessons, and this situation is the source of intense stress experienced by high school students and it is stated that burnout occurs as a result of excessive stress (Kutsal and Bilge, 2012: 284-285).

According to the results of the study, some suggestions are presented below:

✓ Changes in examinations such as university entrance exams can be made in a way not to cause uncertainties and to be announced at least 2 years in advance.

✓ Opinions of stakeholders like students, teachers, parents, school managements etc. can be taken related with this kind of exam changes.

✓ The number of questions and their distribution to the branches can be revised.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Demir, R. (2019). “Sanal Gerçeklik Gözlüğüne Dayalı Din Öğretimine Yönelik Öğretmen Adaylarının Tutumu”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 847-861
Geliş Tarihi / Received Date: 17.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 04.01.2019

Araştırma Makalesi

SANAL GERÇEKLIK GÖZLÜĞÜNE DAYALI DİN ÖĞRETİMİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ TUTUMU*

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan DEMİR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ridvandemir@mku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6141-6638

Öz

Bu araştırma sanal gerçeklik gözlüğü ile işlenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğretmen adaylarının bu derse olan tutumlarına etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Bu temel amaç doğrultusunda hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin birlikte ele alındığı karma yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın nicel kısmında deneme öncesi (pre-experimental) desenlerden tek gruplu ön-test – son-test model kullanılmıştır. Bu desen doğrultusunda sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak işlenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğrencilerin bu derse yönelik tutumlarındaki değişimi incelemek amacıyla Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Lisans Programında öğrenim gören 32 öğretmen adayı belirlenmiştir. Gönüllülük esasına göre rastgele seçilen bu katılımcılara uygulama öncesinde “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği” ön-test olarak uygulanmıştır. Öğretmen adaylarına Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde 3 saat süresince Dinlerde Kutsal Mekânlar konusu sanal gerçeklik gözlükleri kullanılarak işlenmiştir. Uygulama başında öğretmen adaylarına ön-test olarak uygulanan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği” etkinlik sonrasında son-test olarak tekrar uygulanmış ve iki ölçmeden elde edilen puanlar arasında bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmanın nitel kısmında ise öğrencilerle uygulama sonunda yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile görüşmeler yapılarak nitel veriler toplanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen nicel veriler SPSS 20.0 veri analizi programı ile analiz edilmiştir. Verilere ait ön-test ve son-test puanları arasındaki farklılıkları yorumlamada Bağımlı Gruplar t Testi analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre çalışmaya katılan öğretmen adaylarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi tutum ölçeğinden aldıkları ön-test puanlarıyla son-test puanları arasında anlamlı bir farklılık çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının sanal gerçeklik gözlüğü ile yapılan dersi çok sevdiği ve derse motive oldukları belirlenmiştir. Son olarak sanal gerçeklik gözlüklerinin ara vermeden uzun süre kullanımından sonra bazı katılımcılarda baş ağrısı, baş dönmesi ve yorulma gibi belirtilerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sanal Gerçeklik, Din Öğretimi, Öğretmen Adayı, Tutum.

THE ATTITUDE OF PRESERVICE TEACHERS' FOR RELIGIOUS TEACHING BASED ON VIRTUAL REALITY GLASSES

Abstract

This study aims to examine the effect on the attitude towards the lesson of the preservice teachers of Religious Culture and Moral Knowledge lesson taught with the virtual reality glasses. For this main purpose, a mixed method which includes both qualitative and quantitative

* Bu araştırma Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Projeler Araştırma Birimi tarafından 18.M.078 kodlu proje olarak desteklenmiştir.

research methods has been used. In the quantitative part of the study, pre-experimental pre-test - post-test model with single group has been used. In the direction of this design, 32 preservice teachers who study in Hatay Mustafa Kemal University education faculty classroom teaching education program have been determined to examine the change on the attitude towards the lesson of the preservice teachers of Religious Culture and Moral Knowledge lesson taught with the virtual reality technology. "Religious Culture and Moral Knowledge Attitude Scale" has been applied as a pre-test to the participants who has been selected randomly on the basis of volunteerism. The Sacred Places subject in religions has been taught to the preservice teachers by being used the virtual reality glasses for 3 hours in the Religious Culture and Moral Knowledge lesson. "Religious Culture and Moral Knowledge Attitude Scale" which has been applied as a pre-test at the beginning of the application, has been applied as post-test again and it has been examined whether there is a difference between the scores obtained from the two measurements. In the qualitative part of the study, the qualitative datas has been collected by interviewing the students with semi-structured interview questions at the end of the application. The quantitative datas obtained within the research have been analyzed with SPSS 20.0 data analysis program. Dependent Groups t Test analysis has been used to understand the differences between the pre-test and post-test scores. According to the results of the study, it has been determined that there is a significant difference between the pre-test scores and the post-test scores obtained from "Religious Culture and Moral Knowledge Attitude Scale" of the preservice teachers who participate to the study. In addition, it has been determined that preservice teachers have liked much the lesson taught with the virtual reality glasses and motivate the lesson. Finally, after the long-term use of virtual reality glasses without a break, the symptoms such as headache, dizziness and fatigue has been observed in some participants.

Keywords: Virtual Reality, Religious Teaching, Teacher Candidate, Attitude.

1. GİRİŞ

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, insanların ahlaki, kültürel ve dini değerler hakkında doğru bilgiler edinmelerini, bu alanda kendi hayatlarında ihtiyaç duydukları bilgileri, davranışları, tutumları ve değerleri kazandırmayı amaç edinmiş bir derstir. Bu temel amaçtan hareketle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde var olan konuların işleniş aşamasında kullanılan yöntem ve tekniklerle ilgili ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında, bu dersin işlenişinde büyük çoğunlukla sunuş yolu/stratejisi olarak düz anlatım veya soru cevap gibi geleneksel öğretim yöntem ve tekniklerin tercih edildiği anlaşılmaktadır (Bilgin ve Selçuk, 1997: 118; Selçuk, 2005: 128; Demir, 2008: 72).

Artık dünyanın küresel bir hal aldığı düşünüldüğünde, hızlı teknolojik gelişmelerin her an katlanarak büyüdüğü dünyamızda, dinlerin insanın ahlaki ve vicdani gelişimine katkılar sağlayabilmesi sadece geleneksel din öğretimi anlayışı ile mümkün olamamaktadır. Son dönemlerde din öğretiminde öğrenciyi merkeze alan çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme, beyin temelli öğrenme gibi bireysel farklılıklara dikkat çeken ve her öğrencinin öğrenme yeteneğinin farklı olduğunu kabul eden yaklaşımlar kabul görmektedir (Demir, 2017: 4). Öğrencinin derste daha aktif olmasını sağlayan ve olabildiğince daha fazla duyuya hitap eden ders araç-gereçlerinin kullanılmasını teşvik eden bu yaklaşımlar ders öğretim etkinliklerinin zenginleştirilmesini gerekli kılmaktadır (Korkmaz, 2014: 63).

Duyuşsal ve bilişsel öğrenme alanlarının yoğunlukta olduğu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi gibi derslerde bilginin sadece hatırlanacağı ve kısa süre sonra unutulacağı ezberleme işlemi yerine, farklı teknolojik imkânlar ile ortaya çıkan yeni yöntem ve tekniklerin sınıf içerisinde kullanılması, öğrenci tarafından anlamlandırılan ve kalıcı hale getirilen öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlayabilir (Korkmaz, 2014: 65). Böylece yeni teknolojik aletleri sınıfta deneyimleyen öğrenciler, hem derse motive olup dersten zevk alacak, hem de bu uygun fiyatlı teknolojik olanakları sınıf dışında da kullanarak farklı eğitimsel ve kültürel bilgileri daha kolay bir şekilde öğrenmiş olacaktır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin çok yönlü bir ders olduğu düşünüldüğünde bu alanın öğretimi ile ilgili ciddi bir strateji/yöntem/teknik çeşitliliğine gidilmesi gerektiği ve dersin işleniş sırasında öğretmenlerin farklı yöntem ve teknikleri kullanmasının derisi daha verimli hale getireceği söylenebilir (Bilgin ve Selçuk, 1997: 117; Doğan ve Tosun, 2003: 79).

Günümüzde ülkeler kendi eğitim-öğretim sistemlerinde hâlihazırda kullanılan geleneksel yöntemlerden uzaklaşmaya çalışmakta ve öğrencilerin sınıf içerisinde aktif bir birey olarak hareket edebildikleri yeni yöntem ve teknikleri ortaya çıkarabilecek araştırmalar yapmaktadırlar (Gömleksiz ve Bulut, 2007, Airasian ve Walsh, 1997). Bu araştırmalar içerisinde, günümüz teknolojik gelişmelerin paralelinde, eğitimde teknoloji kullanımı çok önemli bir noktadadır. Yani bilimin ve teknolojik yeniliklerin her alanda kendini göstermesi, eğitimde de teknolojinin uygulanmasını gerekli kılmaktadır (Özmen, 2004). Bu anlamda üç boyutlu sanal ortamlar, öğrencinin aktif olduğu, görerek, duyarak, yön duygusuyla 360 derece sürece dâhil olarak öğrendiği yaklaşım tarzları günümüz eğitim ortamlarında dikkat çekmeye başlamıştır.

Günümüzde sınıf içi etkinlikler için düşünüldüğünde özellikle sanal gerçeklik uygulamaları çok yenidir. Sanal gerçeklik ortamı bireylerin hâlihazırda buldukları ortamın verilerini yanılarak (örneğin görme gibi) kişileri farklı bir gerçeklik içerisine sokmaya çalışan bir sistemdir. Bu esnada sanal olan ortam, bireyin duyularını ne kadar iyi kontrol altına alabilirse o kadar başarılı sayılmaktadır (Kaleci vd., 2017).

Birçok bilim insanı sanal gerçekliğin ne olduğu ile ilgili farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Örnek olarak Heim (1993) sanal gerçekliği: "Temelde yapay gerçekliktir. İşlevleri ve etkileri var olmandır. Yapay olarak algılanan yapıdır." şeklinde ifade ederken aynı zamanda "Bir ya da birden fazla kullanıcının, elektronik olarak biçimlendirilen ortam içerisinde, sanal nesnelere işlem yapabildiği, yapay ve etkileşimli bir ortam" olarak da tanımlamıştır. Sherman ve Craig (2003) "bireylerde sanal olarak sunulan ortamın zihinsel olarak içine girme ve sanal olarak orada bulunma hissi tattıran ve o ortamda etkileşimde bulunulmasına izin veren etkileşimli bilgisayar simülasyonu" cümleleriyle sanal gerçekliği tanımlarken, Sherman, Craig ve Will (2009) tarafından yapılan bir çalışmada yine benzer şekilde sanal gerçeklik: "sanal

ortamda bireyin fiziksel bir gerçeği algıladığı gibi hareket ettiği ortam” olarak ifade edilmiştir. Özetle, sanal gerçeklik: “kullanıcıların vücutlarına giydiği veya farklı cihazların içerisine girdiği görüntüleme donanımlarıyla, bilgisayar tarafından yaratılan yapay bir dünyada gerçek hayata yakın deneyimler yaşayabilme amacıyla diğer nesnelere etkileşim içerisinde bulunduğu ve kullanıcılarda o ortamda bulunma hissi yaratan üç boyutlu bir benzetim ortamı” olarak özetlenebilir (Tepe vd., 2016).

Sanal gerçeklik teknolojisinin gelişimine bakıldığında, sanal gerçeklik gözlükleri yakın geçmişte piyasaya sunulur sunulmaz insanların ilgisini çekmiştir. Bu teknolojiye olan ilgi hızla artmış ve bu durum birçok teknoloji firmasının dikkatinden kaçmamıştır. Bu doğrultuda ticari firmalar sanal gerçeklik gözlükleri ile uyumlu birçok yeni uygulama/yazılım geliştirmiştir. Zamanla bu uygulamaların ve sanal gerçeklik gözlüklerinin maliyetinin düşmesi (örneğin Google Cardboard – Google VR) bireysel kullanıcıların bu tarz teknolojilere daha kolay ulaşabilmesine olanak sağlamıştır. Şekil 1’de 2018 yılı itibarıyla piyasada bulunan bazı uygun fiyatlı sanal gerçeklik gözlüklerinin görsellerine yer verilmiştir.

Şekil 1. Sanal Gerçeklik Gözlüğü Örnekleri

Sanal gerçeklik uygulamaları sayesinde bireyler var oldukları ortamın haricinde farklı tecrübeler yaşayabilmektedir. Şekil 1’de gösterildiği üzere maliyeti oldukça düşük olan bu gözlükler ile kişiler sanal ortamda çeşitli geziler yapabilmekte ve çeşitli oyunları interaktif şekilde oynayabilmektedir. Zaten teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında sanal gerçeklik uygulamalarının birçok alanda kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 2. Sanal Gerçeklik Gözlülüğü Deneyim Örneği

Sanal gerçeklik gözlükleri ile bazı ortamların ziyaret edilmesi, öğrencilerin o konuya ilişkin bilgilerini somutlaştırma açısından kullanılabilir eylemli ve eğitimsel bir etkinliktir. Sanal gerçeklik gözlükleri ile yapılan eğitim, özellikle herkesin gitme ve görme imkânı olmadığı müzeler (Civelek vd., 2017) tarihi ve dini mekânların ziyaret edilebilmesi açısından oldukça etkili bir yöntemdir. Aynı zamanda öğrenme sürecinde ileri teknolojik araç gereçlerin kullanıldığı etkinlikler, bireylerin eğitim ortamında öğrendikleri teorik bilgileri daha kolay kalıcı hale dönüştürmek adına yardımcı olur. Daha fazla duyu organının kullanıldığı, katılımcının görüp, hissedip, yaparak ve yaşayarak öğrenmelerin pekiştirildiği uygulamalar; şüphesiz bilgilerin daha kolay hatırlanabilmesini sağlar. Bilgisayar teknolojilerinin yoğun olarak kullanıldığı öğrenme ortamlarında, bireyler çoğu bilgi ve beceriyi daha kolay bir şekilde anlamlandırmaktadır. Akla ve duygulara hitap etmesi bakımında okullarda öğretilmesi zaman zaman zor olarak kabul edilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi; sanal gerçeklik gözlükleri gibi ileri teknolojik araç gereçlerin kullanıldığı etkinlikler vasıtasıyla öğretildiğinde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik olarak olumlu tutum geliştirileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda “Sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimi nasıl yapılabilir?” sorusu önem kazanmaktadır. Bu sebeple bu araştırma, üniversite düzeyinde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarına araştırmacı tarafından “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersi için hazırlanan Sanal Gerçeklik destekli etkinliklerin tesirini ortaya çıkarması açısından oldukça önemlidir.

Bu araştırma, sadece “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” alanında yapılan sanal gerçeklik uygulamaları için değil aynı zamanda diğer disiplinler için tasarlanan sanal gerçeklik destekli etkinliklerin kullanımına da dikkat çekmesi açısından önemlidir. Ayrıca bu araştırmanın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretimi için tasarlanan bir deneysel çalışma olması da dikkate değer bir husustur. Bu sebeple bu araştırma din eğitimi ile ilgili eğitim programları geliştiren uzmanlara, din eğitimi veren ilahiyat fakültesi görevlilerine, e-materyal-yazılım geliştiren ticari şirketlere ve öğretim teknolojisi uzmanlarına rehberlik etmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla, bu araştırmanın amacı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini sanal gerçeklik gözlükleri ile işleyen öğretmen adaylarının bu derse karşı tutumlarındaki değişimi incelemektir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi sanal gerçeklik gözlüğü teknolojisi ile işlendiğinde, öğrencilerin, bu derse ait tutum ölçüğünden aldıkları ön-test puanları ile son-test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmakta mıdır?
2. Öğrencilerin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin, sanal gerçeklik gözlüğü teknolojisi ile işlenmesine yönelik görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu araştırmada hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin birlikte ele alındığı karma yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın nicel kısmı deneme öncesi (pre-experimental) desenlerden “tek gruplu ön-test – son-test modeli” temel alınarak tasarlanmıştır. Tek grup ön-test – son-test modelinde, gelişigüzel seçilmiş bir gruba bağımsız değişkenlerden oluşan test/ölçek uygulanır ve hem deney öncesi (ön-test) hem de deney sonrası (son-test) ölçmeler yapılır (Karasar, 1999: 96). Bu desen “tek faktörlü gruplar içi” ya da “tekrarlı ölçümler deseni” olarak da ifade edilebilir. Yani bu desende tek bir gruba (G) ait ön-test ve son-test değerleri arasındaki farkın anlamlılığı test edilir (Büyüköztürk vd., 2010). Araştırma sonucunda son test puanların ön-test puanlarından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksek çıkması, bu durumun X uygulamasına (işlemine/bağımsız değişkenine = yani 3 saatlik eğitim/öğretim faaliyetine) bağılı olarak ortaya çıktığı, başka bir deyişle elde edilen verilerin ön-test ile son-test sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu manasına gelmektedir (Baştürk, 2009: 37). Modelin simgesel görünümü aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Tek Gruplu Ön-Test – Son-Test Desen Örneği

Grup	Öntest	İşlem	Sontest
G	O _{1,1}	X	O _{1,2}
Çalışma Grubu (32 Kişi)	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği (Bağımlı Değişken)	3 saatlik eğitim faaliyeti	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği (Bağımlı Değişken)

Bu desen doğrultusunda, araştırmanın nicel kısmında, sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak işlenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğrencilerin bu derse yönelik tutumlarındaki değişimi incelemek amacıyla, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği lisans programında öğrenim gören 32 öğretmen adayı belirlenmiştir. Gönüllük esasına göre rastgele belirlenen katılımcılara uygulama başında “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği” ön-test olarak uygulanmıştır. Öğretmen adaylarına 3 saat süresince Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi “Dinlerde Kutsal Mekânlar” konusu, üç boyutlu sanal gerçeklik gözlükleri yardımı ile uygulamalı etkinlik olarak işlenmiştir. Uygulama başında öğretmen adaylarına ön-test olarak uygulanan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği” etkinlik sonunda son-test olarak tekrar uygulanarak her iki ölçmeden elde edilen puanlar arasında bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmanın nitel kısmında ise öğrenciler ile görüşmeler yapılmış, yarı yapılandırılmış sorular sorularak nitel veriler toplanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden gönüllülük esasına dayalı olarak görüşmeye katılmak isteyen adaylar ile uygulama yapılan yerde, her öğrenci ile yaklaşık 10 dakika görüşülmüş ve alınan yanıtlar görüşme formuna araştırmacı tarafından kaydedilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde 4. sınıf düzeyinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini almakta olan, rastgele seçilen ve yaşları 21–24 arasında değişen 32 (9 Bay, 23 Bayan) öğrenci oluşturmaktadır. Uygulamaya başlamadan önce grubun bilişsel ve duyuşsal olarak heterojen özellik göstermesi açısından eğitim fakültesi öğretim üyelerinin görüşleri alınmış, problem yaratacak bir durum olmadığı görüldükten sonra öğrencilerin sanal gerçeklik gözlüğüne ilişkin ön bilgilerini değerlendirebilmek amacıyla öğrencilere birkaç soru sorulmuş ve yanıtları tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ön Bilgi Sorularına Verdikleri Cevaplar

		f	%
Teknoloji ile aradaki ilişkini nasıl tarif edersin?	İyi	17	53,1
	Orta	13	40,6
	Kötü	2	6,3
Daha önceden hiç Sanal Gerçeklik Gözlüğü (VR360) kullandın mı?	Evet	10	31,3
	Hayır	22	68,8
Sanal Gerçeklik Gözlüğü (VR360) hakkında herhangi bir bilgin var mı?	Evet	19	59,4
	Hayır	13	40,6
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini öğrenmek için “teknolojiden” faydalanmak ister miydin?	Evet	27	84,4
	Kararsızım	5	15,6
	Hayır	-	-
Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersinde hiç ”Sanal Gerçeklik Teknolojisini” kullanabileceğini düşündün mü?	Evet	9	28,1
	Hayır	16	50
	Bilemiyorum	7	21,9
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini “Sanal Gerçeklik Teknolojisi” yardımıyla öğrenebileceğini düşünüyor musun?	Evet	23	71,9
	Hayır	1	3,1
	Kararsızım	8	25

Tablo 2’ye göre araştırmaya katılan öğrencilerin neredeyse tamamı (% 93,7) teknoloji ile aralarındaki ilişkinin iyi-orta düzeyde olduğunu belirtmiş, sadece 10’u (% 31,3) daha önce sanal gerçeklik gözlüğü kullanmış, 19’u (% 59) sanal gerçeklik gözlüğü ile ilgili daha önceden bir bilgisi olduğunu ifade etmiş, 27’si (% 84) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde teknolojiden faydalanmak istediğini aktarmıştır. Çalışmaya katılan bireylerin ayrıca 16’sı (% 50) üniversitede aldığı herhangi bir derste sanal gerçeklik teknolojisini kullanabileceğini düşünmemiştir. Son olarak öğrencilere “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini “Sanal Gerçeklik Teknolojisi” yardımıyla öğrenebileceğini düşünüyor musun?” sorusu sorulmuş ve öğrencilerin 23’ü (% 71,9) evet, 1’i (% 3,1) hayır, 8’i ise (% 25) kararsız olduğunu belirtmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacının başında “Sanal Gerçeklik Gözlüğü Ön Anketi”, araştırma yöntemi doğrultusunda ön-test ve son-test olarak “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği”, uygulamadan sonra ise “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin sanal gerçeklik gözlüğüne ilişkin ön bilgilerini değerlendirebilmek adına araştırmacı tarafından hazırlanan “Sanal Gerçeklik Gözlüğü Ön Anketi” kullanılmıştır. Bu ankette öğrencilere “Teknoloji ile arandaki ilişkini nasıl tarif edersin?; Daha önceden hiç Sanal Gerçeklik Gözlüğü (VR360) kullandın mı?; Sanal Gerçeklik Gözlüğü (VR360) hakkında herhangi bir bilgin var mı; Din kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini öğrenmek için “teknolojiden” faydalanmak ister miydin?; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde hiç ”Sanal Gerçeklik Teknolojisini” kullanabileceğini düşündün mü?; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini “Sanal Gerçeklik Teknolojisi” yardımıyla öğrenebileceğini düşünüyor musun?” soruları sorulmuş ve öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojisine ilişkin ön bilgileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla Özdemir ve Çelik (2017) tarafından geliştirilen “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisine Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek 28 sorudan oluşan 5 kategorili (Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum) likert tipli bir ölçektir. Ölçek geliştirilirken 531 öğrenciden veri toplanmış, uzmanlar ile görüşülerek madde havuzu oluşturulmuş ve faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçeğin "sevme, fayda, ilgi, istek, güven" şeklinde 5 ayrı faktörü olduğu ortaya çıkmıştır. Özdemir ve Çelik (2017) tarafından yapılan güvenilirlik hesaplamasına göre ölçeğin toplam Cronbach Alpha katsayısı .89'dur. Bu araştırmada ise ölçeğin Cronbach Alpha katsayısına bakılmış ve .88 olduğu görülmüş, böylelikle kullanılan bu ölçme aracının oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan bu formun üzerinde “Sanal Gerçeklik Gözlüğü (VR360) ile işlenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi hakkında neler düşünüyorsun?; Sanal Gerçeklik Gözlüğü (VR360) yardımı ile dersi işlerken neler hissettin?; Sanal Gerçeklik Gözlüğü (VR360) yardımı ile dersi işlerken yaşadığın sıkıntılar neler oldu?” gibi sorular yer almıştır. Bu form hazırlanırken İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi alanında uzman 2 öğretim üyesi ve Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünde görevli bir öğretim üyesinin görüşlerine başvurulmuş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ardından beş gönüllü öğrenci ile pilot görüşmeler yapılmış, ilgili eksiklikler giderilerek “yarı yapılandırılmış görüşme formu” son halini almıştır.

2.3. Uygulama

Araştırmanın uygulama aşamasına başlamadan önce uygulama yapılacak öğrenciler ile kısa bir bilgilendirilme toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda öğrencilerin telefonlarına sanal gerçeklik uygulama yazılımları yüklenmiş ve gerekli testler yapılmıştır. Böylelikle uygulama sırasında yaşanacak olan teknik problemlerin önüne geçilmiştir. Uygulama için Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi desteği ile 10 adet VRBOX marka sanal gerçeklik gözlüğü satın alındığından uygulama 10'ar kişilik öğrenci grupları üzerinde ayrı ayrı yapılmıştır. Bu uygulamaların her biri toplam 3 ders saati sürmüştür. Bu süre zarfında dersin kapsamında öğretilmesi planlanan "Dinlerde Kutsal Mekânlar" konusu öğrenci telefonlarının sanal gerçeklik gözlüğüne takılmasıyla birlikte işlenmiştir. Öğrenciler bu ekipmanların uyum içerisinde çalışmasıyla birlikte "Hira Mağarası, Kâbe, Arafat, Ağlama (Batı) Duvarı, Zeytin Dağı, Hz. İsa'nın Göğe Yükseliş Mekânı ve Hz. İsa'nın "Son Akşam Yemeği Odası" mekânlarını 360 derece gerçeklik ile sanal ortamda gezme ve inceleme imkânı bulmuşlardır. Belirtilen dini mekânların sanal ortamda gezilmesi için Google Play'den çeşitli dini mekânların içerisinde yer aldığı "3D Mekânlar, Manasik VR Beta" vb. ücretsiz uygulamalardan yararlanılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada elde edilen sayısal veriler SPSS 20.0 veri analizi programı ile çözümlenmiştir. Araştırma modeli kapsamında bakılan ön-test ve son-test puanları arasındaki farklılıkları anlayabilmek amacıyla Bağımlı Gruplar t Testi analizi yapılmıştır. Bu analizde anlamlılık düzeyi ".05" olarak kabul edilmiştir. Ayrıca araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanan veriler betimsel analiz yoluyla çözümlenmiştir. Betimsel analizde amaç, ulaşılan bulguları düzenli ve yorumlu bir şekilde raporlaştırmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırmada benzer şekilde katılımcılar ile görüşmeler sırasında yazılan metinler, ilgili bilimsel çalışmalar ve bu araştırmanın alt amaçları paralelinde incelenmiştir. Veriler bulgular bölümünde raporlaştırılırken, katılımcıların doğrudan ifadelerine de ayrıca yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın ilk alt amacı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi sanal gerçeklik gözlüğü teknolojisi ile işlendiğinde, öğrencilerin bu derse ait tutum ölçeğinden aldıkları ön-test puanları ile son test puanları arasında anlamlı bir farklılık oluşmakta mıdır?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu alt amaç doğrultusunda Tablo 3'te katılımcılarının "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeği" ön-test ve son-testinden elde ettikleri toplam puanların ortalama, standart sapma, değerleri ve bağımlı gruplar t testi analizi sonucu verilmiştir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeğinden Aldıkları Puanların Dağılımı ve Bağımlı Gruplar t-Testi Analizi

	Ortalama	SS	t	sd	p
Ön-Test	51,46	11,76			
Son-Test	57,75	9,46	-2,735	31	0,01

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan öğrenciler ön-test aşamasında 51,46 ortalama tutturmuş, son-test aşamasında ise bu rakam 57,75'e çıkmıştır. Gözlenen bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına bakmak için yapılan bağımlı gruplar t-testi analizinin sonucu p değeri 0,05'ten düşük çıkmış ($p=0,01$) ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci alt amacı "Öğrencilerin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin, Sanal gerçeklik gözlüğü teknolojisi ile işlenmesine yönelik görüşleri nelerdir?" şeklinde ifade edilmiş ve bu alt amaç doğrultusunda öğrencilerin yarı yapılandırılmış görüşme sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde cevapların ciddi derecede olumlu geldiği görülmüştür. Örnek olarak:

Ö3: *"Biliş alanının temelinde yatan yaparak yaşayarak öğrenmeye bu uygulama ile gerçekten erişildiğini görmüş oldum. Örneğin bu dini mekânlar sadece teorik anlatılıp fotoğrafı gösterilmiş olsaydı ne genel boyutları ne de konumları ile görebilecektik. Böyle bir durumda ise kalıcılık seviyesi sınırın en altında kalacaktı. Bence böyle bir uygulamanın düşünülüp hayata geçirilmiş olması, biz genç eğitimcilere de interaktif fikirler üretme konusunda önayak olmuştur."*

Ö7: *"Sanal gerçeklik teknolojisinin ortamı, o ortamı 2 boyutta (sadece fotoğrafta) görmekten çok daha güzel bir duygu uyandırıyor. Yapıları gerçek konum ve boyutlarında görmek, sanki oradaymış gibi hissetmek, öğrenmeyi daha kalıcı hale getirip öğrenciye verilen değeri yükseltiyor."*

Ö8: *"Bilgiler gözlerimin önüne geldiği için, yani kendim bizzat oraya gitmiş gibi olduğum için, derse olan ilgi daha da arttı ve bence daha da kalıcı öğrenmeler gerçekleştirdim. İleride sınıf öğretmeni olduğumda kendi sınıf imkânlarının elverdiği sürece bu teknolojideki araçları kullanmayı isterim."*

Ö10: *"Bu uygulama bence Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kesinlikle kullanılmalıdır. Çünkü bu dersi sadece konuşarak işlememiz soyut bir gerçeklikten bahsedildiği için sıkıntılı bir durum. Bu yüzden derslerde anlattığımız dini yerleri öğrencilerin sanki oraya gitmiş gibi bizzat kendi gözleriyle görmeleri, dinledikleri bilgiyi daha iyi idrak etmeleri için önemli bir ders aracı olduğunu düşünüyorum."*

Ö11: “Düz bir anlatım veya artık klasikleşen sunum yöntemi yerine bu tarz bir uygulama yapılması derse olan ilgimizi arttırdı. Açıkçası daha önceleri Din Kültürü derslerine yok yazılmamak için geliyorduk. Böyle ilgi çekici uygulamaların yapılması ve ilginin artması hem öğretmen için hem de öğrenci için son derece yararlı oldu. Diğer dersler de böyle işlenmeli. Konu yetiştirme çabasıyla dersler klasik düz anlatım yöntemi ile işleneceğine, az olup akılda kalan uygulamalar tercih edilmeli.”

Ö16: “Dersi bu şekilde işlemek, ders konusu ile alakalı mekânları gerçek boyutlarıyla ve sanal gerçeklikle görme olanağı sağladı. Akılda soyut olarak verilen mekânları somutlaştırdı. Üç boyutlu sanal gerçeklik gözlükleri ve uygulamalarının din eğitimi açısından verimli olacağını düşünüyorum. Sıradanlıktan uzaklaşıp bu teknoloji ile daha kalıcı bilgiler sağlandığını görüyoruz.”

Ö19: “Sanal gerçeklik gözlüğünün tam olarak yaşadığımız çağ olan teknoloji çağına uygun bir ders materyali olduğunu düşünüyorum. Teknoloji ile büyüyen yeni nesillerin fazlasıyla ilgisini çekeceğini ve derse olan meraklarının artacağını düşünüyorum. Sanal gerçeklik teknolojisi yardımıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini öğrencilerin daha çok seveceğini, dinimizi ve kültürümüzü böylelikle yaşatmaya daha hevesli olacaklarını düşünüyorum.”

Ö22: “Sanal gerçeklik uygulamaları Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde yaşayarak öğrenmemize fayda sağlayan bir uygulama oldu. Dersi monotonluktan kurtararak eğlenceli ve aktif bir ders olmasına olanak sağladı. Adını duyduğumuz fakat görmediğimiz kutsal yerler hakkında birçok şeyi görerek öğrenmemize vesile oldu. Sanal gerçeklik uygulamalarının bir bilginin öğretimi ve kalıcılığı açısından çok faydalı olduğunu düşünüyorum.”

Ö23: “Sanal gerçeklik gözlüğünü kullanarak dini mekânları gezerken çok gerçekçi olduğunu gördüm. Aynı zamanda yaparak yaşayarak öğrenme oluyormuş gibi hissettim. Konu ile alakalı önemli yerleri görmemize daha fazla yardımcı oldu. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini daha da iyi ve güzel bir şekilde anlamamı sağladı. Bununla birlikte gözlem gücüm gelişti.”

Ö24: “Sanal gerçeklik gözlüğü kullanarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden keyif aldım. Bu teknoloji dersimize renk kattı. Bu tarz değişik uygulamalar dersi monotonluktan ve sıkıcılıktan kurtarıyor.”

Ö27: “Sanal gerçeklik teknolojisi diğer derslerde de kullanılması gereken bir materyal bence. Dersi uygulamalı olarak işlemek her zaman için daha ilgi çekici ve öğrenmede daha etkili olacaktır.”

Ö29: “Din Kültürü dersini dikkat çekici kılmak adına bundan daha iyi bir şey olamazdı. Sanal gerçeklik uygulamaları göze kulağa yön duygumuza vb. bütün duyu organlarına hitap ediyor.”

Tüm bu yorumların yanında araştırmaya katılan öğrencilerin verdikleri olumsuz cevaplar da bulunmaktadır. Öğrenciler uzun süreli gözlük kullanımının, nadir de olsa baş ağrısı, yorgunluk, baş dönmesi gibi geçici rahatsızlıklara sebep olduğunu belirtmiştir. Örnek olarak:

Ö6: “Çok fazla hareket etmemiz gerektiği için bizlere problem oluyor. Dönerken başımızın dönmesi ve gözlerin yorulmasına neden oluyor.”

Ö7: “Çok fazla taktığımda baş ağrısı oldu.”

Ö17: “Gözlükten ekrana uzun süre bakmak biraz gözlerimi yordu.”

Ö22: “Uzun süreli kullanmak istemedim çünkü bir süre sonra baş döndürücü oluyor.”

Ö24: “Uzun süre bakınca gözlerde buğulanma baş ağrısı oluyor.”

Ö31: “Uzun süre mekânlara bakılınca gözde uyuşma ve yorgunluk bırakıyor.”

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini sanal gerçeklik gözlükleri ile işleyen öğretmen adaylarının bu derse ait tutumlarındaki değişimi incelemeyi amaçlayan bu araştırmada; öğrencilerin söz konusu derse yönelik tutumlarının değişimi öncelikli olarak nicel veriler ile incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda çalışmaya katılan öğretmen adaylarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi tutum ölçeğinden aldıkları ön-test puanları ile son-test puanları arasında anlamlı bir farklılığın çıktığı görülmüştür. Bu farkın sebebinin dersin sanal gerçeklik yöntemi ile işlenmesi olduğu aşikârdır. Çünkü bir dersi sanal gerçeklik teknolojisi yardımı ile işlemek; öğrencilerin bazı bilişsel becerilerini (Aktamış ve Arıcı, 2013) ve tutumlarını arttırmada oldukça etkilidir. Sanal gerçeklik teknolojisi, henüz eğitimde sık olarak kullanılan bir teknoloji değildir ve yeni yeni gelişmektedir (Martin vd., 2011; Wu vd., 2013). Fakat bu teknolojinin sağladığı yapay ortam, kişiye gerçekte var olmayan deneyimleri (mekân vb.) sanki gerçekmiş gibi hissettirerek bu deneyimlerden en üst seviyede yararlanma olanağı sağlar (Kayabaşı, 2005). Bu araştırmada da, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kapsamında, sanal gerçeklik gözlüğü sayesinde üç boyutlu olarak ziyaret edilen kutsal mekânlar; araştırmaya katılan öğrencilere gerçekte var olmayan bir deneyimi sanki gerçekmiş gibi algılamalarını sağlamıştır. Zaten öğrenciler bu durumu kendi cümleleriyle: “Sanal gerçeklik gözlüğünü kullanarak dini mekânları gezerken daha gerçekçi olduğunu gördüm. Aynı zamanda yaparak yaşayarak öğrenme oluyormuş gibi hissettim. Konu ile alakalı önemli yerleri görmemize daha da yardımcı oldu. Bununla birlikte gözlem gücüm gelişti.” şeklinde ifade etmişlerdir.

Sanal gerçeklik teknolojisi ile yaratılan üç boyutlu sanal ortam, “kişinin kendini içinde hissetmesi, ortama ilişkin duyusal geri bildirimde bulunması” gibi nedenlerle gerçek ortamın özelliklerini yansıtır. Nitekim sanal ve gerçek olan ortamların farklarını algısal açıdan

kıyaslayan araştırmalarda, kişinin içine çokça girdiği takdirde sanal ortamdaki algısal tepkilerin, gerçek ortamlara kıyasla benzer olduğu tespit edilmiştir (Kayapa ve Tong, 2011). Bu sebeple öğrencilerin kutsal mekânları gezerken verdikleri tepkiler, normal bir iki boyutlu fotoğrafa baktıklarından çok daha farklı olmuştur. Örnek olarak Ö2: *“Canlı şekilde oradaymışız hissiyatı içerisindeydik, heyecan verici bir uygulamaydı”* ve Ö31: *“Benim için inanılmaz bir duyuydu. Kâbe’yi tavaf etmiş gibi hissettim. O kadar çok etkilendim ki ağladım. Allah herkese nasip etsin. Sanal gerçeklik gözlüğü ile bize yaşattığınız huzur için teşekkür ederiz.”* cümleleriyle katılımcılar ortamın bizzat içinde bulunmuş gibi bir hisse kapıldıklarını, bu durumdan da çok etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu deneyimler de bize göstermektedir ki sanal gerçeklik, insanlara üç boyutlu dünyanın kapılarını aralarken iki boyutlu tasvir ve çizimleri zaman zaman “demode” bir duruma sokmuştur (Bayraktar ve Kaleli, 2007). Sanal gerçeklik, temelde ne kadar yapay gerçeklik olarak dursa da görevleri ve etkileri ile var olan bir ortamdır (Karasar, 2004). İki boyutlu materyallerin, üç boyutlu materyaller karşısında verimsiz-etkisiz kalması zaten beklenen bir sonuçtur. Bu araştırma, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin sıradanlıktan uzaklaşarak, sanal gerçeklik ortamının sanal gerçeklik gözlükleriyle ucuz maliyetle sınıfa getirilmesinin; bu derse yönelik olumlu bir tutumu geliştirmek açısından oldukça faydalı olduğunu göstermiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, katılımcıların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik olumlu tutumlarının nicel ve nitel bileşenler açısından arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Literatüre bakıldığında da zaten, sanal gerçeklik uygulamalarının bir konuya yönelik tutumu olumlu yönde arttırdığına dair çalışmalar (Küçük vd., 2014) bulunmaktadır.

Sanal gerçeklik uygulamalarının sadece tutumu değil aynı zamanda motivasyonu da arttırdığı, öğretilecek olan ünitelerin bazı özelliklerini ve o ünite için önemli hususları diğer tekniklere/yöntemlere nazaran çok daha realist bir şekilde gösterdiği, yeni anlayışların gelişmesi için olanak sağladığı bilinmektedir (Çavaş vd., 2004). Bu çalışmada da katılımcıların Ö14: *“heyecan verici bir uygulamaydı”*, Ö17: *“Bu derste yapılabilecek en iyi şey buydu”*, Ö22: *“Dersin zevkli ve heyecanlı geçtiğini hissettim”* şeklinde yorumlar yapması, sanal gerçeklik uygulamalarının hedeflenen tutum değişkenini artırması yanında, öğrenci motivasyonunu da önemli bir şekilde yükselttiğini göstermektedir. Zaten “öğrencilerin motivasyonlarının” öğretmenlerin sınıfta kullandığı öğretim yöntem ve tekniklerinden etkilendiği bilinmektedir (Brophy, 1996). Bu sebeple nitel verilere bakıldığında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmanın, öğrencilerin motivasyonlarını arttırdığı görülmektedir. Motivasyonun öğrenmeyi ve başarıyı etkileyen önemli faktörlerden birisi olduğu

kabul edilirse (Yılmaz ve Çavaş, 2007) söz konusu dersin öğretiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmanın önemi yadsınamayacak kadar büyüktür.

Araştırmaya katılan öğrencilerin olumsuz anlamda yaptıkları yorumlara bakıldığında ise bunların sanal gerçeklik gözlüklerinin derste kullanılmasından ziyade uzun süreli kullanım sonucunda oluşan fiziksel rahatsızlıktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira öğrencilerin küçük bir kısmı baş dönmesi ve baş ağrısı, gözlerin yorulması, sulanması, ağrması, buğulanması gibi şikâyetlerde bulunmuşlardır. Bu öğrencilerin tamamı, şikâyetlerin hemen değil de uzun süreli kullanımdan sonra (20–30 dk.) ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu durum literatür ile ciddi derecede benzerlik göstermekte, bu çalışmada olduğu gibi kullanıcı deneyimlerinin nitel olarak incelendiği diğer çalışmalarda da olumsuz deneyim belirten katılımcıların bir kısmı baş dönmesi, terleme ve tedirginlik gibi kısa süreli rahatsızlıkların ortaya çıktığını ifade etmişlerdir (Kaleci vd., 2017).

Araştırma sonuçları doğrultusunda motivasyon veya tutum gibi değişkenlerin önemli olduğu konularda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde daha çok sanal gerçeklik uygulamalarına yer verilmesi gerektiği, bu dersle ilgili sanal gerçeklik uygulamalarının geliştirilmesi esnasında, ilgili başka öğretim programları ile ilişkili olması sebebiyle birden çok uzman kişinin (Öğretmen, Konu Alanı Uzmanı, Öğretim Teknoloji Uzmanı, Program Geliştirme Uzmanının) eşzamanlı hareket etmesi gerektiği söylenebilir. Son olarak; sanal gerçeklik gözlükleri uzun süreli kullanımlarda geçici sağlık sorunlarına yol açabileceğinden, dersi planlayan öğretmenlerin bu hususa dikkat etmesi ve uzun süre boyunca sanal gerçeklik gözlüklerinin sınıfta kullanılmasına izin vermemesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca imkânlar dâhilinde sanal gerçeklik uygulamalarına dayalı etkinliklerin ilköğretim ve ortaöğretimde kullanılmasının öğrencilerin derse olan ilgilerini artıracığından hareketle bu konuda farklı çalışmaların yapılması gerektiği de bir öneri olarak sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Airasian, P. W. ve Walsh, M. E. (1997). *Constructivistcautions*. Phi Delta Kappan, 78(6), 444- 449.
- Aktamiş ve Arıcı (2017). Sanal Gerçeklik Programlarının Astronomi Konularının Öğretiminde Kullanılmasının Akademik Başarı ve Kalıcılığına Etkisi. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 9(2), 58-70.
- Baştürk, R. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. A. Tanrıoğen (Ed.) içinde, Deneme modelleri (ss. 29-54). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bayraktar, E. ve Kaleli, F. (2007). Sanal Gerçeklik ve Uygulama Alanları, Dumlupınar Üniversitesi, Akademik Bilişim Konferansları, Kütahya.
- Bilgin, B., ve Selçuk, M. (1997). *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık.
- Brophy, J. (1996). *Motivating Students To Learn*. Madison, WI: McGrawHill.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

- Civelek-Oruç, M., Yıldırım, İ.M., İmamoğlu, Ö., Demirel, G. ve Bilgin, M. B. (2017). Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Müzelere Yansımaları: Ayasofya ve Louvre Müzelerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Eurasian Conference on Language & Social Sciences*, 22-24 Mayıs, Antalya.
- Çavaş, B., Huyugüzel Çavaş, P. ve Taşkın Can, B. (2004). Eğitimde sanal gerçeklik, *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, 3(4), 110-116.
- Demir, R. (2008). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Derslerde Araç-Gereç Kullanma Bilgi ve Alışkanlıkları (Adana Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Demir, R. (2017). *Beyin Temelli Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Din Öğretimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Doğan, R., ve Tosun, C. (2003). *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık
DOI: 10.18498/amauid.325822.
- Gömleksiz, M. N. ve Bulut, İ. (2007). Yeni Fen ve Teknoloji Dersi Öğretim Programının Uygulamadaki Etkililiğinin Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 76-88.
- Heim, M. (1993). *The Metaphysics of Virtual Reality*, s. 109, Oxford University Press: NY.
- Kaleci, D. , Tepe, T. , Tüzün, H . (2017). Üç Boyutlu Sanal Gerçeklik Ortamlarındaki Deneyimlere İlişkin Kullanıcı Görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0 (3), 669-689.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Karasar, Ş. (2004). Eğitimde Yeni İletişim Teknolojileri -İnternet ve Sanal Yüksek Eğitim, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3 (4), 117-125.
- Kayabaşı, Y. (2005). Sanal Gerçeklik ve Eğitim Amaçlı Kullanılması. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4 (3), 151-158.
- Kayapa, N. ve Tong, T. (2011). Sanal Gerçeklik Ortamında Algı, *Sigma* 3; 348-354.
- Korkmaz, M. (2014). *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*, Kayseri: Tezmer.
- Küçük, S., Yılmaz, R., ve Göktepe, Y. (2014). İngilizce Öğreniminde Artırılmış Gerçeklik: Öğrencilerin Başarı, Tutum ve Bilişsel Yük Düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(176).
doi:http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3595
- Martin, S., Diaz, G., Sancristobal, E., Gil, R., Castro, M. ve Peire, J. (2011). New Technology Trends In Education: Seven Years Of Forecasts and Convergence. *Computers and Education*, 57(3), 1893-1906.
- Özdemir, Ş. ve Çelik, R. (2017). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - AUID*, 4 (8), 7-20.
- Özmen, H. (2004). Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri ve Teknoloji Destekli Yapılandırmacı (constructivist) Öğrenme. *The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET)*, 3(1), 1303-6521.
- Selçuk, M. (2005). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sherman, W. R. ve Craig A. B. (2003). *Understanding Virtual Reality*. Elsevier Science, USA.
- Sherman, W. R., Craig A. B. ve Will, J. D. (2009). *Developing Virtual Reality Application: Foundation Of Effective Design*. China: Morgan Kaufmann Publication.
- Tepe, T., Kaleci, D. ve Tüzün, H. (2016). Eğitim Teknolojilerinde Yeni Eğilimler: Sanal Gerçeklik Uygulamaları. 10th International Computer and Instructional Technologies Symposium (ICITS). 16-18 May 2016, Rize, Türkiye.
- Wu, H.K., Lee, S. W. Y., Chang, H. Y. ve Liang, J. C. (2013). Currentstatus, Opportunities and Challenges Of Augmented Reality In Education, *Computers and Education*, 62, 41-49.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (6. baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. ve Huyugüzel Çavaş, P. (2007). Reliability and Validity Study Of The Students' Motivation Toward Science Learning (SMTSL) Questionnaire. *Elementary Education Online*, 6(3), 430-440.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Halilov, T. (2019). "Tunç Çağı Seramiklerinin Desenleri Işığında Nahcivan'dan Orhun'a Prototürk Damga ve İşaretleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 862-872

Geliş Tarihi / Received Date: 02.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.12.2018

Araştırma Makalesi

TUNÇ ÇAĞI SERAMİKLERİNİN DESENLERİ IŞIĞINDA NAHCIVAN'DAN ORHUN'A PROTOTÜRK DAMGA VE İŞARETLERİ*

Doç. Dr. Toğrul HALİLOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nahcivan Bölümü

x.toqrul@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3703-8315

Öz

Azerbaycan arkeolojisinde özel bir yer tutan güncel konulardan birini Nahcivan'ın Tunç Çağı bulunan seramiklerin süsleme özelliğini oluşturmaktadır. Makalede Nahcivan'ın Tunç Çağı yerleşimlerinde bulunan, seramiklerin üzerindeki desenlerin anlamı ve yayılma alanı araştırılmıştır. Yapılan bilimsel araştırma sonucunda belli oluyor ki, bu çağa ait seramiklerin süslenmesinde geometrik, zoomorf, bitki, antropomorfik vb. desenler kullanılmıştır. Onlar basit ve karmaşık kompozisyonludur. Resimlerin yayılma alanı Azerbaycan'ın yanısıra dünyanın çeşitli yerleşim alanlarında yaygın görülmektedir. Nahcivan toprağının Tunç Çağı seramikleri üzerindeki desenlerin süsleme özelliği konusunda yapılan araştırmalar sırasında insanların dini-ideolojik-görüşleri, hayatıyla bağlılık oluşturduğu, simge, damga gibi kullanıldığı görülmektedir. Süslemede kullanılan desenler daha çok Prototürk kültürünün yaygın olduğu yerlerde rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Prototürk Kültürü, Desen, Tunc Çağı, Nahcivan, Damga.

ON THE BASIS OF BRONZE CERAMICS THE PROTOTURKISH STAMPS AND MARKS FROM NAKHCHIVAN TO ORKHON

Abstract

Azerbaijan archeology holds a special place in one of the current issues Nakhchivan from the Bronze Age settlement of the ceramic decorations are created to investigate the property. The pattern of the ornaments (patterns) on ceramic products found in Nakhchivan's Bronze Age constructions has been researched. Scientific research that is going on during certain geometric in the decoration of ceramics from this period, zoomorphic, vegetable, anthropomorphic patterns etc. have been used. They are simple and complex composition. Download Azerbaijan as well as pictures of the span widely around the globe land. Nakhchivan territory of the Bronze Age in particular is going on during the research done on the feature ornamental paintings on ceramics, the patterns people used to decorate religious-ideological in my view, the commitment of our life always symbol is always used as a stamp. The patterns were used to decorate the front cover more territory that was common in the of Prototurks culture.

Keywords: Prototurkish Culture, Ornaments, Bronze Age, Nakhchivan, Damga.

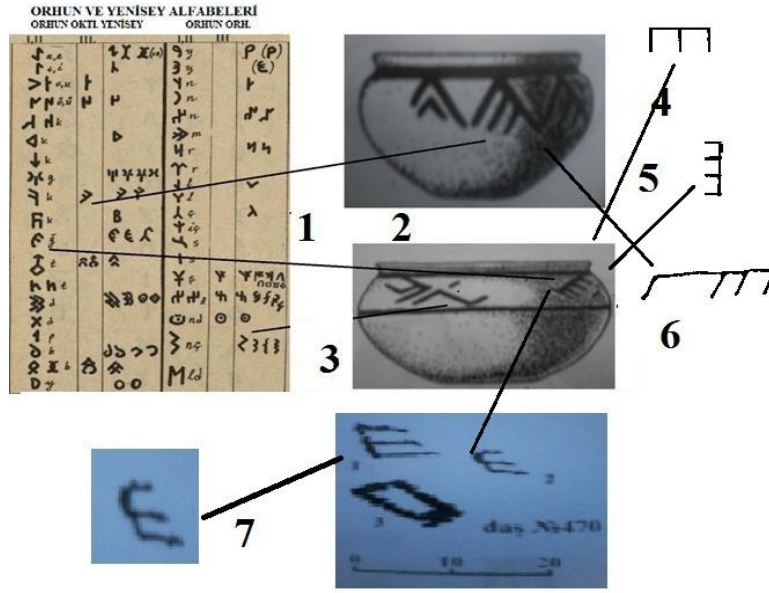
* Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı himayesindeki Bilimin Gelişmesi fonunun mali yardımı ile gerçekleştirilmiştir – Grant № EİF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5

1. GİRİŞ

Azerbaycan arkeolojisinde özel bir yer tutan güncel konulardan birini Nahçıvan'daki Tunç çağına ait yerleşimlerden (II Kültepe, Şahtaxtı, Qızılburun vb.) bulunan seramiklerin süsleme özelliğini araştırmak oluşturur. Belirtilen konu şimdiye kadar sistematik biçimde araştırılmadığından tarafımızdan incelenmiştir. Araştırma sırasında Nahçıvan'ın Tunç çağı yerleşimlerinden bulunmuş kil kapların üzerindeki desenlerden bir grupu prototürk kültürüne ait işaretlerle karşılaştırılmış, bu resimlerin yayılım alanı ve anlamı incelenmiştir. Araştırma sırasında Tunç çağında seramikçiliğin gelişerek uzmanlaşmış üretim alanına dönüşmesinin kablarn yapılmasıyla yanısıra süslenmesine de etki gösterdiği belirlenmiştir. Nahçıvan'ın Tunc çağı seramiklerinin süslemesinde kullanılan desenler insanların dini-ideolojik görüşlerini yansıtmakla yanısıra sembol, damga olarak da kullanılmıştır. Onların bir grupunun benzerleri Azerbaycan'la yanısıra dünyanın çeşitli topraklarında, özellikle Orhun-Yenisey alfabelerinde bulunmuştur. Nahçıvan bölgesinin Tunç çağı kil kapları üzerindeki “M”, dablyu, tarakbiçimli, boynuzbiçimli desenleri, birbirine bitişik üçgen resmini vb. desenleri örnek gösterebiliriz.

Şahtaxtı (Araev, 2002:tab. XV, 4; tab. XVIII, 11) nekropolünden bulunmuş kil kabın üzerindeki tarakbiçimli desen dünyanın birçok yerlerinde yaygındır. Benzerleri Kobustan, Göyçegölü (Qurbanov, 2013: 67), Gemikaya (Müseyibli, 2004: 271, daş № 470) ve çevresindeki petroglifleriyle (Halilov, 2013: 175, şekil 1, 6) yanısıra Orhun-Yenisey alfabesinde (Gülensoy, 1989: 7), Elam piktokramlarında, bu işarenin benzeri vardır. Bu işaret Elam piktokramlarında “ib” kibu okunur (Elimirzeyev, 2011: 189, cedvel № 2). Kaynaklara baktığımızda "yüksek hakimiyet ve vassallar", "vassallık" bildiren han, baltavar, ilteber vb. gibi damgalarının da bu türlü olduğunu görürüz (Qurbanov, 2013: 49). Damga işaretleri sırasında “kuray”, “ney” adlanır (Gülensoy, 1989: 68; 81). Oğuzların “düker” (Ebulgazi, 1974: 50) “döger” boyunun (Gülensoy, 1989: 62), kirgızların, avşarların (Gülensoy, 1989: 68) damgaları da aynı biçimde çizilmiştir. Dükerin anlamı çevre demektir.

Orhun-Yenisey alfabelerinde bulunan tarakbiçimli işaretlerden biri ince ünlü harflerde kullanılan "g", diğeri "k" sesini, Talas alfabesinde “g” sesini bildirir (Gülensoy, 1989: 7). Anadolu qrafikli Elam və Şumer piktoqramlarında tarakbiçimli bu tip desen şumerce “ib” okunur (Elimirzeyev, 2011: 189, cedvel 2).

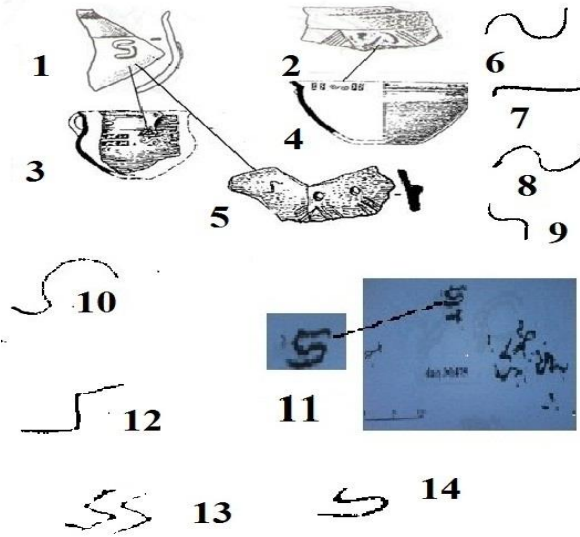
Tablo 1. Tarakbiçimli Desenlerden Örnekler

1- Orhun-Yenisey alfabesi (Gülensoy, 1989); 2, 3-Şahtahtı nekropolü (Azaev, 2002); 3-Bolqarıstan (Yengi, Tuncay, 2013); 4- Elam işareti (Elmirzeyev, 2011), 6- Oğuzların düker" boyunun damgası (Ebulgazi, 1974; 7-Gemikaya (Müseyibli, 2004).

“S” biçimli desenli seramikler I Kültepe, II Kültepe (Абибуллаев, 1982: 291, tab. XI, 10; 302, tab. XXII, 9) yerleşiminde bulunmuştur. Onun eski örnekleri Tripolye (Eneolit) kültürü’ne ait (M.Ö. VII -VI binyıllar) kil kapların üzerinde de tespit edilmiştir (tablo II). İskitlerin Saka (Apasiak) aşiretlerinin metal malzemeleri (M.Ö. VI-IV yüzyıllar), Özbekistan'ın Karakalpak toprağındaki Anşka-Kalı denilen bölgede bulunan metal deve figürü üzerinde (M.Ö. I yüzyıl-I yüzyıl), Sırderya Nehri kıyılarındaki Çirik-Rebat Kültürüne ait seramik kaplarda, Harezm sikkelerinde (II yüzyıl), Güney Türkmenistan'ın mimarlık elementlerinde (X-XI yüzyıllar) bu tür desenler bulunmaktadır (Алламуратов, 1977: 45). Bu desenlerin anlamı konusunda yapılan araştırmalar sırasında belli oluyor ki, “S” deseninin geniş yayılma alanı ve çeşitli sembolik anlamı bulunmaktadır. Azerbaycan'da "karmak", Anadolu'da ise "çengel" denilen bu desen Azerbaycan halı desenlerinde hem de "akarsu" adıyla kalmaktadır. Azerbaycan ve Anadolu halı simbolizminde insanı tehlikeden, kötü gözden kurtarmak için kullanılan motiftir (Qurbanov, 2013: 260). Orta Asya'da damga işareti gibi çeşitli isimleri vardır. Kazaklar bu işarete "bota moyın" (köşek boynu), "gaz moyın" (gaz boynu), Kırgızlar "it quyruqşa" (itkuyruğu), Özbek ve Karakalpaklar "qumırska beli" (karınca beli) demektedir. Çuvaşlar ise onu sema nurunun, güneş ışığının sembolü olduğunu düşünürler. “S” deseni Kazaklarda damga kimi kullanılmıştır (http://www.sanat.orexca.com/rus/archive/2-09/irina_bogoslovskaya.shtml).

Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde de bu desen hakkında bilgiler bulunmaktadır. Orada bu tip işaretin farklı biçimleri Oğuzların Begdili (Kaşgarlı, 2011: 227), Üregirler, İğdirler boyunun damgası olarak kullanılmıştır (Halilov, 2009: 20). "Şecereyi-Terakkime" eserinde bu işaretin benzeri Oğuzların İğdir, Kızı, Yasiir, Avank boylarının damgalarıdır. Yasirin iller ağası, her ne rastlasa onu yikardır. İğdirin anlamı büyük, Avanın anlamı mertebesi yüksek demek olur (Ebulqazi, 2002, 100; Ebülğazi, 1974: 49-51). Bolkaristanda (Yengi, Tuncay, 2013: 77), Gamikayada (Müseyibli, 2004: 271, daş № 475) vb. yerleşimlerdeki kayastü resimlerde de bu tip işaretler bulunmaktadır. Şumer piktokramlarında birlikte yapılmış iki "S" biçimli işaret "siqu" olarak okunur (Elimirzeyev, 2011: 190).

Tablo 2. "S" Biçimli Desenlerden Örnekler

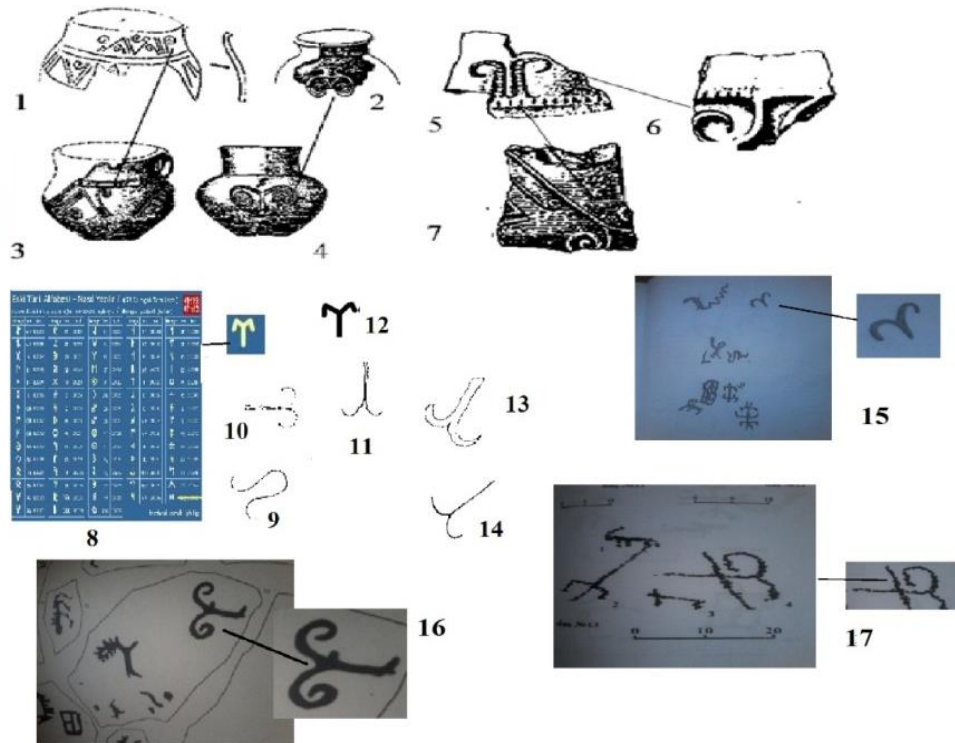

(1,2-II Kültepe (Сеидов, 2002; 3, 4- Yanıktepe (Кушнарева, Чубинивили, 1970); 5-Amiranisqora (Doğu Gürcistan) (Кушнарева, Марковин, 1994));6-İğdir boyunun damgası, 7- Avanı boyunun damgası, 8-Kızık boyunun damgası, 9-Yazır boyunun damgası (Ebülğazi, 1974); 10-Bolkaristan (Yengi, Tuncay, 2013); 11-Gemikaya (Müseyibli, 2004); 12-Üregilerin damgası, 14-Begdilli boyunun damgası, (Halilov, 2009); 13-Şumer işareti (Elimirzeyev, 2011)

Boynuz biçimli desen Nahçıvan'ın Tunç Çağı seramikleri üzerinde yaygındır (tablo III). Nahçıvan'ın Erken Tunç çağı yerleşimleriyle (Mahta, I Kültepe, II Kültepe vb.) yanısıra bu tip süslü seramikler Azerbaycan'ın diğer topraklarında (Babaderviş vb.) ve Doğu Gürcistan'da da (Anakliya vb.) (Кушнарева, Марковин, 1994: 19) bulunmuştur (tablo III, 1-7) . Bu desenin anlamı ve yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırmalar sırasında koçun eski Türk mitoloji düşüncelerinde çok yaygın olduğunu görürüz. Koç bir yandan "bolluk" ve "bereket" anlamına gelir, diğer yandan ise ölen insanların ruhlarını Tanrı mekanına ulaştıran kutsal canlılardan düşünülüyordu. Bu nedenle Tanrıya kesilen kurbanlar arasında beyaz atla birlikte beyaz koç da

özel bir yer tutar. Bu desenin en eski örnekleri Tripolye Kültürü'ne (M.Ö. VII -VI binyıllar) ait kil kapların üzerinde görülmektedir. Koçboynuzu deseni seramik mamullerin yanı sıra metal mamullerde, halıcılıkta, kayaüstü resimlerde yaygındır. Azerbaycan'la birlikte Anadolu, Türkmen, Karakalpak, ayrıca Dağıstan, özellikle Tabasaran halılarında boynuz deseninin çeşitli biçimleri bulunmaktadır. Azerbaycan halı sanatında Karabağ (Malıbeyli) halılarında bu desen dahak yaygındır. Koç boynuzunun anlamı ile ilgili çeşitli düşünceler vardır. Kaynaklarda koç "çoçkar, köçkar, kaçkar" gibi farklı isimlerde kullanılmıştır. Damga işareti gibi Anadolu'da, Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Orta Asya'da, Kırım'da, Volga boyunca, Doğu Sibirya'da "koşkar", "koçkar", "köçkar", "koç müyüz" (koç boynuzu), "koçkarok", "kayabaran" (kaya baranı / koçu) vb., Altaylarda "kulya" (koç boynuzu) şeklinde kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçayların "kosxar" (çoçqar, çoşqar), tulpar, semen aşiretlerinin damgası, Kazakların Nayman, Karakirey aşiretlerine ait tanınma-farklılaşma işareti, Hun damgalarından bir grubu boynuz biçimindedir (Qurbanov, 2013: 259, 305, 307). Orhun Yenisey taş kitabelerindeki damgalar sırasında da bu tip işaretler bulunmaktadır (Tekin, 2008: 110). Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin bayraklarında koç resmi çekilmiştir.

Tablo 3. Boynuz Biçimli Desenlerden Örnekler

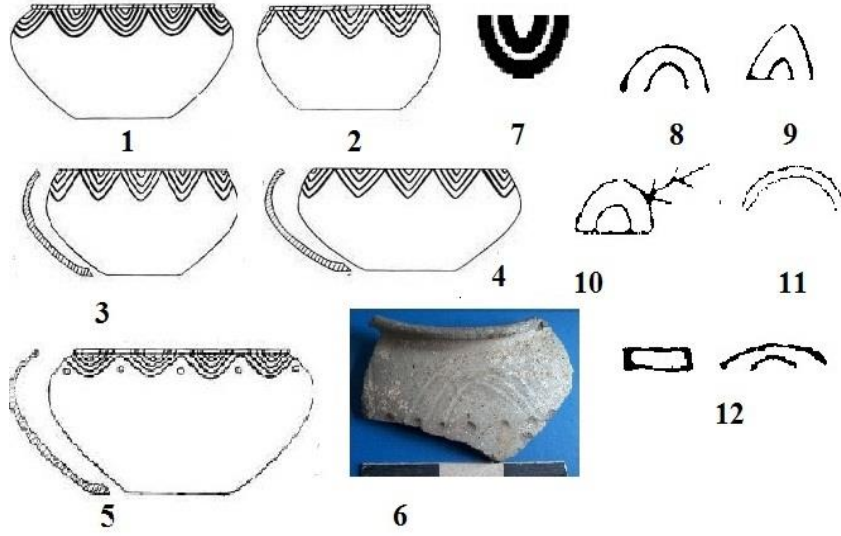

1-Mahta (Seyidov, 2003); 2 - I Kültepe (Абибуллаев, 1982); 3, 7-Babaderviş; 4- Anakliya (Кушнарєва, Марковин, 1994); 5, 6- II Kültepe (Сеидов, 1993); 8-(<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-Studies); 9-11, 13, 14- (Yengi, Tuncay, 2013); 12- (Qurbanov, 2013); 15- (Bahşeliyev, 2002); 16-Çankırkök (Окладников и.т.д: 1981).

Nahçıvan'ın Tunç çağı yerleşimlerinden bulunan seramik ürünleri üzerindeki geometrik süslemelerden üçgen, aç, daire, dalgalı, düz çizgiler, nöqdə ve diğər resimler yaygındır. Diğər süsler kibi onların da bir grupe başka yerlerden bulunan seramiklerin üzerindeki resimlerle benzerlik oluşturuyor. Bitişik üçgen ve romblarla naxışlanma motifi Kafkasya boyalı kapları üzerinde yaygındır. Yapılan araştırma sırasında antropomorfik ve zoomorf süsler gibi geometrik desenlerin da belirli mantığa dayanarak ve geniş alanda yaygın olduğunu görürüz. Düşüncelerimizi kanıtlamak için için kaynaklara baktığımızda Tripolye (Kukuteni) Eneolit arkeolojik kültüründe (M.Ö. VII -VI binyıllar), Gamikaya, Göyçe gölü, Kazakistan kayaüstü petroglifleri ile yanısıra, Kosova Qora vilayeti Restelitsa (www.turuz.info.), Altay (Окладников, 1981: tab. 77, 2; 93, 6), Sibiryaya (Окладникова, 1981: 11) vb. bu tür resimlerin olduğunu görürüz. Romb ve acı desenlerinin nesil artışı, yaşam ve dünya ağacını sembolize etmesiyle ilgili yeterli bilgiler var (Мифы народов мира, 1991: 88). Aç bişimli işaretleri Çin herogliflerinde çok sayıda görmek olasıdır (Fahredden, 2010: 149). Kırık ve çapraz çizgilerin yağmurun, karın yağmasının sembolü olması hakkında da bilgiler vardır (Урушадзе, 1988: 55). Bazı araştırmalar çapraz çizgilerin akar suyu, dağların sıralı biçimde dizildiğini sembolize ettiğini söylemişler (Avşarova, 2014: 88).

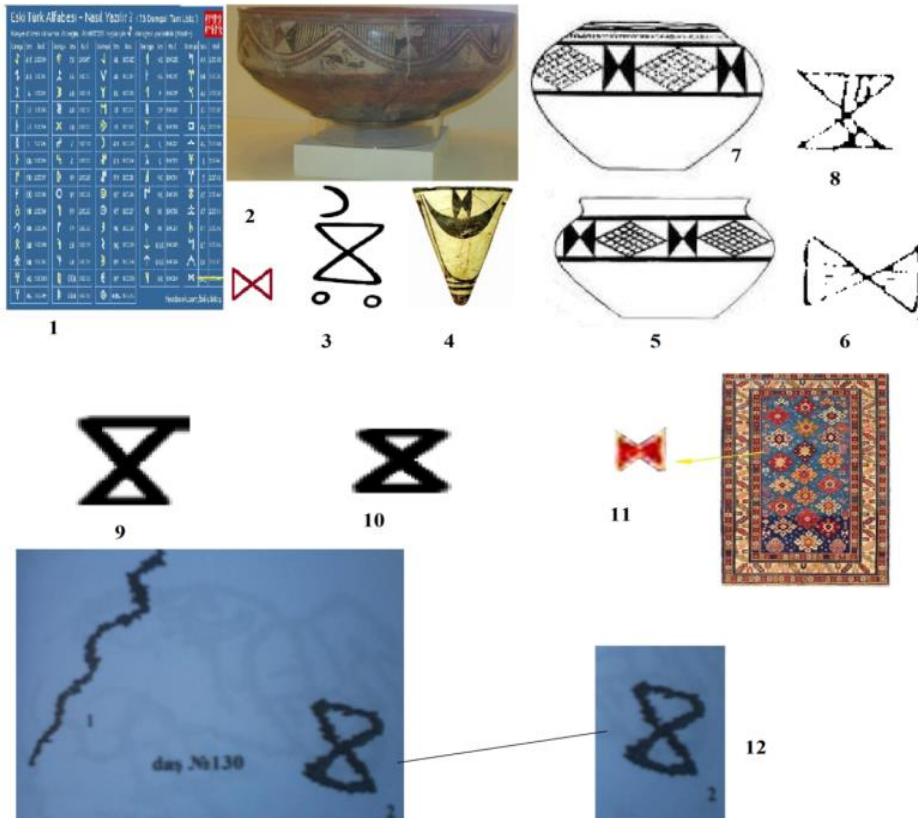
Nahçıvan'ın Tunç çağı seramik ürünleri üzerinde yaygın geometrik desenlerden bir grupunu dalgalı çizgiler oluşturmaktadır. Kaynaklarda tek dalgalı çizgilerden oluşan ornamentin damga adının "yılan", çift çekilmiş dalgalı çizginin damga adının "ayak", "dayak" olması hakkında bilgiler vardır (Qurbanov, 2014: 247). "Şecereyi-Terakime" eserinde bu ornamentin damga adının "ılan" olduğu ve Ayhan oğuzlarının Yaparlı boyunun simgesi olması (Ebulqazi, 2002: 101), Orhun-Yenisey alfabelerinde cingiltili "d" samitini bildirmesi kaydedilmiştir (Recebli, 2009: 33; Tekin, 2008: 85).

Nahçıvan'ın Orta Tunç çağı seramik ürünleri üzerinde çekilmiş ilginç desenlerden bir kısmı yarım konsentrik resimler oluşturur (tab. IV). Çalhankale, Karaçuk, Şahtahtı (Bahşaliyev, 2004: 106, şekil 16, 3-7), İliklikaya yerleşimlerinden bu tip seramikler bulunmuştur. Bu resmin anlamı ile ilgili aparılan araştırma sırasında desenin gök kuşağına benzer olduğunu görürüz. Bu yüzden de resmi astral resim olarak düşünülebilir. Yarımkonsentrik desenin yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırma sırasında onun en eski örneklerinin Sümer, Elam işaretlerinde ((piktoqramlarında), Tripolye (Kukuteni) kültüründe (M.Ö. VII -VI binyıllar) (Gurbanov, 2014: 67), Bulgaristan'daki kaya üstü tasvirler arasında (Yengi, Tuncay, 2013: 77) olduğunu görürüz. Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde oğuzların karabölükler, çuvaldarlar (Halilov, 2009: 20, 21) boylarının damğaları bu şekilde verilmiştir.

Tablo 4. Yarım Konsentrik Desenlerden Örnekler

1, 2-Çalhankale, 3. 4- Karaçuk, 5-Şahtahtı (Bahşeliyev, 2004); 6-Qumluk (Halilov T); 7. Tripolye kültürü (Qurbanov, 2014); 11- Bolgaristan kayayıstü resmi (Yengi, Tuncay, 2013); 9-10, Şumer Elam işareti (Elimirzeyev, 2011: 191); 8-çuvaldarlar boyunun damgası, 12- karabölükler boyunun damgası (Halilov, 2009)

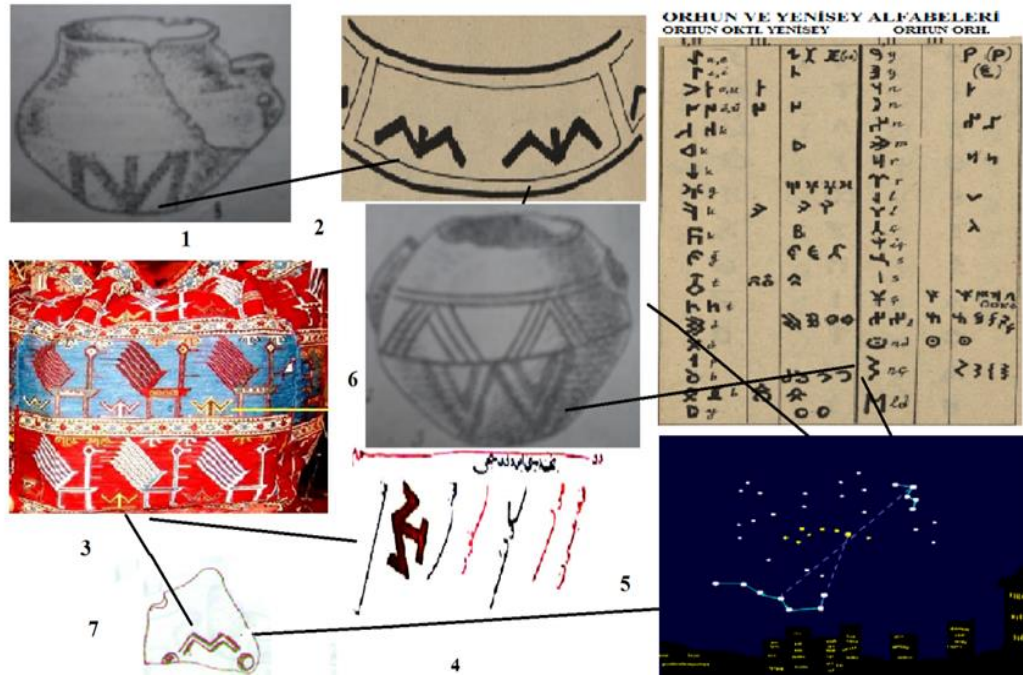
Üçgen resimleri tek ve birbirine bitişik biçimde çekilmiştir. A.A.Vayman üçgen deseninin Sümer kültüründe kadın sembolü olduğunu (Энеолит СССР, 1982: 60), A.Bullinq zikzaklar gibi onun da dağları sembolize ettiğini belirtmişlerdir (Евсюков, 1988: 16). Kaynaklarda birbirine bitişik iki üçgenin sağlığı, ucu yukarı ve aşağı olan iki üçgenin kadını, suyu, yeraltı dünyayı, hükümdarlığı, erkeği, odu, ilahi güçleri, birbirine geçen üçgenlerin ilahi kuvveti, ateşle suyun birleşmesini sembolize etdiği hakkında bilgiler var (Мифы народов мира, 1991: 272-273; Рыбаков, 1966: 25). Güney Kafkasyadaki arkeoloji yerleşimlerden bulunan üzerinde üçgenler çekilmiş seramikleri B.Kuftin Ortadoğu boyalı seramiğinin lokal seçeneği adlandırmıştır (Куфтин, 1941: 136). Bu tip ornamentli boyalı seramikler Boğazköyden bulunan Hitit kültürüne ait seramiklerin üzerinde de bulunmaktadır (Захаров, 1927: 147). Üçgen ornamenti Humay Ananı simgeleyen sembollerden biri olarak Türk mitolojik tesevvüründe geniş yer tutuyor (Qurbanov, 2014: 161). Halıcılıkta bu desen "elibeline", "nazarlık" anlanır. Birbirine bitişik biçimde çekilmiş üçgen resimleri prototürk kültürünün yaygın olduğu topraklarda çok sayıda bulunmuştur (tablo V). Gemikaya (Bahşeliyev, 2002: resim 34; Müseyibli, 2004: 248, 191), Göyçe gölü (Qurbanov, 2014: 67) petrogliflerinde, II Kültepe, Kızılburun (Bahşeliyev, 2004: 118, şekil. 28, 3, 10), Erzurum, İran seramiklerinde, Şumer, Elam işaretinde (Elmirzeyev, 2011: 189), Tripolye kültüründe (Qurbanov, 2014: 67), Orhun-Yenisey alfabesinde birbirine bitişik ve ya ayrı biçimde çekilmiş üçgen resimleri var. Orhun-Yenisey alfabesinde bu işaret "k", "u" sessiz harfını bildirir (Recebli, 2009: 45; Gülensoy, 1989: 7).

Tablo 5. Bitişik Üçgen Desenlerinden Örnekler

1-Orhan Yenisey alfabesinin (Eski Türk alfabesinin) tam listesi, 4-Talli Bakun, İran, 11-Şirvan halısı (<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-Studies); 2-Erzurum müzesi; 3-Gemikaya (Bahşeliyev, 2002); 6-Şumer işaretleri, 8-Elam işaretleri (Elmirzeyev, 2011); 5- II Kültepe, 7-Kızılburun (Bahşeliyev, 2004); 9- Tripolye kültürü; 10- Göyçe gölü kayaüstü tasvirleri (Qurbanov, 2014); 12. Gemikaya (Müseyibli, 2004)

Nahçıvan bölgesinin Tunç çağı seramikleri üzerindeki ilginç geometrik desenlerden bir diğeri de “M” biçimlidir (tablo V.). I Kültepe (Абибуллаев 1982: 291, tab XI, 10; 302, tab. XXII, 9), II Kültepe (Bahşeliyev, 2004: 164, şekil. 36, 2), Culfa (Aliyev, 1968: tab, 1, 9) vb. yerleşimlerin seramikleri üzerinde de bu tip geometric desenler tespit olunmuştur. Onların benzerleri Babaderviş, Amiranskora (Кушнарева vb., 1994: 26, 68) yerlerinde de bulunmuştur. Küçük ayı burcundan olan kutup yıldızı da buna benzerdir (https://az.wikipedia.org/wiki/Qüt_b_ulduzu). Culf anekropolünden bulunan çömleğin üzerindeki resimin benzeri Azerbaycan halılarında (<http://azerbaijani-studies.blogspot.com>), Kırgızistanda (Gülensoy, 1989: 32), “Tevârih-i-Âl-i-Selçuk” da karşımıza çıkmaktadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i-Âl-i_Selçuk). Kırgızlar bu deseni (M) “koçkar”, “kaçkar” adlandırarak, onun koç boynuzunun bir forması olduğunu düşünmüşler. Orhan-Yenisey alfabesinde de bu tip işaretler var. Onlar farklı biçimde çizilerek "nç", "d", "ld" seslerini ifade ediyor. Afşarların damgaları içerisinde de benzerleri var (Gülensoy, 1989: 7).

Tablo 6. “M” Biçimli Desenlerden Örnekler

1-Culfa (Aliyev, 1968);2- Kırgızistan (Kırgız Şapaku) (Gülensoy, 1989); 3 Azerbaycan halısı (<http://azerbaijani-studies.blogspot.com.>); 4 ([https://tr.wikipedia.org/wiki/ Tevârih-i_Âl-i_Selçuk](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i_Âl-i_Selçuk)); 5-Küçük ayı burcunda olan kutup yıldızı (https://az.wikipedia.org/wiki/Qütb_ulduzu); 5- I Kültepe (Абулдулаев, 1982).

2. SONUÇ

Konuyla ilgili yapılan araştırma sonucu şunları söyleye biliriz: Tunç Çağı'nda Nahçıvan'da seramik sanatı uzmanlaşmış üretim alanı olmuştur. Seramikçiliğin gelişimi sırasında kilden yapılan ürünlerin kaliteli, çok çeşitli olmasının yanı sıra desenleme motifi de artmıştır. Onlar bazen tek, bazen diğer resimlerle birlikte çizilerek basit ve bileşik konuludur. Seramiklerin süslemesinde kullanılan desenler insanların dini-ideolojik görüşlerinin yanısıra sanatkarlık yeteneğiyle bağlı olmuştur. Desenlerde yerel özelliklerin yanısıra, diğer kültürlerle de benzerlik oluşturmaktadır. Süslemede yerel desenlerle yanısıra, diğer kültürlerle benzer özelliklerin bulunması farklı bölge insanların maddi ve manevi kültürlerinde benzerliğin olduğunu, her bir desenin derin bir anlamı olduğunu kanıtlamaktadır. Damga olarak kullanılan desenler Orhun'dan Nahçıvana kadar Prototürk kültürünün yaygın olduğu toprakları kapsamıştır. Onların Prototürk kültüründe yaygın olması, türkçe anlamının olması Tunc çağında Nahçıvan'da yaşayan insanların türkler olduğunu, bu bölgenin Türk yurdu olduğunu kanıtlayan bulgulardandır. Damğa ve işaretlerle yanı sıra Nahçıvan'ın eski Türk yurdu olduğunu kanıtlayan çok sayıda maddi-kültür örnekleri de bulunmaktadır. Gömülme geleneyine ait bilgilere, kayaüstü resimleri, bir çok yerleşimlerin isimlerini örnek göstermek olasıdır. Gömülme geleneyi ile ilgili arkeoloji bulgulara sağ ve ya sol yan üste, sırt üstü

uzatılmış durumda tek veya boğa, kopek, koyun (koç), atla gönmeni örnek göstermek olasıdır. Kayaüstü resimler Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ordubad bölgesinde, deniz seviyesinden 3906 m yükseklikte yer alan Gamikaya yerleşiminde ve bu yerleşimin etrafındaki yayla yerlerinde yer alıyor. Onlar insan, hayvan, astral resimlerinden, yazı öğelerinden vb. olmak üzere bir neçe gruba ayrılıyorlar. Türk kültürünün izlerinin bulunduğu eski yerleşim isimlerine Humay qayası nekropolünü ve diğerlerini örnek göstermek olasıdır. Humay adı ilk defa Gültekin anıtı'nda, daha sonra ise Tonyuqkda rastlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Абибуллаев О.А. (1982) Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Баку: Элм, 314с.
- Агаев, Г.Г. (2002) Шахтахты в эпохи поздней бронзы и раннего железа. Баку-Москва: Агрыдаг, 200 с.
- Avşarova İ. (2014) Azərbaycan tayfalarının ibtidai icma dövrü inanclarında semantik mena daşıyan naxış və işareler, *Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyasının aktual problemləri*, Bakü, s. 85-98.c.
- Bahşeliyev V.B.(2002) Gamikaya tasvirlerinin poetikası. Bakü, Elm, 128 s.
- Bahşeliyev V.B. (2004) Nahçıvan'ın qadim tayfalarının manevi medeniyeti. Bakü, Elm, 320 s.
- Eliyev, V.H. (1968) Culfa arkeoloji tapıntıları. *Azərbaycan SSR Elmler Akademiyasının Haberleri, Tarih, felsefe ve hüquq seriyası*, Bakü, Az SSR EA, 1968, № 3, s. 72-86.
- Elmirzeyev A.N. (2011) Erken Elam cemiyyəti: iqtisadi-siyasi münasibetlər və yazı tarixi (e.a. IV-III minilliklər), Bakü, 264 s.
- Ebülgazi B. H. (1974) Şecere-i Terakime Türklerin Soy Kutugu (Tercüman 1001 Temel Eser 33) (Hazırlayan Muharrem Ergin), İstanbul, Tercüman, 203 s.
- Ebulgazi B.H. Şecereyi-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) (2002) Bakü, Azərbaycan Milli Ansiklopedisi, 145 s.
- Евсюков В.В. (1988) Мифология китайского неолита. По материалам росписей на керамике культуры яншао. Новосибирск, Наука. Сиб. Отд-ние, 128 с.
- Энеолит СССР.Серия: Археология СССР. М, 1982, 360 с.
- Faxreddin V. (2010) Semiotika, *Studia Philologica*. Bakü, Mütercim, 334 s.
- Gülensoy, T. (1989) Orhun'dan anadoluta türk damğaları (damğalar, imler, enler), İstanbul, T.D.A.V. Yayın Nu.:51, 179 s.
- Xelilov, T.F. (2013) Son Tunc-Erken Demir dövründe Naxçıvanın ekinçi-maldar tayfalarının medeniyeti. Bakü, Elm ve təhsil, 200 s.
- Xelilov B. Mahmud Kaşğarının (2009) “Divani lüğət-it-türk” əsərində etnonimlər, Bakü, Garisma MMC, 110 s.
- Kâşğarlı Mahmud (2011) Divanü Lügat-it Türk, (çeviren: Besim Atalay) Türk Dil Kurumu Yayınları: 1036, Ankara 1972 s.
- Кушнарева К.Х., Чубиншвили (1970) Т.Н. Древние культуры Южного Кавказа. Ленинград, 191 с.
- Кушнарева, К.Х., Марковин, В.И. (1994) Эпоха бронзы Кавказаи Средней Азии. Ранняя и Средняя бронза Кавказа (*Очередной том многотомного фундаментального издания по археологии*) Москва: Наука, 384 с.
- Куртин Б.А. (1941) Археологические раскопки в Триалети. Тбилиси, Издательство АН ГССР, , 492 с.
- Qurbanov, A. (2013) Damğalar, remzler, menimsemeler. Bakü, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi, 327 с.
- Müseiyibli N.E. (2004) Gemikaya. Bakü, Çaşloğlu, 320 s.
- Мифы народов мира.(1991) Энциклопедия. Т. I, М., , 199 s.
- Окладников А.П., Окладникова Е.А., Запорожская В.Д., Скорынина Э.А. (1981) Петроглифы Чанкыркёля. Новосибирск, 145 с.
- Окладникова Е.А. (1981) Петроглифы средней Катунь. Новосибирск, Наука, 111 s.
- Рыбаков Б.А. (1966) Религия и миропонимание первых земледельцев Юга-Восточной Европы (IV-III тысячелетия до н.э.). *Международный конгресс до историков и преесториков, доклады и сообщения археологов*, М., с. 20-25.
- Recebli E. (2009) Eski türk yazısı anıtları, C I. Bakü.
- Tekin T. (2010) Orhon Yazıtları. Türk Dil Kurumu Yayınları 540, Ankara, 130 s.
- Урушадзе Н.Е. (1988) Древнегрузинское пластическое искусство. Тбилиси, Хеловнеба.
- Yengi M., Tuncay B. (2013) Kür-Araz medəniyyəti və türk damğaları: Damğadan yazıya keçid, Bakı, 83 s.
- Захаров А.А. (1927) Хеттская керамика из Богазкёя и некоторые закавказские параллели. *Известия общества Обследования и изучения Азербайджана*, № 5, с. 144- 152.

http://www.sanat.orexca.com/rus/archive/2-09/irina_bogoslovskaya.shtml

https://az.wikipedia.org/wiki/Qüt_b_uldzu

<http://azerbaijani-studies.blogspot.com>. Yengi. Xalça naxışlarında yaşayan ulu tariximiz.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i_Âl-i_Selçuk

<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-Studies

www.turuz.info. Sofuoğlu E. Qora-Restelisa abidesi: Şar dağlarının tepesindeki kaya

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özdemir, A. (2019). "İbn Kesir'de Mucize Anlayışı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 873-898
Geliş Tarihi / Received Date: 24.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 04.01.2019

Araştırma Makalesi

İBN KESİR'DE MUCİZE ANLAYIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, ahmet.aozdemir@gop.edu.tr
ORCID ID:0000-0002-2389-6693

Öz

İbn Kesir, Rivayet tefsirinde önde gelen bir müfessirdir. Eserinde konuları ayrıntılı bir tahlile tabi tutmuştur. Rivayet ağırlıklı bir yol izlemesine rağmen kendi düşüncelerini de ortaya koymuştur. Mucize konusu da geçmişten günümüze birçok tartışmaya neden olmuştur. Çünkü mucizeler, normal gidiŐatı tersine çeviren bir durumdur. Bu konu, önceki peygamberlere verilen mucizeler ve son peygambere verilen mucizeler olarak iki kategoride değerlendirilmiştir. Her peygamberin bir veya birkaç mucizesi vardır. Bunlar, peygamberliği ispat anlamında yardımcı bir etken olmuştur. Bu çalışmamızda, konuyu İbn Kesir bağlamında değerlendirmeye tabi tutacağız. Bu arada diğer çalışmalardan da istifade edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Mucize, Peygamber, İbn Kesir, Tefsir.

THE MENTALITY OF MIRACLE IN IBN KATHIR

Abstract

Ibn Kathir is a leading mufassır in the narrated commentary. He has subject to a detailed investigation of the subject in his work. Despite the narrated way to follow, he has revealed its own opinions. The miracle has also caused many controversies from the past day. Because miracles are a situation that reverses normal course. This topic has been evaluated in two categories as the miracles given to the previous prophets and the miracles given to the last prophets. Each prophet has one or more miracles. These have been helpful factors in the proof of prophecy. In this work, we will evaluate the context in the Ibn Kathir. In the meantime, we will also benefit from other studies.

Keywords: Qur'an, Miracles, Prophet, İbn Kathir, Tafsir.

1. GİRİŞ

İbn Kesir, tefsir alanında söz sahibi bir müfessirdir. İtikatta EŞ'ari, Fıkıhta Şafi mezhebine mensup olan İbn Kesir, İbn Teymiyye'nin düşüncelerinin etkisinde kalmıştır. Bununla birlikte onun, diğer mezheplere karşı daha müsamahakar olması da (Özaydın, 1999: C: 20: 133) taassuptan uzak olduğunun göstergesidir. Kendisi, İbn Teymiyye'ye olan bağlılığından dolayı bazı suçlamalara da maruz kalmıştır. Tefsirin yanında İslam tarihi, hadis ve fıkıh alanında da eserler kaleme almıştır (Bilmen, 1974: C: 2: 570). Bu özelliği İbn Kesir'in, çok yönlü bir alim olduğunun göstergesidir.

İbn Kesir, rivayet tefsirindeki en temel kaynaklardan birini kaleme almıştır. Hatta Taberi tefsirinden sonra gelen ikinci derecede rivayet tefsir kaynağı olarak da kabul edilmiştir. Rivayet tefsiri tarzında kaleme aldığı tefsirinde, hadis konusundaki maharetini de görmek mümkündür. Hemen her ayetle ilgili aktardığı çok sayıda rivayetle ayetleri daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında onun daha çok rivayetlere bağlı kaldığı görülmektedir. Mucize konusunda da benzer bir tavır ortaya koymuştur.

Mucize, peygamberlerin, risaletlerini kabul etmeyenlere karşı göstermiş oldukları doğaüstü olaylardır. Kainatın kendisi aslında bir mucizedir. Ama inkarcılar, bunlarla yetinmeyerek peygamberlerden daha başka mucizeler getirmesini istemişlerdir. Oysa peygamberlerin de diğer insanlar gibi bir insan oldukları bazen unutulmaktadır. İnsanların aciz kaldığı konularda onlar da aciz kalabilmektedir (Reşîd Rızâ, 1999: C: 7: 314). Ancak Allah dilerse mucize ortaya koyabilmektedirler.

Mucize konusundaki tartışmaların daha çok ya tamamen ret ya da tamamen kabul şeklinde iki aşırı uçta tartışıldığını görmekteyiz. Bu, yanlış bir bakış açısıdır. Yapılması gereken, herkesin kendisine göre bir hadis kriteri belirleyip buna göre onları kabul ya da ret anlayışını benimsemeden, kaynakların güvenilirliği noktasında olaya yaklaşmasıdır. Aksi takdirde bütün dini değerler tartışma konusu olacak ve ortak zemin kaybolacaktır.

Kur'an'da, hem Kur'an'ın icaz yönünden hem de geçmiş peygamberlere verilen mucizelerden bahsedildiğini görmekteyiz. Diğer peygamberlere verilen mucizeler açık ve net bir şekilde ayrıntılı olarak açıklanırken, Hz. Peygamberle ilgili olduğu ifade edilen Kur'an dışındaki mucizeler açık ve tartışmasız bir şekilde kabulü öngören bir tarzda ortaya konmamıştır. Bunun nedeni muhtemeldir ki son kitap olan Kur'an üzerinde yoğunlaşılması ve onun rehberliğini gölgede bırakacak başka unsurların ön plana çıkarılmamasıdır.

Bu çalışmamızda, mucize kavramı hakkında kendisinin bu yönü üzerinde çok fazla durulmadığını gördüğümüzden İbn Kesir tefsiri bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır. Kur'an'da geçen ve önceki peygamberlere ait mucizelerden, örnek olması hasebiyle bir kısmı değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bunun yanında Hz. Peygamber'e verilen mucizeler de ele alınacaktır. İbn Kesir tefsirinin dışında konuyla alakalı diğer kaynaklara da yeri geldikçe başvurma yoluna gidilecektir.

2. MUCİZEYE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Mucize ve Ayet Kelimelerinin Kavramsal Çerçevesi

Kur'an'da geçen mucize kelimesi, burada kastettiğimiz manada mucize kavramını karşılayacak şekilde yer almamaktadır. Onun yerine "ayet" kelimesi kullanılmaktadır. Ama

biz burada her iki kavramı da açıklayacağız.

Mucize kelimesi, a-ce-ze (عجز) fiil kökünden türemiş olup “bir şeyin sonu (Cevherî, 1407/1987: c. 3, 883), insanın arka tarafı, bir işi yapmada kusur etmek, bir şeyden geri kalmak (İsfahânî, 2005/1426: 325), güç yetirebilmenin zıddı (Zebîdî, ts.: C: 15: 199-200), zayıflık (İbn Manzûr, 1414: C: 5: 369), gibi anlamlara gelmektedir.

Ayet kelimesi ise tercih edilen görüşe göre “te-ey-yî” (تأي) kelimesinden türemiş olup “gerçekliği açık olan hakikat (İsfahânî, 2005/1426: 41), alamet, belirti (Cevherî, 1407/1987: c. 6, 2275), ibret (İbn Manzûr, 1414: c. 14, 62), gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Ayet kelimesi, Allah’ın kitabından her bir bölüme ya da cümleye denildiği gibi kainattaki Allah’ın varlığına götüren alametlere ve önceki peygamberlere verilen mucizelere de işaret etmektedir (İsfahânî, 2005/1426: 42). Kur’an’da geçen ve mucize olarak çevirisi yapılan “ayet” kelimesi sözlü mesaj olarak da anlaşılmıştır. Bazı dar kafalı insanlar bu sözlü mesajla yetinmeyerek peygamberden somut bir mucize beklemektedirler (Esed, 1999/1420: c. 1, 316). Bu sözlü mesajdan kastın Kur’an’da yer alan ayet metinleri olduğu anlaşılmaktadır.

Mucize ve ayet kelimeleri arasında bazı farklılıkların da olduğu söylenmiştir. Bu nedenle Kur’an’da ayet kelimesi, bizim anladığımız manada mucize kavramını da ifade etmek üzere kullanılmış olsa da, genel anlamda ayet kavramı ile mucize terimi arasında bir ayırımı gitmek mümkün görülmemiştir. Ayetin doğrulanması mümkündür. Mucize, insanı tabiat karşısında aciz bırakan bir durumdur (Bulut, 2015: 6). “Mucize” kelimesi müfessirler tarafından “ayet/ayât” kelimesinin sıfatı olarak da kullanılmıştır (Özel, 2017: 77).

Mucize kavramının terim anlamı ise, peygamberlik iddiasıyla birlikte ortaya çıkan, hayra ve mutluluğa davet eden olağanüstü bir iştir. (Cürçani, 2007: s. 306) Mucizeler sihir gibi değildir. Öğrenmekle elde edilmez. Onlar gibi geçici ve göz boyayıcı özellikleri yoktur, tamamen gerçektirler (Maturidi, 2002: 236-237). Mucizeler, Allah’tan gelen olağandışı mesajı anlatır ve insan aklının ulaşamayacağı manevi bir hakikati bazen sembolik olarak gösterir. Diğer taraftan böyle mucizevi mesajlar bile tabiatüstü olarak adlandırılmazlar. Tabiat kanunları dediğimiz şeyler, sünnetullahın görünen tezahürleridir. Bu açıdan baktığımızda olağanüstü diye bildiğimiz şeyler de aslında tabiidir (Esed, 1999/1420: c. 1, 248). Allah’ın, kainatla ilgili koymuş olduğu o düzen, yine O’nun tarafından farklı bir düzene geçici de olsa dönüştürülmektedir. Böyle bir durum, her ne kadar insan için olağanüstü bir durum arz ediyorsa da Allah için normal bir durum olarak kabul edilebilir.

2.2. Mucizelerin Allah'ın Takdirine Bağlı Olması

İnkarcıların, peygamber olarak gönderilen kişiden, onun peygamber olarak gönderildiğini onaylayıcı bir mucize talep etmeleri her dönemde vaki olmuş bir durumdur. Ama mucize talep edenlerin genelde amaçları, hidayet yolunu bulmak değil, peygamberi zor durumda bırakmaktır. Oysa hiçbir peygamber, istediği zaman mucize gösterme gücüne sahip değildir.

Bir ayette mucize gösterilmesinin Allah'ın iznine bağlı olduğu dile getirilmektedir: “Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber için mucize getirme imkânı yoktur. Her müddetin (yazıldığı) bir kitap vardır.” (Ra'd 13/38).

İbn Kesir, bu ayetten yola çıkarak, Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamberin, toplumuna bir mucize getiremeyeceğini, bunun Allah'a ait bir hak olup peygamberin uhdesinde olmadığını Allah ne zaman isterse o zaman mucize göstereceğini ifade etmiştir (İbn Kesir, 2000: c. 8, 162).

Diğer müfessirlerin de bu noktada benzer kanaatler ortaya koyduklarını görmekteyiz. Hiçbir peygamberin, Allah'ın izni olmaksızın ölüleri diriltme, dağları yürütme gibi herhangi bir mucizeyi getirme güçleri yoktur (Taberi, 2000: c. 16, 476). Mucizeyi gösteren Allah'tır. O da müşrikler istedi diye değil kendi istediği yer ve zamanda mucize gösterecektir (Mevdûdî, 1995: c. 2, 529). Hz. Peygamber de aynen diğer peygamberlerde olduğu gibi, kendi kafasına göre istediği zaman mucize gösterme hakkına sahip değildir (Zemahşerî, 1407: c. 2, 534). Diğer taraftan inkarcıların, tek bir mucize ile yetinmedikleri, daha fazlasını istedikleri de bir gerçektir. Oysa bir tane mucize dahi kişinin peygamberliğinin hak olduğunu ispat etmeye yeterlidir. Kabul edecek olan bununla yetinir. Bunun dışındakileri Allah, dilerse gösterir (Râzî, 1420: c.19, 49-50).

Bu konuda ortak bir kanaatin olduğu aşıkardır. Her ne kadar mucizeler, peygamberler vasıtasıyla ortaya çıkıyorsa da onun ne zaman ve ne şekilde olacağını tayin eden Allah'tır. Ama bu noktada inkarcıların, mucize gösterme selahiyetini peygamberin elinde gibi görüp mucize göstermesi konusunda isrârcı davranmaları, olumsuz bir davranış olarak ayetlerde ortaya konmaktadır.

2.3. Mucizenin Amacı

Bazı Müslüman aydınların bunları, tabiat kanunlarına uygun olarak meydana gelmiş olağan bir durum gibi açıklamaya çalışmaları, Kur'an'a karşı şüphecî bir tavır ortaya koymak anlamına gelecektir. Nasıl ki Allah, hiçbir şey değilken bir canlıya hayat verebiliyorsa, bir asayı da çok kolaylıkla yılanı dönüştürebilir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur (Mevdûdî, 1995: c. 2, 77-78). Bu, Allah için çok kolay bir durumdur. O nedenle mucizeleri, diğer olaylarla kıyas etmek, onu sıradanlaştırmak anlamına gelecektir.

Mucizenin gönderiliş amacı ile ilgili olarak İsrâ suresinde şöyle bir ayet vardır: "...Oysa biz âyetleri (mucizeleri) ancak korkutmak için göndeririz." (İsrâ 17/59). Bu ayetten yola çıkarak İbn Kesir, tefsirinde mucizelerin gösteriliş amaçlarını ele alırken Katade'nin görüşünü naklederek, mucizelerin insanları korkutmak, gerçeği hatırlamalarını ve ibret almalarını sağlamak, sonunda da küfürden döndürmek amacına yönelik olduğunu ifade etmektedir (İbn Kesir, 2000: c. 9, 35). Burada İbn Kesir'in, mucizelerin birkaç amaca yönelik olarak gönderilebileceğini dile getirdiğini görmekteyiz.

Mucizenin gösteriliş, en başta, resul olduğunu iddia eden kişinin doğruluğunu ortaya çıkarmak amacına yöneliktir (Cürcani, 2007: 306). Yani, peygamberin davasının haklılığını ispat etmektir. Bu aşamada korkutma söz konusu değildir. Ama bu mucizelere rağmen inkarcılar, o daveti kabul etmezlerse o zaman mucizeler, korkutucu hale gelecektir (Râzî, 1420: c.20, 359-360). Korkutma amaçlı olması, haksız davalarından dönüp düşünmeleri ve ibret almaları içindir (Taberi, 2000: c. 17, 478). Mucizelerin getirilmesinde onu talep edenlerin mazeretleri ellerinden alınmış olmaktadır. İlahi mesajlarla ikna olmayıp olağanüstü bir şeyler bekleyenler, o bekledikleri gerçekleştiğinde artık başka bir gerekçeyle peygamberin davasına karşı çıkmamalıdır. Ahlaki duruş bunu gerektirir.

Diğer taraftan mucize, Hz. Peygamberin –ve de diğer peygamberlerin- çaresiz kaldığı bir anda imdadına yetişen bir ilahi yardım olarak kabul edilir. Mucize, sözün bittiği yerde gelir, hak davaya yapılan itiraz ve ithamı ortadan kaldırır. Bu anlamıyla mucize, elçinin hayatına ilahi bir müdahaledir (Demir, 2017: 239).

Anlıyoruz ki mucizenin amacı, en başta, peygamberin doğruluğunu ortaya koymaktır. Bu durum bazen inkarcıların talepleri üzere gerçekleşir. Bazen de peygamber kendiliğinden böyle bir mucize ortaya koyar. Gerçekleştiği zaman, mucize talebinde bulunanlar, hala iman etmiyorlarsa bu onlar için bir felaket haline dönüşür.

3. ÖNCEKİ BAZI PEYGAMBERLERE VERİLEN MUCİZELER

Kur'an'da, kendisine mucize verilen çok sayıda peygamberin ismi geçmektedir. Onların hepsini tek tek ele almak bu çalışmamızın sınırını aşacaktır. Bu nedenle çalışmamızda, örnek olması hasebiyle Hz. Musa ve Hz. İsa'ya verilen mucizelerin bir kısmını ele alacağız.

3.1. Hz. Musa'ya Verilen Bazı Mucizeler

Kur'an'da Hz. Musa ile ilgili olarak 10'dan fazla mucizeden bahsedildiğini görmekteyiz. İlahi mesajla ikna olmayan İsrâîl Oğullarına ve onlara zulmeden Firavun'a karşı çok sayıda mucize göstermek durumunda kalmıştır. Burada onlardan dört tanesini anlatmakla yetineceğiz.

a. Dokuz Mucizesi

Hız. Musa'ya dokuz adet mucizenin verildiği ayette zikredilen bir husustur: “Andolsun biz, Musa'ya açık açık dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğullarına sor. Musa onlara geldiğinde Firavun ona, «Ey Musa! dedi, senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum!” (İsrâ 17/101).

İbn Kesir, ayette ifadesini bulan dokuz adet mucizenin, Hız. Musa'nın peygamberliğinin sıhhatine ve Firavun'a getirdiği bilgilerin doğruluğuna dair kesin deliller olduğunu dile getirmiştir. Bu dokuz mucizeden kastın ise, asa, el, konuşma, deniz, tufan, çekirge, haşerat, kurbağa, kan olduğunu söylemiştir (İbn Kesir, 2000: c. 9, 86-87). İbn Kesir, burada mucizelerin amacına yönelik bir değerlendirme yapmış ve bu dokuz mucizenin ne olduğunu kısa ve öz olarak açıklama yoluna gitmiştir.

Bu dokuz mucizenin neler olduğuna dair daha farklı yaklaşımların da olduğu görülmektedir. Örneğin; tur dağı, taşın yeri, ürünlerden eksiltme (Zemahşerî, 1407: c. 2, 697), Allah'a ortak koşmama, hırsızlık yapmama, zina etmeme, haksız yere cana kıymama, büyü yapmama, faiz yememe, iffetli kadınlara iftira atmama, savaştan kaçmama, adil yöneticiye başkaldırmama şeklindeki buyruklar olduğu da söylenmiştir (Taberi, 2000: c. 17, 566-567). Yine bunların, Hız. Musa'ya verilen dokuz özel emre veya ahlaki ilkeye delalet ettiği de dile getirilmiştir (Esed, 1999/1420: c. 2, 580). Ayrıca burada dokuz mucizeden bahsedilmesi, sayının bundan fazla olmasına engel değildir. Çünkü Kur'an'da Hız. Musa ile ilgili, bıldırcın et-kudret helvası, dağın gölgelik yapması gibi on altı mucizesinden bahsedilmektedir (Râzî, 1420: c.21, 413-414). Burada anlatılan bazı hususların mucize olduğunu söylemek uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Hırsızlık yapmama, zina etmeme gibi konular, ilahi birer buyruk olmasına rağmen mucize ile alakalı bir durum değildir. Eğer bakış açısı, bu dokuz sayısıyla mucizeler değil de Hız. Musa'ya indirilen hükümlerin kast edildiği şeklinde olursa bu yönde yapılan açıklamalar doğru kabul edilebilir.

Bu ayette üzerinde durulması gereken bir diğer husus, müşriklerin mucize isteklerine bir cevap olmasıdır. Hız. Musa'ya verilen bu dokuz mucizeye rağmen Firavun'un ona neler yaptığı, bunun sonucunda nasıl bir akibete uğradığı da ayette hatırlatılmaktadır (Mevdûdî, 1995: c. 3, 141). Müşriklere, aynı mucizeler size de gösterilir sizler de buna rağmen peygambere tabi olmazsanız aynı akibete sizler de uğrayacaksınız mesajı verilmektedir.

Bu ayette bahsi geçen dokuz mucizenin ne olduğunu belirlemek adına konuyla ilgili başka ayetlerden istifade edilmek suretiyle bir kanaate varıldığını söylemek mümkündür. Çünkü Hız. Musa kıssası Kur'an'da en fazla anlatılan kıssalardan biridir. Oralarda kendisinin mucizelerinin de genişçe yer tuttuğu görülmektedir.

b. Beyaz El

Hz. Musa'ya verilen mucizelerden bir diğeri, elinin, insanları şaşkına çevirecek derecede parlak bir şekle bürünmesidir. İlgili ayet şu şekildedir: “Ve elini (cebinden) çıkardı. Birdenbire o da seyredenlere bembeyaz görünürdü.” (Araf 7/108).

İbn Kesir, bu ayeti tefsir ederken elini zırhının içine sokup çıkardıktan sonra onun herhangi bir hastalık kalmaksızın bembeyaz olarak çıktığını, sonra onu yerine koyup tekrar çıkarınca eski rengine dönüştüğünü söylemektedir (İbn Kesir, 2000: c. 6, 360). Bu olayın anlık bir mucize olduğu ve daha sonra elinin tekrar normal haline döndüğü anlaşılmaktadır.

Bu mucizenin büyük bir etki meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki bununla ilgili çok abartılı ifadeler yer almaktadır. Örneğin, onun eli, bakışları kendisine çeken, güneş gibi parlayan sıra dışı olarak kabul edilebilecek bir beyazlığı (Zemahşerî, 1407: c. 2, 138). Yerle gök arasını aydınlatacak şekilde bir aydınlık ortaya çıkarmıştı (Râzî, 1420: c.14, 329). Bu ayetle ilgili olarak olayın bir başka boyutu üzerinde daha durulmaktadır. O da elinin beyaz olmasından kastın Kitabı Mukaddes'te anlatıldığı gibi cüzzamdan kaynaklanan bir durum olmadığıdır (Esed, 1999/1420: c. 1, 293).

Anlaşılan odur ki, Hz. Musa'nın elinin parlak bir şekle bürünmesi, öyle sıradan bir parlaklık değil, bakan kişinin gözünü alacak derecede ışık saçan bir hale dönüşmesidir. Mucize olması da zaten öyle olmasını gerektirir. Onun elinin bembeyaz olması muhtemeldir ki Kitabı Mukaddes'te daha farklı bir şekilde ele alınmıştır. Yapılan yorumlardan o anlaşılmaktadır. Yani bu olayın bir mucize değil, sanki Hz. Musa'nın cüzzam hastalığına yakalanmasından müteşekkil bir beyazlık olduğu şeklinde bilgiler yer almış gibi gözükmektedir.

c. Asasının Ejderhaya Dönüşmesi

Hz. Musa'nın, hayatının büyük bir kısmında Firavun'la (bu Firavun'un, Firavun silsilesindeki II. Ramses olduğu görüşü hakimdir. (DİA Musa maddesi)) mücadele ettiği malumdur. Tarihteki ilahi vahye düşmanlık edenlerin en azgınlarından olan Firavunlar, kendilerini dünyalık makamların da üzerinde ilahlık seviyesinde görece kadar azgınlıklarını ileri boyuta taşımışlardır. Hz. Musa ile de aynı şekilde mücadele etmişler, ondan istedikleri mucizeler gerçekleşmesine rağmen yine de inkarlarından vazgeçmemişlerdir. Bu mücadelelerden birinde, Hz. Musa ile Firavun'un sihribazlarının mücadelesi sırasında Hz. Musa'nın asasının yılanı dönüşmesi mucizesi gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “Bunun üzerine Musa asasını yere attı. O hemen apaçık bir ejderha oluverdi!” (Araf 7/107).

İbn Kesir tefsirinde olayın ayrıntısına yer verildiği görülmektedir. Asanın erkek, büyük bir yılanı dönüştüğü, ağzını açarak hızlı bir şekilde Firavuna doğru koştuğu, bunun üzerine Firavun'un oturduğu yerden kendisini yere attığı, Hz. Musa'dan yardım istediği, Hz.

Musa'nın da ona yardım ettiği nakledilir. Onun şehir büyüklüğünde bir yılanı dönüştüğü de anlatılır. Çok büyük olan bu yılanın alt çenesini yere, üst çenesini de Firavun'un sarayının surları üzerine koyduğu, sonra Firavuna doğru yöneldiği, Firavun'un da korkusundan altına pislediği, Hz. Musa'ya bağırarak sana iman ediyorum, İsrâiloğullarını da seninle beraber gönderiyorum dediği rivayet edilir (İbn Kesir, 2000: c. 6, 359).

İbn Kesir'in bu açıklamalarında, asıl verilmek istenen mesaj üzerinde çok fazla durulmadığı, İsrâiliyyat türünden çok ayrıntılı bilgilerin aktarıldığı görülmektedir. Çünkü bu tür ayrıntılar, daha çok İsrâili rivayetlerde kendisini göstermektedir.

Bu mucizenin içeriğiyle ilgili daha detaylı yorumların da yapıldığını görmekteyiz. Firavun, ejderhanın bu korkutucu halini görünce kaçmak zorunda kalmıştır (Zemahşerî, 1407: c. 2, 138). Daha sonra ejderha insanların üzerine saldırmış ve çok sayıda kişinin ölümüne sebep olmuştur. Kargaşa sonucu ayrıca insanlar birbirini de öldürmüştür (Taberi, 2000: c. 13, 17). Bu tür açıklamalar da yine İbn Kesir'in yaptığı yorumlarla özdeşleşmektedir.

Ayette kullanılan bir kelime üzerinde de durulmuştur. Orada ejderha anlamında kullanılan "sü'ban" kelimesi, bunun sihirbazların yaptığı sihirden farklı olduğunu göstermek için seçilmiştir. Mübin kelimesinin kullanılması da bunun, onların sihirlerinden farklı olduğunun açık olduğunu ifade etmek içindir, (Râzî, 1420: c.14, 329) denmiştir. Konuyla ilgili olarak aktarılan bir diğer ayrıntı, bu mucizenin dört defa farklı yerlerde ve farklı amaçlara yönelik olarak ortaya konduğu şeklindedir (Bulut, 2015: 16). Böyle bir çıkarım, olayın farklı ayetlerde ele alınması neticesinde ortaya çıkmış bir durumdur.

Asanın ejderhaya dönüşmesini "görünüş ile gerçeklik arasındaki mahiyet farklılığına ve buna bağlı olarak Allah'ın bu farklılığı kavramak üzere seçilmiş kullarına bahsettiği manevi vukuf ve sezgiye işaret edilmek isteniyor" (Esed, 1999/1420: c. 2, 627), şeklinde de yorumlayanlar da olmuştur.

Bu yorumlardan anlaşılan odur ki Hz. Musa ile Firavun'un mücadelesi esnasında böyle bir olay gerçekleşmiştir. Asanın, insanları dehşete düşürecek ve sihirbazları iman ettirecek derecede büyük ve etkileyici bir canavara dönüştüğü, buna rağmen Firavun'un yine de iman etmediği, mucize gösterilmesinin, mucize talebinde bulunanların samimiyetsizliklerini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

d. Denizin İkiye Yarılması

Hz. Musa ve İsrâil Oğullarının, Firavun'un zulmünden dolayı Mısır'ı terk etmek zorunda kalmaları, Firavun'un ise onların peşine düşmesi akabinde karşılıklı bir deniz çıktığında Hz. Musa'nın esasını denize vurarak bir yol açması ve beraberindekilerle birlikte denizi geçmeleri, arkalarından gelen Firavun ve askerlerinin ise o denizde boğulmaları Hz.

Musa'nın en çok bilinen mucizelerinden biridir.

Bu konu birkaç ayette geçmektedir. Onlardan birinde Allah şöyle buyurmuştur: “Bunun üzerine Musa'ya: Asan ile denize vur! diye vahy ettik. (Vurunca deniz) derhal yarıldı (on iki yol açıldı), her bölük koca bir dağ gibi oldu.” (Şuara 26/63).

Konuyla ilgili bu ayeti İbn Kesir'in bazı ayrıntıları aktarmak suretiyle değerlendirdiğini görmekteyiz. Hz. Musa denize ulaştığı zaman, “ey her şeyden önce var olan, her şeyi yaratan, her şeyden sonra da var olacak olan, bize bir çıkış yolu göster” diye dua etmiş, bunun üzerine Allah “asanı denize vur” diye emretmiştir. Katade, Allah'ın denize “Musa sana asasıyla vurduğu zaman onu dinle ve ona itaat” diye emir buyurduğunu, denizin ise Hz. Musa'nın nereden vuracağını bilmediğinden gece boyu debelenip durduğunu nakleder. Denize vurduğu zaman her bir parçası bir dağ gibi olacak şekilde ikiye ayrılmış. bunların arasında, zemini kupkuru, kolay bir şekilde geçmeleri için yol oluvermiştir. Sonrasında ise Müslümanlar kurtulmuş, düşman ise suda boğulmuştur (İbn Kesir, 2000: c. 10, 348-349).

Bu değerlendirmede olayın daha çok hikayemsi anlatımı göze çarpmaktadır. Böylesine önemli bir olayın hikmeti ve verdiği mesajlar üzerinde çok fazla durulmamaktadır. Olayın ayrıntısı verilmek suretiyle muhtemelen okuyucunun merakı giderilmeye çalışılmaktadır.

Denizin yarılması hadisesi, Hz. Musa'ya verilen en büyük mucizelerden bir tanesidir. Hz. Musa, asasıyla denize vurunca oradan yol açıldığı, ama İsrâiloğullarının, önce denizden geçme konusunda tereddüt yaşadıkları, sonrasında ise geçtikleri rivayet edilmektedir (Râzî, 1420: c.24, 507). Çünkü Hz. Musa ve taraftarları denizin yanına geldiklerinde içlerinden bir kısmı sabırsızlanıp sızlanmaya ve Hz. Musa'yı zor durumda bırakmaya başlamışlardı. Bu esnada Allah, Hz. Musa'ya asasını suya vurmasını emretmiş ve deniz ikiye ayrılmıştır (Taberi, 2000: c. 19, 357). Denizden on iki ayrı yol açıldığı da söylenmiştir. Denizin yarılması mucizesini görmelerine rağmen İsrâiloğulları sonrasında yine buzağıya tapmış ve Hz. Musa'dan Allah'ı kendilerine göstermesini istemişlerdir (Zemahşerî, 1407: c. 3, 317). Bu değerlendirmelerde de aynı şekilde olayın ayrıntısı üzerinde durulduğu, böylesi büyük bir mucize gösterilmesine rağmen İsrâiloğullarının, her zaman yaptıkları gibi yine nankörce davrandıkları gerçeğinin vurgulandığını görmekteyiz.

Bu meseleyle ilgili olarak olayı, normal bir doğa olayı olarak gören anlayış da ortaya çıkmıştır. Adı geçen denizin, bugünkü Süveyş kanalı bölgesi olduğu, burasının günümüzdeki kadar derin olmadığı, med-cezir hadisesiyle zaman zaman suyunun tamamen çekilip geçilebilir hale geldiği, daha sonra da su ile dolduğu düşüncesi bu minvalde düşünülebilir (Esed, 1999/1420: c. 2, 747-748). Bu anlayışa karşı denizin yarılarak iki dağ şekline ortada bir yol bırakacak şekilde iki yana yığılmış olması ve bunun da uzun süre kalması, bir fırtına ya da tufan sonucu meydana

gelen tabii bir olay olması imkanını ortadan kaldırmaktadır da denmiştir. Ayrıca ortada yer alan yolun kupkuru olması da manidardır (Mevdûdî, 1995: c. 4, 31).

Normal bir doğa olayının, Kur'an'da birkaç defa anlatılması, olayda Hz. Musa ve taraftarlarının kurtulup Firavun ve askerlerinin boğulması, meselenin sıradan bir tabiat olayı olamayacağı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Burada Allah'ın, çaresiz kaldıklarında inananlara yardım ettiği, ibret olsun diye bir kısım azgın inkarcıları helak ettiği, bazı zamanlarda tabiat olaylarını tersine çevirdiği şeklinde bir sonuca varmak mümkündür.

3.2. Hz. İsa'ya Verilen Bazı Mucizeler

Hıristiyanlık inancında, Hz. İsa'nın mucizelerine yönelik olarak, onun tanrısal varlığını kanıtlama çabasının ön plana çıktığını görmekteyiz (Avcı, 2000: 258). Onun olağandışı bir şekilde dünyaya gelmesi, kendileri için bir imtihan vesilesi olmuştur. Bu durumda Allah'ın, her şeye gücü yeteceği gerçeğini ön plana çıkarmak yerine meseleyi daha basite indirerek Hz. İsa'ya sahip olmadığı özellikleri vermeye doğru bir mecraya kaydırmışlardır. Daha doğumundan itibaren kendisinde mucizevi haller görülmeye başlamış, sonraki dönemlerde de aynı şekilde çeşitli mucizeler göstermiştir. Diğer insanların yanında, Havarilerin de Hz. İsa'dan mucize istediklerine ayetler işaret etmektedir (Esed, 1999/1420: c. 1, 219). Böyle bir düşüncüyü benimsediğimizde, onların da bu konuda bazı tereddütler yaşadıkları ve inançlarını pekiştirmek adına mucize talebinde buldukları gerçeğini kabul etmemiz gerekecektir. Burada da Hz. Musa'da olduğu gibi Hz. İsa ile ilgili mucizelerden birkaçını ele alacağız.

a. Babasız Dünyaya Gelmesi

Hz. İsa'nın mucizeleri doğumuyla birlikte başlamıştır. Diğer insanlardan farklı olarak babasız bir şekilde dünyaya gelmiştir. Olağan dışı bir durum olduğu için bunu mucize olarak adlandırıyoruz. Konuyla ilgili ayetlerden bir tanesi şu şekildedir: “Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece «Ol!» der; o da olurur.” (Ali İmran 3/47).

İbn Kesir, bu ayeti açıklama sadedinde, ayette olduğu gibi konunun doğumdan önceki boyutu ve Hz. Meryem'in şaşkınlığı üzerinde durmuştur. Hz. Meryem, kocasının olmadığını, evlenmeyi düşünmediğini, kötü yolda da olmadığını söyleyerek çocuğunun olacağını haber verilmesi karşısındaki şaşkınlığını dile getirmiş, bu şaşkınlığına cevap olarak Allah'ın her şeye gücünün yettiği, yaratma konusunda da O'na bir sınır konamayacağı, dilediğini dilediği şekilde yaratabileceği ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus, Zekeriya kıssasında olduğu gibi “dilediğini yapar” denmiyor “dilediğini yaratır” deniyor. Bunun gerekçesi, Hz. İsa'nın bu şekilde yaratılması konusunda herhangi bir şüphenin olmamasıdır (İbn Kesir, 2000: c. 3, 64).

Bu değerlendirmede Hz. Meryem'in ilk anda bir şaşkınlık yaşadığı, daha sonra ise Allah'ın gücü kendisine hatırlatılarak böylesi bir durumun meydana gelmesinin Allah için kolay olduğu gerçeğinin dile getirildiğini görmekteyiz. Burada dikkat çekilen bir husus, ayette “Allah dilediğini yaratır” ifadesinin kullanılmasıdır. Bu şekilde bir kullanım, Hz. İsa'nın bir ilah değil, diğer insanlar gibi Allah tarafından yaratılmış bir kul olduğuna işaret etmek içindir.

Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi sıra dışı bir olaydır. Burada Allah'ın sınırsız yaratma gücü söz konusudur (Esed, 1999/1420: c. 1, 98). Herhangi bir erkek ona dokunmamış ve evlenmemiş olmasına rağmen diğer insanlar için bir ibret ve imtihan vesilesi olarak böyle bir olay vuku bulmuştur (Taberi, 2000: c. 6, 420). Ayrıca Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi Hz. Adem'in yaratılışına benzetilmiştir (Ali İmran 3/59). Allah için imkansız bir şey yoktur. Bunun mümkün olamayacağını söyleyenlerin delil getirmesi gerekir (Râzî, 1420: c.8, 226). Nasıl ki Hz. Adem, babasız, hatta annesiz olarak dünyaya gelmişse, Hz. İsa'nın da babasız dünyaya gelmesi inkar edilemez bir gerçektir.

Hıristiyanların, Hz. İsa'yı mucizevi doğumu nedeniyle bir ilah gibi görmeleri, Yahudilerin de evlenmeden çocuk sahibi olduğu için Hz. Meryem'i suçlamaları, onun babasız dünyaya geldiğinin kanıtıdır. Ayrıca eğer babası olsaydı, Meryem oğlu İsa diye değil, babasına nispet edilerek anlatılırdı (Mevdûdî, 1995: c. 1, 257). Bu nedenle onun normal bir şekilde dünyaya gelmiş olduğunu iddia etmek ayetlerde anlatılan duruma aykırı bir tutum olacaktır.

Hz. Meryem'in hamile kalmasıyla ilgili olarak, meseleyi sadece Hz. Meryem'de var olduğu iddia edilen fizyolojik bir yapıyla izah etme yolunu tercih edenlerde olmuştur. Böylesi bir anlayışı savunanlar, ayetlerde hem erkeklere hem de dişilere ait zamirin kullanılmasının, Hz. Meryem'in iç organlarında, hem yumurta hem de sperm üreten bir yapının olduğu sonucuna ulaşılmamasına sebep olduğu kanaatini taşımaktadırlar (Bayraklı, 2002: c. 4, 66-67).

Anlıyoruz ki, Hz. İsa'nın dünyaya gelişi, çoğunluk tarafından, insanlar için bir ibret ve imtihan vesilesi olarak olağan dışı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yaratılış sonucunda kimi insanlar Hz. Meryem'i iffetsizlikle suçlamış, kimileri ise Hz. İsa'yı ilah gibi görmüş, bu şekilde iki aşırı uç noktanın oluşmasına sebep olmuştur. Bazı yorumcular ise bunu fizyolojik bir yapı değişmesiyle açıklama yoluna giderek onun dışındaki müdahaleleri yok saymışlardır.

b. Beşikte İken Konuşması

Hz. İsa ile ilgili mucizelerden bir diğeri onun, beşikte iken bir yetişkin gibi konuşmasıdır. Bu mucize daha çok, annesine yapılan iftiralara cevap verme mahiyetinde gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili ayet çok sarih: “O, sâlihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlara (peygamber sözleri ile) konuşacak.” (Ali İmran 3/46).

İbn Kesir, bu ayeti açıklama tarzına baktığımızda ona göre Hz. İsa, küçük yaşta olmasına rağmen bir mucize olarak, tek olan Allah'a ibadet etmeye, O'na hiçbir şeyi ortak koşturmaya insanları davet etmiştir. Bu ifadeler Allah'ın ona vahyi olarak verilmiştir. Söylediği şeyler doğru olan sözlerdir (İbn Kesir, 2000: c. 3, 63).

İbn Kesir'in üzerinde durduğu konu meselenin, Hz. İsa'nın daha beşikte iken bir davetçi gibi davranıp insanları tek olan Allah'a kulluk etmeye davet etme şeklinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bir peygamberin böylesi küçük yaşta davetle sorumlu olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur.

Hz. İsa, anlaşıldığı kadarıyla büyük bir insan gibi peygamber sözleriyle beşikte iken konuşmuştur (Zemahşeri, 1407: c. 1, 364). Beşikte iken konuşması, annesine atılan iftiralara cevap verme ve peygamberliğine işaret etme amacıyla gerçekleşmiştir (Taberi, 2000: c. 6, 418). Ayette ifade edilen bir diğer husus, yetişkin iken de konuşmasıdır. Hem beşikte hem de yetişkin konuşmasının birlikte ifade edilmesi, onun, hayatında bazı evrelerden geçtiğini, ilah olan birinin böyle evrelerden geçmesinin mümkün olmayacağını ifade etmek içindir. Hem beşikte hem de yetişkin aynı güzellikte konuşma gücüne sahip olmuştur. Hıristiyanlar, onun geniş bir halk kitlesinin şahit olduğu bir ortamda konuşmadığını öne sürerek bu gerçeği kabul etmemişlerdir (Râzî, 1420: c.8, 225).

Bu ayetten ve yapılan değerlendirmelerden Hz. İsa'nın, beşikte iken, büyük bir insan gibi konuştuğunu, annesine yapılan iftiralara cevap mahiyetinde açıklamalar yaptığını, bunun yanında Allah'a ibadet etmeye insanları davet ettiğini, hayatında çeşitli evrelerden geçmiş olmasının onun ilah değil bir insan olduğu anlamına geldiğini anlıyoruz.

c. Ölülere Diriltmesi

Hz. İsa'ya diğer peygamberlerde olmayan, ölmüş olan insanları hayata döndürebilme mucizesi de yine ilahi bir lütf olarak verilmiştir. Bu da tabii ki Allah'ın izniyle gerçekleşen bir durumdur: "...Ölülere benim iznimle (hayata) çıkarıyordun..." (Maide 5/110).

İbn Kesir, bu konuyu yine olayın ayrıntısına girmek suretiyle izah etme yolunu seçmiştir. Allah'ın izni, dilemesi ve gücü sayesinde kabirde olan bir kişiyi çağırıyor, o da kabirden kalkıyordu. Ölülere diriltmek istediği zaman iki rekat namaz kılardı. Namazda mülk ve secde surelerini okurdu. Sonrasında ise dua ederdi (İbn Kesir, 2000: c. 5, 412-413).

İbn Kesir'in bu açıklamasında, diğer açıklamalarına benzer tarzda, İslami kaynaklarda pek rastlanmayan detaylı bilgiler aktardığını görmekteyiz. Burada, hemen ölmüş olan birini değil, kabre konmuş olan birini hayata döndürdüğü gerçeği ortaya çıkmış oluyor. Bu mucize olayında da yine vurguladığı konu olayın, Allah'ın gücü ve yardımı sayesinde gerçekleştiğidir.

Bu ayetten, öldükten sonra kişiyi tekrar hayata döndürdüğü sonucunu rahatlıkla çıkarabiliyoruz (Mevdûdî, 1995: c. 1, 521). Ayette Allah'ın izniyle ifadesinin kullanılması, yaratmayı asıl meydana getirenin Allah olduğu, ama bunu mucize olarak peygamber vasıtasıyla gerçekleştirdiğine işaretir (Râzî, 1420: c.8, 229). Ölülerini diriltme mucizesinin, Allah'a dua etmesi ve bu duasının sonucunda da ölen kişinin hayata dönmesi şeklinde olduğu da söylenmiştir (Taberi, 2000: c. 6, 431). Mucize her ne kadar bir peygamber eliyle gerçekleşmiş olsa da onun asıl failinin Allah olduğu yadırganamaz bir gerçektir. Allah, bunu bazen doğrudan, peygamberin talebi olmadan gerçekleştirebileceği gibi, peygamberin duası akabinde de ona bu imkanı verebilir.

Meselenin bir mucize değil, olağan bir durum olduğunu dile getiren açıklamalara da rastlıyoruz. Ölülerini hayata döndürmesi, ruhen ölmüş olan topluma yeniden hayat vermesinin mecazi olarak ifadesidir de denmiştir (Esed, 1999/1420: c. 1, 99). Elbette ki bu yaklaşım, peygamberlerin asli görevlerine vurgu yapan bir ifadeyi içermektedir. Her peygamber, ruhen ölmüş bir toplumu, hayata döndürme ve kulluğu hatırlatma göreviyle gönderilmiştir. Ama burada. Hz. İsa ile ilgili, diğer peygamberler hakkında söylenmeyen özel bir durumun olduğu ayette çok açık bir şekilde açıklanmıştır. Oysa diğer peygamberlerle ilgili böyle bir ifadenin yer aldığını görmüyoruz.

d. Körleri ve Alaca Hastalarını İyileştirmesi

Hz. İsa'ya verilen bir diğer mucize, özellikle o dönem itibariyle iyileşmesi imkan dahilinde görülmeyen hastalıkları iyileştirme gücünün kendisine verilmesidir. Zaten iyileşme imkanı olan bir hastalığı tedavi etseydi bunu mucize olarak adlandırmak anlamsız olacaktı. İlgili ayet şu şekildedir: "...Körü ve alacalıyı iyileştiririm..." (Ali İmran 3/49).

İbn Kesir, bu mucizeyi, tıp ilmiyle bağlantılı olarak ele almıştır. Her peygamber, kendi zamanına uygun mucizelerle donatılmıştır. Hz. İsa da tıbbin ileri seviyede olduğu bir zamanda gönderilmiştir. Bu nedenle doktorların dahi çaresiz kaldığı hastalıkları iyileştirme gücüyle donatılmıştır (İbn Kesir, 2000: c. 3, 65-66).

İbn Kesir'in bu ifadeleri, mucizelerin zamana ve mekana uygun bir şekilde gerçekleştiği gerçeğini ortaya koyma sadedinde yapılan bir değerlendirmedir. İnsanların dikkatleri, meşguliyetleri, becerileri, hangi alanda temayüz etmişse, onlardan çok daha ileri seviyede maharete sahip bir peygamber, gösterdiği mucizelerle o toplumdaki daha üst bir konumda olduğunu, yani o topluma önderlik etme hakkının kendisinde olduğunu ortaya koymuş oluyor. Buradan çıkaracağımız bir diğer sonuç, önderlik yapacak olan Müslüman

liderler ya da din görevlileri, her zaman, toplumdan daha ileri seviyede bilgi ve kabiliyete sahip olmalıdırlar ki o topluma önderlik edebilsinler.

İbn Kesir'in ifadelerinin aksine o dönemde bu hastalıkların iyileştirilmesine yönelik herhangi bir tıbbi gelişmenin mevcut olmadığını, bu nedenle böyle bir olayı gerçekleştirmenin olağanüstü bir durum olarak kabul edildiğini benimseyen görüşlerin de olduğunu bilmekte fayda vardır (Taberi, 2000: c. 6, 430). Bu mucizeden kastın, anadan doğma, sonradan kör olma, ya da geceleyin görememe hastalığı olanları iyileştirme şeklinde olduğu da anlaşılmıştır. Hastaları iyileştirmesinin sadece dua ile olduğunu söyleyenler de olmuştur (Râzî, 1420: c.8, 229). Burada Allah'ın izniyle ifadesinin tekrar edilmesi önemlidir. Onları iyileştirme konusunda yapmış olduğu şey dua etmektir. Ona ilahlık vasfını vermelerinin yanlışlığını göstermek için bu ifade tekraren söylenmiştir (Zemahşerî, 1407: c. 1, 364). Diğer mucizelerde olduğu gibi bundan kastın da ruhen hasta olan insanları yeniden hayata döndürmek anlamına geldiğini söyleyenlere de rastlamaktayız (Esed, 1999/1420: c. 1, 99).

Anlaşılan odur ki, bu mucizenin yapısıyla ilgili tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Kimileri o dönemde tıbbın gelişmiş olduğunu, kimileri ise gelişmemiş olduğunu söylemiştir. Her halükarda o dönemde gösterilen bu mucize, insanların gücünü aşan bir tarzda gerçekleşmiştir.

3.3. Hz. Muhammed'e Verilen Mucizeler

Hz. Peygambere mucize verilip verilmediği, verildi ise bunların neler olduğu konusu öteden beri hep tartışma konusu olmuştur. Kendisine Kur'an gibi bir mucize verildiği konusunda görüş birliği vardır. Bazıları Kur'an'ın yeterli olduğunu, bunun dışında başka bir mucizesinin olmadığını söylerken, alimlerin büyük çoğunluğu Kur'an dışında da hadislerde geçen mucizelerinin olduğu kanaatini taşımaktadır. Hatta hadislerde geçen mucizelerin yanında, Kur'an'da kendilerine işaret ettiği varsayılan mucizelerin de olduğu görüşündedirler (Maturidi, 2002: 256-257). Biz burada konuyu Kur'an eksenli düşündüğümüz için Kur'an'da kendisine işaret edildiği varsayılan mucizeleri ele alacağız.

3.3.1. Müşriklerin Hz. Peygamberden Mucize Talepleri

Mekke müşriklerinin, diğer peygamberler ve onların getirdiği mucizelerden haberdar olmaları sebebiyle Hz. Peygamberden mucize talebinde buldukları malumdur. Fakat onların, mucize talepleri, bu davanın hak olduğunun ortaya çıkması amacıyla yönelik değil, Hz. Peygamberi aciz bırakma gayesiyledir. Zaten mucize gösterilse dahi iman etmeyeceklerdi. Buna rağmen Hz. Peygamber, onların hidayete ermelerini çok istediği için sanki onların bu isteğini karşılama, mucize getirme konusunda istekli idi (Reşîd Rızâ, 1999: c. 7, 260, 313). Müşriklerin, bir değil, daha fazla mucize talepleri olduğunu ifade eden ayetlerden biri şu şekildedir: "Onlar,

sen dediler, bizim için yerden bir kaynak fişkırtmadıkça sana asla inanmayacağız.” “veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağı olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmakları akıtmalısın.” “Yahut iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin.” “Yahut da altından bir evin olmalı ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedeğin sürece (göğe) çıktığına da asla inanmayacağız. Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer bir elçiyim” (İsrâ: 17/90-93).

İbn Kesir, Müşriklerin mucize isteklerine karşı Hz. Peygamberin nasıl tavır gösterdiğini izah mahiyetinde açıklamalar yapmıştır. Hz. Peygamberden mucize talep etmeleri üzerine o, onlara davetin asıl gerekçesini ifade etmek üzere kendisinin bu talepleri yerine getirmek için peygamber gönderilmediğini, görevinin Allah’ın davetini insanlara tebliğ etmek olduğunu, kabul ederlerse bunun kendileri için faydalı, reddederlerse azabı gerektirecek bir durum olacağını bildirmiştir (İbn Kesir, 2000: c. 9, 78).

Burada İbn Kesir, Hz. Peygamberin, onların bu talebini yerine getirme konusunda isteksiz olduğunu, onun, bu talepleri yerine getiremeyeceğini söylediğini, peygamberlerin gönderiliş gayesine odaklanılması gerektiğini, bunun dışında bir talepte bulunmanın yersiz olduğunu ifade eder tarzında izahatlar yapmıştır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Allah, bir mucizeyi, müşrikler istedi diye değil, böyle bir mucizenin gerekli olduğunu düşündüğü zaman gösterir. Çünkü inkarcıların mucize talepleri neticesinde onların hidayet yolunu bulmuş oldukları vaki değildir (Reşîd Rızâ, 1999: c. 7, 318). Allah, Hz. Peygambere, müşriklerin iman etmelerine yetecek kadar zaten mucize vermiştir. Buna rağmen tekrardan mucize istemeleri şaşılacak bir durumdur. Gösterilen mucizeler yeterlidir. Bunlara iman etmeyen kişi yenileri gösterilse onlara da iman etmeyecektir. Bu nedenle böylesi mucize isteklerini reddeder mahiyette ifadeler kullanılmıştır (Râzî, 1420: c.19, 40). Dolayısıyla Mekke müşrikleri, Kur’an’ın icazı karşısında çaresiz kalınca, Hz. Peygamberden, akıl almaz, hayret verici bu tür isteklerde bulunmaya başladılar (Zemahşerî, 1407: c. 2, 693). Mucize talep etme konusunda müşrikler meseleyi çok ileri boyuta taşımışlar ve bir meleğin risalet görevini de üstlenerek gelmesini, istediler. Hatta Allah’ı görmeyi ve kendilerine peygamber göndermekle neyi amaçladığını izah etmesini istediler. Böylesi bir tavır, kibirlenmenin zirve noktasıdır. Aynı zamanda örnek insanlar olan peygamberlerin, bu görevi hak etmediklerini iddia etmektir (Reşîd Rızâ, 1999: c. 7, 257-258). Oysa o peygamber, peygamberliğinden önce kendisine güven duydukları bir insandı. Ayrıca Hz. Peygamberden, onun gücünün üstünde olan ve Allah dilerse gerçekleşecek olan olağanüstü mucizelerin istenmesi saçma bir durumdur. İnsanlar, mucizelerle değil İslamın buyruklarıyla inanmaya karar vermelidirler. Eğer İslamın hükümlerini ikna edici buluyorlarsa

kabul etmeli, bulmuyorlarsa inkar edebilmelidir. Bunun dışında bir delil istemenin anlamı yoktur (Mevdûdî, 1995: c. 3, 137). Diğer taraftan bir melek indirilmiş olsaydı onlara süre tanınmaz ve bu durum onların helak edilmeleri için bir sebep teşkil ederdi. Mutezileye göre meleğin asli suretinde indirilmesi, özgür iradenin ortadan kalkmasına, bu durumun zorlayıcı bir mucizeye dönüşmesine sebep teşkil edecektir (Reşîd Rızâ, 1999: c. 7, 259). Çünkü meleğin indirilmesi, azabın habercisi olma amacına yönelik olarak gerçekleşen bir durumdur.

Konuyla ilgili bir diğer ayet de benzer mahiyet arz etmektedir: “Onlar (bir de) şöyle dediler: “Bu ne biçim bir peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalı.” “Yahut kendisine bir hazine verilmeli veya içinden yiyeceği (meşakkatsızce geçimini sağlayacağı) bir bahçesi olmalıydı. (ayrıca) o zalimler (müminlere): Siz, ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız! dediler. (Furkân: 25/7-8).

Bu ayet hakkında da İbn Kesir, Müşrikler, inkarlarını, inatçılıklarını ve yalanlamalarını başka bir şeyle temellendiremedikleri için bu gibi gereksiz ifadelerle peygambere sataştıkları kanaatindedir. Onun, kendileri gibi yiyip içmesini, peygamber olma özelliğine hanel getiren bir durum olarak görüyor, onu farklı gösterecek, peygamberliğine şahitlik edecek –melekleri görmeleri gibi- olağanüstü bir durum görmek istiyorlardı (İbn Kesir, 2000: c. 10, 287). Peygamber olacak şahsın en azından dünyevi güç ve ihtişam açısından kendilerini zorlayacak birisi olması, onu koruyan bir meleğin kendisine eşlik etmesi gerektiğini dillendiriyorlardı (Mevdûdî, 1995: c. 3, 577).

Müşriklerin bu şekilde akıl almaz ve sonu gelmez mucize taleplerinin Allah tarafından hoş karşılanmadığı ve gereksiz bir istek olduğu aşikardır. Çünkü peygambere verilmiş olan mucizeler, zaten bir kişinin iman etmesi için yeterlidir. İkna olmak isteyen kişi bunlarla ikna olabilir. İkna olmayan için ise başka mucizeler gösterilmiş olsa dahi bunun bir faydası olmayacaktır. Burada dikkat çeken bir diğer husus, inkar edenlerin, peygamberi, normal bir insan gibi yiyip içme ve maddi anlamda onlardan daha üst seviyede olmama konusunda eleştirmeleridir. Onlar, olağanüstü güçleri olan bir varlık tasavvur ediyorlar. Ya da inanmamak için olmayacak isteklerde bulunuyorlar.

3.3.2. Hz. Peygamberin Mucizeleri

a. Ayın Yarılması

Ayın yarılması hadisesi, Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirildiği ifade edilen önemli mucizelerden biridir. Kâmer suresinin ilk ayetlerinin buna işaret ettiği kabul edilmektedir: “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz

çevirirler ve: Eski den beri devam edegelen bir büyüdür, derler. Yalanladılar ve kendi heveslerine uydular. Hâlbuki her işin ulaşacağı yeri vardır.” (Kamer 54/1-3).

İbn Kesir, bu ayetle ilgili olarak yapmış olduğu açıklamalarda Mekke müşriklerinin Hz. Peygamberden mucize istediklerine Onun da onlara ayı iki parça olarak gösterdiğine, hira dağını ayın iki parçası arasında gördüklerine dair çok sayıda rivayeti (Buhârî, Tefsir, Sûretu'l-Kamer,1; Müslim, Kıyame, 44) nakletmiş, buna rağmen Mekke müşriklerinin Hz. Peygamberin kendilerine büyü yaptığını söyleyerek bu mucizeyi kabul etmediklerini ifade etmiştir (İbn Kesir, 2000: c. 13, 286-295).

İbn Kesir'in bu izahatında, olayın Mekke müşriklerinin huzurunda, onların mucize talepleri neticesinde gerçekleştiği, buna rağmen o müşriklerin, olayı büyüye benzeterek kabul etmedikleri, bu mucizenin, güvenilir hadis kaynaklarında geçtiği anlaşılmaktadır.

Bu olayın birinci boyutu, müşriklerin talebi üzere mi yoksa Hz. Peygamber tarafından herhangi bir talep olmadan mı gerçekleştiğidir. Bazı tefsirlerde Mekke müşriklerinin Hz. Peygamberden mucize istemeleri nedeniyle onun ayın yarılmış halini kendilerine gösterdiği ama onların bunun bir sihir olduğunu söyleyerek yalanladıkları bilgisi aktarılmıştır (Taberi, 2000: c. 22, 565). İkinci boyutu ise gerçekleştiği zamandır. Ayın yarılmasıyla ilgili bu olayın kıyametin yaklaştığına dair bir alamet olmak üzere Hz. Peygamber zamanında gerçekleştiğine dair görüşlerin olduğunu görmekteyiz (Zemahşerî, 1407: c. 4, 431). Onlara göre ayetin bağlamı, hadisenin gelecek zamanda olacağına ihtimal vermemekte, olayın gerçekleştiğini göstermektedir. Konuyla ilgili birçok rivayet vardır. Bunlardan sadece Enes'ten gelen rivayette müşriklerin talebi üzere gerçekleştiği yer almakta, diğerlerinde böyle bir talepten bahsedilmemektedir. Olayı gören müşriklerin Hz. Peygamberin kendilerini büyülediğini, olayı teyit etmek için dışardan gelenlere de sorduklarını, onların da bu olayı gördüklerini ifade ettiklerini rivayetlerden görebiliyoruz. Ayrıca Hindistan'ın Malabar şehrinde olaya şahit olan bir hükümdar tarafından ayın yarılması hadisesi kayıtlara geçirilmiştir (Mevdûdî, 1995: c. 6, 45-48). Bu olayın, Hz. Peygamber zamanında gerçekleştiğine dair müfessirlerin ortak kanaatinin olduğu da söylenmiştir. Bazıları bunun ilerde gerçekleşeceğini söylemişlerse de bu uzak bir ihtimal olup anlamsız bir şeydir. Bu anlayış Felsefecilerin görüşünü yansıtmaktadır. Bunu kabul etmeyenler, böyle bir olayın dünyanın farklı yerlerinden de görülmesi gerektiği itirazını dile getirmişlerdir. Oysa ayın yarılıp tekrar eski haline gelmesi gayet doğaldır (Râzî, 1420: c.29, 288). Konuyla ilgili olarak olayı akli ve bilimsel çerçeveye oturtmak adına daha farklı bir yorumun yer aldığını görmekteyiz. Olaya bu çerçeveden bakıldığında hadisenin kısmi bir ay tutulması olabileceğini söyleyenler de olmuştur. Diğer taraftan, burada her ne kadar mazi fiil kipi kullanılmış olsa da kesinlik ifade etmek için

gelecek zaman anlamına gelebileceği bunun da kıyametten önce meydana gelecek felaketler olabileceği söylenmiştir (Esed, 1999/1420: c. 3, 1087).

Ayın yarılması hadisesinin, Hz. Peygamber zamanında gerçekleştiğine dair müfessirlerin büyük bir kısmının ortak kanaate sahip oldukları görülmektedir. Müşriklerin talebi üzere mi yoksa talep olmadan mı gerçekleştiği konusu tartışılmış ve ağırlıklı olarak, herhangi bir talep olmadan gerçekleştiği yönünde görüş beyan edilmiştir. Meselenin Hz. Peygamber zamanında gerçekleşmediği, kıyamet zamanı meydana gelecek olaylara işaret ettiği de aktarılan diğer görüşlerdendir. Olayın akli çerçeveye oturtulması adına bunun doğal bir tabiat olayı olduğu da söylenmiştir.

b. İsrâ-Miraç Hadisesi

Konuya girmeden önce bir hususu belirtmekte fayda vardır. İsrâ-Miraç hadisesinin birinci kısmı yani Mekke'den Kudüs'e yapılan yolculuk ayetle, sonrasındaki Kudüs'ten gökyüzüne yükseliş ise hadislerle sabittir. Bu konuda herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Hadise, İsrâ suresinin ilk ayetinde geçmektedir: “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.” (İsrâ 17/1).

İbn Kesir, İsrâ-miraç hadisesiyle ilgili olayın ayrıntısına yönelik izahatlarda bulunmuştur. Konuyu açıklayıcı mahiyette çok sayıda rivayeti aktardıktan sonra ittifak edilen konunun, Hz. Peygamberin Mekke'den Kudüs'e geceleyin, tek bir defa, ruh ve bedenle ve rüyada değil uyanık olarak gittiği şeklinde olduğunu aktarmıştır. Kudüs'te mescitte iki rekat namaz kılmış ve sonrasında gökyüzüne çıkmıştır. Orada Allah kendisine üç hediye vermiş, bazı peygamberlerle karşılaşmış ve orada kendisine cennet ile cehennem gösterilmiştir. İbn Kesir, bu hadisenin ruh ve bedenle gerçekleştiği konusunda isrâcıdır. Bunu ispat etme yollarını da kullanmaktadır. Ona göre burak isimli bir binekle gitmesi beden ile gittiğinin delilidir. Çünkü ruh, bir bineğe ihtiyaç duymaz. Gökyüzünde Hz. Peygamberin Allah'ı görüp görmediği hep tartışma konusu olmuştur. Ona göre Hz. Peygamber, Allah'ı değil onun alamet ve belirtilerini görmüştür. Zaten miraç hadisesinde önemli olan, mahiyeti değil amacıdır. Allah, peygamberleri güvenilen ve işin ehli olan kişilerden seçer ve onlara diğer insanlara göstermediği kainatın bazı sırlarını gösterir (İbn Kesir, 2000: c. 8, 373-434).

Bu açıklamalardan İbn Kesir'in, İsrâ-miraç hadisesinin her ikisinin de gerçekleştiği kanaatinde olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu olay, ruh ve bedenle birlikte ortaya konmuştur. Önce Mekke'den Kudüs'e, oradan da gökyüzüne çıkılmıştır. Gökyüzünde Allah'ı değil,

O'nun varlığının alametlerini görmüştür. Ama ona göre önemli olan, olayın gerçekleşme şekli değil, içeriği ve vermek istediği mesajdır.

Hz. Peygamberin, Mescid-i Haram'da ya da Ümmühani'nin evinde iken geceleyin göğsünün açılıp temizlendiği, sonra bir binekle Mescid-i Aksa'ya, oradan da gökyüzüne çıkarıldığı bir gerçektir (Taberi, 2000: c. 17, 332). Müslümanların çoğunluğu, İsrâ hadisesinin bedenen gerçekleştiği konusunda görüş birliğine varmışlardır. Azınlık bir grup, ruhen ya da rüyada gerçekleştiği kanaatindedir. Hz. Süleyman'ın, rüzgarla kısa sürede uzun mesafeler kat etmesi, Belkıs'ın tahtının da aynı şekilde bir anda uzak mesafeden getirilmesi, İsrâ hadisesinin mümkün olduğunun göstergeleridir. Hadisler, miraç hadisesinin de ruh ve bedenle birlikte gerçekleştiğine delalet eder. Zaten ayette geçen “abd” kelimesi ruh ve bedenin birlikte adlandırılmasıdır (Râzî, 1420: c.20, 293-295). Zaten “Kulunu götüren Allah yücedir” ifadesi bunun, Allah'ın sınırsız gücü ile meydana getirdiği olağanüstü bir durum olduğunu göstermektedir. “Kulunu bir gece....götüren” ifadesi ise bunun sadece bir görüntü veya rüya olmadığını, bizzat fiili olarak gerçekleşen bir durum olduğunu göstermektedir. İnsanoğlunun sınırlı gücü ile aya çıktığı gerçeği önümüzde dururken, Allah'ın sonsuz gücü ile Hz. Peygamberi Kudüs'e ve oradan da gökyüzüne götürmesinde şaşılacak bir durum olmaması gerekir (Mevdûdî, 1995: c. 3, 76).

Diğer taraftan olayın, kısa bir süre içerisinde gerçekleştiğini ifade etmek üzere gece tabiri kullanılmıştır (Zemahşerî, 1407: c. 2, 646). Uzun sürede gerçekleşmesi zaten mucizevi yönünü ortadan kaldıracaktı. Miraç hadisesinde, bizim dünya ölçütlerine göre algıladığımız zamandan farklı bir boyuta geçilmiştir. Farklı bir alemde, algılayamadığımız olağanüstü bir yolculuk gerçekleşmiştir. Bundan dolayı orada zamanın nasıl geçtiğini anlayacak kapasiteye sahip değiliz (Öztürk, 2014: 94). Bu olayın bedensel değil ruhsal olarak gerçekleştiğini düşünenlerin de olduğunu söylemiştik. Onlara göre İsrâ-miraç olayının bedensel olarak gerçekleştiğini savunanlar bu görüşlerini delillendirecek hadisleri getirememişlerdir (Esed, 1999/1420: c. 3, 1337-1338). Bunun illa da hadislerle delillendirilmesi acaba ne kadar doğrudur? Bir insan “ben şuradan şuraya gittim” dediğinde biz ona “bedenen mi ruhen mi gittin?” diye bir soru sormayız. Çünkü onun oraya bedenen gitmiş olduğunu anlarız.

Hz. Peygambere Kur'an'dan başka mucize verilmediğini iddia edenlerin İsrâ mucizesini açıklamaları oldukça zor gözükmektedir. Miraç kısmı olmasa da İsrâ bölümü Kur'an'da geçmektedir. Bunun o zamanki şartlar dikkate alındığında olağanüstü bir durum olduğu muhakkaktır. Olayı bedenen değil de ruhen ya da rüyada gerçekleşmiş bir hadise olarak değerlendirmek, -böyle bir olay her insanın başına gelebileceğinden- meseleyi sıradanlaştırmak ve olağanüstü bir durumu basite indirgemek anlamına gelecektir.

c. Bedir Savaşında Müşriklerin Üzerine Toprak Atması Mucizesi

Kur'an'da Hz. Peygamberin mucizelerinden birine işaret ettiği kabul edilen bir diğer husus, Enfal suresinde geçmektedir. Konuyla ilgili ayet şu şekildedir: “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.” (Enfal 8/17).

İbn Kesir, bu ayeti açıklarken iki konu üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi: Fiillerin asıl yaratıcısının Allah olduğudur. O, Müslümanlara, sayıları az olmasına rağmen birçok defa destek olmuş ve onları zayıf durumda olmalarına rağmen muzaffer kılmıştır. İkincisi: Bedir savaşında Hz. Peygamber, müşriklerin üzerine bir avuç toprak atmış, Allah bunu onların gözlerine ulaştırarak bununla meşgul olmalarını sağlamış, bu esnada da Hz. Peygamber hücum emrini vermiştir. Burada da toprağı atan Hz. Peygamber olmasına rağmen onu tüm müşriklerin gözlerine ulaştıran Allah'tır. Aksi takdirde bir insanın bunu yapması mümkün değildir (İbn Kesir, 2000: c. 7, 40).

İbn Kesir'in açıklamalarında ilk olarak Allah'ın gücü, kuvveti ve müminlere yardım ve desteği üzerinde durulmaktadır. Diğer taraftan, Bedir savaşında gerçekleşen ve müşriklerin dikkatlerini dağıtarak mağlup olmalarına sebep olan toprak atma hadisesi değerlendirilmektedir. Aslında her ikisinde de Allah'ın müminlere yardımı söz konusudur. Ama burada bizim konumuzla bağlantılı olan kısım ikincisidir. Toprak atılması ve bu bir avuç toprağın, koskoca bir orduyu telaşa sürüklemesi. Bu manada düşündüğümüzde İbn Kesir'in böylesi bir mucizenin var olduğunu ve ayetin ona işaret ettiğini kabul ettiğini görmekteyiz.

Bu ayetle ilgili çok farklı yorumların yapıldığını görmekteyiz. Ayette Bedir savaşı esnasında, teke tek mücadeleden önce Hz. Peygamberin, yerden bir avuç toprak alarak “yüzleri kavrusun” deyip müşrik ordusunun üzerine atması hadisesinden bahsedildiği söylenmiştir (Mevdûdî, 1995: c. 2, 159). Olayın gerçekleşme tarzına değinecek olursak Hz. Peygamber, Allah'a zafer nasip etmesi için dua ederek Hz. Ali'den bir avuç toprak getirmesini istemiş ve onu müşriklerin üzerine atarak onunla meşgul olmalarına vesile olmuştur. Burada Allah, Onun toprağı atmasının diğer insanların atması kadar bir etki meydana getireceğini ama kendisinin bunu bütün müşriklere ulaştırdığını haber vermiştir (Râzî, 1420: c.15, 466). Burada atılan şeyi hedefine ulaştırmanın Allah olması hasebiyle asıl failin Allah olduğu ifade edilmiştir. Yani atma fiilinin asıl müsebbibi Allah'tır (Taberi, 2000: c. 13, 442-443).

Bazı yorumlarda ise ayetin tamamen farklı bir durumu anlattığı ifade edilmektedir. Bu olayda Allah, Bedir savaşında büyük bir zafer kazanan müminlerin kibirlenmemelerini, onlara bu zaferi verenin Allah olduğunu hatırlamalarını istemiştir (Zemahşerî, 1407: c. 2, 207).

Ayette geçen atmak fiilinin ok atmak anlamına geldiği, rivayetlerde anlatılan nesnenin toprak, kum, çakıl gibi farklı şekillerde anlatıldığı, yani bir tutarlılığın olmadığı söylenerek rivayetin ayetle bağlantılı olmayacağı söylenmiştir (Balcı, 2009: 107-108). Ayrıca ayetin, düşmanların kalplerine korku salmak anlamına gelebileceği de dile getirilmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamberin düşman üzerine toprak atmasıyla ilgili rivayetlerin sahih olmadığını söyleyenler de olmuştur (Esed, 1999/1420: c. 1, 324-325). Bu toprak atma hadisesinin Huneyn savaşında gerçekleştiğine dair de rivayetlerin olduğunu da unutmamak gerekir (Müslim, Cihad, 81).

Bu konuda görüş birliğinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre ayet, Bedir savaşında meydana gelen Hz. Peygamberin düşman ordusu üzerine toprak atması hadisesine işaret etmektedir. Son dönemlerde yapılan bir kısım yorumlarda ise konuyla ilgili rivayetlerin sıhhati üzerinde durulmuş, bunların sahih olmadığı ve ayetin müminleri kibirlenmemeleri konusunda uyarmaya yönelik olduğu dile getirilmiştir. Ama ayetin, hem müminlere bir uyarı, hem de düşman askerleri üzerine toprak atılması hadisesini hatırlatmak üzere gelmiş olması ihtimalini birlikte düşünmek de mümkündür.

d. Kur'an Mucizesi

Kur'an'ın, Hz. Peygamberin en büyük mucizesi olduğu konusunda görüş birliğinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Onun hem şekil bakımından hem de muhteva yönünden mucizevi bir yapısının olduğu, onun benzeri bir kitabı getirmekten mahlukatın aciz olduğu herkesin malumudur. Konuyla ilgili ayetlerden bir tanesi şu şekildedir: “Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.” (İsrâ 17/88).

İbn Kesir'in, Kur'an mucizesini ele alış tarzına baktığımızda onun daha çok Kur'an'ın meydan okuması karşısında insanların aciz kalması üzerinde durduğunu görmekteyiz. Ona göre insanların tümü, bir araya gelseler, bütün destekçilerini çağırırsalar yine de Kur'an'ın bir benzerini getiremezler. Çünkü yaratanın sözü ile yaratılanın sözünü kıyaslamak mümkün olmayan bir durumdur. Yaratanın eşi, benzeri yoktur. O'na denk bir varlık düşünülemez (İbn Kesir, 2000: c. 9, 77).

Bu açıklamalardan, Kur'an'ın insanlara bir benzerini getirmeleri için meydan okuduğu ama insanların bu meydan okuma karşısında aciz kaldıkları, aciz kalma gerekçesinin ise yaratana yaratılanın aynı konumda olmaması, arada büyük bir güç farkının olması, yarattıklarının Allah ile boy ölçüşmeye kalkmasının kulun aciziyetiyle sonuçlanmasının mukadder olması çıkarımını yapmamız mümkündür.

Hız. Muhammed'in peygamber olduğunun en büyük delili elbette ki Kur'an'dır. Kur'an, ilmi bir mucizedir. İçeriğine baktığımızda birçok akli ve kevnî mucizeleri ihtiva ettiğini görürüz. Hız. Musa'nın asa mucizesinde olduğu gibi kevnî mucizeler sadece kendi zamanına hitap eder. O nedenle Kur'an'ın, Hız. Peygamberin peygamberliğine delaleti daha güçlüdür (Reşîd Rızâ, 1999: c. 7, 318-319). İnsanlara, Kur'an'ın benzerini meydana getirebilmeleri için her türlü imkan verilmesine rağmen yine de bunu başaramamışlardır. Bu konuda şöyle bir soru akla gelebilir. Biz, insanların, Kur'an'ın benzerini getiremediklerini biliyoruz. Ama cinlerin, bir benzerini getirip-getiremediklerini nereden bileceğiz? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Cinlerin eğer ki bu meydan okuma konusunda benzerini getirmiş oldukları bilirse Allah bunu mutlaka bize bildirirdi (Râzî, 1420: c.21, 406). Bildirmemesi, böyle bir cevap vermenin olmadığı anlamına gelmektedir.

Kur'an'ı Hız. Peygamber uydurdu diyenlerin şu soruyu kendilerine sormaları gerekir: Hız. Peygamberden, peygamberliği öncesinde Kur'an'a benzer bir üslup tarzını acaba Mekkeliler görmüşler midir? Onun sözleri ile Kur'an ifadelerinin birbirinden ne kadar farklı olduğunu görmüyorlar mı? (Mevdûdî, 1995: c. 3, 136-137). Böylesi bir kitabı bir insanın meydana getirmiş olduğunu düşünmek safdillik olur. Çünkü Kur'an vahyi, ilk insandan sonuncusuna kadar, her devirde yaşayan tüm insanları, kapsamı alanına dahil etmesiyle, kendisine alternatif olduğunu iddia eden tüm sistemlere, ideolojilere meydan okumaktadır (Aydın, 2010: 51). Her devre hitap edebilecek bir kitabı meydana getirmek insan aklının bir ürünü olamayacaktır.

Kur'an, tartışmasız Hız. Peygamberin en büyük mucizesidir. O, hem şekil hem de içerik yönünden, mahlukatın bir benzerini getiremeyeceği bir yapıya sahiptir. İnsanlar, bugünü ya da yakın geleceği görüp ona göre pozisyon alabilirler. Ama yüzyıllar sonrasını görüp ona göre bir eser meydana getirmek ya da hazırlık yapmak insanın kapasitesini aşan ve sadece yaratıcıya özgü bir durumdur.

3.4. Hız. Peygambere Kur'an'dan Başka Mucize Verilmediği İddiası

Hız. Peygambere Kur'an'dan başka bir mucize verilmediğini, Kur'an'ın mucize olarak zaten yeterli olduğunu, özellikle her konuda ileri bir düzeye gelmiş olan çağımızda başka bir mucizeye ihtiyaçta kalmadığını düşünenler de vardır. Bu düşüncelerini destekler mahiyette bazı ayetlerin var olduğunu dile getirmektedirler.

O ayetlerden bir tanesi İsrâ suresinde geçmektedir: "Bizi, ayetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu ayetleri yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd

kavmine, açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve vermiştik. Onlar ise, (bu deveyi boğazladılar ve) bu yüzden zalim oldular. Oysa biz ayetleri ancak korkutmak için göndeririz.” (İsrâ 17/59).

İbn Kesir, bu ayetin, müşriklerin, Hz. Peygamberden, önceki peygamberlere verildiği gibi büyük mucizeler talep etmeleri üzerine indirildiği bilgisini aktarmaktadır. Burada Hz. Peygamber iki seçenek arasında serbest bırakılmıştır. Bunlardan birincisi: İstedikleri şeylerin verilmesi ama bunun sonucunda iman etmeyenlerin helak edilmesi. İkincisi: Tövbe etmeleri için onlara süre tanınması. Hz. Peygamber, birincisini tercih etmiştir (İbn Kesir, 2000: c. 9, 35).

İbn Kesir'in, bu ayet hakkındaki değerlendirmelerini diğer mucizelere bakış açısıyla birlikte düşündüğümüzde onun Kur'an'dan başka bir mucize olmadığı kanaatini reddettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Burada üzerinde durduğu konu, mucizelerin, müşriklerin talebi üzerine gerçekleşmesinin reddedilmesidir. Çünkü onların talebi üzerine bir mucize gösterilmiş olup onlar da iman etmezlerse bu durum onların helak olmalarına sebep olacaktır.

Mekke müşriklerinin, safa tepesinin altına dönüştürülmesi, rüzgarın Hz. Peygamberin emrine verilmesi gibi büyük mucizeler talep etmeleri üzerine inmiş olan bir ayettir de denmiştir (Taberi, 2000: c. 17, 477). Bunları yapmış olsak bile siz zaten iman etmeyeceksiniz ve helak olacaksınız. Yani bu nimetlerden istifade edemeyeceksiniz (Zemahşerî, 1407: c. 2, 674). Müşriklerin talep ettiği kahredici, helak edici mucizelerin getirilmeyeceğini ifade eden bir ayettir. Zaten bunları daha öncekiler de reddetmiş ve helak olmuştu. Onları tekrar göstermek gereksiz bir iş olurdu (Râzî, 1420: c.20, 359). Önceki peygamberlerde olduğu gibi mucize gönderilmemesi aslında Müşrikler için bir rahmettir. Mucize gelse zaten kabul etmeyecekler ve azaba uğrayacaklar. Bu davetin kendisi zaten bir mucizedir (Mevdûdî, 1995: c. 3, 120-121). Bu yorumlardan anladığımız kadarıyla sanki helak edici mahiyette ve müşriklerin talebi üzere mucize gösterilmesinin mümkün olmayacağı sonucu çıkmaktadır.

Diğer taraftan, bu ayetten yola çıkarak, açık ve net bir şekilde, Hz. Peygamberin Kur'an'dan başka mucizesinin olmayacağı sonucunu çıkaranlar da olmuştur. Allah, Hz. Muhammed'i, sözlü mesajlarını desteklemek için mucizeler gösterme gücüyle donatmamıştır. Onun tek mucizesi her topluma ve her çağa hitap edebilecek bir yapıda olan ve kıyamete kadar devam edecek olan Kur'an'dır. Önceki peygamberler kendi çağlarına hitap ettikleri için tebliğleri kendi toplumlarının düşünsel yapılarıyla sınırlı idi. O dönemde henüz bağımsız düşünce gelişmemişti. Sembolik nitelikte birtakım mucizelere ihtiyaç duyuyorlardı. Oysa Kur'an, insanların sembolik mucizelere ihtiyaç duymadan anlayabileceği bir zaman diliminde gönderilmiştir. Bu nedenle Hz. Muhammed'e verilen tek mucize Kur'an'dır (Esed, 1999/1420: c. 2, 572). Bu açıklamaları yapanlara göre, Hz. Peygamberin Kur'an dışında bir mucizesinin olamayacağı net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili bir diğere ayet Ankebut suresinde yer almaktadır: “Dediler ki: "Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!" De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.” (Ankebut 29/50-51).

İbn Kesir’in, bu ayet hakkında yaptığı açıklamalara bakacak olursak Allah (cc), müşriklerin akılsız ve düşüncesiz bir yapıda olduklarını haber vermektedir. Kendilerine son derece belîğ, batılın asla kendisine bulaşmadığı, her mucizeden daha büyük olan Allah tarafından gönderilmiş bir kitap verilmiştir. Bu kitabı okuma yazma bilmeyen ümmi birisinin yazmış olma ihtimali yoktur. İbn Kesir, bu düşüncelerini açıkladıktan sonra Hz. Peygamberin, her peygambere, insanların kendisine iman etmelerine vesile olacak bir mucize verildiğini, kendisine ise Kur’an’ın verildiğini, bu kitap vesilesiyle kıyamet günü en çok uyulmanın kendisi olacağını bildirdiği bir hadisi (Buhârî, Fezâilu'l-Kur’ân 1, İ’tisâm 1; Müslim, İman 239) nakletmektedir (İbn Kesir, 2000: c. 10, 522-523).

İbn Kesir burada, müşriklerin ikna edilemez ve aklını kullanamaz bir insan tipi olduklarını, mucize gelse dahi iman etmelerinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Kur’an’ın iman etmeleri için yeterli bir mucize olduğunu söylerken, onun dışında Hz. Peygamberin başkaca bir mucizesinin olmadığıyla ilgili herhangi bir düşünce ortaya koymamaktadır.

Onların mucize istemedeki amaçları, hakikatın ortaya çıkması ise zaten Kur’an bunun için yeterlidir. Kabul etmiyorlarsa bu artık onların kendi sorunlarıdır. Buradaki hitabın Yahudilere olduğu, yanlarındaki kitabı doğrulayacak Kur’an’ın, onların iman etmesi için yeterli olduğu da söylenmiştir (Zemahşerî, 1407: c. 3, 459). Ayrıca diğere mucizeler, sadece onlara şahit olanlar için etkilidir. Oysa Kur’an her an önlerindedir (Mevdûdî, 1995: c. 4, 264). Kıyamete kadar da önlerinde olacaktır. Buradan yola çıkarak Hz. Muhammed’e verilen tek mucizenin Kur’an olduğu kanaatine varanlar da olmuştur (Esed, 1999/1420: c. 2, 578). Çünkü Kur’an vahyi, Hz. Peygamberin risaletini mucizelerle desteklemek yerine akli ön plana çıkarmaya, ayetler üzerinde düşünmeye, eğer güçleri yetiyorsa Kur’an’ın bir benzerini getirmeye yönelik ifadelerle doludur (Bulut, 2015: 25).

Bu ifadelerden iki türlü yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi: Allah, müşriklerin talepleri üzere, diğere peygamberlere olduğu gibi helak edici mahiyette Hz. Peygambere mucizeler vermemiştir. Çünkü onların talepleri üzere bir mucize gösterilir de onlar iman etmezlerse bu durum, onların helak edilmeleri için bir sebep teşkil edecektir. Ama onların talepleri üzere mucize gösterilmemiş olması, onlar istemeden, Hz. Peygamberin, kendiliğinden mucize göstermeyeceği anlamına gelmez. İkincisi: Allah, Hz. Peygambere zaten Kur’an gibi bir mucize vermiştir. Onun dışında bir mucizeye ihtiyaç yoktur.

4. SONUÇ

Mucize konusu, her dönemde insanların merakını celbeden, peygamber gönderilmesiyle birlikte gündeme gelen ve sonraki nesillerin de üzerinde konuştuğu, tartıştığı önemli meselelerden birisidir. Bu mesele iman etmekle alakalı bir husustur. O nedenle bunu akli çerçeveye oturtmaya ve bilimsel açıklamalar yapmak suretiyle olağan bir durum olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Önceki peygamberlere mucizeler verildiğine dair genel bir kanaat oluşmuş olmasına rağmen Hz. Muhammed'e Kur'an dışında bir mucize verilip verilmediği konusu tartışılmıştır. Çoğunluğa göre Kur'an dışında da Hz. Peygambere mucizeler verilmiştir. Bazı ayetlerde bunlar yer aldığı gibi hadislerle de desteklenmiştir. Buna karşı çıkanlar ayın yarılması, bedir savaşında müşriklerin üzerine toprak atılması gibi ayetlerde işaret edilen ve rivayetlerde de yer alan mucizelere farklı yorumlar yaparak karşı çıkmakla beraber İsrâ-miraç olayının mucizevi yönünü göz ardı etmektedirler. Bu olayın ruhen veya rüyada gerçekleştiğini söylemek böylesi büyük bir meseleyi sıradanlaştırmak anlamına gelecektir.

Mucizelerle ilgili önem arz eden diğer bir husus, onları peygamberlerin, kendi istedikleri yer ve zamanda değil, Allah'ın takdir etmesiyle gerçekleştiğidir. Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, beşikte iken konuşması bunun en bariz göstergesidir. Dünyaya gelmek için ya da beşikte iken konuşmak için iradesini kullanarak bu mucizeyi gerçekleştirme gücüne sahip olmadığına göre bu mucizeyi hayata geçiren Allah'tır diyebiliyoruz.

İbn Kesir'in mucize anlayışı, klasik müfessirlerle aynı mahiyettedir. Kur'an'ın en büyük mucize olduğu ve bir insanın iman etmesi için yeterli bilgileri kapsadığı, ama bunun dışında da Hz. Peygambere mucizelerin verilmiş olduğu kanaatini taşımaktadır. Önceki peygamberlere verilen mucizeler konusunda ise, bu mucizeleri kabul etmekle birlikte, ayrıntılı bilgi vermek adına çoğu zaman İsrâili alıntılara başvurduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Avcı, B. (2000). Hıristiyanlıkta ve Kur'an Tefsirlerinde Hz. İsa'nın Mucizeleri, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 5: 257-268.
- Aydın, H. (2010). Meydan Okumaları Bakımından Kur'an Mucizesi, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 8: 45-76.
- Balcı, İ. (2009). Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivayetlerin Kur'ân, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 7: 85-124.
- Bayraklı, B. (2002). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, Birinci baskı.
- Bilmen, Ö. N. (1974). *Büyük Tefsir Tarihi tabakatü'l Müfessirin*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Bulut, Z. (2015). Peygamberleri Tasdik Aracı Olarak Mucizeler, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3: 1-31.
- Cevherî, İ. b. H. (1407/1987). *es-Sihâh tâcü'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin. 4. baskı.
- Cürcanî, A. b. M. (2007). *Tarîfât*. Beyrut: Baru Nefais, 3. baskı.
- Demir, H. (2017). Hz. Muhammed'in Siyerini Mucizeler Işığında Okumak, *Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, s. 235-245
- Esed, M. (1999/1420). *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*. trc. Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak. İstanbul: İşaret yayınları.
- İbn Kesir, İ. E. İ. (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. B.y.y.: Müessesetü Kurtuba.
- İbn Manzûr, C. (1414). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadr, 3. baskı.

- İsfahânî, R. (2005/1426). *el-Müfredât*. Beyrut: Daru'l-marife.
- Maturidî, E. M. (2002). *Kitabü't-Tevhid*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları.
- Mevdûdî, E. (1995). *Tefhîmü'l-Kur'ân*. trc. Muhammed Han Kayanî ve dğr. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. baskı.
- Özaydın, A. (1999). İbn Kesir Ebü'l-Fida, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20: 132-134.
- Özel, R. O. (2017). Kur'ân'daki Hissî Mucizelere Modern Yaklaşımlar Bağlamında Bir İnceleme: Mustafa Öztürk Örneği -I-, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8: 75-123.
- Öztürk, Y. (2014). Muhtelif Yönleriyle Mi'rac Mucizesi, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16: 89-130.
- Râzî, F. (1420). *Mefâtihu'l-gayb. et-Tefsîrü'l-kebîr*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyyi, 3. baskı.
- Reşîd Rızâ, M. (1999). *Tefsîru'l-Menâr*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye.
- Taberî, M. b. C. (2000/1420). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Byy: Müessesetü'r-risale.
- Zebîdî, M. M. (ts.). *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. B.y.y.: Daru'l-Hidaye.
- Zemahşerî, E. M. b. Ö. (1407). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. Beyrut: Daru'l-Küttâb el Arabiyyi, 3. baskı.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Arpa, E. (2019). "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1): 899-918
Geliş Tarihi / Received Date: 13.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 03.01.2019

Araştırma Makalesi

TEFSİR'DE ÇAĞDAŞ AKILCI EKOL¹

Doç. Dr. Enver ARPA

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

enver.arpa@asbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0926-1656

Öz

Bu makalede Kur'an'ın tefsiri konusunda çağımızda yeniden canlandırılan akla dayalı tefsir ekolü incelenmiştir. Bu ekolün daha iyi anlaşılabilmesi için makalenin ilk kısmında bu yöntemin tarihteki kökenleri, en belirgin örneği sayılan Mutezili tefsir anlayışının tefsir yöntemi, Mutezililerin tefsir faaliyetinde bağı kaldığı ilkeler vb. konular ele alınmıştır. Ardından çağımızda bu yöntemi yeniden canlandıran ve bu ekolün ilk temsilcileri sayılan Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza hakkında önemli görülen bazı bilgiler verilmiştir. Sonra Muhammed Abduh ve Reşit Rıza'nın tefsir yöntemleri hakkında bilgi verilerek ikisinin ortak ürünü olan el-Menar tefsirinin özellikleri anlatılmış ve genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Daha sonra bu düşüncenin İslam dünyasında oluşturduğu etki üzerinde durulmuş ve bundan en çok etkilenen bazı şahsiyetler hakkında bilgi verilmiştir.

Makalede, Abduh'un temellerini attığı, Reşit Rıza'nın fiili kuruculuğunu yaptığı bu çabanın, tefsir alanında yeni bir çığır açtığı, son asırlarda adeta donuklaşan İslam fikir dünyasına bir canlılık kazandırdığı tespitinde bulunulmuştur. Ancak 19. asrın pozitivist anlayışıyla yüzleşme ihtiyacından doğan bu anlayışın akla tanıdığı sınırsız alan ve dini, pozitif söylemlerle uyumlaştırma çabası sebebiyle zaman zaman Kur'an tefsirinde kabul edilemez yorumlar ortaya koyduğu kanaati dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Akılcı Okul, Mutezile, Muhammed Abduh, Reşit Rıza.

THE CONTEMPORARY MENTAL SCHOOL OF INTERPRETATION

Abstract

This article deals with the contemporary mental school in the process of interpreting the Quran which has been revived in our time. The first part of the article includes a study of the historical roots of the school of thought and the principles, on which it was based, its interpretative approach to the Holy Qur'an, and its intellectual relationship with the thought of the Mu'tazila. This article also dealt with the famous personalities who contributed to the revival of the mental school for the interpretation of the Holy Quran, such as: Jamal al-Din al-Afghani, Mohammad Abdo, and Rashid Reda. The article also discusses the explanatory approach of Muhammad Abdo and Rashid Reda. In addition to the most important characteristics of the author of Al-Manar interpretation. The article also dealt with the evaluation of the interpretation of Al-Manar and its impact on the Islamic world, and the people who were influenced by this book "interpretation of Al-Manar".

It is worth mentioning that the mental school in the interpretation of the Holy Quran, which laid the foundation stones of Muhammad Abdo and Rashid Reda, both are representatives of the

¹ Bu makale, İslami İlimler Dergisi tarafından 14-15 Ekim 2006 tarihlerinde Çorum'da düzenlenen I. Kur'an Sempozyumu'nda sunduğumuz "Kur'an Tefsirinde Çağdaş Akılcı Ekol" isimli tebliğden uyarlanarak makale formatında hazırlanmıştır.

mental school in the interpretation of the Holy Quran. The school opened the mind to interpret the villages of the Holy Quran wide horizons in the interpretation of the Koran, and revived Islamic thought and freedom from freezing and closure. However, the mental school for the interpretation of the Holy Quran criticizes it as trying to interpret the sacred texts according to the scientific evidence, in accordance with the Western mind that does not believe in revelation and the unseen, and this is a negative school mental in the interpretation of the Koran.

Keywords: Interpretation of The Quran, The Mental School, The Mu'tazila, Mohammed Abdo, Rashid Rida.

1. GİRİŞ

İnsanlığa ilahi mesajı iletme üzere nazil olan Kur'an'ı Kerim, Müslümanlar için temel dayanak ve rehberdir. Bu yüzden Müslümanların ona ilgisi her dönemde yüksek düzeyde olmuştur. İndiğinden bu yana her dönemde onu okuyan, ezberleyen, üzerinde düşünen ve yorumlayan insanlar bulunmuştur. Bu anlama ve yorumlama faaliyeti kesintisiz devam etmiş ve tarihsel süreç içerisinde farklılıklar göstermiştir. Müfessirler onun anlaşılmasını temin için ihtisas alanlarına göre farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Bunun sonucu olarak, tefsir alanında çeşitli yöntemler ve ekoller ortaya çıkmıştır. Bu ekollerin önemli olanlarından biri, salt aklî verilerden hareketle Kur'an'ı tefsir etmeyi uygun bulan akılcı ekoldür. Geçmiş dönemlerde Abdulkadir Curcanî, Zemahşerî gibi Mu'tezile mezhebine mensup kimi müfessirler tarafından zirveye taşınan bu eğilim, zamanla giderek zayıflamış ve yeterli ilgiyi bulamadığından unutulmayla yüzyüze kalmıştır. Ancak pozitivistimin yükselerek zihinleri büyük oranda etkisi altına aldığı 19. asırdan itibaren Müslümanların karşı karşıya kaldığı düşünsel meydan okumalar bu eğilimi yeniden canlandırmaya başlamıştır.

Bu ekolün en belirgin özelliği, akla büyük bir alan tanınması ve onu adeta vahiy mertebesine yükseltmesidir. Akla gereğinden fazla yetki tanımakla suçlanan bu ekolün önde gelen simaları, farklı konularda çeşitli suçlamalarla da itham edilmişlerdir. Sempatizanları tarafından aşırı derecede yüceltilirken karşıtları tarafından ise oldukça sert tenkitlere tabi tutulmuşlardır. Mısırlı alim Muhammed Abduh bu ekolün çağımızdaki mümessili olarak kabul edilmektedir. Biz de bu yüzden bu incelememizde onun "*Tefsiru'l-Menar*" isimli tefsirini baz alarak, son yüzyılda yeniden canlandırılan bu yeni akılcı ekolü irdelemeye çalışacağız. Çalışmamız bu ekolün lehinde veya aleyhinde bir tarafta yer almadan ve bu simaların kendi yazdıklarından yola çıkarak onların tanıtımını ve bu ekolün genel karakteri hakkında bilgi vermeyi hedeflemektedir.

Bu yeni akılcı ekolün tefsir anlayışını anlatmaya geçmeden önce onun tarihî kökenlerini ve ilk ortaya çıkış sebeplerini incelemek, çağdaş versiyonunun sağlıklı şekilde değerlendirilmesinde ışık tutucu olacaktır.

2. AKILCI TEFSİR YÖNTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bilindiği gibi sahabe nesli Kur'an'ı; Kur'an, Hz. Peygamberin açıklamaları, dilbilgisi ve kendi içtihatlarıyla tefsir etmekle yetiniyordu. Sahabe devrinden sonra ise ictihadî yön giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır. Siyasî fırkaların doğuşu, fikhî mezheplerin oluşumu, farklı ilim türlerinin ortaya çıkmaya başlaması, felsefî düşüncelerin İslam toplumuna girişi, kalamî meselelerin tartışılmaya başlanması ve bunların doğurmaya başladığı mezhep taassubu gibi hususlar bu eğilimin giderek güçlenmesinde önemli oranda etkili olmuştur.

Bu anlayış tefsir faaliyetlerinde de etkisini göstermiş ve naklî tefsirden aklî tefsire geçişte büyük bir rol oynamıştır. Yeniden şekillenmeye başlayan bu ortamda her düşünce ve meslek mensubu, Kur'an'ı kendi düşüncesine göre tefsir etmeye başlamıştır. Fakihler, tefsirlerinde fikhî meseleleri; tarihçiler tarihî olayları; dilciler dilbilgisini; felsefeciler ise felsefî ve mantıkî düşüncelerini tefsirlerine yansıtmaya başlamışlardır.

Akılcı tefsirin doğuşunu hazırlayan faktörlerin başında mezhep taassubu gelmektedir. Bu taassubun ileri boyutunu ise Mu'tezile mezhebinde görüyoruz. Mutezilî alimler, akli çıkarımlara dayalı felsefî yaklaşımlarından ötürü mezhebi fikirleriyle uyumlu gibi görünmeyen ayetleri tefsir ederken aşırı derecede akla dayanmışlardır. Akıl onların tefsirinde ilk sırayı almış ve neredeyse tüm tartışmalı meselelerde akla sarılmışlardır. Onlara göre akıl; sünnet, icma ve kıyastan önce gelmektedir. Mu'tezilenin en meşhur simalarından biri olan Zemahşerî, Yusuf Suresi 111. ayetinin "*Her şeyin tafsilatı*" kısmını açıklarken şöyle demektedir: "Dinde kendisine ihtiyaç duyulan her şeyin tafsilatı. Çünkü Kur'an; sünnet, icma ve kıyasın aklî delillerden sonra ona dayandığı kanundur."² Zemahşerî başka bir vesileyle akıl ve sünnet hakkında şöyle demektedir: "Dinî konularda, sultanın (akıl) bayrağı altında yürü, ondan bundan rivayetlerle yetinme."³

Mu'tezile, İslam'daki akılcı ekolün ilk mümessili olarak karşımıza çıkmaktadır ve yegane hedefi bir akide haline getirdikleri ilkelerini desteklemek ve onları yaygınlaştırmaktır. Dolayısıyla tefsirleri de büyük oranda bu prensipler doğrultusunda gelişmiştir. Bu ilkeler şunlardır:

- 1- Tevhid
- 2- Adalet
- 3- el-Va'd ve'l-Va'îd
- 4- el Menziletu beyne'l Menziletayn
- 5- el Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker

Mu'tezile, bu ilkelerini desteklemek ve kabul görmelerini sağlamak için Kur'an'dan delil getirme ihtiyacı hissetmiş, ilkelerini destekleyen açık deliller bulamadığı zaman ayetleri

² ez- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf*, Daru'l-Fikr, 1.baskı, 1983, 2/348.

³ el-Cüveynî, Mustafa, *Menhecu'z Zemahşehri fi tefsiri'l Kur'an*, Daru'l-Meârif, 2.baskı, 1968, s. 93.

te'vil ederek mantıksal izahlar getirme yoluna gitmiştir. Mutezili müfessirlerin takip ettikleri bu yöntem, bu mezhebin tefsir hareketinde ayrı bir ekol olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Ancak Mu'tezile mezhebinin zamanla etkisini yitirmesi üzerine bu ekol de buna paralel olarak etkisini yitirmiştir. Sonraki dönemlerde, bu metodu takip eden bazı şahıslar bulunmuşsa da oldukça zayıf kalmıştır. Asrımızda Abduh ve onun talebesi Reşit Rıza'nın gösterdiği çabalarla bu ekol yeniden bir canlılık kazanmaya başlamıştır.

2.1. Yeni Akılcı Ekolün Doğuşu

Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Reşit Rıza gibi şahsiyetler tarafından geliştirilen bu yeni ekol; akli kullanma, ona dayanma ve kendisine büyük bir alan açma yönünden Mu'tezilenin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Adı geçen bu şahsiyetler tarafından çağımızda yeniden canlandırılmaya çalışılan bu yeni ekolün ortaya çıkış sebepleri olarak şunlar sayılabilir:

- Batı medeniyetinin hızla gelişimi ve onlar üzerinde bıraktığı tesir,
- Batıda ortaya çıkan ilmî ve teknolojik gelişmeler, buna karşılık Müslümanların geri kalmışlığı, bunun İslam'dan değil mensuplarından kaynaklandığını izah etme arzusu,
- İslam'ın akıl ve mantıkla çelişmediğini, gelişmeye ve tekniğe karşı olmadığını ispatlama gayreti,
- İngiliz sömürge yönetimine karşı çıkma ve dine yöneltilen töhmetleri reddetme çabası,
- Dini, gericilik sebebi olarak görenlerin yanlışlığını ispatlama arzusu.

Bu çaba ve gayretlerinden dolayı bu ekol, "İslah ekolü" olarak da isimlendirilmiştir. İleride izah edeceğimiz gibi akla verdikleri büyük rolün tabii bir sonucu olarak bu ekol mensuplarının eski alimlerden çok farklı düşünceleri olmuştur.

Bu ekolü tanıtmaya başlamadan önce, meşhur simaları hakkında önemli gördüğümüz bazı hususlara temas etmemiz ekolün tanıtımında yararlı olacaktır.

Cemaleddin Afganî

Kaynaklar, Afganî'nin 1254 yılı Şaban (1838 Kasım) ayında doğduğu hususunda hemfikirdir. Ancak onun nerede doğduğu hususu tartışma konusu olmuştur. Şîi olduğunu savunanlar; onun İranlı olduğunu iddia etmişlerdir.⁴ Brockelman'a göre; o İranlı olduğu halde kendisini siyasî sebeplerden dolayı Afganistan'a nispet etmiştir.⁵ Abdulmecid el-Muhtesib ise babasının isminden, lehçesinden ve arkadaşlarından hareketle onun İranlı olduğunu iddia etmiştir.⁶ Onun Afganistanlı olduğunu savunan yandaşları ise onun kendi ifadelerine, Afganistan

⁴ Karaman, Hayrettin, "Cemaleddin Afganî", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı yayınları. 10. cild. İstanbul, 1994. s. 456; Abdülhamid, Muhsin, *Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, trc. İbrahim Sarmış, Fecr Yay. Ankara, 1991, s.78 vd.

⁵ er-Rumî, Fahd, *Menhecü'l medreseti'l aklıyyeti'l-hadîse*, Müessesetu'r-Risale, Riyad, 1981, 1/ 76.

⁶ el-Muhtesib, Abdulmecid, *İtticâhatu't-tefsir fi'l asrî'r rahin*, Mektebetu'n-Nahdetu'l-İslamiyye, 3.baskı, Amman,1982, s.113.

tarihiyle ilgili bir kitap yazmış olmasına, bu ülkede bulunan akraba ve yakınlarına, bazı arşiv belgelerinde geçen ve onun Afganistanlı olduğunu gösteren kayıtlara dayanmışlardır.⁷

Afganî, çocukluğunu ve gençliğini Afganistan'da geçirmiş, ilk tahsilini bir ilim adamı olan babasından almıştır. Ülkede bulunan meşhur bilginlerden din, dil, tarih, felsefe, matematik, tıp ve siyaset alanında dersler aldıktan sonra Hindistan'a gitmiştir. Hindistan'da Avrupa bilim ve edebiyatı alanında kendisini yetiştirdikten sonra düşünce dünyasında önemli bir yer edinen ıslahat fikriyle çeşitli ülkeleri gezmiştir. Her gittiği yerde bu fikrini yaymaya çalışan Afganî, uğradığı her ülkeden kovulmuştur.⁸

Karşıtları, onu mason olmakla suçlamışlardır. el-Muhtesib'e göre o, "Aslını gizlemiş olup gizli çalışmalara ve teşkilâtlara katılmıştır. Mason kulübü kurmuştur. 1891'de kendisini İran'dan kovarı, İran şahı Nasıruddin'e karşı düzenlenen cinayete (1896) teşvik etmiştir. Doktoru Harun isimli bir Yahudî'dir. Arkadaşları ve yardımcıları Hıristiyanlardandır. İskoç mason kulübüne kayıtlı olup, ondan istifa ederek doğu Fransa'ya bağlı yeni bir kulüp kurmuştur."⁹ Afganî'nin mason locasına kaydolması, onun hakkında ileri sürülen eleştirilerin temel sebebini teşkil etmiştir. Afganî ve talebesi Abduh gibi İslamî tecdid misyonunu yüklediğini savunan insanların bu localara kaydolmasının izahı oldukça zordur. Ancak öyle anlaşılıyor ki mason localarının o dönemdeki misyonu günümüzdeki misyonundan farklıdır. Zira adı geçen şahıslar, bu durumu gizlememiş hatta bunun yararlı bir faaliyet olduğunu savunmuşlardır. Bu durumda iki ihtimalden bahsetmek mümkündür: Ya bu kişiler, bu locaların gerçek maksadını bilmiyorlardı ya da bu teşkilatlar, o dönemde başka amaçlar peşindeydi, sonradan hedeflerini genişlettiler.¹⁰ Afganî'nin samimiyetinden şüphe duymayan Hayrettin Karaman bu hususta şöyle demektedir: "Efganî'nin din anlayışını ve mezhebini bu kaynaklara ve hayatı boyunca ortaya koyduğu tutum ve davranışlarına göre tespit etmek gerekirse Efganî, samimi bir Müslüman'dır ve en azından olgunluk döneminde Şîf değildir. Şîf olduğunu ileri sürenler, onun bu yöndeki herhangi bir fiil veya sözüne değil, İran'da doğmuş olmasına, felsefe bilmesine ve cedelciliği gibi ihtimalli karinelere dayanmışlardır."¹¹ Afganî, bu hususta şöyle demiştir: "Beni 'Binayetu'l-Umera' derneğinde çalışmaya iten, gözüme çarpan şu korkunç levhaydı: Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik... Amaçları da insanın menfaati, zulüm merkezlerini yok etmeye çalışmak ve mutlak adaleti canlandırarak ilkeleri yaymak... Mısırda her türlü garipliği görmeye alışkındım, ama korku denen duygunun Mısır'a mason locaları yoluyla sokulacağını aklımdan bile geçirmezdim. Mason

⁷ Karaman, Hayrettin, *Cemaleddin Efganî, İslam Ansiklopedisi*, DİA, 10/456.

⁸ Bkz. Abdülhamid, Muhsin, *Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, s.20 vd.

⁹ el-Muhtesib, *İtticahau'tı tefsir*, s. 113-118 arası.

¹⁰ Afganî ve Abduh'un mason kulüpleriyle olan ilişkisini, doktora tezi bu konuda olan hocam Prof. Fadl Hasan Abbas'a sorduğumda; o zamanlar mason kulüplerinin bir nevi hayırseverler kulübü gibi çalıştığını, şimdiki misyonundan farklı bir yapıda olduklarını söyledi.

¹¹ Karaman, Hayrettin, *Cemaleddin Efganî, İslam Ansiklopedisi*, DİA, 10/460.

locaları evrensel siyasete müdahale etmezlerse, her usta elindeki inşaat aletlerini geçmişi yıkmak, sağlıklı özgürlük ilkelerini yaymak, kardeşlik ve eşitliği sağlamak için özgürce kullanmazsa; eğer zulüm ve zorbalık merkezleri yıkılmaya çalışılmaz, özgür insanların ellerinden tutulmazsa onların inşaatlarının bir tek kirişi bile ayakta duramaz.”¹² Afganî'nin bu sözü gerçekten söyleyip söylemediğinden emin değiliz. Ancak eğer bu rivayet doğruysa onun ve dolayısıyla talebesi Abduh'un bu hususta büyük bir yanılgıya düştükleri ve bu hatalarını fark edip bundan vazgeçtikleri söylenebilir.

Afganî, te'lif işine fazla rağbet etmemiş, daha çok siyaset ve basınla meşgul olmuştur. Dehriilere karşı kaleme aldığı *er-Raddu ale'd-dehriyyîn* isimli bir kitabı, hatıralarını kaleme aldığı *Hatırat* isimli kitabı, bazı makaleleri ve bazı ayetlerle ilgili tefsirleri bulunmaktadır.¹³

Afganî'nin verdiği mücadelenin başlıca hedeflerini şu şekilde özetlememiz mümkündür: Eğitim ve öğretimin kitlelere ulaştırılması, dinin çağın gereklerine göre yeniden yorumlanması ve etkin kılınması, halkın yönetime katılması, istibdada karşı mücadele ve yabancıların sömürü politikasına karşı direnme.¹⁴

Muhammed Abduh

1849 yılında Mısır'da doğan Abduh, küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiş ve İslamî ilimlerle meşgul olmuştur. Sonraları tarih öğretmenliği de yapan Abduh'un özellikle eğitimle ilgili çalışmaları meşhurdur. Üstadı Afganî'den ayrıldığı nokta, ıslah hareketinin eğitim yoluyla olup olmayacağıdır. Afganî, ıslahın siyasetle gerçekleşeceğine inanmaktadır. Abduh, siyasetten uzak durmaya çalışmışsa da bunu başaramamıştır. Çeşitli siyasî faaliyetlerde bulunan Abduh, belki farkında olmadan İngiliz çıkarlarına hizmette bulunmuştur. Fahd er-Rumî, *Menhecu'l medreseti'l aklîyye ....* isimli kitabında Kromer'den naklen onun şöyle dediğini belirtiyor: “Siyasetin önemi batı ile Müslümanların arasını açan engelleri kaldırmakta ortaya çıkar. Afganî ve öğrencisine her türlü yardım ve destek sağlanmalıdır. Onlar, Avrupa çıkarlarının tabii ortaklarıdır.”¹⁵

Abduh, basın alanında da çalışmalarda bulunmuş, özellikle eğitimden uzaklaştırıldıktan sonra, basını, fikirlerini yaymak için bir basamak olarak kullanmıştır. Aynı zamanda yargı, yürütme, basın ve eğitim alanında düzenlemeler için çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Bunun için hayır teşkilatları kurarak bunlar vasıtasıyla, bastığı dini nitelikli kitapların basım ve dağıtımını sağlamıştır.¹⁶

Abduh'un tefsir konusundaki hedefi ise; Kur'an'ı İsrailî rivayetlerden, zayıf hadislerden, hurafelerden, faydasız dilbilgisi açıklamalarından, kalamî tartışmalardan,

¹² Afganî, C., Abduh, M., *el-Urvetu'l-Vuska*, (Büyük Kurtuluş Mücadelesi), der. ve tak. Seyyid Hadî Hüsrevşahî, trc. İbrahim Aydın, Bir Yay., İstanbul, 1987, s. 60-61.

¹³ Fazla bilgi ve mason kulüpleriyle olan ilişkisi için bkz. er-Rumî, *Menhecu'l Medreseti'l Aklîyye*, 1/98 ve sonrası

¹⁴ Karaman, Hayrettin, *Cemaleddin Efganî, İslam Ansiklopedisi*, DİA, 10/458.

¹⁵ A.g.e, s.135.

¹⁶ Reşit Rıza, *Tarihu'l Ustazu'l İmam*, Daru'l-Menar, 2.baskı, 1344h. 1/768.

usulcülerin kaidelerinden, mukallid fakihlerin nakillerinden, sufilerin te’villerinden, mezheb taassubundan, rivayet çokluğundan ve doğruluğu ispatlanmamış bilgilerden temizlemek olarak özetlenebilir.¹⁷ Abduh, tefsirini tamamlayamadan vefat etmiştir. Yazdığı tefsiri, “*el-Menar*”ın ilk 5 cildini oluşturmaktadır. Yeni bir anlayışla Kur’an’ı tefsir etmeye çalışan Abduh, Nisa Suresi 165. ayete kadar ulaşabilmiştir. Tefsiri, özellikle müfessirlerin yüzeysel geçtiği konularda son derece faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Abduh’un ayrıca Amme Cüzü, Asr Suresi ve çeşitli ayetlerle ilgili tefsirleri bulunmaktadır.

Abduh, te’life fazla önem vermemiştir. Çünkü o, insanların kitaplardan ziyade konuşanlardan istifade ettiği, dinleyicinin % 80, okuyucunun % 20 anladığı kanaatindedir.”¹⁸ Buna rağmen Abduh’un son derece faydalı eserleri de bulunmaktadır:

- *Risaletu’t tevhid*
- *el-İslam ve’n nasraniyye*
- *Mea’l ilmi ve’l medeniyye*
- *el-Varidat fi’t tevhid*
- *Şerh’u Nehci’l Belağ*
- *Nizamu’t terbiye ve’t ta’lim*
- *Felsefetu’l ictima ve’t tarih*
- *Takriru’l mehakim eş’şeriyye vb.*

Abduh’un Düşünce Dünyası ve Hedefleri

Abduh’un en büyük çabası, düşünceyi taklîtçilikten kurtarmak olmuştur. O; dini, ilk neslin anlayışıyla anlamaya davet etmiş, aklın, dinle büyük bir bağlantısının bulunduğu inanmıştır. Tevhid risalesinde şöyle diyor: “Allah, akla hitap eder ve düşünceyi uyandırır; kainattaki eşsiz nizamı, onu yöneten kanunları ve onda tezahür eden hikmet ve kemali bize gösterir. Ortaya koyduğu esasların doğruluğuna yakinen inanmak ve çağırdığı gayeye samimi olarak bağlanmak üzere akıldan, kainatla ilgili olarak söylediği her şeyi titizlikle incelemesini ister ve hatta geçmiş zamanlara ait olayları bize naklederek kainatın yaratılışında değişmeyen bir sünnet ve mutlak bir hikmet olduğunu doğrular”¹⁹ “Din ile akıl ilk defa ve bizzat Allah’ın kelamı Kur’an’da ve O’nun peygamberinin dilinden kardeş oldular ve birleştiler; sadece İslam’a has olan bu durum hiçbir yorum ve açıklamaya lüzum bırakmayacak ölçüde açık ve kesindir.”²⁰

Abduh, İslam’ın mucizelere değil aklî delillere dayandığını savunur. Ona göre: “İslam; imana ve tevhide yönelik davetinde, fitrattan kaynaklanan insani düşünce ve aklî delillerden

¹⁷er-Rumî, *Menhecu’l medreseti’l aklîyye*, 1/143.

¹⁸ A.g.e.,1/145. Ayrıca bkz. “*el-Menar*” 1/13.

¹⁹ Abduh, Muhammed, *Risaletu’t tevhid*, çev. Sabrî Hizmetli, Fecr yay. Ankara, 1986, s.75.

²⁰Abduh, Muhammed, *Risaletu’t tevhid*, s.76.

başka bir şeye dayanmamış, kimseyi mucizelerle korkutmamıştır.”²¹ Abduh, akla verdiği bu hürriyetin sonucu olarak akıl ile nakilin çatıştığı durumlarda aklın delil alınacağını savunmuştur.²² Bu düşüncesinin bir sonucu olarak taklitçilikten uzak durup, içtihatla bulunmaya teşvik etmiş, aksini yapanları son derece sert bir dille eleştirmiştir: “İslam taklidi yasakladı, iman esaslarına körü körüne bağlanmayı, dini vecibeleri şuursuz olarak, mekanik iş gibi yapmayı nehyetti ve taklitçiliğe bütün gücüyle yüklendi ve ağır darbeler vurdu.”²³ “İslam bizi babalarımızdan gelen şeylere can atarcasına bağlanmaktan meneder; ecdadın sözlerini ve fikirlerini olduğu gibi kabul edenleri ahmaklar ve sefihler olarak tanımlar.”²⁴

Abduh, sahih Kur’an anlayışını ise şöyle ifade etmiştir: “Anlamaktan maksadım şudur: Kur’an’ın en üstün üsluplarını kavrayan, öğütleriyle kendini meşgul eden kişi, başka herhangi bir şeyle meşgul olamaz. Burada ben düşünme, anlayış, müteessir olmak ve akıl yormanın dönüm noktası olan saf vicdanla, şuurların inceliğinin tabii olduğu zevkle beraber olmayan, kitaplardan körcesine alınmış kuru bir teslimiyet anlayışını kastetmiyorum”²⁵

Abduh’un toplumsal meselelere bakışı da ileride zikredeceğimiz gibi İbn Teymiyye’nin tesiriyle oldukça farklılık arz eder. Sözelimi sufilere hakkında şöyle demektedir: “Bazı kimseler, korkudan namaz kılmakta, tesbih, tekbir ve tahmidatta bulunmakta, layık olmayan bir şekilde acayip sesler çıkarmakta, malum günlerde oruç tutmakta, diğer taraftan mahlukatın pek çoğuna eziyet vermekten ictinab etmemekte, güya kendilerini iyilerden zannetmektedirler. Halbuki onlar bu halleriyle asla iyilerden olamazlar.”²⁶

Abduh’un melekler, iblis ve cinler hakkında da oldukça ilginç sayılabilecek fikirleri bulunmaktadır ki ileride bunlara temas edilecektir. “Felak suresinin 4. ayetinde geçen sihir hakkındaki görüşü de enteresandır. O esas itibarıyla sihir olayını inkar etmemekte, Hz. Peygamberi tebrie etmektedir. Peygamberin Lebid b. el A’sam tarafından sihirlenmiş olduğuna dair haberleri Âhâd kabul etmekte, bunun akaid konusunda delil olamayacağını söylemektedir.”²⁷

Abduh’un nazarında haberlerin Buhârî ve Müslim’in sahihlerinde geçmiş olması bir kıymet ifade etmemektedir. Ona göre Âhâd haber, ispat ifade etmekten uzaktır, o, ancak bir zan ifade edebilir. İsmail Cerrahoğlu, bu hususu ifade ettikten sonra şöyle yorumda bulunmaktadır: “Âhâd haberlerin değeri hakkındaki ehli sünnet alimlerinin görüşleri de nazarı

²¹ Bkz. Abduh, Muhammed, *el-İslam ve’n Nasraniyye mea’ l-ilm ve’l-medeniyye*, 2.baskı, 1983, s. 54-55.

²² A.g.e., s.73.

²³ Abduh, *Risaletu’t tevhid*, s.194.

²⁴ Abduh, *Risaletu’t tevhid*, s.195.

²⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, T.D.V.Y., 5.baskı, 1985, s.315.

²⁶ A.g.e. s.317.

²⁷ A.g.e. s.318. Bu konuda bilgi için bkz. İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi usuli’t tefsir*, thk.Adnan Zerzur, Daru’l-Kur’ani’l-Kerim, 1.baskı, Beyrut, 1971, s.67.

dikkate alınırsa Allah'ın kitabı için en büyük tefsir mahiyetinde olan sünnete büyük bir darbenin indirilmiş olduğunu görmekteyiz.”²⁸

Abduh'un en fazla eleştirildiği konular arasında şunlar gelmektedir:

- Afganî ile beraber mason teşkilatlarına katılması, bu teşkilatların öğretilerini benimsetmeye çalışması ve Arap kavmiyetçiliğinde bulunması. Bunları Abduh'un Millî Mısır Partisi programında bulabiliriz.²⁹
- Arapları Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmaya çalışması, bunun için parti kurması, Mısır'ın meşhur simaları Nedim ve Urabi ile bu konuda ortak faaliyetlerde bulunması.
- İngilizlerle olan şüpheli ilişkileri, sürgünden sonra Mısır'a dönüşü için İngilizlerin gösterdiği çabalar ve yeniden müftü tayin edilişi, Abduh'un etrafında şüpheler oluşmasına sebep olmuştur.³⁰

Özet olarak vermeye çalıştığım bu hususlardan dolayı bazı ilim adamları onu küfürle suçlayacak noktaya kadar varmışlardır. Mesela Yusuf el-Bahani, Reşit Rıza'yı Abduh'a imam demesinden dolayı itham etmiş, Abduh'un namaz kılmadığını, hacca gitmediğini savunmuş ve onun fiskından dolayı öldürülebileceğine fetva vermiştir.³¹ Mısır'a yerleşen Osmanlı şeyhülislamlarından Mustafa Sabri ise, *Mevkifu'l Akl...* isimli meşhur eserinde onu fitnenin kaynağı olarak ilan etmiştir.³²

Reşit Rıza

Muhammed Abduh'un bugünkü şöhretine kavuşmasında en büyük rolü talebesi Reşit Rıza üstlenmiştir. Abduh'a son derece bağlı olan Reşit Rıza, onun tefsire başlaması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Abduh, Reşit Rıza'nın bu ısrarı sonucunda tefsire başlamış ve Nisa Suresi 135. ayete kadar ulaşmıştır.

Reşit Rıza, Abduh'un çizdiği yolda yürümüştür. Mısır'da “*el-Menar*” dergisini çıkarıp bu dergi vasıtasıyla, dinî, ictimai ve iktisadî konulardaki düşüncelerini yaymaya çalışmıştır. Reşit Rıza, bu dergi sayesinde, İslam aleminde ve Avrupa'da büyük bir şöhrete kavuşmuştur. O da üstadı gibi bid'at ve hurafelere savaş açmış; eğitim reformu için gayret sarf etmiştir.

Reşit Rıza'nın Abduh'tan ayrıldığı noktalar da vardır. Hocasının aksine İngiliz sömürüsüne karşı açıkça mücadele etmiş, siyonizme karşı bütün gücüyle çalışmıştır.³³ Abduh'un ölümünden sonra Reşit Rıza'nın ondan ayrıldığı konular daha da barizleşmeye başlamıştır. Reşit Rıza, bu hususu, “*el-Menar*” tefsirinde şöyle ifade etmektedir: “Onun

²⁸ Cerrahoğlu, a.g.e. s.319.

²⁹ Amare, Muhammed, *el-A'mali'l kamile li'l İmam Muhammed Abduh*, el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1.baskı, 1978, 1/107.

³⁰ Reşit Rıza, *Tarihu'l Ustazi'l İmam*, 1/501.

³¹ er-Rumî, *Menhecu'l medreseti'l aklıyye*, 1/165.

³² Bkz. Habib, M.Kazım, *Muamerehu faslu'd din ani'd devle*, Lübnan-Beyrut, 1974, s.155.

³³ er-Rumî, *Menhecu'l medreseti'l aklıyye*, 1/180.

vefatından sonra yalnız başıma çalışmaya başladım. Onun metodundan ayrılarak daha geniş bir çerçevede, sünnetle birlikte dilbilgisi ve ihtilaflı konuları daha geniş incelemek suretiyle ayetleri tefsir etmeye çalıştım.”³⁴

Reşit Rıza özellikle hocasının ölümünden sonra tam olmasa da tedricî olarak selef metoduna kaymıştır. Kendisinin de “*el-Menar*”ın mukaddimesinde belirttiği gibi, üstadının aksine sahih hadislere daha fazla yer vermiş, İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevzî’nin kitaplarına yönelmiş, selefî akideyi şiddetle savunmuştur. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, İngilizlerle hiçbir ilişkisi olmadığı gibi, onlarla mücadeleye girişmiş, Mason localarından ısrarla uzak durmuştur. Ayrıca İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne de savaş açan Reşit Rıza, Osmanlı hilafetini geri getirmek için mücadeleye başlamış ve bu amaçla *el-Hilafetu’l uzma* isimli kitabını te’lif etmiştir. Reşit Rıza’nın ayrıca *Tarihu’l Ustazi’l İmam, el Vahyu’l Muhammedi, el Menar ve’l Ezher* ve *Fetava Reşit Rıza* isimli eserleri ulunmaktadır.

Menar Tefsirinin Te’lifi

Orjinal ismi “*Tefsiru’l Kur’ani’l Hâkim*” olan tefsir, “*el-Menar*” ismiyle meşhur olmuştur. 12 cilt hâlinde basılan Menar’ın ilk 5 cildi, Abduh’a ait kabul edilmektedir. Bilindiği gibi Abduh tefsirini Nisa Suresi 135. ayete kadar sürdürebilmiştir. Bu bölüm Abduh’un Ezher’de ve çeşitli yerlerde verdiği derslerden, talebesi Reşit tarafından not tutularak yazılmış ve Abduh’un onayına sunulmuştur.³⁵

Abduh’un bu derslerdeki üslubu hakkında Reşit Rıza şöyle demektedir: “Tefsire hazırlanışı, tefsir etmedeki uygulaması; müfessirlerin dikkatinden kaçan veya yüzeysel geçilen noktaları genişçe açıklamak, teferruatlı olarak anlatılan konulardan ise özet olarak bahsetmektir. Derslerinde hür aklına dayanıyor, etkisinde kalmamak için herhangi bir kitap veya tefsirden istifade etmiyordu. Sadece bazı i’rabla ilgili hususlar ve garip kelimelerin izahı için tefsirlere bakıyordu.”³⁶

Reşit Rıza, Abduh’un kaldığı yerden devam etmiş ve aynı üslupla Yusuf Suresi 53. ayete kadar ulaşmıştır. Surenin geri kalan kısmı, Behçet el-Baytar tarafından tamamlanmış ve Reşit Rıza’ya nispet edilerek yayımlanmıştır.³⁷

Reşit Rıza’nın tefsirdeki metodu hocasının aynısıdır. Onun tefsir yaklaşımı şöyle özetlemek mümkündür: Müfessirlerin sözlerine bağlanmamak, İsrailiyattan uzak durmak, tabii ilimlerle ilgili konulara fazla dalmamak, edebî kavramlardan uzak durmak. Bunun aksine ayetleri basit ve güzel bir üslupla şerh etmek, ayetin manasını ve gayesini ortaya çıkarmaya

³⁴ Reşit Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, Matbaatu’l-Menar, 1.baskı, 1353h. 1/16.

³⁵ Bkz. *el-Menar*, 1/10.

³⁶ A.g.e., 3/223.

³⁷ ez-Zehabi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve’l müfessirun*, Mektebetu Vehbe, 3.baskı, Mısır, 1962, 3/243.

gayret etmek ve problemlere çözüm üretmek. Kur’an’a yöneltilen şüpheleri bertaraf etmek, Kur’an’ın irşadi gayesini ve toplumun problemlerine çare buluşunu izah etmek, Reşit Rıza’nın tefsirdeki diğer önemli gayelerindedir.

Profesör Zehebî’nin de belirttiği gibi³⁸ gazeteci olan Reşit Rıza toplumsal olaylarda daha derin incelemelere girişmiş ve bu konuyu tefsirine de yansıtmıştır. Eski alimlerce sabit gerçekler olarak kabul edilen değerlere zaman zaman muhalif davranan Reşit Rıza, akla verdiği sonsuz hürriyetle tefsirini sürdürmüştür.

Menar Tefsiri’nin En Önemli Özellikleri

1- el-Menar’ın en önemli özelliği, hatta diğer tefsirlerden belki en belirgin farklılığı ilmî incelemelere ağırlık vermesidir. Bu noktadan hareketle Reşit Rıza’nın zaman zaman Abduh’un fikirlerini de eleştiriye tabi tuttuğunu, sahih hadisler konusundaki derin bilgisiyle üstadının bazı görüşlerini “Belki onun yanılmasıdır” cümlesiyle edepli bir şekilde reddettiğini görüyoruz. Örneğin, Abduh’un “Fatiha suresi ilk inen suredir” görüşünü reddederek, Suyutî’nin *el-İtkan*’da³⁹ zikrettiği görüşü kabul etmiştir. “*Tan yerinde beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin için*”⁴⁰ ayetinin tefsirinde ise üstadının görüşünü verdikten sonra şöyle der: “Bu onun düşüncesi olup, doğru bir düşünce değildir. Ben meseleyi etraflıca inceleyip açıklamaya çalışacağım.”⁴¹

el-Menar’ın ilmî incelemelerle ilgili metodunu şu şekilde özetlememiz mümkündür:

- a.** Mana ile ilgili problemlerin çözümünde rivayete önem vermek.
- b.** Zahiren ayetle çelişir gibi görünen hadislerin ayetlerle mutabakatını araştırmak. Buna misal olarak, “(Seferde) oruç tutmak, iyilikten değildir.” hadisi şerifindeki gayreti gösterilebilir.⁴²
- c.** Ayeti kerimelerde geçen tarihî olayları derin incelemelere tabi tutmak. Örneğin, Nuh(as)’ın kıssasını anlatırken Kur’an, Tevrat ve tarih kitaplarındaki anlatım tarzlarını vererek aralarında tercihte bulunur.
- d.** Fıkhî hükümlere ağırlık vermek. Örneğin, Teyemmüm ayetinin⁴³ akabinde teyemmümle ilgili 10 hüküm zikreder.⁴⁴ Abduh, ibadet fıkhını verirken, hikmetini belirtmeyi de ihmal etmez. Sözelimi, “*Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı.*” ayetinin akabinde orucun toplumsal ve dini faydalarını, hastanın ve yolcunun oruç tutmasını vb. konuları yaklaşık 50 sayfa gibi uzunca bir bahiste anlatır.

2- Reşid Rıza’nın İbn Teymiyye ve İmamı Gazalî’nin etkisinde kalması ve onlardan

³⁸ A.g.e., 3/245.

³⁹ es-Suyutî, Celaleddin, *el-İtkan fî ulumi’l-Kur’an*, thk. Mustafa Diyeb el-Buğa, Daru İbn Kesir, 1.baskı, Beyrut, 1987, 1/76.

⁴⁰ Bakara 2/187

⁴¹ Bkz. *el-Menar*, 2/187 ve sonrası.

⁴² Bkz. a.g.e., 2/153.

⁴³ Nisa 4/43.

⁴⁴ Yine fıkhî usulü, Kitap, sünnet, icma, kıyas ve mesalih-i mürsele ile ilgili, *el-Menar*, 5/168-222, sünnetin Kur’an’daki yeri, 6/154-168. sayfaları bu konuda misal gösterilebilir.

nakillerde bulunması *el-Menar*'ın diğer bir özelliğidir.

İbn Teymiyye'nin Reşit Rıza üzerindeki etkisi daha çok taklitçilik ve mezhep taassubu ile mücadelede ortaya çıkar. Reşit Rıza, İbn Teymiyye'den uzun nakillerde bulunmuş,⁴⁵ İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevzî'nin şeyhülislam diye isimlendirilmeye layık olduklarını savunmuştur.⁴⁶ İmam Gazalî'nin fikirlerinden de etkilenmiş olan Reşit Rıza, *İhya*'dan da uzun nakillerde bulunmuştur.⁴⁷

3- *el-Menar*'ın diğer bir özelliği, konuları çok geniş bir incelemeye tabi tutmasıdır. Örneğin, şer'î kaynaklarla ilgili açıklamaları 54 sayfa⁴⁸, Sünnetin Kur'an'daki yeri 14 sayfa⁴⁹, sihirle ilgili açıklamaları 48 sayfa⁵⁰, İslam'ın kolaylığı ile ilgili açıklamaları ise 77 sayfa⁵¹ tutmuştur. *el-Menar* ayrıca, tarihî gelişmeleri ve toplumsal olayları sünnetullah ile izah etmedeki ustalığıyla da meşhur olmuştur. *el-Menar*'ın fihristi incelendiğinde, kainat, tarih ve toplumsal olaylarla ilgili bu boyutu hemen dikkat çekecektir.

Menar'ın bu olumlu özelliklerinin yanı sıra dört konuda da kusurlu bulunmuştur:

1. Bıktırıcı ve uzun incelemeler. Bunun farkına varan Reşit şöyle der: "Okuyucunun ilave bahisleri, tefsir okuyacağı vaktin dışında okuması daha iyi olur."⁵²

2. Müellifin, düşüncesini tek doğru kabul etmesi. Sözelimi, daha önce de belirttiğimiz gibi ayeti kerime gayet açık olarak "*Eğer su bulamazsanız teyemmüm ediniz*" dediği halde müellif düşüncesinde ısrar ederek suyun vücudu hâlinde de teyemmümü caiz görmüştür.

3. Tefsirin te'lifindeki acelecilikten kaynaklanan hatalar. Müellifin de belirttiği gibi⁵³ *el-Menar* tashih edilmeden basılmıştır.

4. *El-Menar*'ı incelediğimizde dikkatleri çeken diğer bir husus da belirli bir metodun takip edilmeyişidir.

Muhammed Abduh'un Tefsirdeki Metodu

Abduh'un tefsirinde bağlı kaldığı, kendisinden sonra talebelerinin ve dolayısıyla bu ekolün vazgeçilmez prensipleri haline gelen ve bu ekolü klasik ekollerden ayıran özellikleri inceleyerek bu ekolün genel karakterini belirlemeye çalışacağız. Bu özellikleri başlıca 8 grupta toplamak mümkündür:⁵⁴

⁴⁵ Orucu bozan ve bozmayan şeyler hususunda ondan bir bölüm nakletmektedir. Bkz. *el-Menar*, 2/188.

⁴⁶ *el-Menar*, 2/188.

⁴⁷ Bkz. *el-Menar*, 3/12, 29, 110, 284. sayfalar.

⁴⁸ 5/168-222.sayfalar.

⁴⁹ 6/154-168. sayfalar.

⁵⁰ 9/39-84. sayfalar.

⁵¹ 7/125-202.sayfalar.

⁵² *el-Menar*, 1/16.

⁵³ *el-Menar*, 7/94 haşiye.

⁵⁴ Bu maddeleri Abdullah Şahate'nin *Menhecu'l İmam M.Abduh* isimli kitabından aldık ve misalleri elimizdeki kaynaklardan tevsik ettik.

1- Surede konu birliğini tespit etmek ve ayetler arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak

Abduh, surenin tefsirine geçmeden önce onun hakkında genel bilgiler verir, ayetler arasındaki ilişkiyi ve surenin işlediği konuyu belirler. Zaman zaman müfessirlerin ayetler arasındaki ilişki ile ilgili görüşlerini zikredip isabetsiz gördüğü taraflarını açıklar. Onun bu husustaki çabası, kendisine tefsir dünyasında hakettiği yeri kazandırmıştır.

Abduh'a göre surenin ana fikri ve konusu, ayetlerin anlaşılması için ilk basamak olmalıdır, ana fikirden uzaklaşan tefsirler reddedilmelidir. “*Zekeriya, mabedde onun yanına her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu.*” (Ali İmran 9/37) ayetinin tefsirinde şöyle der: “Dediler ki yazın kış meyvesi, kışın yaz meyvesi bulurdu. Bu, ne Allah'ın ne de Rasulünün haber verdiği ve ne de akılla bilinen bir şeydir. Bu aynı zamanda tarihi hakikatlere ve selef rivayetlerine de aykırıdır.”⁵⁵ Abduh, buradaki rızkın normal rızık olduğunu, olağanüstü bir şey olmadığını ifade eder. Çünkü surenin konusu, Hz. Peygamberin nübüvveti ve ehli kitabın şüphelerine cevap vermedir. Onlar nimeti, sadece İsrailoğullarına ait kabul ediyorlardı.

Fahd er-Rumi, *Menhecu'l medreseti'l aklîyye...* isimli kitabında, ayetler arasındaki ilişkiyi bulma çabasını “konu bütünlüğü” olarak isimlendirip, akılcı ekolün ilkelerinden biri olarak zikretmektedir.⁵⁶

2- Kur'an'ın evrenselliği ve kapsayıcılığı

Abduh, Kur'an'ın manalarının genel olduğunu ve kıyamete kadar aynı özelliklere sahip olan bütün insanlar için geçerli olduğunu kabul eder; Kur'an'ın bu özelliğiyle diğer semavî kitaplardan üstün olduğunu belirtir. Diğer kitaplar belirli bir kavme indirilmiş ve belirli bir süre sonra geçerliliğini yitirmiştir. Kur'an ise geneldir, herkese hitap etmektedir. Abduh, bu düşünceden hareketle Bakara suresinin başındaki ayetlerin tefsirinde münafıklar için zikredilen vasıfların, bugünün münafıklarına da uygulanacağını ve nifak alametlerinin genel olduğunu, Kur'an'ı rehber edinmeyen, aklını kullanmayan herkese şamil olduğunu savunur.⁵⁷

3- Kur'an teşri' için ilk kaynaktır

Abduh da alimlerin büyük çoğunluğu gibi Kur'an'ı teşrîde ilk kaynak olarak görür. Bu hususta şöyle der: “Kur'an'ın asıl, mezhep ve fikirlerin ona tabi olmasını isterim; mezheplerin asıl, Kur'an'ın onlara tabi olmasını değil. Akide Kur'an'dan alınır, Kur'an akideden değil.”⁵⁸ Abduh, bundan dolayı mukallitleri eleştirerek mezheplerine değil, Kur'an'a uymaya davet eder. Kur'an'ın bazı ayetlerini veya kelimelerini “Müşkil” sayan müfessirleri de eleştirerek,

⁵⁵ Şahate, Abdullah, *Menhecu'l İmam Muhammed Abduh*, Matbaatu'l-Camiati'l-Kahire, 1984, s.37; *el-Menar*, 3/293.

⁵⁶ Bkz. 1/222.

⁵⁷ *el-Menar*, 1/149.

⁵⁸ ez Zehebi, *et-Tefsir ve'l müfessirün*, 3/222.

bunun sebebi olarak; onların, bu müşkil gördüklerini, mezheplerine ters görmeleri olarak ileri sürer. Abduh, müçtehitlerin içtihatlarında me'cur olduklarını, ancak bunun, onlara içtihatlarını Kur'an'dan önceye alma hakkını tanımadığını savunur. Abduh'un bu düşünceden hareketle bütün mezheplere muhalif davranarak yolcuya su kullanma imkanı olduğu halde teyemmümü caiz gördüğünü belirtmiştik. Teyemmüm ayetinin⁵⁹ tefsirinde şöyle der: "Ayetin tefsiri için 25 tefsir kitabına başvurduğum, onlarda ihtiyaca cevap veren, zorlamadan uzak bir söz bulamadım. Sonra sadece Mushaf'a başvurduğum ve manayı açık bir şekilde orada buldum. Kur'an, sözlerin en fasihidir. O, Arapça'nın özelliklerini bilenler için nahiv vb. dilbilgisi zorlamalarına ihtiyaç bırakmaz."⁶⁰

Abduh'un yine cumhura muhalif olarak vasiyet ayetini⁶¹ nesh edilmiş olarak kabul etmediğini görüyoruz. Ayetin tefsirinde şöyle diyor: "Sözün özü; ayet (vasiyet ayeti) miras ayetiyle nesh edilmemiştir, onunla bir çelişki de arz etmiyor, bilakis onu destekliyor. Ayrıca miras ayetinin ondan sonra olduğuna dair bir delil veya hadis de bulunmuyor. Kur'anda nesh uygun düşmez. Ayet muhkem olup hükmü bakidir. Bunu ebeveynlerden ve yakınlarından miras almayanlara has kılarak çözebiliriz."⁶² Abduh'un tefsirinde buna benzer pek çok misal bulmak mümkündür.

4- Taklîtilikle mücadele

Abduh, geçmişlerin düşüncelerine, üzerinde düşünmeden bağlanmayı her fırsatta eleştirerek ilk asır Müslümanlarının fikirlerine uymaya davet eder. Aksini yapanların Kur'an'dan uzaklaştıklarını ve taklit ettiklerine uyduklarını, onların kitaplarının ise çelişkilerle dolu olduğunu savunur. "Ey Muhammed, de ki: Sözüünüz doğru ise delillerinizi getirin" (Bakara 2:111) ayetini delil göstererek, Kur'an'ın; mü'minlere delil istemeyi, delilsiz bir şeyi kabul etmemelerini öğrettiğini söyler.⁶³ Abduh, sözlerini şöyle sürdürür: "Sonra basiretsiz halef gelip taklîtiliği emretti ve delilden uzaklaştırdı."

Abduh Hicri 3. ve 4. yüzyıllarda yazılmış kitaplara teşvik ederek ondan sonraki yüzyıllarda yazılmış kitaplardan sakındırır. Çünkü onlar, İslam'ın siyasi yönden zayıfladığı yıllarda yazılmış olup gelenekçi bir çizgi takip etmişlerdir. Abduh, bu çizgiyi aşanlara misal olarak Şevkanî'yi gösterir.⁶⁴

Her fırsatta içtihatla bulunmaya çağıran Abduh, içtihat kapısının kapandığı yönündeki fikre şiddetle karşı çıkar. Abduh'un bu ısrarı, yeni zuhur eden problemlerin çözümünün ancak

⁵⁹ Nisa 4/43

⁶⁰ el-Menar, 5/119.

⁶¹ Bakara 2/180.

⁶² Zehebî, et-Tefsir ve'l müfessirîn, 3/253.

⁶³ el-Menar, 1/225.

⁶⁴ Şahate, Menhecu'l İmam Muhammed Abduh, s.54

yeni içtihatlarla olabileceği fikrinden kaynaklanmaktadır. İbn Teymiyye ve talebelerinin de benzer düşüncede oldukları bilinmektedir. Ancak Dr. Abdulmecid el-Muhtesib, Abduh'un taklîtçiliğe karşı mücadelesini, İslam ile batı kültürünü özdeşleştirmenin bir neticesi olarak görmektedir.⁶⁵

5- İlmî metot, aklın ve düşüncenin kullanımı

Abduh, taklîtçiliği reddederken, yerine akılla hareket etmeyi, meselelerin çözümünde ilmî metot kullanmayı tavsiye eder ve bunu, Kur'an'ın "akıl etmezler mi?" "düşünmezler mi?"⁶⁶ şeklinde defalarca davet ettiği yol olarak görür. Bundan dolayı Abduh'un kelamî mezheplere ve Aristo mantığına dayanan tevhid konusundaki delillere saldırdığını, bu metotla eğitim veren Ezher Üniversitesi'ni tenkit ettiğini, insanın dini özelliğine ve fitratının genel karakterine uygun Kur'anî ikna metoduna başvurduğunu görüyoruz.⁶⁷

Abduh, bu konuda Mu'tezile mezhebinin tesirinde kalmışsa da onlar gibi akıllı kendi inançlarının, daha doğrusu mezhebinin hizmetinde kullanmamıştır. Onun gayesi kendi devrinde ortaya çıkan akılcı zihniyete karşı İslam'ı savunmaktır.⁶⁸ Akıl, onun nezdinde mukaddes bir mevkiye sahip olup vahiyle aynı mertebededir, birbirlerinden ayrılmaları imkansızdır. Mu'tezile gibi o da akıllı, tefsirde en önemli kaynak olarak görür. Onunla ayetleri tefsir etmeye çalışır, zahirle yetinmez, ayetlerden üretimde bulunur. Akla verdiği bu sonsuz hürriyet ve itimadın gereği olarak melekleri, tabii kuvvetler; şeytanı, cihanda yaygın bulunan şer dalgaları; cinleri, gizli küçük mikroplar olarak izah etmeye çalışır.⁶⁹

6- Kur'anda müphem olarak varid olan hususlarda tafsilattan kaçınma

Abduh, Kur'an'ın tefsirinde sadece Kur'an'a dayandığı için müphem olan konularda, Kur'an'dan bir işaret bulmadığı sürece yüzeysel hareket eder. Örneğin: "Şu şehre girin, orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin." (Bakara 2:58) ayetinde geçen şehrin (köyün) tayini hususunda: "Kur'an'ın sustuğu gibi susarız." diyerek diğer bazı müfessirler gibi bunun tespitine kalkışmaz.⁷⁰

Abduh, aynı şekilde kıssaları anlatırken de lafzın delaletinden fazlası üzerinde durmaz, geçmişlerin sözlerine dalarak hikayeler anlatmaz. Sırat, cennet, cehennem, mizan vb. hususlarda kısa izahlarda bulunan Abduh, bu konularda da selefin yaptığı gibi, "bize düşen varid olduğu şekliyle onlara inanmak, tafsilatını Allah'a havale etmektir" der.

⁶⁵ el-Muhtesib, *İtticahatu 't tefsir fi 'l asrı 'r rahin*, s.147-148.

⁶⁶ Bkz. Yunus 10/10, Ankebut 29/19, Hac 22/46, Gaşiye 88/17-20.

⁶⁷ Şahate, *Menhecu 'l İmam Muhammed Abduh*, s.74.

⁶⁸ A.g.e., s.74.

⁶⁹ es-Samirâî, Hasib, *Reşit Rıza el-Müfessir*, Daru'r-Risale, Bağdat, 1976, s.143-146 (özet olarak)

⁷⁰ Bkz. *el-Menar*, 1/344.

7- Rivayet tefsirinin sahih olanını kabul, İsrailiyat'tan uzak durma

Abduh, rivayet tefsirine fazla önem verenlere şöyle seslenir: “Allah, kıyamet günü bizi insanların sözlerinden ve anlayışlarından hesaba tutmaz. Aksine irşadımız için indirdiği kitabından, onu açıklayan nebisinin sünnetinden, bunu tebliğ edip etmediğimizden, tebliğ ettiğimizi düşünüp düşünmediğimizden, nehy ettiğimiz ve emrettiğimizi anlayıp anlamadığımızdan bizi hesaba tutar.”⁷¹

Abduh bazen de rivayetleri, içinde barındırdığı çelişkiden dolayı reddeder. Buna örnek olarak Fecr suresinin başındaki yeminlerde varid olan çeşitli rivayetler hususundaki tavrı gösterilebilir. Şöyle diyor: “Bu konuda müfessirlerin ve rivayetçilerin ihtilafı büyük olmuştur. Bazen birisi “Fecr” kelimesini tefsir eder, sonra “Veleyalin aşr” kısmına gelir ona uymayan yeni bir tefsirde bulunur. Bunların büyük çoğunluğu Kur’an’ın bize öğrettiği ayetler arasındaki ilişkiden farklıdır.”⁷²

Buna rağmen Abduh, rivayet tefsirini tümüyle reddetmez. Sahih olduğu kesin bilinen rivayetleri kabul eden Abduh, ehli kitaptan Ka’b b.Ahbar, Vehb b. Münebbih ve Abdullah b.Selam gibi şahıslar tarafından İslam’a sokulan İsrailiyat’tan ise şiddetle uzak durulmasını öğütler.

8- Kur’an’ın prensiplerine göre hayatın düzenlenmesi ve toplumun ıslahı

Abduh, Kur’an’ın uygarlık ve toplumsal menfaatlere uygun olduğunu, görevimizin, toplumu Kur’an’ın ilkelerine göre düzenlemek olduğunu söyler. Bu husustaki çabalarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ferdî ve toplumsal haklar. “Allah’a ibadet edin ve Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.” (Nisa 4:36) ayetinde bu konu üzerinde durur.
2. İslamî toplum ilkeleri. Duha suresinin tefsirinde bu konuyu izah eder.
3. İbadetlerdeki hikmeti açığa çıkarmak.⁷³
4. İslamî şahsiyet oluşumu. “Onlar için gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın.” (Enfal 8:160) ayetinde de bu husus üzerinde durur.
5. Eğitime davet. “İkra” suresinde bu hususu izah eder.
6. Çok evlilikten sakındırma. Nisa suresi 4. ayette çok evliliğin zararlı olduğunu izah etmeye çalışır, “asıl olan tek evliliktir” der. Çok evliliğin, vasiler için yetimlere zulüm etme tehlikesinin bulunduğu durumlarda geçerli olduğunu savunur.⁷⁴
7. İslamî yaşam tarzı. Abduh, Kur’an’ın bu öğretisini başarılı bir sosyolog maharetiyle çok güzel bir şekilde açıklamıştır.

⁷¹ Şahate, *Menhecü'l İmam Muhammed Abduh*, s.164.

⁷² Abduh, Muhammed, *Tefsiru cüz'ü amme*, Matbaatu'l-Menar, 5.baskı, Mısır, 1346h., s.81.

⁷³ Daha önce temas etmiştik.

⁷⁴ Bkz. *el-Menar*, 4/348.

2.2. Yeni Akılcı Ekolün Genel Bir Değerlendirmesi

Şimdiye kadar anlattıklarımızın ışığında ve bu konudaki bazı kitaplardan da istifade ederek bu ekolün beğenilen ve eleştirilen taraflarını şöyle sıralayabiliriz:

Beğenilen yönleri:

1. Kur'an'a mezheb taassubundan uzak bir yaklaşım sergilemesi,
2. İsrailî rivayetlerden uzak durması, diğer bazı tefsirlerin aksine hurafelerden, yanlış haberlerden arındırılmış bir tefsir anlayışı sergilemesi,
3. Bazı müfessirlerin tefsirinde olumsuz izler bırakan zayıf ve uydurma haberlerden (zayıf hadislerden) uzak durması,
4. Müphem konulara dalmaması,
5. Teknik ve bilimsel terimler kullanmaktan kaçınması,
6. Sosyolojik ve edebî bir metot takip etmesi, Kur'an'ın belagat ve i'cazını ortaya çıkarmaya çalışması,⁷⁵
7. Münker olarak gördüğü şeyleri ısrarla reddetmesi,
8. Bidat ve hurafelere modern ilmî metotlarla karşı çıkması,
9. Körü körüne taklîtcilikten sakındırması,⁷⁶
10. Tefsirinin güncel problemlere yönelik olması gibi hususlar, bu ekolün başlıca takdir gören yönleri olarak zikredilebilir.

Eleştirilen yönleri:

1. Akla sınırsız bir alan tanınması ve dolayısıyla bazı sabit gerçekleri mecaz veya temsil olarak yorumlaması.⁷⁷
2. Bazı fikirlerinin Mu'tezile mezhebiyle paralel düşmesi ve bazı ayetleri nüzul esnasında bilinmeyen hususlarla tefsir etmesi,⁷⁸
3. Sahihliği muhaddislerce kabul edilen bazı hadisleri zayıf sayması ve Akide'de âhâd hadisleri kabul etmemesi,⁷⁹
4. Yeni bazı ilmi teorileri Kur'an ayetlerine uygulaması,⁸⁰
5. Bıktırıcı ve uzun incelemelerde bulunması,
6. İslam'ın batı medeniyetine uygunluğunu iddia etmesi⁸¹ gibi hususlar da bu ekolün aleyhine kaydedilen hususlardır. Reşit Rıza son madde hususunda şöyle der: "Dinimizde, faiz

⁷⁵ Bkz. *et-Tefsir ve'l müfessirün*, 3/214-215.

⁷⁶ Goldziher, *Mezahibu't Tefsiri'l İslamî*, Arapçaya trc. Abdulhalim en-Neccar, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1955, s. 348.

⁷⁷ Abduh ve talebeleri, ileride Ahmet Halfallah'tan bahsederken göreceğimiz gibi, kıssaların gerçek değil, temsili olduklarını savunmuşlardır.

⁷⁸ Fil suresindeki kuş kelimesini sinek; taş kelimesini ise kuşların taşıdığı mikrop olarak tefsir etmesi gibi.

⁷⁹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l müfessirün*, 3/215-216.

⁸⁰ Şahate, *Menhecu'l İmam Muhammed Abduh*, s.250.

konusu hariç gelişmiş milletlerce faydalı kabul edilen hususlarda, mevcut medeniyetle çelişen bir şey yoktur. Ben hakiki İslam'la Osmanlı Devleti'nin gelişimi için gerekli olan her şeyin mutabakatını ispatlamaya hazırım.”⁸²

2.3. Çağdaş Aklî Ekolün İslamî Düşünceye Etkisi

Canlılığını kaybetmiş İslamî fikirlere yeniden canlılık kazandıran bu ekolün hemen her alanda etkisi görülmüştür. Bu hususu detaylandırarak açıklamak bu incelemenin sınırlarını aşmaktadır. Biz burada bu konuya kısaca değinerek, tefsir, fıkıh, sünnet, siyaset, toplum, aile ve peygamberimiz (sav)'in sîreti gibi konularda birçok müellif üzerinde etkili olan bu ekolden en fazla etkilenen ve Türk kamuoyunun da yakından tanıdığı bazı şahsiyetleri zikretmekle yetineceğiz:

- Abduh'un en meşhur talebelerinden biri, Muhammed Mustafa el-Merağî'dir. El-Merağî, bu ekolün kurucuları arasında sayılmaktadır. 1928 yılında Ezher Şeyhliği'ne de atanan el-Merağî, Abduh'un fikirlerine büyük hayranlık duymuştur. Şeyhliği döneminde Ezher'in ıslahı için çalışan el-Merağî tefsir için belirli ayetleri seçip onları tefsir etmiştir. Üstadı Abduh gibi mübhemattan ve İsrailiyattan uzak duran el-Merağî, tefsirinde toplumsal problemleri ön plana çıkarmıştır.⁸³

- Bu ekolün etkisinde kalanlardan biri de Tantavi el-Cevheridir. pekçok ayeti asıl manasından uzak şekillerde tefsir eden Cevheri'nin bu çabalarına: “Allah size bir inek kesmenizi emreder.” (Bakara 2:67) ayetindeki görüşünü vermekle yetineceğiz. Cevheri, ruh çağırma bilgisinin bu ayetten çıkarıldığını iddia etmektedir.⁸⁴ Bu vb. görüşleri büyük tepki çeken Cevheri, Üstat Zehebî'yi o kadar kızdırmıştır ki hakkında şöyle demekten kendini alıkoyamamıştır: “İçinde (tefsirinde) tefsirden başka her şey vardır,⁸⁵ denmeye Razi'den daha müstahaktır.”⁸⁶

- Bu ekolün en fazla tesirinde kalanlardan biri de “*Tefsiru'l hidaye ve'l irfan fi tefsiri'l Kur'an bi'l Kur'an*”⁸⁷ isimli kitabın sahibi, Ebu Zeyd ed-Dimenhurî'dir. Dimenhurî mucizeleri inkar edip İsra hadisesi için; “Peygamberin (S.A.V) Mekke'den Medine'ye hicretidir” demiştir.⁸⁸ Hırsızlık hususunda; hırsız bunu adet edinmedikçe ve ıslahından ümit kesilmedikçe eli kesilmez düşüncesini savunur.⁸⁹

⁸¹ Bkz. el-Muhtesib, *İtticahatu't tefsir fi'l asri'r-rahin*, s.164-168.

⁸² Goldziher, *Mezahibu't tefsiri'l-İslamî*, s.352.

⁸³ er-Rumî, *Menhecu'l medreseti'l aklîyye...* 1/188-193 (Özetle)

⁸⁴ Tantavi, Cevherî, *Tefsiru'l cevahir*, Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, 1350h., 1/84.

⁸⁵ Bu sözü, İbn Teymiyye, Razi'nin tefsiri için sarfetmiştir.

⁸⁶ er-Rumî, *Menhecu'l medreseti'l aklîyye*, 2/734.

⁸⁷ Ezher şeyhleri tarafından büyük bir eleştiriye tabi tutulan bu kitabın müellifi, sapıklıkla itham edilmiştir.

⁸⁸ Bkz. Zehebî, *et Tefsir ve'l Müfessirun*, 3/201-208 arası.

⁸⁹ A.g.e. aynı yer.

- Abduh'un yolunda olduğunu açıklayanlardan biri de “*Tefsiru cüz'ü Tabareke*” isimli kitabıyla Abdulkadir el-Mağribî'dir.⁹⁰

- Ahmet Halafallah ise “*el-Fennü'l kasasî*” isimli kitabında Abduh'u da geçerek, Kur'an kıssalarının tarihi gerçeklere aykırı ve temsilî olduklarını iddia etmiştir.⁹¹

Bu ekolden hadis alanında etkilenenler ise şunlardır:

- Muhammed Hüseyin el-Heykel “*Hayatu Muhammed*” isimli kitabında mucizeleri inkar etmiştir.⁹²

- Kasım Emin, Abduh'un yardımıyla yazdığı “*Tahriru'l mer'e*” isimli kitabında sünnetin delil oluşunu inkar etmiştir.⁹³

- Ahmed Emin, “*Fecru'l İslam*”da sünnetin delil oluşu hususunda şüpheli davranıp, Ebu Hureyre'yi ta'n etmiştir.⁹⁴

- Ebu Reyve⁹⁵ “*Edwaun a'la's sünneti'l Muhammediyye*” isimli kitabında, Tâhâ Hüseyin⁹⁶ “*eş-Şi'ru'l cahilî*” isimli kitabında bu ekolün izlerini izhar etmektedirler.

3. SONUÇ

Abduh'un temellerini attığı, Reşit Rıza'nın fiili kuruculuğunu yaptığı bu çağdaş ekol, tefsir alanında hakikaten yeni sayılabilecek bir çığır açmış, bir bakıma donuklaşan İslam fikir dünyasının yeniden canlanmasına vesile olmuştur. Bu ekol, müfessirlerin gelenek haline getirdiği nakilcilik anlayışını kökünden sarsmış ve Kur'an'ın anlaşılmasında yepyeni bir anlayış ortaya koymuştur. Abduh'un tefsirinde, kendisinden kısa bir süre önce vefat eden ve müfessirlerin muhakkiki olarak kabul edilen Alusî tefsirinin -o dönemin revaçta kitabı olmasına rağmen- izine hiç rastlanamamış olması bu hususu destekleyen en açık delillerden biridir.

Çağımızın korkunç hastalığı haline gelen pozitivist anlayış karşısında İslam'ı savunmanın eski klasik anlayıştan farklı bir anlayışa ihtiyaç duyacağı muhakkaktır. İşte Abduh'a yöneltilen, akla sınırsız alan tanıdığı şeklindeki eleştirileri, Abduh'un bu konudaki çabasının bir sonucu olarak değerlendirmenin gerekliliğine inanıyoruz. Ancak aklın hareket sahası elbette ki tespit edilmeli, dinî alanda onun yetkili olduğu alan açıkça belirlenmelidir.

Özellikle İngiliz sömürge yönetiminin Mısır'a hâkim olduğu yıllarda te'lif edilen “*el-Menar*”ı kendi devrinin ihtiyaçlarına bir cevap olarak değerlendirip bu ekolün sünnet, Kur'an kıssaları, melekler, cinler vb. konulardaki düşüncelerine katılmadığımızı ifade etmek istiyoruz.

⁹⁰ Bkz. el-Mağribî, Abdulkadir, *Tefsiru cüz'ü Tabareke*, el-Mektebetü'l-Emiriyye, 1947, Mukaddime

⁹¹ er-Rumî, *Menhecu'l medreseti'l aklîyye...* 2/741.

⁹² A.g.e., 2/745.

⁹³ A.g.e., 2/768.

⁹⁴ A.g.e., 2/746.

⁹⁵ A.g.e., 2/747.

⁹⁶ A.g.e., 2/739.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. (1983). *el-İslam ve'n Nasraniyye mea' l-ilm ve'l-medeniyye*.
- Abduh, M. (1986). *Risaletu't tevhid*, çev. Sabrî Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları.
- Abduh, M. (1346h). *Tefsiru cüz'ü amme*, Mısır: Matbaatu'l-Menar.
- Abdulhamid, M. (1991). *Cemaleddin Afganî Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, trc. İbrahim Sarmış. Ankara: Fecr Yayınları.
- Afganî, C., Abduh. M. (1987). *el-Urvetu'l-Vuska*, (Büyük Kurtuluş Mücadelesi), Derleme ve Takdim Seyyid Hadî Hüsrevşahî, trc. İbrahim Aydın. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Amare, M. (1978). *el-A'mali'l kamile li'l İmam Muhammed Abduh*, el-Müessesetü'l-Arabiyye,
- Cerrahoğlu, İ. (1985). *Tefsir Usulü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cüveynî, M. (1968). *Menhecu'z-Zemahşehri fi tefsiri'l Kur'an*, Daru'l-Meârif.
- Goldzihir İ. (1955). *Mezahibu't Tefsiri'l İslamî*, Arapçaya trc. Abdulhalim en-Neccar. Mısır: Mektebetü'l-Hancî.
- Habib, M. K. (1974). *Muameretu faslu'd din ani'd devle*, Beyrut.
- İbn Teymiyye (1971). *Mukaddimetun fi usuli't tefsir*, thk. Adnan Zerzur. Beyrut: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim.
- Karaman, H. (1994). *Cemalüddin Efganî*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Mağribî, A. (1947). *Tefsiru cüz'ü Tabareke*, el-Mektebetü'l-Emiriyye.
- el-Muhtesib, A. (1982). *İtticâhatu't- tefsir fi'l asrı'r rahin*. Amman: Mektebetü'n-Nahdetü'l-İslamiyye.
- Rıza, R. (1353h). *el-Menar*, Matbaatu'l-Menar.
- Rıza, R. (1344h). *Tarihu'l Ustazi'l İmam*, Daru'l-Menar.
- er-Rumî, F. (1981). *Menhecu'l medreseti'l aklîyyeti'l hadîse*. Riyad: Müessesetu'r-Risale.
- es-Samirâî, H. (1976). *Reşit Rıza el-Müfessir*. Bağdat: Daru'r-Risale.
- es-Suyutî, C. (1987). *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Diyab el-Buğa. Beyrut: Daru İbn Kesir.
- Şahate, A. (1984). *Menhecu'l İmam Muhammed Abduh*. Kahire: Matbaatu Camiati'l-Kahire.
- Tantavî, C. (1350h). *Tefsiru'l cevahir*, Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî.
- Zehebî, M. H. (1962). *et-Tefsir ve'l müfessirun*. Mısır: Mektebetü Vehbe.
- Zemahşerî, M. b. Ö. (1983). *el-Keşşaf*, Daru'l-Fikr.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Bayram, E. (2019). "Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekki Sureler Bağlamında)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 919-939
Geliş Tarihi / Received Date: 15.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 03.01.2019

Araştırma Makalesi

MEKKE MÜŞRİKLERİNİN NÜBÜVRET KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI (MEKKİ SURELER BAĞLAMINDA)

Dr. Öğr. Üyesi Enver BAYRAM

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

enver.bayram@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7624-4528

Öz

Kur'an, insanlığa gönderilmiş olan son ilahi mesajdır. Bu mesajın içinde insanı hidayete ileten Allah'ın emir ve yasakları mevcuttur. Mesaj doğrultusunda hareket eden hidayete nail olmakta; aksi takdirde dalalete düşmektedir. Böylesine önemli mesajın insanlara aktarılması görevi de Hz. Muhammed'e tevdi edilmiştir. O, görevini yerine getirirken çeşitli zorluklarla ve engellemelerle karşılaşmıştır. Görevi esnasında Mekke müşriklerinden onun şahsına ve üstlendiği göreve karşı olumsuz tutum ve davranışlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İşin başında Hz. Muhammed'e gösterilen tepki nispeten daha yumuşakken giderek bu tepki daha da sertleşmiştir. Böyle bir neticenin ortaya çıkmasında putlar aleyhine nazil olan ayetlerin rolü büyüktür. Böylesine bir ortamda müşrikler, Hz. Peygamber ile alay etmişler; onu sihirbaz, kâhin, şair, deli gibi olumsuz sözlerle nitelendirmişlerdir. Daha sonra onunla tartışmaya girişmişler, baş edemeyince uzlaşmayı denemişlerdir. Bu durum sonucunda da başarı sağlayamayan müşrikler ona ve Müslümanlara boykot uygulamışlardır. Bütün bunlar olurken Müslümanlara yönelik fiili saldırılarını daha da yoğunlaştırmışlardır. Hatta Hz. Peygamber'i öldürmek için bir suikast bile tertip etmişlerdir. Bütün bunların sonucunda Müslümanlar Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardır. Ancak Hz. Muhammed ne pahasına olursa olsun tebliğ ettiği davasından geri adım atmamıştır. Kur'an'ın ayetlerini bütün gayretiyle anlatmaya devam etmiştir. Aynı zamanda bu ayetler Hz. Muhammed'e müşrikler karşısında sabrı tavsiye etmiştir. Böylece bu ayetlerin manevi desteğiyle de Hz. Muhammed'in motivasyonu tam anlamıyla sağlanmış oldu. Bu çalışmamızda Mekki sureler bağlamında Hz. Peygamber'e uygulanan olumsuz tutum ve davranışlar ele alınacaktır. Bu tutum ve davranışlar zaman zaman fiziksel, zaman zaman da psikolojik eziyetler olarak kendini göstermiştir. Bu nedenle çalışmamızda fiziksel ve psikolojik eziyetler farklı alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Kur'an, Müşrik, Tutum, Davranış.

THE MECCAN POLYTHEISTS' ATTITUDES AGAINST THE PROPHETHOOD (IN THE CONTEXT OF MECCAN SURAS)

Abstract

The Qur'an is the last divine message sent to mankind. In this message, there are orders and prohibitions from Allah, which guides the human being to the world. Finding the right way to move in the direction of the message; otherwise it falls into heresy. Muhammad was also given the task of transferring such an important message to the people. He has encountered various difficulties and obstacles while performing his mission. The reaction to Muhammad at the beginning of his work was relatively soft, and the reaction became even harder. In the emergence of such a conqueror the role of the verses which are against the idols is great. In such an environment, the polytheists mocked the Prophet; they described it as negative words

like magician, priest, poet, madman. Then they started to argue with him, they tried to compromise when they could not cope. The polytheists, who did not succeed in this, also boycotted him and the Muslims. All these things have intensified the actual attacks against Muslims. They even organized an assassination to kill the Prophet. However, Muhammad did not step back from his case he had notified at any cost. He continued to tell the verses of the Qur'an with all his effort. At the same time, these verses recommended patience to the idolaters of Muhammad. Thus, with the spiritual support of these verses, the motivation of Muhammad was fully realized. In this study, negative attitudes and behaviors applied to Prophet Muhammad in the context of Mekki surahs will be discussed. These attitudes and behaviors occasionally manifested themselves as physical, occasionally psychological persecutions. For this reason, our physical and psychological sufferings will be handled in different sub-headings.

Keywords: Prophet, Qur'an, Polytheists, Attitude, Behaviour.

1. GİRİŞ

Kur'an, insanların doğruyu bulmaları için Allah tarafından gönderilmiş olan ilahi kitabın adıdır. Allah, kitapta yer alan emir ve yasakları tebliğ etmek üzere de Hz. Muhammed'i (s.a.s) elçi olarak görevlendirmiştir. Bu nedenle o, Allah'ın mesajını yirmi üç yıl boyunca insanlara anlatmıştır. Bu mesajı kabul edenler olduğu gibi reddedenler de olmuştur. Mekke müşrikleri de Kur'an'ı reddetmişler, Hz. Muhammed'i (s.a.s) elçi olarak kabul etmemişlerdir.

Esasında Mekke müşrikleri Allah'ın varlığına iman etmelerine rağmen putları ona aracı kılmaktaydılar. Böyle bir inancı ise Kur'an şirk olarak değerlendirmiştir.¹ “Ş-r-k” kökünden gelen şirk sözlükte; iki şeyin bir birine katılması, karıştırılması anlamına gelmektedir.² “Şerik”, ortak anlamına; müşrik ise ortak koşan anlamına gelmektedir. Allah'ın bir eşinin, ortağının olduğunu kabul edip onaylamak büyük şirk, bazı işlerde Allah ile beraber başkasını gözetip dikkate almak da küçük şirktir.³

Allah'a şirk koşan Mekke müşrikleri, kendilerini bir ilaha tapmaya çağıran Hz. Muhammed (s.a.s) kendilerine elçi olarak gelince onun şahsına ve icra ettiği nübüvvet makamına yönelik çeşitli olumsuz tutum ve davranışlar sergilemişlerdir. Davranış, “Bir kişinin içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullar dolayısıyla geliştirdiği ve onu aynı durumdaki kimselere yaklaştıran davranımların tümüne verilen addır” veya “bir kimse ya da bir olay karşısında alınan durumdur.”⁴ Davranım ise, “genel anlamda bir organizmanın görülen, görülmeyen her türlü bedensel, ruhsal ve zihinsel etkinliğine verilen addır.”⁵ Tutuma gelince, “bireyin insan, nesne, olay ve olgularla ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilim ya da tavidir.”⁶ Tutumlar doğrudan gözlenemez, ama bireyin davranışları onun tutumunu ele verir. Tutumlar bireyin sevgisini, nefretini ve davranışını önemli

¹ Yusuf, 12/106; Ankebût, 29/65; Mü'min, 40/84.

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut ts., X, s. 448; Ragıb İsfehani, *Müfredat*, Pınar Yay., çev. Yusuf Türker, İstanbul 2012, s. 798-799.

³ İsfehani, *Müfredat*, Pınar Yay., çev. Yusuf Türker, İstanbul 2012, s. 798-799.

⁴ Rasim Bakırcıoğlu, *Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 76.

⁵ Bakırcıoğlu, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 76.

⁶ Bakırcıoğlu, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 217.

ölçüde etkiler. Tutumlar da davranışların çoğu gibi sonradan öğrenilmişlerdir.⁷

Müşrikler, Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetle görevlendirilmesini bir türlü hazmedemiyorlar ve onu daima kıskanıyorlardı. Zira Araplar içinde o kadar zengin ve itibarlı kimseler varken nasıl olur da nübüvvet Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilebilirdi. Bu söylemi de her defasında dile getiriyorlardı. "Ve dediler ki: Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?"⁸ "Onlardan ileri gelenler: Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur. Son dinde de bunu işitmedik. Bu, ancak bir uydurmadır. Kur'an aramızdan ona mı indirildi? diyerek kalkıp yürüdüler. Hayır! Onlar kitabım hakkında şüphe içindedirler. Hayır! Azabımı henüz tatmadılar."⁹ diyerek içlerindeki kıskançlık duygusunu dışa yansıttılar. Zira o, kendileri gibi sıradan bir beşerdi. Üstelik kendileri ondan daha zengin ve toplumda önder kimselerdi.¹⁰ Bundan dolayı onlar, nübüvvet görevini üstlenmesinden dolayı Hz. Peygamber'e kin ve öfke besliyorlardı.¹¹ Yine onun getirmiş olduğu ayetlere karşı içlerinde büyük bir kibir ve gurur vardı.¹² Onu ve onun getirmiş olduğu mesajı zorla susturmaya ve baskı altına almaya çalışıyorlardı. "İnkâr edenler: "Bu Kur'an'ı dinlemeyin; okunurken gürültü çıkarın; belki üstün gelirsiniz!" dediler."¹³ Böylece onu her yönden baskı altına alıp daha işin başında, tebliği yeni başlamış olan bir mesajı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bu çalışmada ilk olarak müşriklerin nübüvvetle karşı çıkmalarının sebeplerine değinilecektir. Daha sonra müşriklerin Hz. Peygamber'in şahsına ve üstlendiği nübüvvet görevine karşı geliştirmiş oldukları menfi tutum ve davranışlar, buna karşılık Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın onlara karşı vermiş olduğu cevaplar Mekkî sûreler ve temel kaynaklar çerçevesinde ele alınıp incelenecektir.

2. MÜŞRİKLERİN NÜBÜVVETE KARŞI ÇIKMA SEBEPLERİ

Hz. Peygamber, kendisine gelen vahyi tebliğle görevlendirildiğinde müşrikler ona karşı çıkmışlardır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Kur'an'ın, onların taptıkları şeyleri hedef almasıydı. Esasında Kureyş, işin başında Hz. Peygamber'in getirdiği şeye itiraz etmemiş, ancak putlara tapmanın yanlış bir inanış olduğunu bildiren ayetlerin¹⁴ gelmesiyle durum değişmiş, müşrikler Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara düşman olmuşlardır.¹⁵

⁷ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1990.

⁸ Zuhuf, 43/31.

⁹ Sâd, 38/6-8.

¹⁰ Ebu'l Kasım Muhammed Ömer Zemaşerî, *El-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Darü İhyai Türesi'l Arabiyyi, Beyrut ts., IV, s. 76.

¹¹ Hac, 22/72.

¹² Lokman, 31/7; Zümer, 39/59.

¹³ Fussilet, 41/26.

¹⁴ Ankebut, 29/17; Yunus, 10/18; Furkan, 25/55; Enbiyâ, 21/98.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Beyrut 1985, I, s. 199; Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâziürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959, I, s. 116; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Fıkhu's-Siyre*, çev. Hanifi Akin, Karınca Polen Yayınları, İstanbul 2011, s. 206.

Kur'an, müşriklerin Ahiret inancı hususundaki inançsızlıklarına dikkat çekerek Hz. Peygamber'in o hususta getirmiş olduğu şeyleri inkâr ettiklerini ve Ahiret hayatında, dünya hayatında yaptıkları kötülüklerin hesabını vereceklerine inanmadıklarını haber vermektedir. "Bu size vaâdedilen (öldükten sonra yeniden dirilmek, gerçek olmaktan) çok uzak! Hayat, şu dünya hayatımızdan ibarettir. (Kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yaşarız; bir daha diriltilecek değiliz."¹⁶, "Bizi ancak zamanın geçmesi helâk eder"¹⁷, "Kıyamet bize gelmeyecek"¹⁸, "Öldükten sonra biz, (dünyadaki) ilk halimize mi döndürüleceğiz, (hem de) çürümüş kemikler olduktan sonra mı?" derler."¹⁹ âyetlerinde müşriklerin Ahireti kesin bir şekilde inkâr ettikleri ifade edilmektedir. Bu durum da daima Ahiret hayatını anlatan, cennet ve cehennemden bahseden Hz. Peygamber'in, müşrikler tarafından yalanlanmasını beraberinde getirmiştir.

Hız. Peygamber'in müşrikler tarafından yalanlanmasının bir nedeni de müşriklerin inançta, ibadette ve sosyal yaşamda atalarını sorgusuz sualsiz taklit etmeleriydi.²⁰ Bu durumu Kur'an şöyle dile getirmektedir: "Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Resul'e gelin" denildiği vakit, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter" derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?"²¹ Görüldüğü gibi âyet, kulun yapıp icat ettiği şeylere tapmamayı, aksine sadece Allah'ın emrettiği şeye tâbi olmayı emretmektedir. Ne var ki onlar atalarını bilinçsizce takip etmeye devam ettiler. Bu nedenle Kur'an, "Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?"²² buyurarak onları bu yanlış gidişatlarından dolayı kınamaktadır.²³ Ancak onlar inat ve kibirlerini sürdürerek atalarının dinine tâbi olamaya devam etmişlerdir.

Kur'an'ın, Hz. Muhammed'e (s.a.s) gönderilişini inkâr etmelerinin başka bir nedeni de Mekke toplumunda var olan kabilecilik anlayışı ve seçkinlik düşüncesidir. Mesela Ebû Cehil, peygamberliğin de Mekke'deki diğer görevler gibi sıradan bir görev olduğunu varsayarak şöyle demektedir: "Sikâye, rifâde ve meşvere görevleri Abdümenâfoğullarının elinde bulunmaktadır. Şimdi de Peygamber onlardan çıktı. Peki bize ne kaldı?"²⁴ Bunun yanında Mekke liderleri sahip oldukları mal ve servetlerini; makam ve mevkilerini kaybetmek istemiyorlardı. Bunun için en büyük tehlike olarak Hz. Muhammed'i (s.a.s) ve onun getirdiği dini görüyorlardı. Bu nedenle ona şiddetle muhalefet etmişler, hatta davasından vazgeçmesi

¹⁶ Mü'minun, 36-37.

¹⁷ Câsiye, 45/24.

¹⁸ Sebe, 34/3.

¹⁹ Naziat, 79/10-11.

²⁰ İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2002, s. 97.

²¹ Maide, 5/104.

²² Maide, 5/104.

²³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'an*, Hikmet Yayınları, çev. İ.Hakkı Şengüler ve diğerleri, yy. ts., IV, s. 476.

²⁴ Takiyüddin Ahmed b. Ali Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ'*, tah. Mahmud Muhammed Şâkir, yy. ts., s. 72.

karşılığında ona çeşitli dünyalık şeyler vadetmişlerdir.²⁵ Bununla beraber Mekke liderleri Hz. Peygamber'in getirdiği mesajın doğruluğuna inanıyorlardı, ama kibirlerinden ve sosyal çıkarlarının zedelenmesinden çekindikleri için onu inkâr etmişlerdir.²⁶

Kur'an'ın sosyal hayata getirmiş olduğu düzenlemeler müşrikler açısından kabul edilemez diğer gelişmelerdendir. Kur'an'ın, daha nübüvvetin ilk döneminde köleleri azad etme çağrısı, zekat ve sadaka vermeye teşvik etmesi, yetim ve yoksulları gözetmeye davet etmesi, mal sevgisi ve cimrilikten insanları sakındırması müşriklerin İslam dinine cephe almasını sağlıyordu. Çünkü böyle bir düzenin, saygınlıklarını ve menfaatlerini sona erdireceğini biliyorlardı. Bu yüzden Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve getirdiği davete bütün güçleriyle karşı çıkmışlardır.²⁷ Böylece Hz. Peygamber'in Mekke döneminde yapmış olduğu tebliğ çok zor koşullar altında gerçekleşmiştir.

3. MEKKE MÜŞRIKLERİNİN NÜBÜVVET KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Mekke müşrikleri vahyin başlangıcı olan 610 yılından 622 yılında yapılan hicret olayına kadarki zaman aralığında Müslümanlara karşı farklı tutum ve davranışlar sergilemişlerdir. Başlangıçta nispeten daha yumuşak olan bu tutum ve davranışlar gün geçtikçe daha da şiddetlenmiş, nihayetinde Müslümanlar Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. Hatta Medine döneminde Mekkeli müşriklerle Bedir, Uhud ve Hendek savaşları gibi büyük savaşlar yapılmıştır. Bu bölümde davet karşısında Mekke müşriklerinin Müslümanlara karşı geliştirmiş oldukları olumsuz tutum ve davranışları; Kur'an'ın onlara karşı verdiği karşılığı ele almaya çalışacağız.

3.1. Görmezden Gelme

Kur'an, Hz. Peygamber'e 23 sene içinde peyderpey indirilen ilahi kelamın adıdır. Alak sûresinin ilk beş âyeti Kur'an'ın ilk nâzil olan âyetleri olarak kabul edilmektedir.²⁸ Hz. Osman'ın ve Cafer es-Sadık'ın Mushaflarına göre Alak suresinin ilk beş ayetini müteakiben önce Kalem suresinin ilk dört ayeti, daha sonra Müzzemmil suresinin ilk dokuz ayeti nâzil olmuştur.²⁹ Söz konusu surelerin ilgili kısımlarında Hz. Peygamber vahiy almaya psikolojik olarak hazırlanmış, buna karşılık insanları Allah'a davetle ilgili herhangi bir mesaja yer

²⁵ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Karaman Yayınları, İstanbul 2014, I, s. 374; İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, II, s. 27.

²⁶ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 169.

²⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 29-30; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 98.

²⁸ Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühreyn İbn Nasır, Dâru'l-Tavk en-Necât, Beyrut 1422h., Bed'ül-vahy, 1; Müslim, Ebû'l-Hüseyin Muslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Dâru İhyâü't Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut ts., İman, 252; İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 301; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, I, s. 94 İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak*, s. 179; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 74-75.

²⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 86; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, s. 637-638.

verilmemiştir. Daha sonra “Ey bürünüp sarınan (Resûlüm)! Kalk ve (insanları) uyar.”³⁰ ayetlerinin nâzil olmasıyla beraber bu mesaja yer verilmiş ve böylece Hz. Peygamber’e etkin davet emri verilmiştir.³¹

Hz. Peygamber kendine gelen mesajı öncelikle ailesine ve İslam’ı kabul edeceğini umduğu kişilere tebliğ etmiştir. Bunun sonucunda Hz. Hatice, Hz. Peygamber’in kızları, Zeyd b. Hârise, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali ilk Müslümanlar olarak tarihe geçmişlerdir. Daha sonra ise Hz. Peygamber Mekke toplumunun lider ve zengin şahsiyetlerine Allah’ı mesajını ulaştırmak için çaba sarf etmiştir.³² İlk dönemde nâzil olan âyetler müşriklerin inançlarını yerme ve kınamaktan ziyade davetin temel prensiplerini açıklamaya yönelmiştir.³³ Bu nedenle de müşriklerin tepkisini çekmemiştir.

Kur’an’ın nâzil olduğu ilk dönemlerde müşrikler, Hz. Peygamber’le herhangi bir tartışma içine girip onun getirdiği şeye itiraz etmemişler ve onu görmezden gelmişlerdir. Ne zaman ki Hz. Peygamber onların ilahlarını hedef almaya başlamış, o andan itibaren onlar, ona ve Müslümanlara karşı düşmanca bir tutum ve davranış içine girmişlerdir.³⁴ Mesela, “(Böyle iken inkârcılar) Allah’ı bırakıp kendilerine ne fayda ne de zarar verebilen şeylere kulluk ediyorlar. İnkârcı da Rabbine karşı uğraşıp durmaktadır.”³⁵ ayetinin ve bu meyandaki ayetlerin³⁶ nâzil olmaya başlamasıyla beraber müşriklerin düşmanlıkları daha da artmıştır. Ayetler, müşriklerin ve taptıkları şeylerin cehennemden yakıtı olacaklarını haber vermesinin yanında, onları zımnen düşünmeden kaçınmalarından dolayı akılsız olarak da nitelendirmektedir.³⁷ Zira akıllı olan kimse cansız varlıkların ilah olmayacağını anlar ve Allah’a teslim olur.

Kısaca ifade etmek gerekirse, müşrikler davetin ilk evresinde Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu şeyler hususunda sessiz kalmışlar, adeta kendilerine tebliğ edilen o mesajı iç dünyalarında anlamlandırmaya çalışmışlardır. Ancak maddi-manevi çıkarlarının zedelenmeye başlaması ve putları aleyhinde nâzil olan ayetler neticesinde itirazlarını yükseltmeye başlamışlar ve böylece Hz. Peygamber’in daveti karşısında tutum ve davranışlarını değiştirmişlerdir.

³⁰ el-Müddessir, 74/1-2.

³¹ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, s. 636-639.

³² İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 306; Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, s. 41; Ahmet Önkal ve dğr., *Hz. Peygamber’in İzinde*. DİB Yayınları, Ankara 2013, s. 52.

³³ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, s. 640; Mevlüt Güngör, *Kur’an Penceresinden Bakış*, Kur’an Kitaplığı, İstanbul 1997, s. 147.

³⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübra*, I, s. 199; Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959, I, s. 116; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Fıkhü’s-Siyre*, çev. Hanifi Akın, Karınca Polen Yayınları, İstanbul 2011, s. 206.

³⁵ Furkan, 25/55.

³⁶ Ankebut, 29/17; Yunus, 10/18; Enbiyâ, 21/98.

³⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr bin Yezid b. Halid Taberî, *Camî’ü’l-Beyân an Te’vil Ey’il- Kur’ân*, Dâru’l Fikr, Beyrut 1405h., XVII, s. 95.

3.2. Alay Etme

Kur'an'da alay etmek; "istihza",³⁸ "suhr",³⁹ kelimeleriyle ifade edilmektedir. İstihza kavramı, "gizlice, çaktırmadan şaka yapmak, latife etmeyi istemek" anlamında kullanılmaktadır.⁴⁰ Suhr kavramı ise, "Bir nesneyi kendine mahsus bir amaca, maksada doğru zorla veya zor kullanıp boyun eğdirerek sevk etmek" anlamına gelmektedir.⁴¹ Bunun yanında "dihk"⁴² kelimesi de bazen alay etmek anlamına gelmektedir.⁴³ Kur'an'da alay etme fiili Mekkî surelerde kâfirlere; Medenî surelerde ise kâfirlere, münafıklara ve ehl-i kitab'a nispet edilmektedir.⁴⁴ Alay etmek, Türk Dil Kurumu sözlüğünde şöyle tarif edilmektedir: "Bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapmak"⁴⁵ Tanımdan da anlaşılacağı gibi alay, insanın büyüklüğüne karşısındakini küçük görmesidir. Bununla alay eden kimse muhatabını küçük görmeye çalışır. Ama bu davranışlarıyla kendilerini de küçültmüş olurlar.⁴⁶ Kur'an, müşriklerin Allah ile,⁴⁷ peygamberler ile,⁴⁸ Kur'an ile,⁴⁹ Ahiret hayatı ile,⁵⁰ müminler ile,⁵¹ alay ettiklerini haber vermektedir. İslam alimleri peygamberlerle ve Allah'ın ayetleriyle alay etmenin insanı küfre götüreceğini bildirmişlerdir.⁵²

Müşrikler, Müslümanlarla alay etmeyi bir psikolojik savaş taktiği olarak görmüşler ve Allah'ın dininin yayılmasını engellemek için Müslümanlarla alay edip onları küçümsemişlerdir.⁵³ Hz. Peygamber hakkında "İşte Abdulmuttalipoğullarının kendisiyle gökten konuşulan oğlu" diyerek alay ediyorlardı.⁵⁴ Üstelik bu durum sadece Hz. Muhammed (s.a.s) ve ümmeti için geçerli bir durum değildi. "Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, bu yüzden onlarla alay edenleri alay ettikleri şey (azap) kuşatıvermişti."⁵⁵ ayetinin de ifade ettiği gibi önceki peygamberler de kavimlerinde alaya alınmışlardı. Söz konusu ayet

³⁸ Bakara, 2/14-15.

³⁹ Mü'minûn, 23/110; Sâffât, 37/12.

⁴⁰ İsfehani, *Müfredat*, 1514.

⁴¹ İsfehani, *Müfredat*, 706.

⁴² Mü'minûn, 23/110.

⁴³ İsfehani, *Müfredat*, 889.

⁴⁴ Ahmet Sait Sıcak, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Dini Alaya Alanlara Karşı Müminlerin Takınmaları Gereken Tavırlar*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2015, s. 435.

⁴⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aa2454416b187.51081881, Erişim tarihi: 09.03.2018.

⁴⁶ Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Matbaacılık, İstanbul 2004, s. 265.

⁴⁷ Nahl, 16/57.

⁴⁸ En'am, 6/10; Ra'd, 13/32; Enbiya, 21/41.

⁴⁹ Furkan, 25/4-5, 32.

⁵⁰ Yasin, 36/78; Sa'd, 38/16.

⁵¹ Mutaffîfîn, 83/34.

⁵² Muvaffakuddîn İbn Kudame, *el-Muğni*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, yy. ts, XII, s. 298-299.

⁵³ Mustafa Çağrı, *İstihza*, DİA, İstanbul 2001, XXIII, s. 347.

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, I, 199; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, I, s. 115.

⁵⁵ En'am, 6/10. Benzer ayetler için bkz. Hicr 15/11; Yâsîn 36/30.

müşriklerin, “Muhammed’e (görebileceğimiz) bir melek indirilseydi ya!...”⁵⁶ demeleri üzerine Hz. Peygamber’i teselli etmek üzere nâzil olmuştur. Bununla adeta Allah, Resulüne şöyle demektedir: “Onların sana karşı gösterdikleri kötü muamele, diğer ümmetlerin kendi peygamberlerine karşı izhâr ettikleri hal ve hareketlerinde de mevcuttu. Bu konuda sadece sen eziyet görüyor değilsin; tek değilsin...”⁵⁷ Böylece Kur’an, Hz. peygamberin motivasyonunda bir gevşeme olmaması için geçmiş peygamberlerle de alay edildiğini elçisine bildirmektedir.

Müşrikler, ne zaman Hz. Peygamber’i görseler onu küçümseyip alaya alıyorlardı. Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir: “Seni gördükleri zaman “Bu mu Allah’ın Peygamber olarak gönderdiği?” diye hep seni alaya alıyorlar.”⁵⁸ Bu ayet, müşriklerin Hz. Peygamber karşısında içine düştükleri çaresizliği ve acziyeti göstermektedir. Zira, onlar ilk olarak Hz. Peygamber’le alay etmişler, daha sonra da onu, “Şayet tanrılarımıza inanmakta sebat göstermeseydik, gerçekten bizi neredeyse tanrılarımızdan saptıracaktı...”⁵⁹ şeklinde vafsetmişlerdir. Böylece onların bu sözleri, Hz. Peygamber’in nübüvvet hususunda ileri sürmüş olduğu delillerin güçlü olduğunu ve aklının da kusursuz olduğunu kanıtlamaktadır.⁶⁰ Hatta müşrikler, Hz. Peygamber’in beşerî ihtiyaçlarını karşılamasından ötürü de onun bir peygamber olamayacağını dillendirip onunla alay etmeye kalkıştılar. Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir: “Onlar (bir de) şöyle dediler: Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı! Yahut kendisine bir hazine verilmeli veya içinden yiyip (meşakkatsizce geçimini sağlayacağı) bir bahçesi olmalıydı. (Ayrıca) o zalimler (müminlere): Siz, ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız! dediler.”⁶¹ Görüldüğü gibi onlar, Hz. Peygamber’in de bir beşer olduğunu akıllarından çıkararak onunla ve Müslümanlarla alay etmeye başlamışlardır.

Müşrikler, Hz. Peygamber’in beşer olmasından kaynaklanan yeme, içme ve çarşılarda dolaşma gibi eylemlerini tuhaf karşılamışlar ve bu durumu nübüvveteye uygun olmayan bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Üstelik onun yeme, içme, dolaşma gibi beşeri özelliklerini kullanarak onunla alay etmişlerdir. Onlara göre eğer Hz. Muhammed (s.a.s) gerçek peygamber olsaydı onun yanında kendisini uyaran bir melek olmalıydı. Yine o, içlerindeki en zengin kimse olmalıydı. Hâlbuki Hz. Muhammed’de bir beşerdir ve beşerî ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır.⁶² Esasında onlar peygamberin tebliğ yaparken zorbalıkla insanları itaate zorlayacağını sanıyorlardı. Bu

⁵⁶ En’âm, 6/8.

⁵⁷ Fahrudin Muhammed b. Ömer Râzî, Tefsir-i Kebîr Mefâtihi’l Gayb, *Dârü’-Kütübi’l-İlmiyye*, Beyrut 2000, XII, s. 135.

⁵⁸ Furkan, 25/41. Benzer ayet için bkz. Enbiyâ, 21/36.

⁵⁹ Furkan, 25/42.

⁶⁰ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, XIV, s. 74.

⁶¹ Furkan, 25/7-8.

⁶² Muhammed İbn Ahmed Ebu’l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, tah. Mahmud Matarcî, Daru’l-Fikr, Beyrut ts., II, s. 530; Kutub, Seyyid, *Fî Zılâl-il Kur’an*, X, s. 500.

nedenle onlar peygamberin tebliğ yapmasını tam olarak algılayamamışlardı.⁶³ Ayrıca gönderilen peygamber kavminin dilini iyice bilmelidir ki yapacağı tebliğ tam ve eksiksiz olabilsin.⁶⁴ Müşriklerin bu iddialarına Kur'an şöyle karşılık vermektedir: “(Resûlüm!) Senin hakkında bak ne biçim temsiller getirdiler! Artık onlar sapmışlardır ve (hidayete) hiçbir yol da bulamazlar.”⁶⁵ Yine, “(Resûlüm!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı...”⁶⁶ şeklinde karşılık vermektedir.

Kur'an, müşriklerin Hz. Peygamber ile alay etmelerine sessiz kalmamış, onların alaylarına alay ederek karşılık vermiştir. Bu hususta Kur'an şöyle buyurmaktadır: “(Kâfirler) O'nu (Allah'ı) bırakıp, hiçbir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine bile ne zarar ne de fayda verebilen, öldürmeye, hayat vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler.”⁶⁷ Söz konusu ayette Allah, kâfirlerle alay etmektedir.⁶⁸ Zarar ve fayda verme gibi insanların yapabildikleri şeyleri dahi yapamayan putlar nasıl olacak da hayat verme ve yeniden diriltme gibi zor işleri yapabilecek.⁶⁹ Görüldüğü Kur'an, esasında onların bu husustaki büyük tenakuzlarına dikkat çekmekte, Müslümanlarla alay etmelerini ne kadar da temelsiz olduğuna vurgu yapmaktadır.

3.3. Mücadele ve Münakaşa

“Cedel” kökünden türeyen mücadele kelimesi “çekişmek veya tartışmak ve üstün gelmeye çalışmak için yarışmak ya da rekabet etmek” anlamlarına gelmektedir.⁷⁰ Münakaşa kelimesi de mücadele anlamına gelmektedir.⁷¹ Kur'an'da geçen cedel ve tartışma hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanılmıştır. Olumlu anlamda kullanılan cedel ve tartışma övülürken; olumsuz cedel ve tartışma yerilmiştir. “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!”⁷² ayetinde de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'den inkâr edenlere karşı en güzel şekilde mücadele etmesi istenmiştir.⁷³

Kur'an, kâfirlerin,⁷⁴ münafıkların⁷⁵ ve şeytanın⁷⁶ cedelci yönlerine dikkatleri çekmektedir. Birçok ayette Kur'an, müşriklerin Allah'ın ayetlerine karşı girdikleri mücadele ve münakaşanın

⁶³ Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Yusuf Karaca ve dğr., İnsan Yayınları, İstanbul 1995, III, s. 577.

⁶⁴ Semerkandî, *Tefsiru's-Semerkandî*, II, s. 530.

⁶⁵ Furkan, 25/9.

⁶⁶ Furkan, 25/20.

⁶⁷ Furkan, 25/3.

⁶⁸ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 59.

⁶⁹ Muhammed Ali Sabunî, *Saffetü't-Tefâsir*, Dersâadet, İstanbul ts., II, s. 355.

⁷⁰ İsfahanî, *Müfredât*, s. 315; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XI, s. 105.

⁷¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 2015, s. 143.

⁷² Nahl, 16/125.

⁷³ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 239.

⁷⁴ Kehf, 18/56.

⁷⁵ Enfal, 8/6.

⁷⁶ Araf, 7/12.

yanında⁷⁷ Hz. Peygamber ile girdikleri mücadele ve münakaşadan da bahsetmektedir. Bu durum ise Kur'an'ın hoş karşılamadığı tartışmadır. Hoş karşılanmayan cedelde tartışan kişinin üstün gelme gibi bir amacı vardır. Onun için hak ve hakikatin ortaya çıkmasının bir anlamı yoktur. Bu kimse bir taraftan kendi haklılığını ispat etmeye çalışırken, diğer taraftan da rakibini suçlayıcı ifadelerle sarılır. Bu ise onun kibir duygusunun ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Böylece bu kimse içindeki gurur duygusunu tatmin etmeye çalışmaktadır.⁷⁸

Müşrikler bir taraftan nübüvvet hususunda Hz. Peygamber ile alay ederken diğer taraftan da ondan mucize talep ederek tartışmacı yönlerini ortaya koymaya başlamışlardır. Daha önceki peygamberlerin, kavimlerine mucizeler getirmelerini de süregelen bir yasa olduğunu söyleyerek bu görüşlerinde ısrar etmişlerdir.⁷⁹ Bu husustaki ayetler şöyledir: “Onlar: “Sen, dediler, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın. Yahut, iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin. Yahut da altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece (göğe) çıktığına da asla inanmayız.” De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim.”⁸⁰

Kur'an ise müşriklerin bu mucize isteklerine olumlu cevap vermemektedir. “Ona Rabbinden (başkaca) mucizeler indirilmeli değil miydi?” derler. De ki: Mucizeler ancak Allah'ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım.”⁸¹ Zira, müşrikler inat ve kibir bakımından zirveye çıkmış kimselerdir. Allah, onların durumunu bilmektedir. Yine Allah fâil-i muhtardır, yani dilediğini yapandır. Durum böyleyken mucizeler onlara gelse de bu durum onları imana getirmeyecektir.⁸² Nitekim “Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkâr ediciler: Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir, derlerdi.”⁸³ ayeti de bu duruma işaret etmektedir. Böylece onların mucize talepleri cevapsız bırakılmıştır. Bu durum müşriklerin inkârlarına daha sıkı bir şekilde yapışmalarına neden olmuş ve bunun sonucunda Hz. Peygamber'in davetini engellemeye ve onun hakkında olumsuz propaganda yapmaya başlamışlardır. Ayrıca bunun sonucunda onların üslubu alay ve eğlenceye, onu çaresiz bırakmaya kadar varmıştır.⁸⁴

⁷⁷ Şura, 42/35.

⁷⁸ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 239.

⁷⁹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 110.

⁸⁰ İsrâ, 17/90-93. Benzer ayetler için bkz. Hicr, 15/6-7; Furkan, 25/7-8; Kasas, 28/48; Enbiyâ, 21/5.

⁸¹ Ankebut, 29/50. Benzer ayetler için bkz. Taha, 20/133; Şuara, 26/197; Ankebut, 29/53-54; Mülk, 67/25-26.

⁸² Razi, *Tefsir-i Kebîr*, XII, s. 174; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 112.

⁸³ En'am, 6/7, 109-111; Benzer ayetler için bkz. Hicr, 15/14-15.

⁸⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 112.

Müşriklerin Hz. Peygamber'den yüz çevirmeleri ona çok ağır gelmişti. Bu nedenle Allah, elçisine şöyle hitap etmiştir: “Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirirdi, o halde sakın cahillerden olma!”⁸⁵ Ayet, Kur'an karşısında müşriklerin yüz çevirmesi karşısında Hz. Peygamber'den Allah'ın hükmü gelinceye kadar sabretmesini istemektedir. Aksi takdirde eğer gücü yeterse onların mucize taleplerine cevap vermesini istemektedir.⁸⁶ Böylece onların davranışları karşısında hem Hz. peygamber teselli edilmekte, hem de onlara aldırış etmemesi ondan istenmektedir.

3.4. İftira ve Hakaret

İftira kelimesi sözlükte “yalan söylemek, uydurmak, bozmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁷ Terim olarak ise, “bir kimseye asılsız olarak suç, günah yahut kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnat etmek” anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸ Kur'an'da türevleriyle beraber elli dokuz yerde geçen iftira kelimesi,⁸⁹ çoğu yerde müşriklerin Allah,⁹⁰ peygamber⁹¹ ve Kur'an⁹² hakkında uydurmuş oldukları yalanlara değinmektedir. Ayetlerde geçen “ifk”⁹³ “zûr”⁹⁴, “ramy”⁹⁵ ve “bühtan”⁹⁶ kelimeleri de iftira kelimesinin anlam alanına girmektedir.⁹⁷ Ayrıca Kur'an, insanın insana yapmış olduğu iftiradan da bahsetmektedir.⁹⁸

Müşriklerin Hz. Peygamber'in davetini engellemek için başvurmuş oldukları yollardan bir tanesi de ona iftira atıp toplumda onu itibarsızlaştırma gayretleridir. Bu nedenle onu, kâhin,⁹⁹ sihirbaz,¹⁰⁰ mecnun,¹⁰¹ şair¹⁰², yalancı¹⁰³ gibi olumsuz vasıflarla nitelendirmişlerdir. Bir zamanlar ona Muhammedü'l-Emin diyenler şimdi onu kâhin, sihirbaz, yalancı, deli ve şair

⁸⁵ En'am, 6/35. Benzer ayet için bkz. Hûd, 11/12.

⁸⁶ Firuzabadi, *Tenviriül Mikbas Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Lübnan ts., I, s. 108; Ali b. Ahmed Ebû'l Hasen Vahidî, *el-Veciz fi tefsiri'l-kütubi'l-aziz*, thk. Safvan Adnan Davudî, ed-Daru's-şâmiye, Beyrut 1415h., I, s. 351.

⁸⁷ İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihah Tacü'l-Luga* ve *Sihahu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlim, Beyrut 1979, VI, 2454; Mustafa Çağrırcı, *İftira, DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 521.

⁸⁸ Çağrırcı, *İftira, DİA*, XXI, s. 521.

⁸⁹ Muhammed Fuad Abdulbaki, *El-Mu'cem 'ul Müfrehes li'l-Elfazi'l Kur'an'il-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990, s. 517-518.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/94; En'am, 6/21, 93, 144.

⁹¹ Yûnus, 10/38; Hûd, 11/13, 35.

⁹² Kalem, 68/15.

⁹³ Nûr, 24/11, 12; Furkân, 25/4; Sebe, 34/43.

⁹⁴ Furkan, 25/4.

⁹⁵ Nur, 24/4, 6.

⁹⁶ Nisâ, 4/20, 112, 156; Nûr, 24/16.

⁹⁷ Çağrırcı, *İftira, DİA*, XXI, s. 521; Mehmet Soysaldı, Kur'an'da iftira Kavramı ve Müfterilerin Hükmü, *Diyabet İlmî Dergi*, 2005, cilt: XLI, sayı: 4, s. 93.

⁹⁸ Nur, 24/4.

⁹⁹ Tur, 52/29; Hakka, 69/42.

¹⁰⁰ Sâd, 38/4-5; Zariyat, 51/52.

¹⁰¹ Tur, 52/29; Duhan, 44/14; Zariyat, 51/52.

¹⁰² Enbiyâ, 21/5; Saffât, 37/36; Hakka, 69/41.

¹⁰³ Al-i İmran, 3/184.

gibi ifadelerle itham etmeye başlamışlardı.¹⁰⁴ Kur'an ise onların bu ithamlarına karşı çıkarak şöyle buyurmuştur: “(Resûlüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli. Yoksa onlar: (O,) bir şairdir; onun, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz mu diyorlar?”¹⁰⁵ Müşrikler, Hz. Peygamber’i şair olarak nitelendirdikten sonra onun zamanın felaketleriyle helak olacağını söylemişlerdir. Zira, Araplar şairler hakkında ileri geri konuşmaktan çekinmekteydiler. Hz. Peygamber’in gücünün şiirden geldiğine inanarak onunla çatışmaktan uzak durmuşlar ve bu nedenle “onun, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz...”¹⁰⁶ şeklindeki sözlerini sarf etmişlerdir. Yahut da onun söylediğinin şiir olduğunu iddia ederek ilahlarının onu cezaya düşür kılacağını iddia etmişlerdir.¹⁰⁷

Bir hac mevsiminde Velid bin Muğire ve etrafındakiler bir araya gelerek insanları Hz. Peygamber’in tebliğinden uzak tutmak amacıyla bir söylem geliştirmeye karar verdiler. Bu amaçla ona şair, kâhin, deli, sihirbaz gibi ifadelerden biriyle hitap edilmesini istediler. Bu hususta tek söylemde anlaşarak Hz. Peygamber’in davetini engellemeye çalıştılar. Sonunda sihirbaz söylemi üzerinde birleştiler. Hz. Peygamber’i sihirbaz, getirmiş olduğu şeyi ise sihir olarak nitelendirmişlerdir. Zira, onlara göre Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu söz, öyle bir sözdür ki onunla kişiyle kardeşinin, babasının, eşinin ve aşiretinin arasını açıyordu. Bu nedenle hac mevsimi boyunca yollara oturup insanları Hz. Peygamber’e karşı ikaz ettiler. Onun bir sihirbaz olduğu yalanını her tarafa yaydılar.¹⁰⁸ Allah ise bu olayın müsebbibi Velid bin Muğire hakkında şu ayetleri indirdi: “Tek olarak yaratıp, kendisine geniş servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim, kendisi için (nimetleri önüne) serdikçe serdiğim o kimseyi bana bırak! Üstelik o (nimetlerimi) daha da arttırmamı umuyor. Asla (ummasın)! Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı alabildiğine inatçıdır. Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım! Zira o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Canı çıkasica, ne biçim ölçtü biçti! Sonra, canı çıkasica tekrar (ölçtü biçti); nasıl ölçtü biçtiyse! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda, kibrini yenemeyip sırt çevirdi de: “Bu (Kur’an) dedi, olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değil.” Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda, kibrini yenemeyip sırt çevirdi de: “Bu (Kur’an) dedi, olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değil.”¹⁰⁹

Müşriklerin Kur’an’ı Hz. Peygamber’in uydurduğuna yönelik ithamlarına Kur’an’da onlara karşı meydan okuyarak cevap vermiştir. Öncelikle Kur’an, kendisinin benzeri bir kitabı

¹⁰⁴ Sariçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 91; Önkal ve diğr., Hz. Peygamber’in İzinde, s. 48.

¹⁰⁵ Tur, 52/29-30.

¹⁰⁶ Tur, 52/29-30.

¹⁰⁷ Razi, Tefsîri Kebir, XXIV, s. 219.

¹⁰⁸ İbn Hişam, Siret-i İbn Hişam, I, s. 339.

¹⁰⁹ Müddessir, 74/11-25.

onlardan getirmesini istemiştir. “De ki: Eğer doğru sözlüler iseniz, Allah katından bu ikisinden (bana ve Musa’ya inen kitaplardan) daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım!”¹¹⁰ Daha sonra ise Kur’an’ın benzeri on sureyi getirmelerini istemiştir. “Yoksa, “Onu (Kur’an’ı) kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah’tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin.”¹¹¹ En sonunda ise Kur’an’ın benzeri bir sûre getirmeye onları davet etmiştir: “Yoksa, Onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah’tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin.”¹¹² Ancak müşrikler bu meydan okumanın hiçbirini yerine getirememişler ve şu tehditle yüz yüze kalmışlardır. “Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”¹¹³ Bu nedenle onlar Kur’an’a karşı çok şiddetli kin ve düşmanlık içinde olmalarına rağmen bunu gerçekleştirememişlerdir. Bu da Kur’an’ın ayrı bir mucizesidir.¹¹⁴ Görüldüğü gibi bu ayetler müşriklerin Hz. Peygamber’e şair, deli, mecnun, kâhin, sihirbaz demelerine karşılık onları susturucu mahiyette nazil olan ayetlerdir. Yine onların Kur’an’ı eskilerin masalları kabul etmelerine ve onun Hz. Peygamber tarafından uydurulduğu ithamına da cevap teşkil eden son derece güçlü bir meydan okumadır. Böylece Hz. Peygamber’in doğruluğu ve samimiyeti Kur’an tarafından açık bir şekilde ortaya konulmuştur.¹¹⁵

Müşriklerin Hz. Peygamber’e karşı giriştikleri bir diğer olumsuz tavır ve davranış ise ona hakaret etmeleridir. Sözlükte hakaret, “bir şeye veya bir kimseye yönelik küçültücü ve aşağılayıcı söz ve davranış” mânasına gelmektedir.¹¹⁶ Müşrikler de Hz. Peygamber’in kendilerine getirdiği şeyler hususunda onunla aklî olarak mücadele etmede yetersiz kalınca ona hakaret edip, onu küçük düşürmeye çalışmışlardır. Mesela Ebu Cehil, Sefa tepesinin yanında Hz. Peygamber’e rastladığında ona eziyet etmiş ve sövmüştür. Onun dinini ve görevini küçümseyecek sözler söylemiştir. Ancak Hz. Peygamber, onun bu davranışına aldırış etmemiştir.¹¹⁷ Ebu Leheb de Hz. Peygamber’in Sefa tepesindeki konuşmasından sonra ona “Helak olasıca! Bizi bunun için mi topladın?” diyerek hakaret etmiştir.¹¹⁸ Yine Kureyş, Hz. Peygamber’e sövüp olmadık hakaretlerde bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber de: “Allah’ın Kureyş’in eziyetini benden çevirmesine şaşmıyor musunuz, sövüyorlar, yeriyorlar,

¹¹⁰ Kasas, 28/49. Benzer ayetler için bkz. Tur, 52/33-34; İsrâ, 17/88.

¹¹¹ Hûd, 11/13.

¹¹² Yunus, 10/38.

¹¹³ Bakara, 2/24.

¹¹⁴ İsmail İbn Kesir, *Tefsîru’l- Kur’an’il-Azîm*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1401h.

¹¹⁵ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, s. 118.

¹¹⁶ Mehmet Boynukalın, “Sövme” *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 397.

¹¹⁷ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 369.

¹¹⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübra*, I, s. 200.

ben ise Muhammed'im (şerefliyim, övülenim)" derdi.¹¹⁹ Ancak Kur'an, Ebu Cehil ve onun gibilerinin yaptıklarına üzülmemesini, sabretmesini ve Allah'ın her şeyi bildiğini ona haber vermektedir: "Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün izzet (ve üstünlük) Allah'ındır. O, işitendir, bilendir."¹²⁰

Bazı Müslümanlar müşriklerin putlarını eleştirmede çok ileri gidince müşriklerde bunun karşılığında Allah hakkında olumsuz şeyler söylemeye başlamışlardır: Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir: "Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah'a söverler..."¹²¹ Ayette de ifade edildiği gibi Müslümanların onların putlarını alaya almaları ve putlar hakkında ileri geri konuşmaları müşrikleri öfkelenmişti. Bu nedenle onlar da işi Allah'a hakaret etmeye kadar vardırmışlardı. Böyle bir durumda belki onların kalbi İslam dinini kabul etmeye tamamen kapanacak, dine karşı içlerinde büyük bir kin ve öfke oluşacaktı. Bu nedenle Allah onların dinine sövülmesini yasaklamıştır.¹²² Bunun yerine onları ikna etmede nezaket ve saygının daha etkili olacağı salık verilmiştir. Zira hakaret ve sövme, düşmanlık duygularının daha da artmasına neden olur.¹²³ Görüldüğü gibi Kur'an, müşriklerin bütün eziyetlerine rağmen bu yolda daha itidalli yürümeleri hususunda Müslümanları uyarmaktadır.

3.5. Uzlaşma Vaadi

Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmeye muktedir olamayan müşrikler ona çeşitli dünyevî menfaatler vadederek onunla uzlaşmanın yolunu aramaya başlamışlardır. Bu doğrultuda istediği takdirde ona mal vereceklerini, istediği takdirde başlarına kral yapacaklarını, cinlenmiş ise onu o hastalıktan kurtaracaklarını vadedmişlerdir. Bu durum karşısında Hz. Peygamber onlara şöyle demiştir: "Bende bu dedikleriniz yoktur. Ben bunları sizden ne mal ne de şeref kazanmak ne de başınıza kral olmak için getirmedim. Ancak Allah beni size elçi olarak gönderdi. Bana bir kitap indirdi. Sizin için müjdeci ve uyarıcı olmamı emretti. Ben de size Rabbimin mesajlarını ulaştırdım. Size nasihat ettim. Eğer kabul etmezseniz Allah benimle sizin aranızda hükmünü verinceye kadar sabrederim."¹²⁴ Bundan sonuç alamayan müşrikler Hz. Peygamber'i bir sene kendi ilahlarına, bir sene Allah'a kulluk

¹¹⁹ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 448.

¹²⁰ Yunus, 10/65.

¹²¹ En'am, 6/108.

¹²² Razi, *Tefsîr-i Kebir*, XIII, s. 113; Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, tah. Halid Abdurrahman el-Ak, Daru'l-Mağrife, Beyrut ts., II, s. 121; Muhammed Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut ts., II, s. 150.

¹²³ Hayreddin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe meal ve Tefsir*, DİB yayınları, Ankara 2008, II, s. 453.

¹²⁴ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 374.

etmeye davet ettiler. Bunun üzerine Kâfirun suresi nazil olmuştur. Böylece kâfirlerin umutları iyice kırıldı ve Müslümanlara karşı yapılan eziyet ve işkencenin dozajı daha da artmış oldu.¹²⁵

Kureyş Hz. Peygamber ile uzlaşmayı bir de amcası Ebû Tâlib üzerinden denemeye çalışmıştır. Bu nedenle Kureyş'in ileri gelenleri Hz. Peygamber'i davasından caydırmak için, farklı zamanlarda olmak üzere üç defa Ebû Tâlib'in yanına gelmişlerdir. Birinci seferinde Ebû Tâlib onları başından güzelce savdı. İkinci gelişlerinde Hz. Muhammed'in, kendi ilahlarına hakaret ettiğini öne sürerek onu durdurmasını Ebû Tâlib'den istemişlerdir. Kavminin böyle düşmanca tutumu Ebû Tâlib'e ağır geldi. Ancak Hz. Peygamber'i de onlara teslim etmedi. Ebû Tâlib Hz. Peygamber'e haber göndererek durumu ona ilettiler. Hz. Peygamber amcasının fikir değiştirdiğini zannederek ona şöyle seslendi: "Ey amca, Allah'a yemin ederim ki eğer bu işi bırakmam için güneşi sağıma, ayı da soluma koysalar, Allah onu meydana çıkarana ya da o yolda helak oluncaya kadar onu bırakmam," dedi. Bunun üzerine Ebû Tâlib ona şöyle dedi: "Kardeşimin oğlu git, istediğini söyle, Allah'a yemin olsun ki seni asla kimseye teslim etmem," dedi.¹²⁶

Müşrikler Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'i teslim etmeye yanaşmadığını anlayınca ona Velid b. Muğirenin genç ve yakışıklı oğlu Umâre'yi getirdiler. Onlar Ebû Tâlib'den Umâre'yi evlat edinmesini, bunun karşılığında da Hz. Peygamber'in kendilerine teslim edilmesini istediler. Ancak Ebû Tâlib onların bu tekliflerine şiddetle karşı çıktı ve yeğeni onlara teslim etmedi. Bunun üzerine zaten gergin olan ilişkiler tamamen kesilmiş oldu.¹²⁷ Görüldüğü gibi farklı tutum ve davranışlarla hedeflerine ulaşamayan müşrikler, tabiri caizse Hz. Peygamber'e rüşvet teklif etmişlerdir. Hz. Peygamber de onların bu tekliflerini hiç düşünmeden geri çevirmiştir.

3.6. Boykot

Boykot sözcüğü Türk Kurumu Sözlüğü'nde, "Bir işi, bir davranışı yapmama kararı alma" ya da "Bir kimse, bir topluluk veya bir ülkeyle amaca ulaşmak için her türlü ilişkiyi kesme" anlamında kullanılmaktadır.¹²⁸ Müşrikler, işin başlangıcında Müslümanlara karşı ellerinden gelen her türlü olumsuz davranışı sergilemişlerdir. Öncelikle bu davayı görmezden gelmişler, daha sonra Müslümanlarla alay etmişler, iftira ve hakaret yoluna başvurmuşlardır. Onlara karşı eziyet ve işkence yoluna tevessül etmişlerdir. Bunda da başarılı olamayan müşrikler Müslümanları boykot altına almaya karar vermişlerdir.

¹²⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari Kurtubi, *el-Camiu'l-Ahkami'l-Kur'an*, Daru's-ş-şagb, Kahire ts., XX, s. 226.

¹²⁶ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 334.

¹²⁷ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 335.

¹²⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aba20ffcdb8c3.30695504, Erişim tarihi: 15.03.2018.

İslam tarihinde boykot, müşriklerin Müslümanlarla sosyal ve ekonomik anlamda ilişkilerini kestikleri ve risaletin yedinci yılından başlayıp üç sene devam eden elim bir hadisedir. Müşrikler, Habeşistan'a giden Müslümanların huzur içinde yaşadıklarını görünce Hz. Peygamber'i öldürmeye niyetlendiler ve onu koruyan Hâşim ve Muttalipoğullarıyla aralarındaki ilişkiyi kestiler. Ebû Tâlib, Müslümanları ve bu iki kabileyi güven altında tutmak için onları Ebû Tâlib mahallesinde bir araya topladı. Müşrikler tarafından orada yaşayanlarla kız alıp vermek ve ticaret yapmak yasaklandı. Bu amaçla hazırlanan bir belge Kâbe'nin duvarına asıldı.¹²⁹ Bu dönemde Müslümanlar çok zor durumda kalmışlardır. Boykotun üçüncü senesinde bazı insanların araya girmesi ve Hz. Peygamber'in Kâbe'de asılı olan boykot metninin "bismikellâhümme" kısmı dışındaki yerlerinin bir ağaç kurdu tarafından yenildiğini haber vermesi ve bu haberin de doğru çıkması sonucunda boykot tamamen sona ermiştir.¹³⁰ Böylece müşrikler boykottan da umduklarını elde edememiş oldular.

Ha-mim sureleri olarak da bilinen Mümin, Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan ve Casiye surelerinin boykot döneminde indiğini söyleyebiliriz.¹³¹ Buna surelerin ana teması ve üslubu da işaret etmektedir. Söz konusu sureler kendi aralarında bir bütünlük de oluşturmaktadır.¹³² "Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz. O gün zalimlere, özür dilemeleri hiçbir fayda sağlamaz. Artık lânet de onlarındır, kötü yurt da onlarındır!"¹³³ Yine "Biz seni onlardan alıp götürsek de yine onlardan intikam alırız. Yahut onlara vâdettiğimiz azabı, sana gösteririz. Çünkü bizim onlara gücümüz yeter."¹³⁴ ayetlerinin de bu dönemle uyumlu mesajlar verdiği ve bu nedenle müşriklerin yaptıklarına karşılık ayetlerin üslubunun da oldukça sertleştiği görülmektedir.

3.7. Fiili Saldırı

Müşrikler, Müslümanları dinlerinden döndürmek için en son çare olarak onlara karşı fiili saldırı girişimini başlatmışlardır. Bu amaçla öncelikle fakir ve kimsesiz Müslümanlara eziyet etmeye başlamışlardır. Öyle ki güçsüz Müslümanlara yönelik baskı, zulüm ve işkence Mekke'nin fethine kadar sürmüştür. Müslümanlara zulüm ve işkence Mekke döneminin en belirgin özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵ Habbâb b. Eret, Bilal-i Habeşî, Bilal'in annesi Hamâme, Ammâr b. Yâsir ve annesi Sümmeyye ilk dönem zulme ve

¹²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, I, s. 207-209; Belâziürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, s. 230-232.

¹³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, I, s. 208-210.

¹³¹ Abdülvahid Yakub Sipahioğlu, *Boykot Döneminde Nazil Olan Surelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 79.

¹³² Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an-Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak*, çev. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2013, II, s. 123.

¹³³ Mü'min, 40/51-52.

¹³⁴ Zuhruf, 43/41-42.

¹³⁵ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 129.

işkenceye uğrayan güçsüz Müslümanlardan bazılarıdır.¹³⁶ Bu Müslümanlardan bazıları sıcak kumlar üzerinde günlerce aç ve susuz bırakılmış, bazıları dövülüp kamçılanmış, bazıları da dininden döndüğünü söylemek zorunda kalmıştır.¹³⁷

İlk Müslümanların maruz kaldığı gibi Hz. Peygamber de müşriklerin eziyet ve işkencelerine maruz kalmıştır. Her türlü alay ve hakaretlerinden sonra Hz. Peygamber'i yolundan engelleyemeyen müşrikler, son olarak ona karşı fiili saldırıya geçmişlerdir. Bir gün Hz. Peygamber Kâbe'nin avlusunda namazda secdede iken Ebu Cehil deve işkembesini onun üzerine dökmüştür.¹³⁸ Yine müşriklerden biri ridasını Hz. Peygamber'in boynuna dolayıp onu öldürmek istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir ağlayarak öne atılmış ve şöyle demiştir: "Bir adamı Rabbim Allah'tır, dediği için mi öldüreceksiniz." Bu söz üzerine onlar geri çekilmişlerdir.¹³⁹

Müslümanların müşrikler tarafından işkence ve saldırılara maruz kalması Kur'an ayetlerinin de işaret etmiş olduğu bir husustur. Bu hususta Kur'an, Müslümanlara önceki kavimlerin bu hususta çektiği sıkıntı, eziyet ve saldırıları örnek olarak sunmakta ve böylece onları teselli etmektedir.¹⁴⁰ Bu durumdan bahseden ilk sure Buruc suresidir.¹⁴¹ Buruc suresinin bu husustaki ayetleri şöyledir: "Burçlara sahip gökyüzüne, geleceği bildirilmiş olan güne, (o günde) tanıklık edene ve edilene andolsun ki, ateşle dolu hendeğe atılanlar (yakılarak) öldürüldü. Onlar (yakanlar) da başlarına oturmuşlar, müminlere yapmakta oldukları işkenceyi seyrediyorlardı. Onlardan, sırf, göklerin ve yerin mülkü kendisine ait olan, azîz ve hamîd olan Allah'a iman ettikleri için intikam aldılar. Oysaki Allah her şeyi görür. Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır. İman edip sâlih ameller işleyenlere ise, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur."¹⁴² Söz konusu ayetler sırf imanları sebebiyle müminleri ateşe atan Ashab-ı Uhdud'u hedef almaktadır. Nasıl ki bu yüzden Ashab-ı Uhdud hak ettiği cezaya çarptırıldı ise Mekke kâfirleri de bu cezadan kaçamayacaklardır. Nasıl ki o günkü Müslümanlar diri diri yanmayı göze aldysalar bugün de Mekke'de yaşayan Müslümanlar aynı dirayeti ve sabrı gösterebilmeli ve davalarından hiçbir ödün vermemelidirler. Sonuçta onlar cehenneme, inananlar ise cennete gireceklerdir.¹⁴³

¹³⁶ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 92.

¹³⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 132.

¹³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 96.

¹³⁹ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 368.

¹⁴⁰ Razi, *Tefsir-i Kebir*, XXXI, s. 104.

¹⁴¹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 130.

¹⁴² Buruc, 85/1-11.

¹⁴³ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, s. 79.

Baskı ve zulüm iyice ayyuka çıkınca Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmışlardır. İki defa hicret edilen Habeşistan'a birincisinde on bir erkek, on sekiz kadın; ikincisinde ise seksen üç erkek, on sekiz kadın hicret etmiştir.¹⁴⁴ Kur'an, bu iki hicrete de işaret etmektedir. "Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür."¹⁴⁵ Görüldüğü gibi ayet, müslümanlar'ın sabırlarının ve psikolojik durumlarının güçlü olduğuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle de zulüm ve işkenceler sonucu sabreden inananları övmekte ve onlara büyük mükâfatlar verileceğini bildirmektedir.¹⁴⁶

Hiz. Hatice ve Ebû Tâlib'in vefatından sonra müşriklerin baskı ve eziyeti daha da artmıştı. Hem bu sıkıntılardan kurtulmak hem de İslam dinini farklı coğrafyalarda yaymak maksadıyla Hiz. Peygamber beraberinde Zeyd b. Hârise olmak üzere Taif'e gitmeye karar vermiştir. Taifliler bu daveti kabul etmedikleri gibi Hiz. Peygamber ile alay etmişler, hakaretler savurmuşlar ve onu taşlatmışlardır. Bu durum ise Hiz. Peygamber'e çok ağır gelmişti.¹⁴⁷

Nübüvvetin on ikinci ve on üçüncü yıllarında gerçekleşen Akâbe biatları sonrasında Medineli Müslümanlar Hiz. Peygamber'i Medine'ye davet ettiler. Bu durumdan haberdar olan müşrikler Dârünnedve'de bir araya gelmişlerdir. Burada üç görüş ön plana çıkmıştı. Hiz. Peygamber'i ya hapsedeceklerdi, ya sürgün edeceklerdi ya da öldüreceklerdi. Ebû Cehil'in önerisiyle her kabileden seçilecek gençler tarafından Hiz. Peygamber'in öldürülmesi fikri oy birliğiyle kabul edilmişti. Böylece Hiz. Peygamber'in ailesi kısas isteyemeyecekti.¹⁴⁸ Hiz. Peygamber'e yapılması planlanan suikaste, "Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir."¹⁴⁹ ayetinde de işaret edilmektedir.

Suikast olayını öğrenen Hiz. Peygamber yatağına Hiz. Ali'yi yatırarak beraberinde Hiz. Ebû Bekir olduğu halde Mekke'den Medine'ye doğru yola koyulmuştur. Hicret olayına Mekke döneminin son sûresi olan Ankebût suresinde şöyle değinilmektedir: "Ey iman eden kullarım! Şüphesiz, benim arzım geniştir. O halde (nerede güven içinde olacaksınız orada) yalnız bana kulluk edin. Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz. İman edip güzel işler yapanları, (evet) muhakkak ki onları, içinde ebedî kalmak üzere altlarından

¹⁴⁴ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, I, s. 411; Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, s. 109-110; Derveze, *Kur'an'a Göre Hiz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 133-134; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.101-105.

¹⁴⁵ Nahl, 16/41. Benzer ayet için bkz. Zümer, 39/10.

¹⁴⁶ Derveze, *Kur'an'a Göre Hiz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 133.

¹⁴⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 115-117; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.108-109.

¹⁴⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 161; Derveze, *Kur'an'a Göre Hiz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 164; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.119.

¹⁴⁹ Enfâl, 8/30.

ırmaklar akan cennet köşklerine yerleştireceğiz. (Böyle iyi) işler yapanların mükâfatı ne güzeldir! Onlar, sabreden kimselerdir ve yalnız Rablerine güvenip dayanmaktadırlar. Nice canlı var ki, rızkını (yanında) taşıyor. Onlara da size de rızık veren Allah'tır. O, her şeyi işitir ve bilir.¹⁵⁰ Bu ayetler Müslümanlara uygulanan zulüm ve işkencenin artık dayanılmaz safhaya ulaştığını göstermektedir. Bu nedenle âyet, onlara hicret izni vererek hiçbir şeyden korkmamalarının gerekliliğini salık vermektedir. Zira Allah'ın arzı geniştir. Böylece bu ayetler Müslümanlar açısından hem bir teşvik hem de bir izin olmuş oldu.¹⁵¹ Artık Müslümanlar için Medine dönemi başlamış oldu. Müşrikler tarafında yapılan işkence ve saldırılara yapılan büyük savaşlarla karşı konuldu.

4. SONUÇ

Hz. Muhammed (s.a.s), son din İslam'ın insanlara tebliğ edilmesi için gönderilmiş son peygamberdir. Hayatının yirmi üç yılını bu davaya adanmış ve "cahiliye" toplumu olarak adlandırılan bir toplumda köklü bir reform gerçekleştirmiştir. Bunun sonucunda putperetliğin yerini tevhit, zulmün yerini adalet, ahlakî ilkelerden yoksunluğun yerini ulvi ahlakî ilkeler almıştır. Bu, onun ve aynı zamanda onun getirdiği mesajın başarısı olmuştur.

Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık mücadelesini Mekke ve Medine dönemi olmak üzere iki aşamada değerlendirebiliriz. Mekke döneminde tevhit inancını yerleştirmek için bütün gayretini sarf etmiştir. Ancak bunu yerleştirmek Hz. Peygamber için o kadar da kolay olmamıştır. Zira, müşriklerdeki atalarını körü körüne taklit etme fikri, kabilecilik anlayışları, Ahiret hayatına inanmamaları, toplumsal tabaka yapısı bu işi daha da zorlaştırmıştır. Esasında bunun altında yatan temel sebep de müşriklerin iç dünyalarındaki haset, kıskançlık, inat, kibir, gurur, bencillik duygularıydı. Onlardaki bu duygular, onların doğru yola girmeleri önünde bir engel teşkil etmiş ve onları gerçeği göz ardı etmeye sevk etmiştir.

Hz. Peygamber ve Müslümanlar açısından nübüvvet yılları zor ve çetin geçmiştir. Bu hususta Peygamber'in ve Müslümanların en büyük destekçisi yine nâzil olmaya devam eden vahiy olmuştur. Vahyin mesajları Hz. Peygamber tarafından hiç vakit geçirilmeden muhataplarına aktarılmıştır. Ancak vahye muhatap olan kimselerin çoğu, bu mesajı kabul etmedikleri gibi farklı tutum ve davranışlarla ona cephe almışlar ve onu yalanlamışlardır. İlk olarak ona tepki vermemişler, ancak putlara yöneltilen eleştiriler sonucu onunla alay etmeye, onu yalancılıkla, şairlikle, delilikle, sihirbazlıkla, kâhinlikle suçlamaya başlamışlardır. Bir ara Hz. Peygamber'le uzlaşmanın yolunu denemişler, ancak bunda da başarılı olamamışlardır.

¹⁵⁰ Ankebut, 29/56-60. Benzer ayetler için bkz. Al-i İmran, 3/195; Enfal, 8/26; Haşr, 59/8.

¹⁵¹ Taberi, *Camiu'l-Beyân an Te'vil Ey'il- Kur'ân*, XXI, s. 9; Razi, *Tefsir-i Kebir*, XXV, s. 23; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 149-150.

Yaptıkları mücadele ve tartışma sonuç vermeyince daha da asabileşmişler, olayı Müslümanları bir mahalleye hapsedmeye kadar vardırımlardır. Bununla beraber tebliğin her aşamasında Müslümanlara her türlü işkenceyi, baskıyı, saldırıyı reva görmüşlerdir. Müşriklerin böylesine saldırgan ve incitici tutum ve davranışları da bize onların psikolojik hallerinin ne kadar bozulduğunu, yeni din karşısında ne kadar acze ve zaafa düştüklerini göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Bugün biz de Müslümanlar olarak Hz. Peygamber'in ve ilk Müslümanların maruz kaldıkları bu sıkıntılı durumdan gerekli dersleri çıkartabilmeliyiz. Yeni fikir ve düşünceler karşısında sabitelerimize ve ön yargılarımıza göre değil de aklın ilke ve prensiplerine göre tutum ve davranışlarımızı şekillendirebilmeliyiz. İnanıp benimsediğimiz düşüncelerden dolayı başımıza gelebilecek bir eziyet ve sıkıntıdan dolayı da Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar gibi sabırlı olup mücadelemize devam edebilmeliyiz.

KAYNAKÇA

- Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Bakırcıoğlu, Rasim, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2006.
- Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, tah. Halid Abdurrahman el-Ak, Daru'l-Mağrife, Beyrut ts.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşrâf*, tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Zühêyr İbn Nasır, Dâru'l Tavk en-Necât, Beyrut 1422h.
- Boynukalın, Mehmet, "Sövme" *DİA*, İstanbul 2009.
- Cabirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'an-Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak*, çev. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1997.
- Cevheri, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihah Tacü'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlim, Beyrut 1979.
- Cevziyye, İbn Kayyim, *Fıkhü's-Siyre*, çev. Hanifi Akin, Karınca Polen Yayınları, İstanbul 2011, s. 206.
- Clifford, T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1990.
- Çağrı, Mustafa, *İstihza*, *DİA*, İstanbul 2001.
- Çağrı, Mustafa, *İftira*, *DİA*, İstanbul 2000.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Firuzabadî, *Tenvirül Mikbas Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Lübnan ts.
- Güngör, Mevlüt, *Kur'an Penceresinden Bakış*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul 1997.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Siret-i İbn Hişam*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Karaman Yayınları, İstanbul 2014.
- İbn İshak, Muhammed, *Siyer-i İbn İshak*, Yayına Haz. Muhammed Hamidullah, çev. M Şafi Billik, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- İbn Kesîr, İsmail, *Tefsîru'l-Kur'an-il-Azîm*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1401h.
- İbn Kudame, Muvaffakuddîn, *el-Muğni*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, yy. ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Beyrut 1985.
- İsfehani, Ragıb, *Müfredat*, Pınar Yay., çev. Yusuf Türker, İstanbul 2012.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB yayınları, Ankara 2008.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru's-şâğb, Kahire ts.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâl-il Kur'an*, Hikmet Yayınları, çev. İ.Hakkı Şengüler ve diğerleri, yy. ts.
- Makrîzî, Takiyüddin Ahmed b. Ali, *İmtâü'l-Esmâ'*, tah. Mahmud Muhammed Şâkir, yy. ts.
- Mevdufî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Yusuf Karaca ve dğr., İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Dâru İhyâü't Tûrâsî'l-Arabî, Beyrut ts.
- Önkâl, Ahmet, ve dğr., *Hz. Peygamber'in İzinde*. DİB Yayınları, Ankara 2013.

- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, Tefsir-i Kebîr Mefâtihi'l Gayb, *Dârü'-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 2000.
- Sabunî, Muhammed Ali, *Saffetü't-Tefâsir*, Dersââdet, İstanbul ts.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2002.
- Sert, Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Matbacılık, İstanbul 2004.
- Semerkindî, Muhammed İbn Ahmed Ebu'l-Leys, *Tefsîru's-Semerkindî*, tah. Mahmud Matarcî, Daru'l-Fikr, Beyrut ts.
- Sıcak, Ahmet Sait, Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Dini Alaya Alanlara Karşı Müminlerin Takınmaları Gereken Tavırlar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2015.
- Soysaldı, Mehmet, Kur'an'da iftira Kavramı ve Müfterilerin Hükümü, *Diyanet İlmî Dergi*, 2005, cilt: XLI, sayı: 4.
- Şevkanî, Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut ts.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr bin Yezid b. Halid, *Camiu'l-Beyân an Te'vil Ey'il- Kur'ân*, Dârü'l Fikr, Beyrut 1405h.
- Vahidî, Ali b. Ahmed Ebû'l Hasen, *el-Veciz fî tefsiri'l kitabı'l aziz*, thk. Safvan Adnan Davudî, ed-Daru's Şâmiye, Beyrut 1415h.
- Zemahşerî, Ebu'l Kasım Muhammed Ömer, *El-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyuni'l Ekavil fî Vücuhu't-Te'vil*, Darü İhyai Tûrasi'l Arabiyyi, Beyrut ts.
- İnternet Kaynakları:
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aa2454416b187.51081881,
Erişim tarihi: 09.03.2018.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aba20ffcdb8c3.30695504,
Erişim tarihi: 15.03.2018.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ilgaroğlu, M. C. ve Yaqoob, L. H. (2019). “Allah’ın Cüz’ileri (Tikeller) Bilmesi Meselesi: İbn Sinâ, Gazzâlî ve Hocazâde’nin Görüşlerinin Karşılaştırılması”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 940-950

Geliş Tarihi / Received Date: 12.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.01.2019

Araştırma Makalesi

ALLAH’IN CÜZ’İLERİ (TİKELLER) BİLMESİ MESELESİ: İBN SİNÂ, GAZZÂLÎ VE HOCAZÂDE’NİN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Caner ILGAROĞLU

Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

milgaroglu@adiyaman.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5712-9401

Dr. Öğr. Üyesi Luay Hatem YAQOUB

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi

luay.hatem@asbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8518-0148

Öz

İslam düşüncesinin en temel özelliklerinden biri, eşzamanlı ya da artzamanlı olarak süregelen, dinamik kelâm-felsefe tartışmalarına sahip olmasıdır. “Tehâfüt geleneği” biçiminde adlandırılan bu tartışmaların hiç şüphesiz ilki ve en meşuru, Gazzâlî’nin, başta İbn Sinâ olmak üzere filozofları eleştirmek için kaleme aldığı “Tehâfütü’l-Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı)” adlı eseriyle başlayan tartışmadır. Gazzâlî, şu üç meselede filozofların küfre girdiğini iddia etmiştir: Allah ile beraber âlemin kadim sayılması, Allah’ın cüz’ileri bilemeyeceği ve ölümden sonraki hayatta bedensiz dirilişin gerçekleşmesi. Biz bu çalışmada Allah’ın cüz’ileri bilmesi meselesini İbn Sina, Gazzâlî ve Hocazâde’nin görüşlerini karşılaştırmak suretiyle ele alıp inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Allah’ın Bilgisi, İbn Sinâ, Gazzâlî, Hocazâde.

THE ISSUE OF GOD’S KNOWLEDGE OF PARTICULARS: COMPARISON OF VISIONS OF AVICENNA, GAZZALI AND HOJAZADHE

Abstract

One of the most fundamental features of the Islamic thought that it has a dynamic apologetic-philosophical debate that is ongoing simultaneously or on a continuous basis. These discussions, which are called "Tradition of Criticism", are undoubtedly the debate which started with the work of Tehâfütü’l-Felâsife (Inconsistency of Philosophers), which is the first and the most famous, in which Ghazzali has written to criticize philosophers, especially Avicenna. Al-Gazzâlî claimed that philosophers committed big sin in three matters: Receiving the eternity of world with God, God will not know partials and realization of the resurrection in the life after death without body. In this study, we will examine and compare the views of the issue of God’s knowledge of particulars with the views of Avicenna, Gazzâlî and Hojazadhe.

Keywords: God’s Knowledge, Avicenna, Gazzâlî, Hojazadhe.

1. GİRİŞ

Bu makalenin amacı, Gazzâlî (ö. 1111)’nin *Tehâfütü’l-Felâsife* isimli eserinde yer alan “Allah’ın cüz’ileri bilmesi” meselesini, İbn Sinâ (ö. 1037), Gazzâlî ve Hocazâde Muslihiddin

Mustafa (ö. 1489)'nın görüşlerini karşılaştırmak suretiyle ele alıp incelemektir. Bunu yapmak üzere öncelikle ilgili kavramları ve Allah'ın cüz'îleri bilmesi meselesini tanıtacak, ardından bu meselenin kelâmî ve felsefî köklerinden söz edecek ve sonra da iki delilde ele alınmış olan Allah'ın cüz'îleri bilmesi meselesinin tahliline yer vereceğiz.

Bu mesele, temelde İbn Sinâ'nın Zorunlu Varlık olarak nitelendirdiği Allah'ın cüz'îlere/tikellere dair bilgisinin küllî/tümel olduğunu kabul eden filozoflarla, Allah'ın bilgisinin küllî-cüz'î/tümel-tikel gibi ayrımlara tabi olmadığını savunan kelâmcılar arasında ortaya çıkmıştır. Söz konusu mesele, Gazzâlî'nin, filozofları tekfir ettiği üç meselenin ikincisidir. Filozoflar, Allah'ın bilgisinin niteliği konusunda üç farklı görüş ortaya koymuşlardır. Filozoflardan bazıları Allah'ın sadece kendi zâtını bilebileceği görüşünü ileri sürmüşlerdir ki bu düşünceyi kadim filozoflardan Aristoteles temsil etmektedir. Bazı filozoflar ise Allah'ın kendi zâtını ve zâtı dışındakilerini ancak külli bir şekilde bilebileceğini iddia etmişlerdir. Bu görüşte olanlara göre Allah'ın bilgisi, zamana bağlı değerlendirilemeyen; geçmiş, şimdi ve gelecekte farklılaşmayan bir bilgidir. Bu görüşün temsilcisi İbn Sînâ'dır. Diğer bir grup filozof ise Allah'ın, küllî olsun cüz'î olsun her şeyi mutlak bir ilimle bildiğini savunmaktadır ki söz konusu bu düşüncenin en önemli temsilcisi Gazzâlî'dir (Gazzâlî, 2011: 109; Sînâ, 2005: 168). Söz konusu meselenin bu denli görüş ayrılıklarına imkân sağlamasındaki temel neden, Allah-âlem ilişkisinin, iki farklı varlık alanınının-metafizik ve fizik- ilişkisindeki tüm güçlükleri taşıyor olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle, Allah'ın cüz'îleri bilmesi meselesi, O'nun bilgisinden ziyade, O'nun bilgisinin varlıkla olan irtibatı açısından başka meseleleri de gündeme getirmiş ve tartışmaya açmıştır. Akyol'a göre söz konusu mesele, hem filozofların, hem de kelâmcıların tartıştığı, içerisinde Zorunlu Varlığın iradesi, kaza ve kader, yaratma, insan iradesi, nedensellik, mucizenin imkânı ve determinizm gibi bir çok konunun yer aldığı zengin bir tartışma alanı sunmuştur (Akyol, 2006: 113).

2. İBN SİNÂ'NIN MESELEYE DAİR GÖRÜŞÜ

İbn Sinâ bu meseleyi detaylı olarak *Şifâ* kitabının altıncı bölümünde “Allah küllîleri nasıl bilir? Cüz'îleri nasıl bilir? Cüz'îleri İdrak Eder Denmesi Hangi Bakımdan Mümkün Değildir?” başlığıyla ele almıştır. İbn Sinâ'nın meseleye dair izahatı şöyledir: “Vacibu'l-Vücut/Zorunlu Varlık hakkında çok sayıda fiil ispat etmek O'nun için eksiklik anlamına gelir. Aynı şekilde O'nun için çok sayıda aklediş (taakkul) kabul etmek de böyledir. Aksine zorunlu varlık her şeyi küllî bir tarzda akleder. Bununla birlikte hiçbir cüz'î O'na gizli kalmaz. “Göklerde ve yerde zerre ağırlığında hiçbir şey O'na gizli değildir” (İbn Sinâ, 2013: 105).

İbn Sînâ'nın Tanrı tasavvuru, mensubu olduğu Meşşâî geleneğin yoğun izlerini taşımaktadır. İbn Sînâ, Aristoteles'in etkisiyle Vacibu'l-Vücut/Zorunlu Varlık olarak nitelendirdiği Allah'ın bilfiil ilim (akıl, âkil ve mâkul) olduğunu düşünmektedir. Ona göre Allah, tüm bu özellikleriyle tek olan, bölünmesi imkansız olan bir cevherdir. O'nun bilgisinde, düşüncenin öznesi, nesnesi ve düşünme fiili aynıdır (Fahri, 2000: 197). İbn Sînâ'nın, Allah'ın zâtının bizatihi ilim olduğunu belirten bu görüşüne Gazzâlî itiraz etmektedir. Ona göre ilim, mevsufu gerektiren bir sıfat ve arazdır. Dolayısıyla Allah'ın bizatihi ilim olduğunu söylemek, O'nun kendisiyle kâim bir irade ve kudret olduğunu söylemekle aynı şeydir ki bu, Allah'ın bizatihi var olmayan araz durumundaki bir şeye indirgemek olur (Koç, 1992: 125).

İbn Sînâ'ya göre Allah, Vacibu'l-Vücut/Zorunlu Varlık olması hasebiyle tüm varlıkların ilk ve zorunlu sebebidir. Dolayısıyla O, tüm varlıkların özünü bilir. Diğer bir deyişle varlıkların tümü, Allah'ın bilgisinin bir sonucu olarak varlığa gelmiştir. Nitekim İbn Sînâ'nın "el-Evvel (ilk), onları aklettiğinde onlar var olurlar" şeklindeki ifadesi Allah'ın bilmesinin O'nun yaratması anlamına geldiğini belirtmektedir (İbn Sînâ, 2013: 104). Bu meseleyle ilgili olarak Kindî de insan varoluşu üzerinde etkili olan iki güç olduğundan söz etmekte ve bunlardan ilkinin küllî boyutuyla nefis; ikincisinin ise cüz'î boyutuyla beden olduğunu söylemektedir (Karakaya, 2018: 112).

İbn Sînâ'ya göre, Allah'ın bilgisi, varlıktaki değişmeye (artma, eksilme, bozulma vb.) göre artıp eksilmez (İbn Sînâ, 2013: 104). İbn Sînâ, bu ifadeleriyle Allah'ı tenzih etmek ve O'nun bilgisinde geçmiş, şimdi ve gelecek gibi bir zamansal ayrımın ve dolayısıyla zamana bağlı değişimin olmadığını göstermek istemiştir. İbn Sînâ'ya göre Allah, insanı mutlak olarak bilmektedir ancak bir insanı diğerinden ayıran özellikler duyu alanına girdiğinden bu konu aklın işi değildir. İbn Sînâ delilini güçlendirmek için güneş tutulması meselesini örnek vererek onu detaylarıyla ve geçirdiği üç halle izah etmektedir. Buna göre, göklerin hareketlerini ve zamana dâhil olarak onlara isabet eden değişimi anlatmaktadır. İbn Sînâ'ya göre malumun (bilinenin) halinin değişmesi, bilen zâtın değişimini (teğayyür) gerekli kılar. Allah'ın zâtı ise değişimden münezzehtir. İbn Sînâ, Allah'ın gayb ve şehâdet âlemlerini bildiğini ve el-Aziz (Üstün Güç Sahibi) ve el-Hakîm (Hikmetli) olduğunu ifade ederek bu konuya dair sözlerine son vermektedir (İbn Sînâ, 2013: 106-107).

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla filozofların, Allah'ın cüz'ileri bilemeyeceğini iddia etmelerinin en önemli sebebi, varlıkların cüz'ilerini bilmenin, bilgide ve bilgi sahibinde değişim meydana getiriyor olmasıdır. Onlara göre, Allah cüz'ileri bilseydi, bu O'nun ilminin değiştiği anlamına gelirdi. Çünkü ilim (bilgi, bilim) maluma (bilinene) tabidir.

Malumun değişmesi halinde ilim de değişir. Böylelikle Allah hâdis şeylere mahal (yer) olur. Dolayısıyla İbn Sinâ'nın Allah'ın cüz'îleri bilmesini reddetmesi, tenzih ve Allah'ın yüceliğini belirtmek amaçlıdır; cehalet anlamında değildir (Demirkol, 2010: 146).

Buna rağmen genel kanaate göre İbn Sînâ, bu açıklamalarıyla Allah'ın cüz'îleri bilmediğini savunmaktadır. Söz konusu kanaati taşıyanlar, İbn Sînâ'nın Allah'ın cüz'îleri nasıl bildiğine dair açıklamalarının başarısız olduğu iddiasını temel almaktadırlar. Bu iddiayı ileri sürenler, İbn Sinâ'nın, cüz'îlerin aklî bilgiye değil; algılamaya uygun bir bilgi konusu olduğunu ve Allah'ın oluş ve bozuluş âlemindeki cüz'îleri bilemeyeceğini belirtmiş olmasını sorunsal bulmaktadırlar. Buna göre, İbn Sinâ, cüz'îleri, aklî bilgi anlamında, ne Allah'ın ne de insanların bilemeyeceğini, Allah'ın bilgi nesnelereyle mekânsal ve zamansal ilişkisinin olmayacağını, oluş ve bozuluş âlemindeki cüz'îlerin aklî bilginin dışında kalacağını iddia etmiş olmaktadır (Acar, 2005: 3).

3. GAZZÂLÎ'NİN MESELEYE DAİR GÖRÜŞÜ

Gerek kelâmî ve gerekse felsefî görüşlerini İslâmî terminolojiyi sürekli kullanmak suretiyle izah eden Gazzâlî, Allah'ın sıfatları ile ilgili görüşlerine yer verdiği *Kitab el-Maksad el-Esnâ şarh esmâ' Allah el-Husnâ* adlı eserinde Allah'ın bilgisi meselesiyle bağlantılı olarak şunları söylemektedir: “el-âlim ismi celili manaen açıktır; bu kelimenin en kapsamlı anlamı her şeyin içini dışını, büyüğünü küçüğünü, önünü arkasını/öncesini sonrasını, altını üstünü bilgi bakımından kuşatmaktır. Bu kuşatma, açık ve seçik olması bakımından öyle mükemmeldir ki, bu hususta keşf ve müşahede olarak daha açık ve seçik olanını düşünmek mümkün değildir. Öyle ki bu bilgi, malumattan elde edilmiş de değildir; aksine malum olanlar ondan çıkmıştır. Allah'ın bilgisi eşyadan alınmış değil; bilakis eşya ondan dolayı varolmaktadır” (Gazzâlî, trhsz; 39)... Mesela satranç diye bir oyun henüz ortada yokken, böyle bir oyunun icadı, Allah'ın ilmine benzer. Bizim bilgimiz ise, tıpkı satranç oyununu öğrenenin durumunda olduğu gibi, eşyadan elde edilme ve varolan bir şeyin bilgisidir (Gazzâlî, trhsz; 39).

Gazzâlî, *Tehafüt'ünde* Allah'ın cüz'îleri bilmemesine dair filozofların delil ve hüccetlerini özetle şöyle zikretmiştir: Allah kâmilidir, O'ndan ancak kemal sudur eder. Âlem ve yaratılmışlarda ise, eksiklik, bela ve kötülük bulunmaktadır. Kâmil, kendisini nâkıs (eksik) olanla ilişkili kılmaz. Gazzâlî öte yandan filozofların Allah'ın cüz'îleri bilmesini reddetmelerine ilişkin iki delile daha yer vermiştir, bu delillerin biri zamanla; diğeri madde ve mekânla ilgilidir. Zamanla bağlantılı olan delil hakkında filozoflar güneşin tutulmasından ve tutulmanın üç halinden bahsetmiştir. Birinci hal, tutulmanın madum olduğu ve ileride gerçekleşeceği haldir. İkinci hal, tutulmanın meydana geldiği haldir. Üçüncü hal ise

tutulmadan sonraki haldir. Bu son halde ise, tutulma gerçekleşmiş ve bitmiştir; yani devam etmemektedir. Bu üç hal, birbirinden farklıdır. Bu manada tutulmanın bir mahal üzere arda arda gelmesi bilen zâtın değişimini gerekli kılar. Dolayısıyla bu üç hal, değişime yol açar. O halde, halinde değişme olmayan zât bu üç hali bilemez. Çünkü ilim maluma tabidir. Eğer malum değişirse ilim de değişir. Bilgi değişirse kaçınılmaz olarak bilen de değişir. Allah için değişimden bahsetmek ise imkânsızdır (Gazzâlî, 2011: 110; Vural, 2004: 77).

Madde ve mekânla ilgili olarak filozoflar, bireyler halinde insanları ve diğer canlıları örnek vermektedir. Bu manada filozoflar, Allah'ın Zeyd, Amr ve Halid'in arazlarını bilmediğini, ancak insanı mutlak bir ilimle bildiğini söylemektedir. Zeyd'in Amr'dan ayrıcalıklı ve üstün olduğu alanlar hisse (duyuya) dairdir, akılla ilgili değildir. Zeyd'in ayrıcalıklı ve seçkin olması belirli bir yöne işaretle olur. Bu işaret hissedilenin hissedene nispetiyle ayrıca hissedilenin hissedene uzaklığı, yakınlığı veya belirli bir yönde olması sebebiyle gerçekleşmektedir. Bu durum Allah için imkânsızdır (Gazzâlî, 2011: 111).

Gazzâlî, filozofların görüşlerine ve delillerine yanıt vererek onların delillerinde şüpheler olduğunu belirtmiş ve iki yönden onlara karşı çıkmıştır: 1. Filozofların gayesi Allah'tan değişimi nefyetmek/reddetmek ise, bu gaye, üzerinde ittifakın sağlandığı bir husustur. Allah'ın güneş tutulmasını üç haliyle; meydana gelmeden, gerçekleşirken ve sona erdikten sonraki halleriyle ezelden ebede tek ve bir olup değişmeyen ilimle bilmesini engelleyen nedir? Çünkü bu farklılaşmalar, ilmin zâtında değişimleri gerekli kılmayan izafetlere/nispetlere dayalıdır. Dolayısıyla âlimin (bilenin) zâtında değişimi gerekli kılmaz. Çünkü onlar salt (mahz) izafetlerdir (ek, dayandırma ve nispetler). Mesela bir şahıs sağında, solunda veya önünde olabilir, bu yönere geçebilir. Bu takdirde ilişkilerin değişse de gerçekte değişen sen değilsindir, yer değiştiren o şahıstır. Allah'ın ilmine dair hal de bu şekilde anlaşılmalıdır. O halde, Allah eşyayı ezelden ebede ve şimdiki zamanda tek bir ilimle bilir, O'nun bilgisi değişmez.

2. Filozoflar, kadimden hâdisin sudûrunun caiz olduğunu söylemekteyseler de hâdis ilimlerin bu şekilde olmasına engel nedir? Bir şeyin hudûsu o şey hakkında bilginin/ilmin sebebi olmalıdır. Filozofların Allah'ın kemâlinin tüm varlıkların kaynak ve mercii olmasını gerektirdiğini kabul etmelerinden hareketle onlara Allah'ın kemâlinin her varlığı bilmeyi gerektirdiğini söyleriz (Gazzâlî, 2011: 112-115).

Gazzâlî'nin bu meseleye ilişkin sözlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Allah Teâlâ, bütün varlıkları tüm halleriyle bilir. O'nun ilmi, ezelde ve ebede ve şimdiki zamanda birdir, değişmez. O'nun ilmine eksiklik ilişmez. Gazzâlî'ye göre, cüzî hallerdeki ihtilaflar/farklılaşmalar, ilmin ve âlimin zâtında bir değişmeyi gerekli kılmaz. Bir şahsın diğer bir şahsa oranla

durumunun değişmesi birincinin srdrdğu hali değiştirmesini gerekli kılmaz. Dolayısıyla Allah kendi zâtını ve dışındakileri bilir (Taylan, 2010: 274).

Bu konuda Fahreddin Râzi başka bir görüş ortaya koymaktadır. Râzi, Allah'ın bir Şey hakkındaki bilgisini onun gerçekleşmesine/meydana gelmesine bağlı kılmaktadır ve ilim için meydana gelmeyi Şart koşmaktadır. Razi, *Meâlim'u Usuli'd-Din* adlı eserinde Şöyle demektedir: “Şüphesiz Allah'ın zâtı, her Şey hakkında bilgiyi/ilmi gerekli kılar. Ancak o Şeyin meydana gelmesi Őarttır. Hallerden her biri gerçekleştiğinde Allah'ın zâtı bunlar hakkında ilmi/bilgiyi gerekli kılmaktadır” (Râzi: 57). Gazzâlî'nin bu konudaki metodu ve üslubu ise, filozofların görüş ve delillerini öncelikle örneklerle detaylı olarak açıklamak ve ardından bunlara cevap vererek söz konusu delilleri çürütmeye çalışmaktır.

4. HOCAZÂDE'NİN MESELEYE DAİR GÖRÜŞÜ

Hocazâde'ye gelince, o, bu mesele hakkında kitabının on beşinci faslında/bölümünde konuşmuş ve filozofların görüş, düşünce ve delillerine yer vererek konuya başlamıştır. Sonrasında filozofların görüş ve delillerini zayıflatmaya çalışarak her delil hakkında kendi görüşüne yer vermiştir. Bu hususta Hocazâde'nin slubu Gazzâlî'nin üslubuna benzemektedir.

Hocazâde, eserinde Gazzâlî'nin filozoflar hakkındaki görüşünü ve onların kaidelerini zikretmiştir: Gazzâlî'nin filozoflardan aktarımına göre Zeyd, Allah'a itaat veya isyan etse Allah Zeyd'in değişen/yenilenen hallerinden haberdar ve bilgili olmayacaktır. Çünkü Allah Zeyd'i Őahsıyla, kendisi olarak bilmez. Zira Zeyd, Őahıdır ve fiilleri hâdistir. Bu manada Şahsın bilinmemesi halinde onun durumları ve halleri de bilinmez. Bu durumda filozoflara göre, Allah, Zeyd'in küfrünü veya Müslüman olmasını bilmez. Sadece insanın küfrünü veya Müslüman olmasını Őahıslara özgü olarak değil, mutlak ve küllî olarak bilir. Çünkü haller ve fiiller zamanın bölünmesi ve Őahısların ihtilafıyla birbirinden ayrılır. Allah ise, ilminin/bilgisinin zaman ve onun değişken hallerine dâhil olmasından münezzehtir.

Hocazâde, Gazzâlî'nin naklettiği görüşü zayıflıkla vafeder, filozofların söylediklerinden Zeyd'in kfrnn veya Müslüman olmasının bilinmeyeceği sonucunu çıkarmanın zorunlu olmadığını belirtir (Hocazâde, 2018: 84; Deniz, 2015: 169). O, Şöyle demektedir: Kuşkusuz Allah Őahısları bilir ve her Şahsı hal ve fiilleri ile diğerlerinden ayırır. Zamanlar, yani geçmiş, Şimdi ve gelecek Allah'ın ilmine dâhil olmaz. Çünkü filozoflara göre Allah, zâtı ve sıfatlarına zamanın dâhil olmasından münezzehtir ve yücedir (Hocazâde, 2018: 87).

Bütün bu bahsedilenlerden sonra, Hocazâde, filozofların Allah'ın cz'ileri/tikelleri bilmemesine dair diğer iki delilini zikretmiş ve onlara Şöyle cevap vermiştir.

Birinci delil: Filozoflar dediler ki: Teşekkür eden cüz'ler gerek daimi olsun gerek değişken olsun sadece cüzlere bölünen cismani aletlerle idrak edilir, anlaşılır. Allah Teâla ise küllîlik ile mücerrettir.

İkinci delil: Filozoflar şöyle demiştir: Zamansal varlıkların bilgisi zamansal olmaları bakımından Allah'ın bilgisinde değişimi gerektirir ve bu Allah için muhaldir. Çünkü belirli bir şey hakkında o olmadan/meydana gelmeden oldu diye düşünen kişinin düşüncesi, o şey henüz gerçekleşmediyse cahillik anlamına gelir. Çünkü bilgi/ilim o durumda yok olduğu için yokluğunu düşünmesini, varlığını düşünmemesini gerektirir (Hocazâde, 2018: 187-188).

Hocazâde birinci delile şu şekilde cevap vermiştir: Cismani cüz'lerin idrakinin/ anlaşılmasının sadece cismani aletlerle olduğunu zorunlu olarak kabul etmiyoruz. Bilgi salt eklemedir (izafet/nispet) veya izafet sahibi hakiki bir sıfattır. Böylelikle cismani bir alete ihtiyaç duymaz. Cismani cüz'lerin cismani/maddi bir alete ihtiyaç duyduğunu kabul edersek bu sadece insan için geçerlidir, Allah Teâla hakkında geçerli değildir (Hocazâde, 2018: 188).

Hocazâde'nin sözleri İbn Rüşd'ün *Tehâfütü't Tehâfüt* adlı eserinde ortaya koyduğu görüşlere benzemektedir. İbn Rüşd, ilgili eserinde, özet olarak şöyle demektedir: Gazzâlî'nin filozoflarla olan ihtilafının aslı, Allah'ın ilminin insanın ilmine benzetilmesidir. Bu bir bilginin diğer bir bilgiye kıyas edilmesi neticesinde gerçekleşmektedir. Bu ise, benzetmeden kaynaklanan bir hatadır. Çünkü yaratıcı ile yaratılanların ilmi birbirinden farklıdır. Küllî ilim ve cüz'î ilim arasındaki çelişki, sadece insan için geçerlidir, Allah için geçerli değildir (İbn Rüşd, 2011: 288).

İkinci delil hakkında ise, Hocazâde şu cevabı vermektedir: İlim salt bir izafet/ekleme ise filozofların kanaatine göre Allah hakkında ilişkilerin değişmesi imkânsız değildir. İlim, izafeti/eklemesi olan gerçek bir sıfat ise, malumun değişmesi ile izafetin değişmesi sonucunda bu sıfatın değişecek olmasının gerektiğinden emin olamayız, bunu zorunlu olarak kabul edemeyiz. Hocazâde, filozofların delilini zikrederek şöyle demektedir: Filozofların bu delili, ilim malumun eşit bir sureti demek olursa doğrudur. Bu takdirde ilim, başka bir malum ile ilgilenmez. Çünkü her sûret sadece kendisine sûret olan şeyi bilir. Ancak ilmin malumun eşit bir sureti olması imkânsızdır. Çünkü tek bir sıfatın, malumun çeşitli ve çok sayıda olmasına bağlı olarak birçok eklemeleri/nispetleri ve çok sayıda bağlantıları vardır. Sıfat, malumun değişmesi ile değişmez. Malumun değişmesi sıfat değişmeksizin sadece izafetlerin/eklemelerin değişmesini gerekli kılar, kudrette de durum böyledir (Hocazâde, 2018: 188).

Hocazâde bu mesele hakkındaki görüşünü, Mebde-i Evvel'in ve ayırt edici akılların (mufarik akıllar) değişmeyeceğini, hiçbir şekilde zamanla bağlantılı olmayacağını ve zamanın onlara göre geçmiş, şimdi ve gelecek gibi bölümlere ayrılmadığını söyleyerek

sonlandırmaktadır. Zaman, Allah'ın zâtı ve hakiki sıfatlarına girmez. Küllî ve cüz'î varlıklar, ezelden ebede meydana geldikleri veya gelecekleri zamanlar belirli biçimde O'nun ilmine dâhil olmadan O'na malumdur. Allah'ın eşyayı bu şekilde; geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde idrak etmemesi, O'nun için/O'ndan bir cahillik anlamına gelmez. Cehalet, bir şey mazide, şimdi ve gelecek zamanda meydana geldiği halde Allah onu meydana geldiği şekilde bilmezse olur (Hocazâde, 2018: 199).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıda İbn Sînâ, Gazzâlî ve Hocazâde'nin görüşleri bağlamında ele alıp incelediğimiz Allah'ın cüz'îleri bilmesi meselesine dair görüşlerin genel olarak üç kısma ayrıldığını söyleyebiliriz:

- a. Allah sadece kendisini/zâtını bilir.
- b. Allah zâtını ve zâtı dışındakileri küllî bir biçimde bilir.
- c. Allah, küllî ve cüz'î her şeyi mutlak olarak bilir.

Bu konudaki anlaşmazlığın aslı, Allah'ın, teşekkül eden ve değişen cüz'îleri zâtına değişim ve cehalet ulaşmadan bilmesinin nasıl mümkün olduğu? Sorusuna dayanmaktadır.

Bu mesele, filozofların çözmeye çabalayarak ona uygun bir çıkış noktası bulmaya çalıştıkları bir meseledir. Düşünürlerin bu meselede üç farklı görüşü benimsedikleri görülmektedir. Bizi bu bağlamda ilgilendiren ikinci ve üçüncü görüşlerdir ki bunlar, Müslüman âlimler ve filozoflar tarafından tercih edilen görüşlerdir. İbn Sînâ, ikinci görüşü yani Allah'ın her şeyi cüz'î değil, küllî olarak bildiği, ilminin zaman altında yer almadığı ve cüz'îlerin bilgisinin bilen zâtında değişimi gerekli kıldığı görüşünü tercih etmiştir. Hocazâde ve Gazzâlî ise, aralarındaki delil, üslup ve ispat metodu farklılığına rağmen üçüncü görüşü, yani Allah'ın cüz'î ve küllî tüm varlıkları mutlak bir ilimle bildiği görüşünü tercih etmişlerdir.

Bir diğer filozof İbn Rüşd ise, cüz'îler ve küllîler meselesine *Faslu'l Makâl* adlı eserinde değinmiş ve mealen şunları ifade etmiştir: Kuşkusuz Allah'ın ilmi, cüz'î veya küllî olarak nitelenmekten münezzehtir. Dolayısıyla bu meselede ihtilafın herhangi bir manası yoktur (İbn Rüşd, trhsz: 156-160).

KAYNAKÇA

- Acar, R. (2005). Yaratan Bilmezse Kim Bilir? İbn Sînâ'ya Göre Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1-23.
- Akyol, A. (2006). Zorunlu Varlığın Tikelleri Bilmesi Üzerine. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 111-130.
- Demirkol, M. (2010). *Tûsî'nin İbn Sinâ Savunması*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Deniz, G. (2015). *Kelam- Felsefe Tartışmaları*. Ankara: Fecr Yayınları.
- el-Gazzâlî, E. H. (trhsz). *Kitab el-Maksud el-Esnâ şarh esmâ' Allah el-Husnâ*. Kahire.
- el-Gazzâlî, E. H. (2011). *Tehâfütü'l Felâsife, Dirase ve Ta'lik: Adil Abdulmunim Ebu Abbas*. Kahire: Dar'üt-Telâih.
- el-Râzi, F. (tarih yok). *Meâlimu Usul'id-Din, Thk. Taha Abdulrâuf Seâd*. Beyrut: Dar'ul kitab el-Arabi.
- Fahri, M. (2000). *İslam Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Karakaya, M. M. (2018). Kindî'de Nefs, Beden ve Kötülük. *Diyanet İlmî Dergi*, 109-124.
- Koç, T. (1992). Gazali'ye Göre Allah'ın Bilgisi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 123-139.
- Mustafa, H. M. (2018). *Et-Tehâfüt Fi'l-Muhâkeme Beyne'l Gazzâlî ve'l Felâsife. Thk., Luay Hatem Yaçoob*. Beyrut: Dâr'ül-Risale el-Alemiyeye. .
- Rüşd, İ. (2011). *Tehâfütü-t Tehâfüt*. Kahire: Mektebet İbn Sinâ.
- Rüşd, İ. (tarih yok). *Faslu'l Makal fi ma beyne el-Hikme ve'ş-Şeria min'el İttisal*. Kahire: Dirase ve Ta'lik: Mohammed Ammarah, Dar'ul Maarife.
- Sinâ, İ. (2005). *el-İşârât ve't Tenbihât, çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Sinâ, İ. (2013). *Kitâbu'ş-Şifâ, çev. Muhittin Macit-Ekrem Demirli-Ömer Türker*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Taylan, N. (2010). *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*. İstanbul: Ensar.
- Vural, M. (2004). *Gazzâlî Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

EXPANDED ABSTRACT

Introduction

One of the most fundamental features of the Islamic thought that it has a dynamic apologetic-philosophical debate that is ongoing simultaneously or on a continuous basis. These discussions, which are called "Tradition of Criticism", are undoubtedly the debate which started with the work of Tehâfütü'l-Felâsife (Inconsistency of Philosophers), which is the first and the most famous, in which Ghazzali has written to criticize philosophers, especially Avicenna. Al-Ghazzali claimed that philosophers committed big sin in three matters: Receiving the eternity of world with God, God will not know partials and realization of the resurrection in the life after death without body. In this study, we will examine and compare the views of the issue of God's knowledge of particulars with the views of Avicenna, Gazzâlî and Hojazadhe.

The aim of this article is to examine and compare the views of Avicenna, Gazzâlî and Hojazadhe Muslihiddin Mustafa, on the subject of "Allah's knowing partials" in the work titled "inconsistency of philosophers".

Method

In order to do this, we will first introduce the related concepts and the question of the knowledge of God's partials, then we will mention the theological and philosophical roots of this subject, and then we will include the analysis of the subject of the knowledge of God's partials.

Findings (Results)

This issue is the second of the three issues that Gazzâlî denounced philosophers as heretic. Philosophers have put forward three different views on the nature of God's knowledge. Some philosophers have argued that God can only know his own self, Aristotle represents this view from philosophers. Some philosophers have argued that God can only know the things that are beyond his own self and beyond. According to this view, the knowledge of God is immeasurable due to time; past, present and future. The representative of this view is Ibn Sinâ. Another group of philosophers argues that Allah knows everything with absolute knowledge, whether it is all-knowing or partial, that the most important representative of this thought is Gazzâlî. Avicenna explains this matter in detail in the sixth chapter of the Book of Shifa: "How does Allah become all-knowing? How does he know partials? On what base is it not possible? " Avicenna's view of the matter is as follows: "To attribute many verbs about Vacibu'l-Vucud means a lack for him. Likewise, the acceptance of a great deal of intelligence is a lack for Him. On the contrary, the compulsory entity envisions everything in a sophisticated manner. Nevertheless, no doubt, no partial will remain secret to him. "Nothing in the heavens and on the ground is hidden from Him. In short, al-Ghazali has summarized the proofs and arguments of philosophers about the fact that Allah does not know the inhabitants of the world: Allah is Perfect; In the worlds and creatures, there is lack, trouble and evil. Perfection is not associated with what is missing. On the other hand, the al-Ghazali have also given two more proofs about the refusal of philosophers to know that Allah has no knowledge, other matter and space. On the evidence connected with time, philosophers talked about the retention of the sun and the three states of detention. The first case is that the detention is a detention and will take place in the future. The second state is the state in which the eclipse occurs. The third state is the state after being held. In this final state, the eclipse has occurred and is finished; that is, it does not continue. These three states are different. In this sense, it is necessary to change the person who knows that there is a place to be kept together. Therefore, these three states lead to change. In that case, the person without change can not know these three states. Because knowledge is the basis of visual world. If knowledge changes, knowledge also changes. If knowledge changes, inevitably the knowing will also change. It is impossible for God to talk about change. As for Hojazadhe, he talked about this issue in the fifteenth chapter of his book and started to talk about the opinions, thoughts and arguments of philosophers. Later, he tried to weaken the views and arguments of the philosophers and gave his own opinion about every piece of evidence. The style of Hojazadhe is similar to the style of Gazzâlî in this respect.

In his work, Hojazadhe mentions the view of Gazzâlî about philosophers and their bases: According to the transfer of Gazzâlî from the philosophers, Zayd will not be aware and knowledgeable of the changed / renewed states of Allah Zayd if he obeys or rebels against Allah. Because Allah does not know Zayd as personally. Because Zayd is a king and acts. If this person is not known, his situation and situation are unknown. In this case, according to philosophers, Allah does not know that Zayd is disbelievers or Muslims. It is not only person-specific, but absolute and complex, that only a person is a curse or a Muslim. Because the states and actions are separated from each other by the division of time and the conflict of persons. Allah is unaware that the knowledge / wisdom is involved in time and its variable states.

Conclusion and Discussion

As mentioned above, we can separate three opinions on this issue

Allah knows only Himself. He knows himself and His creatures in a comprehensive way. Allah knows absolutely all things that are holistic and partial.

How is the conflict in this matter possible to know without knowing and changing ignorance of the original, almighty, and changing minds of God? It is the question. This is a matter of philosophers trying to solve, trying to find a suitable exit. In this regard, philosophers are divided into three views. These are the second and third views that interest us in this context, which are the preferred views of Muslim scholars and philosophers. Avicenna sees the second view, that Allah is not everything, but that he knows it by wisdom, that the knowledge does not take place under time, and that the knowledge of the partials necessitates a change in the mind. Hojazade and Gazzali preferred the view of the third view, that Allah knows all the beings and all the complexes with absolute knowledge, despite the difference of evidence and style between them and the change of the method of proof.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Korkmaz, M. ve Osmanoğlu, C. (2019).

“Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi”,

Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (Ek Sayı 1): 951-967

Geliş Tarihi / Received Date: 16.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.01.2019

Araştırma Makalesi

KÜRESELLEŞMENİN BİREY VE TOPLUM HAYATINA ETKİLERİ VE DİN EĞİTİMİ*

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Bölümü

mkorkmaz@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6873-4313

Dr. Öğr. Üyesi Cemil OSMANOĞLU

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

osmanoglu@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3088-8357

Öz

Küreselleşme dünyanın global bir köy haline gelmesi, zaman ve mekana ilişkin kısıtlamaların azalması, toplumsal ve kültürel benzeşmelerin artması, tepkilerin ortaklaşması olarak açıklanabilir. Bu süreci coğrafi keşiflerle başlatanlar olduğu gibi, yakın çağda ortaya çıkan teknolojik araçlarla başlatanlar da vardır. Sinema, Televizyon, internet, cep telefonu vb. gelişmeler bu süreci daha da hızlandırmıştır. Bütün bu teknolojik vasıtalar çeşitli imkanlar, fırsatlar sunmakla birlikte, çok büyük tehditler ve tehlikeler de getirmektedir.

Nitekim küreselleşme, Batı kültürü ya da Amerikan kültürü denilen davranış kalıplarını, yaşam biçimini tüm dünyaya yaymaktadır. Aynı türden davranış ve yaşam biçimleri teknolojik araçlar vasıtasıyla, tüm dünyaya ihraç edilmektedir. Bunlar da geleneksel toplumların yapılarını, insan ilişkilerini, aile hayatını ve değerlerini değiştirmektedir. Dolayısıyla, hem toplum hem de bireyler pek çok açıdan bu yeni duruma uyum sağlamakta zorlanmakta, derin krizler yaşamaktadır.

Kimileri bu problemlerden kurtulmak için küreselleşme ve onun getirdiği araç ve imkânlardan uzak durulabileceğini savunmakta, hatta bütün bunlara karşı savaş açmaktadırlar. Oysa bu durum daha işin başından küreselleşen dünyaya teslim olmak anlamına gelmektedir. Bu noktada, yapılması gereken şey, küreselleşme gerçeği karşısında ayakta kalabilmek için gerekli zihinsel bilgi, beceri, ahlaki tutum, değer ve davranışları bireylere kazandırabilmektir. Bu çerçevede, bu makalede, küreselleşmenin birey ve toplum hayatına getirdiği tehditler, çeşitli karşıtlıklar üzerinden ele alınmış, bunları aşabilmek için bireylere nasıl bir din eğitimi verilebileceğine ilişkin temellendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Birey, Toplum, Din Eğitimi.

* Bu makale, yazarların 17-20 Nisan tarihlerinde Kırgızistan’da gerçekleştirilen, “Göç, Yoksulluk ve Kimlik” Temalı Uluslararası Orta Asya Sempozyum’da sundukları “Küreselleşme ve Teknolojik Dönüşümün Birey ve Toplum Hayatına Etkileri: Zenginleşen Köyün Yoksul ve Yalnız Sahipleri” adlı bildirinin geliştirilmiş halidir.

THE EFFECTS OF GLOBALIZATION ON SOCIETY AND INDIVIDUAL LIFE AND RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

Globalization can be explained as the globalization of the world as a global village, the reduction of time and space constraints, the increase of social and cultural similarities, the unification of reactions and lifestyles. Some people start this process with the geographical discoveries. The others start with the technological tools that emerged in the near future. Cinema, Television, internet, mobile phone etc. developments has accelerated this process further. All of these technological tools offer various possibilities, but also bring with them huge threats and dangers.

As a matter of fact, globalization spreads Western culture or American culture, behavior patterns and lifestyle to the whole world. The same kind of behavior and lifestyles are exported all over the world with technological tools. They change the structures of family life, human relationships, and values of traditional societies. Therefore, both society and individuals have difficulty in adapting to this new situation in many respects and have deep crises.

Some argue that globalization and the means and opportunities that it brings can be avoided in order to get rid of these problems. However, this means to surrender to the globalized world from the beginning. At this point, what needs to be done is to provide individuals with the necessary mental knowledge, skills, moral attitudes, values and behaviors to survive in the face of globalization. In this paper, it will focus on the threats of globalization to the life of the individual and society, and to make some basics on how to provide training for individuals in order to overcome them.

Keywords: Globalization, Individual, Society, Religious Education.

1. GİRİŞ

1.1. Küreselleşme Kavramı Üzerine

Küreselleşme ilgili literatürde, toplumsal, kültürel, siyasal çoğu zaman da ekonomik olguların değişerek, küresel ölçekli hale gelmesi ya da ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olgular üzerindeki yerel, bölgesel ya da coğrafi kısıtlamaların azalarak, dünyanın giderek ortak bir toplumsal alana, mekâna ya da pazara dönüşmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme, dünyanın küçülmesi ve küresel bir köy haline gelmesi anlamına gelmektedir (Robertson, 1998).

Küreselleşme kavramı ilk planda ekonomi ile ilişkili bir kavram olarak algılanmaktadır. Zira, üretim ve iletişim mekanizmaları tarafından tüm dünyaya pazarlanan ürünler, bir anda yayılmakta; aynı zaman diliminde Orta Asya steplerinden Afrika çöllerine, Hindistan'daki bir kasabadan Güneye Amerika yerlilerinin köylerine kadar ulaşabilmektedir. Bunun bir üst örneği olarak, hemen hemen aynı ya da benzer şekilde dizayn edilmiş AVM'leri dünyanın hemen her büyük şehrinde görmek mümkündür. "Kapitalizm" adı verilen bu yeni ekonomi biçimi kendinden önce var olanları (yerel üretim, tüketim, yaşam biçimlerini ve alışkanlıklarını) ya yok ederek, ya talan ederek, ya da hor görerek kendine yer açmakta ve kendi sistemini kurmaktadır (Koç, 2003).

Küreselleşme, aynı zamanda dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olayların dünyanın başka toplumları üzerinde de etkili olması ve toplumlar

arasındaki “karşılıklı bağımlılığın giderek artması” ile ilişkili bir süreçtir. Ekonomik, siyasi ve kültürel bakımlardan güçlü olanla zayıf olanlar arasında karşılıklı bağımlılıklar, çoğu zaman da bağımlılıkları tetiklemiş, birçok ülkeyi maddi parametrelerin yanında kültür ithal eder hale getirmiştir. Bu gün karşılıklı bağımlılık ve bağımlılıklarla beraber birçok ülke, millet veya bölge birbirine, geçmişte hiç olmadığı kadar güçlü bağlarla bağlanmış durumdadır. Bugün birçok yönetim, küresel örgütlerin kontrol ve denetiminde, çok uluslu şirketlerin, büyük kapitallerin sermaye çarkları arasına girmiş, ithalat-ihracat dengeleri bağlamında dış müdahalelere varan sorunlarla karşı karşıya kalmış ve kimi örneklerde de görüldüğü gibi yer yer de yönetilemez hale gelmiştir (Aydın ve Osmanoglu, 2016).

Günümüzde etkisini iyece artırmış olan küresel sermaye ve son dönemde her tarafta yaygınlaşmaya başlayan çok uluslu şirketler, yarattıkları maddi dinamiklerle küresel hareketliliğin aktörleri olmuş, ülkeler, milletler hatta bir bakıma kültürler neredeyse maddi gelişmişlik seviyelerine göre derecelendirilir olmuştur. Örneğin gelişmiş, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler veya birinci, ikinci ve üçüncü dünya ülkeleri gibi tasnifler bu bakış açısının açık göstergelerindedir. Böyle bir ayırım, maddi anlamda yeterince güce sahip olmayan ya da teknolojik imkânları Batılı ülkelere daha geride olan ülkelerin, gelişmek ve mevcut durumdan kurtulmak için “ileri” ülkeleri taklit etmeleri gerektiği gibi bir algı yaratmıştır. Bu algı küreselleşmenin dönüştürücü etkisini ve gücünü artırmış ve bu sayede sadece ekonomik ve maddi mekanizmalar değil, bunların arkasındaki değerler, yaşam biçimleri de dünyanın geri kalan ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu durum, küreselleşmenin bir proje olduğunu akla getirmektedir (Aydın ve Osmanoglu, 2016).

Bu genel giriş çerçevesinde bu makalede küreselleşmenin ne olduğu, küreselleşmenin birey ve toplum hayatına etkileri ve söz konusu etkiler karşısında nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiği konusu ele alınmıştır. Araştırma teorik bir çalışmadır ve literatür taraması tekniğine dayanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada konuyla ilgili kitap, makale, tez vb. kaynaklardan yararlanmıştır.

1.2. Küreselleşmeye Farklı Bakışlar

Son yüz yılda hayatımızı daha derinden etkilemekle birlikte, aslında küreselleşme yeni başlayan bir husus değildir. Zira, bunu coğrafi keşiflerle başlatanlar bulunmaktadır. Afrika'nın köleleştirilmesi, pek çok yerde yerel kültürlerin yok edilmesi, sanayi devrimi ve ulus devletlerin doğuşu ile gelişen ekonomik işleyişlerin evrensel bir hegemonya haline gelerek tüm dünyayı kaplaması küreselleşmenin geçirdiği süreçleri anlamamızı kolaylaştırmaktadır (Talas-Kaya, 2007).

Küreselleşme üzerine kafa yoran bilim adamlarından biri olan Ritzer, yukarıda anlatılan bu süreci “*McDonaldslaşma*” kavramıyla açıklamaktadır (Ritzer, 1996). Gerçekten de gerek büyük alışveriş merkezlerinde gerekse eski şehirlerin yenileşme derdine düşmüş mahallelerinde de artık “*McDonaldslaşma*” kavramı ile izah edilen bu sürecin örneklerine rastlamak mümkündür. Buna göre, tüketim kültürünün çarkları arasında, sürekli bir koşuşturmanın içindeki insanlar aynı şeyleri yemeye, aynı şeyleri içmeye, aynı şeyleri giymeye, aynı şeyleri dinlemeye/izlemeye başlamıştır. Bir benzetme yapılacak olursa bu durum, Aytmatov’un ifadesiyle, bir anlamda “*mankurtlaşmak*” olarak da açıklanabilir. (Aytmatov, 2001). Buradan da anlaşılacağı üzere, aslında küreselleşme sadece ekonomik boyutu ilgilendiren bir olgu değil aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve kültürel boyutları da olan karmaşık bir olgudur. Nitekim, bu kitle üretim ve tüketim mantığı içerisinde sadece basit gündelik yaşamlar değil, inançlar, değerler, kültür, sanat ve edebiyat da tüketilmekte ve gündelik heveslere, maddi beklentilere hoyratça heba edilebilmektedir. Dolayısıyla küreselleşme aynı zamanda çok yönlü bir kuşatmadır, da denebilir.

Küreselleşme baş döndürücü bir değişim ve dönüşüm süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm sürecine yüklenen anlamlar farklılaşmaktadır. Peter L. Berger gibi kimi sosyologlar küreselleşmenin çeşitli imkân ve riskler barındırdığını söylerler. Onun gibi düşünürler, küreselleşmenin aynı zamanda kültürel bir kuşatma olduğuna ve bunun içinde de Amerikan kültürünün yönlendirici ve baskın bir unsur olduğuna dikkat çekerler (Berger, 2003). Bugün kot pantolon, tişört giyme, dövme yaptırma, hamburger-kola, cips tüketme, pop müzik dinleme gibi neredeyse tüm dünyada görülen ve “Amerikanlaşma” denilen bir trendin göstergeleridir. Bu değişim sadece gençleri etkilememekte, çocuk, ergen, yaşlı hemen hemen herkes bir şekilde kendini bu benzeşme ve tek tipleşme selinin içinde bulabilmektedir. Elbette bu benzeşme süreci insanların sadece psikolojilerini etkilememekte, bütçelerini de zorlayarak onları yeni bir hayat tarzına yöneltmektedir (Talas, 2003).

Küreselleşme aynı zamanda yereli, yerel değerleri yok eden; geleneğin ve geleneksel değerlerin içini boşaltan bir anlama da sahiptir. Küreselleşmenin geleneksel yapıları tehdit eden ve sürekli tüketime ve değişime zorlayan bu baskın karakteri pek çokları tarafından dillendirilen bir husustur. Kimileri bu özelliğinden dolayı küreselleşmeyi dünyadaki her türlü bunalımın, felaketin temel sebebi saymaktadır. Dolayısıyla böyle bir olguya karşı toptan bir savaş verilmesi, onun enstrümanlarından (televizyon, bilgisayar, internet, telefon, gazete vb.) uzak durulması gerektiğini savunmaktadırlar. Kimileri ise bunun kaçınılmaz bir süreç olduğunu ve ona direnmenin anlamsız olduğunu söylemektedirler. Berger gibi sosyologlar ise, bu süreci körü körüne savunmanın ya da reddetmenin, veya onu yok saymanın ideolojik bir tavır olduğunu

söyler ve bütün bunların pek bir anlamının olmadığına dikkat çeker. Zira o küreselleşmeyi hepten kötü saymaz. Her ne kadar dünyayı tehdit eden yönleri olsa da küreselleşmenin yeni fırsatlar sunan, çığır açan yönlerinin de olduğunu ifade eder (Berger, 2003).

Gerçekten de küreselleşmenin en büyük etkisi ulaşım, haberleşme, iletişim alanları ile bunların alt yapısını oluşturan bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanmıştır. Burada sözü edilen vasıtalar insanların hayatlarını kolaylaştırmakta, uzakları yakın kılmakta, bir tuş, bir dokunuşla, ona yeni fırsatlar ve özgürlük alanları sunmaktadır. Örneğin bilgisayar ve internet teknolojisi evlerimize dünyanın kütüphanelerini, keşiflerini, işimize yarayacak teknik bilgileri, dünyanın en önemli mucitlerini, eğitimcilerini karşımıza getirebilmektedir.

Bütün bu olumlu taraflarına rağmen, küreselleşmenin ya da küreselleşen bilgi, değer ya da uygulamaların bir nevi taşıyıcısı olan televizyon, bilgisayar, internet, telefon, sosyal medya vb. araçlar insanların gündelik yaşamlarını çok yönlü olarak etkilemekte, bilhassa günlük yaşam pratiklerini derinden etkileyerek; kılık-kıyafet, yeme-içme, seyahat, iletişim, etkileşim, yaşam tarzları vb. birçok alışkanlığı dönüştürmektedir. Bütün bu değişim ve dönüşümlerin tetikleyicisi olan küreselleşme karşısında taraf ya da karşıt olmak sorunu çözmek anlamına gelmemektedir. Bunun için söz konusu olgunun etkilerini, sonuçlarını daha bir salim kafayla ve yüksek bir bilinçle tartışıp, değerlendirmek, buna yönelik işlevsel olabilecek karar ve eylemlere girişmek daha doğru bir yol olsa gerektir.

2. KÜRESELLEŞMENİN BİREY VE TOPLUM HAYATINA ETKİLERİ

Son yüzyılda ortaya çıkan hemen her alandaki yeni keşifler, icatlar, ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmeler günümüz insanların hayatlarını bir şekilde etkilemiştir. Televizyonun haber aracı olmaktan eğlence aracına evrilmesi ve son elli yılda uydu antenleri vasıtasıyla tüm dünyayı kaplaması küreselleşme olgusunu daha bir tetiklemiştir. Bununla birlikte, özellikle son yıllarda hızla yaygınlaşan internet ve sosyal medya, yarattığı ilişki ağları ve iletişim biçimleriyle küreselleşme sürecine yeni bir boyut katmıştır. Küreselleşme, bu yeni enstrümanları maharetiyle, bir tuş ya da bir tıklamayla dünyanın her hangi bir yerinde olup biten hemen her şeyi anında erişilebilir kılarak, küreselleştirebilmekte, görünürlüğü ve popülerliği artırabilmektedir. Belki de insanlık tarihinde toplumlar ilk defa bu kadar geniş çapta ve hızda söz konusu etkilere açık hale gelmişler, dolayısıyla geniş kitleleri, toplumları etkilemek, yönlendirmek daha da kolaylaşmıştır. Dolayısıyla artık küreselleşmenin bir yaşam biçimi ve zihniyeti ifade ettiği söylenebilir (Keyman ve Sarıbay, 1998). Bu çerçeveden küreselleşmenin birey ve toplum hayatına getirdiği çeşitli imkanların ve kısmen olumlu etkilerinin yanında olumsuz bir takım etkilerinden söz etmek de mümkündür. Aşağıda

küreselleşmenin birey ve toplum hayatına etkileri, mukayeseli bir şekilde belli başlıklar altında ele alınmaya çalışılmıştır.

2.1. Yakınlığa Karşı Uzaklık

Küreselleşmenin insan yaşamına olan etkilerinden birisi her şeye yaklaşma imkanı ve hissi sağlamasıdır. Küreselleşme, enstrümanları maharetiyle, bir tuş ya da bir tıklamayla dünyanın her hangi bir yerinde olup biten hemen her şeyi anında erişilebilir kılmaktadır. Bugün pazarlama ve reklam teknikleri bir ürünün çeşitli kalitedeki seçeneklerini sunarak, ulaşılmak istenen çıkarlar için, gerektiğinde kurnazlığı ve başkalarının değerlerini hiçe sayabilen farklı alternatifler ortaya koyarak, insana hemen her şeye ulaşabileceği hissini vermektedir. Ayrıca, küresel iletişim araçları, insanlara dünyanın herhangi bir köşesindeki insanlarla tanışma, onunla irtibat kurma imkânı sunmaktadır. Nitekim bugün sosyal medya araçları sayesinde, farklı ülkelerden, kültürlerden insanlar aynı platformlarda buluşmakta, aynı paylaşımlarda bulunmakta, hatta bir araya gelip ortak etkinlikler düzenleyebilmektedirler. Son yıllarda farklı ülkelerden gençler arasında arkadaşlıkların arttığı bilinen bir gerçektir. Ne var ki aynı kişi gün geçtikçe, başta kendisi olmak üzere, hemen yanı başındakilerden uzaklaşmaktadır. Daha dün kadar kendi küçük dünyasında (aile, komşu, köylü, mahalleli) mutlu, mesut yaşayan birinin birden bire kendini küresel bir sahnenin acımasız ve rekabetçi ilişkiler ağı içinde bulması, onu o ana kadar hiç tanık olmadığı ölçüde büyük bir yalnızlığın ve kaybolmuşluğun içine itebilmektedir. Bu durum insanlığın yeni bir dönüm noktasına geldiğin şeklinde yorumlanmaktadır (Ulagay, 2001).

Bu çağın insanın en büyük sorunlarından birisi de kendini ve varoluş gayesini bilmemesi ya da unutmuş olmasıdır. Bu bilinçsizlik hali, onu kendi öz tabiatından yani fitratından uzaklaştırmakta, kendi yaradılış gayesine aykırı bir yaşam sürmesine yol açmaktadır. Durum böyle olunca, sürekli bir stres ve anksiyete hali yaşamaktadır. Başta İslam olmak üzere, bütün geleneksel dinler insanı kendi özünü tanımaya ve kendisini anlamaya davet etmektedir. Buna ilave olarak, çağımızın insanı sadece kendini unutmakla kalmamış, kendi annesini, babasını, yakın akraba çevresini, komşularını, dünya üzerindeki açları, muhtaçları unutmuştur. Kentleşmenin ve modernleşmenin getirdiği bu yeni yaşam tarzında insanlar, apartman dairelerinde yanı başındaki komşularından habersiz bir hayat sürmeye başlamışlardır. Böylece, insanlar kendi sorunları, yalnızlıkları, acıları ile baş başa kalmış, bu acıları dindirecek başka yollar arayışı içine girmiştir. Bu anlamda küreselleşmenin bir kimlik ve kişilik krizine dönüştüğü rahatlıkla söylenebilir (Eroğlu, 1999).

2.2. Hükümranlığa Karşı Mekânsızlık

Küreselleşmenin sunduğu araçlar insan hareketliliklerini, görünürdeki etkileşimleri kolaylaştırmıştır. Kolaylaşan ulaşım, etkileşim ve iletişim biçimleri bireylerin ve toplumların zaman ve mekân algısını da dönüştürmüş, her şeye hükümrân olduğu algısına yol açmıştır. Günümüzde insanoğlu bazen dünyanın zirvelerinde, bazen okyanusun en köşe bucak yerlerinde, bazen de uzayın derinliklerinde yeni keşifler yapma ve yaşam alanları bulma telaşındadır. Nitekim dünyada neredeyse keşfedilmeyen yer kalmamış gibidir. Artık ticari amaçla, aya seyahat planları ve uzayın derinliklerine yolculuk rezervasyonları yapılmaktadır. Bununla birlikte, dünyaya hatta uzaya hakim olduğu yanılgısında olan insanoğlu, gerçekte nereye ait olduğunu bilmeden, tam bir mekansızlık girdabının içinde bocalayıp durmaktadır. Nitekim, daha elli-altmış yıl öncesinde insanlar kendilerini, ekip-biçtikleri topraklara ait hissedip, onunla bütünleşirken, bugünün insanı kendini hiçbir yere ait hissetmemekte, dünya gezegeninde oradan oraya savrulmaktadır. Bu anlamda küreselleşme “dünya vatandaşlığı” gibi kavramlara atıf yaparken aslında, vatan ve mekan bilincini kaybetmiş göçebe bir toplum ortaya çıkarmıştır. Gerek savaşlar, gerek tabii afetler, gerek ekonomik nedenler bu durumu daha bir tetiklemiştir.

Gelişen, çeşitlenen ulaşım imkânları, maliyetlerin düşmesi, rekabet ve maddi refahın artışına da bağlı olarak birçok insanın bir yerden bir başka yere kolayca hareket edebilme kabiliyetini artırmıştır. Böylece birçok kaynağa, imkana erişim kolaylaşmıştır. İş gücü imkânları artmış, yeni iş sahalarına erişim kolaylaşmıştır. Geliştirilen akıllı sistemler, robot teknolojileri iş gücüne, maliyetlere, üretim sürecine olumlu yönde katkı sağlamıştır (Aydın ve Osmanoğlu, 2016). Bununla birlikte, bu çarkların arasına sıkışan insanlar işsiz kalma, daha çok çalışma, daha yoğun stres gibi yeni zorlukların pençesinde kalmışlar, günden güne insanlığını, insan onurunu kaybeder hale gelmişlerdir.

2.3. Hazcılığa Karşı Tatminsizlik ve Huzursuzluk

Küreselleşmenin birey ve toplum hayatına soktuğu en büyük yanılsamalardan birisi de “haz ve hız”dır. Bu çağın insanı herkesten önce, farklı olan her şeyi tatmaya, kullanmaya, yaşamaya kendini adanmış gibidir. Nitekim bugün çocuklar, gençler hatta yetişkinler yeni çıkan bir ürünü bir an önce giyme, tatma, deneme telaşına düşmüşlerdir. Öte yandan televizyonda, internette, hemen her köşe başında karşımıza çıkan reklam sektörü kullanılmakta olan her ürünün kısa bir süre sonra eskidiğini, daha yenisinin, daha iyisinin üretildiğini, mutlaka bunun denenmesi gerektiğini pompalamaktadır. Dolayısıyla bugünün insanının en büyük sorunlarından birisi de elindeki ile mutlu olamamak, onun tadını

çıkaramamaktır. Hız ve haz kültürünün bugünün insanın ruhunda oluşturduğu boşluklar hiçbir dünyevi, maddi imkânla kapanabilecek gibi değildir. Durum böyle olunca, kendini kaybeden kimi insanlar ruhlarındaki açlığı alkol, uyuşturucu, cinsel sapkınlıklar vb. ile doldurmaya çalışmakta; tatminsizlik ve çaresizlik girdabının içinde yuvarlanıp durmaktadırlar.

Her şeyin hızla eskidiği, değerini yitirdiği ve yenisinin üretildiği bir dünyada bütün bu değişim süreçlerinden etkilenmemek elbette kolay değildir. Zira, böyle bir dünyada ekonomik olarak güçlü olanlar yeni olanı denerken; böyle bir imkana sahip olmayan ve olup bitenlerin gerçek mahiyetinin farkına varamayanlar da sürekli bir çaresizlik, yoksunluk, öfke psikolojisi yaşamaktadırlar. Geçmişte çok azıyla yetinen ve mutlu olabilen insanlar bugün ellerindeki sayısız nimetlerle aynı huzuru yaşayamamaktadırlar. Örneğin, bundan 50- 60 yıl önce, bireyler, bir kuru ekmekle, tahtadan bir oyuncakla, bir çift lastik ayakkabı ya da az yamalı bir elbise ile mutlu iken, bugün tıka basa dolu buzdolapları, açık büfe sofralar, onlarca çeşit oyuncak, ayakkabı ya da kıyafetler bugünün insanlarını mutlu etmede yetersiz kalmaktadır. Maalesef bu sorunlar tek tek bireyleri etkilemekle kalmamış, arkadaşlık ilişkileri, evlilikler, aile hayatı da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

2.4. Zenginliğe Karşı Yoksulluk

Bugün hemen her alanda insanların hayatını kolaylaştıracak yüzlerce, binlerce ürün üretilmiştir. Büyük bir süpermarkete girilince görüleceği üzere, akla hayale gelmeyen teknik araç ve malzemeler insanların hizmetine sunulmuştur. Aynı şekilde gerek ulaşım, gerek ev yaşamı, gerek sağlık, gerek eğitim vs. alanlarda da yüzlerce alternatif bulunmaktadır. Dolayısıyla, açlık, susuzluk ve imkansızlıkla boğuşan toplumları bir tarafa koyacak olursak, bugünün insanı düne göre, müthiş bir zengin hayatı sürmektedir. Bunca imkanlara rağmen bugünün insanı, müthiş bir ruhi yoksunluk ve yoksulluk içindedir. O, hem bireysel hem de toplumsal olarak gün geçtikçe daha da fakirleşmektedir. Bugünün insanı kendiyile, bedeniyle bile barışık değildir. Verilenle mutlu değildir. Kimisi rengini, kimisi şeklini, hatta kimisi cinsiyetini ve kimliğini değiştirme sorunu yaşamaktadır. Dolayısıyla bugünün insanı varlık içinde yokluk ve yoksulluk yaşamaktadır.

Diğer taraftan bugünün insanı gerçek sevgiyi ve dostluğu unutmaya başlamıştır. Gün geçtikçe çocuklar anne-babalarından, anne-babalar evlatlarından daha az sevgi görmeye başlamıştır. Yetimhanelerin, huzurevlerinin artması, hastane köşelerinde insanların günlerce kapılarını çalacak bir ziyaretçi beklemeleri, bayramlarda anne-babaların, akrabaların değil de otellerin ziyaret edilmeye başlanması bunun başka göstergeleridir. Dolayısıyla küreselleşme, geleneksel kültür yapılarında, örf, adet ve geleneklerde bir çözülme, hatta toplumsal bir çöküşü getirmiştir denebilir (Talas ve Kaya, 2007).

2.5. Farklılığa Karşı Tek Tipçilik

Küreselleşmenin öne çıkardığı kavramlardan birisi de birey ve bireyselliktir. Bu yeni durumda birey, içinde bulunduğu toplum yapısından ayrılmakta, onlardan farklı olmak için gerektiğinde savaş vermeyi göze alabilmektedir. Aslında bireyselleşmenin olumlu tarafları da söz konusu olabilir. Eğer birey doğru bir değerlendirme ve bilinç düzeyine sahip olmuşsa, başta kendinin doğru ve yanlışlarını, içinde yaşadığı toplumun, kültürün olumlu-sorunlu yanlarını, kendini kuşatmakta olan küresel dünyanın fayda ve zararlarını sorgulayabilir. Bütün bunlar karşısında pro-aktif bir rol üstlenerek, gerek kendinin gerek içinde yaşadığı toplumun ve dünyanın içinden geçtiği buhranlara çözümler üretebilir. Ne var ki, bu sanıldığı kadar kolay bir durum değildir. Nitekim küresel çağın iletişim araçları olan televizyon, sinema, internet vb. açık bir mesaj olarak, bugünün insanın özgür, özgün ve farklı olmasını öğütlemektedir. Sayar'ın ifadesiyle bugünün insanı "özgürlüğün baş dönmesi" diye tanımlanan bir sürecin içindedir (Sayar, 2013). Bugün gerek kıyafette, gerek kullanılan eşyalarda/vasıtalarda, gerekse fiziki görünümde neredeyse herkes çevresindekilerden farklı, özgün olma derindedir. Oysa bu bir illüzyondan ibarettir. Aslında herkes bu tutum ve davranışlarıyla tam bir tek tipçiliği yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu sürecin içindeki herkes teknolojik araçların gizli amacına bir şekilde hizmet etmiş durumdadır.

2.6. Bilgi Çokluğuna Karşı Cahillik

Küreselleşme süreci bilgi, iletişim vasıtalarını yaygın, kalıcı ve daha ucuz hale getirmiştir. Birçok iletişim kanalıyla istediği yerle istediği zamanda geçmişte hiç olmadığı kadar kolay ve ucuz haberleşebilmekte, bir tuşla dünyanın her hangi bir yerinde yaşanan gelişmeden haberdar olabilmektedir. Elektronik kaynakların artması basım ve yayın faaliyetlerindeki ulaşım ve maliyet engellerini azaltarak bilgiye erişimi kolaylaştırmıştır. Bu gün dünyanın birçok üniversitesinde yer alan akademik yayınların tam metnine, kütüphanelerdeki sayısız esere, söz konusu yerlere gitmek zorunda kalınmadan, belli bir ücret ya da abonelik kaydıyla erişmek mümkündür (Aydın ve Osmanoğlu, 2016). Buna rağmen, tüm dünyada okuma oranları gün geçtikçe azalmaktadır. Öte yandan pek çok çevre tarafından başta üniversiteler olmak üzere, üretilen bilgilerin niteliğiyle ilgili tartışmalar da devam etmektedir. Akademik camiada durum böyle iken, genel halk tabakasında da bunun benzeri bir süreç yaşanmaktadır.

Bugün elimizdeki telefonlar, evimizdeki televizyon ve bilgisayarlar sayesinde dünyanın bilgisi bir tık ötededir. Her hangi bir kişi, kavram, yer konusunda saniyeler içinde kitaplar dolusu bilgiye ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte, bu malumat deryasının içinde neyin hakikat, neyin hayal, neyin gerçek, neyin yalan, neyin doğru, neyin yanlış ve çarpıtma olduğunu anlamak

oldukça güçleşmiştir. Doğal olarak bu deryanın içinden doğru olanları seçebilmek oldukça zorlaşmıştır. Bu belli bir beceri istemektedir ve bu beceri de herkeste olmadığı için, insanlar yalan yanlış her bilgiyi, her haberi gerçek zannedebilmekte; bunları kör bir ideoloji ile savunabilmektedir. Günümüzde televizyon ve internet bilgi aracı olmaktan çok eğlence aracı haline gelmiştir. Aynı şekilde bireyler ve toplumlar hızlı bir şekilde okumaktan izlemeye ve eğlenmeye geçmektedirler. Bugün gerçekten derinlikli okuyan, düşünen, sorgulayan, fikir üreten kişi sayısı (örneğin üniversite öğrencileri) gittikçe azalmaktadır. Dolayısıyla sığlık, yüzeysellik, cahillik her geçen gün daha çok yayılmaktadır, denilebilir.

2.7. Değerliliğe Karşı Değersizlik

İnsanı ve insanlığı ayakta tutan en önemli hususlardan birisi elbette inançlar ve değerlerdir. Değerlerin olmadığı bir yerde orman kanunları geçerli olmaya başlar. Bugün dünyamıza baktığımızda küreselleşmenin ve kapitalizmin ekonomik çıkarlar, daha fazla haz ve lüks uğruna gerek tabiatı, gerek insanları ve toplumları sömürdüğü bir gerçektir. Bitmek bilmeyen savaşlar, terör olayları bunun en açık göstergesidir. Dökülen kan ve gözyaşı, kaybolan hayatlar, denizde boğulan çocuklar uygar dünyanın çok da umurunda değildir. Ne acıdır ki, bütün bunlar medya araçlarının daha fazla rating alma gayesine hizmet etmediği sürece gündeme bile gelmemektedir.

Küreselleşme birey ve toplum hayatındaki hakikat ve değer anlayışlarını, geleneksel dünya görüşlerini de sarsmış ve değiştirmeye başlamıştır. Bu gün yaşanan değer ve hakikat kaybı, anlamın buharlaşması, her söyleneni, her yapılanı meşrulaştırmakta, “şeytani olanı” belirsizleştirmektedir. Hakikate ilişkin, doğru-yanlış, günah-sevap, güzel-çirkin, iyi-kötü gibi kavramların anlamlarında yaşanan değişimler, kırılma ya bozulmalara büyük metropollerde üretim-tüketim çarkları arasında kaybolmanın verdiği derin çatlaklar da eklenince günümüz insanının ciddi bir anlam, kişilik ve kimlik krizine sürüklendiği söylenebilir. Elbette bu kriz sosyal hayatın her yanını etkileyebilmiş, bu noktada din ve inanca ilişkin bilgi, değer, davranış ve tutumlar da bundan çok yönlü biçimde nasibini almış durumdadır. Sadece gazetelerin üçüncü sayfalarına veya televizyon haberlerine bakıldığında bile, bugünlerde vefa, diğergamlık, kardeşlik, sabır, sorumluluk, şefkat, saygı, alçakgönüllülük, şükür/kanaatkarlık, alınteri, iffet, dürüstlük vb. değerlerin hızlı bir şekilde kaybolmakta olduğu gerçeği ile karşı karşıya olduğumuzu görülecektir. Bu anlamda küreselleşmenin iyiyi, iyiliği değil, kötüyü ve kötülükleri küreselleştirdiğinden de söz edilebilir (Köylü, 2006).

3. KÜRESELLEŞMEYE KARŞI NASIL BİR DİN EĞİTİMİ

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu sonuçlar her bakımdan bireyleri ve toplumları etkilemeye devam etmektedir ve elbette gelecekte de etkileyecektir. Burada üzerinde durulması gereken husus bu etkilenmeler karşısında kimlerin, nasıl tedbirler alacağı, bu etkilenmelerin nasıl daha aza indirilebileceğidir. Bütün bu olumsuz sonuçları daha aza indirme, insanların ve toplumların hayatını güvence altına alma ve onlara daha anlamlı bir hayat sunma konusunda bilimsel gelişmelerin ve teknolojinin ortaya koyabileceği çözümler soru işaretleri barındırmaktadır. Zira insanların hayatlarını kolaylaştırma, onlara konfor sağlama adına geliştirilen her yeni ürün, bilimsel ve teknolojik gelişme yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. İnsan ilişkilerini düzenleme, onların haklarını koruma adına geliştirilen kanunlar ise elbette gereksiz değildir. Ancak, bunlar bile beklenen sonuçları ortaya çıkaramamakta; birey ve toplum hayatındaki yıkımları, adaletsizlikleri sonlandırmakta yetersiz kalmaktadır.

İnsanın hırsını, tamahını, dürtülerini kontrol edebilecek mekanizma, elbette yine kendi bilinci ve vicdanıdır. Daha önce, yakın çağda akıl ve akılcılıkla bu sorunların üstesinden gelinebileceği düşünülmüştür. Ne var ki, dinden koparılmış bir akıl insanın anlam arayışına ve yaşadığı krizlere çare olamamıştır. Dolayısıyla, burada yine din, birey, toplum ilişkisinin yeniden düşünülmesi gerektiği söylenebilir. Zira birey zihinsel, duygusal, sosyal, dini ve ahlaki açıdan geliştirilebilirse, muhtemelen yukarıda sözü edilen sorunlar karşısında daha az etkilenecek ve bu sorunların çözümü için daha duyarlı olabilecektir. Bu anlamda bireylerin vicdan gelişimine katkıda bulunabilecek en önemli alanın din/ahlak eğitimi olduğu söylenebilir (Köylü, 2006)

Gerek içinde yaşadığımız toplumda gerekse dünyada gerçekleştirilen eğitim ve din eğitimi uygulamalarına bakıldığında, bir takım sorunların olduğu aşikârdır. Zira, içinden geçtiğimiz süreçte, bireysel ve toplumsal sorunların gün geçtikçe artması, söz konusu eğitimlerin bireylerin bilincini ve vicdanını geliştirme noktasında sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede küreselleşme olgusunun yukarıda ana hatlarıyla açıklanmış özellikleri, bireysel ve toplumsal etkileri, din eğitiminin felsefesini, teori ve pratiğini, yeni bir bakışla ele almayı gerektirmektedir, denebilir. Zira, kendi içsel gerçekliğine aşırı derecede odaklanmış; buna karşın küreselleşmenin birey ve toplum hayatındaki etkilerine, dünyada olup bitenlere, küresel ölçekli sorunlara yabancı bir din eğitiminin öğrencileri bu yeni açık toplum şartlarına ve meydan okumalara hazırlayamayacağı söylenebilir.

Küreselleşme gerçeği hesaba katıldığında, akla şu sorular gelmektedir. Küreselleşme şartlarında din eğitiminin felsefesi, temel ilke ve amaçları, yöntemleri, araç gereçleri, değerlendirme usulleri... nasıl olmalıdır? Din eğitimi yürütecek öğretmenler nasıl bir

anlayışla yetiştirilmelidir? Öğretim programları ve ders kitapları ile diğer yardımcı materyaller nasıl bir içeriğe sahip olmalı ve bunlar hangi mantıkla kurgulanmalıdır? Elbette bunlara başka sorular da ilave edilebilir. Bunların her biri ayrı ayrı tartışılması gereken, çok boyutlu ve derinlikli sorulardır. Burada sadece din eğitimi felsefesi üzerinde durulmuştur.

Din eğitimi felsefesi din eğitimi faaliyetlerini kılavuzlayan en genel yaklaşım, bakış açısı ve perspektif olarak algılanabilir. Eğitim felsefelerinin belli bir varlık, bilgi ve değer ekseninde inşa edildiği düşünüldüğünde, din eğitimi felsefesinin de belli bir varlık, bilgi ve değer anlayışına yaslanması gerektiği kendiliğinden anlaşılabilir.

Küreselleşen dünyada öğrencileri, yukarıda ortaya konan açmazlar ekseninde oluşan savrulmalardan koruyan, çoğulcu ve açık toplum şartlarına hazırlayan bir din eğitimi nasıl bir varlık anlayışına dayanmalıdır? Bu varlık anlayışı hangi bileşenlerden oluşmalıdır? Bu bileşenler arasındaki ilişkiler nasıl bir mantıkla yapılandırılmalıdır? Konu din eğitimi olunca bahsedilen varlık anlayışının din, insan ve eğitim gerçeği hesaba katılarak oluşturulması gerektiği söylenebilir. Burada din, insan ve eğitim olgularının öncelikle ne'liğine odaklanmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi dinin genel geçer bir tarifi yoktur. Dinlerin içerisinden yapılan tanımlarla, dinlere dışarıdan bakanların yaptığı tanımlar arasında farklılıklar vardır. Yine farklı dinlerin kendilerince yaptıkları birçok din tanımı vardır. Küreselleşme bağlamında din eğitimi politika ve uygulamalarına yön veren ve din eğitimi felsefesinin temel belirleyicilerinden olan din olgusunu tanımlarken nasıl bir tavır takınılmalıdır? Öncelikle, din ya da daha öznel anlamıyla inanma, evrensel bir gerçekliktir. O, tarih boyunca insanlığı ilgilendiren, dahası, yaşı insanın yaşına eşit olan bir olgudur. Çoğu zaman aşkın bir varlığa bağlanma ve bu bağlılığın gereği olan bilgi, beceri ve tutumlarla tezahür edip insan, kültür, coğrafya gibi faktörlerle etkileşerek belli bir kurumsal kimliğe bürünerek kendini dışa vuran din olgusunun çağlar boyunca, farklı coğrafyalarda farklı şekiller aldığı bilinen bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle farklı din tanımları, tasvirleri, tahlil ve kategorilendirmeleri yapılagelmiştir. İşte bu çoğulluk içerisinde dini evrensel bir insan gerçekliği olarak algılayıp onu farklı yönleriyle öğretime konu edinmek (İnanç, ibadet, ahlak, tarih vb.) gerekmektedir. Din ister belli bir din içerisinden, ister dışarıdan, daha seküler bakış açılarıyla anlaşılıp, tanımlansın, onun evrensel bir hakikat olduğu gerçeği değişmeyecektir. Din eğitimi felsefesinin yaslandığı varlık tasavvurunun en önemli belirleyicilerinden olan din, tarih boyunca insanlığı öyle ya da böyle etkilemiştir, halen de çok yönlü biçimde etkilemektedir. Bu etkiyi farklı boyutlarıyla, güncel, eleştirel ve dinamik bir düzlemde öğretime konu etmek, küreselleşme bağlamında oluşan dinsel yabancılaşma, ön yargı ve cehaletle baş etmede

önemli bir fonksiyon görecektir. Din, küreselleşme şartlarında oluşan ve yukarıda değinilen hazcılık, huzursuzluk, tektipçilik, değersizlik, yoksulluk gibi kayıpları telafi etmesi muhtemel, zengin bir muhtevaya sahiptir.

Din eğitimi uygulamalarının hayati, bilimsel gelişmeleri, dini hakikatleri görmezden gelmemesi, dini okuryazarlığı geliştirmesi gerekmektedir. Din, inanç, ibadet, muamelat, ahlak gibi içerikleri ile yadsınamaz bir gerçeklik olarak öğretime konu edilmelidir. Bu konu edilmiş ister doktriner bir anlayışla, isterse çoğulcu ve nesnel bir tavırla olsun, din konusunda sahipsiz bilgilendirmeyi esas almayan herhangi bir yaklaşımın küreselleşmenin doğurduğu şartlarla baş etmesinin zor olacağı aşıkardır. Din öğretimi kendi olgusunu iyi tanımak, sistematik, tutarlı ve anlamlı bir şekilde temellendirmek durumundadır. Zira, bu olgu tanınmadan verilen eğitim başarısız olacaktır. Yine ister sıradan bir insan vatandaşı, ister dindar bir mümin yetiştirilmek istensin, yanlış bilgiler üzerine yapılan eğitimin sonucunda istenen amaçlara ulaşamayacak; ortak vasfi yanlış anlama, yok sayma, cehalet, dinsel yabancılaşma, çatışma vb. olan sonuçlarla karşı karşıya kalacaktır. Aslında tüm bunlar küreselleşme şartlarında doğan zehirleyici çıktılar olup, din eğitiminin temelde mücadele etmesi gereken sosyal problemlerin başında gelmektedir.

Din eğitimi felsefesinin dayandığı varlık tasavvurunun ikinci bileşeni insandır. İnsan değişen ve değişmeyen boyutlarıyla nasıl bir varlıktır? Bu gün nasıl anlaşılmalıdır? Küreselleşme şartlarında nasıl kavranmalıdır? Din eğitimi felsefesi bağlamında nasıl anlaşılmalıdır? Tüm bu sorular aslında çok yönlü incelemeleri gerektirecek boyuttadır. Meseleye, İslam dini açısından bakıldığında insanın, yeryüzünün sahibi değil, halifesi olduğu gerçeği ile karşılaşırız. Bununla birlikte, onu yani insanı nasıl anlarsak anlayalım, onun canlı varlıklar içerisinde aklını kullanabilen, kültür, sanat, bilim, felsefe vb. üretebilen tek varlık olduğu bir hakikattir.

İnsanın hayata, varlığa, olup biten şeylere anlam katan, değer yükleyen en önemli canlı varlık olduğu gerçeğinden yola çıkıldığında ve onun bu ayırt edici 'üstün' vasıfları hesaba katılırsa, din eğitimi felsefesinin temelindeki insanın en genel anlamıyla insan olduğu anlaşılacaktır. İnsan, üstün ve korunması gereken en önemli canlı varlıktır. İnsanı bu düzlemde anlamamanın en kolay yolu, onu temel insan hakları ekseninde kavramaktır. Bu kavrayış, insana kul olarak bakan dinlerin, vatandaş olarak bakan devletlerin, ya da söz gelimi evlat olarak bakan ebeveynin bakış açısını dışarıda bırakmaz. Din eğitimi felsefesinde bu insan, bir mümin olabileceği gibi, bir vatandaş, bir evlat, bir asker, öğretmen, işçi vb. de olabilir. Tüm bunlar en temelde insandır ve önemlidir. O halde din eğitimi insana bakarken gerek amaçları, gerek muhtevası, gerekse eğitim araç ve yöntemleriyle, insanın fitratını

korumayı ve onun niteliklerini geliştirmeyi merkeze almalıdır.

İnsanın üstün menfaatlerini, izzet ve şerefini yüceltme anlayışına yaslanan bir din eğitimi, insani olanı dışlayamaz, görmezden gelemez. Kendi gibi olmayanı yok sayan, ötekileştirip yabancılaştıran, daha sonra da yok olmaya aday gören, dışlayıcı tavırların arkasında, insanı yanlış kavrayan bakış açıları vardır. Bu tip yaklaşımlar, dinlerin içerisinde olabileceği gibi, laik, seküler bakış açılarından da kaynaklanabilir. Onun için insanı kendi gerçekliği içinde kavramak, onun hakkını, izzet ve şerefini korumak din eğitiminin önemli görevlerindedir. Bu bakış açısı küreselleşen dünyada adeta bir oyuncak haline gelen, günlük tüketim çarklarının ağında debelenen, teknolojiye esir olan insanın şeref ve izzetinin korunması adına önemlidir. Böyle bir din eğitimi maddi olarak zenginleştikçe manen yoksullaşan, teknolojik imkânları arttıkça asosyalleşen, bilgi imkânlarının artmasına rağmen gittikçe cahilleşen, böylece gün geçtikçe daha edilginleşip, nesneleşen insana kendi gerçeğini, hayatın anlamını, hakikatin bilgisini yeniden hatırlatacak ve bu savrulmalara karşı takınması gereken tavır, sahip olması gereken bilgi, beceri, donanım noktasında belki de en büyük destek ve rehber olacaktır.

Din eğitimi felsefesinin varlık tasavvurunu oluşturan diğer bileşen ise, bu iki gerçeği birleştiren, onlara anlam katan, kültürel birikim ve değerlerdir. İnsanın din ile ilişkisi bağlamında oluşan din kültürü ile bunu dışında kalan diğer maddi, manevi kültürel bileşenler, tarihsel, kültürel ve coğrafi yapılar din eğitimi bağlamında nasıl anlaşılmalı ve uygulamaya dahil edilmelidir? İnsanlık tarihinden bu yana üretilmiş birçok maddi, manevi kültürel birikim ve değer bulunmaktadır. Söz konusu birikim ve değerler bu günkü yerimizi anlamlandırmada, geleceği planlamada bize ışık tutan yapı taşlarıdır. Bu tarihsel miras, acısıyla tatlısıyla ve elbette barındırdığı birçok tecrübeyle bu günkü sorunlarımıza ve bunların çözümüne da ışık tutacak derinliktedir. Bu anlamda kültürel mirası doğru tanımak, anlamak ve öğretime konu etmek küreselleşme bağlamında oldukça önemli bir konudur.

Yerel ve evrensel ölçekli değerleri, sorunları anlarken, kültürel mirası donuk, cansız ve değişime kapalı bir tavırla değil, etkin bir özne olarak, eleştirel bir tavırla, kültürel zenginleşme ve kültürel okuma yazma becerisini artırıcı bir tarzda ele almak gerekmektedir. Geçmişin ön yargılarını, hatalarını aynen tekrar eden kültürel ve tarihsel hafıza, bu gün ayak bağı olacak ve belki de tarihin tekerrür etmesine yol açacaktır. Bunun için kültürel mirası değişime açık bir perspektifle okumak son derece önemlidir. Küreselleşen dünyada bu günkü neslin sahip olması gereken en önemli yeterliklerden birisi değişimi ve sürekliliği anlamaktır. Özellikle çoğulcu açık toplum şartlarında farklılıklardan öğrenmek, farklılıklara açık olmak ya da farklılıkları yönetme becerisine sahip olmak daha bir önem kazanmıştır. Tüm bu

yeterliklerin oluşabilmesi için öğrencinin değişim ve farklılıklar konusunda bütüncül bir algıya ve kapasiteye sahip olması gerekmektedir.

Coğrafi mirasa gelince küreselleşmenin zararlı etkileriyle hesaplaşma amacı taşıyan bir din eğitiminin coğrafi mirası da tüm insanlığın ortak değeri olarak anlaması ve onu tüketilecek bir mal ya da meta olarak değil, geçmişin emaneti ve geleceğin sermayesi bilinciyle öğretime konu etmesi gerektiği açıktır. Din eğitimi, kapitalizm ve vahşi modernleşmenin tabiat ve ekosisteme verdiği zararları mutlaka kendine konu edinmek durumundadır. Küreselleşmenin çevreye verdiği zararın geri dönüşü olmayacak boyutlara yaklaştığı günümüzde, din eğitimi faaliyetlerinin tabiata duyarlı, onu tüketmenin aksine, onunla barışık ve onun yenilenmesine katkı sağlayan bireyler yetiştirmeye çalışması önemlidir. Bu anlamda din eğitimi kainattaki varlıklara bir emanet bilinciyle yaklaşabilecek bir nesil yetiştirmeyi hedeflemelidir.

4. SONUÇ

Gün geçtikçe artan bir hız ve yoğunlukla küreselleşmenin tüm dünyayı kuşattığı bir gerçekliktir. Dolayısıyla küreselleşme hem bireyleri hem toplumları derinden etkilemektedir. Küreselleşmenin birey ve toplum hayatına getirdiği kısmen olumlu etkilerin, çeşitli imkanların yanında bir tür kültür aktarımına, yaşam biçimi değişikliğine ve zihniyet dönüşümüne yol açtığı da söylenebilir. Bu yeni zihniyet, birey ve başta aile olmak üzere, geleneksel toplum yapılarını derinden etkilemektedir. Üretim-tüketim çarkı arasına giren günümüz insanı neyi, niçin ve ne kadar alıp, kullanacağına (güncel tabirle tüketiceğine), nasıl yaşayacağına, nerede duracağına ilişkin açık bir bilinç kaybı yaşamaktadır. Tam anlamıyla modern bir tüketim aracına dönüşen insan, moda, reklam, pazar üçgeninde sağa sola savrulmakta bir türlü kendi olamamaktadır.

Hakikate ilişkin değer ve algılayışların parçalanması, kültürel ve dinsel melezleşme, kimlik ve kişilik bağlamında “ben”in yitimi ya da anlam arayışı ve dünya görüşü noktasında yaşanan “merkez kaybı” gibi bazı sonuçlarından dolayı sıkça eleştirilmekte olan küreselleşmenin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılabilmesi veya azaltılabilmesi kolay değildir. Küreselleşme ile körü körüne çarpışmak veya her şeyi akışına bırakmak çözüm olmayacaktır. Bütün bu sorunlarla baş edebilmek en temel de bir bilinç meselesidir. Bu çerçevede, öncelikle bireyleri sorgulayıcı, eleştirel bir zihniyetle donatmak, birey-birey, birey-toplum arasındaki bağları güçlendiren mekanizmaları canlı tutmak veya oluşturmak, bireyleri çevrelerinde ve dünyada yaşanan sorunlara karşı daha duyarlı yetiştirmek ve bunlarla ilgili top yekûn politikalar, projeler geliştirmek son derece önemlidir.

Eğitim sistemlerinin gün geçtikçe derinleşen anlam kaybı ve kimlik yitimi gibi sorunlar karşısında kendilerini gözden geçirmeleri ve yetişmekte olan kuşaklara öncelikle sağlıklı bir

kimlik, toplumsal ve kültürel aidiyet duygusu kazandırmaları gerekmektedir. Bu çerçevede dünyada olup biten hemen her şeyden anında haberdar olabilen günümüzün gencine önce kendisi, değerleri, inanç ve kültürü öğretilmeli; kendi kültürünün, eylemlerinin aktif bir öznesi olması sağlanmalıdır. Zira, kendini tanımadan, kültürünü, inanç ve değerlerini özümsemeden, belli bir bilinç kazanmadan açılacağı dış dünya onu yutabilecek, küreselleşmenin enstrümanları arasında o kaybolup gidebilecektir. Bu noktada varlık, bilgi ve değer ekseninde doğru kurgulanmış; tüm girdileri, süreçleri ve çıktıları iyi hesaplanmış bir din eğitimi felsefesi ve modeli geliştirmek gerekmektedir.

Böyle bir felsefeyle geliştirilecek eğitim uygulamalarında, birey kendini, toplumunu, inanç ve değerlerini, varlıkların kâinattaki işlevini, insanın rol ve sorumluluklarını doğru öğrenebilirse, yukarıda sözü edilen olumsuzluklardan daha az etkilenebilecektir. İnsan salt bir üretim-tüketim nesnesi değil, yeryüzünün halifesidir. Dahası çevreyi kuşatan varlıklar, eşya ya da kaynaklar sınırsızca tüketilecek şeyler olmayıp, insana emanet edilmiştir. İnsan da bir birine emanet edilmiştir. İşte, din eğitimi uygulamalarıyla, bütün bu varlıklara ve insana emanet bilinciyle yaklaşan bir neslin yetiştirilmesi hedeflenmelidir. Eğitim sistemlerinin tüm işleyişinde bu hassasiyetin gözetilmesi halinde, küreselleşmenin dayattığı hususlarla çok daha sağlıklı bir zeminde baş edilebilir. Hem kendini hem de diğer canlı ve cansız varlıkları doğal bir yaşam döngüsünün ve varlık dünyasının ayrılmaz parçası gören; saygıya, sorumluluğa dayalı bir dünya görüşü, kendi arzu ve ihtiyaçlarını yaşamın merkezine koyarak, her şeyi bencilce kendi gündelik arzularına kurban etmeyi öne çıkaran yaklaşımın önüne geçilebilir. Küreselleşme şartlarında bu günün çocuk ve gençlerine kazandırılması gereken en temel değerlerden birisi işte bu hakikat anlayışı ve dünya görüşüdür.

Küreselleşmenin getirdiği sorunların çözümü noktasında inisiyatif alabilecek bireylerin yetiştirilmesi, söz konusu sorunları çözümünde yeni projelerin geliştirilmesi, yeni ve farklı işbirliği yollarının aranması kaçınılmazdır. Tüm bunlar eğitim sistemlerinin karşısında ciddi bir sorun olarak beklemektedir. Teknolojik imkânların baş döndürücü bir hızla geliştiği dünyamızda yetişmekte olan neslin teknolojinin anlam ve önemini doğru kavraması, bu araçları doğru kullanması gerekmektedir. Bu bakımdan onların öncelikle, teknolojinin kendilerine, çevrelerine, kendi kültür, inanç ve değerlerine yabancılaştırıcı etkilerini tanıyabilecek yeterliklerle donatılması da son derece önemlidir. Okulda verilen eğitim kitle iletişim araçlarının olumsuz etkilerinden korunma noktasında çoğu zaman yeterli olamamaktadır. Bunun için ailenin ve geniş toplumsal kesimlerin çeşitli vasıtalarla güçlü bir şekilde bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan örgün, yaygın tüm eğitim sisteminin yaşamla bir bütün halinde ele alınması, devletlerce tüm vasıtalarla top yekûn bir politika geliştirilmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. Şevki ve Osmanoğlu, Cemil (2016), Kültürlerarası Din Eğitimi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Aytmatov, Cengiz (2001), Gün Olur Asra Bedel, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Berger, Peter L. (2003), “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Canbolat, İbrahim (2002), Küreselleşen Dünya ve Türkiye, Vipaş Yayınları, Bursa.
- Eroğlu, Feyzullah (1999), “Küreselleşme Süreci ve Kimlik Krizi”, Türk Yurdu, Mart- Mayıs, C. 19, S. 139-141, s.s. 147-151.
- Keyman, E. Fuat, Sarıbay A. Yaşar (1998), Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslâm, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Koç, Mustafa (2003), “Küreselleşmenin Sosyolojik Boyutları” Küreselleşme ve Psikiyatri, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara.
- Köylü, Mustafa (2006), Küresel Ahlak Eğitimi, Dem Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, George (1996), McDonaldization of Society, Sage Publication, London.
- Robertson, Roland (1998), Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Sayar, Kemal, (2013), Özgürlüğün Baş Dönmesi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Talas Mustafa, Kaya Yaşar (2007), Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları, Tübar-XXII-/2007-Güz/,ss.149-160.
- Talas, Mustafa (2003), Küreselleşme ve Türkiye’de Kültür Politikaları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Ulagay, Osman (2001), Küreselleşme Korkusu, Timaş Yayınları, İstanbul.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Alkan, Y. (2019). "Tevrat'ta Adalet, İktisadi Adalet, Prosedürel Adalet, İsrailoğulları ve Yahudilerin İktisadi Etkileri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 968-976
Geliş Tarihi / Received Date: 07.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 03.01.2019

Araştırma Makalesi

TEVRAT'TA ADALET, İKTİSADİ ADALET, PROSEDÜREL ADALET, İSRAİLOĞULLARI VE YAHUDİLERİN İKTİSADİ ETKİLERİ

Dr. Yaşar ALKAN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisat Bölümü

yasaralkanxxx@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9553-5646

Öz

Bu çalışmada ilk olarak İsrailoğulları'nın tarihsel süreçte Mısır'daki hayatları hakkında bilgiler verilecektir. Firavun'un baskısından kurtuluş ve takriben Mısır'dan çıkıştan sonra yaşadıkları toplumlarda iktisadi yaşama sağladıkları katkılar değerlendirilecektir. Amaç kapsamında Hz. Musa'ya vahyedilen Tevrat ile birlikte gerçekleştirdikleri iktisadi faaliyetler belirli mantık silsilesi içinde analiz edilecektir. Bu bağlamda Tevrat'ta adaletle yönelik olan ayetler ele alınacaktır. Sonra iktisadi adaletle ve prosedürel adaletle ilişkin ayetler irdelenecektir. Özellikle İsrailoğulları'nın ve Yahudilerin faizi yorumlama biçimlerinin dünya iktisat sistemine etkileri farklı bir bakış açısıyla incelenecektir. Tevrat'tan hareketle İsrailoğullarının ve Yahudilerin dünya adalet ve iktisadi adalet tarihindeki konumlarına dair yorumlar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tevrat, İsrailoğulları, Yahudiler, Adalet, İktisadi Adalet.

JUSTICE, ECONOMIC JUSTICE, PROCEDURAL JUSTICE, ISRAELITES IN TORAH AND ECONOMIC INFLUENCES OF JEWS

Abstract

In this study, information about historical process on the Israelites life in Egypt will be given firstly. Then, their liberation from Pharaoh's pressure, and the contributions that they made to the economic life in the societies which they lived in after their exodus from Egypt, will be evaluated. Within the scope of purpose, the Torah that was revealed to Moses together with the economic activities will be analyzed in a certain series of thoughts. Throughout this context, the verses about justice in the Torah will be discussed. Next, verses related to economic justice and procedural justice will be addressed. Especially, the effects of Israelites and Jews on the world's economic system from a different point of view will be examined. Eventually, there will be comments from the Torah on the position of the Israelites and Jews in the history of world justice and economic justice.

Keywords: Torah, Israelites, Jews, Justice, Economic Justice.

1. GİRİŞ

Toplumların ekonomik aktiviteleri ve aralarındaki ilişkinin düzeyi onların değer yargıları ve inançları tarafından belirlenmektedir. Nitekim ister tek isterse çok tanrılı dinlere göre yaşayan veyahut herhangi bir ilaha inanmayan kişilerin ve halkların inşa ettiği sosyal, siyasal, iktisadi ve hukuki yapı onlardan bağımsız olmamıştır. Monoteist deliller üzerine

kurulu Tevrat ve zikredilen kitaba bağılı hayatını sürdüren İsrailoğulları, -iyi veya kötü zamanlar geçirseler de- günümüze değin varlıklarını sürdürmeleriyle ekonomik sistemlerin önemli aktörlerinden olmuşlardır. Dolayısıyla bu kısımda vahyin yazılı metnini ihtiva eden Tevrat'ta adaletin ve iktisadi adaletin nasıl ele alındığı incelenecektir.

İnsanlık tarihi boyunca ekonomik faaliyetlerin eyleyicisi konumundaki bireyler ve onların işlemlerine etki eden inançlar, değerler, dinler kapsamlı sistemi analiz edebilmek için önem arz etmiştir. Nitekim ister tek isterse çok tanrılı dinlere göre yaşayan veyahut herhangi bir ilaha inanmayan kişilerin ve toplumların inşa ettiği sosyal, siyasal, iktisadi ve hukuki yapı onlardan bağımsız olmamıştır. Buradan hareketle monoteist deliller üzerine kurulu Tevrat ve zikredilen kitaba bağılı hayatını sürdüren İsrailoğulları, iyi veya kötü zamanlar geçirse de günümüze değin varlığını sürdürmesiyle ekonomik sistemlerin önemli aktörlerinden olmuştur.

Hız Yusuf'un Mısır'a gelmesinden sonra rivayetlere göre bütün İsrailoğulları'nın göç edip eşit, özgür, refah içinde ve vatandaş statüsünde yaşaması dikkat çekicidir. Hiksoslar¹ döneminde bu haklara kavuşan İsrailoğulları zaman içerisinde yerli hükümdarlar olan Firavunların mahiyetindeki köleler haline gelmişlerdir. Uzun müddet bu statüde yaşamak zorunda kaldıktan sonra Hz. Musa'nın önderliğinde çıkışı (*exodus*) gerçekleştirerek esaretten kurtularak dini ve siyasi birliği oluşturmuşlardır (Bayrakdar, 2016: 27-28). Bu süreç gayri insani muamelelere maruz kalıp da özgürlüğü elde eden bir topluluğun medeniyet inşasını gözler önüne sermesi hasebiyle iktisadi adaletin tesisine yönelik eylem tipini gerekçelendirme amacı güden bilim insanlarına, düşünörlere etkileyici örnekler sunmaktadır.

Tevrat ile hayatını şekillendirme saikiyle yaşayıp buna da riayet ederler ise kendilerine rableri tarafından büyük bir ödöl bahşedileceğinin ümidini taşıyan İsrailoğulları 'On Emir' nispetinde hareket etmişlerdir. Dünyevi çıkarlar için gayri meşru işlere sapmama, çalmama, hakkaniyete uygun şahitlik yapma, anne ve baba ile komşulara iyi davranmaya yönelik emirler (Adam vd., 2015: 70) iman eden kişinin hayatını belirli bir disiplin sistemi içine almaktadır. Rasyonel davranışı zorunlu olmasının yanında cazip hale getiren kutsal metin, olumlanan faaliyetlere bağılı olarak daha fazlasını da umut ettirmektedir. Zira "İsraililer bu kurallara göre yaşayıp ibadet ederse Tanrı onlara Kenan diyarını² vaat ediyordu" (Montefiore, 2016: 19). Kurtuluş baskıdan, zulüm ve haksızlıktan azade olmak için mallarıyla ve canlarıyla cihat karşılığında dünya hâkimiyetiyle birlikte gelecekte sosyal prestiji de içermektedir. Rab eğer emirlerine uyarlar ise onları Firavun'un esaretinden kurtardığı gibi gettolardan da kurtaracak bir kurtarıcıdır (Weber, 1978: 527'den aktaran Duran, 2017: 52). Nihayetinde hem bu dünyada hem

¹ Yabancı krallar

² "Rab Yehova'nın Sina Dağı'nda verdiği 'On emri' yerme getirmeleri karşılığında İsrail kavmine peygamberleri aracılığıyla vaat ettiği bu Kenan diyarı, hiçbir yokluğun ulaşamadığı, huzur, özgürlük ve sağlık dolu bir bolluk ülkesiydi" (Anıl, 2006: 31).

de ötesinde iyiliği, güzelliği, mükâfatı bahşedeceğini söyleyen ilahın teşviki çalışmayı, üretmeyi, düzgün yaşayıp beşeri ilişkileri geliştirmeyi mümkün kılmaktadır.

Hız. Musa'ya rabbi tarafından vahyedilen Tevrat içerdiği emirler, yasaklar, yetkiler ve öğütler ile yol gösterici olmuştur. Toplumun gelişimini teşvik eden en temel unsurlardan mülkiyet hakkı hırsızlık yasaklanarak koruma altına alınmıştır. Bu önlem hem siyasi hem de aynı zamanda dini bir emirdir. Böylece kişilere, ailelere toprak üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi insana Allah'ın bir lütfu olarak kabul edilmiştir. Koruyucu, düzenleyici ve denetleyici emirlerle donatılan yönetici elit nezdinde devlet aygıtı, mülkiyetin güvenliğini sağlamakla yükümlü asli görevli sayılmıştır (Wilson, 1997: 26-29'dan aktaran Ersoy, 2015: 30).

2. TEVRAT'TA ADALETE YÖNELİK AYETLER

Tevrat'ta adaletle yönelik ayetlerden bazılarında Tanrı tarafından söylenen hususlar şunlardır: Duruşmalarda sırf çoğunluktan korkularak adaletten uzaklaşılmasını men eden Rab, kullarına zenginlerin ve güç sahiplerinin baskılarından dolayı haktan sapacak uygulamalara meyletmemelerini emretmektedir (Mısırdan Çıkış-Bölüm 23/ 2-6). Yoksulları ve komşuları ayrıcalıklı kılmayıp onlar için de ne şekilde olması gerekiyorsa öyle yargılama yapılmasını buyurmaktadır (Levililer-Bölüm 19/ 15). Dolayısıyla ilgili kişilerin -ister İsraili kardeşi ister yabancı biri olsun- ve onların ihtilaflarını tarafgirlikle değil Rabbin yasağı nasıl çözmeyi emrediyorsa ona uygun olarak karara bağlamak gerekmektedir (Yasa'nın Tekrarı-Bölüm 1/ 16).

Tanrı, insanların irade gösterip O'nun vahyine yönelirlerse lütuf olarak her kentte adil yargıçlar ve yöneticiler atanmasını sağlayacağını bildirmektedir (Yasa'nın Tekrarı-Bölüm 16/ 18). Rab, bu şekilde davranan (ilahi emirlere riayet eden) Davut'a hükümler vererek yönettiği diyarlarda (bütün İsrail'de) kudretli kılmıştır. Halkına adaletle muamele etmesinin yollarını göstermiş ve yöntemlerini öğretmiştir (Samuel-Bölüm 8/ 15). Dolayısıyla buna yönelik olarak işleri yürütürken ehil bir kralın yasaları ve adaleti bilen kişilere danışması geleneği anlatılmaktadır (Ester-Bölüm 1/ 13). İlim sahiplerinden faydalanarak toplumun ihtiyaçlarını tatmin eden meclislerin varlığı ayetlerde gözler önüne serilmektedir. Buradan hareketle adaletin tesisi için oluşturulan sistematik danışma hiyerarşisinin ilahi adaletten kaynaklandığı ayetlerden anlaşılabilir.

Oğulları ve aile üyeleri haksızlık yapsa ve Tanrı'nın adaletine karşı gelip isyan etse bile eğer kişi doğru yolda ise (hem bu dünyada hem de Rab indinde) hakkaniyete uygun şekilde olması gereken üst konuma gelebilecektir (Eyüp-Bölüm 8/ 3-6). Gerektiğinde şefkat ve merhamet ile adalet sağlanırken yeri geldiğinde kılıç cezasının öfkesi ve korkusuyla

adaletin var olduğu görülecektir (Eyüp-Bölüm 19/ 29). Bundan ötürü bireyler her halükarda vahyin yol göstericiliğinden sapmamalıdır.

Aklın yaşta değil başta olduğu, bu bilinçten hareketle adaleti tesis edecek kişilerin yaşına değil bilgisine bakıldığı, Rabbin emrettiklerine yönelenlerin hangi yaşta olursa olsun hakkaniyete uygun davranabilecekleri belirtilmektedir (Eyüp-Bölüm 32/ 9). Çünkü her şeye gücü yeten Tanrı kesinlikle kötülük etmez. Adaletin terazisini saptırmaz. O'nun çizdiği sınırlara biat eden adil olur. Rab her kuluna yapıp ettiklerine göre davranır ki adaletten nefret edeni hükümranlık makamından indirir ve onun yerine adil davranacak başka kullarını getirir (Eyüp-Bölüm 34/ 12-24). Çünkü Tanrı kendine ve vahyine alçak gönüllükle uyanlara hakkın uygulanış yöntemini öğreterek adalet yolunda öncülük etmektedir (Mezmurlar-Bölüm 25/ 9). Aksine davranan yani yoksullardan adaleti esirgeyenler, halk içindeki düşkünlerin haklarını ellerinden alanlar, öksüzlerin mallarını yağmalayanlar ve adil olmayan yasalar çıkararak Tanrı'nın gazabına uğrayacaktır (Yeşaya-Bölüm 10/ 1-3). Nitekim Rab, Ezra'ya Fırat'ın batı yakasındaki bölgede yaşayan tüm halka Tanrı bilgeliği uyarınca adalet sağlamaları için yargıçlar atmasını emreder. Tanrı'nın Yasası'na ve kralın buyruklarına uymayanların ya ölümle, ya hapsedilerek, ya sürgünle ya da mallarına el konularak cezalandırılması gerektiği söylenmektedir (Ezra-Bölüm 7/25-26).

2.1. Tevrat'ta İktisadi Adaletle Yönelik Ayetler

Tanrı, Tevrat içinde insanları uyarmakta, öğüt vermekte ve eğer emirlere, yasaklara, salahiyetlere riayet ederlerse ödülleri bahşedeceğini müjdelemektedir. Dolayısıyla beşeri ilişkilerin çoğunun temelini oluşturan ekonomik aktivitelerin düzgün yapılmasına yönelik ayetler bulunmaktadır. Tevrat'ta iktisadi adaleti salık veren ayetler şu şekildedir: Hem yerlilerin hem de yabancıların karşılıklı ticaretleri sonucu dostluk, akrabalık, bereket elde edilebilir. Bununla beraber boş olan topraklar sürülüp ekilerek ürün bolluğu sağlanır (Tekvin-Bölüm 34/ 10-21; Tekvin-Bölüm 42/ 34). Ekonomik bolluğu sağlayacak ticaret sayesinde insanlar refaha kavuşabilir. Öyle ki bu durum annesinin Massa Kralı Lemuel'e öğütlerinde görülmektedir. Güçlü bir kadının ailesini koruyup, kollayıp bereketlendirmesi ve gereksiz işlerden sakındırması gibi yetkin bir kral da günlerini zevk ve sefa içinde değil halkının iyiliğini gözeterek geçirmelidir. Toplumu dinamik hale getirecek, akıllı tüccarları şehirlere çekecek, mal ve hizmet akımını daimi kılacak yöntemleri uygulamalıdır (Özdeyişler-Bölüm 31/ 1-31). Aynı zamanda halkın toplanma günlerinde, ibadet törenlerinde çeşitli ürünler, eşyalar, hizmetler sunulmaktadır. Kurbanlar kesilir ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Bereket

onları kuşatmaktadır. Alış verişi artıran, şehirlere canlılık getiren bu gibi özel organizasyonların varlığı mühimdir (Nehemya-Bölüm 12/ 43; Nehemya-Bölüm 13/ 15-16).

Fakirler, parası olmayanlar, yolda kalmışlar için su, parasız-bedelsiz şarap ve süt vardır. Tanrı onlara parayı neden ekmek olmayan şeye ve emeklerini doyurmayan yani çalışmalarının karşılığını tam vermeyen şeylere harcamakta olduklarını düşünüp ibret almaları için sormaktadır. Rablerini dikkatle dinlemelerini, iyi olan şeyleri yemelerini ve bolluğun, bereketin, verimliliğin tadını çıkarmalarını öğütlemektedir (Yeşaya-Bölüm 55/ 1-2). Kullar zikredilenlere, vahyedilenlere uyarılarsa ve Rabbi O'nun söylediği şekilde anarlarsa, emirler doğrultusunda yaşarlarsa Tanrı onlara Mısır'da bulunanların emeğini ve ticaretini bahşedecektir (Yeşaya-Bölüm 45/ 14). Aksi yönde davranışlar ise yıkılma gününde insanı ticaretin, malın, zenginliğin, pazarların, gemicilerin, kılavuzların, kalafatçıların, alışveriş edenlerin, cenk adamlarının ve içindeki bütün cumhurun fayda vermeyeceği bir konuma sürükler (Hezekiel-Bölüm 27/ 27). Nitekim Rab, ayetlerine uymayanları daha önce yaptığı gibi, ileride uyulmazsa olacağını vaat ettiği üzere anılan zamanlarda yıkıma uğratmaktadır. Ölçeği küçültüp fiyatı artıran, buğday satabilme adına Sebt gününün geçmesi için dua eden ve buğday yerine süprüntüsünü satmayı arzulayan, hileli tartan, mazlumları bir çift çarığa satın almak isteyen inatçı zorbaları terbiye etmek için ülkeyi kıtlıkla imtihan etmiştir (Amos-Bölüm 8/ 1-11).

Tapınmak için put yapmayı, taş sütun dikmeyi veya onları simgeleyen oyma taşlar koymayarak Rabbin nimetlerine mazhar olunabilir. Nitekim Tanrı Şabat günlerini tutan, tapınağa saygı gösteren kullarına lütufkâr olacağını bildirmektedir. Kurallarımın göre hayatınızı sürdürürseniz ve buyruklarımı yerine getirirseniz yağmurları zamanında yağdıracağım diyen Rab, inananları sosyal ve ekonomik refah ile müjdelemektedir. Vahye uydukları takdirde toprak ürün verecek, ağaçlar meyveler sunacak, ülkede barış sağlanacak, düşmanlar kılıç darbeleriyle kovalanacak, verimli ürün bolluğundan yeni ürünlere yer bulmak için eskileri boşaltılacak ve iman edenler başı dik yaşayacaktır (Levililer-Bölüm 26/ 1-13).

2.2. Tevrat'ta Prosedürel Adalet Yönelik Ayetler

Tevrat içinde işlerin ve işlemlerin hangi prosedürler dâhilinde ne şekilde yapılmasını emreden ayetler bulunmaktadır. Hukuki ve ekonomik konularda nasıl bir usul izlenmesi gerektiğini öğreten ilgili emirler muhataplarına yol gösterici etkilere sahiptir. Zikredilen hususlara ilişkin bazı ayetler şunlardır: Miras dağıtımında akrabaların önceliği Tevrat'ta da belirtilmektedir. Eğer kardeşlerden biri yoksullaşıp tarlalarına, mallarına sahip çıkamayacak duruma gelirse onları almada rüçhan hakkı akrabalarıdır. Böyle bir aile üyesi veya akraba yok ise toprağı satın alan kişi, satanın durumu düzelir de geri almak ister ise bedeli ödendiği

takdirde toprağı geri vermelidir (Levililer-Bölüm 25/ 24-28). Mücbir sebepler yüzünden İsraili bir kişi yoksullaşıp kendini köle olarak satmak zorunda kalırsa kardeşleri (akrabaları) onu fidye ödeyip kurtarabilirler (Levililer-Bölüm 25/ 47-55).

Altı gün çalışıp yedinci gün dinlenmeyi emreden Rab, bayramlar hususunda da benzer bir usül ile hareket edilmesini söylemektedir. Ekmek yapımı, onlardan ne kadarının sunulacağı, adaklar gibi konularda da öğütler verilmektedir (Levililer-Bölüm 23/ 1-44). Vergilendirme konusunda Levililer'e, kâhinlere, ezgicilere, kapı nöbetçilerine, tapınağın diğer hizmetçilerine ve görevlilerine herhangi bir yükümlülük olmaması dikkat çekicidir (Ezra-Bölüm 7/24).

Evlilik akdi üzerine yapılan işlemler de belirli bir prosedür dahilinde olmaktadır. Fakat Rab, vahye aykırı davranan halkların murdarlıklarla doldurduğu ülkelerde ikamet eden insanlarla nikâh yapma noktasında şartlar ortaya koymaktadır. Bu şekilde olanlara kız vermemeyi, oğlan almamayı emretmektedir. İman edenlere onların iyiliğı ve esenliğı için çalışmayı men etmektedir. Eğer söylenene uygun davranırlar ise güç bularak iyi ürünler yiyeceklerini ve ülkeyi sonsuza dek oğullarına miras bıracaklarını söylemektedir (Ezra-Bölüm 9/10-12). Vahye rağmen yabancı kadınlarla evlenmiş olan İsraili erkeklere üç gün içinde Yerusâlim'de toplanmaları için duyuru yapılmıştır. Bu sürede gelmeyenlerin mallarına el konularak sürgünden dönenler topluluğuna atılmaları kararlaştırılmıştır. Ezra'nın bu konuda onlardan günahlarını açıklamalarını istemesi ve onların kabul ederek isteneni yapacaklarına dair söz vermesi ayetlere bağlılık gösterilmesi bakımından mühimdir. Topluluk adına önderlerin söz alıp muhakeme edecek yargıçlara riayet edeceklerine dair teminat vermesi usül üzerine uzlaşa açısından çarpıcıdır. Zikredilen durumdaki kişiler karlılarını kovup işledikleri suç için 'suç sunusu' olarak sürüden koç sunmuşlardır (Ezra-Bölüm 10/2-44). Tanrı'nın kanununa göre işlenen cürmün cezası için öngörülen prosedür, emsal hususlarda izlenmesi gereken faaliyet silsilesi açısından yol göstericidir.

İnsanları köleleştiren uygulamalardan olan faiz (bir istisnası olmakla birlikte) Yahudilikte yasaklanmaktadır. Tevrat'ta Yahudi ile Yahudi'nin faiz alıp vermesi yasaklansa dahi Yahudi olmayanlardan faiz alınıp verilebilmesine izin vardır. Öte yandan Yahudilikte faiz kimi zaman yiyeceklerden bazen paradan alınan faiz olarak ortaya çıkmaktadır (Bekçi, Apalı ve Apalı, 2014: 58).

3. TEVRAT'TA İSRAİLOĞULLARI

İsrailoğulları kendilerini aralarından bir kralın yönetmediğı dönemler boyunca çeşitli kralların hükümrânlığı altında hayatlarını sürdürmüşlerdir (Yaratılış-Bölüm 36/31-43). Zamanı geldiğinde Hz. Yakup ve aileleriyle birlikte Hz. Yusuf'un yanına Mısır'a gitmişlerdir. Hz. Yusuf yaşarken güzel ve bereketli günler geçirmişlerdir. Fakat onun ölümünden belli bir

süre sonra İsraililer'i angarya işlere koşturan, her türlü tarla işini yükleyen, kerpiç ve harç yapımına zorlayan yeni bir Firavun başa geçmiştir. İsrailoğulları ve soylarının çoğalmaması için onlara olmadık eziyetler etmiştir. Yine de İsraililer Rabbin izniyle çoğalıp nesiller boyu varlıklarını sürdürmüşlerdir (Mısırdan Çıkış-Bölüm 1/1-20). Rabbin sözlerine uyduklarında bolluk, rahmet ve mağfiret ile karşılaşan İsrailoğulları, vahiyden yüz çevirdiklerinde sıkıntı, darlık, yenilgi, kıtlık, ölüm, sürgün, dağılma gibi çeşitli sorunlarla yüzleşmişlerdir. Nitekim Tanrı tarafından tüm insanlara ibret örnekleri sunmak adına hem Tevrat'ta hem İncil'de hem de Kur'an'da bu durum defalarca anlatılmaktadır.

İktisadi hayat içerisinde mütemadiyen hükümler değil de tüccar kimlikleriyle etkin birer aktör rolü üstlenen İsrailoğulları nesiller boyu imkân bulduklarında ekonomik faaliyetler içinde mühim faydalar sağlamışlardır. Tevrat'tan (özellikle Tekvin) adil ticaretin övülerek teşvik edilmesine yönelik öğütler alan İsraililer'in yaşadıkları "her ülkede ticaretin başrol oyuncularının olması, zenginleşmeleri ve piyasalara hâkim olmaları" (Bekçi, Apalı ve Apalı, 2014: 47) tesadüf değildir. Diğer milletler ile yaptıkları ekonomik işlemleri tasnif ederken onları ürettikleri ve sattıkları mallar ile anmaları dikkat çekicidir. "Hezekiel Kitabı'nın yirmi yedinci babını oluşturan Tire ticareti, İsrailoğulları'nın başka insanları ve yerleri nasıl haber aldıklarını açıklığa kavuşturur... Listedeki 'Arab' kelimesi çiftlik hayvanları ticaretiyle temsil edilir... Hezekiel'in Tire'ye Saba, Dedan, Uzal (yani Yemen'in San'a şehri) ve diğer Arap yörelerinden ithal ettiğini bildirdiği ürünler, orada üretildikleri bilinen ürünlerdir" (Margoliouth, 2003: 81-82). Ürünleri kodlayarak sınıflandırma etkili bir yöntemdir. Yakın veya uzak diyarlardan gelen ithal mamulleri hangi şartlar altında ve en verimli şekilde nasıl kullanabileceğinin yollarını arayan İsrailoğulları üretkenliği artırıcı yöntemlerin geliştirilmesine de önayak olmuşlardır.

4. SONUÇ

Tevrat ayetleri iktisadi faaliyetlerin önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte adil ekonomik işlemlerin, hakkaniyete uygun paylaşımın, ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesinin önemi de belirtilmektedir. Verimli işler ve ürünler varken gereksiz-faydasız şeylerle vakit kaybetmenin bireyleri ve toplumları yoksulluğa ve nihayetinde yıkıma sürükleyeceğini uyarılar mahiyetinde bildiren ayetler Tevrat'a inanan insanlar için yol göstericidir. İsrailoğulları da uzun süre boyunca Rab tarafından kendilerine gönderilen peygamberlerin ve onlara vahyedilenlerin rehberliğinde yaşamışlardır.

Borç ve faiz sarmalı sonucunda ödeme yapabilmek için kendinden başka herhangi bir kaynağı kalmayan insanları köleliğe iten sistematığı değiştirmeye yönelik öğütler Tevrat

çinde mevcuttur. Bunu geniş düşünmek önemlidir. Zira savaflara bağlı olarak elde edilen kölelerin durumu ile maddi yoksunluğun yol açtığı kölelik statü bakımından aynı addedilse bile mahiyetleri farklıdır. Dolayısıyla Kur'an'da da aşamalı şekilde vazgeçirilmeye çalışılan faiz yasağı Tevrat'ta yer almaktadır. Fakat "faizin sadece Yahudiler arasında yasaklanması gelir dağılımındaki dengesizliği kısmen azaltmıştı, ancak yabancılara verilen borçtan faiz alınmasına izin verilmişti" (Arslan, 2012: 41).

Kapitalist öncesi dönemde Yahudiler yol açtıkları tüm düşmanlıklara rağmen antik çağlar ve Ortaçağın ilk yılları boyunca az veya çok müsamaha gösterilen bir inanca sahip olmaları sayesinde yaşadıkları topluma adapte olmayı başarabilen etkin tüccarlar olarak dikkat çekmişlerdir (Siegel, 2013: 118). Zira "Yahudilik tarihe rağmen değil, tarih sayesinde hayatta kalmıştır" (Marx, 1926: 92; Siegel, 2013: 117). Kapitalizme ivme kazandıran Protestan ahlakını benimsemiş ve fakat ilerleyen süreçte ondan da azade olmuş sermayedar profili bireyler görünse de aslında kapitalist gelişmeyi sağlam temele oturarak *homo economicus* eylem biçimini rasyonelleştiren Yahudi tüccar mantalitesi denilebilir.

Tarihin neredeyse tamamında Babil'den Hindistan'a ve oradan Filistin'e kadar para iş ve işlemleri Yahudilerin ana uğraşı alanı olmuştur. Londra, Frankfurt, New York ve Hong-Kong'daki para piyasalarını her zaman Yahudiler yönetmişlerdir. Bu sayede kısmi finansal liberalizasyonun ortaya çıkmaya başladığı bir zamana tekabül eden 1917 yılında bütün dünyaya yayılmışlardır. Paris, Londra ve New York'taki menkul kıymet borsaları Yahudiler için iş ve kontrol sisteminin inşasında omurgayı oluşturmuşlardır. Elmas, değerli madenler ve döviz piyasaları neredeyse her zaman Yahudilerin kontrolünde olmuştur. Bunlar ekonomik gerçeklerdir. Nitekim Yahudiler de bu gerçekleri kabul etmektedirler (Coleman, 2016: 11).

Yakın zamana geldiğinde ise özellikle Avrupa ile ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel etkileri yoğunlaşan post kapitalizmin servetleriyle ve girişimleriyle bilfiil mühim iş insanları olan Yahudiler nüfuz alanını giderek artırmaktadır. Kuşkusuz bu gelişim "kaynağı Tevrat'ın öğretilerinde olan, fakat yabancı dillerin, yasal özelliklerin ve bilimsel hünerlerin erken kazanımlarına kolayca yeniden yönlendirilebilen Yahudi eğitim hırısıyla da kesinlikle ilgiliydi" (Davies, 2011: 873). Bunu yaparken bir yandan da savaşın yıkıntılarını artlarında bırakmak isteyen Protestan Anglosakson kültüre adapte olup bireysel farklılıkların altını çizerek toplumsal uzlaşı içerisinde üretken faaliyetlerde bulunabileceklerini kanıtladılar (Nisbett, 2015: 65-66). Dolayısıyla Tevrat'ın hükümlerini kendilerine has bir şekilde yorumlayarak küresel ekonomik sistem içerisinde önemli konumlara gelen ve bütüncül organizasyonun işleyişinde kilit noktaları tutan Yahudilerin ilerleyen süreçte daha etkin hale geleceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Adam, B., Güç, A., Yitik, A. İ., Eroğlu, A. H., Arık, D., Çoban, B. Z., . . . Ayar, T. (2015). Yahudilik. B. Adam, & B. Adam (Dü.) içinde, *Dinler Tarihi El Kitabı* (s. 60-133). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Anıl, Y. Ş. (2006). *Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Arslan, R. (2012). İlkçağda İktisadi Düşünce. M. Masca, & O. Bahar içinde, *İktisadi Düşünce Tarihi* (s. 37-60). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bayraktar, M. (2016). *Üç Dinin Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bekçi, İ., Apalı, A., & Apalı, Y. (2014). Semavi Dinlerin Görünmeyen Muhasebe Panoraması Yahudilikte Muhasebe Motifleri. *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, III, 44-60. Nisan 11, 2018 tarihinde <http://cahij.com/DergiPdfDetay.aspx?ID=27> adresinden alındı.
- Coleman, J. (2016). *Rothschild Hanedanlığı*. (M. Akcanbaş, Çev.) İstanbul: Destek Yayınları.
- Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi*. (M. A. Kılıçbay, Dü., B. Çıgman, E. Topçugil, K. Emiroğlu, & S. Kaya, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi.
- Duran, B. (2017). *Din ve Kapitalizm*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Ersoy, A. (2015). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi* (4. b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Margoliouth, D. S. (2003). *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*. (S. Ertüzün, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Marx, K. (1926). *On the Jewish Question*. Londra: Leonard Persons.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*. (D. Yücel, Dü., & C. Demirkan, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Nisbett, R. E. (2015). *Düşüncenin Coğrafyası*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Siegel, P. N. (2013). *Dünya Dinleri ve İktidar*. (S. Dingiloğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Tevrat. (2018). Nisan 22, 2018 tarihinde <http://www.yolgosterici.com/tevat/tevat.htm> adresinden alındı.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*. (G. Roth, & C. Wittich, Dü) California: University of California Press.
- Wilson, R. (1997). *Economics, Ethics and Religion*. New York: New York University Press.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Aşkın, E. . ve Aşkın, U. (2019). "İşgücü Piyasasında Enformel Kadın İşgücü: Ev Eksenli alışan Kadınlara Yönelik Bir Araştırma", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 977-1001

Geliş Tarihi / Received Date: 10.10.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.12.2018

Araştırma Makalesi

İşGüCü PİYASASINDA ENFORMEL KADIN İşGüCü: EV EKSENLİ ALIşAN KADINLARA YÖNELİK BİR ARAşTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Elif zlem AşKIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
elifozlemozcatal@gop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7737-5810

Dr. Öğr. Üyesi Umur AşKIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
umur.askin@gop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8456-2411

z

Ev eksenli çalışma ile özellikle konfeksiyon sektöründe işgücü piyasasına ve istihdama katılan kadınların sayısı dünyada ve Türkiye'de artmıştır. Bu alışma biçimi ile istihdama katılan kadınlar, kayıtdışı, yasal düzenlemelerin dışında, asgari ücretin çok altında bir ücret geliri ile çalıştırılmaktadır. Üretim sürecine ev eksenli çalışma ile katılan kadınlar, işgücü piyasasında ve istihdamda enformel kadın işgücü olarak yer almaktadır. Kadınların ev eksenli, enformel işgücü olarak çalışmasında ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler etkilidir. Söz konusu faktörler kadınların ev eksenli çalışmasına zemin hazırlarken olumsuz çalışma koşullarının oluşmasına da yol açmaktadır. Çalışmada, ev eksenli çalışmaya yol açan ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler, çalışma koşulları ve sorunları yapılan nitel araştırma bulguları ile ortaya konulmaktadır. Çalışma, ev eksenli çalışan kadınların durumlarını ve konularını geliştirmeye yönelik sosyal politika önlemlerine gereksinim olduğunu ortaya koymaktadır. Ev eksenli çalışan kadınların işgücü piyasası ve istihdamdaki durum ve konularını iyileştiren her türlü politika önlemleri kadınların toplumsal yaşamdaki konum ve durumlarını da iyileştirecek ve geliştirecektir.

Anahtar Kelimeler: Ev Eksenli alışma, Neo-Liberal Ekonomi Politikaları, Yoksulluk, Toplumsal Cinsiyet Temelli İşblm, Ataerkil Değerler.

INFORMAL FEMALE WORKFORCE IN THE LABOR MARKET: A RESEARCH FOR WOMEN WORKING AT HOME AXIS

Abstract

In Turkey and in the world, the number of women participating in employment with home-based work, especially in the apparel industry has increased. With this form of work, women participating in employment are employed with a wage income that is far below the minimum wage, with the exception of formal, legal regulations. Women participating in the production process with home-based work are the informal women labor force in labor market and employment. Economic and socio-cultural factors are influential in the work of women as home-based, informal workforce. These factors also lead to the formation of negative working conditions while preparing the ground for home-based work for women. In this study, economic and socio-cultural factors leading to home-based study, working conditions and problems are revealed by qualitative research findings. The study suggests that social policy measures are needed to improve the status and position of women whom working home-based. Any policy

measures that improve the status and position of women working home-based in the labor market and employment will also improve the positions and status of women in social life

Keywords: Home-Based Work, Neo-Liberal Economic Policies, Poverty, Gender Based Division of Labor, Patriarchal Values.

1. GİRİŞ

Kadın(lar)ın çalışma yaşamına ücretli işgücü olarak yönel(til)mesi ve çalışma yaşamında tutul(n)ması, toplumsallaşmaları ve toplumsal katkılarının artmasında önemlidir. Günümüzde bağımsız kişilik kazanmada ve özgürleşmede önemli bir adım olan çalışma, toplumsal güvence sağlaması, mesleki statü kazan(dır)maya dönük olması, toplumdaki durum ve konumu iyileştirmeye dönük yeni bir açılım getirmesi açısından gereklidir. Sosyal güvence sunmayan, mesleki statü kazandırmayan çalışma, kadın(lar)ın durumunu iyileştirmede yeni bir açılım getirmemekte; yoksulluklarının ve yoksunluklarının sür(dürül)mesine neden olmaktadır. Kadınların toplumdaki konumunun ve yaşamdaki ağırlığının artırılması, kadınların çalışma yaşamına “nitelikli emek ögesi” olarak katılmasına ve tutunmasına bağlıdır (Fişek, 1994; 1996; 2004).

Günümüzde kadınların işgücü piyasasındaki konumu ve istihdam alanları, esnek ve güvencesiz çalışma¹ ile belirginleşmektedir. Yeni-liberal politikaların işgücü piyasası düzenlemelerine, ücretlerin bastırılmasına, çalışma koşullarının esnekleştirilmesine bağlı olarak kadınlar, esnek, sosyal güvencesi olmayan kayıtdışı, enformel işlerde yoğunlaşmaktadır (Pearson, 2007).

Çalışmanın konusu olan “*ev eksenli çalışan kadınlar*”, enformel (kadın) işgücünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışma biçimi, kadınların istihdama nitelikli bir öge olarak katılımını sınırlamaktadır. Evin içerisinde gerçekleşen bu çalışma biçiminde kadınlar üretim ve yeniden üretim etkinliklerini eş zamanlı olarak yapmakta ve kayıt dışı çalışmanın yol açtığı “sömürüyü” deneyimlemektedir: Yasal düzenlemelerin koruması dışında kalma, sosyal güvenceden yoksunluk, asgari ücretin çok altında gelir elde etme ev eksenli çalışmanın kadın işgücü üzerindeki sömürü biçimleri arasındadır.

Bu çalışma biçimi ile istihdamda yer alan kadın sayısı Türkiye’de ve Dünyada artmaktadır. Ev eksenli çalışan kadın sayısındaki artış, özellikle konfeksiyon sektöründe dikkat çekici boyutlardadır. Bu artışa yönelik çeşitli faktörlere vurgu yapılmaktadır: Ekonomik faktörler ve sosyo-kültürel faktörler, kadınların bu çalışma biçimi ile istihdama yoğun katılımına yol açan temel belirleyicilerdir.

Çalışmada, kadınların ev eksenli çalışma ile istihdama katılımlarını etkileyen ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin tespit edilmesi ve bu çalışma biçimi ile çalışan

¹ Türkiye’de ve Dünya genelinde *taşeron çalışma, ev-eksenli çalışma, çağrı üzerine çalışma, kısmi zamanlı çalışma, sözleşmeli çalışma, belirli süreli çalışma, çalışma yaşamında en yaygın istihdam biçimleri haline gelmiştir* (BSB, 2015: 74).

kadınların durumlarını ve konumlarını iyileştirici politikalara katkı sunmak amaçlanmıştır. Çalışma, konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışarak üretim sürecine katılan yirmi beş kadınla yapılan mülakatları kapsamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kadınların işgücü piyasasına katılımı dünya genelinde artmaktadır. İşgücü piyasasındaki esnekleş(tir)me (küralsızlaştırma), güvencesiz, enformel istihdam biçimlerinin artması, bu artışın temel nedenidir. Kadınlar, kolay yönetilebilir, uysal, ucuz, esnek ve örgütsüz işgücü olarak enformel işlerde daha çok talep edilmektedir (Beneria ve Floro, 2004; Beneria, 2001: 47; Munck, 1995: 108-109; Standing, 1989). Yeni liberal politikaların derinleştirdiği yoksulluk, geçinmek için gelir elde etme zorunluluğu ve güvenceli-ücret düzeyi yüksek formel işlere erişiminin sınırlı olması, kadınları enformel istihdama yöneltmektedir (ILO, 2002: 32; Sassen, 2000). Bu durum, istihdama ve işgücü piyasasına katılımı artan kadınları, “enformel” dönüştürmektedir. Kadınların iş güvencesi ve sosyal korumadan yoksun, asgari ücret düzenlemelerinden yararlanamayan, iş sözleşmeleri kolayca sonlandırılan, sendikasız, enformel işgücü olarak istihdama katılımları artmaktadır (ILO, 2003). Kadınlar, enformel istihdam biçimlerinin en güvenilmez, en istikrarsız gelir elde edilen, sosyal güvenlik sistemi kapsamı dışında kalan, kötü çalışma koşulları olan işlerde yoğunlaşmaktadır (Chen vd., 2005: 6-8). Ev eksenli çalışma, enformel istihdamın hem de kadın işgücününün yoğunlaştığı önemli bir istihdam alanıdır (ILO, 2003). Çalışmanın işyeri dışında, evde yapılması; çalışanların tamamına yakını kadınların oluşturması; kayıt dışı çalışma/çalıştırılma nedeniyle sosyal koruma ve iş güvencesinin olmaması; çok düşük düzeyde ücretlerin ödenmesi ev eksenli çalışma biçiminin temel özellikleridir (Carr ve Chen, 2004: 6-7; ILO, 2003: 5-6).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, özellikle konfeksiyon sektöründe, enformel kadın işgücününün büyük bir kısmını ev eksenli çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Geçmişin kalıntısı, yok olmaya mahkum çalışma biçimi olarak değerlendirilen “ev eksenli çalışma”, kadınların yoğunlaştığı neredeyse kadına özgü bir çalışma biçimi olarak yaygınlaşmıştır² (Hattatoğlu, 2000: 89).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) “ev eksenli çalışma”yı “*kendi evinde veya işverenin işyeri dışında kendi seçtiği bir başka mekânda teçhizatı, malzemeyi ve kullanılan diğer girdileri kimin sağladığı önemli olmaksızın, işveren tarafından belirlenen bir ürün veya hizmetle*

² Almanya, İtalya, Hong Kong, Japonya, Arjantin’de ev eksenli çalışanların % 85’ini kadınlar oluşturmaktadır (Carr vd. 2000: 127-128). Latin Amerika, Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur’da konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışan kadınların oranı % 80’lere ulaşmıştır (Beneria, 2001:40). Brezilya’da ev eksenli çalışanların % 70’i, Pakistan’da % 75’i, Gana’da % 88’i kadındır (WIEGO, 2015: 6).

sonuçlanan çalışma” olarak tanımlanmaktadır³. Bu çalışma biçiminde kadınlar, tekstil-hazır giyim sektöründeki firmaların (örgü, nakış, dikiş, ürün temizliği gibi) işlerini kendi evlerinde yapmaktadır. Ekonomik (*küreselleşme, neo-liberal politikalar*) ve sosyo-kültürel faktörler (*toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü, ataerkil kültürel değerler*) kadınların ev eksenli çalışma biçimi ile istihdama yoğun katılımında etkilidir.

Küreselleşme sürecinde uygulanan yeni-liberal iktisat politikaları, kadın işgücünün konumunu ve durumunu olumsuz etkilemekte, kadınların işgücü piyasasına katılımlarını şekillendirmektedir. Küreselleşme sürecinde serbest ticaret, sermayenin serbest dolaşımı, yatırımların işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere kay(dırıl)ması, teknolojinin hızlı yayılımı ile nitelendirilen bütünleşik bir dünya ekonomisine yönelik ortaya çıkmakta, ülkeler buna zorlanmaktadır. Uluslararası sermayenin serbestleşmesinde ve ülkelerin küresel dünya ekonomisine uyumunda yeni-liberal iktisat politikaları temel belirleyicidir. Dünya genelinde uygulanan bu politikalar, ihracata dayalı sanayileşmeyi; özelleştirmeyi; kamunun küçültülmesini, kamu hizmetlerinin tasfiyesini; sosyal harcamaların kısılmasını; serbest piyasa egemenliğinin sağlanmasını; işgücü maliyetlerinin düşürülmesini ve işgücünün örgütlenme gücünün zayıflatılmasını kapsamaktadır. Bu politikaların uygulandığı ülkelerin çoğunda kadınların işgücü piyasasına katılımı artmıştır. Bu artış, daha çok enformel istihdam biçimlerinde gerçekleşmiştir. “İstihdamın feminizasyonu (kadınlaşması)” olarak kavramlaştırılan bu süreçte, düşük becerili genç kadınların uzun saatler çalıştırılmaları ve birkaç yıl sonra yenileriyle değiştirilebilmeleri, kadın istihdamını artıran nedenler arasındadır (Standing, 1989). Kadınlar, ihracata dayalı sanayileşme modeli uygulayan ülkelerde, kolay yönetilebilir, ucuz, esnek ve örgütsüz işgücü olarak talep görmektedir. İşgücü piyasasına katılan kadınların sayısındaki artış, düşük gelirli, düşük statülü ve sosyal güvencesiz işlerde gerçekleşmiştir (Koggel, 2003; Thomsen, 2008).

Enformel istihdam kendi içerisinde kategorilere ayrılmıştır. Kadınlar, enformel istihdamın en alt kategorisindeki *ücretsiz aile işçiliği ve evde parça başı işlerin yapıldığı*, ortalama kazanç ve çalışma koşullarının en kötü olduğu işlerde yoğunlaşmaktadır (Chen, 2012: 9). Yeni-liberal ekonomi politikalarının işsizlik ve yoksulluğu artırması, gelir dağılımını bozması, sendikasıız(laştır)ma nedeniyle pazarlık gücünün zayıfla(tıl)ması, devletin sosyal refah yardımlarını düşürmesi hanehalkı gelirlerini düşürmüştür. Düşen aile gelirlerini telafi etmek isteyen kadınlar, sosyal güvencesiz, düşük ücretli, çalışma saatleri belirsiz *ev eksenli çalışmaya* yönel(til)mektedirler (Tomei, 2000: 8; Chen vd, 2005; ILO, 2002: 32;

³ ILO'nun tanımlaması 1996 tarihli 177 sayılı Ev İşleri Sözleşmesi ve 1996 tarihli 184 sayılı Ev İşleri Hakkında Tavsiye Kararında yer almaktadır.

Sassen, 1997). Ev eksenli çalışma, hanehalkı gelirini az da olsa arttırmak ve geçimi sağlamak için kadınlar tarafından zorunlu olarak tercih edilmektedir.

İhracata dayalı sanayileşme modeli, küresel rekabet şartlarında ayakta kalabilmek için işgücü maliyetinin düşük olmasını gerektirmektedir. İhracata dayalı emek-yoğun sektörlerde işgücü maliyetleri düşürmek için (firmaların küçülmesi, parçalanması, fason üretimin ve taşeronlaşmanın yaygınlaşması gibi) esneklik uygulamalar yaygınlaşmaktadır (Sen, 2010; Chen vd, 2005; Kabeer, 2004; Carr vd, 2000; Standing 1999). Küresel rekabet üstünlüğü sağlamaya yönelik bu uygulamalar, ucuz işgücüne gereksinim duymaktadır. Ucuz işgücü, kadınları işgücüne dâhil ederek istihdama çekerek sağlanmaktadır. İşgücü piyasasında esnekliği artıran bu uygulamalar, eski üretim biçimi “ev eksenli çalışma”yı yeniden yaygınlaştırmıştır. Sömürü düzeyi yüksek bu üretim biçimi, genellikle “nitelikli emeğe” gereksinim duymamaktadır. Genel eğitim düzeyi düşüklüğü nedeniyle nitelik düzeyi düşük kadınlar, “doğal” olarak “ev eksenli üretim”in önemli bir parçası durumuna gelmekte/getirilmektedirler (Hassan ve Azman, 2014: Carr vd., 2000). İşgücü maliyetlerini düşürmek, talebe dayalı üretim yapısı içerisinde esneklik kazanmak, kârları çoklaştırmak, işgücünün örgütlenme çabalarını engellemek gibi nedenler, ev temelli üretimin bir diğer ifadeyle “eve iş verme”nin tercih edilmesine yol açmaktadır (Patel ve Pandya, 2017; Chen vd, 2002).

İhracata dayalı sanayileşme modeli uygulayan ülkeler, tarımda korumacı ve destekleyici politikalar da vazgeçmiş; tarım sektörünün serbest piyasa kurallarına göre işlemesine/işletilmesine yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Tarımsal desteklerinin azaltılması, bütünüyle kaldırılması gibi kırsal kesimde çözülme ve üretim ilişkilerini yeniden yapılandıran politikalar, topraksız ve geçimlik üretim yapan hanehalklarını olumsuz etkilemektedir. Bu haneler mülksüzleşmiş, tarımsal gelirleri düşmüş ve yoksullaşmışlardır, geçimlerini sağlamak için kentlere göç etmeye başlamıştır. Latin Amerika ve Güney Doğu Asya’daki gelişmekte olan ülkelerde kentlere göç eden kadınlar, ev eksenli çalışmayı da kapsayan sosyal güvencesiz, düşük ücretli işlerde çalışmak durumunda kalmaktadırlar (Mies, 2008; Acker, 2004).

Sosyo-kültürel değer ve normlar da kadınlar arasında ev eksenli çalışmanın artmasında belirleyici bir diğer etmendir. Toplumsal cinsiyetin getirdiği ev içi sorumluluklar ve ev dışında çalışmasını uygun görmeyen ataerkil değerler, kadınların üretim etkinliklerine “ev eksenli” olarak katılmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal cinsiyetin biçimlendirdiği konum ve sorumluluklara ilişkin yer etmiş ataerkil kültürel değerler, kadınların ev dışında çalışmasını kolay kabul etmemektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümüne göre “geçim sağlama” görev ve sorumluluğu erkeğindir. Kadının ev dışında çalışması, erkeğin “geçim sağlama” görev ve

sorumluluğunu yerine getir(e)mediği anlamına gelmekte; erkek kendisini tehdit altında hissetmekte ve saygınlığını yitirmekten çekinmektedir. Ev dışında çalışmasına olumsuz bakılan, ataerkil değerlerin egemen olduğu toplumlarda, yaşam koşulları kötüleşen ailelerde kadınlar, bu değerleri zorlamadan ve karşı çıkmadan, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde, “ev eksenli çalışma”yla istihdama katılmaktadırlar. Bu çalışma biçimi ile kadınlar, ev içi sorumluluklarını aksatmadan ücretli çalışarak haneye katkıda bulunmaktadırlar (Beneria ve Floro, 2004: 12; Leonard, 2001: 74; Tomei, 2000: 18). Kadınların eve iş verme sürecinde yoğun olarak çalış(tırıl)ması, toplumsal cinsiyet kaynaklı özellikleri ile yakından ilgilidir. Kadınlar, ucuz, esnek ve uysal işgücü olmaları; ücretlerine ek gelir olarak bakılmaları; sorun ve isteklerini bireysel ve/veya toplu olarak duyurma eğilimlerinin zayıf olması; tekdüze, tekrara dayanan, sabır gerektiren işlere yatkınlıkları gibi özellikleri nedeniyle talep edilmektedir (Moore, 2006; Beneria, 2001; Standing, 1989).

Sosyo-kültürel değerler ve normlar, ev eksenli çalışan kadınları, “ev kadını”; kadınların yaptıkları işleri de toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne göre “değersiz” ev işi addetmektedir⁴ (Izzati, 2016: 7). Bu durum, evde çalışanların sömürülmesine yol açmakta ve onlara daha düşük ücret verilmesini meşru saymaktadır (Prügl, 1996: 117). Kadınlar, ataerkil değerlerin sonucu olarak ev eksenli çalışma ile işgücü piyasasına görünmez ve savunmasız olarak katılmaktadırlar (Sharma ve Kunduri, 2015; Hassan ve Azman, 2014: 52-53; Stratigaki ve Vaiou, 1997). Ev eksenli çalışma biçimi, kadınların işgücü piyasasında kayıtlı-formel istihdam alanlarını azaltmakta, enformel işgücü olarak istihdamdaki paylarını artırmaktadır.

Kadınların ev eksenli çalışmasında önemli rol oynayan bu etmenler birbirleriyle de etkileşim içerisindedir. Ataerkilliğin ortaya çıkardığı uysal, itaatli ve öncelikle ‘eve’ ait kadın tipi, işverenlerin yeni-liberal politikaların uygulanmasında gereksinim duyduğu ucuz, sendikasız, pazarlık gücü olmayan işgücü tipi ile örtüşmektedir.

3. TÜRKİYE'DE KADINLARIN EV EKSENLİ ÇALIŞMASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Enformel istihdam biçimleri Türkiye’de de artmıştır⁵. Buna bağlı olarak, bu istihdam biçimine katılan kadın sayısı gittikçe artmakta; kadın işgücünün enformelleştiği bir süreç yaşanmaktadır. Kadın işgücü içerisinde enformelliğin artması, kadın istihdamının niteliğini

⁴ Ev eksenli çalışan kadınlar, hazır giyim sanayisinde emek yoğun üretim aşamalarında örme, dikiş dikme, el nakışı; halı dokuma, gıda sanayinde yiyecek hazırlama ya da ürünleri ayıklama, temizleme, paketleme ve etiketleme gibi toplumsal cinsiyet rollerine uygun, kadın işi olarak nitelendirilen işleri yapmaktadır (McCormick ve Schmitz, 2001:35-36; Moore, 2006:9).

⁵ Kayıtdışı istihdam oranı Türkiye genelinde son yıllarda düşüş eğiliminde olmakla birlikte yüksektir. 2002 yılında % 52,14 olan kayıtdışı istihdam oranı 2017 yılında % 34’e düşmüştür. Samsun, Çorum, Amasya ve Tokat’ın da yer aldığı TR83 bölgesinde 2009 yılında % 62,69 olan bu oran % 44,67’dir (SGK, 2018). Tokat, TR83 bölgesinde kayıtdışı istihdam oranının görece yüksek olduğu ildir.

olumsuz etkilemektedir. Enformelleşme, kadın işgücünün “nitelikli bir emek ögesi” ol(a)madığını göstermektedir. Kadınlar, işgücüne ve istihdama katılsalar bile bağımsız kişilik kazan(a)mamakta, özgürleş(e)memektedir. Enformel istihdam, kadınların toplumdaki ve evdeki konumunu iyileştirici etki yapmamaktadır. Bu durum, işgücü piyasasında kadınlar aleyhine var olan eşitsizlikleri pekiştirmekte ve kadınların yoksullukları artarak devam etmektedir.

Türkiye’de de *ekonomik ve sosyo-kültürel etmenler* kadınların enformel istihdama katılımını şekillendirmektedir. Yapısal uyum ve istikrar programları, istihdam ve işgücü piyasasını farklı etkilemiştir: İstihdam sektörler arasında yeniden tahsis edilmiş, istihdamın yapısı yüksek vasıflı işlere doğru kayarken Türkiye’de vasıfsız istihdamın payı yükselmiş ve buna bağlı olarak formel istihdam olanaklarının ve iş güvencesinin ve mevcut sosyal güvenlik korumasının sınırlı olduğu bir çalışma ortamı doğmuştur (Taylor, 2003: 66; Buğra, 2003: 208). İhracata dayalı sanayileşme modeli, uluslararası ekonomiye (özellikle konfeksiyon ve dokuma gibi emek yoğun sektörler aracılığıyla)⁶ eklenme çabaları, Türkiye ekonomisinin fason üretim ve taşeronlaşmayla genişleyen enformel sektöre sahip olmasını beraberinde getirmiştir. İşgücü piyasalarında enformel istihdam biçimleri, özellikle kadınların enformel işgücü olarak kullanımı yaygınlaşmıştır (Toksöz ve Türcan-Özşuca, 2002: 32-33).

İşgücü maliyetlerini düşürmeye çalışan firmalar, üretim sürecinin emek-yoğun bölümlerini fason üretime kaydırmıştır. Fason üretim yapan küçük ölçekli işletmeler, gereksinim duydukları ucuz işgücünü büyük ölçüde kayıtdışı istihdam ederek sağlamış; kadınların kayıtdışı istihdamda ucuz işgücü olarak çalıştırılması Türkiye’nin uluslararası piyasalarda rekabet günü artıran bir gelişme olmuştur⁷ (Dedeoğlu, 2008; Erendil-Türkün, 2002; Eraydın ve Erendil 1999). Tekstil sektörünün kurduğu alt sözleşme ağları ile üretim alanlarını geleneksel sanayi merkezlerinden taşraya genişleterek kadınlar için istihdam alanı açması (Ecevit, 2000: 160) bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Bu istihdam alanları genellikle fason işletmelerde kayıtdışı çalışma ve/veya eve iş verme temelinde gerçekleşmiştir (Eraydın ve Erendil, 1999). Hazır giyim sektöründe hızla çoğalan küçük atölyeler, kadınlar için ev eksenli çalışmayı bir seçenek haline getirmiştir. İşverenlerin rekabet için işgücü maliyetlerinin düşük

⁶ Ucuz işgücünün çok önemli olduğu dokuma-konfeksiyon sektöründe 1992 yılındaki üretim değeri, 1972 yılındaki üretim değerinin üç misline çıkmış, aynı dönemde ihracattaki artış ise 22,5 kat olmuştur (Eraydın ve Erendil, 1999:7). Günümüzde gelinen süreçte Türkiye, hazır giyim sektöründe % 3,39’luk bir payla dünyada sekizinci ve AB’de üçüncü büyük ihracatçı ülke konumundadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2016).

⁷ Üretim sürecine ev eksenli çalışmanın dâhil edilmesi, işyerlerindeki (kira, elektrik, ısınma gibi) üretim maliyetlerinde düşme, çalıştırılanların ücret düzeyinin düşük tutulması ve fazla mesai ve ücretli izin gibi maliyetlerinin ortadan kalkması, işverenlerin kayıtdışı çalıştırma nedeniyle sosyal güvenlik prim maliyeti ile birlikte iş sağlığı ve güvenliği önlemleri almaktan kaynaklanan birçok maliyet kaleminden kurtulması ve/veya bu maliyet kalemlerinde düşme, üretim araçlarının yenilenmesine ve/veya korunmasına yönelik amortisman giderlerinin azalması gibi üretim sürecindeki pek çok maliyet ögesini ortadan kaldır(ıl)ması ve/veya azalt(ıl)ması Türkiye’ye bu sektörde önemli bir rekabet üstünlüğü sağlamıştır (Dedeoğlu, 2010: 255; Eraydın ve Erendil, 1999: 204).

tutma politikası ve bu süreçte kadın işgücünü ucuz işgücü olarak değerlendir(il)mesi, ev eksenli çalışmada kadınların öncelikli tercih edilmesinin koşullarını yaratmaktadır.

Uluslararası finans kuruluşlarının dayatmasıyla yürürlüğe sokulan, destekleri ortadan kaldıran tarım reformu, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve tarımsal üretime getirilen kotalar, kırsal alanda mülksüzleşmeye, tarımsal istihdamın azalmasına ve kente göçe yol açmıştır (Lordoğlu, 2006; Gülçubuk, 2004; Buğra, 2003: 210-11; Koç, 2001: 43). Tarımsal üretime verilen desteklerin ve kredilerin kesilmesi, azaltılması, şeker ve tütün üretimine kota uygulanması, tarımsal istihdam olanaklarını azaltmakta; kırsal alanda geçim şartları zorlaşmaktadır. Kentin çekici faktörleri, kent yoksulluğunun kır yoksulluğuna tercih edildiği bir göç sürecini beraberinde getirmektedir (Ekin, 2000: 205). Kırsal kesimde “ücretsiz aile işçisi” olan kadınlar, kentsel işgücü piyasasına ve istihdama katılmak istediklerinde, formel kentsel işgücü piyasası için gerekli eğitime ve niteliklere sahip ol(a)mamaları nedeniyle çalışma alanları sınırlıdır. Kentsel yoksulluğun baskısı ile ya geçici de olsa enformel sektörde veya evde yapılan parça başı işlerde çalışmaya rıza göstermektedirler (Koray, 2008:497; Güneş, 2002). Tek kişinin, genellikle erkeğin ücretli çalışmasının ailenin geçimini sağlayamadığı durumda, ev dışında çalış(a)mayan/çalıştırılmayan yoksul kadınlar, bir geçim stratejisi olarak ev eksenli çalışmaya yönel(til)mektedir. Kentlerde yoksul ailelerde kadınlar, özellikle kriz dönemlerinde ev eksenli çalışma ile aile geçimine katkı sunmaktadır (Metin, 2011; Güneş, 2009; ODTÜ, 2000).

Ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyetin kadına yüklediği görevler, ev eksenli kadın emeği kullanım biçiminin Türkiye’de artmasında ve yaygınlaşmasındaki diğer belirleyici etmendir. Kadının ev dışında çalışmasına, aile için olumsuz bir toplumsal statü simgesi olarak anlam yükleyen, bu nedenle kadınların dışarıda çalışmalarına karşı koyan ve ailenin erkek üyeleri tarafından temsil edilen ataerkil görüş (Kandiyoti, 1997), kadınları ev eksenli çalışmaya yönlentmektedir. Kadının çalışması, erkeğin aileyi geçindiren aile reisi konumuna ve aile içindeki egemenliğine bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu nedenle kadına ev dışında çalışma izni verilmemektedir (Toksöz, 2007:14). Kadının dışarda çalışmasına engel olan, yerinin “evi” olduğu yönündeki yerleşik ataerkil kültürel değerler, ev eksenli çalışmada önemli bir belirleyicidir (Toksöz, 2012; Dedeoğlu, 2010). Kadının *ev eksenli çalışması*, erkeğin konumuna ve egemenlik alanına yönelik bir tehdit ögesi olarak algılanmamakta; kadının geleneksel toplumsal rolleri ile biçimlenen ‘annelik’ ve ‘eş’ kimliklerinin önüne geçmemekte; kadınlar, anne, eş ve topluluk üyesi olarak kabul edilmektedir (White, 1999). Ev eksenli çalışmada kadın çalışırken ev içindeki *annelik* ve *eşlik* sorumluluklarını aksatmamakta; aile ve toplum nezdinde bir gerilim ortaya çıkmamaktadır.

Yeni-liberal ekonomi politikaları sonucunda yoksullaşan ailelerde kadınların önemli bir bölümü *çalışmaya hazır* ancak toplumda var olan ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle *iş aramayanlar* arasında yer almaktadır. Ev eksenli çalışma, özellikle evli, çocuklu ve eğitim düzeyi düşük kadınlar için “seçeneksizlerin seçeneği” olarak belirginleşmektedir. Kadınlar, eşlerinin toplumdaki statüsünü sarsmamak ve namuslarına söz söyletmemek adına bu çalışma biçimine katılmaktadır (Kümbetoğlu, 1995: 232). Ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle ev dışında çalışması ikincil önemde olan kadın(lar)a bu çalışma biçimini dayat(ıl)maktadır.

Sosyo-kültürel faktörler, ev eksenli çalışmada kadınların talep edilmesine de etki etmektedir. İşverenler, küresel rekabet ortamında ucuz ve enformel işgücüne gereksinim duymaktadır. Sosyo-kültürel etmenlerin kadına yüklediği bazı özellikler, kadın(lar)ı ev eksenli çalışma biçimi için en uygun işgücü yapmaktadır. Ataerkil değer yargıları, kadınların yaptığı ev işlerini, kadına özgü olarak kabul ederek değersizleştirmektedir. Bu durum, ev eksenli çalışmanın değerinin düşmesine ve ev eksenli çalışanlara ödenen ücretlerinin düşük olmasına neden olmaktadır. Kadınların ev eksenli çalışma çerçevesinde hazır-giyim sanayine yönelik yaptığı işler, anne ve ev kadını olarak üstlendikleri ev işlerinin bir uzantısı olarak görülmektedir (Dedeoğlu, 2010: 274). Ev işinin “iş” tanımından dışlanması, eve iş veren işveren için yapılan örgü, dikiş benzeri işleri değersizleştirmekte; bu durum, işgücü maliyetlerini azaltmak için yöntem arayan işveren açısından kadınlar, ucuz, uygun bir emek pazarı oluşturmaktadır (Atasü-Topçuoğlu, 2010: 108-109).

Yukarıda vurgulanan etmenlerin belirleyiciliğinde Türkiye’de ev eksenli çalışan kadın sayısı sürekli artmaktadır. EVÇAD, 2013 yılında kadınların Türkiye’de evde çalışanların % 94’ünü; tekstil ve giyim ürünleri üretiminde bu çalışma biçimiyle çalışan kadınların ise evde kadınların % 34,2’sini oluşturduğunu belirtmektedir (EVÇAD, 2015:11). Bu tür işleri yapan kadınların önemli bir kısmı istatistiklerde ev kadını olarak kaydedilmektedir. Bu nedenle ev eksenli çalışan kadınların sayısı gerçekte daha yüksektir⁸ (Dedeoğlu, 2008). Ev eksenli çalışan kadın istatistiklerinin daha yüksek olduğunu ortaya koyan başka araştırmalar da bulunmaktadır (Tezcek ve Polat, 2016; Atasü-Topçuoğlu, 2010; Moçoş, 2005; White, 1999; Çınar,1994; Lordoğlu, 1990).

⁸ Erendil (2002) ve Özbay (1991) bu durumu, işgücü anketlerine genellikle aile reisi erkeklerin yanıt vermesine bağlamaktadırlar. Aile reisleri, eşlerinin bu işlerde çalıştığını söylememekte, kadınlar da yaptıkları bu işleri çalışma olarak değerlendirmedikleri ve küçültücü buldukları için beyan etmemektedir. Bu kadınlar çalışmayan, istihdama katılmayan kadınlar olarak ev kadını statüsünde gözükmektedir.

4. ENFORMEL İŞGÜCÜ OLARAK EV EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLARA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışma, konfeksiyon sektöründe *ev eksenli çalışmayla* istihdama katılan kadın işgücünün, istihdama bu çalışma biçimiyle katılımının gerisinde yatan ekonomik ve sosyo-kültürel etmenlerin etkilerini, çalışma koşullarını ve sorunlarını incelemeyi ve ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada kadınların “ev eksenli çalışma”yı seçme nedenleri; bu çalışma biçimini seçmelerinde *ataerkil değerlerin, toplumsal cinsiyet rollerinin*, küreselleşme sürecinde uygulanan yeni-liberal politikaların yol açtığı *yoksulluğun* “ne ölçüde etkili olduğu”; bu çalışma biçiminde *elde ettikleri gelirin düzeyi, çalışma koşullarının nesnel durumu*; bu çalışma biçimi ile çalışmanın evdeki *ikincil konumlarını* değiştirip değiştirmediği ve bu çalışma biçimini sürdürme eğilimleri araştırılmıştır. Bu bağlamda, Tokat ili Erbaa ilçesinde,⁹ konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışan yirmi beş kadına kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmış; açık uçlu sorulardan oluşan soru formu¹⁰ yardımıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

4.2. Araştırma Bulguları ve Tartışma

4.2.1. Kadınların Sosyo-Demografik Özellikleri İle İlgili Bulgular

Görüşülen kadınlar 18–55 yaş aralığındadır. Kadınların on biri 25–34, sekizi 35–44, üçü 18–24 yaş aralığındadır. Kadınların üçünün okuma-yazması yoktur; ikisi ilkököl terk, 13’ü ilkököl, 4’ü ortaokul, 3’ü lise mezunudur. Ataerkil düşünce yapısı ve ekonomik sıkıntılar, kadınların eğitim düzeylerinin düşüklüğünde etkilidir. Kadınların çoğunluğu, “*kocaya gidecekleri*”, çoluk çocuğa karışacakları için okutulmadıklarını, ayrıca ailelerinin ekonomik durumlarının da “okul masraflarını” karşılamada yetersiz kaldığını belirtmektedir.

“... O zamanlar köydeydik. Babam çiftçiydi. Fakirdik, zor geçinebiliyorduk. Üç kız, bir erkek kardeştik. Ben de kız kardeşlerimde ilkökoldan alındık, gönderilmedik bi daha. Kızlar kocaya gider, düşünce böyleydi. Zaten sırayla evlendirildik.” (Evlü, 45, İlkokul terk).

Kadınların 4’ü bekâr, 17’si evli, 4’ü duldur. Evli ve dul kadınların 18’inin çocuğu vardır. Kadınların 5’inin bir, 9’unun iki, 2’sinin üç, 2’sinin ise dört çocuğu bulunmaktadır. Kadınların

⁹ Erbaa ilçesi sanayi üretiminde Tokat ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Konfeksiyon, tekstil ve dokuma sektörünün yoğunlaştığı bir ilçedir. İlçede toplam ihracatın %85’ini tekstil, hazır giyim-konfeksiyon sektörü oluşturmaktadır (ETSO, 2014). Erbaa ilçesini de kapsayan TR83 bölgesinde kadın emeği, tekstil, hazır giyim, gibi emek yoğun sanayi dallarında, özellikle ucuz emek olması nedeniyle tercih edilmektedir (YHGP, 2006, aktaran OKA, 2013: 47). Konfeksiyon sektörünün olduğu illerde fason işler ve ev eksenli çalışma yaygındır. Nitekim Erbaa Sanayi ve Ticaret Odasının (ETSO, 2014) hazırladığı raporda hazır giyim ve konfeksiyon sanayiinin ilçe ekonomisinin lokomotifi olduğu, en çok istihdamın bulunduğu, buna karşın fason üretimin çok olduğu, fasonculuktan kurtulup, ilçenin sektörde kendi marka ve pazarlama ağını kurması gerektiği belirtilmektedir. Bu tespitler araştırma alanı olarak Erbaa’nın seçilmesinin de nedenlerini oluşturmaktadır.

¹⁰ Araştırmada kullanılan “soru formu”, Lordoğlu (1990) ve Eraydın ve Erendil (1999)’in çalışmalarında kullandıkları anketler (sorular) temel alınarak hazırlanmıştır.

çoğunun (15 kadın) 0-11 yaş grubunda en az bir çocuğu bulunmaktadır. Görüşülen kadınların eğitim düzeylerinin düşük, çoğunluğu bakıma muhtaç küçük çocuğu bulunmaktadır.

4.2.2. Ekonomik Faktörler İle İlgili Bulgular

Ekonomik faktörlerin etkilerine yönelik bulgular; ailenin erkek üyelerinin çalışma durumları, gelir düzeyi, evde tüketim amacıyla yapılan üretim faaliyetleri (*karşılıksız emek kullanım biçimleri*), göç durumu, kadınların çalışma deneyimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Görüşülen evli kadınların 13'ünün eşi, bekârların 3'ünün babası çalışmaktadır¹¹. Evli kadınların 8'inin eşi fabrikada, 2'sinin eşi belediyede, 1'inin eşi ise inşaatlarda işçi; 1'inin eşi pazarcı, diğerinin eşi ise bakkal işletmektedir. Bekârın 2'sinin babası çiftçi, biri emekli, biri işçidir. Eş ve baba dışında hanehalkı bireyleri arasından çalışanlar da bulunmaktadır: Bekâr kadınların 2'sinin annesi, 3'ünün kardeşleri, evli kadınların 2'sinin oğlu çalışmaktadır. Uygulanan ekonomi politikalarının reel emek gelirlerini azaltması nedeniyle tek kişinin (erkeğin) çalışarak elde ettiği gelirin, özellikle düşük ve sabit gelirli hanehalklarının geçimini sağlamaya yetmemesi, ailenin diğer bireylerini işgücü piyasasına katılmaya zorlamaktadır. Kadınlar, bu süreçte işgücü piyasasına enformel ev eksenli çalışma biçimi ile katılmaktadır.

Kadınların ortalama aylık aile gelirleri (ev eksenli çalışmadan elde ettikleri hariç) düşüktür. Kadınların üçü 0-600 TL, dördü 601-1000 TL, yedisi 1001-1500 TL, dokuzu 1501-2000 TL arası; ikisi ise 2001 TL ve üzeri gelir beyan etmiştir. Kadınların çoğunun aylık aile geliri, Türk-İş'in hesaplamış olduğu açlık sınırından daha azdır. Ailelerin tamamının geliri yoksulluk sınırının çok altındadır¹².

Kadınların çoğu (20 kadın), ev kadınlığının bir uzantısı olarak görülen, ev içi tüketime yönelik (salça, ekmek, reçel, turşu yapımı, kazak örme, giysi dikme gibi) üretim yapmaktadır. Kadınlar, fiyatlarının yüksekliği nedeniyle piyasadaki karşılayamadıkları, tüketime yönelik mal ve hizmetlerin yerini doldurmak için bu mal ve hizmetleri evde üretmektedir. Kadınlar hem piyasaya yönelik parça başı işler yaparak üretim sürecine katılmakta hem de ailenin yeniden üretimine yönelik, ev içi üretim yapmaktadır.

Kadınların çoğu (21 kadın), ev eksenli çalışma biçimi ile çalışmaya başlamadan önce ücret karşılığı bir işte çalışmadıklarını belirtmiştir. Bununla birlikte, kadınların önemli bir bölümü, aileye ait küçük tarımsal işletmelerde, özellikle şekerpancarı ve tütün üretiminde

¹¹ Evli dört kadının eşlerinin düzenli bir işi bulunmamaktadır. İnşaat işçiliği ve kahvehanede garsonluk gibi geçici işlerde çalışmaktadırlar.

¹² Türk-İş, Mayıs 2018'de göre dört kişilik bir ailenin mutfak için yapması gereken aylık zorunlu harcama tutarını (açlık sınırını) 1.686,12 TL; gıdanın yanı sıra barınma, giyim, eğitim ve sağlık gibi zorunlu harcamaları (yoksulluk sınırını) ise 5.492,24 TL olarak hesaplamıştır (Türk-İş, 2018).

“ücretsiz aile işçisi” olarak çalışmışlardır¹³. Kente göçle birlikte, ailenin yaşam maliyetleri de artmaktadır. Köyde harcama kalemleri arasında yer almayan birçok mal ve hizmet, kentte yaşam maliyetlerini artırmaktadır¹⁴. Ailenin geçimini sağlamada erkeğin çalışarak elde ettiği gelir yetersiz kalmakta, kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olan kadınlar, ekonomik gereksinimler nedeniyle kentte ücretli işgücüne katılmak durumunda kalmaktadır.

Kadınlar, işgücü piyasasına ve istihdama katılsalar bile “çalışma durumlarını”, para, ücret karşılığı çalışıp çalışmamalarına göre değerlendirmektedir:

“(Köyde) tütünde çok çalıştım. Ekmesiydi, kırmasıydı, dizmesiydi... Tütünde bu işleri hep biz (kadınlar) yapardık. Ezandan önce gider, güneş iyice çıkana kadar tarlada çalışırdık. Kırması, ipe dizmesini yapardık. Köyde bu işten para kazanırdı herkes. Şimdi para etmiyo, zahmete deymiyo. Şimdi köyde bu işi (tütün işini) bıraktı herkes. Bu iş bitti artık.” (Dul, 55, Okuma-Yazması yok)

Ücretsiz aile işçiliği, özellikle tarım sektöründe kadınların yoğunlaştığı, kadına özgü, kadın emeğinin ekonomik faaliyet olarak tanınan ancak parasal karşılığı olmayan emek kullanım biçimidir. Ekonomik ve istatistiksel etkin bir istihdam kategorisidir. Bu kategoride çalışanlar, işgücü istatistiklerinde istihdama katılanlar içerisinde gösterilmekte ancak kendi kazançlarını elde etmeleri, sosyal güvence kapsamına girmeleri, istihdam biçiminin dinamikleri çerçevesinde bugüne kadar pek mümkün ol(a)mamıştır. ILO (2014), bu istihdam biçimini “savunmasız/korunmasız istihdam” olarak tanımlanmaktadır. Bu statüde çalışanların çalışma tanım ve koşulları enformel ve belirsiz; gelirleri düzensiz, yoksulluk riskleri yüksek ve sosyal güvenlik koruması dışındadırlar.

Üretim sürecinde kadınların ağırlıklı olarak yer aldığı şeker pancarı ve tütün üretimindeki azalma¹⁵ kadınların, Türkiye’de olduğu gibi Tokat’ta da tarımsal istihdam içindeki payını azaltmıştır¹⁶. Köyde tarımsal üretim faaliyetlerine katılan kadınlar, eğitim düzeyi düşüklüğü nedeni ile kentsel (formel) işgücü piyasasının gerektirdiği “nitelikli emeğe” sahip değildir. Tarımsal istihdamdan koparak kentlere yönelen nüfusa sanayi sektörü ve hizmetler sektörünün

¹³ Görüşülen kadınlardan 2’si Erbaa ilçesine göçmeden önce Turhal ilçesi, Erenli köyünde şekerpancarı üretiminde ve 17 kadın Erbaa’nın (Aydınsoflu, Evciler, Ballıbağ, Küplüce, Endikpınar, Pınarbeyli, Bağpınar, Çeşmeli, Yaylalı, Hacibükü, Çakır) köylerinde tütün işlerinde yoğun olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir.

¹⁴ Kira harcaması kentsel alanda önemli bir gider kalemi olarak ortaya çıkmaktadır. Görüşülen kadınların çoğu (18 kadın) kiracıdır. Kirada oturmeyen kadınların dördü eşinin babasına ait evde, iki kadın kendi babasına ait evde bir kadın ise eşine ait evde oturmaktadır.

¹⁵ Tütün Tokat’ın önemli tarımsal ürünlerindedir. İl genelinde 2000 yılında 7.081 hektar olan tütün ekilen alan 2004 yılında 3.499 hektara, 2015’de 2.814 hektara düşmüştür. 2000-2015 döneminde tütün üretimi 5.115 tondan, 2.593 tona gerilemiştir. Erbaa Tokat’ın ilçeleri arasında en yoğun tütün üretiminin yapıldığı bölgedir. Bugün ise tütün üretimi çok azalmış olup, 2015 yılı için üretim 2.527 tona düşmüştür (Topbaş ve Ercan, 2005:18-21; TÜİK, 2018).

¹⁶ Tokat’ı da kapsayan TR83 bölgesinde tütün-şeker pancarı üretimindeki azalma, tarımdaki çözülme, göçü getirmekte, bu ise kadınların hem tarımdaki istihdamını hem de işgücüne katılım ve istihdam oranlarını düşürmektedir (OKA, 2013). TR83 bölgesinde 2004 yılında kadınların tarımdaki istihdamı %81,9 iken 2017 yılında bu oran %55,2’ye düşmüştür (tüik.gov.tr).

istihdam yaratamaması, bu kesimlerin önemli bir bölümünün marjinalleşmiş, kayıt dışı emek deposu (yedek işgücü ordusu) olarak belirginleşmesini yol açmaktadır.

Yeni-liberal ekonomi politikalarıyla işgücü piyasasındaki “ücretsiz aile işçisi” konumunu kaybeden kadınlar, kentlerde, aynı politikaların yol açtığı yoksullukla baş etmek için diğer kırılğan işgücü kategorisine, enformel işgücüne dahil olmaktadır. Kadınlar, gerekli emek niteliğine sahip ol(a)mamaları nedeniyle aile ve toplumdaki konumlarını güçlendirmeyen, mesleki statü kazandırmayan, bağımsız kişilik kazanmalarında ve özgürleşmelerinde yeni bir açılım getirmeyen, yoksulluklarının sürmesine yol açan, (sosyal ve iş) güvencesi olmayan çalışma alanlarına yönelmektedirler. Parasal karşılığı olmasına karşın *ev eksenli çalışma* da kadınlar için böyle bir çalışma alanıdır.

Görüşme yapılan kadınlardan 4’ü, ev eksenli çalışmaya başlamadan önce enformel işgücü olarak istihdamda yer almışlardır. Kadınlardan 3’ü konfeksiyon fabrikasında çalışan eşlerinin yanında çalışmışlardır. Diğer kadın ise ev hizmetlerinde, çocuk bakımında kayıt dışı olarak çalışmıştır.

“İki yıl çocuk baktım. Onların evinde bakıyordum. Çok sorumluluk isteyen bir işti. Çocuğun sorumluluğu çoktu. Ev işi yapmamı da istediler. Hem çocuk hem ev işi zorlandım, bıraktım o işi.” (Evli, 44, İlkokul Terk)

İş deneyimi olan kadınlar kayıtdışı olarak çalışmıştır. Eşleri ile birlikte fabrikada çalışmış olmalarına karşın –kadınların eşlerinin sigortalı olması nedeniyle– sigorta girişleri yaptırılmamıştır. Konfeksiyon ve tekstil fabrikalarında çalışan kadınlar, genellikle kayıtdışı, asgari ücretin altında uzun, yorucu ve yıpratıcı çalışma şartları altında çalıştırılmaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerde işverenler maliyet baskısı nedeniyle işgücü maliyetlerini olabildiğince düşürme eğilimindedirler. Kayıt dışı çalıştırma, çalışanların sosyal güvenlik primlerinin ödenmemesinin, asgari ücretin altında ücret verilmesinin, (kayıtlı) çalışanlara mevzuatın sağladığı (ücretli izin, doğum izni gibi) hakları vermemenin yanı sıra işverene, işgücü talebini ayarlayabilme olanağı da sunmaktadır. İşveren talep değişikliği ile birlikte işgücüne olan talebini artırıp azaltmaktadır.

Tokat’ta kayıtdışı istihdam Türkiye ortalamasının üzerindedir. Kayıtdışı çalışma, çalıştırılma noktasında kadın işgücü, Tokat işgücü piyasasındaki en kırılğan gruplar arasındadır. Görüşülen kadınlardan, ev dışında, 2-5 yıl arasında çalışmış olanlar, özellikle konfeksiyon-tekstil işyerlerinde kayıt dışı çalıştıkları için işgücü piyasasında görünür ol(a)mamışlardır. Kadınların anlatıları, yeni-liberal ekonomi politikaları uygulamalarının eğitim düzeyi düşük, formel işgücü piyasasının istediği niteliklere sahip olmayan yoksul kadınların, enformel-kayıt dışı istihdamın önemli bir kaynağı olduğunu göstermekte;

ekonomik faktörlerin kadın işgücü için kayıt dışılığa yol açtığı gerçeği, yerel işgücü piyasasında da ortaya çıkmaktadır.

Uygulanan ekonomi politikaları köyden kente göçü arttırmaktadır. Görüşülen kadınların 19'u köyden Erbaa ilçe merkezine göç etmiştir¹⁷. Bu durum, kırdan kente düzenli bir göçün olduğunu göstermektedir. Görüşülen kadınların köylerden gelmeleri ve Tokat'ın net göç veren bir il olduğu gerçeği ile de örtüşmektedir. Tokat ayrıca il içinde yerleşim yerleri arasında da göçün olduğu bir ildir. Köylerden il ve ilçe merkezlerine yoğun bir şekilde göç yaşanmaktadır (OKA, 2014; Kızılaslan, 2003; DİE, 2002). Görüşülen kadınların çoğunluğu, kırdan kente göç edenlerden oluşmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de emek yoğun sektörlerde ev eksenli çalışan kadınların önemli bir bölümü kırsal kökenlidir. Uygulanan yeni-liberal politikaların tarımsal gelirlerin düşmesine ve kırsal yoksulluğa yol açması mülksüzleşmeyi artırarak kente göç sürecini hızlandırmıştır. Kırsal yoksulluktan kurtulmak için kente göç eden aileler, *kent yoksulluğu* ile karşılaşmışlardır. Bu duruma bir çözüm yolu olarak kadınlar kentsel işgücü piyasasına katılmaktadır. Kadınlar, emek niteliklerine bağlı olarak daha çok esnek ve ucuz işgücü olarak ev eksenli işlerde çalışma olanağı bulabilmektedir (Tezcek ve Polat, 2016; Mies, 2008).

Görüşülen kadınların 14'ü eşinin veya babasının işsizliği, düzensiz ve yetersiz gelir düzeyi nedeniyle yaşanan geçim zorluğu sonucunda, 5'i ise evlilik nedeniyle kente göç etmiştir. Aşağıda kadınların bu konudaki beyanları aktarılmıştır.

"9 yıldır burdayız. Kocam askerden geldi, köyde iş yok. Tütün vardı önceden. Tütünü eskisi gibi çok yapamıyorduk, sınır vardı. Sigara fabrikası kapanınca, tütünü satmak zorlaştı. Köyde başka iş imkanı da yoktu. Kocam, iş bulmak için buraya geldi. Konfeksiyonda işe girdi. Hemen arkasından buraya göçtük" (Evli, 32, İlkokul)

"Köyde iş yoktu, bu yüzden geldik. 14 sene oldu geleli. Eşim babasının yanında çalışıyordu. Babasının eline bakıyoduk. Tütünden pek bi şey kazanamıyoduk. Gelir azdı. Eşim iş buldu burda. Zabita olarak belediyeye girdi. Buraya taşındık." (Evli, 34, İlkokul)

"Buraya 2 sene önce geldik. Köyde biz de tütün yapıyorduk. Devletin sınırından dolayı çok ekemiyoduk. Ektiğimizi de tüccara öldün fiyata satıyoduk. Tütünü satmak zorlaştı, para etmez oldu. Akrabalarımız eşime iş buldu Erbaa'da. Adam bir sene gidiş-geliş yaptı. Ben de köyde kayınbabama, tütüne yardım ettim. Eşimin fabrikada sigortasını yaptılar, ondan sonrada buraya taşındık." (Evli, 28, Ortaokul)

"5 sene oldu geleli. Turhal'ın Erenli köyünden geldik. Eşim köyde babasının bağ-bahçe işlerini yapıyordu. Şekerpancarı ekiyoduk. Devlet üretime sınır getirdiği için çok

¹⁷ Köyden Erbaa ilçe merkezine göç ettiğini beyan eden kadınların 2'si Turhal ilçesine bağlı bir köyden, 17'si ise Erbaa ilçesine bağlı köylerden göç etmişlerdir. Kadınların üçü 25, dördü 12-22, yedisi 6-10, ikisi 5, üçü ise 2 yıl önce ilçe merkezine göç etmişlerdir.

ekemiyoduk zaten. Kazanç azdı. Onu da kayınbabamla paylaşıyodu, geçimimize yetmiyodu. Oğlan doğunca iyice zorlandık. Bağ-kur'u bile yatıramıyodu, işsizdi aslında. Düzenli bir gelir yoktu. (Eşim) Turhal'da, Tokat'ta iş baktı, bulamadı. Burda iş bulunca, bu mahalleden ev tuttuk, taşındık. Peşimizden eşimin erkek kardeşi de geldi. (Eşim) erkek kardeşine fabrikada iş ayarlayınca, onlarda buraya taşındı.”
(Evli, 33, İlkokul)

Kadınlar, yeni-liberal ekonomi politikalarının bir yansıması olan işsizlik ve yoksulluk nedeniyle eşe, babaya bağımlı olarak göç etmektedir¹⁸. Tokat'ta tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı yapısı, verim düşüklüğüne neden olmaktadır. Tarım sektörünün mevcut yapısal sorunları çözülmeyen yeni-liberal politikalarla tarımsal desteklerinin kaldırılması, ilde birçok ailenin ürettiği şeker pancarı ve tütün üretimine kota getirilmesi, (mazot, gübre, tarım ilacı ve tohumluk gibi) tarımsal girdi fiyatlarındaki artışlar, tarımsal üretimin serbest piyasa ilişkilerine teslim edilmesinin bir yansıması olarak Tokat Sigara Fabrikası'nın özelleştirilip, fabrikanın yıkılması, Turhal Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi, kırdan yaşayan hanhalklarının gelirlerini düşürerek daha da yoksullaşmalarına yol açmıştır. Geçimini sağlayabilecek geliri tarım sektöründen elde edemeyenler, il, ilçe merkezlerine ve büyük şehirlere göç etmektedir (Topbaş ve Ercan, 2005:59; Tokat Valiliği, 2007:6). Erbaa özelinde, kırsalda yoksullaşan aileler kente göç etmektedir. Kırdan kente göç, ailenin erkek bireyinin formel işgücü piyasasında iş bulsa bile kentte yaşamının maliyetini karşılayabilmek anlamına gelmemektedir. Bu durumda, formel işgücü piyasasında iş bulmasını sağlayacak emek niteliğine sahip olmayan kadınlar, kayıt dışı istihdamda, sosyo-kültürel değerlerin zorlamasıyla da konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışan, çalıştırılan düşük ücretli işgücünü oluşturmaktadır.

4.2.3. Sosyo-Kültürel Faktörler İle İlgili Bulgular

Kadınların ev eksenli çalışmaya katılımında sosyo-kültürel faktörlerin etkisine ilişkin bulgular, çalışma kararı, çalışma nedenleri, iş bulma biçimleri, çalışma koşulları (yaptıkları işler, çalışma süreleri, elde ettikleri gelir, bu geliri kullanma biçimleri, sosyal güvenlik durumları), ev eksenli çalışmayı sürdürme eğilimleri ve çalışmaya bakış açıları bağlamında değerlendirilmektedir.

Görüşülen kadınların tamamı, ev eksenli çalışma kararını kendisinin verdiğini, bu konuda baba, eş gibi evin erkek üyelerinden bir baskı gelmediğini belirtmektedir. Geçim

¹⁸ Yapısal uyum programları sonucu tarımsal destekleme uygulamalarından vazgeçilmesi, tarımsal KİT'leri özelleştirme uygulamaları, şeker ve tütün üretiminde kotaya gidilmesi, kırsal alanda önemli değişimlere yol açmıştır: Kırsal alanda işsizlik ve yoksulluk artmakta, bu durum halkı kente göçe zorlamaktadır (Gülçubuk, 2004: 125). Bu nedenle 1980'lerden sonra Türkiye'de kırsal alanlardan kentlere yönelen göç, artık kentlerin çekiciliğinden değil, kırsalın içine düştüğü çaresizlikten kaynaklanmaktadır.

sıkıntısı, ailenin erkek bireylerinin kadının çalışmasına izin vermekten başka seçenek bırakmaması kadar, bu kararın alınmasında ataerkil toplumsal değer yargıları ve evlilikle birlikte artan toplumsal cinsiyet sorumlulukları da etkilidir. Bu durum, kadınların sözleri ile aşağıda aktarılmıştır.

“Durumumuzu görüyon, zor geçiniyoz. Ev kalabalık. İki göz odada iki çocuk, kaynanam, kayınbabam. Ev kira, her şey para. Kocamın aldığı yetmiyo. Mecbursun çalışmaya. Niye hayır desin ki kocam çalışmama? Başka çare mi var? Bekârken konfeksiyonda çalıştım. Kocamla da çalışırken işyerinde tanıştık, evlendik. Evlendikten sonra çalışmamamı istedi, işimden ayrıldım. Çünkü eşimin babasının evine gelin gittim, Onlarda yaşlı, gelin olarak onlara baktım. Arkasından da çocuk olunca... Bu işi evden çıkmadan; ev işlerimi yapmama mani olmadan yapıyom. Az buçuk para getiriyor” (Evli, 34, İlkokul)

“Eşimin kazancı yetmiyo. Her şey ateş pahası, paraya ihtiyaç var. Az buçuk katkı yaparım diye çalışmayı kendim istedim. Bir şey demedi. Önceden çalışıyordum zaten. Ama (eşimin) çok rızası yoktu. Kadının çalışmasına karşı. Öyle öğrenmiş büyüklerinden. Kızı doğurduktan sonra daha da çalışmadım. Kızıma baktım, onu büyüttüm derken oğlan oldu. Ev dışında işe gitmem böylece bitti.” (Evli, 33, Ortaokul)

“Kendim karar verdim böyle çalışmaya. Babam bi şey demedi. Aslında ... Market’te işe başlayacaktım. Ne güzel sigortası da vardı. Asgari ücretli ama abim izin vermedi. Babamı da etkiledi. ‘Ortalık kötü, sapığı var, psikopatı var. Başımı belaya sokar’ diye izin vermedi.” (Bekar, 21, Lise)

Görüşülen kadınların tamamı, evlilik, ev işleri, ailenin erkek bireylerinin dışarıda çalışmalarına hoş bakmaması, izin vermemesi nedeniyle ev eksenli çalışmaya yöneldiklerini, ev eksenli çalışmaya ise ailenin erkek üyelerinin karışmadığını belirtmişlerdir. Yukarıda aktarılan ifadeler ev eksenli çalışmanın sosyo-kültürel belirleyicileridir. Ataerkil kültürel değerler, kadının çalışmasını *olumsuz* bir “toplumsal simge” olarak görmektedir. Kadın, işgücü piyasasına katılmak istediğinde, bunu ataerkil değerleri zorlamadan yapmak durumundadır. Bu noktada ev eksenli çalışma kadınları, ataerkil değerleri zorlamadan, ailenin erkek bireylerinin tepkisini çekmeden, toplumsal cinsiyet temelli işbölümünce sorumlu tutuldukları kadınlık ve annelik sorumluluklarını savsaklamadan işgücü piyasasına katmaktadır. Kadınları ev eksenli çalışmaya yönelten güdü, bireysel tercihten daha çok ailenin erkek üyelerinin toplumsal konumunu sarsmama, namusuna hanel getirmeme düşüncesidir. Bu çalışma biçimini zorunluluktan tercih edilmektedir.

Kadınların içinde bulunduğu sosyal ağlar ev eksenli işlerin bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Akrabalar, komşular ve eşler eve iş verme sisteminde aracılık etmektedir.

“Ben buraya geldiğimde komşular bu işleri yapıyordu. Ben de onların aracılığıyla yapmaya başladım. Komşuların kocaları çalıştıkları fabrikadan getiriyodu işleri, sonrada topluyodu. Buraya kocam tekstil fabrikasında çalışmaya başladığında gelmiştik. Daha sonra kocam çalıştığı fabrikada ustabaşının verdiği işleri getirmeye başladı. Hem bana hem komşulara dağıtıyor işi. 9 yıldır bu şekilde çalışıyorum.”
(Evli, 49, Okuma-yazması yok)

“Bi akşam birkaç sokak ötede eşimin arkadaşına misafirliğe gitmiştik. Orda kadının bu işi yaptığını öğrendim. ‘Ben de yaparım’ dedim. Onların aracılığıyla iş getiren kişiyle tanıştık. Eşim görünce o kişiyi tanıdı. Bildiği biriymiş. Evin adresini verdik, bana da iş getirmeye başladı. Bu işi böyle buldum.” (Evli, 28, Ortaokul)

Ev eksenli çalışanların iş bulmasında içinde buldukları enformel ağların önemi büyüktür (Atılğan, 2007; Hattatoğlu, 2000; White, 1999). Erbaa ilçesi özelinde de etkili olan bu ağlar kadar, kadınların eşlerinin, komşu eşlerinin tekstil sektöründe çalışmaları da ev eksenli çalışmanın yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır. Kadının ev dışında çalışmasına olumlu değerlendirmeyen ataerkil kültürel değerler, ev eksenli çalışma için iş bulmada devreye gir(ebil)mektedir. Erkeğin denetimi kadının ev eksenli işi bulmasında da rol oynamaktadır. İş, hanehalkının erkek üyesi ya da onun tanıdığı ve güvendiği bir erkek tarafından bulunmakta, getirilmektedir.

Kadınlar, bu çalışma biçimi kapsamında emek yoğun işleri yapmaktadır: Giysilere nakış ve boncuk işleme, dikiş, penye birleştirme, iplik temizleme, düğme dikme bu emek yoğun işlerdendir. Bu işler, elde ya da makine başında saatlerce dikkat kesilerek, baş bile kaldırılmadan yapılan, yoğun çaba sarf edilen yorucu işlerdir. Görüşülen kadınlar, yaptıkları işlerin özen ve sabır gerektirdiğini; aşırı yorulduklarını; boyun bölgeleri başta olmak üzere kollarında kireçlenme olduğunu; sırt, bel ve baş ağrısı gibi sağlık sorunları yaşamaktadırlar.

Kadınların tamamına yakınının toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün kendilerine yüklediği görev ve sorumlulukları, ailenin erkek üyelerinin katkısı olmadan yapmaları ev eksenli çalışmayı daha yorucu hale getirmektedir. Kadınlar, ev işi ve eve iş verme ile aldıkları işleri dönüşümlü olarak yapmaktadır. Evli kadınların çoğu, ev işlerine (varsa) kız çocuklarının yardım ettiğini, eşlerinin hiç yardım etmediğini; bekâr kadınlar ise ev işlerini anneleri ve kız kardeşleri ile paylaştıklarını belirtmektedirler. Ev eksenli iş ile toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün yüklediği ev işlerinin birlikte yapılması kadınların iş yüklerinin artmasına ve daha çok yıpranmalarına yol açmaktadır. Ev eksenli çalışma, kadınların boş zamanlarında

yaptıkları bir iş olmanın ötesinde, yoğun emek harcayarak uzun saatler çalıştıkları bir iş biçimidir.

“İş olduğunda sabah sekiz buçukta başlıyorum, yarımaya kadar çalışıyorum. Bu saatte çocuklar okuldan öğle yemeğine geliyo. Yemeklerini yedirom tekrar işe koyuluyom. Çocuklar okuldan gelene kadar devam. Onlar gelince biraz ara veriyom. Onlarla ilgileniyom. Yemek yoksa yemek yapıyom. Akşam kocam gelene kadar bu işi yapıyom.” (Evli, 40, İlkokul)

“Verilen işe göre değişir. İş fazlaysa en az 4-5 saat. Bazen geceden sabaha kadar ilik açıyorum ya da düğme dikiyorum. Ne kadar çok yaparsam ona göre para veriyorlar. İş olunca inan gökyüzünü görmeden iş yapmakla geçiyor hayatım. Bu işi yapanların hepsi böyle. Hepimiz para kazanma, iş yetiştirme telaşındayız. Ev işi ayrı dert, işe ara verdiğimde onları yapmaya çalışıyorum.” (Dul, 42, İlkokul)

Görüşülen kadınların elde ettikleri gelir çok düşük ve düzensizdir. Aylık ortalama gelirleri 200-400 TL arasında değişmektedir. Kadınların beyan ettikleri gelir, 2018 yılında belirlenen net asgari ücretin¹⁹ %12,5'i ile %25'i arasında değişmektedir. Elde edilen gelirin düşüklüğü, verilen işin düzensiz²⁰ ve yapılan parça başı işe verilen düşük ücretlere bağlanmaktadır²¹. Chen (2012), ev eksenli çalışma biçiminin, kadınların yoğunlaştığı bir enformel çalışma biçimi olmanın ötesinde, enformel istihdam içindeki en kötü, düşük ücretlerin olduğu istihdam biçimi olduğunu belirtmektedir. Alan araştırması bulguları da benzer sonucu vermektedir.

Çalış(tır)ma karşılığı ödenen parça başı ücretin düşüklüğü kadar, çalış(tır)ma karşılığı ödenmesi gereken sigorta primi ve diğer vergilerin ödenmemesi, işverenlere küresel rekabet ortamında maliyet avantajı sağlamaktadır. İşverenler, ucuz, enformel kadın işgücü istihdam ederek bu avantajı elde etmektedir. İşgücü piyasasında kadınların –kaynağı ataerkillik ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümünde yatan ikincil konumu nedeniyle– erkek işgücü ile eşit konumda olmamasından işverenler yararlanmaktadır. Kadınlar, konfeksiyon sektöründe tekdüze, tekrara dayalı, sabır gerektiren işlere doğuştan gelen özellikleri nedeniyle yatkın oldukları düşünüldüğü için özellikle tercih edilmektedirler. Kadınların konfeksiyon sektöründe yaptıkları nakış, boncuk ve ürün temizliği işler bu bağlamda değerlendirilmektedir. Ev eksenli çalışmada yaptıkları bu işlerin kadınların evde yaptıkları ev işlerine benzemesi, onların bir uzantısı olarak görülmesi ücretlerin düşük tutulmasının temel nedenlerindedir. Toplumsal cinsiyet temelli

¹⁹ Asgari Ücret Tespit Komisyonu, 01.01.2018 - 31.12.2018 tarihleri arasındaki asgari ücret brüt 2.029,50 TL, net 1.603,12 TL olarak belirlemiştir.

²⁰ Kadınlar, bazı dönemlerde yoğun bir iş geldiğini, bazı dönemlerde ise birkaç ay hiç iş gelmediğini belirtmektedir.

²¹ Yapılan işin türüne göre alınan parça başı ücret değişmektedir. Örneğin, giysiye boncuk işleme, nakış yapma işi 1,5-2 TL, giysiye düğme dikme işi 0,8-0,85 TL, giysi ipliklerinin temizlenmesi işi 40-50 kuruş.

işbölümü erkeğe evi geçindirme görevi vermiştir. Bir diğer ifade ile eşi, babası kadına bakmakla yükümlüdür. Kadın(lar)a bakan “birileri”nin olması, ev eksenli çalışma karşılığı kazanılacak ücretin aile gelirine bir katkı olarak kabul edilmesini ve ücretlerin düşük tutulmasını beraberinde getirmektedir. Kadın emeğini değersizleştiren bu kültürel düşünce kalıpları kapitalist küreselleşme sürecinde, kadın emeğin sömürülmesine de yol açmakta; kadın emeğini sömüren ev eksenli çalışma biçimi gibi istihdam biçimleri yaygınlaşmaktadır.

Görüşülen evli ve dul kadınların tamamı, elde ettikleri geliri, *kendileri*, ev ve çocukların gereksinimleri için; bekârlar ise, evin yanı sıra kendi gereksinimleri için harcamaktadırlar. Kazanılan gelirin, özellikle evli kadınlarca ev ve çocuklar için harcanması, ev eksenli çalışmanın kadınlar arasında artmasının kültürel ve ekonomik belirleyicilerinin de ip uçlarını vermektedir. Kadınların, “*kadınlık rolü gereği ailenin çıkarını gözetmesi*” (Kümbetoğlu, 1995:235), başka seçenek olmadığında, yaşanan yoksulluk karşısında bir geçinme, yoksullukla baş etme stratejisi olarak ev eksenli çalışmaya katılmak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

Görüşülen kadınların hepsinin sosyal güvencesi yoktur: Onsekiz kadının eş, baba veya çocuğu üzerinden sosyal güvencesi bulunmaktadır²². Çalışanların iş ve sosyal güvenlik hukukunun sağladığı haklardan yararlanabilmeleri, işgücü piyasasında görünür olmalarına, bir diğer ifadeyle “sigortalı” olmalarına bağlıdır. Bu çalışma biçimi ile istihdama katılan kadınların hiçbirisi “sigortalı” olmadığı için iş ve sosyal güvenlik hukuku haklarından yararlanamamakta, işgücü piyasasında görünmemektedir.

Kadınların tamamına yakını ev eksenli çalışmayı sürdüreceğini belirtmektedir. Yaşanılan geçim sıkıntısı; kocanın/babanın/ağabeyin dışarda çalışmaya izin vermemesi; çocuk, yaşlı bakım sorumlulukları; eğitim düzeylerinin düşük olması nedeniyle ev dışında, formel işgücü piyasasında iş bulamayacaklarını ifade etmektedirler:

“Eşim tekstilde çalışıyor. Sigortası bu sene yapıldı. Daha yeni asgari ücret almaya başladı. İki çocuk, ev kira. Sadece eşimin çalışmasıyla olmuyor. Okuldan bi şey istiyorlar, kırtasiyeden defter lazım. Onun parasını bile bulamıyorsun. Benim aldığım az da olsa böyle zamanda iş görüyor. İş geldikçe yaparım.” (Evli, 40, İlkokul)

“Bu işi yapmayıp da ne yapacağım? Yaş olmuş 37. Eğitim desen ilkokul. Durumumuz kötü, zor geçiniyoruz. Kocamı ‘fabrikada çalışayım’ diye zorlasam ne olacak? İşler beni beklemiyor. Bu kadar okumuşun işsiz olduğu yerde bana kim sigortalı bir iş verir? Vermez kimse.” (Evli, 37, İlkokul)

²² Görüşülen evli kadınların 13’ü eşinin, bekâr kadınların 4’ü ise babası üzerinden sosyal güvence kapsamındadır. Dul kadınlardan biri oğlunun sosyal sigortasından yararlanırken yedi kadın, istihdama bağlı sosyal güvence kapsamında değildir.

“Çocukların biri üçünde, öteki sekizinde. Bakacak kimsem yok. Para da lazım. Kocam pazarda sebze-meyve satıyor. Pazara her gün çıkmıyor. Haftada üç gün. Zorlanıyoruz. Bu işten üç-beş de alsam bi ihtiyacımızı gideriyoruz. İş olduğu sürece yaparım herhalde.”
(Evli, 30, İlkokul)

Yoksullukla baş etme stratejisi olarak ev eksenli çalışmayı sürdürme eğiliminde olan kadınların bir kısmı kendilerini “çalışan” olarak görmemektedir. Onlar için ‘*çalışmanın anlamı*’ ev dışında mal ve hizmet üretiminde bulunmaktır. Örneğin, öğretmen, hemşire, memur, işçi olmak bu bağlamda düşünülmektedir. Kadınlar bu durumu, “*kendimi çalışan olarak görmüyorum çünkü bu işi evin içinde yapıyorum; ev işi gibi evde yaptığım bir iş*” şeklinde genel bir ifade ile belirtmektedirler. Bu bakış açısı, üretim sürecinde yer almalarına karşın kadınların emeklerinin ve aile bütçesine yaptıkları katkının görünmezliğine hem de emek değerlerinin düşük düzeyde tutulmasına rıza göstermelerine yol açmaktadır.

Kendilerini çalışan bir birey olarak gören kadınlar açısından ‘çalışma’ para kazanma anlamına gelmektedir. Kazandıkları (miktarı az da olsa) parayı, evin ve çocukların gereksinimleri için kendi başlarına harcamayabilmeleri, kadınların kendine güvenlerinin artmasına ve ekonomik özgürlük kazanmalarına sınırlı da olsa katkı yapmaktadır.

“Bu işten para kazanıyorum. Çocuklarıma harçlık veriyorum. Kendime üst-baş alıyorum. Mutfak alış-verişimi yapıyorum. Dışarda çalışan kadın nasıl ailesi için para kazanıyor, ben de evde bu işi para kazanmak için yapıyorum.” (Evli, 41, İlkokul)

İşin düzenli olmaması, yapılan işlerin dikkat, sabır ve yoğun emek istemesi, çok yorucu ve oyalayıcı olması, ev işleri ile birlikte evde yapılmasının yıpratıcı olması ve getirisinin düşük olması ev eksenli çalışmada yaşanan temel sorunlar arasındadır. Kadınlar bu nedenlerle ev eksenli çalışmayı başkalarına önermemektedir.

5. SONUÇ

Kadınların, ev eksenli çalışma ile işgücü piyasasına katılımlarında ve konumlarında ekonomik ve sosyo-kültürel etmenlerin etkileri bulunmaktadır. Uygulanan yeni-liberal ekonomi politikaları ve toplumsal yapıdaki bazı sosyo-kültürel değer ve normlar, kadın işgücü için *enformelleşmeye* yol açmaktadır. Bu durum Erbaa (yerel) işgücü piyasası için de geçerlidir. Enformelleşmenin bir biçimi *ev eksenli çalışma* ile işgücü piyasasına katılan ve istihdamda yer alan ancak istatistiklere “ev kadını” olarak yansıyan kadınlar, işgücü piyasasının en savunmasız ve en dezavantajlı kesimini oluşturmaktadır.

İşgücü maliyetlerinin düşürülmesini hedefleyen yeni-liberal ekonomi politikaları, ucuz ve enformel işgücüne gereksinim duymaktadır. Sosyo-kültürel faktörlerin kadın(lar)a getirdiği

bazı özellikler, kadınları ucuz ve enformel işgücüne dönüştürmekte ve ev eksenli çalışma biçiminde, işveren için uygun ve düşük ücretli işgücü haline gelmektedirler.

Erbaa ilçesinde ev eksenli çalışan kadınların çoğunluğu köy kökenli ve dar gelirlidir. Uygulanan ekonomi politikalarının tarım kesiminde yol açtığı yoksullaşma ve mülksüzleşme, köyden kente göçü tetiklemiştir. Uygulanan, özellikle reel ücret düşüklüğüne yol açan ekonomi politikaları, kentsel alanda da ailelerin gelirlerinin düşük kalmasına ve geçim dengelerinin bozulmasına yol açmaktadır. Eşe/babaya bağımlı olarak kente göç eden, tarımsal üretimde “*ücretsiz aile işçisi*” olan kadın(lar) yine aynı politikaların neden olduğu yoksullukla baş etmek için kentte *enformel işgücüne* katılmakta ve bir başka kırılğan istihdam biçimi olan “*ev eksenli*” çalışanlar arasında katılmaktadır.

Ev eksenli çalışma, geçim zorluğu nedeniyle evin erkeğinin kadının çalışmasına izin vermekten başka bir seçeneğinin olmaması kadar (evdeki erkeklerin kadının dışarıda çalışmasını hoş karşılamaması, izin vermemesi gibi) ataerkil toplumsal değer yargıları ve (ev işi, çocuk ve yaşlı bakımı gibi) toplumsal cinsiyet sorumluluklarının da etkisinin olduğu bir istihdam biçimidir. Ataerkil kültürel değerler nedeniyle “ev dışında” çalışmasına izin verilmeyen ancak geçim sıkıntısı nedeniyle çalışması gereken kadınların, “ev eksenli çalışma”sında bireysel tercihler değil ekonomik ve kültürel faktörler belirleyicidir. Bu çalışma biçiminde kadınlar, sosyo-kültürel değer ve normlara göre “ev kadını” olarak görülmekte; yaptıkları işler, toplumsal cinsiyete göre değersiz sayılmaktadır. Bu durum, evde ev işleri ile birlikte “dışarıya iş” parça başı iş yapan kadınlara “sefalet ücreti” düzeyinde ücret ödenmesini meşrulaştırmaktadır. Ücret düzeyi düşüklüğü kadar bir diğer olumsuzluk, bu çalışma biçimi ile istihdamda yer alan, üretime katılan kadınların kayıt dışı çalış(tırıl)masıdır. İşgücü piyasasında “görünmez olma” anlamına gelen bu durum, aynı zamanda iş ve sosyal güvenlik hukuku haklarından yararlan(a)mamayı da beraberinde getirmektedir.

Kadınların ev eksenli çalışmasına zemin hazırlayan söz konusu faktörler aynı zamanda “yıpratıcı” ve “kötü” çalışma şartlarını da doğurmaktadır. Kadınlar, dışarıda çalışmalarına izin verilmemesi, çocuk ve yaşlı bakım sorumlulukları, yaşanan geçim sıkıntısı ve düşük eğitim düzeyleri ile kentsel (formel) işgücü piyasasının gerektirdiği “nitelikli emeğe” sahip ol(a)mamaları nedeniyle seçeneksizlikler içinde bir seçenek olarak *ev eksenli çalışma biçimine* mecbur kalmaktadırlar. Zorunlu bir tercih sonucu ortaya çıkan bu çalışma biçiminde yapılan işler, kadınların “ev kadını” olarak yaptıkları bir iş olmanın ötesinde uzun süre yoğun çaba harcayarak gerçekleştirdikleri bir çalışma biçimi olarak hem ailelerine hem de üretim sürecine, ekonomiye önemli katkı sunan bir istihdam biçimidir.

Bu çalışma biçimi, Fişek'in (1994; 1996; 2004) belirttiği gibi kadın(lar)ın bağımsız kişilik kazanmasına ve özgürleşmesine katkı yapmadığı gibi toplumdaki durumunun ve konumunun iyileşmesine yönelik bir açılım da getirmemektedir. Kadınların toplumdaki konumunun ve yaşamdaki ağırlığının artırılması, onların çalışma yaşamına *nitelikli emek* olarak katılmasına ve tutulmasına bağlıdır. Sosyal güvence sağlamayan, mesleki statü kazandırmayan “ev eksenli” çalışma biçiminin Türkiye’deki gerçek boyutlarının ortaya konulması, yol açtığı sorunların tüm boyutları ile belirlenmesi, bu çalışma biçimi ile işgücü piyasasının en kırılgan ve en savunmasız kesimi içerisinde yer alan kadınlara yönelik sosyal politika uygulamalarının geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu çalışma biçiminin yol açtığı sorunlarla birlikte gerçek boyutlarının ortaya konulmasına yönelik mikro ve makro ölçekli çalışmaların yapılması, ev eksenli çalışan kadınları işgücü piyasasında, üretim etkinliklerinde ve toplumsal yaşamda daha görünür kılacaktır. Bu çalışma biçimi ile çalışan kadınların görünürlüklerinin artması, onların çalışma yaşamına “insana yaraşır” işler ile ücretli işgücü olarak yönlendirilmesine ve çalışma yaşamında tutunmalarına, toplumsallaşmalarına ve toplumsal katkılarının artmasına yönelik sosyal politika uygulamaları açısından da gereklidir.

KAYNAKÇA

- Acker, Joan (2004) “Gender, Capitalism and Globalisation”, *Critical Sociology*, Vol.30, No.1, (17–41), DOI:10.1163/156916304322981668
- Atasü-Topçuoğlu, Reyhan (2010), “Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi*, içinde, (Derleme: Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman-Öztürk), İstanbul: SAV ,79-131
- Atılğan, Saniye (2007), “Eviden İçeri Bir Ev: Ev Eksenli Üretim ve Kadın Emegi”, *Birikim Dergisi*, 217:134–140, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4915/evden-iceri-bir-ev-ev-eksenli-uretim-ve-kadin-#.W14eE9L7TIU> (Erişim: 17.06.2018)
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) (2015) *AKP’li Yıllarda Emegin Durumu*, Yordam Kitap:
- Beneria, Lourdes (2001), “Shifting the risk: New employment patterns, informalization, and women’s work” *International Journal of Politics, Culture and Society*. Vol. 15, No. 1, Sept. (27-53), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/meetingdocument/wcms_161367.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Beneria, Lourdes ve Floro, Maria S. (2004) “Labour market informalization and social policy: Distributional links and the case of homebased workers”, *Working Paper No. 60, Vassar College Economics*, https://digitalwindow.vassar.edu/faculty_research_reports/84/ (Erişim Tarihi:04.06.2018)
- Buğra, Ayşe (2003) “Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye’de E.P. Thompson’ı Okumak”, (ED: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan) *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (191-218)
- Carr, Marilyn, Martha Alter Chen ve Jane Tate (2000) “Globalization and Home-Based Workers”, *Feminist Economics*, Vol. 6, Iss. 3 (123–142), DOI: 10.1080/135457000750020164
- Carr, Marilyn, Martha Alter Chen (2004), “Globalization, social exclusion and work: with special reference to informal employment and gender”, *Working Paper No. 20, Policy Integration Department World Commission on the Social Dimension of Globalization ILO: Geneva*, http://www.inclusivecities.org/wp-content/uploads/2012/08/Carr_Chen_ILO_Gender_and_Globalisation.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Chen, Martha Alter (2012) *The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies*, WIEGO Working Paper No:1, http://www.inclusivecities.org/wp-content/uploads/2012/09/WP1_Chen_final.pdf (Erişim:17.04.2018)
- Chen, Martha; Vanek, Joann; Lund, Francie; Heintz, James; Jhabvala, Renana ve Bonner, Christine, (2005), *Progress of the World’s Women 2005: Women, Work and Poverty*, Unifem: New York, http://www.unifem.org/attachments/products/PoWW2005_eng.pdf (Erişim:17.04.2018)

- Chen, Martha Alter; Jhabvala, Renana ve Lund, Frances (2002) Supporting Workers in the Informal Economy: A Policy Framework, Working Paper on the Informal Economy, Geneva: ILO, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_122055.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2019)
- Çınar E. Mine (1994) “Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Homeworking Women in Istanbul Turkey”, *World Development* 22(3) ss. 369–380. DOI 10.1016/0305-750X(94)90128-7
- Dedeoğlu, Saniye. (2008) *Women Workers in Turkey: Global Industrial Production in Istanbul*, Tauris Academic Studies: London and New York
- Dedeoğlu, Saniye (2010), “Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emegi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi*, içinde, (Der: Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman-Öztürk), İstanbul: SAV, (249-276)
- DİE, (2002) 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri- Tokat İli, Ankara: DİE
- Ecevit, Yıldız (2000), “Çalışma Yaşamında Kadın Emeginin Kullanımı ve Kadın Erkek-Eşitliği”, içinde Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, İstanbul:Tüsiad Yayınları (118-196)
- Ekin, Nusret, (2000) Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, (Yayın No. 2002–33)
- Ekonomi Bakanlığı (2016), “Clothing Industry”, https://www.ticaret.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web_en/Home/Sectoral%20Reports%20and%20Statistics/Sectoral%20Reports/Industry/hg-clothing.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2018)
- Eraydın, Ayda ve Erendil, Asuman (1999), *Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emegi*, Ankara: KSSGM.
- Erendil-Türkün, Asuman, (2002) “Türkiye’de Ev Eksenli Çalışma Üzerine Yapılmış Araştırmalar ve Çalışmalar”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 430 (37–47)
- ETSO (2014), Hattı Uyarılığında 2023 Vizyonuyla Erbaa’ya, Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı:Tokat
- EVÇAD (2015), *Ev Eksenli Çalışan Kadınlar ve Genel Durum Analizi*, <http://evcad.org/evcad-saha-analiz.pdf>, (Erişim:17.04.2018)
- Fişek, A. Gürhan (1994) “Çalışma Yaşamı: Çocuklar Dışarı, Kadınlar İçeri”, *Çalışma Ortamı Dergisi*, Kasım-Aralık, Sayı 17, https://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami17.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Fişek, A. Gürhan (1996) “Yoksullukla Savaş (YOS)”, *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı : 24, Ocak Şubat, http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami24.pdf, (Erişim:14.04.2018)
- Fişek, A. Gürhan (2004) “Kadın ve Çocuk Çalışanların Türkiye ve Diğer Ülkelerdeki Durumu”, *MESKA 2004 Meslek Hastalıkları ve İş Kazaları 1.Sempozyumu (28 Nisan-1 Mayıs 2004, İstanbul)*
- Gülçubuk, Bülent, (2004) “Uluslararası Tarım Politikalarının Türkiye’de Kırsal Yoksulluk Üzerine Etkileri”, *Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi*, (16–18 Eylül 2004, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü Tokat), Ankara: Birikim Matbaacılık, (125–131).
- Güneş, Mehtap (2002), “Köyden Kente Göç, Yoksulluk ve Kadın”. *Yoksulluk ve İnsan Hakları-Kadınlar ve Yoksulluk, Ürgüp-Göreme*, 15–17 Kasım 2002, <http://www.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/seminer-panel-konferans/3/yoksulluk-ve-insan-haklari/8705>, (Erişim:05.05.2018)
- Güneş, Fatime (2009), “Türkiye’de Yeni Liberal Ekonomi Politikaları ve Krizlerin Kadınların Emek Piyasası ve Ev İçindeki Emek Kullanma Biçimleri Üzerindeki Etkileri”, *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 46 (532), 15-28, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820004513_1.pdf (Erişim tarihi: 05.02.2018)
- Hassan, Syeda Mahnaz ve Azman, Azlinda (2014), “Visible Work, Invisible Workers: A Study of Women Home Based Workers in Pakistan”, *International Journal of Social Work and Human Services Practice*, Vol. 2. No.2, (48-55), <http://www.hrpub.org/download/20140405/IJRH7-19290007.pdf> (Erişim Tarihi: 19.11.2018)
- Hattatoğlu, Dilek, (2000) “Ev Eksenli Çalışan Kadınlar ve Sosyal Örgütlenme”, *Birikim Dergisi*, Sayı.140, Aralık, (89–97). http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4200/ev-eksenli-calisan-kadınlar-ve-sosyal-orgutlenme#.W__jnj7TIU (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- ILO, (2014), *Global Employment Trends 2014: Risk of a jobless recovery?*, Geneva: International Labour Office, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- ILO (2003), *Poverty and Employment in Crisis Situations: The Gender Dimensions*, GPE Guide Series, Geneva: International Labour Office http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_crisis/documents/publication/wcms_116437.pdf, (Erişim:04.06.2018)
- ILO (2002), *Decent Work and The Informal Economy*, Report VI, International Labour Conference, 90th Session, ILO: Geneva, <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/rep-vi.pdf>, (Erişim:04.06.2018)
- Izzati, Fathimah Fildzah (2016), “Women’s Work and Capitalism: Housewifization and Home-based Labor in Indonesian Context”, *Presents on Panel 17 “Women’s in Southeast Asia’s Economy, Politics, and*

- Society of ASEASUK Conference 2016 in SOAS, University of London, 16-18 September 2016. <https://www.soas.ac.uk/cseas/aseasuk-conference-2016/file114970.pdf>, (Erişim:17.04.2018)
- Kabeer, Naila (2004), "Globalization Labor Standards and Women's Rights: Dilemmas of Collective (In)Action in an Interdependent World", *Feminist Economics*, 10 (1), (3-35), DOI:10.1080/1354570042000198227
- Kandiyoti, Deniz, (1997), *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (Çev: F. Özbay, H. Tapınç, Ş. Tekeli, F. Sayılan, A. Bora), İstanbul: Metis
- Kızılaslan, Nuray (2003) "Kırdan Kente Göç Eğilimi: Tokat İli Erbaa İlçesi Örneği", *G. O. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.2, (81-87), http://ziraatdergi.gop.edu.tr/Makaleler/928702674_81-87.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Koç, Yıldırım (2001), *Eve İş Verme*, TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları, No: 63, Ankara.
- Koggel, Christine M. (2003), "Globalization and Women's Paid Work: Expanding Freedom?", *Feminist Economics*, Vol:9 Issue: 2-3 (163-183), DOI: 10.1080/1354570022000077935
- Koray, Meryem (2008), *Sosyal Politika*, İmge Kitapevi, 3. Baskı, Ekim, Ankara
- Kümbetoğlu, Belkıs (1995) "Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması", *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, içinde, (Derleyen: S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayıncılık (230-238).
- Leonard, M. Madeleine (2001) "Old wine in new bottles? Women working inside and outside the household", *Women's Studies International Forum*, 24 (1), 67-78, DOI: 10.1016/S0277-5395(00)00168-0
- Lordoğlu, Kuvvet, (1990) *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*, İstanbul: Fes Yayınları.
- Lordoğlu, Kuvvet, (2006) *Türkiye İşgücü Piyasaları: Durum Raporu*, İstanbul: İstanbul SMMMO (Mart Matbaacılık) Yayın No: 56.
- McCormick, Doroth ve Schmitz, Hubert (2001), *Manual for Value Chain Research on Homeworkers in the Garment Industry*, <https://www.ids.ac.uk/ids/global/pdfs/WiegoManualendNov01.pdf>, (Erişim:17.04.2018)
- Metin, Şahin (2011), *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Durumu: Türkiye'de Ev Eksenli Çalışma*, Ankara: KSSGM
- Mies, Maria (1995) "Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru", *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, içinde, (Derleme: S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayıncılık (48-67)
- Mies, Maria (2008), "Kapitalist Gelişme ve Geçimlik Üretim: Hindistan'da Kırsal Kesim Kadınları", *Son Sömürge: Kadınlar*, içinde, (Editörler: Mies, M.; V. Bennholdt-Thomsen ve C. Von Werlhof) (47-77)
- Moçoş, Ebru (2005), "Ev Eksenli Üretim: Dumansız Fabrikalarda Kadın Emeği", *Tes-İş Türkiye Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikası*, Mart, (53-57)
- Moore, Jeanne (2006), "Homeworking and work-life balance: does it add to quality of life?", *Revue Européenne de Psychologie Appliquée*, Vol:56, Iss:1 (5-13), DOI: 10.1016/j.erap.2005.02.013
- Munck, Ronaldo, (1995) *Uluslararası Emek Araştırmaları*, Ankara: Öteki Yayınevi
- ODTÜ (2000), *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı Çalışması Stüdyo Çalışması, Yayın No:4
- OKA (2013), *Türkiye ve TR83 Bölgesi'nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma*, http://www.oka.org.tr/Documents/TURKIYE_VE_TR83_BOLGESI_OKA.pdf, (Erişim:10.04.2018)
- OKA (2014), *TR83 Bölgesi İlçeleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi*
- Patel, S ve Pandya, R. (2017), "Problems of women in unorganized sector - A study on home based women workers and domestic women workers in Vadodara", *International Journal of Applied Home Science*, V: 4 Is: 7ve8 (593-610), <http://scientificresearchjournal.com/journal/applied-home-science/international-journal-of-applied-home-science-volume-4-issue-5-6-july-august-2017/> (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Pearson, Ruth (2007) "Reassessing Paid Work and Women's Empowerment: Lessons from the global economy", *Feminisms in Development: Contradictions, Contestations and Challenges* (Ed: Andrea Cornwall, Elizabeth Harrison and Ann Whitehead), (201-213), London/New York: Zed Books
- Prügl, Elisabeth (1996), "Home-Based Workers: A Comparative Exploration of Mies's Theory of Housewifization" *Frontiers: A Journal of Women Studies*, Vol. 17, No. 1 (114-135), DOI: 10.2307/3346904
- Sassen, Saskia (1997) *Informalization in advanced market economies*, Discussion Paper 20, Development Policies Department, ILO: Ceneva, http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_123590.pdf, (Erişim:10.04.2018)
- Sassen, Saskia (2002) "Women's Burden: Counter-geographies of Globalization and the Feminization of Survival", *Journal of International Affairs*, Vol. 53, No. 2, (503-524), <http://www.columbia.edu/~sjs2/PDFs/womensburden.2000.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Sen, Sunanda (2010), "Gendered Aspects of Globalization", *Levy Economics Institute of Bard College*, September, Working Paper No. 621, Levy Economics Institute: New York, http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_621.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)

- Sharma, Sonal ve Kunduri, Eessha (2015), “‘Working from home is better than going out to the factories’(?): Spatial Embeddedness, Agency and Labour-Market Decisions of Women in the City of Delhi”, *South Asia Multidisciplinary Academic Journal*, Free-Standing Articles, <https://journals.openedition.org/samaj/3977> (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Standing, Guy, (1989) “Global Feminization Through Flexible Labour”, *World Development*, Vol.17, No.7, (1077–1095). DOI: 10.1016/0305-750X(89)90170-8
- Standing, Guy (1999) “Global Feminization Through Flexible Labour: A Theme Revisited”, *World Development*, 27 (3), 583-602. DOI: 10.1016/S0305-750X(98)00151-X
- Stratigaki, Maria ve Dina Vaio, (1997) “Women in the South: Diverse Experience of Work in A Unifying Europe”, *Gender and Economics: A European Perspective*, içinde, (Ed: A. Geske Dijkstra ve Janneke Plantenga) Londra ve New York : Routledge, (104–117).
- SGK (2018) http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, (Erişim:25.07.2018)
- Taylor, Lance (2003) “Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler”, (ED: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan) *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (49-72)
- Tezcek, Fatma Özlem ve Polat, Özlem (2016), “Ev-içindeki fabrikanın işçileri”, *Fe Dergi*, 8 (1), 50-68, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/46/2100/21734.pdf> (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Thomsen, B. Veronika (2008), “Kadın Emeginin Geleceği ve Kadına Yönelik Şiddet” *Son Sömürge: Kadınlar*, içinde, (Derleme: Mies, M.; V. Bennholdt-Thomsen ve C. Von Werlhof) (177–202)
- Tokat Valiliği, (2007) Tokat İl Brifingi, Tokat.
- Toksöz, Gülay ve Türcan-Özşuca Şerife (2002), “Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri”, *İktisat Dergisi*, Ev Eksenli Çalışma Özel Sayısı, Sayı:430, 29-35, DOI: 10.1501/0000114
- Toksöz, Gülay, (2007) Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu, Ankara: ILO.
- Toksöz, G. (2012) “The State of Female Labour in the Impasse of the Neoliberal Market and the Patriarchal Family” *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-liberal Policies, EU Accession and Political Islam*, Dedeoğlu S., A.Y. Elveren (eds.), London: I.B. Taurus, (47-64).
- Tomei, Manuela (2000) “Home Work in selected Latin American Countries: A comparative Overview,” *Infocus Programme, SEED, ILO*, http://ilo.org/wcmstp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_seed/documents/publication/wcms_117733.pdf, (Erişim:17.04.2018)
- Topbaş, Şeyda ve Ercan, Yalçın (2005), 2005 Yılı İlk Üç Aylık Çalışmalar, T.C Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tokat İl Müdürlüğü
- TÜİK (2018), <https://biruni.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul> (Erişim: 09.05.2018)
- Türk-İş (2018) 26 Haziran 2018 tarihli Haber Bülteni
- White, Jenny B. (1999) *Para İle Akraba*, (Çev: Aksu Bora) İstanbul: İletişim Yayınları
- WIEGO (2015), Myths ve Facts about the Informal Economy and Workers in the Informal Economy, WIEGO, <http://www.wiego.org/sites/default/files/resources/files/WIEGO-Myths-Facts-Informal-Economy.pdf> (Erişim Tarihi:29.11.2018)

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Apaydın, Ş. (2019). “Türkiye’de İşsizliğin Kaynakları: Bir Yapısal Vektör Hata Düzeltme Modeli”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1002-1016
Geliş Tarihi / Received Date: 28.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 09.01.2019

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’DE İŐİSZLİĐİN KAYNAKLARI: BİR YAPISAL VEKTÖR HATA DÜZELTME MODELİ

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü APAYDIN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
sukruapaydin@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4640-8135

Öz

Bu çalışmada 2005-2018 dönemi verileri kullanılarak Türkiye’de gözlemlenen işsizliğin yapısal kaynakları araştırılmaktadır. Bu amaçla verimlilik, emek arzı ve emek talebi ile reel ücret şoklarının işsizlik üzerindeki uzun dönemli etkileri, Yapısal Vektör Hata Düzeltme modeli (SVECM) ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, verimlilik ve emek talebindeki artışlar uzun dönemde işsizlik oranını azaltırken, emek arzı şokları işsizliği artırma yönünde kalıcı etkiler ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de yaşanan işsizliğin uzun dönemde emek arzı ve emek talebi ile teknoloji şokları tarafından önemli şekilde etkilendiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Eşbütünleşme, Yapısal Şoklar, SVECM, Türkiye

UNEMPLOYMENT SOURCES IN TURKEY: A STRUCTURAL VECTOR ERROR CORRECTION MODEL

Abstract

In this study, structural sources of unemployment observed in Turkey are investigated using data in the period 2005-2018. For this purpose, the long run effects of productivity, labor supply, labor demand, and real wages change on unemployment were analyzed with Structural Vector Error Correction model (SVECM). According to the result of the study, while the rises in productivity and labor demand decline the unemployment rate in the long run, labor supply shocks have a persistent impact on the increase in unemployment. As a result, the unemployment in Turkey is importantly affected by labor supply and labor demand and technology shocks can state.

Keywords: Unemployment, Cointegration, Structural Shocks, SVECM, Turkey.

1. GİRİŞ

Tüm ekonomik sistemlerin ve iktisat politikaların en önemli amaçlarından biri, hiç kuşkusuz işsizliğin önlenmesi veya makul sayılabilecek bir düzeye çekilmesidir. Bu amaç özellikle işsizlik oranları çift haneli rakamlara ulaştığında daha belirgin hale gelmekte ve işsizliğin nedenleriyle ilgili yoğun tartışmalara konu olmaktadır. Bu çerçevede büyüme oranı, enflasyon oranı, reel döviz kurları, faiz oranları, emek arzı artış oranı, nüfus artışı, vb. çeşitli makro büyüklüğün işsizlik üzerindeki etkileri incelenmektedir. Konunun makroekonomik

açından bir diğer önemli boyutu, işsizliğin kaynağının toplam talep ya da emek talebi şokları gibi konjonktürel veya verimlilik, emek arzı veya reel ücret şokları gibi yapısal etkenler olup olmadığıdır. Sorunun bu yönünün belirlenmesi, kuşkusuz önemli politika çıkarımlarına sahiptir. Zira işsizlik büyük ölçüde yapısal faktörlerden kaynaklanıyorsa, talep yönlü politikaların işsizliği azaltma şansının oldukça düşük olması söz konusu olabilecektir.

Bu çalışmada Türkiye'deki işgücü piyasasını etkileyen yapısal şoklar ve bunların işsizlik üzerindeki etkileri, Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) modelleri temelinde geliştirilen Yapısal Vektör Hata Düzeltme modeli (SVECM) çerçevesinde araştırılmıştır. Bu modelin seçilmesinin temel nedeni, söz konusu modelde tahmin edilen etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma tekniklerinin, her bir şokun etkisini ve göreceli önemini belirlemeye imkan vermesidir. Böylece hangi şokun işsizliği nasıl ve ne kadar etkilediği belirlenebilmektedir. Türkiye'nin 2005Q1-2018Q2 dönemine ait üçer aylık verilerin kullanıldığı bu çalışma, hem benimsenen yöntem hem de içerik açısından konuyla ilgili Türkiye ekonomisine yönelik diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bu açıdan çalışmanın ilgili literatüre bir katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmada ilk olarak literatür incelemesi yapılmış, konuya yönelik ampirik araştırmalara değinilmiştir. Ampirik ve teorik modele ilişkin bilgilere yer verilen ikinci bölümden sonra, üçüncü bölümde analizde kullanılan veriler ile ampirik test ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Nihayet genel bir değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

İşsizlik ve işsizliğin nedenleriyle ilgili olarak literatürde çok sayıda çalışma vardır. Bununla birlikte söz konusu çalışmaların, en azından Türkiye çalışmalarında, belirli konular üzerinde yoğunlaştıkları dikkat çekmektedir. Buna göre çalışmaların önemli bir kısmında Okun Yasası etrafında süregelen tartışmalara odaklanıldığı, diğer bir kısmında dünya literatürüne uygun olarak konunun Beveridge Eğrisi çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bir diğer ifade ile yapılan çalışmaların çoğunda konjonktürel işsizliğin nedenleri araştırılırken, bir kısmında yaşanan işsizliğin mahiyetinin ne olduğu, yani yapısal/doğal işsizlik olup olmadığının belirlenmesi temel amaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Farklı ekonometrik yöntem ve teknikler ile farklı dönemleri kapsayan, büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların bazılarında değişkenler arasında büyümeden işsizliğe doğru uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi bulunurken, önemli bir kısmında uzun dönemli karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Nedensellik bulunmayan çalışmalarda varılan ortak sonuç, genel olarak büyümenin işsizlik üzerinde bir etkisinin

olmadığı, dolayısıyla yaşanan işsizliğin büyük ölçüde yapısal faktörlerden kaynaklandığı rapor edilmektedir. Bu çerçevede işsizliğe neden olan faktörler olarak büyüme amacı doğrultusunda uygulanan yanlış iktisat politikaları, sektörel üretim ve istihdam yapısında meydana gelen değişimler, işgücüne katılım oranının yüksekliği, kadın işgücünün çalışma hayatına katılımı, işgücü piyasasındaki asimetrik bilgi, histeri etkisi, vb. yapısal ve sosyal faktörlere dikkat çekilmektedir.¹

Türkiye’de gözlenen işsizliğin yapısal/doğal bir karakter taşıyıp taşımadığını araştıran çalışmalarda da benzer bir yargıya varılmaktadır. Örneğin Güloğlu ve İspir (2011) tarafından 1988-2008 dönemi verileriyle sektörel bazda panel birim kök sınaması ile yapılan analizde, işsizliğin doğal işsizlik oranı savını destekler nitelikte sonuç bulunmuştur. Buna göre geçici şoklar işsizlik oranını uzun süreli etkilese de kalıcı olmamaktadır. Benzer şekilde Beveridge Eğrisi çerçevesinde yapılan analizler de, yaşanan işsizliğin büyük ölçüde yapısal özellikler taşıdığı ve geleneksel politikalar yerine kalıcı çözümler üretilmesi gerektiğine işaret etmektedir.²

Öte yandan dünya literatürüne bakıldığında konunun çok daha geniş olarak ele alındığı görülmektedir. Zira konunun Türkiye’de yapılan çalışmalarda kapsanan boyutlarına ek olarak, işsizliği etkileyen yapısal şoklar tanımlanmakta, bu şokların işsizlik üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmaktadır. Yapısal modellerin ağırlıklı olarak kullanıldığı bu çalışmalarda teknoloji şokları, emek arz ve talep şokları, toplam arz-talep şokları, ücret şokları tanımlanarak, çeşitli ülkelerde işsizliğin yapısal kaynakları belirlenmeye çalışılmakta ve politika önerileri getirilmektedir.³

Bu çalışmada, dünya literatüründe uygulanan yöntem benimsenmiş, Türkiye’de yaşanan işsizliğin yapısal kaynaklarının belirlenmesi amacıyla teorik bir modelden hareket edilmiş, böylece her bir yapısal şokun işsizlik üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla burada yapılan analiz Türkiye çalışmalarından farklılaşmakla birlikte, bu çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. TEORİK VE AMPİRİK MODEL

3.1. Teorik Model

Çalışmada kullanılan model, Jacobson vd. (1997) tarafından önerilen makroekonomik emek piyasası modeline dayanmaktadır. Model, üretim fonksiyonu, emek arz ve talep

¹ Bu konuda incelenen çalışmalardan bazıları Yılmaz (2005), Yüceol (2006), Uysal & Alptekin (2009), Barışık, vd. (2010), Ceylan & Şahin (2010), Demirgil (2010), Tarı & Abasız (2010), Kanca (2012), Altuntepe & Güner (2013), Bayat, vd. (2013), Eser, (2014), Göçer (2015), Arı (2016), Ümit & Karataş (2018) şeklindedir.

² Konuyla ilgili olarak bkz. Noyan (2012), Tanrıöver & Biçer (2015) ve Tokatlıoğlu (2015).

³ Daha detaylı bilgi için bkz. Jacobson, Vredin & Warne (1997), Carstensen & Hansen (2000), Fabiani, vd.(2000), Maidorn (2003), Brüggemann (2006), Saltari & Travaglini (2009), Partridge & Rickman (2009), Park (2012), Lukianenko & Olskevych (2015), Sunde & Akanbi (2015).

fonksiyonları ile ücret ilişkisini gösteren dört temel fonksiyona göre oluşturulmaktadır. Modelde kullanılan değişkenler, ampirik analizlerde kullanıldığı gibi doğal logaritma olarak ifade edilmektedir.

Modelin ilk bileşeni üretim fonksiyonudur ve üretim, hasıla ve istihdamın bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır:

$$gdp_t = \rho empl_t + \theta_t \quad (1)$$

Burada ρ ölçeğe göre getiriye, rassal yürüyüş özelliği taşıyan θ ise stokastik teknoloji trendidir ve $\varepsilon_{tech,t}$ teknoloji şokunu göstermek üzere aşağıdaki şekilde belirlenmektedir:

$$\theta_t = \theta_{t-1} + \varepsilon_{tech,t}$$

Emek talebi fonksiyonu, istihdamı hasıla ve reel ücretle ilişkilendirmektedir. Buna göre emek talebi ile hasıla arasında doğru, reel ücretle ters orantılı bir ilişki vardır:

$$empl_t = -\eta rwage_t + \lambda gdp_t + \xi_t \quad (2)$$

λ ve η parametreleri, istihdamın hasıla ve reel ücrete göre esnekliğini göstermektedir. ξ_t değişkeni, emek talebindeki rassal düzensizlikleri belirlemekte ve otoregresif bir süreç izlemektedir:

$$\zeta_t = \varphi \zeta_{t-1} + \varepsilon_{demand,t}$$

$|\varphi| < 1$ olması durumunda emek talebi durağandır ve emek talebi şokları ($\varepsilon_{demand,t}$) istihdamı geçici olarak etkilemektedir. Jacobson vd. (1997)'ye göre $|\varphi| = 0$ ise emek talebi şoklarının istihdam üzerinde uzun dönemli bir etkisi yoktur.

Sistemin üçüncü bileşeni emek arz fonksiyonudur ve işgücü ile reel ücret arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır:

$$l_t = \pi rwage_t + \psi_t \quad (3)$$

ψ_t dışsal emek arzı trendidir. Rassal yürüyüş izleyen bu değişken emek arzı şoklarını ($\varepsilon_{supply,t}$) içermektedir:

$$\psi_t = \psi_{t-1} + \varepsilon_{supply,t}$$

Ayrıca (3) numaralı denklemde yer alan π emek arz eğrisinin eğimini ölçmektedir. $\pi = 0$ gibi özel bir durumda, dışsal emek arzı fonksiyonu elde edilebilmektedir.

Nihayet modelde yer alan son bileşen reel ücret fonksiyonudur ve aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$rwage_t = \delta(gdps_t - empl_t) + \kappa empl_t - \vartheta(l_t - empl_t) + \gamma_t \quad (4)$$

Buna göre reel ücretler sırasıyla emek verimliliği ($prod_t = gdps_t - empl_t$), istihdam ($empl_t$) ve işsizlik oranının ($unemp_t = l_t - empl_t$) bir fonksiyonudur. Ücret trendi (γ_t) aşağıdaki gibi tanımlanmakta ve durağan olup olmaması ϕ parametresinin değerine bağlıdır:

$$\gamma_t = \phi\gamma_{t-1} + \varepsilon_{rwage,t}$$

Eğer $|\phi| < 1$ ise reel ücret serisi durağan olduğu, değilse ücret oluşumunun stokastik bir süreç izlemesi söz konusu olmaktadır. Modelin kapanması için son olarak şokların özdeş ve bağımsız bir şekilde dağıldığı varsayılmaktadır. (1)-(4) sistemi, ampirik analizde kullanılacak şekilde ($gdp_t - empl_t$) verimliliği, ($empl_t$) istihdamı, ($l_t - empl_t$) işsizlik oranını ve ($rwage_t$) ücretleri göstermek üzere matris formuna aşağıdaki gibi dönüştürülebilir:

$$\begin{pmatrix} 1 & 1-\rho & 0 & 0 \\ -\lambda & 1-\lambda & 0 & \eta \\ 0 & 1 & 1 & -\pi \\ -\delta & \kappa & \vartheta & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} gdp_t - empl_t \\ empl_t \\ l_t - empl_t \\ rwage_t \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \theta_t \\ \xi_t \\ \psi_t \\ \gamma_t \end{pmatrix} \quad (5)$$

Daha kısa gösterimle:

$$Ay_t = u_t$$

Burada y_t verimlilik, istihdam, işsizlik ve reel ücretlerden oluşan içsel değişkenler vektörü, u_t yapısal model hata terimleri veya düzensizlikler vektörüdür. (5) numaralı model, emek piyasasındaki dinamik ilişkileri göstermekte, emek arzı ve verimlilikteki iki rassal yürüyüş süreci ve emek talebi ile ücret şokları nedeniyle ortaya çıkan iki stokastik bileşenden oluşmaktadır. Bu durum, Brüggemann’ın (2006:414) da ifade ettiği gibi, emek talebi ve ücret ilişkisi arasında en fazla iki eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ima etmektedir.

3.2. Ampirik Model: SVECM

Çalışmada emek piyasasını etkileyen şokların işsizlik üzerindeki etkilerini belirleyebilmek için Yapısal Vektör Hata Düzeltme Modeli (Structural Vector Error Correction Model –SVECM) kullanılmıştır. Söz konusu model, Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresyon (VAR) modelinden türetilen Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) modeline dayalı bir modeldir.⁴

k sayıda içsel değişkenden oluşan (k boyutlu), maksimum gecikme sayısı p olan (p dereceden) bir SVAR modelinin genel gösterimi aşağıdaki gibidir:

⁴Burada açıklanan SVAR ve SVEC modellerinin teorik yapısının geliştirilmesinde Enders (1995), Amisano ve Giannini (1997), Breitung, vd. (2004) ile Lütkepohl (2005)’ten yararlanılmıştır.

$$Ay_t = A_0 + A_1y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Burada y_t ($k \times 1$) boyutlu değişkenler vektörünü, A_i ($i = 1, \dots, p$) ($k \times k$) katsayılar matrisini, A değişkenler arasındaki eşanlı ilişkileri gösteren katsayılar matrisini ve ε_t ise ($k \times 1$) boyutlu yapısal şoklar vektörünü göstermektedir. Burada içsel değişkenlerin durağan, yapısal şokların serisel olarak ilişkisiz ve beyaz gürültü süreçleri oldukları varsayılmaktadır.

SVAR modellerinde değişkenlerin cari değerleri, diğer değişkenler üzerinde eşanlı etkilere sahip olduğu için (6) numaralı modelden doğrudan tahmin yapılamamaktadır. Bu nedenle yapısal modelin her iki tarafı A^{-1} ile çarpılarak indirgenmiş biçim VAR modeli elde edilir:

$$y_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 y_{t-1} + \dots + \Gamma_p y_{t-p} + u_t \quad (7)$$

Burada $\Gamma_0 = A^{-1}A_0$, $\Gamma_1 = A^{-1}A_1$, $\Gamma_p = A^{-1}A_p$ ve $u_t = A^{-1}\varepsilon_t$ tanımlamalarını gösterir. Ayrıca indirgenmiş biçim hata terimi u_t , $k \times 1$ boyutlu gözlemlenemeyen sıfır ortalamaya sahip beyaz gürültü sürecidir. Yapısal şoklar (ε_t) ile indirgenmiş biçim hata terimi (u_t) terimi arasındaki bağlantı (7) numaralı sistemde birbiriyle ilişkili hale gelmiştir:

$$u_t = A^{-1}\varepsilon_t \quad (8)$$

(8) numaralı ilişki, değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı halinde (7) numaralı indirgenmiş biçim model, VECM olarak ifade edilebilmektedir:

$$\Delta y_t = \alpha\beta' y_{t-1} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \Gamma_{p-1} \Delta y_{t-p+1} + u_t \quad (9)$$

Burada Δy_t k boyutlu gözlemlenebilir değişkenler vektörü, α ($K \times r$) boyutlu katsayı matrisi, β ($K \times r$) eşbütünleşme matrisi, Γ_i ($k \times k$) kısa dönem katsayı matrisi u_t sıfır ortalama ve sabit varyanslı hata terimleri vektörüdür. (9)'un hareketli ortalama gösterimi ise şöyledir:

$$y_t = \Xi \sum_{i=1}^t u_i + \sum_{j=0}^{\infty} \Xi_j^* u_{t-j} + y_0 \quad (10)$$

(10) numaralı modelde Ξ ve Ξ^* öngörü hatası etki-tepki katsayılarını, y_0 başlangıç koşullarını göstermektedir. j sonsuza yaklaşırken Ξ^* sıfıra yakınsayacağı için Ξ^* geçici veya kısa dönem etkileri, Ξ ise $\Xi = \beta_{\perp} [\alpha'_{\perp} (I_K - \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i) \beta_{\perp}]^{-1} \alpha'_{\perp}$ ile hesaplanan uzun dönem etkileri temsil etmektedir. $\beta_{\perp}$ ve $\alpha_{\perp}$ sırasıyla β ve α 'nın ortogonal bileşenleridir.

Öte yandan indirgenmiş biçim hata terimleri ile yapısal şoklar arasındaki bağlantıyı gösteren (8) numaralı ifade SVEC modelleri için de geçerlidir. Dolayısıyla (8) numaralı ilişki

hareketli ortalama gösteriminde yerine konulduğunda, $\Xi A^{-1} \sum_{i=1}^t \varepsilon_i$ elde edilir. Buradan hareketle yapısal şokların uzun dönem etkisi ΞA^{-1} , kısa dönem etkileri ise $\Xi^* A^{-1}$ ile belirlenir.

Yapısal şokların uzun dönem etkilerinin hesaplanabilmesi için bazı değişkenlere ekonomik teoriye uygun olarak uzun dönem sıfır kısıtları uygulanmaktadır. Buradaki temel amaç, yapısal şokların kalıcı ve geçici etkilerini ayırıştırabilmektir. Bunun yanında, r sayıda eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu bir sistemde $k = n - r$ sayıda şok, kalıcı etkilere sahip olmaktadır. örneğin 1 adet eşbütünleşme ilişkisi varsa, 4 değişkenli bir modelde sadece 3 şok kalıcı etkilere sahip olmaktadır. Kalıcı şokların tanımlanabilmesi için ihtiyaç duyulan kısıt sayısı ise $k(k - 1)/2$ ile belirlenir, yani 4 değişkenli modelde, doğrusal olarak birbirinden bağımsız 6 adet sıfır kısıtı uygulanmalıdır. Benzer şekilde geçici şokların tanımlanması bütünleşik ilişki sayısı dikkate alınarak $r(r - 1)/2$ 'ye yapılır. Buna göre eğer bir tane bütünleşme ilişkisi varsa, geçici şoklara ilişkin kısıt sayısı sıfır olmaktadır (Brüggemann, 2006:411).

4. BİRİM KÖK TESTLERİ, EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ VE HATA DÜZELTME MODELİ TAHMİN SONUÇLARI

Türkiye’deki işsizliğin kaynaklarını belirlemek üzere, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) temin edilen 2005-2018 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Verilerin 2005’ten sonrasını kapsamasının nedeni, TÜİK tarafından işgücü piyasasına yönelik yapılan yeni tanımlamalara dayalı zaman serilerinin söz konusu dönem öncesini kapsamamasıdır. Döneme ilişkin analizde dört temel zaman serisi kullanılmıştır. Bunlar verimlilik ($prod_t = gdps_t - empl_t$), istihdam ($empl_t$), işsizlik oranı ($unemp_t = l_t - empl_t$) ve reel ücret ($rwage_t$) serileridir. İşsizlik oranı dışında tüm serilerin logaritmik dönüşümleri yapılmış ve Tramo/Seats yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Değişkenlere ilişkin ayrıntılı açıklamalar Ek – 1’de sunulmuştur. Buna göre eşbütünleşme ilişkisi araştırılan değişkenler vektörü şöyle oluşmuştur:

$$y_t = (prod_t, empl_t, unemp_t, rwage_t)$$

Zaman serilerinin durağanlık derecelerinin belirlenebilmesi için Dickey ve Fuller’ın 1979 ve 1981 yıllarında geliştirdikleri Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller – ADF) testi ile Phillips-Perron (1988) testleri uygulanmıştır. Tablo 1’de özetlenen test sonuçlarından görülebileceği gibi, tüm değişkenler birinci dereceden durağan olarak bulunmuştur. Aynı dereceden bütünleşik oldukları için, ikinci aşamada değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin tespit edilebilmesi için Johansen Eşbütünleşme testi yapılmıştır.

Tablo 1. ADF/PP Birim Kök Testleri

Değişken	Deterministik Terim	Gecikme	Test İstatistiği	Kritik Değer* (%5)	Olasılık (p) Değeri	Sonuç
<i>Prod</i>	Sabit	0	-0.92914	-2.91877	0.7711	<i>I(1)</i>
$\Delta Prod$	Sabit	0	-7.54305	-2.91995	0.0000	
<i>empl</i>	Sabit	0	0.79328	-2.91877	0.9930	<i>I(1)</i>
$\Delta empl$	Sabit	0	-5.29297	-2.91995	0.0001	
<i>Unemp**</i>	Sabit	3	-2.10269	-2.91877	0.2445	<i>I(1)</i>
$\Delta unemp$	Sabit	3	-3.48753	-2.91995	0.0123	
<i>rwage</i>	Sabit	0	-0.66890	-2.91877	0.8453	<i>I(1)</i>
$\Delta rwage$	Sabit	0	-5.85247	-2.91995	0.0000	

*MacKinnon (1996) kritik değerleridir. **Phillips-Perron testinden elde edilen sonucu göstermektedir.

Johansen (1988) ile Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen VAR temeline dayalı eşbütünleşme analiz sonuçları Tablo – 2’de gösterilmiştir. Buna göre analize konu değişkenler arasında tek bir uzun dönemli ilişki ve dolayısıyla tek bir eşbütünleşik vektör bulunmaktadır. Böylelikle Vektör Hata Düzeltme modelinin tahminine geçilmiştir.

Tablo 2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotez	Eigenvalue	Trace Testi			Max-Eigen Testi		
		Test İstatistiği	%95 Kritik Değer	Olasılık	Test İstatistiği	%95 Kritik Değer	Olasılık
$H_0 : r = 0$	0.521014	60.16293	47.85613	0.0023	35.33199	27.58434	0.0042
$H_0 : r \leq 1$	0.268454	24.83094	29.79707	0.1675	15.00458	21.13162	0.2886
$H_0 : r \leq 2$	0.164694	9.826357	15.49471	0.2943	8.637940	14.26460	0.3175
$H_0 : r \leq 3$	0.024455	1.188417	3.841466	0.2756	1.188417	3.841466	0.2756

Model için en uygun gecikme sayısının belirlenmesinde JMulti paket programından yararlanılmış, yapılan hesaplamada optimal gecikme sayısı 7 olarak belirlenmiştir. Ancak bu gecikme sayısı ile yapılan tahminlerde otokorelasyon ve normal dağılım sorunları tespit edildiği için, söz konusu sorunlar ortadan kalkıncaya kadar gecikme sayısı azaltılmış ve sonuçta hiçbir sorunun yer almadığı 4 gecikmeli model tahmin edilmiştir. Modele ilişkin tahmin sonuçları, eşbütünleşme vektörü ve hata düzeltme katsayıları Ek – 2’de gösterilmiştir.

Modelin tahmin edilmesinden sonra, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırılmasında kullanılacak kısıtlar teorik model ve eşbütünleşme analizine dayalı olarak belirlenmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, yapısal şokların ayrıştırılabilmesi için dört değişkenli bir modelde $k(k - 1)/2 = 4(4 - 1)/2 = 6$ adet doğrusal olarak bağımsız kısıta ihtiyaç vardır. Buna ek olarak 4 boyutlu bir sistemde, sadece 3 şok kalıcı etkilere sahip olmaktadır. Ayrıca ücret değişkeni durağan bir ilişki ortaya koymaktadır. Bu durumda teorik

modele göre, ücret şoklarının sistem değişkenleri üzerinde kalıcı bir etkisi olmamakta, ücret değişkeninin yer aldığı sütün sıfır değerini almaktadır ($b_{14} = b_{24} = b_{34} = b_{44} = 0$). Ayrıca teorik modelde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı yapıldığı için emek talebi, emek arzı ve ücret şoklarının verimlilik üzerinde kalıcı bir etkisi söz konusu olmamaktadır. Bir diğer deyişle verimlilik üzerinde sadece teknoloji şokları kalıcı etkiye sahiptir ($b_{12} = b_{13} = b_{14} = 0$). Uzun dönem etki katsayı matrisi $[\Xi]$, bu kısıtların uygulanması halinde $b_{14} = 0$ olduğu için sadece 5 doğrusal olarak bağımsız kısıt içermekte, bu nedenle ilave bir kısıtın daha uygulanması gerekmektedir. Bu durumda Jacobson vd. (1997)’de belirtildiği gibi, iki trend kısıtının bulunduğu bir durumda, emek arzı şoklarının uzun dönemde reel ücretleri etkilemediği kabul edilmiştir. Böylece $b_{42} = 0$ kısıtı ek kısıt olarak uygulanmış ve uzun dönem etki matrisi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$[\Xi] = \begin{bmatrix} prod_t \\ empl_t \\ unemp_t \\ rwwage_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_{11} & 0 & 0 & 0 \\ b_{21} & b_{22} & b_{23} & 0 \\ b_{31} & b_{32} & b_{33} & 0 \\ b_{41} & b_{42} & 0 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{tech,t} \\ \varepsilon_{demand,t} \\ \varepsilon_{supply,t} \\ \varepsilon_{rwwage,t} \end{bmatrix}$$

Tahmin edilen kısa $[\Xi^*]$ ve uzun dönem $[\Xi]$ etki-tepki katsayıları, parantez içindeki sayılar standart hataları göstermek üzere aşağıdaki gibidir:

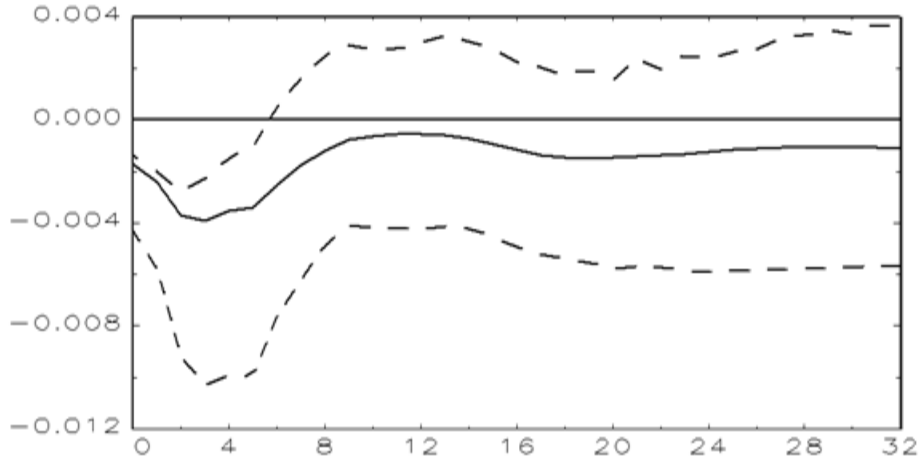
$$[\Xi] = \begin{bmatrix} -0.0174 & 0 & 0 & 0 \\ (0.2604) & & & \\ -0.0291 & -0.0040 & -0.0033 & 0 \\ (0.4340) & (0.0060) & (0.0026) & \\ -0.0009 & -0.0027 & 0.0032 & 0 \\ (0.0417) & (0.0039) & (0.0025) & \\ -0.0332 & -0.0084 & 0 & 0 \\ (0.4797) & (0.0104) & & \end{bmatrix}$$

Bu verilere göre, teknoloji ve emek talebi şokları ile işsizlik oranı arasında ters orantılı ilişki vardır. Pozitif bir teknoloji ve emek talebi şoku, işsizliği azaltmaktadır. Buna karşın emek arzındaki artışlar uzun dönemde işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Bu sonuç teknoloji şoklarının istihdam üzerindeki etkileriyle de uyum içindedir. İstihdam, teknoloji ve emek arzı şoklarına uzun dönemde ters yönde tepki vermektedir. Diğer bir ifadeyle, teknolojik yenilikler ve emek arzı artışları istihdamı azaltıcı yönde etki etmektedir.

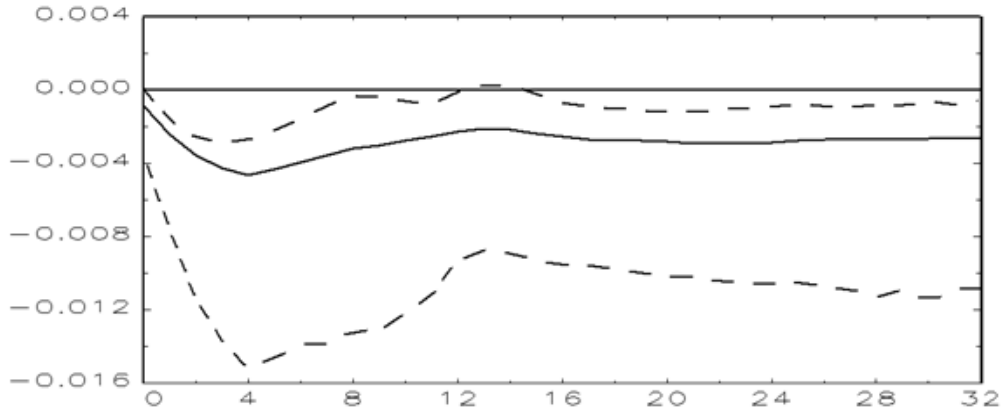
İşsizlikle ilgili bu sonuçlar, makroekonomik şokların dinamik etkilerinin gösterildiği etki-tepki fonksiyonları üzerinden daha net görülebilir. Tahmin edilen SVEC modelinden hesaplanan etki-tepki katsayılarının grafiksel gösterimi Şekil 1-4’ten izlenebilir. Pozitif bir teknoloji şokunun işsizlik üzerindeki kısa dönemli azaltıcı etkisi, uzun dönem etkisinden daha

büyük olmakla beraber, bu etki, yaklaşık 6 çeyrek yıl sürmekte ve işsizliğin yeni uzun dönem dengesine ulaşması neredeyse beş yıl sürmektedir (Şekil 1).

Benzer şekilde emek talebinde meydana gelecek pozitif bir şok, işsizliğin ilk dört çeyrekte düşmesine neden olmakta, ancak uzun dönemde azaltıcı etki küçülmektedir. Emek talebindeki şok sonrası işsizlik, uzun dönem dengesine yaklaşık üç yıl sonra ulaşmaktadır (Şekil 2).

Şekil 1. İşsizliğin Teknoloji Şokuna Tepkisi

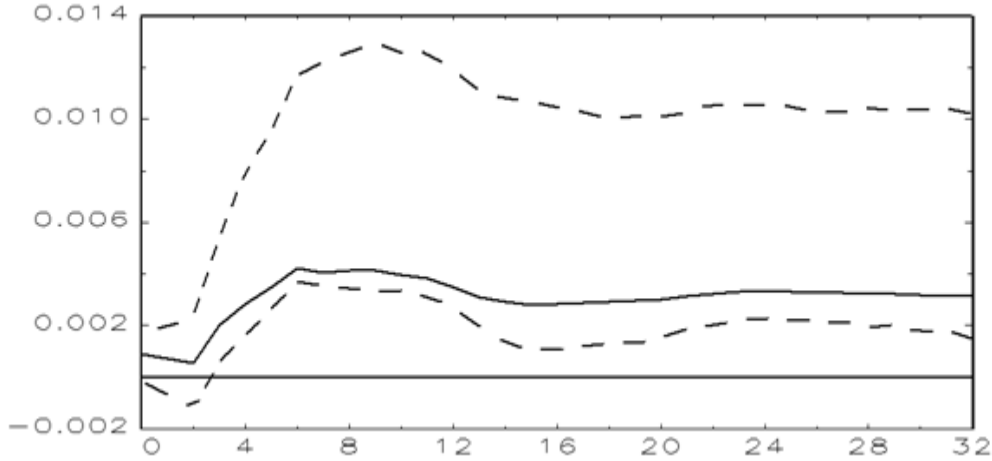

Şekil 2. İşsizliğin Emek Talebi Şokuna Tepkisi

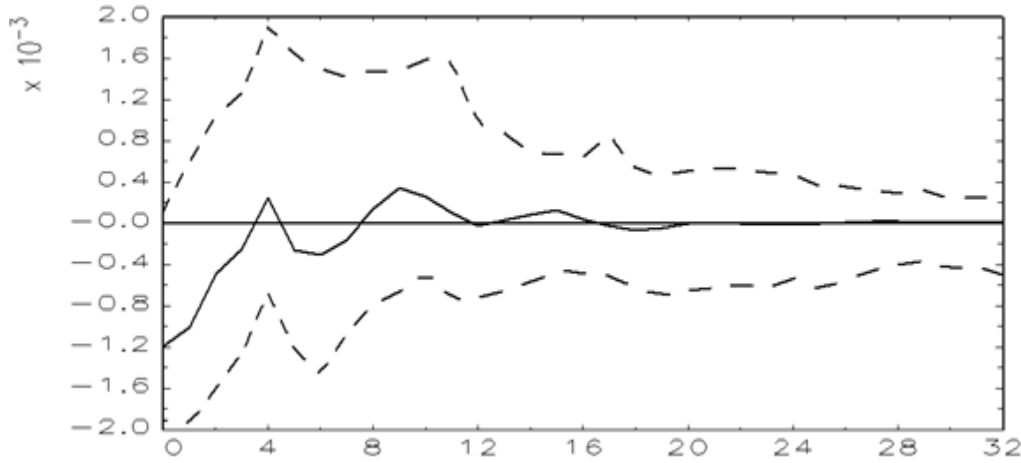
Emek arzında meydana gelen şoklar, esasen beklendiği gibi, işsizliği artırıcı yönde etki yapmaktadır. Emek arzındaki artışlar anlık olarak pozitif ve fakat azaltıcı bir etki ortaya koysa da, ikinci çeyrekten sonra yeniden işsizliğin artmasına neden olmakta ve yeni uzun dönem dengesine yaklaşık 14 çeyrek yıl sonra ulaşmaktadır (Şekil 3).

Teknoloji, emek arzı ve emek talebi şokları işsizlik üzerinde kalıcı etkiler ortaya koyarken, reel ücretler şokları kalıcı bir etkiye sahip değildir. Reel ücretlerde meydana gelecek bir şok karşısında işsizlik anlık olarak negatif bir tepki vermekle birlikte, bu tepki artış yönünde olmaktadır. Bununla birlikte, ücret şoklarına işsizliğin tepkisi dalgalı ve giderek

azalan bir seyir izlemekte ve yaklaşık 5 yıl sonra tamamen yok olmaktadır (Şekil 4).

Şekil 3. İşsizliğin Emek Arzı Şoklarına Tepkisi

Şekil 4. İşsizliğin Reel Ücret Şoklarına Tepkisi

Şokların işsizlik üzerindeki bu etkileri, varyans ayrıştırma sonuçları tarafından da güçlendirilmektedir. İşsizlikte meydana gelen değişmelerin büyük bölümü, neredeyse incelenen tüm dönem boyunca emek arzında meydana gelen değişmelerden kaynaklanmaktadır. Emek arzı şoklarının etkisi başlangıçta görece düşük düzeyde iken, bu şokların payının giderek artması ve neredeyse yüzde 50 düzeylerine ulaşması dikkat çekicidir. Yine dikkate değer bir bulgu, teknoloji şoklarının payıyla ilgilidir. Zira işsizliğin dönem başı itibariyle işsizliğin yarıdan fazlası verimlilik şoklarıyla açıklanmaktadır. Bu etki yaklaşık 5 yıl sonra azalmaya başlamaktadır. Benzer şekilde emek talebi şoklarının etkisinin yaklaşık yüzde 40'lar düzeyinde bir paya sahip olması, yapısal etkenlerin yanı sıra konjonktürel etkenlerin de işsizlik üzerinde belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Ücretlerde meydana gelen şoklar ilk çeyrekte nispeten önemli bir sayılabilecek paya sahipken, ikinci çeyrekte ücretlerin etkisi hızla azalmakta ve dönem ortasında tamamen yok olmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. İşsizliğin Öngörü Hatası Varyans Ayrıştırması

Dönem	Şoklar			
	Teknoloji	Emek Talebi	Emek Arzı	Ücret
1	0.55	0.14	0.15	0.16
2	0.49	0.37	0.07	0.07
3	0.50	0.43	0.04	0.03
4	0.46	0.45	0.07	0.02
5	0.40	0.47	0.11	0.01
6	0.37	0.47	0.16	0.01
7	0.33	0.45	0.21	0.01
8	0.30	0.44	0.25	0.01
10	0.25	0.43	0.32	0.01
20	0.18	0.40	0.42	0.00
30	0.15	0.40	0.45	0.00
40	0.13	0.40	0.47	0.00

5. SONUÇ

Türkiye ekonomisi uzunca bir süredir yüksek oranlı işsizlikle karşı karşıyadır. Üstelik bu işsizlik oranları, yüksek büyüme hızları kaydedilmesine rağmen azalmamaktadır. Bu durum, yaşanan işsizliğin önemli ölçüde yapısal faktörlerden kaynaklandığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim işsizliğin kaynaklarını sorgulamaya yönelik yapılan bu çalışma, söz konusu olguyu doğrular niteliktedir. Elde edilen bulgular, işsizliği açıklayan çeşitli yapısal ve konjonktürel etkenlerin varlığına işaret etmektedir. Verimlilik ve emek talebindeki azalışlar ve emek arzındaki artışlar, uzun dönemde işsizlik üzerinde kalıcı etkiler ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla çalışmada ulaşılan bulgular, Türkiye ekonomisine yönelik literatürde dikkat çekilen ‘işsizliğin büyük ölçüde yapısal etkenlerden kaynaklandığı’ şeklinde özetlenebilecek düşünceleri destekler nitelikte sonuçlar ortaya koymuştur. Ayrıca elde edilen bulguların, konuyla ilgili olarak farklı ülkeler için Jacobson, vd. (1997), Brüggemann (2006) ve Lukianenko & Olishevych (2015) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen bulgularla örtüşmesi ayrıca dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak elde edilen bulgular ışığında sadece konjonktürel değil, yapısal işsizliği azaltacak sosyo-ekonomik politikaların titizlikle geliştirilip uygulanması kaçınılmaz olarak görünmektedir. Bununla birlikte, emek arzındaki artışların işsizlik üzerindeki giderek artan ve önemli boyutlara ulaşan etkisi, Türkiye ekonomisinde kamu kesiminin denetleme ve yönlendirme anlamında aktif bir şekilde rol oynamasını zorunlu hale getirmektedir. Bu çerçevede özellikle yapısal işsizlikle mücadele bağlamında, işgücü piyasasında var olan veya ortaya çıkabilecek eşleşme (mismatch) sorunlarının engellenmesine yönelik çalışmaların artırılması faydalı olabilecektir. Benzer şekilde işgücünün endüstri 4.0 şartlarının gerektirdiği şekilde eğitim almasını sağlamak, bu yönde yeni eğitim planları hazırlamak, özel sektörün teşvik edilmesini sağlamak kamu kesimine düşen önemli görevler olarak düşünülebilir. Aksi

halde 1980 sonrası dönemde derecesi gittikçe artan piyasa ekonomisi koşulları, artan işgücünü massetmekte giderek daha da zorlanacak gibi durmaktadır. Bilhassa yeni ve muazzam teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında durumun vahameti daha da artacaktır.

KAYNAKÇA

- Altuntepe, N., & Güner, T. (2013). Türkiye’de İstihdam-Büyüme İlişkisinin Analizi (1988-2011) . *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 73-84.
- Amisano, G., & Giannini, C. (1997). *Topics in Structural VAR Econometrics* (Second Ed. b.). Berlin, Germany: Springer-Verlag.
- Arı, A. (2016). Türkiye’deki Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Analizi: Yeni Bir Eşbütünleşme Testi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 57-67.
- Barışık, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye’de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*(159), 88-102.
- Bayat, T., Kayhan, S., & Koçyiğit, A. (2013). Türkiye’de İşsizliğin Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeliyle İncelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 4(2), 79-90.
- Brüggemann, R. (2006). Sources of German unemployment: a structural vector error correction analysis. *Empirical Economics*(31), 409-431.
- Breitung, J., Brüggemann, R., & Lütkepohl, H. (2004). Structural Vector Autoregressive Modeling and Impulse Responses. H. Lütkepohl, & M. Kratzig içinde, *Applied Time Series Econometrics* (s. 159-196). Cambridge University Press.
- Carstensen, K., & Hansen, G. (2000). Cointegration and common trends on the West German labour market. *Empirical Economics*, 25(3), 475-493.
- Ceylan, S., & Şahin, B. Y. (2010). İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Asimetri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 157-165.
- Demirgil, H. (2010). Okun Yasasının Türkiye için Geçerliliğine Dair Ampirik Bir Çalışma. *Journal of Alanya Faculty of Business*, 2(2), 1-12.
- Dickey, D., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D., & Fuller, W. A. (1981). A Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: John Wiley and Sons, INC.
- Eser, B. Y. (2014). Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği. *TISK Akademi*, 9(18), 26-47.
- Fabiani, S., Locarno, A., Oneto, G., & Sestito, P. (2000). The sources of unemployment fluctuations: an empirical application to the Italian case. *ECB Working Paper*, No. 29.
- Göçer, İ. (2015). Okun Yasası: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Göktaş, A., & İşi, Ö. (2010). Türkiye’de İşsizlik Oranının Temel Bileşenli Regresyon Analizi ile Belirlenmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(10), 279-294.
- Güloğlu, B., & İspir, M. S. (2011). Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye için Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205-2015.
- Ümit, Ö., & Karataş, Ö. (2018). Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 311-333.
- Jacobson, T., Vredin, A., & Warne, A. (1997). Common Trends and Hysteresis in Scandinavian Unemployment. *European Economic Review*, 41, 1781-1816.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-209.
- Kanca, O. C. (2012). Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 1-18.
- Lütkepohl, H. (2005). *A New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Berlin, Germany: Springer-Verlag.
- Lukianenko, I., & Olishevych, M. (2015). The Effects of Shocks on the Ukrainian Labor Market: SVEC Modeling. *Procedia Economics and Finance*(27), 311-322.
- Maidorn, S. (2003). The effects of shocks on the Austrian unemployment rate – a structural VAR approach. *Empirical Economics*, 28(2), 387-402.
- Noyan. (2012). İşsizlik, Beveridge Eğrisi ve Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(32), 119-133.

- Park, K. (2012). Employment responses to aggregate and sectoral technology shocks. *Journal of Macroeconomics*, 34(3), 801-821.
- Partridge, M., & Rickman, D. (2009). Canadian regional labour market evolutions: a long-run restrictions SVAR analysis. *Applied Economics*, 41(15), 1855-1871.
- Saltari, E., & Travaglini, G. (2009). The Productivity Slowdown Puzzle Technological and Non-technological Shocks in the Labor Market. *International Economic Journal*, 23(4), 483-509.
- Sunde, T., & Akanbi, O. A. (2015). Sources of unemployment in Namibia: an application of the structural VAR approach. *MPRA Paper No. 86578*.
- Tanrıöver, B., & Biçer, B. (2015). Yapısal Şokların Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Beveridge Eğrisi Tahmini. *International Journal of Academic Value Studies*, 1(1), 12-25.
- Tarı, R., & Abasız, T. (2010). Asimetrik Etkiler Altında Okun Yasası'nın Eşik Hata Düzeltme Modeli ile Sınanması: Türkiye örneği. *İktisat, İşletme ve Finans*, 25(291), 53-77.
- Tokatlıoğlu, İ. (2015). Küresel Kriz Öncesi ve Sonrası Dönem için Türkiye'nin Beveridge Eğrisi Tahmini. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(3), 73-105.
- Uysal, D., & Alptekin, V. (2009). Türkiye Ekonomisinde Büyüme – İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980 – 2007). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(25), 69-78.
- Yüceol, H. M. (2006). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri. *İktisat, İşletme ve Finans*, 21(243), 81-95.
- Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ekonometri ve İstatistik*(2), 11-29.

Ek – 1: Analizde Kullanılan Veriler

Bu çalışmada kullanılan tüm veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) internet sayfasından temin edilmiştir. *gdp*, reel GSYİH'nın doğal logaritmasıdır: $gdp = \log RGDP$. *empl*, Türkiye'de istihdam edilen 15-64 yaş grubunun logaritmik dönüşümüdür: $empl = \log EMP.prod$, reel GSYİH'dan istihdam edilen kişi sayısı çıkartılarak elde edilen verimliliği göstermektedir: yani, $prod = \log PROD = \log (RGDP/EMPL) = gdp - empl$. *unemp*, işsiz sayısının toplam istihdam içindeki payını göstermektedir. *rwage*, kişi başına reel işgücü ödemelerini göstermektedir. Toplam işgücü ödemeleri, GSYİH deflatörüne bölünerek reel hale getirilmiş, daha sonra reel toplam işgücü ödemeleri istihdam edilen kişi sayısına bölünerek, kişi başına reel işgücü ödemeleri serisi elde edilmiştir.

Ek – 2: Vektör Hata Düzeltme Modeli, Eşbütünleşme Vektörü ve Hata Düzeltme Katsayıları

Tablo E1. Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

	$\Delta prod_t$	$\Delta empl_t$	$\Delta unemp_t$	$\Delta rwage_t$
$\Delta prod (t - 1)$	-0.159 (0.167) [-0.955]	0.145 (0.064) [2.258]	-0.272 (0.064) [-4.276]	-0.269 (0.143) [-1.877]
$\Delta prod (t - 2)$	-0.112 (0.166) [-0.674]	0.175 (0.064) [2.732]	-0.154 (0.064) [-2.419]	0.203 (0.143) [1.417]
$\Delta prod (t - 3)$	-0.251 (0.165) [-1.520]	0.146 (0.064) [2.305]	0.000 (0.063) [0.003]	0.205 (0.142) [1.438]
$\Delta prod (t - 4)$	0.079 (0.173) [0.454]	0.140 (0.067) [2.103]	0.019 (0.066) [0.280]	0.197 (0.149) [1.321]
$\Delta empl (t - 1)$	-1.097 (0.002) [-3.069]	-0.206 (0.137) [-1.498]	0.261 (0.137) [1.910]	-0.779 (0.308) [-2.532]
$\Delta empl (t - 2)$	0.652	-0.355	0.291	0.331

	(0.379)	(0.146)	(0.145)	(0.326)
	[1.718]	[-2.436]	[2.010]	[1.014]
$\Delta empl (t - 3)$	-0.001	-0.217	0.121	-0.170
	(0.378)	(0.146)	(0.145)	(0.326)
	[-0.003]	[-1.490]	[0.836]	[-0.522]
$\Delta empl (t - 4)$	0.123	-0.584	0.219	-0.440
	(0.416)	(0.160)	(0.159)	(0.358)
	[0.295]	[-3.652]	[1.376]	[-1.229]
$\Delta unemp (t - 1)$	-1.256	-0.102	0.461	-0.161
	(0.402)	(0.155)	(0.154)	(0.346)
	[-3.122]	[-0.656]	[2.999]	[-0.465]
$\Delta unemp (t - 2)$	1.062	0.159	0.103	0.155
	(0.459)	(0.176)	(0.175)	(0.395)
	[2.316]	[0.899]	[0.586]	[0.393]
$\Delta unemp (t - 3)$	-0.391	-0.139	0.246	0.214
	(0.472)	(0.182)	(0.181)	(0.406)
	[-0.828]	[-0.766]	[1.363]	[0.527]
$\Delta unemp (t - 4)$	-0.072	-0.075	-0.221	-0.648
	(0.388)	(0.149)	(0.148)	(0.334)
	[-0.185]	[-0.500]	[-1.494]	[-1.941]
$\Delta rwage (t - 1)$	0.089	0.079	0.042	0.416
	(0.175)	(0.067)	(0.067)	(0.151)
	[0.507]	[1.167]	[0.620]	[2.760]
$\Delta rwage (t - 2)$	-0.077	0.143	0.030	0.048
	(0.178)	(0.069)	(0.068)	(0.154)
	[-0.429]	[2.083]	[0.438]	[0.312]
$\Delta rwage (t - 3)$	0.550	0.115	-0.019	0.007
	(0.166)	(0.064)	(0.064)	(0.143)
	[3.303]	[1.793]	[-0.296]	[0.051]
$\Delta rwage (t - 4)$	0.016	-0.019	0.048	-0.049
	(0.190)	(0.073)	(0.073)	(0.163)
	[0.086]	[-0.259]	[0.656]	[-0.298]
<i>dummy (2009Q1)</i>	0.002	0.004	-0.002	0.004
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
	[0.0000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
<i>constant</i>	-0.305	-0.775	0.385	-0.797
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]	[0.0000]
<i>ARCH LM Testist. (χ^2)</i>	9.7783	14.1420	12.0817	10.8467
<i>p değeri</i>	(0.8779)	(0.5881)	(0.7383)	(0.8188)
<i>Jarque-Bera Test İst.</i>	2.5612	2.1684	1.0499	3.6366
<i>p Değeri (χ^2)</i>	(0.2779)	(0.3382)	(0.5916)	(0.1623)

Tablo E2. Eşbütünleşme Vektörü ve Hata Düzeltme Katsayıları

	<i>prod</i>	<i>empl</i>	<i>unemp</i>	<i>rwage</i>	<i>impulse</i>	<i>constant</i>
β'	1.00	10.424	10.349	-9.712	0.179	-35.153
		(1.387)	(1.903)	(1.213)	(0.164)	(4.262)
		[7.514]	[5.438]	[-8.006]	[1.088]	[-8.247]
	<i>prod (t - 1)</i>	<i>empl (t - 1)</i>	<i>unemp (t - 1)</i>	<i>rwage (t - 1)</i>		
α'	0.009	0.022	-0.011	0.023		
	(0.009)	(0.003)	(0.003)	(0.007)		
	[1.000]	[6.599]	[-3.298]	[3.034]		

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özkul, A. S. (2019). “Popüler İş Hayatı Yazarlarından Carnegie ve Casson’un Türk İşletmecilik Literatürüne Katkıları Üzerine Bir İnceleme”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1017-1032

Geliş Tarihi / Received Date: 13.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2018

Araştırma Makalesi

POPÜLER İŞ HAYATI YAZARLARINDAN CARNEGIE VE CASSON’UN TÜRK İŞLETMECİLİK LİTERATÜRÜNE KATKILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Sait ÖZKUL

Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
saitozkul@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8858-4685

Öz

Bu çalışmada popüler iş hayatı yazarlarının Türkiye’de 1928 yılı öncesinde Osmanlıca olarak yayımlanan kitapları incelenmektedir. Çalışma, Türkiye’deki işletmecilik ve yönetim-organizasyon tarihi alanına katkı sağlama amacındadır. Türkiye’de, 19. ve 20. yüzyıl işletmecilik bilgisine yönelik zeminin hazırlanmasında iktisadi neşriyatın rolü büyüktür. Bu nedenle, öncelikle Osmanlı’da Batı odaklı iktisadi neşriyatın gelişim sürecinden bahsedilmektedir. Bundan maksat işletmecilik bilgisi içerikli eserlerin Türkiye’de hangi koşullarda ortaya çıktıklarını tespit edebilmektir. Çalışma, iş hayatı ile ilgili Türkiye’de 1912 ve 1928 yıllarında yayımlanan iki eserin içeriklerine odaklanmaktadır. Bunlardan birisi Andrew Carnegie tarafından yazılan “*İş İmparatorluğu-Gençlere Tarik-i Muvaffakiyet*”, diğeri ise Herbert N. Casson tarafından yazılan “*İş-Ticaret Âleminin 16 Düsturu*” adlı kitaplardır. Yapılan inceleme sonucunda her iki kitabın, “iş kurma”, “servet edinme” ve “imkanları değerlendirme” ve “ticaretle meşgul olma” konularını destekleyici bir yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, İş Yapmak, İş Kitapları, İşletmecilik Bilgisi.

AN ANALYSIS ON THE CONTRIBUTIONS OF POPULAR BUSINESS LIFE AUTHORS CARNEGIE AND CASSON ON THE TURKISH BUSINESS MANAGEMENT LITERATURE²

Abstract

This study investigates the books of popular business life authors that were published in Ottoman Turkish in Turkey before 1928. It aims to contribute to the field of business management and history of management-organization in Turkey. The literature on economics had a significant role in the preparation of a basis for knowledge on business management in the 19th and 20th centuries in Turkey. Therefore, firstly the development process of Western-oriented economics literature in the Ottoman Empire is discussed. The reason for this is to determine the types of conditions under which works with business management content

¹Bu çalışmanın önceki versiyonu, Başkent Üniversitesi bünyesinde 2017 yılında gerçekleştirilen 25. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde “Popüler İş Hayatı Yazarlarından Carnegie ve Casson’un Türk İşletmecilik Bilgisine Katkıları” başlığıyla sunulan bildiridir. Bu bildiri daha sonra yönetim ve organizasyon alanında, özellikle de işletmecilik tarihi konusunda çalışan bilim insanlarının eleştirileri ve önerileri kapsamında genişletilerek makaleye dönüştürülmüştür.

²The previous version of this study was the manuscript titled “Contributions of Popular Business Life Authors Carnegie and Casson on Turkish Management Science” that was presented at the 25th National Management and Organization Conference that was held in 2017 at Başkent University. This manuscript was later turned into an article by broadening its scope within the context of the criticisms and recommendations of scientists who work in the field of management and organization, particularly history of business management.

emerged in Turkey. The study focuses on the contents of two works that were published in Turkey in 1912 and 1928 on business life. One of these is the book “*İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyet*” (original: The Empire of Business) by Andrew Carnegie, while the other is the book “*İş-Ticaret Âleminin 16 Düsturu*” (original: The Axioms of Business) by Herbert N. Casson. As a result of the analysis, it is seen that both books have approaches that are supportive of concepts of “establishing a business”, “gaining a fortune”, “utilizing opportunities” and “dealing with trade”.

Keywords: Trade, Business, Business Books, Management Science.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra Batı merkezli iktisadi ve ticari fikirlerine yönelik düşüncelerin Türkiye ortamında yayılmaya başlamasında; devletin, yönetici elitlerin, aydınların (Ağır, 2017; Mardin, 2010), Osmanlı basınıının (Koloğlu, 2007), yükseköğretim mekanizmalarının (üniversiteler ve cemiyetler) (Dölen, 2009) ve basılı kaynakların (sürelî yayınlar ve kitaplar) (Çakmak, 2011), önemli bir rol üstlenmesi söz konusudur. Bu noktada Osmanlı'nın son döneminde, “işletmecilik” hakkındaki düşüncelerin Türkiye ortamında yayılması açısından dikkati çeken ve çoğunlukla Osmanlıca olarak yayımlanan “sürelî yayınlar” ve “kitaplar”, özellikle yönetim ve organizasyon alanının köklerini tespit etmek açısından detaylı bir şekilde “içerik incelemesi” yapılması gereken kaynaklardır.

Literatürde, Osmanlı'nın son döneminde yayımlanan iktisat ve işletmecilik ile ilgili sürelî yayınlara (Tayşir, 2015) ve kitaplara (Çakmak, 2011), yönelik yapılan araştırmalar yer almaktadır. Bununla beraber zamanın ticaret bilgisine yönelik konulara yer veren, Osmanlı'nın son dönem iktisat, ticaret, kamu yönetimi, muhasebe ve hukuk kitapları bulunmaktadır. Örneğin kamu yönetimi (Keskin, 2006) ve muhasebe (Güvemli, 2000) alanında yapılan tarihsel çalışmalarda işletmecilik bilgisini yer veren kitaplara/makalelere değinilmektedir. Bununla beraber “işletmecilik tarihi” ve “işletmecilik eğitimi tarihi” çalışmalarında son yıllarda artış görülmektedir. Bu çalışmalarda, “19. yüzyıl sonlarında Osmanlı'da işletmecilik düşüncesine hangi kitaplarda yer verilmiştir?” sorusuna cevap bulunacak nitelikte birçok kaynak eserin olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ise Osmanlı'nın son dönemindeki popüler iş hayatı yazarlarının kitaplarının, zamanın ticaret bilgisine öncelikle yer vermelerinden hareketle, Osmanlı alfabesiyle yayımlanan ve işletmecilik bilgisine zamanın koşullarına göre katkı sağladığı çıkarımı yapılan kaynaklara odaklanılmaktadır. Söz konusu dönemde yayımlanan iktisat-işletmecilikle ilgili sürelî yayınlara, kamu yönetimi ve muhasebe odaklı eserlere yönelik detaylı incelemeler ise başka çalışmalara havale edilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle Batı'nın ekonomi düşüncesinin Osmanlı'ya iktisat-ticaret eserlerinin yayılması bağlamında nasıl yansıdığı konusuna yer verilmektedir. Daha sonra ticaret yapmak ve iktisadiyat

meselelerinin, özellikle Batı'dan gelen fikri akımlar etrafında tartışıldığı 19. yüzyıl Osmanlı'sında yayımlanan iktisadiyat meselelerine odaklanan eserlerden örnekler verilerek kısaca içeriklerine değinilmektedir. Daha sonra ise birinci elden kaynak olan ve Osmanlıca olarak telif edilen iki tercüme eserin içeriklerine odaklanılmaktadır. Değerlendirme kısmı olan son bölümde ise iki tercüme kitabının Türk işletmecilik bilgisine nasıl bir katkı sağladığı ifade edilmektedir.

2. BATI'NIN EKONOMİ DÜŞÜNCESİNİN OSMANLI'YA YANSIMASI

Başlangıcında toplum düzeninin karakterini şekillendirmek amacıyla insanî davranışları çözümlmek için yönelmiş bir bilim alanını ifade eden oikonomi (ev idaresi/ev yönetimi) sözcüğü Batı'da bu içeriğini Yunanca “oikos” (ev) ve “nem” (idare/yönetim) köklerinde göstermektedir. Ev İdaresi konusunda ilk kitap Atina'lı Xenophon'un “Oeconomicus” (Oikinomikos) adlı eseridir. Bundan sonra Oikonomicus kapsamına “*kamu yönetimi*” ve bununla ilişkili olarak “*kamu gelirlerinin kullanımı*” konuları girmiştir. Böylelikle oikonomia, Batı'da Merkantilist dönemde (1500-1800) “ekonomi politik” adını almıştır. Yani bu bilim alanı sosyal ve siyasal konuları da içine alan bir görünüme kavuşmuştur. Bu konuda İslam aleminde Batı'ya paralel gelişmeler görülmektedir. Aristo'dan etkilenen İslam aleminde oikonomia'nın karşılığı ilm-i tedbîr-i menzil olarak alınmıştır. İlm-i tedbîr-i menzil'in içeriğinin değişmesiyle de ilm-i tedbîr-i medfne ve siyaset-ül medfne haline gelerek Batı'daki ekonomi politik kavramını karşılayacak bir duruma gelme eğilimi göstermiştir. Zamanla bu bilim, *harâc, emvâl, kesb, ticaret, hisbe, iktâ', rüsûm, nukûd, ahkâm-ı sultaniye, siyaset-i şeriyye, nasihat'ul mulûk, siyasetnâme, edeb ve fütüüvvet* literatürünü de kapsayan bir konuma gelmiştir. Batı'da oikonomia'nın devamı olan ekonomi politik, 19. yüzyıl sonlarında pozitif bilim anlayışının etkisiyle ahlak ve siyaset bilimlerinden ayrılarak bağımsız bir bilim iddiasıyla “economics” olarak isimlendirilmiştir. Batı'yı takip eden Osmanlı'da ve İslam dünyasında yeni içeriğiyle “ekonomi” bilimi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “ilm-i servet”, “ilm-i iktisat” ve son olarak da “iktisat” olarak adlandırılmıştır (Güler, 2005: 377-386).

Nitekim Osmanlı'nın iktisat düşünürleri “ekonomi politik” kelimesinin karşılığını bulma çabası neticesinde ismen farklı lakin Batı'lı anlamda “ekonomi/iktisat” terimini karşılayacak isimler türetmişlerdir. “İktisat” ile “itidal” kelimelerini eşanlamlı olarak kullanan Osmanlı ahlakçıları ise, iktisat biliminin karşılığını “eve ait işler” anlamındaki “ilm-i tedbîr-i menzil”de bulmuşlardır. Fakat Tanzimat Fermanı'ndan önce yaygın olarak kullanılan “ilm-i tedbîr-i menzil” modern iktisat düşüncesini açıklayan/niteleyen bir ifade değildir. Osmanlı iktisat düşünürlerinin ekonomi politik'in karşılığı olacak bir kelime bulma gayreti, *Osmanlı*

iktisadî düşüncesi'nin evrimine ışık tutmuştur. Osmanlı iktisat düşüncesi modernleştikçe “ilm-i tedbîr-i menzil” ifadesinin yerini başka yeni kavramlar almıştır. 19. yüzyıl Osmanlı iktisat düşünürleri “ekonomi politik” kavramının karşılığı olarak farklı tercihlerde bulunmuşlardır. Serendi Arşizen ve Aleko Şuçı “tasarrufât-ı mülkiye”, Münif Paşa “idare-i mülkiye”, Mehmet Mithat Efendi “fenn-i idare veya idare-i umur”, Ahmet Hilmi Efendi “ilm-i tedbîr-i servet”, Mehmet Şerif Efendi “ilm-i emvâl-i milliye”, Namık Kemal “fenn-i servet”, Ohannes Paşa “ilm-i servet-i milel” ve Ahmet Mithat ise kelimenin karşılığını aramaksızın “ekonomi politik”i aynen kullanmıştır. 19. yüzyılın sonunda “ekonomi politik” yerini “ilm-i iktisat” kavramına bırakmıştır. “Defter-i Muktesid” (1890) adlı eserinde Süleyman Sudi ilk defa “iktisat” kavramını kullanmıştır. 1900 yılında Mekteb-i Mülkiye iktisat öğretmenlerinden Mehmet Esat Efendi, Pierre Paul Leroy Beaulie tarafından kullanılan “economique” kavramının karşılığının “iktisat” olması gerektiğini söylemiş ve bu düşüncesi dönemin düşünürlerince kabul edilmiştir (Çakmak, 2011: 117-119).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında, Osmanlı ekonomi düşüncesinin özellikle 19. yüzyılda Batı'dan gelen iktisadi akımlar-fikirler ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle, artık Osmanlı klasik döneminden farklı özelliklere sahip olması beklenen; yeni bir ticaret erbabı, girişimci, işletme tipi ve işletmecilik düşüncesinin ortaya çıkacağı ve bunların da Batı'nın iktisadi ve ticari normlarıyla etkileşime girerek karakterize olacağı çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla Osmanlı son dönemi iktisadi düşüncelerindeki fikri değişim ve dönüşümün işletmecilik düşüncesine de önemli düzeyde etkisinin olacağı söylenebilir.

3. BATILILAŞMA DÖNEMİNDE YAYIMLANAN İKTİSAT KİTAPLARI

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı bürokrasisi, devletin finansal boyutunu yönetecek ve sorunlara derhal çözüm üretecek bir ekonomi teorisine veya bu konuda net bir fikre sahip değildi. Bu dönemde Osmanlı'da ekonomi teorisi hakkında bağımsız fikre sahip ekonomistler olmamakla beraber çeviri şeklinde yayımlanan çok az sayıda çalışma mevcuttu (Badem, 2010: 289). Buna ek olarak İlber Ortaylı, Osmanlı toplumunun Yeniçağ Avrupa'sından yöntem edinerek gelişen iktisat bilgisini tanıyıp izlemesi zamanını tespit etmenin zor olduğunu, fakat Osmanlı aydınınının 18. yüzyıl sonlarında Avrupa iktisadi düşüncesine ilgi duymaya başladığını ve eldeki belgelerin tarih olarak çok geriye gidemediğini belirtmektedir (Ortaylı, 1983: 37). Bununla beraber literatürde ilk iktisat kitabının ne zaman yayımlandığı hakkında farklı fikirler bulunmaktadır.

İlk Türkçe İktisat Kitabı: İlber Ortaylı'ya göre ilk Türkçe iktisat kitabı, yazarı belli olmayan, el yazması şeklinde olan ve şu an Avusturya Milli Kütüphanesi Şark Yazmaları

bölümünde bulunan bir kitaptır. 86 sayfa olan kitabın adı “Risale-i Tedbîr-i Umran-ı Mülkî”dir. Yazarının Bab-ı Âlî'nin gayrimüslim tercümanlarından biri olabileceğini söyleyen Ortaylı, yazıldığı yılı ise 1830 yılların başı (1832-1833) olarak tahmin etmektedir. İlk iktisat kitabı bir mukaddime (giriş), beş bölümden ve bir hatimeden (son) oluşmaktadır. Birinci bölümde iktisat biliminin temel kavramları tanımlanmıştır. İhtiyaçların, nedret (azlık) ve örf-adetlere göre şekilleneceği konusunda düşünceler mevcuttur. İkinci bölümde üretim sürecinin ne olduğu, üretim unsurları ve üretim faaliyetleri (tarım-sanayi-zanaat-ticaret) olarak ifade edilmektedir. Üçüncü bölümde üretim araçları üzerinde durulmaktadır. Üretim araçları *mal-ı sermaye* ve *amel-i beşer* olarak tanımlanmaktadır. Dördüncü bölümde sermayenin malı ürüne dönüştürdüğü ve kar ölçüsünde sermaye arttırılırsa işin büyüyeceği, devletin zenginleşmesinin de bu yolla mümkün olacağı ifade edilmektedir. Beşinci bölümde nüfus sorunu ele alınarak Malthus'un görüşü özet olarak verilmektedir. Sonuç olarak Ortaylı, devlet ve toplumun dönemin iktisat ve ticaret bilgisine olan yaklaşımının olumlu yönde arttığını ifade etmektedir (Ortaylı, 1983: 37-43).

İlk Türkçe iktisat kitabının ne zaman yayımlandığına dair literatürde olan tartışmalara kısaca değinmek gerekirse; bu konusundaki tanıtımların, Darümuallimîn *ilm-i servet* muallimi Mehmet Cavit Bey'in 1899 yılında yayımlanan *İlm-i İktisat* kitabı ile başladığı görülmektedir. Bu konuda Galip Haldun ve M. Zühdü ve Z. Fahri Fındıkoğlu'nun da yazıları vardır (Tütengil, 1965-66: 141). Literatürde ilk Türkçe iktisat kitabının hangi tarihte yayımlandığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Mehmet Cavit Bey'e göre ilk iktisat kitabı, Sehak Ebru Efendi'nin J.B. Say'ın “*Catéchisme de Economie Politique*” adlı kitabını “*İlm-i Tedbîr-i Menzil*” başlığıyla 1851-1852 çevirdiği kitaptır. Z. Fahri Fındıkoğlu'na göre ise ilk iktisat kitabı L. Rossi adlı yazarın “*Economie Politique*” adlı eserini, “*Tasarrufat-ı Mülkiye*” başlığıyla kaleme alan Serendi(s) Arşize(a)n'ın 1852'den önceki bir tarihte basılan kitabıdır (Badem, 2010: 289). Ortaylı'ya göre bu iki kitap da 1850'li yıllara aittir (Ortaylı, 1983: 38). Bu iki iktisat kitabından sonra yazılan Cavit Orhan Tütengil'in tanıttığı bir diğer iktisat kitabı Charles Wells tarafından 1860 yılında basılan ve British Museum'da bulunan “*İlm-i Tedbir-i Milk/Mülk*” adlı eserdir. Charles Wells İngilizdir ve eseri Türkçe olarak yazmıştır. Kitap VIII+88 sayfadan oluşmaktadır. Giriş ve içindekiler kısımları İngilizce olan kitabın geri kalanı Osmanlıcadır. Dokuz bölümden (bâb) meydana gelen kitap iktisat bilgisini ve kavramlarını kısa ve yetersiz olarak tanıtmaktadır. Wells kitabını “*Türkçe ilk telif iktisat yazması*” şeklinde yorumlamaktadır. Fakat görüldüğü üzere, 1850'lerde yayımlanan diğer eserler Wells'in bu iddiasının doğru olmadığını göstermektedir. Bu bilgiler ışığında Osmanlı toplumunda iktisat bilgisiyle tanışma zamanı 19. yüzyılın ortalarıdır. Bu kitapların taş baskısı

olarak basılması, Osmanlı toplumunda iktisadî konulara olan ilginin arttığına ipuçlarını vermektedir (Ortaylı, 1983: 39; Tütengil, 1965-66: 146).

İktisadi konulara Türk toplumunun ilgisini belirtmekle beraber öne sürülmesi gereken bir diğer nokta da yönetim zihniyetinin sürekli iktisadi politikalarla etkileşim içerisinde bulunduğudur. Bu etkileşim de Türkiye’de iktisadi/ticari neşriyatın önünü açmıştır. 19. yüzyılda Türkiye’deki iktisadi zihniyetin ve dolayısıyla da iktisadi neşriyatın iki ana kolu olduğu ifade edilebilir. Her iki kolda da siyasetçiler, aydınlar ve yöneticiler bulunmaktadır. Bu kollardan birisi Türkiye’nin gelişmesi için ulusal kapitalizmi, diğeri ise serbest ticaretçi, beynelmilelci bir biçimi benimsemektedir. Bu bağlamda Türkiye’de 19. yüzyılda her iki kolun da siyaset ve neşriyat itibarıyla yayılım gösterme çabası içinde olduğu belirtilebilir (Boratav, 2009: 19-57).

Batılı anlamda ilk Türkçe iktisat kitaplarının yayımlanmaya başlamasından sonra özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı’da bu tarz kitapların sayısının arttığı görülmektedir. Bunlardan bazıları ve kısaca içerikleri hakkındaki bilgiler ise aşağıda belirtilmektedir. Aşağıda bahsi geçecek kitaplar, Diren Çakmak tarafından kaleme alınan “Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi” adlı kitapta yer alan iktisat düşünürleri ve eserleri hakkındaki bilgilerin özeti şeklinde aktarılmaktadır. Çakmak (2011) tarafından sunulan söz konusu kitapların içerik bilgileri dahilinde, yazarların özellikle işletmecilik düşüncesine yaklaşımlarını yansıtan kısımlara dikkat çekilmeye çalışılarak bu özetleme yapılmıştır.

Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet: 1881 yılında basılan kitabın müellifi Sakızlı Ohannes Efendi’dir. Ohannes, Fransız klasik iktisatçılarından özellikle de Jean Baptiste Say’dan etkilenmiştir. Liberal kapitalizmi savunmaktadır. Sermayeyi, hem fayda ve değer niteliğine sahip olan hem de tasarruf ve mübadele edilebilir olan şeylerin tümü olarak tanımlamaktadır. Sanayiye, iktisadî faaliyetlerin (tarım, imalât sanayisi ve ticaret işleri) tümünü kastederek bir bütün olarak kabul etmektedir. Devletin piyasada aktör olmasına karşı çıkmakta, iş özgürlüğünü kapitalist üretim tarzının temel faktörlerinden biri olarak görmekte ve rekabetin sanayinin hareketliğini sağlayan bir unsur olduğunu belirtmektedir. Piyasa hakkındaki görüşü ise tam rekabet koşullarındaki serbest piyasanın dengede olacağı şeklindedir. Ohannes’e göre devlet, sadece şirketlerin yapamayacağı konularda himayeci tavrını takınması gerekmektedir. Hatta para basımı, posta idaresi ve eğitim gibi konularda bile şirketlerin/derneklerin aktör olması gerektiğini ifade etmektedir. Genel olarak liberal kapitalist düşünce içinde olan Ohannes, Fransa’nın Adam Smith’i olarak tanımlanan Jean Baptiste Say’la benzeleştirilerek Osmanlı’nın Adam Smith’i olarak da betimlenebilir (Çakmak, 2011: 139-158).

İlm-i İktisat: 1899 yılında yayımlanan ve Mehmet Cavit Bey tarafından yazılan dört ciltlik kitapta “iktisat” kelimesine yer verilmesi, Batılı anlamda iktisadî düşüncenin yüzyıl sonunda kavram olarak da yerleşmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mehmet Cavit Bey, Fransız klasik iktisatçıları Jean Baptiste Say ve özellikle Frederic Bastiat’tan etkilenmiştir. Liberal kapitalizmi savunan Mehmet Cavit, Darwin’in doğal seçim teorisinin iktisatta da geçerli olduğunu ve güçlü olanın hayatta kalabileceğini vurgulamaktadır. O’nun iktisat biliminden anladığı, bir manada kapitalizmdir. Mehmet Cavit’e göre sermaye, iktisadî malların toplamıdır. Emeğin karşılığı alınacak ücret, çalışanın verimliliğine göre belirlenmelidir. Özel mülkiyet hakkını savunmakta ve bireyciliğin toplumları ilerleten doğal bir davranış olduğunu belirtmektedir. Devletin ekonomiye yapacağı en küçük müdahalenin bile karşısında olan Mehmet Cavit, devletin kalkınması için ise kapitalistleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. O’na göre sanayileşme, kapitalistleşme ile mümkündür. Sanayileşme, büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının yaygınlaştırılması tarzında gerçekleştirilmelidir. Büyük ölçekli sanayi kuruluşları küçük ölçekli atölyelere nazaran daha az masraflıdır. On tane küçük atölye kurulacağına bir tane büyük sanayi işletmesi kurulmalıdır. Büyük sanayi işletmeleri küçük işletmelerden; iş bölümü, makineleşme, üretim kapasitesinin etkin kullanımı, iş sağlığı, üretimin örgütlenmesi, yeni teknolojilerinin yaygınlaşması ve daha düşük maliyetle üretim açısından daha uygun imkanlara sahiptir. Mehmet Cavit’e göre büyük işletmelerin iyi yönetilememesi ve tekelleşmeye imkan sağlaması açısından bazı sakıncaları da olabileceğini ifade etmiştir. Rekabete olan bakış açısı olumludur. Bu bağlamda esnaf yönetmeliklerine ve gedik usulüne karşıdır. Bunlar rekabeti engellemekte ve kapitalistleşmeyi sekteye uğratmaktadır. Mehmet Cavit’e göre tarımda veya ticarete olsun girişimcinin görevleri en ulvî görevlerdendir ve girişimcinin ekonomik yaşamdaki pozisyonu çok önemlidir. Çünkü girişimci zarar etme/iflas etme pahasına riski göze almaktadır (Çakmak, 2011: 159-179).

Ekonomi Politik: Aslında bir “toplum bilimci” olup, toplamda 223 adet basılı kitabı bulunan ve “kırk beygir gücünde yazı makinesi” sıfatıyla tanımlanan, yakınçağ tarihinin roman yazarlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi’nin iktisadî görüşlerini içeren “Ekonomi Politik” adlı kitabı 1880 yılında basılmıştır. Ahmet Mithat kitabında liberal kapitalizmi savunanlardan farklıdır ve müdahaleci kapitalizmin daha doğru bir ekonomik sistem olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Mithat’a göre liberal kapitalizm, gelişmiş ülkeler için doğru fakat az gelişmiş ülkeler için sakıncalı bir sistemdir. Toplum için bilim anlayışına sahip olan Ahmet Mithat, ticarî hayattaki tecrübelerini iktisadî görüşlere yansıtmıştır. Romancılıktan elde ettiği maddi kazanç yanında İstanbul’da Mısır Çarşısı’nda esnafılık yapmıştır. “Sırmakeş” sularını satın almış ve İstanbul’a getirip satmıştır. İstanbul’da bir çiftlik satın almış ve Avrupa’dan

kuluçka makinesi getirterek modern tavukçuluk yapmıştır. Ahmet Mithat'a göre makineleşme uygarlığın belirtisidir ve işsizliğe sebep değildir. O'nun iktisadî görüşlerindeki pragmatizminin ticaret tecrübesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Ahmet Mithat'a göre yerli sanayi himaye edilmelidir. Dış ticarete de liberal usulden vazgeçilmelidir. Ahmet Mithat'ın ekonominin gelişmesi için formülü; Avrupa'nın sadece mallarını değil sanayisini transfer etmek, sanayi eğitimi için yurt dışına öğrenci göndermek ve yurt dışından ülkemize gelenler için de ekonomik faaliyetlerini birkaç yıl süre ve belirli şartlarla ve/veya imtiyazlarla devletin kontrol altında gerçekleştirmelerini sağlamak şeklinde belirtilebilir. Ahmet Mithat'a göre İslam dini, ekonomik gelişmeye engel değildir. Batının faydalı yönleri alınmalı ve İslam'dan vazgeçilmemelidir. Çalışkanlık ve tutumluluk taraftarı olmakla beraber lüks tüketim ve aşırılığa karşı olan Ahmet Mithat'ın bu yaklaşımının Protestan ahlakını çağrıştırdığı söylenebilir. Osmanlı'nın kadim değerleri Avrupa'nın bilim ve tekniği ile sentezlenmelidir. Nerede ve kim tarafından bulunursa bulunsun bilim ve teknolojiye dair her araç Osmanlı ülkesine transfer edilmeli ve kullanılmalıdır. O'na göre iktisadî gelişmede bilim ve teknik önemli bir rol üstlenmektedir. Müdahaleci kapitalizm savunucusu olan Ahmet Mithat dış ticarete liberal usule karşı, yerli sanayiye himaye etme taraftarı, lüks tüketimin yüksek vergilendirilmesini isteyen, gösterişçi tüketimin Osmanlı toplumu için bir problem olduğunu düşünen, çalışmanın ve tasarruflu yaşamının erdem olduğunu savunan bir duruşu vardır. Bu duruşu Ahmet Mithat'ın, meslek olarak iktisatçı olmasa da dönemin iktisadî olaylarını yorumlama kabiliyetine sahip olduğunu göstermekte ve O'na “alaylı bir iktisatçı” vasfıyla nitelendirilebilme imkânı sunmaktadır (Çakmak, 2011: 181-193).

Azadegi Ticaret ve Usul-ü Himaye (1898), İlm-i İktisat (1900): Bu iki iktisat kitabının da yazarı Akyiğitzade Musa (Musa Akyiğit) (1865-1923)'tir. Akyiğitzade Alman Tarihçi okulundan etkilenmiştir ve müdahaleci kapitalizmi savunmaktadır. Bu yüzden görüşleri özellikle Mehmet Cavit Bey'in tepkisini çekmiştir. Kuvvetli bir iktisat bilgisine sahip ve meslekten de iktisatçı olan Akyiğitzade ulusal sanayinin oluşturulmasını, himayeci politikaların benimsenmesini ve bireylerin ekonomik çıkarları gözetmekle beraber manevi olarak nitelendirilebilecek yararları da düşündüğünü savunmaktadır. Akyiğitzade, Osmanlı'nın liberal usulü terk etmesi gerektiğini düşünmektedir. Himaye edilen ürünün fiyatının başlangıçta yüksek olabileceğini fakat iç rekabet dolayısıyla bir süre sonra fiyatın düşeceğini ifade etmektedir. Himaye edilen sektöre yapılacak yatırımların himaye edilmeyen sektörlerde sermaye kıtlığı meydana getireceği görüşüne katılmayan Akyiğitzade, bunun ulusal ihtiyaçlar için bir öncelik olduğunu ifade etmekte ve bunun zarar değil *amaçlanan bir sonuç* olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu gerçeği inkar etmeyen Akyiğitzade,

böylelikle ülkenin yetenekli olduğu sanayi dalları gelişene kadar himaye usulünün uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Söz konusu sanayi dalları geliştikten sonra da himaye ihtiyacının ortadan kalkacağını belirten Akyığıtzade'nin bu görüşleri, dönemin sanayileşmiş ülkelerinin sanayileşmeleri süreçlerinde takip ettikleri bir yoldur. Osmanlı Devleti'nin kalkınması için tarım sektörünün başı çekmemesi gerektiğini savunmakta ve ülkenin gelişmesi için sanayi sektörüne önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır (Çakmak, 2011: 195-206).

4. POPÜLER İŞ HAYATI YAZARLARININ TÜRKİYE'DE YAYIMLANAN İŞLETMECİLİK KİTAPLARI

Türkiye'de özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru ticaret, iktisat ve iş hayatı ile ilgili kitaplar neşredilmeye başlamıştır. Nitekim 19. yüzyılda Türk yükseköğretim kurumlarında okutulan dersler/ders kitaplarının işletmecilik bilgisine yönelik neşriyata önemli katkı sağladığı bilinmektedir (Özkul, 2012: 223-241). Bununla beraber Osmanlı basını da işletmecilik bilgisine dair önemli katkı sağlayan bir diğer önemli etkindir (Ertul, 2008: 14-21). Ayrıca üçüncü bir önceki bölümde de görüldüğü üzere iktisat alanının içerisinde zamanın işletmecilik anlayışını yansıtan noktaların bulunduğu görülmektedir. Bütün bu etkenlerle beraber, işletmecilik bilgisinin Türkiye'deki gelişimine popüler iş hayatı yazarlarının kitaplarının da etkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nce Batı'dan transfer edilmek istenen işletmecilik bilgisinin genel çerçevesi; iktisat, ticaret, muhasebe ve sevk-ü idare yöntemleri olarak ifade edilmektedir. Daha ziyade tatbikatla (pratik/uygulama) ilgili ticari bilgileri yaymaya yarayan neşriyat; muhasebe ile ilgili gelişmeler; ilm-i sevk-ü idare prensiplerinin ortaya atılarak gittikçe işlenip derinleştirilmesi gibi hareketler, ayrı ayrı istikametlerden büyüyüp genişleyerek birleşme noktalarında müstakil bir işletme ilminin ortaya çıkmasına yol açmışlardır (Oluç, 1959: 9-10). Oluç'un bu bakış açısına dayanarak özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren işletmecilik bilgilerinin aktarımında iktisat, ticaret, muhasebe ve yönetim ile ilgili her yayının rolünün önemli olduğu ifade edilebilir. Fakat Oluç'un ifade ettiği "daha çok uygulamaya dönük ticaret bilgisini yaymaya çalışan neşriyat" aslında iş yapmayı ve işletmeciliği odak noktasına koyan yayınlardır. Günümüzdeki anlamına yakın işletmecilik kitapları hakkında Türkiye'de yayımlanan ilk eser(ler)e yönelik kesin bir tarih vermek doğru olmayabilir. Fakat içeriğinde Batı'dan transfer edildiği şekliyle "business", "commerce" veya o zamanın Türkiye'sinde kullanılan şekliyle "iş", "işletme", "ticaret" konularında yazılan eserlerin neyi öğretmek gayreti içinde oldukları görmek önem arz etmektedir. Bu yönde yapılan çalışmada ilk işletmecilik

kitaplarının, 19. yüzyıl sonlarına fakat daha yoğun olarak 20. yüzyılın başlarında yayımlandığını görülmüştür. Bu bakış açısıyla aşağıda yüksek mekteplerde okutulan ders kitapları üzerinde değil, popüler iş kitabı olarak son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi Türk toplumunun işletmecilikle ilgili algısına hitap eden eserler üzerinde durulmaktadır.

İŞ-Ticaret Âleminin 16 Düsturu: Türkiye’de işletme ve yönetim alanının bilimleşmesi öncesinde Herbert N. Casson, bugünün popüler iş hayatı yazarlarının belki de ilk örneklerinden birisidir. Ayrıca Casson’un çalışma yaşamı ile ilgili fikirlerini bünyesinde barındıran azımsanmayacak sayıda kitabı Türkçe ’ye çevrilerek yayınlanmıştır (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232-233).

Casson’un bu kitaplarından biri de “İş-ticâret âleminin 16 düstûru” adlı kitaptır. Söz konusu kitap 1915 Londra’da “The axioms of business”, 1922’de Almanya’da “16 Lehrsätze d. geschäftserfolges” ve 1919’da Fransa’da “Les 16 commandements de l’homme d’affaires” basılmıştır. Türkiye’de ise 1928 yılında İstanbul İktisat Matbaası tarafından Osmanlıca olarak yayımlanmıştır. Kitabın mütercimi Mübahat’tir.

Kitabına “*ticaret denilen şeyin artık bir ilim olduğunu ispata çalışacağım*”, iddiası ile başlayan Casson, ticaret ilminin henüz tamamen belirginleşmiş kuralları olmadığını fakat ticaret adamları tarafından uygulanan usullerin ve/veya düsturların isabetli bilgiler sunacağını ifade etmektedir. Ticaretle matematik ilmini karşılaştıran Casson, matematikte belirli kuralların olduğunu ticarete ise belirgin olmayan dinamiklerin; insan ve eşyanın olduğunu belirtmektedir. Ticaretin ilim olması, astronomi uzmanlarının güneşin ve ayın ne zaman doğacağını ve ne zaman batacağını tahmin ettikleri gibi bir işletmenin de ne zaman iflas edeceğini veya ne zaman kâra geçeceğini bilmesi için en az astronomi ilmi kadar yüzyıllarca ticaret ilmiyle de uğraşılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Casson’a göre ticaret ilmi üniversitelerden gelmeyecektir. O’na göre profesörler kendilerini özenle ticaret dünyasından uzak tutmaktadırlar. Casson’a göre eğer ticaret bir ilim olacaksa bunu nazariyatçılar değil ticaret adamları gerçekleştirecektir. Casson yirmi beş senelik bir zaman zarfında oluşan nazarî ve pratik bilgilerini iş sahasına uyguladığını belirterek söz konusu on altı düsturun ortaya çıktığını belirtmekte ve bu düsturların geliştirilmesi için de okuyucularından kendisini eleştirilmelerini talep etmektedir.

1. *Düstûr: “Bir muâmele-i ticâriye için iki veya daha ziyâde eşhâs lâzımdır.”*
2. *Düstûr: “Her muâmele-i ticâriye üç unsurdan terekkiüp eder: Müşteri, bâyî ve eşyâ”*
3. *Düstûr: “Hakîkî fiyat, maliyet fiyatı ile kârın hâsıl-ı cem’idir.”*
4. *Düstûr: “Eşyâda tezâyüt fiyatta tenezzülü, eşyâda nedret fiyatta tezâyüdü mûcib olur.”*
5. *Düstûr: “Müşteriyi eşyânın mâhiyeti alâkadâr eder, fiyatı değil.”*

6. *Düstûr*: “*Vakit, masrafi tezyîd eder.*”
7. *Düstûr*: “*Eşyâ nakliyesi, masrafi tezyîd eder.*”
8. *Düstûr*: “*İstihsâlâtın tezâyüdü masârîfi tenkîs eder.*”
9. *Düstûr*: “*Mâliyet fiyatı, tedârik ve idâre masârîfinin hâsıl-ı cem'idir.*”
10. *Düstûr*: “*Masârîf-ı umûmiye kâra takaddüm eder.*”
11. *Düstûr*: “*Riziko tezâyüdü kârın tezâyüdünü talep eder.*”
12. *Düstûr*: “*Hiçbir vakit, kıymet sâbit değildir.*”
13. *Düstûr*: “*İki türlü kıymet vardır. Kıymet-i Hâzıra, Kıymet-i Müstakbele*”
14. *Düstûr*: “*Ancak 'altın'.. paradır.*”
15. *Düstûr*: “*Netîceyi gösteren hadd-i vasatîdir.*”
16. *Düstûr*: “*Ticâret büyük birliklere koşar.*”

Ticaretin daha çok piyasa bilgisinden geleceği ve ticaret âlemindeki tecrübelerin bilimselleşmesi için de bilimle uğraşan kişilerin bu konuda gayret etmeleri gerektiği konusunda sürekli vurgular yapan Casson, Avrupa'nın diğer ülkelerine nazaran Türkiye'de 10-13 yıl gibi bir zaman diliminden sonra yayınlanmıştır. Türkiye'deki üniversitelerde okutulduğuna dair bir bulguya rastlanmamakla beraber basıldığı yıllarda ve sonrasında Türk toplumunun işletmecilik bilgi-birikime katkı sağladığı söylenebilir.

İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyet: Türkiye'de tanınan popüler iş yazarlarından birisi meşhur çelik kralı İskoç asıllı Andrew Carnegie'dir. Kendi yazdığı kitaplar dışında hayatı hakkında yazılan kitaplar da Türkçe'ye çevrilmiştir (Combremont, 1946). İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyet adlı kitabın kapağında, “*Bidâyette beş kuruş gündelikle müstahdem iken sarf-ı zekâ ve mesâi-i zâtîyesi ile milyarder olan Karneci'nin zengin olmak çârelerinden ve mesâil-i mühimme-i ictimâiye, iktisâdîye ve siyâsiyeden bâhis herkes için müfîd nesâyihî hâvî bir eseridir.*” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Kitap, Andrew Carnegie tarafından 1902 yılında yazılmış “The Empire of Business” adlı eserinin bir tercümesidir. Kitabın mütercimi Asım Tefvik'tir. İstanbul'da 1912 yılında telif edilen kitap, Kütüphâne-i İslâm ve Askerî tarafından basılmıştır.

Kitabın girişinde yer alan mütercim notunda, Andrew Carnegie'nin hayat hikâyesinden bir kesit olarak; özellikle genç yaşlarında çalışmakta iken ilk kazandığı para olan 30 kuruşun verdiği tatmin ve mutluluktan bahsedilmektedir. Sonrasında ise Carnegie'nin iş dünyasındaki başarısı, prestiji ve statüsü dolayısıyla toplumla paylaştığı bilgilerini, çeşitli zamanlarda verdiği konferansları içeren bir kitap olduğu ifade edilmektedir. “*Hizmetkâr, amele, me'mur, âmir, mektepli, âlim, genç, ihtiyâr hâsılı herkes için mûcib-i istifâde mebâhisi şâmildir.*” şeklindeki cümle ise kitabın toplumun her kesimine hitap ettiğine dikkat çekmektedir. Asım Tefvik, Saint

Andrew Üniversitesi rektörlüğünü çelik krallığına tercih eden Andrew Carnegie'nin bu kararından çok etkilenecek bu kitabı tercüme niyet ettiğini belirtmektedir.

Kitabın ilk bölümü “Tarîk-i Muvaffakiyet” başlığı altında gençlere iş hayatında başarılı olmaları için verilen tavsiyelerdir. Bu tavsiyeler arasında işe genç iken başlamak, başlangıçta belki en alt kademedен işe girmek, gerekirse mağazayı süpürme işinden dahi kaçmamak, yüksek kademelerde iken o mevkilerin keyfi hallerinden kaçınarak daima geliş(tir)meye çalışmak, dürüst, namuslu, mert ve sadık olmak, iş adamı olmaya çalışmak, tutumlu olmak gibi konular bulunmaktadır. Carnegie ayrıca gençlere işret, spekülâtorlük ve kefil olmaktan özellikle uzak durmaları gerektiğini belirtmektedir. Carnegie gençlere ticaret hayatına girmekten korkmamaları yönünde tavsiyelerde bulunarak ticarete başarının; azim, yetenek ve sermayeyi girişimde buldukları işe tüm imkanlarıyla yöneltmekle geleceğini söylemektedir.

Kitaptaki ikinci bölümü olan “S’ay ve Sermaye” ise işçilere yönelik bir nutuktur. Bu bölümde sermaye sahipleri ile işçilerin birbirleriyle olan bağlarından, birbirlerine karşılıklı olarak güvenmelerinin faydalarından, işçilerin bilgi/birikimlerinin artırılması, iyi vakit geçirmeleri ve toplumsal hayattaki statülerinin iyileştirilmesine yardım eden yönetici/patronların aslında kendilerine yatırım yaptıkları/hizmet ettikleri ifade edilmektedir.

Carnegie kitabının “İş” başlıklı bölümünde öncelikle bu kelimenin tanımı üzerinde durmaktadır. İş kavramı (affaires, business) olarak; *“ticaretle sanayi, usûl-i defterî usûl-i mâliye bilmeyi icâb ettiren meşguliyet, bir ticarethâneyi idâre etme, para ile yapılan her türlü muâmelât”* olarak tanımlanmaktadır. Carnegie iş kelimesi hakkındaki açıklamasında, bir işçinin veya maaşlı bir memurun ücret alarak çalışmasının iş olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. İş yapmayı “iş” olarak kabul eden Carnegie, en azından bireyin risk üstlenmesinin, hisse sahibi olmasının ve/veya zararları göğüslemesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. *“İş adamı deryâ-yı umûr-u beşere cankurtaranlık vazîfesini ifâ eden muayyen bir maaş olmaksızın atılarak esecek rüzgârlara tâbî olur, her tehlikeyi göze alır.”* Devamında iş adamı olacak kişilerle olmayacak kişiler arasındaki belirgin farklardan birisinin de belirli bir maaşa razı olup girişiminden vazgeçmek veya vazgeçmemek konusunda olduğunu ifade eden Carnegie gerçek bir iş adamının maaşlı bir işi iste(ye)meyeceğini belirtmektedir. Carnegie iş adamlarının iş yapmaları noktasındaki seçimlerinin önemine de *“Bir kimse eğer müdebbir ise tekmil yumurtalarını bir sepete koyar ve sonra bu sepeti muhâfaza eyler. Bir kimse kahve ticâretiyle meşgûl ise yalnız kahve ile iştigâl etsin. Şeker ticâretiyle meşgûl ise kahveyi bir tarafa bıraksın ve ikisini yalnız fincanında bir araya getirsin.”* tavsiyeleriyle vurgu yapmaktadır.

Carnegie kitabın “Sehpa” başlıklı bölümünde üç önemli saç ayağından bahsetmektedir. Elde edilen hasılatın daha verimli olabilmesi için; sa’y (çalışma), sermaye ve zekanın önemli olduğunu anlatmaktadır. Bu üç kavramın birbirleriyle yakın irtibatlı ve tıpkı bir sehpanın ayakları gibi olduklarını belirtmektedir. Kitaptaki diğer bölümler; Vazîfe-i Tasarruf, İngiltere ve Amerika’nın Münasebât-ı Ticâriyesi, 19. Asırda Cemâhir-i Müttefika-yı Amerika’da Çelik İmâli, İngiltere ve Amerika’da Maişetin Mukâyesesi, Nasıl Servet ve Sâ mân sahibi olunur?, Servet ve Sûr-i İstîfali, Tröst Korkuluğu, Mençistır Mektebi ve Zamân-ı Hâzır şeklindedir.

Yukarıda zikredilen ve daha çok “ticaret”, “servet edinme” ve iş fikri odaklı kitapların yanında son dönem Osmanlı’da yayımlanan işletmeciliğin “üretim” boyutuyla alakalı kaynaklar da bulunmaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde gerek devlet eliyle gerekse özel sermaye ile kurulmuş olan fabrikaların çalışma ilişkileri, üretim tarzları, örgütlenme biçimleri ve yönetimlerine dair kurumsallaştırılma çabaları fabrika nizamnameleri, kanunlar vb. uygulamalar bağlamında Tanzimat’la birlikte başlamıştır. Ayrıca Batı’da işletme yönetimi alanında ilk bilimsel çalışmaların yapılmaya başlandığı 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yılları dikkate alındığında, Osmanlı elitlerinin bu gelişmeleri neredeyse birebir izliyor olmaları söz konusudur (Topal vd., 2012, s. 50-51). Dolayısıyla son dönem Osmanlı’da fabrika ve sanayileşme ile ilgili kavramlara ve gelişmelere yer veren çok sayıda basılı kaynağın oluşumunda devletin ve yönetici elitlerin katkısının olduğu çıkarımı yapılabilir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk zamanlarında yayımlanan söz konusu kaynak eserler, kimi zaman bir fabrikanın hikâyesi kimi zamansa fabrika yönetiminin nasıl olması gerektiğine dair belge/kitap şeklinde de olabilmektedir. Örneğin literatürde, “fabrika” ve “fabrikacı”, anahtar kavramları bağlamında, Osmanlıca olarak yayımlanan birçok basılı eserin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu eserler arasında Gelibolulu Azmi tarafından telif edilen “*Fabrikacı ve İmalathane Memuru*” (1914), Mehmet Ali Bey tarafından telif edilen “*Fabrikacılık ve Sanayi Notları*” (1928) ve Binbaşı Ahmet Hamdi Bey tarafından yayımlanan telif edilen “Fabrikacılık” (1919) adlı kitaplar bulunmaktadır (Özkul ve Çakırel, 2018).

5. DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Türkiye’deki işletmecilik düşüncesinin oluşmasında ve gelişmesinde son dönem Osmanlı iktisat yazınının büyük payı olduğu görülmektedir. İşletmecilik bilgisinin Türkiye ortamında, iktisat alanıyla ilgili yazıların/kitapların yayımlanmaya başlanmasıyla birliktelik göstererek ilerlediği söylenebilir. Bu noktada iktisat ve işletme bilgisinin daha net çizgilerle sınırlarının belirginleşmesinin ise 19. yüzyılın sonlarına doğru hatta 20. yüzyılın ilk yarısında olduğu belirtilebilir. 19. yüzyıl iktisat kitapları tercüme ve/veya telif şeklinde ve

Batı'dan etkilenerek az sayıda yazarın eser verdiği bir alan olsa da bu alanla ilgili birikimin işletmecilik alanına katkısı ve oluşturduğu bir arka plan söz konusudur. Çünkü hemen hemen ikinci elden incelenen tüm iktisat kitaplarında; şirketleşme, ticaret yapma biçimi, ticaretle devletin rolü gibi işletmecilikle ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. Mehmet Oluç'a göre iktisat ilmi, gerek makroekonomik gerekse mikroekonomik araştırmalarında işletme ilminin de konusu olan ekonomik birimleri (işletmeleri) daha çok birbirlerine bağılıkları açısından ele almaktadır (Oluç, 1959: 9). Bu noktada çalışmada ele alınan iktisat kitaplarının yer yer mikro fakat daha çok makroekonomik bir bakış açısıyla işletmecilik düşüncesine katkı sağladığı ifade edilebilir.

Çalışmada Türk işletmecilik bilgisine yönelik söz konusu iki tercüme eserde de; o güne dair ticaret bilgisini, iş kurmayı, serveti ve eldeki imkanları değerlendirmeyi öneren geniş bir çerçeve bulunmakla beraber ticaretle meşgul olunan bir hayatı öven bir yaklaşım da görülmektedir. Casson ticaretin bir ilim olduğunu ispat etme çabası ve nasıl yapılması gerektiği üzerindeki kurallara yoğunlaşmasıyla beraber Carnegie'nin daha filozofik bir yaklaşımla ve özellikle gençlere hitap eden bir üslupla iş hayatını ele aldığı ifade edilebilir. Carnegie'nin özellikle gençler konusundaki duyarlılığı göze çarpmaktadır. Hatta Carnegie gençlere iş hayatına dair tavsiyelerini aktarırken; aile hayatı, alışkanlıklar ve gündelik hayatlarının sıkı irtibatına sürekli değinmekte, erdemli ve verimli bir hayat kurlmaları gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Carnegie'nin eserinin Türkiye'de yayımlandığı dönem, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından hemen önceki tarihlere tekabül etmektedir. II. Meşrutiyet'in ikinci safhası olarak kabul edilen bu dönem devletin iktisadi politikalarında bereketli bir uyanıklığın başladığı yıllar olarak tanımlanmaktadır (Fındıkoğlu, 1946: 56-58). Dolayısıyla bu dönem Türk toplumunda girişimcilik adına da mümbit bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Carnegie'nin eserinin işletmecilik/girişimcilik/iş hayatı açısından o dönemin toplumsal algılarına hitap eden bir yapısının da olduğu belirtilebilir. Casson'un eserinin Cumhuriyet'in ilk yıllarına/açık ekonomi koşullarında yeniden inşa olarak adlandırılan (Boratav, 2009: 39), döneme rastladığı ve sosyolojik ve kurumsal olarak yenilenme çabası içinde olan bir topluma, işletmeciliği/ticareti benimsetecek belki sevdirecek yaklaşımları sunma noktasında katkı sağladığı belirtilebilir. Her iki eserin de diğer ülkelerde yayımlandıktan yaklaşık on yıl sonra tercüme şeklinde de olsa Türkiye'de yayımlanmaları Türkiye'de işletmecilik/ticaret bilgisine dair yayınların toplum tarafından takip edilme eğiliminin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki iktisadi neşriyatı yapan yayıncıların da işletmecilik bilgisi konusunda o dönem için öncü olan Batı dünyasını çok da geriden takip etmeyen güncel bir yaklaşım sergiledikleri ifade edilebilir.

Türkiye’de 19. yüzyıl işletmecilik bilgisine katkı sağlayan eserler konusunda elbette daha kapsamlı çalışmalar yapılabileceği fikri ortaya konulabilir. Bu çalışmalarda da işletmecilik bilgisi içeren kaynakları hangi anahtar/ilgili kavramlarla aramak gerektiği konusunda Türkiye’deki işletmecilik tarihi literatürüne daha çok odaklanılmalıdır. Çünkü işletmecilikle ilgili kitapların/eserlerin/yayınların hangi anahtar kavramlarla araştırılabileceği noktası bu alanda yapılacak çalışmaların rehberi/pusulası niteliğinde olacaktır. Bu çalışmada da ifade edildiği üzere son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi akademik dünyasında işletmecilik bilgisi ile birlikte anılabilecek/aranabilecek kelimeler; muhâsebe, ticâret iktisâd, usûl-i defterî, teşebbüs, sevk-ü idâre, sanayi ve fabrika(cı) gibi kavramlar olarak görülmektedir. Türkiye’de iş, işletme ve işletmecilik kavramlarının bu günkü manada kullanımı konusunda öne çıkan ilk popüler eserlerin de ilk tespitler ışığında ticaret/iş yapmak bilgisine odaklanan tercüme eserler olduğu belirtilebilir. Ayrıca Türk işletmecilik bilgisi konusunda ilk dönem Türk yazarların bizzat ürettikleri eserler hakkında da çalışmalar yapılabilir. Bu konularda yapılacak işletmecilik tarihi alan çalışmalarına dair öneri ise; gerek ders gerekse de popüler iş hayatı kitaplarının arşiv çalışmalarıyla da desteklenerek, Türk işletmecilik bilgisine dair katkılarının detaylı olarak tespit ve tetkik edilmesi noktasında olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağır, S. (2017). Osmanlı İktisat Düşüncesinde Bir Kalkınma Stratejisi Olarak Örnek Alma. *Türkiye’de İktisadi Düşünce*, İstanbul, İletişim, ss. 13-49.
- Badem, C. (2010). *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden-Netherlands, Koninklijke Brill NV.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara, İmge.
- Carnegie, A. (1912). *İş İmparatorluğu-Gençlere Tarîk-i Muvaffakiyyet*, Asım Tevfik (Çev.), İstanbul, Dersaadet Kütüphanesi-i İslam ve Askerî.
- Casson, H. N. (1928). *İŞ-Ticaret Âleminin 16 Düsturu*, Mübahat (Çev.), İstanbul, İstanbul İktisat Matbaası.
- Combremont, J. de M. (1946). *Carnegie Nasıl Milyarder Oldu?*. Y. Bahar (Çev.), İstanbul, S. Süreyya Bükey Basımevi.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi*, İstanbul, Libra.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye Üniversite Tarihi 1. Cilt-Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi.
- Erçek, M. ve Üsdiken B. (2011). İşletme İktisadı: Türkiye’de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü. E. Tokdemir, Ö. Günçavdı ve S. S. Kayam (Ed.), *Prof. Dr. Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, ss. 229-260. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Ertul, N. (Ed.), (2008). *Ekonomi Basın Tarihi*, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Findıkoğlu, Z. F. (1946). *Türkiye’de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, İsmail Aygün Matbaası.
- Güler, M. N. (2005). Günümüzdeki İktisat (Ekonomi) Biliminin Adlandırılma Problematikliği. *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 18(4), ss. 377-386.
- Güvemli, O. (2000). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, Cilt: 3, İstanbul, Avcıol.
- Keskin, N. E. (2006). Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Köken’ Sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 2, ss. 1-28.
- Koloğlu, O. (2007). Kapitalizme Geçişin İlk Aşamasında (1821-1875) Osmanlı Basını. Baykan, M., Aytuna, F., Celen B. (Ed.), Ortaylı, İ. (Genel Danışman), *Loncadan Odaya*, İstanbul, Muka Matbaa, ss. 136-145.
- Mardin, Ş. (2010). Türkiye’de iktisadî düşüncenin gelişmesi (1838-1918). *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İstanbul, İletişim, ss. 51-115.
- Oluç, M. (1959). *İşletme Organizasyonu ve Sevk-ü İdaresi*, Birinci Cilt, İstanbul, Sermet Matbaası.

- Ortaylı, İ. (1983). Osmanlılarda İlk Telif İktisat El Yazması. *Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 46(1), Ekim-Kasım, ss. 37-44.
- Özkul, A. S. (2012). 19. Yüzyıl Türk Yükseköğretiminde İşletme Eğitimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(6), ss. 223-241.
- Özkul, A. S. ve Çakırel Y. (2018). Fabrika Yönetimi Bilgisinin Tecrübe ve Gözlem Yoluyla Aktarımı Örneği: Binbaşı Ahmet Hamdi'nin 'Fabrikacılık' Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Trabzon, ss. 856-862.
- Tayşir, E. A. (2015). Harf Devrimi Öncesi Yayımlanan İşletme-İktisat Konulu Süreli Yayınlar Üzerine Bir Araştırma. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı*, Muğla, ss. 117-119.
- Topal, M., Erdemir, E. ve Kırılı, E. (2012). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, ss. 37-64.
- Tütengil, C. O. (1965-66). Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 25(1-2).

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Gelmez, E. ve Çağlıyan, V. (2019). “Üretim ve Pazarlama Yeteneklerinin İşletme Performansına Etkisi: Konya Ayakkabı Kümesi Üzerine Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1033-1054
Geliş Tarihi / Received Date: 14.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 09.01.2019

Araştırma Makalesi

ÜRETİM VE PAZARLAMA YETENEKLERİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİ: KONYA AYAKKABI KÜMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Arş. Gör. Dr. Emel GELMEZ

Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi
emelgelmez@selcuk.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8774-607X

Doç. Dr. Vural ÇAĞLIYAN

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
vcagliyan@selcuk.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7964-8840

Öz

İşletmeler teknoloji ve yenilik temelli küresel rekabet ortamında, işletme stratejilerinde yapısal dönüşümlere gitmektedirler. Bu dönüşüm içerisinde üretim ve pazarlama yeteneklerinin önemi daha da artmakta ve işletme stratejilerinde hayati bir rol almaktadır. Bu süreçte temel amacı müşteri memnuniyeti sağlayarak işletme performanslarını artırmak olan işletmelerin, üretim performansları ile birlikte pazarlama performanslarının da artırılması önem kazanmaktadır. Bu çalışmada işletme performansının artırılmasında önemli bir rolü olan üretim ve pazarlama yeteneklerinin işletme performansı üzerindeki etkisi, üretim ve pazarlama performansı aracılığı ile test edilmiştir.

Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı üretim ve pazarlama performansının işletme performansı üzerindeki etkisini tespit etmektir. Uygulama Konya Aykent Ayakkabı Sanayi Bölgesi’nde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda hem üretim performansının hem de pazarlama performansının genel işletme performansı üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretim Yeteneği, Pazarlama Yeteneği, Üretim Performansı, Pazarlama Performansı, İşletme Performansı.

THE EFFECT OF MANUFACTURING AND MARKETING CAPABILITIES ON BUSINESS PERFORMANCE: A RESEARCH ON KONYA FOOTWEAR CLUSTER**

Abstract

Businesses go through structural transformations in business strategies in a global competitive environment based on technology and innovation. In this transformation, manufacturing and marketing capabilities are becoming more important and they play a vital role in business strategies. In this process, it is important to increase the marketing performances as well as the

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında yapılan ve 23.02.2018 tarihinde kabul edilmiş olan “Stratejik Yönetim Bağlamında Üretim ve Pazarlama Yeteneklerinin İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Konya Ayakkabı Sektöründe Ampirik Bir İnceleme” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** This study was derived from the doctoral dissertation titled “The Effect of Manufacturing and Marketing Capabilities on Business Performance in the Context of Strategic Management: An Empirical Analysis on Konya Footwear Sector” which was written in Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration and accepted on 23.02.2018.

manufacturing performances for the businesses, the main target of which is to increase the business performances by providing customer satisfaction. In this study, the effect of manufacturing and marketing capabilities, which have an important role in enhancing business performance, has been tested through manufacturing and marketing performance.

In this context, the main target of this study is to determine the effect of manufacturing and marketing performances on business performance. The practice was conducted on the businesses operating in Konya Aykent Footwear Industry Zone. As a result of the analyses, it was determined that both manufacturing performance and marketing performance had a positive effect of general business performance.

Keywords: Manufacturing Capability, Marketing Capability, Manufacturing Performance, Marketing Performance, Business Performance.

1. GİRİŞ

Günümüzde sürekli değişim ve gelişim gösteren küresel pazarda işletmeler, kendilerine yer edinerek rekabetçi üstünlüklerini artırmak istemektedirler. Bu bağlamda rekabet yarışında öne geçebilmek ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için farklı stratejiler geliştirmek zorunda olan işletmeler üretim ve pazarlama stratejileriyle tüketici isteklerinde ve beraberinde gelen rekabet koşullarındaki değişime uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Üretim ve pazarlama faaliyetlerine yönelik olarak geliştirilecek stratejiler işletmelerin varlıklarını koruyabilmelerini sağlamakla birlikte rekabet gücünü arttırmaktadır. Dolayısıyla sürekli gelişen rekabet ortamında işletmeler kendilerine en uygun rekabet stratejilerini belirlemeli ve üretim stratejilerinin ve pazarlama stratejilerinin avantajlarından yararlanmalıdırlar. Merkezinde müşterilerin olduğu bu küresel rekabet ortamında, bir işletmeye rekabet üstünlüğü sağlayacak yeteneklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada işletmeler için önem arz eden ve kaynakların etkin ve verimli kullanılmasıyla işletmelere rekabetçi üstünlük sağlamada alternatif bir araç olan üretim ve pazarlama yeteneklerinin işletme performansı üzerindeki etkisi üretim performansı ve pazarlama performansı aracılığı ile ölçülmüştür. Çalışma Konya Aykent Ayakkabı Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yürütülen bir saha araştırmasının sonuçlarını içermektedir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçların, genel anlamda üretim ve pazarlama yetenekleri ile ilgili yazına özel anlamda ayakkabı imalatı ile ilgili faaliyet gösteren işletmelere önemli katkılar sağlayacağı öngörülmüştür.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

2.1. Üretim Yetenekleri

Üretim stratejisi literatüründe, üretim yeteneklerinin kavramsallaştırılmasında Skinner (1969)'ın yaklaşımı ve kümülatif yaklaşım olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır (Avella vd., 2011: 707). Skinner (1969)'ın üretim faaliyetlerinin işletmelerin stratejik rekabet üstünlüğü elde etmesinde önemli bir unsur olduğunu ifade etmesiyle birlikte, üretim faaliyetleri, işletmelerin kurumsal stratejileri içerisinde ele alınması gereken bir kavram haline gelmiştir

(White, 1996: 315). Skinner (1969)'ın temel argümanı, farklı işletmelerin farklı güçlü ve zayıf yanları olduğu ve bu nedenle işletmelerin rekabet ortamında farklı başarı ölçütlerine sahip olduğu; benzer şekilde farklı üretim sistemleri ve farklı çalışma ortamına sahip işletmelerin standart üretim sistemlerini benimsemeleri yerine birbiriyle ilişkili ve tutarlı yetenekleri benimseyerek farklı üretim sistemlerine sahip olması gerektiğidir (Hayes ve Pisano, 1996: 26). Bununla birlikte Skinner (1974), işletmelerin rekabet üstünlüğü elde etmesinde asıl önemli olan faktörün verimlilik olduğu ve işletmelerin verimlilik sağlayabilmelerinin de düşük maliyet, hızlı teslimat ve kalite ile mümkün olabileceğini vurgulaması ile birlikte üretim yetenekleri kavramı işletmelerin hem verimlilik sağlamasında hem de yüksek performans elde ederek rekabet üstünlüğü sağlamasında önemli bir unsur olmuştur. İşletmelerin standart üretim sistemleri yerine rekabete dayalı üretim sistemlerini benimsemesi gerektiğini ifade eden Skinner (1969, 1974)'in çalışmaları literatürde bir paradigma değişimi olarak da nitelendirilerek Kaynak Temelli Teori'nin ileri sürülmesinin ardından üretim yetenekleri kavramı üretim stratejisi literatürüne dahil edilmiştir (Corbett ve Claridge, 2010: 112). Bu görüşlerden hareketle, Hayes ve Wheelwright (1984) üretim yeteneklerini; maliyet verimliliği, kalite, teslimat güvenilirliği ve esneklik olarak dört başlık altında ele almıştır.

Üretim yeteneklerini kümülatif yaklaşım olarak ele alan ve De Meyer vd. (1989)'nin çalışmalarını temel alan yaklaşıma göre ise; üretim yetenekleri kalite, güvenilirlik, esneklik ve maliyet olarak değerlendirilmiştir. Kümülatif yaklaşım çerçevesinde, kalite diğer üretim yeteneklerinin temeli olarak ele alınmaktadır. Bir işletme kalite düzeyinde kritik bir düzeye ulaştıysa güvenilirliği artırmayı hedeflemeli ve takiben diğer üretim yeteneklerini artırarak rekabet üstünlüğü elde etmeye çalışmalıdır (Ferdows ve De Meyer, 1990: 6).

Genel olarak üretim yetenekleri kavramına ilişkin stratejik görüş ve Kaynak Temelli Teori çerçevesinde ele alınan üretim yetenekleri; kalite, maliyet, hız ve esnekliğin bir bileşiminden ve bu yetenekler arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır (Luo vd., 2013: 963). Bu doğrultuda üretim yetenekleri, işletmelerin, spesifikasyonlara, maliyet kontrolüne, zaman/verim hızına, ürün esnekliğine ve teslimat güvenilirliğine uygun ürün kalitesi gibi hususları içeren üretimle ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlayan üretimdeki temel yetkinlikler olarak tanımlanmaktadır (Terjesen vd., 2011: 315). Üretim yetenekleri, bir işletmenin üretim sisteminin maliyet etkinliği, esneklik, teslimat ve kalite vasıtasıyla piyasada rekabet etme kabiliyeti olarak tanımlanabilmektedir (Kocoğlu vd., 2012: 846).

Üretim yetenekleri, uzun bir zaman diliminde gerçekleşen yatırımlar sayesinde bir araya gelen ve kolayca elde edilemeyen veya taklit edilemeyen stratejik aktiflerin bir birikimidir. Bu yüzden bir üreticinin sahip olduğu düşük maliyet, kalite, maliyet, esneklik ve

teslimat gibi yetenekler; uzun bir zaman diliminde gerçekleştirilen yetenek oluşturma programları sayesinde elde edilen stratejik aktiflerdir (Ward vd., 1996: 598-596). Bu yönüyle üretim yeteneği, üretim performansının işletmenin stratejik amaçlarını ne derece desteklediğinin bir ölçütüdür (Vickery vd., 1993: 436). Dolayısıyla üretim yetenekleri, üretim stratejileri ile üretim performansı arasındaki bağlantı olarak görülebilmektedir (Hallgren, 2007: 8). Bu yüzden üretim yeteneklerinin işletme performansı üzerinde olumlu etkileri olduğu ileri sürülmektedir (Chavez, 2017: 34). Bu çalışmada benzer çalışmalarda olduğu gibi (Ward vd., 1996; Eren vd., 2005; Chavez vd., 2017) üretim yetenekleri kalite, maliyet, esneklik, hız (teslimat) ve yenilik başlıkları altında incelenmiştir.

2.2. Pazarlama Yetenekleri

Pazarlama kaynaklarını, yeteneklerini ve müşteri değerini tanımlamaya ve anlamaya yönelik çalışmalara ilgi son yıllarda artmıştır (Papatya, 2003: 154). Yeteneğe dayalı rekabet avantajı teorisi, farklı yeteneklerin rekabet avantajı kazandırabileceğini ileri sürmektedir (Weerawardena, 2003: 16). Dolayısıyla pazarlama yetenekleri, işletmelerin rekabetçiliğini ve performanslarını artırdığı için önemli bir ilgi odağı olmuştur (Seifi ve Dalvi, 2014: 139).

Pazarlama yeteneği, bir işletmenin tüketici ihtiyaçlarını anlamak, rekabete göre ürün farklılaştırması yapmak ve üstün marka değeri oluşturmak için maddi ve manevi kaynaklarını kullandığı (Yu vd., 2014: 26), işletmenin kolektif bilgi, beceri ve kaynaklarını işletmenin pazar ile ilgili ihtiyaçlarına uyarladığı bütünleştirici bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Vorhies, 1999: 1175).

Bir işletmenin müşteri ihtiyaçlarını, rekabetçi çevresini, fayda-maliyetlerini ve yenilikleri anlayarak, ürünlerini tanıtmaya ve satmaya yeteneği (Yam vd., 2004: 1126) olan pazarlama yeteneği, rekabet ve müşteri bilgilerinin yanı sıra, pazarı segmentlere ayırma ve hedefleme, reklam ve fiyatlandırma ile birlikte pazarlama faaliyetlerini entegre etme becerilerini içermektedir (Song vd., 2007: 21).

Bir işletmenin pazarlama yeteneği çok yönlü bir olgudur. Pazarlama yeteneği, insan kaynakları veya varlıkları, piyasa varlıkları ve kurumsal varlıklarının karmaşık bir bileşimidir (Möller ve Anttila, 1987: 187). İşletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamasında önemli bir etmen olan pazarlama yetenekleri, uzmanlaşmış kaynaklar ve kabiliyetlerin bir kümesi olan stratejik işletme kaynaklarıdır (Sun ve Price, 2016: 181-182). Aynı zamanda pazarlama yetenekleri, hedef tüketiciler için değer yaratan süreçlerin tespit edilmesi ve işletmenin amaçları doğrultusunda değer yaratan unsurlara ilişkin kaynakların dağıtımıdır (Morgan vd., 2012: 273).

Pazarlama süreç ve yeteneklerini anlamada özellikle Webster (1992) ve Day (1994)'in çalışmaları oldukça önemlidir. Webster (1992), pazarlama ile ilgili süreçleri tanımlamıştır. Bunlar, kültür olarak pazarlama, taktik olarak pazarlama ve yönetsel olarak pazarlamadır. Day (1994) pazarlama yeteneklerini; dıştan içe yetenekler, bağlantı yetenekler ve içten dışa yetenekler olarak ele almıştır. İçten dışa yetenekler işletmenin içsel kaynak ve yeteneklerine odaklanmakta iken dıştan içe olan süreçler daha çok yeteneklerle ilgili olmaktadır. Bağlantı süreçleri ise bu ikisi arasındaki ilişkiyi sağlamaya yardımcı olan süreçlerdir (Papatya, 2003: 154-156).

Pazarlama yetenekleri ile ilgili yazın incelendiğinde yeteneklerin farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Vorhies vd. (1999; 2000) pazarlama yeteneklerini, pazarlama araştırması, fiyat, ürün geliştirme, dağıtım, tutundurma yönetimi ve pazarlama yönetimi olarak ele almışlardır. Vorhies vd. (2009) pazarlama yeteneklerini, halkla ilişkiler, kişisel satış, reklam ve tanıtım, fiyat, dağıtım ve yeni ürün geliştirme olarak ele almışlardır. Morgan vd. (2009) pazarlama yeteneklerini, fiyat, ürün yönetimi, dağıtım yönetimi, pazarlama iletişimi, satış, pazarlama planı ve pazarlama uygulamaları olarak ele alınmış, Morgan vd. (2012) ise bu boyutlara pazar bilgisi ve satış sonrası hizmetler boyutlarını eklemiştir. Eren vd. (2005) pazarlama yeteneklerini, pazarlama araştırması, fiyat, dağıtım, tutundurma ve pazarlama yönetimi olarak ele almışlardır. Özilhan (2010) pazarlama yeteneklerini, pazarlama araştırması, fiyat, dağıtım ve tutundurma olarak ele almıştır. Bu çalışmalar dikkate alındığında, pazarlama yetenekleri fiyat, tutundurma ve dağıtım yönetimi gibi pazarlama karması tabanlı etkinlikleri gerçekleştirmesinin yanı sıra pazarlama stratejisini uygun bir şekilde geliştirip yürütebilme becerisini de ortaya koymaktadır (Chang vd., 2010: 850). İlgili yazından hareketle bu çalışmada Eren vd. (2005)'nin çalışmalarında pazarlama yetenekleri olarak ele alınan pazarlama araştırması, fiyat, dağıtım, tutundurma ve pazarlama yönetimi faaliyetlerine yer verilmiştir.

2.3. Üretim ve Pazarlama Yetenekleri İşletme Performansı İlişkisi

İşletmelerin etkinliklerinin ve verimliliklerinin belirlenmesinde performans ve performans ölçümü kavramları önem kazanmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma işletmelerin üretim ve pazarlama yetenekleri üzerine odaklandığından işletme performansının ölçülmesinde üretim performansı ve pazarlama performansı değişkenleri dikkate alınmıştır. Literatürde üretim performansı, pazarlama performansı ve işletme performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla ayrı ayrı gerçekleştirilmiş çalışmalar mevcuttur. Dikkat çeken bu çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Phillips vd. (1983) ürün kalitesinin pazar pozisyonunu pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu etki aracılığı ile kalitenin işletme performansı (ROI- yatırımların geri dönüşü/yatırım kârlılığı) ve doğrudan maliyetler üzerinde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cleveland vd. (1989) üretim yeteneklerinin üretim, pazarlama ve finansal performans olmak üzere üç boyutta değerlendirilen işletme performansı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tunavl (1992) üretim stratejisinin varlığının üretim performansı ve işletme performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. İşletmenin üretim stratejisine sahip olmasının işletme performansına etkisinin yüksek satış oranı olarak döndüğünü tespit etmiştir.

Vorhies (1998) pazarlama yeteneklerinin gelişmesine yol açan faktörleri ve örgütsel etkinliği incelemiştir. Çalışmada çevresel turbülans (düzensizlik), işletme stratejisi, örgütsel yapı, iş rutinleşmesi, bilgi işleme yeteneği ve pazarlama yeteneği değişkenleri kullanılmıştır. Çevresel turbülansların pazarlama yeteneğinin gelişmesinde negatif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Kapsamlı bir işletme stratejisi ile pazarlama yeteneklerinin gelişmesi arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Dangayach ve Desmuckh (2001a) üretim performansı ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi, üretim yetenekleri endeksi ile işletme performansı endeksinin hesaplanmasıyla ortaya koymuştur. Her iki endeks arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Dangayach ve Deshmukh (2001a-2001b), kalite, maliyet, teslimat, esneklik ve yenilik olarak başlıklandığı rekabet önceliklerinin üretim performansını etkileyen unsurlar arasında yer aldığı çalışmada değişkenler arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmışlardır.

Bülbül ve Güleş (2004) üretim performansı (kalite, teslimat güvenilirliği, maliyet, esneklik) ve işletme performansı (verimlilik, pazar payı, kârlılık, satışlar) arasında yüksek derecede ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Amoako-Gyampah ve Acquah (2008) üretim stratejisi, rekabet stratejisi ve işletme performansı ilişkisini incelemiştir. Rekabet stratejisi ile üretim yetenekleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda üretim yetenekleri ve rekabet stratejisinin işletme performansı üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Theodosio vd. (2012) stratejik yönlülük, pazarlama yetenekleri ve işletme performansı ilişkisi incelemiştir. Çalışmada müşteri yönlülük ile pazarlama yetenekleri arasında zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Rakip yönlülük ve pazarlama yetenekleri arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte yenilik yönlülük ve pazarlama yetenekleri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pazarlama yetenekleri ile işletme performansı arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Durukan ve Hamşioğlu (2015), pazar yönlülük, pazarlama yetenekleri ve ihracat performansı üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda pazar yönlülük ile pazarlama yetenekleri; pazarlama yetenekleri ve ihracat performansı; pazar yönlülük ile ihracat performansı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Hatta (2015), pazar yönlülük, girişimci yönlülük, pazarlama yeteneği ve pazarlama performansı üzerine yaptığı çalışmada pazar yönlülüğün pazarlama performansı üzerinde çok küçük bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Pazar yönlülüğün, pazarlama yeteneğini doğrudan etkilediği; pazarlama yeteneğinin de pazarlama performansını doğrudan etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Joensuu-Salo vd. (2016) pazar yönlülük ve pazarlama yeteneğinin işletme performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Pazar yönlülük ile işletme performansı arasında pazarlama yeteneklerinin aracı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda pazar yönlülüğün pazarlama yeteneği üzerinde etkisi olduğu ve pazarlama yeteneğinin işletme performansı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi ve Örneklem

Araştırmanın verilerinin toplanmasında anket yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma Konya ili Aykent Ayakkabı Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. 2016 yıl sonu itibariyle Aykent Ayakkabı Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmelerin sayısı 1105'tir. Çalışmanın temel amacı açısından işletmelerin hem üretim faaliyetleri hem de pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırma Aykent Ayakkabı Sanayi Bölgesi'nde gerek üretim gerekse pazarlama faaliyetlerini birlikte gerçekleştiren 515 işletme üzerinde gerçekleştirilmiştir¹.

Çalışmada örnek kütleinin belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2015: 89) tarafından hazırlanan, belirli bir ana kütlei temsil edebilecek olası örnek kütle rakamları tablosu referans alınmıştır. Bu bağlamda $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde $\pm 0,05$ örneklem hatası ve $p=0,8$ (ana kütle içindeki x'in gözlenme oranı), $q=0,2$ (ana kütle içindeki x'in gözlenmeme oranı) oranı olmak kaydıyla belirlenen örnek kütle sayısı 165'tir. Veri toplama sürecinde değerlendirmeye uygun 200 adet anket formu elde edilmiş olup, anket sayısının ana kütlei temsil gücünün olduğu söylenebilir.

Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeyi amaçlayan sorular bulunmaktadır. İkinci

¹ Veriler Konya Ayakkabıcılar Odası Başkanlığı'ndan 01.02.2017 tarihinde alınmıştır.

bölümde ise katılımcıların üretim ve pazarlama yeteneklerini, üretim ve pazarlama performanslarını ve genel işletme performanslarını ölçmeye yönelik ifadeler yer verilmiştir.

İşletmelerin üretim yeteneklerini ölçmek amacıyla Survey on Manufacturing Strategy (1999) isimli çalışmada kullanılan ve Türkçe'ye Türkmen (2010) tarafından çevrilen 17 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi olup 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" anlamındadır.

İşletmelerin pazarlama yeteneklerini ölçmek amacıyla Eren vd. (2005) tarafından kullanılan 16 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi olup 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" anlamındadır.

İşletmelerin üretim performansını ölçmek amacıyla Demirer (2010) tarafından kullanılan 7 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi olup 1 "çok düşük" ve 5 "çok yüksek" anlamındadır.

İşletmelerin pazarlama performansını ölçmek amacıyla Sezen (2002) tarafından kullanılan 7 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi olup 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" anlamındadır.

İşletme performansını ölçmek amacıyla ise Güleş vd. (2003) tarafından kullanılan 7 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Ölçekte 5'li Likert kullanılmış olup, 1 "çok düşük" ve "5 çok yüksek" anlamındadır.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın temel amacı "Konya ayakkabı imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin üretim performansı ve pazarlama performansının işletme performansı üzerindeki etkilerinin irdelenmesidir". Bu temel amaç doğrultusunda geliştirilen hipotezler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Hipotez 1: İşletmelerin üretim yeteneklerinin üretim performansı üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 2: İşletmelerin pazarlama yeteneklerinin pazarlama performansı üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 3: İşletmelerin pazarlama performansının genel işletme performansı üzerinde pozitif etkisi vardır.

Hipotez 4: İşletmelerin üretim performansının genel işletme performansı üzerinde pozitif etkisi vardır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Örneklemin Özellikleri

Araştırmaya katılan işletmelerin %79'u küçük ölçekli işletme, % 16'sı orta ölçekli işletme, % 5'lik küçük bir yüzdesi ise mikro işletmelerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan işletmelerin % 35'i 1-10 yıl arası, geriye kalan işletmeler ise tamamının (% 65) on yıldan fazla süredir sektörde faaliyet göstermektedir. İşletmelerin çok büyük bir bölümünün (% 94,5) tamamen yerli sermaye ile kurulduğu, sermaye yapısı yabancı ortaklık olan işletmelerin oranının ise % 5,5 olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin önemli bir bölümünün (% 68,5) sadece yurt içi pazarda faaliyette bulunduğu, % 27,5'inin her iki pazarda (hem yurt içi hem yurt dışı), % 4'ünün sadece yurt dışı pazarda faaliyette bulunmaktadır. İşletmelerin % 39'u seri üretim, % 32,5'i sipariş üzerine üretim, % 28,5'i ise karma üretim sistemi uygulamaktadırlar.

4.2. İşletmelerin Üretim Yetenekleri ve Üretim Performansına İlişkin Bulgular

İşletmelerin üretim yeteneklerini ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğe “*varimax rotasyonlu asal bileşen faktör analizi*” uygulanmıştır. Aşağıda Tablo 1’de faktör analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Üretim Yetenekleri Ölçeği Faktör Analizi

		Faktör/Madde	1	2	3	4
Esneklilik		Tasarım değişikliğini hızlı yapma yeteneğimiz vardır.	0,795			
		Kapasiteyi hızlı ayarlama yeteneğimiz vardır.	0,847			
		Üretim miktarı değişimini hızlı yapma yeteneğimiz vardır.	0,799			
		Çok sayıda ürün özelliği sunma yeteneğimiz vardır.	0,772			
		Çok sayıda ürün çeşitliliği sunma yeteneğimiz vardır.	0,647			
Kalite		Yüksek performanslı ürünler sunma yeteneğimiz vardır.		0,715		
		Sürekli ve güvenilir kalite sunma yeteneğimiz vardır.		0,828		
		Tasarım şartlarına uygunluğu geliştirme/arttırma yeteneğimiz vardır.		0,823		
		Personelde kalite bilincinin yerleştirilmesi esas alınmaktadır.		0,854		
Maliyet		Ürün stok maliyetlerini düşük tutabilme gücümüz vardır.			0,660	
		Kapasite kullanımını gerektiğinde arttırabilme gücümüz vardır.			0,697	
		Üretim maliyetlerini rakiplere oranla daha düşük tutabilme gücümüz vardır.			0,799	
		İşletme genel giderlerini düşürme yeteneğimiz vardır.			0,761	
		Çalışan verimliliğini arttırabilme yeteneğimiz vardır.			0,685	
Hız		Hızlı teslimatı sağlama yeteneğimiz vardır.				0,589
		Söz verilen teslimatı sağlama yeteneğimiz vardır.				0,917
		Üretimdeki gecikme zamanını azaltma yeteneğimiz vardır.				0,903
		Özdeğer	6,202	2,511	1,808	1,306
		Açıklanan Varyans (%)	20,480	19,342	16,590	13,162
		Cronbach Alpha	0,862	0,809	0,788	0,794
		Toplam Varyans (%)				69,575

Notlar: (i) *Varimax Rotasyonlu Asal Bileşen Faktör Analizi*. (ii) *KMO: 0,811, Bartlett Testi=2098,117; p<0,001*.

Tablo 1’de görüldüğü gibi asal bileşen faktör analizi sonucu üretim yetenekleri ile ilgili oluşan dört grup varyansın % 69,575’ini açıklamaktadır. Maddelerin özdeğerleri 1’den

ve faktör yükleri 0,45'den büyüktür. Faktör analizi sonucu oluşan gruplar, literatürde yer alan sınıflamaya uygun olarak (Boyer ve Lewis, 2002; Eren vd., 2005; Chavez vd., 2017), “esneklik”, “kalite”, “maliyet” ve “hız” şeklinde adlandırılmıştır. Tablodaki bu sonuçlar ölçeğin yapısal geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

Aşağıda Tablo 2’de araştırmaya katılan işletmelerin üretim yeteneklerine ilişkin değerlendirmeleri sunulmuştur.

Tablo 2. İşletmelerin Üretim Yetenekleri

Üretim Yetenekleri	Ort.	Std. Sap.
Yüksek performanslı ürünler sunma yeteneğimiz vardır.	4,21	0,80
Sürekli ve güvenilir kalite sunma yeteneğimiz vardır.	4,13	0,81
Tasarım şartlarına uygunluğu geliştirme/arttırma yeteneğimiz vardır.	4,00	0,88
Personel kalite bilincinin yerleştirilmesi esas alınmaktadır.	3,98	0,88
Kalite Toplam	4,08	0,74
Çok sayıda ürün çeşitliliği sunma yeteneğimiz vardır.	4,17	0,86
Kapasiteyi hızlı ayarlama yeteneğimiz vardır.	4,08	0,90
Çok sayıda ürün özelliği sunma yeteneğimiz vardır.	4,08	0,96
Üretim miktarı değişimini hızlı yapma yeteneğimiz vardır.	4,06	0,96
Tasarım değişikliğini hızlı yapma yeteneğimiz vardır.	3,95	1,01
Esneklik Toplam	4,07	0,78
Söz verilen teslimatı sağlama yeteneğimiz vardır.	3,95	0,96
Üretimdeki gecikme zamanını azaltma yeteneğimiz vardır.	3,93	1,06
Hızlı teslimatı sağlama yeteneğimiz vardır.	3,82	0,83
Hız Toplam	3,90	0,82
Çalışan verimliliğini arttırabilme yeteneğimiz vardır.	3,68	1,01
Kapasite kullanımını gerektiğinde arttırabilme gücümüz vardır.	3,57	1,04
İşletme genel giderlerini düşürme yeteneğimiz vardır.	3,31	1,10
Üretim maliyetlerini rakiplere oranla daha düşük tutabilme gücümüz vardır.	3,13	1,15
Ürün stok maliyetlerini düşük tutabilme gücümüz vardır.	2,94	1,33
Maliyet Toplam	3,32	0,83
Üretim Yetenekleri Toplam²	3,82	0,56

Notlar: (i) n=200, (ii) Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum ve 5 kesinlikle katılıyorum anlamındadır. (iii) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=762,247$; $p<0,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Tablo 2 incelendiğinde işletmelerin üretim yeteneklerinin gerçekleştirilme düzeylerinin kalite (4,08), esneklik (4,07), hız (3,90) ve maliyet (3,32) olduğu görülmektedir. Genel düzeyde bakıldığında ise üretim yetenekleri gerçekleştirme düzeylerinin orta değer üzerinde olduğu görülmektedir (3,82).

Çalışmada işletmelerin üretim performanslarını ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğe “varimaks rotasyonlu asal bileşen faktör analizi” uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda üretim performansının tek boyutta toplandığı görülmektedir. Aşağıda Tablo 3’de işletmelerin üretim performansı faktör analizi sonuçları sunulmuştur.

² Maddelere ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa Değeri 0,883 olup bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

Tablo 3. Üretim Performansı Ölçeği Faktör Analizi

Faktör/Madde		1
Üretim Performansı	Üretim maliyetleri	0,581
	Üretim kalitesi	0,715
	Teslimat hızı	0,824
	Teslimat güvenilirliği	0,841
	İş gücü verimliliği	0,833
	Miktar esnekliği	0,679
	Ürün çeşitliliği	0,655
	Özdeğer	3,819
Açıklanan Varyans (%)		54,555
Cronbach Alpha		0,857
Toplam Varyans (%)		54,555

Notlar: (i) Varimax Rotasyonlu Asal Bileşen Faktör Analizi. (ii) KMO: 0,839, Barlett Testi=630,689; $p < 0,001$.

Asal bileşen faktör analizi sonucu üretim performansı ile ilgili oluşan tek boyut varyansın % 54,555'ini açıklamaktadır. Özdeğeri 1'den büyüktür. Aynı zamanda faktör yükleri 0,45'den büyüktür. Bu bağlamda araştırma hipotezlerin test edilmesi için kullanılacak olan üretim performansı ölçeği tek boyut olup yapısal geçerliliğinin olduğunu görülmektedir ve literatürle benzerlik göstermektedir (Dean ve Snell, 1996; Diaz, 2005; Güleş ve Bülbül, 2004; Demirer, 2010).

Araştırmaya katılan işletmelerin üretim performanslarına ilişkin değerlendirmeleri aşağıda Tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 4. İşletmelerin Üretim Performansı Düzeyi

Üretim Performansı	Ort.	Std.Sap.
Teslimat güvenilirliği	4,07	0,91
Teslimat hızı	3,98	0,94
Üretim kalitesi	3,93	0,91
İş gücü verimliliği	3,88	0,89
Ürün çeşitliliği	3,86	1,02
Miktar esnekliği	3,72	0,94
Üretim maliyetleri	3,44	1,11
Üretim Performansı Toplam³	3,84	0,70

Notlar: (i) $n=200$, (ii) Ölçekte 1 çok düşük ve 5 çok yüksek anlamındadır. (iii) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=762,247$; $p < 0,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Tablo 4 incelendiğinde işletmelerin üretim performansının orta değer üzerinde olduğu görülmektedir (3,84). Ölçeği oluşturan maddeler içerisinde en yüksek ortalamaya teslimat güvenilirliği sahiptir (4,07). Teslimat hızı ise 3,98 ortalama ile ikinci sıradadır. Tabloda yer alan maddeler genel olarak orta değer üzerinde değere sahip olmakla birlikte en düşük ortalama "üretim maliyetleri"ne aittir (3,44).

³ Maddelere ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa Değeri 0,857 olup bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

4.3. İşletmelerin Pazarlama Yetenekleri ve Pazarlama Performansına İlişkin Bulgular

İşletmelerin pazarlama yeteneklerini ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğe “*varimax rotasyonlu asal bileşen faktör analizi*” uygulanmıştır. Aşağıda Tablo 5’de faktör analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Pazarlama Yetenekleri Ölçeği Faktör Analizi

Faktör/Madde	1	2	3	4	5	
Dağıtım	Dağıtıcılarımızla rakiplerimizden daha iyi ilişkiler kurarız.	0,675				
	Dağıtıcı ve perakendecilerle rakiplerden daha açık çalışırız.	0,885				
	Dağıtım sistemimiz rakiplerden daha iyidir.	0,885				
	Dağıtım programımız pazarlama programımızın başarısı için hayati bir önem taşımaktadır.	0,778				
Pazarlama Araştırması	Pazarlama araştırması yeteneklerimiz yeni müşteri bulmamız için yardım etmektedir.		0,901			
	Rakiplerimizden daha etkili pazarlama araştırması bilgisine sahibiz.		0,901			
	Pazarlama araştırması uzmanlığımız pazarlama programlarının geliştirilmesinde güçlü bir destek sağlamaktadır.		0,870			
Fiyat	İşletmemizin fiyat yaklaşımı rakiplerinkinden daha etkindir.			0,862		
	İşletmemizin fiyatları rakiplerin fiyatlarından daha etkindir.			0,898		
	Rakiplerimizin fiyat taktiklerini onların bizimkini bilmesinden daha iyi biliriz.			0,823		
Tutundurma	Satış promosyonlarımız (kuponlar, deneme kullanımları) rakiplerimizden daha etkilidir.				0,799	
	Reklam programımız rakiplerden daha etkilidir.				0,860	
	Reklam, tanıtım programımızın hayati bir parçasıdır.				0,844	
Pazarlama Yönetimi	Pazarlama programlarımızı rakiplerimizden daha iyi yönetiriz.					0,826
	Pazarlama yönetim yeteneklerimiz firmamıza rekabet avantajı sağlamaktadır.					0,694
	Değişik departman ve grupları koordine etme yeteneğimiz pazar şartlarına rakiplerimizden daha hızlı cevap vermede yardımcı olmaktadır.					0,724
Özdeğer	7,069	1,909	1,503	1,347	1,060	
Açıklanan Varyans (%)	18,991	16,831	16,287	15,377	13,067	
Cronbach Alpha	0,934	0,933	0,895	0,762	0,873	
Toplam Varyans (%)					80,553	

Notlar: (i) Varimax Rotasyonlu Asal Bileşen Faktör Analizi. (ii) KMO: 0,868, Barlett Testi=2371,027; $p<0,001$.

Tablo 5’de görüldüğü gibi asal bileşen faktör analizi sonucu pazarlama yetenekleri ile ilgili oluşan beş grup varyansın %80,553’ünü açıklamaktadır. Maddelerin özdeğerleri 1’den ve faktör yükleri 0,45’den büyüktür. Faktör analizi sonucu oluşan gruplar, literatürde yer alan sınıflamaya uygun olarak (Vorhies ve Harker, 2000; Eren vd., 2005), “dağıtım”, “pazarlama araştırması”, “fiyat”, “tutundurma” ve “pazarlama yönetimi” şeklinde adlandırılmıştır. Tablodaki bu sonuçlar ölçeğin yapısal geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

Aşağıda Tablo 6’da araştırmaya katılan işletmelerin pazarlama yeteneklerine ilişkin değerlendirmeleri sunulmuştur.

Tablo 6. İşletmelerin Pazarlama Yetenekleri

Pazarlama Yetenekleri	Ort.	Std. Sap.
Pazarlama yönetim yeteneklerimiz işletmemize rekabet avantajı sağlamaktadır.	3,82	0,95
Değişik departman ve grupları koordine etme yeteneğimiz pazar şartlarına rakiplerimizden daha hızlı cevap vermede yardımcı olmaktadır.	3,81	0,98
Pazarlama programlarımızı rakiplerimizden daha iyi yönetiriz.	3,53	1,13
Pazarlama Yönetimi Toplam	3,72	0,91
Dağıtım programımız pazarlama programımızın başarısı için hayati bir önem taşımaktadır.	3,63	1,08
Dağıtıcı ve perakendecilerle rakiplerden daha açık çalışırız.	3,47	1,20
Dağıtım sistemimiz rakiplerden daha iyidir.	3,45	1,20
Dağıtıcılarımızla rakiplerimizden daha iyi ilişkiler kurarız.	3,44	1,01
Dağıtım Toplam	3,50	0,98
Satış promosyonlarımız (kuponlar, deneme kullanımları) rakiplerimizden daha etkilidir.	3,51	1,10
Reklam programımız rakiplerden daha etkilidir.	3,48	1,01
Reklam, tanıtım programımızın hayati bir parçasıdır.	3,05	1,31
Tutundurma Toplam	3,34	0,94
İşletmemizin fiyatları rakiplerin fiyatlarından daha etkindir.	3,32	1,14
Rakiplerimizin fiyat taktiklerini onların bizimkini bilmesinden daha iyi biliriz.	3,27	1,17
İşletmemizin fiyat yaklaşımı rakiplerinkinden daha etkindir.	3,25	1,17
Fiyat Toplam	3,28	1,09
Pazarlama araştırması yeteneklerimiz yeni müşteri bulmamız için yardım etmektedir.	3,23	1,10
Rakiplerimizden daha etkili pazarlama araştırması bilgisine sahibiz.	3,14	1,08
Pazarlama araştırması uzmanlığımız pazarlama programlarının geliştirilmesinde güçlü bir destek sağlamaktadır.	3,07	1,06
Pazarlama Araştırması Toplam	3,14	1,01
Pazarlama Yetenekleri Toplam⁴	3,40	0,73

Notlar: (i) n=200, (ii) ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum ve 5 kesinlikle katılıyorum anlamındadır. (iii) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=249,769$; $p<0,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Tablo 6 incelendiğinde işletmelerin pazarlama yeteneklerine ilişkin değerlendirmelerin orta değer üzerinde olduğu görülmektedir (3,40). Pazarlama araştırması, fiyat, dağıtım, tutundurma ve pazarlama yönetimi olmak üzere beş boyuttan oluşan pazarlama yetenekleri işletmelerin rekabet avantajı sağlamalarında önemli bir yere sahiptir.

Araştırmaya katılan işletmelerin pazarlama performanslarını analiz etmeden önce ölçeğe “*varimaks rotasyonlu asal bileşen faktör analizi*” uygulanmış ve ölçeğin durumu değerlendirilmiştir. Faktör analizi sonucunda ölçeğin tek boyutta toplandığı görülmüştür. Aşağıda Tablo 7’de pazarlama performansı faktör analizi sonuçları verilmiştir.

⁴ Maddelere ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa Değeri 0,915 olup bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

Tablo 7. Pazarlama Performansı Ölçeği Faktör Analizi

	Faktör/Madde	1
Pazarlama Performansı	Müşteriler bizim ürünümüz için olumlu düşünmektedir.	0,742
	Verimli reklam kampanyalarımız olmaktadır.	0,624
	Rakiplerle ürün farklılıklarımızı karşılaştırırız.	0,767
	Hedef pazarları belirleyip en cazip olanları seçebiliriz.	0,857
	Rakiplerden daha düşük fiyatlar verebilmekteyiz.	0,896
	Yeni müşteri belirleme konularına önem veririz.	0,866
	Müşteri ile daha iyi iletişim kurmak için çalışırız.	0,803
	Özdeğer	4,461
Açıklanan Varyans (%)	63,726	
Cronbach Alpha	0,903	
Toplam Varyans (%)	63,726	

Notlar: (i) Varimax Rotasyonlu Asal Bileşen Faktör Analizi. (ii) KMO: 0,877, Barlett Testi=935,885; $p<0,001$.

Tablo 7 incelendiğinde asal bileşen faktör analizi sonucu pazarlama performansı ile ilgili oluşan tek boyut varyansın %63,726'sını açıklamaktadır. Özdeğer 1'den ve faktör yükleri 0,45'den büyüktür. Bu bağlamda araştırma hipotezlerin test edilmesi için kullanılacak olan pazarlama ölçeği tek boyuttur, yapısal geçerliliği sağlamaktadır ve literatürle benzerlik göstermektedir (Morgan vd., 2002; Sezen, 2002).

Araştırmaya katılan işletmelerin pazarlama performanslarına ilişkin değerlendirmeleri aşağıda Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. İşletmelerin Pazarlama Performansı Düzeyi

Pazarlama Performansı	Ort.	Std.Sap.
Yeni müşteri belirleme konularına önem vermekteyiz.	3,67	1,41
Rakiplerden daha düşük fiyatlar verebilmekteyiz.	3,66	1,35
Hedef pazarları belirleyip en cazip olanları seçebiliriz.	3,61	1,32
Müşteri ile daha iyi iletişim kurmak için çalışmaktayız.	3,45	1,25
Müşteriler bizim ürünümüz için olumlu düşünmektedir.	3,34	1,22
Rakiplerle ürün farklılıklarımızı karşılaştırırız.	2,97	1,24
Verimli reklam kampanyalarımız olmaktadır.	2,76	1,20
Pazarlama Performansı Toplam⁵	3,35	1,03

Notlar: (i) n=200, (ii) Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum ve 5 kesinlikle katılıyorum anlamındadır. (iii) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=189,521$; $p<0,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Tablo 8 incelendiğinde araştırmaya katılan işletmelerin pazarlama performansının orta değerinde olduğu görülmektedir (3,35). Pazarlama performansına ilişkin olarak en yüksek değeri “yeni müşteri belirleme konularına önem veririz” (3,67) ve “rakiplerden daha düşük fiyatlar verebilmekteyiz” maddeleri almaktadır (3,66). Bu durumun genel anlamda işletmelerin maliyet liderliği stratejisi izlemelerinin bir sonucu olduğu düşünülebilir. Ölçekte “verimli reklam kampanyalarımız olmaktadır” maddesinin en düşük değeri almıştır (2,76).

Araştırmaya katılan işletmelerin işletme performansları değerlendirilmeden önce kullanılan ölçeğe “varimaks rotasyonlu asal bileşen faktör analizi” yapılmıştır. Aşağıda

⁵ Maddelere ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa Değeri 0,903 olup bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

Tablo 9’da işletme performansı ölçeği faktör analizi sunulmuştur.

Tablo 9. İşletme Performansı Ölçeği Faktör Analizi

	Faktör/Madde	1
İşletme Performansı	İşletmenin ürünlerinin kalitesi	0,891
	İşletmenin yeni ve geliştirilmiş ürün sunumu	0,876
	İşletmenin ürün ve süreçleri iyileştirme yeteneği	0,844
	İşletmenin verimliliği	0,861
	İşletmenin yıllık satışları	0,820
	İşletmenin pazar payı	0,874
	İşletmenin yıllık kârı	0,820
	Özdeğer	5,122
	Açıklanan Varyans (%)	73,178
	Cronbach Alpha	0,939
Toplam Varyans (%)	73,178	

Notlar: (i) Varimax Rotasyonlu Asal Bileşen Faktör Analizi. (ii) KMO: 0,897, Barlett Testi=1303,269; $p<0,001$.

Asal bileşen faktör analizi sonucu işletme performansı ile ilgili oluşan tek boyut varyansın %73,178’ini açıklamaktadır. Özdeğer 1’den ve faktör yükleri 0,45’den büyüktür. Bu bağlamda araştırma hipotezlerin test edilmesi için kullanılacak olan işletme performansı ölçeği tek boyutta değerlendirilmiş olup yapısal olarak geçerlidir ve literatürle benzerlik göstermektedir (Güleş vd., 2003; Güleş ve Çağlıyan, 2003; Özilhan, 2010).

Araştırmaya katılan işletmelerin, genel performanslarına ilişkin değerlendirmeleri aşağıda Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10. İşletmelerin Genel Performans Düzeyi

Genel İşletme Performansı	Ort.	Std.Sa p.
İşletmenin yıllık kârı	3,57	1,21
İşletmenin yıllık satışları	3,53	1,18
İşletmenin pazar payı	3,52	1,15
İşletmenin verimliliği	3,26	1,08
İşletmenin ürünlerinin kalitesi	3,23	1,10
İşletmenin yeni ve geliştirilmiş ürün sunumu	3,14	1,08
İşletmenin ürün ve süreçleri iyileştirme yeteneği	3,07	1,07
İşletme Performansı Toplam⁶	3,33	0,96

Notlar: (i) $n=200$, (ii) Ölçekte 1 çok düşük ve 5 çok yüksek anlamındadır. (iii) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=108,613$; $p<0,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Ölçekte “işletmenin yıllık kârı” en yüksek ortalamaya sahiptir (3,57). Araştırma kapsamındaki işletmeler “işletmenin yıllık satışları”nı (3,53) ikinci sırada değerlendirmişlerdir. Bu maddeyi 3,52 ortalama ile “işletmenin pazar payı” takip etmektedir. En düşük ortalama ise “işletmenin ürün ve süreçleri iyileştirme yeteneği” (3,07) maddesindedir. Genel anlamda incelendiğinde işletmelerin performanslarının orta değer üzerinde olduğu görülmektedir.

⁶ Maddelere ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa Değeri 0,939 olup bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

4.4. Araştırmanın Hipotezlerine İlişkin Bulgular

Bu çalışmanın temel amacı “Konya ayakkabı imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin üretim performansı ve pazarlama performansının işletme performansı üzerindeki etkilerinin irdelenmesidir”. Bu doğrultuda bu kısımda çalışmanın temel amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezler test edilmiştir.

Üretim yetenekleri ile üretim performansı arasındaki nedensel ilişkiyi incelemek amacıyla;

$$\text{Üretim Performansı} = b_0 + b_1 \text{ Üretim Yeteneği} + \varepsilon$$

regresyon modeli ileri sürülmüş ve regresyon analizi yürütülmüştür. Burada ε hata terimi üzerinde klasik regresyon varsayımları geçerlidir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 11’de görülmektedir.

Tablo 11. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	F
Üretim Performansı	0.178	Sabit Terim	1.814	0.308	5.893*	44.157*
		Üretim Yeteneği	0.530	0.080	6.645*	

Not: *p<0.001.

Öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır (p<.001). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R^2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri üretim performansının üretim yeteneği ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 11’deki sonuçlar “İşletmelerin üretim yeteneklerinin üretim performansı üzerinde pozitif etkisi vardır” şeklindeki *1 numaralı hipotezi* destekler niteliktedir. Elde edilen sonuçlar literatürle benzer sonuçlar göstermektedir (Cleveland vd., 1989; Dangayach ve Deshmukh 2001a-2001b).

İşletmelerin pazarlama yeteneklerinin pazarlama performansı üzerindeki etkisini irdelemek amacıyla;

$$\text{Pazarlama Performansı} = b_0 + b_1 \text{ Pazarlama Yeteneği} + \varepsilon$$

regresyon modeli ileri sürülmüş ve regresyon analizi yürütülmüştür. Burada ε hata terimi üzerinde klasik regresyon varsayımları geçerlidir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 12’de görülmektedir.

Tablo 12. Regresyon Analizi: Pazarlama Performansı

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	t	F
Pazarlama Performansı	0,217	Sabit Terim	1,109	0,305	3,631*	56,221*
		Pazarlama Yeteneği	0,658	0,088	7,498*	

Not: *p<0,001.

Öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır (p<0,001). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R^2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri pazarlama performansı’nın pazarlama yeteneği ve ile açıklanabileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda Tablo 12’deki sonuçlar “İşletmelerin pazarlama yeteneklerinin pazarlama performansı üzerinde pozitif etkisi vardır” şeklindeki -2- numaralı hipotezi destekler niteliktedir. Bu bağlamda pazarlama yeteneği ve pazarlama performansı arasındaki çalışmalar sınırlı olmakla birlikte elde edilen sonuç literatürle benzerlik göstermektedir (Hatta, 2015).

İşletmelerin pazarlama performansının genel işletme performansı üzerindeki etkisini irdelemek amacıyla;

$$\text{İşletme Performansı} = b_0 + b_1 \text{ Pazarlama Performansı} + \varepsilon$$

regresyon modeli ileri sürülmüş ve regresyon analizi yürütülmüştür. Burada ε hata terimi üzerinde klasik regresyon varsayımları geçerlidir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 13’de görülmektedir.

Tablo 13. Regresyon Analizi: İşletme Performansı

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	F
İşletme Performansı	0,255	Sabit Terim	1,788	0,199	8,974*	69,026*
		Pazarlama Performansı	0,473	0,057	8,308*	

Not: *p<0,001.

Öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır (p<0,001). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R^2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri işletme performansı’nın pazarlama performansı ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 13’deki sonuçlar “İşletmelerin pazarlama performansının genel işletme performansı üzerinde pozitif etkisi vardır” şeklindeki -3- numaralı hipotezi desteklemektedir. Literatürde pazarlama performansı ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Sezen vd. (2002) tarafından yapılan çalışmada, işletmelerin üretim, pazarlama ve lojistik işlevlerinin işletme performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Pazarlama performansı ile işletme performansı arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuç literatürle benzerlik göstermektedir.

İşletmelerin üretim performansının genel işletme performansı üzerindeki etkisini irdelemek amacıyla;

$$\text{İşletme Performansı} = b_0 + b_1 \text{ Üretim Performansı} + \varepsilon$$

regresyon modeli ileri sürülmüş ve regresyon analizi yürütülmüştür. Burada ε hata terimi üzerinde klasik regresyon varsayımları geçerlidir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 14’te görülmektedir.

Tablo 14. Regresyon Analizi: İşletme Performansı

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	F
İşletme Performansı	0,351	Sabit Terim	0,261	0,303	0,860	108,610*
		Üretim Performansı	0,811	0,078	10,422*	

Not: *p<0,001.

Öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır ($p < 0,001$). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R^2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri işletme performansı'nın üretim performansı ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 14'teki sonuçlar "İşletmelerin üretim performansının genel işletme performansı üzerinde pozitif etkisi vardır" şeklindeki -4- numaralı hipotezi desteklemektedir. Elde edilen sonuç literatürle benzerlik göstermektedir (Tunavlı, 1992; Dangayach ve Desmuckh; 2001a; Sezen vd., 2002; Bülbül ve Güleş, 2004).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada Konya Ayakkabı Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmelerin üretim yetenekleri ve pazarlama yeteneklerinin işletme performansı üzerindeki etkisi üretim ve pazarlama performansı aracılığı ile incelenmiştir.

Çalışmada işletmelerin üretim yetenekleri, pazarlama yetenekleri, üretim performansı, pazarlama performansı ve işletme performanslarının gerçekleştirilme düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu ve üretim yeteneklerini gerçekleştirme düzeylerine ilişkin alınan puanlara göre sırasıyla kalite, esneklik, hız ve maliyet olarak gerçekleştiği görülmektedir.

İşletmelerin pazarlama yeteneklerine ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde pazarlama yeteneklerini gerçekleştirme düzeylerinin sırasıyla, pazarlama yönetimi, dağıtım, tutundurma, fiyat ve pazarlama araştırması şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. İşletmelerin üretim performansları içerisinde en yüksek değere teslimat güvenilirliği sahip iken en düşük ortalamasının üretim maliyetlerine ait olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin pazarlama performanslarına ilişkin en yüksek değeri, işletme müşterilerinin kendi ürünleri için olumlu düşündükleri ifadesi oluştururken; işletme performansına ilişkisine ilişkin en yüksek değeri işletmenin ürünlerinin kalitesi oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi yürütülmüştür. Yapılan analiz sonucunda üretim ve pazarlama performansının işletme performansı üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar literatürde yer alan diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda üretim ve pazarlama yeteneklerinin geliştirilmesi işletmelerin performans kalemlerinde iyileştirmelere ve olumlu katkılara sebep olabileceği ileri sürülebilmektedir.

Buraya kadar yapılan teorik açıklamalar ve ampirik bulgular ışığında araştırma kapsamındaki işletmelere pazarlama ve üretim performanslarının etkinliğinin artırılarak işletme performansının geliştirilebilmesi için bazı temel öneriler yapılmıştır. Bu öneriler aşağıdaki şekildedir:

• Araştırma kapsamında yer alan işletmelerin üretim yetenekleri göz önünde bulundurulduğunda maliyet yeteneğinin ortalamasının diğer üretim yeteneklerine göre daha düşük olduğu görülmektedir. Özellikle bu boyut içerisinde işletmelerin stok maliyetlerini düşük tutabilme yeteneklerinin orta değer altında kalması, stoklarla ilgili iyileştirmelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla işletmeler stoklar başta olmak üzere maliyet düşürücü önlemler alarak ve stratejiler geliştirerek üretim yeteneklerini geliştirebilirler.

• İşletmelerin müşteri sadakati sağlanması açısından müşteri istek ve beklentilerini tam zamanında gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Hızlı teslimat sağlama, üretimde gecikme zamanının azalması ve söz verilen teslimatın sağlanması ile birlikte müşteri memnuniyetinin sağlanmasında önemli adımlar atılmış olacaktır. Dolayısıyla çalışma kapsamındaki işletmelerin, üretim yeteneklerinden hız faktörünün önemini doğru bir şekilde algılaması ve uygulaması işletme performansının artırılması açısından önem arz etmektedir.

• Çalışma kapsamındaki işletmelerin pazarlama yetenekleri irdelendiğinde, özellikle pazarlama araştırması faaliyetlerinin geliştirilmesi ve benimsenmesi gerektiği görülmektedir. Dolayısıyla işletmeler, pazarlama araştırması yaparak rakip işletmeleri ve müşterileri doğru analiz edebilecek ve geliştirilecek yeni stratejiler ile bir taraftan rakipleri karşısında rekabetçi üstünlük sağlarken diğer taraftan müşterilerinin memnuniyetlerini artıracaklardır.

• Pazarlama yeteneklerinden önemli bir tutundurma aracı olan reklam faaliyetlerinden etkin bir şekilde yararlanılması ve işletmelerin doğru reklam stratejileri geliştirmeleri performans artırıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

• İşletmelerin üretim ve pazarlama yeteneklerinin entegrasyonuna önem vermesi, uygulamalarını bu yönde geliştirmesi ile birlikte üretim ve pazarlama performanslarında artış sağlanabilecektir. Bu artış ile birlikte işletmeler, faaliyette buldukları pazar yapılarında ve sermaye yapılarında, bölgeselden faaliyetlerden ulusal faaliyetlere ya da ulusal faaliyetlerden uluslararası faaliyetlere geçiş sağlayabilecektir.

Çalışmada, ölçüm hatalarından oluşabilecek aksaklarının önüne geçilmesine dikkat edilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalar açısından araştırma daha büyük örneklerle yeniden çalışılması önerilmektedir. Araştırmanın sadece belirli bir zaman dilimine ait veriler üzerinden değerlendirildiği dikkate alınması gerekmektedir. Bu araştırma sadece Konya ilinde yapıldığı için farklı illerde benzer örneklem üzerinde veya Konya ilinde farklı sektörlerde yapılmasında fayda bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada örnekleme temsil eden işletmelerin genellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşması nedeniyle gelecekte yapılacak çalışmalarda uygulama alanlarının büyük işletmelerin çoğunlukta bulunduğu sektörlerde yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Amoako-Gyampah, K. & Acquah, M. (2008). Manufacturing Strategy, Competitive Strategy and Firm Performance: An Empirical Study in a Developing Economy Environment. *Int. J. Production Economics*, 111, 575-592.
- Avella, L., Bustelo, D.V. & Fernandez, E. (2011). Cumulative manufacturing capabilities: an extended model and new empirical evidence. *International Journal of Production Research*, 49(3), 707-729.
- Boyer, K.K. & Lewis, M.W. (2002). Competitive Priorities: Investigating the Need for Trade-Offs in Operations Strategy. *Production and Operations Management*, 11(1), Spring, 9-20.
- Bülbül, H. & Güleş, H.K. (2004). Türk sanayi işletmelerinde ileri imalat teknolojileri kullanımı ve performansa etkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31 (Haziran), 1-42.
- Chang, S.H., Chen, C.H. & Ho, Y.C. (2012). A Study of Marketing Performance Evaluation System for Notebook Distributors. *International Journal of Business and Management*, 7(13), 85-93.
- Chavez, R., Yu, W., Jacobs, M.A. & Feng, M. (2017). Manufacturing capability and organizational performance: The role of entrepreneurial orientation. *International Journal of Production Economics*, 184, 33-46.
- Cleveland, G., Schroeder, R. G. & Anderson, J.C. (1989). A Theory of Production Competence. *Decision Sciences*, 20(4), 655-668.
- Corbett, L.M., & Claridge, G. S. (2002). Key manufacturing capability elements and business performance. *International Journal of Production Research*, 40(1), 109-131.
- Dangayach, G.S. & Deshmukh, S.G. (2001a). Manufacturing Strategy: Experiences from Indian Manufacturing Companies. *Production Planning & Control*, 12(8), 775-786.
- Dangayach, G. S. & Deshmukh, S. G. (2001b). Implementation of manufacturing strategy: a select study of Indian process companies. *Production Planning & Control*, 12(1), 89-105.
- De Meyer, A., Nakane, J., Miller, J.M. & Ferdows, K. (1989). Flexibility: The Next Competitive Battle: The Manufacturing Futures Survey. *Strategic Management Journal*, 10(2), 135-144.
- Dean, J.W. & Snell, S.A. (1996). The Strategic Use of Integrated Manufacturing: An Empirical Examination. *Strategic Management Journal*, 17(6), 459-480.
- Demirer, Ö. (2010). İleri Üretim Teknolojileri, Rekabet Öncelikleri ve Firma Performansı Arasındaki İlişkiler Üzerine Ampirik Bir İnceleme. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Niğde.
- Diaz, M.C., Gil, M.J.A. & Machua, J.A.D. (2005). Performance measurement systems, competitive priorities, and advanced manufacturing Technologies: Some evidence from the aeronautical sector". *International Journal of Production and Operations Management*, 25(8), 781-799.
- Durukan, T. & Hamşioğlu, A.B. (2015). Pazar Yönlülük, Pazarlama Yeteneklerinin Rekabet Avantajı Elde Etmeye İhracat Performansı Üzerine Etkileri: Ankara İli İhracat İşletmelerinde Bir Uygulama. *JEBPIR, Cilt: 1, Sayı: 2, 1-19*.
- Eren, E., Alpkan, L. ve Erol, Y. (2005). Temel Fonksiyonel Yeteneklerin Firmanın Yenilik ve Finansal Performansına Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, Bahar /1, 201-224.
- Ferdows, K. & De Meyer, A. (1990). Lasting Improvements in Manufacturing Performance: In Search of a New Theory. *Journal of Operations Management*, 9(2), 168-184.
- Güleş, H.K. & Çağlıyan, V. (2003). İleri İmalat Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkileri: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5, 63-85.
- Güleş, H.K., Bülbül, H. & Çağlıyan, V. (2003). Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkisi: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6, 61-83.
- Güleş, H.K. & Bülbül, H. (2004). Türk Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojileri Kullanımı ve Performansa Etkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31 (Haziran), 1-42.
- Hallgren, M. (2007). Manufacturing Strategy, Capabilities and Performance, Division of Production Economics Department of Management and Engineering. Linköping Printed by: UniTryck, No. 1108.
- Hayes, R.H. & Wheelwright, S.C. (1984). *Restoring Our Competitive Edge: Competing Through Manufacturing*. John Wiley, New York.
- Hatta, I.H. (2015). The Effect of Market Orientation, Entrepreneurship towards the Marketing Capabilities and Performance. *International Journal of Business and Management Invention*, 4(7), 62-68.
- Hayes, R.H. & Pisano, G.P. (1996). Manufacturing Strategy: At the Intersection of Two Paradigm Shifts. *Production and Operations Management*, 5(1), 25-41.
- Joensuu-Salo, S., Kirsti, S. & Salla, K. (2016). The Impact of market Orientation and Marketing Capability on Business Performance with Internationalized SMEs. *Proceedings of the Research in Entrepreneurship and Small Business Conference*, <https://www.theseus.fi/handle/10024/122179>, Erişim Tarihi: 03.03.2017.

- Kocoğlu, İ., Imamoglu, S.Z., Ince, H. & Keskin, H. (2012). Learning, R&D and Manufacturing Capabilities as Determinants of Technological Learning: Enhancing Innovation and Firm Performance. 8th International Strategic Management Conference, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 58, 842-852.
- Luo, Y., Zhang, L., Tao, F., Ren, L., Liu, Y., & Zhang, Z. (2013). A modeling and description method of multidimensional information for manufacturing capability in cloud manufacturing system. The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 69(5-8), 961-975.
- Morgan, N. A., Katsikeas, C.S. & Vorhies, D.W. (2012). Export marketing strategy implementation, export marketing capabilities, and export venture performance. Journal of the Academy of Marketing Science, 40(2), 271-289.
- Morgan, N.A., Clark, B.H. & Gooner, H. (2002). Marketing productivity, marketing audits, and systems for marketing performance assessment Integrating multiple perspectives. Journal of Business Research, 55, 363-375.
- Morgan, N.A., Slotegraaf, R.J., & Vorhies, D.W. (2009). Linking Marketing Capabilities with Profit Growth. International Journal of Research in Marketing, 26, 284-293.
- Möller, K. & Anttila, M. (1987). Marketing capability- A key success factor in small business?. Journal of Marketing Management, 3(2), 185-203.
- Özilhan, D. (2010). Kaynak Temelli Teori Bağlamında Üretim ve Pazarlama Stratejilerinin İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli İşletmelerde Bir Uygulama. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Papatya, N. (2003). Sürdürülebilir Rekabette Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüşü Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Phillips, L.W., Chang, D. R. & Buzzell, R. D. (1983). Product Quality, Cost Position and Business Performance: A Test of Some Key Hypotheses. Journal of Marketing, 47(2), 26-43.
- Seifi, R. & Dalvi, M.R. (2014). A Study of Effects of Specialized Marketing Capabilities on Performance Marketing Unit Based on Morgan et al Case: A Case of Past Industry in Tehran. International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences, 3(1), 139-147.
- Sezen, B., Yılmaz, C. & Gezin, G. (2002). Lojistik İşlevinin Pazarlama ve Üretim Birimleri Arasındaki Bağlayıcı Rolü ve İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri. D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, 133-146.
- Skinner, W. (1969). Manufacturing- missing link in corporate strategy. Harvard Business Review (May-June), 136-145.
- Skinner, W., (1974). The focused factory. Harvard Business Review (May-June), 113-121.
- Song, M., Benedetto, C.A.D. & Nason, R.W. (2007). Capabilities and financial performance: The moderating effect of strategic type. Journal of the Academy of Marketing Science, 35, 18-34.
- Sun, W. & Price, J.M. (2016). Implications of marketing capability and research and development intensity on firm default risk. Journal of Marketing Management, 32(1-2), 179-206.
- Terjesen, S., Pate, P.C. & Covin, J.G. (2011). Alliance diversity, environmental context and the value of manufacturing capabilities among new high technology ventures. Journal of Operations Management, 29, 105-115.
- Theodosiou, M., Kehagias, J. & Katsikea, E. (2012). Strategic Orientations, Marketing Capabilities and Firm Performance: An Empirical Investigation in the Context of Frontline Managers in Service Organizations. Industrial Marketing Management, 41, 1058-1070.
- Türkmen, M. (2010). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Üretim Stratejisi, Üretim ve İşletme Performansı Üzerine Strateji Temelli Bir Analiz: Tekstil ve Otomotiv Yan Sanayinde Karşılaştırmalı Bir Uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Vickery, S.K., Droge, C. & Markland, R.E. (1993), “Production competence and business strategy: do they affect business performance?”, Decision Sciences, 24 (2), 435-456.
- Vorhies, D.W. (1998). An investigation of the factors leading to the development of marketing capabilities and organizational effectiveness. Journal of Strategic Marketing, 6, 3-23.
- Vorhies, D.W., Harker, M. & Rao, C.P. (1999). The capabilities and performance advantages of market driven firms. European Journal of Marketing, 33(11/12), 1171-1202.
- Vorhies, D.W. & Harker, M. (2000). The Capabilities and Performance Advantages of Market-Driven Firms: An Empirical Investigation. Australian Journal of Management, 25(2), 145-171.
- Vorhies, D.W., Morgan, R. E., & Autry, C. W. (2009). Product-Market Strategy and the Marketing Capabilities of the Firm: Impact on Market Effectiveness and Cash Flow Performance. Strategic Management Journal, 30(12), 1310-1334.
- Ward, P.T., Bickford, D.J. & Leong, G.K. (1996). Configurations of Manufacturing Strategy, Business Strategy, Environment and Structure. Journal of Management, 22 (4), 597-626.
- Weerawardena, J. (2003). The role of marketing capability in innovation-based competitive strategy. Journal of Strategic Marketing, 11, 15-35.

- White, G.P. (1996). A meta-analysis model of manufacturing capabilities. *Journal of Operations Management*, 14, 315-331.
- Yam, R.C., Guan, J.C., Pun, K.F. & Tang, E.P. (2004). An audit of technological innovation capabilities in Chinese firms: some empirical findings in Beijing, China. *Research policy*, 33(8), 1123-1140.
- Yazıcıoğlu, E. & Erdoğan, S. (2014). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Gözden Geçirilmiş Yenilenmiş 4. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yu, W., Ramanathan, R. & Nath, P. (2014). The impacts of marketing and operations capabilities on financial performance in the UK retail sector: A resource-based perspective. *Industrial Marketing Management*, 43(1), 25-31.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Çağırın Kendirli, H., Kendirli, S. ve Kısacık, H. (2019).
“The Frauds and Errors in Auditing: A Case Study in Çorum Area”,
Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (Ek Sayı 1): 1055-1069
Geliş Tarihi / Received Date: 12.07.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 04.01.2019

Araştırma Makalesi

THE FRAUDS AND ERRORS IN AUDITING: A CASE STUDY IN ÇORUM AREA *

Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
hulyacagirankendirli@hitit.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7381-306X

Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
selcukkendirli@hitit.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1526-0337

Öğr. Gör. Harun KISACIK

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
harunkisacik@hitit.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3282-4472

Abstract

In this study, we tried to explain the meaning of errors and frauds in accounting. Firstly, technical information was explained about the concept of auditing and accounting audit. Then, mistakes and frauds were examined in accounting. At the end of the study, a questionnaire was prepared and took the evaluated and the opinions of the Chartered Accountant (CA) and the Certified Public Accountant (CPA), which are working in Çorum. As a result of the questionnaire survey and face-to-face interviews conducted with 134 members, a great majority of the members of the profession expressed their opinion that their colleagues did not comply with professional ethics. In addition, according to result of the study, we explored about that professional members are making some frauds and mistakes in the area.

Keywords: Audit, Error, Fraud.

DENETİMDE HİLE VE HATALAR: ÇORUM BÖLGESİNDE BİR ÇALIşMA

Öz

Bu çalışmada, muhasebe sistemindeki hata ve hilelerin anlamı açıklanmaya çalışılmıştır. İlk olarak, muhasebe ve denetim süreci ile ilgili olarak teknik bilgi verilmiştir. Daha sonra, muhasebedeki hata ve hile kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda, bir anket çalışması hazırlanmış ve Çorum merkezinde faaliyetlerini sürdüren Yeminli Mali Müşavir ve Serbest Muhasebeci mali Müşavirler üzerinde uygulanmış, onların bu konudaki değerlendirmeleri ve fikirleri alınmıştır. 134 meslek mensubu ile yüz yüze yapılan anket araştırmasının sonuçlarına göre, meslek mensuplarının çoğunluğuna göre, meslek mensupları mesleki etiğe sahip değildirler. Ek olarak, çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, meslek mensuplarının, çalışma sahasında bazı hata ve hileleri yaptıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Hata, Hile.

* This study is the corrected version of the presented in the 4th International Conference on Economic Sciences and Business Administration “Looking for New Horizons: The Circular Economy” 24-25 November 2017 Bucharest/Romania.

1. INTRODUCTION

Accounting is a kind of system that collects information systematically which are the data of events and transactions of the financial nature for the enterprise in terms of money, which is processed by recording, classification, and analysis, taking into account the needs and aims of the persons concerned with the enterprise and providing the results in reports (Büyükmirza, 2010: 27). The first function of the account is to recording to events. But that alone is not enough. The results obtained from the recording must be processed into meaningful information. A large number of people are interested in this information because of the spread of the capital, especially due to the public offering operations in the developing markets. Administrators use reliable, impartial, relevant, and consistent information that is generated by business owners, business owners, lenders, the government, and public sector accountants. The party receiving this information can make better decisions than the others. Deliberate or unintentional mistakes and deceptions in the process of recording and reporting reduce the reputation of the accountancy profession and cause damage to various individuals or institutions, especially the state. For this reason, Chartered Accountant (CA), Certified Public Accountants (CPA), and their employees are required to comply with both ethical and accounting principles.

In this study we just tried to describe that frauds and mistakes in accounting. A questionnaire on the study was conducted and tried to take opinions of the Chartered Accountant (CA) and the Certified Public Accountant (CPA) operating in Çorum concerning mistakes and frauds in accounting.

2. AUDIT CONCEPT AND AUDIT IN ACCOUNTING

The fundamental of the word of “audire” from Latin language and it means ‘hearing and listening carefully’. Inspection comes to the point of examining, inspecting, and controlling whether a job is done in accordance with the correct and method about accounting records (Duman, 2008: 11).

Auditing can also be defined as a systematic process of collecting and evaluating evidence objectively in order to investigate the degree of conformity between the assertions on economic activities and events and the accepted criteria and to communicate the results to the relevant users (Erdoğan, 2005: 1).

Accounting audit can be defined as the process of collecting and evaluating evidence made by an independent expert in order to investigate the degree of conformity of an economic unit or the information of the turnover with predetermined criteria (Bozkurt, 2006: 23). Accounting audit can also be defined as a systematic review that summarizes findings

based on work carried out on records, documents, and other evidence that forms the basis of these tables in order to determine whether a company's financial statements are organized in accordance with generally accepted accounting principles or other accounting system required by the legal status of the company (Kaval, 2003: 25).

3. ERRORS AND FRAUDS IN ACCOUNTING

In the Turkish Dictionary published by Turkish Language Institution, it is making description of error that wrong made unwillingly and unintentionally, or it described the error that is lapse or flawed (Güvenç, 2009: 20).

Accounting errors can describe which is caused by forgetfulness, carelessness, or ignorance, is not an intentional mistake made in accounting, records, and accounts (Duman, 2008: 147). It can also be defined as activities and behaviors that do not conform to accounting principles, rules, and principles of accounting mistakes made in enterprises. Persons do not knowingly or willingly do so in their own interests about this mistakes or errors. Errors and mistakes can stem from ignorance and negligence. However, accounting mistakes made unintentionally can harm businesses as well as fraud and corruption activities (Ertürk, 2010: 5).

When we look at the literature studies in general, it can be seen that the words "error" and "fraud" are often used together in the same sentence. This approach can cause both of the words error and fraud to be perceived as unethical behavior. Whilst in reality accounting for errors and frauds, behaviors that do not comply with accounting principles and rules come to mind, both words have different meanings as concepts (Zeytin, 2007: 85).

The error often refers to mistakes made unintentionally (Çıtak, 2007: 22). The main difference between fraud and error is whether or not there is intention. There are no intentions in faults; it comes with ignorance, carelessness, and negligence. Fraud occurs as a movement based on profit. It is to ensure that the person or persons who conduct the fraud benefit if they are not entitled to it, themselves or others. In other words, those who make mistakes are harming one another, but they do not have their own interests. However, those who commit fraud harm the others and are also willing to benefit themselves (Dumanoğlu, 2005: 349).

Certified fraud, with its short name ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), published a report in 2010 entitled "Professional Fraud and Abuse". They described fraud that as an unfair advantage in that an employee intentionally improperly uses or seizes resources and assets of the employer (Arens et al., 2006: 314).

4. LITERATURE REVIEW

Baspinar's (2006) published his article named "Responsibility of the Auditor for Corruption and Misconduct in Financial Statement Inspections", and he reached the conclusion that audit may play a deterrent role for error and fraud, but the auditor should not be held responsible for the prevention of error and fraud.

Erol (2008), in the article entitled "Expectations from Audit against Corruption (Mistakes and Frauds) in Businesses", has reached the conclusion that most of the corruption in businesses arises from the preparation or concealment of incomplete or fraudulent financial reporting.

In its article entitled "Internal Audit and Deficiency-Excess Relation to Firms", Ondes reached the result that internal control constitutes the first step in preventing actions that are inconsistent with fraud, error, laws, and regulations in an enterprise and is essentially a responsibility of the management.

Aytekin et al. (2015) published their article named "The Approaches of Practitioners towards Error and Accusations of Fraud and Fraud Indicators: The Case of Balıkesir Province", and they suggest that female professionals are more likely to meet with fraud indicators and that the level of participation of judges regarding errors and fraud differ as the level of education increases, have reached the conclusion that their perception is weak.

Bayraktaroğlu (2016), in his article titled "An Investigation of the Role of Effective Internal Auditing in the Prevention of Accounting Errors and Frauds in the Enterprise", has reached the result that an effective internal audit has a positive effect of reducing the possible false and fraudulent accounting practices.

5. ERROR AND FRAUDS IN ACCOUNTING AND A SURVEY APPLICATION TO THE SOCIETY OF PROFESSIONAL ACCOUNTANTS

5.1. Aim of the Research

In the survey, it was sought to obtain opinions of the Certified Public Accountant (CPA) and the Chartered Accountant (CA) operating in the province of Çorum regarding the errors and frauds under supervision.

5.2. Research Method

The method of the survey is a questionnaire and the questionnaire that is held is about the professionals who are working in Çorum province center. Information on the number of members of the profession was requested by face-to-face with Çorum Chamber of Certified Public Accountants. There are 396 members registered in the room, separate of the members

are; 291 of them are in the center, 192 of them are actively working in accounting offices, and 18 of them are women and 168 of them are men. In addition, there are 4 Chartered Accountants (CA) in Çorum province center.

As a sample mass, 4 Chartered Accountants (CA) and 192 Certified Public Accountants (CPA) located in Çorum province center were determined from the room records. All the accounting departments interviewed in Çorum, some were not able to participate in the survey due to the intensity of their work, some left after filling in the questionnaire and were taken back, and a large number of face-to-face surveys were conducted. At least, survey has been offered to 134 members in the area.

As a result of face-to-face interviews, some information has been obtained that does not reflect both professional experience and collectivity. According to the data obtained from the analytical result, it has been estimated that within the scope of the survey study, at least 128 professions must be reached with a margin of error of 5 % and a 95 % confidence interval. In the 98 % confidence interval, this number reaches to 141 professions. In the scope of the study, a total of 134 questionnaires (134/192 (70 %)) were made.

5.3. Hypothesis of the Research

The hypothesis of the research is as follows:

H1 = There is a relationship between the profession's title, tax practices, and tax rates. According to this hypothesis, as the titles of the members of the profession differ, errors and frauds are different. In other words, error and fraud tendencies of Chartered Accountants are less than that of Certified Public Accountants.

H2 = There is a significant difference in the retrospective operations in the computerized accounting program with the duration of professional members' activities. With this hypothesis, as the seniority level (in years) of members of the profession increases, errors and frauds tend to increase in retrospective transactions in accounting programs.

H3 = There is a significant difference in the retrospective operations in the computerized accounting program with the training of professional members. With this hypothesis, as the level of education of professional members' increases, errors and frauds tend to increase in retrospective transactions in accounting programs.

H4 = There is a meaningful difference in the training of professional members, inefficiency in supervision, and effectiveness in errors and frauds. With this hypothesis, it is argued that insufficiencies and insufficiencies of controls increase the tendency to make error and fraud.

5.4. Reliability Analysis

Reliability analysis: reliability is related to the fact that measurements cannot produce consistent and balanced results (Avci, 2008: 135). In other words, reliability analysis is used to test whether data expressing the purpose of collecting data on the units constituting the sample in any way and the constituents of the measurement tool are consistent among themselves. Participants' testimonials, which form the instrument of measurement, test whether all the expressions directed to the participant measure the same (Ural and Kilic, 2005: 258).

The reliability of the proposals generated in the study was calculated using the Alfa coefficient for testing. The reliability of the tests performed in the literature is given below (Zeytin, 2007: 116).

0.00 <math>\alpha < 0.40</math>, the scale is not reliable,

0.40 <math>\alpha < 0.60</math>, the scale has low reliability,

0.60 <math>\alpha < 0.80</math>, the scale is highly reliable,

0.80 <math>\alpha < 1.00</math>, the scale is highly reliable.

As a result of the reliability test, the Cronbach alpha value was found to be 0.671, which allows the questions in the questionnaire to be asked to explain whether they are homogeneous or whether they constitute a whole to question. The result of the evaluation of the alpha coefficient according to the evaluation criteria applied suggests that the scale is quite reliable.

5.5. Research Findings and Evaluation of Results

5.5.1. Assessment of the Demographic Data of Çorum Province Accounting Professional Members

Within the scope of the study, 134 questionnaires were applied from the Certified Public Accountants (CPA) and Chartered Accountants (CA) in Çorum. The demographic data obtained as a result of the questionnaire survey are given below.

4 persons (3%) are Chartered Accountant (CPM), 130 persons (97%) are Certified Public Accountant (SMMM). According to gender distribution, it is seen that among the professionals working in Çorum, the majority of men are in the accounting profession. Among the professionals working in Çorum, the proportion of males is 91.8% and the proportion of females is 8.2%. When the age distribution of the members of the profession was examined, 24 persons (17,9%) are between 28-35 years, 51 persons (36,1%) between 36-43 years, 29 persons (21,6%) between 44-51 years, and 30 persons over 52 years old (22.4%). There are 20-27 year-olds in the survey questionnaires, but this malpractice has not marked

any professional members. This shows that the activity of opening the accounting office in the accounting profession in Corum province is realized after 28 years of age.

When the working period of the members of the profession is examined, 12 persons (9%) who perform the accountancy profession between 0-5 years, 30 persons (22.4%) who perform the accountancy professions are worked between 6-10 years, 26 persons who perform the accountancy profession between 11-15 years (19.4%), 17 persons (12.7%) who are engaged in accountancy profession for 16-20 years, 49 persons (36.5%) who are accounting professionals for 21 years and above. Here is the demographic information about the Certified Public Accountants who are working in the province of Corum. Their opinions are presented in the following table.

Table 1. Evaluation of Accounting Errors and Frauds Opinions of Çorum Occupants Members

Causes of Accounting Errors	Number of Persons	% Of distribution
Ignorance	30	% 22,4
Inexperience	12	% 9
Neglect	15	% 11,2
Carelessness	64	% 47,8
Other	13	% 9,6
Total	134	% 100
Most Common Accounting Errors	Number of Persons	% Of distribution
Math mistakes	13	% 9,7
Registration errors	69	% 51,5
Transmission errors	6	% 4,4
Forgotten and repetition	36	% 26,9
Balance sheet errors	10	% 7,5
Total	134	% 100
Most Encountered Accounting Frauds	Number of Persons	% Of distribution
Intentional mistakes	12	% 9
Record before or after	66	% 49,3
Fitting accounts	7	% 5,2
Document fraud	27	% 20,1
Masking of the balance sheet	22	% 16,4
Total	134	% 100

When Table 1 is examined, in the question of "What is the most important cause of accounting mistakes?", the Chartered Accountant (CA) and the Certified Public Accountant (CPA) gave the answer like that. 30 people (22.4%) said from "ignorance" and 12 people (9%) answered the question "inexperienced", 15 people (11.2%) answered "negligence", 64 people (47.8%) gave the answer "carelessness", and 13 people (9.7%) gave another reply. As it can be seen in Table 1, most of the professional members consider the most important reason for accounting mistakes (47.8%) to be carelessness or (22.4%) ignorance.

Directed by Chartered Accountant (CA) and Certified Public Accountant (CPA), "Which type of accounting mistake do you meet the most?" for inquiries from professionals 13 people (9.7%) math mistakes, 69 people (51.5%) recording mistakes, 6 people (4.4%) transport mistakes, 36 people (26.9%) forgotten and repetition, 10 people (7.5%) he gave the answer to the balance sheet mistakes. As seen in Table 1, most of the members of the professions (51.5%) indicated registration errors and (26.9%) had forgotten and repetition options.

Directed to question to the Chartered Accountant (CA) and Certified Public Accountant (CPA) that "Which type of accounting family do you most often encounter?" and answered from them like this: 12 (9%) of their opinions were intentional errors, 66 people's answers (49.3%) registered before or after their time, 7 people's opinion (5.2%) fitting accounts, 27 of them answered (% 20,1) document fraud, 22 people (16.4%) gave the answer to the questionnaire that masking the balance sheet. As can be seen in Table 2, the most frequent answer is (49.3%) registration before or after the time.

Table 2 shows the opinions of the members of the profession who participated in the study, indicating the possibility of error and frauds.

Table 2. Opinions of Professional Members about Error and Fraud Risks

	Definitely yes n/%	Yes n/%	No Comment n/%	No n/%	Definitely No n/%	Total
Do You Have Backward Transactions on Your Computer?	26/% 19,4	47/% 35,1	7/% 5,2	42/% 31,3	12/% 9	134/% 100
Impact of Job Density and Tax Applications to the Mistake	40/% 29,9	62/% 62,3	1/% 0,7	25/% 18,6	6/% 4,5	134/% 100
The Impact of Tax Applications and Tax Rates To the Errors and Frauds	30/% 22,4	59/% 44	7/% 5,2	36/% 26,9	2/% 1,5	134/% 100
The Impact off Insufficient Audit to Error and Frauds	24/% 17,9	81/% 60,5	2/% 1,5	24/% 17,9	3/% 2,2	134/% 100
Do You Benefit From the Tax Code Voids?	0/% 0	51/% 38,1	0/% 0	83/% 61,9	0/% 0	134/% 100

We asked the professions the question "Do you have backtracked transactions in your computerized accounting program?". The answer separated like this: 26 people (19.4%) were definitely yes, 47 people (35.1%) were yes, 7 people (5.2%) had no idea, and 42 people (31.3%) he certainly gave no answer. One of the professionals said that "It is not possible to say no if you thought about the circulation of the commercial documents between the taxpayers. Because of this reason we have to make a registration and make some correction for the past. However, it would be suitable a restriction such as the periodical registrations made 3 months backwards for the correction with my opinion." When Table 2 is examined, it is found that most of the professionals (54.5%) are retrospective in computerized accounting program.

Directed to members of the profession the question of "Does the job density and tax practices compel you to make mistakes?". 40% (29,9%) of professions answered were definitely yes, 62 (46,3%) were yes, 1 (0,7%) had no idea, 25 (18,6%) were not, 6 (4% 5) has certainly given no answer. Table 2 shows that a large proportion of the professionals (76.2%) think that work intensity and tax practices are inaccurate. In face-to-face interviews, members of the profession recently reported that the state had been overloaded with work.

The question of "Are tax applications and tax rates effective in mistakes and tricks" asked to the professional members. 30 members (22.4%) answered definitely yes, and 59 (44%) answered yes. 7 people (5.2%) had no idea, 36 people (26.9%) answered no, and 2 people (1.5%) answered absolutely no. As it is seen in Table 2, most of the professional accountants (66.4%) thought that tax applications and tax rates are effective in error and frauds.

We asked the question "Is the supervision inadequate and effective in the mistakes?" to the professionals. 24 people (17.9%) answered absolutely yes, 81 people (60.5%) answered yes, 2 people (1.5%) had no idea, 24 people (17.9%) answered no, and 3 people (2.2%) gave the answer absolutely no. When Table 2 is examined, it can be seen that most of the professionals (78.4%) who participated in the study are inadequate in the inspection and they think that they are effective in errors and frauds. It is a fact that inadequate supervision firms are going to cheat.

When Table 2 is examined, it is seen that 38.1% of the professions declare that they benefit from the gaps in tax laws. It is a more efficient method of reaching the goal by pretending it is a mistake and performing open transactions on both sides, while dealing with bigger crimes in different forms. It is too late or not possible at all because of the lack of auditing. A profession has declared that "it is natural to benefit from the advantages of the law in the name of avoiding tax, and it is natural to make use of the taxes that are not imposed and the gaps in the tax laws."

5.5.2. Evaluation of Accounting Failure and Frauds for Members of Occupation in Corum Province

The errors and frauds of the professional accountants' opinions are shown in Table 3.

Table 3. The Opinions of Errors and Frauds for Çorum Occupation Members

	Definitely yes n/%	Yes n/%	No Comment n/%	No n/%	Definitely No n/%	Total
Level of Competence of Audits	0/%0	20/%14,9	1/%0,7	89/%66,5	24/%17,9	134/%100
Accountants' Information on Auditing	13/%9,7	58/%43,3	5/%3,7	51/%38,1	7/%5,2	134/%100
Fulfilling Accountant's Audit Function	6/%4,5	57/%42,5	4/%3	57/%42,5	10/%7,5	134/%100
Accountants' Appropriate Behavior	53/%39,6	62/%46,3	5/%3,7	11/%8,2	3/%2,2	134/%100

Relations to Professional Ethics of Colleagues	30/%22,4	47/%35,1	25/%18,6	23/%17,2	9/%6,7	134/%100
Failure of taxpayers due to delay of information	44/%32,8	66/%49,3	3/%2,2	15/%11,2	6/%4,5	134/%100
Freely Determining Bookkeeping Fee	32/%23,9	22/%16,4	2/%1,5	34/%25,4	44/%32,8	134/%100
Updating Professionals' Information	37/%27,6	61/%45,5	5/%3,8	20/%14,9	11/%8,2	134/%100
Criminal Practice for Self-Refraining	20/%14,9	54/%40,3	13/%9,7	30/%22,4	17/%12,7	134/%100
Punishment in Unethical Behaviors	21/%15,7	41/%30,6	24/%17,9	27/%20,1	21/%15,7	134/%100

As seen in Table 3, in Turkey, especially in Çorum, the adequacy level of accounting audits is rather low compared to Çorum professionals. We asked the question that "Is the level of audit about accounting sufficient or not in Turkey?". They answered no. The majority of the members of the profession (84.4%) gave no answer to the question.

As can be seen in Table 3, we asked the question "Do you have enough knowledge about auditors?" The participant answered like that: 13 people (9.7%) answered definitely yes, 58 people (43.3%) answered yes, 5 people (3.7%) had no idea, and 51 people (38.1%) answered no. And 7 people (5.2%) gave answer to definitely no.

We asked the participants the question "Are you accountants performing the audit function?". They answered like: 6 people (4.5%) answered definitely yes, 57 people (42.5%) answered yes, 4 people (3%) had no idea, 57 people (42.5%) gave the answer no, and 10 people (7.5%) answered absolutely no. When Table 3 is examined, it is understood that half of the participants believe their knowledge is enough about auditing and the others do not.

When Table 3 is examined, a large part of the professionals (85.9%) think that accountants are in compliance with laws and professional regulations.

We asked to think about their opinions with question "There are those in my circles who are in motion to think that they do not comply with professional ethics" to the appliers. 9 people (6.7%) definitely did not participate in this opinion, and 23 people (17.2%) did not participate to this opinion. 25 people (18.6%) declared that they have no idea. 30 people (22.4%) answered definitely participate and 47 people (35.1%) answered participate to this judgment. As seen in Table 3, slightly more than half of the professionals (57.5%) think that their colleagues do not conform to professional ethics. In face-to-face interviews, some members of the profession have declared that some of their colleagues have received all kinds of requests from taxpayers in order to win new customers or to protect existing customers.

It is taking some failure to deliver the accounting information and documents to the profession not on time. Members of the profession were asked to think about the idea that "accounting information is not delivered in due time by taxpayers, so that it can be

erroneously processed". A great majority of the members of the profession (82.1%) stated that they agreed with this opinion.

The bookkeeping fee of the members of the profession is determined by the Çorum chamber of accountants. 54 persons (40.3%) of the professions agree that bookkeeping fees can be set freely outside the room, while 78 persons (58.2%) do not agree that bookkeeping fees can be set freely outside the room. In the face-to-face interviews, some of the members of the profession stated that they set a base price for the bookkeeping fee of the room and that professional members can adjust the price provided that they do not fall below this base price. Some members of the profession also think that the free bookkeeping of fees other than the room can lead to unfair competition.

A large proportion of professionals (73.1%) are professionals who constantly update themselves and their knowledge, while some (23.1%) do not. In the face-to-face interviews, some members of the profession think that members of the profession cannot stay in the profession if they do not follow the legislation and laws, that is, they do not update their knowledge constantly.

Members of the profession were asked to think about the idea that "Professional members should be subject to legal sanctions when they cannot renew themselves". They gave unsuitable answers about this punishment because of main law orders. They said that professionals who cannot renew themselves within the competitive conditions are already punished by withdrawing themselves from the business area. As it is declared in Table 3, professionals cannot perform their profession in the full sense when they cannot renew themselves and they are deleted from the market, which is the greatest punishment.

Members of the professions were asked to think about their opinion of "Members of the profession are being punished with sufficient sanctions in unethical conduct". 21 people (15.7%) participated strictly, 41 persons (30.6%) participated, 24 people (17.9%) had no idea about this subject, and 21 people (20.1%) have absolutely disagreed and 27 participants do not agree with this topic.

5.5.3. Result of the Hypothesis Tests

Four basic hypotheses and hypotheses developed under the model of the study were tested by Chi-square analysis method. The results are in the following table:

Table 4. Result of Hypothesis of Accounting Failure and Frauds for Members of Occupation in Corum Province

HYPHTESIS		Value	df	P	Result
H1= There is a meaningful difference between the titles of professional members, tax practices and tax rates on errors and frauds	Chi-Square Test	5,095	4	0,278	-
	Chi-Square Relation Coefficient	5,182	4	0,269	
H2= There is a significant difference in the retrospective operations in the computerized accounting program with the duration of professional members' activities.	Chi-Square Test	14,08 0	16	0,59 3	-
	Chi-Square Relation Coefficient	14,70 8	16	0,54 6	
H3= There is a significant difference in the retrospective operations in the computerized accounting program with the training of professional members.	Chi-Square Test	24,99 1	16	0,07 0	-
	Chi-Square Relation Coefficient	24,39 4	16	0,08 1	
H4= There is a meaningful difference in the training of professional members, inefficiency in supervision and effectiveness in errors and frauds.	Chi-Square Test	27,27 3	16	0,03 9	+
	Chi-Square Relation Coefficient	19,24 7	16	0,25 6	

When examining Table 4, hypotheses were tested at a significance level of 0.05.

When examining the first hypothesis of the study, the H0 hypothesis was rejected according to the significance level of 0.05, and the H1 hypothesis was accepted. That means that, according to the research, there are no significant differences in the titles of professions, tax practices, and tax rates on errors and frauds.

When the research hypothesis of the second was examined, the H0 hypothesis was rejected according to the significance level of 0.05, and the H1 hypothesis was accepted. That is meaning according to research, there is no significant difference in the retrospective operations in the computerized accounting program with the duration of the members of the profession.

When the third research hypothesis was examined, the H0 hypothesis was rejected according to the significance level of 0.05, and the H1 hypothesis was accepted. That is meaning according to research, there is no significant difference in the retrospective processing of the computerized accounting program with the training of members of the profession.

When examining the fourth hypothesis of the study, the H1 hypothesis was rejected and the H0 hypothesis was accepted according to the significance level of 0.05. That is meaning according to research, there is a significant difference in the effectiveness of the members of the profession with their training, inadequacy of control, and mistakes and tricks.

6. RESULT AND EVALUATION

Accounting is a scientific discipline that enables transactions related to money, the inevitable element of life, to be carried out and the results presented to third participants. The information obtained after the fulfilment of the functions of accounting, the function of producing information, is not only itself; at the same time, it interests to third participants

also. The most important participant is not only the state, but also many people or organizations such as businesses, business owners, banks, credit institutions, and investors can be mentioned with this information. Since the information generated by the accountant is directly influenced to economic decisions, information must be qualified. the accounting information must be reliable, unbiased, relevant, and consistent. At the same time, this is also a part of the accountability concept of social responsibility.

Errors and frauds that arise due to the human element constitute a serious obstacle to the achievement of the specified objectives of the enterprises. While the error is an unintended mistake, fraud consists of deliberate mistakes made to provide unfair advantage.

It is discovered by the questionnaire research on accounting professionals in Çorum, those errors and frauds are intensely present.

According to the research, Çorum professionals' majority (51.5%) give the answer that there is registration error for the question of "Which type of accounting mistake do you meet the most?" Registration mistake means that an operation is recorded with mixed account names without any other intent. This error can result from ignorance and carelessness.

The research has revealed that the majority of professionals (49.3%) answered the question "Which accountancy company do you meet the most?" with the answer registration before or after the time. In face-to-face interviews, some of the members of the profession defend the view that taxpayers are not bringing the documents in due time and this is the main reason for delivering.

It is the desire of problem is pressure of the taxpayers to the accountants, especially those who worry that the accountants are cheating. This is an obvious example of the fact that 48.5% of them are required to be shown higher than their profits. In the same way, 59% of the respondents were asked to reduce their tax base by increasing their expenditures or reducing their income. However, 38.1% of the accountants try to make use of the tax loopholes; 44.8% say that fraud can be applied due to high tax rates and inflation.

It has been determined that the members of the profession give different answers according to their education situation in the question "Is the supervision inadequate, is it effective in mistakes and frauds?" This difference is seen between the graduates of General High School and Trade Vocational High School. Those who graduated from the Vocational School of Commerce tend to participate less. This confirms the hypothesis that "H4 = the training of professionals, there is a significant difference in the effectiveness of insufficiently inspecting errors and tricks".

In order to prevent mistakes made in accounting, members of the profession must continuously improve themselves and encouraged the staff they employ to be continuously trained. At the same time, errors can be reduced by checking the operations after the operation is finished. Accounting frauds could be blocked with ethics education and supervision of the professionals of accounting. Professional members should be continuously trained and supervised in ethics. However, it is not enough for the prevention of accounting frauds with training and supervision for professional members. It has been discovered in the research that taxpayers want to be sanctioned to professions for the result of their recording or general results. For preventing accounting frauds, it should also be required for taxpayers to be trained and supervised.

REFERENCES

- Akgül, A. and Çevik, O. 2003. *İstatistiksel Analiz Teknikleri*, Ankara: Emek Ofset.
- Albrecht, W. Steve. 2003. *Fraud Examination*. Ohio: Thomson South Western.
- Arens, A. et al. 2006. *Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach*, Boston: Pearson Prentice Hall.
- Avcı, N. 2008. *Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme, İş Tutumları ve Örgütsel Sapma Arasındaki İlişkinin Analizi*, İzmir: Dokuz Eylül University, Social Sciences Institute, Doctoral Thesis.
- Aytekin, S. et al. 2015. "Uygulamacıların Muhasebede Hata Ve Hileler İle Hile Belirteçlerine Yönelik Yaklaşımları: Balıkesir İli Örneği", *Muhasebe ve Denetime Bakış*, S:1, pp. 69-89.
- Başpınar, A. 2006. "Mali Tablo Denetimlerinde Yolsuzluk ve Hataya İlişkin Denetçinin Sorumluluğu", *Mali Pusula*, S: 16, pp. 94-109.
- Bayraktar, A. 2007. *Türkiye'de Muhasebe Hileleri Tarihi*, Edirne: Trakya University, Social Sciences Institute, Graduate Thesis.
- Bayraktaroğlu, H. 2016. "İşletmelerde Muhasebe Hata Ve Hilelerinin Önlenmesinde Etkin İç Denetimin Rolü Ve Önemi Üzerine Bir Alan Araştırması", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, S. 18, pp. 185-214.
- Bozkurt, N. 2006. *Muhasebe Denetimi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Büyükmirza, K. 2010. *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çıtak, N. 2007. *Hileli Mali Raporlamada Yaratıcı Muhasebe ve Bir Uygulama*, İstanbul: Marmara University, Social Sciences Institute, Doctoral Thesis.
- Duman, Ö. 2008. *Muhasebe Denetimi ve Raporlama*, Ankara: Tesmer Yayınları.
- Dumanoğlu, S. 2005. "Hata ve Hile Ayrımı: Hile Denetimi", *Marmara University İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 1, pp. 347-358.
- Erdoğan, M. 2005. *Denetim*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Erol, M. 2008. "İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.1, pp. 229-237.
- Ertürk, A. 2010. *İşletmelerde Hata ve Hileyi Önlemede İç Kontrol Sisteminin Etkililiği ve Bir Uygulama*, İstanbul: Marmara University, Social Sciences Institute, Graduate Thesis.
- Güvenç, Z. 2009. *Termal Turizm İşletmelerinde Hata ve Hilelerin Önlenmesinde Belge Sisteminin Önemi ve Bir Uygulama*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart University, Social Sciences Institute, Graduate Thesis.
- Hatunoğlu, Z. et al. 2012. *İç Kontrolün Muhasebe Sistemindeki Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü Üzerine Bir Alana Çalışması*, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 20, pp. 169-189.
- Kandemir, C. 2010. *Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında ve Önlenmesinde Bağımsız Denetimin Rolü ve Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu*, Adana: Çukurova University, Social Sciences Institute, Doctoral Thesis.
- Kaval, H. (2003), *Muhasebe Denetimi*, Ankara, Akademik Denetim Danışmanlık ve Yeminli Mali Müşavirlik A.Ş.
- Öndeş, T. 2009. "Firmalarda İç Denetim ve Noksanlık-Fazlalık İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 2, pp. 15-27.
- Özbirecikli, M. 2006. "Bağımsız Denetçinin Müşteri Firmanın Yolsuzluk Eylemi Karşısındaki Tutumu: Şirket Yolsuzluk Vakaları ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir İnceleme", *Muhasebe Denetime Bakış Dergisi*, Y. 5, S. 18.
- Sheskin, J. D. 2000. "Handbook of Parametric and Nonparametric Statistical Procedures", Chapman & Hall/CRC, pp. 595-681.
- Sürmen, Y. 2010. *Muhasebe-1*, Trabzon: Celepler Matbaacılık.

- Türedi, H. and Alici, Ü. 2014. “*Mali Raporlama Hilelerinin Tespit Ve Önlenmesinde İç Kontrol Yapısının Önemi*”, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, S. 11, ss. 119-133.
- Ural, A. and Kılıç, İ. 2005. *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Üstündağ, G. 2005. *Bazı Parametrik Olmayan İstatistiksel Yöntemlerin İncelenmesi*, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, Y. and Yılmaz, Y. 2005. “*Parametrik Olmayan Testlerin Pazarlama Alanındaki Araştırmalarda Kullanımı: 1995-2002 Arası Yazın Taraması*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 3, ss. 177-199.
- Zeytin, M., 2007.*Bağımsız Muhasebe Meslek Mensuplarını Hata ve Etik Dışı Davranışlara Yönlendiren Faktörler*, Kütahya: Dumlupınar University, Social Sciences Institute, Graduate Thesis.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Memiş, S. ve Korucuk, S. (2019). “Dematel ve Vikor Bütünleşik Yaklaşımı ile Gıda İşletmelerinde İnovasyon Çeşitlerinin Önceliklendirilmesi ve En İdeal Firma Seçimi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1070-1084

Geliş Tarihi / Received Date: 26.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.01.2019

Araştırma Makalesi

DEMATEL VE VIKOR BÜTÜNLEŞİK YAKLAŞIMI İLE GIDA İŞLETMELERİNDE İNOVASYON ÇEŞİTLERİNİN ÖNCELİKLENDİRİLMESİ VE EN İDEAL FİRMA SEÇİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Salih MEMİŞ

Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaő Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
salihmemis@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-1345-3618

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk KORUCUK

Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaő Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
selcuk.korucuk@giresun.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2471-1950

Öz

Bu araştırmada, Giresun ilinde 10 ve üzeri çalışanı olan gıda işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önceliklendirilerek en ideal firma seçiminin tespit edilmesi amaçlanmış ve bu kapsamda alanında uzman 13 kişi ile yüzyüze görüşülmüş anketlere yanıt alınmıştır.

Bu kapsamda çalışmada inovasyon çeşitleri olan ürün, süreç, hizmet, teknoloji, organizasyonel, pazarlama, yönetim ve müşteri inovasyon unsurlarının gıda işletmelerinde önceliklendirilmesi DEMATEL ile yapılmış ve belirlenen ağırlıklar kullanılarak en ideal firma seçiminde ise VIKOR tekniğinden faydalanılmıştır. Yapılan DEMATEL tekniği sonucunda gıda işletmelerinde ürün çeşitlerinin en önemlisi hizmet inovasyonu olmuştur. Müşteri inovasyonu, organizasyonel inovasyon, yönetim inovasyonu, süreç inovasyonu, pazarlama inovasyonu ve teknoloji inovasyonu gıda işletmelerinde diğerk faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Ürün inovasyonunun ise önem düzeyi en az olan inovasyon çeşidi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca VIKOR tekniği kullanılarak en ideal firma belirlenmiş ve sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, İnovasyon Çeşitleri, DEMATEL, VIKOR.

PRIORITIZE TYPES OF INNOVATION IN FOOD ENTERPRISES WITH DEMATEL AND VIKOR INTEGRATED APPROACH AND THE BEST IDEAL COMPANY SELECTION

Abstract

In this study, it was aimed to determine the most ideal company selection by prioritizing the types of innovations in 10 food enterprises in Giresun province and responded to the questionnaire face to face interviews with 13 experts in this field.

In this field, prioritization of innovations such as product, process, service, technology, organizational, marketing, management and customer innovation in food enterprises was made with DEMATEL and weights were used and VIKOR technology was utilized in selecting the most ideal company. As a result of the DEMATEL technique that has been done, service innovation has been found the most important of the product types in the food enterprises. Customer innovation, organizational innovation, management innovation, process innovation, marketing innovation and technology innovation have all emerged as other factors in the food

enterprises. Product innovation has been found to be the least important innovation type. In addition, VIKOR technique is used to determine and rank the most ideal company.

Keywords: Innovation, Innovation Types, DEMATEL, VIKOR.

1. GİRİŞ

Günümüz işletmeleri, değişimin ve gelişimin, yoğun ve hızlı olduğu, küreselleşen pazar faaliyetleri içerisinde rekabetin oldukça sert yaşandığı şartlarda faaliyetlerini yürütmektedir. Özellikle küreselleşme sonucu meydana gelen yeni ekonomik yapı işletmelerin faaliyetlerini yürüttükleri sektörlerdeki var olan rekabetin şiddetini arttırmıştır. Bu ekonomik yapı içinde işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için rekabet güçlerini arttırmaları gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için işletmeler, rekabet güçlerini yükseltmek, maliyetleri düşürmek ve/veya fark oluşturmak amacıyla yenilikçi hareket etmeye başlamışlardır. Bu gelişmeler sayesinde işletmeler, daha çok pazar payı elde etme yarışının bir sonucu olarak, farklı liderlik tarzı uygulama, yeni ürünler üzerinde çalışma ve her alanda inovasyon yapma arayışlarına girişmişlerdir.

İnovasyon, ilk kez ekonomist Joseph Schumpeter tarafından “kalkınmanın itici gücü” olarak kavramsallaştırılmıştır. Schumpeter’in 1911 yılında yazdığı kitabında inovasyonun literatürdeki ilk tanımı bulunmaktadır. Schumpeter’e göre inovasyon; müşterilerin bilmediği bir ürünün veya bir ürünün müşterilerin bilmediği bir niteliğinin yeni bir pazara sürülmesi, yeni bir pazarın açılması, tedarik açısından yeni bir kaynağın bulunması, yeni bir üretim yönteminin uygulanmaya konulması, bir sanayinin yeni bir organizasyona sahip olması halidir. 1934 yılında Schumpeter’in yaptığı tanıma göre, inovasyon, pratik ve ticari kullanımı söz konusu olan ve kabul edilebilen öğeleri içeren buluşlar geliştiren çalışmalar bütünüdür (İZTO, 2015: 203). Schumpeter, 1911’de yazdığı ve 1934 yılında İngilizceye çevrilen kitabında, girişimcilerin inovatif rolleriyle pazarda dengeyi bozduklarını ve ekonomide sürekli dinamizm oluşturduklarını ifade eder. Schumpeter’e göre inovasyon, aşağıdaki ifadelerin biri veya birden fazlası olarak tanımlanmıştır (Schumpeter, 1934: 66-67):

1. Yeni ürün veya ürün kalitesi geliştirme
2. Yeni bir pazar
3. Üretim girdileri açısından yeni çözümler bulma
4. Yeni üretim yöntemi
5. Sanayide, yeni organizasyonel yapılar geliştirme

İnovasyon çeşitleri genel olarak; ürün, süreç, hizmet, teknoloji, organizasyonel, pazarlama, yönetim ve müşteri inovasyon unsurlarından oluşur (Elçi, 2007: 3).

Yapılan literatür taramasında gıda işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önem derecelerinin ortaya konulması ve en ideal firma seçimi için kısıtlı çalışma yapılmasına rağmen gıda sektöründe inovasyon çeşitlerinin önem derecelerinin ortaya konulması için başkaca bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, bütünleşik DEMATEL ve VIKOR yaklaşımı aracılığıyla Giresun'da 10 ve üzeri çalışanı olan gıda sektöründe iştigal eden firmalar özelinde 8 inovasyon çeşidi kriterinin önem derecelerinin ortaya konulması ve en ideal firma seçiminin yapılmasıdır. Bu amaçla öncelikli olarak problemi etkileyen karar kriterlerinin önem dereceleri DEMATEL yönetimi ile ortaya konulmuş ve VIKOR yöntemi ile en ideal firma seçimi yapılmıştır.

Çalışmada ilk olarak inovasyon ve inovasyon çeşitleri konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, sonra DEMATEL ve VIKOR yöntemlerine ilişkin bilgiler verilmiş, izleyen adımda ise çalışmanın uygulama kısmına geçilerek yöntemler çalışmanın problemine uygulanmış, ileride yapılacak çalışmalara yönelik önerilerin de bulunduğu sonuç kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Günümüzde inovasyon ve inovasyon çeşitlerinin önemi gittikçe artmaktadır. Bu kapsamda inovasyon ve/veya inovasyon çeşitleri konusundaki çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Oke (2007) hizmet sektörlerinde inovasyon uygulamalarına yönelik yaptığı çalışmada telekomunikasyon ve finans sektörlerinde ürün inovasyonları daha fazla önemliyken, taşımacılık ve perakende sektörlerinde ise hizmet inovasyonlarının daha önemli olduğu tespit edilmiştir.

Oke vd. (2007) KOBİ'ler üzerine yaptıkları çalışmada KOBİ'lerin radikal yeniliklere daha fazla odaklanmaya eğilimli oldukları ve bu durumda satış cirosundaki büyümeyle ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rhee vd. (2010) yaptıkları Güney Kore' de KOBİ'lerdeki girişimcilerin yaratıcılığı için yeniliklerin ve performansın sürdürülmesi adlı çalışmalarında, pazar oryantasyonu ve girişimci oryantasyonun öğrenme oryantasyonu aracılığıyla yenilikçiliğin üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu saptanmıştır.

Yavuz (2010) yaptığı çalışmada işletmelerde inovasyon stratejileri ve örgütsel performans ilişkisini inceleyerek işletmelerin uygun koşulları sağlayıp inovasyona yönelmeleri ile işletme performansını arttırmaları arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu, ürünlerin geliştirilmesine odaklanan ürün inovasyonlarının, yine üretimsel performansın artmasına imkan sağladığını, ayrıca inovasyonların, pazarlama fonksiyonunun başarı ile gerçekleştirilmesine ve bu sayede pazar performansının gelişmesini sağlayacağını belirtmektedir.

Burmaoğlu ve Şeşen (2011) tarafından yapılan araştırmada organizasyonel inovasyonun en önemli belirleyicilerinin bilgi, iş birliği, ağ geliştirme potansiyeli ve pazar büyüklüğü olduğu tespit edilmiştir.

Baregheh vd. (2012) gıda sektöründeki KOBİ'lere yönelik olarak yaptıkları çalışmada ürün inovasyonunun süreç, pozisyon ve paradigma inovasyonlarından daha önemli olduğu belirlenmiştir.

Örücü vd. (2011) KOBİ'lere yönelik yaptıkları çalışmada işletmelerin büyük bir kesiminin ürün inovasyonunu gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Hassan vd. (2013) yaptıkları çalışmada Pakistanlı imalat şirketleri inovasyon performansı üzerinde inovasyon çeşitlerinin (ürün, süreç, pazar ve organizasyonel) etkisini araştırmaya çalışmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda süreç inovasyonunun diğer inovasyon çeşitlerinden daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak inovasyon ve inovasyon çeşitleri ile ilgili literatür tarandığında gıda sektöründe, inovasyon çeşitleri karar kriterlerinin önem derecesinin ortaya konulması ve en ideal firma seçimi ile ilgili sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışma karar kriterlerini belirlerken DEMATEL yönteminin kullanılması ve firma seçiminde VIKOR tekniğinden yararlanılması bakımından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Bu doğrultudaki çalışmanın amacı Giresun ilinde 10 ve üzeri çalışanı olan gıda işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önceliklendirilmesi DEMATEL ile yapılmış ve belirlenen ağırlıklar kullanılarak en ideal firma seçiminde ise VIKOR tekniğinden faydalanılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1960'lı yıllarda karar verme işlerine yardımcı olacak bir takım araçların gerekli görülmesiyle geliştirilmeye başlanan Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (ÇKKV), ulaşılmak istenen hedefi birçok parametre ile uygulayan yöntemlerdendir. Alternatifler arasında karar verme probleminin fazla olduğu durumlarda karar verme mekanizmasını kontrol eden ve karar sonucunu mümkün olduğu kadar kolay ve çabuk elde etmeye yarayan günümüzde çok fazla alanda kullanılan yöntemlerden biridir (Herişçakar, 1999: 245). Bu çalışmada 10 ve üzeri çalışanı olan gıda işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin belirlenmesi ve en ideal firma seçimine yönelik iki aşamalı çok kriterli karar verme yöntemi kullanılmıştır. Kriter ağırlıkları DEMATEL ile belirlenmiş ve belirlenen ağırlıklar kullanılarak kriter sıralamasının elde edildiği ikinci aşamada ise VIKOR tekniğinden yararlanılmıştır. Bu bölümde inovasyon çeşitleri faktörlerinin değerlendirilmesi ve en ideal firma seçiminde kullanılan DEMATEL ve VIKOR yöntemleri anlatılmıştır.

3.1. DEMATEL Yöntemi

DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) yöntemi Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü tarafından ortaya konulan çok kriterli karar verme yaklaşımıdır (Wu vd., 2010, 5220). Tzeng vd., (2007) ve Wu ve Tsai, (2011) ise yöntemi; karışık problem kümesindeki unsurların birbirleri arasındaki karşılıklı ilişkilerini tespit etmek ve tespit edilen bu ilişkiler kapsamında birbirleri üzerindeki etkiyi önceliklendirmek için yapısal bir model geliştirmeye yönelik çalışmalar olarak ifade etmişlerdir.

Wu ve Lee, (2007), Wu ve Tsai, (2011), Wang ve Tzeng, (2012), ve Erdal, (2017) DEMATEL yönteminin adımları aşağıda verilmiştir.

Adım 1: Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması ve Ortalama Direkt İlişki Matrisinin Elde Edilmesi

Direkt ilişki matrisi; kriterler arasındaki ikili karşılaştırmalar yapılarak karar verici/uzman grup tarafından belirlenir. Bu çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan Dey vd. (2012)'in karşılaştırma skalasında istifade edildiğinden Dey vd. (2012)'in skalası Tablo 1.'de sunulmuştur (Dey vd., 2012, 3560-3562).

Tablo 1. DEMATEL Yöntemi İçin Karşılaştırma Skalası

Sayısal Değer	Sözel İfade
0	Etkisiz
1	Düşük Etkili
2	Orta Etkili
3	Yüksek Etkili
4	Çok Yüksek Etkili

Bu adımda uzmanlardan Tablo 1'deki skalaya göre; "Hangi kriter hangi kriteri ne düzeyde etkiliyor?" sorusuna cevap vermesi istenerek her bir uzmanın değerlendirmelerine göre k adet nxn boyutlu direkt ilişki matrisi oluşturulur. Direkt ilişki matrisi simetrik değildir ve köşegen elemanları 0'dır. Bu matrisin her (i,j) elamanı kriter i'den kriter j'ye olan direkt ilişkiyi gösterir.

Elde edilen k adet direkt ilişki matrisinin Denklem (1) kullanılarak ortalaması alınır ve ortalama direkt ilişki matrisi (X) oluşturulur. Bu aynı zamanda grup kararıdır.

$$a_{ij} = \frac{1}{k} \sum_{n=1}^k x_{ij}^n \quad (1)$$

$$X = \begin{bmatrix} 0 & x_{11} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & 0 & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & 0 \end{bmatrix}$$

Adım 2: Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Denklem (2) ve (3) kullanılarak normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi (C) oluşturulur. x_{ij} elemanları yerine a_{ij} elemanları yazılır. (X) matrisin satır ve sütun toplamları içinden en büyüğü belirlenerek ortalama direkt ilişki matrisi bu değere bölünür.

$$s = \max \left(\max \sum_{j=1}^n x_{ij}, \max \sum_{i=1}^n x_{ij} \right) \quad (2)$$

$$C = \frac{X}{s} \quad (3)$$

(X) matrisinin satır toplamları, satırdaki her bir kriterin diğerleri üzerindeki toplam etkisini gösterdiğinden Denklem (2)'de yazılan ifadelerden ilki diğerleri üzerinde en fazla etkisi olan kriterin toplam etkisini gösterecektir. Benzer şekilde her i sütununun toplamı i kriterinin üzerindeki toplam etkiyi göstermektedir. Bu değerlerden maksimuma sahip olan ise en fazla etkiyi gösterendir. İki değerden en büyük olanı seçip her elemanı bu değere böldüğümüzde de (C) matrisi elde edilir ve bu matrisin elemanları 0-1 arasında bir değer alır.

Adım 3: Toplam İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Toplam ilişki matrisinin (F) oluşturulabilmesi için Denklem (4) ve (5) kullanılır. Bu denklemlerde I nxn boyutundaki birim matrisi, (C)'ler ise giderek azalan dolaylı etkileri ifade eder.

$$\lim_{k \rightarrow \infty} c + c^2 + c^3 + \dots + c^k \quad (4)$$

$$F = C + C^2 + C^3 + \dots + C^k = C(I - C)^{-1} \quad (5)$$

Adım 4: Etkilen ve Etkileyen (Gönderici ve Alıcı) Kriter Gruplarının Belirlenmesi:

Bir önceki adımda elde edilen (F) matrisinden yola çıkarak; bu matrisin i'inci satırının toplamı (D_i), i kriteri tarafından diğer kriterlere gönderilen etkilerin (doğrudan ve dolaylı) toplamını gösterir. Sütun toplamı (R_i) ise aynı kriter için diğer kriterlerden gelen etkilerin toplamını ifade eder.

Her kriter için satır ve sütun toplamlarıyla elde edilen ($D_i + R_i$) değeri gönderilen ve alınan toplam etki değerini; ($D_i - R_i$) değeri ise i faktörünün bütüne yaptığı net etkiyi

göstermektedir. Bu değerın pozitif olması i kriterinin “net etkileyen” , negatif olması ise “net etkilenen” olduğunu ifade eder. Daha açık bir ifadeyle; (D_i) gönderilen etkileri, (R_i) alınan etkileri; $(D_i + R_i)$ merkezi rol derecesini ve son olarak da $(D_i - R_i)$ etki derecesini ifade eder.

$(D_i + R_i)$ değerleri kriterlerin ne kadar önem derecelerine sahip olduğunu gösterirken, $(D_i - R_i)$ değerleri kriterleri gönderici ve alıcı gruplar olarak ikiye ayırır. Genel olarak $(D_i - R_i)$ değerlerinden negatif olanlar alıcı (etkilenen) grubu, pozitif olanlar ise gönderici (etkileyen) grubu oluşturur.

Adım 5: Eşik Değerin Hesaplanması ve Etki Diyagramının Çizilmesi:

Eşik değerın karar vericiler (veya uzmanlar) tarafından doğrudan belirlenmesi klasik ve yaygın bir yaklaşımdır. Ancak bazı karar problemleri için görüşlerine başvuru olan karar verici sayısının çok olması nedeniyle eşik değerın tespiti zorlaşabilmektedir. Eşik değerın elde edilmesi için bir diğer yaygın kullanım bu çalışmada da kullanıldığı şekilde durulaştırılmış toplam ilişki matrisinin aritmetik ortalamasının alınmasıdır. Belirlenen eşik değeri elde edilmiş olan diyagramın karmaşıklığını engellemek için gereklidir. Kullanılacak eşik değerının büyük veya küçüklüğü kriterlerin birbirleri üzerindeki etkileşiminin boyutuna tesir edebilmekte ve çözümün karmaşıklığı ve basitliğini sağlayabilmektedir.

Etki diyagramı, yatay eksenini $(D_i + R_i)$, düşey eksenini $(D_i - R_i)$ olan bir koordinat düzleminde $[(D_i + R_i), (D_i - R_i)]$ noktalarının gösterilmesiyle elde edilir.

Adım 6: Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi:

Denklem (15) ve (16) kullanılarak inovasyon amaçlarının öncelikleri belirlenir.

$$w_i = \sqrt{[(D_i + R_i)]^2 + [(D_i - R_i)]^2} \quad (6)$$

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (7)$$

3.2. VIKOR Yöntemi

VIKOR yöntemi 1998 yılında Serafim Opricovic tarafından ortaya atılmış ve Slav kökenli ifadelerin baş harflerinin kısaltılmasıyla oluşturulmuştur (Opricovic ve Tzeng, 2004:447). Bu yöntem; çelişkili ifadeler ile bir problemin uzlaşık çözümünün tespit edilmesi

ve seçilen alternatifler kümesinin sıralanmasına odaklanarak karar vericiye nihai bir karara ulaşmasında yardımcı olmaktadır (Opricovic ve Tzeng, 2007:515).

Opricovic ve Tzeng (2007), Lin vd., (2013) ve Yıldırım ve Önder (2015) çalışmalarında VIKOR tekniğinin adımlarını aşağıdaki gibi vermişlerdir;

Adım 1. En iyi (f_i^*) ve en kötü (f_i^-) değerlerinin belirlenmesi

Karar matrisi oluşturulduktan sonra her bir kriter ($i=1,2,\dots,n$) için en iyi (f_i^*) ve en kötü (f_i^-) değerleri belirlenir.

$$f_i^* = \max_j f_{ij} \quad (7)$$

$$f_i^- = \min_j f_{ij}$$

Adım 2. S_j ve R_j değerlerinin hesaplanması

S_j ve R_j değerleri ($j=1,2,\dots,n$) için hesaplanır. S_j ve R_j değerleri, i . alternative için ortalama en kötü grup skorlarını gösterir.

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-) \quad (8)$$

$$R_j = \max_i [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)] \quad (9)$$

Adım 3. Q_j değerlerinin hesaplanması

Q_j değerlerinin hesaplanmasında kullanılan S^* , S^- , R^* ve R^- parametreleri sırasıyla

$$\begin{aligned} S^* &= \min_j S_j \\ S^- &= \max_j S_j \\ R^* &= \min_j R_j \\ R^- &= \max_j R_j \end{aligned} \quad (10)$$

eşitliği ile hesap edilir. Q_j değerinin hesaplanmasında kullanılan q parametresi ise kriterlerin çoğunluğunun ağırlığını gösterir. q değeri maksimum grup ağırlığı sağlayan strateji için ağırlığı ifade eder. $(1-q)$ ise karşıt görüştekilerin minimum pişmanlığının ağırlığını ifade etmektedir. Uzlaşma; “çoğunlukoyu” ($q>0,5$) ile “konsensus” ($q=0,5$) ile veya “veto” ($q<0,5$) ile sağlanabilir. Q_j değerleri parametrelerinin dahil edildiği eşitlik (11) kullanılarak hesaplanır.

$$Q_j = \frac{q(S_j - S^*)}{(S^- - S^*)} + \frac{(1-q)(R_j - R^*)}{(R^- - R^*)} \quad (11)$$

Adım 4. S_i , R_i ve Q_j değerlerinin hesaplanması

S_i , R_i ve Q_j değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanarak alternatifler arasındaki sıralamanın belirlendiği üç sıralama listesi elde edilir.

Adım 5. Kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşulu**Koşul 1.** Kabul edilebilir avantaj koşulu

Q_j değerleri küçükten büyüğe sıralandığı durumda ilk sırada yer alan alternatif A^1 ve ikinci sırada yer alan alternatif A^2 olarak gösterildiğinde Kabul edilebilir avantaj,

$$Q_{A^{(2)}} - Q_{A^{(1)}} \geq 1/(j - 1) \quad (12)$$

koşuluna bağlıdır.

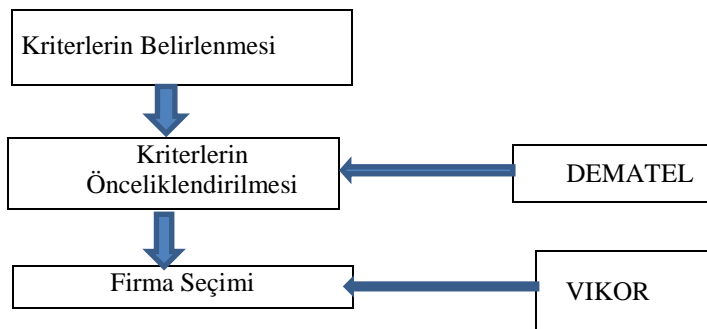
Koşul 2. Kabul edilebilir istikrar koşulu

Q_j değerleri küçükten büyüğe sıralandığı durumda ilk sırada yer alan A^1 alternatifi, S ve/veya R değerlerine göre küçükten büyüğe yapılan sıralamada da minimum değere sahip en iyi alternatiftir. Bu durumda uzlaşık çözüm karar verme süreci istikrarlıdır. Belirtilen iki durumdan birtanesi sağlanmaz ise uzlaşık çözüm kümesi aşağıdaki şekilde önerilir;

- Eğer kabul edilebilir istikrar koşulu sağlanmıyor ise A^1 ve A^2 alternatiflerinin her ikisinde uzlaşık ortak çözüm olarak kabul edilir.

- Eğer kabul edilebilir istikrar koşulu sağlanmıyorsa $A^1, A^2, \dots, A^m$ alternatiflerinin tamamı uzlaşık en iyi ortak çözüm kümesinde yer alır. Burada üst sınır olan maksimum M , $Q_{A^{(M)}} - Q_{A^{(1)}} < 1/(j - 1)$ ilişkisine göre belirlenir.

Q değerlerine göre sıralanan en iyi alternatif, minimum Q değerine sahip alternatiflerden birisidir.

Şekil 1. DEMATEL-VIKOR Uygulama Aşamaları

4. UYGULAMA

Çalışmada 10 ve üzeri çalışanı olan gıda işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önceliklendirilmesi ve en ideal firma seçimi için iki aşamalı çok kriterli karar modeli kurulmuştur. Şekil 1’de verilen modelde DEMATEL-VIKOR değerlendirme modeli adımları

uygulanmıştır. Modele göre; öncelikle uzman görüşleri ve literatür taramasından faydalanılarak inovasyon çeşitlerine ilişkin kriterler belirlenmiştir.

Belirlenen kriterler eşit öneme sahip olmadığından kriterlerin ağırlıklandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda DEMATEL tekniği ile gıda işletmelerinde inovasyon çeşitleri önceliklendirilmiştir. Önceliklendirilmiş kriterler kullanılarak da VIKOR tekniği ile en ideal firma seçimi yapılmıştır.

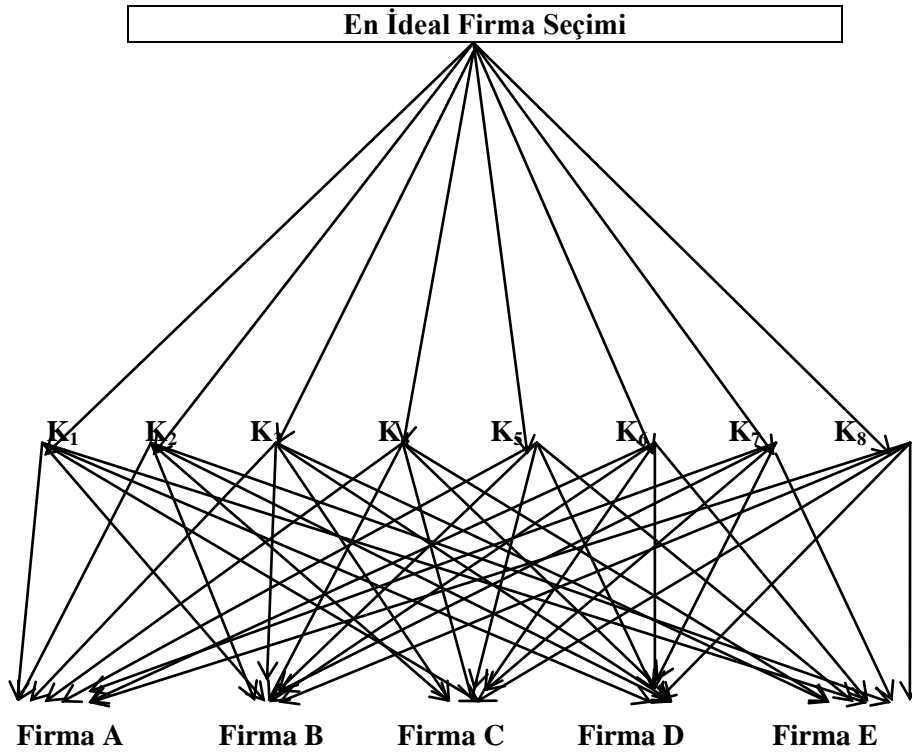
Kriterler belirlenirken uzman görüşleri, literatür taraması, Sanayi ve Ticaret Odası ile gıda işletmelerinden yararlanılarak aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 2. Karar Kriterleri

Kriterler	Kaynak
Ürün İnovasyonu (K ₁)	Oke (2007); Baregheh vd. (2011); Hassan vd. (2013)
Süreç İnovasyonu (K ₂)	Oke (2007); Baregheh vd. (2011); Hassan vd. (2013)
Hizmet İnovasyonu (K ₃)	Oke (2007)
Teknoloji İnovasyonu (K ₄)	Zerenler vd. (2007)
Organizasyonel İnovasyon (K ₅)	Hassan vd. (2013)
Pazarlama İnovasyonu (K ₆)	Hassan vd. (2013)
Yönetim İnovasyonu (K ₇)	Birkinshaw vd. (2008); Soylu ve Öztürk (2010)
Müşteri İnovasyonu (K ₈)	Desouza vd. (2008)

4.1. Kriterlerin Ağırlıklandırılması

DEMATEL yönteminden istifade edilerek yapılan bu aşamada kriterlerin değerlendirilmesi için 10 ve üzeri çalışmanı olan gıda işletmesinde 13 uzmana anket sunulmuştur. Bu kapsamda verilen cevapların ortalaması alınarak 8x8 boyutlu Ek:1'de verilen Direkt İlişki Matrisi elde edilmiştir. Ardından bu matrisin normalize edilmiş hali Ek:2'de sunulmuştur. Daha sonra Toplam İlişki Matrisi oluşturulmuş ve Ek:3'de verilmiştir.

Şekil 2. Hiyerarşik Yapı

Tablo 3. Kriterlere Ait Ağırlık Değerleri

Kriterler	Ağırlıklar	Sıralama
Ürün İnovasyonu (K ₁)	0,111	8
Süreç İnovasyonu (K ₂)	0,122	5
Hizmet İnovasyonu (K ₃)	0,137	1
Teknoloji İnovasyonu (K ₄)	0,119	7
Organizasyonel İnovasyon (K ₅)	0,131	3
Pazarlama İnovasyonu (K ₆)	0,121	6
Yönetim İnovasyonu (K ₇)	0,124	4
Müşteri İnovasyonu (K ₈)	0,135	2

Tablo3'e göre gıda işletmelerinde ürün çeşitlerinin en önemlisi hizmet inovasyonu olmuştur. Müşteri inovasyonu, organizasyonel inovasyon, yönetim inovasyonu,süreç inovasyonu, pazarlama inovasyonu ve teknoloji inovasyonu gıda işletmelerinde diğer faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Ürün inovasyonu ise önem düzeyi en az olan inovasyon çeşidi olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Seçeneklerin Sıralanması

Bu bölümde en ideal firma seçimi için VIKOR tekniğinden faydalanılmıştır. DEMATEL ile elde edilen kriterlerin ağırlıkları kullanılarak VIKOR yöntemi ile en ideal firma seçimi yapılmıştır. Daha önceden belirlenen karar kriterleri çerçevesinde her bir alternatifin

değerlendirilmesi VIKOR anketi ile yapılmıştır. Değerlendirme esnasında katılımcılardan her bir alternatife 1-5 (1-en kötü, 5 en iyi) arasında puan vermeleri istenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak f_i^* ve f_i^- değerleri hesaplanmış ve EK:5’de gösterilmiştir. İlerleyen adımda ise S_i ve R_i değerleri hesaplanmıştır. Aynı zamanda bu değerler Tablo 4’de sunulmuştur. S_i ve R_i değerlerinin hesaplamasında Tablo 4.de verilen ağırlıklıklardan yararlanılmıştır.

Tablo 4. S_i ve R_i Değerleri

	Seçenek A	Seçenek B	Seçenek C	Seçenek D	Seçenek E
S_i	0,551	0,576	0,355	0,643	0,447
R_i	0,135	0,137	0,109	0,124	0,121

İzleyen aşamada ise Q_i değerleri için farklı v değerleri ($v=0$, $v=0,25$, $v=0,50$, $v=0,75$ ve $v=1$) hesaplanmış ve Tablo 5. de verilmiştir.

Tablo 5. Q_i Değerleri

Q_1		Q_2		Q_3		Q_4		Q_5	
$v=0$	Sıralama	$v=0,25$	Sıralama	$v=0,50$	Sıralama	$v=0,75$	Sıralama	$v=1$	Sıralama
0,929	Firma A=2	0,860	Firma A=2	0,804	Firma A=2	0,742	Firma A=3	0,681	Firma A=3
1,000	Firma B=1	0,942	Firma B=1	0,884	Firma B=1	0,826	Firma B=2	0,767	Firma B=2
0,000	Firma C=5	0,750	Firma C=3	0,500	Firma C=4	0,250	Firma C=4	0,000	Firma C=5
0,536	Firma D=3	0,652	Firma D=4	0,768	Firma D=3	0,884	Firma D=1	1,000	Firma D=1
0,464	Firma E=4	0,428	Firma E=5	0,392	Firma E=5	0,185	Firma E=5	0,321	Firma E=4

Tablo 5.e göre $v=0$, $v=0,25$, ve $v=0,50$ değerleri için sıralamada en ideal firma Firma B olmuştur. $v=0,75$ ve $v=1$ için ise en ideal Firma ise Firma D olmuştur. En ideal olmayan Firma ise $v=0,25$, $v=0,50$ ve $v=0,75$ için Firma E olmuştur. $v=0$ ve $v=1$ için ise en ideal olmayan seçenek Firma C olmuştur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde sürekli değişen rekabet şartlarında ayakta kalabilmek amacıyla işletmelerin ürün, hizmet ve üretim yöntemlerini sürekli olarak güncellemeleri ve değiştirmeleri gerekir. Bu durumun sonucu olarak işletmelerde çeşitli maliyet avantajı sağlayan ve rekabet gücünü artıran uygulamalar önem kazanmaktadır. Bu uygulamalardan biri de şüphesiz ki inovasyon ve inovasyon bileşenleridir.

İnovasyon, bilinenin tersine yalnızca üründe değil aynı zamanda süreçte, organizasyonda, pazarlama gibi farklı çeşitlerinde yapılabilen denenmemiş ve geliştirilmemiş radikal fikirler sonucu büyük atılımlarla oluşturulabildiği gibi, aşama aşama yapılan ve birbirini takip eden

süreçlerle de oluşabilen, iyileştirme ve geliştirme aktivitelerini de kapsar. Buluştan farklı olarak bu değişiklik ve yeniliklerinde inovasyon olabilmesi için değer oluşturması gerekir.

Yapılan bu çalışma ile Giresun İl'inde 10 ve üzeri çalışanı olan gıda işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önceliklendirilerek en ideal firma seçiminin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Giresun ilinde 13 uzman görüşü alınmıştır.

Çalışma sonucunda DEMATEL yöntemi ile inovasyon çeşitleri önceliklendirilmiş ve en önemli inovasyon çeşidinin hizmet inovasyonu olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan ürün inovasyonunun ise diğer inovasyon çeşitlerinden daha az önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Baregheh vd. (2011), Örtücü vd. (2011) çalışmaları ile benzeşmemektedir. Ayrıca bu sonuca göre Oke (2007) hizmet sektörlerinde inovasyon uygulamalarına yönelik yaptığı çalışmada telekomünikasyon ve finans sektörleriyle gıda sektörünün inovasyon çeşidi önceliği örtüşmezken yine aynı çalışmada yer alan taşımacılık ve perakende sektörleriyle gıda sektörünün inovasyon çeşidi önceliği örtüşmektedir.

Diğer taraftan VIKOR tekniği kullanılarak yapılan firma seçiminde en ideal firmanın $v=0$, $v=0,25$, ve $v=0,50$ değerleri için B firması olmuştur. $v=0,75$ ve $v=1$ için ise en ideal Firma D olmuştur. En ideal olmayan Firma ise $v=0,25$, $v=0,50$ ve $v=0,75$ için Firma E olmuş ve $v=0$ ve $v=1$ değerleri için ise en ideal olmayan seçenek Firma C olmuştur.

Bu çalışmada konunun tarafları olduğu düşünülen uzmanlar ile görüşülmüş ancak zaman kısıtı nedeniyle araştırma Giresun ilinde yapılmıştır. Gelecekte daha geniş kapsamlı illeri kapsayacak benzer bir çalışma ile iller arasında gıda sektöründe inovasyon çeşidi önceliğinin sonuçları karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Öte yandan bu çalışmada irdelenen problem tüketicileri de kapsayacak şekilde ele alınarak tüketicilerin gözünden olması gereken inovasyon çeşidi önceliği saptanabilir.

Ayrıca söz konusu çalışma gelecekte diğer çok kriterli karar verme ve/veya parametrik veya parametrik olmayan diğer yöntemler ile bulanık mantık ilave edilerek geliştirilebilir ve sonuçlar kıyaslanarak tartışılabilir.

KAYNAKÇA

- Baregheh, A., Rowley, J., Sambrook, S. and Davies D. (2012). Food Sector SMEs and Innovation Types. *British Food Journal*, 114(11), 1640-1653.
- Birkinshaw, J., Hamel, G. and Mol, M. J. (2008). Management Innovation. *Academy of Management Review*, 33, 825– 845.
- Burmaoğlu, S. ve Şeşen, H. (2011). Türk Firmalarının Organizasyonel İnovasyon Yeteneğini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(4), 1-20.
- Desouza, K. C., Y. Awazu, S. Jha, C. Dombrowski, S. Papagari, P. Baloh and J. Y. Kim. (2008). Customer-Driven Innovation: To be a Marketplace Leader, Let Your Customers Drive, *Res.-Tech. Management*. 51(3), 35–44.
- Dey, S., Kumar, A., Ray, A., and Pradhan, B. B. (2012). Supplier Selection: Integrated Theory using DEMATEL and Quality Function Deployment Methodology. *Procedia Engineering*, 38, 3560-3565.

- Elçi, Ş. (2007). “İnovasyon Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı”, Ankara: Technopolis Group. 2. Baskı.
- Erdal, H. (2017). “Tedarik Zinciri Ağında Riskin Yönetimi: Tedarik Yönlü Bir Karar Destek Sistemi Tasarımı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hassan, U. M., Shaukat, S., Nawaz, S. M. and Naz, S. (2013). Effects of Innovation Types on Firm Performance: an Empirical Study on Pakistan’s Manufacturing Sector. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7 (2), 243-262.
- Herişçakar, E. (1999), “Gemi Ana Makine Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri AHP ve SMART Uygulaması”, Gemi İnşaatı ve Teknolojisi Teknik Kongresi, İstanbul, 240-256
- İZTO (2015), “2015 Yönetim Kurulu Çalışma Kurulu ve Bütçesi”, http://www.izto.org.tr/Portals/0/2015_calismaprogrami/TEMAT%C4%B0K%20B%C3%96L%C3%9CM.pdf
- Lin, Q., Li, D.D. and Yang, Y. (2013). VIKOR Method with Enhanced Accuracy for Multiple Criteria Decision Making in Healthcare Management, *Journal of Medical Systems*, 37 (1), 9908-9908.
- Oke, A. (2007). Innovation Types and Innovation Management Practicesin Service Companies, *International Journal of Operations & Production Management*, 27(6), 564-587.
- Oke, A., Burke, G. and Myers, A. (2007). Innovation Types and Performance in Growing UK SMEs. *International Journal of Operations & Production Management*. 27(7), 735-753.
- Opricovic, S. and Tzeng, G.H., (2004), Compromise Solution By MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS, *European Journal of Operational Research*, 156, 445-455.
- Opricovic, S. and Tzeng, G.H., (2007). Extended VIKOR Method in Comparison with Other Outranking Methods. *European Journal of Operational Research*. 178, 514-529.
- Örücü, E., Kılıç, R. ve Savaş, A. (2011). Kobi’lerde İnovasyon Stratejileri ve İnovasyon Yapmayı Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (1), 58-73.
- Rheea, J., Parkb, T. and Leec, D. H. (2010). Drivers of Innovativeness and Performance for Innovative SMEs in South Korea: Mediation of Learning Orientation. *Technovation*, 65-75.
- Schumpeter, A. Joseph (1934), *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Harvard University Press, Cambridge.
- Soylu, A. ve Öztürk, M. G. (2010). Yönetim İnovasyonu. *Sosyoekonomi Dergisi*, 6(11), Sayfa:113-130.
- Wang, Y. L. and Tzeng G. H. (2012). Brand Marketing for Creating Brand Value based on a MCDM Model Combining DEMATEL with ANP and VIKOR Methods, *Expert Systems with Applications*, 39, 5600–5615.
- Wu, H., Chen, H. K. and Shieh, J. (2010). Evaluating Performance Criteria of Employment Service Outreach Program Personnel by DEMATEL Method, *Expert System with Applications*, 37, 5219–5223.
- Wu, H. H. and Tsai Y. N. (2011). An Integrated Approach of AHP and DEMATEL Methods in Evaluating the Criteria of auto spare parts Industry, *International Journal of Systems Science*, 1-11.
- Tzeng, G. H., Chiang, C. H. and Li, C. W. (2007). Evaluating Intertwined effects in E-Learning Programs: A Novel Hybrid MCDM Model Based on Factor Analysis and DEMATEL, *Expert Systems with Applications*, 32(4), 1028–1044.
- Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde İnovasyon (Yenilikçilik) Stratejileri ve Örgütsel Performans İlişkisinin Çanakkale Seramik A.Ş. İşletmesi Örneğinde Boylam Analizi Yöntemiyle İncelenmesine Dönük Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, B. ve Önder, E. (2015), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. 2. Baskı, Dora Basım- Yayın, Bursa.
- Zerenler, M., Türker, N. ve Şahin, E. (2007). Küresel Teknoloji, Araştırma- Geliştirme (AR-GE) ve Yenilik İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 653-667.

EKLER

EK 1. Direkt İlişki Matrisi

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
K ₁	0	1	1	2	1	1	2	1
K ₂	1	0	2	2	2	2	1	1
K ₃	2	2	0	3	2	2	2	1
K ₄	4	3	3	0	3	4	4	3
K ₅	2	2	2	2	0	1	2	2
K ₆	2	2	2	2	1	0	1	1
K ₇	2	2	1	1	3	1	0	2
K ₈	2	1	2	2	2	3	2	0

EK: 2. Normalize Direkt İlişki Matrisi

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇	K₈
K₁	0	0,042	0,042	0,083	0,042	0,042	0,083	0,042
K₂	0,042	0	0,083	0,083	0,083	0,083	0,042	0,042
K₃	0,083	0,083	0	0,125	0,083	0,083	0,083	0,042
K₄	0,167	0,125	0,125	0	0,125	0,167	0,167	0,125
K₅	0,083	0,083	0,083	0,083	0	0,042	0,083	0,083
K₆	0,083	0,083	0,083	0,083	0,042	0	0,042	0,042
K₇	0,083	0,083	0,042	0,042	0,125	0,042	0	0,083
K₈	0,083	0,042	0,083	0,083	0,083	0,125	0,083	0

EK: 3. Toplam İlişki Matrisi

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇	K₈
K₁	0,076240	0,106864	0,104959	0,144182	0,112187	0,110120	0,148710	0,098401
K₂	0,131025	0,079994	0,155985	0,160761	0,159491	0,160365	0,124953	0,107853
K₃	0,190518	0,176831	0,098028	0,216082	0,181887	0,181066	0,183663	0,126502
K₄	0,320961	0,264569	0,262026	0,162612	0,274147	0,306128	0,309371	0,242213
K₅	0,178887	0,165906	0,165161	0,17168	0,096677	0,136275	0,173728	0,154045
K₆	0,164996	0,154398	0,153706	0,15972	0,12222	0,082736	0,124006	0,105747
K₇	0,166461	0,155630	0,120077	0,126144	0,198582	0,123116	0,085161	0,146061
K₈	0,186572	0,136853	0,171036	0,177835	0,176645	0,213184	0,178501	0,081428

EK: 4. Etkileyen ve Etkilenen Kriter Grupları Test Sonuçları

Kriterler	D_i	R_i	$D_i + R_i$	$D_i - R_i$
K₁	0,901662	1,415659	2,317322	-0,5140
K₂	1,080427	1,241043	2,321469	-0,1606
K₃	1,354576	1,230979	2,585554	0,1235
K₄	2,142028	1,319016	3,461043	0,8230
K₅	1,24236	1,321837	2,564197	-0,0796
K₆	1,067529	1,312989	2,380518	-0,2454
K₇	1,121232	1,328095	2,449327	-0,2067
K₈	1,322053	1,062249	2,384302	0,2598

EK:5 F_i^* ve F_i^- Değerleri Tablosu

Kriterler	Firma A	Firma B	Firma C	Firma D	Firma E	F_i^*	F_i^-
K₁	2,40	3,20	4,05	4,00	3,25	4,05	2,40
K₂	3,10	3,30	3,75	3,15	2,95	3,75	2,95
K₃	4,00	2,05	2,55	3,15	3,25	4,00	2,05
K₄	3,90	2,40	3,25	2,25	4,15	4,15	2,25
K₅	2,95	2,45	4,25	4,40	3,10	4,40	2,45
K₆	3,00	3,20	2,00	1,75	4,20	4,20	1,75
K₇	2,95	3,10	3,45	1,55	1,95	3,45	1,55
K₈	2,10	4,45	3,15	2,30	3,85	4,45	2,10

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Gönen, S. ve Yıldırım, F. (2019). “Bağımsız Denetimde Kanıt ve BİST Uygulaması”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1085-1097
Geliş Tarihi / Received Date: 05.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 19.12.2018

Araştırma Makalesi

BAĞIMSIZ DENETİMDE KANIT VE BİST UYGULAMASI

Prof. Dr. Seçkin GÖNEN

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
seckin.gonen@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5962-7375

Arş. Gör. Fatih YILDIRIM

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
fatihyildirim@ktu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0868-6233

Öz

Bağımsız denetim işletmenin finansal tablolarından elde edilen bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında makul güvence veren faaliyettir. Bağımsız denetimi gerçekleştiren denetçi işletmenin finansal raporları hakkında görüşünü kaliteli ve nitelikli kanıtlara dayandırmalıdır. Bağımsız denetçinin elde edeceği kanıtlar denetçinin görüşünün temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Borsa İstanbul’da yer alan şirketlerin 2008-2017 faaliyet raporları ele alınmış ve görüş bildirmekten kaçınma olarak görüş bildirilen işletmelerde denetçinin görüşüne dayanak oluşturan nedenler ele alınmıştır. 2008-2017 yılları arasında 12 şirket için görüş bildirmekten kaçınma olarak görüş belirtilmiş ve bu şirketlerden 5’inde yeterli kanıt elde edilemediği için denetçiler görüş bildirmekten kaçınmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Bağımsız Denetim, Bağımsız Denetimde Kanıt

EVIDENCE IN INDEPENDENT AUDIT AND BIST APPLICATION

Abstract

Independent audit is the activity that provides reasonable assurance about reliability and accuracy of information extracted from financial statements. Auditors that perform independent audits should rest their opinion on sufficient and high quality evidence. Evidences auditors obtain constitutes basis for audit opinion. In this paper, annual activity reports of companies enlisted in Borsa Istanbul are examined for period between 2008-2017. Reasons for disclaimer of opinion in exemplifying companies’ audit reports are discussed. Between the period of 2008 and 2017, there is 12 disclaimers of opinions in these companies and in 5 of such instances auditors disclaim expressing an opinion based on not having adequate evidence.

Keywords: Auditing, Independent Audit, Evidence in Independent Audit

1. GİRİŞ

Muhasebenin özetleme işlevini yerine getiren finansal tablolar, finansal tablo kullanıcılarının alacakları kararlarda etkili bir rol oynamaktadır. İşletmenin iç ve dış çevresi finansal tablolardan elde edilen bilgiler ile yatırım, kredi veya iş yapıp yapmama gibi önemli kararlar alabilmektedir. İşletmeler tarafından elde edilen finansal tabloların dürüst resim

ilkesine uygun olup olmadığını belirlemek yatırımcılar için oldukça güçtür. Yatırımcılar daha nitelikli finansal bilgiler elde etmesi bağımsız denetim mümkün olabilmektedir. Bağımsız denetim faaliyetleri sonucunda işletmenin finansal tabloları hakkında makul bir güvence elde edilmektedir. Dolayısıyla denetim faaliyetleri finansal tablolara olan güveni arttırsa da tam bir güvence sağlamamaktadır.

Denetim faaliyetlerinin raporlama aşamasında bağımsız denetçiler tarafından işletmenin finansal tablolarının güvenilirliği, doğruluğu hakkında olumlu görüş, olumsuz görüş, şartlı görüş ve görüş bildirmekten kaçınma olarak görüş bildirilmektedir. Söz konusu görüşlerin oluşturulmasında bağımsız denetçi tarafından elde edilen kanıtlar oldukça önemlidir. Denetim faaliyetlerinde denetçinin temel amacı işletmenin finansal tablolarının güvenilirliğine ve doğruluğuna yönelik iddialara karşı kanıt toplamaktır. Denetim süreci sırasında elde edilen kanıtların kaynağının güvenilir olması, kaliteli ve bağımsız denetimin amacına uygun olması, denetim sürecinin kalitesi içinde önem taşımaktadır.

Bu çalışmada bağımsız denetim faaliyeti, bağımsız denetimin önemi ve faydaları ile finansal bilgi manipülasyonu açıklanmıştır. Ayrıca Borsa İstanbul'da yer alan şirketlerin 2008-2017 yılları arası elde edilen finansal raporları incelenmiş ve kanıt yetersizliği sonucu görüş bildirilmeyen işletmeler araştırılmıştır. İşletmelerin finansal raporlarına Kamuoyu Aydınlatma Platformu üzerinden ulaşılmıştır.

2. BAĞIMSIZ DENETİM

Denetim "iktisadi faaliyet ve olaylara ilişkin iddiaların önceden belirlenen kıstaslarla karşılaştırmak amacıyla, kanıt toplamak ve toplanan bu kanıtların değerlemesini yaparak elde edilen bulguların raporlama sürecidir. Önceden belirlenen kıstaslar ise Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri, Finansal Raporlama Standartları, kurum ve kuruluşlarca yayımlanan tüzükler, yönergeler veya yönetmeliklerdir (Usul, 2015: 13). Denetimin temel özelliği süreç olmasıdır ve bu durum denetimin dinamik bir faaliyet olduğunu gösterir. Denetim iktisadi faaliyetlerle ilgilenir ve tarafsızdır. Denetçiler elde ettikleri bilgileri önyargısız olarak inceler ve görüşüne dayanak oluşturan kanıtları tarafsız olarak toplar ve sunar (Erdoğan, 2002: 56). Finansal tablo kullanıcıların ihtiyacı olan finansal bilgiler finansal tablolar aracılığıyla elde edilir. Muhasebe süreci sonunda elde edilen finansal bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği denetim faaliyetini ilgilendirir. Finansal bilgi manipülasyonunu engellemek için bağımsız denetim önemli bir etkidir. Denetim faaliyeti sadece finansal bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini ölçmekle yetinmemekte, aynı zamanda işletmeyi gelecekte karşılaşılabilecek risklere de hazırlamaktadır.

Finansal bilgiler, işletme içi ve dışı olmak üzere birçok kişiyi ilgilendirmekte ve çıkar çatışmalarına sebep olmaktadır. Yöneticiler, işletme sahipleri ve ortakları, çalışanlar, kredi verenler ve tedarikçiler ekonomik kararlar alabilmek için finansal bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar (Yılcı vd., 2016: 7).

Muhasebe denetimi süreci 5 aşamadan oluşmaktadır (Selimoğlu ve Uzay, 2011; Yıldırım ve İnel, 2012).

- Müşteri işletme ile görüşülmesi ve denetimin kabulü
- Denetimin planlanması ve tasarımı
- Kontrol ve maddi doğruluk testlerinin yapılması
- Hesap kalemlerine ayrıntılı testlerin uygulanması
- Denetimin tamamlanması ve denetim raporunun yayınlanması

İşletmelerde muhasebe sürecinin çıktısı olan finansal tabloların denetlenmesi oldukça önemlidir. Süreç sonunda elde edilen finansal tablolar ile mevcut ve potansiyel yatırımcılar, kredi verenler, devlet ve yöneticiler başta olmak üzere birçok finansal tablo kullanıcısı faydalanmaktadır. Muhasebe sürecinin karmaşıklığı, finansal tablo kullanıcılarının işletmelerden ayrı olması, çıkar çatışması, asimetrik bilgi sorunu gibi nedenler göz önünde bulundurulduğunda finansal tabloların denetimi oldukça önemli ve gereklidir.

Denetim faaliyetlerinin başarılı olması denetim ilkelerine uygun hareket etmeye bağlıdır. Denetim ilkeleri şunlardır (Usul, 2015);

- Bağımsızlık ve objektiflik
- Mesleki önem ve titizlik
- Yeterlilik ve muhakeme yeterliliği
- Yetkin ve etkili raporlama
- Ticaret ve mesleğe aykırı faaliyet yasağı

Bağımsız denetim finansal tablo kullanıcıların elde ettiği bilgilerin güvenilirliği açısından makul bir güvence sunmaktadır. Finansal tablo kullanıcıları yeterli düzeyde muhasebe bilgisine sahip olmayabilir ve finansal tabloların doğruluğu, güvenilirliği için bağımsız kurumlar tarafından verilen raporlara ihtiyaç duyarlar. 2011 yılında meydana gelen Enron skandalı denetimin tarafsız ve bağımsız bir şekilde yapılması, finansal tablo kullanıcılarına doğru ve dürüst finansal raporların sunulmasının önemini göstermiştir. Enron skandalı sonrası bağımsız denetim faaliyetleri önem kazanmış, bağımsız denetim kuruluşlarına ve işletmelere yeni yükümlülükler getirilmiştir (Sayar, 2013: 4).

2.1. Bağımsız Denetimin Amacı ve Faydaları

Denetim faaliyeti işletmeye yönelik iddiaların test edilmesi olarak yorumlanabilir. Denetçi işletmenin finansal tablolarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı konusunda kanıtlar arar. Denetim faaliyetinde amaç işletmenin finansal raporlarının gerçeğe aykırı yani hatalı, hileli, usulsüz olup olmadığının değerlendirilmesidir. Denetçi denetim faaliyetleri sonunda finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri veya uluslararası muhasebe standartlarına uygun olup olmadığına dair görüş belirtir. Denetçi görüşüne dayanak olan kanıtları titizlikle toplamalı ve bu kanıtları tarafsız bir şekilde değerlendirmelidir (Kaval, 2008). Aynı zamanda belirtilen görüşün güvenilirliğini arttırmak ve denetim raporunu sağlam temele dayandırmak için birden çok denetim tekniği kullanılmalıdır (Munteanu vd., 2018: 123).

Bağımsız denetim, denetim süreci boyunca gerçekleştirilen çalışmalar ve incelemelerden oluşmaktadır ve finansal veriler üzerinden elde edilen bulgular bilgi kullanıcılarına sunulmaktadır. Dolayısıyla bağımsız denetimin yalnızca bir inceleme olarak tanımlanmamaktadır (Uzay ve Bayat, 2016: 1512).

Muhasebe ve denetim sistemleri pek çok gereksinimi karşılayabilir. Muhasebe ve denetim sisteminin karşıladığı gereksinimler aşağıda ele alınmıştır. Herhangi bir muhasebe ve denetim sistemi, aşağıda belirtilenler dahil pek çok gereksinimi karşılamak üzere faaliyet göstermektedir (Erdoğan, 2002: 54):

- İşletmenin finansal durumu ve gelecekteki performansı hakkında bilgi sağlaması,
- Yatırım kararları için finansal tablo kullanıcılarına gerekli bilgilerin sunulması,
- Vergi yükümlülüğünün hesaplanması
- Endüstriyel, bölgesel ve ulusal planlama açısından işletmenin başarısı ile ilgili göstergelerin sağlanması.

Etkin bir denetim faaliyeti sonucunda işletme tarafından üretilmiş olan bilgiler, başka bir ifade ile yönetim iddiaları, incelenerek güvenilir bilgiye dönüştürülmektedir. Dolayısıyla gerçekleştirilen denetim, hem işletmeye hem de bilgi kullanıcılarına ve kamuya çeşitli faydalar sağlamaktadır. Denetimin taraflarına sağladığı bu faydalar aşağıda özetlenmiştir (Karacan ve Uygun, 2016: 34):

- Denetim finansal tabloların güvenilirliğini arttırmaktadır.
- İşletme yönetimi ve çalışanlar tarafından gerçekleştirilen hata ve hileleri ortaya çıkartmaktadır.
- Finansal tabloların denetimden geçmesi işletmenin kredi olanaklarını genişletmektedir.

- İşletmenin finansal performansını değerlendirerek amaçlarına ulaşmadaki başarısını gösterir.
- İşletmenin sahip olduğu politika ve prosedürlerin çalışanlar tarafından uygulanması hakkında güvence sağlar.
- Denetlenmiş finansal tablolar potansiyel yatırımcılar için güvenilir bilgi sunmaktadır.
- İşletme ile ilişkisi bulunan müşterilere ve tedarikçilere finansal durum hakkında bilgi sağlar.

Görüldüğü üzere bağımsız denetim faaliyetleri çeşitli çıkar gruplarına makul bir güvence sağlayarak finansal bilgi kullanıcılarının alacakları stratejik kararlarda önemli rol oynamaktadır. Finansal tablo kullanıcıları açısından karmaşık muhasebe süreci sonrasında elde edilen finansal raporların güvenilirliğini ve doğruluğunu test etmek mümkün olmamaktadır. Yatırımcıların, kredi kuruluşlarının, devletin ve diğer finansal tablo kullanıcılarının verecekleri kararlardan zarar görmemesi açısından bağımsız denetim faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Denetçinin finansal bilgi kullanıcılarına makul bir güvence sunabilmesi için yeterli ve uygun miktarda denetim kanıtı elde etmesi zorunludur.

2.2. Denetimde Kanıt

Denetim kanıtı, *“işletmeye ait bilgilerin önceden saptanmış olan ölçütlere uygunluk derecesini belirlemek amacı ile denetçi tarafından kullanılan, denetçinin işletme hakkındaki görüşünü şekillendiren her türlü bilgi, belge ve kayıtlardır”* olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, denetim kanıtı işletmenin mali tablolarının genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığına karar verirken denetçi tarafından toplanan ve değerlendirilen tüm bilgi kümesi olarak tanımlanır (Yoon vd., 2015: 431). Denetçinin görüşüne dayanak oluşturacak yeterli sayıda kanıtı olmalıdır. Kanıt sayısı belirlenirken işletme iddiasının önem düzeyi, denetçinin işletmede karşılaşacağı risk unsurları, toplanan kanıtların niteliği, ekonomik etkenler ve evrenin büyüklüğü yani işletmenin muhasebe işlemlerinin büyüklüğü göz önünde bulundurulmalıdır (Erdoğan vd., 2014: 18). Denetim kanıtının yeterliliğini etkileyen unsurlar;

- **Önemlilik:** Elde edilecek kanıt, işletme iddiasının önemlilik düzeyi ile ilişkilidir. Genel olarak mali tablolarda yer alan önemli bir hesap için, önem düzeyi daha düşük olan başka bir hesaba göre daha fazla denetim kanıtı toplanması gerekmektedir. Dolayısıyla yönetime ait bir iddianın önemlilik düzeyi ile toplanacak kanıt sayısı arasında doğru orantı bulunmaktadır. Denetçi, hesapların önemlilik düzeyine göre uygulayacağı denetim prosedürlerini belirler. Önemlilik düzeyi denetçinin mesleki muhakemesine göre belirlenir ve

yatırımcının kararlarını etkileyebilecek her bilgi önemli olarak kabul edilmektedir (Bozkurt, 2012: 55).

•Risk: Denetçi, genel denetim stratejisini ve denetim planını oluştururken işletmenin hesaplarını inceleyerek risk değerlendirmesi yapmakta ve hata ile hile riski yüksek hesapları denetim hedefi haline getirmektedir. Dolayısıyla risk unsuru ile toplanacak kanıt sayısı arasında doğru orantı bulunmaktadır. Denetçinin incelediği bir hesapta risk düzeyi yüksek ise, toplanacak olan denetim kanıtı sayısı da artmaktadır (Toroslu, 2016: 162).

•Nitelik: Toplanacak kanıt sayısını kanıtın türü ve güvenilirliği de etkilemektedir. Kanıtın güvenilirliği ile toplanacak kanıt sayısı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Kanıtın güvenilirliği arttıkça toplanacak kanıt sayısı azalmaktadır. Denetim kanıtının güvenilir olması elde edildiği kaynağa ve yapısına bağlıdır. Denetim kanıtının güvenilirliği açısından gerçekleştirilecek bir değerlendirmede; işletme dışındaki bağımsız kaynaklardan elde edilen kanıtların işletme içerisinden elde edilen kanıtlara, muhasebe ve iç kontrol sisteminin etkin olduğu bir işletmeden elde edilen kanıtların yetersiz iç kontrole sahip bir işletmeden elde edilen kanıtlara ve denetçi tarafından elde edilen kanıtların muhasebe bilgi sisteminden elde edilen kanıtlara göre daha güvenilir olduğu varsayılmaktadır (Karacan ve Uygun, 2016: 240).

•Ekonomik Etkenler: Denetçiler denetim faaliyetleri sırasında maliyet unsurunu da dikkate almak zorundadırlar. Gerçekleştirilen denetim çalışmaları, ekonomik etkenler göz önünde bulundurularak makul bir zamanda ve makul bir maliyetle tamamlanmalıdır. Dolayısıyla toplanacak denetim kanıtı sayısı denetimin maliyeti ile doğrudan ve aynı yönlü bir ilişki içerisindedir. Kanıt sayısı arttıkça maliyet de artmaktadır (Durmuş vd., 2018: 72).

•Ana Kütlenin Büyüklüğü: Finansal tabloları oluşturan işletme iddialarının ait olduğu yığın bilgiye ana kütle adı verilmektedir. Dolayısıyla denetçi toplayacağı denetim kanıtı sayısını belirlerken ana kütle büyüklüğünü tespit etmeli ve örneklem sayısına karar vermelidir. Ana kütleliyi oluşturan birimlerin sayısı ile toplanacak kanıt sayısı arasında doğru orantı vardır. Ana kütledeki birim sayısı arttıkça toplanacak kanıt sayısı da artmaktadır (Bozkurt, 2012: 56).

Denetim kanıtları denetçi görüşünü etkileyeceği için mutlaka güvenilir olmalıdır. Denetim kanıtlarının güvenilir olması çeşitli etmenlere bağlıdır. Denetim kanıtlarının güvenilirliğine etki eden unsurlar aşağıda ele alınmıştır (Güredin, 1997: 111-113; Selimoğlu ve Uzun, 2011: 130).

• Kanıtın ilgili olması (Geçerlilik): Denetim kanıtının geçerliliği, denetçinin görüşüne etki edebilme derecesi ile ilgilidir. Denetim kanıtı ile denetimin amacı arasında anlamlı bir ilişkinin kurulması gerekmektedir.

• Kanıtın elde edildiği kaynak: Kanıtın elde edildiği kaynak, güvenilirlik derecesini etkilemektedir. Dolayısıyla denetçinin doğrudan elde ettiği kaynaklar, dolaylı yoldan elde ettiği kaynaklara göre daha güvenilirdir.

• Zamanlılık: Elde edilen kanıtlar ilgili döneme ait veya ilişkili olmalıdır. Bununla birlikte kanıtın oluşturulmasına dayanak olan denetim konusunun kanıt elde edilme zamanı da güvenilirliği arttırmaktadır. Dönen varlıklar, gelir ve gider hesapları genellikle dönem sonunda incelenerek kanıt oluşturulmaktadır.

• Nesnellik: Söz konusu dayanak denetim konusuna ait görüşün farklı denetçileri aynı yönde etkilemesine kanıtın nesnelliği adı verilmektedir. Bu tür kanıtlar objektif kanıtlardır. Fiziki sayım sonucu elde edilen kanıtlar, kanıtın objektif olmasına örnek oluşturmaktadır.

Gerekli olan denetim kanıtının miktarının belirlenmesi için ise denetçi, önemli yanlışlıklara ilişkin risk değerlendirmelerinin yanı sıra elde edilen denetim kanıtlarının kalitesine göre mesleki muhakemesini kullanmaktadır (Zuca, 2015: 701). Bir başka deyişle, elde edilen denetim kanıtı, gerçekleştirilen denetim prosedürlerine ve dayanak denetim konusuna ilişkin bilgiler içermeli ve bu bilgilerin güvenilir olması gerekmektedir. Denetim kanıtının güvenilirliği arttıkça da denetçinin elde edeceği denetim kanıtı sayısı azalmaktadır (Çetinkaya, 2017: 117).

Bağımsız denetimde bir kanıtın geçerli olabilmesi için denetçi görüşüne etki etmesi gerekmektedir. Kanıtın kaynağı da kanıtının güvenilirliğini etkilemektedir. İşletme dışı bağımsız kaynaklardan sağlanan kanıtların güvenilirliği daha fazladır. Ayrıca denetim kanıtlarının objektif olması bağımsız denetçinin görüşünde tarafsız davrandığını gösterir ve denetimin kalitesini artırabilir.

Bağımsız Denetim Standardı 500'de yer alan 11. maddeye göre denetim kanıtlarının güvenilirliğine ilişkin şüpheler şu şekilde açıklanmıştır;

• Bir kaynaktan elde edilen denetim kanıtının, bir başka kaynaktan elde edilen denetim kanıtıyla tutarsız olması,

• Denetçinin denetim kanıtı olarak kullanılacak bilginin güvenilirliğine ilişkin şüphesinin olması,

durumunda denetçi sorunun çözülmesi için prosedürlerde yapacağı değişiklikleri veya yapılacak eklemelere karar vermelidir.

Bu bilgiler ışığında bağımsız denetim faaliyetlerine denetçi görüşüne temel oluşturan denetim kanıtları denetimin tarafsız ve şeffaf bir şekilde yapıldığının göstergesidir. Kanıtların yetersiz olması sonucu belirtilen görüş denetimin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bağımsız denetçi tarafından elde edilen kanıtların nesnel, zamana uygun, kaynağının sağlam olması ve geçerli olması gerekir.

2.3. Denetimde Görüş

Bağımsız denetimde denetçinin amacı elde edilen denetim kanıtları finansal tablolar hakkında görüş oluşturmak ve denetçi görüşünün dayanaklarının da açıklandığı raporu kamuoyu bilgisine sunmaktır (BDS 700, md.6). Bağımsız denetçi finansal tabloların önemli yanlışlık ve hata içermediğine ilişkin makul bir güvence sunarken, görüşüne dayanak teşkil eden denetim kanıtlarının yeterli ve uygun olup olmaması ve düzeltilmemiş yanlışlıkların toplu olarak önemli olup olmadığına dikkat etmektedir (BDS 700, md. 11).

Bağımsız denetçiler denetim faaliyetleri sonucunda olumlu görüş, olumsuz görüş, görüş bildirmekten kaçınma ve şartlı görüş olarak rapor sunabilmektedir. Bağımsız Denetim Standardı 705’de denetçi görüşleri olumlu görüş ve olumsuz görüş dışında bir görüş olarak belirtilmiştir. Olumlu görüş dışındaki bir görüş ise, finansal tablolara ilişkin sınırlı olumlu görüş (şartlı görüş), olumsuz görüş veya görüş vermekten kaçınmadır (BDS 705, md.5). Bağımsız denetçi denetim kanıtlarına dayanarak finansal tabloların önemli bir yanlışlık içermediği sonucuna varırsa olumlu görüş dışında bir görüş belirtmektedir.

Bağımsız denetim görüşleri ele alınırsa;

- Olumlu Görüş: Mali tabloların gerçeği yansıttığı anlamına gelmektedir (Gücenme, 2004; 57-58).

- Olumsuz Görüş: Finansal tabloların gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir. Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmiş olan denetçi, yanlışlıkların finansal tablolar için önemli ve yaygın olduğu sonucuna varırsa olumsuz görüş verir (BDS 705, md.8).

- Şartlı Görüş (Sınırlı Olumlu Görüş): Mali tabloların güvenilirliği bozmayacak aykırılıkların olması durumunda ise şartlı görüş raporlanmaktadır (Gücenme, 2004; 57-58).

- Görüş Bildirmekten Kaçınma: Denetçi, görüşüne dayanak teşkil edecek yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edemezse ve tespit edilmemiş yanlışlıkların finansal tablolar üzerindeki muhtemel etkilerinin önemli ve yaygın olabileceği sonucuna varırsa, görüş vermekten kaçınır (BDS 705, md.8).

Tablo 1. Olumlu Görüş Dışındaki Görüşün Dayanakları (BDS 705, A1)

Görüşe Teşkil Eden Hususun Niteliği	Finansal Tablolara Etkisi	
	Önemli Ancak Yaygın Değil	Önemli ve Yaygın
Finansal Tablolar Önemli Yanlışlıklar İçermektedir	Sınırlı olumlu Görüş	Olumsuz Görüş
Yeterli ve Uygun Denetim Kanıtı Elde Edilememektedir	Sınırlı olumlu Görüş	Görüş Bildirmekten Kaçınma

Tabloda belirtilen bilgilere göre yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememesi ve elde edilen kanıtlarda bulunan yanlışlıkların önemli ve yaygın olması denetçileri görüş bildirmekten kaçınma yönünde rapor belirtmeye sevk etmektedir. Yeterli ve uygun denetim katını elde edilmemesine rağmen finansal tablolardaki hata ve yanlışlıkların yaygın olmaması tahmin ediliyorsa bağımsız denetçi görüşünü sınırlı olumlu görüş olarak belirtmektedir.

Denetim faaliyeti bir süreçtir ve bu süreç sonunda denetçi denetim raporu ile görüşünü ve görüşüne dayanak teşkil eden kanıtları sunmaktadır. Denetim raporunda yer alan unsurlar şu şekilde sıralanmıştır (BDS 700, md. 20T);

- ✓ Başlık
- ✓ Denetçi görüşü
- ✓ Görüşün dayanağı
- ✓ Kilit denetim konuları
- ✓ Yönetimin ve üst yönetimin finansal tablolara ilişkin sorumlulukları
- ✓ Bağımsız denetçinin finansal tabloların bağımsız denetimine ilişkin sorumlulukları
- ✓ Mevzuattan kaynaklanan diğer yükümlülükler

Denetim raporunda ilk bölüm olan görüşte denetçinin denetim faaliyetleri sonucunda elde ettiği kanıtlara dayanarak oluşturduğu görüş yer almaktadır. Bu bölümden sonra ise görüşün dayanağı bölümünde denetçinin denetim sırasında elde ettiği denetim kanıtlarının, görüşüne dayanak oluşturmak için yeterli ve uygun olduğu kanaatine varıp varmadığı belirtilir (BDS 700, md.23;28). Bağımsız denetçi raporunu inceleyen kullanıcılar için en önemli husus bağımsız denetçinin belirttiği görüştür. Bu görüşün dayanakları ise açık ve net bir biçimde ortaya konmalıdır.

Bağımsız denetçilerin denetim faaliyetleri sonucunda hazırladığı raporlar finansal tablo kullanıcılarını yakından ilgilendirmektedir. Denetçilerin bağımsızlığını zedeleyecek her türlü davranıştan kaçınması, bağımsızlığını zedeleyecek işletmelerin denetiminde bulunmaması denetim süreci sonucunda oluşan görüşün güvenilirliği açısından oldukça önemlidir.

2.4. Denetim Kanıtı Bist Uygulaması

Bağımsız denetim raporunda denetçinin görüş bildirmesi için yeterli ve güvenilir kanıtlara ihtiyacı vardır. Kamuoyu Aydınlatma Platformu üzerinden alınan veriler ile Borsa İstanbul şirketleri içinde yer alan şirketlerin denetiminde denetçilerin görüş bildirmekten kaçındığı şirketler ve finansal raporların düzenlendiği yıllar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Denetçinin Görüş Bildirmekten Kaçındığı Şirketler Ve Yıllar

ŞİRKETLER / YILLAR	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008
ROYAL HALI A.Ş.		X								
MMC SANAYİ A.Ş.	X	X								
KERVANSARAY HOLD. A.Ş.		X	X							
MAZHAR ZORLU HOLD. A.Ş.	X	X	X	X	X	X	X	X		
EGEPLAST A.Ş.	X	X	X	X	X	X	X	X		
BİS ENERJİ A.Ş.		X	X							
EGELİ&CO A.Ş.		X		X						
ANSA YATIRIM HOLD.			X							
DARDANEL GIDA A.Ş.						X	X	X	X	
PRİZMA PRES A.Ş.						X				
ERBOSAN ERCİYES A.Ş.						X				
VAKIF GMYO A.Ş.									X	

Buna göre 2008 ile 2017 yılları arasında 12 şirket için denetçiler tarafından görüş bildirmekten kaçınma yönünde görüş oluşturulmuştur. Görüş bildirmekten kaçınma nedenleri içerisinde denetim görüşüne dayanak oluşturacak yeterli ve uygun kanıt bulunamaması, finansal tabloların uluslararası muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlanmaması ve şirketin finansal performans ve nakit akışları açısından önemli ve yaygın etkisi bulunan işlemlerin olması yer almaktadır. Yeterli ve uygun kanıt elde edilemediği için görüş bildirmekten kaçınma yönünde görüş bildirilen işletmeler ve finansal raporlama dönemi aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 3. Yeterli Ve Uygun Kanıt Olmaması Nedeniyle Görüş Belirtilmeyen İşletmeler ve Finansal Raporların Hazırlandığı Yıllar

ŞİRKETLER / YILLAR	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008
ROYAL HALI A.Ş.		X								
MMC SANAYİ A.Ş.		X								
KERVANSARAY HOLD. A.Ş.		X	X							
ANSA YATIRIM HOLD.			X							
VAKIF GMYO A.Ş.									X	

Tablo 2'ye göre denetçilerin görüş belirtmediği 12 şirketten 5'i yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememesi nedeniyle bu yönde görüş belirtilmiştir. Görüşe dayanak oluşturan hususlar işletmeler açısından ele alınmıştır.

Royal Halı A.Ş.: Royal Halı A.Ş. finansal raporları incelendiğinde görüşün dayanaklarından bazı önemli noktalar ele alınmıştır. Buna göre, ilişkili taraflardan alacaklarda herhangi bir protokol bulunmamaktadır. Gelecek aylara ait giderler kaleminde mutabakata varılamamıştır. Vadesi geçmiş banka kredileri, faktoring borçları, finansal kiralama borçlarının bir kısmı ile yapılandırma protokolü imzalanmış ancak protokol imzalanmayan borçlar finansal tablolara yansıtılmamıştır.

MMC Sanayi A.Ş. : MMC Sanayi A.Ş. finansal raporları incelendiğinde öne çıkan hususlar ele alınırsa, işletmenin iç kontrol sistemi bulunmamaktadır. Ortaklara borçlar ve ortaklardan alacaklar kalemlerinde mutabakata varılamamıştır. Personel maaşları ve kıdem tazminatları ödenmemiş ve bununla alakalı bir ödeme planı sunulmamıştır. Vergi daireleri ve Sosyal Güvenlik kurumlarından geçmiş borçlara ilişkin mutabakat mektubu alınmamıştır.

Kervansaray Holding A.Ş.: Kervansaray Holding A.Ş. finansal raporları incelediğinde öne çıkan hususlar ele alınırsa, işletmenin kayıtlarında bulunan taşınmazlara ait tapularda mutabakat sağlanamamıştır. İşletmenin stoklarında yer alan bazı kalemlerde hiç hareket görülmemesi veya az hareket görülmesi nedeniyle net gerçekleşebilir değer belirlenememiş ve stok değer düşüklüğü tespit edilememiştir. İşletme bir özel bankaya Euro cinsinden borcunun anapara taksiti ve faiz borcunu ödememiştir.

Ansa Yatırım Holding A.Ş.: Ansa Yatırım Holding A.Ş. 7 Haziran 2016 tarihinde yönetim kurulu toplantısında esas sözleşmede değişiklik yapma kararı almış ve Marka Yatırım Holding A.Ş. ismiyle faaliyetlerine devam etmektedir. Şirketin finansal raporlarında görüş bildirmekten kaçınma dayanakları ele alınırsa, 10 Nisan 2014 yılında yapılan değerlendirmede şirketin sermaye kaybı %61,34 olarak belirlenmiştir. Şirket Turizm ve Oto Kiralama sektöründe faaliyette bulunan bir işletmenin %97,50'sine tekabül eden hisselerini değerlendirme raporu olmadan daha düşük bir bedel ile satmıştır. Şirketin vadesi geçmiş ve yapılandırılmamış vergi borcu bulunmaktadır.

Vakıf GMYO A.Ş.: Vakıf GMYO A.Ş. finansal raporları incelendiğinde, işletmenin finansal performansı ve nakit akımları Sermaye Piyasası Kurulunca yayımlanan finansal raporlama standartları çerçevesinde doğru ve dürüst bir biçimde yansıtılmamıştır.

Denetçilerin görüş belirtmediği şirketlerin finansal raporları incelenmiş ve bu görüşün nedenleri açıklanmıştır. Denetim kanıtlarının denetçinin görüşüne dayanak teşkil etmesi nedeniyle yeteri kanıtların elde edilememesi denetimi yapılan işletme ve denetçi açısından zaman kaybı ve maddi kayba neden olmaktadır. Bu nedenle denetçilerin için denetim kanıtları yapılan denetim faaliyetinden sonuç alınması için oldukça önemlidir.

3. SONUÇ

Ekonomik sınırların ortadan kalkması ile birlikte yatırımcıların, kredi kuruluşlarının ve devletlerin kaliteli ve doğru finansal bilgilere ihtiyacı artmıştır. İşletmeler yaratıcı muhasebe ile birlikte finansal tablolarında maskeleyerek finansal tablo kullanıcılarının kararlarını etkilemektedir. Bu durumun önüne geçmek için bağımsız denetim faaliyetleri önem kazanmış ve finansal tablo kullanıcıları için makul bir güvence vermektedir. Bağımsız denetçilerin görüşüne dayanak oluşturan denetim kanıtları denetim faaliyetleri için oldukça önemlidir. Denetçilerin görüşünü sunarken yeterli ve kaliteli kanıtlar elde etmesi belirttiği görüşün temeli güçlendirirken, işletme ve finansal tablo kullanıcıları için güven unsurudur.

Denetçi, denetim kanıtının yeterli ve uygun olmasını mesleki muhakemesini kullanarak belirlemektedir. Ancak denetim kanıtının yeterli olması; önemlilik, risk, nitelik, ekonomik etkenler ve ana kütlenin büyüklüğüne bağlıdır. Bununla birlikte kanıtların uygunluğu ilgili olmasından, kaynağından, zamanlamasından ve nesneliliğinden etkilenmektedir. Denetçi elde ettiği kanıtlar doğrultusunda Olumlu Görüş veya Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş bildirir.

Bağımsız denetçilerin yeterli ve nitelikli kanıt elde edememesi denetim faaliyeti sonucunda “görüş vermekten kaçınma” olarak yansımaktadır. Bu çalışmada Borsa İstanbul’da yer alan şirketlerin 2009-2017 yılları dönem sonu finansal raporları ele alınmış ve denetçilerin görüş bildirmekten kaçındığı işletmelerin finansal raporları incelenmiştir. Belirtilen dönemler arasında 12 işletme için bağımsız denetçiler görüş bildirmemişlerdir. Denetim kanıtları açısından ele alınırsa 12 işletmeden 5’inde yeterli kanıt elde edilememiştir. Denetçilerin görüşüne temel oluşturan nedenler içerisinde ise en önemli hususlar finansal tablo kalemlerinde yer alan tutarlarda mutabakat sağlanamaması, kredi ve vergi borçları yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, Nejat (2016). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çetinkaya, Neslihan. (2017). Risk Odaklı İç Denetimde Denetim Kanıtının Kalitesinin Önemi ve Bir Araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(1). 109-133.
- Durmuş, Ahmet Fethi, Fikret Otlu, Özge Özkan. (2018). Denetim Kanıtı Kalitesinin Denetçi Görüşüne Etkisi: Literatür İncelemesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. 9(1). 66-88.
- Erdoğan, M. (2002). Muhasebe, Denetim ve Bağımsız Denetimin Gerekliliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 51-63.
- Erdoğan, M., Elitaş, C., Erkan, M., & Aydemir, O. (2014). *Muhasebe Hilelerinin Denetiminde Benford Yasası*. Yalova: Gazi Kitabevi.
- Gücenme, Ümit. (2004). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Akademi.
- Güredin, E. (1997). *Denetim*. İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
- Kamu Gözetim Kurumu, Bağımsız Denetim Standartları 700-705 Hakkında Tebliğ, 18 Mart 2014
- Karacan, Sami ve Rahmi Uygun. (2016). Denetim ve Raporlama. Kocaeli: Umutepe Yayınları.
- Kaval, H. (2008). *Muhasebe Denetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Munteanu, V., M. P. Zamfir, C.F. Florea, (2018), Application of the Sampling Selection Technique in Approaching Financial Audit, *Academic Journal of Economics Studies*, 4(1), 123-132.
- Sayar, A.R. Zafer. (2013). *Bağımsız Denetimin Kamu Gözetiminde Dünya Uygulamaları ve Türkiye Örneği*. Ankara: Türmob Yayınları.

- Selimoğlu, Seval Kardeş ve Şaban Uzak (Ed). Selimoğlu, S. M. Özbirecikli, Ş.Uzak, G. Kurt, A. Alagöz, S. Yanık(2011). *Muhasebe Denetimi*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Toroslu, Vefa. (2016). Finansal Tablolar Denetimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Uzul, H. (2015). *TMS ve TFRS Uygulamalı Türkiye Denetim Standartlarına Göre Bağımsız Denetim*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uzak, Ş. ve S. B. Bayat (2015). 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununun Bağımsız Denetim Alanında Getirdiği Yenilikler ve Tartışmalı Konular. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,21(5), 1503-1513.
- Yılancı, Münevver, Birol Yıldız ve Murat Kiracı. (2016). Muhasebe Denetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, H., & İNEL, M. N. (2012). Muhasebe Denetiminde Örneklem Tekniklerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 261-276.
- Yoon, K., L. Hoogduin ve L. Zhang (2015). Big Data as Complementary Audit Evidence. *American Accounting Association*, 29(2), 431-438.
- Zuca, S. (2015). Audit Evidence - Necessity to Quality a Pertinent Opinion. *Procedia Economics and Finance*, 20, 700-704.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper:

Tani, E. ve Yıldız, H. (2019). "Sosyal Medyada Farklılıkların Yönetimi: Bir Vaka İncelemesi",
Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (Ek Sayı 1): 1098-1113

Geliş Tarihi / Received Date: 11.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.12.2018

Araştırma Makalesi**SOSYAL MEDYADA FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ: BİR VAKA İNCELEMESİ*****Arş. Gör. Esra TANİ**

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
etani@bandirma.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4427-325X

Doç. Dr. Harun YILDIZ

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
dryildizharun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0394-9812

Öz

Bilgi teknolojileri ve internetin gelişimine paralel olarak, sosyal medya sürekli olarak dönüşmektedir. Sosyal medya özellikle kurumlar açısından çalışanlar arasındaki farklılıkların doğru yönetilmesi sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Kurumlar toplumsal vatandaşlık görevleri gereği, hem çalışanları arasında hem de toplumda dil, din, ırk, mezhep, renk ve cinsiyet ayrımının karşısında olmalıdır. Bu anlamda bu farklılıkların doğru yönetilmesi için çağdaş kitle iletişim araçlarından sosyal medyanın, kurumlar tarafından kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırmanın amacı, sosyal medyada farklılıkların yönetimini uygulayan bir kurumun geliştirdiği politika ve stratejilerini incelemektir. Araştırmada amaçlı/yargısal örnekleme yöntemi kullanılarak, bir kurumun farklılıklarla ilgili açıklamaları incelenmiştir. İçerik analizi sonucunda, kurumun din, etnik köken, cinsel tercih, engellilik, kültürel ve siyasi farklılıklara önem veren paylaşımlarda bulunduğu belirlenmiştir. Kurumların, farklılıkların yönetimi uygulamalarını etki gücü yüksek olan sosyal medya hesaplarından ve şirket internet sitesinden paylaşımlarının ve bu konudaki önlemlerini yazılı hale getirerek, çalışan kılavuzlarına eklemelerinin ayrımcılığı engelleyebileceği düşünülmektedir. Araştırmada ayrıca uygulayıcılar ve araştırmacılar açısından çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Farklılıkların Yönetimi, Ayrımcılık, Eşitsizlik, Sosyal Medya, Örnek Olay.

DIVERSITY MANAGEMENT ON THE SOCIAL MEDIA: A CASE STUDY**Abstract**

In parallel with the development of information technologies and the internet, social media is continually evolving. Social media plays a vital role in the management of the differences between employees, especially regarding organizations. Organizations should be against the language, religion, race, sect, color and gender distinction in both their employees and society due to their social citizenship duties. In this sense, it is observed that social media is being used by organizations for the proper management of these differences. This study aims to examine the policies and strategies developed by an enterprise that implements the management of differences in social media. By using a purposive sampling method in the research, a company's statements about differences have been examined. As a result of the content analysis, it was determined that the company had shares giving importance on religion, ethnicity, sexual orientation, disability,

* Bu çalışma 27-29 Nisan 2018 tarihlerinde Lefkoşa, KKTC'de düzenlenen I. International EMI Entrepreneurship and Social Sciences Congress'te sözlü bildiri olarak sunulmuş ve Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: BAP-18-ÖSUBF-1009-012.

cultural and political differences. It is believed to prevent discrimination when companies post diversity management practices on social media accounts, which are high-impact, and on the companies' website and they add to their employee manuals by writing their measures. This study has also presented several recommendations for practitioners and researchers.

Keywords: Diversity Management, Discrimination, Inequity, Social Media, Case Study.

1. GİRİŞ

Farklılık, genel olarak insanlar arasındaki yaş, sınıf, etnik köken, cinsiyet, fiziksel ve zihinsel yetenek, ırk, cinsel yönelim, dini (ruhani/tinsel) uygulama ve kamu yardım durumu ile ilgili çeşitlilikleri onaylama, anlama, kabul etme ve kutlamayı ifade etmektedir (Esty vd., 1995). Bununla birlikte farklılıkların yönetimi anlayışı ise insan farklılıklarından doğan çeşitli sorunları birey, grup, örgüt ve toplum düzeyinde değerlendiren, bunlara çözüm önerileri sunmaya çalışan ve bir yandan da tüm insanların eşit fırsatlara sahip olması için çabalayarak, herkesin farklılıklarına saygı duymayı amaçlayan bir anlayışı temsil etmektedir (Sürgevil ve Budak, 2008).

Kökene Amerika olan ve 1990'lı yıllara dayanan farklılıkların yönetimi anlayışı, küreselleşen dünyada faaliyet gösteren tüm kurumlar ve ülkeler için geçerli olan bir anlayış haline gelmiştir (Sürgevil ve Budak, 2008). Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak, sosyal medyanın gelişmesi de farklılıkların yönetimi konusunda kurumların verdikleri mesajları daha önemli bir hale getirmiştir. Sosyal medya platformları neredeyse her yaş grubundan bireyin (çocuk, genç, yetişkin çalışanlar gibi) kullandığı ortamlardır. Akıllı cep telefonları, tabletler, bilgisayarlar ve giyilebilir teknolojilerin yaygınlaşmasıyla bu platformların kullanım oranlarında da ciddi bir artış olmuştur. Bu nedenle kurumların farklılıkların yönetimi noktasında vermek istedikleri mesajları, dijital ortamları kullanarak vermeleri anlamlı gözükmektedir.

Bireylerin sosyal medya paylaşımları özgür düşüncelerini ifade eden bir mesaj içerirken, bu paylaşımların farklı insanlara zarar verecek ayrımcı görüşleri ise içermemesi gerekmektedir. Sosyal medya platformları, yapıları gereği bireylerin diğer bireylerle etkileşime geçtiği ve bu etkileşimden aldığı dönütler sayesinde devamlılıklarını sürdürdükleri sanal alanlardır. Bu alanlarda bireylerin -ya da işyerlerindeki çalışanların- kültürel çeşitliliğini görmezden gelen uygulamalar, ayrımcılıkla eşdeğer noktalara gelebilmektedir.

İş yaşamı göz önünde bulundurulduğunda, bazı durumlarda çalışanların yaptıkları paylaşımlar, kurumun düşüncesi olarak da algılanabilmektedir. Bu algı zamanla kurum hakkında toplumdaki imaj ve itibara da zarar veren ve hatta sosyal medyadaki etkileşimler ile çığ gibi büyüeyebilen bir yapıya dönüşebilmektedir. Bu nedenle kurumların insan kaynakları departmanlarının istihdam politikalarını oluştururken, ayrımcılığı destekleyen ve farklılıkları

bir değer olarak görmeyen bireyleri istihdam etmemelerinde yarar vardır. Çalışanlar da adeta kurumların markaları veya sundukları hizmetler gibi işletmenin görünen yüzleridir.

Bu noktada bazen de çalışanların kültürel ve toplumsal çeşitlilikleri desteklediği görülürken, kurumların ise desteklemediği görülmektedir. Kurumların yöneticileri ve diğer söz sahibi bölümlerinin (kurumsal iletişim, halkla ilişkiler, reklam veya dijital medya departmanı gibi) bu tür farklılıkları desteklemeyen şekilde bilerek ya da bilmeyerek yaptıkları açıklamalar ve mesajlar da bu türden ayrımcılık konusunu daha da körükleyen bir noktaya dönüştürebilmektedir. Özellikle sosyal medyanın etki gücü düşünüldüğünde, bazen istenilmeden verilen bir mesaj bile seçilerek (cımbızlanarak), benzersiz bir formda kamuya sunulabilmektedir.

Dolayısı ile sadece ayrımcılık özelinde olmamak üzere iş ortamı içerisine farklı kültürel çeşitlilikte bireyleri dâhil edip onların yaratıcılık ve yenilikçiliklerinden yararlanmak son derece önemli bir konu olarak belirmektedir. Bu nedenle sosyal medyada iletilecek mesajlar, kurumlar hakkında farklı kültürel çeşitlilikte olan bireyleri çekmede önemli bir rol üstlenecektir. Aksi takdirde ise bir itme görevi görerek, bu farklılıklar kurum içerisine dâhil edilemeyecektir.

Bu kapsamda yapılan araştırmanın amacı, sosyal medyada farklılıkların yönetimini uygulayan bir kurumun hangi farklılıklara önem verdiği ve süreci nasıl yönettiğinin anlaşılmasıdır. Bu amaçla, bir kurumun sosyal medya hesaplarındaki farklılıklarla ilgili açıklamaları içerik çözümleme yöntemiyle incelenmiştir. Örnek dâhilinde yapılacak tespitler sonucunda, ayrımcılığı engelleyebilecek ve farklılıkları işletmeye çekebilecek stratejiler üzerinde tartışılmıştır. Araştırma sonuçları, ayrıca insan kaynakları, kurumsal iletişim uygulayıcıları ve araştırmacılar açısından da çeşitli öneriler sunmaktadır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmanın önemi ve özgünlüğü hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde, farklılıkların yönetimi, sosyal medyanın kurumsal iletişimdeki rolü, sosyal medyada farklılıkların yönetimi ve Türk Hava Yolları'nda farklılıkların yönetimi konuları açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde ise sosyal medyada farklılıkların yönetimi ekseninde araştırma sonuçları ve önerileri yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Farklılıkların Yönetimi

Sosyal kimlik kuramına (Tajfel ve Turner, 1979; Ashforth ve Mael, 1989) göre bireyler yaşantıları içerisinde kendilerini çeşitli alt kategorilere dâhil ederek tanımlamaktadırlar. Bu kategorilerin bazıları açık ve seçik bir şekilde fark edilmekte olup doğuştan veya doğal süreçlerle dâhil olduğumuz kategoriler olmaktadır. Öte yandan bazı kategoriler ise bireyin çabaları ile sahip olunan ve daha az belirgin olan kategorilerdir (Point

ve Singh, 2003). Bu yönüyle insanlar arasındaki, ırk, kültür, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim ve fiziksel yetenekler açısından var olan farklılıklar/çeşitlilikler daha görünür olan farklar kategorisini ifade etmektedir (Sonnenschein,1999). Diğer yandan bazı farklılıklar ise kolay bir şekilde kendini belli etmemekle birlikte, bireylerin kendilerini o kategoriler içerisine dâhil etmesi ile de oluşabilmektedir. Özellikle psikolojik ve iş ile ilgili olan durumlar, daha az kendini belli etmektedir (Point ve Singh, 2003). Bu değişken farklılıklara eğitim, coğrafi konum, gelir, medeni durum, askerlik durumu, ebeveynlik durumu, dini inançlar ve iş deneyimi örnek olarak verilebilmektedir (Litvin, 1997). Bireylerin farklılık ve çeşitlikleri arasında aynı zamanda milliyet, ekonomik durum ve engellilik durumu gibi (Bateman ve Zeithaml, 1993) faktörler de yer almaktadır. McGrath ve arkadaşları (1995) ise özellikle demografik özelliklerin ötesindeki görevle ilgili bilgi ve yetenekler, değerler, inançlar, tutumlar, kişilik ve bilişsel ve davranışsal tarzlar gibi farklılıkların da kurum içerisinde anlamlı düzeyde farklılıklar yaratabildiğini ileri sürmektedir (Point ve Singh, 2003).

Sürgevil'e (2008: 126) göre farklılıkların yönetimi, *“ayrım gözetmeksizin tüm insanlara istihdam ve örgüt içindeki çalışma koşullarında eşit fırsat imkânı sağlamayı öngören, örgüt içindeki tüm çalışanların sahip oldukları farklılıklara saygı duyulan, değer verilen ve bu farklılıklardan, örgüt performansını artıracak ve örgüte rekabetçi üstünlük kazandıracak biçimde yararlanılan bir örgüt atmosferi yaratma amacı güden yönetsel bir anlayıştır.”* Gökçen ve Çavuş'a (2014: 531) göre farklılıkların yönetimi, *“çalışanların farklılıklarına ve benzerliklerine değer verme, birey potansiyellerinin tümünü, örgütün stratejik amaç ve hedeflerine katkı sağlayacak şekilde düzenleyerek örgütsel ve bireysel saygı, sevgi çerçevesinde örgüt atmosferi yaratma sürecidir.”* Bu tanımlardan hareketle farklılıkların yönetimi, tüm bireylerin farklılıklarının bir değer olarak görülmesi ve bu değerın etkinlik ve verimliliğe katkı sağlayacak şekilde yönlendirilmesi ve yönetilmesi faaliyetlerinin tamamı olarak tanımlanabilir.

Farklılıkların amaçlara uygun bir şekilde yeni ve yaratıcı yöntemlerle yönetilmesi, çalışanların iş performansını artıracığı gibi müşteri hizmetlerinin kalitesinde de bir artışa yol açacaktır (Green vd., 2002). Litvin'e (1997) göre farklılıkların doğru bir şekilde yönetilmesi, tüm kurum üyelerinin enerjilerinin işe yansıtılması ve bunun sonucunda da kurumsal başarının elde edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte farklılıkların yönetimi a)örgüt içerisinde statükoya meydan okuyan birçok görüşün oluşmasını sağlamakta, b) örgütün çekirdek değerlerine odaklanmasını sağlamakta ve bu değerlerini güçlendirmekte, c) örgütsel değişim için bir araç olmakta, d) sosyal, ekonomik, entelektüel ve duygusal gelişmeyi teşvik etmekte ve e) örgütün küresel dünya içerisindeki konumunu anlamaya yardımcı olmaktadır (Sonnenschein,1999).

İşletmelerde farklılıkların yönetimi ile ilgili sınırlı düzeyde uygulamalar gerçekleştirilmekte, gerçekleştirilen uygulamalar yeterli kabul edilmemekte ve uygulamada daha fazla gelişmeye açık alanlar bulunmaktadır (Sürgevil ve Budak, 2008). Bu alanlar eşitliği, çeşitliliği ve farklılıkları desteklemeyen bir türde olduğunda bu durum işletmelerin etkinlik ve verimlilik hedeflerinin gerçekleşmesini engelleyebilecektir. Dolayısıyla işletmelerin farklılıkları etkin bir şekilde yönetemediği durumlarda önyargı, ayrımcılık ve işletmeye karşı açılan şikayet ve yasal işlemler ile mücadele etmesi de gerekmektedir (Green vd., 2002). Bu mücadeleyle ortaya konulan çaba bir yana, işletmenin müşterileri ve diğer izleyicileri nezdindeki kurumsal itibarı da ciddi oranda zarar görebilmektedir.

2.2. Sosyal Medyanın Kurumsal İletişimdeki Rolü

Kurumsal iletişim müşteriler, tedarikçiler ve diğer kurum içindeki ya da dışındaki tüm iletişim çabalarını ifade etmektedir (Johan ve Noor, 2013; Küçük, 2005). Dolayısıyla kurumsal iletişimin pazara, müşteriye ve çalışana olmak üzere üç hedef kitlesi vardır. Bu kitlelerle gerek yüzyüze, gerekse diğer kitle iletişim araçları (kurum intranet ağı ya da doküman yönetim sistemi gibi), gerekse de yeni medya kullanılarak iletişime geçilmektedir. Dolayısıyla sosyal medyada çalışanların paylaşımlarına yönelik kurumların getirdiği politikalar, çalışana yönelik kurumsal iletişim çabalarının içerirken, örgüt dışındaki müşterilere yönelik paylaşımları ise müşterilere yönelik kurumsal iletişim kapsamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte çalışana yönelik bu iletişim türü, yönetim iletişimi olarak da sınıflandırılabilir (Okay, 2005). Yönetimler/yöneticiler çalışanlar ile iletişime geçerken gösterdikleri yaklaşımlar kurumsal davranış ve örgüt kültürü hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Sosyal medya platformları örgütler tarafından kriz yönetimi, kurumsal sosyal sorumluluk, halkla ilişkiler ve pazarlama gibi faaliyetlerde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Birçok işletmenin hem kurum içi hem de kurum dışı iletişim faaliyetlerinde Facebook, Twitter, LinkedIn ve Instagram gibi sosyal medya araçlarını kullanmaları, sıradan hale gelmeye başlamıştır. Bu kullanımlar yapılırken işletmelerin son derece dikkatli olmaları ve bu mecraları kişisel bir sosyal medya hesabı olarak düşünmemelerinde yarar vardır. Bu aşamada özellikle hedef kitlelerinin özelliklerini dikkate almaları son derece önemlidir. Aksi takdirde, sosyal medya platformları ile gösterilecek çabalar, amacını tam olarak karşılamayacaktır (Türesin Tetik, 2018).

Ayrıca yeni iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bu araçlara kolay bir şekilde ulaşılabilmesi nedeniyle çalışanlar sadece iş ortamında değil, diğer sosyal medya platformlarında da her an müşterileri, tedarikçileri, potansiyel müşterileri, rakipleri ve diğer tüm

paydaşlarıyla etkileşime geçmektedir. Bu gelişme, işletmeler ve çalışanlar için önemli bir fırsat olarak görülmekle birlikte, çeşitli riskleri de ihtiva etmektedir (Özel, 2014). Dolayısıyla işletmelerin sosyal medya üzerinden ilettiği mesajlara son derece dikkat etmesi, çeşitlilik/farklılığa önem veren bir anlayışı yaymak için sosyal medyayı doğru stratejilerle kullanması, mesajın anlaşılması ve izleyiciler/takipçiler nezdinde doğru konumlandırması açısından oldukça önemlidir (Nart, 2018).

Ek olarak, kurumların birer temsilcileri olan çalışanların sosyal medya platformlarında yaptıkları paylaşımlar ve aktardıkları mesajlar da bir o kadar önemlidir (Nart, 2018). Hatta bu durum belirli bir aşamadan sonra sanki o kurumun düşüncesi ya da yaklaşımıymış gibi düşünülebilmektedir (Özel, 2014; Yıldız ve Tani, 2018). Özel (2014) tarafından yapılan araştırmada da hedef kitlelerin %31'i etnik ayrımcılık içeren, %24'ü de siyasi tercih içeren ifadeler gördüklerinde, kurumla ilgili olan görüşlerinin olumsuz yönde değiştiği ve bu durumun da kurum imajını olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Benzer şekilde çalışanların sosyal medya platformlarında kendi kişisel hesapları üzerinden firmalarının amacı ile tezat ya da destekleyen türde paylaşım yapmaları, işletmelerin kurumsal imajlarını ve itibarını belirleme konusunda etkili olmaktadır (Johan ve Noor, 2013; Nart, 2018). ABD'deki ofis çalışanlarının %30'u ile Birleşik Krallık'taki ofis çalışanlarının %42'sinin işle ilgili konuları sosyal medya uygulamalarında tartışmalarından hareketle (Sophia van Zyl, 2009), bu sonucun ortaya çıkmasının oldukça olağan olduğu söylenebilir. Ancak bu gerekçelerden dolayı ise çalışanlar işlerinden olabilmekte ya da sosyal medya ve internet kullanımlarına kısıtlamalar/denetlemeler getirilebilmektedir (Özel, 2014). Dolayısıyla bu kısıtlama ve denetleme önlemlerinin yumuşak güç unsurları ile alınması oldukça önemlidir.

2.3. Sosyal Medyada Farklılıkların Yönetimi

Küreselleşme eğilimine paralel olarak, ülkelerdeki nüfusun çeşitlilik göstermesi, çokuluslu işletmelerin birçok pazarda varlığını sürdürmesi ve işletmelerin sınır ötesi girişimlerini standartlaştırma çabaları, işletmeleri çok kültürlü bir iş ortamında çalışmak zorunda bırakmıştır. Bu nedenle bu çok kültürlü ortamdan farklılıklara değer veren ve bu çeşitliliğin gücünü iş uygulamalarına aktarabilen işletmeler rekabet üstünlüğünü elde edebilecektir (Seymen, 2005).

Ancak farklılıkların yer aldığı bir kurumu yönetmek de oldukça zordur. Bu zorluğa çalışanların eylemleri ve paylaşımları da dâhil edildiğinde, bu zorluk daha da üst seviyelere çıkabilmektedir. Çünkü hem kurumdaki hem de kurumun faaliyette bulunduğu iş çevresindeki söylemleri ve iş uygulamaları, paydaşlar tarafından takip edilmekte ve izlenmektedir. Dolayısıyla farklılıkları sadece tanımak ve kabul etmek yeterli değildir. Bunun yanında

farklılıkların değerini tanımak ve bunu ilgi odaklarına yansıtma, ayrımcılıkla mücadele etmek ve herkesi kapsayan bir anlayışı tesis etmek de gerekmektedir (Green vd., 2002).

Örneğin bireyler ırk, dil, din, cinsiyet, etnik köken, siyasi eğilim, mezhep, millet, yaş, statü gibi birçok özelliğe göre farklı gruplar içerisinde sınıflandırılabilir. Ancak bu özelliklere dayanarak ve bireylerin kapasite ve yeteneklerini görmezden gelerek (Gökçen ve Çavuş, 2014), belli bir grubu koruma yönünde hareket etme, adaletsiz ve ayrımcı bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte, bireylerin diğer bireyler hakkındaki kalıp yargıları (stereotipleri) farklılıkların bir değer olarak görülmesini engellemekte ve bireyleri diğer bireylere karşı ayrımcılık yapmaya meyilli hale getirmektedir (Balyer ve Gündüz, 2010). Bu nedenle bireyler kadar kurumların sosyal medyada oluşturdukları ve paylaştıkları içeriklerin de ciddi bir şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Farklılıklar birer çeşitlilik unsuru olarak görülmediğinde ve çalışanların da farklılıklarını özgür bir şekilde ifade edemediği durumlarda, çalışanların kendi işletmelerine karşı yabancılaşması (Gökçen ve Kapusuz, 2014), çatışma ve mobbingin artması (Güler, 2012; Majidli, 2017), işten ayrılma niyetlerinin yükselmesi (Bulşu, 2017; Usta, 2018) gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Öte yandan farklılıklar bir fırsat olarak görüldüğünde ve etkin bir şekilde yönetildiğinde, çalışanların mutluluğu artmakta (Arslan, 2018), çalışanlar örgütlerini çalışılabilir olumlu bir örgüt iklimine sahip olarak algılamakta (Kızıl, 2011; Noorzad, 2018), örgütsel bağlılıkları yükselmekte (Belloda, 2016; Bulşu, 2017), örgütsel vatandaşlık davranışları artmakta (Kurtulmuş, 2014), kurumsal itibarı (Purtaş, 2018), başarı düzeyi (Atasoy, 2012), grup ve işletme performansı yükselmektedir (Toksa, 2012; Purtaş, 2018).

İşte tam da bu noktada kurumların ve çalışanların sanal platformlardaki paylaşımları da aynı diğer ortamlardaki paylaşımlar gibi izleyiciler ve paydaşlar nezdinde önemli bir etki yaratabilmektedir. Hatta sosyal medya platformları ile yapılan hatalar, yanlışlar ya da kararlar bir anda etkileşimle kartopu gibi büyüebilmektedir. Bu nedenle işletmelerin de izleyiciler tarafından takip edilen ve çok hassas olan farklılık ve çeşitliliklere yönelik politikaları ve bunların uzantıları olan paylaşımları da bir o kadar üzerinde önemle durulması gereken konulardan birisi haline gelmektedir.

2.4. Türk Hava Yolları'nın Çalışan Sayıları ve Operasyon Bilgileri

Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı grubunun çalışan sayısı 24.291'dir. Bu sayısının 581'i yönetici, 4.518'i pilot, 9.924'ü kabin memuru, 181'i teknisyen ve 9.087'si ise diğer statülerdeki çalışılardan oluşmaktadır. Bununla birlikte THY'nin iştiraklerindeki çalışan sayısı ise 27.517'dir. Bu sayının 4.093'ü yolcu ve kargo taşımacılığı, 7.846'sı bakım onarım, 251'i

uçak içi üretim, 15.306 destek hizmetler ve 21'i ise diğer statülerdeki çalışanlardan oluşmaktadır. Nitekim THY'nin anonim ortaklık ve iştiraklerindeki toplam çalışan sayısı 51.808'dir (Türk Hava Yolları, 2018a). Bununla birlikte THY, dış hatlarda Avrupa'da 43, Uzakdoğu'da 22, Ortadoğu'da 13, Afrika'da 35 ve Amerika'da 8 ülkeye hizmet vermekte olup toplam hizmet verdiği ülke sayısı 121'dir (Türk Hava Yolları, 2018b). Dünyanın dört bir yanından 300'ün üzerinde noktaya uçuş sağlamaktadır. 2017 yılı verileri dikkate alındığında, THY'nin yolcu sayısı ise yaklaşık olarak 70 milyondur. Bu oran, 2003 yılından beri artışını sürdürmeye devam etmektedir (Türk Hava Yolları, 2018a).

Aşağıda yer alan kısımda Türk Hava Yolları'nın sosyal medyada farklılıkların yönetimine yönelik uygulamaları incelenecektir.

3. THY'NİN SOSYAL MEDYADAKİ FARKLILIKLARIN YÖNETİMİNE YÖNELİK UYGULAMALARIN İNCELENMESİ

Türk Hava Yolları'nın Facebook'da (@TK_TR) 10.628.473 takipçisi ve 10.648.057 beğenisi vardır (Facebook, 2018). Bu platformda ana sayfada THY tarafından 2.090 fotoğraf ve diğer kullanıcılar tarafından etiketleme yoluyla 2.034 fotoğraf paylaşılmıştır. Twitter'da (@TK_TR) 1.483.354 takipçisi ve 6.581 tweet'i vardır (Twitter, 2018). Instagram'da (@turkishairlines) 1.276.503 takipçisi ve 1.423 gönderisi vardır (Instagram, 2018). Bu sanal ağ platformları içerisinde en çok etkileşimin olduğu mecra Facebook olmakla birlikte, bunu sırasıyla Twitter ve Instagram takip etmektedir.¹

Bununla birlikte sosyal medya takip servisi Monitera² tarafından yapılan bir analizde (Monitera, 2011), Türk Hava Yolları Twitter, haber siteleri ve Facebook üzerinde en çok konuşulan havayolu şirketi seçilmiştir (bunu sırasıyla Onur Air, Pegasus Airlines, Sun Express ve Anadolu Jet takip etmektedir). Araştırmadaki paylaşımlara yönelik algı grafiği incelendiğinde, %64,53 nötr, %15,8 pozitif, %9,43 pozitif-nötr, %6,81 negatif ve %3,43 negatif-nötr içerikli paylaşımlar yapılmıştır. THY hakkında sosyal medya ve diğer haber platformlarında daha çok nötr ve pozitif olan içerikler yanında negatif içerikler de paylaşılmaktadır. En çok paylaşım yapılan platformun ise Twitter olduğu belirlenmiştir (Monitera, 2018).

Türk Hava Yolları sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanmaktadır (Li, 2012; Sosyal Medya Kulübü, 2012; Ashraf, 2015; Skytrax, 2015). Bu mecralarda gerek işletme ve kurum felsefesi hakkında bilgi vermekte, gerekse de işletmenin kampanyaları,

¹ Sosyal medya verileri sürekli değişmekte olup yukarıda belirtilen veriler Kasım 2018'e aittir.

² Monitera, girilen anahtar kelimeleri belirli zaman aralıklarında internet üzerinde arayan, bulan ve içerikleri de mikroblog, lifestream, haber, resim, video gibi kategorilere göre ayrıştırarak raporlayan internet tabanlı bir servistir.

fırsatları, personel ilanları, yatırımları, büyüme, karlılık ve operasyonlarını da kapsayan geniş bir projeksiyonda işletmeyi ve felsefesini kamuya sunmaktadır.

Bununla birlikte THY çalışan bakımından yüksek oranda bir çalışan sayısına sahiptir ve bu çalışanlarını da birçok işe alım aşamasından geçirerek istihdam etmektedir. THY markasının büyümesinde sunulan hizmet kalitesi kadar bu hizmeti sunan çalışanların kalitesi de son derece önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Neredeyse hemen hemen her kıtada ve birçok ülkede/şehirden uçuş operasyonlarını gerçekleştiren işletmenin hedef müşteri kitlesinin birçok ülkeden olması nedeniyle, çalışanlarının bir kısmı da yerel çalışanlardan oluşmaktadır.

Dolayısıyla böyle bir çalışan kitlesini yönlendirmek, koordine etmek, yönetmek ve motivasyonlarını sağlamak son derece zordur (Koçel, 2018). Özellikle çalışanların hem fiziki ortamlardaki, hem de yeni medyanın bir ürünü olan sosyal medyadaki söylemleri ve davranışları düşünüldüğünde, bu zorluk daha iyi anlaşılabilir. Son derece hızlı bir şekilde mesaj içeriklerinin şekil değiştirip bir anda istenilmeyen bir anlam ile yüzleşildiği sosyal medya paylaşımları, bu anlamda ayrıca bir önem taşımaktadır.

Son zamanlarda Türk Hava Yolları Genel Müdürü'nün imzası ile tüm çalışanlarına (iştirakleri dâhil) sosyal medya paylaşımları ile ilgili gönderilen bilgilendirme notu da yine bu durumun farkındalığının bir çıktısı olarak değerlendirilebilir. Bu bilgilendirme notunda *“Kişisel sosyal medya hesaplarındaki paylaşımların içeriğinden kişiler şahsen sorumlu olmakla birlikte çalışanları tarafından sosyal medya ve internet platformu üzerinden yapılacak paylaşımların Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı'nın prestijine, marka değerine ve kurumsal ilkelerine zarar vermesinin önüne geçmektir”* ifadesi ile çalışanların sosyal medyadaki paylaşımlarının dolaylı olarak Türk Hava Yolları markasına zarar vereceği düşüncesi, bu tür paylaşımların yapılmaması veya bu profillerde THY markası, görseli ve çalışma bilgisi ile ilgili bir bilginin yer almaması istenilmiştir (Doğan Haber Ajansı, 2017).

Bu kural ve politikalar, THY Yönetim Kurulu ile belirlenip işyeri iç yönetmeliklerine aktarılsa da çalışanların işveren tarafından sunulan cep telefonu, tablet, bilgisayar ve internet olanaklarını kendi kişisel amaçları için kullanmaları, aslında İş Kanunu'na (2003) göre bir aykırılık taşımaktadır. Anılan kanuna göre sosyal medya amaçları olmasa bile herhangi bir kişisel amaçla iş için sunulan bir kaynağın kullanımı, sanal kayıtma kapsamında değerlendirmektedir (Örücü ve Yıldız, 2014; Keklik vd., 2015). Bu durum da kaynakların etkin ve verimli olarak kullanılmamasını ve işyeri sadakat yükümlülüğünün bozulduğunu esas alarak, çalışanın iş sözleşmelerinin geçerli ya da derhal fesih ile yüzleşmesi sonucunu doğurabilmektedir (Yıldız ve Yıldız, 2015).

Bu kanun esas alınarak THY tarafından çalışanların iş saatlerinde kişisel amaçlarla sörf yapmaları, video izlemeleri ve paylaşımları, fotoğraf paylaşım platformlarında üniformalı fotoğraf paylaşımları (özellikle pilot ve kabin memuru çalışanların yaptıkları paylaşımlar ki bu paylaşımların genel ahlak ve güvenlik ihlali doğurduğu da belirtilmiştir), çevrimiçi oyun oynamaları, çevrimiçi tartışma platformlarına katılmaları ve içerik üretmeleri gibi eylemleri yasaklanmıştır (Doğan Haber Ajansı, 2017; Yıldız ve Yıldız, 2014). Bu yönüyle kanun, işverence sağlanan olanaklar sayesinde çalışanların yaptıkları eylemlerini bir ihbarda bulunmadan takip etme, izleme ve kayıt altına alma hakkını da işverene vermiştir (Yıldız ve Yıldız, 2014).

Ancak unutulmaması gereken konulardan birisi, çalışanlar işletmelerinden gurur duyduklarında ve bunu dışa vurmak istediklerinde, kişisel sosyal medya platformlarından kurum/işletme/firma bilgisini paylaşmaktadırlar. Türk Hava Yolları'ndaki gibi bir politika da ise çalışan kendini özdeşleştirdiği ve aitlik hissettiği kurumun bilgisini kişisel hesabında diğer kullanıcılarla paylaşma motivasyonunda olmayacaktır. Bu nedenle işletme yöneticilerinin çalışan ile kurum/işletme arasındaki özdeşleşme düzeyini düşürecek kararları alırken, son derece dikkatli olması gerekmektedir (Airporthaber, 2017).

Bununla birlikte THY tarafından çalışanların *“Türkiye Cumhuriyeti'nin kurum ve kuruluşları, devlet büyükleri ve yöneticileri, milli ve manevi değerler, THY tüzel kişiliği, yöneticileri ve çalışanları ile THY iştiraklerinin tüzel kişiliği, yöneticileri ve çalışanları hakkında eleştiri sınırlarını aşan, kin ve nefret söylemleri içeren, toplumu ayrımcılığa sevk edebilecek, iş barışına zarar verebilecek, etik dışı ve/veya siyasi içerikli ifadeler veya hakaret içeren imalarda bulunmaları”* da yasaklanmıştır (Sabah Gazetesi, 2017; Öztürk, 2017). Bu metinde yer aldığı üzere çalışanların ayrımcılığı tetikleyen ve farklılıkları görmezden gelen *“kin ve nefret söylemleri”*, *“toplumu ayrımcılığa sevk edebilecek”* paylaşımlar, *“siyasal aidiyet/tercihleri”* ve bunlarla ilgili *“hakaret içeren imaları”* THY tarafından yasaklanmış ve çalışanlara bu yaklaşımı deklare edilmiştir. Karan'a (2018) göre bu gibi ifadeler kamu ile paylaşıldığında, nefret söylemi kapsamında dâhil olmaktadır.

Benzer şekilde THY tarafından çalışanlara iletilen bilgilendirme notunun en dikkat çeken ifadelerinden birisi de *“THY ve iştiraklerinin ürün ve hizmetleri hakkında küçümseyici ifadeler kullanmayacak. Dini, etnik, kültürel, siyasi, farklılar gözeterek, bu konular başta olmak üzere cinsellik, terör, spor ile ilgili suç unsuru olan şiddet içeren, ifade özgürlüğünü aşan, küçük düşücü paylaşımlarda bulunamayacaklar”* ifadesidir (Airporthaber, 2017; Öztürk, 2017). Bu ifadeden anlaşıldığı üzere THY tarafından çalışanlarının *“dini, etnik, kültürel, siyasi ve cinsellik”* açısından farklılıkları gözetmeyen ve küçümseyici paylaşımları yapmaları

yasaklanmış ve işletme tarafından farklılıkları destekleyen bir yaklaşımın benimsendiği gözlenmektedir. Yukarıda Karan (2018) tarafından da ifade edildiği üzere bu gibi ayrımcılığı içeren ve farklılıkları gözetmeyen paylaşımlar kamu ile açık bir şekilde paylaşıldığında nefret söylemi kapsamında değerlendirilebilmektedir. Karan (2018) göre “*ten rengi ve etnik köken, toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik, cinsel yönelim, engellilik, siyasal aidiyet veya yaş kategorileri ile mülteci, göçmen, yabancı veya başka dezavantajlı gruplara yönelik*” farklılıkları gözetmeyen tüm ifadeler, yaklaşımlar ve paylaşımlar nefret söylemi kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu doğrultuda gerek demografik, gerek sosyal ve gerekse de diğer farklılıklar açısından ortaya önemli bir farklılıklar kümesi çıkmaktadır. Bu farklılıklar kümesinin genel olarak yönetiminde ya da işletmenin bireysel olarak istihdam etmiş olduğu çalışanların farklılıkları destekleyen ya da desteklemeyen söylemlerinin yönetilmesinde Türk Hava Yolları’na büyük bir iş düşmektedir. Bu farklılıklar, işletmenin kurumsal iş anlayışının bir tezahürü olarak etkin bir şekilde yönetilebilmesine rağmen, bireylerin kendi sosyal medya platformları aracılığı ile yapmış oldukları farklılıkları desteklemeyen ya da ayrımcılığı körükleyen paylaşımları dolaylı olarak işletmeye atfedilerek, işletmenin marka imajına ve itibarına zarar verebilecektir. Özellikle çalışanların kişisel sosyal medya platformlarındaki işyeri bilgilerinde Türk Hava Yolları markasının yer almasının yanında, markanın tamamlayıcı unsurları olan logo, amblem ve üniforma gibi kurumsal öğelerin kullanılması, bu atfın yine işletme bağlamında algılanmasına sebebiyet verecektir. Dolayısıyla bu mecralarda yapılacak paylaşımlarda kurumsal öğelerin ya da doğrudan kuruma yönelik bilgilerin yer almamasına dikkat edilmelidir.

Ancak bu durum bazı yönlerinden dolayı çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştirilere göre bireylerin kişisel sosyal medya hesapları, sadece kendilerine ait olan özgür sanal platformlardır. Bu nedenle bu görüşü savunanlara göre kişisel sanal ağ platformlarında çalışanlar kendi arkadaşları ya da takipçileri ile özgürce fikirlerini paylaşabilmelidir. Bireysel düşünce/fikir özgürlüğü bağlamında ele alınabilecek bu durum (Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kapsamını açıklayan 26. maddeye göre), çalışanların işverenine karşı sadakat yükümlülükleri ile çelişen bir eylem olarak değerlendirilmemelidir. Çalışan kişisel sosyal medya hesabında (genel kamuya açık olmadığı takdirde) kendi işletmesi ya da işvereni hakkında herhangi bir olumsuz içerikli (kötüleyen bir şekilde) paylaşım yapmadığında, buradaki paylaşımlarının o işletmeye atfedilmesi ve bunun sonucu olarak da çalışanın çeşitli olumsuz yasal yaptırımlara maruz kalması, bu yaklaşıma göre hatalı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle ifade özgürlüğü sonucunda diğer bireylere ayrımcılık yapılmadığı ya da bu durumdan kaynaklanan herhangi bir eyleme geçilmedikçe, bu görüşlerin

açıklanmasının ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesinde yarar vardır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982; Karan, 2018).

Öte yandan bireylerin yapmış oldukları farklılıkları desteklemeyen ve ayrımcılığı körükleyen paylaşımlarının kişinin çalışmış olduğu kuruma genellenmesi de engellenemez bir durumdur. Bireyler, çalışanları çalıştıkları kurumla özdeşleştirmektedir. Bu nedenle işletmelerin bu hususu çalışanlara bildirmesi ve çalışanların da bu konudaki hassasiyeti gözeten çözümleri geliştirmelerinde yarar vardır. Bu amaçla işletmelerin çalışanların farklılıkları desteklemelerini ve desteklerini söylemlerine aktarmalarını içeren beklentilerini yazılı kurallar haline getirmelerinde ve bunları *çalışma ilkeleri ve davranış kuralları* gibi dokümanlar içerisine dâhil etmelerinde yarar görülmektedir (İnvenoa, 2018). Bu şekilde çalışana istihdam aşamasında yapılacak tebligatlarla işverenin bu yöndeki beklentileri de açık bir şekilde çalışana aktarılmış olacaktır. Bu uygulamalar, işverenin yönetim hakkından kaynaklanan (İş Kanunu, 2003) ve çalışma ortamının eşit, adil, farklılıklara değer veren ve çalışanların da birbirlerinin görüş ve değerlerine karşı duyarlı hale getiren düzenlemeler arasında yer almaktadır (İş Kanunu, 2003; Işıklı, 2012).

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Farklılıkların yönetimi konusu, hem dünyada hem de Türkiye’de önem kazanan konulardan biri haline gelmiştir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) artan farklılık ve çeşitliliği, bu ülke için farklılıkların yönetimini daha önemli kılmıştır. Bu amaçla ABD’de farklılıkların etkin bir şekilde yönetilmesine önem verilmiştir. Farklılıklar doğru yönetildiği takdirde kurumlar ve ülkeler için üretkenlik ve sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğü sağlayacağı, ABD başta olmak üzere diğer ülkeler tarafından da kabul edilmiştir. Dolayısıyla farklılıkların yönetimi anlayışının genel olarak 1990’lı yıllardan sonra etkin bir şekilde meşruiyetini kazandığı ileri sürülebilir (Green vd., 2002). Türkiye’de de kurumsallaşan birçok işletme bu anlayışı benimsemiş ve farklılıkların değerli olduğuna (tersi ayrımcılık) yönelik işyeri politikaları geliştirmiştir. Hatta bunları, çalışma ilkeleri ve davranış kuralları arasına dâhil ederek, işyerinde uyulması gereken yazılı kurallar haline getirmiştir. Araştırma kapsamında incelenen Türk Hava Yolları da sosyal medyada farklılıkları önemseyen ve farklılıklara yönelik olumlu paylaşımları destekleyen bir işletme olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda araştırmada THY’nin sosyal medyada farklılıkların yönetimine yönelik deklare ettiği ve gerek sosyal medyada gerekse de birçok çevrimiçi haber bülteninde yer alan paylaşımı ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Türk Hava Yolları sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanmakta ve bu mecralardaki takipçi sayıları, fanları ve izlenme oranları gün geçtikçe daha fazla artmaktadır (Li, 2012; Ashraf, 2015). Dolayısıyla sosyal medyanın bu artan kullanım oranları ve yaygınlığı sayesinde bireyler daha fazla etkileşime girebilmekte ve bu da THY markasının daha da güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak bazı durumlarda markanın yaptığı paylaşımlar ve aldığı kararlar da yine bu mecranın etkileşim gücü ile bir anda marka hakkında olumsuz içeriklerin paylaşıldığı bir ortam haline dönüşebilmektedir. Hatta bazı durumlarda iyi niyetli olarak yapılan bir paylaşım ya da karar, amacından saptırılarak beklenmedik bir sunumda kamuya iletilebilmektedir. Bu anlamda THY'nin çalışanlarına gönderdiği bilgilendirme notu ve bu notta alınan kararlar da sosyal medya ve diğer haber platformlarında ciddi anlamda markanın değerini ve müşteri itibarını etkileyecek bir güce ulaşmıştır.

Nitekim bu çalışmanın temel odağının da farklılıkların yönetimi olması nedeniyle, çalışma kapsamında sadece bu paylaşımda farklılıkların yönetimine yönelik kurumun yapmış olduğu paylaşım ve bunun sosyal medya platformlarındaki yansımaları içerik analizi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, işletmenin *din, etnik köken, cinsel tercih, engellilik, kültürel ve siyasi farklılıklara* önem veren paylaşımlarda bulunduğu belirlenmiştir. İşletmenin farklılıkların yönetimi uygulamalarını etki gücü yüksek olan sosyal medya hesaplarından ve şirket internet sitesinden paylaşmasının ve bu konudaki önlemlerini yazılı hale getirerek, çalışan kılavuzlarına eklemesinin ayrımcılığı daha çok engelleyebileceği düşünülmektedir. Bazı durumlarda çoğunluk içerisinde yer alan bir birey, diğer bireylere göre üstün olduğunu düşünerek küçümseyici, ayrımcı ve hakaret edici bir paylaşımda bulunabilmekte ve bu gücü de çoğunluğa dâhil olmasından almaktadır. Bu nedenle işletmelerin farklılıkları destekleyen görüşlerini yazılı hale getirmeleri ve bunları sosyal medya üzerinden kamuya deklare etmeleri, bu uygulamaların tüm çalışanlar tarafından içselleştirilerek uyulmasını kolaylaştıracaktır. Böylece öz disiplini yüksek bireyler, hem çalışma hayatına hem de topluma kazandırılabilir ve toplum ve evrensel kurullarla da karşıt olmayan bir anlayışın gelişmesi sağlanmaktadır.

Bu nedenle işletmelerin işe alma, işte tutma ve işten çıkarma faaliyetinin her birinde yüksek maliyetli davalara yol açabilecek önyargı, basmakalıp yargılar ve ayrımcılığın söz konusu olduğu olumsuz tutum ve davranışlarda bulunmaması gerekmektedir (Green vd., 2002). Bu gibi davalardan sadece çeşitli maliyetlere katlanarak kurtulmak da mümkün değildir. Bunun dışında çalışanları, kamu ve paydaşları nezdindeki kurumsal imajı ve itibarı da geri dönülemez bir şekilde zarar görebilmektedir. Dolayısıyla gelecekte işletmeye çekilecek nitelikli işgücünden de istifade edilmeyecektir. Bu nedenle özellikle iş performansı,

çalışanın moral ve motivasyonu, üretkenlik ve müşteri hizmetlerinin kalitesi gibi faktörlere önem veren işletmelerin mevcut yönetim uygulamalarını gözden geçirmelerinde ve bu uygulamaları farklılıkları içine alan bir şekilde dizayn etmelerinde yarar vardır. Sosyal medya bu anlamda işletmeler için daha fazla potansiyel çalışan ile etkileşime girmeyi sağlayan önemli bir platformdur. Bu platformun hız ve etki gücünden yararlanılması işletmelerin yararına olacaktır. Bu platformlarda sadece genel olarak bilinen farklılıklara yönelik paylaşımların dışında (ten rengi, etnik köken, toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik, cinsel yönelim, engellilik, siyasal aidiyet veya yaş gibi), günümüzde daha fazla artan farklılıklara yönelik içeriklerin üretilmesi de son derece önemlidir (mülteci, göçmen, yabancı veya diğer dezavantajlı gruplar) (Karan, 2018).

İşe alma aşamasından başlayıp işin sona ermesine kadar tüm aşamalarda insan kaynakları yönetimi uygulamalarının tüm çalışanların görüş, fikir ve farklılıklarına değer veren ve eşitliği sağlayan bir yapıda tasarlanması gerekmektedir. Dolayısıyla herhangi bir farklılığı hedef alan ayrımcılığa karşı sıfır tolerans gösterilmelidir. Bu anlayışın işyeri çalışma ilkeleri ve davranış kuralları dokümanları içerisine dâhil edilmesi yanında, aynı zamanda kurum içerisindeki çeşitli panolara, afiş ya da görsellere yerleştirilmesi de bu konudaki anlayışın tekrarını artıracak ve bu anlayışın tüm çalışanların davranışlarına yerleşmesini sağlayacaktır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda işletmelerin kurumsal sosyal medya hesaplarında farklılıkları önemseydiği ve bunu yansıtan fotoğraf, video ve metin paylaşımlarının göstergebilimsel yöntemle analiz edilmesi önerilmektedir. Bununla birlikte kurum çalışanlarının, kurumsal farklılıkların yönetimi uygulamalarına yönelik algıları ve bu algıların ilişkili olabileceği iş tatmini ve işe adanmışlık gibi tutumlar üzerindeki etkileri, ayrı bir araştırma konusu olarak önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Airporthaber (14 Haziran 2017). THY'den sosyal medya yasağı! http://www.airporthaber.com/thy-haberleri/thyden-ucucu-ekiplere-yeni-yasak.html?fb_comment_id=1751029688259299_1768447243184210, Erişim Tarihi: 20.10.2018.
- Arslan, Y. (2018). *Öğretmenlerin farklılıkların yönetimi yaklaşımlarına ilişkin algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Atasoy, Z. (2012). *Farklılıkların yönetimi: Üniversite öğrencilerinin ayrımcılık algısının öğrenci başarı düzeyine etkisi üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Ashraf, S. (10 July 2015). How the world's top 7 airlines use social media. <https://locowise.com/blog/how-the-worlds-top-7-airlines-use-social-media>, Erişim Tarihi: 30.11.2018.
- Balyer, A., & Gündüz, Y. (2010). Yönetici ve öğretmenlerin okullarında farklılıkların yönetimine ilişkin algılarının incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 32, 25-43.
- Bateman, T. S. ve Zeithaml, C. P. (1993). *Management: Function and strategy* (2nd Ed.). Homewood, IL: Irvin.

- Belloda, Ç. (2016). *Farklılıkların yönetimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Kosova – Prizren ili ilk ve ortaöğretim devlet okullarında yapılan bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Bulşu, Ç. (2017). *Farklılıkların yönetiminin örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetine etkisi: İstanbul'daki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmesi çalışanlarına yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi, Batman.
- Doğan Haber Ajansı (14 Haziran 2017). THY'den çalışanlarına 'sosyal medya' uyarısı. *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/thyden-calisanlari-sosyal-medya-uyarisi-40489091>, Erişim Tarihi: 26.11.2018.
- Esty, K., Griffin R. ve Schorr-Hirsh, M. (1995). *Workplace diversity. A managers guide to solving problems and turning diversity into a competitive advantage*. Avon, MA: Adams Media Corporation.
- Facebook (2018). <https://www.facebook.com/turkishairlinesTR/>, Erişim Tarihi: 04.11.2018.
- Gökçen, A. ve Çavuş, M. F. (2014). Farklılık yönetimiyle örgütlerde yabancılaşmanın önlenmesi: Yazınsal derleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal)*, 2(1), 525-533.
- Güler, F. N. (2012). *Farklılıkların yönetimi anlayışı çerçevesinde mobbing davranışı: Bolu ili beyaz et sektöründe bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Green, K. A., López, M., Wysocki, A., & Kepner, K. (2002). Diversity in the workplace: Benefits, challenges, and the required managerial tools. *University of Florida*, 1(4), 1-3.
- Instagram (2018). <https://www.instagram.com/turkishairlines/?hl=tr>, Erişim Tarihi: 04.11.2018.
- Işıklı, İ. (2012). *İşyeri kurallarına uymayan işçi tazminatsız çıkartılabilir mi?* <https://www.dunya.com/kose-yazisi/isyeri-kurallarına-uymayan-isci-tazminatsız-cikartılabilir-mi/13220>, Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- İnvenoa (2018). *Çalışma ilkeleri ve davranış kuralları*. <http://www.invenoa.com/doc/CP.tr.pdf>, Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- İş Kanunu (2003). *10/6/2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu*. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>, Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Johan, M. R. M., & Noor, A. Z. M. (2013). The role of corporate communication in building organization's corporate reputation: an exploratory analysis. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(12), 1230-1240.
- Karan, U. (2018). *İfade özgürlüğü: Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru el kitapları serisi – 2*. Ankara: MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri.
- Keklik, B., Kılıç, R., Yıldız, H. ve Yıldız, B. (2015). Sanal kaytarma davranışlarının örgütsel öğrenme kapasitesi üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 6(3), 129-144.
- Kızıllı, Y. (2011). *Örgütlerde farklılıkların yönetiminin örgüt iklimi üzerine etkisi ve bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kurtulmuş, M. (2014). *Farklılıkların yönetiminin öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına ve vatandaşlık davranışlarına etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Küçük, F. (2005). Kurum imajı açısından kurumsal iletişim. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(2), 45-52.
- Li, A. (29 October 2012). Top 10 Airlines with highest social media engagement this week. <https://mashable.com/2012/10/28/airlines-social-media/#16VgIXqjuqy>, Erişim Tarihi: 31.11.2018.
- Litvin, D. R. (1997). The discourse of diversity: From biology to management. *Organization*, 4(2), 187-209.
- Majidli, F. (2017). *Mobbing ile mücadelede farklılıkların yönetiminin önemi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- McGrath, J. E., Berdahl, J. L. ve Arrow, H. (1995). Traits, expectations, culture and clout: The dynamics of diversity in work groups. In S. Jackson, & M. Ruderman (Eds.), *Diversity in Work Teams* (pp. 17-45). Washington, DC: American Psychological Association.
- Monitera (2011). Sosyal medyada havayolları analizi, <https://www.slideshare.net/monitera/sosyal-medyada-havayollar-analizi>, Erişim Tarihi: 26.11.2018.
- Monitera (2018). <https://www.monitera.com/tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 01.12.2018.
- Nart, S. (2018). Sosyal medyanın iletişimdeki rolü. İçinde H. Yıldız (Ed.), *Sosyal medyanın iş yaşamındaki yeri* (ss. 261-279). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Noorzad, M. F. (2018). *Exploring the effects of diversity management on organizational climate* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Okay, A. (2005). Kurumsal iletişim ve kurum kimliği. İçinde R. Akyürek (Ed.), *Kurumsal iletişim yönetimi* (s. 1-22). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Örücü E. ve Yıldız H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: Sanal kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 99-114.
- Özel, E. K. (2014). Çalışanların Twitter kullanımının, kurum imajına etkisi: Türkiye'de bir anket çalışması. *Journal of Yasar University*, 9(35), 6138-6158.

- Öztürk, E. (14 Haziran 2017) <https://www.teknolojioku.com/sosyal-medya/thyden-calisanlarina-sosyal-medya-yasagi-5a28fcad18e540630d1e0ef4>, Erişim Tarihi: 19.07.2018.
- Point, S. ve Singh, V. (2003). Defining and dimensionalising diversity: Evidence from corporate websites across Europe. *European Management Journal*, 21(6), 750-761.
- Purtaş, S. (2018). *Farklılıkların yönetiminin, kurumsal itibar ve işletme performansı üzerine etkileri: Kahramanmaraş tekstil sektöründe bir alan araştırması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Sabah Gazetesi (15 Haziran 2017). <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/06/15/hostesim-demek-yasak>. *Sabah Gazetesi*, Erişim Tarihi: 23.11.2018.
- Seymen, O. A. (2005). Örgütlerde kültürel çeşitlilik olgusu, boyutları ve etkin yönetimi konusunda farklı yaklaşımlar: Yazımsal bir derleme. *İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 16(50), 3-23.
- Skytrax (2015). The world's top 100 airlines 2015. <https://www.worldairlineawards.com/the-worlds-top-100-airlines-2015/>, Erişim Tarihi: 30.11.2018.
- Sonnenschein, W. (1999). *The diversity toolkit: How you can build and benefit from a diverse workforce*. New York: McGraw Hill Professional.
- Sophia van Zyl, A. (2009). The impact of Social Networking 2.0 on organisations. *The Electronic Library*, 27(6), 906-918.
- Sosyal Medya Kulübü (01 Kasım 2012). THY sosyal medya kullanımında ilk 10 içinde. <http://sosyalmedyakulubu.com.tr/sosyalmedya/thy-sosyal-medya-kullaniminda-ilk-10-icinde.html/>, Erişim Tarihi: 26.11.2018.
- Sürgevil, O. (2008). *Farklılık ve işgücü farklılıklarının yönetimine analitik bir yaklaşım* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Sürgevil, O. ve Budak, G. (2008). İşletmelerin farklılıkların yönetimi anlayışına yaklaşım tarzlarının saptanmasına yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(4), 65-96.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Toksa, H. (2012). *Farklılıkların yönetiminde liderin hareket seçeneklerinin, grup performansı üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Türesin Tetik, H. (2018). Sosyal medyanın iletişimdeki rolü. İçinde H. Yıldız (Ed.), *Sosyal medyanın iş yaşamındaki yeri* (ss. 317-339). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Türk Hava Yolları (2018a). <https://www.turkishairlines.com/tr-tr/basin-odasi/hakkimizda/>, Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Türk Hava Yolları (2018b). <https://turkishairlines.ssl.cdn.sdlmedia.com/636727799448322866PB.pdf>, Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). *Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti* (26. md.). Kanun No: 2709.
- Twitter (2018). https://twitter.com/tk_tr, Erişim Tarihi: 04.11.2018.
- Usta, Ö. Ç. (2018). *İşletmelerde farklılıkların yönetimi ve işten ayrılma niyetine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, B. ve Yıldız, H. (2015). İş yaşamındaki sanal kaytarma davranışlarının hukuki yönden incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1-17.
- Yıldız, H. ve Tani, E. (2018). Diversity management on social media: The case of Turkish Airlines. *1st International EMI Entrepreneurship Social Sciences Congress Abstract E-Book* (p. 86), 27-29 April 2018, Lefkoşa, Cyprus.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Dilber, F. (2019). “Yüz Yüze Oy Toplama (Canvassing) Uygulamasının Seçmenler Üzerine Etkileri: Karaman İli Seçmenleri Üzerine Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1114-1135
Geliş Tarihi / Received Date: 12.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 02.01.2019

Araştırma Makalesi

YÜZ YÜZE OY TOPLAMA (CANVASSING) UYGULAMASININ SEÇMENLER ÜZERİNE ETKİLERİ: KARAMAN İLİ SEÇMENLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Fadime DİLBER

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

fdilber@kmu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0935-2593

Öz

Ülkemizde ve dünyada siyasi partiler, genel ve yerel seçimlerde seçmenleri tercihlerini etkileyerek kendilerine oy vermelerini ve desteklemeleri için birçok siyasal kampanyalar yürütmektedirler. Siyasiler, bu kampanyalarla seçmenleri ikna ederek kendilerine oy vermelerini sağlamayı amaçlamaktadırlar. Siyasal kampanyalar, siyasi partiler ve siyasiler açısından seçmenlerle iletişim kurmaları, kendilerini tanıtmaları ve oy almalarına yönelik çabaları kapsamaktadır. Siyasal kampanyalardan yüz yüze oy toplama tekniği olan canvassing uygulaması giderek yaygınlaşmakta ve seçmeni oy vermeye daha fazla ikna edebilmektedir. Çalışmamızda, Karaman ili merkezinde yaşayan, rastlantısal olarak seçilen 400 seçmenle yapılan yüz yüze anket uygulaması yapıldı. Bu verilerden elde edilen analize göre; yüz yüze oy toplama tekniği canvassing uygulamasının cinsiyet değişkenlerine göre; kadın ve erkek seçmenlerin siyasal sempatanlığı artırdığını; 61 yaş ve üstü seçmenlerin, yüz yüze oy toplama tekniğinden çok etkilendiğini ve siyasal olarak ikna olduklarını; eğitim ve gelir düzeyi düşük seçmenlerin diğer değişkenlere göre yüz yüze oy toplama tekniğinden daha fazla etkilendiğini söyleyebiliriz. Siyasiler açısından seçim kampanyalarında yüz yüze oy toplama tekniği canvassing uygulaması bu model çalışmada Karaman ili seçmenini etkilediğini ortaya koymakta ve siyasi partiler ve siyasilerin, hedef seçmenlerini belirlemede önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Canvassing, Seçmen, Yüz Yüze iletişim, Seçim Kampanyaları.

THE EFFECTS OF FACE-TO-FACE VOTE GARNERING (CANVASSING) IMPLEMENTATION ON THE ELECTORATES: A RESEARCH ON THE ELECTORATES IN THE CITY OF KARAMAN

Abstract

In our country and the world, political parties carry out various political campaigns to influence electorates' preferences to vote for and support the political parties themselves in national and local elections. The politicians aim to convince electorates to vote for them through these campaigns. Political campaigns encompass efforts of political parties and politicians to enable them to communicate with voters, introduce themselves and garner votes. Canvassing, one of the political campaign implementations, is a face-to-face vote garnering technique that is becoming increasingly widespread and can enable campaigners to convince more electorates to vote for themselves. In our study, a randomly selected electorates of 400 living in the city centre of Karaman were face-to-face surveyed. Analysis of the data reveals that face-to-face vote garnering technique, namely canvassing implementation increases, by gender, male and female electorates' political sympathy; electorates aged 61 or more are highly influenced by the technique of garnering votes face-to-face and are politically convinced; we can say that electorates with low levels of education and income, by a varying extent, are more affected by face-to-face vote garnering technique. As far as politicians are concerned, in the model study

face-to-face vote garnering technique, namely canvassing implementation in election campaigns appears to affect the electorates in the city of Karaman, and it can be said that canvassing is instrumental for political parties and politicians to determine their target electorates.

Keywords: Canvassing, Electorate, Face-to-Face Communication, Election Campaigns.

1. GİRİŞ

Demokratik toplumların en belirgin özelliği, yönetimde halkın söz sahibi olmasıdır. Halkın demokratik iradesi ya doğrudan tüm kararlar bizzat halk tarafından alınarak, ya temsili olarak halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla, ya da yarı doğrudan olarak seçimle gelen yöneticilerle birlikte gerekli durumlarda halkın iradesini referandumla belirtmesiyle ortaya konulabilmektedir (Tunç, 2008: 117).

Günümüzde, siyasi partilerin ve siyasilerin yönetime gelmeleri için yapılan siyasal kampanyalar, yöntem ve uygulama teknikleri geliştirerek ve değiştirerek yeni anlayışlar katarak önem kazanmaya devam etmektedir. Yüz yüze iletişimin her alanda olduğu gibi siyasal kampanyalarında başarıya ulaşmasında etkili olabilmektedir. Seçim kampanyaları, seçmenlerle sosyal bir etkileşim yaratarak, siyasilerin ve seçmenlerin görüşlerinin paylaşılmasını ve siyasal iletişimde farkındalığın artmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan seçim kampanyalarında yüz-yüze iletişim tekniği olarak canvassing çalışmalarına önem verilmektedir.

Seçimler sırasında kullanılan bilgilerin önemli bir gövdesi de “siyasal kampanya”lardır. Yönetenler ve yönetilenler arasında etki-bilgi akışını diğer deyişle iletişimi sağlayan çağdaş demokrasilerde yaşamsal bir öneme sahiptirler. Siyasal kampanyalar etki-bilgi akışını gerçekleştirmelerine olanak sağlayan son derece işlevsel bir araç olarak görülmektedir (Uztuğ, 1999: 19).

Siyasal seçim kampanyalarının temel hedefi, seçmenlerle iletişimi geliştirmek ve siyasal partiler ile adaylara verilecek oyların sayısını artırmaktır. Bu hedefi gerçekleştirmek için, seçim sürecinin sonuna kadar kampanyalar iki özel amaç izlemektedir. Birincisi, parti veya adayın üstünlüğü için seçmen tercihlerini etkilemeye çalışmak, ikincisi ise seçim gününde kendi taraftarlarının daha çok oy vermesini sağlamaktır (Kalender, 2007: 144).

Son 20 yılda, başarılı bir seçim kampanyası büyük ölçüde yayın ortamının başarılı bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Sonuç olarak, medya uzmanları çoğu politikacı ekibinin bir parçasıdır ve stratejileri seçim sonuçlarının belirlenmesine yardımcı olur. Genellikle temalar veya "görüntüler" konulardan daha önemlidir. Kitle iletişim ikna teknikleri burada, sosyal bilimler araştırmalarından alınan teoriler ve son devlet ve ulusal kampanyalardan örnekler ile ele alınmıştır. Kitle iletişim reklamcılığı seçim maliyetlerini artırmasına rağmen, ne kamuoyunun, ne politikacıların ne de bağışçıların kampanya maliyetlerine gerçekten bir tavan

yerleştirmek istemedikleri sonucuna varılmıştır. Medya kampanyalarına yerleştirilmesi muhtemel olan yanıltmalara karşı da önlemler alınmamaktadır (Nimmo, 1970: 214).

Siyasal kampanyalar “pazarlama, finans, siyaset ve teknolojinin bir arada kullanıldığı, kampanyası yapılan siyasi olgu/aday/partiyi desteklemek amacıyla ikna edici iletişimin siyasal iletişim araçları ile kullanıldığı, hem kampanya süresi hem de sonrasında davranış değişikliğinin yanı sıra insanlarda politik aydınlanma ve bilinçlenme yaratan kapsamlı ve profesyonel faaliyetler” olarak açıklanabilir. Siyasal kampanyalar, temel olarak “ikna edici iletişimin bir parçası olarak, insanların davranışlarını etkilemeye çalışmaktadır” (Nimmo, 2001: 42: akt., Erer, 2012: 95).

Siyasal kampanyalar özel amaçlarına göre, seçmenleri ikna etmeye veya harekete geçirip oy vermeye ya da her ikisine yönelik planlanıp organize edilebilir. İkna edici kampanyalar parti bağlılığı az olan veya hiç olmayan seçmenlere odaklanıp oylarını almaya çalışırken, harekete geçirici kampanyalar taraftarları tanımaya ve onların mümkün olduğunca oy vermelerini sağlamaya yönelik etkili bir organizasyon yapmaya yoğunlaşmaktadır (Kalender, 2007: 144)

Siyasi partilere göre hedef kitle, oy kullanma durumunda olan kişilerdir. Siyasal iletişim kampanyalarında, oy verecek seçmenler farklı kimlikleri temsil etmektedir. Bu sebeple kampanya süresince kullanılacak olan argümanlar farklı seçmen kitlelerine göre belirlenmeli, ortalama bir program benimsenip tüm seçmene genel olarak seslenilmelidir. Siyasi partiler hedef kitlelerini belirlerken, coğrafik durum, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörleri dikkate alınmalı, seçmenler; kadınlar, gençler, çiftçiler gibi alt gruplara ayrılarak hedef kitleye yönelik stratejiler oluşturulmalıdır (Işık, 2000: 65).

Siyasal partiler ve adayların, seçmenleri harekete geçirmek ve oy vermelerini sağlamak için canvassing tekniklerine giderek daha çok önem verdikleri sıklıkla dile getirilmektedir. Özellikle ABD’deki seçim kampanyalarında, seçmenleri harekete geçirmede kitle pazarlamasına dayalı tekniklerin giderek arttığı vurgulanmaktadır (Kalender, 2007: 145)

Seçim kampanyaları, seçmenin, vatandaşların dikkatini politikalara doğru çevirmekte, bu arada sapan tercihleri politik kuşatmasıyla uygun hale getirmektedir. Ayrıca kampanyalar, bir sosyal etkileşim sürecini harekete geçirmede siyasal uyarıcılar olarak görev yapmakta ve sonuçta seçmenin içinde bulunabileceği karışıklık üzerinde etkili olmaktadır (Kalender, 2005: 81).

Seçim kampanyalarında hedef kitlenin belirlenmesi, siyasi partinin oy oranını artırmak için seçmeni ikna edecek mesaj kanallarını bulmasında yardımcı olmaktadır. Seçim kampanyasında iletilecek mesaj kadar, mesajın hangi kanalla iletileceği de önemli yer tutmaktadır (Topuz, 1991: 80).

Yüz yüze oy toplama tekniğinin her siyasal iletişim aracı gibi başarılı olabilmesi için

güçlü bir organizasyon ve iyi bir planlamaya sahip olması gerekir. (Green ve Gerber 2008: 33). Seçim kampanyaları yalnızca seçmen tercihlerini değiştirmez ya da tutumları pekiştirmez aynı zamanda seçmenleri oy vermeye ve kampanyaya yardımcı olmaya da güdüler; kampanyalar görüşlerin tartışılmasını, aralarındaki farklılığın seçmenlerce ayırt edilmesini sağlar ve yeni aday ya da liderleri tanıtarak onları meşrulaştırır (Uztuğ, 1999: 20).

Siyasal seçim kampanyalarının amaç ve fonksiyonları siyasal kampanyaların bilgilendirme, ikna etme ve kamuoyu oluşturma olmak üzere üç temel amacı bulunmaktadır. Bir seçim kampanyasında seçmenlere; partiler, adaylar, uygulanan ve uygulanması gereken politikalar, gündemdeki konular hakkında, aday ve partilerin tutumları ve muhalefet partilerinin yaptıkları olumlu ve olumsuz faaliyetler gibi konularda bilgiler verilmekte ve seçmenlerin tercihlerini yön verilmektedir (Kalender, 2005: 81-82).

Siyasal seçim kampanyalarının seçmen tercihi üzerindeki etkilerinin, ilk dönem araştırmalarında düşük olmasına rağmen giderek artan bir önem taşıdığı belirtilebilir. Günümüzde kitle iletişim araçlarının, bireysel temasın ve diğer teknolojilerin yaygın olarak kullanılmasıyla, siyasal seçim kampanyalarının seçmen tercihi üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir. Başarılı bir kampanya ve ikna stratejilerinin kullanılması, seçmen davranışının iyi tahlil edilmesi, en azından geç karar veren, kararsız, yüzergezer seçmenlerin değişiminde etkili olmaktadır (Kalender, 2005: 89-90).

Lerbinger, daha sık partilerin, partilerin faaliyet gösterdiği sosyo-politik ortamdan kaynaklanan sorunlara ve kaygılara cevap vermek için, genellikle siyasal iletişim içinde, seçim kampanyalarını işaret etmektedir. Parti kampanyalarının rolünün görevlerini ve sorumluluklarını ifade eder ve öncelikli seçmenlerle (çıkar grupları, medya ve hükümet) ilgilenme yaklaşımlarını inceler (Lerbinger, 2006: 60). Yüz yüze iletişim maksimum bilgi geçişini sağlamaktadır. Sözel mesajın yanında ayrıca, görünüm, giysiler ve vücut dili, kişisel tutum ve karakteristik özellikleri de yansıtarak kişi hakkında bilgiler vermektedir. Yüz yüze iletişim kişinin dinleme yeteneğini de geliştirmektedir (Lerbinger, 2006: 61).

Siyasal kampanyalarda kişilerarası iletişim, kişilerarası iletişim etkileşimsel bir süreçtir. Siyasal kampanyalar da siyasal aday ve seçmenlerin birbirleriyle sürekli etkileşimde olduğu; bu etkileşimin çift taraflı değişim veya süreklilik yarattığı bir süreçtir. Seçmenler hem kendi aralarında hem siyasi parti gönüllüleri, çalışanları ile hem de siyasal aday ile aralarında kişilerarası iletişim kurmaktadır. Adaylar ise temsilcileriyle beraber, özel etkinlik ve toplantılarla, hem taraftar kazanmak hem de mali destek sağlamak adına da kişilerarası iletişim yöntemlerine başvurumaktadırlar (Erer, 2012: 49).

Yüz yüze oy toplama yöntemi, seçim kampanyaları sürecinde aday adına özel görevli ve parti gönüllülerinin kapı kapı dolaşarak temsil ettikleri kişinin veya partinin programını anlatmalarınıdır. Bu uygulamaya “canvassing”, gönüllü görevlilere ise “canvasser” ismi verilmektedir (Kalender, 2005: 104).

Canvassing uygulama biçimleri kendi aralarında karşılaştırıldığında, birbirlerine oranla bazı üstünlük ve zayıflıklara sahiptir. Kapı kapı oy toplama biçimi (canvassing) yüz yüze iletişimle gerçekleştirildiğinden, seçmenle daha içten diyalog kurma imkânı tanımaktadır. Bu canvassing biçiminde adaylar veya onların temsilcilerine seçmenler soru sorabilmekte, çalışmalarına ilgili bilgiler alabilmektedir. Seçmenlerle yüz yüze iletişim ile gerçekleştirilen bu teknik, yüz yüze olabildiği gibi, teknolojik yollarla da gerçekleşmektedir. Kapı kapı canvassing adayın hedef kitlesiyle yüz yüze tanışmasına ve kendisinin iyi bir insan olduğunu göstermesine imkân sağlaması açısından önem taşımaktadır. Ancak yüksek maliyet gerektirmesi, nitelikli canvasser bulma zorluğu ve ayrıntılı planlama ve uygulama yapma zorunluluğu gibi nedenlerle kapı kapı canvassing, telefon canvassingine oranla dezavantajlara sahiptir (Kalender, 2007: 146).

Siyasal kampanyalarda genelde dört temel iletişim biçimi vardır: elektronik medya, basılı medya, görsel medya ve kişisel iletişim. Bu kampanyada işin önemli kısmı hedef seçmene ulaşmak için en uygun iletişim karmasının planlanmasıdır. Bir diğer önemli süreç ise kişilerarası iletişimin başka bir deyişle kişisel iletişimin, zaman sınırlaması, hangi hedef kitle ile ne zaman görüşmelerin yapılacağına karar verilmesi önem arz etmektedir. Zor olmasına karşın çok etkili olabilen bu iletişim biçimi iyi planlandığında oldukça başarılı sonuçlar getirebilmektedir (Trent, Freidenberg ve Denton, 2011: 298).

Siyasal iletişimde iletişim türleri ve araçları ise kabul sürecini farklı biçimlerde etkilemektedir. İknada en başarılı tür yüz yüze iletişimdir. Yüz yüze iletişimle beslenen, pekiştirilen değer, beklenti ve tutumların son derece güçlü ve dirençli oldukları da gözlenmektedir. Siyasal iletiler, diğer seçim kampanya araçlarıyla iletilmesi yeterli olmadığından, kanaat önderleri de devreye sokularak, yüz yüze iletişimle desteklenmelidir. (Anık, 2000: 245). Yüz yüze iletişim yönteminin kullanıldığı faaliyet alanları seçim büroları, ev ve kahvehane toplantıları, yardım toplantıları, anma günleri, kermesler, internet mesajları, mitingler, yıl dönümleri, dış geziler sayılabilir (Anık, 2000: 255; Aziz, 2007: 48).

Seçimlerde yoğun olarak kullanılan yüz yüze iletişim, daha etkili olmaktadır. Çünkü bu iletişim türünün en önemli özelliği adayların ya da aday adına özel görevlilerin kapı kapı dolaşarak evlerde, kahvelerde, sokaklarda, çarşıda, pazarda adayların veya partinin görüşlerini anlatmalarınıdır. Bu dolaşma sırasında insanlarla birebir iletişim kurarak tepkilerini ölçebilmekte, buna göre durum değerlendirmesi yapmaktadırlar. Bu teknikteki ev gezmeleri

için seçmen listelerinden veya telefon rehberlerinden adresler bulunmakta, yeterli gönüllünün bulunmadığı durumlarda telefonla arama yöntemi kullanılmaktadır (Kalender, 2005: 103).

Yüz yüze oy toplarken başarıya ulaşmak için öncelikle görüşülecek hedef kitlenin iyi belirlenmesi ve özellikle henüz hangi partiye oy vereceğine karar vermemiş kişilerin hedef alınması gerekir. Hedef belirleme dışında, yüz yüze görüşme yapacak kişilerin, hedef kitledeki bireylerin dikkatini çekebilmesi bakımından partiyi ve adayı tanıtabilecek gönüllüleri toplama ve bu gönüllülerin iyi bir eğitim almaları önemlidir. Kapıda karşılayacak kişi toplumun her kesiminden olabilir. Herkesin beklentisi ve duymak istediği ayrı ayrıdır (Özsoy, 2009: 177).

Türkiye’de seçim kampanyalarında partiler adaylarının özelliklerine göre yüz yüze iletişim ile seçmen kitlesinin bu adayları tanımasını ve onlara güven duymasını sağlamaya çalışır. Bu bakımdan partiler adaylarının niteliklerine göre doğrudan iletişim yönteminde de farklı iletişim teknikleri belirleyebilir (Aziz, 2007: 111).

Adayların ve partililerin halkın arasına girerek doğrudan seçmenle ilişki kurması seçim kampanyasının başarısı için etkili bir yöntemdir. Seçmen ziyaretleri siyasi, partilerin oy oranlarını artırmak amacıyla seçmenlerle karşılıklı görüşmek, konuşmak esasına dayanır (Tan, 2002: 61). Kampanya süresi boyunca yoğun olarak gerçekleştirilen faaliyetlerden biri olan seçmen ziyaretleri, partililere, seçmenlerin istekleri ve beklentileri hakkında bilgi verirken, seçmenlere de adayı daha yakından tanıma olanağı sağlar (Gürbüz-İnal, 2004: 65).

Refah Partisi zamanında başlayan ev gezmeleri, bayanların aktif katılımıyla başlamış ve kapı kapı dolaşarak yürütülmüştür (Beşli ve Özbay, 2010: 93).

Siyasal iletişimde yüz yüze iletişimin temel amacı, verimli bir iletişim kurup, parti-aday ile seçmenler arasında olumlu beşeri ilişkiler yaratmak ve adayın faaliyetleri hakkında seçmenlere bilgi vererek olumlu bir imaj yaratmaktır. Bu etkiyi yaratan faktörler; karşılaşılan kişinin beden dilinden kullandığı kelimelere, kişinin taşıdığı aksesuarlardan içinde bulunduğu fiziksel ortamın nesnelere kadar geniş bir dağılım göstermektedir. Yani adayın dış görünüşü, yarattığı izlenim gibi bütün bu faktörlerin bileşkesi aday hakkında seçmen algılayışında önemli bir yer bulmakta ve aday söz konusu çerçeve içinde yorumlanmaktadır (Balcı, 2003: 153).

Yüz yüze iletişim tekniğini seçim kampanyalarında aday ya da kampanya hakkında haber akışının zayıf olduğu zamanlarda ve az tanınan adaylar için önemli bir iletişim olduğu, seçmenlerin oy verme ve siyasal toplumsallaşma süreci grup ilişkilerinin içinde biçimlenmektedir (Uztuğ, 1999: 108).

Seçmenle doğrudan iletişim kurmanın yani yüz yüze iletişimin birçok açıdan yararı vardır ve seçmen üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu yararları şu şekilde ifade mümkündür (Devran, 2004: 213–214):

1. Seçmenlerle doğrudan iletişim kurmak, kampanya iletişimi açısından farklı bir algı düzeyine getirmektedir. Seçmenle konuşan gönüllü bir üye ile posta kutusuna bırakılan el ilanı veya broşürlerin etkileri birbirinden farklı olmaktadır.
2. Yüz yüze iletişimde, seçmenin de kendi görüşlerini açıklamasına ve endişelerini dile getirmesine imkan sağlanmaktadır. Bu tür iletişimle seçmenin kendi görüşlerini açıklamasına ve endişelerini dile getirmesine imkân sağlamaktadır.
3. Yüz yüze adayın veya gönüllü kişinin fiziki yapısı, vücut dili, ses tonu ve hareketi, seçmenin ikna edilmesi surecine yardımcı olabilir.
4. Yüz yüze iletişim kampanyalara daha çok insani bir boyut katmakta, seçmenler, adayları kendi karşılarında gördükleri zaman kendilerinin önemsendiğini hissedebilir ve daha iyi bir biçimde adaylarla iletişim içerisine girebilir.
5. Yüz yüze iletişim kurmak için alan çalışmasının maliyeti oldukça yüksektir ancak gönüllü çalışanlar sayesinde maliyet azalmakta, mesajları doğru seçmene iletebilmektedir. Çünkü her bir semt veya mahallenin seçim konsepti ve öncelikleri farklı olduğu için gönüllüler tarayacakları mahallenin yapısını dikkate alarak seçmenle iletişim kurma avantajına sahip olacaklardır.
6. Yüz yüze iletişim kurmak amacıyla gerçekleştirilen alan çalışmaları seçimde daha büyük coşku yaratabilir, medyanın ilgisini daha fazla çekebilir ve kampanyaya daha çok maddi yardım sağlanmasına katkıda bulunabilir.

Yüz yüze oy toplama yönteminin seçmen üzerindeki etkisi canvassing uygulamasının seçmen davranışı üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik çalışmaların 1970'li yıllarda artmaya başladığı görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra yoğunluk kazanan bu çalışmalar, araştırmacının kendisi veya çeşitli gruplar tarafından yürütülen canvassing uygulamalarını değerlendirmeye odaklanmaktadır (Kalender, 2007: 149). Özellikle siyasal kampanyaların profesyonelleştiği ABD'de canvassing araştırmaları oldukça fazladır (Green ve Gerber, 2008: 36).

Yüz yüze etkileşim sonucunda seçmenlerin oy kullanım oranlarını arttırdığını, kişisel temasın yapılan telefon görüşmeleri ve gönderilen mesajlardan oy katılımını arttırmada daha etkin olduğunu belirtmişlerdir (Gerber ve Green, 2000: 661). Yüz yüze etkileşim politikayı harekete geçirmekte ve seçmenlerin siyasal hayata bireysel katılımını sağlamaktadır. Seçmenin demografik özellikleri (sınıf, yaş, eğitim, cinsiyet, meslek, gelir gibi) oy verme davranışını etkilemektedir (Kalaycıoğlu, 1993: 252-266).

Yüz-yüze sosyal ilişkiler sosyal etkileşimin şiddetini artırmaktadır. Böylece etkileme ve uyma davranışı daha kuvvetli olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2010: 86-87).

Politik olarak aktif sosyal ilişkilere entegrasyonu, kampanya çabalarına maruz kalma ve en az bir örgütle ilişki kurmanın önemli ölçüde arttığını” düşünmekte ve Latinlerin seçmenlerin yüksek seviyelerde katılabilme olasılığı kapı kapı canvassingle oy vermeye mobilize edilebilirler. Seçmenlerin etnik yönleri ve partizanlıklarını ön plana çıkartarak seçmen katılımı üzerinde büyük bir etkisinin olacağı sonucuna ulaşmıştır (Michelson, 2003: 247-248).

Kapıdan kapıya kapı açma canvassing uygulamasıyla genel katılım oranını yaklaşık % 6 artırdığı, seçim kampanya çabalarının katılımı çarpıcı bir şekilde artırdığını görüyoruz. canvassing uygulaması minimal olarak göz önüne alındığında, bu etkilerin büyüklüğü oldukça çarpıcıdır. bu çalışma doğrultusunda, akademisyenler, katılım oranlarının vatandaşın siyasete olan ilgisi, partizan ekleri, siyasi etkinlik duyguları ve yurttaşlık yükümlülüğü duygusu ile değiştiğine dikkat çekiyor. Bu sosyal-psikolojik yönelimler, yaş, eğitim ve ırk gibi kişisel özelliklerle şekillenir. Kısacası, kişisel özellikleri vurgularken, diğeri politik ortamın önemine odaklanır, siyasi katılımı önemli artış olmaktadır (Gerber, Green, 1999: 10939–10942).

Türkiye’de parti bağlılığının en keskin, en güçlü ve en kalıcı biçimde tesis edilebileceği faaliyet biçimi yüz yüze ilişkilidir. Birincil ilişkilerin geliştirilmesiyle gerçekleştirilen bu faaliyet partiye, seçmenin duygusal bağlılığını temin etmektedir. Bu tür ilişkiler kurulurken partinin propaganda ve tanıtımını yapmaktan ziyade, arkadaşlık, dostluk, akrabalık, komşuluk vs. gibi birincil ilişkileri tesis eden geliştiren, güçlendiren ve sürekli kılan teknikler kullanılmalıdır (Amık, 2000: 254).

Siyasal iletişim seçmenlerin bilgi ve bilinç düzeyini artıran en önemli etkenlerden bir tanesidir. Yüz yüze direkt iletişim birçok bakımdan özel bir öneme sahiptir. Türkiye’de de geçmiş yıllarda yüz yüze diyalog yöntemini seçen Refah Partisi hem yerel hem de genel seçimlerinde(1997) kullanarak başarılı sonuçlar elde ettiği bilinmektedir. Yüz yüze iletişim tekniği canvassing uygulamasının başarılı ve etkili bir yöntem olabilmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralanabilir;

- Seçmenlerin kendilerine değer verildiği şeklindeki algılamaları,
- Mesajların direkt olarak adrese ulaşması,
- Seçmenlere daha fazla zaman ayrılması,
- İkna metodunun kullanılabilmesi,
- İnteraktifliğin sağlanabilmesi,
- Sözel mesajın yanında duygusal mesajında iletişime dahil edilmesi, (Polat, Gürbüz ve İnal, 2004: 82-83).

Yüz yüze iletişim tekniklerini kullanacak kişiler siyasi partinin seçmene en yakın uzantıları olduğu için büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca liderlik özelliği olan kişiler, çevrelerinde insanları toplayabilen, sözlerine itibar edilen v.s. kişiler olmaları gerekmektedir. Bu nedenle titiz biçimde eğitilmesi ve yetiştirilmesi gereken kişiler de bunlardır. Parti kişiliği ve kimliği büyük ölçüde, partinin yüz yüze ilişkilerini yürüten insanların kişiliği ve kimliği ile özdeşleştirileceği için, bu kişilerin oldukça tafsilatlı ve kapsamlı bir eğitimden geçirilmeleri önem arz etmektedir (Anık, 2000: 255).

Seçim kampanyalarında canvassing çalışmaları etkili bir yöntem olmasına rağmen etkisinin hangi düzeyde olduğu konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya konmuştur. Yapılan araştırmalarda bu çalışmaların daha çok seçmeni seçimlere katılım konusunda hareketlendirdiği sonucuna varılmıştır. Ancak bazı araştırmalarda ikna etkisinin de olduğu görülmüştür. Dolayısıyla sosyal ilişkilerin seçmenlerin oy tercihinde önemli bir etken olduğu ülkemizde bu çalışmaların ikna etkisinin etkin olabileceği düşünülebilir (Güllüpnar, 2012: 82).

2. YÖNTEM

Bu bölümünde, araştırmanın uygulama kısmında kullanılmış olan anket soruları, araştırma soruları, örneklem, veri toplama teknikleri ve araştırma bulguları üzerine uygulanan istatistik teknikleri incelenmiştir. İlgili literatür taraması yapılarak birinci bölüm oluşturulmuştur. Hazırlanan anket, Karaman İli merkezinde ikamet eden ve seçmen olma şartını taşıyan katılımcılara uygulanmasıyla oluşturulan bu bölüm; seçim kampanyalarında kullanılan yüz yüze oy toplama tekniği canvassing uygulamasının seçmen tercihinin etkilerini ortaya koyma adına yapılan çalışmadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı günümüzde teknolojik gelişmelerin yanında seçmenleri oy vermeye ve kendi siyasi görüşleri etrafında toplamayı hedefleyen siyasilerin, son dönemlerde yüz yüze görüşmelerin daha etkili olduğu düşüncesiyle seçmenleri oy vermeye ikna yöntemi olarak canvassing uygulamasına yöneldikleri görülmektedir.

Konu ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar aşağıda verilmiştir:

- Çavuşoğlu ve Pekkaya (2015). Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği, çalışmada Siyasal partilerin icraatlarının kabul görmesi ve geniş kitleler tarafından desteklenmesi için etkili propaganda araçlarını kullanması önemini korumaktadır. Bu çalışmanın amacı, siyasal propaganda araçlarından hangilerinin ne ölçüde seçmen tercihi üzerine etkisinin olduğunu ortaya koymak ve bu etkilenmenin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir.

•Güllüpunar (2012) Seçim Kampanyalarında Yüz-yüze İletişim Tekniği Olarak Canvassing; 2011 Seçim Kampanyaları Bağlamında Gümüşhane Araştırması, Seçim kampanyalarında canvassing uygulamalarının etkileri konusunda çok sayıda araştırma yapılmış ve bu çalışmalarda canvassing tekniğinin seçimlere katılım ve seçmen iknası gibi etkilerinin olduğu üzerinde durulmuştur. canvassing tekniği ile ilgili olarak etki, uygulama ve imaj olmak üzere üç faktör belirlenmiştir. canvassing tekniğinin seçmen tercihleri açısından seçim kampanyaları sürecinde etkili bir unsur olduğu sonucuna varılmıştır.

•Aydın Kılıç, (2012). Seçmenlerin Oy Verme Davranışında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara örneği. Araştırma aynı zamanda seçmenlerin tercihlerinde etkili olan parti ve aday imajlarını oluşturan unsurlar arasından hangilerinin en önemli olduğunu da göstermektedir. Tüm bunların belirlenmesi yürütülecek siyasal kampanyayı amacına ulaşabilmesi için doğru stratejinin planlanabilmesi ve kampanyanın başarılı olabilmesi için önem taşımaktadır

•Kalender, (2007). Siyasal İletişim Tekniği Olarak Canvassing ve Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkileri, Canvassing ile ilgili araştırmalardan ortaya çıkan önemli sonuçlardan bir diğeri de, başarılı bir canvassing için iyi bir organizasyona gerek duyulduğudur. Canvassingin tüm uygulama biçimlerinde hedef kitle iyi planlanmalı, canvasserlerin bir takım olumlu nitelikler taşıma sına özen gösterilmelidir. Araştırmalar; partilerin hedef kitlelerini planlarken kendi yandaşlarını, sosyal ilişkileri yüksek olan bireyleri, daha partizan ve bölgede uzun süre ikamet eden seçmenleri dikkate aldıklarını göstermektedir.

Bu çalışmamızda bu uygulamanın seçmenlerin tercihlerini ne derece etkili olduğunu ortaya koymak amacıyla model bir çalışma olmasındır.

2.2. Araştırma Evreni (Nüfus) ve Örneklemi

Alan araştırması katılımcılarla yüz yüze anket uygulamasıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS istatistik program kullanılarak elektronik ortamda işlenmiştir. Bu veriler ışığında Karaman İli merkez seçmenine gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda veriler elde edilmiştir.

2.3. Uygulama ve Veri Toplama Aracı:

Karaman İli merkez seçmenine alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçiminde rastlantısal örneklem metodu kullanılmıştır. Seçmenlere, yüz yüze anket uygulaması yapılmış ve ön inceleme sonucunda 400 anket analiz için uygun görülmüştür. Anket soruları 5'li Likert ölçeği tipi ve kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ortaya koyacak sorulardan meydana gelmektedir. 5'li Likert ölçeğinde, Hiç Etkilemez (1), Etkilemez (2), Fikrim Yok (3), (4), Etkiler (5) Kesinlikle Etkiler

Aralıklarında cevaplar alınmıştır. Seçimlerde bir seçmen olarak hangi nedenle oy verdiklerini ölçmek için ise ikinci ölçeğimiz Hiç Katılmıyorum(1), Katılmıyorum(2), Fikrim Yok (3), Katılıyorum(4), Kesinlikle Katılıyorum(5).

Araştırmada uygulamaya koyduğumuz anketin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı ile test edilmiştir. Cronbach Alpha değerinin 0.5 üstünde olmasının ölçme aracının güvenilirliği için yeterli düşüncesi genel kabul görmüştür. Araştırmada, Cronbach Alpha katsayılarının değeri birinci grup sorular için 0. ,888 ve ikinci grup sorular için 0. ,790 olarak belirlenmiştir.

Araştırma Soruları

H1: Yüz yüze oy toplama tekniği olan canvassing uygulaması seçmen tercihinde etkili midir?

H2: Yüz yüze oy toplama tekniği olan canvassing uygulaması seçmen tercihinde demografik değişkenlere göre değişiklik gösterir mi?

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına baktığımızda % 47.8’ni kadın seçmenler ve %52.2’si erkek seçmenlerden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan seçmenlerin yaş dağılımı % 18.8’i 18- 30 yaş aralığında, % 40.2’i 31-45 yaş aralığında, % 31.0’i 46-60 yaş aralığında, %10.0’u 61 ve üstü yaş aralığındadır.

Araştırmaya katılan seçmenlerin eğitim durumları % 2.0’si eğitimsiz, % 12.2’si ilkokul, % 26.0’sı ortaokul, % 36.2’si lise, %20.0’si üniversite ve %3.5’i lisansüstü eğitime sahiptir.

Araştırmaya katılan seçmenlerin gelir düzeylerinin dağılımı % 3.0’ü 651- 1000 TL altı, % 11,0’i 1001-1500 TL arası, % 23,5’i 1501-2000 TL arası, % 28,0’i 2001-2500 TL arası, % 13,2’si 2501-3000TL arası, % 14,8’i 3001-3500 TL arası ve % 6,5’i 4000TL ve üstü gelir düzeyinde olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan seçmenlerin seçimlerde oy vermelerinde etkili siyasal aktiviteleri şöyle sıralamaktadır; % 10.2’si mitinglerin, % 66.8’si siyasi partilerin söylem vaatlerinin, % 9.2’si Siyasal içerikli medya haberlerinin, % 11.0’nin Ev veya grup toplantılarının ve % 2.8’i Aday ve kurmaylarının kapı kapı dolaşarak seçmenleri yüz yüze ziyaretleri oy vermelerinde etkili olduğu görüşündedirler.

Tablo 1. Yaş Değişkeni ile Seçimlerde Oy Vermelerinde Etkili Olan Siyasal Aktivite Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki kare Analizi

Yaş	Seçimlerde oy vermenizde etkili olan siyasal aktivite hangisidir?					Toplam
	Miting	Siyasi partilerin söylem ve vaatleri	Siyasal içerikli medya haberleri	Ev veya grup toplantıları	Aday ve kurmaylarının kapı kapı dolaşarak seçmenleri yüz yüze ziyaretleri	
18-30 yaş	3 4,0%	50 66,7%	4 5,3%	14 18,7%	4 5,3%	75 100,0%
31-45 yaş	18 11,2%	110 68,3%	18 11,2%	13 8,1%	2 1,2%	161 100,0%
46-60 yaş	14 11,3%	87 70,2%	9 7,3%	12 9,7%	2 1,6%	124 100,0%
61 ve üstü yaş	6 15,0%	20 50,0%	6 15,0%	5 12,5%	3 7,5%	40 100,0%
Toplam	41 10,2%	267 66,8%	37 9,2%	44 11,0%	11 2,8%	400 100,0%

Notlar= (i) n=400, (ii) Pearson $\chi^2=22,372^a$; p<.034, sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Araştırmaya katılanların seçimlerde oy vermenizde etkili olan siyasal aktivite ile Yaş grupları arasında ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ki kare testine göre, istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<034). Araştırmaya katılanlardan 18-30 yaş, 31-45 yaş ve 46-60 yaş grubundakiler % 68.4'ü ve 61 ve üstü yaş grubundakilerin % 50.0'si siyasi söylem ve vaatlere göre oy verdikleri görülmektedir

Tablo 2. Gelir Değişkeni ile Seçimlerde Oy Vermelerinde Etkili Olan Siyasal Aktivite Arasındaki İlişkiye Yönelik Ki kare Analizi

Gelir	Seçimlerde oy vermenizde etkili olan siyasal aktivite hangisidir?					Toplam
	Miting	Siyasi partilerin söylem ve vaatleri	Siyasal içerikli medya haberleri	Ev veya grup toplantıları	Aday ve kurmaylarının kapı kapı dolaşarak seçmenleri yüz yüze ziyaretleri	
651- 1000 TL altı	5 41,7%	7 58,3%	0 ,0%	0 ,0%	0 ,0%	12 100,0%
1001-1500 TL arası	3 6,8%	36 81,8%	4 9,1%	1 2,3%	0 ,0%	44 100,0%
1501-2000 TL arası	5 5,3%	70 74,5%	7 7,4%	10 10,6%	2 2,1%	94 100,0%
2001-2500 TL arası	14 12,5%	68 60,7%	13 11,6%	9 8,0%	8 7,1%	112 100,0%
2501-3000TL arası	9 17,0%	31 58,5%	5 9,4%	8 15,1%	0 ,0%	53 100,0%
3001-3500 TL arası	2 3,4%	35 59,3%	8 13,6%	13 22,0%	1 1,7%	59 100,0%
4000TL ve üstü	3 11,5%	20 76,9%	0 ,0%	3 11,5%	0 ,0%	26 100,0%
Toplam	41 10,2%	267 66,8%	37 9,2%	44 11,0%	11 2,8%	400 100,0%

Notlar= (i) n=400, (ii) Pearson $\chi^2=54,710^a$; p<.000, sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Araştırmaya katılanların seçimlerde oy vermenizde etkili olan siyasal aktivite ile gelir grupları arasında ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ki kare testine göre, istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<000$). Araştırmaya katılanlardan 1001-1500 TL arası grubundakiler % 81.8'i siyasi söylem ve vaatlere göre oy verdikleri görülmektedir

Tablo 3. Seçim Kampanyalarında Yüz Yüze Oy Toplama Tekniği (Canvassing) Uygulamasının Seçmen Tercihine Etkisi ile Cinsiyet Arasındaki T Testi

	Kadın (n=191)		Erkek (n=209)		Bağımlı İki Grup t Testi	
	Ort .	Ss.	Ort.	Ss.	T	p
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltir	3,97	0,92	4,05	0,68	1,033	0,302
Yüz yüze görüşmek karar vermemde etkili olur	4,02	0,85	4,02	0,85	0,665	0,506
Yüz yüze görüşmek siyasi sempatanlığımı harekete geçirir	3,97	0,91	3,97	0,91	2,281	0,023*
Yüz yüze görüşmek siyasilere olan güven duygumu artırır	4,01	0,84	4,01	0,84	1,470	0,142
Yüz yüze görüşmek adayı tanıma fırsatı verir	4,14	0,74	4,14	0,74	0,249	0,803
Yüz yüze görüşürsem düşüncelerimi daha iyi aktarabilirim	4,13	0,74	4,13	0,74	0,243	0,808
Yüz yüze görüşme yapmak seçmen iknası için önemlidir	4,15	0,76	4,15	0,76	0,480	0,631
Yüz yüze görüşmek ve içtenlikle el sıkışmak seçmeni etkiler	4,10	0,84	4,10	0,84	1,255	0,210
Yüz yüze görüşmek medyadan daha etkilidir	4,20	0,77	4,20	0,77	0,648	0,517
Yüz yüze iletişimde aday projelerini daha iyi anlatabilir	4,12	0,76	4,12	0,76	1,228	0,220
Yüz yüze görüşmek adayın inandırıcı olup olmadığını anlaşılmasını sağlar	4,13	0,80	4,13	0,80	0,374	0,709
Aday beni ziyaret ettiğinde bana önem verdiğini düşünürüm.	4,14	0,77	4,14	0,77	0,031	0,976
Yüz-yüze görüşen aday kararlı ve cesur olduğunu gösterir	4,13	0,75	4,13	0,75	0,455	0,650
Yüz-yüze görüşen adayın davranışları ve imajı beni daha fazla etliler	4,15	0,78	4,15	0,78	0,938	0,349
Yüz-yüze görüşmede adaya olan güvenimi artırır	4,10	0,77	4,10	0,77	0,857	0,392
Adayın yüz-yüze görüşmeye gelmesi bir seçmen olarak önemsendiğimi hissettirir.	4,07	0,80	4,07	0,80	1,438	0,151
Yüz-yüze görüşen adayın samimi olduğu hissini verir	4,13	0,79	4,13	0,79	1,205	0,229
Yüz-yüze görüşen adayın halka iç içe olması beni olumlu etkiler	4,15	0,76	4,15	0,76	0,449	0,654
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltmez	3,41	1,36	3,41	1,36	1,063	0,288
Yüz yüze görüşen adaya siyasi ve sosyal beklentilerimi aktarmama imkan verir	4,16	0,79	4,16	0,79	0,699	0,485

Seçim kampanyalarında yüz yüze oy toplama tekniği (Canvassing) uygulamasının seçmen tercihine etkisi ile cinsiyet arasında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmaktadır. Kadın ve erkek seçmenler; Yüz yüze görüşmek siyasi sempatanlığı harekete geçirdiği değişkenine (A.O=3.97), aynı düzeyde etkilediği görüşündedirler.(t=2,281, p=0.023).

Tablo 4. Seçim Kampanyalarında Yüz Yüze Oy Toplama Tekniği (Canvassing) Uygulamasının Seçmen Tercihine Etkisi ile Yaş Değişkeni Arasındaki Anova Testi

	18-30(n=75)		31-45(n=161)		46-60(n=124)		61 yaş ve üzeri (n=40)		Anova testi	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	F	p
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltir	3,85	0,94	3,98	0,82	4,09	0,74	4,20	0,56	2,200	0,088
Yüz yüze görüşmek karar vermemde etkili olur	3,98	0,79	4,01	0,80	4,07	0,74	4,20	0,51	0,813	0,487
Yüz yüze görüşmek siyasi sempatanlığımı harekete geçirir	3,81	0,99	4,10	0,81	4,11	0,76	4,35	0,57	4,210	0,006*
Yüz yüze görüşmek siyasilere olan güven duygumu artırır	3,89	0,92	4,08	0,81	4,11	0,76	4,30	0,56	2,434	0,065
Yüz yüze görüşmek aday tanıma fırsatı verir	4,00	0,83	4,16	0,60	4,12	0,75	4,30	0,51	1,819	0,143
Yüz yüze görüşürsem düşüncelerimi daha iyi aktarabilirim	4,05	0,76	4,16	0,64	4,12	0,75	4,27	0,55	0,976	0,404
Yüz yüze görüşme yapmak seçmen iknası için önemlidir	3,94	0,80	4,21	0,66	4,20	0,76	4,30	0,56	3,179	0,024*
Yüz yüze görüşmek ve içtenlikle el sıkışmak seçmeni etkiler	3,92	0,83	4,17	0,72	4,20	0,80	4,37	0,54	3,708	0,012*
Yüz yüze görüşmek medyadan daha etkilidir	4,00	0,83	4,45	3,27	4,18	0,75	4,35	0,53	0,883	0,450
Yüz yüze iletişimde aday projelerini daha iyi anlatabilir	3,98	0,84	4,17	0,61	4,20	0,70	4,37	0,54	3,122	0,026*
Yüz yüze görüşmek adayın inandırıcı olup olmadığını anlaşılmasını sağlar	3,98	0,89	4,15	0,67	4,16	0,70	4,35	0,53	2,337	0,073
Aday beni ziyaret ettiğinde bana önem verdiği düşünürüm	3,97	0,88	4,16	0,67	4,12	,65	4,42	0,54	3,715	0,012*
Yüz-yüze görüşen aday kararlı ve cesur olduğunu gösterir	3,98	0,83	4,16	0,66	4,17	0,68	4,30	0,56	2,079	0,102
Yüz-yüze görüşen adayın davranışları ve imajı beni daha fazla etkiler	4,01	0,89	4,21	0,69	4,23	0,68	4,32	0,52	2,177	0,090
Yüz-yüze görüşmede adaya olan güvenimi artırır	3,90	0,88	4,19	0,69	4,16	0,68	4,25	0,63	3,242	0,022*
Adayın yüz-yüze görüşmeye gelmesi bir seçmen olarak önemsendiğimi hissettirir.	3,97	0,86	4,16	0,69	4,13	0,61	4,30	0,75	2,057	0,105
Yüz-yüze görüşen adayın samimi olduğu hissini verir	4,01	0,86	4,13	0,65	4,25	0,68	4,37	0,49	3,214	0,023*
Yüz-yüze görüşen adayın halka iç içe olması beni olumlu etkiler	3,96	,84	4,11	0,74	4,20	0,66	4,40	0,49	3,702	0,012*
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltmez	3,60	1,19	3,41	1,31	3,48	1,37	3,62	1,46	0,476	0,699
Yüz yüze görüşen adaya siyasi ve sosyal beklentilerimi aktarmama imkan verir	4,02	0,78	4,15	0,80	4,24	0,67	4,52	0,55	4,248	0,006*

Seçim kampanyalarında yüz yüze oy toplama tekniği (Canvassing) uygulamasının seçmen tercihinin etkisi ile Yaş grupları arasında farklılık olup olmadığına bakıldığında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmaktadır. 61 yaş ve üzeri seçmenlerin (A.O=4.35, p=0.006) Yüz yüze görüşmek siyasi sempatanlıklarını harekete geçirdiği görüşünde, yüz yüze görüşme yapmanın seçmen iknası için önemli olduğu(A.O=4.30, p=0.024)görüşünde, Yüz yüze görüşmek ve içtenlikle el sıkışmak seçmeni etkiler(A.O=4.37, p=0.012), Yüz yüze iletişimde aday projelerini daha iyi anlatabilir(A.O=4.37, p=0.026), Aday beni ziyaret ettiğinde bana önem verdiği düşünürüm. (A.O=4.42, p=0.012), Yüz-yüze görüşmede adaya olan güvenimi artırır(A.O=4.25, p=0.022), Yüz-yüze görüşen adayın samimi olduğu hissini verir(A.O=4.37, p=0.023), Yüz-yüze görüşen adayın halka iç içe olması beni olumlu etkiler (A.O=4.40, p=0.012), Yüz yüze görüşen adaya siyasi ve sosyal beklentilerimi aktarmama imkan verir(A.O=4.52, p=0.006), bu değişkenlere önem verdiği görülmektedir.

Tablo 5. Seçim Kampanyalarında Yüz Yüze Oy Toplama Tekniği (Canvassing) Uygulamasının Seçmen Tercihine Etkisi ile Eğitim Değişkeni Arasındaki Anova Testi

	Eğitimsiz(n=8)		İlkokul(n=49)		Ortaokul(n=104)		Lise(n=145)		Üniversite(n=80)		Lisansüstü(n=14)		Anova Testi	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	F	p
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltir	4,25	0,46	4,10	0,62	4,12	0,55	4,06	0,82	3,82	0,99	3,42	1,34	3,171	0,008*
Yüz yüze görüşmek karar vermemde etkili olur	4,25	0,46	4,12	0,48	4,13	0,44	4,11	0,80	3,86	0,95	3,42	1,34	3,573	0,004*
Yüz yüze görüşmek siyasi sempatanlığımı harekete geçirir	4,37	0,51	4,10	0,54	4,25	0,59	4,13	0,80	3,82	1,06	3,35	1,33	5,190	0,000*
Yüz yüze görüşmek siyasilere olan güven duygumu artırır	4,25	,046	4,18	0,56	4,18	0,57	4,10	0,77	3,87	1,09	3,71	1,20	2,246	0,049*
Yüz yüze görüşmek aday tanıma fırsatı verir	4,12	0,35	4,18	0,52	4,17	0,49	4,15	0,69	4,08	0,93	3,78	1,05	0,921	0,467
Yüz yüze görüşürsem düşüncelerimi daha iyi aktarabilirim	4,37	0,51	4,18	0,52	4,10	0,53	4,16	0,69	4,12	0,90	4,07	0,99	0,337	0,890
Yüz yüze görüşme yapmak seçmen iknası için önemlidir	4,50	0,53	4,22	0,55	4,22	0,53	4,20	0,73	4,02	0,89	3,92	1,14	1,509	0,186
Yüz yüze görüşmek ve içtenlikle el sıkışmak seçmeni etkiler	4,50	0,53	4,24	0,52	4,23	0,54	4,16	0,80	4,05	0,91	3,57	1,28	2,645	0,023*
Yüz yüze görüşmek medyadan daha etkilidir	4,25	0,46	5,10	5,83	4,24	0,54	4,20	0,70	4,02	0,89	3,92	1,14	1,780	0,116
Yüz yüze iletişimde aday projelerini daha iyi anlatabilir	4,37	0,51	4,24	0,48	4,19	0,52	4,20	0,70	4,05	0,85	3,92	1,14	1,188	0,314
Yüz yüze görüşmek adayın inandırıcı olup olmadığının anlaşılmasını sağlar	4,12	0,64	4,24	0,48	4,14	0,49	4,21	0,70	4,00	0,96	3,92	1,20	1,358	0,239
Aday beni ziyaret ettiğinde bana önem verdiğini düşündürür	4,12	0,64	4,30	0,50	4,25	0,53	4,08	0,68	4,03	0,87	3,85	1,29	2,081	0,067
Yüz-yüze görüşen aday kararlı ve cesur olduğunu gösterir	4,37	0,74	4,22	0,51	4,24	0,56	4,12	0,67	4,03	0,86	3,92	1,14	1,370	0,235
Yüz-yüze görüşen adayın davranışları ve imajı beni daha fazla etkiler	4,25	0,70	4,20	0,49	4,25	0,53	4,22	0,72	4,08	0,93	3,85	1,09	1,205	0,306
Yüz-yüze görüşmede adaya olan güvenimi artırır	4,12	0,35	4,20	0,57	4,24	0,54	4,15	0,68	3,97	0,95	3,85	1,29	1,735	0,126
Adayın yüz-yüze görüşmeye gelmesi bir seçmen olarak önemsendiğimi hissettirir	4,00	0,53	4,18	0,66	4,19	0,48	4,13	0,68	4,07	0,92	3,85	1,29	0,761	0,578
Yüz-yüze görüşen adayın samimi olduğu hissini verir	4,20	0,46	4,26	0,49	4,19	0,52	4,19	0,71	4,11	0,85	3,85	1,29	0,916	0,470
Yüz-yüze görüşen adayın halkla iç içe olması beni olumlu etkiler	4,25	0,46	4,22	0,46	4,19	0,55	4,18	0,66	4,01	0,92	3,64	1,49	2,237	0,050*
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltmez	2,75	1,66	3,79	1,22	3,48	1,27	3,50	1,34	3,37	1,35	3,50	1,40	1,149	0,334
Yüz yüze görüşen adaya siyasi ve sosyal beklentilerimi aktarmama imkan verir	4,62	0,51	4,36	0,60	4,18	0,57	4,22	0,76	4,06	0,91	3,85	1,09	2,201	0,050*

Seçim kampanyalarında yüz yüze oy toplama tekniği (Canvassing) uygulamasının seçmen tercihine etkisi ile eğitim grupları arasında farklılık olup olmadığına bakıldığında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmaktadır. Eğitimsiz olan seçmenler, yüz yüze görüşmenin karar vermelerinde etkili olduğu (A.O=4,25, p=0.004), yüz yüze görüşmenin siyasi sempatanlığımı harekete geçirdiğini(A.O=4,370,p=0.000), yüz yüze görüşmelerini siyasilere olan güven duygusunu arttırdığını(A.O=4,250,p=0.049), yüz yüze görüşmenin ve içtenlikle el sıkışmanın seçmeni etkilediğini(A.O=4,50, p= 0,023), yüz yüze görüşen adayın halkla iç içe olması seçmeni olumlu etkilediğini(A.O=4,25, p= 0,050), yüz yüze görüşen

adaya siyasi ve sosyal beklentilerimi aktarma imkân verdiği(A.O=4,62,p=0,050) görüşünde olduğunu ve sadece eğitimsiz seçmenler üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6. Seçim Kampanyalarında Yüz Yüze Oy Toplama Tekniği (Canvassing) Uygulamasının Seçmen Tercihine Etkisi ile Gelir Değişkeni Arasındaki Anova Testi

	651-1000 TL altı(n=12)		1001-1500 TL arası(n=44)		1501-2000 TL arası(n=94)		2001-2500 TL arası(n=112)		2501-3000 TL arası(n=53)		3001-3500 TL arası(n=59)		4000 TL ve üstü(n=26)		Anova Testi	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ort.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ort.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	F	p
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltir	4,08	0,79	4,02	0,73	4,05	0,75	4,05	0,76	4,22	0,54	3,88	0,87	3,57	1,33	2,279	0,036*
Yüz yüze görüşmek karar vermede etkili olur	3,83	0,71	4,09	0,67	4,12	0,62	4,07	0,77	4,20	0,45	3,94	0,79	3,57	1,36	2,638	0,016*
Yüz yüze görüşmek siyasi sempatzanlığıma harekete geçirir	3,91	0,79	3,95	0,74	4,15	0,64	4,17	0,78	4,16	0,54	4,03	1,04	3,53	1,36	2,700	0,014*
Yüz yüze görüşmek siyasilere olan güven duygumu artırır	3,91	0,79	4,02	0,66	4,14	0,62	4,15	0,79	4,20	0,56	3,93	0,98	3,73	1,37	1,771	0,104
Yüz yüze görüşmek adayı tanıma fırsatı verir	4,16	0,83	4,04	0,68	4,22	0,51	4,10	0,75	4,24	0,43	4,05	0,83	4,07	1,01	0,800	0,570
Yüz yüze görüşsem düşüncelerimi daha iyi aktarabilirim	4,33	0,49	4,06	0,69	4,20	0,52	4,09	0,74	4,16	0,50	4,13	0,83	4,15	1,04	0,435	0,855
Yüz yüze görüşme yapmak seçmen iknası için önemlidir	4,25	0,86	4,06	0,69	4,18	0,60	4,17	0,77	4,26	0,44	4,13	0,83	4,11	1,03	0,370	0,898
Yüz yüze görüşmek ve içtenlikle el sıkışmak seçmeni etkiler	4,16	0,83	4,06	0,75	4,22	0,57	4,11	0,79	4,39	0,49	4,13	0,83	3,76	1,27	2,290	0,035*
Yüz yüze görüşmek medyadan daha etkilidir	4,00	0,73	4,09	0,67	4,67	4,24	4,16	0,75	4,32	0,47	4,11	0,83	4,07	1,01	0,751	0,609
Yüz yüze iletişimde aday projelerini daha iyi anlatabilir	4,16	0,83	4,06	0,66	4,23	0,51	4,17	0,76	4,24	0,47	4,08	0,77	4,11	1,03	0,575	0,750
Yüz yüze görüşmek adayın inandırıcı olup olmadığını anlaşılmasını sağlar	4,00	0,85	4,11	0,68	4,20	0,47	4,08	0,72	4,30	0,46	4,11	0,89	4,03	1,24	0,828	0,549
Aday beni ziyaret ettiğinde bana önem verdiğini düşünürüm.	3,91	0,79	4,11	0,68	4,29	0,52	4,09	0,72	4,15	0,45	4,13	0,83	3,92	1,16	1,465	0,189
Yüz-yüze görüşen aday kararlı ve cesur olduğunu gösterir	4,00	0,95	4,09	0,67	4,27	0,51	4,12	0,71	4,13	0,52	4,13	0,83	4,00	1,01	0,893	0,500
Yüz-yüze görüşen adayın davranışları ve imajı beni daha fazla etkiler	3,91	0,79	4,15	0,60	4,23	0,57	4,23	0,75	4,26	0,44	4,15	0,84	4,00	1,20	0,838	0,541
Yüz-yüze görüşmede adaya olan güvenimi artırır	3,83	0,93	4,09	0,56	4,20	0,55	4,14	0,72	4,26	0,44	4,08	0,91	3,96	1,28	1,067	0,382
Adayın yüz-yüze görüşmeye gelmesi bir seçmen olarak önemsendiğimi hissettirir	3,58	1,08	4,13	0,59	4,19	0,47	4,15	0,71	4,20	0,45	4,10	0,86	4,00	1,29	1,563	0,157
Yüz-yüze görüşen adayın samimi olduğu hissini verir	4,00	0,73	4,13	0,59	4,25	0,52	4,18	0,74	4,30	0,46	4,06	0,73	3,96	1,28	1,287	0,262
Yüz-yüze görüşen adayın halka iç içe olması beni olumlu etkiler	4,00	0,73	4,11	0,57	4,24	0,58	4,10	0,73	4,28	0,45	4,03	0,85	3,96	1,28	1,269	0,271
Yüz yüze görüşmek beni oy vermeye yöneltmez	3,66	1,37	3,40	1,29	3,80	1,15	3,25	1,36	3,45	1,33	3,77	1,19	2,84	1,64	3,136	0,005*
Yüz yüze görüşen adaya siyasi ve sosyal beklentilerimi aktarmama imkan verir	4,33	0,88	4,18	0,62	4,23	0,61	4,17	0,79	4,26	0,65	4,13	0,86	4,07	1,05	0,362	0,903

Seçim kampanyalarında yüz yüze oy toplama tekniği (Canvassing) uygulamasının seçmen tercihine etkisi ile gelir gruplarına arasında farklılık olup olmadığına bakıldığında İstatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmaktadır. 2501-3000TL arası gelir düzeyine sahip seçmenleri yüz yüze görüşmek oy vermeye yönelttiği(A.O=4,22, 0,036*), yüz yüze görüşmek karar vermelerinde etkili olduğu(A.O=4,20, p=0,016), yüz yüze görüşmek ve içtenlikle el sıkışmaları seçmeni etkilediği(A.O= 4,39, p=0,035) görüşünde oldukları; 2001-2500 TL arası gelire sahip olan seçmenler ise yüz yüze görüşmenin siyasi sempatanlığı harekete geçirdiği(A.O=4,17,p= 0,014) görüşünde oldukları, 1501-2000 TL arası gelire sahip olan seçmenler ise yüz yüze görüşmenin oy vermeye yöneltmediği(A.O=3,80, p= 0,005) görüşünde olduklarını söylemek mümkündür.

Tablo 7. Seçimlerde Bir Seçmen Olarak Hangi Nedenle Oy Verdiği ile Cinsiyet Arasındaki İlişki Yönelik T Testi

	Kadın (n=191)		Erkek (n=209)		Bağımlı İki Grup t Testi	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	T	p
Siyasi parti adayını tanıdığım için oy verdim	3,76	1,03	3,85	0,93	0,834	0,405
Mensubu olduğum partiye oy verdim	3,57	1,15	3,66	1,11	0,784	0,433
Mensubu olduğum partinin liderini beğendiğim için oy verdim	3,64	1,18	3,76	1,16	0,994	0,321
Siyasi parti adayının kişisel özelliklerini beğendiğim için oy verdim	3,88	1,03	4,01	0,94	1,307	0,192
İktidar partisi adayı olduğu için oy verdim	3,40	1,44	3,61	1,43	1,449	0,148
Muhalefet partisinin adayı olduğu için oy verdim	2,27	1,26	2,13	1,28	1,125	0,261
Ailemle kararlaştırdığımız adaya oy verdim	2,40	1,25	2,49	1,31	0,691	0,490
İdeolojime uygun gördüğüm adaya oy verdim	3,70	1,08	3,83	0,96	1,222	0,223
Kişisel menfaatlerimi gerçekleştirebileceğimi düşündüğüm adaya verdim	2,92	1,38	3,11	1,41	1,305	0,192
Siyasi parti adaylarının ev ve grup toplantılarına katılıp ikna olduğum için oy verdim	2,85	1,37	3,25	1,44	2,864	0,004*
Siyasi parti adaylarının kapı kapı dolaşarak kendini anlatmasından etkilenerek oy verdim	2,91	1,41	3,24	1,45	2,312	0,021*
Seçim vaatlerini beğendiğim adaya oy verdim	3,30	1,35	3,60	1,34	2,176	0,030*
Siyasal partinin ve adayın din ve dünya görüşünün bana uygun olduğu için oy verdim	3,86	1,00	4,13	0,86	2,883	0,004*
Siyasi parti adayının projelerini beğendiğim için oy verdim	4,01	1,03	4,20	0,86	2,062	0,040*

Seçimlerde bir seçmen olarak hangi nedenle oy verdiği ile cinsiyet arasındaki ilişkiye baktığımızda istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmaktadır. Erkek seçmelerin siyasi parti adaylarının ev ve grup toplantılarına katılıp ikna oldukları için oy verdikleri(t= 2,864, p=0,004), Siyasi parti adaylarının kapı kapı dolaşarak kendini anlatmasından etkilenerek oy verdikleri(t=2,312, 0,021), Seçim vaatlerini beğendiği adaya oy verdikleri(t=2,176, 0,030), Siyasal partinin ve adayın din ve dünya görüşünün bana uygun olduğu için oy verdikleri(t=2,883, 0,004), Siyasi parti adayının projelerini beğendikleri için oy verdikleri(t=2,062, 0,040) görüşündedirler.

Tablo 8. Seçimlerde Bir Seçmen Olarak Hangi Nedenle Oy Verdiği ile Yaş Değişkeni Arasındaki İlişki Yönelik Anova Testi

	18-20(n=75)		21-23(n=161)		24-26 yaş ve üzeri (n=124)		24-26 yaş ve üzeri (n=40)		Anova testi	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ort.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	F	p
Siyasi parti adayını tanıdığım için oy verdim	3,74	1,12	3,87	0,99	3,83	0,85	3,60	1,00	0,988	0,398
Mensubu olduğum partiye oy verdim	3,56	1,24	3,56	1,16	3,72	1,04	3,65	1,09	0,561	0,641
Mensubu olduğum partinin liderini beğendiğim için oy verdim	3,54	1,27	3,65	1,19	3,82	1,10	3,82	1,08	1,096	0,351
Siyasi parti adayının kişisel özelliklerini beğendiğim için oy verdim	3,80	1,09	3,95	1,01	4,03	0,87	4,00	1,03	0,889	0,447
İktidar partisi adayı olduğu için oy verdim	3,41	1,49	3,49	1,45	3,58	1,40	3,60	1,44	0,292	0,831
Muhalefet partisinin adayı olduğu için oy verdim	1,96	1,19	2,21	1,34	2,31	1,24	2,25	1,19	1,252	0,291
Ailemle kararlaştırdığımız adaya oy verdim	2,53	1,46	2,31	1,27	2,56	1,22	2,52	1,17	1,047	0,372
İdeolojime uygun gördüğüm adaya oy verdim	3,85	1,12	3,75	1,06	3,77	0,94	3,67	0,97	0,284	0,837
Kişisel menfaatlerimi gerçekleştirebileceğimi düşündüğüm adaya verdim	2,94	1,46	2,88	1,43	3,16	1,34	3,25	1,31	1,370	0,252
Siyasi parti adaylarının ev ve grup toplantılarına katılıp ikna olduğum için oy verdim	2,77	1,48	3,03	1,45	3,26	1,36	3,10	1,29	1,912	0,127
Siyasi parti adaylarının kapı kapı dolaşarak kendini anlatmasından etkilenerek oy verdim	2,85	1,54	3,01	1,45	3,23	1,36	3,37	1,40	1,740	0,158
Seçim vaatlerini beğendiğim adaya oy verdim	3,37	1,42	3,40	1,39	3,55	1,27	3,55	1,31	,441	0,724
Siyasal partinin ve adayın din ve dünya görüşünün bana uygun olduğu için oy verdim	3,89	1,00	4,03	0,97	4,05	0,84	3,95	0,98	0,556	0,644
Siyasi parti adayının projelerini beğendiğim için oy verdim	3,96	1,04	4,15	0,96	4,16	0,87	4,05	0,93	0,959	0,412

Seçimlerde bir seçmen olarak hangi nedenle oy verdiği ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiye baktığımızda istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmamıştır. Tüm yaş gruplarının seçimlerde oy verme nedenleri arasında hiçbir farklılık oluşmamaktadır.

Tablo 9. Seçimlerde Bir Seçmen Olarak Hangi Nedenle Oy Verdiği ile Eğitim Değişkeni Arasındaki İlişki Yönelik Anova Testi

	Eğitimsiz(n=8)		İlkokul(n=49)		Ortaokul(n=104)		Lise(n=145)		Üniversite(n=80)		Lisansüstü(n=14)		Anova Testi	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	F	p
Siyasi parti adayını tanıdığım için oy verdim	3,75	1,03	3,71	0,95	3,85	0,89	3,90	0,98	3,72	1,06	3,42	1,15	0,948	0,450
Mensubu olduğum partiye oy verdim	3,87	0,99	3,65	0,96	3,72	1,03	3,82	1,07	3,23	1,30	2,78	1,25	4,699	0,000*
Mensubu olduğum partinin liderini beğendiğim için oy verdim	4,37	0,74	3,73	0,97	3,78	1,04	3,88	1,10	3,35	1,39	2,78	1,42	4,691	0,000*
Siyasi parti adayının kişisel özelliklerini beğendiğim için oy verdim	4,37	0,74	3,83	0,96	3,97	0,97	4,11	0,87	3,73	1,15	3,57	1,22	2,373	0,039*
İktidar partisi adayı olduğu için oy verdim	4,00	1,41	3,55	1,42	3,48	1,37	3,64	1,41	3,36	1,55	2,92	1,54	1,089	0,366
Muhalefet partisinin adayı olduğu için oy verdim	2,37	1,18	2,16	1,17	2,30	1,32	2,26	1,31	1,95	1,17	2,28	1,43	0,882	0,493
Ailemle kararlaştırdığımız adaya oy verdim	2,25	1,03	2,71	1,38	2,57	1,26	2,46	1,32	2,22	1,24	1,92	0,82	1,615	0,155
İdeolojime uygun gördüğüm adaya oy verdim	3,75	0,70	3,73	1,11	3,67	0,93	3,82	1,00	3,77	1,14	4,07	1,07	0,525	0,758
Kişisel menfaatlerimi gerçekleştirebileceğimi düşündüğüm adaya verdim	3,00	1,30	3,04	1,48	3,04	1,29	3,06	1,45	3,00	1,46	2,42	1,15	0,543	0,744
Siyasi parti adaylarının ev ve grup toplantılarına katılıp ikna olduğum için oy verdim	3,12	1,24	2,87	1,50	3,10	1,35	3,17	1,43	2,97	1,46	2,78	1,52	0,522	0,759
Siyasi parti adaylarının kapı kapı dolaşarak kendini anlatmasından etkilenecek oy verdim	3,62	1,30	3,02	1,56	3,21	1,39	3,14	1,44	2,91	1,45	2,57	1,39	1,034	0,397
Seçim vaatlerini beğendiğim adaya oy verdim	3,50	1,19	3,18	1,48	3,46	1,28	3,56	1,35	3,50	1,39	3,14	1,29	0,749	0,587
Siyasal partinin ve adayın din ve dünya görüşünün bana uygun olduğu için oy verdim	4,00	0,75	4,04	0,95	3,97	0,94	4,04	0,86	3,98	1,09	3,85	0,94	0,156	0,978
Siyasi parti adayının projelerini beğendiğim için oy verdim	4,25	0,70	4,04	0,91	4,11	0,93	4,20	0,87	4,01	1,13	3,92	0,99	0,615	0,688

Seçimlerde bir seçmen olarak hangi nedenle oy verdiği ile eğitim değişkeni arasındaki ilişkiye baktığımızda istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmaktadır. Eğitimsiz seçmen grubunun oy verme nedenleri Mensubu olduğum partiye oy verdim (A.O=3,87, p=0,000), Mensubu olduğum partinin liderini beğendiği için oy verdiği (A.O=4,37, p=0,000), Siyasi parti adayının kişisel özelliklerini beğendiği için oy verdiği (A.O=4,37, p= 0,039) görülmektedir. Eğitimsiz seçmenlerin oy vermelerinde önem atfetmektedir.

Tablo 10. Seçimlerde Bir Seçmen Olarak Hangi Nedenle Oy Verdiği ile Gelir Değişkeni Arasındaki İlişki Yönelik Anova Testi

	651-1000 TL altı(n=12)		1001-1500 TL arası(n=44)		1501-2000 TL arası(n=94)		2001-2500 TL arası(n=112)		2501-3000TL arası(n=53)		3001-3500 TL arası(n=59)		4000TL ve üstü(n=26)		Anova Testi	
	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	Ort.	Ss.	F	p
Siyasi parti adayını tanıdığım için oy verdim	3,66	1,15	3,65	0,96	3,89	0,96	3,91	0,96	3,83	0,91	3,74	1,04	3,53	1,06	9,901	0,494
Mensubu olduğum partiye oy verdim	3,58	1,16	3,27	1,14	3,77	1,06	3,70	1,15	3,79	0,98	3,52	1,17	3,19	1,26	2,010	0,063
Mensubu olduğum partinin liderini beğendiğim için oy verdim	3,83	1,26	3,27	1,14	3,80	1,06	3,84	1,16	3,90	1,07	3,52	1,19	3,34	1,52	2,274	0,036*
Siyasi parti adayının kişisel özelliklerini beğendiğim için oy verdim	3,75	1,21	3,75	1,03	4,09	0,86	4,03	0,92	3,84	0,96	3,93	1,11	3,76	1,21	1,098	0,363
İktidar partisi adayı olduğu için oy verdim	3,83	1,26	3,13	1,48	3,56	1,38	3,79	1,41	3,20	1,45	3,55	1,45	3,19	1,54	1,979	0,068
Muhalefet partisinin adayı olduğu için oy verdim	1,83	0,57	1,84	1,16	2,13	1,23	2,09	1,22	2,64	1,45	2,44	1,32	2,23	1,33	2,362	0,030*
Ailele kararlaştırdığımız adaya oy verdim	2,16	1,02	2,02	1,22	2,64	1,40	2,27	1,20	2,84	1,36	2,74	1,24	1,92	0,84	3,858	0,001*
İdeolojime uygun gördüğüm adaya oy verdim	3,83	0,93	3,50	1,13	3,98	0,90	3,76	1,02	3,60	1,08	3,74	0,95	3,84	1,28	1,496	0,178
Kişisel menfaatlerimi gerçekleştirebileceğimi düşündüğüm adaya verdim	3,25	1,28	2,22	1,29	2,97	1,46	3,20	1,41	3,07	1,34	3,38	1,25	2,69	1,34	3,816	0,001*
Siyasi parti adaylarının ev ve grup toplantılarına katılıp ikna olduğum için oy verdim	2,83	1,33	2,38	1,41	2,88	1,47	3,24	1,41	3,22	1,38	3,42	1,23	3,07	1,49	3,087	0,006*
Siyasi parti adaylarının kapı kapı dolaşarak kendini anlatmasından etkilenerек oy verdim	2,83	1,52	2,36	1,39	3,11	1,50	3,19	1,46	3,28	1,44	3,37	1,20	2,84	1,34	2,753	0,012*
Seçim vaatlerini beğendiğim adaya oy verdim	3,25	1,54	2,54	1,35	3,56	1,31	3,51	1,36	3,54	1,30	3,86	1,13	3,42	1,39	4,669	0,000*
Siyasal partinin ve adayın din ve dünya görüşünün bana uygun olduğu için oy verdim	3,75	1,13	3,65	1,05	4,04	0,86	4,07	0,92	4,15	0,86	3,98	0,91	4,03	1,14	1,479	0,184
Siyasi parti adayının projelerini beğendiğim için oy verdim	3,83	1,19	3,72	1,08	4,11	0,84	4,16	0,92	4,24	0,82	4,20	0,99	4,15	1,08	1,737	0,111

Seçimlerde bir seçmen olarak hangi nedenle oy verdiği ile gelir değişkeni arasındaki ilişkiye baktığımızda istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık oluşmaktadır. 2501-3000TL arası gelire sahip seçmenler Mensubu olduğu partinin liderini beğendikleri için oy verdikleri (A.O=3,90, P=0,036), Muhalefet partisinin adayı olduğu için oy verdiği (A.O=2,64,P=0,030) Aileleriyle kararlaştırdıkları adaya oy verdikleri (A.O=2,84, p=0,001) görülürken; 3001-3500 TL arası gelire sahip seçmenler ise; Kişisel menfaatlerimi gerçekleştirebileceklerini düşündüğü adaya oy verdiği (A.O=3,38,p= 0,001), Siyasi parti adaylarının ev ve grup toplantılarına katılıp ikna oldukları için oy verdikleri (A.O=3,42, p=0,006), Siyasi parti adaylarının kapı kapı dolaşarak kendini anlatmasından etkilenerек oy verdiği (A.O=3,37, p=0,012) ve Seçim vaatlerini beğendiği adaya oy verdiği (A.O=3,86, p=0,000) görülmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Canvassing 1970'li yıllarda başlayan, günümüzde gelişen teknolojiyle beraber yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlardan biriside, siyasal iletişim tekniği olarak canvassing seçim kampanyalarında önemini giderek artırmıştır. Siyasi partiler ve adayları canvassingi, seçmenleri harekete geçirme, ikna etme ve kendilerine oy vermeye yöneltme ve oylarını artırma amacıyla gerçekleştirmektedirler. Ülkemizde seçimlere katılım oranının yüksek olmasına rağmen siyasiler, diğer seçim kampanyalarının yanında yüz yüze iletişim tekniği canvassigi etkin bir şekilde kullandıklarını söyleyebiliriz.

Kapı kapı dolaşan siyasiler ve kurmaylarının seçim kampanyaları açısından önemli bir etkiye sahip yüz yüze oy toplama tekniği uygulama haline getirildiği söylenebilir. Seçim kampanyalarında, seçim kampanya sürecinin etkili bir tekniği arasında olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda siyasi adayların ve kurmaylarının yüz yüze iletişim tekniği canvassing uygulamasıyla doğru hedef kitleyi seçmesi ve doğru zamanda doğru uygulamalarla seçmen tercihini etkilemesi mümkündür diyebiliriz.

Bu çalışmamızda Karaman İli merkez seçmenlerinin yüz yüze iletişim tekniği canvassing uygulamasından etkilenecek;

- Seçmenlerin siyasi sempaticanlığını harekete geçirdiğini, seçmenleri ikna ettiği, siyasi içtenlik göstererek el sıkışması etkilediği, siyasi adayların projelerini daha iyi anlatabildikleri için etkili olduğu, adayların ziyaretleri seçmenlere önemsendiği algısı vermekte, adayların ziyaretleri adaya olan güven arttırdığını ve samimi olduklarını, halkla iç içe olmaları etkili olduğu, ziyarete gelen adaya siyasi ve sosyal beklentilerini iletebilmesi tercihlerinde etkili olduğu, seçmenleri oy vermeye yönelttiği, siyasal aktivite ile siyasi söylem ve vaatlere göre oy verdikleri görüşündedirler.

- Seçimlerde bir seçmen olarak oy verme nedenleri şöyle sıralanabilir; siyasi parti adaylarının ev ve grup toplantılarına katılıp ikna oldukları için oy verdikleri, siyasi parti adaylarının kapı kapı dolaşarak kendini anlatmasından etkilenecek oy verdikleri, seçim vaatlerini beğendiği adaya oy verdikleri, siyasal partinin ve adayın din ve dünya görüşünü uygun bulduğu için oy verdikleri, siyasi parti adayının projelerini beğendikleri için oy verdikleri, mensubu olduğu partiye oy verdiği, mensubu olduğu partinin liderini beğendiği için oy verdiği, siyasi parti adayının kişisel özelliklerini beğendiği için oy verdiği görülmektedir.

Canvassing uygulamaları seçim kampanyaları bakımından etkili bir unsur olarak görülmektedir. Bu etkilenmeler canvassing tekniğinin uygulandığı coğrafi bölgenin ve sosyal, kültürel yapının özelliklerine göre değişiklik gösterebilir. Bu çalışmada demografik özelliklere göre farklılaşmaların olduğunu söyleyebiliriz. Yüz yüze oy toplama tekniği

canvassingin uygulama olarak dar bir kesimi kapsamaması, masraflı ve zaman alıcı olması nedeniyle dezavantajlı olabilir ama yapılan bu çalışma Karaman seçmenini etkilediği, canvassing tekniğinin seçmenler üzerindeki etkisini artırmak amacıyla seçim kampanyalarında uygulanma sıklığı etki düzeyini değiştirebilir diyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Anık, C. (2000). Siyasal İkna, Ankara: Vadi Yayınları.
- Aziz, A. (2003). Siyasal İletişim, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Balcı, Ş. (2003). "Politik Kampanyalarda İmaj Yönetimi (Genç Parti Örneği)", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9: 143-161,
- Beşli, H., Özbay, Ö. (2010). R. Tayyip Erdoğan Bir Liderin Doğuşu, İstanbul: Meydan Yayıncılık.
- Çavuşoğlu, H., Pekaya, M. (2015). Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi,, Aralık, 2015, 10(3), 91- 115
- Devran, Y. (2004). Siyasal Kampanya Yönetimi: Mesaj, Strateji ve Taktikler. İstanbul: Odak İletişim Yayınları.
- Erer, Ş. M. (2012). Siyasal Kampanyalarda Kişilerarası İletişim Yöntemi Olan Yüz Yüze Oy Toplama (Door to Door Canvassing) ve Seçmen Üzerindeki Etkisi: AKP Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, Kişilerarası İletişim Bilim Dalı, İstanbul.
- Gerber A. S., ve Green D. P. (1999). Does canvassing increase voter turnout? A field experiment Political Sciences, Vol. 96, pp. 10939–10942, September 1999. USA.
- Gerber A.S., Green, D. P. (2000) The Effects of Canvassing, Telephone Calls, and Direct Mail on Voter Turnout: A Field Experiment The American Political Science Review, 94, 653-663.
- Gerber, A.S., Green D.P. (2008). Get Out the Vote: How to Increase Voter Turn Out. Washington: Brookings Institution.
- Güllüpnar, H. (2012). Seçim Kampanyalarında Yüz-Yüze İletişim Tekniği Olarak Canvassing: 2011Seçim Kampanyaları Bağlamında Gümüşhane Araştırması, Selçuk İletişim, 7, 2
- Gürbüz, E., İnal, E. (2004). Siyasal Pazarlama: Stratejik Bir Yaklaşım, Ankara: Nobel Yayınları.
- Işık, M. (2000). İletişimden Kitle İletişimine, Konya: Mikro Kitapevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Günümüzde İnsan ve İnsanlar, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kalaycıoğlu, E. (1993). Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBF Yayını.
- Kalender, A. (2005). Siyasal İletişim: Seçmenler ve İkna Stratejileri. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kalender, A. (2007). Siyasal İletişim Tekniği Olarak Canvassing ve Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkileri. Selçuk İletişim Dergisi. 5.1, 144-155.
- Kılıç, Aydın, E. (2012) Seçmenlerin Oy Verme Davranışında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara örneği. 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler 2: 179-222
- Lerbinger, O. (2006). Corporate Public Affairs., Lawrence Erlbaum Associates Mahwah, New Jersey, London.
- Michelson, M. R. (2003): How Door-to-Door Canvassing Influences Voter Turnout in Rural Central California, Political Behavior, 25 (3) 247-263.
- Nimmo, D. (2001). Political Persuaders: The Techniques of Modern Election Campaigns. New Jersey: Transaction Publishers.
- Nimmo, D. (1970). The Political Persuaders; The Techniques of Modern Election Campaigns. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 214
- Özsoy, O. (2009). Seçim Kazandıran Siyasal İletişim. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Polat, C., Gürbüz, E., ve İnal, M. E. (2004). Hedef Seçmen, Siyasal Pazarlama Yaklaşımı, Ankara: Nobel Kitabevi.
- Tan, A. (2002), İlke ve Uygulamalarıyla Politik Pazarlama, İstanbul: Papatya Yayınevi.
- Topuz, H. (1991). Siyasal Reklamcılık, Dünya'dan ve Türkiye'den Örneklerle. İstanbul: Cem Yayınları.
- Trent, J.S, Friedenber, R., Denton, R. (2011). Political Campaign Communication: Practices and Principles. Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1/2), 1113-1132.
- Uztuğ, F. (1999). Siyasal Marka: Seçim Kampanyaları ve Aday İmajı. İstanbul: Mediacat Yayınları.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ersöz, S. (2019). "Understanding Whatsapp Parent Groups' Dynamics: Group Communication and Information Sharing", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1136-1152
Geliş Tarihi / Received Date: 26.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 02.01.2019

Araştırma Makalesi

UNDERSTANDING WHATSAPP PARENT GROUPS' DYNAMICS: GROUP COMMUNICATION AND INFORMATION SHARING

Doç. Dr. Selva ERSÖZ

İstanbul Şehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi

selvaersoz@sehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7650-214

Abstract

This paper presents a study of WhatsApp group communication through a case study which is not searched scholarly yet, thus plans to contribute to this recent area of WhatsApp studies. WhatsApp is a widespread mobile messaging application, which changes the way that people communicate with each other. The instant messaging tool allows users to send messages not only in text forms but also in the video, audio and picture forms. Particularly it has become quite common to create groups for informal purposes among friends or for more formal purposes among colleagues. Recently WhatsApp parent groups have turned out to be a popular subject but yet only been discussed widely in popular media environments such as daily newspapers or in some blogs or online forums. This kind of group can be considered as an informal group where the determination of coming together is a mutual interest.

This research aims to widen the academic study area of WhatsApp by analyzing the dynamics of group communication through this application. To this end, firstly the development of WhatsApp groups and its characteristics and the differences between offline informal groups and online informal groups in terms of effective communication, peer relation and decision making will be interrogated. Then taking into account the social presence theory and the idea of being aware of communicating with somebody; WhatsApp parent group will be analyzed from the point of view of establishing a personal connection. As the research part of this study collected 6578 messages from a WhatsApp parent group will be evaluated by using content analysis. The results will be stimulating to understand and to explore the dynamics of WhatsApp parent group with regard to group communication and information sharing.

Keywords: Group Communication, Whatsapp Studies, Information Sharing.

WHATSAPP EBEVEYN GRUPLARININ DİNAMİKLERİNİ ANLAMAK: GRUP İLETİŞİMİ VE BİLGİ PAYLAŞIMI

Öz

Bu makale, henüz bilimsel olarak araştırılmayan bir vaka aracılığıyla WhatsApp grup iletişimi hakkında bir çalışma sunmaktadır ve WhatsApp çalışmalarına katkıda bulunmayı planlamaktadır. WhatsApp, insanların birbirleriyle iletişim kurma şeklini değiştiren yaygın bir mobil mesajlaşma uygulamasıdır. Anlık mesajlaşma aracı, kullanıcıların yalnızca metin formlarında değil, video, ses ve resim formlarında da mesaj göndermelerini sağlar. Özellikle arkadaşlar arasında gayri resmi amaçlar için veya meslektaşlar arasında daha resmi amaçlar için gruplar oluşturmak oldukça yaygın hale gelmiştir. Son zamanlarda WhatsApp ebeveyn grupları popöler bir konu haline gelmiştir ancak yalnızca günlük gazeteler gibi popöler medya ortamlarında veya bazı bloglarda veya çevrim içi forumlarda bu konu tartişılmaktadır. Bu tür ebeveyn grupları, bir araya gelme kararının karşılıklı çıkar ilişkisine dayandığı gayri resmi gruplar olarak görölebilir.

Bu çalışmada, grup iletişiminin dinamiklerini analiz edilerek WhatsApp'ın akademik çalışma alanını genişletmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle WhatsApp gruplarının gelişimi ve özellikleri ile çevrim dışı resmi olmayan gruplar ve çevrim içi resmi olmayan gruplar arasındaki etkin iletişim, akran ilişkisi ve karar verme farklılıkları sorgulanacaktır. Daha sonra sosyal bulunuşluk teorisini ve biriyle iletişim kurmanın farkında olma fikrini dikkate alarak; WhatsApp ebeveyn grubu, kişisel bağlantı kurma üzerinden analiz edilecektir. Bu çalışmanın araştırma bölümü için bir WhatsApp ebeveyn grubundan elde edilen 6578 mesaj, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilecektir. Sonuçlar, WhatsApp ebeveyn grubunun grup iletişimi ve bilgi paylaşımı konusundaki dinamiklerini anlamak ve araştırmak için teşvik edici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Grup İletişimi, Whatsapp Çalışmaları, Bilgi Paylaşımı.

1. INTRODUCTION

In the last decade, communication technologies have changed the way people communicate, both locally and globally. Online communication technologies and the availability of a network connection everywhere have prompted users to create a rapid increase in usage. Especially with the invention of the mobile instant messaging programs such as WhatsApp, Viber or Line that make not only one to one but group communication available, the dynamics of messaging has changed. Since the mid-2000s, online communication has been supported by group communication. In this regard, group communication dominates today's mobile communication on the occasion of the mobile instant messaging programs.

WhatsApp is the most popular mobile instant messaging program in the world. According to some statistics, WhatsApp is also showing us the importance of the medium in terms of communication. Conferring to Statistica, as of April 2018, mobile messaging application proclaimed 1,5 billion monthly active users (Statistica.com). One of the most important features of WhatsApp is that it allows mobile users to send real-time text messages to individuals or groups of friends at no cost. On the other side, many types of research have shown the decline in the usage of SMS (Okazaki, Taylor, 2008) due to this kind of free applications. Particularly it has become quite common to create WhatsApp groups for informal purposes among friends or for more formal purposes among colleagues. Different kinds of WhatsApp groups have been analyzed for diverse objectives. The literature has shown that one of the most central studies aims is to search the interaction between teachers and students (Bouhnik, Deshen, 2014; Almekhlafy, Alzubi, 2016; Chokri, 2015; Bansal & Joshi, 2014; Pinar and Pinar, 2017), the impact of the tool on language learning (Bere, 2013; Church, 2013; Nouwens et al., 2017) and the healthcare communication amongst surgical team (Johnston, et al., 2015; Boulos et al., 2016; Emre et al., 2017). All these research focus on the advantages of the application and it is enabling quick, fast communication and making people stayed connected. Yet WhatsApp has been subject to research about citizen journalism (Kahraman and Önder, 2017) and political participation (Sanchez et al., 2018).

The fast and widespread expansion of the WhatsApp program allows its users to interact with each other in spite of the distance fact. Yet the cost and rapidity of communication via the internet are far less comparable with other communication tools. This orients most of the people to use this technology for their subjective purposes. Especially WhatsApp becomes a meeting point where people are profoundly practicing network socialization. Moreover, the application is being used by business objectives either individually or corporately. What seems original with the application is that it provokes the emergence of elements of transformation which concern not only the human communication but also the transmission of the information.

One recent popular group that is using WhatsApp very actively is the parent's groups. This kind of group's togetherness is attached to a purpose or a mutual interest. However, unlike more informal groups like family or friends, WhatsApp parent groups are not easy to categorize as formal or informal. Customarily, the group starts as an informal one, but with the continuity of the communication activity, they turn out to be quasi-informal groups. The message exchange dynamics in parent's group differ from other groups in terms of interaction and communication. Thus, the aim of this paper is to analyze the messaging patterns of such a parent group from the perspective of social presence theory. To this end, firstly group communication in online environments and the features of such communication will be discussed. The second part of the paper will reflect on the WhatsApp, mobile instant messaging program and its contribution to group communication as well as its side effects in the interpretation of the messages. Finally in the last part, collected 6578 messages from a WhatsApp parent group will be evaluated by using content analysis.

2. OFFLINE AND ONLINE GROUP COMMUNICATION

This part of the paper is dedicated to explaining the differences in communication between online and offline groups. The basic definition of group communication is "a dynamic process where a small number of people engage in a conversation" (McLean, 2005). If this engagement occurs in an online environment, we might consider this as an online group communication. There are many different types of communication tools through online environments. Group communication vary according to the specialty of the online environment such as engaging in a conversation during an online game, e-mailing, sending text and or video and pictures via social media. Group communication via using the smartphone applications is not diversified than any of the listed. Therefore the characteristics of group communication where members are communicating in real time, by not being together physically, can form some common properties. Nevertheless, those common properties are slightly or completely

different according to the context of the communication when we take into consideration the offline group communication.

The literature about the group communication attributes much attention to some concepts such as group norms, group interaction and group relationships. Group norms are customs, standards, and behavioral expectations that emerge as a group forms (Schmitz, 2012). Every group either formed offline or online, has its own norms and those norms are usually completing each other. The reason behind this is that we are not only part of online groups but everybody is also part of offline groups. Consequently, we tend to transform our offline group behaviors to online environments such as greetings. Each online group develops its own norms but the claim here is that those norms are compatible with the offline communication norms. According to Myers and Anderson (2008) there are three kinds of norms that are task norms, procedural norms and social norms. (Myers, Anderson, 2008). Different online groups develop a selection of norms particular to the objective of the group. For example, a WhatsApp group formed for business purposes can have different types of task, procedural and social norms than a WhatsApp group formed amongst friends. The power and status relations should be more definite for the first group as a result, task and procedural norms could be imposed more. As for the second group, social norms that determine the engagement in interpersonal communication could be more visible. Online group members behaviors are shaped by these norms and the norms improve and become more mature over time that helps to put an order online group relations (Walther, Burgoon, 1992).

Another important issue about group communication is interaction. According to Mclean (2015) the interaction is defined as “the context of the communication interaction involves the setting, scene, and expectations of the individuals involved”. The main difference in terms of interaction between an online and offline environment is “asynchronous communication”. An asynchronous communication is practiced when the participants are not physically together thus the interchanges do not occur at the same time. Email communication, social media interactions as well as mobile technology-enabled communication such as SMS or WhatsApp communication might occur asynchronously. The group size is another important feature impacting the concept of interaction. The research has shown that the online groups can be excessive in terms of members compared to offline groups and the more crowded the groups were, the less the interaction was (Jones, et al., 2004). Even though online group communication gives the impression of advantageous to all of its members, the research has shown that there is very little online interaction for group members (Galston, 2000).

From the perspective of the research on group interaction, an important question on whether the groups that are formed via mobile applications have characteristics in common with the online groups has to be asked. It is also important to understand how the mobile messaging groups function and if the interaction amongst group members can be characterized as group communication in its classical perception.

An additional important aspect of group communication is the relations that are exercised through power, control and status. At the basis of relationships within groups lies the idea of group size. McLean (2003) and Harris & Sherblom (1999) noted that possible interactions and relations increase according to the number of group members. Online and mobile groups, as marked above, could be very large in size so that the possible relations and interactions could also be large in numbers. Nevertheless online group communication via social media channels has to be analyzed differently than the mobile groups that are formed for information sharing. The number of people that are followed on the social media accounts is not necessarily the evidence of a formed relationship. On the contrary, many research showed that the relationship is inversely proportional to the number of friends and/or followers (Frampton & Child, 2013; Croom et al., 2015; Lönnqvist, & Deters, 2015). In this respect, mobile application based groups are different in terms of relationships where the membership signifies the implementation of social interaction.

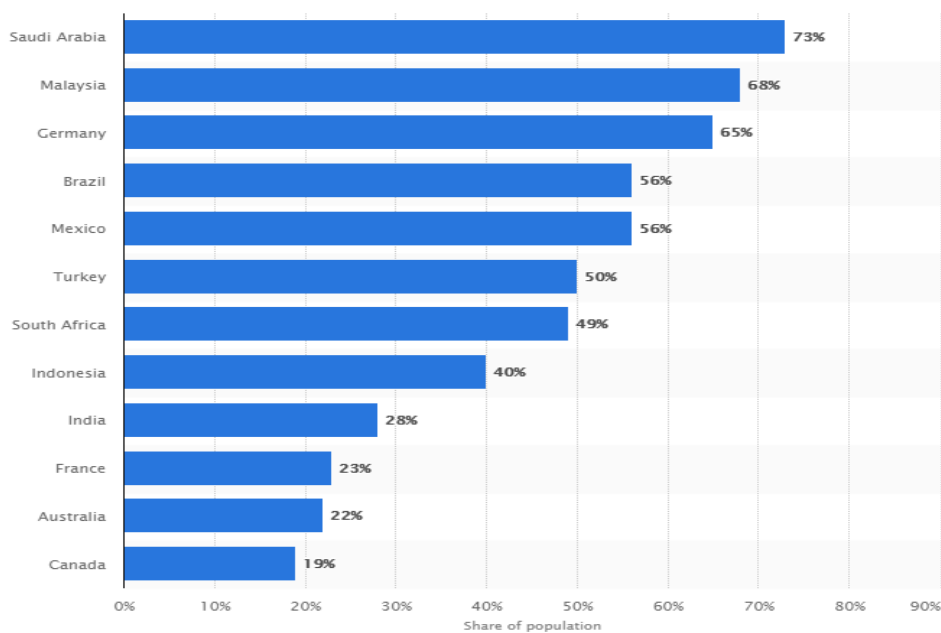
3. WHATSAPP GROUPS, INFORMATION SHARING AND SOCIAL PRESENCE THEORY

WhatsApp Inc. was founded in 2009 by Jan Koum and Brian Acton in Santa Clara, California as an alternative to short messaging service. It had started as an iPhone application, later expanded its usage for Android, Windows Phone, BlackBerry, and Nokia. Facebook Inc. has bought WhatsApp for 19 billion USD in February 2014. It's very easy to start using WhatsApp because downloading is free and does not require complicated registration. The application spontaneously recognizes users based on their phone numbers. Moreover, contacts that are on the smartphone and that are WhatsApp users, are combined with the application's contact list. With the new features added to the application such as voice message and desktop version, the usage popularity gained steam. Additionally, the group chat number has been increased to 256 rather than 100 (Independent, 2016). With all these developments, the usage ratio of the application has soared up. The figure 1, on the share of the population in selected countries who are active WhatsApp users as of 3rd quarter 2017, is showing us the penetration of the applications worldwide. According to the statistics, Saudi Arabia is to have

the most active users for WhatsApp, with a population share of 73 percent followed by Malaysia 68% and Germany 65%.

The group communication feature of the application since then also gained popularity due to its simplicity and user-friendly format. A group can be created by an administrator and the users can join the group after the invitation of an administrator. Any group member can see the full group chat transcript and can leave the group without any technical difficulties. Although it is only the group administrator that has the right to change the name or the image of the group. Moreover, the blue ticks that are activated when the message is read by the other side, made available on group communication as well. This means that whenever somebody from the group sends a message, the sender can easily see who reads the messages.

WhatsApp groups can be founded for different objectives amongst colleagues, family members or friends. One popular type of WhatsApp group gained importance recently which is the parent groups. This kind of groups is formed between the parents whose children are classmates and are going to the same school. WhatsApp groups compared with the online groups are more dynamic in terms of interaction while these groups have the similar features with the offline

Figure 1. Share of Population in Selected Countries Who are Active Whatsapp Users as of 3rd Quarter 2017

Source: <https://www.statista.com/statistics/291540/mobile-internet-user-whatsapp/>

groups as mentioned above. This could be explained by the shift from face to face communication to online communication (Zhao & Rosson, 2009). Yet there is an increasing

tendency to be connected via mobile phones rather than traditional computing platforms. Therefore, mobile-based interactions are taking the form of offline interactions. On the other side, there lies a massive literature on the link between social presence theory and computer-mediated communication. The theory first developed by Short et al. (1976) and defined as “the degree of salience of the other person in an interaction”. According to the social presence theory, the communication environment is effective when it has the appropriate social presence for the level of participation required for a task. With the development of computer-mediated communication, social presence started to be seen by means of how individuals are interacting in their online environments (Walther, 1992). Social presence is shown how messages are sent and how these messages are interpreted by others in online environments and also the theory identifies how members of the online environments communicate with each other which influences the efficiency of communication (Kehrwald, 2008). Social presence theory is commonly employed in the research related to online learning and high social presence is found to be substantial for enhancing an effective education (Gunawardena, 1995). Tu and McIssac (2002) noted that social presence effects online learning positively but the regularity of involvement does not conclude with a high social presence. The mentioned researchers focused on searching the connection between the quality of online learning and social presence in online learning environments by taking into considerations the concepts such as social context, online communication and interactivity.

Recently Tu et al. (2012) studied mobile, online and network social presence in an online learning environment and proposed a model for an effective mobile learning strategy. According to this model; the interactions within the mobile social presence is taking the form of personal control, context-awareness, location-based, augmented reality (Tu et al., 2012). Apart from the research on online learning environments and social presence, interpersonal communication has also been analyzed by employing social presence theory. According to the work of Gooch and Watts (2015) “a given communication technology is evaluated and found to be associated with high levels of Social Presence, our data indicates that said communication technology would also support the relationship through increasing feelings of closeness”.

4. RESEARCH SCOPE

The research part of this study focuses on WhatsApp groups' communication patterns through a content analysis of the social presence and participant observation. The said WhatsApp group in this research is a group of parents composed of the mothers whose children are

classmates. WhatsApp parent groups are dissimilar to other kind of groups in their nature, given the togetherness in such a group is not formal nevertheless is mandatory. WhatsApp parent group in this study is taken as a case and the results will be instructive for the further research as such a group communication has not been analyzed yet. As a result, the main contribution of this paper is offering a theoretical background for WhatsApp group communication by conducting a research on the content analysis of social presence. Thus not only social presence on computer-mediated communication but also WhatsApp group communication and its level of social presence can be introduced as an area for the future research.

4.1. Methodology

The purpose of this study is to define the level of social presence of a given WhatsApp group and to state the characteristics of such a group communication. One of the questions that guided this research is whether WhatsApp groups are effective in terms of forming interaction, tasks and norms. This question is analyzed by participant observation and the existence of some of the main features of group communication, which are listed above, is interrogated. The second question is over the level of social presence of the WhatsApp group messages and this is explored by implementing the content analysis of social presence based on the Model and Template for Assessment of Social Presence developed by Rouke et al. (1999). These content analyses help us to classify the WhatsApp messages under three categories which are affective, interactive and cohesive.

4.2. Study Participants

The participants of this study are composed of 23 mothers that are members of a WhatsApp group for the purpose of information sharing and the pursuit of their children school activities including the homework. The history of the group dated back to September 2016 when the children started the primary school. Since then group members are actively using WhatsApp for any related issues. Using group chats via WhatsApp is quite easy and for researched WhatsApp group, one of the group members is the admin and only the admin has the right to remove and add people. All participants have the right to send messages anytime and the replies for those messages, which are either in question forms or information based, come both synchronously or asynchronously.

4.3. Data Collection

The data are collected in two different ways. For the first research question, not only the sent messages are taken into consideration but offline casual conversation with the group members and direct observation are included. Direct observations are conducted when the group

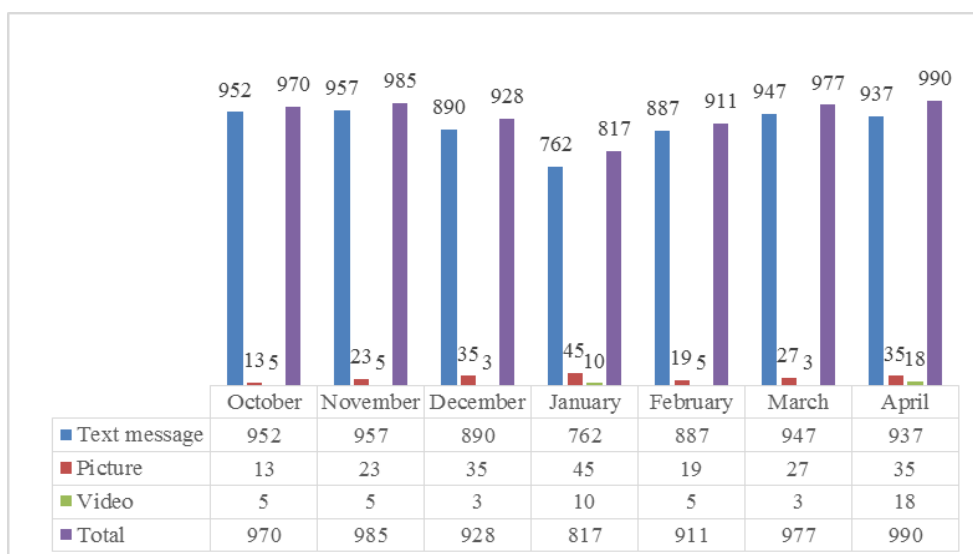
members come together for special occasions such as birthday parties or school shows. For the content analysis of social presence, 6578 messages dated between 1st of October 2017 and 30th of April 2018, are collected through the desktop version of the application and categorized as a text message, picture and video. No voice message is recorded during the research.

4.4. Data Analysis and Findings on Group Communication

First, the collected data are categorized according to the number of messages monthly. As shown in table 1; the distribution of text, picture and video messages are showing similarities in terms of numbers each month. Fewer messages are being shared during the month of January with a total number of 817 due to the two weeks of semester holiday. During the holiday period, no messages are shared amongst the group members. On the other hand, maximum number of video and pictures with a total number of 55 are shared in January. This could be explained by having the report card day on the 19th of January when all the mothers go to school and take a picture with the teacher. Eventually, those pictures and videos are shared on the group. The monthly average number of messages is 930 including both video, picture and text and the average number of daily messages reach 31.

The analyzed WhatsApp group has got task, procedural and social norms as any type of offline group. Those norms are formed respectively after the group members become more familiar with each other. One of the main subjects of the group conversation is the homework such as everyday one of the members is asking about the homework. Within time, four group members decide to send homework regularly by taking photos from the book pages. It has developed to be their task to convey the message about homework. Social norms are also quite compatible

Table 1. Monthly Distribution of Whatsapp Messages October 2017-April 2018

with the offline groups' social norms such as "get well soon", "happy birthday" and all sorts of thanking messages are matching with the exact use of the those patterns in offline world. Within time, members get used to sending those kinds of text when it is necessary as these are representing the group norms. If such a social norm message is sent, other group members feel like sending same kind of text. This is also showing how strong the social norms are within such a group although face to face conversations are limited. When it comes to the relationships that are exercised through power, control and status; the group has got its boss by default. As explained before, there is an official representative of the group who is responsible for sharing the information. As this member is kind of a boss figure, other group members usually ask opinions of the representative on any sorts of issues. Nevertheless, it has to be noted that, this is not a professional working group but a group of people that come together for a specific purpose. Therefore all the members feel freer to either obey or disobey the group's norms. For example, if the representative asks a help over an issue, this is usually done in a request form and not that other members feel obliged to help.

Interaction is another important element of the group and it is related to the group size. The bigger the group is, the less participatory the interaction is. In this case of WhatsApp parent group, the group is composed of 23 people which may cause an interaction problem in offline groups. On contrary, it is giving a more equal chance to its members in terms of sending messages. But then again, not all the time group members are interacting equally with each other and some members prefer to stay silent or some members get silent after not receiving any messages to their comments or questions. This issue can be explained by the offline acquaintance of some members. If members are also interacting offline, their interaction seems to be higher compared with others. Interaction in such an environment is also quite related to roles. Like in an offline group, the members of the WhatsApp group has got some roles associated with the member's profession. For example, if there is an issue related to law, the opinion of the professional lawyer of the group is asked or the English teacher of the group is ever been questioned about the English lesson or homework. This is showing us that professional occupation of the members is affecting the status and power much more than the group's representative.

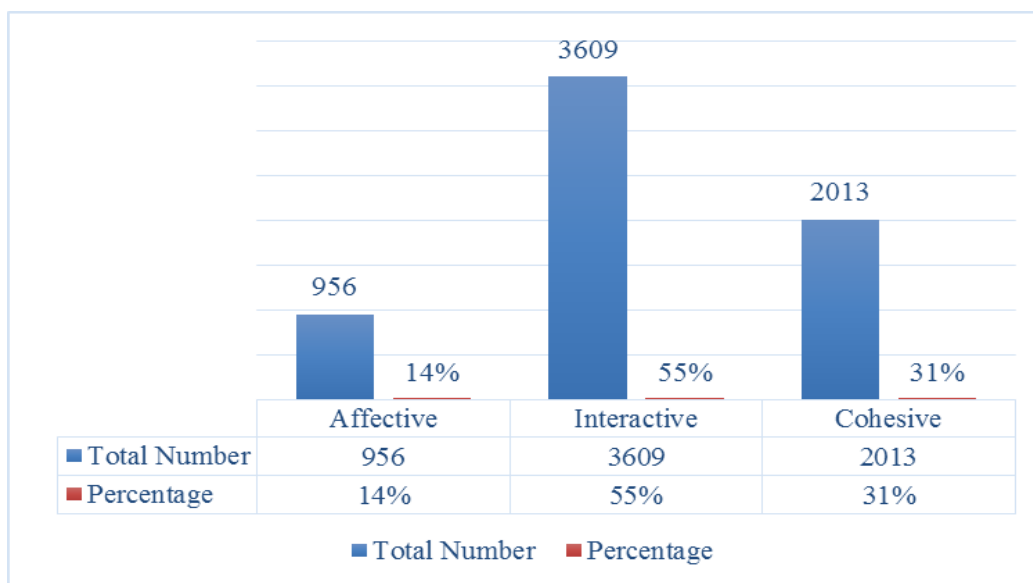
The overall communication in the group is quasi-formal and usually carrying the characteristics of an informal communication. Yet some members don't feel comfortable to address each other informally and use quite a formal language. As a result, while some of the features are showing similarities with the offline groups, some do not. Interaction seems to be a more complex issue than the norms and relationship in such a context since it is linked to

group size. For some aspects, it works better than the offline group communication, however, the case of WhatsApp group communication is missing many of the verbal communication aspects such as mimics, gestures and indirect expressions. Consequently, the group communication does not actualize as it has to be.

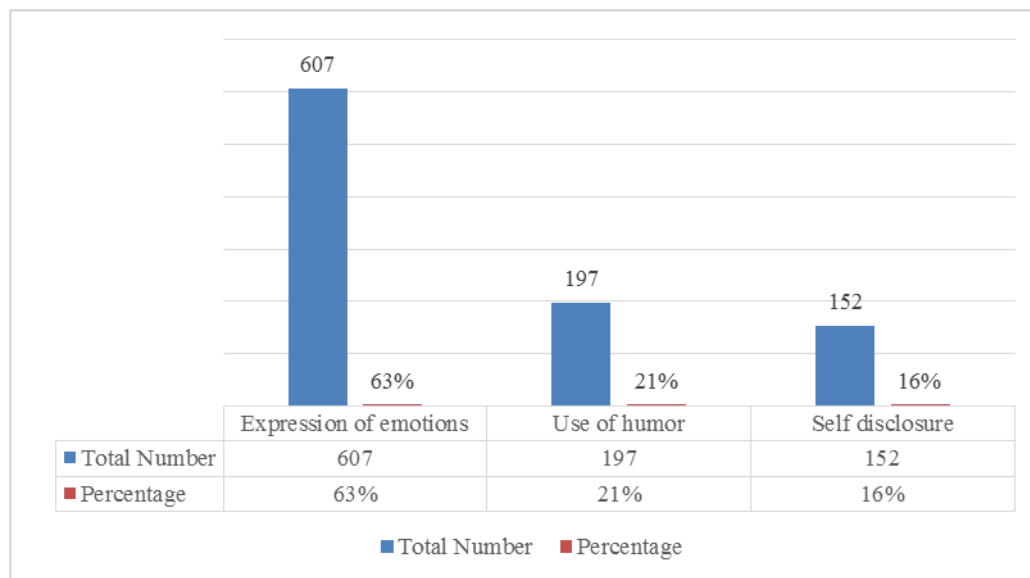
4.5. Data Analysis and Findings on the Level of Social Presence

The second part of the research consists of a content analysis of social presence based on the Model and Template for Assessment of Social Presence (Rouke et al, 1999). All the collected messages are studied for affective, interactive, or cohesive components of social presence. It has to be noted that, while all the messages are being evaluated, they are counted only for one type of level of social presence. It means that if the message carries both affective and interactive components, the dominant component is taken into consideration and classified according to the overriding element. That is why the total sum of the categorized messages are not overlapping each other. Table 2 is showing the types of messages according to social presence.

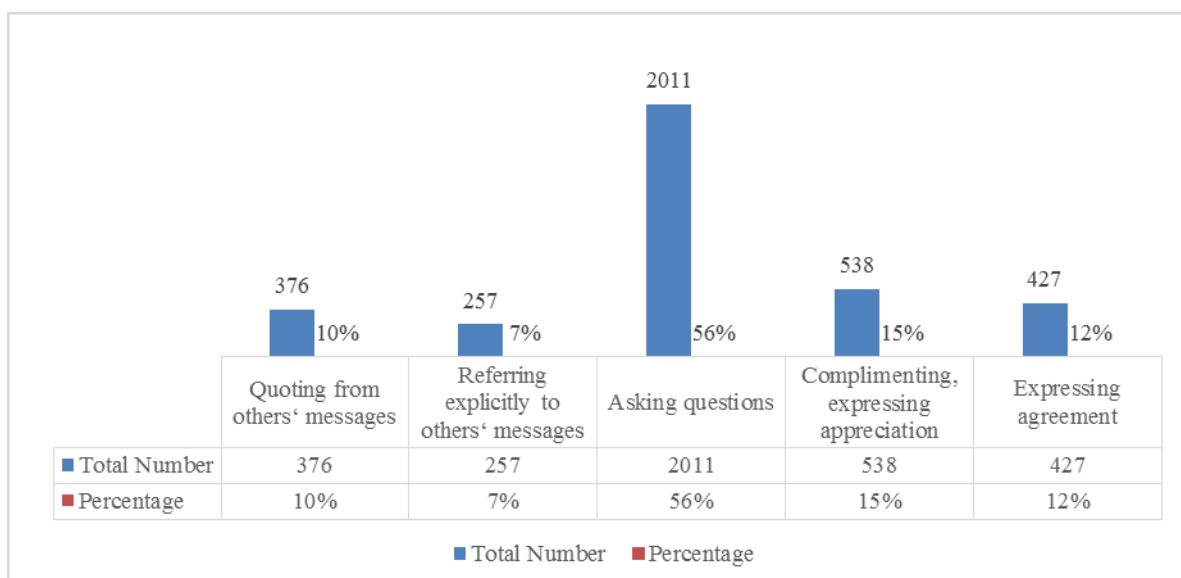
Table 2. Distribution of Messages According to Social Presence

Interactive messages have the highest ratio of 55% followed by cohesive messages with 31% and lastly affective messages with 14%. Table 3 below is indicating the distribution of messages for affective category. Model and Template for Assessment of Social Presence, Rouke

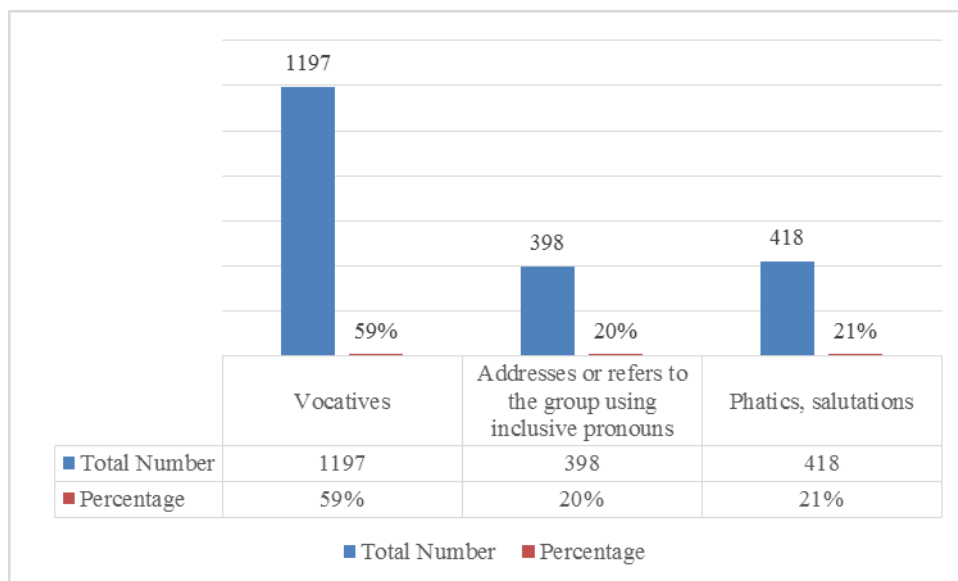
Table 3. Distribution of Affective Category Messages

et al. (1999) classified three sub-categories which are an expression of emotions and use of humor for affective category. In this study, affective category is composed of 956 messages and expression of emotions with 63% is the highest in this category followed by 21% use of humor and 16% self-disclosure. To have the least type of self-disclosure messages appears to be meaningful with the objective of the group. As explained before, the group is quasi-formal in communicating and the main aim is to get information related to children and school. That explains why the overall sum of affective messages is also lowest. Use of humor is not preferred too much amongst the group members. Table 4 is resuming the interactive category messages under 5 sub-categories. Rouke et al. (1999) in their work classified six sub-categories to evaluate interactive messages. One indicator cannot be evaluated which is continuing a thread.

Table 4. Distribution of Interactive Category Messages

The same finding is noted by Robinson et al. in their publication on WhatsApp “similarly, the way that messages are posted onto WhatsApp also makes the “reply rather than start new thread” indicator redundant because there is no hierarchy or topic categorization; all messages appear in chronological order” (2015). On the other hand, Robinson et al. categorized “quoting from others” as a missing data as well (2015). Nevertheless, quoting from others as an indicator is present in this study. This feature of WhatsApp is a recent one from 2016 and it reduces the confusion in group chats by letting users attach the original message to their new message. The studied WhatsApp group is composed of 23 users and sometimes it becomes quite necessary to quote the message that a user is replying. The overall usage percentage of this feature is 10. Asking questions has the highest number of messages with 2011 out of 3609. The number of complimenting and expressing appreciation messages is 538 and these are expressed mainly towards the group members who accomplish a service for the class such as bringing to the class something to eat. Sharing the daily homework is the role of admin and such an act is usually resulted by expressing an appreciation from others. Expressing agreement is done when users are asked to do so. For example, if there is not a consensus on an issue, the users are asked to approve or disapprove the issue so the decision is taken by the majority. Table 5 below is showing the distribution of cohesive messages. 59% of the cohesive messages are classified as vocatives. Vocative is defined as addressing or referring to participants by name

Table 5. Distribution of Cohesive Category Messages

(Rouke et al, 1999) and as it is mentioned above, the group members mainly addressing each other by names except three members of the group. Those three members are relatively older than the other members and are being addressed as Mrs. Only 20% of the cohesive category messages

refer to the group using inclusive pronouns which may indicate the nature of such a group as a secondary group. People prefer to refer to the primary groups that they belong, using inclusive pronouns such as friends and family. The third indicator of the category is phatic and salutations, which are mainly greetings and salutations, is evaluated as 21% of the overall cohesive category. The specialty of WhatsApp messages are their asynchronous forms and conversations may start and end without salutations or greeting. Particularly, the group chats are not convenient for salutations and greetings given the impossibility of all members greet or salute each other.

Table 6. Social Presence Categories, Definitions, and Examples from The Analysis

Category	Indicators	Definition	Examples
Affective	Expressions of Emotion	Conventional expressions of emotion or unconventional expressions of emotion, includes repetitious punctuation, conspicuous capitalization, emoticons	“Wishing everyone a great semester holiday... You will be missed ”
	Use of humor	Teasing, cajoling, irony, understatements, sarcasm	“I want to thank my daughter who told teacher that her mother would be more than happy to make a cake for everybody for tomorrow”
	Self-disclosure	Presents details of life outside class or Express vulnerability	“For tomorrow’s picnic, I cannot prepare anything because of my health problems. Please accept my apologies”
Interaction	Quoting from others’ messages	Using software features to quote others entire message or cutting and pasting selections of others’ messages	Is there music class tomorrow? Yes there is.
	Referring explicitly to others’ messages	Direct references to contents of others’	“As you said, tomorrow’s homework is from Math book, pages56-59”
	Asking questions	Students ask questions of other students or the moderator	“At what time does the ceremony start tomorrow?”
	Complimenting, expressing appreciation	Complimenting others or contents of others’ messages	“Dear X, it is so nice of you to send pictures while kids are playing in the garden”
	Expressing agreement	Expressing agreement with others or content of others messages	“I agree that instead of folk dance class, kids should have robotic coding class”
Cohesive	Vocative	Addressing or referring to participants by name	Can X get the money from by boy’s bag tomorrow”
	Addresses or refers to the group using inclusive pronouns	Addresses the group as we, us, our, group	“We, as class of 2-E will be attending the end year show”
	Phatic, salutations	Communication that serves a purely social function; greetings, closures	“Get well soon, kisses and hugs” “Hi everyone” “Thank you so much”

Table 6 demonstrates the examples of messages for each category adapted from Rouke et al. (1999) model of assessment for social presence. For each indicator, an example is provided.

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

The first part of the research is done to find similarities and differences between an offline group communication and an online group communication. According to the research, it is found that WhatsApp groups take after offline groups in terms of norms, relationships and interactions. Although some dissimilarities are noted such as the role of the group leader. However, the unlikeness is attached to the nature of the group. WhatsApp parent group is not like professional working group, therefore, rules and the authority of the leader is not dominant over the group. Norms and customs are borrowed from the offline life of the members and related behaviors are developed. On the other side, the size of the group is relatively large for a group communication consequently some members prefer not be interactive as others do.

The second part of the research is realized to measure the level of social presence. Hence the components of social presence are searched. The group communication via WhatsApp is supportive of the social presence level. This can be explained by the mobile social presence since the communication is evolving through mobile phones rather than a computer-mediated communication platform. The interaction via mobile technology is supporting social presence better than any other online tool. The results of the content analysis also show that interaction messages are highest amongst the others. The distribution of the other categories is at a high ratio as well, which is showing that not only interaction messages but affective and cohesive messages are conveyed. The users do not have any difficulties to transmit those messages.

The literature until now focused on social presence theory from the perspective of online learning and class interactions. This study aims to explore the WhatsApp groups' communication dynamics and level of social presence. As a case, a parent group of primary school kids is analyzed. Collected 6578 messages dated between October 2017 and April 2018 are evaluated according to the model of assessment of social presence. The findings show that all three categories are found and most commonly the messages are grouped under interactivity category. It is notable to say that interactivity as a concept works well for such a medium. Another important point about the research is the differentiation in the environment. While previous research investigates computer-mediated environments and communication, this study uses mobile communication application as a base. WhatsApp communication platform has got many advantages over the other types of online platforms. The user-friendly interface of the application, the availability of many possible communication styles from images to voice messages and immediacy make WhatsApp suitable platform for group communication. The claim of the study is that WhatsApp as a platform not only facilitates the communication and creates a social presence for online learners, but it facilitates any type of group communication.

Further research, any type of the group communication via WhatsApp can be interrogated. This study's example group is neither business oriented nor social oriented. However, communication among 23 people can easily be achieved. Even the members of the group claim that not any other platform can provide such a fast communication but that the platform establishes a truly personal connection. Face to face communication is an essential need but the groups that are after fast and immediate communication can benefit from this platform. It even offers an equal chance for everybody for their voice to be heard in numerically large groups.

REFERENCES

- Almekhlafy, S. & Alzubi, A. (2016). Mobile-Mediated Communication a Tool for Language Exposure in EFL Informal Learning Settings. *Arab World English Journal (AWEJ)* Volume.7 Number March, 2016. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2804018> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2804018>
- Bansal, T., & Joshi, D. (2014). A study of students' experiences of mobile learning. *Global Journal of Human Social Science*, 14(4), 40-47. Available at: <https://socialscienceresearch.org/index.php/GJHSS/article/view/1326>
- Bere, A. (2013). Using mobile instant messaging to leverage learner participation and transform pedagogy at a South African University of Technology. *British Journal of Educational Technology*. Vol 44(4), 544-561
- Bouhnik, D., & Dshen, M. (2014). WhatsApp goes to school: Mobile instant messaging between teachers and students. *Journal of Information Technology Education: Research*, 13, 217-231. Retrieved from <http://www.jite.org/documents/Vol13/JITEv13ResearchP217-231Bouhnik0601.pdf>
- Boulos, M. N. K., Giustini, D. M., Wheeler, S., (2016). "Instagram and WhatsApp in health and healthcare: An overview", *Future Internet*, vol. 8, no. 3, pp. 37.
- Chokri Barhoumi (2015) The Effectiveness of WhatsApp Mobile Learning Activities Guided By Activity Theory On Students' Knowledge Management, *Contemporary Educational Technology*, 6(3) 221-238
- Church, K. (2013) , Rodrigo de Oliveira, What's up with whatsapp?: comparing mobile instant messaging behaviors with traditional SMS, *Proceedings of the 15th international conference on Human-computer interaction with mobile devices and services*, August 27-30, 2013, Munich, Germany [doi>10.1145/2493190.2493225]
- Croom, C., Gross, B., Rosen, L., & Rosen, B. (2015). What's Her Face(book)? How many of their Facebook "friends" can college students actually identify? *Computers in Human Behavior*, 56, 135-141.
- Emre, Ş., Özcan, R., Celayir, A., Celayir, S. (2017). Pediatric surgeons and WhatsApp: First impressions of daily use of communication software in pediatric surgery. *31(3): 89-94*
- Frampton, B., & Child, J. (2013). Friend or not to friend: Coworker Facebook friend requests as an application of communication privacy management theory. *Computers in Human Behavior*, 29, 2257-2264.
- Gooch, D. and Watts, L., 2015. The impact of social presence on feelings of closeness in personal relationships. *Interacting with Computers*, 27 (6), pp. 661-674.
- Gunawardena, C. N. (1995). Social presence theory and implications for interaction collaborative learning in computer conferences. *International journal of education telecommunications*, 1 (2/3): 147-166
- Harris, T., & Sherblom, J. (1999). *Small Group and Team Communication*. Boston, MA: Allyn & Bacon
- Independent, "Bigger groups are now available to all WhatsApp users on iOS and Android", 5th of February 2016. <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/whatsapp-group-chats-bigger-maximum-size-256-people-users-a6856491.html>
- Johnston, M.J., King, D., Arora, S. et al, (2015). Smartphones let surgeons know WhatsApp: an analysis of communication in emergency surgical teams. *Am J Surg*. 209:45-51
- Jones, Q., Ravid, G., and Rafaeli, S. (2004). Information overload and the message dynamics of online interaction spaces: a theoretical model and empirical exploration. *Information Systems Research*, 15, 194-210
- Kahraman, M., Önder, M. (2017). Yurttaş Gazeteciliğinin Ana Akım Medyaya Etkisi: WhatsApp İhbar Hatları Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*. 5(2). 164-180.
- Kehrwald, B. (2008). Understanding Social Presence in Text-Based Online Learning Environments. *Distance Education*, 29(1), 89-106.
- Lönnqvist, J-E., & Deters, F. (2015). Facebook friends, subjective well-being, social support, and personality. *Computers in Human Behavior*, 55, 113-120.
- McLean, S. (2003). *The Basics Of Speech Communication*. Boston, MA: Allyn & Bacon

- McLean, S. (2005). *The Basics of Interpersonal Communication*. Boston: Allyn & Bacon, p. 14
- Most popular global mobile messenger apps as of April 2018, based on number of monthly active users (in millions), <https://www.statista.com/statistics/258749/most-popular-global-mobile-messenger-apps/>
Retrieved April 2018
- Myers, S. A., and Anderson, C. M. (2008). *The fundamentals of small group communication*. Thousand Oaks, CA: Sage)
- Nouwens, M., Griggio, C., F. Mackay, W. E., (2017). "WhatsApp is for Family; Messenger is for Friends": Communication Places in App Ecosystems. In *Proceedings of the 2017 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '17)*. ACM, New York, NY, USA, 727--735. DOI: <http://dx.doi.org/10.1145/3025453.3025484>
- Okazaki, S., & Taylor, C. R. (2008). What is SMS advertising and why do multinationals adopt it? Answers from an empirical study in European markets. *JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH*, 4-12. DOI: 10.1016/j.jbusres.2006.05.003
- Pinar, Y., Pinar N. K., (2017). Üniversite Öğrencilerinin WhatsApp Metin Yazışmaları ve Emoji Kullanımı. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 38(3): 2709-2719
- Schmitz, A., (2012). *Archive of 2012 Creative Commons-licensed books: An Introduction to Group Communication v. 0.0*.
- Short, J., Williams, E., & Christie, B. (1976). *The social psychology of telecommunications*, London: John Wiley & Sons.
- Robinson L, Behi O, Corwran A, Cowley V, Cullinane J, Martin I, Tomkinson O. (2015). Evaluation of WhatsApp for promoting social presence in a first year Undergraduate Radiography Problem-Based Learning group. *Journal of Medical Imaging and Radiation Sciences*, 46(3): 280-286
- Rourke, L., Anderson, T., & Garrison, D. R., et al. (1999). Assessing social presence in asynchronous test-based computer conferencing. *Journal of Distance Education* 14(2), 50–71. Available at: <http://www.ijede.ca/index.php/jde/article/view/153/341>.
- Tu, C. H., & McIssac, M. (2002). The relationship of social presence and interaction in online classes. *The American journal of distance education*, 16(3), 131-150)
- Tu C. H., McIsaac, M., Sujo-Montes, L., Armfield, S., (2012): Is there a mobile social presence?, *Educational Media International*, DOI:10.1080/09523987.2012.741195.
- Walther, J. B. (1992). Interpersonal effects in computer-mediated interaction: A relational perspective. *Communication research*, 19(1), 52-90.
- Walther, J. B., and Burgoon, J. K. (1992). Relational communication in computer-mediated interaction. *Human Communication Research*, 18, 50–88
- Zhao, D., & Rosson, M. B. (2009). How and why people Twitter: The role that microblogging plays in informal communication at work. *Proceedings of the ACM 2009 International Conference on Supporting Group Work (GROUP '09)*. ACM, New York, 243-252. doi:10.1145/1531674.1531710

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper:

Mamirova, C. ve Yılmaz, H. (2019). "İtaatkârlar Daha Mı Mutlu? "Pozitif Psikoloji Perspektifinden Boyun Eğicilik"", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1153-1169

Geliş Tarihi / Received Date: 22.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.12.2018

Araştırma Makalesi**İTAATKÂRLAR DAHA MI MUTLU? "POZİTİF PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN BOYUN EĞİCİLİK"****Cıldız MAMIROVA**

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi

cildiz.mamirova@manas.edu.kg

ORCID ID: 0000-0003-1859-2027

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

hasanyilmaz2001@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9069-1524

Öz

Boyun eğicilik, kişinin, otoritenin koyduğu kurallara ve verdiği talimatlara uygun davranması, düşünce ve davranışlarını otoritenin istediği yönde değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Başkalarını kırmamaya, incitmemeye özen gösterme, çevresindekileri memnun etmeye çalışma, iyiliksever olmaya eğilimlilik, karşı çıkmaktan çekinme, onaylamadığı durumları ifade edememe, öfkesini göstermede zorluk, aşırı onaylanma ihtiyacı, düşünce ve haklarını savunamama, boyun eğici kişiliğe sahip bireylerin en belirgin özellikleridir. Bu araştırmanın amacı, boyun eğicilik ile pozitif psikolojinin temel kavramlarından, yaşam doyumu, mental iyi oluş, iyimserlik ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkileri ve boyun eğiciliğin bu kavramları açıklama gücünü saptamaktır. Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Örneklem yüzde 68.9'u kadın, 31.1'i erkek olmak üzere 707 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmanın sonunda boyun eğiciliğin araştırmanın bağımlı değişkenlerin tamamıyla negatif ilişkili olduğu saptanmıştır. Boyun eğicilik özelliğinin en fazla, öznel iyi oluş üzerinde olumsuz etki gösterdiği gözlenmiştir. Araştırma bulguları mevcut alanyazın bilgileri ışığında tartışılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boyun Eğicilik, Yaşam Doyumu, Mental İyi Oluş, İyimserlik, Öznel İyi Oluş.

ARE THE OBEDIENT HAPPIER? SUBMISSIVENESS IN TERMS OF POSITIVE PSYCHOLOGY**Abstract**

Submissiveness is defined as the individual acting in accordance with the rules and instructions of the authority and changing his / her thoughts and behaviors in the direction desired by the authority. Taking care not to break and hurt others, trying to please the ones around them, a tendency to kindness, hesitating to oppose, inability to express disagree, difficulty in expressing his / her anger, excessive need for approval, inability to protect his / her thoughts and rights are the most prominent characteristics of individual with a subservient personality. The aim of this study is to determine the relationships between submissiveness and some basic concepts of positive psychology, as life satisfaction, mental well-being, optimism and subjective well-being; and how much does submissiveness explain these concepts. Correlation screening method was used in the study. The sample consisted of 707 university students, 68.9% of whom are female and 31.1% male. At the end of the study, it was determined that the submissiveness was negatively related to all of the dependent variables. It has been revealed that the feature of

submissiveness has most negative effect on the subjective well-being. The research findings were discussed in light of the current literature and recommendations were developed.

Keywords: Submissiveness, Life Satisfaction, Mental Well-Being, Optimism, Subjective Well-Being.

1. GİRİŞ

İnsanlar; boyun eğme, saldırganlık, yönlendirici davranış ve atılganlık olarak sınıflandırılan dört temel davranıştan birini seçerek tepkide bulunur (Messarra, Karkoulian ve El-Kassar, 2016). Bu davranışlardan birisi olan boyun eğme; kişinin, otoritenin koyduğu kurallara ve verdiği talimatlara uygun davranması, düşünce ve davranışlarını otoritenin istediği yönde değiştirmesi olarak tanımlanır (Grzyb vd., 2018). Başkalarını kırmamaya, incitmeye özen gösterme, çevresindekileri memnun etmeye çalışma, iyiliksever olmaya eğilimlilik, karşı çıkmaktan çekinme, onaylamadığı durumları ifade edememe, öfkesini göstermede zorluk, aşırı onaylanma ihtiyacı, düşünce ve haklarını savunamama, boyun eğici kişiliğe sahip bireylerin en belirgin özellikleridir (Gilbert ve Allan, 1994; Bègue vd., 2015; Sopić, (2015).

Bu özelliklerin yanında; kendini daha az değerli ve önemsiz görme (Gilbert vd., 2003), çekingenlik, kendini suçlama eğilimi (Gilbert, Pehl ve Allan, 1994), sosyal kaygı, olumsuz değerlendirilme korkusu (O'Connor vd., 2002) boyun eğici insanlarda sıklıkla gözlenen davranışlardır.

Boyun eğici kişiliklerin Beck'in tanımladığı kişilik özellikleri ile de ilişkisi kurulabilir. Beck iki kişilik türü tanımlamıştır, bunlar otonomi ve sosyotropidir (Beck, 1996). Otonom özellikler gösteren insanlar bağımsızlığa ve başarıya önem veren bireylerdir. Sosyotropi özellikleri gösterenler ise sosyal bağların zayıflaması, ilişkilerin sonlanması ve reddedilme gibi durumlara aşırı duyarlı olan bireylerdir (Allen, de L. Horne ve Trinder, 1996). Boyun eğici davranışın baskın gözlemlendiği bireyler sosyotropi kişilik kapsamına girmektedir. Au ve Lam (2017), benlik kurgusu ve boyun eğicilik konusunda yaptıkları araştırmada da bu görüşü destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir.

Bowlby, Maslow, Alderfer, Glasser, Horney, Murray, Erich Fromm ve Sullivan bireylerin temel ihtiyaçları arasında aidiyet ihtiyacının önemli bir yer tuttuğunu ileri sürmüşlerdir (Narvaez, 2018). Bununla birlikte, bu ihtiyacı yüksek düzeyde hissetme ya da karşılanmadığına inanma boyun eğiciliği artırmaktadır (Yörük ve Dündar, 2011). Boyun eğicilerde sıklıkla gözlenen, başkalarının tepkilerine karşı sürekli tetikte olma (Wilhelm, Boyce ve Brownhill, 2004) ve reddedilmeye karşı aşırı duyarlılık (Harb vd., 2002), bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sosyal etki kuramına göre itaat ve uyumun benzer yönleri olmakla birlikte birbirinden farklı kavramlardır (Latané, 1981; Barreto ve Hogg, 2018). Her ikisi de insanların

başkalarının görüşlerinin etkisi altında tutum veya davranışlarda değişikliğe yol açan, iki tür sosyal etkidir (Xie vd., 2016). Uyma davranışında bağımsız karar verebilme ve iradenin söz konusu olması, buna karşılık boyun eğicilik davranışının, otorite talimatlarının bir sonucu olarak gerçekleşmesi iki kavram arasındaki ayırt edici farktır (Cialdini ve Goldstein, 2004).

Sosyal Statü Kuramı (Social Ranking Theory) da, boyun eğme davranışının altında korku duygusunun bulunduğunu ileri sürer (Gilbert, 2000). Kurama göre, kendisini sosyoekonomik açıdan düşük statüde algılayan kişiler, diğer bireylerle yaşadığı çatışmaları kazanma ya da çözme ihtimallerinin düşük olduğunu düşündükleri anda kaçma ya da boyun eğme davranışı sergilemektedirler (Lantz, Pieterse ve Taylor, 2018).

Boyun eğici davranışın kaynakları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar, çocukluk döneminde aile ortamının ve ebeveyn tutumlarının (Bellido-Zanin vd. 2018; Akcinar ve Baydar, 2014), bazıları, insanın o an içinde bulunduğu sosyal çevrenin ve algılarının belirleyici olduğunu (Park and Lau, 2016) ileri sürmüştür. Boyun eğici davranışlarda kültürün rolünün önemli bulan araştırmacılar da vardır (Hoffmann, Heinrichs ve Moscovitch, 2004; O'Connor vd., 2002; Varnum, Grossmann, Kitayama ve Nisbett, 2010). Bu araştırmacılara göre, saygı ve itaat kavramlarının karıştırıldığı doğu toplumlarında, batı kültüründeki bireylere nazaran daha çok boyun eğici davranış, saptanmıştır. Genetik faktörler ile boyun eğicilik arasında ilişki arayan araştırmacılar ise (Feder vd., 2010), boyun eğicilik özelliğinin yüzde 20'ye yakınının genetik yatkınlıkla açıklanabileceğini savunmuşlardır. Ebeveyn tutumlarının büyük ölçüde içinde yaşanan kültürden etkilendiği de düşünüldüğünde, boyun eğiciliğin sebepleri konusunda ağır basan görüş; otoriter, disiplinli, denetimli, baskıcı, aşırı kısıtlayıcı anne ve baba tutumları olduğu yönündedir (Tekin ve Filiz, 2008).

Literatürde boyun eğicilik ile çok sayıda farklı değişken arasında ilişki arayan araştırma mevcuttur. Düşük benlik saygısı (Özkan ve Özen, 2008; Sturman, 2011; Torun vd., 2012), utanç (Cheung, ve Irons, 2004) sosyal kaygı, suçluluk ve olumsuz değerlendirilme korkusu (Gilbert, 2000), sosyal kaygı (Weeks, Heimberg ve Heuer, 2011), depresyon (Öngen, 2006), cinsel tatminsizlik (Sanchez vd., 2011), stres (Catarino vd., 2014), çocukluk yıllarına ait istismar (Çelik ve Odacı, 2012), kendini başkaları ile kıyaslamaya dayanan öz eleştiri, izolasyon ve aşırı özdeşleşme (Gilbert vd., 2003; Akın, 2009), ruminasyon (Öngen, 2010), sosyal, siyasi ve dini yönelimler (Bègue vd., 2015; Frimer, Gaucher ve Schaefer, 2014; Ludeke, Johnson ve Bouchard Jr, 2013), bilişsel kapanma (Grzyb vd., 2018), testosteron hormonu (Inoue vd., 2017) boyun eğicilikle ilişkisi sınıranan değişkenlere örnektir. Bununla birlikte, bu değişkenler incelendiğinde tamamının psikopatoloji ile ilgili olduğu görülmektedir. Catarino vd. (2014) de bu duruma dikkat çekerek, boyun eğicilik ile olumlu

nitelikler arasında ilişki arayan araştırmaların yapılmasını önermişlerdir. Son yıllarda pozitif psikoloji alanında yapılan çalışmaların ve bu alanda geliştirilen ölçme araçlarının sayısındaki artışa rağmen boyun eğicilik ile pozitif psikoloji kavramları arasında ilişki arayan araştırmalar yapılmamıştır. Bu araştırmanın bu ihtiyacı belli bir ölçüde karşılayacağı umulmaktadır.

Pozitif Psikoloji, altında olumlu duyguların, olumlu karakter özelliklerinin yer aldığı bir şemsiye terimidir. Her ne kadar insan doğasını olumsuz niteliklerle tanımlayan ve psikopatolojiye odaklanan kuramlara alternatif olarak ortaya çıktıysa da, amacı, insanın acı çekmesi, güçsüzlüğü ve patolojisi ile ilgili bilinen şeylerin yerini almak değil, tamamlayıcı olmaktır (Seligman vd., 2005).

Seligman'ın (1999) pozitif psikoloji'nin kurucu anı olarak kabul edilir. Ona göre pozitif psikoloji; iyimserlik, iyi oluş, mutluluk, cesaret, iş ahlakı, geleceğe dair fikirlilik, kişilerarası beceri ve içgörü kapasitesi ve sosyal sorumluluk gibi bireyin güçlü ve olumlu özelliklerinin anlaşılmasını ve geliştirilmesini vurgulayan yeniden yönlendirilmiş bir bilim dalıdır (Proyer, 2017). Araştırmada, boyun eğicilik ile ilişkisi aranan pozitif psikoloji kavramları; yaşam doyumu, mental iyi oluş, iyimserlik ve öznel iyi oluştur. Bu kavramlara ilişkin literatürden elde edilen açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Yaşam doyumu; bireyin beklentileriyle sahip olduklarının karşılaştırılması sonucu elde edilen tatmin düzeyini ifade eder (Haybron, 2007). Bu değerlendirme bireyin hayatının tümünü kapsar ve kendi belirlediği ölçütlere göre yapılır. Öznel iyi oluşun önemli bir parçası ve iyilik halinin bir ölçüsü olarak kabul edilen yaşam doyumu, kişinin yaşamına karşı olumlu bir tutumu içinde olması durumudur (Kuppens, Realo ve Diener, 2008). Yaşam doyumunun; kişilik (Jankowski, 2012; Díaz-Morales vd., 2013), özsaygı (Cummins, 2003), hayata bakış açısı, iyimserlik (Chang ve Sanna, 2001; Bailey vd., 2007), yaş (Palgi ve Shmotkin, 2010), yaşam olayları ve deneyimler (Burger ve Samuel, 2017), mevsim (Maennig, Steenbeck ve Wilhelm, 2013), aile (Plunkett vd., 2007), kariyer (Kahneman ve Deaton 2010; Diener vd., 2010) faktörlerinden etkilendiği saptanmıştır.

Mental iyi oluş, yaşamda karşı karşıya kalınan varoluşsal meydan okumaları (anlamli amaçları sürdürme, kişisel gelişim ve diğerleri ile nitelikli ilişkiler kurma gibi) yönetme olarak tanımlanmıştır (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002). Mental iyi oluşun altı faktörlü modeli Ryff (1996) tarafından geliştirilmiştir. Yaşam memnuniyeti ve mutluluğa katkıda bulunan altı faktör; öz-kabul, diğerleri ile pozitif ilişkiler, özerklik, çevresel kontrol, yaşam amacı ve kişisel gelişimdir (Ryff vd., 1999). Mental iyi oluş, hem zorlayıcı hem de ödüllendirici yaşam olaylarından etkilenen bir denge durumu sağlayarak elde edilir (Gutman vd., 2017). Aynı zamanda, bireylerin yeteneklerini toplumsal ve evrensel değerler ile uyum içinde

kullanmalarını sağlayan dinamik bir iç denge halidir (Galderisi vd., 2015). Mental iyi oluş bütünüyle ulaşılması zor, geniş bir durumdur. Bu sebeple farklı bileşenlere ayırmak onu anlaşılır ve erişilebilir kılar. Mental iyi oluşun genel kabul görmüş dört önemli bileşeni vardır. Bunlar; sağlıklı bir benlik hissi, sağlıklı bir bakış açısı (perspektif), psikolojik sağlamlık, şimdiki zamanda olmaktır (Goodman, Doorley ve Kashdan, 2018). Bunlara ilave olarak; olumlu mizah, eğlence için fırsatlar yaratma, sosyal destek bulma ve kullanma, duygusal farkındalık geliştirme ve hayatında nelerin değiştirilemeyeceğini kabul etme mental iyi oluşun göstergeleri olarak belirtilmektedir (Alkon, 2018). Mental iyi oluş kavramı yerine, psikolojik iyi oluş kavramını kullanan kaynaklar da vardır.

İyimserlik, belirli bir çabanın veya genel olarak sonuçların olumlu ve arzu edilebilir olduğu yönündeki bir inancı veya umudunu yansıtan zihinsel bir tutumdur (Jefferson, Bortolotti ve Kuzmanovic, 2017). İyimserliğin kalıtsal temelleri olduğu kadar (Bates, 2015) bireyin biyolojik özelliklerinden de etkilenir (Sharot, 2011). Ayrıca, aile ortamı da dahil olmak üzere çevresel faktörler (Kurtz-Nelson, E. ve McIntyre, 2017) de iyimserlik üzerinde etkilidir. Bunlarla birlikte pek çok yazar, iyimserliğin öğrenilebileceğini savunur (Vaughan, 2000). Son araştırmalar iyimserliğin yaşam doyumu, mutluluk, psikolojik ve fiziksel iyi oluş, fiziksel sağlık ile pozitif depresyon ve anksiyete ile negatif korelasyon gösterdiğini ortaya koymuştur. (Peterson, Park ve Kim, 2012; Alarcon, Bowling ve Khazon, 2013; Pänkäläinen, Kerola ve Hintikka, 2015)

Öznel iyi oluş, bir kişinin yaşam kalitesini kendi bakış açısıyla değerlendirmesinden çıkardığı sonuçtur ve kişinin hayatının iyi gittiğine inandığını veya hissettiğini ifade eder (Diener, Lucas ve Oishi, 2018). Terimin içinde yer alan, "öznel" kavramı, kişinin yaşam kalitesinin, kendi perspektifinden değerlendirilmesinin ifadesidir (Hurka, 2014). Sevinç, neşe, memnuniyet, gurur, sevgi, mutluluk ve coşku öznel iyi oluşu hem destekleyen hem de sonuçları olan duygu durumları iken; suçluluk, utanç üzüntü, kaygı ve kuruntu, öfke stres, depresyon ve kıskançlık öznel iyi oluşla bağdaşmayan ve ona zarar veren duygulardır (Wood, Froh ve Geraghty, 2010). Aile ve iş hayatı, serbest zaman etkinlikleri, sağlık, gelir, benlik saygısı, arkadaşlık ise öznel iyi oluş üzerinde etkili olan faktörlerdir (Diener, Oishi ve Lucas, 2003).

Boyun eğicilik konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde, araştırmaların daha çok; sosyal kaygı, depresyon, intihar, düşük benlik saygısı, öfke, suçluluk, kıskançlık, istismar, ruminasyon gibi psikopatoloji eksenli olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, boyun eğicilik ile pozitif psikolojinin temel kavramlarından, yaşam doyumu, mental iyi oluş, iyimserlik ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkileri ve boyun eğiciliğin bu kavramları açıklama gücünü saptamaktır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

i. Boyun eğicilik ile yaşam doyumu arasındaki ilişki nedir ve boyun eğicilik yaşam doyumunu ne oranda açıklamaktadır?

ii. Boyun eğicilik ile mental iyi oluş arasındaki ilişki nedir ve boyun eğicilik yaşam doyumunu ne oranda açıklamaktadır?

iii. Boyun eğicilik ile iyimserlik arasındaki ilişki nedir ve boyun eğicilik yaşam doyumunu ne oranda açıklamaktadır?

iv. Boyun eğicilik ile öznel iyi oluş arasındaki ilişki nedir ve boyun eğicilik yaşam doyumunu ne oranda açıklamaktadır?

2. YÖNTEM

Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada boyun eğicilik bağımsız değişken, yaşam doyumu, mental iyi oluş, iyimserlik ve öznel iyi oluş bağımlı değişken olarak saptanmıştır. Yaşları 20 ile 25 arasında değişen 707 kişiye veri toplama araçları uygulanmıştır. Araştırmanın örnekleme, veri toplama araçlarına ve analiz yöntemlerine ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.1. Çalışma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evreni yüksek öğretim gençliğidir. Araştırmanın çalışma evrenini Uşak Üniversitesi öğrencileri oluşturmuştur. Çalışma evreninden küme örnekleme yöntemiyle belirlenen örneklem grubuna ait bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Özellikleri

<i>Cinsiyet</i>	f	%	<i>Yaş</i>	f	%
Kadın	487	68.9	20 ve Az	314	44.4
Erkek	220	31.1	21 – 24	337	47.7
Toplam	707	100.0	25 ve Fazla	56	7.9

Araştırmanın örneklem grubunun yüzde 68.9’u kadın, yüzde 31.1’i erkektir. 20 ve daha küçük bireylerin örneklem içindeki oranı 44.4, 21-24 yaş grubunda olanların 47.7 ve 25 yaşından büyük olanların 7.9’dur.

2.2. Veri Toplama Araçları

Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği, Gilbert ve arkadaşları tarafından, itaate ilişkin sosyal davranışları ölçmek amacıyla (1991) geliştirilmiştir. Tek boyuta sahip Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği’nin Cronbach Alfa değeri .89, dört ay ara ile yapılan ikinci uygulama sonucu test tekrar test güvenilirlik katsayısı .84’tür ve ölçeğin Türkiye’ye uyarlanmasında iç tutarlılık Cronbach Alfa değeri .74 olarak bulunmuştur. (Savaşır ve Şahin, 1997). Ölçekten yüksek puan almak boyun eğiciliğin fazlalığını göstermektedir.

Yaşam Doyumu Ölçeği, bireylerin yaşam doyumlarını ölçebilmek amacıyla Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilmiştir. Tek boyutlu olan ölçeğin Türkçe uyarlaması Köker (1991) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısını .78 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısını .71 olarak bildirmiştir. Bu çalışmada ise YDÖ' nin iç tutarlık katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Ölçekten yüksek puan yaşam doyumunun arttığını göstermektedir.

Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği (WEMİÖÖ) bireylerin psikolojik ve öznel iyi oluşlarını değerlendirmesini içine alacak şekilde, mental iyi oluşlarının düzeyini belirlemek amacıyla Tennant ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe Formunun güvenilirlik geçerlik çalışması Keldal (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin madde faktör değerleri ise .55 ile .82 arasında değişim gösterirken ölçeğin Cronbach' alfa katsayısı ise .92 olarak elde edilmiştir. Ölçekte puanlar attıkça mental iyi oluş da yükselmektedir.

İyimserlik ölçeği Balcı ve Yılmaz (2002) tarafından üniversite öğrencilerinin iyimserlik düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin Çalık (2008) tarafından yeniden değerlendirilen 18 maddelik formu kullanılmıştır. Çalık (2008) ölçekte yer alan tüm maddeler için madde-toplam korelasyonlarını .25 ile .74 arasında, ölçeğin iç tutarlık katsayısını ise .83 olarak hesaplamıştır.

Tuzgöl-Dost (2005) tarafından geliştirilen Öznel iyi oluş ölçeği 46 maddeden oluşmaktadır. Bireylerin yaşamları hakkındaki bilişsel değerlendirmeleri ile yaşadıkları olumlu ve olumsuz duyguların sıklığı ve yoğunluğunu belirleyerek amacıyla geliştirilen ölçekten alınabilecek en düşük puan 46, en yüksek puan 230'dur. Yüksek puan öznel iyi oluş düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. ÖİÖ'nin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Ölçeğin test tekrar test korelasyon katsayısı .86 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Ölçme Araçlarının İç Tutarlılık Katsayıları

Faktörler	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha (α)
Boyun Eğicilik	16	0.862
Yaşam Doyumu	5	0.889
Mental İyi Oluş	14	0.916
İyimserlik	18	0.910
Öznel İyi Oluş	46	0.925

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde basit doğrusal regresyon analiz kullanılmıştır. Oluşturulan modellerin anlamlılığı F ve Durbin-Watson testi ile sınılandıktan sonra, standartlaştırılmış beta değerleri (B), standardize edilmiş regresyon katsayısı (β), korelasyon, regresyon, hesaplanmış; regresyon katsayısının anlamlılığı t testi ile kontrol edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmada kullanılan bilgi toplama araçlarına ilişkin tanımlayıcı istatistik değerleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3. Veri Toplama Araçlarının Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

	Boyun Eğicilik	Yaşam Doyumu	Mental İyi Oluş	İyimserlik	Öznel İyi Oluş
N	707	707	707	707	707
Kayıp Değer	0	0	0	0	0
Aritmetik Ortalama	36,6	20,5	50,	63,5	148,8
Ortanca	35,0	21,0	52,0	65,0	147,0
Tepe Değer	34,0	20,0	51,0	54,0	148,0
Standart Sapma	11,0	7,2	11,5	15,3	28,1
Çarpıklık	,47	-.19	-.64	-.31	-.30
Çarpıklığın Standart Hatası	,09	.09	.09	.09	.09
Basıklık	-.18	-.88	.29	.15	.42
Basıklığın Standart Hatası	.02	.01	.02	.02	.01

Araştırmada kullanılan bilgi toplama araçlarına ait betimsel istatistik değerler incelendiğinde beş ölçeğe ait puanların normal dağılıma uyduğu görülmektedir.

3.1. Boyun Eğicilik İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki

Boyun eğicilik ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiye ait bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Boyun Eğicilik İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Bağımlı Değişken	B	S.H.	Beta	t	Sig.	F	Model p	Durbin-Watson	R	R ²
(Sabit)	30,59	,847		36,098	,000	36,098	.000	1,826	.425	.181
Yaşam Doyumu	-.276	,022	-.425	-12,471	,000					

Boyun eğicilik puanları ile yaşam doyumu arasında, negatif yönde, orta düzeyde ilişki saptanmıştır ($r = -.425$). Boyun eğicilik yaşam doyumu puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 18’ini açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile öznel iyi oluşun yüzde 18’i boyun eğicilik özelliği ile açıklanabilmektedir. Basit regresyon çıktısındaki ANOVA (F değeri) regresyon modelinin genel olarak anlamlı bulunup bulunmadığını gösterir. Araştırmada ($F = 36.098$) olarak hesaplanmıştır ($p < .000$). Bu bulgu regresyon modelinin anlamlı bulunduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile boyun eğicilik, yaşam doyumu değişkeninin anlamlı bir tahmin edicisidir. Modelin anlamlılığı Durbin-watson yöntemiyle de test edilmiştir (1.826). Durbin-watson değerinin 1’den küçük ve 3’ten büyük olması ilişkili hata değerlerine işaret etmektedir. Araştırmada Durbin-watson değerlerinin 1.826 olarak hesaplanması modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu durum genel olarak modelin anlamlılığını kanıtlaya da alt boyuttan her birinin anlamlı olup olmadığını saptamak için tablodaki diğer değerler incelenmiştir.

Standartlaştırılmış beta değerleri ($B = -.276$) boyun eğicilikteki bir puanlık artışın,

yaşam doyumu puanlarını (-.276) etkileyeceğini göstermektedir. Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, boyun eğiciliğin yaşam doyumu puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir ($t = -12.471$; $p < .000$). Regresyon analizi sonuçlarına göre, boyun eğicilik puanlarının yaşam doyumunu yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur: [Yaşam Doyumu = 30.59 + (Boyun Eğicilik x -0.276)]

3.2. Boyun Eğicilik İle Mental İyi Oluş Arasındaki İlişki

Boyun eğicilik ile mental iyi oluş arasındaki ilişkiye ait bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Boyun Eğicilik İle Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Bağımlı Değişken	B	S.H.	Beta	t	Sig.	F	Model p	Durbin-Watson	R	R ²
(Sabit)	70.61	1.2		61.224	,000	45.950	.000	1.942	.604	.365
Mental İyi Oluş	-.634	-.634	-.604	-20.148	,000					

Boyun eğicilik puanları ile mental iyi oluş arasında, negatif yönde, orta düzeyde ilişki saptanmıştır ($r = -.604$). Boyun eğicilik mental iyi oluş puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 36.5'ini açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile öznel iyi oluşun yüzde 63.5'i boyun eğicilik özelliği dışındaki faktörlerle açıklanabilmektedir. Boyun eğicilik kendi başına mental iyi oluşun 1/3'ünden fazlasını açıklamaktadır. Araştırmada ANOVA ($F = 36.098$; $p < .000$) ve Durbin-watson (1.942) değerleri modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Standartlaştırılmış beta değerleri ($B = -.634$), boyun eğicilikteki bir puanlık artışın, mental iyi oluş puanlarını (-.634) etkileyeceğini göstermektedir. Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonucu incelendiğinde ise, boyun eğiciliğin mental iyi oluş puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir ($t = -20.148$; $p < .000$). Regresyon analizi sonuçlarına göre, boyun eğicilik puanlarının mental iyi oluşu yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur: [Mental iyi oluş = 70.61 + (Boyun Eğicilik x -0.634)].

3.3. Boyun Eğicilik İle İyimserlik Arasındaki İlişki

Boyun eğicilik ile iyimserlik arasındaki ilişkiye ait bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Boyun Eğicilik İle İyimserlik Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Bağımlı Değişken	B	S.H.	Beta	t	Sig.	F	Model p	Durbin-Watson	R	R ²
(Sabit)	92.344	1.6		55.908	,000	31.885	.000	1.891	-.566	.320
İyimserlik	-.787	-.043	-.566	-18.218	,000					

Boyun eğicilik puanları ile iyimserlik arasında, negatif yönde, orta düzeyde ilişki saptanmıştır ($r = -.566$). Boyun eğicilik mental iyimserlik puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 32'sini açıklamaktadır. Hesaplanan ANOVA ($F = 31.885$; $p < .000$) ve Durbin-watson (1.891) değerleri modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Standartlaştırılmış beta değerleri

($B=-.787$), boyun eğicilikteki bir puanlık artışın, iyimserlik puanlarını ($-.787$) etkileyeceğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, boyun eğicilikteki bir birimlik artış, iyimserliği yaklaşık olarak 0.8 azaltmaktadır. Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonucu incelendiğinde ise, boyun eğiciliğin iyimserlik puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir ($t= -18.218$; $p<.000$). Regresyon analizi sonuçlarına göre, boyun eğicilik puanlarının iyimserliği yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur: [$\text{İyimserlik} = 92.344 + (\text{Boyun Eğicilik} \times -0.787)$].

3.4. Boyun Eğicilik İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişki

Boyun eğicilik ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiye ait bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Boyun Eğiciliğin Öznel İyi Oluşun Alt Boyutları İle İlişisine Ait Bulgular

Öznel İyi Oluş Alt Boyutları	Ort.	S.S.	r	B	S.H.	Beta	t	Sig.
(Sabit)				83,292	1,574		52,916	,000
Yaşamını Başkaları ile Kıyaslama	18,78	5,18	-,610	-,443	,083	-,208	-5,347	,000
Olumsuz Duygular	16,41	4,53	-,589	-,159	,103	-,065	-1,550	,122
Amaçlar	12,65	2,78	-,592	-,372	,144	-,094	-2,590	,010
Kendine Güven	12,92	3,02	-,478	-,175	,144	-,048	-1,215	,225
İyimser	21,37	5,38	-,577	-,221	,095	-,108	-2,322	,021
İlgi Duyulan Etkinlikler	12,88	3,33	-,550	-,068	,128	-,021	-,533	,594
Arkadaşlık İlişkileri	12,31	2,96	-,565	-,275	,127	-,074	-2,167	,031
Geleceğe Bakış	10,37	2,91	-,503	-,135	,144	-,036	-,942	,347
Aile İlişkileri	8,97	2,34	-,404	-,789	,128	-,167	-6,143	,000
Başkalarının Yaşamına İmrenme	6,03	2,24	-,482	-,600	,156	-,122	-3,847	,000
Zorluklarla Baş etme	9,80	2,44	-,473	-,467	,153	-,104	-3,054	,002
Karamsarlık	6,36	2,23	-,497	-,494	,158	-,100	-3,116	,002
$R = .775$	$R^2 = .660$		$Düzeltilmiş R^2 = .593$			$Durbin-Watson = 1.935$		
$F = 86.667$	$Model P < .001$		$N = 707$					

Boyun eğicilik puanları ile öznel iyi oluşun alt boyutlarına ilişkin korelasyon katsayıları incelendiğinde, tüm alt boyutlar ile boyun eğicilik arasında, negatif yönde, yüksek ve orta düzeyde ilişkinin olduğu görülmektedir. Göreceli olarak en yüksek ilişki “yaşamını ve kendi geçmişi ve başkalarıyla kıyaslama” alt boyutunda gözlenmiştir ($r = -.610$, $p < .000$). Bu boyutu, “amaçlar” ($r = -.592$, $p < .001$) ve “olumsuz duygular” izlemiştir ($r = .589$, $p < .001$). Öznel iyi oluşa ait tüm alt boyutlar kendi içinde değerlendirildiğinde boyun eğicilik ile en düşük ilişki, “aile içi ilişkiler” boyutunda gözlenmiştir ($r = -.404$, $p < .003$). Aile içi ilişkilerle boyun eğicilik arasında negatif yönde ve orta düzeyde ilişkinin bulunmasına karşılık, 12 boyutun arasında göreceli olarak en düşük ilişkinin bu boyutta gözlenmesi; boyu eğicilik genellikle aileler tarafından istenen ve desteklenen bir özellik olmasından dolayı, bireylerin aile içi sorunları daha az yaşıyor olma ihtimaliyle açıklanabilir.

Yapılan regrasyon analizi sonunda, öznel iyi oluşun 12 alt boyutu birlikte, boyun eğicilik puanlarıyla aralarında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. ($R = .775$,

$R^2=.660$, $p<.000$). On ikiözel iyi oluş alt boyutu birlikte, boyun eğicilik puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 66'sını açıklamaktadır. Bu durum, boyun eğicilik ile öznel iyi oluş arasındaki bağı göstermesi bakımından önemli bulunmuştur.

Basit regresyon çıktısındaki ANOVA (F değeri) regresyon modelinin genel olarak anlamlı bulunup bulunmadığını gösterir. Araştırmada ($F= 86.667$) olarak hesaplanmıştır ($p<.001$). Bu bulgu regresyon modelinin anlamlı bulunduğuna işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile öznel iyi oluş değişkeni boyun eğicilik değişkeninin anlamlı bir tahmin edicisidir. Modelin anlamlılığı Durbin-watson yöntemiyle de test edilmiştir. Durbin-watson değerinin 1'den küçük ve 3'ten büyük olması ilişkili hata değerlerine işaret etmektedir. Araştırmada Durbin-watson değerlerinin 1.969 olarak hesaplanması modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu durum genel olarak modelin anlamlılığını kanıtlaya da alt boyuttan her birinin anlamlı olup olmadığını saptamak için tablodaki diğer değerler incelenmiştir.

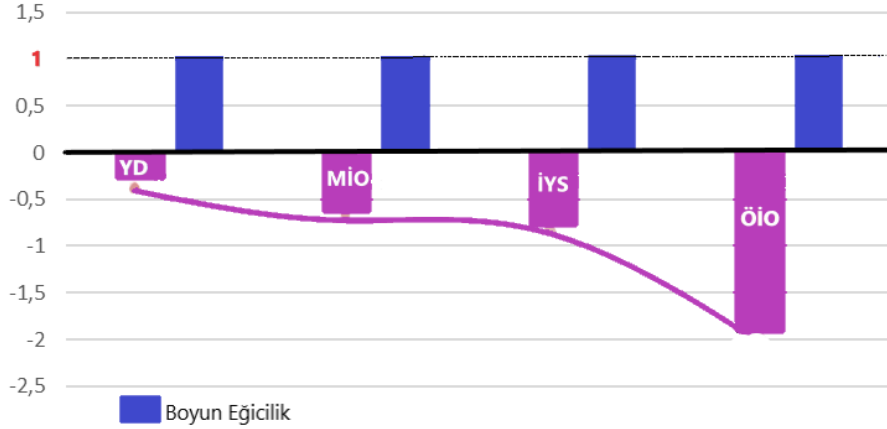
Standartlaştırılmış beta değerleri (B) incelendiğinde, aile ilişkileri alt boyutundaki her bir puanlık artışın boyun eğiciliği (-0.789); başkalarının yaşamına imrenmedeki her bir puanlık artışın da boyun eğiciliği (-0.60) puan etkileyeceği söylenebilir.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin boyun eğicilik puanları üzerindeki görece önem sırası; yaşamını başkaları ile kıyaslama ($\beta = -0,208$), aile ilişkileri ($\beta=-0,167$), başkalarının yaşamına imrenme ($\beta = -0,122$), iyimser ($\beta = -0,108$), zorluklarla baş etme ($\beta=-0,104$), karamsarlık ($\beta = -0,1$), amaçlar ($\beta = -0,094$), arkadaşlık ilişkileri ($\beta = -0,074$), olumsuz duygular ($\beta= -0,065$), kendine güven ($\beta = -0,048$), geleceğe bakış ($\beta = -0,036$), ilgi duyulan etkinlikler ($\beta= -0,021$) şeklindedir.

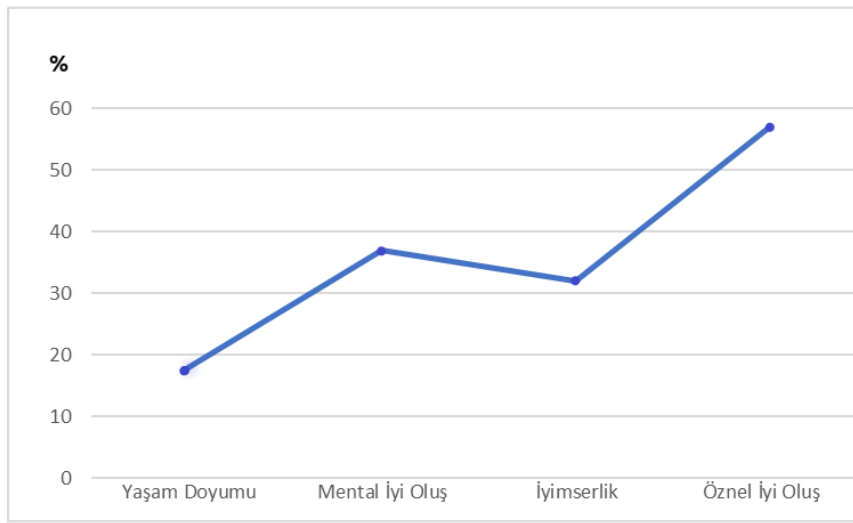
Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, Aile ilişkileri ($t= -6,143$, $p<.000$), yaşamını başkaları ile kıyaslama ($t= -5,347$, $p<.000$), başkalarının yaşamına imrenme ($t= -3,847$, $p<.000$), amaçlar ($t= -2,59$, $p<.001$), karamsarlık ($t= -3,116$, $p<.002$), zorluklarla baş etme ($t= -3,054$, $p<.002$), iyimserlik ($t= -2,322$, $p<.021$) ve arkadaşlık ilişkileri ($t= -2,167$, $p<.031$) öznel iyi oluş boyutlarının, boyun eğicilik puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, öznel iyi oluş puanlarının boyun eğiciliği yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur:

Boyun Eğicilik = $83,292 + (\text{Aile İlişkileri} \times -0,789) + (\text{Bşkalarının Yaşamına İmrenme} \times -0,6) + (\text{Karamsarlık} \times -0,494) + (\text{Zorluklarla Baş etme} \times -0,467) + (\text{Yaşamını Bşkaları ile Kıyaslama} \times -0,443) + (\text{Amaçlar} \times -0,372) + (\text{Arkadaşlık İlişkileri} \times -0,275) + (\text{İyimser} \times -0,221) + (\text{Kendine Güven} \times -0,175) + (\text{Olumsuz duygular} \times -0,159) + (\text{Geleceğe Bakış} \times 0,135) + (\text{İlgi Duyulan Etkinlikler} \times -0,068)$.

Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Boyun Eğicilikte 1 Puanlık Artışın Pozitif Psikoloji Üzerindeki Etkisi

Şekil 2: Boyun Eğiciliğin Pozitif Psikoloji Kavramlarını Açıklama Oranları

4. TARTIŞMA

Boyun eğiciler, çevresi ile iyi anlaşabiliyor gibi görünse de (McCreay ve Rhodes, 2001), gerçek duygu ve tutumlarının sürekli baskılanması ve engellenmesi, kendileri ve öz-değerleriyle ilgili mevcut duyguları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir.

Kendini diğerlerinden daha aşağı görme duygusunun, itaatkar davranma eğilimlerini artırdığına ilişkin araştırma sonuçları (Gilbert vd., 2003; Öngen, 2006) dikkate alındığında, bu bireylerin psikolojik iyi oluşlarının yüksek olması beklenemez.

Çocukluk kötüye kullanımı, olumsuz benlik algısı ve boyun eğici davranışların önemli bir yordayıcısı olarak ortaya çıkmıştır (Çelik ve Odacı, 2012). İstismar ve olumsuz benlik algısının ise psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı düşünüldüğünde, araştırmada elde edilen negatif korelasyonların tutarlı olduğu söylenebilir.

Boyun eğiciliğin depresyon, anksiyete ve stres ile ilişkisinin saptandığı bir araştırmada, yazarlar boyun eğicilik ile psikolojik iyi oluş arasında olumsuz ilişkili olabileceğini ve bunun

araştırılması gerektiğini önermişlerdir (Catarino vd., 2014; Rillich ve Stevenson, 2017). Bu araştırma konu ile ilgili bu eksikliği ve ihtiyacı bir ölçüde karşılayacağı umulmaktadır.

İtaatkâr davranışlarının, kişisel cinsel tatmini ve eşlerinin cinsel tatminini olumsuz yönde etkilediğini (Sanchez vd., 2011) bulunmuştur. Buradan yola çıkılarak, cinsel tatminsizliğin iyi oluş ve mutluluğu olumsuz etkileyeceği açıktı. Bu anlamda da boyun eğicilik ile pozitif psikolojinin kavramları arasında gözlenen negatif ilişki anlaşılır ve tutarlı görülebilir. Ruminasyon Ruminasyonun boyun eğici davranışların güçlü bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur (Öngen, 2010). Ruminasyonun psikolojik semptomlar ile pozitif ilişkisi düşünüldüğünde (Nolen-Hoeksema ve Morrow, 1993; Nolen-Hoeksema, Wisco ve Lyubomirsky, 2008), boyun eğicilerin mutlu bireyler olması beklenemez.

Boyun eğici davranışı olan insanlar amaçlarına ulaşmakta ve gereksinimlerini karşılamakta güçlük çekerler. Bu nedenle boyun eğici davranış gösterenler eksiklik kaygısıyla veya öfkeyle doludurlar (Bavlı, 2009; Aktaran: Kara, Uzgören ve Uzgören, 2013). Boyun eğme davranışı ve duygusuyla dolu insanlar ancak başkalarına hizmet edebilecekleri yerlerde kendilerini rahat hissederler. Bir başkasının buyrukları doğrultusunda yaşayan insan için ise mutluluk, öznel iyi oluş, ... gibi özelliklerinin yeterli ve yüksek düzeyde çıkması beklenemez. Aynı şekilde, kendisini daha az değerli ve önemsiz gören, düşüncesini özgürce ifade edemeyen kendine güveni düşük, sorumluluk almaktan ve değişikliklerden kaçınan (Özkan ve Özen, 2008) insanların da mutlu olması beklenemez.

İnsanların boyun eğme davranışını sergilemelerinin en önemli sebeplerinden biri korku ve kaygı duymalarıdır (Allan ve Gilbert, 1997). Korku ve kaygı ise iyi oluş ile zıt kutuplarda yer alan duygulardır. Kendini sevdirmeye, iyi izlenim yaratma, kibirli küstah ya da saldırgan görünmeme gibi kazanımları (O'Conner vd., 2000) olsa da, boyun eğiciler bu kazanımlarının bedeli olarak mutluluklarını ve iyi oluşlarını kaybetmektedir.

5. SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Araştırma 18-25 yaş grubu bireyler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu yaş grubu henüz üniversite öğrencisi olmalarından dolayı ergenlik ve beliren yetişkinlik dönemi bireyleridir. Toplanan veriler üzerinde söz konusu gelişim düzeyinin etkisi olabilir. Konu ile ilgili yeni araştırmalar daha geniş yaş grupları ve farklı gelişim dönemindeki bireyler üzerinde yapılabilir. Boyun eğicilik ile pozitif psikoloji arasında gözlenen bulgular dikkate alındığında, boyun eğicilik özelliğinin azalmasının pozitif iyi olma halini artıracığından, üniversite öğrencilerine yapılacak psikolojik yardım hizmetlerinde bu amaca dönük etkinlik, uygulama, danışma ve geliştirici eğitim çalışmalarına yer verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akcinar, B., & Baydar, N. (2014). Parental control is not unconditionally detrimental for externalizing behaviors in early childhood. *International Journal of Behavioral Development*, 38(2), 118–127. <https://doi.org/10.1177/0165025413513701>
- Akin, A. (2009). Self-compassion and submissive behavior. *Egitim ve Bilim*, 34(152), 138-147
- Alarcon, G. M., Bowling, N. A., & Khazon, S. (2013). Great expectations: A meta-analytic examination of optimism and hope. *Personality and Individual Differences*, 54 (7), 821–827. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.12.004>
- Alkon, A. (2018). Hijacked no more. *Psychology Today*, 51(1), 60-67. (Erişim tarihi: 01.09.2018). <https://www.questia.com/magazine/1P4-1987644072/hijacked-no-more>
- Allan, S., & Gilbert, P. (1997). Submissive behaviour and psychopathology. *British Journal of Clinical Psychology* 36, 467–488.
- Allen, N. B., de L. Horne, D. J., & Trinder, J. (1996). Sociotropy, autonomy, and dysphoric emotional responses to specific classes of stress: a psychophysiological evaluation. *Journal of Abnormal Psychology*, 105(1), 25-33. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.105.1.25>
- Au, A. K., & Lam, S. (2017), Understanding response patterns in dyadic conflict: An interactive approach combining self-construal and opponent's dominance-submissiveness. *International Journal of Psychology*, 52(2), 116-125, <https://doi.org/10.1002/ijop.12193>
- Bailey, T., Eng, W., Frisch, M., & Snyder, C. R. (2007), Hope and optimism as related to life satisfaction. *Journal of Positive Psychology*, 2(3), 168-69.
- Balcı, S. ve Yılmaz, M. (2002). İyimsizlik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 54-60.
- Barreto, N. B., & Hogg, M. A. (2018). Influence and leadership in small groups: Impact of group prototypicality, social status, and task competence. *Journal of Theoretical Social Psychology*. 2(1), 26–33. <https://doi.org/10.1002/jts5.16>
- Bates, T. C. (2015). The Glass is Half Full and Half Empty: A population-representative twin study testing if optimism and pessimism are distinct systems. *The journal of positive psychology*, 10(6), 533-542. doi: <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1015155>
- Beck, A. T. (1996). Beyond belief: A theory of modes, personality, and psychopathology. In P. M. Salkovskis (Ed.), *Frontiers of cognitive therapy* (pp. 1-25). New York, NY, US: Guilford Press.
- Bègue, L., Beauvois, J., Courbet, D., Oberlé, D., Lepage, J., & Duke, A. A. (2015), Personality Predicts Obedience in a Milgram Paradigm. *Journal of Personality*, 83(3), 299-306. <https://doi.org/10.1111/jopy.12104>
- Bellido-Zanin, G., Perona-Garcelán, S., Senín-Calderón, C., López-Jiménez, A. M., Ruiz-Veguilla, M., & Rodríguez-Testal, J. F. (2018). Childhood memories of threatening experiences and submissiveness and its relationship to hallucination proneness and ideas of reference: The mediating role of dissociation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 59(4), 407–413. <https://doi.org/10.1111/sjop.12455>
- Burger, K., & Samuel, R. (2017). The Role of Perceived Stress and Self-Efficacy in Young People's Life Satisfaction: A Longitudinal Study. *Journal of Youth and Adolescence*. 46(1): 78–90. doi:10.1007/s10964-016-0608-x. ISSN 0047-2891.
- Catarino, F., Gilbert, P., McEwan, K., & Baião, R. (2014). Compassion Motivations: Distinguishing submissive compassion from genuine compassion and its association with shame, submissive behavior, depression, anxiety and stress. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 3(5), 399-412. <https://doi.org/10.1521/jscp.2014.33.5.399>
- Chang, E. C., & Sanna, L. J. (2001). Optimism, pessimism, and positive and negative affectivity in middle-aged adults: a test of a cognitive-affective model of psychological adjustment. *Psychology and Aging*, 16(3), 524-531. doi: 10.1037/08827974163524
- Cheung, M., Gilbert, P., & Irons, C. (2004). An exploration of shame, social rank and rumination in relation to depression. *Personality and Individual Differences*, 36, 1143-1153.
- Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annual Review of Psychology*, 55(1), 591-621. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.142015>
- Cummins, R.A. (2003). Normative life satisfaction: Measurement issues and a homeostatic model. *Social Indicators Research*, 64(2), 225–256. <https://doi.org/10.1023/A:1024712527648>
- Çalık, E. (2008). *İlköğretim Öğrencilerinin İyimsizlik Düzeylerinin ve Okula İlişkin Algılarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara: 2008
- Çelik, Ç.B., & Odacı, H. (2012). The effect of experience of childhood abuse among university students on self-perception and submissive behavior, *Children and Youth Services Review*, 34(1), 200-204, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.09.017>

- Díaz-Morales, J.F., Jankowski, K.S., Vollmer, C., & Randler, C. (2013). Morningness and life satisfaction: further evidence from Spain. *Chronobiology International*, 30, 1283-1285.
- Diener E, Oishi S., & Lucas, R.E. (2003). Personality, culture and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403-425. DOI:10.1146/annurev.psych.54.101601.145056
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2018). Advances and Open Questions in the Science of Subjective Well-Being. *Collabra: Psychology*, 4(1), 15. DOI: <https://doi.org/10.1525/collabra.115>
- Diener, E., Ng, W., Harter, J., & Arora, R. (2010). Wealth and happiness across the world: Material prosperity predicts life evaluation, whereas psychosocial prosperity predicts positive feeling. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(1), 52-61. <http://dx.doi.org/10.1037/a0018066>
- Feder, Y., Nesher, E., Ogran, A., Kreinin, A., Malatynska, E., Yadid, G., & Pinhasov, A. (2010) Selective breeding for dominant and submissive behavior in Sabra mice, *Journal of Affective Disorders*, 126(1-2), 214-222, <https://doi.org/10.1016/j.jad.2010.03.018>
- Frimer, J. A., Gaucher, D., & Schaefer, N.K. (2014). Political Conservatives' Affinity for Obedience to Authority Is Loyal, Not Blind, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(9), 1205-1214, <https://doi.org/10.1177/0146167214538672>
- Galderisi, S., Heinz, A., Kastrup, M., Beezhold, J., & Sartorius, N. (2015). Toward a new definition of mental health. *World Psychiatry*, 14(2), 231-233. <http://doi.org/10.1002/wps.20231>
- Gilbert, P. (2000), The relationship of shame, social anxiety and depression: the role of the evaluation of social rank. *Clin. Psychol. Psychother.*, 7(3). 174-189. doi:10.1002/1099-0879(200007)7:3<174::AID-CPP236>3.0.CO;2-U
- Gilbert, P., & Allan, S. (1994). Assertiveness, submissive behavior, and social comparison. *British Journal of Clinical Psychology*, 33(3). 295-306. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1994.tb01125.x>
- Gilbert, P., Cheung, M., Grandfield, T., Campey, F., & Irons, C. (2003). Recall of threat and submissiveness in childhood: Development of a new scale and its relationship with depression, social comparison and shame. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 10(2), 108-115. <https://doi.org/10.1002/cpp.359>
- Gilbert, P., Pehl, J., & Allan, S. (1994). The phenomenology of shame and guilt: An empirical investigation. *British Journal of Medical Psychology*, 67(1), 23-36. <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8341.1994.tb01768.x>
- Goodman, F. R., Doorley, J. D., & Kashdan, T. B. (2018). *Well-being and psychopathology: A deep exploration into positive emotions, meaning and purpose in life, and social relationships*. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers (Erişim Tarihi: 14.10.2018). DOI: nobascholar.com
- Grzyb, T., Doliński, D., Trojanowski, J., & Bar-Tal, Y. (2018). Cognitive structuring and obedience toward authority, *Personality and Individual Differences*, 133, 115-120, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.08.032>.
- Gutman, L. M., Peck, S. C., Malanchuk, O., Sameroff, A. J. & Eccles, J. S. (2017), IV: Psychological Well-Being. *Monographs Society Res Child*, 82(4), 70-82. <https://doi.org/10.1111/mono.12330>
- Harb, G. C., Heimberg, R. G., Fresco, D.M., Schneier, F. R., & Liebowitz, M. R. (2002). The psychometric properties of the Interpersonal Sensitivity Measure in social anxiety disorder. *Behav Res Ther.* 40(8): 961-979.
- Haybron, D. M. (2007). Life satisfaction, ethical reflection, and the science of happiness. *Journal of Happiness Studies*, 8(1), 99-138. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9006-5>
- Hofmann, S. G., Heinrichs, N., & Moscovitch, D. A. (2004). The nature and expression of social phobia: toward a new classification. *Clin Psychol Rev.* 24(7), 769-797. doi: 10.1016/j.cpr.2004.07.004
- Hurka, T. (2014). Objective goods. In: Adler, M. D., & Fleurbaey, M. (Eds.), *The Oxford Handbook of WellBeing and Public Policy*, 379-402, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Inoue, Y., Takahashi, T., Burriss, R. P., Arai, S., Hasegawa, T., Yamagishi, T., & Kiyonari, T. (2017). Testosterone promotes either dominance or submissiveness in the Ultimatum Game depending on players' social rank. *Scientific reports*, 7(1), 5335. <https://doi.org/10.1038/s41598-017-05603-7>
- Jankowski, K.S. (2012). Morningness/Eveningness and Satisfaction With Life in a Polish sample. *Chronobiology International*, 29,780-785.
- Jefferson, A., Bortolotti, L., & Kuzmanovic, B. (2017). What is unrealistic optimism? *Consciousness and Cognition*, 50, 3-11. <http://doi.org/10.1016/j.concog.2016.10.005>
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107 (38) 16489-16493. <https://doi.org/10.1073/pnas.1011492107>

- Kara, H., Uzgören, N., & Uzgören, E. (2013). Yöneticilerde Boyun Eğici Davranışların Kökenleri Üzerine Bir Araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(3), 263-284.
- Keldal, G. (2015). Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği' nin Türkçe Formu: Geçerlik ve güvenilirlik Çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 103-115.
- Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. (2002) Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 1007-1022.
- Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeyinin karşılaştırılması* (Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuppens, P., Realo, A., & Diener, E. (2008). The role of positive and negative emotions in life satisfaction judgment across nations. *J Pers Soc Psychol*.95(1):66-75. doi: 10.1037/0022-3514.95.1.66.
- Kurtz-Nelson, E., & McIntyre, L. L. (2017). Optimism and positive and negative feelings in parents of young children with developmental delay. *Journal of Intellectual Disability Research : JIDR*, 61(7), 719-725. <http://doi.org/10.1111/jir.12378>
- Lantz, M. M., Pieterse, A. L., & Taylor, T. O. (2018) A social dominance theory perspective on multicultural competence, *Counselling Psychology Quarterly*, (Erken Görünüm). <https://doi.org/10.1080/09515070.2018.1500352>
- Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist*, 36(4), 343-356. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.36.4.343>
- Ludeke, S., Johnson, W., & Bouchard Jr, T.J. (2013) "Obedience to traditional authority:" A heritable factor underlying authoritarianism, conservatism and religiousness, *Personality and Individual Differences*, 55(4), 375-380, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.03.018>
- Maennig, W., Steenbeck, M., & Wilhelm, M. (2013), Rhythms and Cycles in Happiness, <http://www.uni-hamburg.de/economicpolicy/publications.htm>
- McCreary, D. R., & Rhodes, N. D. (2001). On the gender-typed nature of dominant and submissive acts. *Sex Roles: A Journal of Research*, 44(5-6), 339-350. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1010933700912>
- Messarra, L. C., Karkoulian, S., & El-Kassar, A-N. (2016) Conflict resolution styles and personality: The moderating effect of generation X and Y in a non-Western context, *International Journal of Productivity and Performance Management*, 65(6), 792-810, <https://doi.org/10.1108/IJPPM-01-2016-0014>
- Narvaez, D. (2018) *Basic Needs and Fulfilling Human Potential*. (In: Narvaez D. (eds) Basic Needs, Wellbeing and Morality. Palgrave Pivot, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-97734-8_5
- Nolen-Hoeksema, S., & Morrow, J. (1993). Effects of rumination and distraction on naturally occurring depressed mood. *Cognition and Emotion*. 7 (6), 561-570. doi:10.1080/02699939308409206
- Nolen-Hoeksema, S., Wisco, B. E., & Lyubomirsky, S. (2008) Rethinking rumination. *Perspectives on Psychological Science* 3(5), 400-424. doi: 10.1111/j.1745-6924.2008.00088.x.
- O'Connor, L. E., Berry, J. W., Weiss, J., Schweitzer, D., & Sevier, M. (2000). Survivor guilt, submissive behaviour and evaluator theory: The down-side of winning in social comparison. *British Journal of Medical Psychology*, 73(4), 519-530. <https://doi.org/10.1348/000711200160705>
- O'Connor, L.E., Berry, J.W., Weis, J., & Gilbert, P. (2002). Guilt, fear, submission, and empathy in depression. *Journal of Affective Disorders*, 71(1-3), 19-27.
- Öngen, D.E. (2006). The relationships between self-criticism, submissive behavior and depression among Turkish adolescents, *Personality and Individual Differences*, 41(5), 793-800. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.03.013>
- Öngen, D.E. (2010). Cognitive emotion regulation in the prediction of depression and submissive behavior: Gender and grade level differences in Turkish adolescents. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 1516-1523. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.358>
- Özkan, İ. A., & Özen, A. (2008). The relation between submissive behaviours and self esteem state among nursing students. *TAF Prev Med Bull*, 7, 53-8.
- Palgi, Y., & Shmotkin, D. (2010), The predicament of time near the end of life: Time perspective trajectories of life satisfaction among the old-old. *Aging & Mental Health*, 14(5), 577- 86. doi:10.1080/13607860903483086
- Pänkäläinen, M. T., Kerola, T. V., & Hintikka, J. J. (2015). Pessimism and the risk for coronary heart disease among middle-aged and older Finnish men and women: a ten-year follow-up study. *BMC cardiovascular disorders*, 15, 113. <https://doi.org/10.1186/s12872-015-0097-y>
- Park, H., & Lau, A. S. (2016), Socioeconomic Status and Parenting Priorities: Child Independence and Obedience *Around the World*. *Fam Relat*, 78(1), 43-59, <https://doi.org/10.1111/jomf.12247>
- Peterson, C., Park, N., & Kim, E. S. (2012). Can optimism decrease the risk of illness and disease among the elderly? *Aging Health*. 8(1), 5-8. <https://doi.org/10.2217/ahe.11.81>
- Plunkett, S.W., Henry, C.S., Robinson, L.C., Behnke, A., & Falcon, P. C. (2007). Adolescent Perceptions of Parental Behaviors, Adolescent Self-Esteem, and Adolescent Depressed Mood. *Journal of Child and Family Studies*, 16(6), 760-772. <https://doi.org/10.1007/s10826-006-9123-0>

- Proyer, R. (2017) Positive Psychology. In: Zeigler-Hill V., Shackelford T. (eds) Encyclopedia of Personality and Individual Differences. Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8>
- Rillich, J., & Stevenson, P.A. (2017). Losing without Fighting - Simple Aversive Stimulation Induces Submissiveness Typical for Social Defeat via the Action of Nitric Oxide, but Only When Preceded by an Aggression Priming Stimulus. *Front. Behav. Neurosci.* 11(50), <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2017.00050>
- Ryff, C. D., Magee, W. J., Kling, K. C., & Wing, E. H. (1999). *Forging macro-micro linkages in the study of psychological well-being*. In The Self and Society in Aging Processes, ed. CD Ryff, VW Marshall, pp. 247–78. New York: Springer.
- Ryff, C.D., & Singer, B. (1996). Psychological well-being: Meaning, measurement and implications for psychotherapy research. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 14-23
- Sanchez, D.T., Phelan, J.E., Moss-Racusin, C.A., & Good, J.J. (2011) The Gender Role Motivation Model of Women's Sexually Submissive Behavior and Satisfaction in Heterosexual Coup, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(4), 528-539, <https://doi.org/10.1177/0146167211430088>
- Savaşır I., & Şahin, N. H. (1997). *Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği. Bilişsel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler*. Ankara, Özyurt Matbaacılık, s.100-103.
- Seligman, M. E. P. (1999). The president's address. *American Psychologist*, 54, 559–662.
- Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60, 410–421. doi:10.1037/0003-066X.60.5.410.
- Sharot, T. (2011). The optimism bias. *Current Biology*. 21(23), 941–945. doi:10.1016/j.cub.2011.10.030
- Sopić, I. (2015). Personality traits as predictors of obedience to authority. Diploma Thesis. Filozofski fakultet u Zagrebu, Department of Psychology. (mentor Vukasović Hlupić, Tena). Kaynak: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6874> (Erişim: 4.6.2018)
- Sturman, E. D. (2011). Involuntary subordination and its relation to personality, mood, and submissive behavior. *Psychological Assessment*, 23(1), 262-276. <https://doi.org/10.1037/a0021499>.
- Tekin, M. ve Filiz, K. (2008). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarının Antrenörlük Eğitimi ve Spor Yöneticiliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin umutsuzluk ve boyun eğici davranış düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 27-37.
- Tennant, R., Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Joseph, S., Weich, S., Parkinson, J., Secker, J., & Stewart-Brown, S. (2007). The Warwick-Edinburgh well-being scale (WEMWBS): Development and UK validation. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5(1), 50-63. <https://doi.org/10.1186/1477-7525-5-63>
- Torun, S., Arslan, S., Nazik, E., Akbaş, M., & Yalçın, S. Ö. (2012). Hemşirelik öğrencilerinin benlik saygısı ve boyun eğici davranışlarının incelenmesi. *Cumhuriyet Medical Journal*, 34(4), 399-404.
- Tuzgöl-Dost, M. (2005). Özel İyi Oluş Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(23), 103-111.
- Varnum, M., Grossmann, I., Kitayama, S., & Nisbett, R. E. (2010). The origin of cultural differences in cognition: The social orientation hypothesis. *Current Directions in Psychological Science*, 19(1), 9-13. <https://doi.org/10.1177/0963721409359301>
- Vaughan, S. C. (2000). Half Empty, Half Full: Understanding the Psychological Roots of Optimism, (1st ed.). New York: Courtyard.
- Weeks, J. W., Heimberg, R. G., & Heuer, R. (2011). Exploring the role of behavioral submissiveness in social anxiety. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 30(3), 217-249.
- Wilhelm, K., Boyce, P., & Brownhill, S. (2004). The relationship between interpersonal sensitivity, anxiety disorders and major depression. *Journal of Affective Disorders*, 79, 33-44.
- Wood, A.M., Froh, J.J., & Geraghty, A.W.A. (2010). Gratitude and well-being: A review and theoretical integration. *Clinical Psychology Review*. 30(7), 890-905. DOI: 10.1016/j.cpr.2010.03.005
- Xie, Y., Chen, M., Lai, H., Zhang, W., Zhao, Z., & Anwar, C. M. (2016). Neural basis of two kinds of social influence: Obedience and conformity. *Frontiers in Human Neuroscience*, 10, Article ID 51. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2016.00051>
- Yörük, D., & Dündar, S. (2011). Türkiye'deki Yerel Yöneticilerin Benimsedikleri Liderlik Tarzlarına Göre Boyun Eğicilik Davranışlarının İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 93-106.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Malas, E. M. (2019). "Ruhsal Bozukluklara Karşı Stigma-Derleme", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1170-1188
Geliş Tarihi / Received Date: 16.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 21.12.2018

Araştırma Makalesi

RUHSAL BOZUKLUKLARA KARŞI STİGMA-DERLEME

Elmas Merve MALAS

Uzman Klinik Psikolog

mervemalas@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5148-6085

Öz

Çalışmada ruhsal bozukluklara ilişkin stigma, tutum ve inanç ile ilgili daha önce yapılan araştırma çalışmalarının ve yayınlanan literatürlerin gözden geçirilerek, sunulması amaçlandı. Ruhsal hastalıklara karşı stigma, tutum, inanç ve damgalama ile ilgili daha önce yapılan tezler araştırma çalışmaları ve yayınlanan literatürler araştırıldı. Yapılan tezler, araştırmalar ve yayınlanan çalışmaların gereç ve yöntemleri, elde edilen sonuçlar ve öneriler ayrıntıları ile gözden geçirildi. Elde edilen veriler belirli bir başlık altında toplanarak benzer konularda yapılan çalışmalar birlikte değerlendirildi. Literatür taramasında toplumun farklı kesim, meslek, eğitim ve farklı yaş gruplarından bireylerin ruhsal hastalıklara yönelik tutum ve inançlarını inceleyen güncel çalışmalardaki sonuçlar elde edildi. Toplumun genelinde ruhsal hastalıklar bilinmektedir. Ancak ruhsal hastalıklar konusunda toplumdaki bireylerin olumsuz tutuma sahip oldukları ve farkındalık ve bilgi düzeyleri oldukça önemli olduğu edildi. Çalışmanın sonucunda toplumun farklı kesimlerindeki her bireye, ruhsal hastalıklara karşı verilecek bilgilendirme eğitimlerinin ruhsal hastalıkları damgalama konusunda daha olumlu sonuçlar alınacağı tespit edildi. Ayrıca eğitim öğretim süreçlerinde verilecek olan anti-stigma eğitim programlarının düzenlenmesi ve ruhsal hastalığı olan kişilere yönelik inanç ve tutumlarının iyileştirilmesi ile yarar sağlanacağı umulur.

Anahtar Kelimeler: Ruhsal Bozukluk, Tutum, Stigma, İnanç, Sosyal Mesafe.

STIGMA TOWARD TO MENTAL ILLNESS-REVIEW

Abstract

In this study, it was aimed to review previous research studies and present published literature regarding the stigma, attitude and belief of mental illness. Previous studies about attitudes, beliefs and stigmatization of mental illnesses were investigated. The theses, the researches and methods of the published studies, the obtained results and the recommendations were reviewed. The obtained data were collected under a specific title and the studies about similar subjects were evaluated together. In the literature review, the results of the current studies examining about the attitudes and beliefs towards mental illnesses of individuals were different segments, occupations, education level and different age were obtained. Mental illnesses are known throughout the society. However, it was found that individuals in society had negative attitudes about mental illnesses and their awareness and knowledge levels about mental illnesses were very important. As a result of the study, it was determined that information training about mental illness to be given to each individual in different segments of the society. It provides to be more positive stigmatizing toward mental diseases. In addition, it is expected that the anti-stigma training programs to be given in the education process will benefit to improving the beliefs and attitudes towards mental illness.

Keywords: Mental Illness, Attitudes, Stigma, Believes, Social Distance.

1. GİRİŞ

Damgalamak anlamına gelen “Stigma” kavramı toplum içinde bazı hastalıklara ve ruhsal rahatsızlıklara karşı takınılan ve kişinin dışlanmasına yol açan olumsuz görüş ya da tutumlardır (Taşkın, 2007: 17-30). Önyargı, tutum ve damgalama terimleri birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Kişi ya da gruplara karşı olumsuz görüşler ya da olumsuz tutumlar olan önyargılar, sonuçta bu grup veya kişilere karşı “sosyal mesafe” şeklinde ortaya çıkar (Arkar, 1991: 6-9).

Damgalama terimi ise toplumun çoğu tarafından olumsuz olarak değerlendirilen kişinin özelliğine karşı ayırıcı ve reddedici davranışlardır (Bryne, 2000; Erbaydar ve Çilingiroğlu, 2010). Stigmanın etkisi çift yönlüdür. Halk tarafından ruhsal rahatsızlığı olan kişilere karşı yapılan halk stigmatı şekline olabileceği gibi, ruhsal rahatsızlığa sahip kişiler kendilerine karşı da stigma geliştirebilirler (Corrigan ve Watson, 2002: 16-20). Yurtdışında yapılan bir çalışmada Borderline kişilik bozukluğu olan hastaların anksiyete bozukluğu olanlara göre daha çok kendilerini damgalandıkları bulunmuştur (Grambal vd., 2016: 2439-2448). Ülkemizde yapılan bir çalışmada şizofreni hastalarının bipolar hastalara göre kendilerini daha fazla damgaladıklarını bulmuştur (Kök ve Demir, 2018: 114-122).

Damgalanma, kişiye yönelik önyargılı bir tutumu ve ayrımcılığa sebep olacak davranışları beraberinde getirdiğinden, rahatsızlığı olan kişinin işini daha da zorlaştırır (Arkan, Bademli ve Duman, 2011: 214-231). Başkaları tarafından damgalanmak kişiyi daha da stresli bir hayata sokar (Soygür ve Özalp, 2005: 74-80). Toplum tarafından ruhsal hastalığı olan kişiler; öldürmeye meyilli ve kendilerinden korkulması gereken, kendi hastalıklarından sorumlu zayıf karakterli kişiler olarak görülürler. İki bin Amerikan ve İngiliz vatandaşına uygulanan anketlerde de benzer sonuçlar bulunmuştur (Corrigan, Watson, 2002: 16-20). Damgalanan kişinin benliği de ciddi tehdit altındadır. Bunun sonucunda dışlanma, sosyal desteğin azalması, kişinin hayat kalitesinin ve öz güveninin azalması görülür. Kişinin tam da sosyal desteğe ihtiyaç duyduğu zamanda yalnızlaşması, hastalığını kabullenmesini ve aşmasını daha da zorlaştırır. Damgalanan kişi toplum tarafından hoş karşılanmadığının, dışlandığının, saygı görmediğinin farkındadır (Sezer ve Kezer, 2013: 181-201). Bu nedenle kişinin kimliği hakkında da halk tarafından olumsuz kalıplar geliştirilebilir (Soygür ve Özalp, 2005: 74-80). Psikolojik rahatsızlığı olan kişilere yönelik damgalanma, kişilerin hem günlük hayatlarını yakından etkiler, hem de tedavi sonuçları üzerinde olumsuz etki yaratır.

Ruhsal hastalıklara yönelik farklı tutumlar ve inançlar, geçmişten günümüze gelmekte ve etkisini göstermektedir. Toplumdaki bireyler arasında ruhsal bozukluklara ilişkin tutum ve inançlar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Ruhsal hastalıklar sadece biyolojik

temellerden etkilenmemektedir, ayrıca toplumsal yapının farklı etkilerinden de etkilenmektedir (Sayar, 1998: 176-180). Ruhsal hastalıklara karşı oluşan olumsuz tutum ve inançlar, ruhsal hastalığa sahip kişilerin olumsuz yönde etiketlenmelerine sebep olmaktadır. Bu nedenle toplumun ruhsal bozukluğu olan kişilere ilişkin tutum ve inançları hakkında elde edilecek ayrıntılı bilgiler, ruhsal bozukluklara yönelik yapılacak bilimsel çalışmalara ve ruhsal hastalıkların tedavisine önemli katkılar sağlayacaktır.

2. RUH SAĞLIĞININ ÖNEMİ

Dünya Sağlık Örgütü “insan sağlığını” bedensel, ruhsal ve sosyal olarak tam bir iyilik hâli ve bu iyilik halinin sürekliliği olarak açıklamaktadır. Dünya sağlık örgütünün açıklamalarına göre dünyada 500 milyon kişi ruhsal rahatsızlığa sahiptir. Her dört kişiden birinin hayatlarının bir döneminde ruhsal rahatsızlıktan etkilendikleri belirtilmektedir (Yaşar vd., 2008: 78-88). Dünya da hastalık yükünün % 14’ünü ruhsal hastalıklar oluşturmaktadır. Sağlık Bakanlığının yaptığı 2011-2023 ulusal ruh sağlığı eylem planındaki Türkiye Hastalık Yüğü Çalışmasında, hastalık yükü nedenleri arasında temel hastalıklara göre bir sıralama yapıldığında % 19 ile ikinci sırada ruhsal hastalıklar yer almaktadır (Erkoç vd., 2011: 33-34). Bu sonuç, ruhsal rahatsızlıkların dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaygın olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki bireylerin % 25’inin hayatlarının bir döneminde bir veya birden fazla ruhsal veya davranışsal bozukluk görülmektedir (İkişik, 2008).

Ruhsal rahatsızlığı olan insanlar hayatta, fiziksel rahatsızlığı olan insanlara oranla iki kat daha fazla zorlanmaktadır. “Yeti” insandaki düşünme, anlama, kavrama ya da imgeleme gibi doğal zihinsel güçlerden her birine verilen tanımdır. Hem hastalığın semptomları ve yeti kaybı hem de ruhsal hastalıklar hakkında bilinen yanlışlardan kaynaklanan önyargılarla mücadele etmek zorundayız. Sonuç olarak ruhsal hastalığa sahip olan kişiler, kaliteli hayat şartları, iyi bir iş, güvenli bir yuva, iyi bir sağlık bakımı ve farklı gruplarla ilişki kurma bakımından zorluklarla karşılaşmaktadırlar (Corrigan ve Watson, 2002: 16-20).

3. RUHSAL HASTALIK STİGMA İLİŞKİSİ

Damga bir kişiyi diğerlerinden uzak tutan küçük düşüren ya da itibarsızlaştıran bir işarettir (Bryne, 2001: 281-284). “Damgalama” da olumsuz şartlardan biridir. Damgalamalar farklı şekillerde olabilmektedir. Damga açıkça kaçınılan bir terimdir. Corrigan (2002: 16-20) damga üç problem bileşiminden bahsetmektedir; stereotip (kalıp yargılar), önyargı ve dışlama veya kaçınma davranışlarıdır.

Önyargı ve damgalama tutumla ilişkilidir (Erbaydar ve Çilingiroğlu, 2010: 114-125). Tutum; kişilerin, nesnelere ve olayların olumlu veya olumsuz değerlendirilmesidir. Tutumun tanımını yaparken aslında sahip olduğunuz tutumların birçoğunun açık olmadığını göstermektedir. Hatta bazı tutumlara sahip olduğunuzu bilinçli olarak farkında olmayabiliriz. Tutumlar davranışlarımız ve sosyal gerçeklik üzerinde etkilidirler (Gerrig, 2012: 46-54).

Günümüzde insanlar ruhsal hastalıklar hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdir. Toplumda insanlar geçmişten günümüze gelen genel yanlış tanımlarla ruhsal hastalıkları değerlendirmektedirler. “Deli”, “Akıl hastası”, “Anormal”, “Kaçık”, “Manyak”, “Meczip”, “Sapık” ve “Tımarhanelik” gibi sözcüklerle özdeşleştirilen ruh hastalıkları, yüzyıllardır hakaret, küçümseme ve dışlama aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Yaşar vd., 2008: 78-88). Çağdaş insanın normal dışı davranışlar konusundaki bilgisi, diğer birçok konuda sahip olduğu bilgiye oranla oldukça yetersiz kalmış ya da bazı yanlış kavramlara saplanmıştır. Normal dışı davranışlar tarihte ve edebiyatta çoğu kez, adam öldürme, intihar, cinsel saldırı gibi toplum normlarından aşırı sapma gösteren örnekleriyle yer almış ve bundan ötürü, ruhsal bozukluklar toplum dışı ya da tehlikeli davranışlarla özdeşleştirilmiştir. Oysa bazı normal dışı davranış türleri olağandışı görünümde olmasına karşılık, bazısı yalnızca, kişinin yaşamı süresince karşılaştığı güçlüklerle etkin biçimde baş edebilmesini engeller (Gençtan, 1997: 11-37).

Toplum tarafından ruhsal hastalığı olan kişiler; öldürmeye meyilli ve kendilerinden korkulması gereken, kendi hastalıklarından sorumlu zayıf karakterli kişiler olarak görülürler (Corrigan ve Watson, 2002: 16-20). Ruhsal rahatsızlığa sahip kişiler; hayatlarında ruhsal, davranışsal ve psikososyal birçok problemle karşılaşmaktadırlar (Erbaydar ve Çilingiroğlu, 2010: 114-125). Dünya hastalık yükünün %14’ünü oluşturan ruhsal, davranışsal ya da psikososyal sorunların yaklaşık 500 milyon kişiyi etkilediği belirtilmektedir. Ayrıca bu insanların sınırlı tedavi olanaklarına erişme çabalarının yanında, toplumun onlara yönelik olumsuz tutumları ile de baş etmeye çalıştığı bildirilmektedir (Erbaydar ve Çilingiroğlu, 2010: 114-125).

4. RUHSAL HASTALIKLARA KARŞI İNANÇ VE TUTUMLARIN TARİHÇESİ

Eski Yunan ve Roma dönemine baktığımızda, ruhsal hastalara karşı toplumun genellikle olumsuz tutumları ve önyargılarının olduğu görülmektedir. O dönemlerde de ruhsal hastalığı olan kişilerden korkulur, nefret edilir, genellikle evlere kapatılır ve topluma salınmazlardı (Gençtan, 1997: 11-37).

Karanlık çağ olarak bilinen Orta Çağın olumsuz yanları, ruhsal hastalıklara da yansımış ve eski gizemci-büyüsel düşünce yeniden etki etmeye başlamıştır. Ortaçağ Avrupa’sında ruhsal hastalıkların tedavisiyle daha çok rahipler ilgilenmişlerdir. Çağın başında hastalara insanca

davranılmış dua, kutsal su, papazın soluğu ya da tükürüğü kullanılmış, kutsal yerler gezilmiş ve aşırı olmayan şeytan çıkarma metotları uygulanmıştır. Ancak giderek ruhsal hastalıklar şeytana bağlanmış ve şeytan çıkarma metotları yaygınlaşmıştır. Ruhsal hastaları olan kişiler şeytanın etkisi altında olan büyücüler olarak görüldükleri için diri diri yakılmışlardır (Gençtan, 1997; Öztürk ve Uluşahin, 2011).

Rönesans döneminde; Avrupa'da 13. ve 14. Yüzyıllar itibariyle kilise etkisini kaybetmeye başlamış, kilisenin katı acımasız uygulamalarına karşılık bilim, sanat ve düşünce akımları desteklenmeye başlanmıştır. Rönesans döneminde büyücü avları, ruh hastalarının içinde şeytan var diyerek yargılanıp diri diri yakılmaları sonlanmıştır (Gençtan, 1997: 11-37).

17. yüzyılla beraber insanların görüşleri ve inançlarındaki değişiklikler hastaların bakım ve tedavisine yansımaya başlamıştır. Daha önceleri manastır ve zindanlara kapatılan ruhsal hastalığı olanlar hastanelerde ilk tedavi kurumlarında bakıma alınmaya başlanılmışlardır. Ancak buralarda hastalara insanca bakım yapılmamıştır. Hastaların ellerine ve ayaklarına zincirler vurarak onların hareketleri sınırlandırılmıştır. Avrupa'da ilk kez bir manastır VIII. Henry tarafından hastaneye dönüştürülmüş ancak kısa zaman içinde taşkın davranışlar sergileyen hastalar para karşılığında halka gösterilmişlerdir. Zararsız olan hastalar ise Londra'da dilenmeye gönderilmişlerdir. Avrupa ve Amerika kıtalarında da benzer durumlar görülmüştür. Hastaların başları tıraş edilerek deli gömlekleri giydirilmiş, besinleri kısıtlanmış, karanlıkta bırakılmışlar ve soğuk banyo gibi yöntemlere maruz kalmışlardır (Gençtan, 1997; Öztürk ve Uluşahin, 2011).

18. yüzyılın sonlarına doğru ilk insancıl adımı Fransız Ruh Hekimi Pinel atmıştır. Ruh hastalarını zincirden kurtaran hekim olarak bilinmesinin yanında planlı psikoterapinin kurallarını da belirleyen kişidir. Pinel'in başlattığı akım gittikçe diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya yayıldı. Hastanelerde ve bakım evlerinde ruh hastalarına tedavi verilmeye başlandı (Gençtan, 1997: 11-37).

19. yüzyılda Alman ve Fransız ruh hekimleri psikiyatride önemli çalışmalar yapmışlar. Yeni hastalıklar tanımlayarak onları sınıflandırmaya çalıştılar. Kraepelin'nin yapmış olduğu sınıflandırmalar sayesinde psikoz ve psikonevrozlar ana ve alt gruplara ayrılmıştır (Gençtan, 1997; Öztürk, Uluşahin, 2011). 19. Yüzyılın sonlarına doğru davranışları etkileyen psikolojik etmenlere yoğunlaşılmıştır. Fransa da Bernheim, Charcot ve sonradan Jean Piaget'nin etkileri görülürken Avusturya ve İsviçre'de de Breuer, Freud ve C. Jung öncülük ettikleri psikanaliz kuramının etkileri görülmektedir. Ayrıca Rusya'da Pavlov davranışçılığın öncülünü yapmıştır. 20. yüzyılın başlarında Zürih ve Amerika'da psikoloji okulları kurulmuş. Bu

okulların temel esasları ise; Vücut ve ruh bir bütündür, akıl hastalıkların sebepleri biyolojik ve psikolojik bileşim şeklinde olarak tanımlanmıştır (Gençtan, 1997: 11-37).

20. yüzyılın ikinci yarısında bireyin üzerindeki etkisiyle sosyal çevre önem kazanmaya başlamış ve Freud'un sosyal çevreye verdiği önem sayesinde birçok kişi de bu alana yönelmeye başlamıştır. 1930'lar da ego psikologları da aynı şeyin üzerinde durmuşlardır (Yazar, 1983). Sullivan, psikozların tedavisinde sosyal çevrenin önemini vurgulamıştır. Psikoza olan kişilerin, anlayışlı, hoşgörülü, kolay ilişki kurulabilen hasta bakıcıların yanında daha iyi davranışlar sergiledikleri belirtilmektedir (Yazar, 1983; Batmaz, 1985). Ozarin ve Martin (akt. Yazar, 1983; Batmaz, 1985) ruh hastalıkları hastanesinde yatan hastalara acımasız baskılarla bakımlarının yapılması ruh hastalarında davranış bozukluklarını ve sosyal mesafeyi pekiştirdiğini göstermiştir. Ruh hastalıklarıyla uğraşan birçok araştırmacı, hastanın psikososyal çevresinin hastanın davranışlarını etkilediğini ve psikososyal çevrenin de davranışın değişmesinde en etkili faktör olduğu belirtmiştir (Batmaz, 1985).

Öztürk (2011) ruh sağlığı tanımını iki açıdan yapmaktadır; istatistiksel tanımı olarak çoğunluğa uyan ve çan eğrisinin iki aşırı ucunda kalmayan kişi normaldir. Diğer tanımı da klinik açıdan yapmıştır, ancak klinik tanımı da belirli görüşlere göre yapmıştır. Çevreye uyum sağlama, kişide aşırı anxiyete ya da başka psikiyatrik belirtinin olmaması, psikanalistlerin normalin ölçütü olarak id, ego, superego arasındaki denge olması ve kişinin gelişimsel süreçlerin tamamlanması olarak ele alınması gerektiğinden bahsetmiştir (Öztürk, 2011: 155-180).

DSM-5 Tanı Ölçütleri el kitabında Ruhsal bozukluğun tanımı; ruhsal işlevselliğin altında yatan ruhsal, biyolojiyle ilgili ya da gelişimsel süreçlerde işlevsellikte bir bozulma olduğunu gösteren, kişinin biliş, duygu düzenlemesi ve davranışlarında klinik açıdan kesin bir bozukluk olmasıyla belirli bir sendrom şeklindedir (Köroğlu, 2013: 15-35).

Toplumda ruhsal bozukluklara karşı tutum ve inançlarımızla ilgili birçok farklı terim bulunmaktadır. Bu terimlerin birçoğu ruhsal hastalıkların etiketlenmesine, damgalanmasına yol açmakla birlikte kişilerin sosyal hayattan dışlanmasına kadar pek çok zorluğa sebep olmaktadır.

4.1. Ayrımcılık

Ayrımcılık konusunda her ülkenin kendi kültürel özelliklerine, toplumsal yapısına ve olaylarına dayanarak farklılaşmaktadır. Bunun nedenlerinden biri olarak homojen bir nüfusa sahip olmamızdır. Türkiye de ya da tarihimizde ayrımcılık yoktur algısı toplumumuzun hoşgörülü oluşuyla ilişkilidir. Ancak modernleşen toplumda ayrımcılık konusu gündeme gelmektedir (Çayır ve Ceyhan, 2012: 22-40). Geçmişten günümüze kadar damgalanma ve

ayrımcılığa en fazla maruz kalan kişiler ruhsal hastalığı olan kişilerdir (Taşkın, 2007: 17-30). Yazılı ve görsel medyadaki şizofreni ve ruhsal hastalıklar hakkındaki damgalayıcı bilgilerle doludur (Üçok, 1999: 67-71). Ruhsal hastalığa sahip kişilerin eğitimsel ve kamusal hayata katılmalarıyla ilgili birçok problem vardır. Ruhsal hastalığa sahip kişilerle ilgili önyargılar onların iş yaşamına katılımını da engellemektedir. Birey ya da toplum kendisini korkutan, rahatsız eden bir durumla veya biriyle karşılaştığında genellikle onu kendisinden uzaklaştırıp dışlama yoluna gider. Bu da dışlanan kişilere karşı yapılan ayrımcılıktır (Taşkın, 2007: 17-30). İnsanlık tarihi ilerlemesine rağmen ayrımcılık sorunu gittikçe daha da arttığı söylenmektedir.

4.2. Önyargılar

Önyargı bir tutumdur. Tutum derken sosyal bir grup kastedilmektedir. Allport önyargı hakkında onun üç bileşeninden bahsetmiştir (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75). Bunlar; Bilişsel- tutum nesnesi hakkındaki inançlar, Duygusal- tutum nesnesi ve onun sahip olduğu nitelikler hakkındaki güçlü duygular ve Kognitif (konatif)- tutum nesnesine karşı belli bir biçimde davranma niyetidir. Brown ise önyargıyı, bir kişinin bir guruba ait olmasından dolayı küçük düşürücü sosyal tutumlar, bilişsel inançlarla yaklaşmak, grup hakkında olumsuz duygular beslemek veya onlara karşı düşmanca ayrımcı davranışlarda bulunmak olarak tanımlamıştır (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75).

Önyargı, iyi ya da kötü bir yargı içermeyen, her hangi bir kanıtı dayanmayan her türlü ön fikirdir. Oysa ayrımcılıkta olumlu önyargıdan bahsedilmez. Önyargıyla yaklaştığımız kişiyle aramıza fiziksel veya sosyal mesafe koyarız. Önyargı ayrımcılıkla ilişkili bir tutumdur (Üçok, 2003: 3-8). Önyargılarımız davranışa dönüştüğü zaman ayrımcılık olur. Ayrımcılığın oluşmasında farklı özellikteki grupların toplumsal hiyerarşi içerisinde aşağıda ya da dezavantajlı olarak gruplandırılmalarıdır. Ayrımcılık bir kez oluştuğunda ve çoğunluğun kimin aşağıda ve yukarıda olması gerektiğiyle ilgili bir birlik oluşur ve ayrımcılık insanların akıllarında normalleşir. Aşağıda veya dezavantajlı gruplara karşı önyargılar gelişir ve ayrımcılık yaygınlaşıp sıradanlaşmıştır (Çayır ve Ceyhan, 2012: 22-40).

Ruh hastalarına yönelik önyargıların bir boyutu da azınlık gruptaki ruh hastalarını insanlıktan çıkarma yani canavarlaştırma. Onlara karşı yapılan önyargıyı meşrulaştırmak için “kaçık” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bir diğer boyutu da önyargılar kişileri bazı koşullara iter mesela; yoksulluk, kötü sağlık koşulları, şiddet ve düşük öz saygı gibi. Bu da azınlıktaki grupta psikiyatrik hastalıklara neden olabilir. Sonuç olarak psikiyatrik hastalıklar hakkında korku ve bilgisiz kültürel önyargılarla eşleşir ve onların güçlenmesini sağlar (Çayır ve Ceyhan, 2012: 22-40).

4.3. Sosyal Damga

Crocker ve arkadaşları (akt. Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75) damgayı şöyle ifade etmektedir; damgalanmış kişiler, belli bir yerde değersiz olarak algılanan bir sosyal kimliğe sahiptirler. Önyargı ve ayrımcılığın hedefinde damgalanmış gruptaki kişiler vardır. Damga iki faktöre dayanmaktadır; görünürlük/gizlilik ve kontrol edilebilirlik (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75).

İrk, toplumsal cinsiyet ve obezite gibi görünebilen damgalar, insanların ayrımcılığının ve önyargılı davranışların hedefi olurlar ve bunlardan kaçamazlar. Gizlenebilir damgalarsa mesela; eşcinsellik, bazı hastalıklar, bazı ideolojiler ve dini inançlar gibi. Açık bir şekilde kişilerin ayrımcılığına veya önyargılı davranışlarına maruz kalmasalar da, kendi damgalarını sürekli gizlemek zorundadırlar (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75).

Kontrol edilebilirlik ise kişinin kendi elinde olan şeyler yani kişinin kendi tercihi olduğu şeklinde ifade edilir. Mesela obezite, sigara tiryakiliği ve eşcinsellik kontrol edilebilir olarak görülmektedir. Kontrol edilebilir olan şeyler kişinin kendi sorumluluğunda olduğu için daha fazla dikkat çeker ve aşırı bir ayrımcılık örneğidir (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75). Birçok ruhsal hastalığında kişinin kendi elinde olduğuna inanılır mesela; depresyon. Toplumda, ruhsal hastalıklara kişilik özelliklerinin etkisi olduğuna dair bir inanış vardır (Angermeyer ve Matschinher, 2003: 526-534). Kişinin kendi zayıf karakterine bağlanmaktadır toplum tarafından (akt. Taşkın, 2004: 5-12). Kontrol edilebilir gibi görülen damgalara sahip olan kişiler damgadan kurtulmak için çok çaba harcarlar. Ancak gizlilikte olduğu gibi bununda bedeli ağırdır ve kontrol edilebilir gibi gözüken damgalar kontrol edilemeyebilirler (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75).

Damgalanmış gruplar toplum tarafından itibarı düşürülmüş gruplardır. Toplum tarafından düşük statüde algılanan gruplar için bu damgalamadan kurtulmak oldukça zordur. Damgalanmış grup üyeleri bir süre sonra bu damgalamayı içselleştirirler (Üçok, 2003: 3-8) ve kendileri hakkında olumsuz benlik oluştururlar (Ersoy ve Varan, 2007: 163-171). Bu durum her birey için geçerli değildir. Damgalanmış bireylerin bir kısmı düşük öz saygıya sahip olsa da, hayatından memnun olmasa da bazen depresyona bile soksa yine de bu durumla baş edebilmekte kendinden uzaklaştırıp kendiyile ilgili olumlu benlikte oluşturabilmektedir (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75).

Günlük yaşamda öz saygı önyargının saldırısına uğrayabilir. Bu durum ruhsal hastalığa sahip kişilerde şu şekillerde ortaya çıkabilir. Mesela; bireylerin sosyalleşmesini engellerken, evlenme, çocuk sahibi olma ve çalışma haklarını, işe alınmalarını, ev kiralamalarını ve diğer insanlara yakın yaşama, komşuluk yapma olanaklarını kısıtlama

şeklinde ortaya çıkmaktadır. Önyargı kurbanları başarısızlık duygusunu çok fazla içselleştirebilir ve bunun sonucunda motive olamama, başarılı olmak imkânsız gelebilir ve mücadele etmeyi hepten bırakabilirler (Erbaydar ve Çilingiroğlu, 2010: 114-125). Toplumun ruh sağlığına karşı tutumlarının tespit edilmesi ve olumsuz tutumların değiştirilmesi için tutum çalışmaları yapılması gereklidir.

4.4. Stereotip Tehdidi

Önyargı ve kalıp yargılar (stereotipler) birbirlerinden farklı tanımları vardır. Damgalanmış bireyler diğer kişilerin kendileri hakkında neler düşündüklerini tahmin edebilirler (Ersoy ve Varan, 2007: 163-171). Kendilerinin nasıl şekilde yargılanacaklarını ve kendilerine nasıl yaklaşacaklarını bildikleri için kendilerinin de bu yönde davranarak bu durumu onaylayabileceği kaygısını yaşamaktadırlar (Arslantaş vd., 2010: 11-17). Yüklemede damgalanmış bireyler açısından yükleme belirsizlik şeklinde ortaya çıkabilir. Damgalanmış kişiler başka insanların onlara karşı yaptıkları her hareketin nedenlerine karşı aşırı duyarlıdırlar. Yüklemedeki belirsizlik kişinin öz saygısı da negatif yönde etkiler. Damgalanmış kişiler olumlu bir sonuç elde ettiklerinde bunu küçümserler ve kendilerine bağlamazlar. Ayrıca damgalanmış kişiler karşılarındaki kişilerin önyargılı davrandıklarını fark etmezler. Önyargıların içsel bileşeninin olduğundan ve insandan da dâhil bazı hayvanların bilinmeyenden ve olağandışından korktukları ve bu korkunun farklı olduğuna inanılan gruplara karşı negatif tutumları oluşturduğu yönünde kanıtlardan bahsedilmektedir. İnsanlar uyarana maruz kaldıkça ya da aşına oldukça önyargılarının gelişebileceği buna da maruz kalma etkisi denilmektedir. İnsanlar önyargıları sosyal öğrenme yoluyla da öğrenebilmektedir. Yaşamın ilk yıllarında belli grup hakkında öğrenilen nefret söyleminin daha sonraki zaman içerisinde onlarla olan yaşantılarında duygusal bir çerçeve oluşturduğu söylenmektedir (Hogg ve Vaughan, 2007: 68-75).

4.5. Sosyal Mesafe

Sosyal mesafe, toplumda kişiler arası sosyal ilişkilerde ruhsal bozukluğu olanların kendilerine olan katılımını ne ölçüde kabul ettiklerinin derecesidir. Toplumun ruhsal hastalığı olan bireylerle yakın ilişkiler içinde olmaktan kaçınmaları ve toplumla ruhsal hastalığı olan kişilerin olması gerektiği gibi yakınlaşamamaları, toplumsal kaynaşmanın sağlanamaması sosyal mesafe kavramını ortaya çıkarmıştır (Arkar, 1991: 6-9). Whatley, insanların sosyal yakınlık içeren ortamlarda “akıl hastası” olarak tanımlanmış kimselerle etkileşimi kesme eğiliminde olduklarını, ancak göreceli olarak genel olan ve kişisel olmayan ortamlarda ise ruhsal hastalığı olan kişilerin daha fazla kabul gördüğünü belirtmiştir (akt. Taşkın, 2007: 17-30). Ayrıca Taşkın (2004: 5-12) damgalama, ayrımcılık ve ruhsal hastalık konusunda yaptığı

çalışmada; toplumun ruhsal hastaları varsayılan tehlikelilik inancı, tahmin edilemez davranışları, garip ve pis görünümleri nedeniyle reddetme eğilimi içinde olduklarını belirtmektedir. Ayrıca halkın ruhsal hastalığı olan kişilerle yakın ilişkiler içinde olmaktan kaçındıklarını ve toplum ile hastaların olması gerektiği gibi yakınlaşamamaları sosyal mesafe kavramının doğmasına sebep olduğunu belirtmektedir (Taşkın, 2004: 5-12). Ancak, zaman ve sağlık politikalarının değişmesine karşın, toplumdaki ruhsal hastalıklara karşı reddedici tutumlar değişmemiştir (Taşkın, 2007: 17-30).

5. RUHSAL BOZUKLUKLARA İLİŞKİN TUTUM VE İNANÇLAR İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR:

Literatür taramasında ruhsal hastalıklara karşı tutum ve inançlarla ilgili farklı grupları konu alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yaptığımız araştırmada daha önce yapılan çalışmalar Tablo 1 de gösterilmiştir. Oban ve Küçük'ün (2011b: 31-39) ergenler üzerinde yaptıkları çalışmada öğrencilerin SMÖ (sosyal mesafe ölçeği) puanlarından ruhsal hastalığı olan kişilerin hukuki hakları hakkındaki düşüncelerinde anlamlı bir fark bulmuşlardır (tedavi bitene kadar hukuki özgürlükleri olmamalıdır). Ayrıca Oban ve Küçük'ün (2012: 35-41) lise öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada, ruhsal hastalıklar hakkında bilgilendirme verilen ve verilmeyen gruplar arasında sosyal mesafe puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulmuşlardır. Ayrıca, Sağduyu vd. (2001: 99-110) da ruhsal hastalıklar hakkında bilgilendirilmenin ruh hastalığı olan kişilere karşı tutum ve yaklaşımı olumlu yönde değiştireceğini söylemişlerdir. Tıp fakültesi ikinci ve beşinci sınıf öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada beşinci sınıf öğrencilerinin depresyon hastalığı için SMÖ puanları ikinci sınıf öğrencilerinin puanlarına göre daha olumlu bulunmuştur (Demirören vd., 2015: 22-29).

Kara (2015: 69-77) sosyal hizmet bölümünde okuyan öğrencilere 14 hafta boyunca ruhsal hastalıklar hakkında bilgilendirme eğitimi vermiş ve eğitim öncesi ve sonrası toplam RHYİÖ puanları karşılaştırmıştır. Sonuç olarak RHYİÖ tehlikelilik alt ölçeği ve toplam RHYİÖ puanı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde azaldığını bulmuştur.

Danacı ve arkadaşlarının (2016: 176-184) yapmış oldukları tıp eğitiminin şizofreniye yönelik tutumlar üzerine etkisi; 5 yıllık izlem çalışmasında, Tıp Fakültesi'nde uygulanan psikiyatri eğitiminin öğrencilerin şizofreni tanısı konan kişilere yönelik tutumlarında olumlu bir etki sağladığını tespit etmişlerdir. Özellikle psikiyatri eğitimi sonrasında, öğrenciler şizofreniye karşı sosyal mesafede daha olumlu tutum geliştikleri bulmuşlardır.

Ruhsal bozukluğu olan kişilere ilişkin tutum ve inançlar hakkında ruh sağlığı mesleği ile ilgilenen veya bu alanda eğitim görenler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların

birçoğunda ruhsal hastalığa karşı tutum ölçekleri uygulanarak kişilerin ruhsal hastalık hakkındaki tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaları Çam ve Bilge (2013: 91-101) olarak 2012 ve 2013 tarihleri arasında ruhsal hastalıklara yönelik tutum konulu çalışmaları sistematik olarak derleme yapmışlardır. Ayrıca Avcil vd., (2016: 175-202) ülkemizde damgalama konusunda yapılan çalışmaları geniş bir şekilde özetlemişlerdir.

Üniversitelerin psikoloji bölümlerinde, ruhsal sağlık hakkında verilen eğitim derslerinin öğrencilerin ruhsal hastalığa ve ruhsal hastalığı olan bireylere karşı tutum ve inançlarını ne ölçüde değiştirdiğini ölçmek ve öğrenciler üzerinde ruhsal hastalıklara yönelik bir farkındalık oluşturup oluşturmadığına bakılmalıdır. Yaptığımız literatür araştırmasında ulusal ölçekte psikoloji bölümünün birinci sınıf, son sınıf ve yüksek lisans öğrencileri arasında karşılaştırılmalı çalışma yapılmıştır (Yıldız vd., 2014: 173-179). Bu çalışmada gruplar arasında fark olmadığı ve öğrencilerin ruhsal hastalıkları etiketlemesinde ortalamanın altında sonuçlar bulunmuştur. Ayrıca psikoloji bölümü 1. ve 4. sınıf öğrencileri arasında yapılan karşılaştırmada da anlamlı bir fark bulunamamıştır (Eker, 1985: 223-229). Aynı çalışmada Amerikalı ve Türk psikiyatri uzmanları arasında da fark bulunmadığı belirtilmektedir (Eker, 1985: 223-229). Bunun sebebi olarak Türk psikiyatri ve psikoloji uzmanlarının eğitimleri esnasında batı orjinli psikiyatri ve psikoloji alanındaki akademik ve pratik uygulamalarından etkilenmeleri gösterilmektedir. Ayrıca psikoloji ve diğer bölüm öğrencilerinin ruhsal hastalıklara karşı tutum ve inanç karşılaştırılmasının yapıldığı başka bir tez çalışmasında şizofreni olgusuna karşı tutumda anlamlı bir fark bulunmadığı belirtilmiştir (Malas, 2017).

Ayrıca bu tutum ve inançlar hakkında, sağlık alanında eğitim gören lisans öğrencileri ve mezunları arasında da farklılıklar araştırılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda ruhsal hastalığa ve ruhsal hastalığı olan bireylere karşı tutum ve inançlarının ne ölçüde farklılık gösterdiğinin yapılacak çalışmalarla desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir (Arkan vd., 2011; Oban ve Küçük, 2011a).

Toplumdaki bireylerin ruhsal hastalıklara karşı tutum ve inançları araştırılmıştır. Yapılan bir çalışmada kırsal kesimde yaşayan bireylerin ruhsal hastalıklardan şizofreniyi tanıdıklarını bildirmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan kişiler evli olanlara göre daha fazla hastalığı zayıflık olarak değerlendirmişlerdir (Taşkın ve Özmen, 2004: 5-12). Yapılan diğer bir çalışmada da toplumdaki kişilerin RHYİÖ puanlarına göre ruhsal hastalığı olan kişileri tehlikeli gördükleri ve çaresiz hissettiklerini tespit etmişlerdir (Çam ve Bilge, 2011: 131-140).

Ruhsal hastalığa karşı tutum ve inanç çalışmalarında katılımcıların demografik özelliklerinin etkisine bakılmıştır. Oban ve Küçük (2011a: 141-148) yapmış oldukları

çalışmada cinsler arasında ruhsal hastalıklara yönelik tutum ve inançlarda farklılık bulunurken, yapılan diğer çalışmalarda cinsiyetler arasında bir fark bulunmamıştır (Birdoğan ve Berksun, 2002; Çam ve Bilge, 2011). Ayrıca, yapılan diğer bir çalışma da çalışmada kadınların erkeklere göre ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu ve daha az sosyal mesafe koydukları da belirtilmiştir (Dündar vd., 1995b, Oban ve Küçük, 2011a). Ayrıca yapılan bir diğer çalışmada erkeklerin şizofreni hastalığının etiyojisi olarak sosyal sebepleri daha az gördüklerini bildirmiştir (Taşkın ve Özmen, 2004: 5-12). Büyükbayram ve arkadaşları (2017: 122-134) yaptıkları psikiyatri kliniğinde çalışanlar üzerinde yaptıkları çalışmada, y kuşağı hemşirelerin x kuşağı hemşirelerine göre ruhsal hastalıklara karşı daha olumsuz tutuma sahip oldukları ancak alkol ve madde kullanan bireylere karşı daha olumlu bir tutuma sahip olduklarını bulmuşlardır. Ayrıca yapılan diğer çalışmalarda demografik özelliklerin ruhsal hastalıklara karşı bir tutumlarında bir etkisinin olmadığını göstermektedir (Günay vd., 2016; Kütük vd., 2016; Çam ve Bilge 2011).

Ailesinde ruhsal hastalık tanısı olan ve olmayan bireylerin ruhsal hastalıklara karşı RSTTÖ (ruhsal sorunlu bireylere yönelik toplum tutum ölçeği) puanları arasında fark olmadığını gösteren çalışmalar olduğu gibi fark olduğunu gösteren çalışmalarda vardır (Bağ ve Ekinci, 2005; Günay vd., 2016).

Yapılan bir çalışmada ruhsal hastalığı olan biriyle daha önce karşılaşmamış kişilerin ruhsal hastalığı utandırılması gereken bir durum olarak ve orta düzey ekonomik geliri olan kişilerinse ruhsal hastalığı olan kişileri tehlikeli kişiler olarak gördüklerini bulmuştur (Ünal vd., 2010: 145-150).

Bireylere ruhsal hastalıklarla ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra, ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarında olumlu değişimler olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Çam ve arkadaşları, (2014: 129-136) muhtarlara ruhsal hastalıklara yönelik damgalama ile mücadele eğitimi vermişlerdir. Eğitim öncesi ve sonrası muhtarların ruhsal hastalıklara yönelik damgalamalarında anlamlı farklılık bulmuşlardır.

Altındağ vd., (2006: 283-288) yaptıkları çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerine şizofreni hastalarına yönelik anti-stigma eğitim programı uygulamışlar ve program sonunda tıp fakültesi öğrencilerinin şizofreni hastalarına karşı tutumlarında olumlu yönde değişiklik olduğunu belirtmektedirler. Ay vd., (2006: 63-67) da tıp eğitimindeki ruhsal hastalıklara yönelik verilen eğitim programlarının, ruhsal hastalıklara karşı tıp öğrencilerinin tutum ve inançlarında olumlu yönde değişiklikler yaptığını belirtmektedirler. Ayrıca literatürlerde anti-stigma programlarının lisans eğitiminde yararlı olacağına dair çalışmalarda bulunmaktadır (Chung vd., 2001: 63-72). Ruhsal hastalığı olan kişilere karşı tutum ve inanç noktasında

verilecek eğitim sonrasındaki sonuçlar daha sonra yapılacak çalışmalar ile araştırılmasında yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Bailey (1999:107-110), Corrigan vd., (2005: 544-550), Pinfold vd., (2003: 342-346) ruhsal hastalığı olan kişilere karşı tutum ve inançlara yönelik anti-stigma eğitim programlarının erken yaşlarda, ergenlik döneminde verilmesinin tutumların değişmesinde daha etkili olacağından bahsetmektedir.

Başka meslek gruplarındaki kişilerin ruhsal hastalıklara ilişkin tutumlarının incelendiği çalışmalarda bulunmaktadır. Mesela; Din görevlileri sosyal boyutta şizofreni hastalarına daha ılımlı bir tutum gösterirken özel hayatlarında bu hastalardan rahatsız olmaktadır (Eker vd., 2010: 63-70). İlahiyat öğrencilerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin ruhsal hastalıklara yönelik olumlu tutumlarının olduğu, bireysel özelliklerinin ve görüşlerinin de ruhsal hastalıklara yönelik inançlarını etkilediği belirlenmiştir (Güngörmüş vd., 2014: 45-51). Bir başka çalışmada Gökmen ve Okanlı (2017: 264-274) tarafından özel bakım merkezlerinde çalışan bireyler üzerinde şizofreniye karşı tutumlarını tespit etmek için yapılmıştır. Çalışanlara verilen eğitimden sonra kişilerin şizofreniye yönelik tutumlarının daha olumlu olduğunu bulmuşlardır. Hemşirelere teorik eğitim verildikten sonra ruhsal hastalıklara ve psikiyatri hemşireliğine yönelik negatif tutumlarının anlamlı düzeyde azaldığı bulunmuştur (Duman ve Günüşen, 2017: 255-264). Bu çalışmaların sonucunda ruhsal hastalığa ve ruhsal hastalığı olan bireylere karşı tutum ve inançlarının ne ölçüde farklılık gösterdiğinin yapılacak çalışmalarla desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir (Arkan, 1991, Oban, Küçük, 2011b: 31-39).

Dündar ve arkadaşlarının (1995a: 250-257) yaptığı çalışmada da OKB hastalığı ve diğer ruhsal hastalıklara karşı tutumları incelediklerinde çalışmaya katılan toplumdaki kişilerin en çok OKB hastalığını bildikleri belirtilmiştir. Bu sonuç; hastalık hakkında bilgi sahibi olan kişilerin hastalığa karşı daha olumlu tutumlarının olmasının beklenebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Arkar (1991: 6-9) Akıl hastasının sosyal reddedilimi başlıklı makalesinde Whatley'in sosyal yakınlık içeren ortamlarda "akıl hastası" olarak tanımlanmış kimselerle etkileşimi kesme eğiliminin var olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Whatley; buna karşın göreceli olarak genel olan ve kişisel olmayan ortamlarda ise hastaların daha fazla kabul gördüğünü belirtmektedir (Arkar, 1991: 6-9). Ruhsal hastalığı olan kişilerle yakın ilişki kurmaktan kişilerin kaçındıklarını gösteren çalışmalarda bulunmaktadır. Mesela; Chen ve Chang (2016: 361-368) Tayvan da psikiyatri hastanesindeki ruhsal hastalığı olan kişilere karşı personelin tutumları adlı çalışmasında da personelin ruhsal hastalığı olan kişilere karşı genelde olumlu tutumlara sahip olmalarına karşın yakın ilişkilerde daha az olumlu tutumlara sahip

olduklarından bahsedilmektedir. Ülkemizde de yapılan bir çalışmada öğrencilerin yakın ilişki kurmayı gerektiren durumlarda ruhsal hastalığı olan bireylere karşı olumsuz tutuma sahip olduklarından bahsedilmektedir (Alpan vd., 2018: 8-17).

Arkan ve arkadaşlarının (2011: 214-231) yapmış oldukları sağlık çalışanlarının ruhsal hastalıklara yönelik tutumları araştıran son on yılda Türkiye’de yapılan çalışmaları derlediği yayınında; sağlık alanındaki öğrencilerin şizofreni ve depresyon hastalarına karşı tutumlarında farklılık olduğunu belirtmektedir. Öğrenciler şizofreni hastalarına karşı daha fazla reddedici ve dışlayıcı bir tutum sergilerken depresyonlu hastaya bakış açısının genelde olumlu olduğunun görüldüğünü belirtmektedirler. Buna karşın; Taşkın ve Özmen (2004: 5-12) de sağlık çalışanlarının ruhsal hastalıklara yönelik tutumlarının araştırdığı çalışmada şizofreni ve depresyon hastalarına karşı tutumlarında farklılık olmadığını belirtmektedir.

Erbaydar, Çilingioğlu (2010: 114-125) ve Birdoğan, Berksun (2002: 1-7) tıp fakültesi öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmalarda, öğrencilerin birinci sınıfta ankete verdikleri cevaplar ile altıncı sınıfta ankete verdikleri cevaplar arasında farklılık tespit etmişlerdir. Sonuç olarak öğrencilerin ruhsal sağlık sorunu olan kişiyle konuşmaktan çekinme ve oda paylaşma konularında istatistiksel olarak önemli düzeyde daha olumlu gelişme gösterdikleri tespit edilmiş. Bu sonuç ruhsal hastalıklar ile ilgili verilen eğitimin ruhsal sağlık sorunu olan hastalara karşı tutum ve inanç noktasında pozitif yönde katkı sağladığını göstermektedir.

Yanık ve arkadaşlarının (2003: 194-199) yaptıkları çalışmada, şizofreninin tedavisi ve çare arama davranışı ile ilgili, psikiyatri eğitimi alanlarda tutum iyileşmesi gözükürken, şizofrenlerin toplum içinde yaşamı ile ilgili ise psikiyatri eğitimi alanların daha kötü tutuma sahip oldukları bulunmuştur.

Çam ve Bilge’nin (2013: 91-101) Türkiye’de ruhsal hastalığa / hastaya yönelik inanç, tutum ve damgalama süreci ile ilgili sistematik derleme yaptıkları çalışmanın sonucunda; ruhsal hastalığa yönelik damgalama konusundaki çalışmaların %54’ü psikiyatri hemşirelerine ait olduğundan bahsetmektedirler. Diğer ruh sağlığı çalışanlarının da bu konuya katkı sağlamaları gerektiği özellikle psikologların ruhsal hastalıklara yönelik inanç ve tutumlarının çalışıldığı çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 1. Ruhsal Bozukluklara İlişkin Tutum ve İnançlar ile İlgili Yapılan Araştırmalar:

Yapılan çalışmalar	Örneklem (N)	Örneklem grubu	Tutum ölçeği	Ruhsal hastalık
Taşkın ve ark. 2002	230	Kırsal kesimde yaşayanlar	PAREM	Şizofreni
Birdoğan ve Berksun 2002	100	Tıp öğrencileri	TÖ	Ruhsal hastalık
Yanık 2003	57	Tıp öğrencileri	PAREM	Şizofreni
Bağ ve Ekinci 2005	315	Sağlık personeli	RSTTÖ	Ruhsal hastalık
Altındağ ve ark. 2006	60	Tıp öğrencileri		Şizofreni
Eker 2010	267	Din görevlileri	PAREM	Şizofreni
Erbaydar ve Çilingiroğlu, 2010	168 202	Tıp öğrencileri		Ruhsal hastalık
Ünal 2010	516	Üniversite Öğrencileri	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Bilge ve Çam 2011	262	Farklı SES'ten kişiler	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Oban ve Küçük 2011b	60	Lise öğrencileri	RHYİÖ-SMÖ	Ruhsal hastalık
Oban ve Küçük 2012	60	Lise öğrencileri	RHYİÖ-SMÖ	Şizofreni
Güngörmüş 2013	214	İlahiyat öğrencileri	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Yıldız 2014	46	Psikoloji Öğrencileri ve mezunlar	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Çam 2014	18	Muhtarlar	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Demirören 2015	744	Tıp öğrencisi	SMÖ	Ruhsal hastalık
Kara 2015	28	Sosyal Hizmet Öğrencileri	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Danacı 2016	106	Tıp öğrencisi	PAREM	Ruhsal hastalık
Kütük 2016	118	Rehber öğretmen	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Günay ve ark. 2016	240	Hemşire	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Karakaş 2017	139	Hemşire	RSBYTÖ	Ruhsal hastalık
Büyükbayram ve ark. 2017	103	Hemşire	RHYİÖ- TÖ	Ruhsal hastalık ve alkol madde bağımlılığı
Gökmen ve Okanlı 2017	68	Özel bakım merkezinde çalışanlar	PAREM	Şizofreni
Duman ve Günüşen 2017	74	Hemşire	RHYİÖ	Ruhsal hastalık
Alpan ve ark. 2018	291	Üniversite öğrenci	PAREM	Şizofreni

*PAREM: Psikiyatri araştırmalar ve eğitim merkezi, TÖ: Tutum ölçeği, RSTTÖ: Ruhsal sorunlu bireylere yönelik toplum tutum ölçeği, RHYİÖ: Ruhsal hastalıklara yönelik inanç ölçeği.

6. SONUÇ

Ruhsal hastalıklara yönelik toplumdaki kişilerin gösterdiği tutum ve davranışların bilinmesi özellikle ruhsal bozukluğu olanların tedavilerinin hastaneler yanında toplum içinde yaşadıkları ortamlarda da yerine getirilmesi noktasındaki çağdaş yönelimler oldukça önemlidir. Bu nedenle Psikiyatri ve Psikolojide tutum ve inanç araştırmaları hem tutum ve inançların daha ayrıntılı irdelenmesi hem de olumlu yönde değiştirilebilmeleri açısından gereklidir.

Ruhsal hastalıklara yönelik farklı tutumlar ve inançlar, geçmişten günümüze gelmekte ve etkisini göstermektedir. Aynı toplumdaki bireyler arasında da ruhsal bozukluklara ilişkin tutum ve inançlar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Ruhsal hastalıklara karşı oluşan olumsuz tutum ve inançlar, ruhsal hastalığa sahip kişilerin olumsuz yönde etiketlenmelerine sebep olmaktadır. Bu nedenle toplumun ruhsal bozukluğu olan kişilere ilişkin tutum ve inançları hakkında elde edilecek ayrıntılı bilgiler, ruhsal bozukluklara yönelik yapılacak

bilimsel çalışmalara ve ruhsal hastalıkların tedavisine önemli katkılar sağlayacaktır. Rose ve ark. (2007: 1-7) ruhsal hastalığı olan kişilere karşı, farklı tutum ve inançların kişilerin ruhsal hastalığı olan bireylerle olan iletişimlerinin ve birlikteliklerini arttırarak, ruhsal hastalığı olan bireylere karşı tutum ve inançlarında olumlu yönde katkı sağlayacağını belirtmektedir. Ruhsal hastalığı olan bireylere ilişkin olumsuz tutumların azalması bu hastaların ve ailelerin olumsuz etkilenmelerinde azalma ve onların toplum içerisinde bütünleşme çabaları yönünde olumlu katkılar sağlayacaktır. Ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayla mücadelede eğitimin rolü oldukça önemlidir. Ayrıca sağlık bilimleri alanı yanında üniversitenin diğer fen ve sosyal bilimler alanındaki lisans programlarında da ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayla mücadelede benzer eğitim programlarının yer almasında fayda vardır. Morgan ve arkadaşlarının (2018: 1-20) yapmış oldukları meta analiz çalışmasında ruh sağlığı ilk yardım eğitiminin ruhsal hastalıklara yönelik stigma da küçükte bir azalma sağladığı ve eğitimden sonraki 6 ay etkinliğinin devam ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca aynı çalışmada eğitimin, zihinsel sağlık sorunları hakkındaki bilgileri de geliştirdiğini bulmuşlardır.

Yapılan bir başka çalışmada kültürel çeşitliliklerinde stigma üzerindeki etkisi olduğu ve daha fazla araştırılma gerektirdiği ve toplumdaki anti-stigma müdahalelerini uyarlamak için kullanılması gerektiğini belirtmektedir (Zolezzi vd., 2018: 597-609).

Şizofreni, psikoz veya bipolar bozukluk olarak tanımlanan şiddetli akıl hastalığı olan insanlara yönelik damgalamayı azaltmada hangi müdahalelerin etkili olduğuna dair kanıtları değerlendirildiği bir çalışmada, eğitim müdahaleleri, stigmatizasyon tutumlarında ve sosyal mesafe arzusunda küçük-orta şiddette azalmalara yol açtığını tespit etmişlerdir. Aynı çalışmada sosyal mesafedeki küçük gelişmelerin 6 aya kadar devam ettiğini tespit etmişlerdir. Çalışmada temas müdahaleleri ve eğitim müdahaleleri stigma üzerine küçük-orta acil etkilere sahip olması ancak daha fazla araştırma, daha uzun vadede faydaların nasıl sürdürüleceğini araştırmak ve etkinliklerini en üst düzeye çıkarmak için müdahalelerin aktif bileşenlerini anlamak gerektiğini belirtmektedirler (Morgan vd., 2018: 120-133).

Çalışmaların sonucunda; ruhsal hastalıklara yönelik damgalamanın farklı bileşenlerinin olabileceği bunların tespit edilmesinin önemli olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ruhsal hastalıklara yönelik damgalama bileşenlerinin tespit edilmesi durumunda daha etkin anti- stigma eğitim programlarının düzenlenmesini sağlayacaktır. Özellikle toplum sağlığı alanında çalışacak olan kişilerin olumlu tutum geliştirilmelerini sağlamak ve ruhsal hastalıklara karşı bakış açılarındaki olumsuzlukların önlenmesi için eğitim programlarının düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Anti-stigma eğitim programlarının düzenlenmesi ve ruhsal hastalığı olan kişilere yönelik inanç ve tutumlarının iyileştirilmesi noktasında katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpan, A., Kocamanoğlu, E., Yüce, F., Akçakmak, G., Günbal, M., Aşık, E., Albayrak, S.(2018). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin şizofreni hastalığına karşı tutumları. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 20(1), 8-17.
- Altındağ, A., Yanık, M., Üçok, A., Alptekin, K., Özkan, M. (2006). Effects of an antistigma program on medical students attitudes towards people with schizophrenia. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 60, 283-288.
- Angermeyer, M.C., Matschinger, H. (2003). Public beliefs about schizophrenia and depression: similarities and differences. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 38, 526–534.
- Arslantaş, H., Gültekin, B.K., Söylemez, A., Dereboy, F. (2010). Bir Üniversite hastanesi Psikiyatri Polikliniğine İlk Kez Başvuran Hastaların Damgalamayla İlgili İnanç, Tutum ve Davranışları. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 11(1), 11-17.
- Arkar, H. (1991). Akıl hastasının sosyal reddedilimi. *Düşünen Adam*, 4(3), 6-9.
- Arkan, B., Bademli K., Duman, Z.Ç. (2011). Sağlık çalışanlarının ruhsal hastalıklara yönelik tutumları: son 10 yılda Türkiye’de yapılan çalışmalar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2), 214-231.
- Avcil, C., Bulut, H., Sayar, G. H. (2016). Psikiyatrik hastalıklar ve damgalama. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 175-202.
- Ay, P., Save, D., Fidanoglu, O. (2006). Does stigma concerning mental disorders differ through medical education?. *Social Psychiatry Psychiatry Epidemiology.* 41, 63-67.
- Bağ, B., Ekinci, M. (2005). Sağlık personelinin ruhsal sorunları olan bireylere yönelik tutumlarının araştırılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(11),107-127.
- Bailey, S. (1999). Young people, mental illness and stigmatisation. *Psychiatric Bulletin.* 23, 107-110.
- Batmaz, M. (1985). Akıl hastalarının psikiyatri hemşiresinin rolü algılayış biçimini araştırmak. Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Birdoğan, S.Y., Berksun, O.E. (2002). Tıp fakültesi 1. sınıf ve 6. sınıf öğrencilerinde psikiyatrik hastaya yönelik tutumlar. *Kriz Dergisi*, 10(2), 1-7.
- Bryne, P. (2000). Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6, 65-72.
- Bryne, P. (2001). Psychiatric Stigma. *British Journal of Psychiatry*, 178: 281-284.
- Büyükbayram, A., Arabacı, L.B., Arabacıoğlu, İ., Ayyıldız, C., Acar, K. (2017). Psikiyatri Kliniğinde Çalışan X ve Y Kuşağındaki Hemşirelerin Alkol-Madde Bağımlılığı ve Ruhsal Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Tutumları. *Bağımlılık Dergisi*, 18(4), 122-134.
- Chen, M.D., Chang, Y.C. (2016). Personnel attitudes toward people with mental illness at a psychiatric hospital in Taiwan. *Social Psychiatry*, 62(4), 361-368.
- Chung, K.F., Chen, E.Y.H., Lui, C.S.M. (2001). University students attitudes towards mental patients and psychiatric treatment. *International Journal of Social Psychiatry*, 47(2), 63-72.
- Corrigan, P.W., Lurie, B.D., Goldman, H.H., Slopen, N., Medesani, K., Phelan, S. (2005-May). How adolescents perceive the stigma of mental illness and alcohol abuse. *Psychiatry Services*, 56(5), 544-550.
- Corrigan, P.W., Watson, A.C. (2002). Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry*, 1(1), 16-20.
- Çam, O., Bilge, A. (2011). Türkiye’nin Batısında Yaşayan Halkın Ruhsal Hastalığa ve Hastalara Yönelik inanç ve Tutumlarının Belirlenmesi. *Yeni Symposium Journal*, 49(3), 131-140.
- Çam, O., Bilge, A. (2013). Türkiye’de Ruhsal Hastalığa / Hastaya Yönelik İnanç, Tutum ve Damgalama Süreci: Sistematik Derleme. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi - Journal of Psychiatric Nursing*, 4(2): 91-101.
- Çam, M.O., Bilge, A., Engin, E., Akmeşe, ZB., Turgut, E.Ö., Çakır, N. (2014). Muhtarlara Verilen Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama İle Mücadele Eğitiminin Etkililiğinin Araştırılması. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(3), 129-136.
- Çayır, K., Ceyhan, M.A. (2012). Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 22-40.
- Danacı, A.E., Balıkcı, K., Aydın, O., Cengisiz, C., Uykur, A.B. (2016). Tıp Eğitiminin Şizofreniye Yönelik Tutumlar Üzerine Etkisi; 5 Yıllık İzlem Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27(3), 176-84.
- Demirören, M., Şenol, Y., Koşan, A.M.A., Saka, M.C. (2015). Tıp eğitiminde ruhsal bozukluklara karşı damgalama eğitimi gereksiniminin değerlendirilmesi: Nitel ve nicel yaklaşım. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16, 22-29.
- Duman, Z.Ç., Günüşen, N.P. (2017). Psikiyatri Hemşireliği Dersinin Öğrencilerin Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumlarına, Psikiyatri Hemşireliği Algılarına ve Kariyer Tercihlerine Etkisi. *Türkiye Klinikleri J Nurs Sci*, 9(4), 255-64.
- Dündar, S.E.,Oğuz, A.,Aldanmaz, F. (1995a). Halkın konversiyon bozukluğu, obsesif kompulsif bozukluk, anksiyete bozukluğu ve empotansa yönelik tutumları ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *KrizDergisi*, 3(1-2), 250-257.
- Dündar, S.E.,Oğuz, A.,Aldanmaz, F. (1995b). Halkın psikoz, paranoid bozukluk ve depresyona yönelik tutumları ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *KrizDergisi*, 3(1-2), 241-249.

- Eker, D. (1985-February) Attitudes of Turkish and American Clinicians and Turkish Psychology Students Toward Mental Patients. *International Journal of Social Psychiatry*, 31(3), 223-229.
- Eker, F., Öner, Ö., Şahin, S. (2010). Din Görevlilerinin Şizofreniye İlişkin Bilgi ve Tutumları (Düzce Örneği). *Psikiyatri Hemşireliği dergisi*, 1(2), 63-70.
- Erbaydar, N.P., Çilingiroğlu, N. (2010). Tıp Eğitimi Geleceğin Hekimlerinin Ruh Sağlığı Sorunu Olan Bireylere Yönelik Tutumlarını Etkilemekte midir? *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(2), 114-125.
- Erkoç, Y., Çom, S., Torunoğlu, M.A., Alataş, G., Kahiloğulları, A.K. (2011). T.C.Sağlık Bakanlığı Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2011-2023). Ankara, T.C.Sağlık Bakanlığı Yayınları. Yayın No: 847: 33-34.
- Ersoy, M.A., Varan, A. (2007). Ruhsal Hastalıklarda İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği Türkçe Formu'nun Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(2), 163-171.
- Gençtan, E., (1997). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitapevi. 11-37.
- Gerrig, R.J., Zimbardo, P.G. (2012). *Psikoloji ve Yaşam*. İstanbul. Nobel yayınevi 19.basımın çeviri. 46-54.
- Gökmen, B.D., Okanlı, A. (2017). Özel Bakım Merkezlerinde Çalışan Bakım Elemanlarına Verilen Psikoeğitimin Şizofreniye Yönelik Bilgi, Tutum ve Yaklaşımlarına Etkisi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14 (4), 264-274.
- Grambal, A., Prasko, J., Kamaradova, D., Latalova, K., Holubova, M., Marackova, M., Ociskova, M., Slepecky, M. (2016). self-stigma in borderline personality disorder – cross-sectional comparison with schizophrenia spectrum disorder, major depressive disorder, and anxiety disorders. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 12, 2439–2448.
- Günay, S., Bekitkol, T., Ekitli, B.G., Yıldırım, S. (2016). Bir Hemşirelik Fakültesindeki Öğrencilerin Ruhsal Hastalığa Yönelik İnançlarının Belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi - Journal of Psychiatric Nursing*, 7(3), 129–134.
- Güngörmüş, K., Ekinci, M., Daş, M. (2014). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Ruhsal Hastalığa Yönelik İnançlarının Belirlenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 11(2), 45-51.
- Hogg, M.A., Vaughan, G.M. (2007). *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Ütopya yayınları, 68-75.
- İkincişık, H. (2008). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Şizofreniye Yönelik Damgalamanın (stigmatizasyonun) Değerlendirilmesi: Niteliksel Bir Çalışma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kara, N. (2015). Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Ruhsal Hastalıklara Yönelik İnançları ve Ruhsal Hastalıklara Yönelik Verilen Teorik Eğitimin Etkileri. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 69-77.
- Karakaş, S.A., Polat, H., Ay, E., Küçüköğlü, S. (2017). Türkiye’de bir psikiyatri hastanesinde çalışan hemşirelerin ruhsal sorunu olan bireylere karşı tutumları ile tükenmişliklikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bozok Tıp Derg*, 7(1), 40-8.
- Kök, H., Demir, S. (2018). Şizofreni ve Bipolar Bozukluğu Olan Hastalarda İçselleştirilmiş Damgalama, Benlik Saygısı ve Algılanan Sosyal Destek. *Cukurova Med J*, 43(1),114-122.
- Köroğlu, E. (2013). *Ruhsal bozuklukların tanınması ve sayımsal elkitabı*, *Amerikan Psikiyatri Birliği*, beşinci baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı'ndan, çev., Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 15-35.
- Kütük, M.Ö., Durmuş, E., Gökçen, C., Toros, F., Güler, G., Evegu, E. (2016). Determination of Beliefs, Attitudes of Consulting Teachers towards Mental Diseases, and Referral Reasons of Their Students to a Child and Adolescent Psychiatrist. *DüşünenAdam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 29(3), 227-236.
- Malas E.M. (2017) Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Psikoloji Bölümü ile başka bölüm öğrencileri arasında ruhsal bozukluklara ilişkin tutum ve inançların karşılaştırılması. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Morgan, A. J., Reavley, N. J., Ross, A., Too, L. S., Jorm, A. F. (2018). Interventions to reduce stigma towards people with severe mental illness: Systematic review and meta-analysis. *Journal of Psychiatric Research*, 103, 120-133.
- Morgan, A. J., Ross, A., Reavley, N. J. (2018). Systematic review and meta-analysis of Mental Health First Aid training: Effects on knowledge, stigma, and helping behaviour. *PLoS ONE*,13(5), 1-20.
- Oban, G., Küçük, L. (2011a). Damgalama erken yaşlarda başlar... Gençlerde ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayla mücadele eğitim rolü. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(3), 141-148.
- Oban, G., Küçük, L. (2011b). Ergenlerde Ruhsal Hastalıklara Yönelik Damgalamayı Etkileyen etmenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(1), 31-39.
- Oban, G., Küçük, L. (2012). Lise Öğrencilerinde Şizofreniye Yönelik Bilgilendirme Eğitiminin Sosyal Mesafe Tutuma Etkisi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(2), 35-41.
- Öztürk, O., Uluşahin, A. (2011). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I. Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri. 155-180
- Pinfold, V., Toulmin, H., Thornicroft, G., Huxley, P., Farmer, P., Graham, T. (2003). Reducing psychiatric stigma and discrimination: evaluation of educational interventions in UK secondary schools. *British Journal of Psychiatry*, 182, 342-346.

- Rose, D., Thorbicroft, G., Pinfold, V., Kassam, A. (2007). 250 labels used to stigmatise people with mental illness. *BMC Health Services Research*, 7(97), 1-7.
- Sağduyu, A., Aker, T., Özmen, E., Ögel K., Tamar, D. (2001). Halkın Şizofreniye Bakışı ve Yaklaşımı Üzerine Bir Epidemiyolojik Araştırma. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(2), 99-110.
- Sayar, K. (1998). Kültür ve psikopatoloji. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 8(3), 176-180.
- Sezer, S., Kezer, F. (2013). Psikolojik Yardım aramada Yakın Çevre Damgalaması Ölçeği'nin Bir Türk Örnekleminde Geçerlilik ve Güvenirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi dergisi*, 46(1), 181-201.
- Soygür, H., Özalp, E. (2005). Şizofreni ve damgalama sorunu. *Türkiye Klinikleri*, 1(12), 74-80.
- Taşkın, E.O., Özmen, E. (2004). Sosyodemografik Etmenlerin Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumlara Etkileri. *3P Dergisi*, 12 (ek 3), 13-24.
- Taşkın, E.O. (2004). Damgalama, ayrımcılık ve ruhsal hastalık. *3P Dergisi*. 12 (ek 3): 5-12.
- Taşkın, E.O. (2007). *Ruhsal Hastalıklarda Damgalama ve Ayrımcılık. Stigma Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumlar ve Damgalama*. 1.baskı, İzmir: Meta Basım Matbaacılık. 17-30.
- Üçok, A. (1999). Şizofreni: Damga, Mitler ve Gerçekler. *Psikiyatri Dünyası*, 3, 67-71.
- Üçok A. (2003). Şizofreni hastası neden damgalanır? *Klinik Psikiyatri*, Ek 1, 3-8.
- Ünal, S., Hisar, F., Çelik, B., Özgüven, Z. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Ruhsal Hastalığa Yönelik İnançları. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 23, 145-150.
- Yanık M., Şimşek, Z., Katı, M., Nebioğlu, M. (2003). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Şizofreniye Karşı Tutumları ve Psikiyatri eğitiminin Etkisi. *Yeni Symposium*, 41(4), 194-199.
- Yaşar, İ., Ozanözü, Z., Horzum, E., öktaş, E, Karaodul, G., Çobanoğlu, N. (2008) T.C. Sağlık Bakanlığı Eğitimi Genel Müdürlüğü Eğitimciler İçin Eğitim Rehberi. Ruh Sağlığı Modülleri. Ankara, T.C.Sağlık Bakanlığı Yayınları. Yayın No: 722, 78-88.
- Yazar, J. (1983). Psikiyatrik Ortamın Hastaların İyileşmesi Üzerindeki Etkileri. Yayınlanmamış doktora tezi, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız, N., Sevi, O.M., Soyka, İ., Odabaşoğlu, G., Genç, Y. (2014). Psikoloji Öğrencileri Mezunlarının Psikiyatrik Rahatsızlık ve Bağımlılığa İlişkin Bakış Açılarının Değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 15(4), 173-179.
- Zolezzi, M., Alamri, M., Shaar, S., Rainkie, D. (2018). Stigma associated with mental illness and its treatment in the Arab culture: A systematic review. *International Journal of Social Psychiatry*, 64(6), 597-609.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yılmaz, H. (2019). "İlişki Niteliği ve Bağışlamanın Mutluluk Üzerindeki Etkisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1189-1204
Geliş Tarihi / Received Date: 02.11.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 10.12.2018

Araştırma Makalesi

İLİŐKI NİTELİĞİ VE BAĐIŐSLAMANIN MUTLULUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakóltesi, PDR Anabilim Dalı
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
hasanyilmaz2001@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9069-1524

Öz

Mutluluk, kişinin olumlu duyguları daha fazla, negatif duyguları daha az yaşaması ve yaşamından yüksek doyum alması olarak tanımlanır. İlişki niteliği, bir bireyin diğer bir bireye ya da bireylere karşı sergilediği davranışların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bağışlama ise, insanların, rasyonel olarak haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde, öfke duymaktan ve karşı tepkilerden vazgeçerek, haksızlık yapan kişiye karşı merhamet, koşulsuz değer verme, cömertlik ve yardımseverlik temelinde tepki vermeleridir.

Bu araştırmanın amacı, ilişki kalitesinin ve bağışlamanın ayrı ayrı ve birlikte mutluluğu ne derecede açıklayabildiğini saptamaktır. İlişki kalitesini oluşturan modelinde gerçekleştirilen araştırmanın evreni 18-60 yaş arası yetişkinlerdir. Araştırmada, Pierce Vd. (1991) tarafından geliştirilen "İlişki Niteliği Ölçeği, Thompson Vd. (2005) tarafından geliştirilen "Heartland Bağışlama Ölçeği" ve Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilen Oxford Mutluluk Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmada sonunda, mutluluğun yaklaşık yarısının ilişki kalitesi ile açıklanabildiği tespit edilmiştir. İlişki kalitesini oluşturan üç faktör mutluluğu açıklama gücü açısından değerlendirildiğinde, çatışma boyutunun ilk sırayı, derinlik boyutunun ise ikinci sırayı aldığı saptanmıştır. Bağışlama ise mutluluğun dörtte birini açıklayabilmektedir. Ayrıca ilişki niteliği ve bağışlamanın birlikte, mutluluğun yüzde 55'ini açıklayabildiği saptanmıştır. Sonuç olarak araştırma; insanların, ilişkilerinin kalitesi oranında mutlu olabileceğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kavramlar: İlişki Niteliği, Bağışlama, Mutluluk.

THE INFLUENCE OF RELATIONSHIP QUALITY AND FORGIVENESS ON HAPPINESS

Abstract

Happiness is described as; a state when a person experiencing positive emotions more, negative emotions less and having a high satisfactory life. A relationship quality is defined as; an individual's behaviors as a whole, towards another individual or individuals people. Whereas, forgiveness means: when a person is observes that he/she has been treated rationally with injustice, they act to their offenders with a basis of mercy, unconditional value, generousness towards and help instead of feeling anger and revenge.

The aim of this research is; to determine the effect levels of relationship quality and forgiveness on happiness, individually as well as together. This research was carried out by the use of, relationship scan model among adults who are 18 to 60 years old. In this research 3 instruments were used; "Relationship Quality Scale" that has was developed by Pierce et al., (1991), "Heartland Forgiveness Scale" that was developed by Thompson et al., (2005) and Hills and Argyle's (2002) "Oxford Happiness Scale".

As a result of the research, it was determined; at least half of the person's happiness can be explained by the individual's quality of relationship. When the three factors of the quality of relationship were evaluated in terms of explaining their effect of happiness; dimension of conflict came first while dimension of depth came second. Forgiveness can explain 25 % of happiness. Also, quality of relationship and forgiveness were found to be effecting happiness 55 % together. As a conclusion, this research proved that; quality of relationship can effect an individual's happiness in direct proportion.

Keywords: Quality of Relationship, Forgiveness, Happiness.

1. GİRİŞ

Literatürde mutluluğa ilişkin çok sayıda tanım mevcuttur. En çok kabul gören tanımlardan bir tanesi, kişinin olumlu duyguları daha fazla, negatif duyguları daha az yaşaması ve yaşamından yüksek doyum alması şeklindedir (Argyle ve Martin, 1991: 77-100; Diener ve Tay, 2015: 135-149). Bu açıdan mutluluk duygusal ve bilişsel süreçlerin birey tarafından değerlendirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Pozitif ve negatif duyguların değerlendirilmesi mutluluğun duyuşsal boyutunu, yaşama ilişkin değerlendirmeler ise bilişsel tarafını oluşturur. En fazla kabul gören ve Veenhoven (2010: 105-122) tarafından yapılan tanım da yukarıdaki tanımları destekler öğeler içermektedir. Veenhoven (2010: 105-122), mutluluğun iki anlam taşıdığını ifade etmektedir. Bunlardan biri nesnel anlamda mutluluk olarak isimlendirilmiştir ve iyi yaşam koşulları, barış, huzur, özgürlük gibi bileşenlere sahiptir. Diğerisi öznel anlamda mutluluk olarak isimlendirilmiştir, ruhsal bir durum ve duygularla ilişkilidir. Başka bir ifade ile öznel mutluluk, bireyin arzuladığı hayat ile yaşadığı hayatın birbirine yakınlığı ile ilgilidir. Öznel mutluluk üzerinde toplumsal yapı ve kültür önemli ölçüde rol oynar. Bazı kültürlerde nesnel varlıklar bazılarında ise huzur, sağlık, yardımseverlik, özveri gibi değerler ölçüt olabilir.

Tüm bireylerin mutluluğu istediği ve aradığı söylenebilir (Bergsma, 2008: 341-360; Diener, 2000: 34-43). Bu arayış içinde her birey farklı yönelimler ve yöntemler kullanabilir. Çünkü mutluluk çok boyutlu bir kavramdır ve insan hayatının hemen bütün boyutları ile ilişkilidir. Maddi varlıklar, fiziksel sağlık, insan ilişkileri, üretkenlik, ömür beklentisi ve daha pek çok değişken mutluluğun bileşenleri olarak sayılabilir (Lyubomirsky vd., 2005: 803-855). Bu içeriğinden dolayı da pek çok araştırmanın konusu olmuştur (Layous ve Lyubomirsky, 2014: 473-495). Kendini onaylama (Nelson vd., 2014: 998-1011), Özerklik (Nelson vd., 2015: 463-476), Duygu düzenleme (Lyubomirsky vd., 2005: 803-855), şükran (Layous vd., 2017: 1-26), kişiler arası ilişkiler (Bao, 2012: 1091-1099), sevgi ve merhamet (Fredrickson vd., 2008: 1045-1062), fedakarlık, düşünce tarzları (Dolan, 2014: 1687-1688), iyimserlik (Dickerhoof, 2007. 38-40), sosyal dışlanma, yalnızlık, reddedilme (Stillman, 2009: 686-694), bireyci ve kollektivist kültür (Jasielska, 2018: 1227-1246) mutluluk ile aralarında ilişki aranan

konulardan bazılarıdır. Bu araştırmaların pek çoğunun ortak paydası, mutluluğun, içinde yaşanan sosyal çevreden ve insan ilişkilerinden bağımsız olmadığına yaptıkları vurgudur.

Toplumsal bir varlık olan insan, doğası gereği ilişkiler ağının içerisine doğmakta ve yaşamının her evresinde çeşitli türden ilişkiler kurmaktadır. İnsan yaşamında çok büyük rolü olan kişilerarası ilişkiler, bir bireyin diğer bir bireye ya da bireylere karşı sergilediği davranışların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kişilerarası ilişkiler, bireyin toplumsal yaşamda kendini soyutlayamayacağı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bireyin yaşamını devam ettirebilmesi için temel bir ihtiyaçtır. İlişki ihtiyacı, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlar arasında önemli bir yere sahiptir.

Kişilerarası ilişkiler ile ilgili ilk kuramsal çalışmalar Freud ve psikoanalitik kuramcılarla başlamıştır. Psikanalistler kişilerarası ilişkileri nesne ilişkileri temelinde kavramsallaştırmışlar ve bu psikopatolojinin oluşumunda önemli bir boyut olarak değerlendirmişlerdir (Quinodoz, 2012: 219-238). Psikoanalitik kuramcılarının dışında kişilerarası ilişkilere yönelik ilk sistematik açıklamalar Sullivan'ın Kişilerarası Teorisinde görülmektedir (Enfield, 2010: 387-399). Sullivan'a göre kişilik, kişilerarası ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Sullivan insan ilişkileri ve iletişimi psikolojik sağlık ile ilgili müdahalelerde iyileştirici ve geliştirici bir yöntem olarak görmektedir. (Enfield, 2010: 387-399).

Kapsamı, güncelliği ve işlevselliği açısından Bowlby'nin Bağlanma kuramı kişiler arası ilişkilere ait kuramlar arasında ayrı bir öneme sahiptir (Bretherton, 1985: 3-35). Bağlanma kuramı, bağlanmayı bireylerin kendileri için önemli ve özel gördükleri kişiler için geliştirdikleri güçlü duygusal bağlar olarak tanımlamakta ve insanların yakın duygusal ilişki kurma ihtiyacının önemine dikkat çekmektedir. Kurama göre, bireyin erken dönemde birincil bakıcısı ile kurduğu ilişkiler, kişinin kendisine ve kendisi için önemli diğer insanlara yönelik şemalarını oluşturmaktadır (Ainsworth, 1989: 709-716). Başka bir ifade ile erken dönemde oluşmuş olan bağlanma stilleri, bireylerin ileriki dönemlerde kurdukları yakın ilişkilerindeki beklentilerinde, ihtiyaçlarında, duygu, düşünce ve davranışlarında belirleyici bir etkiye sahiptir (Bartholomew ve Horowitz, 1991: 226-244). Bundan dolayı erken dönemde yaşanan olumsuz ilişkilerin, ileride olumsuz kişilerarası ilişkiler yaşamaya neden olabileceği öne sürülmektedir (Santiago vd., 2017: 862-877). Mutluluğun, kişinin olumlu duyguları daha fazla, negatif duyguları daha az yaşaması ve yaşamından yüksek doyum alması şeklindeki tanımı dikkate alındığında bağlanma stilleri ile mutluluğun yakın ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Kişilerarası ilişki kavramının ele alındığı başka bir kuram ise Safran'ın (1990: 87-105) Bilişsel Kişilerarası kuramıdır. Bu kuram temel olanın bilişsel süreçler olduğunu söylerken; söz konusu psikopatolojinin anlaşılması ve tedavisi olduğunda bu bilişsel süreçlerin

kişilerarası süreçlerden ayrı ele alınmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle, bu kuram kişilerarası süreçler ile bilişsel süreçleri birlikte ele almakta; bilişleri, duyguları ve davranışları, kişilerarası bağlamda gelişen ve işlev gören yapılar olarak bütünleştirerek, bir bilişsel modele oturtmaktadır

İlişki kalitesi günlük hayatımızın merkezinde yer alır. İlişki kalitesi kişiler arası ilişkilerde, bireylerin ne kadar iyi anlaştığı, paylaşımlarının derinliği, çatışma çözüme yapıcı yaklaşımları, birbirlerine karşı sosyal destekleri ve ilişkilerinde ne kadar mutlu olduklarıyla ilgilidir. Kişiler arası ilişkileri açıklayan tüm kuramların ortak özelliği, ilişki ve ilişki kalitesinin, yaşam doyumu, mutluluk, öznel iyi oluş gibi psikoloji kavramlarıyla ve psikopatoloji ile yakından ilgili ve iç içe olduğudur.

Bağışlama, tanımını üzerinde uzlaşılması güç bir kavramdır. Sadece psikolojinin değil pek çok bilim dalı ve özellikle felsefe, sosyoloji ve din bilimlerinin de üzerinde çalıştığı bir kavram olan bağışlama, son yıllarda üzerinde en çok araştırma yapılan konulardan birisidir.

Bağışlama; insanların, rasyonel olarak haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde, öfke duymaktan ve karşı tepkilerden vazgeçerek, haksızlık yapan kişiye karşı merhamet, koşulsuz değer verme, cömertlik ve yardımseverlik temelinde verdikleri tepki olarak tanımlanır (Enright ve Fitzgibbons, 2010: 20-21). Bununla birlikte pek çok kaynak bağışlama ile haklı çıkartmanın ve koşullu özel affin eş anlamlı olmadığını, bağışlamanın içsel bir süreç olduğunu vurgulamaktadır (Murphy ve Hampton, 1988: 194). Fincham, Beach ve Davila (2007: 542-545)'de bağışlamanın unutmak ile karıştırılmaması gerektiğini, unutmamanın, yaşanan acı bir olayı veya olayları kişinin bilincinden uzaklaştırması olduğunu ve kişiyi rahatsız eden sorunu çözmediğini, bağışlamada ise yaşanan olayı veya olayları kabul etmenin esas olduğunu vurgulamışlardır. Bağışlama bir göz yumma, görmemezlikten gelme de değildir (Scobie ve Scobie, 1998: 373-402). Bağışlama, inciten kişinin pişmanlığından veya pişmanlık içeren eylemlerinden bağımsız olarak ortaya çıktığı için uzlaşma anlamına da gelmez (Enright ve Fitzgibbons, 2000: 20-21; Fincham, Beach ve Davila, 2007: 542-545). Tüm bu açıklamalar, bağışlamanın bağımsız ve içsel bir süreç olduğunu göstermektedir.

Bağışlama kavramı, çok boyutlu bir psikolojik kavram olarak ele alındığında pek çok düzey içeren bir yapıdadır. Bu bağışlama düzeyleri, kendini bağışlama, başkalarını bağışlama ve durumları bağışlama olarak kavramlaştırılmıştır (Thompson vd., 2005: 313-360). Hall ve Fincham, (2005: 621-637) bu düzeylerden kendini bağışlamanın, diğer iki düzeyin önkoşulu olduğunu ileri sürmüşler ve kişinin hatasını kabul etmesiyle birlikte, kendine karşı şefkat, cömertlik ve sevgi geliştirerek kendine kızmaktan vazgeçme isteği olarak tanımlamışlardır. Kendini bağışlama, kendini suçlama eğiliminden vazgeçmek, başkalarını bağışlama ise

başkalarını suçlama eğiliminden vazgeçmek olarak özetlenebilir (Maltby, Macaskill, ve Day, 2001: 881-885). Durumları bağışlama ise Thompson vd. (2005: 313-360) tarafından ileri sürülen, diğer iki bağışlama çeşidine göre daha yeni bir kavramdır. Yazarlar tarafından; afetler, kazalar ve hastalıklar gibi yaşamı etkileyen ve çoğu zaman birey tarafından kontrol edilemeyen durumlara karşı bağışlama bu boyutun içinde değerlendirilmiştir.

Bağışlama, ilişki kalitesi ve mutluluk ile yakından ilişkili bir kavramdır. Kişiler arası ilişkiler bireylere doyum, mutluluk gibi olumlu duygular yaşatabildiği gibi incinme, kırılma, gücenme gibi olumsuz duygulara da yol açabilmektedir. Bir açıdan bakıldığında, bireyler arasında ilişki niteliği arttıkça birbirleri için daha önemli hale gelmekte ve bu durum onların birbirlerine yönelik bağışlama davranışlarını da artırmaktadır. Bununla birlikte bir başka açıdan bakıldığında ise ilişkilerdeki derinlik ve doyuruculuk arttıkça, bireylerin birbirlerinin davranışlarına bağlı olarak incinebilirliği de artmaktadır. İncinmenin doğal bir sonucu olarak gücenme, öfke, kızgınlık, intikam gibi hem mutluluğa hem de ilişkinin kalitesine zarar veren duygular yaşanır. Bireyin geçmişin acılarından kurtulması veya onları kabul etmesi ve bozulan ilişkileri daha iyi duruma getirme gibi amaçlarla bağışlama terapi sürecinde de önemli bir yere sahiptir (Sutton, 2017: 368-370).

İlişki niteliği, bağışlama ve mutluluk konusunda yukarıda yapılan açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde, bu üç kavram arasında yakın ilişkilerin olabileceği düşünülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar incelendiğinde, bu üç kavramı birlikte ele alan ve ilişki niteliğinin ve bağışlamanın mutluluğu yordayabilme oranını saptama amacını taşıyan çalışmaların eksikliği görülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, ilişki kalitesinin ve bağışlamanın ayrı ayrı ve birlikte mutluluğu ne derecede açıklayabildiğini saptamaktır. Bunu yanında ilişki niteliği ile bağışlama arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması da amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve analiz teknikleri aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 18-60 yaş arası yetişkinlerdir. Çalışma evrenini Konya ili Meram ve Selçuklu ilçelerinde ikamet eden bireylerdir. Bu çalışma evrenini içinden; her ilçeden bir mahalle ve sokak seçilerek kapı numarası tek olan meskenler profesyonel anketörler tarafından ziyaret edilmiş, araştırmanın amacı ve içeriği hakkında bilgi verildikten sonra gönüllü katılım belgesi düzenlenerek ölçekler uygulanmıştır. Araştırmanın örnekleme ilişkin bilgi Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Örneklemine İlişkin Bilgiler

<i>Cinsiyet</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>İlçe</i>	<i>F</i>	<i>%</i>
Kadın	211	52.9	Meram	246	61.7
Erkek	188	47.1	Selçuklu	153	38.3
Toplam	399	100.0	Toplam	399	100.0
<i>Yaş</i>			<i>Eğitim Düzeyi</i>		
18-25	86	21.6	İlköğretim	47	11.8
26-35	103	25.8	Lise	165	41.4
36-55	132	33.1	Üniversite	123	30.8
56 ve +	78	19.5	Lisans Üstü	64	16.0
Toplam	399	100.0	Toplam	399	100.0

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan araçlardan biri, Pierce Vd. (1991: 1028-1039) tarafından geliştirilen “İlişki Niteliği Ölçeği” (QRI-The Relationship Quality Scale)’dir. Yazarlar ölçeğin iç tutarlılık değerlerini .81 ile .93 arasında, tekrar test güvenirliği ise .48 ile .79 arasında hesaplamışlardır. Ölçek Özbacı (2011: 159-167) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Bireyin yakın ilişkideki özel sosyal destek düzeyini ve kaynaklarını belirlemek üzere geliştirilmiş ölçeğin Türkçe uyarlamasında sosyal destek (support), ilişkideki derinlik (depth) ve çatışma boyutlarının faktör yükleri 0.33 ile 0.71 arasında değişmektedir. Özbacı (2011: 159-167) ölçeğin iç tutarlılığı 0.85 test-tekrar test güvenirliğini 0.72 olarak hesaplamıştır.

Araştırmada bağışlama düzeyini ölçmek amacıyla, Thompson, Snyder, Hoffman, Michael, Rasmussen ve Billings (2005: 313-360) tarafından geliştirilen 18 maddelik Heartland Bağışlama Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin kendini, başkalarını ve durumu bağışlama olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenirliği için yapılan çalışmalarda, test tekrar test katsayısı kendini bağışlama alt ölçeği için, .83, başkasını bağışlama için .72, durumu bağışlama alt ölçeği için, .73 ve toplam bağışlama puanı için, .77 olarak hesaplanmıştır. Cronbach alfa katsayıları da sırasıyla, .75, .78, .79 ve toplam puan için, .86 olarak rapor edilmiştir. Heartland Bağışlama Ölçeği’nin Türkiye için çeviri ve uyarlama çalışması Bugay ve Demir (2010: 1927-1931) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin alt testleri için Cronbach alfa değerleri sırasıyla kendi bağışlama için, .64; başkalarını bağışlama için, .79 ve durumu bağışlamak için, .76 olarak bulunmuştur. Ölçeğin toplam puanı için Cronbach alfa katsayısı .81 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada kullanılan üçüncü araç Oxford Mutluluk Ölçeği (OMÖ)’dir. OMÖ, Hills ve Argyle (2002: 1073-1082) tarafından mutluluğu ölçmek üzere geliştirilmiş, 29 maddelik ve Likert tipi bir ölçme aracıdır. Hills ve Argyle (2002: 1073-1082), ölçeğin iç tutarlılık katsayısını (Cronbach alfa) 0.91 olarak rapor etmişlerdir. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek üzere yapılan faktör analizi sonucu, özdeğeri 1’in üzerinde olan 8 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ancak, söz konusu faktörlerin yorumlanması ve adlandırılmasındaki problemler nedeniyle, ölçeğin tek

faktörlü olarak kullanılmasının uygun olacağı sonucuna varmışlardır. Ölçek Doğan ve Sapmaz (2012: 297-304) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Doğan ve Sapmaz (2012: 297-304) yaptığı çalışmada özdeğeri 8.3 olan ve toplam varyansın yüzde 29.84'ünü açıklayan bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğe ilişkin faktör yüklerinin ise .32 ile .77 arasında değiştiği görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen değerler ise, ölçeğin tek faktörlü yapısının Türk üniversite öğrencilerinden oluşan örnekleme korunduğunu göstermiştir. OMÖ'nün Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .91, test yarılama yöntemiyle elde edilen güvenilirlik katsayısı .86 olarak bulunmuştur. Ölçeğin bileşik güvenilirliği ise .91 olarak saptanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde basit regresyon analizi kullanılmıştır. Öncelikle modelin uyumluluğunu sınamak için F değeri hesaplanmış, bu değer anlamlı bulunmasından sonra ikili ve kısmi r değerleri ile R^2 hesaplanmıştır. Yordayıcı değişkenlerin bağımlı değişken puanları üzerindeki görece önem sırasını belirlemek için stveartdize edilmiş regresyon katsayısına (β) bakılmıştır. Regresyon katsayılarının anlamlılığını sınamak için de t-testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. İlişki Niteliğinin Mutluluğu Açıklama Gücü

İlişki niteliğinin mutluluğu yordama miktarına ilişkin sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. İlişki Niteliğinin Mutluluğu Yordamasına İlişkin Sonuçlar

Model	B	Std. Hata	Beta	t	Sig.	İkili r	Kısmi r
(Sabit)	107,566	16,249		6,620	,000		
Sosyal Destek	2,354	2,507	,110	,939	,350	.100	.072
Derinlik	5,987	2,435	,283	2,459	,016*	.254	.189
Çatışma	-8,488	2,780	-,374	-3,053	,003*	-.310	.234

R = .694   R² = .482
F = 27.328   p < .000
Mutluluk = 107.566 + (Sosyal Destek X 2.365) + (Derinlik X 5.987) + (Çatışma X -8.488)

Yordayıcı değişkenle (ilişki niteliği), yordanan (mutluluk) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde, ilişki niteliği boyutlarından en fazla çatışma ile mutluluk arasında negatif yönde orta düzeyde bir ilişkinin ($r = .310$) olduğu, diğer değişkenler kontrol edildiğinde, iki değişken arasındaki korelasyonun $r = .234$ olarak hesaplandığı ve ilişkinin azaldığı görülmektedir. İlişki niteliği ile mutluluk arasında en düşük ilişki sosyal destek boyutunda gözlenmiştir ($r = .100$; kısmi $r = .072$). Özetle ilişki niteliğinden çatışma ve derinlik boyutları ile mutluluk arasında ilişkiden söz edilebilir.

İlişki niteliğinin sosyal destek, derinlik ve çatışma boyutları birlikte, mutluluk puanlarıyla aralarında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. ($R = .694$, $R^2 = .482$,

$p < 0.00$). Üç ilişki niteliği boyutu birlikte, mutluluk puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 48.2'sini açıklamaktadır. Bu durum, ilişki niteliğinin mutluluk üzerindeki belirleyici etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Stveartdize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin mutluluk puanları üzerindeki görelî önem sırası; çatışma ($\beta = -.374$), derinlik ($\beta = .283$) ve sosyal destek ($\beta = .110$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde, çatışma ($t = -3.053$, $p < .003$) ve derinlik ($t = 2.459$, $p < .016$) boyutlarının mutluluk puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, ilişki niteliğinin mutluluğu yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur:

$$\text{Mutluluk} = 107.566 + (\text{Sosyal destek} \times 2.354) + (\text{Derinlik} \times 5.987) + (\text{Çatışma} \times -8.488).$$

3.2. Bağışlamanın Mutluluğu Açıklama Gücü

Tablo 4. Bağışlamanın Mutluluğu Yordamasına İlişkin Sonuçlar

	B	Std. Hata	Beta	t	Sig.	İkili r	Kısmi r
(Sabit)	59,709	11,303		5,283	,000		
Kendini Bağışlama	1,034	,336	,299	3,078	,003*	.312	.284
Başkalarını Bağışlama	,396	,304	,133	1,306	,195	.138	.120
Durumları Bağışlama	,812	,346	,241	2,346	,021*	.243	.216

R = .501   R² = .251
F = 9.826   p < .000
Mutluluk = 59.709 + (Kendini Bağışlama X 1.034) + (Başkalarını Bağışlama X .396) + (Durumları Bağışlama X .812)

Yordayıcı değişkenle (bağışlama), yordanan (mutluluk) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde, bağışlamanın boyutlarından en fazla “kendini bağışlama” ile mutluluk arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişkinin ($r = .312$) olduğu, diğer değişkenler kontrol edildiğinde, iki değişken arasındaki korelasyonun $r = .284$ olarak hesaplandığı ve ilişkinin azaldığı görülmektedir. Bağışlama ile mutluluk arasında en düşük ilişki “başkalarını bağışlama” boyutunda gözlenmiştir ($r = .138$; kısmi $r = .120$). Durumları bağışlama boyutu ile mutluluk arasında ise .243 düzeyinde pozitif bir ilişki mevcuttur. Bu durum, kendini bağışlamanın mutluluk ile ilişkisini vurgulaması bakımından önemli bulunmuştur.

Kendini, başkalarını ve durumları bağışlama birlikte ele alındığında mutluluk puanlarıyla aralarında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. ($R = .501$, $R^2 = .251$, $p < 0.00$). Üç bağışlama boyutu birlikte, mutluluk puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 25’ini açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle mutluluğun dörtte biri bağışlama değişkeni ile açıklanabilmektedir. Bu durum, bağışlamanın mutluluk üzerindeki belirleyici etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Stveartdize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin mutluluk puanları üzerindeki görelî önem sırası; kendini bağışlama ($\beta = .299$), durumları bağışlama ($\beta = .241$) ve başkalarını bağışlama ($\beta = .133$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, kendini bağışlama ($t= 3.078$, $p<.003$) ve durumları bağışlama ($t= 2.346$, $p< .021$) boyutlarının mutluluk puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, bağışlamanın mutluluğu yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur:

$$\text{Mutluluk} = 59.709 + (\text{Kendini Bağışlama} \times 1.034) + (\text{Bşkalarını Bağışlama} \times .396) + (\text{Durumları Bağışlama} \times .812).$$

3.3. Bağışlama ve İlişki Niteliğinin Birlikte Mutluluğu Açıklama Gücü

Tablo 6. Bağışlama ve İlişki Niteliğinin Birlikte Mutluluğu Yordama Gücü

	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	İkili r	Kısmi r
(Sabit)	74.893	18.131		4.131	.000		
Kendini Bağışlama	.588	.275	.178	2.138	.035*	.226	.156
Bşkalarını Bağışlama	.062	.247	.021	.249	.804	.027	.018
Durumları Bağışlama	.562	.278	.167	2.023	.046*	.214	.147
Sosyal Destek	1.829	2.429	.086	.753	.453	.081	.055
Derinlik	5.599	2.366	.264	2.366	.020*	.249	.172
Çatışma	-6.930	2.691	-.305	-2.575	.012*	-.269	-.188

R = .741 R2 = .549

F = 17.273 p< .000

Mutluluk = 74.893 + (Kendini Bağışlama X .588) + (Bşkalarını Bağışlama X .062) + (Durumları Bağışlama X .562) + (Sosyal Destek X 1.829) + (Derinlik X 5.599) + (Çatışma X -6.930)

Yordayıcı değişken olarak ilişki niteliği ve bağışlama birlikte ele alındığında, yordanan (mutluluk) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde, “sosyal destek” ve “bşkalarını bağışlama” dışındaki tüm yordayıcılar ile mutluluk orta düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Mutluluk ile ilişkisi en yüksek olandan başlayarak ortaya çıkan sıralama; çatışma (-.269), derinlik (.249), kendini bağışlama (.226) ve durumları bağışlama (.214) şeklinde oluşmuştur. Sosyal destek (.081) ve bşkalarını bağışlama (.027) ile mutluluk arasında ise zayıf bir ilişki saptanmıştır.

İlişki niteliği (sosyal destek, derinlik ve çatışma) ile bağışlama (kendini, bşkalarını ve durumları bağışlama) birlikte, mutluluk puanlarıyla aralarında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($R=.741$, $R^2=.549$, $p<0.00$). İlişki niteliği ve bağışlama birlikte, mutluluk puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 55’ini açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle mutluluğun yarısından fazlası ilişki niteliği ve bağışlama tarafından açıklanabilmektedir. Bu durum, bireylerin yaşamında ilişki niteliğinin ve bağışlamanın mutluluk üzerindeki etkisinin önemini göstermesi bakımından önemlidir.

Stveartdize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin mutluluk puanları üzerindeki göreceli önem sırası; çatışma ($\beta = -.305$), derinlik ($\beta = .264$) kendini bağışlama ($\beta = .178$), durumları bağışlama ($\beta = .167$), sosyal destek ($\beta = .086$) ve başkalarını bağışlama ($\beta = .021$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, çatışma ($t= 2.575, p<.012$), derinlik ($t= 2.366, p<.020$), kendini bağışlama ($t= 2.138, p<.035$) ve durumları bağışlama ($t= 2.023, p<.046$) boyutlarının mutluluk puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, bağışlamanın mutluluğu yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur:

$$\text{Mutluluk} = 74.893 + (\text{Kendini Bağışlama} \times .588) + (\text{Bşkalarını Bağışlama} \times .062) + (\text{Durumları Bağışlama} \times .562) + (\text{Sosyal Destek} \times 1.829) + (\text{Derinlik} \times 5.599) + (\text{Çatışma} \times -6.930).$$

3.4. İlişki Niteliğini Bağışlamayı Açıklama Gücü

Tablo 5. İlişki Niteliğinin Bağışlamayı Yordamasına İlişkin Sonuçlar

Model	B	SH _B	β	t	Sig.	İkili r	Kısmi r
(Sabit)	3,748	.404		16,861	.000		
Sosyal Destek	.226	.104	.255	1,991	.040	.188	.172
Derinlik	2.341	.124	.325	2,437	.017	.334	.289
Çatışma	-3.025	.098	-.354	-3.478	.001	-.412	-.374

R = .601   R² = .361
F = 19.706   p < .000
Bağışlama = 3.748 + (Sosyal Destek X .226) + (Derinlik X 2.341) + (Çatışma X -3.025)

Yordayıcı değişkenle (ilişki niteliği), yordanan (bağışlama) arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde, ilişki niteliğinin boyutlarından en fazla “çatışma” ile bağışlama arasında negatif yönde orta düzeyde bir ilişkinin ($r= .412$) olduğu, diğer değişkenler kontrol edildiğinde, iki değişken arasındaki korelasyonun $r= -.374$ olarak hesaplandığı ve ilişkinin azaldığı görülmektedir. İlişki niteliği ile bağışlama arasında en düşük ilişki “sosyal destek” boyutunda gözlenmiştir ($r= .188$). Derinlik boyutu ile bağışlama arasında ise .334 düzeyinde pozitif bir ilişki mevcuttur. Bu durum, ilişki niteliğinde çatışma ve derinlik boyutlarının bağışlama ile ilişkisini vurgulaması bakımından önemli bulunmuştur.

Sosyal destek, derinlik ve çatışma birlikte ele alındığında bağışlama puanlarıyla aralarında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. ($R=.601, R^2=.361, p<.00$). İlişki niteliği, bağışlama puanlarına ilişkin toplam varyansın yüzde 36'sını açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle bağışlamanın yaklaşık üçte biri ilişki niteliği değişkeni ile açıklanabilmektedir. Bu durum, ilişki niteliğinin bağışlama üzerindeki belirleyici etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin bağışlama puanları üzerindeki görece önem sırası; çatışma ($\beta = -.354$), derinlik ($\beta = .325$) ve sosyal destek ($\beta = .255$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, çatışma ($t= 3.478, p<.001$), derinlik ($t= 2.437, p<.017$) ve sosyal destek ($t= 1.991, p<.040$) boyutlarının bağışlama puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, ilişki niteliğinin bağışlamayı yordamasına ilişkin denklem şu şekilde oluşmuştur:

$$\text{Bağışlama} = 3.748 + (\text{Sosyal Destek} \times .226) + (\text{Derinlik} \times 2.341) + (\text{Çatışma} \times -3.025)$$

4. TARTIŞMA

Araştırmada insan yaşamında önemli yere sahip üç değişkenin birbirleri ile ilişkisi sınanmıştır. Araştırmanın hareket noktası, bireyin, kurduğu ilişkilerin kalitesi kadar mutlu olabileceği hipotezidir. Araştırma ile bir bakıma bu hipotez test edilmiştir. İlişki kalitesinin bilinen üç boyutunun mutluluğu belirleme üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte bağışlamanın mutluluk ve ilişki kalitesini ne derecede etkilediği de cevap aranan sorular arasındadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar mutluluğun yaklaşık yarısının ilişki kalitesi ile açıklanabileceğini göstermiştir. Başka bir ifade ile mutsuzluğun yarısı ilişkilerdeki kalitesizlikle açıklanabilir. İlişki kalitesini oluşturan üç faktörün mutluluğu açıklama gücü açısından değerlendirildiğinde ise çatışma boyutunun ilk sırayı, derinlik boyutunun ise ikinci sırayı aldığı saptanmıştır. Göreceli olarak ilişki kalitesinde sosyal destek boyutu mutluluğu en az açıklayabilen değişken olmuştur. Özetle, ilişki kalitesinde çatışma ve derinlik, mutluluk üzerinde belirleyici etkiye sahiptir.

Bağışlama ile mutluluk arasında ilişki arayan araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmanın alana katkısı bağışlama ile birlikte ilişki kalitesinin mutluluk üzerindeki etkisini sınamasıdır. Genel olarak bağışlama mutluluğun dörtte birini açıklayabilmektedir. Bununla birlikte araştırmada, mutluluk üzerindeki etkisi bakımından kendini bağışlamanın etkisi, başkalarını bağışlamadan daha yüksek bulunmuştur. Aynı zamanda bu bulgu, kendini bağışlamanın başkalarını bağışlamaktan daha önemli olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu tespit, kendini bağışlamanın önemini vurgulaması bakımından önemli görülmüştür. İlişki kalitesinin mutluluk üzerindeki etkisi ile kıyaslandığında, ilişki kalitesinin mutluluğu açıklama gücü bağışlamadan daha fazladır. Başka bir ifade ile ilişki kalitesi mutluluk üzerinde bağışlamadan daha önemlidir.

Araştırmada ilişki niteliği ve bağışlama tek bir değişken kabul edilerek mutluluğu açıklama gücü de sınanmıştır. Yapılan analizlerin sonunda, ilişki niteliği ve bağışlamanın birlikte mutluluğun yüzde 55'ini açıklayabildiği saptanmıştır. Bireylerin yaşamında mutluluk üzerinde etkili olabilecek değişkenlerin çok fazla olduğu kabul edildiğinde, bunlar arasından ilişki kalitesinin ve bağışlamanın mutluluğun yarısından fazlasını tayin edici olması anlamlı bulunmuştur.

İlişki niteliğinin üç ve bağışlamanın üç olmak üzere toplam altı alt boyut açısından bir sıralama yapıldığında ise; mutluluğu açıklama gücü bakımından ilk sırayı çatışma, ikinci sırayı ilişkilerde derinlik ve üçüncü sırayı kendini bağışlama almıştır. Sosyal destek ve başkalarını bağışlamanın göreceli olarak mutluluk üzerinde en az etkili iki değişken olduğu saptanmıştır.

Araştırmada, ilişki niteliğinin bağışlama üzerindeki etkisi de sınanmıştır. Elde edilen bulgular, ilişki niteliğinin bağışlamanın yüzde 36'sını açıklayabildiğini göstermiştir. Bu bulgu, bireyin bir başka insanı bağışlarken ilişki kalitesinin ne derece önemli olduğunu göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

Bununla birlikte elde edilen bulguların mevcut literatür ile tutarlılıkları ve farklılıkları söz konusudur. Birçok araştırmada kişilerarası ilişki kalitesinin mutluluk ve öznel iyi oluş üzerindeki etkisi kanıtlanmıştır (Baumeister ve Leary, 1995: 497-529; Berscheid vd., 1989: 792-807; Maniaci ve Reis, 2010: 47-53; Fincham ve Beach, 2010: 630-649; Philippe vd., 2009: 3-22; Rousseau ve Vallerve, 2008: 195-211). Bu araştırmaların tamamında, ilişki katsayıları farklı olmakla birlikte ilişki kalitesi ile mutluluk arasında orta ve yüksek düzeyde, pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Bu durum, yüksek kaliteli ilişkiler kurma ve sürdürmenin, yaşam boyu sosyal, duygusal ve psikolojik iyi oluş için kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir (Givertz vd., 2013: 1096-1120). İlişki kalitesinin akıl sağlığı üzerinde önemli ölçüde belirleyici etkiye sahip olduğu da gözlenmiştir (Frost, 2012: 247-269). Ayrıca, McShall ve Johnson (2015: 789-804) ilişki kalitesinin fiziksel sağlık ile ilişkili olduğu da kanıtlanmıştır. Yapılan araştırmada da ilişki kalitesinin özellikle derinlik ve çatışma boyutlarının mutluluğu öngörmesine ilişkin elde edilen kanıt, yukarıda özetlenen araştırmalarla tutarlılık göstermektedir.

Araştırmada, ilişki kalitesinin boyutlarından derinlik ve çatışma ile mutluluk arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmesine rağmen, sosyal destek boyutu ile mutluluk arasında daha düşük bir ilişki gözlenmiştir. Sarason, Sarason ve Gurung (1997: 547-573), sosyal destek konusunda net bir tanımlamanın olmayışının ve sosyal destek kavramını bireylerin farklı algılamalarının, bu değişken ile ilgili çalışmalarda zorluklara yol açtığını

vurgulamışlardır (Sarason vd., 1997: 547-573). Araştırmada sosyal destek ve mutluluk arasında, diğer ilişki boyutlarına kıyasla göreceli olarak daha düşük ilişki saptanmasının sebebi bu durum olabilir.

Bağışlama ve mutluluk kavramlarını konu alan çalışmalarda ise ilişki kalitesinin affedilmeyi kolaylaştırdığı saptanmıştır (Fincham vd., 2002: 27-37). Bağışlamanın bir sonucu olarak da incinme, gücenme, öfke, kızgınlık, intikam ve benzeri olumsuz duyguların birey üzerindeki etkisi azaldığı orvea mutluluğuna katkı yaptığı söylenebilir. Pek çok yazar bağışlamayı psikolojik bir iyileşme kaynağı olarak vurgulamaktadır. Bu iyileşme sadece kişinin kendisi için değil aynı zamanda kişilerarası ilişkilerde bağışlama ilişkinin düzelmesine de yardımcı olabilmektedir (Baumeister, Exline, ve Sommer, 1998: 77-104; Enright ve Fitzgibbons, 2000: 20-21). Yapılan araştırmada, bağışlama ve mutluluk, bağışlama ve ilişki kalitesi arasında gözlenen ilişki ve yordama oranları yukarıdaki açıklamalarla tutarlılık göstermektedir. İlişki kalitesi ve mutluluğun pozitif korelasyon gösterdiği ve birlikte azalıp arttığı yönündeki araştırma bulguları da (Van Laningham, Johnson ve Amato, 2001: 1313–1341; Kamp Dush Vd., 2008: 211–226) araştırmamızda elde edilen sonuçları desteklemektedir. Bradbury ve Lavner, (2011: 113-122) de, ilişki kalitesinin mutluluk üzerine uzun süreli ve önemli bir etkiye sahip olduğunu gözlemiştir.

Yapılan araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan bağışlama ölçeğini geliştiren yazarlar da bağışlama ile bilişsel esneklik ve olumlu duygular arasında pozitif ilişki saptamışlardır (Thompson Vd. 2005: 313-360). Aynı çalışmada araştırmacılar, ruminasyon, intikam ve düşmanlıkla bağışlama arasında olumsuz yönde ilişki gözlemişlerdir. Ruminasyonun, intikam ve düşmanlık duygularının ilişki kalitesine zarar vereceği ise açıktır. Maltby vd. (2005: 1-13)'de bağışlamanın mutluluğun bir birleşeni olduğunu ileri sürmektedir. Aynı şekilde DiDonato vd. (2014: 417-440), bağışlama kararlarının, ilişkilerin kalitesi tarafından öngördüğünü gözlemiştir.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709-716.
- Argyle, M., ve Martin, M. (1991). The psychological causes of happiness. In F. Strack, M. Argyle, ve N. Schwarz (Eds.), *International series in experimental social psychology*, 21. *Subjective well-being: An interdisciplinary perspective*, 77-100. Elmsford, NY, US: Pergamon Press.
- Bao, K. (2012). The course of well-being in romantic relationships: Predicting positive affect in dating participants. *Psychology*, 3(12A), 1091–1099. <http://doi.org/10.4236/psych.2012.312A161>
- Bartholomew, K ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young adults: A Test of a Four-Category Model. *J Pers Soc Psychol*. 61 (2), 226–244.
- Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Baumeister, R. F., Exline, J. J. ve Sommer, K. L. (1998). The victim role, grudge theory, ve two dimensions of forgiveness. In *Dimensions of forgiveness: Psychological research ve theological forgiveness*, ed. Everett L. Worthington, Jr., 79-104. Philadelphia: Templeton Foundation Press.

- Bergsma, A. (2008). Do self-help books help? *Journal of Happiness Studies*, 9, 341-360. <http://dx.doi.org/10.1007/s10902-006-9041-2>
- Berscheid, E., Snyder, M., ve Omoto, A. M. (1989). The Relationship Closeness Inventory: Assessing the closeness of interpersonal relationships. *Journal of Personality ve Social Psychology*, 57(5), 792-807. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.57.5.792>
- Bradbury, Y. ve Lavner, J. (2011). How can we improve preventive ve education interventions for intimate relationships? *Behaviour Therapy*, 43(1), 113-122. DOI: 10.1016/j.beth.2011.02.008
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect ve prospect. In I. Bretherton ve F. Waters (Eds.), Growing points of attachment theory ve research. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1-2), 3-35. <https://www.jstor.org/stable/3333824>
- Bugay, A. ve Demir, A. (2010). A turkish version of heartlve forgiveness scale. *Procedia Social ve Behavioral Sciences*, 5, 1927-1931. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.390>
- Dickerhoof, R. M. (2007). Expressing optimism ve gratitude: A longitudinal investigation of cognitive strategies to increase well-being. *Dissertation Abstracts International*, 68, 38-40, (UMI No. 3270426). <http://gradworks.umi.com/32/70/3270426.html>
- DiDonato, T. E., McIlwee, L.J. ve Carlucci, M. E. (2014). The fallout of forgiveness: How forgiveness predicts third-party perceptions of the forgiver ve the forgiver's relationships. *Journal of Social ve Personal Relationships*, 32(4), 417 – 440. <https://doi.org/10.1177/0265407514536291>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness ve a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55, 34–43. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Diener, E. ve Tay, L. (2015), Subjective well-being ve human welfare around the world as reflected in the Gallup World. *Poll. Int J Psychol*, 50(2), 135-149. doi:10.1002/ijop.12136
- Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2012). Oxford Mutluluk Ölçeği Türkçe Formunun Psikometrik Özelliklerinin Üniversite Öğrencilerinde İncelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25, 297-304. DOI: 10.5350/DAJPN2012250401
- Dolan, P. (2014). Happiness by design: Change what you do, not how you think. New York: Hudson Stress Press.
- Dunn, E. W., Aknin, L. B., ve Norton, M. I. (2008). Spending money on others promotes happiness. *Science*, 319, 1687–1688. <http://science.sciencemag.org/content/319/5870/1687.full>
- Enfield, R. E. (2010). Sullivan's Interpersonal Theory. In The Corsini. *Encyclopedia of Psychology* (eds I. B. Weiner ve W. E. Craighead), 387-399. doi:10.1002/9780470479216.corpsy0964
- Enright, R. D. ve Fitzgibbons, R. P. (2000). Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger ve restoring hope. (2. Baskı), p. 20-21, Washington, DC: *American Psychological Association*. <http://dx.doi.org/10.1037/10381-000>
- Fincham, F. D., Paleari, F. G. ve Regalia, C. (2002), Forgiveness in marriage: The role of relationship quality, attributions, ve empathy. *Personal Relationships*, 9(1), 27-37 doi:10.1111/1475-6811.00002
- Fincham, F. D., Beach S. H. R. ve Davila J. (2007). Longitudinal Relations Between Forgiveness ve Conflict Resolution in Marriage. *Journal of Family Psychology*. 21(3), 542–545. DOI: 10.1037/0893-3200.21.3.542
- Fincham, F. D. ve Beach, S. R. (2010), Marriage in the New Millennium: A Decade in Review. *Journal of Marriage ve Family*, 72(3), 630-649. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00722.x
- Fredrickson, B. L., Cohn, M. A., Coffey, K. A., Pek, J., ve Finkel, S. M. (2008). Open hearts build lives: Positive emotions, induced through loving-kindness meditation, build consequential personal resources. *Journal of Personality ve Social Psychology*, 95,1045–1062. <http://dx.doi.org/10.1037/a0013262>
- Frost, D. M. (2012). The narrative construction of intimacy ve affect in relationship stories: Implications for relationship quality, stability, ve mental health. *Journal of Social ve Personal Relationships*, 30(3), 247–269. <https://doi.org/10.1177/0265407512454463>
- Givertz, M., Woszidlo, A., Segrin, C. ve Knutson, K. (2013). Direct ve indirect effects of attachment orientation on relationship quality ve loneliness in married couples. *Journal of Social ve Personal Relationships*, 30(8), 1096 – 1120. <https://doi.org/10.1177/0265407513482445>
- Hall, J. H., ve Fincham, F. D. (2005). Self-forgiveness: The stepchild of forgiveness research. *Journal of Social ve Clinical Psychology*, 24(5), 621–637. <http://dx.doi.org/10.1521/jscp.2005.24.5.621>
- Hills P, Argyle M. (2002). The Oxford happiness questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality ve Individual Differences*, 33(7), 1073-1082. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00213-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00213-6)
- Jasielska, D., Stolarski, M. ve Bilewicz, M. (2018). Biased, Therefore Unhappy: Disentangling the Collectivism-Happiness Relationship Globally, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(8), 1227-1246, <https://doi.org/10.1177/0022022118784204>
- Kamp Dush, C. M., Taylor, M. ve Kroeger, R. (2008). Marital happiness ve psychological well-being across the life course. *Family Relations*, 57 (2), 211–226. <http://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00495.x>

- Layous, K., ve Lyubomirsky, S. (2014). The how, why, what, when, ve who of happiness: Mechanisms underlying the success of positive interventions. In J. Gruber ve J. T. Moskowitz (Eds.), *Positive emotion: Integrating the light sides ve dark sides* (pp. 473–495). New York: Oxford University Press.
- Layous, K., Sweeny, K., Armenta, C. N., Na, S., Choi, I., ve Lyubomirsky, S. (2017). The proximal experience of gratitude. *PLOS ONE*, *12*(7), 1-26. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0179123>
- Lyubomirsky, S., King, L. A., ve Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect. *Psychological Bulletin*, *131*, 803-855. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
- Maltby, J., Day, L. ve Barber, L. (2005). Forgiveness ve happiness. the differing contexts of forgiveness using the distinction between hedonic ve eudaimonic happiness, *Journal of Happiness Studies*, *Springer*, *6*(1), 1-13. DOI: 10.1007/s10902-004-0924-9
- Maltby, J., Macaskill, A., ve Day, L. (2001). Failure to forgive self ve others: A replication ve extension of the relationship between forgiveness, personality, social desirability ve general health. *Personality ve Individual Differences*, *30*(5), 881-885. [http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00080-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00080-5)
- Maniaci, M. R. ve Reis, H. T. (2010). The Marriage of Positive Psychology ve Relationship Science: A Reply to Fincham ve Beach. *Journal of Family Theory ve Review*, *2*(1), 47-53. doi:10.1111/j.1756-2589.2010.00037.x
- McShall, J. R. ve Johnson, M. D. (2015). The Association Between Relationship Quality ve Physical Health Across Racial ve Ethnic Groups, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *46*(6), 789–804. <https://doi.org/10.1177/0022022115587026>
- Murphy, J. G. ve Hampton, J. (1988). Forgiveness ve Mercy. Cambridge; New York: *Cambridge University Press*, p. 194. <https://trove.nla.gov.au/version/21595694>
- Nelson, S. K., Della Porta, M. D., Jacobs Bao, K., Lee, H. C., Choi, I. ve Lyubomirsky, S. (2015). ‘It’s up to you’: Experimentally manipulated autonomy support for prosocial behavior improves well-being in two cultures over six weeks. *The Journal of Positive Psychology*, *10*, 463-476. <http://dx.doi.org/10.1080/17439760.2014.983959>
- Nelson, S. K., Fuller, J. A. K., Choi, I., ve Lyubomirsky, S. (2014). Beyond self-protection: Self-affirmation benefits hedonic ve eudaimonic well-being. *Personality ve Social Psychology Bulletin*, *40*(8), 998–1011. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167214533389>
- Özbacı, N. (2011). İlişki Niteliği Ölçeği’nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, *36*(162), 159-167
- Philippe, F. L., Vallerve, R. J. ve Lavigne, G. L. (2009). Passion does make a difference in people's lives: A look at well-being in passionate ve non-passionate individuals. *Applied Psychology. Health ve Well-Being*, *1*(1), 3-22. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1758-0854.2008.01003.x>
- Pierce, G. R., Sarason, I. G. ve Sarason, B. R. (1991) General ve Relationship Based Perceptions of Social Support: Are Two Constructs Better Than One? *Journal of Personality ve Social Psychology*, *61*(6), 1028-1039. DOI: 10.1037/0022-3514.61.6.1028
- Quinodoz, J. (2012), The European annuals of the International Journal of Psychoanalysis: The benefits of linguistic diversity. *The International Journal of Psychoanalysis*, *93*(1), 219-238. doi:10.1111/j.1745-8315.2011.00494.x
- Rousseau, F. L. ve Vallerve, R. J. (2008). An examination of the relationship between passion ve subjective well-being in older adults. *Int J Aging Hum Dev.*, *66*(3), 195–211. DOI: 10.2190/AG.66.3.b
- Safran, J. D. (1990). Towards a refinement of cognitive therapy in light of interpersonal theory: I. Theory. *Clinical Psychology Review*, *10*(1), 87-105.
- Santiago, J. C., Bucher-Maluschke, J. S., Alexvere, I. F. ve Branco, F. (2017). Attachment to Peers ve Perception of Attachment to Parents in Adults. *Psychology*, *8*, 862-877. <https://doi.org/10.4236/psych.2017.86056>
- Sarason, B. R., Sarason, I. G., Gurung, R. A. R. (1997). Close personal relationships in health outcomes: A key to the role of social support. In Duck, S. (Ed.), *Handbook of personal relationships: Theory, research, ve interventions (2nd ed)*, 547-573. Chichester, UK: Wiley ve Sons
- Scobie, E. ve Scobie, G. (1998), Damaging Events: The Perceived Need for Forgiveness. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, *28*(4), 373-402. doi:10.1111/1468-5914.00081
- Stillman, T. F., Baumeister, R. F., Lambert, N. M., Crescioni, A. W., DeWall, C. N., ve Fincham, F. D. (2009). Alone ve without purpose: Life loses meaning following social exclusion. *Journal of Experimental Social Psychology*, *45*(4), 686–694. DOI: 10.1016/j.jesp.2009.03.007
- Sutton, G. W. (2017). Review of the book *Forgiveness Therapy: An empirical guide for resolving anger ve restoring hope* by, Robert D. Enright ve Richard P. Fitzgibbons. *Journal of Psychology ve Christianity*, *35*, 368-370. <https://www.apa.org/pubs/books/4317358.aspx>
- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., Heinze, L., Neufeld, J. E., Shorey, H. S., Roberts, J. C. ve Roberts, D. E. (2005), Dispositional Forgiveness of Self, Others, ve Situations. *Journal of Personality*, *73*(2), 313-360. doi:10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x

- Van Laningham, J., Johnson, D. ve Amato, P. (2001). Marital happiness, marital duration, ve the u-shaped curve: Evidence from a five-wave panel study. *Social Forces*, 79 (4), 1313–1341. <https://www.jstor.org/stable/2675474>
- Veenhoven, R. (2010). Life is Getting Better: Societal Evolution ve Fit with Human Nature. *Social Indicators Research*. 97 (1), 105–122. doi:10.1007/s11205-009-9556-0

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Sert, M. ve Traş, Z. (2019). "Ergenlerin Duygusal Zekâ Düzeyleri ile Öz-yeterlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8v(Ek Sayı 1): 1205-1220
Geliş Tarihi / Received Date: 21.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 03.01.2019

Araştırma Makalesi

ERGENLERİN DUYGUSAL ZEKÂ DÜZEYLERİ İLE ÖZ-YETERLİK ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Uzm. Psi. Dan. Melike SERT

Kızören Ortaokulu, MEB, Konya / Türkiye
melike-sert@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2731-5673

Doç. Dr. Zeliha TRAŞ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
ztras@konya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2670-0868

Öz

Bu araştırmanın amacı, ergenlerin duygusal zekâ düzeylerinin akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir ilde merkez ilçelerde bulunan liselerde öğrenim gören, yaşları 14 ile 17 arasında değişen 376 (%60.54) erkek, 245 (%39.46) kız olmak üzere toplam 621 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde Bar-On Duygusal Zekâ Çocuk ve Ergen Formu ve Çocuklar için Öz-yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin istatistik analizi SPSS 18.00 paket programı ile yapılmış olup anlamlılık düzeyi olarak .05 alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; Akademik Öz-yeterlik ile duygusal zekânın tüm alt boyutları (bireyiçi ilişkiler, bireylerarası ilişkiler, uyumluluk becerileri, stres yönetimi, genel ruh hali ve olumlu etki) arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Sosyal Öz-yeterlik ile duygusal zekânın alt boyutlarından (bireyiçi ilişkiler, bireylerarası ilişkiler, uyumluluk becerileri, genel ruh hali ve olumlu etki) pozitif yönlü anlamlı düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Duygusal Öz-yeterlik ile duygusal zekânın tüm alt boyutları (bireyiçi ilişkiler, bireylerarası ilişkiler, uyumluluk becerileri, stres yönetimi, genel ruh hali ve olumlu etki) arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Yapılan regresyon analizi sonucunda; bireyiçi, uyumluluk, stres yönetimi, genel ruh hali ve olumlu etki Duygusal Öz-yeterlik puanının önemli yordayıcıları olarak bulunmuştur. Bulgulara dayanarak öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Öz-yeterlik, Ergenler.

EXAMINING OF THE CORRELATION BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE LEVELS AND SELF EFFICACY PERCEPTIONS OF ADOLESCENTS

Abstract

Purpose of this study is to examine the relationship between academic, social and emotional self-efficacy of emotional intelligence levels of adolescents. The study group consists of a total of 621 students, 376 boys (% 60.54) and 245 girls (% 39.46), aged between 14 and 17, studying in high schools in the central districts of a province in Central Anatolia. Bar-On Emotional Intelligence Child and Adolescent Form and Self-Efficacy Scale for Children were used in data

¹**Yazar notu:** Bu çalışma, Doç. Dr. Zeliha TRAŞ'ın danışmanlığında yürütölen yüksek lisans tezinden üretilmiştir. "II. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi"nde (12-14 Mayıs 2017, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye) sunulmuştur. Bu araştırma Necmettin Erbakan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu'ndan 161310018 no ile desteklenmiştir.

collection process. The statistical analysis of the data was done by SPSS 18.00 package program and the significance level was taken as .05. According to the results of study; it was found a significantly positive relationship between academic self-efficacy and all sub-dimensions of emotional intelligence (intrapersonal, interpersonal, adaptability, stress management, general mood and positive impression). Significantly positive relationships were found from social self-efficacy and the sub-dimensions of emotional intelligence (intrapersonal, interpersonal, adaptability, general mood, and positive impression). Significantly positive relationships were found between emotional self-efficacy and all sub-dimensions of emotional intelligence (intrapersonal, interpersonal, adaptability, stress management, general mood and positive impression). As a result of regression analysis performed; it was seen a significant relation between emotional self-efficacy and sub-dimensions of emotional intelligence. Intrapersonal, adaptability, stress management, general mood and positive impression were found as important predictors of Emotional Self-Efficacy. Based on the findings, recommendations have been developed.

Keywords: Emotional Intelligence, Self-Efficacy, Adolescents.

1. GİRİŞ

İnsanlar aynı olay ve duruma farklı tepkiler gösterebilirler. Bazıları diğerlerine göre daha memnuniyet verici bir şekilde karşılık verirler. Kişilerarası ilişkilerde sağlıklı karşılık verme kabiliyeti duygusal zekâ olarak nitelendirilir (Meyerhof, 2007: 8). “Duygusal zekâ” kavramını ilk ortaya koyan Salovey ve Mayer (1990: 185-211) olmuştur. Goleman (2013: 19-25) duygusal zekâyı; “kişinin kendi duygularını anlaması, başkalarının duygularına empati beslemesi, ve duygularını yaşamı zenginleştirecek biçimde düzenleyebilmesi yetisi” olarak tanımlamaktadır. Toplum içinde var olabilmenin ve kişilerarası ilişkilerin anahtarı duygusal zekâdır (Üredi ve Kösece Loğoğlu, 2016: 286). Yeşilyaprak (2001: 139-146), duygusal zekâyı, “kendimizin ve diğerlerinin duygularını tanıma, duygular ile ilgili bildiklerimizi ve duyguların olumlu etkisini günlük ve iş yaşantımıza aktif olarak yansıtarak onlara uygun tepkiler verme” olarak tanımlamıştır. Salovey ve Mayer (1990: 185-211) duygusal zekâ kavramını duygularının farkında olma, duygularla başa çıkabilmek, kendini motive edebilmek, başkalarının duygularını fark etmek ve ilişkileri yürütebilmek olarak açıklamıştır. Bar-On’a göre duygusal zekâ kavramı kişisel, kişilerarası, uyum, stres yönetimi ve genel ruh hali becerileridir (Acar, 2001: 31). Duygularının farkında olan ve onları uygun şekilde düzenleyebilen kişiler daha sağlıklı kişilik özelliklerine sahiptirler (Mayer ve Gaschke, 1988: 110). Bireylerin duygularının farkında olması, duyguları olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek yerine duyguların yaşam için önemine dikkat etmesinin yaşam becerilerini güçlendireceği düşünülmektedir (Gençoğlu ve Yılmaz, 2013: 962). Bireyin erken dönemlerde başlayan duygularını ifade etmesi ve ona uygun tepkiler vermesi süreci sağlıklı bir şekilde devam ederse ileriki yaşamında sağlıklı ve uyumlu ilişkilerini devam ettirmesi için gereklidir (Deniz ve Avşaroğlu, 2014: 122).

Duygusal zekâyı bir özellik olarak kabul eden yaklaşımda ağırlıklı olarak bazı kişilik değişkenleri (empati, iyimserlik, dürtüsellik, motivasyon farkındalık, mutluluk) üzerinde

durulur. “Bilgi işlem süreci” olarak EQ ise; duyguları tanıma, ifade etme, etiketleme gibi yetenekler üzerinde durur (Deniz, Işık ve Özer, 2013: 410). Duygusal zekânın gelişmesi açısından ele alınan faktörlerden birisi de yaştır (Tuğrul, 1999: 16). Bir bebekteki gelişimin erken çocukluk ile ergenlik dönemi arasında hızlandığı görülmektedir (Senemoğlu, 2007: 18). Çocuklar sosyal problemlerini nasıl çözmeleri gerektiğini öğrendiklerinde bu bir yaşam becerisi haline gelerek tüm ilişkilerine olumlu yansiyacaktır. Çocukların duygularını nasıl yönetebileceklerini ve ifade etmeleri gerektiğini öğrenmelerinde akranlarının da etkisi büyüktür (Anlıak ve Dinçer, 2005: 123).

Duygusal zekâyı kullanma becerisi hayatında her alanına yansıyan bir alan olup duyguları zekice kullanmak ve yönlendirmek olarak ifade edilebilir (Durak, 2018: 285). Ergenlerin gelişen bilişsel becerileri bu dönemde yaşadıkları duygusal dalgalanmalarla etkili bir biçimde başa çıkmaları için onları hazırlasa da çoğu ergen duygularını etkin bir biçimde yönetemez. Bilişsel becerileri kontrol altına alındığında dahi akademik konularda daha fazla olumsuz duygu yaşadıklarını belirten ergenlerin daha düşük not ortalamaları bulunmaktadır (Santrock, 2012: 151-152). Bazı insanlar duyguları tanıma konusunda diğer insanlardan daha başarılıdır (Mayer, Dipaolo ve Salovey, 1990: 772-781). Bu nedenle ergenlik dönemindeki bireylerin duygusal zekâ düzeylerinin geliştirilmesi konusu önem kazanmaktadır.

Kendi duygularını tanıma, uyum sağlayabilme, kişilerarası ilişkilerde sorun çözebilme, sabırlı olma gibi duygusal nitelikler bireyleri başarıya götürecektir temel özelliklerdir (Doğan ve Demiral, 2007: 227). Yüksek duygusal zekâyâ sahip biri duygularını kontrol ederek kaygı, endişe gibi negatif duyguları en az seviyeye indirip kaliteli bir yaşam devam ettirebilir (Bar-On, 2006: 13-25). Duygularını tanıyıp ve yönetebilen bireylerin ilgili becerilerin geliştirilmesinde bir dayanak teşkil edip; kişilerarası ilişkilerde başaklarının duygu ve düşüncelerini anlamasına yardımcı olacaktır (Durak, 2018: 294).

Bandura’ya (1977: 191-215) göre insanlar; yaşamı içinde kendi yaptıklarını değerlendirmekte ve bu yaptıklarını başka bireyler ile kıyaslayarak bir öz-yeterlik algısı oluşturmaktadırlar. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş döneminde başarılı yaşantılar öz-yeterlik algısını yükseltecektir (Caprara vd., 2004: 751-763). Yüksek duygusal öz-yeterlik ergenlik döneminde sürekli değişen ruh sağlığının korunması için önemlidir. Ergenler olumsuz yaşam olayları ile karşılaştıklarında, yüksek öz-yeterlik duygusuna sahip olanların baş etmesi daha kolay olabilmektedir (Muris, 2002: 337-348). Eğitimin en önemli amaçlarından biri, öğrenmenin sorumluluğunu üstlenen, bu sürece etkin katılan, kendi yeteneklerine güvenen ve bu yeteneklerini olumlu kullanan bireyler yetiştirmektir. Bu amaca ulaşmada öz-yeterlik önem taşır (Eli, 2007: 1). Öz-yeterlik; bilişsel, sosyal, duygusal ve davranışsal becerileri

içeren kişinin kendi kapasitesine ilişkin algısıdır (Schunk, 1991: 207-231). Öz-yeterlik bireyin başarıya yeteneği ile ilgili kendi kapasitesine ilişkin öznel değerlendirmesidir (Pajares, 1996: 543-578). Senemoğlu'na (2007: 230) göre öz-yeterlik kavramı ile algılanan öz-yeterlik ifade edilmektedir. Bireyin gelecekte karşılaşılabileceği zor durumların üstesinden gelmede başarılı olup olamayacağı ile ilgili kendisi hakkında yargısı ve inancıdır.

İnsanlar zorlu yaşam olaylarına karşı farklı tepkiler gösterebilirler. Yüksek öz-yeterliğe sahip bireyler ise olayların üstesinden gelmek için daha çok çaba gösterirken, düşük öz-yeterliğe sahip bireyler daha çabuk vazgeçerek daha az çaba göstermektedirler (Telef, 2011: 1). Öz-yeterlik algısının temeli aileden başlamaktadır. Aile sosyal, dilsel ve bilişsel yeteneklerin gelişmesi için ortamlar oluşturur. Başarı deneyimleri kişisel yeterlik duygusunun oluşmasını sağlarken, başarısızlık deneyimleri öz-yeterlik algısını olumsuz etkilemektedir (Pastorelli vd., 2001: 87-97). Sosyal öğrenmenin büyük bir bölümünü oluşturan akran grupları öz-yeterlik algısının gelişiminde önemli bir etkidir. Okul, öz-yeterliğin üçüncü bilgi kaynağıdır. Okulda bilgi ve düşünce becerileri sürekli olarak test edilir, değerlendirilir ve sosyal olarak karşılaştırılır. Çocuklar akran grupları içinde popülerliğinin artmasıyla öz-yeterlik inancını yükseltebilir (Bandura, 1994: 71-81).

Akademik öz-yeterlik bireylerin kişisel tutum ve yeteneklerine olan inançlarından ziyade akademik görevlerin üstesinden gelebilmelerine olan inançlarını ifade etmektedir (Millburg, 2009: 13). Okul çalışmaları, sınav sonuçları, öğretmen, anne, baba ve arkadaşlardan alınan geri bildirimler akademik öz-yeterlik kavramının oluşmasında etkili olabilir (Gist ve Mitchell, 1992: 183-211). Akademik öz-yeterlik ile akademik başarı arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Ayrıca, olumlu akademik öz-yeterliğe sahip öğrenciler riskli davranışlara daha az kapılmakta ve zor durumlarla daha kolay baş edebilmektedir (Millburg, 2009: 19).

Öz-yeterlik algısı, akademik başarıyı da etkileyen faktörlerden birisidir (Öncü, 2012: 199). Öğretmenlerin öğrencileri değerlendirmeleri, öğrencilerin akademik sonuçları, kişilerarası ilişkileri, bireyin öz-yeterlik algısını etkilemektedir (Güneş, 2011: 83). Öz-yeterlik akademik, sosyal, duygusal gibi farklı alanlar ile ilişkilidir. Örneğin; ergenin akademik olarak öz-yeterlik algısı yüksek iken, akranlar ile sosyal iletişimi düşük olabilir (Willemse, 2008: 10). Buckley (2003: 78), duygusal zekâ ile ilgili becerilerin geliştirilmesinin bireyin öz-yeterliğine dair inancının gelişmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca duygusal zekâ kavramının benlik saygısı ile ilişkisini ele alan birçok çalışma olmasına rağmen duygusal, sosyal ve akademik öz-yeterlik ile ilişkisini ele alan araştırmalara yeterince yer verilmediği dikkat çekmektedir. Duygusal öz-yeterlik kavramı, duyguyla ilişkili bilişsel yeteneklere sahip olmak şeklinde tanımlanmaktadır (Petrides vd., 2006: 537-547). Duygusal öz-yeterliğin;

duyguların ve olayların yorumlanması sonucunda ortaya çıkan kişisel ve öznel deneyimleri temsil ettiği savunulmaktadır. Bu nedenle her bireyin, çevresindeki dünyayı subjektif olarak değerlendirmeleri gerektiği, çünkü herkesin kendi duygusal tepkilerinden sorumlu olduğu ileri sürülmektedir (Kirk, Schutte ve Hine, 2008: 432-436). Ergenlerin kişilerarası ilişkiler kurma ve sürdürmede duygusal öz-yeterliğin rolü büyüktür (Muris, 2002: 337-348). Sosyal özyeterlik, çevreyle uyum sağlamak amacıyla etkileşimde bulunabilmek için gerekli olan sosyal becerilere sahip olma, gerekli ortam ve zamanlarda bu becerileri kullanabilme yetisi olarak tanımlanabilir (Vuran, 2007: 221-242).

Literatür taramasında ergenlerin duygusal zekâ düzeylerinin pek çok değişkenle incelendiği görülmüştür. Bu çalışmalarda psikolojik sağlamlık (Ergün, 2016), sosyal duygusal öğrenme becerileri (İşeri, 2016), problem çözme becerisi (Uyar Kurt, 2016), bilgisayar oyun bağımlılığı (Topşar, 2015), akademik başarı (Atalay, 2014), motivasyon (Seyis, 2011), yaratıcılık (Akkan, 2010) ve saldırganlık (Ümit, 2010) ile duygusal zekâ arasında ilişkiler incelenmiştir. Yurt içinde duygusal zekânın öz-yeterlikle olan ilişkisinin incelendiği iki araştırma göze çarpmaktadır. Bunlarda Gürol, Özercan, Yalçın (2010: 3246) ve Şenel (2015: 3) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalardır.

Ergenlik dönemi bedensel, bilişsel ve sosyo-duygusal değişikliklerin olduğu yetişkinliğe hazırlık dönemidir (Santrock, 2012: 16). Bir ergene ne kadar çok problem çözme şansı verilirse, zorluklarla başa çıkma şansı artarken, yaşantılardan izole edilen ergen zorluklardan kaçmayı tercih edebilir. Bireyin deneyimlerinde tecrübe kazanması öz-yeterliği artırır (Bandura, 1994: 71-81). Öz-yeterlik algısı yüksek olan bireyler zor durumlara tehditler olarak değil başa çıkılması gereken durumlar gözüyle bakmaktadırlar. Yeni şeyleri denemekten öz-yeterliği düşük olana göre daha az korkarlar (Bandura, 1981: 200-239).

Tüm bu gerekçelerden yola çıkarak, benlik kavramının önemli bir yönünü teşkil eden öz-yeterlik ile duygusal zekâ arasındaki ilişki bu araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Duygusal zekânın sosyal yeterlilik, duyguları daha iyi organize edebilme ve yaşam doyumu ile önemli düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Arslan vd., 2013: 36). Duygusal zekâ yeteneklerinin geliştirilebilir olduğu bilinerek, öğrenciler için rehberlik hizmetlerinde bu durum dikkate alınmasında yarar vardır (Deniz, Traş ve Aydoğan, 2009: 622). Sonuç olarak; bu çalışmada ergenlerin duygusal zekâ düzeyleri ile akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma ergenlerin, duygusal zekâ ile akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlik arasındaki ilişkini belirlemeye yönelik olarak ilişkisel tarama modelindedir. Tarama modellerinin bir türü olan ilişkisel tarama modeli, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2013: 81).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın örnekleme tesadüfî küme örnekleme yöntemi ile seçilen 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Konya ili merkez ilçelerde ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 376 (% 60.54) erkek, 245 (% 39.46) kız olmak üzere toplam 621 lise öğrencisinden oluşmaktadır.

Tablo 1. Ergenlerin Cinsiyet, Yaş, Anne-Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımları

Cinsiyet	N	Yüzde
Kız	245	% 39,4
Erkek	376	% 60,5
Yaş	N	Yüzde
14	107	% 17,2
15	176	% 28,3
16	161	% 25,9
17	177	% 28,5
Anne Eğitim Durumu	N	Yüzde
İlköğretim	484	% 77,9
Lise	91	% 14,7
Üniversite	46	% 7,4
Baba Eğitim Durumu	N	Yüzde
İlköğretim	383	% 61,7
Lise	133	% 21,4
Üniversite	105	% 16,9
Toplam	621	% 100

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmanın örnekleme grubunu oluşturan ergenlerin cinsiyetlerine göre dağılımları incelendiğinde % 39.5’i kız, % 60.5’i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Ergenlerin yaş aralığı 14 ile 17 yaş arasındadır. Yaş aralığına göre dağılımları incelendiğinde % 17.2’si 14 yaşında, % 28.3’ü 15 yaşında, % 25.9’u 16 yaşında, % 28.5’i 17 yaşında olan öğrencilerden oluşmaktadır. Ergenlerin anne eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde; öğrencilerin annelerinin % 77.9’u ilköğretim, % 14.7’si lise, % 7.4’ü üniversite eğitim durumuna sahiptir. Ergenlerin baba eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde; öğrencilerin babalarının % 61.7’si ilköğretim, % 21.4’ü lise, % 16.9’u üniversite eğitim durumuna sahiptir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bar-On Duygusal Zekâ Ölçeği Çocuk ve Ergen Formu EQ-i (YV): Bar-On Duygusal

Zekâ Ölçeği-Çocuk ve Ergen Formu ölçeği Reuven Bar-On ve James D.A. Parker tarafından 2000 yılında geliştirilmiştir. Köksal (2007) tarafından, Türkçeye uyarlanan test 7-18 yaşları arasındaki çocuk ve gençlere uygulanabilen 60 maddelik bir testtir. Ölçeğin kapsam geçerliğini bulmak için “Bar-On Duygusal Zekâ Ölçeği Çocuk ve Ergen Formu”, orijinal maddeleri ve önerilen Türkçe çevirileri ile birlikte, toplam 10 uzman görüşüne sunulmuş; uzmanların kabul ettikleri ve düzelttikleri maddeler öneriler doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Maddeler beni az tanımlıyor ile beni çok tanımlıyor arasında değişen 4’lü likert tipinde değerlendirilmektedir. Ölçme aracının uygulama süresi ortalama 20-25 dakikaya ulaşmaktadır. Yapılan içsel tutarlılık çalışmasında boyutların Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları .62 ile .85 arasında bulunmuştur (Köksal, 2007: 88-95).

Çocuklar İçin Öz-Yeterlik Ölçeği (ÖYÖ): Orijinal formu Muris (2001) tarafından 14-17 yaşları arasındaki ergenlerin akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterliklerini ölçmek amacı ile geliştirilen Çocuklar İçin Öz-yeterlik Ölçeği üç alt boyuttan ve 21 maddeden oluşan beşli likert tipi (1=Hiç ve 5=Çok iyi) bir ölçektir. Ölçeğin alt boyutlarından akademik öz-yeterlik; ergenin öğrenme davranışlarını yönetme, akademik konulara hâkim olma ve akademik beklentilerini gerçekleştirme yeterliğine ilişkin algısını; diğer alt boyutu olan sosyal öz-yeterlik, ergenlerin akran ilişkileri ve girişkenlik yeteneğine ilişkin algısını; son alt boyut olan duygusal öz-yeterlik ise ergenin olumsuz duygularla başetme yeteneğine dair algısını ölçmektedir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması ergenin öz-yeterlik düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir (Telef, 2011: 130).

Ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışmaları Telef (2011) tarafından ilköğretim ve lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dilsel eşdeğerlik çalışmasında, Türkçe ve İngilizce formlar arasındaki korelasyonların ölçeğin geneli ve üç alt boyut için .91 ve .95 arasında değiştiği ($p<.01$); iki formun birbirine eşdeğer olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini ortaya koymak için yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, Türkçe formun orijinaline benzer şekilde 21 maddeden ve 3 faktörden oluştuğunu göstermiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri RMSEA=.049, NFI=.95, CFI=.96, GFI=.94 ve RMSR=.066 olarak bulunmuştur. Ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliğini sınamak üzere Genel Öz-yeterlik Ölçeği ile ilişkisine bakılmış, iki ölçekten elde edilen puanlar arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ($r=.57$, $p<.001$) tespit edilmiştir. ÖYÖ’nin güvenilirlik analizleri kapsamında hesaplanan iç tutarlılık katsayıları; ölçeğin geneli için .86, alt boyutlarından akademik öz-yeterlik için .84, sosyal öz-yeterlik için .64, duygusal öz-yeterlik için .78’dir. Test-tekrar test güvenilirlik katsayılarının ise ölçeğin bütünü ve alt ölçekler için .75 ile .89 arasında değiştiği görülmüştür (Telef, 2011: 132-144; Telef ve Karaca, 2012: 169-187). Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri, ÖYÖ’nin Türkçe

formunun psikometrik özelliklerinin ilköğretim ve lise öğrencileri için yeterli düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

2.4. Verilerin Toplanması

Veri toplama aşamasında, öncelikle araştırmada kullanılan veri toplama araçlarını geliştiren kişilerden kullanım izinleri ve Milli Eğitim Bakanlığı'ndan araştırma izni alınmıştır. Konya Meram, Selçuklu ve Karatay ilçelerinde seçkisiz olarak belirlenen okulların müdürlerine araştırmanın amacı anlatılmış ve uygulama onayının alınması için ziyaretler yapılmıştır. Okul müdürlerinin onayı alındıktan sonra, psikolojik danışma ve rehberlik servislerinin yardımıyla, gönüllülük esas alınarak Bar-On Duygusal Zekâ Ölçeği Çocuk ve Ergen Formu ve Çocuklar İçin Öz-yeterlik Ölçeği'nden oluşan uygulama seti örneklem grubunu oluşturan öğrencilere öğrencilerin kendi sınıflarında araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Öğrencilere uygulamanın başında araştırmanın konusu ve ölçme araçlarının uygulama yönergeleri açıklanmıştır. Ölçekleri samimi ve eksiksiz yanıtlamalarının doğru sonuçlara ulaşılabilmesi için önemli olduğu vurgulanmıştır.

2.5. Verilerin Çözümlemesi

Uygulama sırasında 654 öğrenciye ulaşılmış; bunlardan 33'ünde yanıtlanmamış maddeler olduğu için analiz dışı bırakılmış, toplam 621 ölçek formu analize dahil edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 18.0 programı kullanılmış olup anlamlılık düzeyi olarak .05 alınmıştır. Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Tekniği ve Basit Regresyon Analizi analizlerinden yararlanılmıştır. Bu araştırmanın bağımsız değişkenleri duygusal zekâ alt boyutları (bireyiçi, bireylerarası, uyum, stres yönetimi, genel ruh hali, olumlu etki) dir. Bağımlı değişken ise ergenlerin öz-yeterlik algıları (akademik öz-yeterlik, sosyal öz-yeterlik, duygusal öz-yeterlik) dir.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan ergenlerin Duygusal Zekâ Ölçeği ve Öz-yeterlik Ölçeği'nden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları belirlenmiş ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Duygusal Zekâ ve Öz-yeterlik Puanlarına Yönelik Betimsel Değerler

	N	En düşük	En Yüksek	X	Ss
1.Bireyiçi	621	6	25	15.52	3.58
2.Bireylerarası	621	14	48	36.72	6.03
3.Uyum	621	10	40	27.03	5.81
4.Stres Yönetimi	621	15	47	31.44	6.20
5.Genel Ruh Hali	621	20	56	42.08	6.86
6.Olumlu Etki	621	6	24	14.76	2.91
7.Akademik Öz-yeterlik	621	9	35	23.01	5.47
8.Sosyal Öz-yeterlik	621	9	35	24.11	5.20
9.Duygusal Öz-yeterlik	621	7	35	21.05	5.97

Tablo 2'ye göre katılımcıların duygusal zekâ alt boyutları puan ortalamaları bireyiçi 15.52 ss. 3.58, bireylerarası 36.72 ss. 6.03, uyum 27.03 ss. 5.81, stres yönetimi 31.44 ss. 6.20, genel ruh hali 42.08 ss. 6.86, olumlu etki 14.76 ss. 2.91'dir. Öz-yeterlik alt boyutları puan ortalamaları ise akademik öz-yeterlik 23.01 ss. 5.47, sosyal öz-yeterlik 24.11 ss. 5.20, duygusal öz-yeterlik 21.05 ss. 5.97'dir.

Ergenlerin duygusal zekâ düzeyleri ile öz-yeterlik düzeyleri arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Analizi ile incelenmiş ve ilgili bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Duygusal Zekâ ve Öz-yeterlik Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Matrisi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Bireyiçi	1								
2. Bireylerarası	.20**	1							
3. Uyum	.27**	.36**	1						
4. Stres Yönetimi	.19**	.03**	-.02	1					
5. Genel Ruh Hali	.43**	.51**	.43**	.19**	1				
6. Olumlu Etki	.31**	.30**	.43**	.05**	.45**	1			
7. Akademik Öz yeterlik	.25**	.31**	.51**	.11**	.45**	.30**	1		
8. Sosyal Öz-yeterlik	.35**	.46**	.44**	.07	.49**	.30**	.49**	1	
9. Duygusal Öz-yeterlik	.34**	.25**	.40**	.35**	.48**	.38**	.43**	.49**	1

Tablo 3'te görüldüğü gibi Akademik Öz-yeterlik ile Duygusal Zekâ alt boyutlarından bireyiçi ilişkiler arasında pozitif yönlü ($r=.25$), bireylerarası ilişkiler arasında pozitif yönlü ($r=.31$), uyumluluk becerileri arasında pozitif yönlü ($r=.51$), stres yönetimi arasında pozitif yönlü ($r=.11$), genel ruh hali arasında pozitif yönlü ($r=.45$), olumlu etki arasında pozitif yönlü ($r=.30$) anlamlı düzeyde ilişki mevcuttur ($p<.05$). Sosyal Öz-yeterlik ile Duygusal Zekâ alt boyutlarından bireyiçi ilişkiler arasında pozitif yönlü ($r=.35$) bireylerarası ilişkiler arasında pozitif yönlü ($r=.46$), uyumluluk becerileri arasında pozitif yönlü ($r=.44$), genel ruh hali arasında pozitif yönlü ($r=.49$) olumlu etki arasında pozitif yönlü ($r=.30$) anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur ($p<.05$). Ancak sosyal öz-yeterlik ile stres yönetimi arasında ($r=.073$) $p=.069>.05$ anlamlı düzeyde ilişki tespit edilememiştir. Duygusal Öz-yeterlik ile Duygusal Zekâ alt boyutlarından bireyiçi ilişkiler arasında pozitif yönlü ($r=.34$), bireylerarası ilişkiler arasında pozitif yönlü ($r=.25$), uyumluluk becerileri arasında pozitif yönlü ($r=.40$), stres yönetimi arasında pozitif yönlü ($r=.35$), genel ruh hali arasında pozitif yönlü ($r=.48$), olumlu etki arasında pozitif yönlü ($r=.38$) anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir ($p<.05$).

Tablo 4. Duygusal Zekâ Alt Boyutlarının Akademik Öz-yeterliği Yordamasına İlişkin Yapılan Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	SE	β	T	p
Sabit	1.125	1.587		.709	.478
Bireyiçi	.015	.057	.010	.262	.794
Bireylerarası	.035	.035	.038	.982	.326
Uyum	.368	.036	.391	10.072**	.000
Stres Yönetimi	.062	.030	.071	2.077*	.038
Genel Ruh Hali	.198	.036	.248	5.535**	.000
Olumlu Etki	.010	.073	.005	.140	.889

R=.58, R²=.34, F= 51.944, *p<.05, **p<.001

Tablo 4 incelendiğinde Akademik Öz-yeterliğe ilişkin Regresyon Analizi sonuçları görülmektedir. Tablo 4'te görüldüğü üzere yordayıcı değişken olarak belirtilen bütün değişkenlerin birlikte Akademik Öz-yeterlik Ölçeğini anlamlı düzeyde yordadığı (R=.58, R²=.34, F= 51.944, p<.001) ve Akademik Öz-yeterlik Ölçeğine İlişkin Toplam Varyansın yaklaşık %34'ünü açıkladığı görülmektedir. İlgili β değerleri incelendiğinde en güçlü yordayıcı değişkenin Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Uyum Ölçeğinin (β =.391) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla değişkenin Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Genel Ruh Hali Ölçeği (β =.248), Stres Yönetimi Ölçeği (β =.071) izlemektedir. Değişkenin Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Bireyiçi, Bireylerarası ve Olumlu Etki Ölçekleri ise anlamlı yordayıcılarından değildir.

Tablo 5. Duygusal Zekâ Alt Boyutlarının Sosyal Öz-yeterliği Yordamasına İlişkin Yapılan Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	SE	β	t	p
Sabit	.967	1.476		.655	.513
Bireyiçi	.221	.053	.153	4.175**	.000
Bireylerarası	.215	.033	.249	6.512**	.000
Uyum	.198	.034	.222	5.842**	.000
Stres Yönetimi	.003	.028	.003	.105	.917
Genel Ruh Hali	.157	.033	.207	4.713**	.000
Olumlu Etki	-.015	.068	-.008	-.214	.831

R=.60, R²=.37, F= 58.700, *p<.05, **p<.001

Tablo 5 incelendiğinde Sosyal Öz-yeterliğe ilişkin Regresyon Analizi sonuçları görülmektedir. Tablo 5'te görüldüğü üzere yordayıcı değişken olarak belirtilen bütün değişkenlerin birlikte Sosyal Öz-yeterlik Ölçeğini anlamlı düzeyde yordadığı (R=.60, R²=.37, F= 58.700, p<.001) ve Sosyal Öz-yeterlik Ölçeğine İlişkin Toplam Varyansın yaklaşık %37'sini açıkladığı görülmektedir. İlgili β değerleri incelendiğinde en güçlü yordayıcı değişkenin Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Bireylerarası Ölçeğinin (β =.249) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla değişkenin Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Uyum

Ölçeği ($\beta=.222$), Genel Ruh Hali Ölçeği ($\beta=.207$), Bireyiçi Ölçeği ($\beta=.153$) izlemektedir. Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Stres Yönetimi Ölçeği ve Olumlu Etki ölçekleri ise anlamlı yordayıcılardan değildir.

Tablo-6. Duygusal Zekâ Alt Boyutlarının Duygusal Öz-yeterliği Yordamasına İlişkin Yapılan Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	SE	B	t	p
Sabit	-8.295	1.69		-4.969	.000
Bireyiçi	.25	.060	.075	2.083*	.038
Bireylerarası	-.028	.037	-.028	-.749	.454
Uyum	.238	.038	.232	6.207**	.000
Stres Yönetimi	.279	.032	.290	8.815**	.000
Genel Ruh Hali	.207	.038	.238	5.502**	.000
Olumlu Etki	.306	.077	.149	3.986**	.000

R=.62, R²=.38, F= 63.548, *p<.05, **p<.001

Tablo 6 incelendiğinde Duygusal Öz-yeterliğe ilişkin Regresyon Analizi sonuçları görülmektedir. Tablo 6'da görüldüğü üzere yordayıcı değişken olarak belirtilen bütün değişkenlerin birlikte Duygusal Öz-yeterlik Ölçeğini anlamlı düzeyde yordadığı (R=.62, R²=.38, F=63.548, p<.001) ve Duygusal Öz-yeterlik Ölçeğine İlişkin Toplam Varyansın yaklaşık %38'ini açıkladığı görülmektedir. İlgili β değerleri incelendiğinde en güçlü yordayıcı değişkenin Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Stres Yönetimi Ölçeğinin ($\beta=.290$) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Genel Ruh Hali Ölçeği ($\beta=.238$), Uyum Ölçeği ($\beta=.232$), Olumlu Etki Ölçeği ($\beta=.149$) ve Bireyiçi Ölçeği ($\beta=.075$) izlemektedir. Duygusal Zekâ Ölçeği alt boyutlarından Bireylerarası ölçeği ise anlamlı yordayıcılardan değildir.

5. TARTIŞMA VE YORUM

Bu araştırmada; ergenlerin duygusal zekâ düzeylerinin akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla; öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiler test edilmiş; elde edilen bulgular ergenlerin duygusal zekâ alt boyutları ile akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlikleri arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir (Tablo 3).

Bu bulguya göre; duygusal zekâ düzeyi arttıkça ergenlerin akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlik düzeylerinde yükselme olmaktadır. Duygusal zekânın gelişimine katkıda bulunabileceği varsayılan sosyal problem çözme becerileri (Güneş ve Traş, 2013: 1107) ve sosyal destek düzeyinin (Traş ve Arslan, 2013: 1138) sosyal öz-yeterliği yordaması bulgusu da bu bulguyu desteklemektedir. Sosyal Öz-yeterlik ile Duygusal Zekâ alt boyutlarından uyumluluk becerileri arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bireyin mevcut sosyal ilişkilerini olumlu, yeterli ve sosyal girişkenliği başarılabilir olarak değerlendirmesi ona öznel iyi oluş kazandırırken, sosyal özyeterliğini düşük algılaması psikolojik olarak kötü olması arasında ilişki incelenmelidir (Özbay vd., 2012: 336).

Yetişkinlerde duygusal zekâ düzeyi ile öz-yeterlik algısı arasında pozitif ilişkiler bulunan araştırma bulgularına (Gürol, Özercan ve Yalçın, 2010: 3250; Gundlach, Martinko ve Douglas, 2003: 229-246.) rastlanmaktadır. Duygusal zekâ düzeyi düşük olan ergenlerin saldırganlık (Ümit, 2010: 4), bilgisayar oyunu bağımlılığı (Topşar, 2015: 4) gibi özelliklerinin daha yüksek olabileceği bulgusu da dolaylı olarak bu araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Öte yandan duygusal zekâ düzeyi ile yaratıcılık ve yaşam doyumu düzeyi (Akkan, 2010: 4) psikolojik sağlamlık (Ergün, 2016: 5) ise pozitif ilişki tespit edilen araştırmalar da bu bulguyu destekler niteliktedir.

Literatür incelendiğinde, araştırmadan elde edilen bu bulguyu destekleyen benzer çalışmalar (Seyis, 2011; Atalay, 2014; Şenel, 2015) olduğu görülmektedir. Seyis (2011: 59) tarafından yapılan çalışmada; ortaöğretim öğrencilerinin motivasyonları ve duygusal zekâları ile akademik başarıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, akademik başarının yordayıcıları olarak duygusal zekâ ve motivasyon bulunmuştur. Duygusal zekâ ve akademik başarı puanları kız öğrenciler lehine anlamlı düzeyde yüksek tespit edilmiştir. Sınıf düzeyi arttıkça motivasyon ve akademik başarı puanlarında düşüş olduğu belirlenmiştir. Atalay (2014: 5) tarafından yapılan çalışmada; ortaokul öğrencilerinin duygusal zekâları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amaçlanmıştır. Analiz sonucunda İyimserlik/ruh halinin düzenlenmesi ile akademik başarı arasında pozitif yönlü anlamlı bir bulunmuştur. Duyguların değerlendirilmesi ile akademik başarı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Duyguların kullanımı ile karne notu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin duygusal zekâ puanı ile cinsiyet ve yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Şenel (2015: 32) tarafından yapılan çalışmada beden eğitimi ve spor yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin sosyal destek algıları, genel öz-yeterlik inançları ve duygusal zekâ düzeylerinin değerlendirilmiştir. Duygusal zekânın alt boyutları (duygusal değerlendirme, pozitif duygusal yönetim, empatik duyarlılık, duyguların olumlu kullanımı) ile genel öz-yeterlik inancı arasında pozitif korelasyon tespit edilmiştir. İşeri (2016: 63) tarafından yapılan çalışmada; lise öğrencilerinin duygusal zekâ ve sosyal duygusal öğrenme yapılarının birbiriyle ilişkili oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgularına göre sosyal öz-yeterliği yüksek olarak algılamak ergen için karşılaşılan problemlerinin çözümünde ısrarcı olmasına, kendine güven duymasına ve başarılı sonuçlar almasına yardım ettiği düşünülmektedir (Aydın, 2010: 79).

Araştırmanın temel amacı çerçevesinde; duygusal zekâ düzeyinin yordayıcılık gücünün belirlenmesi için yapılan aşamalı regresyon analizi sonuçları ise; yukardaki bulguyu destekleyecek şekilde duygusal zekâ düzeyinin ergenlerin akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlik düzeyleri üzerinde anlamlı bir yordayıcılık gücünün olduğunu göstermektedir (Tablo 3 ve Tablo 4). Araştırmadan elde edilen bulgu, ergenlik dönemindeki bireylerin akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlikleri üzerinde duygusal zekâ alt boyutlarının tamamının güçlü bir etkiye sahip olduğunu düşündürmektedir. Nitekim ergenlerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin yordayıcısı olarak duygusal zekâ ve öz-yeterlik (Adeyemo ve Adeleye, 2008) yer almaktadır. Aynı zamanda yetişkinlerde duygusal zekâ, öz-yeterlik inançlarını yordayan (Hashemi ve Ghanizadeh, 2011: 10; Sarkhosh ve Rezaee, 2014: 98) değişkenlerdendir

Bandura'ya (2001: 1-26) göre, öz-yeterlik, kişiye sorumlulukları yerine getirmesine yardımcı olabilecek bir sosyo-bilişsel faktördür. Öz-yeterlik akademik başarıyı da öngörür (Yazıcı, Seyis ve Altun, 2011: 2322). Buna ek olarak, başarılı öğrenciler duygusal zekâ bileşenleri arasında daha yüksek puanlar elde etmiştir (Zeidner, Shani-Zinovich, Matthews, Richard ve Roberts, 2005: 385). Böylece, yüksek akademik başarıya sahip öğrencilerin, her iki değişken de akademik başarıyı etkileyen faktörler olduğundan, duygusal zekâ ve öz-yeterlik değişkenlerinde akademik başarısı düşük olanlardan daha yüksek puanlar aldığı söylenebilir. Dolayısıyla duygusal zekâ, yüksek akademik başarıya sahip öğrencilerin öz-yeterliklerinin yordayıcısı olmasının nedeni olabilir (Gharetepeh, Safari, Pashaei, Razaee ve Kajbaf, 2015: 54).

6. ÖNERİLER

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre; duygusal zekâ ile öz-yeterliğin birbirleri ile ilişkili kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Her iki kavram da geliştirilebilir ve birbirlerini olumlu şekilde etkileyebilirler. Bu sebeple; duygusal zekâ düzeyinin ergenlerin öz-yeterlik algıları üzerindeki olumlu sonuçlarına dair farkındalığın artırılması amacıyla psiko-eğitim programları hazırlanmalı ve bu programlar yaygınlaştırılmalıdır. Yaptığımız araştırma Konya ilinin farklı liselerinde öğrenim görmekte olan ergenler ile sınırlı olup; bundan sonra yapılacak çalışmalarda, duygusal zekâ ve öz-yeterlik arasındaki ilişki eğitim kurumlarının farklı düzeylerinde öğrenim gören daha geniş bir öğrenci örnekleme ile algılanan gelir düzeyi, ebeveyn tutumları, kardeş sayısı vb. farklı demografik değişkenlerle incelenebilir. Duygusal zekânın akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlik ile ilişkisini daha derinlemesine inceleyebilmek amacıyla nitel araştırma desenine uygun çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. T. (2001). *Duygusal Zekâ Yeteneklerinin Göreve Yönelik ve İnsana Yönelik Liderlik Davranışları İle İlişkisi: Banka Şube Müdürleri Üzerine Bir Alan Araştırması*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adeyemo, D. A., & Adeleye, A. T. (2008). Emotional Intelligence, Religiosity And Self-Efficacy As Predictors Of Psychological Well-Being Among Secondary School Adolescents In Ogbomoso, Nigeria. *Europe's Journal Of Psychology*, Vol 4, No 1. Retrieved from: <http://www.ejop.psychopen.eu/article/view/423/html>.
- Akkan, E. (2010). *Orta Öğretimdeki Üstün Yetenekli Öğrencilerin Duygusal Zekâ Ve Yaratıcılık Düzeylerinin Yaşam Doyumlarını Yordama Gücü*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anlıak, Ş., & Dinçer, Ç. (2005). "Okul Öncesi Dönemde Kişiler Arası Bilişsel Problem Çözme Becerilerinin Geliştirilmesi" Eğitim Araştırmaları, Sayı: 20, ss.122-134.
- Arslan, B. E., Kaynak, K., Pınarcık, Ö., & Arslan, E. (2013). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Duygusal Zekâları Ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 35-42.
- Atalay, B. (2014). *Ortaokul Öğrencilerinin Duygusal Zekâları İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Aydın, F. (2010). *Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Akademik Güdülenme, Öz-yeterlik ve Sınav Kaygısı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward A Unifying Theory Of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84,191-215.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. V. S. (Der.) içinde, *Encyclopedia of Human Behavior* (s. 4, 71-81). New York: Academic Press.
- Bandura, A. (1981). Self-Referent Thought: A Developmental Analysis of Self-Efficacy. In J. H. Flavell, & L. Ross (Eds.), *Social Cognitive Development: Frontiers and Possible Futures* (pp. 200-239). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bandura, A. (2000). Cultivate Self Efficacy For Personal And Organizational Effectiveness. E. Locke (Ed.) içinde, *Handbook Of Principles Of Organization Behavior* (S. 120-135). Oxford: Blackwell.
- Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory: An Agentive Perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26.
- Bar-On, R. (2006). The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, suppl., 13-25.
- Buckley, M., Storino, M., & Saarni, C. (2003). Promoting Emotional Competence in Children and Adolescents: Implications for School Psychologists. *School Psychology Quarterly*, 18(2),177-191.
- Caprara, G., Barbaranelli, C., Cervone, D., & Pastorelli, C. (2004). Contribution Of Self-Efficacy Beliefs To Psychosocial Outcomes In Adolescence: Predicting Beyond Global Dispositional Tendencies. *Personality and Individual Differences*, 37,751-763.
- Deniz, M. & Avşaroğlu, S. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Yeteneklerinin Karar Vermede Özsayı ve Karar Verme Stillerini Açıklama Düzeyinin İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 121-138.
- Deniz, M. E., Işık, E., & Özer, E. (2013). Duygusal Zekâ Özelliği Ölçeği-Kısa Formu: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Eğitim ve Bilim Cilt 38, Sayı 169*, 407-419.
- Deniz, M. E., Traş, Z., & Aydoğan, D. (2009). Akademik Erteleme ve Denetim Odağının Duygusal Zekâ Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice*, 9 (2), Bahar, 607-632.
- Doğan, S., & Demiral, Ö. (2007). Kurumların Başarısında Duygusal Zekânın Rolü ve Önemi. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 209-230.
- Durak, İ. (2018). Girişimcilik Niyeti ile Duygusal Zekâ ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7(1), 281-297.
- Eli, İ. (2007). *Özdüzenleme Eğitimi, Fen Başarısı ve Öz-yeterlik*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ergün, O. (2016). *Ergenlerde Duygusal Zekâ Özellikleri İle Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gençoğlu, C., & Yılmaz, M. (2013). Duygusal Farkındalık Eğitim Programının Duygu Kontrol Düzeyine Etkisi. *International Journal of Social Science*, 961-980.
- Gharetepeh, A., Safari, Y., Pashaei, T., Razaeei, M., & Kajbaf, M. B. (2015). Emotional Intelligence As A Predictor Of Self-Efficacy Among Students With Different Levels Of Academic Achievement At Kermanshah University Of Medical Sciences. *Journal of Advances in Medical Education & Professionalism*, Apr; 3(2): 50-55.
- Gist, M. E., & Mitchell, T. (1992). Self-Efficacy: A Theoretical Analysis Of Its Determinants And Malleability. *Academy of Management Review*, 17(2),183-211.

- Goleman, D. (2013). *Duygusal Zekâ EQ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?* İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gundlach, M. J., Martinko, M. J., & Douglas, S. C. (2003). Emotional Intelligence, Causal Reasoning and the Self-Efficacy Developmental Process. *The International Journal of Organizational Analysis*, Vol. 11 No.3 229-246.
- Güneş, F. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Problem Çözme Düzeylerinin ve Sosyal Yetkinlik Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Güneş, F., & Traş, Z. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Problem Çözme Düzeylerinin Sosyal Yetkinlik Açısından İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 7, p. 1099-1108.
- Gürol, A., Özeran, M., & Yalçın, H. (2010). A Comparative Analysis of Pre-Service Teachers' Perceptions of Self-Efficacy and Emotional Intelligence. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 3246-3251.
- Hashemi, M. R., & Ghanizadeh, A. (2011). Emotional Intelligence and Self-Efficacy: A Case of Iranian EFL University Students. *International Journal of Linguistics*, Vol. 3, No. 1: 1-16.
- İşeri, İ. (2016). *Lise Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Düzeyleri İle Sosyal Duygusal Öğrenme Becerileri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kirk, B. A., Schutte, N. S., & Hine, D. W. (2008). Development and Preliminary Validation of an Emotional Self-efficacy Scale. *Personality and Individual Difference*, 45(5), 432-436. doi:10.1016/j.paid.2008.06.010.
- Köksal, A. (2007). *Üstün Zekâlı Çocuklarda Duygusal Zekâyı Geliştirmeye Dönük Program Geliştirme Çalışması*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mayer, J. D., Dipaolo, M., & Salovey, P. (1990). Perceiving Affective Content in Ambiguous Visual Stimuli: A Component of Emotional Intelligence. *Journal of Personality Assessment*, 772-781.
- Mayer, J. D., & Gaschke, Y. N. (1988). The Experience And Meta-Experience of Mood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(1), 102-111.
- Meyerhof, K. (2007). "Emotional Intelligence". *Pediatrics for Parents*, Vol.23 n:5, pg.8.
- Millburg, S. (2009). *The Effects of Environmental Risk Factor On At Risk Urban High School Students, Academic Self-efficacy*. University of Cincinnati Education: Urban Educational Leadership.
- Muris, P. (2002). Relationships between Self-Efficacy and Symptoms of Anxiety Disorders and Depression in a Normal Adolescent Sample. *Personality and Individual Differences*, 32, 337-348.
- Öncü, H. (2012). Akademik Özyeterlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 183-206.
- Özbay, Y., Palancı, M., Kandemir, M., & Çakır, O. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşlarının Duygusal Düzenleme, Mizah, Sosyal Özyeterlik ve Başa çıkma Davranışları İle Yordanması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 325-345.
- Pajares, F. (1996). Self-Efficacy Beliefs In Academic Settings. *Review of Educational Research*, 66(4), 543-578.
- Pastorelli, C., Barbaranelli, C., Rola, J., Rozsa, S., Bandura, A., & Caprara, G. V. (2001). Structure of Children's Perceived Self-Efficacy: A Cross-national Study. *European Journal of Psychological Assessment*, 17, 87-97.
- Petrides, K. V., Sangareasu, Y., Furnham, A., & Fredrickson, N. (2006). Trait emotional intelligence and children's peer relations at school. *Social Development*, 15(3), 537-547.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. Imagination, Cognition, and Personality. 185-211.
- Santrock, J. (2012). *Ergenlik* (14. Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
- Sarkhosh, M., & Rezaee, A. (2014). How Does University Teachers' Emotional Intelligence Relate To Their Self-Efficacy Beliefs? *Porta Linguarum*, 21, 85-100.
- Schunk, D. H. (1991). Self-Efficacy and Academic Motivation. *Educational Psychologist*, 26, 207-231.
- Senemoğlu, N. (2007). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gönül Yayıncılık.
- Seyis, S. (2011). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Motivasyonları ve Duygusal Zekâları İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şenel, E. (2015). *Beden Eğitimi Ve Spor Yüksekokulunda Öğrenim Gören Öğrencilerin Sosyal Destek Algıları, Genel Öz Yeterlik İnançları Ve Duygusal Zekâ Düzeylerinin Değerlendirilmesi*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Telef, B. B. (2011). *Öz-Yeterlikleri Farklı Ergenlerin Psikolojik Semptomlarının İncelenmesi*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Telef, B. B., & Karaca, R. (2012). Çocuklar İçin Öz- Yeterlik Ölçeği; Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 169-187.
- Topşar, A. (2015). *Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinde Duygusal Zekâ İle Bilgisayar Oyun Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Traş, Z., & Arslan, E. (2013). Ergenlerde Sosyal Yetkinliğin, Algılanan Sosyal Destek Açısından İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 12(4), 1133-1140.
- Tuğrul, C. (1999). Duygusal Zekâ. *Klinik Psikiyatri*, 12-20.
- Uyar Kurt, A. (2016). *Ebeveyn Kaybının Duygusal Zekâ Ve Problem Çözme Becerisi Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ümit, N. (2010). *Ergenlerin Duygusal Zekâları Ve Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Üredi, L., & Kösece Loğoğlu, P. (2016). Ortaokul Öğrencilerinin Duygusal Zekâ ve Akademik Öz-yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Adana İli Örneği). *IIIrd International Eurasian Educational Research Congress Bildiri Kitabı* (s. 286-290). Muğla: Anı Yayıncılık.
- Vuran (2007). Sosyal Yeterliklerin Geliştirilmesi. S. Eripek (Ed.), *İlköğretimde Kaynaştırma İçinde* (ss.221-242). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Willemsse, M. (2008). *Exporing the Relationship Betwen Self-Efficacy and Aggression in a Group of Adolescents in The Peri-Urban Town of Worcester*. University of Stellenbosch: Unpublish Master of Art Thesis.
- Yazıcı, H., Seyis, S., & Altun, F. (2011). Emotional İntelligence and Self-efficacy Beliefs as Predictors of Academic Achievement Among High School Students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15; 2319-2323.
- Yeşilyaprak, B. (2001). Duygusal Zekâ ve Eğitim Açısından Doğurguları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Yıl:7, Sayı: 25*, 139-146.
- Zeidner, M., Shani-Zinovich, I., Matthews, G., Richard, D., & Roberts, R. (2005). Assessing Emotional Intelligence in Gifted High School Student: Outcomes Depend On The Measure. *Intelligence*, 33(4):369-391.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Akman, Ç. (2019). “Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatına (UCLG-MEWA) Üyelikler Üzerinden Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1221-1242
Geliş Tarihi / Received Date: 25.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 02.11.2018

Araştırma Makalesi

DÜNYA BİRLEŞMİŞ KENTLER VE YEREL YÖNETİMLER, ORTA DOĞU VE BATI ASYA TEŞKİLATINA (UCLG-MEWA) ÜYELİKLER ÜZERİNDEN BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem AKMAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ciğdemakman@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1936-6884

Öz

Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere birçok yerel yönetim biriminin uluslararası işbirlikleri içerisinde daha fazla yer aldığı görülmektedir. Yerel yönetimlerin üye oldukları uluslararası kuruluşlar farklı ülkelerin yerel yönetim birimlerinin bir araya gelmeleri sonucunda kurulmaktadır. Uluslararası kuruluşların çalışma alanları, karar ve yürütme organları ve işleyiş biçimleri birbirinden farklı olabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de yerel yönetimlerin en fazla üye oldukları Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatı (UCLG-MEWA)’nın irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda UCLG-MEWA Ana Tüzüğü’nde yer alan vizyon, misyon, amaçlar, teşkilat yapısı ve üyelik ile ilgili ortaya koyduğu ifadeler ve çalışmaları esas alınmıştır. Çalışmada öncelikle UCLG-MEWA hakkında ayrıntılı bilgiye ve Türkiye’de bu kuruluşa üye olan yerel yönetim birimlerinin sayısına, illere ve yerel yönetim birimi türlerine göre dağılımına yer verilmiştir. Sonrasında ise, teşkilata üye olan tüm yerel yönetim birimlerine ulaşılarak nicel araştırma anket yöntemiyle uygulanmıştır. Elde edilen veriler cronbach alpha, frekans, faktör ve regresyon analizine tabi tutulmuştur. Sonuçlar katılımcılara yöneltilen ifadeler bağlamında UCLG-MEWA’nın işlevsel olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatı, Uluslararası Kuruluş, Belediye.

A STUDY ON THE MEMBERSHIP OF TURKEY IN THE UNITED CITIES AND LOCAL GOVERNMENTS MIDDLE EAST AND WEST ASIA SECTION (UCLG-MEWA)

Abstract

It has been seen that many local government units, mainly the metropolitan municipalities take much more place in international cooperation after 2000’s in Turkey. The international organizations of which the local governments are the members are established by gathering different local government units together. The domains, decision making and executive bodies and the ways of operating of the international organizations can be different from one another. The aim of this study is to examine the United Cities and Local Governments Middle East and West Asia Section (UCLG-MEWA) where the Turkish local governments are highly being the members. Accordingly, the vision, mission, objectives, organizational structure included in the UCLG-MEWA Bylaw and the statements and the works regarding the membership were taken as the basis of this study. First of all, detailed information about UCLG-MEWA, the number of local governments being a member of this organization in Turkey, distribution according to the provinces and local government units were presented in the study. Afterwards, a quantitative

survey method was performed by accessing all member local governments of the organization. The obtained data were examined by Cronbach alpha, frequency, factor and regression analyses. The results have revealed that the UCLG-MEWA is functional in terms of the statements directed to the participants.

Keywords: United Cities and Local Governments, Middle East and West Asia Section, International Organization, Municipality.

1. GİRİŞ

Yerel yönetimler, artan ve çeşitlenen vatandaş taleplerini ve ihtiyaçlarını tek başlarına karşılamakta güçlük yaşamaya başlamıştır. Bu nedenle yerel yönetimlerin çeşitli gereksinimleri doğrultusunda ve farklı amaçlarla kurulmuş uluslararası kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Küreselleşme süreciyle birlikte de uluslararası kuruluşların etki alanlarının giderek genişlediği görülmektedir.

Uluslararası kuruluşların özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktıkları görülmektedir. Bunun sebebinin kardeş şehirlerin ortaya çıkışı ile aynı olduğu görülmektedir. Bu ortaklıklar siyasi ve ekonomik alanda devletlerin karşılaştığı sorunların çözülmesi, ülkeler arasında uzlaşma ve barış sağlamak amacıyla yapılmıştır. Küreselleşme süreciyle birlikte de uluslararası kuruluşların etki alanlarının giderek genişlediği görülmektedir. Uluslararası kuruluşlar zaman içerisinde önemli birer uluslararası aktör olarak uluslararası sistemde yer almaktadırlar.

Küreselleşme süreci ile yerel yönetimlerin uluslararası alandaki gücü artmaktadır. Farklı ülkelerin yerel yönetim birimleri uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla bu gücü kullanabilmektedirler. Bu durum ulus devletin aşınmasına neden olacağı için uluslararası kuruluşlar ile ilişkilerin sağlıklı şekilde yapılandırılması ve sürdürülmesi gerekmektedir.

Türkiye'deki yerel yönetim birimlerinin de birçok uluslararası kuruluşta üyelikleri bulunmaktadır. Türkiye'nin 88 uluslararası kuruluşta toplamda 251 üyeliği bulunmaktadır (Akman, 2017: 504). Türkiye'deki yerel yönetim birimlerinin en fazla üye oldukları uluslararası kuruluş ise Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatı (UCLG-MEWA)'dır. Bu teşkilat dünya çapında örgütlenmiş ve oldukça geniş bir çalışma alanına sahip uluslararası bir kuruluştur. Ayrıca teşkilatın merkezi Türkiye'de bulunmaktadır.

UCLG-MEWA 2004 yılında kurulan faaliyetlerini hiçbir siyasi ve dini görüşün etkisi altında kalmadan yürüten ve kâr amacı gütmeyen uluslararası bir kuruluştur (UCLG-MEWA Ana Tüzüğü, 1. Madde). UCLG-MEWA yerel yönetimlerin halka en yakın birimler olduğunun altını çizerek dünyada yaşanan değişimin ve dönüşümün yerel yönetimleri yeniden biçimlendirdiğini savunmaktadır. Bu nedenle de özerk yerel yönetimler oluşturulabilmesi için çalışmalar yürütmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın temel amacı UCLG-MEWA'nın vizyonu, misyonu, çalışma alanları, amaçları, teşkilat yapısı ve üyelikler ilgili bir inceleme yaptıktan sonra Türkiye'de

UCLG-MEWA'ya üyeliği bulunan yerel yönetim birimlerinin başkanlarının ya da ilgili bölüm temsilcilerinin UCLG-MEWA hakkındaki düşüncelerini değerlendirmektir. İlgili yöneticilerin değerlendirmeleri anket yöntemiyle ölçülmüş olup SPSS 23 programıyla analiz edilmiştir.

2. ULUSLARARASI KURULUŞLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ

Uluslararası kuruluş kavramı giderek artan bir biçimde uluslararası yaşamın önemli bir olgusu haline gelmiştir (Simmons ve Martin, 2002: 192). Uluslararası kuruluşlar dar anlamda, uluslararası düzeyde faaliyette bulunan, birden çok devleti ilgilendiren ve devlet niteliği taşımayan (Karluk, 2007: 26) ya da devletler arasındaki işbirliğini ve dayanışmayı sağlayan yapılar şeklinde ifade edilebilir (Çam, 2000: 279). Geniş anlamda ise, *“aralarında formel bir anlaşma olsun ya da olmasın, özel ya da genel bir amaç ya da amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş, gözlemlenebilir bir sürekliliğe sahip ve aralarında tespit edilebilir belli ilkeler çerçevesinde hareket eden, en az üç ulus ya da devletten üyeye sahip ve faaliyetlerini de birden çok devlet üzerinde yürüten kurumsal yapılar”* olarak tanımlanabilir (Çalış, 2006: 5).

Uluslararası kuruluşların ortaya çıkmasında dinsel, ekonomik, siyasal ve toplumsal nedenler yanında ideolojik ve kişisel nedenler etkin bir rol oynamıştır. İlk örgütlenmeler Hristiyan ülkelerin liderleri arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmak ve Avrupa'da barışı kalıcı hale getirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak, 19. yüzyıl öncesinde uluslararası işbirliği ve örgütlenme idealist düşünürlerin bir hayali olarak kalmıştır (Çalış, 2006: 21-24). Uluslararası kuruluşlar ilk kez Napolyon Savaşları'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden Viyana Kongresi bunlardan bir tanesidir. 1914 yılında 49 uluslararası kuruluş bulunurken, 1929 yılında 83'e ulaşmıştır (Heywood, 2013: 512). Bu dönemdeki uygulamalara konferans sistemi ya da kongre sistemi adı verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası kuruluşlar konusundaki en önemli gelişme Milletler Cemiyeti'nin kuruluşudur. 1945 yılında ise Birleşmiş Milletler kurulmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren küreselleşme olgusu her şeyi etkilediği gibi ulusları ve devletleri etkileyerek uluslararası kuruluşların sayılarını da hızlı bir şekilde artırmıştır (Çalış, 2006: 21-27; Karluk, 2007: 45). 1960 yılında 160 ve 1972 yılında ise 280 adet uluslararası kuruluş bulunmaktadır. 1980'li yıllarda uluslararası kuruluşların sayısı 378'e ulaşmıştır (Çağırın, 2013: 64; Heywood, 2013: 512). 2018 yılı itibariyle 300'den fazla ülke ve bölgeden 37.500 aktif olmak üzere yaklaşık 75.500 uluslararası kuruluş (uluslararası sivil toplum kuruluşları dâhil) bulunmaktadır (Union of International Associations, 2018).¹

Uluslararası kuruluşlara ilişkin kuramsal yaklaşımlar ele alındığında, uluslararası

¹ Uluslararası Kuruluşlar Birliği'ne göre, her yıl yaklaşık 1200 yeni kuruluş eklenmektedir.

ilişkiler disiplini içindeki çeşitli kuramlar dikkate alınarak açıklandığı görülmektedir. Uluslararası kuruluşlara ilişkin kuramsal yaklaşımlar genel olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. İlki, uluslararası kuruluşları kendine özgü bir inceleme alanı olarak görmeyen yaklaşımlardır. Realizm ve Marksizm ile bunların çağdaş yorumları bu şekildedir. Bu tür kuruluşlar devletlerin uzantısı olarak görülmekte ve bağımsız olarak değerlendirilmemektedir. İkincisi ise, uluslararası kuruluşları kendine özgü bir inceleme alanı olarak gören yaklaşımlardır. Fonksiyonalizm, liberalizm ve konstrüktivizm ile bunların çeşitli yorumları bu şekildedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik, siyasal, sosyal veya diğer aktörler birlikte çalışırlar. Bu aktörlerden biri olan uluslararası kuruluşlar, devletlerin uzantısı bir görünüm taşıyan kendilerine özgü kurumsal kimliğe sahip yapılardır. Bu sınıflandırma çeşitli kuramsal yaklaşımların konuya hangi açıdan baktıkları ortaya koymakta ve uluslararası kuruluşların bugünkü dünya politikası içindeki konumunu göstermektedir (Ateş, 2012: 73-91).

Uluslararası kuruluşların tarihsel gelişimi dikkate alınarak, sanayi devriminden sonra gelişen ve küreselleşme kavramıyla da ön plana çıkarak sayıları artan kuruluşlar şeklinde açıklanabilir. Uluslararası kuruluşlar, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, savunma ve güvenlik ihtiyaçları gibi nedenlerle işlevleri bakımından geçmişle kıyaslanamayacak bir seviyeye ulaşmışlardır (Türköne, 2009: 680). Uluslararası kuruluşların işlevleri şu şekilde sıralanabilir (Baharçipek, 2007: 239-240):

- Ülkelerin ortak sorunlarının nitelik ve nicelik olarak büyük artış yaşadığı düşünüldüğünde, bu sorunların üstesinden gelebilme çoğu zaman devletlerin çabası ile mümkün olmamaktadır. Bu nedenle uluslararası kuruluşların devreye girmesi gerekmektedir.

- Devletler bağımsız aktörler oldukları için, çıkarları farklılaşmakta ve izledikleri dış politikalar çoğu zaman birbiriyle çelişmektedir. Uluslararası kuruluşlar ise çelişen dış politikaların uyumlu olmasında önemli bir rol oynamaktadırlar.

- Kalkınma ve gelişme gibi hususlarda devletlerin tek başlarına elde edemeyecekleri bazı fırsatları devletlere vermektedirler.

- Devletler arasındaki iş birliğini geliştirmekte ve bağımlı hâle getirmektedirler.

- Uluslararası kuruluşların yarattığı güven ortamı devletler arasında ortaya çıkabilecek sorunları azaltmakta ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamaktadır.

- Uluslararası kuruluşlar sadece devletler arasında değil, toplumlar arasında da her alanda daha sıkı ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadırlar.

- Uluslararası kuruluşlar dünyada yoksullukla mücadele ve sosyal yardımlaşma gibi konularda önemli bir işlev yerine getirmektedirler.

- Uluslararası hukukun gelişmesine önemli bir katkı sağlamaktadırlar.

Uluslararası kuruluşların işlevleri göz önüne alındığında dünya politikasında önemli bir aktör haline geldiği ve uluslararası ilişkileri olumlu yönde etkilediği söylenebilir (Çalış, 2006: 27). Uluslararası kuruluşlar devlet tekeline yıkarak uluslararası alanın yeni bir aktörü olmuştur. Bu yeni düzen içerisinde uluslararası kuruluşlar uluslararası ilişkilerin yatay ve âdem-i merkezî yapısından meydana gelen boşlukları doldurmakta ve ilişkilerin daha sistematik bir biçimde oluşmasına katkı sağlamaktadır (Çağırın, 2013: 13-14). Ancak uluslararası ilişkileri olumsuz yönde de etkileyebilmektedir. Uluslararası kuruluşlar bazen güçlü olan devletlerin çıkarlarına daha çok hizmet edebilmektedirler. Bu durum uluslararası kuruluşların olumsuz yönünü göstermektedir. Uluslararası kuruluşların ortaya çıkış şekli ve güçlü devletlerin bu kuruluşlar üzerindeki etkileri bu kuruluşların faaliyetlerinde adil davranmalarına neden olmaktadır (Baharçipek, 2007: 40).

Uluslararası kuruluşlar ile ilgili yapılan pek çok çalışmada da uluslararası kuruluşlar hakkındaki mevcut tartışmaların çoğunun, kararların meşruiyeti ve etkililiği ile ilgili olduğu görülmektedir. Zengin ve güçlü olan ülkelerin lehine kararlar verildiği dikkat çekmektedir (Gabriela, 2013: 312). Bu doğrultuda uluslararası kuruluşlar, “*devletler sisteminin güç politikasının üstünde durma ve hatta ona kendi düzenini empoze etme yeteneğine sahip tarafsız hakemler olarak*” çalışmalıdırlar (Heywood, 2013: 514). Çünkü uluslararası kuruluşlar ile ilgili farklı görüşler olmasına rağmen çevre sorunları, yatırımlar, sağlık, uluslararası finans, sanayileşme, krizler vb. ticaret ve ticaret dışı konularla başa çıkabilmek için uluslararası işbirliğinin gerekli olduğu konusunda fikir birliği söz konusudur (Gabriela, 2013: 313).

Anlaşılaacağı üzere, uluslararası kuruluşlar her yere etki eden dinamik bir konu ve olgu olarak ortaya çıkmakta (Çalış, 2006: 28-29), bu durum da son yıllarda yerel, bölgesel ve küresel ölçekli pek çok yerel yönetim birliği kurulmasını sağlamaktadır (Akdoğan, 2007: 76). Bu gelişmeler neticesinde Türkiye’deki yerel yönetim birimlerinin üyesi olduğu 88 uluslararası kuruluş olduğu görülmektedir. Uluslararası kuruluşlar; konsey, komite, ağ, birlik, teşkilat, konferans, program, merkez, kongre, fon, dernek, forum, platform ve organizasyon gibi farklı şekillerde isimlendirilmektedir (Akman, 2017: 501).

3. DÜNYA BİRLEŞMİŞ KENTLER VE YEREL YÖNETİMLER, ORTA DOĞU VE BATI ASYA TEŞKİLATI

Türkiye’deki yerel yönetim birimlerinin en fazla üye oldukları Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatı’nı öğrenebilmek için öncelikle UCLG’yi tanımak gerekmektedir. UCLG’nin temelleri 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen HABITAT II toplantısında atılmıştır. 1913 yılında kurulan Dünya Yerel

Yönetimler Birliği (IULA) ve 1957 yılında kurulan Birleşmiş Kentler Teşkilatının (UTO) birleşmesi ile 2004 yılında Paris'te kurulmuştur. Daha sonra Metropol Kentler Birliği (METROPOLIS) de teşkilata katılmıştır. Teşkilatın adının kurucu birliklerin adlarının birleşmesinden oluşması nedeniyle oldukça uzundur. Bu durum bazı eleştirilere neden olsa da köklü bir geçmişe sahip olmalarından dolayı bu adı kullanmaktadırlar. 1913 yılı ise bu hareketin başlangıcı olarak görülmektedir (İkizer, 2017: 126-127).

Merkezi İspanya'nın Barselona kentinde olan UCLG, İspanyol kanunlarına göre faaliyet yürüten ve kâr amacı olmayan uluslararası bir dernektir. 150 ülkeden 1.000'in üzerinde belediye ve 240.000'den fazla yerel yönetim birimlerini temsil eden 155 belediye birliği teşkilatın doğrudan üyesidir. Buradan hareketle UCLG'nın dünyadaki yerel yönetimleri temsil eden bir teşkilat olduğu söylenebilir. Yine pek çok belediye birliğinin ve bu birliklerin üye olduğu bölgesel ve küresel teşkilatların da UCLG'ya üye olması *ağların ağı* şeklinde tasvir edilmesine neden olmaktadır (İkizer, 2017: 127). Dünyada böylesine yaygın olan teşkilatın temel amacı da *“demokratik yerel yönetimin birleşik sesi ve dünya ölçeğinde savunucusu olmak ve yerel yönetimler ve uluslararası topluluk ile işbirliği içinde, değerlerini, amaçlarını ve çıkarlarını korumak”* şeklindedir (UCLG, 2017).

UCLG ağı; 7 bölge teşkilatı, 1 metropoliten teşkilat ve 1 bölgesel yönetim teşkilatından oluşan merkezi olmayan bir yapıdır (7+2). Bunlar; Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Afrika Bölge Teşkilatı (UCLG-Africa), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Asya-Pasifik Bölge Teşkilatı (UCLG-ASPAC), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Avrasya Bölge Teşkilatı (UCLG-Eurasia), Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı (UCLG-MEWA), Latin Amerika Şehirleri, Belediyeleri ve Yerel Yönetim Birlikleri Federasyonu (CORDIAL), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Kuzey Amerika Bölge Teşkilatı (UCLG-Noram), Dünya Büyük Metropol Birliği (Metropolis) ve Bölgesel Yönetimler (UCLG Regions). Görüldüğü üzere ilk yedi teşkilat coğrafi esasa göre oluşturulmuştur. Teşkilatlar, kendi politikalarını belirler ve kendi coğrafi bölgelerinde kurumsal destek sağlayarak çalışırlar. Ayrıca, UCLG tarafından kararlaştırılan politikaları ve faaliyetleri yürütmeye önemli bir rol üstlenirler (UCLG, 2017).

2016-2019 yılları arasında UCLG başkanlığını Güney Afrika Yerel Yönetimler Birliği Başkanı (SALGA) Mpho Parks Tau yürütmektedir. Daha önce bu görevi eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş iki kez yapmıştır. Daha önce de eşbaşkanlık görevini yürütmüştür.² Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Tahir Akyürek de kısa bir süre

² UCLG eşbaşkanlık sistemini uygulayan bir teşkilattir ve şu anda da altı adet eşbaşkan bulunmaktadır.

önceye kadar eşbaşkanlar arasında yer almaktaydı (UCLG, 2017).³ Türkiye uzun yıllardır bu teşkilatta önemli bir yere sahiptir.

1987 yılında kurulan Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu Bölge Teşkilatı (IULA-EMME), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı adını alarak 2004 yılında UCLG'nin bölge teşkilatlarından biri olmuştur. UCLG-MEWA; Afganistan, Bahreyn, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen ülkelerini kapsamaktadır. Ayrıca, UCLG-MEWA'nın çalışma ilkelerini benimseyen diğer ülkeleri de kapsamaktadır (UCLG-MEWA Ana Tüzüğü).

UCLG-MEWA'nın 2018 yılı itibarıyla toplam 130 üyesi bulunmaktadır. Afganistan'ın 1, Bahreyn'in 1, Filistin'in 24, Irak'ın 4, İran'ın 6, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 5, Lübnan'ın 3, Pakistan'ın 4, Ürdün'ün 2, Yemen'in 2 ve Türkiye'nin ise 78 üyeliği bulunmaktadır. Buradan hareketle UCLG-MEWA teşkilatı içerisinde %60'lık bir oran ile Türkiye'nin en fazla üyeliğe sahip olduğu, dolayısıyla da en etkin ülke olduğu söylenebilir. Teşkilata üye olan "*Ulusal-Uluslararası Dernek, Birlik ve Kuruluşlar*" kısmında ise 11 adet üye yer almaktadır. Bunlar; Gazze Belediyeler Birliği, Filistin Yerel Yönetimler Birliği (APLA), Irak Yerel Yönetim (ILGA), Asya Belediye Başkanları Forumu (AMF), Kıbrıs Yerel Yönetimler Birliği (KTBB), Iqleemel Tufah Belediyeler Birliği, Türkiye Belediyeler Birliği (TBB), Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB), Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ve Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD)'dir. Bu üyelerden 5'i Türkiye'den, 6 tanesi ise diğer ülkelerdendir. Kentsel Gelişme Küresel Fonu (Fransa), Arap Kentler Teşkilatı (Kuveyt), İslam Başkentleri ve Kentleri Teşkilatı (Suudi Arabistan) ve Arap Kentsel Gelişme Enstitüsü (Suudi Arabistan) ise gözlemci statüsündeki üyeler arasında yer almaktadır (UCLG-MEWA, 2017).

UCLG-MEWA'ya üye olan ülkeler göz önüne alındığında pek çoğunda demokratik olmayan bir yönetim anlayışı benimsendiği görülmektedir. Bu anlayış doğrultusunda merkezi yönetimlerden yerel yönetimlere yetki ve kaynak devredilmesini amaç edinen teşkilata üye olmak konusunda çekince yaşanmaktadır. Bu nedenle, UCLG-MEWA'ya üye olanların büyük çoğunluğu Türkiye'deki yerel yönetim birimlerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda Türkiye dışındaki üyelerin pek çoğu aidat ödememektedir (İkizer, 2017: 132-133).

UCLG-MEWA'nın vizyonu: "*yerel yönetimler arasında ve dünya toplumu içinde, işbirliği yoluyla, yerel yönetimin değerlerini, amaçlarını ve çıkarlarını geliştirerek,*

³ 2018 yılı Milletvekili seçimleri için görevinden ayrılmıştır.

demokratik yerel yönetimin dünya ölçeğinde birleşik sesi ve sözcüsü” olmaktadır. UCLG-MEWA'nın misyonu ise şöyle sıralanmaktadır (UCLG-MEWA, 2017):

1. *Bölgede güçlü ve etkili demokratik yerel yönetimi hayata geçirmek;*
2. *Üyeler arasında birlik ve işbirliğini teşvik etmek;*
3. *Özellikle Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşları başta olmak üzere, uluslararası toplulukta yerel yönetimlerin güçlü politik temsilini güvenceye almak;*
4. *Yerel yönetimlere yönelik olarak bölgede ve dünya ölçeğinde bilgilendirme ve ana bilgi kaynağı olmak;*
5. *Özgür ve özerk yerel yönetimler ve onların ulusal birliklerinin kurulması ve güçlendirilmesini desteklemek amacıyla bölgede ve dünya ölçeğinde eğitim, bilgi paylaşımı ve kapasite geliştirme kaynağı olmak;*
6. *İyi yönetim, sürdürülebilirlik ve toplumsal kapsama ilkelerine dayanarak toplum için ekonomik, sosyal, kültürel, mesleki gelişim ve çevresel kalkınmayı sağlamak;*
7. *İrk ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmek, uluslararası yasalara aykırı ve/veya teşkilatın temel kural ve değerlerine ters düşen ayrımcılığın tüm biçimlerine karşı mücadele etmek;*
8. *Yönetişimin yerel alanlarındaki farklılıkların birleşimini ve işlevselliğini yansıtan güçlü bir demokratik teşkilat olmak;*
9. *Yerel yönetimler ve onların birlikleri arasında desantralize ve uluslararası işbirliğini teşvik etmek;*
10. *Halklar arasında dostluk ve karşılıklı öğrenmeyi sağlayıcı araçlar olarak kardeş şehir uygulamalarını ve ortaklıkları hayata geçirmek;*
11. *Dünya Teşkilatı'nın misyonu, değerleri ve amaçları çerçevesinde politika oluşturmak, program ve girişimleri geliştirmek ve Teşkilatın temel kuralları içinde uygulamayı sağlayacak uygun araçları seçmek.*

UCLG-MEWA Ana Tüzüğü 5 Mayıs 2004 tarihinde Paris'de UCLG-MEWA Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra 15 Aralık 2007 tarihinde İstanbul'da, 16 Aralık 2010 tarihinde Diyarbakır'da, 10 Nisan 2013 tarihinde Tahran-İran'da ve 19 Nisan 2016 tarihinde Gaziantep'te UCLG-MEWA Genel Kurulu tarafından bazı değişiklikler yapılmıştır. Hem Türkiye'deki yerel yöneticilerin teşkilatta önemli görevler üstlenmesi hem de tüzük ile ilgili çalışmaların Türkiye'de yapılması Türkiye'nin uzun yıllardır bu teşkilatta önemli bir yere sahip olduğunun bir diğer göstergesidir.

UCLG-MEWA'nın İçtüzüğü ve Ana Tüzüğü'nde teşkilat ile ilgili bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmiştir. UCLG-MEWA İçtüzüğü'nün 4. maddesine göre; teşkilatın yönetim

yapısı 7 organdan oluşmaktadır. Bunlar; Genel Kurul, Konsey, Yönetim Kurulu, Başkan ve Eş Başkanlar, Sayman, Ombudsman ve Genel Sekreterdir. UCLG-MEWA başkanlığını şu anda Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı Fatma Şahin yürütmektedir. Teşkilatta eş başkanlık görevini ise; Dannieh Belediyeler Birliği Başkanı, İrbid Büyükşehir Belediye Başkanı, Mersin Büyükşehir Belediye Başkanı, Tebriz Belediye Başkanı ve Filistin Belediyeler Birliği (APLA) Başkanı yapmaktadır. UCLG-MEWA Genel Sekreterliğini Mehmet Duman ve saymanlığı görevini Gebze Belediye Başkanı yürütmektedir. Organların görevleri kısaca şu şekilde özetlenebilir (UCLG-MEWA İçtüzüğü, 4. Madde):

–*UCLG-MEWA Genel Kurulu*: teşkilatın en üst düzey organıdır ve tüm üyelerden meydana gelmektedir.

–*UCLG-MEWA Konseyi*; temel politikaları oluşturma ve karar alma organıdır. Üyeleri arasından Genel Kurul tarafından seçilerek oluşur. Bunun yanı sıra Genel Kurulun belirlediği genel politikaların uygulanmasına yardımcı olmaktadır.

–*UCLG-MEWA Yönetim Kurulu*: Konsey tarafından kendi üyeleri arasından seçilerek oluşur. Genel Kurul ve Konsey tarafından verilen görevleri uygulamak, Genel Kurulu'nun toplantılarını hazırlamak, öneri yapmak, yıllık bütçe, hesap ve raporları kabul etmek, UCLG-MEWA Konseyi'ne sunmak, Mali Yönetim Komitesi'ni atamak, üyeliğe kabul, üyeliğin askıya alınması veya üyelikten çıkarılma konusunda öneride bulunmak, üyelik aidatları konusunda öneride bulunmak ve Genel Sekreteri seçmek gibi önemli görevleri yerine getirmektedir.

–*UCLG-MEWA Başkan ve Eş Başkanları*: Konsey tarafından seçilerek oluşur. Başkan en yetkili temsilcidir ve Kurul, Konsey ve Yönetim Kurulu toplantılarına başkanlık etmektedir. En önemli görevi, temel politikaların sürekliliğini sağlamaktır. Eş Başkanların ise sayısı 5'tir ve sorumluluklarını gerçekleştirmede Başkan'a yardımcı olmaları ve gerektiği durumlarda başkanlık yapmaları gerekmektedir.

–*UCLG-MEWA Saymanı*: Konsey tarafından seçilir. Teşkilatın mali stratejisi, muhasebesi ve mali yönetiminin gözetiminden sorumludur. Konseye, mali denetim raporlarını, geçmiş mali yılın hesaplarını, gelecek mali yılın bütçesini ve diğer önemli mali raporları sunmak gibi önemli görevleri bulunmaktadır.

–*UCLG-MEWA Ombudsmanı*: Konsey tarafından seçilir. Uyuşmazlıkların çözülmesi için arabuluculuk yapmak, iletilen talepleri değerlendirmek ve önerilerde bulunmak ve belirli aralıklarla Genel Kurul'a, Konsey'e ve Yönetim Kurulu'na rapor sunma gibi görevleri yürütmektedir.

–UCLG-MEWA Genel Sekreteri: teşkilatın temel yürütme organıdır. Yönetim Kurulu tarafından seçilir ve gerektiğinde görevine son verilir. Günlük faaliyetleri yürütmek, Genel Kurul, Konsey ve Yönetim Kurulu kararlarını uygulamak, Başkanlığın ve Yönetim Kurulu'nun kararları çerçevesinde Bölge Teşkilatı'nı yönetmek, Başkanlık ve Yönetim Kurulu adına genel temsil yetkisini kullanmak, her türlü hukuki anlaşmaları ve sözleşmeleri düzenlemek, imzalamak, kamu kurumlarında ve mahkemelerde UCLG-MEWA'yı temsil etmek veya ettirmek gibi önemli görevleri bulunmaktadır.

UCLG-MEWA, teşkilatlar içerisinde bir ilk yaparak 2010 yılında ombudsmanlık kurumunu oluşturmuştur. Teşkilatın ilk ombudsmanlık görevini Düzce Belediye Başkanı 2010-2013 yılları arasında, ardından Çanakkale Belediye Başkanı 2013-2016 yılları arasında yapmıştır. Şu anda Şişli Belediye Başkanı bu görevi yürütmektedir. Ancak, uygulamada üyeler ve yönetim arasında yaşanan sorunların çözümünde etkin olamadığı tespit edilmiştir. Türkiye'de bile ombudsmanlık kurumu işlerlik kazanamamışken, bir yerel yönetimler bölgesel teşkilatında etkin çalışmasını beklemek çok mümkün olmamaktadır. Buna rağmen teşkilat tarafından böyle bir adım atılması oldukça önemli görünmekte ve ileriki dönemlerde üyelerin duyarlılığına bağlı olarak daha etkin çalışabilir (İkizer, 2017: 132-133).

UCLG-MEWA üyeliği; yerel yönetim üyeleri, ülke temsilcilikleri, uluslararası kuruluşların üyeliği, bağlı üyeler, onursal üyeler ve diğer üyeliklerden meydana gelmektedir (UCLG-MEWA İçtüzüğü, 5. Madde). Türkiye'de yerel yönetim birimlerinin UCLG-MEWA'ya üye olabilmesi için "Üyelik Başvuru Formu"nu doldurması ve ilgili belediye veya il özel idaresinin yasal düzenlemelerde yer alan koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Belediye meclisi veya il genel meclisi karar aldıktan sonra üyelik izni almak için İçişleri Bakanlığı'na başvurmaktadır. Bakanlık onayı alındıktan sonra izin UCLG-MEWA Genel Sekreterliği'ne gönderilmektedir. Yapılan başvuru UCLG-MEWA Yönetim Kurulu ve Konseyi tarafından incelenmekte ve karar verilmektedir (UCLG-MEWA, 2017).

UCLG-MEWA, finansmanını; üyelik aidatları, faaliyet gelirleri, bağış ve diğer yasal kaynaklardan sağlamaktadır (UCLG-MEWA Ana Tüzüğü, 65. Madde). Onursal üyelik dışında üyeliği bulunan üyeler, üyelik aidatını yıllık olarak ödemelidirler. Ödenen aidatların % 50'si UCLG Dünya Teşkilatı'na UCLG-MEWA aidatı olarak ödenmektedir. Bağlı üyeler sadece UCLG-MEWA için aidat öderler, UCLG Dünya Teşkilatı için aidat alınmaz. Üyelik aidat miktarları, UCLG-MEWA Yönetim Kurulu'nun önerisiyle, UCLG-MEWA Konseyi tarafından tespit edilmektedir. Yerel Yönetimler için üyelik aidatlarının belirlenmesinde ise; üyenin temsil ettiği nüfus miktarı ve ülkenin kalkınmışlık düzeyi temel alınmaktadır (UCLG-MEWA İçtüzüğü, 5. Madde)

UCLG-MEWA, dünyanın, birçok faktör nedeniyle yeniden biçimlenmekte olduğunu, devletin geleneksel rolünün değiştiğini, nüfus artışı ve devam eden kentleşme sürecinin yerel yönetimlerin görevlerini daha karmaşık hale getirdiğini, vatandaş katılımının vazgeçilmez olduğunu ve halka en yakın yönetim birimi olduğunu dikkate alarak; sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim, sürdürülebilir kentleşme ve hemşehri haklarının korunması konularında yerel yönetimin önemli bir güç olduğunu, insanlığın karşı karşıya bulunduğu sorunlarla başa çıkmada yerel yönetimlerin etkin bir rol oynayacağını ve yerel demokrasinin tüm erkek ve kadınlar arasında gerçek eşitliği ve katılımı güvence altına aldığını kabul etmiştir (UCLG-MEWA Ana Tüzüğü).

4. TÜRKİYE'DEKİ YEREL YÖNETİM BİRİMLERİNİN DÜNYA BİRLEŞMİŞ KENTLER VE YEREL YÖNETİMLER, ORTA DOĞU VE BATI ASYA TEŞKİLATI'NA ÜYELİKLERİ

Türkiye'deki belediyeler 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 74. maddesine göre uluslararası kuruluş, örgüt ya da teşkilatlara üye olabilmektedir. Bunun için belediyelerin öncelikle meclis kararı almaları gerekmektedir. Burada temel koşul belediyelerin görev alanı ile ilgili olarak çalışan uluslararası kuruluş, örgüt ya da teşkilatlara üye olabilmesidir. Belediyeler kurucu üye olabilme, ortak çalışma ve hizmet projeleri yapma ve kardeş şehir ilişkisi kurabilme haklarına sahiptirler. Ancak yürütülen çalışmaların dış politikaya ve uluslararası anlaşmalara aykırı olmaması için önceden İçişleri Bakanlığı'nın izninin alınması zorunlu tutulmuştur (5393 sayılı Belediye Kanunu, 74. Madde). Belediyelerin uluslararası kuruluşlara üyelik sayıları ve çeşitliliği göz önüne alındığında bu hususun belediyelerin yurtdışı ilişkilerini yürütmesinde olumsuz bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Aynı hususlar il özel idareleri için de geçerli olmaktadır.

Bu düzenlemenin temel dayanağını 1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun ve 3335 sayılı Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulması Hakkında Kanun oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu düzenleme Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na da uygundur. Bu gelişmeler neticesinde belediyeler şimdiye kadar hiçbir sorun yaşamadan uluslararası kuruluşlara üye olabilmiş, birlikte çalışmalar yapabilmiş ve bunları devam ettirebilmişlerdir (Keleş, 2016: 296).

Türkiye'nin birçok uluslararası kuruluşta üyeliği bulunmaktadır. En çok üyeliği bulunan kuruluş ise Yerel Yönetim Birimlerinin Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatı'dır. Türkiye'deki 36 ilin yerel yönetim birimlerinin UCLG-MEWA'ya toplamda 78 üyeliği bulunmaktadır (Tablo 1). İstanbul (20),

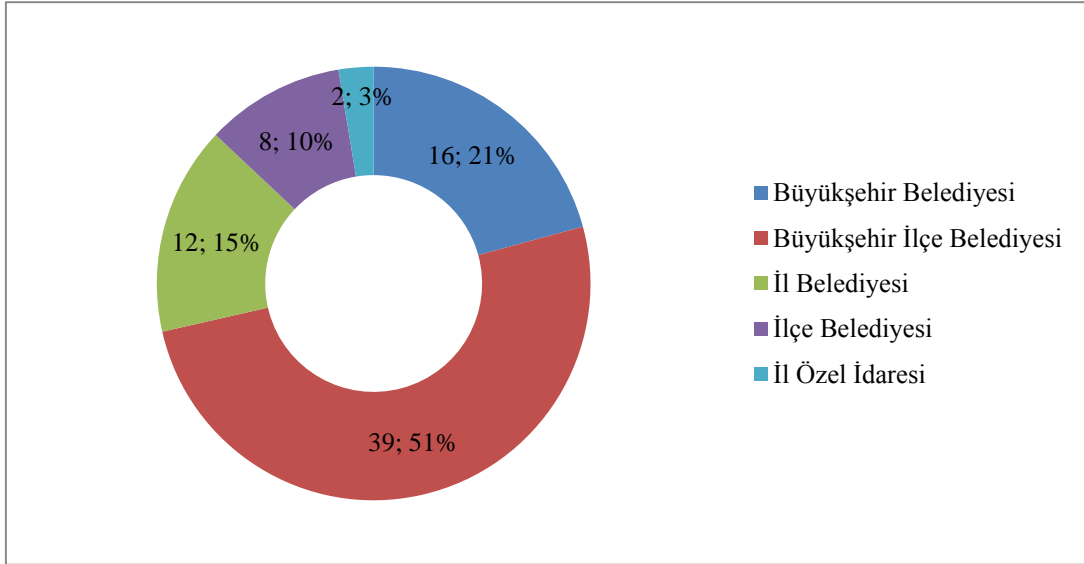
Bursa (6) ve İzmir (5) en fazla üyeliği olan illerdir. En fazla üyeliği olan illerin büyükşehir statüsünde olduğu görülmektedir. Antalya, Balıkesir ve Ordu büyükşehir belediyeleri teşkilata üye olmamasına rağmen büyükşehir ilçe belediyelerinden birer tanesi teşkilata üye olmuştur.

Tablo 1. Türkiye’de Yerel Yönetim Birimlerinin UCLG-MEWA’ya Üyelikleri

İl	Üye Sayısı	Yerel Yönetim Birimi	İl	Üye Sayısı	Yerel Yönetim Birimi
1 ADANA	1	Büyükşehir Belediyesi	19 KIRŞEHİR	1	İl Belediyesi
2 ADIYAMAN	1	İl Belediyesi	20 KOCAELİ	3	Büyükşehir, Gölcük, Gebze Belediyeleri
3 AĞRI	1	Doğubayazıt Belediyesi	21 KONYA	2	Büyükşehir ve Selçuklu Belediyeleri
4 ANKARA	1	Büyükşehir Belediyesi	22 MALATYA	1	Büyükşehir Belediyesi
5 ANTALYA	1	Alanya Belediyesi	23 MARDİN	2	Büyükşehir ve Nusaybin Belediyeleri
6 BURSA	6	Büyükşehir, Nilüfer, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Yenişehir, Osmangazi Belediyeleri	24 MERSİN	3	Büyükşehir, Akdeniz ve Tarsus Belediyeleri
7 BİTLİS	1	Tatvan Belediyesi	25 MUŞ	1	Malazgirt Belediyesi
8 BALIKESİR	1	Marmara Adası Belediyesi	26 NEVŞEHİR	2	İl Belediyesi, Ürgüp Belediyesi.
9 BATMAN	1	İl Belediyesi	27 ORDU	1	Ünye Belediyesi
10 ÇANAKKALE	1	İl Belediyesi	28 RİZE	1	İl Belediyesi
11 DİYARBAKIR	4	Büyükşehir, Bağlar, Silvan ve Sur Belediyeleri	29 SAKARYA	1	Büyükşehir Belediyesi
12 DÜZCE	3	İl Belediyesi, Akçakoca Belediyesi, İl Özel İdare	30 SİİRT	1	İl Belediyesi
13 ERZİNCAN	1	İl Belediyesi	31 TOKAT	1	İl Belediyesi
14 GAZİANTEP	1	Büyükşehir Belediyesi	32 TRABZON	1	Büyükşehir Belediyesi
15 HATAY	1	Büyükşehir Belediyesi	33 TUNCELİ	1	İl Belediyesi
16 HAKKÂRİ	2	Hakkari ve Şemdinli Belediyeleri	34 UŞAK	1	İl Özel İdare
17 İSTANBUL	20	Büyükşehir, Esenler, Esenyurt, Bağcılar, Gaziosmanpaşa, Beşiktaş, Beyoğlu, Tuzla, Beylikdüzü, Büyükçekmece, Zeytinburnu, Kadıköy, Pendik, Sancaktepe, Silivri, Sultanbeyli, Sultangazi, Ümraniye, Fatih, Adalar Belediyeleri	35 VAN	1	Büyükşehir Belediyesi
18 İZMİR	5	Büyükşehir, Karaburun, Karşıyaka, Ödemiş ve Seferihisar Belediyeleri	36 YALOVA	1	İl Belediyesi

Kaynak: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2018’den alınan verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Aşağıdaki şekilde ise yerel yönetim türüne göre UCLG-MEWA'ya üyeliklere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Üyeliklerin %97'si belediyelerden, %3'ü il özel idarelerinden oluşmaktadır. En fazla üyelik büyükşehir ilçe belediyeleri (%51) tarafından yapılırken, en az üyelik İl Özel İdareleri (%3) tarafından yapılmıştır. Büyükşehir belediyelerinin 16, büyükşehir ilçe belediyelerinin 39, il belediyelerinin 12, ilçe belediyelerinin 8 ve il özel idarelerinin 2 adet UCLG-MEWA'ya üyeliği bulunmaktadır.

Şekil 1. Türkiye'de Yerel Yönetim Türüne Göre UCLG-MEWA'ya Üyelik

5. TÜRKİYE'DEKİ YEREL YÖNETİM BİRİMLERİNİN DÜNYA BİRLEŞMİŞ KENTLER VE YEREL YÖNETİMLER, ORTA DOĞU VE BATI ASYA TEŞKİLATI'NA ÜYELİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

5.1. Araştırmanın Önemi

Türkiye'deki yerel yönetim birimlerinin en fazla üyeliği olduğu önemli bir uluslararası kuruluş olan UCLG-MEWA'nın vizyon, misyon, amaçları, etkinliği, teşkilat yapısı ve üyeler arası işbirliği oldukça önemli görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de UCLG-MEWA'ya üyeliği bulunan yerel yönetim birimlerinin yöneticilerinin gözünden gerçekten belirtilen vizyon, misyon ve amaçlara uygun hareket edilip edilmediğini ve bu doğrultuda teşkilatın işlevsel olup olmadığını ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın önemi; yerel yönetim birimlerinin yöneticilerinin UCLG-MEWA hakkında görüşlerini ortaya koyarak, UCLG-MEWA hakkında bazı tespitlerde bulunmaktır.

5.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma Türkiye'de UCLG-MEWA'ya üyeliği bulunan yerel yönetim birimlerinin tamamını kapsamaktadır. Bu nedenle Tablo 1'de yer alan tüm yerel yönetim birimlerine fax,

e-posta veya telefon yoluyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda evrenin tamamına ulaşıldığı söylenebilir. Araştırma sürecinde, birincil veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. UCLG-MEWA Ana Tüzüğü ve çalışmaları çerçevesinde hazırlanan soru formu *Hiç Katılmıyorum - Tamamen Katılıyorum* arasında tercihleri yansıtan 5'li likert tipi ölçek yöntemiyle hazırlanmıştır. Anket formu, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmaya katılan Türkiye'de UCLG-MEWA'ya üyeliği bulunan yerel yönetim birimlerinde çalışan yöneticilerin demografik bilgilerine ilişkin çeşitli tanımlayıcı bilgiler sorulmaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde ise UCLG-MEWA Ana Tüzüğü çerçevesinde hazırlanan soru formu ile UCLG-MEWA'ya üyeliği bulunan yerel yönetim birimlerinin yöneticilerinin UCLG- MEWA'nın işlevselliği ve bu kapsamda belirlediği vizyonu ve misyonu, etkinliğini, amaçlarını, teşkilat yapısını ve üyeler arası işbirliğini gerçekten hayata geçirip geçiremediklerine dair görüş ve düşüncelerini tespit etme amaçlı ifadeler yer verilmiştir. Daha açık bir ifadeyle anket formunda UCLG- MEWA'nın işlevselliğine dair ifadeler 4 boyutta ele alınmıştır. Bu bağlamda UCLG-MEWA'nın vizyonu ve misyonu hakkında değerlendirme, UCLG-MEWA'nın etkinliği hakkında değerlendirme, UCLG-MEWA'nın amaçları hakkında değerlendirme, UCLG-MEWA'nın teşkilat yapısı ve üyeler arası iş birliği hakkında değerlendirme yapılmıştır.

5.3. Araştırmanın Yöntemi

Anket çalışması kapsamında elde edilen veriler SPSS 23 paket program aracılığıyla incelenmiştir. Verilere, güvenilirlik testi Cronbach's Alpha (α), demografik değişkenlere yönelik Frekans Analizi uygulanmıştır. Fonksiyonel değişkenlere yönelik uygulanan analizler ise, UCLG-MEWA'nın işlevselliği bağlamında gerçekleştirilen faktör analizidir. Faktör analizi kapsamında 4 boyutta faktörleşen veriler regresyon analizine tabi tutulmuştur.

5.4. Araştırma Bulgularının Yorumlanması

Güvenilirlik 0 ve 1 arasında değer almaktadır ve bu değer 1'e yaklaştıkça güvenilirlik artacağı söylenebilir (Büyüköztürk, 2015: 182). Buna bağlamda anket formunda yer alan fonksiyonel değişkenlere yönelik ifadelerin güvenilirliği ile ilgili olarak yapılan analizde Cronbach's Alpha değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Cronbach's Alpha Değerleri

Boyutlar	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha (α)
UCLG-MEWA'nın Vizyonu ve Misyonu	5	0,815
UCLG-MEWA'nın Etkinliği	2	0,592
UCLG-MEWA'nın Amaçları	5	0,775
UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı ve Üyeler Arası İş Birliği	6	0,763

Yukarıda Tablo 2’de görüldüğü üzere Cronbach’s Alpha (α) değerleri UCLG-MEWA’nın Vizyonu ve Misyonu ($\alpha = 0,815$), UCLG-MEWA’nın etkinliği ($\alpha = 0,592$), UCLG-MEWA’nın Amaçları ($\alpha = 0,775$), UCLG-MEWA’nın teşkilat yapısı ve üyeler arası iş birliği ($\alpha = 0,763$) olmak üzere dört boyutta incelenmiştir. Cronbach’s Alpha (α) değeri bütün fonksiyonel değişkenleri kapsayacak şekilde bir bütün olarak incelendiğinde ise ($\alpha = 0,837$) olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Demografik Bilgiler

Özellikleri	Dağılımı	Sayı	Yüzde (%)	Özellikleri	Dağılımı	Sayı	Yüzde (%)
CİNSİYET	Kadın	32	41,6	BİRİM	Dış İlişkiler Birimi Müd.	26	32,5
	Erkek	45	58,4		Belediye Başkanı	2	3,9
	Toplam	77	100		AR-GE Müdürü	2	2,6
YAŞ	18-29	27	35,1		Özel Kalem	27	35,1
	30-39	38	49,4		Strateji Gelişt. Müd.	6	7,8
	40-49	9	11,7		Basın ve Halkla İlişk.	14	18,2
	50+	3	3,9		Toplam	77	100
	Toplam	77	100		Başkan	2	2,6
EĞİTİM	Önlisans	1	1,2		Müdür	14	18,2
	Lisans	44	53,7		Şef	9	11,7
	Lisansüstü	32	39	Memur	44	57,1	
	Toplam	77	100	Proje Sor.	3	3,9	
				Müdür Yrd.	3	3,9	
			Belediye Bşk. Yrd.	2	2,6		
			Toplam	77	100		

Araştırmaya katılan 77 adet yerel yöneticiye ilişkin demografik veriler frekans ve yüzdeleriyle birlikte Tablo 3’de yer almaktadır. Buna göre ankete katılanların kadın (%41,6) ve erkek (%58,4) dağılımlarının birbirine yakın olduğu, çoğunluğunun 18-39 yaşları arasında olduğu (%84,5) ve neredeyse tamamının lisans ve lisansüstü eğitime sahip olduğu (%98,8) görülmektedir. Anketlerin çoğunluğu Özel Kalem ve Dış İlişkiler Birimi Müdürlüğü’nde çalışan kişiler ile yapılmıştır. Anket yapılan kişilerin ise 2 tanesi belediye başkanı, 2 tanesi belediye başkan yardımcısı, 14 tanesi müdür, 3 tanesi müdür yardımcısı, 9 tanesi şef, 3 tanesi proje sorumlusu ve 44 tanesi memur olarak görev yapmaktadır.

Tablo 4. UCLG-MEWA’nın İşlevselliğine Bağlı KMO ve Bartlett’s Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Testi		,728
	Yaklaşık Ki-Kare	365,625
Bartlett Küresellik Testi	Df	153
	Sig.	,000

Tablo 4’de UCLG-MEWA’nın işlevselliğine dair veri setinin faktör analizine uygunluğunu gösteren KMO testi bulunmakta ve sonucu 0,728’dir. Değişkenler arasındaki korelasyonun yeterliliğini ölçen Bartlett küresellik testine göre ki-kare değeri 365,625 ve anlamlılık düzeyi $p=0,000 < 0,05$ olarak hesaplanmış olup veri setinin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 5. UCLG-MEWA'nın İşlevselliğine Bağlı Açıklanan Toplam Varyansa İlişkin İstatistikler

Bileşen	Toplam	Özdeğer İstatistiği		Rotasyona Tabi Faktör Sayısı	
		Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)
1	4,630	25,723	25,723	4,630	25,723
2	1,800	9,998	35,721	1,800	9,998
3	1,548	8,600	44,321	1,548	8,600
4	1,293	7,183	51,504	1,293	7,183
5	1,192	6,620	58,123		
6	,991	5,507	63,630		
7	,932	5,175	68,806		
8	,850	4,725	73,531		
9	,747	4,148	77,679		
10	,713	3,964	81,642		
11	,599	3,328	84,970		
12	,526	2,925	87,894		
13	,485	2,693	90,587		
14	,460	2,555	93,143		
15	,377	2,094	95,237		
16	,321	1,784	97,020		
17	,287	1,594	98,614		
18	,249	1,386	100,000		

Tablo 5'e göre özdeğer istatistiği birden büyük olan dört faktör söz konusudur. Birinci faktör toplam varyansın % 25,723, ikinci faktör toplam varyansın %9,998'sini, üçüncü faktör toplam varyansın %8,600'ünü dördüncü faktör ise toplam varyansın 7,183'ünü açıklamaktadır. Dört faktör toplam varyansın %51,504'ünü açıklamaktadır. Bu doğrultuda yapılan analiz sonucunda dört faktör ortaya çıktığı görülmektedir. Katılımcılara toplam 20 soru yöneltilmiştir fakat sorulardan yalnızca 18'i dört faktör altında toplanmıştır.

Ortaya çıkan dört faktöre göre (Tablo 5); birinci faktör 5, ikinci faktör 2, üçüncü faktör 5 ve dördüncü faktör 6 değişkeni içermektedir (Tablo 6). Faktör yükleri incelenirken her bir maddenin hangi faktör altında en yüksek değere sahip olduğuna bakılır. Daha sonra bu maddeler gruplandırılarak faktör yapısı oluşturulur.

Birinci faktör olan *UCLG-MEWA'nın Vizyonu ve Misyonuna* bağlı ifadelerin faktör yükleri 0,523-0,702 arasında değişmektedir. UCLG-MEWA'nın vizyonu; demokratik yerel yönetimin dünya ölçeğinde birleşik sesi ve sözcüsü olmaktır. Bu doğrultuda oluşturulan yerel yönetimlerin ortak sesi ve savunucusu olma (s.1) ifadesinin faktör yükü 0,673'tür. UCLG-MEWA'nın misyonu çerçevesinde oluşturulan üyeler arasında işbirliğini teşvik (s.6) ifadesinin faktör yükü 0,702, kolay üye olunabilmesi (s.4) ifadesinin faktör yükü 0,523, yerel yönetimlere yönelik ana bilgi kaynağı olma (s.8) ifadesinin faktör yükü 0,583 ve desantralizasyon ilkelerini hayata geçirmeye çalışma ifadesinin faktör yükü (s.2) 0,694'tür.

Tablo 6. UCLG-MEWA'nın İşlevselliğine Bağlı Faktör Yükleri ve İfadelerin One Sample t Test Değerleri

		Rotasyon Sonrası Korelasyon Matrisi			
Bileşenler	Bileşenlere Bağlı Değişkenler	Faktör Yükleri			
		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
UCLG-MEWA'nın Vizyonu ve Misyonu	Üyeler arasında işbirliğini teşvik (s.6)	,702			
	Yerel yön. savunucusu olma (s.1)	,673			
	Kolay üyelik. (s.4)	,523			
	Yerel yönetimlere yönelik ana bilgi kaynağı olma (s.8)	,583			
UCLG-MEWA'nın Etkinliği	Desantralizasyon ilkelerini hayata geçirmeye çalışma (s.2)	,694			
	UCLG Dünya Teşkilatı içerisindeki en etkili teşkilat UCLG-MEWA'dır. (s.10)	,735			
UCLG-MEWA'nın Amaçları	Başkanın Türkiyeden seçilmesi önemlidir (s.20)	,590			
	Teşkilat komiteleri etkin çalışmaktadır. (s.15)		,736		
	UCLG'nın 9 bölge teşkilatından oluşması kentler ve yerel yönetimler için önemlidir (s.7)		,732		
	İrk ve cinsiyet ayrımcılığı vb. mücadele etmektedir. (s.11)		,613		
	Yerel yönetimler arasında desantralize ve uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir.(s.13)		,515		
UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı ve Üyeler Arası İşbirliği	Belirlenen genel politikalara uygun olarak çalışmaktadır.(s.17)		,476		
	Halklar arasında dostluk sağlayıcı kardeş şehir uygulamalarını hayata geçirmektedir. (s.14)			,834	
	Yıllık üyelik aidatı gereklidir (s.16)			,593	
	Bölgede güçlü ve etkili yerel yönetimi sağlar (s.5)			,565	
	Yönetişimin genel kurul, konsey, yönetim kurulu, başkan ve eş başkanlar, denetim kurulu/mali yönetim komitesi ve sayman, ombudsman ve genel sekreter gibi organlar vasıtasıyla sağlanması iyi yönetim açısından önemlidir.(s.19)				,473
	UCLG-MEWA Ombudsmanı olması Teşkilat için önemlidir.(s.18)				,423
	Özgür ve özerk yerel yönetimleri desteklemek amacıyla bölgede ve dünya ölçeğinde eğitim, bilgi paylaşımı ve kapasite geliştirme kaynağı olmaktadır.(s.9)				,390

İkinci faktör olan *UCLG-MEWA'nın Etkinliği* altında UCLG Dünya Teşkilatı içerisindeki en etkili teşkilatın UCLG-MEWA olduğu (s.10) ve başkanının Türkiye'den seçilmesinin önemli olduğuna (s.20) dair ifadeler yer almıştır. En etkili teşkilatın UCLG-MEWA olduğu ifadesinin faktör yükü 0,735 iken, teşkilat başkanının Türkiye'den seçilmesi ifadesinin faktör yükü 0,590'dır.

Üçüncü faktör olan *UCLG-MEWA'nın Amaçları* altında yer alan teşkilat komiteleri etkin çalışmaktadır (s.15) ifadesinin faktör yükü 0,736, UCLG'nın 9 bölge teşkilatından oluşması kentler ve yerel yönetimler için önemlidir (s.7) ifadesinin faktör yükü 0,732, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı vb. mücadele etmektedir (s.11) ifadesinin faktör yükü 0,613, yerel yönetimler arasında desantralize ve uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir (s.13) ifadesinin

faktör yükü 0,515, belirlenen genel politikalara uygun olarak çalışmaktadır (s.17) ifadesinin faktör yükü 0,476'dır.

Dördüncü faktör olan *UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı ve Üyeler Arası İşbirliği* altında yer alan ifadelerin faktör yüklerinin 0,390-0,834 arasında değişmektedir. Halklar arasında dostluk sağlayıcı kardeş şehir uygulamalarını hayata geçirmektedir (s.14) ifadesinin faktör yükü 0,834'dir. UCLG-MEWA'nın önemli bir finansman kaynağı olan yıllık üyelik aidatının gerekliliği (s.16) ile ilgili ifadenin faktör yükü 0,593'tür. Bölgede güçlü ve etkili yerel yönetimi sağlar (s.5) ifadesinin faktör yükü 0,565, yönetişimin genel kurul, konsey, yönetim kurulu, başkan ve eş başkanlar, denetim kurulu/mali yönetim komitesi ve sayman, ombudsman ve genel sekreter gibi organlar vasıtasıyla sağlanması iyi yönetim açısından önemlidir (s.19) ifadesinin faktör yükü 0,473, UCLG-MEWA Ombudsmanı olması Teşkilat için önemlidir (s.18) ifadesinin faktör yükü 0,423, özgür ve özerk yerel yönetimleri desteklemek amacıyla bölgede ve dünya ölçeğinde eğitim, bilgi paylaşımı ve kapasite geliştirme kaynağı olmaktadır (s.9) ifadesinin faktör yükü 0,390'dır.

Tablo 7. UCLG-MEWA'nın İşlevselliğine Bağlı Regresyon Modeline İlişkin Parametreler

Model	UCLG-MEWA'nın İşlevselliğine Bağlı Katsayılar (Coefficients ^a)					
	Standartlaştırılmış Katsayılar		Standartlaştırılmamış Katsayılar		T	Sig.
	B	Standart Hata	Beta			
<i>Sabit Terim</i>	,038	,061			,617	,539
UCLG-MEWA'nın Vizyonu ve Misyonu	,306	,013	,490		23,501	,000
UCLG-MEWA'nın Etkinliği	,062	,013	,097		4,853	,000
UCLG-MEWA'nın Amaçları	,261	,017	,316		14,989	,000
UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı ve Üyeler Arası İş Birliği	,352	,020	,400		17,804	,000

Tablo 7'de regresyon analizi sonucunda oluşturulan modele ilişkin parametreler yer almaktadır. Modelde kullanılan boyutların anlamlılığına bakıldığında *UCLG-MEWA'nın Vizyonu ve Misyonu* boyutunun B değeri 0,306 olup buna ilişkin standart hata değeri 0,013 tür. B değerine karşılık gelen standardize edilmiş regresyon katsayısı Beta ise 0,490 olup buna ilişkin t değeri 23,501'dir ve t değeri ile ilgili anlamlılık düzeyi (Sig.) $p < 0,05$ tir. Bu durumda UCLG-MEWA'nın vizyonu ve misyonu boyutu *UCLG-MEWA'nın işlevselliğini* anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir.

UCLG-MEWA'nın Etkinliği boyutunun B değeri 0,062 olup buna ilişkin standart hata değeri 0,13'tür. B değerine karşılık gelen standardize edilmiş regresyon katsayısı Beta ise 0,97 olup buna ilişkin t değeri 4,853'tür ve t değeri ile ilgili anlamlılık düzeyi bir diğer

ifadeyle olasılık değeri $p < 0,05$ 'tir. Bu durumda *UCLG-MEWA'nın Etkinliği* boyutu *UCLG-MEWA'nın İşlevselliğini* anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir.

UCLG-MEWA'nın Amaçları boyutunun B değeri 0,261 olup buna ilişkin standart hata değeri 0,17'dir. B değerine karşılık gelen standardize edilmiş regresyon katsayısı Beta ise 0,316 olup buna ilişkin t değeri 14,989' dur ve t değeri ile ilgili anlamlılık düzeyi bir diğer ifadeyle olasılık değeri $p < 0,05$ 'tir. Bu durumda *UCLG-MEWA'nın Amaçları* boyutu *UCLG-MEWA'nın İşlevselliğini* anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir.

UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı boyutunun B değeri 0,352 olup buna ilişkin standart hata değeri 0,20'dir. B değerine karşılık gelen standardize edilmiş regresyon katsayısı Beta ise 0,400 olup buna ilişkin t değeri 17,804' tür ve t değeri ile ilgili anlamlılık düzeyi bir diğer ifadeyle olasılık değeri $p < 0,05$ 'tir. Bu durumda *UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı* boyutu *UCLG-MEWA'nın İşlevselliğini* anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir.

Özetle bağımsız değişkenlerin tamamı (*UCLG-MEWA'nın Vizyonu ve Misyonu*, *UCLG-MEWA'nın Etkinliği*, *UCLG-MEWA'nın Amaçları*, *UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı*) çoğunlukla kabul edilmiş olup bağımlı değişken olan *UCLG-MEWA'nın İşlevselliğini* olumlu yönde etkilemektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

UCLG içerisinde bulunduğu coğrafya itibariyle öne çıkan UCLG-MEWA teşkilatı içerisinde de en etkin ülke Türkiye'dir. Teşkilatın %60'ının Türk yerel yönetim birimlerinden oluşmasının, Türkiye'deki büyükşehir belediye başkanlarının teşkilatta başkanlık yapmasının ve diğer pek çok önemli görevler üstlenmesinin (eş başkanlık, ombudsmanlık vb.) bu durumda büyük bir payı bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, Türkiye gerek yönetim yapısı gerekse de yerel yönetimlere verdiği önemle de diğer ülkeler arasından ön plana çıkmaktadır.

UCLG-MEWA, bölgede bir denge siyaseti yürütmeye ve farklı siyasi eğilimlere eşit mesafede olmaya çabaladığı söylenebilir. Teşkilatın bu özelliği, Türkiye'deki farklı siyasi partilere mensup belediye başkanlarını bir araya getirmektedir. UCLG-MEWA; partiler arasında mümkün olduğunca denge sağlamaya ve apolitik bir dil benimsemeye ve farklı partilere mensup belediye başkanlarını aynı masada toplama çalışmaktadır (İkizer, 2017: 132-133). Bu durumun yerel yönetim birimleri arasındaki iletişimi sağlamanın yanı sıra yerel yönetim birimlerinin sorunlarının tespit edilmesi ve çözülmesi ve yerel işbirliğinin teşvik edilmesi açısından da önemli olduğu söylenebilir.

UCLG-MEWA üyeler açısından ele alındığında teşkilat çatısı altında yer alan ülke sayısının fazla olduğu, ulusal-uluslararası dernek, birlik, kuruluşlara hatta gözlemci statüsünde üyelere yer verildiği görülmektedir. Üye sayısı bakımından ise Türkiye ön plana çıkmaktadır. Teşkilata Türkiye'den az sayıda da olsa il özel idarelerinin üye olması da dikkat çekmektedir.

Çalışmanın uygulama bölümünde cronbach alpha, faktör ve regresyon analizlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, faktör analizinde ilk faktörleşen grup/boyut regresyona tabi tutulmuştur. *UCLG-MEWA'nın Vizyonu ve Misyonu* boyutu UCLG-MEWA'nın işlevselliğini anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle üyeler arasında işbirliğini teşvik ettiği, yerel yönetimlerin ortak sesi ve savunucusu olduğu, üyeliğin kolay gerçekleştiği, yerel yönetimlere yönelik ana bilgi kaynağı olduğu, desantralizasyon ilkelerini hayata geçirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

İkinci boyut olan *UCLG-MEWA'nın Etkinliği* boyutu UCLG-MEWA'nın işlevselliğini anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle UCLG-MEWA'nın dünya teşkilatı içerisindeki en etkili teşkilatlardan biri olduğu, başkanın Türkiye'den seçilmesinin Türkiye açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü boyut olan *UCLG-MEWA'nın Amaçları* boyutu UCLG-MEWA'nın işlevselliğini anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle teşkilat komiteleri etkin çalıştığı, UCLG'nin 9 bölge teşkilatından oluşmasının kentler ve yerel yönetimler için önemli olduğu, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı vb. mücadele ettiği, yerel yönetimler arasında desantralize ve uluslararası işbirliğini teşvik ettiği, belirlenen genel politikalara uygun olarak çalıştığı söylenebilir.

Dördüncü boyut olan *UCLG-MEWA'nın Teşkilat Yapısı ve Üyeler Arası İş Birliği* boyutu UCLG-MEWA'nın işlevselliğini anlamlı bir biçimde açıklamakta ve pozitif yönde etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle halklar arasında dostluk sağlayıcı kardeş şehir uygulamalarını hayata geçirdiği, bölgede güçlü ve etkili yerel yönetimi sağladığı, iyi yönetim açısından önemli olduğu, özgür ve özerk yerel yönetimleri desteklemek amacıyla bölgede ve dünya ölçeğinde eğitim, bilgi paylaşımı ve kapasite geliştirme kaynağı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte UCLG-MEWA ombudsmanı olması teşkilat için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yönetimin genel kurul, konsey, yönetim kurulu, başkan ve eş başkanlar, denetim kurulu/mali yönetim komitesi ve sayman, ombudsman ve genel sekreter gibi organlar vasıtasıyla sağlandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak UCLG-MEWA ile ilgili olarak oluşturulan ifadelerin UCLG-MEWA'nın işlevselliğini anlamlı bir biçimde açıkladığı ve pozitif yönde etkilediği neticesine ulaşılmıştır.

Buradan hareketle UCLG-MEWA'ya üyeliği bulunan yerel yönetim birimi yöneticilerinin teşkilat ile ilgili olumlu bir görüşe sahip olduğu söylenebilir. UCLG-MEWA'nın yapı ve işleyişini daha iyi anlayabilmek amacıyla ileride yapılacak olan çalışmalarda bu hususlar dikkate alınarak nitel bir araştırma ile daha ayrıntılı bir analiz gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan A. (2007). Yerel Yönetimlerin Uluslararası İlişkileri, Yerel Yönetimlerde İşbirliği ve Katılım, Editör Ayşegül Sabuktay, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, No: 336, ss. 75-82.
- Akman Ç. (2017). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Uluslararası Kuruluşlara Üyelikleri Üzerine Bir Değerlendirme, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.22, S.2, ss.485-510.
- Ateş, D. (2012). Uluslararası Örgütler, Bursa: Dora.
- Baharçipek, A. (2007). Uluslararası Kuruluşların İşlevleri, ss. 229-241, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAHARÇİÇEK-Abdulkadir-ULUSLARARASI-KURULUŞLARIN-IŞLEVLERİ.pdf>, Erişim Tarihi: 30.10.2018.
- Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı (UCLG-MEWA) Ana Tüzüğü, <http://uclg-mewa.org/uploads/file/6fdcf49bf2594a329b196229c3684b1c/UCLG-MEWA%20Anatuzuk%2007.09.2016.pdf>, Erişim Tarihi: 14.12.2017.
- Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı (UCLG-MEWA) İçtüzüğü, http://uclg-mewa.org/uploads/file/cb52d43531624991a125d1c50dcdf62c/ictuzuk_BvUlu.pdf, Erişim Tarihi: 14.12.2017.
- Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı (UCLG-MEWA) Resmi İnternet Sitesi, <http://uclg-mewa.org/tr/>, Erişim Tarihi: 14.12.2017.
- Büyüköztürk Ş. (2015). Veri Analizi El Kitabı, İstatistik Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorumu, Ankara: Pegem Akademi.
- Çağırın, M. E. (2013). Uluslararası Örgütler, Ankara: Turhan.
- Çalış, Ş. H. (2006). Uluslararası Örgütler: Tanımların, Yaklaşımların ve Tarihin Alacakaranlığı, Uluslararası Örgütler ve Türkiye, Konya: Çizgi.
- Çam, E. (200). Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul: Der.
- Gabriela, S. M. (2013). The Role Of International Organizations In The Global Economic Governance – An Assessment, Romanian Economic and Business Review, Special Issue, ss. 308-316.
- Heywood, A. (2013). Küresel Siyaset, Çev: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara: Adres.
- İkizer İ. (2017). Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı'na (UCLG) Analitik Bir Bakış, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 26, Sayı 4, Ekim, ss. 125-142.
- Karluk, R. (2007). Uluslararası Kuruluşlar, 6. Baskı, İstanbul: Beta.
- Keleş R. (2016). Yerinden Yönetim ve Siyaset, 10. Baskı, İstanbul: Cem.
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Mahalli İdarelerin Uluslararası Kuruluş Üyeliklerine İlişkin İstatistik Verileri, (2018), <http://www.migm.gov.tr/genel-istatistik> Erişim Tarihi: 14.08.2018.
- Simmons B. A. ve Martin L. (2002), International Organizations and Institutions, <https://scholar.harvard.edu/files/bsimmons/files/SimmonsMartin2002.pdf>, Erişim Tarihi: 30.10.2018.
- Türküne, M. (2009), Siyaset, İstanbul: Opus.
- Union of International Associations, The Yearbook of International Organizations, <https://uia.org/yearbook>, Erişim Tarihi: 30.10.2018.
- United Cities and Local Governments (UCLG), <https://www.uclg.org/>, Erişim Tarihi: 14.12.2017.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 03.07.2005, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>, Erişim Tarihi: 14.12.2017.

Ek 1

Aşağıdaki sorular DÜNYA BİRLEŞMİŞ KENTLER VE YEREL YÖNETİMLER, ORTA DOĞU VE BATI ASYA TEŞKİLATI (UCLG-MEWA)'nın kuruluş amacı, misyonu ve vizyonu dikkate alınarak hazırlanmıştır. ***Soruların tümünü samimiyetle işaretlemenizi (X) diliyorum; ancak bu taktirde araştırmanın bilimsel değeri olacaktır. Katınız için şimdiden teşekkür ederim.***

Dr. Çiğdem AKMAN

<u>Çalıştığınız biriminiz ve göreviniz:</u>	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
<u>Eğitim Durumunuz:</u>					
<u>Yaşınız:</u>					
<u>Cinsiyetiniz:</u>					
1. Demokratik yerel yönetimlerin ortak sesi ve savunucusu olmuştur.					
2. Demokrasi, yerel özerklik ve hizmet sunumunda desantralizasyon ilkelerini hayata geçirmeye çalışmaktadır.					
3. Tüm belediyelerin üye olması gereken önemli bir teşkilattır.					
4. UCLG-MEWA'ya kolaylıkla üye olunabilir.					
5. Bölgede güçlü ve etkili demokratik yerel yönetimi hayata geçirmektedir.					
6. Üyeler arasında birlik ve işbirliğini teşvik etmektedir.					
7. UCLG Dünya Teşkilatı'nın 9 bölge teşkilatından oluşması kentler ve yerel yönetimler alanında dünyanın en geniş kapsamlı oluşumu haline gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır.					
8. Yerel yönetimlere yönelik olarak bölgede ve dünya ölçeğinde bilgilendirme ve ana bilgi kaynağı olmaktadır.					
9. Özgür ve özerk yerel yönetimler ve onların ulusal birliklerinin kurulması ve güçlendirilmesini desteklemek amacıyla bölgede ve dünya ölçeğinde eğitim, bilgi paylaşımı ve kapasite geliştirme kaynağı olmaktadır.					
10. UCLG Dünya Teşkilatı içerisindeki en etkili teşkilat UCLG-MEWA'dır.					
11. Irk ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmek, uluslararası yasalara aykırı ve/veya teşkilatın temel kural ve değerlerine ters düşen ayrımcılığın tüm biçimlerine karşı mücadele etmektedir.					
12. Yönetişimin yerel alanlarındaki farklılıkların birleşimini ve işlevselliğini yansıtan güçlü bir demokratik teşkilat olmaktadır.					
13. Yerel yönetimler ve onların birlikleri arasında desantralize ve uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir.					
14. Halklar arasında dostluk ve karşılıklı öğrenmeyi sağlayıcı araçlar olarak kardeş şehir uygulamalarını ve ortaklıkları hayata geçirmektedir.					
15. Teşkilat içerisinde kurulan komiteler etkin olarak çalışmaktadır.					
16. Yıllık üyelik aidatı alınması gereklidir.					
17. Belirlenen genel politikalara uygun olarak çalışmaktadır.					
18. UCLG-MEWA Ombudsmanı olması Teşkilat için önemlidir.					
19. Yönetişimin genel kurul, konsey, yönetim kurulu, başkan ve eş başkanlar, denetim kurulu/mali yönetim komitesi ve sayman, ombudsman ve genel sekreter gibi organlar vasıtasıyla sağlanması iyi yönetim açısından önemlidir.					
20. Başkan veya eş başkanların Türkiye'den seçilmesi Teşkilatta etkin olmak açısından önemlidir.					

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Aydın, Y. ve Yeğen, İ. (2019). “Sabahattin Ali’nin Hikâyelerinde Bürokrasi ve Memurlar”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1243-1284
Geliş Tarihi / Received Date: 14.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 20.11.2018

Araştırma Makalesi

SABAHATTİN ALİ’NİN HİKÂYELERİNDE BÜROKRASİ VE MEMURLAR

Dr. Öğr. Üyesi Yahya AYDIN

Düzce Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

yahyaaydin@duzce.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8297-9723

İsa YEĞEN

MEB Türkçe Öğretmeni, Düzce Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı YL Öğrencisi

isayegen@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9610-7424

Öz

Türk edebiyatının önemli öykücülerinden biri olarak kabul edilen Sabahattin Ali, hikâyelerinde genel olarak Anadolu’yu ve Anadolu insanını çeşitli açılardan, toplumsal gerçekçi bir tavır ve derinlemesine bir bakışla ele alır. Bu hikâyelerde şehir, kasaba ve köylerde görev yapan asker ve sivil memurlar; zihniyetleri, halkla ilişkileri ve olay/durumlar karşısındaki tutum ve davranışları ile mercek altına alınır. Bu öykülerde, modern ya da modernleşme sürecindeki toplumlarda olduğu gibi “jandarma” şiddetin adeta somutlaştığı bir sınıflı temsil eder ve daha çok patrimonial tip özelliği sergiler. “Sembolik şiddet” tesis eden bir zümre olarak jandarma ve polis kendine has işkence, itiraf ve sorgu metotları vardır. Bu memurlar, yazar için bir zihniyeti sorgulamanın aracı olmuşlardır. Gardiyanlar, rüşvet ve irtikâbın kucağına düşmüşken valiler, işgüzar kimselerdir. Kaymakamlar, realiteye ve halka uzaklığı temsil eden tipler olup müddeiumumilerin, idarei maslahatçı olduğu görülür. Doktor ve hastane görevlilerinin yozlaştığı bir düzende diğer memurlar da halka yabancı, acımasız, anlayışsız, kindar, rüşvetçi ve menfaatçidir. Çoğu zaman kendini devletle özdeşleştiren bu memurlar, asıl şahsiyetlerini de kaybetmişlerdir. Bu tutum ve davranışlar, halk üzerinde olumsuz intibalar bırakmış, toplumsal bilinç dışına damga vurmuştur. Böyle bir ortamda Sabahattin Ali öyküleriyle, halka ve insanımıza duyduğu merhameti ve sevgiyi, onların tarafında yer alarak ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Sabahattin Ali, Öykü, Bürokrasi, Memurlar.

BUREAUCRACY AND CIVIL SERVANTS IN THE STORIES OF SABAHATTİN ALİ

Abstract

Sabahattin Ali, who is admitted as one of the important storytellers of Turkish Literature, deals generally with Anatolia and Anatolian people from various perspectives with social realistic attitude and a deeply view. In these stories, soldiers and civil servants who work in city, town and villages are examined closer with their mentality, public relations, attitude and behaviors against events/situations. In these tales, gendarme in societies in the process of modernization or modern represents a class that violence become concrete and displays mostly patrimonial characteristic type. Gendarme and police as a coterie that forms ‘Symbolic violence’ have specific torture, confession and interrogation methods. These civil servants have become a tool of interrogating a mentality for writer. While guardians are in bribery and corruption, governors are meddlesome persons. Public prosecutors are seen as ones who does things on a day to day basis. While district governors are characters which represent distance to reality and public. In a system that doctors and hospital attendants are degenerating, other civil servants are stranger to

public, cruel, inconsiderate, vindictive, grafter and self-seeker. These civil servants, who mostly identify themselves with the state have lost their main personality as well. These attitudes and behaviors have left negative impressions on public and imbedded in social subconscious. In such an environment, Sabahattin Ali, with his stories, reveals his compassion and love to public and people by standing their side.

Keywords: Sabahattin Ali, Story, Bureaucracy, Servants.

1. GİRİŞ

Edebiyat hayatına şiirle başlamış olan Sabahattin Ali, 1935'ten 1948'e kadar şiire ara vermiş, bu süreçte daha çok hikâyeleri, romanları, çevirileri ve piyesleriyle ön plana çıkmıştır. Sabahattin Ali'nin yayımlanan ilk öyküsü 1926 yılında Akbaba'da çıkan ama kitaplarına almadığı "Yangın" adlı hikâyedir (Korkmaz, 2016: 77)¹. "Değirmen, Kağrı, Ses, Yeni Dünya ve Sırça Köşk" olmak üzere toplam beş öykü kitabı bulunan Sabahattin Ali, Sait Faik'in küçük insan ve onun duyarlıklarını konu alan öyküsünün aksine, toplumu ve onun sorunlarını eleştirel bir bakışla ele alan hikâyeler yazmıştır. Mustafa Kutlu (1972: 3-4), Sabahattin Ali'nin hikâyelerinin, sınıf çelişkilerinden ziyade bürokrasi-halk çelişkisini esas alan bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Bu hikâyeler, zaman içinde gözlemci gerçekçilikten bürokrasiyi temel alan "tenkidî sosyal gerçekçilik"e yönelir. Takibata uğramasına ve hapislerde yatmasına neden olan sebep budur.² Necip Tosun (2013: 52) da onun daima ezilenlerin yanında, despotların karşısında yer aldığını belirterek günümüzün temel problemleri olan sağlık, bürokrasi, despotizm, yabancılaşma konularını 1930-1940'lı yıllar boyunca şaşkıncı ve çarpıcı bir gerçeklikle gözler önüne serdiğini söyler. Dönemin angaje aydınlarının aksine iktidarın projelerinin insansızlığını, yanlışlığını vurgulayarak tepeden inmece politikaları eleştirmiş, "iktidarın çizdiği pembe tabloların aslında nasıl kapkara olduğunu" ortaya koymuştur.

Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde bürokrasi ve memurlar önemli bir yer tutar. Gerçi öykülerinin çoğunda bu kişiler ve kurumlar ön planda yer almaz ancak yazar, eleştirel bir tavırla, hem kurumların hem kişilerin genel hatlarını çizmek için her fırsatı kullanır. Daha çok olumsuz yanlarıyla ele alınan bu kişi ve kurumlar, Osmanlıdan Tek Parti Dönemine uzanan bir çizgide çeşitli meslek ve zümrelerin genel karakterini okuyuculara gösterir. Bu bağlamda bürokrasi ve memurluk kavramlarından ve bunların Batılılaşma tarihimizdeki görünümünden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

¹Bu bilgi, görebildiğimiz kadarıyla, sadece Ramazan Korkmaz'ın, Sabahattin Ali üzerine hazırlamış olduğu doktora tezinden üretilen *Sabahattin Ali/İnsan ve Eser* adlı kitapta geçmekte, konuyla ilgili bazı temel eserlerde görülmemektedir. Örneğin; Asım Bezirci'nin hazırlamış olduğu *Sabahattin Ali/Yaşamı, Sanatı, Eserleri* ile Sevengül Sönmez'in editörlüğünde hazırlanan *Sabahattin Ali* vb.

² Sabahattin Ali, Edward Said (2004: 57-72)'in özelliklerini belirttiği entelektüel sürgüne iyi bir örnektir. Sürgünlüğü yüzünden uyum göstermeyen, çoğunluğun dışında kalıp iktidarda yer edinmemeyi benimseyen, iktidarla işbirliği yapmayıp ona direnen bir entelektüel olarak Sabahattin Ali, çağdaş Bir Thersites gibi ileri geri laflar ederek iktidarı kızdıran bir yazardır. "Yerleşmenin, evet-demenin, uyum sağlamanın sunduğu ödüller tarafından" ayartılmamış, daima alışılmışın mantığına değil, değişime ve hareket hâlinde olmaya açık bir aydındır. Bunların bedeli de zaten sürgün, hapis ve yokluğa mahkûm edilmek olmuştur.

Bürokrasi terimi ilkin 1745'te Fransa'da dönemin ticaret bakanı Vincent De Gournay tarafından kullanılmış olup etimolojik olarak “büroların muayyen bir hâkimiyete sahip oldukları sistem” manasına gelmektedir. Zaman içerisinde bürokrasi “devlet idaresi, kırtasiyecilik, idare ve teşkilatlanma şekli” olarak birtakım anlam değişiklikleri geçirmiş olup sadece devlette değil her büyük teşkilatta karşılaşılabilecek bir gerçekliğe işaret etmektedir (Abadan, 1959: 7-13). Weber (2008: 324-335), bürokrasinin ön koşullarının para ekonomisinin gelişmesi ve memurların hizmetlerinin karşılığının para ile ödenmesi olduğunu belirtir. Bir kez kurulduktan sonra ortadan kaldırılması en zor yapılardan bir olarak tanımlanan bürokrasi “toplum eylem'i rasyonel düzenlilik kazanmış ‘toplumsal eylem’e dönüştürmenin başlıca aracı” kabul edilmiş, “güç ilişkilerini toplumsallaştırmaya yarayan bir araç olarak bu aygıtı denetleyenler için birinci derecede bir iktidar aracı olagelmiştir. Dreyfus (2007: 26), uzun bir süreç içinde oluşan bürokrasiyi bir aynaya benzetir. “Tarihin her evresinde kaynaklandığı toplumu yansıtan” bürokrasiyi incelemek, bu durumda siyasal tarihe, düşünce akımlarına, toplumsal dönüşümlere eğilmeyi gerektirmektedir.

Bürokrasiyi incelemek için Weber'in ideal-tipler kavramsallaştırması yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlar; Patrimonyal, hukuki-rasyonel ve rasyonel üretken bürokrasi ideal-tipleridir.³ Osmanlı-Türk yönetim biçimi, ilk kurumsallaşma dönemlerinde “mali kaynakları kolayca çevreden merkeze aktarabilen ve başarılı savaşlar yapabilen iyi örgütlenmiş bir yönetim” anlayışına sahip olmuştur. Zaman içinde baş gösteren yozlaşma, birtakım bürokratik ve siyasal düzenlemelerle iyileştirilmeye çalışılmıştır. Tarihî süreç açısından yaklaşıldığında Osmanlı-Türk yönetim biçimi, öncül yapısı “merkezî feodalizm” olan İngiltere ile “adem-i merkeziyetçi” olan Fransa'dan farklı olarak patrimonyalizm tipi bir yapı karakteri gösterir. İngiltere ve Fransa'da merkezi otorite dengeleyici güçler tarafından kontrol edilirken, patrimonyalizmde çevre, merkez tarafından tamamen etkisiz hale getirilmiştir. (Heper, 2012: 16-37). Bu bağlamda Şerif Mardin (1992: 34-76) yakın zamana kadar merkez ile çevrenin

³ **Patrimonyal bürokraside** memur, üst kademelerdeki her amire karşı sorumlu olup, amirine karşı mahviyet duygusu içindedir ve aralarında katı bir ast-üst ilişkisi vardır. Memurun çalışma düzeninin amirin her an değişebilecek kişisel tercihleri belirler. “Bu tür bürokrasilerde işe adam alma, terfi ve atamalarda eş dost kayırma, mezun olunan kurum, ailevi köken ve amirin kişisel tercihleri önemli rol oynar.” Kıdem ve tecrübe çok önemli olup amire sadakat aranan başlıca niteliklerdendir.

Hukuki-rasyonel bürokraside memur, en yakın amirine karşı sorumludur. Amir-memur arasındaki ilişkide sosyal mesafe olup memurun faaliyeti kanun ve yönetmeliklerle belirlenmiştir. Amirin kararlarının bunların dışına çıkmaması gerekir. İşe adam alma terfi ve atamalarda objektif sınavlar ve kurallara uyulurken kıdem, ehliyeti gösteren ölçülerden birisidir. Kanun ve yönetmeliklerle bunlara uygun olarak amirin direktiflerini eksiksiz biçimde yerine getirmek, memurlarda aranan bir özelliktir.

Rasyonel bürokraside memurdan beklenen “hizmetin objektif gereklerini” yerine getirmesidir. Amirine karşı sorumluluğu birinci derecede idari olup sosyal mesafe asgari düzeydedir. Kanun ve yönetmeliklerle bunlara uygun olarak amirini direktifleri hizmetin nesnel gereklerini tayin eder. Amirin direktiflerindeki muğlaklık, diğer idarecilere sorularak ya da ilgili kanun ve yönetmelikleri yorumlayarak bu çerçevede hizmetin gereklerine uygun hareket etmekle aşılabilir. “Hizmetin yürütülmesi bağlamında teknik düzeyde amir memuruna geniş ölçüde yetki devreder. İşe adam alma, terfi ve atamalarda nesnel ve özel yöntemlerle saptanan bilgi düzeyi ve gelişme potansiyeli önemli rol oynar.” Kıdem, ehliyet göstergesi olarak son derece önemsiz olup hizmetin gereklerini yerine getirmede gerekli kararları tek başına alabilme ve uygulayabilme aranan özelliklerdir. Bunu yapabilmek, uzun bir hizmet öncesi eğitimin gerekliliğini de ortaya koyar (Heper, 1977: 35-53).

karşı karşıya gelmesini, Türk siyasal hayatının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluk olarak görmüş ve bunun yüzyıldan fazla süren modernleşmeden sonra da varlığını devam ettirdiğini belirtmiştir. Bu gerilimli ilişkide bürokratik merkez daima çevreden şüphe etmiş, niyet ve eylemlerine kuşkuyla bakmış, çevrenin temel yeri olan taşrayı hıyanetle özdeşleştirmiş, çevre de bulduğu her fırsatta merkezi hiçe sayarak “bildiğini okuma”ya çalışmıştır. 1923-1946 arasında da çevreye kuşkulu gözlerle bakılmış, çevre potansiyel bir muhalefet alanı olarak görüldüğü için, merkez tarafından sıkıca gözetiminde tutulmuştur. Ana hatlarıyla bu tabloyu günümüze kadar getirmek neredeyse mümkündür.

18. yüzyıldan sonra birikip gelen sorunlar, idari yapıda reformu zorunlu kılmıştır. Bu yetersizlikler bürokrasi ve memurların niteliği ve atanma biçimleri ile ilgilidir. Tercih usulü⁴, memur yetiştirme usulü, istihdamda aranılan şartlar vb. bunlardan bazılarıdır. (Akyıldız, 2012: 15-30). Gerileme döneminden (1600-1789) itibaren yönetimde farklı odaklar ön plana çıkmıştır. 1789-1839 arası (III. Selim ve Sultan Mahmut) güçlü sultanlar dönemi olarak görülürken Tanzimat döneminde (1839-1871) sivil bürokrasi, yönetimde ön plana çıkmaya başlamış, Meşrutiyet döneminde (1871-1908) saltanat güçlendirilerek siyasi denge sağlanmaya uğraşmıştır. 1908-1922 arası da anayasal sisteme kısa süreli ve kısmen başarılı bir geri dönüş gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Findley, 2014: 79-80).

III. Selim ile başlayıp II. Mahmut ile devam eden reform devrinde ilmiye teşkilatı özelinde de ihtisaslaşmaya gidilmiş, şeyhülislâmlık çeşitli daire ve sınıfların bürokratik işlemlerinin bünyesinde toplandığı bir kurum hâline gelmiştir (Yurdakul, 2008: 291-294). Genel olarak yeni bürokrat memurlar, Tanzimat’ın sağladığı eğitim ve güvenliği, süregelen bürokratik gelenekle birleştirerek özgüvenlerini pekiştirdikleri gibi “devlet ve halk için en iyi olanı yalnız kendilerinin bildiklerinden emin olduklarını gösteren” kibirli bir bürokratik seçkinci tavrın da sergileyicisi olmuşlardır (Shaw, 2006: 149). II. Abdülhamit ve İttihat Terakki yöneticileri ise, devletin İslâmî bir saltanat ve patrimonyal bir monarşi olan yapısını modernize etmişler, bu sayede “gelenekselcilikten akılcı legalizme doğru bir gidiş” kendini göstermeye başlamıştır. Zaten 1860’lı yılların Genç Osmanlı ideologları ve daha sonraki Jön Türk devrimcileri, “laik batılı yönetim tarzlarının en belirgin biçimlerinden bazılarını benimsemişlerdir (Findley, 1996:8).” I. Dünya Savaşı’ndan İttihat Terakki kadrolarının yenilgisi ve yurt dışına kaçışlarıyla sonuçlanan süreç ve Yunan ordusunun Anadolu içlerine ilerlemesi, asker-bürokrat kadroların birleşmesine ve harekete geçmesine sebep olmuştur. Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışından sonraki dönemde de askerî hiyerarşi içinde yaptığı

⁴ Uzmanlaşmayı önleyen ve memur istihdamında yanlışlıkların yapılmasına sebep olan bu sistem, Osmanlı’nın düşüşe geçtiği dönemin bir uygulamasıdır. “Bu sistemde memurlar nöbetleşe olarak birer seneliğine memuriyetlere getirilir; ancak, görevinde başarılı olan memurlar ibka adıyla vazifelerinde bırakılabilirlerdi.” (Akyıldız, 2012: 24).

birtakım darbeler ve taşra bürokrasi üzerinde sağladığı idari kontrol, Millî Mücadele'nin rakipsiz önderi olarak ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Zaman içinde harekete dâhil olan burjuvazi ve İstanbul Meclisi'nin üyeleri, eski bürokrasiden birçok kişinin Ankara'ya, yeni kurulan iktidar merkezine katılmasına sebep olmuştur. 1924-1925 yılındaki etnik, dinî ve ayrılıkçı renkleri taşıyan ayaklanmalar, bürokrasiye “ülkenin arzulanmış ulusal homojenliğe ulaşamadığını” hatırlatmıştır. Reformlar karşısındaki muhalefet zaman zaman aktif olsa da “bürokrasinin tetikte durmasına yetecek kadar” önemli olmuştur (Keyder, 1993: 101-119). Cumhuriyet tarihini biraz da iktidar ve muhalefet odakları arasındaki mücadelelerin tarihi olarak okumak mümkündür. Zaten Şerif Mardin (1992: 75), modernleşme boyunca “temel gruplardan oluşmuş bir gerçek olarak çevre ve resmîlik-karşıtı kültürün bir merkezi olarak çevre”nin hem Jön Türklerin hem de Kemalist kadroların bêtes-noires'ı (en fazla tiksiniyen şey) olarak görüldüğünü kaydeder.

Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1872-1950) adlı çalışmada bürokrasinin yoğun bir şekilde işlenişinin sebepleri üzerinde duran Çanaklı (2011: 543-550) bunları çeşitli başlıklar altında ele alır. Bürokrasinin sosyal hayat üzerindeki etkisi, romanlarında bu konuyu işleyen yazarların büyük kısmının memuriyetle olan bağı, yazarları romanlarının malzemesi olarak bürokrasiyi yoğun bir biçimde işlemeye sevk etmiştir. 1872-1950 arası Türk romanlarında bürokrasi ve memurluk olgusunun çoğu kez olumsuzluklar cephesinden değerlendirildiğini kaydeden yazar, romanlarda bürokrasi ve memurlukla ilgili olarak öne çıkan çeşitli görüşleri saptamıştır. Bunlar; memurların daireye devam konusundaki düzensizlikleri ve görevlerini ihmal, liyakatin yerine iltimasın geçmesi, rüşvet ve yolsuzluk, kırtasiyecilik, düştükleri ahlâkî çöküntü, alafrangalık, geleneğe bağlılık, İstanbul özlemi, sosyal hayat içindeki durumları vb.dir. İncelenen romanlarda yazarların, “Türk milletinin devlete verdiği mistik değerden ve kültürel geçmişinden” izler taşıyan bir tutumla bürokrasi ve memurlara yaklaştığını (Reşat Nuri ve Tanpınar hariç), “bürokratik yönetimin iç işleyişindeki prensiplere, kendine özgü ahlâkına ve varoluş sebeplerine eğilmediğini” bunun da düşünce dünyamız açısından bir eksiklik olduğunu belirtir. Yazar, Türk romanında görülmeyen tavrın, George Orwell'in Hayvanlar Çiftliği ve Bin Dokuz Seksen Dört romanları ile Kafka'nın Dava adlı eserlerinde bürokrasinin toplumu kuşatıcı niteliği ve korkunç bir baskı aracı hâline gelebileceği, bürokratik anlayışın mantık dışı hareket etmeye çok meyilli olduğunu göstererek ortaya koyduklarını ifade eder. Bizim edebiyatımızda bunun için Oğuz Atay'ı, Ferit Edgü ve Hasan Ali Toptaş'ı beklemek gerekecektir.

Bu çalışmada Sabahattin Ali'nin beş öykü kitabında yer alan hikâyelerinde bürokrasi ve memurlar, mensup oldukları zümrelere göre önce askerî bürokrasi-memurlar, sonra sivil

bürokrasi-memurlar başlıkları altında incelenmiştir. Bu hikâyelerin kimi Osmanlı dönemi bürokrasi ve memurlarını konu edinirken kimi de Cumhuriyet dönemi bürokrasi ve memurlarını ele alır⁵. Bütün bunların yanı sıra Sabahattin Ali'nin bütün hikâyeleri kendi yaşamından, görev yaptığı yerlerden, mahpusluğundan, dinlediklerinden ve okuduklarından izler taşır. Bürokrasi ve memurlarla ilgili sert eleştirilerinin altında da genel olarak şu düşüncelerinin yattığını söylemek mümkündür.⁶

Bugünkü itibarlı kişiler gibi kese doldurmadık, makam peşinde koşmadık. İç ve dış bankalara para yatırmak, han, apartıman sahibi olmak, sağdan soldan vurmak ve milleti kasıp kavurmak emellerine kapılmadık. Bütün kavgamızda, kendimiz için bir şey istemedik. Yalnız ve yalnız, bu yurdun bütün yükünü omuzlarında taşıyan milyonlarca insanın derdine derman olacak yolları araştırmak istedik. Ne af edilmez suçmuş meğer! Neredeyse, yoldan geçerken mide uşakları arkamızdan bağıracıklar 'Görüyor musunuz şu haini! İlle de namuslu kalmak istiyor ve ahengimizi bozuyor...' Çalmadan, çırpmadan, bize ekmeğimizi verenleri aç, bizi giydirenleri donsuz bırakmadan yaşamak istemek bu kadar güç, bu kadar mihnetli, hatta bu kadar tehlikeli mi olmalı idi (Ali, 1997:17).

2. ASKERİ BÜROKRASI

Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde, özellikle köy konulu olanlarında, asker memurlar olarak jandarma ve gardiyanlardan sıkça söz edilir. Şehirde geçen öykülerinden biri olan “Kurtla Kuzu” öyküsünde ise polis memurlar ve genel olarak devlet memurluğu mercek altına alınır. Bu zihniyetin oluşumu, nedenleri detaylı bir şekilde irdelenirken polislerin sanıklara reva gördüğü muameleler de uzun uzadıya anlatılır. Hayaletimsi bir biçimde kişilerin özel hayatına sızan, müdahale eden kolluk kuvvetleri bireyleri sorgular, işkence eder ve itirafa zorlar.

⁵ Sabahattin Ali, Değirmen'in 1935'teki baskısının sonunda “Bir Orman, Kazlar, Bir Firar, Candarma Bekir, Bir Siyah Fanila İçin, Komik-i Şehir adlı hikâyelerin Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki Anadolu'yu anlattığı okunduğu zaman anlaşılmakta ise de, bunu burada ayrıca tavihe lüzum gördüm.” diyerek bir açıklama yapar (Ali, 2000a: 3). Bu açıklamanın altında çeşitli sebepler olabilir. Bu öyküler, bürokrasi ve memurların en çok eleştirildikleri hikâyelerdir. Sebeplerden biri, iktidarın şimşeklerini üzerine çekmemek olabilir. Çünkü Sabahattin Ali, 1931-33 arasında komünizm propagandası ve Atatürk'e hakaret suçlamalarıyla soruşturmaya uğrar ve çeşitli sürelerle cezaevine girer hatta memurluktan kaydı silinir (Sönmez, 2013: 25-30). Sabahattin Ali'nin ve devrin idarecilerinin, Osmanlıdan Cumhuriyet'e devreden bürokrasi ve memurluk anlayışının küçük farklarla devam ettiğini bilmemesi mümkün değildir. Belki de bu yüzden Sabahattin Ali'nin öldürülünceye kadarki yaşamı trajik bir seyir izler. Öykülerinde çeşitli boyutlarıyla irdelediği ve işlediği şiddet, yazarın ölüm sebebi olmuştur.

⁶ Mustafa Kutlu (1972: 48), Sabahattin Ali'nin öykülerinde neden uçan kuşlar, açan çiçekler, yemyeşil kırlarda neşeli biçimde kaval çalarak koyunlarını otlatan çobandan bahsetmediğini şöyle açıklar: “Osmanlı toplumunun yıkılan değerleri üzerine yeni bir bina inşa edilmek istenmektedir. Millet fakirdir. Yıllar yılı süren devamlı harpler, hastalıklar, sömürülmeler, milletin kanını iliğini emmiştir. Kadrosuzluk alabildiğinedir. Cehalet korkunçtur. Memleketi içinde bulunduğu iktisadi ve sosyal bunalımdan kurtaracak aydınlar feragat ahılâkından yoksundur. Oysaki milletin yaralarını saracak şefkatli ellere ihtiyacı vardır. Bir süre önce vatanın tehlikede olduğunu sezerek uyanan Kuvayı Milliye ruhu, aydınlar ihaneti ile sönmeye yüz tutmuştur. Artık ne hükümet tabibinde, ne muayenehanesi olan doktorda, ne hapishane müdüründe, ne mülkiye amirinde millet menfaatine çevrili bir hareket kalmıştır. Gelir dağılımı korkunç bir dengesizlik içindeyken, nemur saltanatı sürüp gitmektedir. S. Ali böyle bir ortamda gerçeklerden bahsettiği için çoklarının uykusunu kaçırır olmuştur.”

2.1. Modern Devlet-Meşru Şiddet Sarmalında Halk Karşısında Jandarma⁷

Trotsky'nin Brest-Litovsk adlı kitabında söylediği, bütün devletlerin güç ve şiddet üstüne bina edildiği düşüncesini haklı bulan Weber (2008: 140), şiddet kullanmasını bilen sosyal kurumların olmaması durumunda anarşinin doğacağını kaydeder. Şiddetin, devletin tek aracı olmadığını ekleyen Weber, devleti “belli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğu” olarak tanımlar. Teodor W. Adorno ise “toplum çoğu kez dolaylı biçimde de olsa bedensel şiddet tehdidiyle ayakta tutulur (aktaran: Akçam, 1995: 12)” derken bu gerçeğe işaret eder.

Pierre Bourdieu (2015: 181-186), Weber'in tanımı “fiziksel ve sembolik şiddet tekeli” ya da “meşru sembolik şiddet tekeli” biçiminde genişletir. Ona göre devletin meşru olduğunu söylemek “baskıya başvurmaksızın” sembolik iktidarla devletin itaati sağlanması anlamına gelir. Devlet böylece gönüllü bir boyun eğiş, itaat, gönüllü bağımlılık ve “cebiri ile tercih edilmiş itaat karşıtlıklarının yakalayamadığı bu türden bir boyun eğiş” temin eder. Sembolik şiddet ya da sembolik tahakküm “devletin düşüncelerimizin en mahremi üzerinde koyduğu kısıtlar, devletin bizzat düşüncemizin içine yerleşmiş olabileceği gerçeği, maruz kalanların suç ortaklığıyla gerçekleşen bu ‘görünmez’ cebir”dir. Sabahattin Ali'nin öykülerinde jandarma, hem fiziksel hem de sembolik olarak (psikolojik) toplumun fertlerine şiddet uygular.

Sabahattin Ali'nin bürokrasi ve memur eleştirisinde, jandarma, merkezi bir yer işgal eder. Hikâyelerinin çoğunda jandarma/candarma olumsuz bir tip olarak yer alır. Bu mesleki zümreye yöneltilen tenkitler, diğer bürokrat ve memurlara göre daha yoğun ve şiddetlidir. Bu öykülerde ele alındığı şekliyle jandarma, adeta devletin sopasıdır. Diğer memurlarla mukayese edildiğinde daha cahil, acımasız ve yıkıcıdır. Jandarma, kaba kuvveti ile olaylara müdahale eder. İnsanları haksız yere döver, vurur, öldürür hatta tecavüz eder. Davranışlarını belirleyen şey kanun değil keyfiliktir.⁸ İnsanlar için jandarma tekin değildir. Hakk'ın ya da haklının yanında değil güçlünün yanındadır. Bu özellikleriyle sözü edilen zümre mensupları, daha çok patrimonyal bir tip özelliği sergilerler.

Jandarma, “Asfalt Yol” öyküsünde, yol yapım işini üstlenen müteahhidin baştan savma yaptığı yeni asfalttan vatandaşın öküz ve kağnılarını, asfalta zarar verdiği gerekçesiyle geçirmez. Burada jandarma caydırıcı bir güç olarak karşımıza çıkar. Sözde halk için yapılan asfaltı insanlar kullanamayacak, bu insanların dağdan taştan aşmaları gerekecek ve yolları uzayacaktır. Jandarma karşısında duyulan korku, Bourdieu'nun sembolik şiddet kavramını çağrıştırmaktadır.

⁷ Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir mebusun jandarmaya ilgili kullandığı “ikrah-ı milli” tabiri, halkın yaka silktiği devlet otoritesinin bir başka görüntüsüdür. (Akın, 2001: aktaran: Çanaklı, 2011: 67).

⁸ Hannah Arendt (1997: 10) “iktidar, güç ve kuvvet”ten farklı olarak şiddetin, Engels'in ifade ettiği gibi, daima araçlara muhtaç olduğunu belirtir. Öte yandan şiddet, ona göre içinde fazladan bir de *keyfilik* ögesi taşır.

Bu yasak pek ağırdı. Yol iki dağ arasındaki bir boğazdan geçtiği için, şimdi istasyona gitmek isteyenler bu dağı dolaşacaklar ve tam altı saat ziyan edeceklerdi. Bir yere toplanıp bir çare düşündüler, fakat ne jandarmalara karşı koymaya, ne de kağınlara lastik tekerlek taktırmaya, şimdilik imkân yoktu (Ali, 2000b: 14).

“Bir Orman Hikâyesi”nde jandarma, “Orman bizim her şeyimizdir delikanlı, anamız, babamız, evimiz...” diyen ihtiyarla aynı görüşte olan köylülere karşı, hükümetin ormanı işlemek izni verdiği şirketin haklarını savunur. Anlatıcı, ihtiyardan, onlar için ormanın ne anlama geldiğini dinler. Orman, onlar için çocukluklarında ev, ana ve oyun alanı iken büyüdükçe giydirip doyuran, ihtiyaçlarını temin eden bir dünya hâline gelmiştir. İhtiyar, onsuz yaşamayı tasavvur bile edemez. Ama hükümet ellerinden ormanı almış, onları ormansız hatta “tek bir ağaçsız” bırakmıştır. Ormanı işlemek izni, ormanda “kökleşen ve yayılan bir yara”ya dönüşür. Şirket çevirdiği dalaverelerle köylülerin direnme azmini kırar. Köylünün zavallılığı ve cahilliğini kullanan şirket, kesesini doldururken ormanla beraber köy halkının mazisini de köklemektedir. Bununla birlikte kalan koruyu da bir bahaneyle işlemeye kalkınca, köylü orayı ölümüne savunur ama bunun da sonuçsuz kalacağını için için bilir. Bir “kurt sürüsü” gibi kararlı olduklarından işçileri durdururlar. İçlerinden birini kasabaya, “hükümetin bu işlere bakan memuruna” gönderirler. Ormana gelen “hükümetin memuru” ve şirketin memuru, onları dikkate almaz. “Hükümetin memuru” yanındaki iki jandarmaya “Sürün bunları ormandan dışarı!” diye emir verir. Köylü içgüdüsel bir tepkiyle karşılarında duran herkese saldırır. İşçiler ortadan kaybolurken, geri kalanlar çareyi kaçmakta bulurlar. “Hükümetin göbekli memuru” köye kadar kaçabilir ve kendisini köy odasına kilitler. Bu noktada önceki tecrübelerinden hareketle köylüler, her şeyin bittiğini, bunu devletin “yanlarına bırakmayacaklarını[n]” farkındadır. Köylüdeki yılgınlık, ümitsizlik, kaderine boyun eğme, kaçınılmaz olanın gelişi karşısında duyulan sakin ve kabullenilmiş dehşet “Artık yapacak bir şeyimiz yoktu. Biz işimizi bitirmiştik. Şimdi bekleyebirdik.” şeklinde satırlara sinmiştir.⁹ Delikanlılarla kadınlar, “bir şey yapamamaktan, bir şey yapamayacağını bilmekten doğan bir şaşkınlıkla” onun bulunduğu odayı “şeytan taşlar gibi” taşlamışlar, içlerindeki hırsı söndürmeye çalışmışlardır. Her şey beklenildiği gibi olur. “Ertesi gün imdat alıp gelen candarmalar, çocuklar ve kocakarılarından başka, kadın, erkek bütün köy halkını iplerle bağlayarak kasabaya götürdüler ve memuru kurtardılar (Ali, 2000a: 57-61).” Bu hikâyede devletin köylüye karşı burjuvazinin tarafını

⁹ Bu ifade ve anlayış tarzının somutlaştığı satırlar, Bourdieu’nun “meşru sembolik şiddet tekeli” ibaresiyle birlikte okunduğunda daha iyi anlaşılabilir. Şiddetin Topolojisi adlı kitabında Byung-Chul Han (2017: 84) “simgesel şiddet”in sosyal sistemin içine gömülü olduğunu söyler. Burada simgesel şiddet, “Birer habitus haline gelmiş, sorgulamadan kabullenilmiş ve tekrarlanan algı ve davranış kalıplarına sinmiştir. İnsan yaşadığı şartları onaylar ve alışkanlık halinde *yapılması gerekeni* yaparak iktidar ilişkisini sürdürür. *Gündeliklik* bile yerleşik iktidar ilişkilerinin onaylanmasıdır. Simgesel şiddet *hiç fiziksel şiddete başvurmaya gerek kalmaksızın* iktidarı ayakta tutmaya yeter. Yani burada iktidara gösterilen rıza, bilinçli değil, refleks ve refleks öncesi davranışlarda üretilir. Simgesel şiddet, *yaşanana* anlayış ile *hükmedene* rızayı birleştirir, aynı kılar. İktidar ilişkisi neredeyse doğal, kimsenin sorgulamadığı bir *işte-her şey- böyle* gerçeği olarak görüldüğü için ki çok etkilidir.”

tuttuğu açıkça görülmektedir. “Zaten yönetilenlere güvenmemek bürokrasinin İmparatorluğun yönetici sınıfından devraldığı bir miras olduğundan, yapılacak en iyi şey uyanmış kitlelere göz kulak olmaktır (Keyder, 1993:152).” Halkın hak arama ve hakkını savunma çabasını bir uyanış olarak kabul edersek, buna verilen tepkinin şiddeti anlaşılabilir. Bu noktada yine devletin “yüzünü kamu yararına dönmüş bir aygıt değil, bir zor aygıtı, kamusal düzenin ancak egemenler lehine korunmasının aygıtıdır (Bourdieu, 2015: 20).” anlamında Marksist bir yorumunun görüldüğü de söylenebilir.

“Bir Firar” adlı öyküde jandarmalar İdris adında bir suçluyu (!) bir yerden bir yere götürmektedirler fakat manzara içler acısıdır. Jandarmalar, İdris’i basamayacak kadar çok dövmüşlerdir. Hâlbuki İdris suçsuzdur. Jandarma bunu araştırmaz. İdris, yolda kendisine “cıgara” veren jandarmaların aslında iyi insanlar olduklarını düşünür. Ama vazifeleri gereği, üstelik yüzbaşının “faili bulmadan gelerseniz gözüme görünmeyin!” şeklindeki tehditleri, köyü soyan çoktan ortadan kaybolduğu için, onları bir fail bulmaya zorlar. İdris’e yöneltilen suçlama ya da itiraf etmesi, onaylaması gereken eylem, bayram namazında İmamköy camiini soymasıdır. İdris’in zanlı ya da fail olması için, oraya doğru giderken görülmesi yeterlidir. Köylü de birkaç senedir serseri serseri etrafta dolaşan ve dalavereli işlere girişen İdris köyde kaldıkça jandarmanın ayağının köyden kesilmeyeceğini bilmektedir. Bunun için jandarma ile zihni düzlemde işbirliği yaparlar. İdris, suçunu itiraf edince sıra delilleri toplamaya gelir. Dayanılamaz derecede “sopa, dipçik ve tekme” yiyen İdris, trajikomik bir şekilde suçsuzluğunu değil suçluluğunu ispatlamaya çalışır. Çünkü kanun ve hukukun yerini keyfilik almıştır. İdris, ilk aklına gelen isim olarak paraların, İmamköy’nden Kahveci Süleyman Ağa’da olduğunu söyler. İçinden de “Yandı garip Süleyman Ağa!” der. İdris, sonrasında olacakları hayal eder. Jandarmalar, “hiçbir şeyden haberi olmayan ihtiyarı yatıracaklar ve döveceklerdi. Gebertinceye kadar döveceklerdi (...) İhtiyarın iki kat olmuş beline tekmelerin, dipçiklerin indiğini görür gibi oldu.” Ama İdris, civarda kendisine tek yardım eden kişiye bunu yapamaz. Kaçmaya çalışır. Jandarmalar, uyarmaya lüzum görmeden İdris’i vururlar. Temize çıkması ancak ölürken söylediği şu sözlerle mümkün olacaktır. “Süleyman Ağa’nın hiçbir şeyden haberi yok (...) Benim de...”(Ali, 2000a: 66-68). Burada jandarmanın yaptıklarının, bürokrasi ve memurların yaptıklarının akıldışı şeyler olduğu yönündeki düşüncelerle de benzerlikler gösterdiğini söyleyebiliriz. Şiddet konusunda Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi karşılaştırıldığında önemli koşutluklar gözlemek mümkündür. Yönetici zümrelerin devlet felsefesi ve anlayışlarından gelen, şiddeti en doğal hak saymaları ile yönetilen kitlelerin bunu algılayış mekanizmalarındaki süreklilik, şiddetin olağan ve normal bir pratik olarak algılanmasına hizmet etmiştir (Akçam, 1995: 324).

“Candarma Bekir” hikâyesinde Çallı Halil Efe, yüz seneye hüküm giyen bir mahkûmdur. Kendisini asmadıklarına şükreden Efe, anlatıcı olan “efendi mahkûm”a, devletin kendisinden “iki başıbozuk, bir candarma, bir mavzer, iki at”ın hesabını sorduğunu söyler. Anlatıcının aktardıklarına göre Çallı Halil Efe, bir cinayet sebebiyle İzmir’e kaçmış, yakalanınca yürütülerek Denizli’ye getirilmiştir. Bu esnada tabanlarında derin yarıklar açılmıştır. Mahkemesini beklerken “Çal Müddeiumumîsi” bir tahkikat için onu ister. “Karakola yayan sevkolmak ne demektir” bilen Efe, müdüre yalvarır ama emir bir kez çıkmıştır. Zaten Efe de “devlet kuvvetine güç yetmez” düşüncesindedir. Bu zorunlu yolculuktan kaçmak için adam yaralamayı düşünür ama zararının daha büyük olacağını hesap ettiğinden vazgeçer. Yola çıkarken jandarma, Efe’yi sevmeyen bir gardiyanla konuşur ve kelepçeyi ona arkadan takar. Efe’nin yalvarması fayda etmez. Temmuz ortasında yedi sekiz saat yol alırlar ama jandarmalar, görev değişimi yaparlar. Sonraki karakola ulaşmak için mahkûmu koşturan, dinlenme isteğine dipçikle karşılık veren jandarma, sıcakta köylülerin kendisine ikram ettiği ayranı, üstüne başına döke döke içerken Efe’ye bir yudum içirmez. Üçüncü günün sonunda Baklan ovasındaki Kaklık köyünde bulunan karakola gelirler. (Ali, 2000a:73-74).

Osmanlıda belirli istisnalar dışında şiddet sürekli yasaktır ancak 1858 yılında suçun sopa ile cezalandırılması cezası kaldırılmış olmasına rağmen Cumhuriyet’e geçmiş “karakolda, emniyette, okulda” sık kullanılan bir cezalandırma biçimi olmaya devam etmiştir. Osmanlı-Türk ceza tarihinde şiddet, egemenlik hakkı olarak yaygınca kullanılmıştır. Şiddet, sadece soruşturmada değil ıslah etmek, korkutarak sindirmek amacıyla caydırıcı bir unsur olarak uygulanmıştır. “Devlet, başlangıçta kendi üyeleri tarafından kullanılan şiddeti giderek kontrol altına almış, onu sadece kendisi tarafından, belirli merkezlerde ‘gizli’ olarak kullanacak şekilde disipline etmiştir.” (Akçam, 1995: 326-334).

Kaklık köyünde Efe, “candarma olan Kara Muradın Bekiri” ile karşılaşır. Bekir, Efe’nin vurduğu Süleyman’ın yakın arkadaşıdır. Cinayetten sonra dağa çıkan Efe’nin yataklarını ihbar etmiştir. Halil Efe, kendisine “Eceline susamadıysa edebiyle otursun. Çallı Halilin gözüne gayrı dünya görünmüyor.” diyerek haber salar. Şimdi ise Bekir “namlı şanlı candarma” olmuştur. İlk başta Halil Efe’ye iyi davranan Bekir’in niyeti sabah olunca ortaya çıkar. Halil Efe’ye düşman ne kadar “köy âyânı, muhtar, köylü” varsa hepsini karakola toplamış gelmiştir. Böylelikle dayağın etkisi de artacaktır. “Mahpuslukta adam dayak yemekten yılmaz. Eğer Bekir yalnız dayak atsa, bunu da تنها bir yerde yapsa, hiç ağırıma gitmezdi. Candarma değil mi, helbet dövecek... Bizim Bekir bir saatten ziyade benimle eğlendi; her yanıma dayaktan çürüttü, uyuz ite yapılmayacak hakareti yaptı... Bekir yorulunca yakamı bıraktı.” Jandarma elbette dövecektir. Halil Efe’ye dokunan, bunu insanların içinde

yapmasıdır. Dinlene dinlene Halil Efe'yi döven Candarma Bekir, köylülerle konuşur tekrar onun yanına gelir “soyuna sopuna sövmiye, suratına tükürmiye” başlar. Seyredenlerin hepsi, buna katıla katıla güler. Bekir'in amacı Halil Efe'yi zebun edip yalvartmaktı[r].” Ama öleceğini bilse bunu yapmayı düşünmez. Sonunda bir punduna getirip Bekir'in ettiğini kanla temizler (Ali, 2000a: 74-76). Akçam (1995: 329-334), yeniçerilerin güvenlik sağlama görevlerini yerine getirirken yaygın olarak başvurdukları “Karakol dayağının” yeni düzenlenen güvenlik mekanizması tarafından aynen alındığını ifade eder. Çallı Halil'in gördüğü şiddeti son derece olağan karşılaması, Akçam'ın dediği “İslâm hukukunun işkenceyi yasaklayan yumuşak niteliği, işkencenin zihniyet dünyamıza, normal sayılarak yerleşmesi”nin sonucu olabilir. Bir taraftan şiddetin yasak olduğunu bilen ama öbür taraftan da işkence yapılmasını normal karşılayan bir kültür oluşmuştur.

Çallı Halil Efe'nin herkesin gözü önünde Candarma Bekir tarafından dövülmesi, devleti kategorileştirme/sınıflandırma edimlerinden birine işaret eder. “Categorien”den gelen “kategori” kelimesi, aynı zamanda “kamuya açık olarak suçlamak hatta hakaret etmek” anlamına gelir. “Yani devletin categorien'i kamusal bir otoriteyle, kamuya açık biçimde itham eder; hem yargıda bulunmaya hem de o yargıya temel teşkil eden kategorilere cevaz veren bir yetkiyle ‘Seni, halkın önünde, suçlu olmakla itham ediyorum (...) Seni sınıflandırıyorum; Seni cezalandırıyorum’ (Bourdieu, 2015: 28) (...)”

Sabahattin Ali, “Komik-i Şehir” hikâyesinde Anadolu'da dolaşan tiyatro kumpanyalarından birinin başından geçenlere eğilir. Bu kumpanyanın gelişi, kasabadaki bütün memurlar ve işsizler için bir mesele teşkil eder. “Candarma kaymakamlığından mütekeait belediye mimarının eseri olan taş tiyatro” binası tamamlanmamasına rağmen burada oyunlar oynanabilmektedir. Oyunun oynanacağı akşam, memleket büyükleri erkenden locaları doldurmuşlardır. Bunlardan biri “candarma kumandanı”dır. İşkodralı olan kaymakamın hemşerisidir. Anlatıcıya göre çok “habis” biridir. Memlekete yeni gelen memurlara kolaylık göstermesi, onlarla ahbap olarak gece toplantılarına katılmak ve aile kadınlarıyla “çeşmiçerez geçinmek” içindir. “Büyük bir hırsı da –iki kelimeyi bir araya getiremediği halde- içtimalarda nutuk söylemektir.” Bu tavrın altında yatan neden, kumandanın, kamusal söylemin sahip olduğu etki ve yaptırım gücünün sahibi olduğu gerçeğini halka göstermek düşüncesidir. Kasabaya gelen kumpanyanın aktrislerinden Viktor adında Yahudi bir kadın ile Suzan, Namık Kemal'in Zavallı Çocuk oyunu oynanırken Çömlekçizadenin adamları tarafından kaçırlır. Eşkıyalar, Suzan'ı kısa sürede bırakırlar. Viktor'un sevgilisi ve kumpanyanın başı olan Rahmi sabaha kadar uyuyamaz. Rahmi, sabah erkenden “candarma kumandanının dairesine” gider. Kimse gelmemiştir henüz. Saat dokuzu,

dokuz buçuğu geçer. Saat onu vurduğunda kumandan yolda görülür. Kumandan, Rahmi bir şey söylemeden “Gördünüz mü akşam yaptığınızı?.. Başımıza iş açtınız!” diyerek olayın onların ihtiyatsızlığından kaynaklandığını ileri sürer. Henüz bir takip emri çıkarılmamıştır. Çünkü kumandan kaçırılan kadının, er geç eşkıyalar tarafından getirileceğini söyler. Kumandan, takip emri çıkarmamasının sebebi olarak olumsuz hava şartlarını gösterir. Rahmi, yanına iki jandarma verilirse gidebileceğini söyler. Çıldırarak duruma gelen Rahmi, peş peşe “Peki ama, siz bu memleketin inzibatını temine memur değil misiniz?.. Herkes canını ve namusunu size emanet etmedi mi?.. Mesul olacağınızı düşünmez misiniz?.. Bu yaptığının korkaklık olduğunu düşünmez misiniz?” şeklinde sorular sorar. Bu durum karşısında kumandan, onu dışarı attırarak sorunu görmezden gelmeyi ve söylenenleri düşünmemeyi tercih eder (Ali, 2000a: 91-97). Bu olayda jandarma kumandanının hareketlerine yön veren husus, kanun değil keyfiliktir. Taşrada merkezî hükümetin memuru olmaktan bir nevi hükümetin kendisine dönüştürülen jandarma, bulunduğu yerin asayiş ve inzibatından daha önemli meseleler üzerine kafa yorar.

“Kağrı” hikâyesinde, bir tarla meselesi yüzünden işlenen cinayet bağlamında köye altı saat uzaklıkta olan karakolun ve jandarmaların, köyden biri cinayet haberini götürmedikçe on beş gün köye uğramayacaklarından söz edilir. Jandarma, köye bir o kadar yakın bir o kadar da uzaktır. Öldürülen Sarı Mehmed’in anası mahkeme ve jandarma korkusuyla şikâyetinden vazgeçirilir. Bir ay kadar sonra köye “iki süvari candarma”nın gelmesi muhtarın yüreğini hoplatmaya yeter. Bunlar karakolun değil “vilâyetin candarmaları”dır. Köyde herkesin ifadesini alırlar. Durumu hükümete haber eden, cinayeti işleyen Savrukların Hüseyin’le kavgalı olan ve kasabada pabuççuluk yapan Garip Mehmet’tir. Bu jandarmalar, ağustos sıcağında at üstünde günlerce yolculuğu gözü kesmeyen müddeiumumi tarafından gönderilmiştir. Doktor da ihtiyatlı davranmak için, bir cinayet varsa jandarmalara “cesedi çıkarıp kasabaya getirmelerini” sıkı sıkı tembihler. “Kadın: -Yavrumu mezarında bile rahat komadılar!- diye iki yanını dövüyor ve bütün Anadolu kadınları gibi ses çıkarmadan ve pek az hıçkırarak ve çömelerek ağlıyordu[r].” Fakat jandarmalar, ölüyü mezardan çıkarıp kasabaya götürme işini kendileri yapmazlar. Bu işi, ölünün yaşlı annesine yaptırırlar. Kadını ite kaka kağrıyı hazırlatırlar. Evlat acısıyla yanan kadın bu acıya zor dayanır. Oğlunun feci şekilde kokan cesedini bir eski, yamalı yorgana sarar, kağrıya yükler. Gece vakti yola çıkarlar. Aynı zamanda muhtar, imam ve Savrukların Hüseyin birbirlerine bağlanarak jandarmaların önüne katılmıştır. Yaşlı kadın ise “kağrıdan yayılan ağır koku ile sersemlemiş, sendeleye sendeleye yürüyor, bazan birdenbire hızlanan öküzlerin yanında gitmeye çabalıyordu. Yavaş yavaş ayakları sürüklenmeye, ağlamaktan, içine akıta akıta ağlamaktan daralan göğsü nefes

alamamaya başladı.” Sarı Mehmed’in anası, evladının ölüsünü kasabaya götürürken bu acıya daha fazla dayanamayacak, yolda düşüp ölecektir (Ali, 2000a: 105-107).

“Sıcak Su” adlı öyküde, iki jandarma İsmail adlı bir suçlunun peşindedirler. Bir akşam vakti, köyün bir ucundaki evine gelirler. Karısı Emine’nin İsmail’den haberi olduğunu düşünmektedirler. Önce tatlı dille, güzellikle işe başlarlar. Sonra, yüzbaşının kendilerine yaptığı baskılardan bahsederler. Bu kez de İsmail’i yakalamadan giderlerse, herhangi bir dağ başındaki karakola gönderilme ihtimallerinin bulunduğunu söylerler. Emine, istediklerini söylemeyince ihbarın sahil olup olmadığını düşünürler. Sonra birinin aklından “gusülhaneye” bakmak geçer. Onlara göre suyun sıcak olması, İsmail’in de yakınlarda olduğunu göstergesidir. Emine’nin duyabileceği bir şekilde “İsmail herhalde uzakta değildir, bize teslim olmağa gelmezse, karısının ırzını kurtarmağa da gelmez mi?..” der, biri. Emine’yi yakalayıp mindere atınca, onun bağıracığını, İsmail’in de dayanamayıp çıkıp geleceğini bu sayede ölüsü ya da dirisini ele geçirmenin mümkün olacağını düşünürler. Emine’nin bağırma ihtimali de vardır. O zaman diğeri “deneyecektir.” Sonunda Emine’yi iğfal ederler. Ağzından bir kelime çıkmaz, bağırmaz, kimseyi yardıma çağırılmaz. Sonra jandarmalar “yüzlerinde tatlı bir yorgunluk ve içlerinde hafif bir endişe ile” evi terk ederler. Emine ise, sinerek ormana dalar. Eve gelen İsmail, bir daha Emine’yi bulamaz (Ali, 2000a: 204-207). Sabahattin Ali’nin Osmanlı dönemi, Tek Parti ve Millî Şef dönemlerinde jandarmaların köylüyle olan ilişkilerini bazı öykülerine konu ettiğini belirten Asım Bezirci (1992: 135-137), bunlardan biri olarak da “Sıcak Su” öyküsünü gösterir. Burada jandarmaların Emine’ye karşı olan tavrını belirtirken “onu kirletmeye kalktıklarından” bahseder. Oysa jandarmalar, Emine’yi iğfal etmişlerdir. Sabahattin Ali, asker-halk arasındaki derin ayrılığı vurgulamak için böyle bir sahneyi kurguya dâhil eder. Duydukları endişe ve yüzlerindeki tatlı yorgunluğun sebebi budur. Belki de Türk edebiyatında bu durumun başka bir örneği yoktur. Zaten onun hikâyelerinde jandarmalar genellikle halktan yana olmayıp, varlıklı olanların yanında dururlar. Kimi zaman da yasadışı hareketler sergilerler. Bezirci, onda var olan bürokrasiye yönelik bu tavrın “cefakeş milletine ve memleketine” beslediği derin sevgiden kaynaklandığını ifade eder.

2.2. Rüşvet ve İrtikâbın Kucağında Gardiyanlar

Sabahattin Ali öykülerinde gardiyanlar, jandarmalara oranla daha az sayıda hikâyede karşımıza çıkarlar. Genellikle silik karakterler olan gardiyanların çoğu vicdansız, zalim, rüşvetçi ve menfaatçi tiplerdir. Onlar, işlerini yürütmenin yolunu bulmuşlardır. Hapishane şartları ise mahkûmlar için son derece sağlıksız ve gayriinsanidir. Onlar da bu durumu kullanarak mahkûmları istismar ederler.

“Kazlar” adlı hikâyede, Dudu’nun kocası “Opruklu Seyit” üç sene önce düğün yerinde birisini vurmuş, on seneye mahkûm olmuştur. Seyit, yazdığı mektupta başgardiyân ve müdüre vermek üzere karısından iki kaz istemektedir. Tek kazı olan Dudu, üstelik kaz her gün yumurtlarsa oğlu Hüsnü’ye içlik yapmak için aldığı bezin parasını, bir ayda bakkal İlyas Efendi’ye ödemeyi düşünmektedir. İşin içinden çıkamayan Dudu, komşularından birisinin kazını da çalarak, erkenden şehre doğru yola çıkar. Seyit, üç aydan beri hastadır. Hapishane doktoru, ara sıra onun hastanede yatmasını uygun görür ama ağır hasta gelince ilk önce onu taburcu ederler. Seyit, ağır veremdir ama kendisi bunu bilmez. Bu tür hastaların cezalarının tecili ve tahliyeleri icap etmesine rağmen, bu durumu bilen açığöz ve pişkin mahkûmlar, çok fakir olduğu için onunla meşgul olmazlar. Dudu hapishaneye geldiğinde, تنها olan kapının önüne sokulur. Jandarma, onu iter ve “geri git!” diye bağırır. Ancak gardiyân, elindeki kazları ve torbayı görünce çağırmak için elini kaldırır. Çünkü burada işler rüşvetle dönmektedir. Tam o sırada birkaç mahpusun elindeki sedyeyle, Seyit’in ölüsü taşınmaktadır. Gardiyân, bunu bilir ama hırsı ve aç gözlülüğü insanlığına galebe çalar. Dudu’ya “İçerde ama, bugün görüşme günü değil. Ver onları da sen haftaya gel!” der. Onu tekrar azarlar ve haftaya gelmesini söyler. Köye dönünce, çaldığı kaz yüzünden jandarmalar onu yakalar ve üç ay kaza hapishanesinde yatar ancak Seyit’in ölümünden bu süre içinde haberi olmaz (Ali, 2000a: 62-65).

“Candarma Bekir” hikâyesinde gardiyân, fakir olduğu, muhtemelen kendisine rüşvet veremediği için, sevmediği bir mahkûm olan Halil Efe’yi götürülecek olan jandarmaya, mahkûma kötü davranması için telkinde bulunur. “Kapıcı gardiyân Necip Efendi benden hiç hazzetmezdi. Hem efe, hem fakir olduğuma mı kızardı kim bilir... Candarma gelince bir kenara çekti, biraz konuştular, ondan sonra candarma kelepçeyi ille arkadan vuracağım diye tutturdu (Ali, 2000a:73).”

Sabahattin Ali’nin hikâyelerinde rüşvet alan memurlar, sıkça görülür ancak yazar, bunların altında yatan sebeplere eğilmez. Amaç, bu tür bir olgunun varlığını okurlara göstermektir. Öykülerde rüşvet veren, istenen ya da beklenen kişiler, bu durumu normal olarak karşılayan ve kanıksayan kişilerdir. Makamlarını kullanarak bundan çıkar elde eden yöneticiler ya da gardiyânların bu eylemi, “irtikap yoluyla zulüm¹⁰”e bir örnektir. Sahip oldukları kamusal gücü kötüye kullanan yönetici ve memurlar, yalanı da işe katarak işlerini yürütmüşlerdir. Yukarıda verilen örneklerde memurlar arasındaki dayanışma ve işbirliği de ortaya konmaktadır.

“Duvar” adlı öyküde kır saçlı bir mahpus, anlatıcıya başından geçen bir firar hadisesini anlatır. Mahkûmlar, hapishane duvarlarının dibinde bulunan ahşap binalarda

¹⁰ Zulüm, sınırlandırılarak kısaca “kamu hizmeti görenlerin halka karşı işledikleri suçlar” olarak tanımlanabilir (Mumcu, 2007:xviii).

marangozluk, oymacılık, kuyumculuk yapmakta ve çıkardıkları işleri dışarıdaki komisyoncularla işbirliği yaparak sattırmaktadırlar. Sessiz insanlar oldukları için müdür onları korumakta, onlar da kazandıklarından üç beş kuruş ona ayırmaktadırlar. Ama akılları dışarıdadır. Bir gün dükkânın köşesinde tutkal kaynatırken taşın biri yerinden oynar. Kır saçlı adam, arkadaşı ile beraber bir kaçış planı yapar. Dükkânda fazla kalmak için, gardiyana beş on kuruş verilir. Gardiyan da onları koğuş yoklamasında mevcut göstermektedir. Kaçmayı düşündükleri gece, Arap gardiyanın eline yirmi beş kuruşla bir tutam esrar sıkıştırırlar. Ama kır saçlı adam kaçamaz. Öbür arkadaşının ise kaçtığını düşünür. Bunun için hayıflanmaktadır. Ama sonra duvarlar yıkılırken kaçtığını düşündüğü arkadaşının iskeletiyle karşılaşınca büyük bir şaşkınlık yaşar (Ali, 2000a: 129-134).

Rüşvet olayları ¹¹ Osmanlıda XVI. yüzyıla kadar daha az görülürken bu tarihten itibaren, sıklıkla karşımıza çıkar. Rüşvetin en önemli sebebi olarak gösterilen “para hırsı ve karakter bozukluğu”nun altında yatan temel sebep, iktisadi yapıdaki bozulmadır. Tımar sisteminin bozulması, para ekonomisi anlayışını kavrayamayan Osmanlı yöneticilerinin gösteriş ve servet tutkusuna yenik düşmesi gibi ana nedenlerin yanında birbirini tetikleyen krizler, azalan devlet gelirlerinin memurluğa olan rağbeti attırması ve memurlara tahsis edilen gelirlerin yeterli gelmemesi vb. nedenler rüşvetin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca kamu hizmetlilerinin malî statüleri¹², hukuk düzenindeki temel aksaklıklar ve reyanın durumu da rüşveti besleyen unsurlar arasındadır (Mumcu, 2005: 290-305). Tanzimat, saydığımız nedenlerin bir bölümünü ortadan kaldırmış ancak temel sebepler varlığını sürdürmüştür. Ancak Cumhuriyet devrinin ceza kanunu memurların işleyebilecekleri suçları ayrıntıları ile belirtmiş ve ciddi bir uygulama başlatmıştır (Mumcu, 2007: 55-56). Sabahattin Ali öykülerinde halk, daima memurların baskı ve isteği sonucu rüşvet verir. Halkın kendi başına, bir işinin görülmesi için rüşvet vermesi ise, onun hikâyelerinde görülmez.

2.3. “Devletin Hayaleti” Olarak Polis ya da Bir Zihniyeti Sorgulamak

Walter Benjamin (2014: 28-29), şiddetin bir araç olarak ya hukuk kuran (grev hakkı, ölüm cezası vb.) ya da hukuku koruyan (ordu, polis vb.) türe girmesi gerektiğini belirtir. Ancak “kolluk gücünde” mevcut olan şiddet, “tüyler ürpertici, hayaletimsi bir karışımla” bu ayrımın ortadan kalktığı bir duruma işaret eder. Bu durum da beraberinde birtakım olumsuzlukları getirir. Derrida

¹¹ 1600'lerin başından itibaren bürokrat ve askerde rüşvetçilik ve lükse düşkünlük artar. Şeyhülislâm Behâî Efendi'nin (1651-1654) şu sözleri o dönemdeki rüşvet ve adam kayırmacılığı göstermektedir. “Bak efendi, günümüzde memuriyetler rüşvetle artırma ile satılıyor, işler bu kertede çığırından çıkmış iken, neden bu gibi fitne-engiz kargaşa çıkaran asılacaklar himaye olunuyor (İnalçık, 2009: 155).” Buna ilişkin örnekler daha da çoğaltılabilir.

¹² Mustafa Akdağ (1975: 45), devlet memurunun Celâlî olmasında vergi alma meselesini “baş dava” olarak görür. Osmanlı tarihinde bütün devlet müesseseleri vergi işi ile doğrudan doğruya alakalıdır. Devlet hizmetinde olanların büyük çoğunluğuna hazineden nakit akçe verilmemiş, bunun yerine reyanın üzerinde bulunan vergilerden maaş tahsis olunmuştur.

(2014: 104), bu sınır yokluğunun “tiksinç ve iğrenç” bazı uygulamalara zemin teşkil ettiğini belirterek, böyle bir durumda “polis devlet olması” olgusundan bahsedilebileceğini, onun “devletin hayaleti” haline geldiğini söyler. Böylece “sınırları temel olarak tayin edilemez” polis devletinin tanımına ulaşılmış olur. İncelenen öykülerde polisin uygulamalarının büyük ölçüde bu çerçevede olduğu söylenebilir. Sorgulayan, işkence eden, itirafa zorlayan ve takip eden polis, Rifat ve Sevim’in hayatına hayaletimsi bir biçimde sızmıştır.

Sabahattin Ali’nin hikâyeleri genellikle taşrada geçtiğinden, hikâyelerde polise oldukça az rastlanır. Sadece “Kurtla Kuzu” hikâyesinden polislerle ilgili bir fikir elde edilebilir. Bu öyküde disipline edilmiş şiddetin, belirli bir mekânda soruşturma, ıslah etme, sindirme amaçlı kullanılmasına tanık oluruz ancak Rifat; İdris, Çallı Halil ya da köylüler gibi şiddeti onaylamaz, kabullenmez.

“Kurtla Kuzu” öyküsünün baş kişisi Rifat, yazarın birçok hikâyesi gibi kendi hayatından izler taşır. “Mahkemelerde” adlı kitabında yazarın aktardığı şu satırlar, Rifat’ın düşünceleriyle büyük ölçüde benzeşir.

Ben bir kafa taşıyorum. Bu kafa yalnız karnımı doyurmak, üstümü giydirmek imkânlarını ihzar edecek bir makine, bir uşak değildir. İnsan dimağlarının ekmek parasından maada da meşgul olması icap eden bir takım meseleler vardır ki bunların gündelik hayatla bir guna alakaları yoktur. (Ali, 2004: 9).

Rifat, yirmi gün polis müdürlüğünde sorgulanmıştır. Görüntülere ve seslere yabancılaşan, yürümeyi bile unutan Rifat, tekrar o minimini hücreye tıklma endişesiyle şaşkınlığından kurtulmaya çabalar. Evine gitmek için tramvay beklerken kendisi hakkında bir şeyler söylemeye mecbur edilen Sevim’le karşılaşır. Sevim’e tanımadığı halde Rifat’ı tanıdığı söylenmek istenmiş, aynı şeyler dört gün boyunca Rifat’a da yapılmıştır. Sevim, zayıf bulunduğu için kendine kızar. Kendisine fena muamele edilip edilmediğini soran Rifat’a bir müddet cevap vermez. Ama sonra “Bana yapılanlar ancak yapanları küçültür...” karşılığını verir. Rifat ise, “kendi içimizde, kendimize dair bilmediğimiz o kadar çok şey var ki...” diyerek onu anlayışla karşıladığını belirtir. Rifat, arkalarına adam taktıklarından şüphelenir. Polisler, bir akşam Rifat’ı dört gündür beklettikleri ve geceleri çıplak masaların üzerine yatırdıkları yerden alıp Sevim’le yüzleşmeye götürmüşlerdir. Sevim’e, arkasında duran beyi tanıyı tanımadığı sorulunca yüzünde oluşan ifadeyi Rifat unutamaz. Kendi vurduğu yaralı bir serçenin avucunu patlatacak kadar şiddetli kalp atışını, gözlerindeki şaşkın ve korku dolu bakışını, bunun sonucunda da hayvanı olduğu yere bırakıp kaçışını hatırlar. Bu manzara, ona bu duyguyu yeniden hatırlatır (Ali, 2000b: 175-182).

“Yorum” sözcüğünü “kişilerarası bir gerçekliğin dil aracılığıyla toplumsal olarak yapılandırılması” olarak tanımlayan Cover (2014: 176-178), “acı ve ölüm”ün yorum’un seslendiği dünyayı yok ettiğini belirtir. “Ölüm” toplumsal gerçeklikler ve ilişkiler kurmanın yok edilmesi anlamına geldiği gibi, “acı” da benzer bir anlama sahip olmasının yanı sıra dilin kendisini yok etmektedir. “Kurbanın normatif dünyasını ve ortak gerçeklikler yaratma yeteneğini yok etmek adına, kasıtlı olarak acı çektirilmesine *işkence*” denir. Sorguyu işkencenin bir parçası olarak gören Elaine Scarry, onun nadiren bilgi koparma amacı taşıdığını ileri sürer. “İşkenceciler mahkûmu itirafa zorlayarak, aşırı acının dünyayı yok edici olduğu gerçeğini tescil etmeye ve nesnelleştirmeye zorlarlar.” diyen düşünür sözlerine şöyle devam eder: “Bu yüzden işkenceciler neredeyse her zaman ihanet ararlar –yani, kurbanın elle tutulmaz normatif dünyasının, acının maddi gerçekliği ve onun uzantısı olan korku neticesinde paramparça edildiğinin kanıtlanışını.” İşkencede fail ve kurban kendi “korkunç dünyalarını” yaratırlar ancak “bu dünya bütün anlamını başkalarının külleri üzerine dayatılmış olmaktan alır. Bu dünyanın mantığı tam tahakkümdür- her ne kadar amaç tam olarak gerçekleşmese de.”

“Kurtla Kuzu” hikâyesinde, polis kurt gibi avını tuzağa düşürmek ve onu yakalamak isteyen bir tip olarak çizilir. Av yani suçu itiraf¹³ ettirilmek istenen kişi ise, onların karşısında bazı psikolojik zaferler kazanabilir. Tabii buna zafer denilebilirse. Rifat, kendisini tanıdığını söyleyen Sevim’in daha fena muamele görmemesi için, “Böyle bir kadın tarafından tanınmak benim için şereftir. Fakat ben kendilerini tanımıyorum ve bundan pek müteessirim!” der. Onu yukarı çıkardıkları vakit, bundan ötürü kendisini “adeta zafer kazanmış gibi” hisseder. Bu durumda onlar zayıf, Rifat, güçlüdür ve bu durum ona gurur verir. Dört gün boyunca bir kalem odasında gündüzleri iskemlede kıvıldamadan oturan, geceleri çıplak masada yatırılan Rifat, bu zaferden ötürü kendini çok güçlü hisseder. Gündüzleri odayı dolduran memurların konuşmalarını dinledikçe “nefsine itimadı” artar. “Hürriyetine, hatta hayatına hükmedebilecek durumda olan bu insanların zavallılığı” gururunu artırır. Aralarında konuştukları şeyler devletin kendilerine verdikleri elbise, palto, şapka, ayakkabıya dair mevzulardır. “Hepsi de, hizmetinde buldukları idare makinesinden, devletten, memleketin gidişatından şikâyetçiydiler.” Her yerde duymanın mümkün olduğu “görünüşte üstünkörü, dar hattâ yanlış” olan ama “sebepleri biraz kurcalanınca derin yaralara dayanan o tenkitler, o küfürler” bu adamların günlük mevzularıdır. Bu kişiler Rifat’a göre o kadar zavallıdır ki “Aleyhinde buldukları sistemin kendilerini, bu dertleri ortaya dökmek ve bunlara bir çare bulmak için

¹³ “İtiraf, kişi kendisini ve kendi benliğini oluşturan dünyanın tüm veçhelerini – arkadaşlar, aile, ülke, dava- ele verir. (...) Muhbir, bir topluluk olasılığını yok eder ... zira muhbir, ihanet ilkesinden hareket ederken, topluluk güven ilkesi sayesinde ayakta durur (Cover, 2014: 178).”

savaşanları ezmek işinde kullandığını bile” fark edemezler. Alt rütbedeki polisler, bazen geç çıkmaları icap ettiğinde ya da izne çıkacak birine bir vazife verildiğinde, işte o zaman Rifat’a, amirlerinin aleyhinde az bile yazdığını söylerler. Onların iç yüzlerini bildiklerini ama ekmek parası ile kuruma bağlandıklarını belirtirler ama Rifat, iş olsun diye bir şeyler yazmaya başladığında da “Yazı yazmanız yasaktır beyim!” diye hemen üstüne atılırlar (Ali, 2000b: 182-184). Bu tip insanlar, birey olmanın temel şartı olan bilinçten yoksun kişilerdir. Ancak içgüdülerine göre hareket ederek aleyhlerine olan şeyler hakkında bir değerlendirme yaparlar. Aynı zamanda devletle kanunla kendini özdeşleştirmenin, gücün verdiği psikolojik tatminin bağımlısı olmuşlardır.

Rifat, kendisini sorgulayan polisleri “zavallı” olarak nitelerken, onlara baktıkça uğruna savaştığı hakikatlere daha çok inanır. “Ahmaklığın, geriliğin ve namussuzluğun bir gün nasıl olsa yenileceğine daha çok güven[ir]. Yalnız zayıf olmamak ve döğüşmekten yılmamak lâzımdı[r].” Bir polis hücrelerinde saatlerce, günlerce hiçbir şey olmadan beklemek ona göre azapların en korkunçlarından biridir. Kendini buna alıştırmış olan Rifat, bütün insani duygulardan kendini geçici olarak soyutlar. Herkesin “cellâtlar” a mukavemeti birbirinden farklıdır, bunu kimse bilemez. Ona göre bilinen bir şey vardır ki o da “bu cellâtların” onlara dost olmayacağıdır. Rifat için, bunların hepsi fena, vicdansız insanlar değillerdir. Aralarında belki de “müşfik aile babaları, vefalı arkadaşlar, hassas yürekli tabiât âşıkları” vardır. Ama aldıkları vazife, onları iradelerinin dışında bir kuvvetin oyuncağı haline getirir. Rifat, onlara kızmaz, onlardan nefret etmez sadece onların “zavallılıklarına ya da insanlığın bu kadar tiksinecek hâle gelmesine” acır.

Cemiyet içinde aldıkları mevki ve vazifenin onlara verdiği şahsiyet, tabiatın şekil verdiği asıl benliklerini o kadar gölgelemiş, seneler geçtikçe o kadar gerilere itmiş, boğmuştur ki, kendileri bile bu asıl benliklerini aramağa kalksalar, herhalde içlerinde karanlık bir boşluk, bir kargaşalıktan başka bir şey bulamayacaklardır. Benimle uğraştıkları, hatta bana işkence ettikleri sırada, ben onlarda bu insan tarafı aramakla meşguldüm. Evet, onlar benim fena bir kimse olmadığımı inandıkları halde muhakkak fena bir tarafımı, kendilerince fena sayılabilecek bir tarafımı bulmaya uğraşırlarken, ben onların insanlıktan uzaklaşmış, hayvanlıktan, vahşilikten bile daha ürkütücü bir hal almış hareketlerinde, yüzlerinde, gözlerinde, şu her şeyi iyi ve güzel bir ahenge götürmeye çalışan tabiatın bir eserini, bir izini arardım (Ali, 2000b: 186-187).

Fiziksel olarak işkencenin önüne geçmenin mümkün olmadığı düşünen Rifat, “ruhumuzu kamçılıttırmama”nın elimizde olduğuna inanır. Yalvarmayı asla düşünmez çünkü birbirlerinin dilleri farklıdır ve bu, kuzunun kurda yalvarması gibi bir şey olacaktır. Ona göre,

işkence edenler, birkaç ruh hastasının dışında bunu zulüm olsun diye ya da zevk almak için yapmıyorlardır. “Vazife diye başlamışlar[dır]... Ruhunu ekmek parasına satan her insan gibi yavaş yavaş alışmışlar, birer makine haline gelmişler. Bizi onlardan asıl iğrendiren, daha ziyade insanın böyle bir makine haline gelmesi[dir].” Rifat, aradaki mesafenin korunduğu müddetçe dayak ve işkencenin önemli olmadığını bilir. Ama bu mesafeyi ortadan kaldıran ve “insanı katilinin kolları arasına atan bir dikkatsizliğin” çok kötü sonuçları olacağını kabul eder. Onun başından böyle bir hadise geçmiştir. Kendisi, tepesinde bin mumluk ampul yanarken “insan beynini cıvık bir çamur yığını haline getiren hücre”sinde kalmakta, günde en çok iki defa beş on sopa yemektedir. Ama koridorda, karlı bir zeminde, kuru bir bank üzerinde iki haftadır büzülüp oturan sendikacının kendisinden daha fazla azap çektiğini düşünür (Ali, 2000b: 187-186).

Bir gün Rifat, sivil bir komiser tarafından hücresinden alınır, traş ettirilir ve düzgün bir kılıkla Ankara'dan gelmiş yüksekçe bir memurun, şefin karşısına çıkarılır. Adam önce, ona yapılan fena muameleden ötürü üzüntülerini belirtir, onun gönlünü okşayacak şeyler söyler. Rifat'ın polis memurları hakkındaki olumsuz düşüncelerine katıldığını belirtir. Ama her polisin lise mezunu olduğu Viyana'daki gibi polislerin yetişmesi için, zamana ihtiyaç olduğunu ifade eder. Temenni ettiği şey “şahsa göre muamele etmeyi bilen memurlar”ın yetişmesidir. Rifat'ı diğer mahkûmlarla bir tuttuklarından ötürü arkadaşlarını uyarmıştır. Çünkü ona göre Rifat, yardımı istenen bir arkadaştır ve “vatan hainlerinin arasına herhalde merak saikasıyla sokulmuş”tur. Rifat, bunun da bir oyun olduğunun farkındadır. Yumuşak bir sesle bu girişimin de sonuç vermeyeceğini çünkü ilişkide bulunduğu düşünülen kimseleri tanımadığını beyan eder. Polis, bu oyunu farklı usullerde tekrarlar. Bir ara polis, ona sigara ikram eder. Rifat, sigarayı alırken gülümsemek için zorlar kendini ama sonrasında polis onu, tokatlar ve tekmeler. Hakaretler havada uçuşur. “Hayvan”la başlayan hakaretler, “Siz insan mısınız ulan?”a kadar uzanır. Köpeklikle, vatan-millet hainliği ile devam eden küfürler, “Sizleri bit ezer gibi ezmeli... Eşşek seni...” ifadeleriyle neredeyse biter. Yüksek rütbeli polis, daha sonra memurları çağırır ve onlardan “bu rezil herife” her şeyi itiraf ettirinceye kadar nefes aldirmamalarını tembihler. Rifat ise, “bir insanın cellâdına gülümsemesi, kendi yumuşaklığı ile onu yumuşatabileceğini sanması”nı çok gülünç ve adi bir şey bulur (Ali, 2000b: 189-196). Rifat'a verilen söz rüşveti, gösterilen iki yüzlü tavır yazarın başından geçen bir hadisenin değiştirilmiş şeklidir. Bir ara Poliste ifadesi alınırken yazara jandarma yüzbaşısı Rıfat Bey, şaka tarzında "Ah! Sana yüz bin lira vermeli idi de o zaman görmeliydi" der. Sabahattin Ali de cevaben "Yüz bin liraya malik olmak bana fikirlerimden fedakârlık

ettiremezdi. Fakat belki bazı eşkâline muhalif olduğum bir hükümete hizmet etmezdim." (Ali, 2004: 7) diyerek tavrını açıkça ortaya koymuştur.

3. SİVİL BÜROKRASI VE MEMURLAR

Bu bölümde devletin idare-yönetim ve hukuk gücünü elinde bulunduran ama halkın hakkını korumaya çalışmaktan ziyade, siyasal elitler (kendileri de dâhil) ile güçlülerin imtiyazlarını koruma derdine düşen ve halktan uzaklaşan vali, kaymakam, savcı vb. memurlar ile belirgin tarafları maddiyata düşkünlük olan, hikmetinden soyunmuş doktorların halka karşı kibirli muamelesi, bencilliği ve yabancılaştırması ele alınmıştır.

3.1. İşgüzar Valiler- Halka ve Realiteye Uzak Kaymakamlar

Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde vali ve kaymakamlar, genellikle benzer özellikler sergiler. Bunlar, umumiyetle menfaatçi, kibirli, tembel ve halka uzak tiplerdir. Kendilerine başvuran mağdur insanlara karşı, güçlü ve zenginlerin tarafını tutarlar, savunmasız kadınlara tecavüze yeltenirler, vakitlerini boş eğlencelerle geçirirler. Anadolu'dan bir an önce kurtulmak, bir yolunu bulup büyük şehirlere geçmek için uğraşırlar.

Vali, Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde, olaylar genellikle Anadolu köy ve kasabalarında geçtiği için, pek yer almaz. Valinin kişiliği ile ilgili bilgi edinebileceğimiz tek hikâye olan "Asfalt Yol"da, halkın ihtiyaç ve menfaatlerinden ziyade üstlerine yaranmayı kendisine amaç edinmiş bir vali tipi vardır. Hikâyede "bütün vilayetin en büyük derdi" haline gelen bir yol ihtiyacı söz konusudur. Bu konuda defalarca dilekçe verilerek ve şehrin önemli bürokratlarıyla görüşülerek talepte bulunulmuştur. Buna rağmen vali bu konuda hiçbir girişimde bulunmamış, halka kulaklarını tıkamış ve ilgisiz bir tavır takınmıştır. Ancak o günlerde şehri ziyaret eden bir devlet büyüğünün, laf arasında bozuk olan yoldan geçerken rahatsız olduğunu dile getirmesi üzerine vali, bu devlet büyüğüne yaranmak için hemen yol yapılması için girişimleri başlatır. Yolla ilgili dilekçeleri karşılık bulamayan anlatıcı öğretmen tarafından bu durum şöyle aktarılır:

Bizim iş birdenbire canlandı. Geçenlerde şehre büyüklerimizden biri gelmiş. Otomobili ne kadar rahat da olsa bu yol yine kendini hissettirmiş olacak ki, bir laf arasında valiye bundan bahsetmiş, vali de hemen atılarak: -İlk düşündüğümüz şeylerden biri de budur, hemen bu sene yaptırmak istiyoruz, projeleri hazırlanıyor. Hatta asfalt yaptırmayı bile düşünüyoruz (Ali, 2000b: 6)...

Yol yapım işiyle ilgili olarak projeler hızla hazırlanır, iş ihale edilir. Bütün bu süreç büyük bir tantana ile gerçekleştirilir. Fakat hiç gereği yokken ve "temiz bir şose yeter"li iken oldukça pahalıya mal olacak şekilde asfalt yol yapılacak, bu işe ciddi paralar harcanacaktır.

Vali Ankara'ya gider, bu işin yapılabilmesi için büyük gayret sarf eder. Ancak tüm bunları halkın yola ihtiyacı olduğu için değil üstlerine yaranmak için yapar.

Kendisini bu yol işine dört elle sarılmaya sevk eden, o büyük zatın işareti olduğunu söylüyor ve onun yol yapıldıktan sonra daima geleceğini vaat ettiğini hatırlatıyor. Hakikaten büyüklerimiz her şeyi görüyorlar ve bir işaretleriyle uyuyanları uyandırıyorlar. Yalnız vali bu yol için halkın da birçok müracaatları olduğundan hiç bahsetmiyor, yolun köylüye ne kadar faydası olacağını da söylemiyor”(Ali, 2000b: 10).

Bankalardan borç alınarak asfalt yol yapılır. Yolun açılış töreninde vali uzun bir nutuk verir. Yol yapım işini alan yüklenici, büyük paralar kazanmıştır. Kalitesiz ve alelacele yapılan asfalt yol ise kısa sürede bozulacaktır. Yolun bozulmasından köylülerin kağnıları sorumlu tutulur ve köylülerin kağnıları ile bu yoldan geçişleri yasaklanır.

“Bir Siyah Fanila İçin” adlı hikâyede, mülkiyeden yeni mezun Ömer, Anadolu'da kaymakam olarak görevlendirilir. Ancak beklediği, hayal ettiği gibi bir yer bulamayınca, gerisin geri döner ve ayakkabı boyacılığı yapmaya başlar. Daha sonra vapurda karşılaştığı Güzin'e bu macerasını anlatır. Görev yerine giderken “Erenköyü'ne gidiyormuş kadar basit ve üzüntüsüz” İstanbul'dan ayrılır. Üstelik Pendik'i geçince içine hüznün çökmemiştir. Gittiği kazayı, “staj gördüğü vilâyetin ufak bir numunesi” gibi hayal eder. Burada iki sene kalmaktan bir şey olmayacağını, pişkinleşip hayatı bile anlayabileceğini düşünür. Kasaba, tren istasyonuna üç saat uzaklıkta, üstelik yollar araba işlemeyecek kadar bozukçadır. Belediye reisinin evine gün ağarırken varırlar. Birkaç hafta şehri ve civarını gezer. Hayatında bu kadar hayal kırıklığına uğrayacağını tasavvur etmemiştir. Buranın kendisinde bıraktığı ilk izlenim şöyledir: “Burada tabiat basit, muhit basit, halk basit, hulasa her şey basitti... Ahali manasız ve fesattı... Burada halk adi, alelade ve çürük ruhluydu.” Kasabadaki memurların durumu içler acısıdır. Burada “işsizliğin doğurduğu yegâne iş olan dedikodu” almış yürümüştür. Bütün memurlar birbirini çekiştirmekte, on dakika sonra da kahvede beraberce tavla oynayıp garson kızlara sarkıntılık etmekten sıkılmamaktadırlar. İlk mektep müdürü müfettiş olmak istemesi, kendini geliştirmek isteğinden kaynaklanmaz. Amacı alacağı harcırahlarla çalgılı kahve kızları için düştüğü borç batağından çıkabilmektir. Belediye reisinin mebus olmak istemesi ise, memlekete daha çok hizmet etmek için değil “şimdi dış geçiremediklerinin o zaman tepesine binecek, ahbablarına caka satacak” imkâna kavuşacak olmasındadır (Ali, 2000a: 85-88).

Kaymakamın görev yaptığı kazanın tabii manzarası iç karatıcıdır. Bir çamlık “ esmer dağların ortasında, kirli bir bakkal önlüğüne yamanmış yeşil bir kadife”yi, dağların üzerindeki çakıllar “ömrümüzü, zevklerimizi törpüleyecek bir zımpara kâğıdın[1]” köyler, “cibinlik

köşelerindeki tahtakurusu yuvalarını” hatırlatmaktadır. Konuşacak, dertleşecek kimse yoktur. İstanbul hasreti, kaymakamı fena halde sarmıştır. Ona göre Aksaray’da karpuz satan bir külhanbeyi, bu Orta Anadolu kazasının en yüksek memurundan daha cana yakın, daha tabii ve konuşulur biridir. Biraz da İstanbul’un Anadolu’ya yüksekte bakışını andırır bu manzara. Sadece İstanbul’un kendi değil adını bile yazmak tatlı ve mutluluk verici bir eylemdir. Her şeyi bırakıp İstanbul’a gitmek için önündeki tek engel gelecek hülyaları ve okulda muhayyilesinin “süsleyip püsleyip kafa[sına] yerleştirdiği tasavvurları”dır. Her şeyi kaybetmeyi göze alır ama kalarak her şeyden fazla sevdiği aklını kaybetmeyi göze alamaz. İstanbul’a yağan kar, buraya yağanına kıyasla “konfeti” gibi kalmaktadır. Kar yağarken sanki “tabiat büyük bir sinema makinesini net yapmakta”dır. Karlar ise, “aktörlerin saçlarını beyazlatmak için saçlarına serptikleri pudraları” andırmaktadır (Ali, 2000a: 88-89). Görüldüğü gibi Ömer, ne Anadolu’nun ne de hayatın gerçeklerinden haberdardır. Tam anlamıyla romantik olan Ömer’in düşüncelerini büyük ölçüde izlediği filmler şekillendirmiştir.

Ömer’in bir sabah aynada gördüğü siyah fanila giymiş, ince bıyıklı, ceketi omzunda külhanbeyi imgesi, İstanbul’a dönme kararı alması için yeterli olur. Kendisini burada sıkın şeyin halk, muhit olmadığını düşünür. O, kendini “efendi olmak kabiliyetinde” görmez. Nizam, kanun gibi kayıtlara tabi olamayacak kadar serseri olduğuna inanır. Ona lazım olan belirli yer, iş ve yatak değildir. O biraz da bohem mizaçlı olduğunu kabul eder. Hayatın zevkinin değişiklikte olduğunu düşünür. İstanbul’da karşılaştığı eski bir arkadaşına ise kendi devrinin memurlarının ve bürokratlarının genel fikri olarak düşündüğü, şu sözleri söyleyecektir:

Bana vatanperverlikten, oraların tenvire (aydınlığa, aydınlatılmaya) ihtiyacından bahsetme! Söyleyeceklerin doğrudur, lâkin -burada sesini alçalttı- lâkin bizim için, yani benim içinde yetiştiğim gençlik için, memleket muhabbeti bir fantezi, feragat lügatten silinen bir kelime, hodbinlik en makul seciyedir.

Benim başkalarından farkım; samimiyetim, düşüncelerimi açıkça söyleyip yapmamdır (Ali, 2000a:90).

“Komik-i Şehir” adlı öyküde kaymakama, kasabaya oyun oynamak için gelen kumpanyanın oyunlarını oynadığı binadaki birinci loca tahsis edilir. Mülkiyeden yeni çıkmış bu İşkodralı genç; “ukâla, kendini beğenmiş, kötücül...” biridir. Sokakta başını ileri uzatarak, bastonunu kaldırımlara vurarak yürümektedir. Akıl noktasından kendisini herkesin üstünde gören kaymakam, kazanın doktorlarıyla bile, “ders anlatan bir müderris tavrıyla” konuşur.

“Hayatta namuslu adam tasavvur edemez: ona göre bütün kadınlar orospu, bütün erkekler buna benzer illetlerle mâlûl yahut hırsızdır (Ali, 2000a: 91-92)...”¹⁴

Sevgilisi Viktor, Çömlekçizadenin adamları tarafından kaçırılan kumpanyanın sahibi Rahmi'nin, jandarma kumandanının huzurundan kovulunca, çaresizlik içinde aklından şu düşünceler geçer: “Hükümet yok muydu?.. Başlarında kendilerinin hür, namuslarının emniyette olduğunu söyleyen bir hükümet yok muydu?” Sonra kaymakama çıkmadığını hatırlar. Ona durumu söylemeyi, yalvarmayı hatta onu tehdit etmeyi düşünür. Hükümet konağına varınca durumu kaymakama iletir. Kaymakam, takip çıkarması için jandarma kumandanına yazacağını söyler. Rahmi, aralarında geçeni anlatınca kaymakam, bunun bir hikmetinin olduğunu düşünür. Rahmi'yi önce sözle oyalır. Israr ettiği zaman unuttuğunu söyler. O da jandarma komutanı gibi “Hem biliyor musun? Boşuna külfet... Nasıl olsa birkaç güne getirirler.” der. Rahmi, delirecek gibi olur. Hatta kaymakam, kaçırma olayında Viktor'un gönlünün olduğunu söyler. Rahmi, boş şeyler konuştuklarını, vaktin geçtiğini ifade edince “kendisine, kazanın kaymakamına” bu lafin söylenmesini hazmedemez. “Bir orospu için başımıza iş mi açacaksın?” şeklinde Rahmi'ye çıkışır. Rahmi, karşılığını verir ancak kaymakam “Edepsiz... Takip çıkarmıyorum!..” diyerek daha sert çıkışır. Bu kez, Rahmi biraz yumuşak konuşmak zorunda hisseder kendini. Ağlar, yalvarır, alttan alıp kaymakamı “rikkate getirmeye” çalışır ama çaresiz odayı terk etmek zorunda kalır. Kaymakam, jandarma kumandanına sormakla iyi ettiğini düşünür aksi halde Çömlekçizadelerle uğraşıp dertsiz başına dert alacaktır (Ali, 2000a: 97-99). Ramazan Korkmaz (2016: 139), “başımıza iş mi açacaksın?” ibaresinin, Çömlekçizadelerin, Ankara'da kaymakamın yetkilerini aşan bir nüfuza sahip olmalarına ve kasabadaki etkilerine işaret ettiğini söyler. Bu şekilde davranarak geleceğini sağlama alan kaymakam, aslında sosyal düzenin ve barışın bozulmasına, anarşinin doğmasına yol açmaktadır.

Bu konuşmadan sonra Rahmi, bir at kiralayıp Viktor'u tek başına aramaya gider. Çok zorlu şartlarda yolculuk eder. Üçüncü günün sonunda büyük bir çam ormanının yanında Çömlekçizadenin adamları Viktor'u baygın bir şekilde karlar üzerine bırakıp giderler. Dördüncü günün sonunda Rahmi'yle Viktor, kasabaya ancak girerler. Rahmi, bu berbat yerden gitmek için hemen hazırlıklara girer ama kaymakam, olayı örtbas etti denmemesi için Viktor Hanım'ı makamına ister. Ancak Viktor'un güzelliği onu etkilemiştir. Konuşma

¹⁴ Halka düşman nazarıyla bakan kaymakam gibi memurların, bakış açılarında etkili olan sebepler üzerine eğilen Mustafa Kutlu (1972: 160), şu değerlendirmelerde bulunur: “Halkı adilikle, ilkelikle, gerilikle suçlayan aydınlarımız çoğunluktadır. Buna sebep o yılların tahsil olanaklarının çok az oluşu ile okumuşların varlıklı aileler arasından çıkmış olmalarıdır. Batılılaşma ile başlayan bürokrat yaratma çabalamaları varlıklı kesimin, kendi değerlerinden uzaklaşarak dejenere olmasına sebep olmuştur. Eğitim sistemi de Batı değerleri üzerine oturtulduğundan okullardan yetişenler ister istemez Batı kafası taşıyacaklardır. O zaman halka dönmek söz konusu olamaz.”

ilerledikçe gözlerini Viktor'un "beyaz, solgun yüzünden, koyu mavi gözlerinden" ayıramaz. İçinden onun "Amma enfes bir şey" olduğunu geçirir. Ona karşı zapt edilmez bir hırs duyar. Kendi kendini "bu sapa kazanın kralı" olduğu, kimsenin böyle bir tiyatrocü kız için hesap soramayacağını düşünerek yüreklendirir. En sonunda sözlü tacizi aşip kendini tutamaz. "Gel!.. Gel!.. Bitirdin beni!.." diyerek Viktor'u kucaklar ve gerdanından öper. Kadın, kendisini tersleyip suratına bir tokat indirince "Aç bir köpek iştahla sarıldığı bir et parçası ağzından kapıldığı zaman, nasıl kızar ve vahşileşirse, kaymakam da öylece kız[ar], vahşileş[ir] ve kudur[ur]." Yazar, kaymakamın şeref ve haysiyete aşina olmadığını, gurur ve nahvetine dokunulduğu ve acizliği yüzüne çarpıldığı için kendisini kaybedecek derecede öfkelenildiğini ama yine de sakin kalmaya çalıştığını belirtir. Karakol komutanını çağırarak, kadının fahişelik yaptığını, Çömlekçizadelerle dağa kaçtığını, önce doktora sonra da umumhaneye götürülmesini söyler. Bu şekilde Viktor'a kaymakam tokatlamasının sonucunun ne olduğunu göstermiştir. Üstelik böylelikle Viktor, her zaman elinin altında olacaktır. Rahmi, bunu duyunca bir gece vakti kaymakamın yolunu keserek onu tehdit eder. Kaymakam da kumpanyayı "birçok vukuata, memleket inzibatını ihlâl edecek ahvale sebebiyet verdiklerinden, bir yaylıya doldurularak, idareten kaza hududu haricine -iki candarma refakatiyle-" çıkarır. Araba köprüden geçerken jandarmalarla beraber suya gömülür. Yalnız Viktor ile jandarmalardan biri kurtulur, onlar da verem olurlar. Jandarma birkaç yerde vakanın kaza olmadığını anlatır ama kaymakam, "hulâsa çenesini kapatmasını" söyler (Ali, 2000a: 99-104). Kaymakamın kendisini nitelerken kullandığı kelimeler, Kafka'nın bürokrasiden bahsederken kullandığı "modern sultanlar" (Brod, 2000: 39) ile Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar (2007: 294-296) romanında geçen "gerçek olumsuzluğun sultanı" ifadelerini hatırlatmaktadır.

Kaymakam, hikâyelerde en sert tenkit edilen yöneticilerdendir. Bu durumun altında onların halka daha fazla yabancılaştığını vurgulamak düşüncesi yatmakta olabilir. Sabri Ülgener (2006: 102), ülkemizde aydın ve bürokrat karışımının, "aydın kütle yabancılaşması"nın temeli olduğunu ifade ederek müfettiş, vali, kaymakamın kütleye üstten bakan ve yanına kolay yaklaşılabilen yönetici takımının aynı zamanda diplomalı aydının örneğini verdiğini belirtir. Bizde bürokratla kaynaşmış aydın "Bir yüzü ile devamlı hikmetler savuran, her şeyin doğrusunu yalnız kendi bilen bir 'akl-ı evvel'; öbür çehresi ile yetki ve uygulama alanında her şeye gücü yeten, 'dediği dedik' bir kuvvet ve iktidar odağı" tipi ortaya çıkarırken Batıdaki aksine "hem dili dönen hem gücü yeten (...) yanına salavatla yaklaşılabilecek; hayrına da şerrine de bulaşmaktansa mümkün olduğu kadar uzağında durulacak bir kibir odağı" olmuşlardır.

3.2. İdareimaslahatçı Müddeiumumiler

Müddeiumumi, Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde ele aldığı bürokratlardan biridir. Bu yöneticilerin de diğerlerinden farkı yoktur. Onlar da zengin ve güçlünin yanında yer alırlar. Savcılara göre; işler takip edilmeli, sürekli gidilip gelinmeli, gerektiğinde rüşvet verilmelidir.

“Kazlar” adlı hikâyede, mahkûm Opruklu Seyit veremdir. Hastalığı çok ilerlediğinden bir süre hastaneye hiçbir şekilde kabul edilmez. Bu durumda olan mahkûmların ya cezaları tecil edilmekte ya da mahkûm tahliye edilmektedir. Seyit'in evrakları savcılıkta beklemektedir. Muhtemelen saf ve fakir olduğu, adamı olmadığı için ne cezası tecil edilir ne de tahliyesi gerçekleşir. Zaten kısa süre sonra Seyit, hapishanede hastalıktan ölür.

Tedavisi kabul olmayacak kadar ilerlemiş olan veremleri hastaneler kabul etmiyorlardı. Nizamnameleri (yönetmelikleri) böyleydi.

Böyle hastaların cezalarının tecili ve tahliyeleri icap ederdi. Fakat Seyit, hastalığının ne olduğunu bilmiyordu... Evrakı ve raporları müddeiumumilik (savcılık) kaleminde duruyor, takip eden olmadığı için sıra bekliyordu (Ali, 2000a: 63).

“Komik-i Şehir” öyküsünde, kasabaya gelen tiyatro kumpanyası, zaten herkesin boş ve işsiz olduğu kasaba için bir meşguliyet yaratır. Müddeiumumi “mugayiri âr ve hayâ danslara, oyunlara karşı ne gibi tedbirler alacağını” düşünür. Memleket büyüklerinin erkenden doldurduğu localardan birine de o, oturur. Manastır'ın Ohri kazasından bir Arnavut olan müddeiumumi, tam bir Rumeli şivesiyle konuşur. Çarlistoncu Suzan'ın yaptığı dans, müddeiumuminin önceki düşüncüklerini unuttuğunu gösterir. Perde kapandığında herkes gibi müddeiumumi de coşkundur. Suzan için ziraat müdürüne “Akiki zenatkâr... Dil mi efendim?..” diyerek onun onayını alır. O akşam, Suzan'la beraber Viktor, oyun sırasında Çömlekçizadenin adamları tarafından kaçırılır ancak ne kaymakam, ne jandarma kumandanı, ne müddeiumumi ne hiçbir yetkili, bu olaydan sonra takip emri çıkarmak istemez. Sadece müddeiumumi göstermelik olarak olay yerinde ayaküstü Rahmi'nin ifadesini almakla yetinir (Ali, 2000a: 92-95).

“Kağni” hikâyesinde, “bir tarla meselesi yüzünden Savrukların Hüseyin, Arkbaşında Sarı Mehmedi” vurmuştur. Cinayet, köydekiler tarafından altı saat uzaklıktaki karakola değil, kasabada pabuççuluk yapan ve katille hasım olan Garip Mehmet tarafından hükümete bildirilir. Müddeiumumi önce doktoru da alıp köye beraber gitmeyi düşünür ancak “ağustosun bu sıcaklığında at üstünde günlerce yolculuğu pek gözüne kestireme[z].” İşini soruşturmak için açık göz iki jandarmayı köye göndermekle yetinir (Ali, 2000a: 106).

3.3. Yozlaşan Doktorlar ve Hastane Görevlileri

Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde doktorlar ve hastane görevlileri daha çok yozlaşma temi bağlamında ele alınmıştır. “İnsanın mesleki ve ahlaki bakımdan kendisine, değerlerine ve bütün insanlığa yabancılaşmasından kaynaklanan bir problem” olan yozlaşma, insanın en duyarlı, soylu yanlarını tahrip eden, körelten bir sorun olup hep karşı güç grubunu temsil eden kahramanlarda görülür. Onların karşısında yer alan kişilerse mağdur, bedbaht ve mutsuz edilir (Korkmaz, 2016: 133-136). Doktorlar üzerine yazmaya 1940'tan sonra başlayan Sabahattin Ali, “çıkarcı kimi doktorları ve simsarları halkı soyan, aldatan, inleten, acımasız” kişiler olarak görmüş ve yermiştir. Ancak bunları yaparken gerçeklerden ayrılmamış, duyduğu ve gördüğü sahici olayları temel almıştır (Bezirci, 1997: 108-11).

“Kağnı”da tarla meselesi yüzünden köyün birinde bir cinayet işlenmiştir. Olayın üzerinden bir ay geçmiş, maktul gömülmüştür. Doktor da, aynı müddeiumumi gibi bu kadar mühim bir olayda dahi köye gitmez. Müddeiumuminin gönderdiği jandarmalara, daha ihtiyatlı davranmak adına eğer bir cinayet varsa cesedi çıkarıp kasabaya getirmelerini sıkı sıkı tembihler (Ali, 2000a: 106).

“Sulfata” adlı öyküde bulunduğu kasabanın hemen arkasında yer alan ormanla kaplı dağa gezmeye çıkan anlatıcı, manzarayı uzun süre seyrederek. Sonra ormanla kaplı dağda su ararken yolunu kaybeder. Biraz mücadele ve arayışın ardından etrafında yeni dikilmiş zeytin fidanları, bir kuyu, mısır ekili küçük bir bahçesi bulunan küçük bir kerpiç kulübeye varır. Kulübede kimse yoktur. Susuzluğunu gideren anlatıcı, yukarıdan bakınca sırtında ağır yük bulunan birinin kendisine doğru geldiğini fark eder. Aşağıya doğru ilerleyince, yolun kenarında bir karaltı görür. Yerde, yamalı bir pazen şalvardan çıplak ayakları görülen bir kadın yatarken onun yanında diz çöküp oturan biri vardır. Aralarında geçen konuşmadan adamın karısı Aliye'nin sıtmadan ötürü hasta olduğunu öğreniriz. Kadın, sıtmanın etkisiyle yaşından büyük göstermektedir. “Sıtma Mücadelesi”ne gitmiş olan adam, karısı için “bir şeyi yok” denilerek sulfata verilmediğini bildirir. Yirmi iki yaşındaki delikanlı, içini dökme isteğiyle anlatıcıya iyice açılır. Kuruma derdini, anlamak istemedikleri için anlatamadığını söyleyen delikanlı, kendisi askerde iken karısının sıtmaya yakalandığını belirtir. Orak zamanında sıtmaya yakalan Aliye'yi doktora götürmüştür. Doktor, kaytan bıyıklı, kocaman gözlüklü “tüyü bozuk bir oğlan”dır. Hademelerden birine “Al şunun kanını!” diyerek Aliye'nin kanını aldırır, ardından “iki gün sonra gelin!” sözüyle onları başından savar. Aliye, son gidişinde doktora yalnız başına gitmiştir ama kendisine kanında bir şey çıkmadığı söylenir. Hâlbuki hasta olduğunun farkındadır. Doktordan yalvararak “sulfata” isteyince “Senin hastalığın sıtma değil dedik ya!” şeklinde hekim, onu azarlamıştır (Ali, 2000b: 147-156).

“Tüyü bozuk bir oğlan” olan doktor, Aliye’yi belediye doktoruna yönlendirir. O ise, Aliye’ye sıtması olduğunu, Mücadele’ye gitmesi gerektiğini söyler. Aliye, köye bırakır gelir. Geleneksel usullerle onu tedavi etmeye çalışan kocası, karısı biraz canlanınca tekrar kasabaya iner. Onları tanıyan doktor, “Ne diye geldiniz sulfatacılar?” diyerek onlarla alay eder. Kanı temiz çıktığı için başka bir şey yapamayacağını bildiren doktora, Aliye’nin kocası, belediye doktorunun söyledikleri iletince o, bu duruma kızar. “Öyleyse ateşi çıktığı zaman getir de bir daha kanını alalım!” diyerek onu azarlar. Israr edilince Aliye ile kocasının üzerine yürür, tepine tepine bağırır. “Laf anlamaz hödük şeyler”e hadlerini bildirmek için “Kanun var, nizam var, size yol gösteriyoruz, daha da kafa tutuyorsunuz. Defolun şurdan!..” diyerek hakaret eder. Ateşlenince kan verebilmek için Aliye ile dispanserin kapısının dibinde yatmayı düşünen kocası, hademe tarafından da “ Ne yapışkan şeylermiş bunlar” diye istiskal edilirler. Sıtma nöbeti, akşam olurken gelir ama doktor, gece yarısına kadar yatmaya gelmez. Geldiği vakit ise, kapısını açacak kadar bile kendinde değildir. Delikanlının yüzüne geçirerek “Yine mi siz?.. Gece yarısı bile sizden rahat yok mu? Allah’ın gündüzünü gözünüz görmüyor mu? İş zamanında sizinle uğraştığımız yetmiyor mu?.. Nankör herifler... Saygısız herifler...” diye ortalığı ayağa kaldırır ve kapıyı yüzlerine kapatır. Gelen bekçi de onları oradan kovar. Bir müddet parayla aldığı sulfata ile karısını tedavi etmeye çalışan delikanlının haline acıyan anlatıcı kahraman, ona nöbet geldiğinde, karısının bir iğneyle deleceği parmağından çıkacak kanını temiz bir cam parçasına sürmesini, bunu doktora götürdüğü zaman kendisine sulfata verileceğini söyler. Delikanlı aynısını yapmıştır ama doktor, “Ulan kim bilir hangi sıtmalının kanını aldınız da bana yutturmak istiyorsunuz!.. Benden dalavereyle sulfata koparmaya kalkıyorsun, ha! Çabuk arabayı çek, yoksa şimdi seni polise teslim ederim!” diyerek camı kırar, delikanlıyı kovar. Anlatıcı kahraman, dispanserin önünden geçerken doktorun hademeye şöyle dediğini işitir: “Sana kaç defadır söylüyorum (...) Sokma bu herifleri benim yanıma!.. Dışarıda kininin pahalı satıldığını duyunca hepsi sıtmalı kesiliyorlar... Ben bilirim bu köylülerin ne yalancı mahlûklar olduğunu...” (Ali, 2000b: 156-161).

“Böbrek” adlı hikâyede böbreğinden rahatsız olan Niğde eski nüfus memuru Avni Akbulut’un, derdine çare bulmak için memleketi Niğde’den İstanbul’a gelişi ve başından geçenler anlatılır. Sirkeci’deki Güzel Nevşehir oteline yerleşen Avni Akbulut, aynı odada kaldığı kişinin hemşerisi hatta tanıdığı olduğunu öğrenir.¹⁵ Bu değirmi sakallı adamla ortak yanları vardır.

¹⁵ Bu adam aslında bir “tavcı”dır. Nurettin Topçu, *Amerikan Mektupları*’nda (2011: 37) bunların köşe başlarına doktorlar tarafından dikildiğini, taşradan gelip doktor arayan köylüleri ortaklaşa çalıştıkları doktorların muayenehanesine götürdüklerini söyler. Bu köylüleri önce şoförün oteliye, onun tavcıya, tavcının da doktora sattıklarını belirtir. Köylü, bunlar için “istihsal kaynağı, hayat kaynağı ve bugün çiğnedikleri mukaddesatın kaynağı”dır. Bugün, bu manzaranın aktörleri değişmişse de fon değişmemiştir. Özelde Böbrek öyküsü genelde bütün hikâyeleri, günümüz için de çeşitli açılardan kuşatıcıdır.

Adamın da kısa süre önce memleketten birkaç akrabası hasta olup İstanbul'a gelmiştir. Onlar da "doktorun iyisini, helal süt emmişini buluncaya kadar hayli dolaşmışlar, hayli masarife girmişler[dir]. Maazallah insan bir soysuzun eline düşerse malına mı canına mı yanacağını bilemezmiş." Adamın anlattıkları karşısında Avni Akbulut da başından geçenleri anlatır. Geçirdiği ameliyat sonrası diğer böbreğinde de taş olduğunu öğrenince "Bakalım şunların hocası ne biçim imiş?" diyerek İstanbul'a gelmiştir. Avni Akbulut, doktorların "hastalığın kökünü bulup çıkarmasını" ister ancak böyle bir şeyin mümkün olmayacağını bilincinde değildir. Perhiz tavsiyelerine kulak asmaz. "Yemeden, içmeden vazgeçecek olduktan sonra karnımı değiştirir miydim?" düşüncesindedir. Etsiz, bir hayat düşünemez (Ali, 2000b: 223-226).

Niğde eski nüfus memuru Avni Akbulut, Kayseri'deki doktorlardan birinden aldığı bir hususi mektupla, Dirim Yurdu'nun sahibi Profesör Osman Bey'e muayene olmak için İstanbul'a gelmiştir. Ancak otelde karşılaştığı hemşerisi "tatlı canına acıman yok mu senin?" diyerek Profesör Osman'ın "kasap" olduğunu, bir buçuk ay önce kardeşini öldürdüğünü, üstelik soyguncu olduğunu ifade eder. Ona göre Osman Bey "Bin liranın yüzünü görmeden kan çıkanı bile deşmiyor[dur]." Avni Akbulut, devlet hastanesine gidip Profesör Osman Bey'e muayene olmayı düşünmektedir. Ancak hemşerisi onun doktorlardan haberi olmadığını, orada hastaya acemi doktorların baktığını, doktorların ellerine düşüldüğü zaman kurtulmanın mümkün olmadığını söyler. Değirmi sakallı adama göre doktorlara "kesip biçecek insan" lazımdır. Oraya düşen hastaların yeni yetişen doktorlar tarafından muayene edildiğini, profesörün ise hastaya elini bile değirmedini belirtir. Bu anlatılanlar karşısında Avni Akbulut sarsılır. Hemşerisi "helal süt emmiş doktor"ların da olduğunu, kendisinin iyisini kötüsünü bildiğini iddia eder. Ona göre bu iyi (!) kişi Sağlık Yurdu'nun sahibi İrfan Bey'dir. Eli çok hafif olan bu doktorun bıçağının dokunduğu yerde illet kalmamaktadır. Üstelik "dört yerinden karnını deştiği adamlar" bir hafta sonra Haydarpaşa'ya, trene yürüye yürüye gitmektedirler. Hemşerisi, İrfan Bey'i öve öve bitiremez. Böbrek, ciğer, yürek ameliyatlarında Avrupa'da bile üstüne yoktur. Muayenehanesindeki aletler ise Almanya'dan gelmiştir. O kadar temiz ve göz kamaştırıcı bir yerdir ki "ameliyat masaları bile süt gibi beyaz"dır. Üstelik hastane sarayın bitişiğinde, selatin camilerini ve boğazı gören bir noktadadır (Ali, 2000b: 226-229).

Bu kadar lüks bir hastanenin ücretinin yüksek olacağını düşünen Avni'ye hemşerisi, doktorun helal süt emmiş birisi olup, insanîyetinin kimsede bulunmadığını, tatlı dilli halden anlar bir adam olduğunu sayıp döker. Derdinin ameliyatsız çözülmeyeceğini düşünen Avni'yi hemşerisi söyledikleriyle ikna eder. Almanya'dan hususi gelen bazı ilaçlarla ameliyatsız tedavinin mümkün olduğunu, diğer vicdansız doktorlara göre Doktor İrfan'ın inci olduğunu ileri sürer. Ona göre "Allah, doktorları günahkâr kullarını cezalandırmaya yollamış, ama

günahsız kullarını da yüzüstü komamış”tır. İşini gücünü bırakıp “helal süt emiş” doktora Avni’yle beraber giden hemşerisi, ondaki paranın miktarını sorar. Çünkü para belli olunca “tedaviyi, ilacı da” ona göre tutacaklar, “işin fantaziyesine” kaçmayacaklardır. Avni, “hastalığın ve tedavinin fantaziyesini” anlayamaz. Yanındaki paranın yüz elli lira olduğunu söyleyen Avni’ye hemşerisi, bu para ile İstanbul’da yarasına pansuman bile yaptırmasının mümkün olmadığını anlatır. Doktorlar gözü tok (!) olsa da “masarifini” alacaktır. Hemşerisi, Avni’den para kopartmanın peşindedir. Bunun için şu bahaneleri ileri sürer: “O röntgen makinesi adamın içini dışını göstermek için ne kadar elektrik yakıyor, biliyor musun? Üstelik film de bulunmuyor (...) Karaborsadan ateş pahasına alacaksın.” Avni, aslında durumun farkındadır. “Gene düştük bu lanetlerin eline” diyerek, bundan sonra hiçbir şeyin kendi elinde olmadığını anlamıştır. Doktor, onu kliniğe kaldırmayı düşünür ama hemşerisi, doktoru bir kenara çekerek Avni’nin duyacağı bir sesle, hastayı Almanya’dan gelen ilaçlarla tedavi etmesini ister. Avni, ameliyat olmak düşüncesindedir. Doktordan bu düşünceleri yüzünden sıkı bir azar işitir. Yirmi gün süren tedavisinde hemşerisi Avni’yi hiç yalnız bırakmaz. Karaborsadan film ve piyasadan kalkmış şifalı Alman ilaçlarını ona tedarik eden hemşerisi, Avni, cebindeki paranın dört yüz liradan fazlasını harcadığını fark ettiğinde çoktan ortadan kaybolmuştur (Ali, 2000b: 229-233).

Doktor İrfan’ın, kendisine ilaçlara devam etmesini ve birkaç ay sonra tekrar gelmesini söyleyince nasıl bir tuzağa düştüğünü anlayan Avni Akbulut, ilaçların bir faydasını göremediği gibi, “insaniyetine kurban olduğu” doktorun yüzünde bir kez olsun bir gülümseme de görmemiştir. Avni, devlet hastanesine gidip Profesör Osman Bey’e muayene olmayı düşünür. Elindeki mektupla kalabalık arasından doktorun odasına girer. Profesör, o sırada bir vakaya ilişkin öğrencilere bilgi vermektedir. Kullandığı “böbrek komplikasyonları, böbrek ensüfisyansı, ademi kifaye, egü, üremi” vb. terimleri hasta ya da yakınları anlamaz. Hastanın kocası asistanlara ve talebeye yaklaşarak “inzarı vahim” tabirinin ne demek olduğunu sorar. Burada, aydın ve halk arasındaki kopukluğun temel sebeplerinden biri olan dile ilişkin tavır ve tutumlar dikkatlere sunulur. Doktora güç bela yaklaşıp mektubu ve filmleri veren Avni, derdini söyleyince Profesör, derhal ameliyat olmasını tavsiye eder. Ama hastanede yer yoktur hatta kısa süre içinde de taburcu olacak hasta yoktur. Avni, elinde raporlar ve filmlerle öylece kalakalır. Hademelerden biri “burası fakir fukara yeri. Sen efendi adamsın, gir derdini muayenehanesinde anlat” diyerek ona akıl verir. Profesör Osman, muayenehanesinde onu büyük bir alaka ile muayene eder ve tatlı dilli güler yüzlü davranır. Tek çarenin ameliyat olduğunu, taşın çıkarılmasını müteakip biraz sıkı perhizle ona bir şeyciğinin kalmayacağını söyler. Ancak bir sorun vardır. Fakülte hastanesine yatması mümkün değildir. Sıranın gelmesi

ise aylar sürecektir. İsterse klinikte yatması mümkündür ancak biraz masrafı vardır. Doktor, ameliyat ve yatak parası için bin liranın lazım olduğunu söyleyince Avni şaşırır. Biraz pazarlık etmeye çalışır ama doktor, onunla “bakkal pazarlığı” yapamayacağını söyleyerek bahsi kapatır (Ali, 2000b: 233-242).

Hastane masrafları için önce elma bahçesini satmaya karar veren Avni’ye profesör, telgrafi hemen gönderebileceğini söyler. Onun için hastalığın aciliyeti yoktur çünkü ameliyatı “para gelir gelmez” yapacaktır. Kliniğe yattığının on birinci günü para gelir. Hemen ertesi gün ameliyata alınan Avni’ye Profesör, böbreğinden çıkan fındık iriliğindeki taşı gösterir. Avni, diğer taşın boyutunu sorunca Profesör ve asistanlar şüpheye düşer. Yeniden filmi incelerler. İki taş olamayacağı üzerine değerlendirmeler yaparlar. Aylar boyunca sanki narkozdan kurtulamamış gibi yatan Avni’ye hekimler ikinci taş meselesini hiç açmamaktadırlar. Dikişler alındıktan kısa süre sancuları tekrar başlayan Avni, ikinci kez ameliyat masasına yatırıldığında bir deri bir kemik kalmıştır. Doktor ameliyat esnasında Ada’daki köşkünün banyosuna ne renk fayans koyduracağını düşünmekle meşguldür. Yanındakilere durumu açar. Mavi kasvetli olacağından, pembe de yatak odasına uymayacağından bu renkleri elemiştir. En güzeli “filizi” olacaktır ama o da piyasada yoktur. Bu esnada böbrekten leblebi kadar olan diğer taşı da çıkarır. Taşı aldıkları yerde beliren kan durmayınca profesör asistanıyla konuşarak böbreği alıp yarayı diktirir. Haftalarca bu halde yatan Avni, tek böbrekle kalmanın korkulacak bir şey olmadığı düşüncesiyle teselli edilir. Doktor artık Niğde’ye dönebileceğini, istirahatinden, haftada iki defa pansuman yaptırmaktan başka bir iş kalmadığını söyleyince, Avni, artık satacağı bağ bahçesinin kalmadığını, kendisini bu halde sokağa atamayacaklarını sertçe söyler. Bu haliyle memlekete döndüğü zaman sokaktaki itlerin bile haline güleceğini söyleyen Avni, ya sıhhat bulup yürüye yürüye buradan çıkmak ya da ölmek dışında bir seçeneği kabul etmeyeceğini bildirir. Aradan biraz zamandan geçtikten sonra Profesör, Avni Akbulut’u muayene eder ve şöyle der: “Hastalığın bu safhası talebe için çok enteresandır, sizi yarın fakülte hastanesine kaldıracamız!” (Ali, 2000b: 242-248).

“Dekolman” adlı hikâyede, doktorların diğer aydınlarımız gibi kulaktan dolma bilgilerle nasıl bilgiçlik tasladıkları anlatılır. Yabancı dil bilmeyen doktorlar, yapacakları önemli bir ameliyat öncesi, işsiz olan ve hususi bir hastanesi olan bir yakınımın evinde kalan anlatıcıya tercümeler yaptırırlar. Örneğin dış gebelik ameliyatı yapacak olan bir doktor, “Kadının fizyolojisi ve patolojisi” adlı yirmi ciltlik bir Almanca eserden beş on sayfa çevirtir. Bu öyküde devletin ileri gelenlerinden biri göz ameliyatı olacaktır. Fakat bu ameliyat, bizim doktorlarımızın henüz yapmadığı ince ve tehlikeli bir ameliyattır. Hiçbir doktorumuz da böyle önemli bir ameliyatı böyle önemli bir zatın üzerinde tecrübe etmeyi gözüne kestiremez.

Bunun için Alman Yahudisi ünlü bir doktor, İstanbul'dan Ankara'ya getirilir. Profesör, bu ameliyatı daha önce pek çok kez yaptığını ifade ederek ameliyatı üstlenir. Bizim mütehassıslarımız ise, bunu öğrendikten sonra “pek ustalıklı bir şekilde onun aleyhinde bulunmayı” ihmal etmezler. Konuşmalarından çekememezlik, aşağılık duygusu, kıskançlık vb. duygular sezilir. İstanbul'dan gelen iki profesör de başhekim odasında, Alman Yahudisi doktoru kendini beğenmek ve durumu onlarla istişare etmemekle suçlarlar. Bu arada anlatıcı kahramanın dikkatini “haftalık tıp gazetesi” adlı bir dergide dört buçuk sayfalık Almanca bir yazı çeker. Yazının başlığı “Dekolman ameliyatında bir iki yenilik”tir. Ameliyatla ilgili birtakım uygulama ve tekniklerden bahseden bu yazıyı, anlatıcı kahraman epey yüksek bir ücret karşılığında tercüme etmeyi kabul eder. İşe girişen mütercim beş altı sözlük yardımıyla, tıp terimlerini önce Fransızca'ya sonra Türkçe'ye çevirir. Doktorlar ise bezik oynamaktadırlar. Hep birlikte yazının önemi üzerine konuşurlar hatta yazıyı, “bir halt karıştırmaması için” profesöre vermeyi düşünürler. Başhekim odasında toplandıklarında profesörün ne kadar ürkek, mahcup, mütevazı bir adam olduğu anlatıcı kahramanın dikkatinden kaçmaz. Ameliyat sırasında tercüman olarak anlatıcı da vardır. Bizim doktorların ne kadar bilgili olduklarını göstermek için sordukları sorulara, Alman Yahudisi Doktor, bütün nezaketiyle cevap verir. Doktor, onların söylediklerinden sevinç duyar çünkü aynı kanaatlere kendisi de sahiptir. Tabii doktor, bizim doktorların kanaatinin çok çalışmaktan mülhem olduğunu düşünür. Dekolman ameliyatı ile ilgili, kendi görüşlerini destekleyen bu fikirlerden sonra şöyle der: “Ben bütün bunları son çıkan ‘Haftalık tıp gazetesi’nde yazdım. Fakat biliyorsunuz, Yahudi olduğumuz için imzamızı koyamıyoruz!” (Ali, 2000b: 276-284). Bu doktorlar, Cemil Meriç'in (1986: 109) “intelijansiyamız, Amerika'yı her gün yeniden keşfetmeye çalışan bir şaşkınlık kervanıdır.” dediği aydın tipi örnek gösterilebilir.

“Cankurtaran” hikâyesinde İbrahim'in karısı Asiye'nin doğum sancıları başlayınca, Köprüköy'ün ebesi çağrılır. Ebe, elinin hafif olduğunu söyler. Var olan sorunlardan biri de Asiye'nin on beş on altı yaşında olmasıdır. Doğum için yaşı çok küçüktür. Hastanın yanındaki kadınlardan biri, İbrahim'e on beş yaşında parmak kadar kızı kaçırdığı ama “senesine varmadan gebe koduğu” için kızmaktadır. İbrahim'in derdi ise, doğumun harman zamanına denk gelmesidir. Harman zamanında doğuracağına tutması, işlerin kalması anlamına gelmektedir. Asiye, doğum gerçekleşmeyince İbrahim tarafından şehirdeki hastaneye götürülür. Üç saat süren yolculuk sonunda hastanenin kapısına varırlar ancak İbrahim hem erken olduğunu düşündüğü hem de “kapıyı çalmaya cesaret edemediği” için kapının kendiliğinden açılmasını bekler. Hastanede kimsenin sıra mır dinlediği yoktur. On beş senedir hastanenin başhekimini olan Tatar yüzlü operatör, hastaları durumlarına göre içeri

almaktadır. Kadroda başka müstakil hekim olmadığı için, her türlü hastalığın mütehassısı odur. Ufak ücretler karşılığında hükümet doktoru dâhiliyeye, asker hastanesinden iki uzman da kulak ve göz hastalıklarına bakmaktadırlar. Ancak bu noktada bir keyfilik vardır. İstedikleri zaman gelirler, başhekimle merhabalaşıp giderler. Hatta “ehemmiyetli bir hasta çıkar da yatırmaya, sonra da her gün viziteye gelmeye mecbur oluruz korkusuyla poliklinik filan yaptıkları” yoktur (Ali, 2000b: 292-297).

Cankurtaran hikâyesindeki Tatar yüzlü başhekim, Sabahattin Ali'nin öykülerindeki olumlu özelliklere sahip tek hekim gibi görünür. Doktor, görünüşte idealist, vazifeşinas ve fedakâr bir kişidir. Bekâr olduğu için hastanede yatıp kalkan doktor, “bütün gecelerini koğuşları dolaşmak, tıp dergilerini okumak ve Almancaya çalışmakla” geçirmektedir. Ancak onun saydığımız özellikleri kaynağını doğru bir inanç ve anlayıştan almaz. Çünkü onda “başka doktorlara benzememek, kitaplarda okuduğu, -insanlara hizmet eden- soydan bir hekim olmak, onda bir inat haline gelmiştir.” Üstelik bu görüşleri ile diğer hekimlerden ayrılması hakkında “oğlancı” diye tezvirat yapılmasına sebep olmuştur. Bu doktor, yine de diğer hekimlere göre hiçbir hastayı kapısından çevirmediği, gereksiz harcama yapmadığı için “gösteriş meraklısı ukala ve pinti” olarak nitelenir. Hatta pintiliği daha da ileri götürülerek hırsızlıkla itham edilmesine, bankada epey yüklü parasının olduğu iftirasına sebep olur. Bütün bunlara rağmen “garip bir inatla” eskisi gibi işine devam eden başhekim, bunu “büyük bir ideal sahibi olduğundan yahut insanlar için derin bir sevgi beslediğinden değil, başka türlü olanlara karşı, adeta hastalık halinde tiksinti duyduğundan” yapmaktadır. En çok şefkat gösterdiği hastalarına muamele edişinde bile “Sizin de elinize fırsat geçse ötekiler gibi namussuz olursunuz... Ben bunu pekala biliyorum, fakat ben sizin gibi olmadığım için işte sana karşı da bütün vazifelerimi yapıyorum!” düşüncesi davranışlarını belirleyen temel duygudur. Doktorun davranışlarında insanlara inancını kaybeden bir adamın acı hali vardır (Ali, 2000b: 297-298).

İbrahim, başhekime karısının doğum yapmak üzere hastanenin dışında beklediğini söyleyince, doktor endişelenir. Çünkü hastaneye kadın hastalığı olanların alınması yasak edilmiştir. Bunun için karısını alıp İstasyon Caddesi'ndeki hususi doğum evine götürmesini söyler. Eğer parası varsa çocuğunun doğacağını aksi halde doğumevinin yanındaki arsada ya da köye dönerken karısının bağıra çağıra kendiliğinden doğuracağını, doğuramazsa da öleceğini söyler. İbrahim, köylülerin “Baba” diye bahsettiği hekimin bu olup olamayacağını düşünür. Doktor, İbrahim'in bu şaşkınlığını fark eder. Başhekim, “senelerden beri yüzlerce kadının karnını kesip çocuğunu” almıştır. Ancak şehirde yeni açılan doğumevinin sahibi Doktor Mutena Cankurtaran “ihtisası dışındaki vakalara müdahale ederek halkın canını

tehlikeye düşürdüğü” şikâyeti ve “vatandaşın sağlığını korumak” düşüncesiyle bütün bunları valiye söylemiştir. Sonra durumu Sağlık Bakanlığına bildirmiş, ardından Ankara’da “-tay-lı bir yerde başkan olan kaynatasına” yazmıştır. Olaya dâhil olan bakan “halkı bu gibi tehlikelerden esirgemek maksadıyla” başhekimine bir ihtarda bulunmuştur. Başhekim, İbrahim’e doğuma bakan doktorlarının olmadığını, Mutena Cankurtaran’a rica ederse “belki az bir para ile” işini gördürebileceği tavsiyesinde bulunur (Ali, 2000b: 298-301).

Doktor Mutena Cankurtaran, Asiye’yi sokakta, arabanın üstünde muayene eder. Sonra hastayı orada bırakarak kocasıyla muayenehaneye geçer. “Dört yüz liraya çocuğunu alırım kardeşim (...) Güç ve mesuliyetli bir iş yapacağım. Bunu her doktor kıvıramaz. Bak, düşün, taşın, bana cevap getir.” Buna şaşırın İbrahim, Asiye’yi alıp gidecekken geriye dönmenin ölüm olacağını bilen Asiye, bağırmağa başlar. Çaresiz kalan İbrahim, arabayı doğumevinin yanındaki arsaya çeker ve sol öküzü yularından asılarak çarşıya götürüp yüz otuz liraya satar. Mutena Cankurtaran, bu parayı görünce “Çocuk musun yahu?.. Yüz otuz liraya sezaryen yapılır mı? Al paranı da ebeye git!” diyerek onu tersler. Diğer öküzle arabayı satması halinde dört yüz lirayı tamamlayabileceğini söyleyen doktor, kendini garantiye almak için İbrahim’e iki yüz yetmiş liralık senete parmak bastırarak Asiye’yi ameliyata alır. İbrahim, kalan öküzle arabayı ancak yüz elli liraya satar. Doktor, verilen parayı “Ne demek o? Burası imaret değil!.. Bak, alın teri döktük. Ameliyat bir saate yakın sürdü, karının da canı kurtuldu.” diyerek kabul etmez. Çocuğunun öldüğünü, köyüne gidip dört yüzü tamamlamasını İbrahim’den ister. İbrahim, bulmasının mümkün olmadığını söyleyince de onları dolandırıcı olarak niteler. Doktor, paranın kalanını getirmesi halinde Asiye’yi bırakacaktır. Üstelik Asiye’nin hastanede kaldığı her gün için on beş lira da hesabın üzerine eklenmektedir. Asiye’yi birkaç kere yakınları zorla almaya kalkarlar ama hastabakıcılar ve başhemşire tarafından kapı dışarı edilirler. Asiye’yi de “tokat vurup yatağa yatır[ırlar], bir daha böyle şeyler olmaması için elbiselerini alıp kilit[lerler].” İbrahim, “bütün ekinini satsa, kışın aç otursa” da elli lira bile denkleştiremeyeceğini söyleyince, doktor, bütün köylülerin “dolandırıcı” olduğunu ifade eder. Cankurtaran, ameliyattan on beş gün sonra Asiye’yi gelip alan olmayınca, doğumevinin hademelerinden birini işten çıkarıp onun yerine Asiye’yi çalıştırmaya başlar. Asiye, tam iyileşmemiştir. Uygunsuz bir kılıkla sabahtan akşam kadar yerleri silip çöpleri taşımak, tükürük hokkalarını temizlemek zorunda kalır. İbrahim’in sonraki gelişinde iki yüz elli lira isteyen doktor, Asiye’nin gitmesine izin vermeyince İbrahim “Al öyleyse senin olsun. Köyde karı yok değil a! Hayrını gör!” diyerek iki adım ötede duran Asiye’yi görmeden hastaneden çıkıp gider. Gece, hastaneden kaçan Asiye, dilinde “Ya... Köyde karı yok değil a!” sözüyle köye varır ama sabah çıkamaz (Ali, 2000b: 301-309).

“Hakkımızı Yedirmeyiz!” adlı hikâyede hastanede çalışan ambar kâtibi, aynı zamanda anlatıcı konumundadır. Belli bir sınıfa kadar, sınavlara yakın zamanda binbaşı olan babasının öğretmenlerle konuşması sayesinde okuyabilmiştir. Süvari olan babası gerektiğinde avantanın yolunu bulabilen Anadolu’da dolaştıkları yerlerde onları paşa çocuğu gibi yaşatan bir subaydır. İstanbul’a gelince anlatıcı kahramanın tahsili de yanar. Pederinin “öğretmenlere sözü geçmez” olur. İstanbul’da binbaşyı kimse takmamaktadır. Paşalar bile “ürkütmeden sayılmamaktadır.” Babası İstanbul’a taşındıktan birkaç sene sonra ölür. Annesinin ısrarıyla hastaneye ambar kâtibi olarak giren anlatıcı, ilk başlarda bu işe sıcak bakmaz. Meseleyi arkadaşlarına açınca arkadaşları hastane gibi “anaforu bol” bir yerdeki işi kaçırmamasını tembih ederler. “Kazan kaynayan yerden korkma, beş aile geçindirir. Eczanesi var, ilacı var...” sözleriyle anlatıcı kahramanı, doktorlar gibi olmasa da bey gibi yaşayacağını söyleyerek ikna ederler. Ambar kâtibi, İdare Müdürü Hacı Lütfü Bey’in hastanenin en etkili kişisi olduğunu sezer. Ona göre “başhekim de kış hekim de, muhasebeci de, ambarcı da” Hacı Lütfü’dür. Dört defa hacca giden müdürün tanımadığı kimse yoktur. Vekiller, mebuslar onun dostudur. Görünüşte çok dakik, titiz ve disiplinli olan idare müdürünün bir oğlu kolejde bir oğlu tıbbiyede okumaktadır. Aldığı maaşa bakarak “bu işte bir dalga” olduğunu düşünen ambar kâtibine, yakınında namaz kılan Hacı, selam verdikten sonra açılır. Ambar fazlası malları dışarıya satan Hacı Lütfü, ambar kâtibine payının ayrılacağını söyler. Kâtip, “Vay namazına kurban olduğum Hacı Bey vay!” diyerek onun anasının gözü olduğunu düşünür. Müfettişleri atlatmak için defterleri Hamburg usulü tutan Hacı Bey, her işten para çıkarmasını bilen adamdır. Avantayı vurmak için iki senede hastanenin otomobilini dört defa boyatmış, üç ayda bir hastaneyi badana ettirmiştir. Karyola tamiri, yatak pamuklarını attırmak gibi her işi dalaveresine uyduran Lütfü Bey, kendi karısına bile hastaneden dikim işi ayarlar. Anlatıcı kahraman bu menfaat dünyasında eline fırsat geçirip de çalmayan bir kişiyi bulmanın mümkün olmadığını iddia eder. Ama Hacı Bey, bu işi yoluyla yapıyordur. “Bu kadar ustası olduktan sonra hakkıdır alimallah...” Ancak Lütfü Bey, gelen parayı bölüşmek konusunda biraz isteksizdir. Kalabalıkta ya da biri varken kulağına söylemek, feryadı basması için yeterlidir. Sonrasında adamı “it gibi azarlamaktadır.” Katiyyen dairede hesaplaşmayan Hacı Lütfü ile iki üç haftada bir küçük bir meyhanede buluşmaktadırlar. Hacı Lütfü, parayı vermeyen “namussuz herifler”e saydırarak ve türlü bahaneler ileri sürerek kâtibi her defasında daha azına razı eder, meyhanedeki hesabı da ona ödetir. Çaldığı paraların daha azını vermek için öne sürdüğü gerekçelerden biri de çocuklarını okutması, “maksadının sırf memlekete hayırlı bir evlat yetiştirmek” olmasıdır (Ali, 2000b: 284-292).

3.4. Diğer Memurlar

Arap Hayri adlı hikâyede, toz içinde yüzen “Beyşehir’in en mühim ve lüzumlu adamı” olan boyacı Arap Hayri’nin, kasabaya gelen Sahir Süha’nın “Sanatkar Gençler Temsil Heyeti”ndeki aktrislerden, Sahir’in karısı olduğu söylenen Adalet’e duyduğu aşk ve ölümün kucığına atılışı anlatılır. Kumpanyanın gideceği günün gecesi “kasabanın ileri gelen memurlarından birkaçı” bir göl ve ay ışığı safası tertip ederler. Alkolün etkisiyle göğsü bağı açık genç kadın, ayık birkaç hovardanın kucığında dolaşmaya başlar. Hayri, Adalet’i “yaşlı memurun uzun ve pis tırnaklı elleri”nden kurtararak, kadın kucığında olduğu halde kürek çeken neferlere bir şey hissettirmeden derin sulara karışır (Ali, 2000a: 118-122). “Komik-i Şehir” hikâyesindeki hususi muhasebe memuru “harcırahları eksik tahakkuk ettirmekteki maharetiyle meşhurdur.” Zimmetine para geçiren memur, kumpanyanın temsilini izlemek için şişman göbeğini locanın kenarına dayayarak “iki polis refakatinde umumhaneden gelen sermayelere” bakar (Ali, 2000a: 92). “Bir Orman Hikâyesi”nde ormanı varı yoğu olarak gören köylülerle hükümetin ormanı işlemek izni verdiği şirketle arasındaki çatışmayı çözmek üzere ormana gelen memur, şirketin tarafını tutar ve iki jandarmadan köylüyü ormandan dışarı sürmesini ister. Köylüler başkaldırınca hükümetin göbekli memuru ancak köye kadar koşar ve köy odasına saklanarak kapıyı arkadan sürgüler. Ama bu isyan onlara pahalıya patlamıştır (Ali, 2000a: 57-61).

“Kanal” hikâyesinde, çocukluk arkadaşları olan Dedemköylü Mehmet’in tarlasından Zağar Mehmet’in tarlasına bir damla su geçmez. O, altı yaşındaki oğlunu, tarlalarını sulayan Dedemköylü Mehmet ve kardeşine gönderir ancak onlar, çocuğun söylediklerine cevap bile vermezler. İki çocukluk arkadaşı sadece uzaktan bakışır. “Bu bakışta yalnız toprak ve su kavgasının gölgeleri, insanların içini kapkaranlık yapan gölgeleri (...) çatlak tarladan bir avuç ekin çıkarabilmek için birbirleriyle ölüme kadar dövüşmeleri lazım geldiğini bilmekten doğan bir teessür” vardır. Dedemköylü Mehmet’in tarlası diz boyu olurken Zağar Mehmet’ininki hâlâ bir karıştır. Sonunda bir sabah erkenden mavzeriyle evden çıkan Zağar Mehmet, kuru suyolunun içine yatar. Dedemköylü Mehmet ve kardeşi tarlada göründüklerinde beş el ateş eder. Bundan sonra ilk işi koşup gelen karısına kanalın suyunu açtırmak olur. Tarlayı sulamalarını, kanalın suyunu kimseye kestirmemelerini ister. Bu olayda “Çumra’daki sulama idaresinin müdürü, muhasebecileri, memurları” cinayetin dolaylı yoldan sorumluları olarak belirirler. Çünkü onlara rağmen kanaldan “Dedemköylü Mehmet’in tarlasından öteye bir damla yaşlık bile geçmiyordu[r].” (Ali, 2000a: 69-71).

“Çilli” adlı öyküde aynı zamanda anlatıcı olan Almanca öğretmeni, İzmir’in boğucu sıcak gecelerinden ve kaldığı yerin kendisinde uyandırdığı kötü tesirlerden kurtulmak

maksadıyla soğuk bir şey içmek için Kordon'daki barlardan birine girer. Burada müşteriler birbirine uymayan çeşittendir. Bunların arasında “Direklerin arkasında loş bir köşeye çekilmiş olan birkaç genç, herhalde ellerine nasılsa biraz para geçmiş birkaç bekâr memur” vardır ve bu tipler “iki kişiye bir bira içip, dans başlayınca kadınların bulunduğu masaya doğru koşmakla bu gece müthiş hovardalık ettiklerini sanıyorlardı[r]” (Ali, 2000b: 266).

“Bir Skandal” ve “Selam” adlı hikâyelerde kumarbaz memurlardan bahsedilir. İlk öyküde bu memurlardan birisi “...oldukça büyük memurlardan biri[si] dün akşam bütün maaşını pokere verdiği için iki gecedir” evine gidememektedir (Ali, 2000b: 121). “Selam” adlı öyküde, anlatıcı kahraman “Bursa’da eski bir ahababı görmek ve bir müddet edebiyattan başka mevzularda konuşmak için” yola çıkar. Yalova, Orhangazi derken İznik Gölü onu cezbeder ve hiç sebep yokken akşam orada kalır. Kısa süre içinde buradan sıkılan anlatıcı kahraman, kaldığı otelin altındaki kıraathaneye iner. Can sıkıntısını gidermek için gazeteleri tekrar gözden geçirir. “Uzak köşelerden birinde kâğıt oynayan memurlar” a gözlerini dikerek yüzlerinden karakterlerini okumaya çalışır ama can sıkıntısı bir türlü azalmaz (Ali, 2000b: 87).

“Asfalt Yol” hikâyesinde, bir köy öğretmeni son derece bozuk bir yoldan görev yapacağı köye ulaşır. Kendisi de köylü olduğu ve köylüleri iyi tanıdığı için “yabancı bir yere” gittiği düşüncesi yoktur. Hatta “ilk vazifesinde muvaffak olacağına” emindir. Köyde eğitim-öğretimle ilgili her şey kısa sürede yoluna girer ama öğretmen, “yol meselesi”ni kendine iş edinmiştir ve aylardır uğraşmaktadır. Bu yol, vilayetin de “en büyük derdi”dir. Büyük bir öneme sahip bu yolu yaptırmak için öğretmen hem kendi köylerinden hem civar köylerden vilayete müracaatlar yaptırır. “Uzun istidaları hükümet memurları pek okumazlar” diye, fikirlerini ayrı köylerdeki insanların ağzından yazdırarak veririr. Ancak maarif müdürü, onu okul dışındaki işlerle uğraşmakla itham eder. Müdürün asıl kızdığı şey, öğretmenin köylülere haklarını savunurken kanuna dayanmalarını öğretmesidir. Öğretmen, yol işinin peşini bırakmayı düşünmektedir. Hatta “Bayındırlık Vekâletinin memurları” onunla açıktan açığa alay etmektedirler. Vilayet konağında dilekçelerin girip çıkmadığı yer kalmamıştır. Köylüler onun gayretine şaşarken işin geleceğinden ümitli değildirlir. Öğretmen, yol konusunda bütün şevkini yitirir. Sanki istidaları “ses vermez derin bir kuyuya” attığını düşünür (Ali, 2000b: 4-8).

“Ayran” adlı öyküde, annesi¹⁶, nahiye merkezinde hizmetçilik eden ve haftada bir gün eve uğrayan Küçük Hasan’ın köylerinin yakınındaki istasyonda ayran satarak evdeki iki

¹⁶ Küçük Hasan, haftada bir gün eve gelen, çocuklarını doyurmak için “başka köylerde ve el yanında birkaç lokma için didinen” annesine karşı garip bir merhamet duyar. Annesinin ağzından, ne babasına ne de herhangi bir akrabasına ilişkin herhangi bir şey duymuştur. Köylüler, onların evinden uzak kalmayı seçmektedir. Kapılarını bir gün birinin açtığı da görülmemiştir. Hasan’ın endişesi, annesinin bir gün eve gelip birkaç gün yatarak iniltiler içinde kendi kendine bir çocuk doğurması, bir müddet sonra onu da Hasan’ın başına bırakıp gitme ihtimalidir. Buradan Hasan’ın annesinin çalıştığı yerlerde

kardeşini doyurmak için verdiği mücadele anlatılır. Küçük Hasan'ın ayran satmaya gittiği istasyon, “soğuk bir bina”dır. Hatta “günde iki defa geçen posta treni bile, ne diye bu manasız yerde duruyorum diye hayret eder gibi”dir. Kalkarken çaldığı düdükte ise “keyifli bir ıslık edası” vardır. Bu istasyonun memuru da tren geldikçe “rahatsız edilmiş bir suratla” ortaya çıkarken işi bitince derhal odasına çekilmektedir. “Bütün gününü, on senelik akümülatörlü radyosundan ses çıkarabilmek için asla yeis getirmeden uğraşmakla” geçiren istasyon memuru, Hasan'ın ayran sattığında aldığı parayı bozmak için kendisine seslenmesine kulak bile asmaz (Ali, 2000b: 41-48).

“Çaydanlık”ta hastanenin bodrum katındaki küçük odada beş kişi çeşitli hastalıklardan ötürü yatmaktadır. Bunlardan biri de anlatıcıdır. Kulak sancısı yüzünden yatan anlatıcı, nadiren kitap okumakta çokça hayal kurmaktadır. Hastalardan biri de “rüşvet ve irtikaptan iki buçuk seneye mahkum” olan eski icra memuru Süleyman Efendi'dir. Zatürre olan Süleyman Efendi, ihtiyarlığına rağmen iyileşme belirtileri gösterir. Çeşitli sebeplerden ötürü zaman zaman da kötüleşen Süleyman Efendi, böyle durumlarda başka zaman hiç ağzına almadığı mahkûmiyetinden bahsederken “Başkatip çaldığı paralarla iki ev aldı da yine kolunu sallaya sallaya geziyor. Hapislik bize düştü” diyerek şikâyetini dile getirmektedir (Ali, 2000b: 28-35). Sabahattin Ali, 06.05.1933 tarihinde yazdığı “Türkiye Hapishaneleri” başlıklı yazıda yine de Kurtla Kuzu'da Rifat'ın, “Bir Firar”da İdris'in yaptığı gibi siyahtaki beyazı görmeye yatkındır.

Bütün Türkiye hapishanelerinde ehemmiyetli bir yekûn tutan bir sınıf da devlet veya millet parası çalıp gelen memurlardır. Türkiye'de imkân bulup da para çalmayan memur olmadığına göre bu adamların da hataları ve diğer hapis olmayanlardan farkları yakalanmaktan yani biraz acemilikten ibaret olup, hadd-ı zatında kendilerine göre çok sağlam ahlak ve namus telakkileri olan bu adamlara külliyen mücrim demek imkânsızdır (Ali, 2012: 126).

“Kafakağdı” adlı öyküde, yol vergisi ile memurların işlerini savsaklamalarının yarattığı trajikomik olaylar ele alınır. Anlatıcı kahraman, akşamüstü süngü takmamış iki jandarma eşliğinde hapishaneye getirilen, üstlerinden yoksulluk akan, “katilden veya başka ağır cürümlerden yatan” köylülerinin karşısında yol parası veremedikleri için hapse düşmek kendilerine çok ağır gelen elli kadar köylüden bahseder. İçlerinden altmışını çoktan aşmış bir ihtiyar, dikkatini çeker. Seksenini aştığı halde hâlâ yol parası ödüyor olması, anlatıcı kahramanın tuhafına gider. Anlattıklarına bakılırsa, dört oğlundan ikisi seferberlikte gitmiş, birisi hapse düşmüş ve orada ölmüştür. Son oğlu ise jandarma iken eşkıya takibinde vurulmuş, topal kalmıştır. Dört kişilik ailesini kıt kanaat geçindirdiğini söyleyen ihtiyar, üç

---

suiistimal edildiğini, sömürüldüğünü, bunu bilen komşularının da evlerine yaklaşmadıkları ya da annenin, çocuklarına bakmak için bu kötülöklere katlandığı sonuçlarını çıkarabiliriz.

sene evvel ağanın, dere boyundaki tarlalarına sahip çıkması üzerine “hükümet kapısına düşmeye” mecbur olmuştur. Ağa, yalancı şahit dinleterek mahkemeyi kazanmıştır. Bu süreçte kendisinden kafakağıdı istenmiştir. Askerden döneli devlet kapısına işi düşmediği için, hüviyeti lazım olmamıştır. Bulamayınca, topal oğlunun sekiz yaşında, yirmi yıl önce, sıtmadan ölen Mehmet adındaki oğlunun mushaf arasında duran kafakağıdını vilayete götürmüş ve kaydını gördürmüştür. Altı ay sonra köye gelen tahsildarlar, yol parası verecekler arasında onun da adını okurlar. İhtiyar, yanlışlık olduğunu düşünerek ilk önce buna aldırılmaz. Ancak sonra tahsildarlar jandarma ile gelirler. Yalvarmalarına aldırılmaz kimse olmaz. Nüfusa geldiklerinde kayıtlara ve nüfusuna bakılır. 19 gösterdiğine kanaat getirilir. Üstüne de “Daha çok kurcalarsan başına iş açılır.” denilerek ikaz edilir (Ali, 200a: 115-117).

4. SONUÇ

Türk edebiyatının önemli hikâyecilerinden Sabahattin Ali, Cumhuriyetin ilânından sonraki süreçte Anadolu ve Anadolu insanına, hâkim tavırdan farklı bir tarzda, gözlemci gerçekçilikten eleştirel sosyal gerçekçiliğe doğru uzanan bir tavırla bakmaya başlar. Öykülerinde, kurcaladığı meselelerin arkasındaki temel nedenleri görmeye çalışır. Bu tavır, hikâyelerinde tenkitçi tavrı daha da belirgin kılmıştır.

Sabahattin Ali'nin öykülerinde asker ve sivil memurlar, çeşitli yönlerden eleştirilir. Bütün bu eleştirileri bir zihniyet eleştirisi olarak okumak mümkündür. Bu eleştirilerde ortak yön, memurların halktan kopukluğudur. Bu kopukluğun nedenleri olarak aldıkları eğitim ve menfaatlerini her şeyin önüne koymaları başta gelir.

Sabahattin Ali öykülerinde jandarmalar, Osmanlıdan 1940'lı yıllara uzanan bir çizgide modern devletin temelinde yer alan şiddet olgusunu somutlar. Jandarma, güçlünün yanındadır ve halka karşı onların hakkını savunur. İnsanları çaresizliğe mahkûm ve boyun eğmeye mecbur eden uygulamalar, “sembolik şiddet” tekelinin de bu mesleki zümrenin elinde olduğunu kanıtlar. “Bir Firar” öyküsünde jandarma ve dayak korkusu, köylüleri, suçsuz olduğu bilinen ama toplum için yararsız birini onu suçlamaya iterken İdris'i de kendisine iyilik yapan birini suç ortağı olarak adını vermeye zorlar. Sembolik şiddet tekeli elinde tutan bir yapı olarak devlet, “yaşanana ve hükmedene rızayı” birleştirmiş, aynı kılmıştır. Dayağın bu öyküde soruşturma ve ıslah etme maçıyla kullanıldığı görülür. “Candarma Bekir” öyküsünde, dayak, belirli bir mekânda uygulanan disipline edilmiş bir şiddet olarak belirir. Aynı zamanda devlet, kamusal olarak mahkûmu kategorize etmekte ve “Seni, halkın önünde, suçlu olmakla itham ediyorum (...) Seni sınıflandırıyorum; Seni cezalandırıyorum.” demektedir.

Komik-i Şehir hikâyesinde, İşkodralı habis bir jandarma kumandanı vardır. İki kelimeyi bir araya getiremediği halde toplantılarda diskur çekmek gibi bir sevdası vardır. İşine geç gelen kumandan, aktris Viktor'un kaçırılmasında suçü kumpanyaya yıkmaya çalışır ve arama emri çıkarmaz. Çünkü Çömlekçizadelerle başı derde girsın istememektedir. Burada devletin "bir zor aygıtı, kamusal düzenin ancak egemenler lehine korunmasının aygıtı" bağlamında Marksist bir yorumunun söz konusu edildiği söylenilebilir. "Kağnı" hikâyesinde jandarmanın halkın güvenlik ve asayişini sağlama konusundaki isteksizliği vurgulanır. Yine savcı ve doktorun sorumsuzluğu, bir ananın çocuğunun ölüsünü mezardan çıkartarak kağnısıyla jandarma eşliğinde vilayete götürmesine sebep olur. Jandarmanın acımasızlığı ve duygusuzluğu bu hikâyede bir kez daha karşımıza çıkar. "Sıcak Su" adlı öyküde ise, kısmen amirlerinin baskısı, iki jandarmayı firari bir hükümlüyü bulmak için karısına tecavüz etmeye iter.

Gardiyanlar, Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde jandarmaya göre daha az karşımıza çıkar. "Kazlar, Candarma Bekir, Duvar" öykülerindeki gardiyanlar rüşvetçi ve acımasız tiplerdir.

Polisler, sadece "Kurtla Kuzu" öyküsünde yer alır. Ancak Sabahattin Ali, bu öyküsünde devlet memurluğu zihniyetinin ve ekmek kaygısının kişiyi nasıl şahsiyetsizleştirdiğini uzun uzadıya irdeler. Sorgulayan, işkence eden, itirafa zorlayan ve takip eden polis, Rifat ve Sevim'in hayatına hayaletimsi bir biçimde sızmıştır. Kendi menfaatlerine dokunulduğunda sistemi eleştiren memurlar, sistem tarafından kullanıldıklarının bilincinde değillerdir. Ancak devletin gücüyle kendilerini özdeşleştirmenin yarattığı tatmin duygusunun sağladığı konfor, kolay bırakılacak bir şey değildir. Ruhunu ekmek parasına satmanın, insanı makine haline getirdiği hikâyede vurgulanırken insanın ruhunu kamçılattırmamasının elinde olduğu ileri sürülür.

Taşraya odaklanan Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde vali, sadece "Asfalt Yol"da geçerken kaymakam tipi "Bir Siyah Fanila İçin, Komik-i Şehir" adlı öykülerde ele alınır. "Asfalt Yol"daki vali işgüzar ve dalkavuk bir validir. Halkın ihtiyacından ziyade vekilin rahatını düşünür. "Bir Siyah Fanila İçin" öyküsünde Ömer isimli kaymakamın nezdinde, Anadolu'nun romantik hayallerle çıkılacak bir gezinti yeri olmadığı vurgulanır. Orada görev yapmak her kişinin harcı değildir. Ömer, "Erenköyü'ne gidiyormuş kadar basit ve üzüntüsüz" çıktığı bu görevden, şuur burkan mekân ve insan izlenimleriyle bohem hayatına geri döner. Ömer, coğrafya ve insanı, sinemanın perspektifinden görürken idealist düşüncenin kendi nesli için bir fantezi olduğunu açıkça söyler. "Komik-i Şehir" öyküsündeki kaymakamın hayata ve insana bakışı sorunludur. Kendisini "kazanın kralı" olarak gören kaymakam, "bir orospu için" başına iş açılmasını istemez. Çünkü Çömlekçizadeler, tekin bir aile değildir. Viktor bulununca odasında ona saldırır. Hiç beklemediği bir karşılık alınca "birçok vukuata, memleket inzibatını ihlâl edecek ahvâle sebebiyet verdiklerinden" kumpanyayı kaza dışına çıkarma emri

verir. Tertiplemediği bir oyun sonucunda kumpanyadan sadece Viktor ve eşlik eden jandarmalardan da biri kurtulur. Belirtilen öykülerde kaymakamların, genel olarak halka ve realiteye uzak memurlar olduğu gözler önüne serilir.

Müddeiumumi ya da savcı, “Kazlar, Komik-i Şehir, Kağrı” hikâyelerinde ele alınır. Görevini yapmayan, menfaatini önemseyen, tembel ve dedikoducu bu tipler hastalıklı bir zihniyete sahiptirler. Kısaca savcılar, idareimaslahatçıdır.

Doktor tipi, “Kağrı, Sulfata, Böbrek, Dekolman ve Cankurtaran” hikâyelerinde geçmektedir. Bu hikâyelerdeki doktorlar, yozlaşmış ve topluma yabancılaşmışlardır. Genellikle tembel, acımasız, rüşvetçi ve paragözdürler. Para için hastayı kesip biçmekten, vatandaşın canını tehlikeye atmaktan çekinmezler. Sadece “Cankurtaran” adlı hikâyede diğerlerinden farklı bir doktor gözümüze çarpar ama onun da farklılığı ya da iyiliği, “kitaba sığdırılmış bir ahlâk” anlayışından öteye geçemez. “Sulfata” öyküsünde hem doktorun hem hademelerin halka muamelesi insani değildir. Köylüleri sıtma olmadıkları halde yalan söylemekle itham eden doktor, onlarla alay eder ve onlara hakaret eder. Doktor, köylülerin kinin pahalı olduğu için gece kapısında yattıklarını ve “yalancı mahlûklar” olduğunu düşünmektedir. Böbrek’te Niğde eski nüfus memuru Avni Akbulut’un hem sağlığı hem parası ehliyetsiz, çıkarıcı ve paragöz doktorlar tarafından elinden alınır. Aynı zamanda doktorların, dolandırıcılarla (tavcılar) işbirliği yapan ve konuştukları dil göz önüne alındığında halka yabancılaşmış tipler olarak çizildiği görülür. “Dekolman” adlı öyküde ise, doktorlarımızın kendilerini geliştirmek için bir çaba harcamadıkları, ithal malı ve bölük pörçük fikirlerle aksini yapanları da birtakım sıfatlarla yaftaladıkları gözler önüne serilir. “Cankurtaran” öyküsünde, köylülerin acil bir durum olmasına rağmen hastanenin kapısını çalmaya cesaret edemediklerini görürüz. Hastanelerde doktor yetersiz olduğu gibi bir düzen de yoktur. Bu öyküdeki Tatar yüzlü başhekim, görünüşte iyi bir hekimdir. Ancak onun hareket ve tavırlarını belirleyen husus, “başka doktorlara benzememek, kitaplarda okuduğu –insanlara hizmet eden-soydan bir hekim olmak” düşüncesinin bir inat haline gelmesidir. Başka olanlara karşı tiksinti duyan başhekim, hastalarının eline fırsat geçtiğinde “ötekiler gibi namussuz” olacaklarını düşünür ve İbrahim’in karısı Asiye’yi Mutena Cankurtaran’a gönderir. Cankurtaran için önemli olan sağlık değil paradır. İbrahim’e senet imzalatılarak, Asiye’yi ameliyata alır. Öküzlerini ve kağrısını sattığı halde senedi ödeyemeyen İbrahim, Asiye’yi hastanede bırakıp köye döner. Hastanede adeta mahpus tutulan Asiye, kalan borçları ödemesi için Mutena Cankurtaran tarafından gayriinsani koşullarda çalıştırılır.

“Hakkımızı Yedirmeyiz” adlı hikâyede hastanede, hesabına kitabına uydurulan hizmet adı altında yapılan vurgun ve soygun anlatılır. İdare Müdürü Hacı Lütfü, çaldığı paralarla

çocuklarını iyi yerlerde okutur amacı ise “sırf memlekete hayırlı bir evlat” yetiştirmektir. “Arap Hayri, Komik-i Şehir, Bir Orman Hikâyesi, Kanal, Çilli, Bir Skandal, Selam, Asfalt Yol, Kafakağıdı” öykülerinde eğlentiye düşkün, zimmetine para geçirmekte ve harcırahları eksik tahakkuk ettirmekte mahir, haklının değil güçlünün yanında duran, işlerini yapmamaları cinayete sebep olan, çeşitli şeylerle vakit öldüren ve hovardalık ettiklerini sanan bazı memur tiplerinin yanı sıra bütün maaşını kumarda kaybettiği için iki gecedir evine gidemeyen, dilekçeleri dikkate almayıp işlerini savsaklayan, işini yapma zamanı geldiğinde rahatsız edildiğini düşünen, rüşvet ve irtikâptan dolayı hüküm giyen çeşitli memurlar eleştirilir.

Öykülerinde çeşitli yönleriyle tenkit ettiği, modern devletin temel niteliklerinden biri olan “meşru şiddet”in kurbanı olan Sabahattin Ali, aslında halkını çok sevmiş, onun hakkını korumaya ve savunmaya çalışmıştır. Temelde hikâyelerinde bürokrasi ve memur eleştirisini, toplumsal düzenin daha iyiye ulaşması için yaptığı söylenebilir. İncelediğimiz hikâyeleri, bu açıdan bakıldığında, her devirde okunacak ve her okuyan bu hikâyelerde kendi modernleşme serüvenimizden bir şeyler bulacaktır.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1959). *Bürokrasi*. Ankara: SBF Yayınları.
- Akçam, T. (1995). *Siyasî kültürümüzde zulüm ve işkence*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdağ, M. (1975). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası/celali isyanları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ali, S. (2000a). *Bütün öyküleri 1*. İstanbul: YKY
- .....(2000b). *Bütün öyküleri 2*. İstanbul: YKY
- Arendt, H. (1997). *Şiddet üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2007). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benjamin, W. (2014). “Şiddetin eleştirisi üzerine” *Şiddetin eleştirisi üzerine (hazırlayan ve sunuş: Aykut Çelebi)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bezirci, A. (1994). *Sabahattin Ali*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bourdieu, P. (2015). Devlet üzerine/Collège de France dersleri (1989-1992). (çeviren: Aslı Sümer). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brod, M. (2000). *Kafka'da inanç ve umutsuzluk*.(çeviren: Kâmuran Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cover, R. (2014). “Şiddet ve söz” *Şiddetin eleştirisi üzerine (hazırlayan ve sunuş: Aykut Çelebi)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çanaklı, L. A. (2010). *Türk romanında bürokrasi ve memurlar*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Derrida, J. (2014). “Yasanın gücü, otoritenin mistik temeli” *Şiddetin eleştirisi üzerine (hazırlayan ve sunuş: Aykut Çelebi)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dreyfus, F. (2007). *Bürokrasinin icadı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Findley, C.V. (1996). *Kalemiyeden mülkiyeye/osmanlı memurlarının toplumsal tarihi*. (çeviren: Güç Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- .....(2014) *Osmanlı İmparatorluğunda bürokratik reform/babiâli, 1789-192*. (çeviren: Ercan Ertrük). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Heper, M. (1977). *Türk kamu bürokrasisinde gelenekçilik ve modernleşme/siyaset sosyolojisi açısından bir inceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- .....(2012). *Türkiye'de devlet geleneği*. Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). *Devleti-i Aliyye*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keyder, Ç. (1993). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korkmaz, R. (2016). *Sabahattin Ali/insan ve eser*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kutlu, M. (1972). *Sabahattin Ali*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye’de toplum ve siyaset*. (derleyenler: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1986). *Kültürden irfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mumcu, A. (2005). *Tarih içindeki genel gelişimiyle birlikte Osmanlı Devleti’nde rüşvet/özellikle yargıda rüşvet*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı hukukunda zulüm kavramı*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Said, E. (2004). *Entelektüel/sürgün, marjinal, yabancı*. (çeviren:Tuncay Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sami, Ş. (1901). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Shaw, S.J. –Ezel Kural Shaw. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye cilt:2*. İstanbul: E Yayınları.
- Sönmez, S. (20013). “Kısa bir yaşamın gündökümü” *Sabahattin Ali* (Editör:Sevengül Sönmez). Ankara: KBY.
- Tosun, N. (2013). *Öykümüzün kırk kapısı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Ülgener, S.F. (2006). *Zihniyet, aydınlar ve izm’ler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Weber, M. (2008). *Sosyoloji yazıları*. (çeviren: Taha Parla). İstanbul: Deniz Yayınları.
- Yurdakul, İ.(2008). *Osmanlı ilmiye merkez teşkilâtı’nda reform (1826-1876)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper:

Bulut, E. (2019). "Evaluating Terrorism within The Framework of Weber's Ethics, Action and Authority Concepts", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1285-1303

Geliş Tarihi / Received Date: 04.10.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.11.2018

Araştırma Makalesi**EVALUATING TERRORISM WITHIN THE FRAMEWORK OF WEBER'S ETHICS, ACTION AND AUTHORITY CONCEPTS****Dr. Öğr. Üyesi Erol BULUT**

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

e_bulut10@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7154-4193

Abstract

The aim of this study is to decipher the fundamental relations between the superstructural features of terrorist organizations and Weber's concepts of politics, legitimacy, ethics and authority. In this context, it can be argued that terrorist organizations are more prone to Weber's ethic of conviction, value-rational (also affective/emotional) and charismatic authority. This position defines many features of terrorist organizations such as their perceptions of the world, forms of action and even organizational structure. For this reason, it is the aim of this study to contribute to better understanding of terrorist organizations in terms of their level of organization and structural functions and to better organization of political, economic, social and security measures in the struggle against terrorism.

Keywords: Max Weber, The Ethic of Conviction, The Ethic of Responsibility, Types of Authority, Types of Action, Terrorism.

WEBER'İN AHLAK, EYLEM VE OTORİTE KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE TERÖRİZMİN DEĞERLENDİRİLMESİ**Öz**

Bu çalışmanın temel amacı terör örgütlerinin üst yapısal özellikleri ile Weber'in düşüncesindeki siyaset, meşruluk, ahlak ve otorite kavramları arasındaki temel ilişkileri deşifre etmektir. Bu kapsamda terör örgütlerinin Weber'in mutlak erekler ahlakı, değer-ussal (ayrıca duygusal) ve karizmatik otorite tiplerine daha yatkın konumlandığı söylenebilir. Bu konum terör örgütlerinin dünyaya bakış açılarından, eylem biçimlerine ve hatta örgütsel yapısına kadar birçok özelliğini belirlemektedir. Bu nedenle terör örgütlerinin örgütlenme düzeyi ve yapısal işleyişi bakımından daha iyi anlamlandırılmasına ve terörizmle mücadelede siyasi, ekonomik, sosyal ve güvenlik tedbirlerinin daha iyi organize edilebilmesine katkı sağlamak çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Max Weber, Mutlak Erekler Ahlakı, Sorumluluk Ahlakı, Otorite Tipleri, Eylem Tipleri, Terörizm.

1. INTRODUCTION

Terrorism has three main components: political ideology, organizational structure and violence. Whether ideological (religion, race, right-wing or left-wing) or state terror, terrorism is fundamentally shaped around a political ideology and organizational structure is important in carrying out actions in a planned manner. Violence in terrorism is directed towards the

civilian population in order to create fear and panic in society. The main purpose of violence is to instill fear in society rather than eliminating a person or people. In this context, terrorism can be defined as acts of violence aimed at instilling fear and panic in the civilian population in an organized and planned way in order to realize political and ideological goals.

Understanding terrorism is, therefore, to understand the political ideology, organizational structure and forms of action of organizations. In this context, Weber's concepts of ethics, action and authority discussed in this paper can help understand terrorism. Weber's types of authority can help explain the organizational and hierarchical structure of terrorism, and the types of action and ethics can be useful in explaining how terrorist organizations use political ideology to recruit new members.

Studies on terrorism often refers to the concept of charismatic authority, which is one of the types of authority identified by Weber. However, as Hofman (2015) points out, those studies often merely state that the leaders of terrorist organizations are charismatic leaders, and leave it at that, without further elaboration. On the other hand, Couto (2010) draws attention to the relationship between political violence and Weber's types of ethics and seeks to understand the likelihood of ambition and responsibility in political actions, as discussed by Weber, leading to extreme events. Apart from Couto's analysis, Weber's types of ethics, action and authority has been not associated with terrorism in a holistic approach.

The aim of this study was to analyze Weber's types of ethics, action and authority from a holistic perspective and to associate them with terrorism. The main hypothesis of this study is that terrorist organizations are more prone to Weber's ethic of conviction, value-rational and charismatic authority.

2. WEBER'S CONCEPT OF POLITICS

Politics and violence are interconnected in Weber's theory of political power. According to Weber (2004: 132), state and politics cannot be sociologically defined in terms of their goals. We can only define the modern state and all political bodies in terms of concrete means, which are physical force and violence. The state and other political bodies are defined only in terms having the monopoly of the legitimate use of violence. In other words, "the decisive means of politics is violence." (Weber, 2004: 189).

What Weber points out here is that the state upholds a claim on the monopoly of the legitimate use of violence. The state enforces this monopoly by authorizing its institutional bodies. On the other hand, institutional bodies, such as the military or the police force, have limited authority to use violence. Institutional bodies granted the right to use violence can

only do so to ensure social well-being and to maintain law and order. In the modern state, legal institutions serve the purpose of monitoring excessive use of force. Therefore, the use of violence exceeding the authority of any institutional body of the state and jeopardizing social well-being, corresponds to a situation that exceeds the link between state and violence in Weber's theory of political power.

In other words, violence exercised by the state is not defined as terror when it is justified by legal authority. On the other hand, it is regarded as terror and unjustified violence by groups that see legitimate authority as a means of cultural and social subjugation and destruction of legitimate opposition (Couto, 2010: 66).

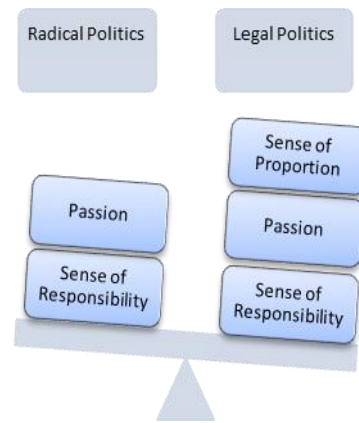
2.1. Weber's Political Ethics

The fact that violence is a decisive force in politics also brings with it the danger of politics creating division in social integrity. In fact, according to Weber (2004: 191), “he who lets himself in for politics, that is, for power and force as means, contracts with diabolical powers and for his action it is not true that good can follow only from good and evil only from evil, but that often the opposite is true.”

Undoubtedly, the decisive role of violence is not the only the source of antagonisms. The presence of violence increases the level of excess in political actions. The main sources of antagonisms are the qualities causing people to turn to political actions. Weber (2004: 181) lists passion, a sense of responsibility, and a sense of proportion as the three qualities a politician should possess. Here, passion refers to the commitment to a cause while the sense of responsibility refers to taking the responsibility for the cause. The sense of proportion, on the other hand, acts as a psychological factor that prevents the negative consequences of the politician's passion and sense of responsibility. In a sense, the politician must have the ability to maintain a balance between passion and equanimity.

In a sense, the lack of balance runs the risk of causing excess in political actions. Weber was concerned with understanding the possibility of passion and sense of responsibility causing extremism in political actions (Couto, 2010: 66). Doing this, he brought the relationship between politics and ethics up for discussion.

Weber (2004: 189) draws attention to the fact that an ethically good end in any ethical system may have ethically dangerous consequences in the future. An ethically good end always carries with it the possibility of justifying dangerous consequences.

Figure 1. Relationship between the Three Qualities of a Politician and Radical Politics and Legal Politics

According to Weber (2004: 188), there are two forms of ethics that are totally different from each other: "The ethic of conviction" and "the ethic of responsibility." These two types of ethics are also the sources of all forms of actions based on ethical reasons.

These forms of ethics can provide important clues to explain acts of terrorism and also enable us to make important advances in explaining the methods used to ethically justify acts of terrorism.

The main difference between the two types of ethics is based on the relationship between ends and consequences. The ethics of conviction focuses on whether or not an action is taken for ends, and those who act do not take responsibility for the consequences. The ethic of responsibility, on the other hand, must take into account foreseeable consequences, and those who act know that they are responsible for the consequences of their actions.

...There is an abysmal contrast between conduct that follows the maxim of an ethic of ultimate ends — that is, in religious terms, "the Christian does rightly and leaves the results with the Lord" — and the conduct that follows the maxim of an ethic of responsibility, in which case one has to give an account of the foreseeable results of one's actions (Weber, 2004: 188).

The ethic of conviction keeps the consequences out of its own actions and spares itself the responsibility for negative consequences. What is important for the ethic of conviction is just to act for ends that are set before any actions are taken. "If evil consequences flow from an action done out of pure conviction, this type of person holds the world, not the doer, responsible, or the stupidity of others, or the will of God who made them thus" (Weber, 2004: 188). The sole responsibility for the person acting on the basis of the ethic of conviction is his responsibility to act for good ends. For example, many terrorist organizations emphasize that

something must be done for good ends, such as justice, freedom and equality, and believe in the rightfulness of their actions, even though they result in the death of innocent people.

“The person who subscribes to the ethic of conviction feels 'responsible' only for ensuring that the flame of pure conviction (for example, the flame of protest against the injustice of the social order) is never extinguished. To kindle that flame again and again is the purpose of his actions...” (Weber, 2004: 189).

Figure 2. Ethics of Conviction and Responsibility

Weber (2004: 190) states that “...the ethics of conviction is bound to founder hopelessly on this problem of how the end is to sanctify the means” and “those who have been preaching 'love against force' one minute, for example, issue a call to force the next; they call for one last act of force to create the situation in which all violence will have been destroyed forever...” In other words, it is impossible to ethically determine which ends or objectives justify which means and to establish a balance between the ethic of responsibility and the ethic of conviction if any concession is made to the belief that any means is justified to reach pre-determined ends.

Weber emphasizes the need for a balance between these two forms of ethics in order for the politician to be socially useful (Yoldaş, 2007: 208; Yılmaz and Doğan, 2013: 889). The ethic of conviction enables the politician to get rid of passivity and act, while the ethic of responsibility enables him to take responsibility for his actions and thus consider social benefit.

What is significant and determines the success or failure in legal politics is not the politician's actions, but the consequences of his actions. It can, therefore, be stated that the ethic of responsibility takes precedence over the ethic of conviction in legal politics (Yılmaz and Doğan, 2013: 888).

2.2. Relationship between Types of Ethics and Terrorism

The ethic of conviction, which Weber describes as irrational, is the ideological basis of terrorist organizations. Terrorist organizations refrain from claiming responsibility for their actions. What is important for terrorist organizations is to act in the name of so-called ends

(just world, equal, fraternity of peoples, cultural rights, etc.). The only thing that determines being an ethical individual is whether or not one acts for those ends.

For example, The Kurdistan Workers' Party (PKK) puts the responsibility for its actions that cause the deaths of civilians on the shoulders of the Republic of Turkey instead of assuming that responsibility. The PKK justifies its acts of violence by adopting the thesis that if the state had been genuinely committed to the process of democratic initiative, the civilians would not have been dead, and it goes even further and puts the responsibility on the dead civilians. In this context, dead civilians are responsible for their own deaths because they had no incentive to change the existing order.

Other terrorist organizations also tend to avoid such responsibility. For example, Al Qaeda took no responsibility for the civilians who died in the 9/11 attacks. Similar to the PKK, it held the USA (United States of America) and the dead civilians responsible for the attacks. The USA was held responsible for the imperialist policies it has been implementing in the Middle East while civilians were accused of being the auxiliaries and assistants of the imperialist system.

It is very difficult for Weber's ethic of responsibility to find its place in the rationale of terrorist organizations. As we have pointed out before, Weber gives the ethic of responsibility precedence for the absence of extremism in legal politics. The lack of the ethic of conviction may lead to the emergence of passive politicians. However, what really matters is the problem of political corruption caused by the lack of the ethic of responsibility. Terrorism can be thought of as a kind of corrupt or radicalized politics. It would, therefore, not be wrong to state that terrorist organizations lack the ethic of responsibility.

The ethic of responsibility allows political action, and thus violence, in the context of Weber's definition of politics, to remain within the limits of guarding the well-being of society and regulates the actions of executors. Therefore, political actions lacking in the ethic of responsibility run the risk of turning into radicalized acts of violence. In this context, actions designed for political ends and independence of organizations from the ethic of responsibility bring those actions closer to terrorism.

In short, terrorist organizations are closer to the ethic of conviction than to the ethic of responsibility, which is one of the main elements that enable terrorist organizations to exist. Getting rid of the sense of responsibility is a mechanism preventing the members of terrorist organizations from questioning their actions. Failure to question the righteousness or justifiability of actions is an essential element for organizational continuity.

3. TYPES OF SOCIAL ACTION IN WEBER'S SOCIOLOGY

Weber distinguishes four major types of social action (Weber, 2012a: 132-133):

1. Goal-rational Action: Social action can be determined by the expectations of surrounding objects and other people's behavior. These expectations are instrumental for the achievement of the actor's goals, which are rationally followed and calculated.
2. Value-rational Action: Independent of expectations of achievement, it is determined by a conscious belief in the value of ethics, aesthetics, religion or any other form of behavior.
3. Affective Action: It is determined by the actor's specific emotions and state of feeling.
4. Traditional Action: It is determined by custom and established practices.

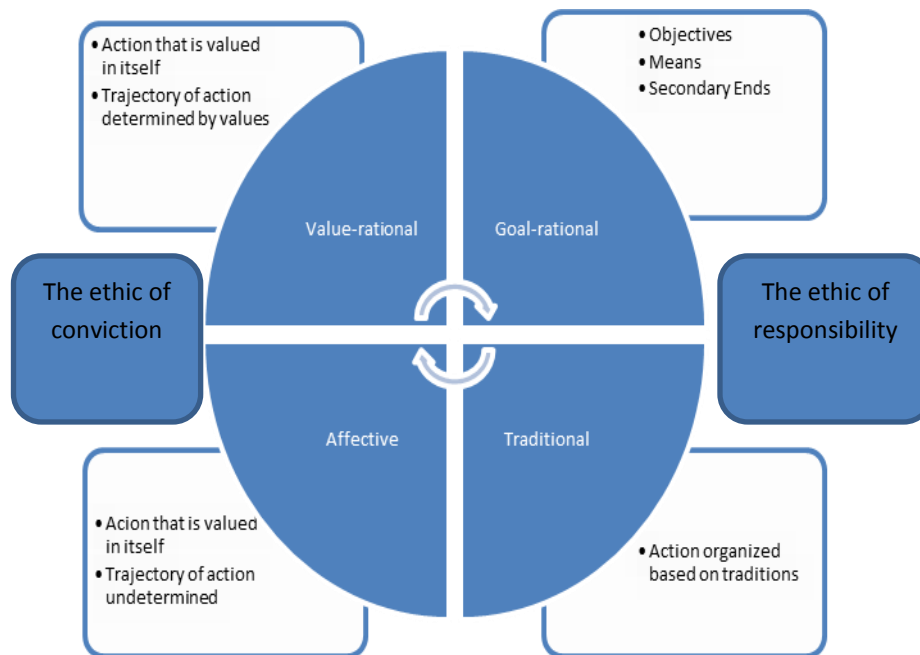
Of these four types of action, value-rational action and affective action are of particular importance for the subject matter at hand as they are connected with the ethic of conviction. First, it should be noted that value-rational action and affective action are different from each other. Value-rational requires conscious planning of values guiding the action and the continuation of the action's course consistent with the values. Affective action, on the other hand, places such emotions as revenge, piety and sensual pleasure to forefront. Both types of action derive their meaning not from fulfilling an end but from being executed for themselves (Weber, 2012a: 133), which brings the ethic of conviction to mind. In the ethic of conviction, the action itself is the key regardless of the end, which is also a common feature of these two types of action.

Goal-rational action, unlike those two actions, has a rational structure in which ends, means and secondary consequences are taken into account and planned for action. Traditions and emotions do not play a role in the planning of action. There can be a wide variety of relationships between goal-rational action and value rational action. For example, choosing between alternative ends and consequences can be rational. However, value-rational action is always irrational and "the more the value to which action is oriented is elevated to the status of an absolute value, the more "irrational" in this sense the corresponding action is. For, the more unconditionally the actor devotes himself to this value for its own sake... the less is he influenced by considerations of the consequences of his action." (Weber, 2012a: 134).

3.1. Relationship Between the Types of Action and Forms of Ethics

There are similarities between Weber's typology of action and ethical distinction. Though the types of action and forms of ethics do not overlap, it can be stated that certain types of action correspond to certain forms of ethics. In other words, it is not claimed that

goal-rational action cannot be based on the ethic of conviction or that value-rational action cannot be executed within the framework of the ethic of responsibility. Besides, Weber assessed all forms of action encountered in everyday life while performing the typology of action. This study is designed on the basis of political actions in the field of terrorism and legal politics. According to this, it can be stated that the ethic of conviction has a value-rational action and affective action orientation while the ethic of responsibility has a goal-rational and traditional action orientation. The underlying reason for the argument that the ethic of conviction has a value-rational action and affective action orientation is that the ethic of conviction emphasizes action that is valued in itself rather than its consequences.

Figure 3. Types of Action

3.2. Relationship between the Types of Action and Terrorism

Value-rational action and affective action and the ethics of conviction play a more important role in shaping the types of actions of terrorist organizations. As we have stated before, terrorist organizations base their actions, especially suicide attacks, on their political ideologies. It is more important for terrorists to execute action than to win or lose the war. Causing fear and panic in society, terrorists give the message that even if the war is not yet won, they will continue to take action to that end. What is often neglected is the fact that the actions of a terrorist organization might be questioned by its supporters and the organization itself might even face a stronger challenge.

For example, despite the fact that the 1978 Spanish Constitution recognized many socio-cultural rights and autonomy of the Basque Country, ETA (Euskadi Ta Askatasuna or

Basque Fatherland and Liberty) continued to carry out terrorist attacks. Even after the enactment of the Constitution, the state sought many ways to negotiate with ETA, but to no avail. The 1978-80 period was the bloodiest years of ETA (Barros et al., 2009: 288). The kidnapping and murder of Miguel Angel Blanco in 1997 by ETA triggered a nationwide reaction, and mass protests were held all over Spain (Özçer, 2006: 334). The nationwide reaction as well as the growing pressure of the neighboring countries such as France spelled the end of ETA. This example demonstrates that acts of terrorism are more likely to be value-rational actions than goal-rational actions.

Rational choice theories are based on the premise that acts of terrorism are chosen by terrorist organizations as the shortest or the only way to reach their goals (Gurr, 2006: 85; McAllister and Schmid, 2011: 221-222). Undoubtedly, the lack of opportunity for participation in legal politics and dilatory nature of political development are two of the reasons for the emergence of terrorist organizations (Crenshaw, 1981: 383-385). Historical evidence, however, shows that, in a rational sense, terrorist organizations' realization of their objectives through violence often takes longer than the realization of those objectives in the legal field, and that resorting to violence sometimes even removes the objectives altogether. For example, the PKK has been waging a war against Turkey for 40 years. It is argued that the prohibition of Kurdish associations and political parties before the 1980s is an important reason for the emergence of the PKK. However, the validity of the assertion that the PKK has chosen the path of violence for a faster outcome can be questioned through the claims of rational choice theories. It should not be overlooked that if the PKK chose to fight for cultural and political rights in the legal arena without resorting to violence, it might achieve its objectives faster. The PKK's terrorism has not ceased despite the fact that many cultural and political rights have been granted during the democratic initiative process since the beginning of the 2000s. I, therefore, assert that, contrary to rational choice theories, terrorist organizations, after their establishment, do not perform their actions based on rational choice.

Another reality is that terrorist organizations need to constantly motivate their members in order to ensure their own continuation. They cannot remain passive for too long, and therefore, it becomes inevitable that they carry out actions that lead them into a dead end. Such actions may be considered goal-rational actions specifically designed by leaders of terrorist organizations. They are, however, essentially more of value actions for members of terrorist organizations who consider the execution of the actions to be valued in themselves. Suicide attacks are a good example of this. A suicide attacker resorts to violence for a value such as becoming a martyr. However, when considering the goal-rational type of action, the

secondary negative consequences of carrying out a suicide attack, that is, losing his/her own life and the death of innocent people, should also be taken into account.

Affective actions and activities of terrorist organizations have something in common. Many acts of terrorism are carried out to reduce the anger and revenge which terrorist organizations have against their "enemies." Weber (2004: 194) states that a leader needs followers, that is, "a human machine," the functioning of which determines the success of the leader. Therefore, for a well-functioning machine, the leader must offer his followers physical rewards such as spoils, victory and plunder, and psychological rewards such as vengeance, hatred and revenge.

Terrorist organizations fulfil what Weber refers to as psychological needs by categorizing the world into "us" and "them." Many actions are built on the hatred and anger felt towards the "other," which ensures the commitment of the members and the continuity of the organization. In addition, the use of greater psychological elements such as martyrdom proves that terrorist acts are mostly emotionally charged actions.

4. WEBER'S CONCEPTS OF POWER AND AUTHORITY

Weber distinguishes the concepts of power and authority from the perspective of the actions of the actor and compliance of others to them. In this context, power is defined as "the probability that one actor within a social relationship will be in a position to carry out his own will despite resistance" while domination (authority) is defined as "the chance of commands being obeyed by a specifiable group of people" (Weber, 2012a: 163). Authority does not simply rest on exercising power on people. Obedience may be due to rationally calculated personal, political and economic interests, habits, traditions or emotional ties. However, despite such causal differences, domination implies "an interest in obedience" (Weber, 2012a, 331).

Domination requires the presence of a successful person who first issues commands. It is very uncommon to find that this person is not associated with at least one of administrative staff or corporate groups (Weber, 2012a, 164). Therefore, the existence of a group of people who comply with the authority, whether based on rational, traditional or charismatic grounds, is imperative. This greatly obliges the authority to be associated with a corporate group or administrative staff.

Weber also addresses the concept of discipline based on the concept of domination. He defines discipline as "the probability that by virtue of habituation a command will receive prompt and automatic obedience in stereotyped forms, on the part of a given group of persons" and adds that "the concept of discipline includes the habituation characteristic of

uncritical and unresisting mass obedience (Weber, 2012a, 163-164). In particular, the concept of obedience in terrorist organizations is closely related to the concept of discipline.

4.1. Types of Authority

As stated above, the main factor distinguishing authority from power is the voluntary obedience of a person or a group of persons to the commands issued by a person exercising authority. Weber notes that this obedience or devotion is not the basic criterion for determining the types of authority. "Loyalty may be hypocritically simulated by individuals or by whole groups on purely opportunistic grounds, or carried out in practice for reasons of material self-interest. Or people may submit from individual weakness and helplessness..." What is important is the fact that the particular claim to legitimacy is treated as valid and "this fact confirms the position of the persons claiming authority and that it helps to determine the choice of means of its exercise" (Weber, 2012a, 333).

According to Weber (2012a: 334-335), there are three types of legitimate authority:

1. Legal authority based on the belief that legalized rules exist and that the person elevated to authority has the right to issue commands according to those rules
2. Traditional authority based on a belief in ancient traditions and in the legitimacy of domination exercised by the person in authority through those traditions
3. Charismatic authority based on devotion to the sanctity, heroism, or exemplary character of a single person and the order he creates.

4.1.1. Legal Authority

In the case of legal authority, the leader and his or her authority is recognized due to a legally established impersonal order. The person who obeys authority believes, as a member of the organization, in the legitimacy of the order and of those in power (Weber, 2012a,337). In other words, the person does not obey the authority of a person as an individual, but rather obeys the organization that has the authority to issue orders by law. Legal authority in modern bureaucratic society consists of supervisors who have the authority to order by law and officers who are obliged to comply with this order as a member of the bureaucratic society. The authority of supervisors is also limited by law.

4.1.2. Traditional Authority

In the case of traditional authority, obedience is shown to a person who occupies a traditionally sanctioned position of authority and is bounded by tradition (Weber, 2012a, 335). The person who is obeyed is not a supervisor but a chief. Chiefs are appointed within the framework of traditional rules and their traditional authority makes obedience to them a

duty. Those who obey are not officials but servants and “those subject to authority are not members of an association, but are either his traditional comrades or his subjects.” Therefore, personal loyalty to the chief plays an important role in the relationship between the chief and his “subjects.” His commands are legitimized in terms of “traditions” and “his free personal decision” (Weber, 2012a, 346). Of course, this authority is not equivalent to the discretionary power exercised by administrative authorities. “Rules that, in fact, are innovations can be legitimized only by the taxing claim that they have been ‘valid of yore,’ but have only recently been recognized by means of ‘wisdom’” (Weber, 2012a, 347).

4.1.3. Charismatic Authority

The question of how leaders of terrorist organizations develop the qualities of leadership is an important problem frequently addressed by studies on terrorism. Given Weber’s three types of authority, it can be stated that leaders of terrorist organizations are not recognized by legal authority. Traditional authority shapes the post-maturation stage of terrorist organizations. It can therefore be stated that charismatic authority is the form of authority that powers the leaders of terrorist organizations. Studies on terrorism with reference to Weber often address the concept of charismatic authority. To what extent can Weber's concept of charismatic authority actually explain the leaders of terrorist organizations?

According to Weber (2012a, 362), “the term ‘charisma’ will be applied to a certain quality of an individual personality by virtue of which he is considered extraordinary and treated as endowed with supernatural, superhuman, or at least specifically exceptional powers or qualities.” However, what really happens here is that these qualities are assigned to him by those who submit to his authority. In other words, “It is recognition on the part of those subject to authority which is decisive for the validity of charisma.” (Weber, 2012a, 362).

Undoubtedly, the charismatic leader should remind those who submit to his authority of those qualities in order to be able to maintain his authority. This can only be accomplished by achievements that he has enabled the organization to attain and benefits that he has provided to the members of the organization. Thus, as Weber (2012a, 363) states, the leader loses his charisma if he cannot legitimize his authority through achievements and benefits.

One of the important characteristics distinguishing charismatic authority from traditional and legal authority is its leadership position. In the case of legal authority, a leader is a superior whose commands are obeyed owing to the legally established impersonal order while in the case of traditional authority, a leader is a chief whose commands are obeyed owing to traditions as well as his traditionally sanctioned position of authority. However, in

the case of charismatic authority, a leader is obeyed due to his leadership qualifications and exemplary qualities (Weber, 2012a, 335).

In the case of charismatic authority, there are no established administrative organs, and followers develop a communal relationship (Weber, 2012a, 364). Therefore, the administrative staff of a charismatic leader does not consist of officials but of group members based on their charismatic qualities. There is no appointment, promotion, career or hierarchy. The intervention of the charismatic leader only applies to cases where where he feels lack of charismatic qualities within the framework of certain duties. Therefore, such groups are defined as "charismatic communities" (Weber, 2012a, 363).

Charismatic authority is against legal and traditional authorities because charismatic authority is "irrational in the sense that it is alien to all rules" and, having a revolutionary structure, it rejects the past (Weber, 2012a, 364).

In the case of charismatic authority, although economic benefit is despised and rejected in general, it often remains as an ideal. The charismatic leader does not always waive economic gain and is in search of spoils with his followers. What is despised is actually the attainment of a regular income. Voluntary support such as donations, bribery, servicing fees and gift-giving, as well as forcible income such as looting and extortion are necessary tools for meeting the needs (Weber, 2012a, 365).

Charismatic authority, on the other hand, always has to change. "Charismatic authority cannot remain static, and it must transform into either traditional or rational authority, or a combination of both." The main reasons for the transformation are "the ideal and also the material interests of the followers in the continuation and the continual reactivation of the community" and "the still stronger ideal and also stronger material interests of the members of the administrative staff, the disciples or other followers of the charismatic leader in continuing their relationship." These material interests that motivate the transformation of charismatic authority usually become clear with the debate over who will replace the leader once he loses his charisma (Weber, 2012a, 366-367).

Lastly, "charismatic domination is by no means limited to primitive stages of development, and the three basic types of domination cannot be placed into a simple evolutionary line: they in fact appear together in the most diverse combinations" (Weber, 2012b, 497). Figure 4 shows a simple structure for the combination of the three authority types.

Figure 4. Combination of Types of Authority

4.2. Relationship between Types of Authority and Terrorism

Weber states that the three types of authority exist in very rare times or in pure cases. He also adds that pure forms of certain types of authority are more dominant in some certain structures. Thus, pure types help us to understand which classification is closer to the current situation (Weber, 1978: 263-264). In this context, pure types will help us compare terrorist organizations with authority types, identify the predominant type of authority in terrorist organizations, and analyze their structure better.

My aim in this regard is to show that terrorist organizations are defined around charismatic authority rather than other types of authority. Charismatic leaders are one of the most significant factors determining the existence of terrorist organizations.

Hofmann (2015) criticizes the lack of studies on charismatic authority in relation to terrorism and presents 14 indicators to measure the presence of charismatic authority in terrorist groups. The first three indicators are (1) conditions that lead to charismatic authority, (2) social structure and management of charismatic authority and (3) conditions and motivations that lead to the bureaucratization or routinization of charismatic authority that transforms it into traditional or legal forms. Indicators 1 and 2 refer to situational and contextual conditions that a charismatic leader should follow. Indicators from 3 to 8 address various dynamics and mechanisms that emerge during the social construction and management of the charismatic bond between leaders and their followers. The remaining indicators deal with conditions that lead to the routinization of charismatic authority and practices which charismatic leaders use to combat intolerable attempts at weakening their authority.

Hofmann works on the assumption that terrorist organizations are not always defined around charismatic authority and leader. Undoubtedly, charismatic authority does not always lead to the emergence of terrorist organizations, and terrorist organizations are not always

defined around charismatic authority. However, in terms of susceptibility, terrorism is a form of organization that is more prone to charismatic authority and leadership.

Dawson (2010: 10-15) states that there are three key factors that lead new religious movements (NRM) to radicalization and violence. These factors are (1) apocalyptic or world-rejecting beliefs, (2) extraordinarily strong psychological and emotional investments in charismatic leadership and (3) establishment of symbolic and physical barriers between the members of NRMs and the rest of society. Dawson (2010: 10-15) adds that the lack of any one of these three factors or a simple combination of all three of them does not necessarily result in violence. Dawson also states that acts of violence are carried out by such organizations only as a result of the guidance and direction of charismatic leaders. According to him, new religions form around charismatic leaders and their destiny is defined by unpredictable behavior of their leaders or excess of the authority which they claim. Although charismatic authority is not inherently dangerous, charismatic bond between charismatic leaders and their followers is more susceptible to degeneration.

Similarly, Kimhi and Even (2005: 314) examined religion-based terrorism and stated that the two preconditions that promote terrorism are charismatic leadership and religious interpretations that encourage terrorism. Nassra (2006: 31) emphasizes that the charismatic leader is a key element in understanding the concept of martyrdom.

The presence of charismatic leaders is not merely a feature of religious-based terrorist organizations. Many nationalist terrorist organizations are defined around similar leadership features. Gupta (2006: 35) and Post (2006: 22) state that the nationalist PKK and the Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE) have this kind of organization.

It is no surprise that charismatic leaders of terrorist organizations are mentioned more often than are terrorist organizations themselves (Bovenkerk and Chakra, 2004: 10) because charismatic ideological leaders, who turn their widespread distress and frustration into a political agenda for armed struggle, are a decisive factor behind the emergence of terrorist movements (Psychological, Political, Economic, Religious and Cultural (Root) Causes of Terrorism, According to Scholars Gathered at the Club de Madrid Conference (2005), 2011: 273). Thus, one of the things that weakens a terrorist movement is the arrest, death or loss of its charismatic leader (Marsden and Schmid, 2011: 181).

As stated earlier, Weber emphasizes that charismatic authority does not possess hierarchical features that are present in legal authority, which might be seen as contrary to the idea that terrorism is an organizational structure. For example, Moghadam (2006: 28) states that terrorist organizations are structured as hierarchies with clear distinctions between leaders,

followers and those who assume intermediate roles. However, Weber's emphasis on the absence of hierarchical features does not mean that there are no leaders and structures below them, but it means that charismatic features are more important than hierarchical structures in appointments. Leaders are rather elements that inspire their organizations and assure their existence. In fact, as Jenkins (2002: 25) states, leaders of terrorist organizations do not always possess complete control, and often have difficulty keeping a tight rein on their followers.

This is even more common today as terrorism has also changed in a compatible manner with the post-modern structure. As Hoffman (2006: 39) notes, the structure of terrorism has evolved from a hierarchical and pyramidal one to a looser, flatter and more linear one. Though there are those who hold positions of leadership in new terrorist organizations, their role is mostly symbolic, inspiring and motivating rather than direct commanding and controlling.

However, it does not mean that the position of the leader is questioned or that members act completely independent of him or her. It only points to the existence of a more flexible structure. The complete disappearance of the organizational structure would mean the ceasing of the existence of the terrorist organization.

Therefore, the fact that charismatic leaders are either inspirational or have a motivating role in the organization structure and that members of terrorist organizations have the opportunity to act more autonomously does not mean that terrorist organizations do not have leaders. All in all, leaders are still the guarantors of the existence of terrorist organizations. In fact, Post (2006: 22) addresses the role played by charismatic leaders in devastating suicide attacks carried out by nationalist organizations such as the PKK and the LTTE. This type of suicide attacks is important as they show that followers accept their leaders' views without criticism and follow their instructions without questioning them. This shows the influence that charismatic leaders have in terrorist organizations.

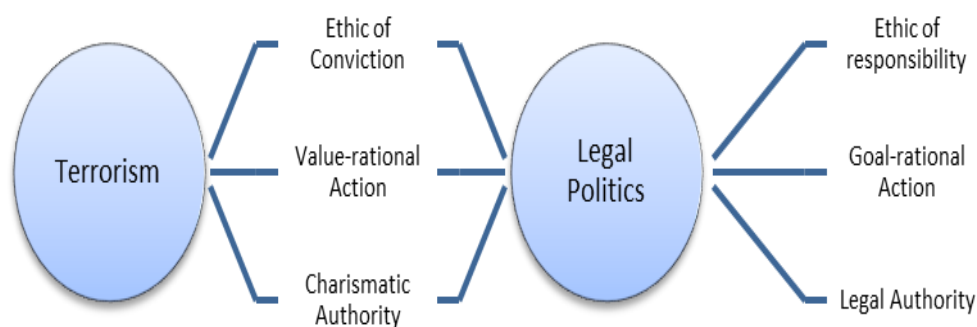
In addition, Weber's assertion that charismatic authority based on revolutionary ideology is against traditional and legal authorities is a common feature in terrorist organizations. For example, the PKK did not only target the Republic of Turkey, which is the legal authority, but also used coercive force against the Kurdish tribes, in the early years of the organization. The PKK's detained leader, Öcalan (1993: 131) sees those tribes as collaborators aiming to protect their own reactionary and feudal interests. This shows the susceptibility of terrorist organizations to charismatic authority.

Lastly, it can be stated that leaders of terrorist organizations (charismatic communities) tend to be mostly old charismatic leaders of middle and upper class backgrounds (Moghadam, 2006: 86-87).

5. RELATIONSHIP BETWEEN WEBER'S CONCEPTS OF POLITICS, ETHICS AND AUTHORITY, AND TERRORISM

Addressing terrorism from the perspective of Weber's concepts of ethics, actions and types of authority, we can state that terrorist organizations tend to be based on the ethic of conviction, value-rational action and charismatic authority.

On the other hand, the field of legal politics in modern societies is built upon the ethic of responsibility, goal-rational action and legal authority. It should, however, be noted that the the ethic of conviction, value-rational action and charismatic authority can also be present in the field of legal politics.

Figure 5. Distinction between Terrorism and Legal Politics within the Context of Ethics, Action and Authority

Though the ethic of conviction, value-rational action and charismatic authority are observed in the field of legal politics, it is very difficult to observe the presence of the ethic of responsibility, goal-rational action and legal authority in terrorism. It can also be argued that there are gradational differences between these three types.

The ethic of responsibility is the hardest to observe in terrorist organizations because, as we have stated before, taking responsibility is a threat to the existence of terrorist organizations and to their ideological positions.

Legal authority is also hard to observe in terrorist organizations. The basic features of legal authority include a bureaucratic structure, processes of assignment, promotion and deposition in a hierarchical structure and leadership election. However, we cannot talk about the existence of a bureaucratic structure in terrorist organizations. Besides, although terrorist organizations possess a hierarchical structure, it is different from the hierarchical structure of the state's military organization. The hierarchical structure of terrorist organizations is very flexible and based completely on personal qualities. Though some terrorist organizations hold

elections, they are far from encompassing the free choice of members. Charismatic features of the leader are at play here, as in the hierarchical structure.

Though goal-rational action is difficult to observe in terrorist organizations, it is easier to observe than the ethic of responsibility and legal authority. Terrorist organizations sometimes carry out actions for which ends, means and secondary consequences are considered. This is, however, quite limited.

6. CONCLUSION

Many studies from various disciplines examine and discuss the causes and consequences of terrorism, and organizational structure of terrorist organizations. This study sociologically addressed the issue of terrorism from the perspective of Weber's concepts of ethics, action and types of authority. We can deduct from the analysis that terrorist organizations tend to be based on the ethic of conviction, value-rational action and charismatic authority.

This position of terrorism as an organizational structure also determines terrorist organizations' attitudes towards action and global happenings. The ethic of conviction and value-rational action allow terrorist organizations to have a more flexible position in an operational sense and to insulate themselves from criticism. They also prevent terrorist organizations' political ideologies from being harmed, which enables them to recruit new members even in the face of adversity. However, they can also be a threat to the existence of terrorist organizations in the long run, especially when previously indifferent groups in the international arena start to raise concerns and question the existence and activities of those terrorist organizations.

Terrorist organizations, owing to the presence of charismatic authority, are able to stay out of the rigid bureaucratic structure of legal authority, which improves their ability to recruit new members and carry out acts of terrorism all over the world. The flexible and diffused structure of terrorist organizations allows their members to operate relatively autonomously through a network of small subgroups without a single headquarters. This plays a key role in the rise of modern terrorism.

In conclusion, it is not always possible to use rational choice theories to explain the organizational structure and operational level of terrorist organizations. Especially in modern terrorism, irrationality and flexibility result in the globalization of terrorist organizations. This may be somewhat related to the debates on postmodernism. Under these circumstances, it is necessary to take this flexible and irrational structure into account in the fight against terrorism. This is a world that has found its existence beyond rationality.

REFERENCE

- Barros, Carlos P and et al. (2009), "Basque Terrorism: Police Action, Political Measures and the Influence of Violence on the Stock Market in the Basque Country", *Defence and Peace Economics*, Vol. 20(4), August, pp. 287–301.
- Bovenkerk, Frank and Chakra, Bashir Abou (2004), "Terrorism and organized crime", *Forum on Crime and Society*, Edit. Alex P. Schmid, Vol. 4, No. 1-2, December, pp.3-16.
- Couto, Richard A. (2010), "The Politics of Terrorism: Power, Legitimacy and Violence", *Integral Review*, Vol. 6, No. 1, pp. 63-81.
- Crenshaw, Martha (1981), "The Causes of Terrorism", *Comparative Politics*, Vol. 13, pp. 379–399.
- Dawson, Lorne L. (2010), "The Study of New Religious Movements and the Radicalization of Home-Grown Terrorists: Opening a Dialogue", *Terrorism and Political Violence*, vol.22/1, pp. 1-21.
- Gupta, K. Dipak (2006), *The Roots Of Terrorism: Who Are The Terrorists*, Series Editors: Leonard Weinberg and William L. Eubank, New York: Chelsea House Publishers.
- Gurr, Ted Robert (2006), "Economic Factors", *The Roots Of Terrorism*, Edit: Louise Richardson, New York: Routledge pp. 85-102.
- Hoffman, Bruce (2006), *Inside Terrorism*, New York: Columbia University Press.
- Hofmann, David C. (2015), "Quantifying and Qualifying Charisma: A Theoretical Framework for Measuring the Presence of Charismatic Authority in Terrorist Groups", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 38, pp. 710-733.
- Jenkins, Brian Michael (2002), *Countering al Qaeda*, Rand, Santa Monica.
- Kimhi, Shaul and Even, Shemuel (2005), "The Palestinian Human Bombers", *Tangled Roots: Social and Psychological Factors in the Genesis of Terrorism*, Edit: Jeff Victoroff, IOS Press, Amsterdam pp.308-323.
- Marsden, Sarah V. and Schmid, Alex P. (2011), "Typologies of Terrorism and Political Violence", *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Edit. Alex P. Schmid, Routledge pp.158-200.
- McAllister, Bradley and Schmid, Alex P. (2011), "Theories of Terrorism", *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Edit. Alex P. Schmid, Routledge, pp.201-271.
- Moghadam, Assaf (2006), *The Roots Of Terrorism: The Roots Of Terrorism*, Series Editors: Leonard Weinberg and William L. Eubank, New York: Chelsea House Publishers.
- Nasra, Hassan (2006), "Suicide Terrorism", *The Roots Of Terrorism*, Edit: Louise Richardson, New York: Routledge pp. 29-42.
- Öcalan, Abdullah (1993), *Kürdistan Devriminin Yolu: Manifesto*, WeÇanên Serxwebun, 5. Baskı.
- Özçer, Akın (2006), *Çoğul İspanya*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Post, Jerrold M.(2006), "The Psychological Dynamics of Terrorism", *The Roots Of Terrorism*, Edit: Louise Richardson, New York: Routledge pp. 17-28.
- Psychological, Political, Economic, Religious and Cultural (Root) Causes of Terrorism, According to Scholars Gathered at the Club de Madrid Conference of 2005, *The Routledge Handbook of Terrorism Research* (2011) Edit. Alex P. Schmid, Routledge pp.272-275.
- Weber, Max (1978), *Economy and Society*, Edt. Guenter Roth and Claus Wittich, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Weber, Max (2004), *Sosyoloji Yazıları*, Çev: Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max (2012a), *Ekonomi ve Toplum I. Cilt*, Çev: Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max (2012b), *Ekonomi ve Toplum II. Cilt*, Çev: Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Nihat ve Doğan, Kadir C. (2013), "Max Weber'de Etik-Siyaset İlişkisi", *Turkish Studies*, Vol. 8/6, Spring, pp. 881-893.
- Yoşdaş, Yunus (2007), "Max Weber'in (Siyasi) Sorumluluk Etiği Anlayışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, s. 199-218.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özkara, A. B. (2019). “Spor Lisesi Öğrencilerinin Girişimcilik Yeterliliklerinin İncelenmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1304-1312
Geliş Tarihi / Received Date: 21.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 26.12.2018

Araştırma Makalesi

SPOR LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK YETERLİLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Bora ÖZKARA

Erzurum Teknik Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

boraozkara@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1688-3410

Öz

Bu araştırmanın amacı spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterliliklerinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklem grubu Trabzon, Rize, Gümüşhane, Ordu ve Giresun illerinde yer alan spor liselerinde öğrenim gören 398 (Kız=148, Erkek= 250) öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın veri toplama süreci 2017-2018 Eğitim öğretim dönemi 2. Kanaat döneminde tamamlanmıştır. Veri toplama aracı olarak 2014 yılında Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen “Astee-Girişimcilik Eğitimi için Ölçme Araçları ve Göstergeler Geliştirme” projesi kapsamında geliştirilen “Girişimcilik Yeterlilikleri Ölçme Aracı” kullanılmıştır. Son yıllarda yaşanan istihdam problemleri girişimcilikle ilgili araştırmaların önemini arttırmaktadır. Spor sektörünün de işsizlik probleminin karşılaşıldığı alanlardan biri olması nedeniyle bu araştırma, bir mesleki ortaöğretim kurumu olarak kabul edilen spor lisesi öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Test sonuçları erkek öğrencilerin ölçekten almış oldukları puanların kız öğrencilere göre anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermiştir. Lisanslı olarak spora katılım ve sportif etkinliklere katılım değişkenleri açısından ölçekten alınan puanlar anlamlı bir farklılık oluşturmazken; seçmeli olarak girişimcilik dersi alan öğrencilerin, almayanlara oranla anlamlı olarak daha yüksek puana sahip oldukları görülmüştür. Araştırma sonuçları girişimcilik eğitimine spor lisesi öğrencileri açısından daha fazla önem verilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Sporcu Öğrenci, Spor Lisesi, İkili Kariyer

INVESTIGATION OF ENTREPRENEURSHIP QUALIFICATIONS OF SPORTS HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

The aim of this study is to examine the entrepreneurship competence of sports high school students. The sample group of the study consisted of 398 (Female = 148, Male = 250) students attending sports high schools in Trabzon, Rize, Gümüşhane, Ordu and Giresun. The data collection process of the research was completed in the second term of 2017-2018 education period. “ASTEE Project Assessment Tool for Entrepreneurship Competencies Supported by European Commission” was used as a data collection tool. Employment problems in recent years increase the importance of research related to entrepreneurship. As the sports sector is one of the areas where the problem of unemployment is encountered, this research has been carried out by students of sports high schools who are accepted as a vocational secondary education institution. According to the test results, it was found that the scores of the male students were significantly higher in female students. While the scores obtained from the scale in terms of the participation to the sport in terms of the license and participation in sporting activities did not make a significant difference, it was seen that the students who took an entrepreneurship course have a significantly higher score than those who did not. The results of the study showed that entrepreneurship education should be given more importance for the students of sports high schools.

Keywords: Entrepreneurship, Student-Athletes, Sports High School, Dual Careers

1. GİRİŞ

Girişimcilik eğitim programları geçtiğimiz otuz yıl içinde orta öğretim sonrası dönemde önemini arttırmaya başlamış ve genişlemiştir. Bu durum girişimcilik eğitiminin girişimcilik gelişiminde yarattığı etkiyi daha fazla anlama ihtiyacını arttırmıştır. Günümüz ekonomik trendlerinin içinde yenilikçi yaklaşımlara olan eğilimin artması popüler medyada, politikacılarda ve akademik camiada girişimciliğe olan ilginin oldukça arttığını göstermektedir; çünkü girişimcilik temel olarak toplumun artık tüm kesimlerinde olması gereken bir düşünce biçimi haline gelmiştir (Ardichvili, Cardozo ve Ray, 2003: 265; Jones ve Matlay, 2011: 692; Katz, 2003: 283). Genel kanaat bireylerin girişimcilik özelliklerinin üniversite eğitimi sırasında ya da sonrasında pratiğe dönüştüğü şeklinde düşünülse de, küreselleşen dünyada bu dönemler artık geç bile sayılabilir. Girişimcilik eğitiminin en azından lise döneminde öğrencilere sunulması ergenlik sonrasındaki yetişkinlik döneminde girişimcilikle ilgili hazır bulunuşluluğa katkı sağlayabilir.

Türkiye’de lise düzeyinde eğitim veren kurumların girişimcilikle ilgili eğitim olanakları incelendiğinde girişimcilik dersinin genellikle seçmeli bir ders olarak öğrencilere sunulduğu görülmektedir. Lise düzeyinde eğitim veren bu kurumlardan biri de spor liseleridir. Spor liseleri genel amaçlar açısından değerlendirildiğinde diğer mesleki eğitim veren ortaöğretim kurumlarıyla aynı amaçları taşıdığı görülmektedir. Bu kurumlarla öğrencilerin mesleki kariyerlerinin temelini lise döneminde atılması ve mesleki süreçlere daha verimli bir şekilde adapte olabilmeleri hedeflenmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2005: 2017). Aynı zamanda yükseköğretime devam eden öğrencilere mesleki hazır bulunuşluluk açısından katkılar sunulmaktadır. Ancak diğer mesleki eğitim veren okullarda girişimciliğin çok alışılmış bir kavram olduğu kabul edilirken, spor liselerinde girişimcilikle ilgili pek fazla literatüre rastlanılmadığı söylenebilir. Aslında spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin sporculuk kariyerleri ile birlikte eğitimlerini sürdürmeleri teorik olarak okulda almış oldukları girişimcilik eğitiminin pratik süreçleri kapsamı açısından önemli bir avantaj olarak görülebilir. Çünkü spor liselerinde genellikle aktif olarak spora devam eden ve gelişen spor endüstrisinin içerisinde bir rolü olan öğrenciler yer almaktadırlar.

Diğer mesleki eğitim veren liselerde öğrenim gören öğrenciler okulda alanlarını yeni yeni tanımaya başlarken, spor lisesi öğrencilerinin bu aşamayı çoktan geçmiş olduğu ve profesyonelleşmeye doğru ilerleyen bir yolda gerekli becerilere sahip olarak öğrenimlerine devam ettikleri söylenebilir (Alemdağ, Alemdağ ve Özkara, 2018: 269). Ancak Bandura’nın özyeterlilik kuramı çerçevesinde girişimcilik değerlendirildiğinde önemli olanın bireyin ne tür becerilere hangi oranda sahip olduğu değil, sahip olduğu becerilerle neler yapabileceğidir

(Bandura vd., 1996: 1206). Bu nedenle spor lisesi öğrencilerinin her ne kadar okul ve mesleki yaşantılarını birlikte yürütmeleri bir avantajmış gibi gözükse de, kariyerlerini sürdürme noktasında gelecekle ilgili değerlendirmelerini girişimcilik perspektifinden yorumlamadıkça bu avantajı kullanmalarının pek muhtemel olmadığı düşünülebilir (Bandura, 1993: 117). Literatür incelendiğinde girişimcilik araştırmalarının özyeterlik kavramı ile ilişkilendirilerek araştırılmasının fazlaca tercih edildiği görülmektedir. Bireylerin mesleki yeterliliklerine olan inançları girişimcilik açısından öz yeterliliği olumlu olarak etkilemektedir. Bandura'ya göre bireylerin özyeterlilik inançlarını dört yolla beslenmektedir. Bunlardan ilki bireyin doğrudan tecrübe ettiği başarılı ya da başarısız deneyimleri oluşturan performans başarısı, ikincisi olarak başkalarının davranışlarını gözlemleyerek oluşan modelleme, üçüncü olarak bireyin başarılı ya da başarısız olacağına etki eden teşvik ve tavsiyelerden oluşan sözel ikna, son olarak ise başarı ya da başarısızlığı etkileyen beklentilerden oluşan duygusal durumdur (Bandura, 1986: 1993). Girişimciliğin tanımına baktığımızda da yenilikçi stratejilerin ve çözümlerin geliştirilmesi ve uygulanması yoluyla ekonomik ve sosyal değer yaratma süreci olduğunu görmekteyiz (Mars ve Rios-Aguilar, 2010: 442; McGee vd., 2009: 965). Bu değer yaratma süreci ile bireyin sahip olduğu özyeterlilik arasındaki ilişki, girişimcilik eğitime verilmesi gereken önemin önemli bir parametresidir.

Bu araştırmada da spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterliliklerinin cinsiyet, lisanslı olarak spora katılım, sportif etkinliklere katılım (izleyici, sporcu ve çalışan) seçmeli olarak girişimcilik dersi alma değişkenleri açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Daha önce farklı eğitim kademelerinde ve öğretim kurumlarında girişimcilikle ilgili araştırmalara yeterince yer verildiği görülürken spor liseleri öğrencileri örnekleme açısından nicelik olarak yeterli sayıda çalışmaya rastlanılmadığı söylenebilir (Dutta, Li ve Merenda, 2011: 163; Sánchez, 2013: 447). Buradan hareketle sportif kariyerlerini sürdürerek eğitimlerine devam eden spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterliliklerinin araştırmaya değer olduğu düşünülerek bu araştırma tasarlanmıştır.

2. YÖNTEM

Betimsel araştırma modeli içerisinde yaygın olarak tercih edilen ve ulaşılması gereken geniş gruplar üzerinde yürütülen ve incelenecek özelliğin olduğu gibi betimlenmeye çalışıldığı tarama yöntemi çerçevesinde tasarlanmış olan bu araştırmada, veri toplama tekniği olarak anket tekniği kullanılmıştır (Andrew, Pedersen ve McEvoy, 2011: 44; Ekiz, 2009: 46; Frankfort-Nachmias ve Nachmias, 1996: 89; Thomas, Nelson ve Silverman, 2015: 90). Araştırmada yer alan örneklem grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim dönemi 2. kanaat döneminde Trabzon, Rize,

Gümüşhane ve Giresun illerinde yer alan spor liselerinde öğrenimlerine devam etmekte olan 148'i kız, 250'si erkek olmak üzere ulaşılabilen toplam 398 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklem belirleme yöntemi kolay örnekleme yöntemi aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Kolay örnekleme yöntemi ulaşılabilirlik, zaman tasarrufu ve ekonomik yönlerden avantajlı olduğu için tercih edilen bir yöntemdir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu ile birlikte Avrupa komisyonu tarafından desteklenen "Astee-Girişimcilik Eğitimi için Ölçme Araçları ve Göstergeler Geliştirme" projesi kapsamında geliştirilen ve Ataseven (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan "Girişimcilik Yeterlikleri Ölçme Aracı" (GYÖA) kullanılmıştır. 5'li Likert tipte derecelendirme sistemine sahip olan ölçekte maddeler (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde kodlanmaktadır. Ölçekte Girişimsel Beceriler, Girişimsel Tutumlar, Girişimsel Bilgi, Girişimcilik Eğitimi Verimliliği ve Girişimcilik Niyetleri olmak üzere 5 alt boyut bulunmaktadır (Ataseven, 2016: 43). Ölçeğin hesaplanmasında alt boyutlar ayrı ayrı değerlendirilebileceği gibi bu araştırmada olduğu gibi toplam puan hesaplamasıyla da katılımcıların puanları hesaplanabilmektedir. Ölçeğin orijinal halinde iç tutarlılık katsayısının .92 olduğu Ataseven (2016) tarafından raporlandırılmıştır.

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları öğrencilere gönüllülük esasına göre araştırmacı tarafından bilgilendirilen beden eğitimi öğretmenleri tarafından uygulanmıştır. Uygulama yapılmadan önce öğrencilere çalışmanın amacı ile ilgili gerekli bilgilendirme yapılarak veriler toplanmıştır. Eksik, yanlış ve kullanılamaz durumda olan formlar kontrol edildikten sonra geçerli ve kabul edilebilir düzeyde olan 398 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler yoluyla bulgulara ulaşılması için SPSS istatistik programının 23. versiyonu kullanılmıştır. Bu aşamada öncelikle verilerin normal bir dağılıma sahip olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla cinsiyet, lisanslı olarak spora katılım ve seçmeli girişimcilik dersi alma değişkenleri açısından Kolmogorov-Smirnov ve SaphiroWilks normallik testi uygulanmıştır. Verilerin normal bir dağılıma sahip olmadığı görüldüğünden ilgili değişkenler $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde Mann-Whitney U Testi aracılığıyla analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterliliklerinin incelenmesi amacıyla ölçme aracından almış oldukları puanların normallik varsayımları karşılayıp karşılamadıklarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk test sonuçları Tablo 1. de görülmektedir. Test sonuçları verilerin normal bir dağılıma sahip olmadığını ortaya koymuştur.

Tablo 1. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Normallik Test Sonuçları

GYÖA		Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		S	df	P	S	df	P
Cinsiyet	Kız	0,09	148	0,03	0,97	148	0,01
	Erkek	0,00	250	0,00	0,95	250	0,00
Lisanslı Spor Yapma	Evet	0,08	286	0,20	0,98	286	0,01
	Hayır	0,11	112	0,00	0,96	112	0,00
Sportif Etkinlik Katılımı	Evet	0,08	297	0,01	0,99	297	0,02
	Hayır	0,14	101	0,00	0,80	101	0,01
Seçmeli Ders Alma	Evet	0,12	70	0,01	0,93	70	0,01
	Hayır	0,89	328	0,00	0,97	328	0,00
Genel Toplam		0,09	398	0,00	0,97	398	0,00

Spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterlilikleri ölçme aracından almış oldukları puanların cinsiyet değişkenine göre yapılan Mann Whitney U-testi analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre erkek öğrencilerin girişimcilik yeterlilikleri ölçüğünden almış oldukları puanların kız öğrencilere oranla anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. ($Z_{0,05}$; -2.015; $P<0.05$).

Tablo 2. Girişimcilik Yeterlilikleri Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Mann Whitney-U Testi Sonuçları

GYÖA	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	<i>U</i>	<i>z</i>	<i>P</i>
	Kız	148	184,40	27291,50	16265,50	-2.01	0.04
	Erkek	250	208,44	52109,50			

Spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterlilikleri ölçme aracından almış oldukları puanların lisanslı olarak spora katılım değişkenine göre yapılan Mann Whitney U-testi analizi sonuçları Tablo 3’te görülmektedir. Test sonuçları incelendiğinde lisanslı olarak spora katılım gösteren öğrenciler ile herhangi bir spor branşında lisanslı olarak faaliyet göstermeyen öğrencilerin girişimcilik yeterlilikleri ölçme aracından almış oldukları puanlar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır. ($Z_{0,05}$; -2.015; $P>0.05$).

Tablo 3. Girişimcilik Yeterlilikleri Puanlarının Lisanslı Olarak Spora Katılım Değişkenine Göre Mann Whitney-U Testi Sonuçları

GYÖA	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	<i>U</i>	<i>z</i>	<i>P</i>
	Lisanslı	286	203,94	58326,50	16265,50	-1.23	0.22
	Lisansız	112	188,17	21074,50			

Spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterlilikleri ölçme aracından almış oldukları puanların sportif etkinliklere katılım değişkeni (izleyici, sporcu ve çalışan) açısından yapılan Mann Whitney U-testi analizi sonuçları Tablo 4’te görülmektedir. Test sonuçları incelendiğinde sportif etkinliklere katılım gösteren öğrenciler ile herhangi bir sportif etkinliğe katılım göstermeyen öğrencilerin girişimcilik yeterlilikleri ölçme aracından almış oldukları puanlar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır. ($Z_{0,05}$; -1.330; $P>0.05$).

Tablo 4. Girişimcilik Yeterlilikleri Puanlarının Sportif Etkinliklere Katılım Değişkenine Göre Mann Whitney-U Testi Sonuçları

GYÖA	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}_{sira}$	$\sum_{sira}$	<i>U</i>	<i>z</i>	<i>P</i>
	Katılıyor	297	207,91	58221,50	15265,50	-1.33	0.32
	Katılmıyor	101	180,19	21063,50			

Spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterlilikleri ölçme aracından almış oldukları puanların ders müfredatlarında seçmeli ders olarak yer alan girişimcilik dersi alma değişkenine göre yapılan Mann Whitney U-testi analizi sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. Test sonuçlarına göre seçmeli olarak girişimcilik dersi alan spor lisesi öğrencilerinin diğer öğrencilere oranla girişimcilik yeterlilikleri ölçme aracından almış oldukları puanların anlamlı olarak daha yüksek olduğu ortaya koyulmuştur. ($Z_{0.05}$; -4.763; $P < 0.01$).

Tablo 5. Girişimcilik Yeterlilikleri Puanlarının Girişimcilik Dersi Alma Değişkenine Göre Mann Whitney-U Testi Sonuçları

GYÖA	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}_{sira}$	$\sum_{sira}$	<i>U</i>	<i>z</i>	<i>P</i>
Seçmeli Ders	Alanlar	70	258,94	18125,50	7319,50	-4.763	0.00
	Almayanlar	328	186,82	61275,50			

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin girişimcilik yeterliliklerinin bazı değişkenler vasıtasıyla incelenmesini amaçlayan bu çalışmada Trabzon, Rize, Gümüşhane, Ordu ve Giresun illerinde yer alan spor lisesi öğrencilerine ulaşılarak veri toplanmıştır. Elde edilen veriler aracılığıyla ulaşılan bulguların sonuçları incelendiğinde cinsiyet değişkeni açısından erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla girişimcilik yeterlilikleri ölçeğinden anlamlı olarak daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Lisanslı olarak spora katılım değişkeni açısından öğrencilerin girişimcilik yeterlilikleri ölçeğinden almış oldukları puanlar değerlendirildiğinde ise lisanlı olarak bir spor kulübü bünyesinde faaliyet gösteren öğrencilerin, diğer öğrencilerle birlikte girişimcilik yeterlilikleri ölçeğinden almış oldukları puanlar arasında herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmadığı görülmüştür. Anlamlı farklılığa ulaşılmayan bir başka değişken ise sportif etkinliklere katılım değişkenidir. Yapılan bir diğer analizde ise spor lisesi öğrencilerinin girişimcilik yeterlilikleri ölçeğinden almış oldukları puanlar seçmeli olarak spor liselerinin müfredatında yer alan girişimcilik dersi alma değişkeni açısından incelenmiştir. Test sonuçlarına göre seçmeli olarak girişimcilik dersi alan öğrencilerin diğer öğrencilere oranla anlamlı olarak daha yüksek puana sahip oldukları görülmüştür.

Mevcut çalışmada spor lisesi örneklemeyle sınırlı olmak üzere cinsiyet değişkeni açısından erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla ölçekten almış oldukları puanların daha

yüksek çıkması literatür incelendiğinde farklı bir sonuç olarak göze çarpmaktadır. Demir, Eliöz, Sezen (2015), Türkmen ve İşbilir (2014), Geri (2013), Ataseven (2016) tarafından gerçekleştirilen girişimcilikle ilgili araştırmalarda cinsiyet değişkeni açısından herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmadığı rapor edilmiştir. Bu araştırmada anlamlı farklılığın erkekler yönünde çıkmasının nedenleri spor liselerinin yapılarından kaynaklanabilir. Sporcu erkek öğrencilerin sporculuk kariyerlerini sürdürmeleri konusunda kız öğrencilere oranla daha fazla imkânlarla sahip olması (Koca, 2006: 81) bu gerekçelerden bir olarak kabul edilebilir. Lisanslı olarak spora katılım ve sportif etkinliklere katılım değişkeni açısından yapılan analizde ise mevcut araştırmada herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmaması mevcut araştırmanın sonuçlarının literatürde yer alan araştırmalar (Ataseven, 2016: 43; Demir vd., 2015: 198; Geri, 2013: 50; Türkmen ve İşbilir, 2014: 18; Gokhan ve Toktaş, 2013: 440) açısından desteklenebilir olduğu varsayımını güçlendirebilir.

Girişimcilik yeterlikleri ölçeğinden spor lisesi öğrencilerinin almış oldukları puanların spor lisesi müfredatında seçmeli olarak yer alan girişimcilik dersi alma değişkeni açısından yapılan analizde ders alanlar lehine anlamlı farklılığa rastlanılmıştır. Her ne kadar yurtiçinde farklı örneklem grupları üzerinde yapılan bazı araştırmalarda (Aksoy ve Yalçınsoy, 2017: 341; Uluyol, 2013: 349) girişimcilik eğitimi alma değişkeni açısından anlamlı farklılıklar rapor edilmese de Ardahae, Noubakht ve Rostami (2017) tarafından gerçekleştirilen ve “Kırsal alanlardaki gençlerin korunması ve istihdam için bir ön koşul olarak sürdürülebilir kırsal girişimcilik” başlıklı çalışmada girişimcilik eğitiminin gençlerin girişimcilik yeterliklerine olumlu katkılar sunabileceği belirtilmiştir. Benzer şekilde gençlerin yaşam becerilerini geliştirmelerinde girişimcilik eğitiminin önemli bir role sahip olduğunu belirten, sürdürülebilir kadın girişimciliğinin, girişimcilik eğitimi ile paralellik gösterdiğini, kırsal alanda öğrenimlerine devam eden lise öğrencilerinde girişimciliğin tetiklenmesi açısından eğitim olanaklarının artırılmasını belirten çalışmalarla (Ardahae, Noubath ve Rostami, 2017: 265; Otović vd., 2017: 265; Radu vd., 2018: 375; Tiwari ve Sanadya, 2018: 271), mevcut araştırmanın girişimcilik eğitimi değişkeni açısından paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu araştırmada spor lisesi örnekleminin girişimcilik yeterliliklerinin incelenmesi giderek bir endüstri haline gelmeye başlayan spor alanında girişimcilik eğitime dikkat çekmek ve farkındalık yaratmak açısından alan katkıda bulunulabileceği düşünülebilir. Araştırmada seçmeli ders alan öğrencilerin sayısının almayanlara oranla daha az sayıda olması tarama yönteminde gerçekleştirilen bir araştırma açısından ve araştırmanın genellenebilirliği hususunda yapılabilecek eleştiriler açısından kabul edilebilir olduğunu belirtmek gerekir. Girişimcilik eğitime mesleki eğitim veren ortaöğretim kurumlarında verilen önemin, spor

liseleri açısından da değerlendirilmesi gerektiğini, ikili kariyerlerini sürdüren spor lisesi öğrencilerinin gittikçe zorlaşan istihdam problemlerinde önerilebilecek muhtemel çözümlere destek olunacağını söylemek mümkündür. Bundan sonra gerçekleştirilecek araştırmalarda mevcut araştırmada az sayıda olduğu kabul edilen değişkenlerin artırılması ve spor lisesi öğrencilerin girişimcilik yeterliklerinin farklı yada benzer hangi değişkenlerden etkilendiğini amaçlayan çalışmalar gerçekleştirilebilir. Yine örneklem grubu genişletilerek derinlemesine yapılabilecek çalışmalarla alana katkı sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, C., & Yalçınsoy, A. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma - A Research on Entrepreneurial Tendencies of University Students. *Journal of Business Research - Turk*, 9(4), 341-359.
- Alemdağ, C., Alemdağ, S., & Özkara, A. B. (2018). The Analysis of Sports High School Students' Learning Styles in Terms of Overall Academic Success. *TED Eğitim ve Bilim*, 43(194), 269-278. <https://doi.org/10.15390/EB.2018.7327>
- Andrew, D., Pedersen, P., & McEvoy, C. (2011). *Research Methods and Design in Sport Management*. London: Human Kinetics.
- Ardahae, A. G., Noubatht, R., & Rostami, N. (2017). Youth Retention In Rural Areas, A Prerequisite For Sustainable Rural Entrepreneurship And Emploument. *Rural Development Strategies*, 4(2), 265-279.
- Ardichvili, A., Cardozo, R., & Ray, S. (2003). A Theory Of Entrepreneurial Opportunity Identification And Development. *Journal of Business Venturing*, 18(1), 105-123.
- Ataseven, Ö. (2016). *Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerindeki İlkokul Öğrencilerinin Girişimcilik Yeterliliklerinin Karşılaştırılması*. Düzce Üniversitesi.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations Of Thought And Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall, Inc.
- Bandura, A. (1993). Perceived Self-Efficacy In Cognitive Development And Functioning. *Educational Psychologist*, 28(2), 117-148.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., & Pastorelli, C. (1996). Multifaceted Impact of Self-Efficacy Beliefs on Academic Functioning. *Child Development*, 67(3), 1206-1213.
- Demir, A. Z., Eliöz, M., Çebi, M., & Sezen, S. (2015). Girişimcilik ve Girişimci Üniversite: Spor Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 198-203.
- Dutta, D. K., Li, J., & Merenda, M. (2011). Fostering Entrepreneurship: Impact Of Specialization And Diversity In Education. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 7(2), 163-179.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (2nd ed). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Frankfort-Nachmias, C., & Nachmias, D. (1996). *Research Methods In The Social Sciences*. New York: St. Martin's Press.
- Geri, S. (2013). Research on Entrepreneurial Characteristics of Students in School of Physical Education and Sports. *Turkish Journal of Education*, 2(3), 50-61.
- Gokhan, İ., & Toktaş, S. (2013). The Impact of Football Basic Training on Some of Motoric and Skills Parameters in Children Between 14-18 Years Old. *Online International Interdisciplinary Research Journal*, 3 (6), 440-447.
- Jones, C., & Matlay, H. (2011). Understanding the Heterogeneity Of Entrepreneurship Education: Going Beyond Gartner. *Education + Training*, 53(8/9), 692-703.
- Katz, J. A. (2003). The Chronology And Intellectual Trajectory Of American Entrepreneurship Education. *Journal of Business Venturing*, 18(1), 283-300.
- Koca, C. (2006). Beden Eğitimi ve Spor Alanında Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. *Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 81-99.
- Mars, M. M., & Rios-Aguilar, C. (2010). Academic Entrepreneurship (Re)Defined: Significance And Implications For The Scholarship Of Higher Education. *Higher Education*, 59(4), 441-460.
- McGee, J. E., Peterson, M., Mueller, S. L., & Sequeira, J. M. (2009). Entrepreneurial Self-Efficacy: Refining the Measure. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(4), 965-988.
- Milli Eğitim Bakanlığı. Millî Eğitim Bakanlığı Spor Liseleri Yönetmeliği, Resmi Gazete (2005). Türkiye.
- Milli Eğitim Bakanlığı, O. G. M. (2017). 2017-2018 Öğretim Yılında Güzel Sanatlar Liseleri ve Spor Liselerinin 9. Sınıflarına Yeni Alınacak Öğrenci Kontenjanları. Retrieved 17, Серпень 2018, iz <http://ogm.meb.gov.tr/www/2017-2018-ogretim-yilinda-guzel-sanatlar-liseleri-ve-spor-liselerinin-9-siniflarina-yeni-alinacak-ogrenci-kontenjanlari/icerik/568>

- Otović, S., Demirović, D., Košić, K., & Vujko, A. (2017). Fostering Entrepreneurship At High Schools: A Case Of Rural Areas In Vojvodina (Serbia). *Original scientific paper*, 64(4), 1523–1535.
- Radu, N., Chirvase, A. A., Babeanu, N., Popa, O., Hastaran, F., Velykiene, B., & Begea, M. (2018). Education Management In The Field Of Life Sciences-Skills Needed To Start And Develop An Innovative Sme. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 18(2), 375–391.
- Sánchez, J. C. (2013). The Impact of an Entrepreneurship Education Program on Entrepreneurial Competencies and Intention. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 447–465.
- Thomas, J. R., Nelson, J. K., & Silverman, S. J. (2015). *Research Methods in Physical Activity, Seventh Edition* (7th ed). Champaign: Human Kinetics.
- Tiwari, M., & Sanadya, G. (2018). Sustainable Development Through Women Entrepreneurship. *Asian Journal of Home Science*, 13(1), 271–274.
- Türkmen, M., & İşbilir, U. (2014). Entrepreneurship Effect of Tendency of Socio-Demographic Characteristics of University Students. *CBU Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 9(2), 18–28.
- Uluyol, O. (2013). Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimlerinin Belirlenmesi: Gölbası Meslek Yüksekokulu Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(15), 349–372.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: İslam, A. ve İmamoğlu, O. (2019). "Spor Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Ordu Üniversitesi Örneği)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1313-1324
Geliş Tarihi / Received Date: 25.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 18.12.2018

Araştırma Makalesi

SPOR EĞİTİMİ ALAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ (ORDU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

Öğr. Gör. Ahmet İSLAM

Ordu Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
ahmetislam@odu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6735-1583

Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakóltesi, Spor Yöneticiliği Bölümü
osmani@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-001-6671-6042

Öz

Bu araştırma, Spor eğitimi alan öğrencilerin Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliğine Yönelik Tutumlarını (BEÖYTÖ) belirlemek amacıyla yapılmıştır. Tarama modelindeki araştırma Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda 2017/2018 Eğitim-Öğretim yılında öğrenim gören Öğretmenlik ve Spor Yöneticiliği bölümleri öğrencileri arasında gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak, "Beden Eğitimi Öğretmenliği Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği (BEÖYTÖ)" kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel işlemlerden frekans analizi yapılarak hem frekans değerleri (n) hem de % frekans değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca araştırmada değişkenler arasındaki farkı bulabilmek amacıyla t-testi, Varyans analizi sonrası Duncan, Kruskal-Wallis testi, sonrası Dunn çoklu karşılaştırma testleri kullanılmış ve sonuçları harfli gösterim şeklinde ifade edilmiştir. Araştırmada, beden eğitimi öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş, sınıf ve spor branşı değişkenlerinde anlamlı farklılığa rastlanmakla birlikte bölüm değişkeninde ise anlamlı bir farklılığının olmadığı görölmüştür. Araştırma sonucunda, spor eğitimi alan öğrencilerin Beden Eğitimi Öğretmenliği Mesleğine yönelik olarak orta düzeyde tutuma sahip oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tutum, Beden Eğitimi, Spor, Öğretmen

THE EXAMINATION OF ATTITUDES RELATING TO TEACHING PROFESSIONS OF UNIVERSITY STUDENTS RECEIVING SPORT EDUCATION (SAMPLE OF ORDU UNIVERSITY)

Abstract

This investigation was applied for determining attitudes relating to physical education and sport teaching of students receiving sport education. This investigation used survey model was applied among students receiving education in Physical Education and sport school at 2017/2018 education term. The scale of attitudes relating to physical education and sport teaching was used as data collection tool. The frequency analyze from descriptive statistical processes was used for data analyze and frequency values were estimated. Also, independent samples t-test, One way Anova, Kruskal-Wallis and Duncan and Dunn multiple comparison tests were used for determining difference among variables and results were indicated with letters. In terms of gender, old, class and sport branches variables of teacher candidates, significant difference were determined among groups statistically. According to department variable, significant difference

was not determined among groups. Consequently, it was determined that, students receiving sport education had moderate level attitude relating to physical education and sport teaching.

Keywords: Attitude, Physical Education, Sports, Student

1. GİRİŞ

Beden eğitimi, bireyin beden ve ruh sağlığını korumaya beden becerilerini geliştirmeye yönelik, gerektiğinde çevresel koşullara ve katılımcıların özelliklerine göre değiştirilebilen esnek kurallara dayalı oyun, jimnastik gibi spora dönük alıştırma ve çalışmaların tümünü kapsayan etkinliklerdir (İnal, 2013: 6). Beden eğitimi, bireyin beden ve ruh sağlığının gelişmesi için yapılan hareketlerin bütünüdür (Yamaner, 2001: 6). Beden eğitimi, insanın bütününe oluşturan fiziki, ruhi ve zihni vasıflarının bulunduğu yaşın ve genetik potansiyelinin gerektirdiği verim gücüne ulaşması için, bedeni aktiviteler ve oyun yolu ile yapılan faaliyetler bütünüdür (Aracı ve Aracı, 2014: 2). Bir çalışmada spor yapan insanların kişilik özellikleri spor yapmayanlardan ve takım sporu yapanların kişilik özellikleri ferdi spor yapanlardan daha iyi bulunmuştur (Koca vd., 2018: 40). Yine başka bir çalışmada spor yapan öğrencilerin iyi kabul edilebilecek liderlik özelliğine sahip oldukları belirtilmiştir (Çetinkaya ve İmamoğlu: 724). Başka çalışmalarda da sporun kişilik özelliklerinin artırdığı bulunmuştur (Şener, 2018: 11; Yamak vd., 2016: 199; İmamoğlu ve Demirtaş, 2017: 480; İmamoğlu, 2017: 19). Beden eğitimi, fiziksel aktivite yoluyla, kişinin; fiziksel, ruhsal ve sosyal becerilerinin optimum düzeye çıkmasıdır (Günsel, 2004). Nitelikli insanlardan oluşan bir toplumun gücü sanatsal ve kültürel etkinliklere verilen değerden gelmektedir. Çağdaş toplumların nitelikli insanları, okuyan, tartışan, sorgulayan, araştıran, bilimsel düşünceye inanan, duygularını özgürce ifade edebilen, estetik duyguları gelişmiş, insani değerleri yücelmiş niteliklerle donanmalıdır (İmamoğlu ve Koca, 2018: 2). Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 43. maddesine göre; öğretmenlik, devletin eğitim-öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan bir ihtisas mesleğidir. Öğretmenler bu görevlerini Türk Milli Eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak ifa etmekle yükümlüdürler (Çöndü, 1999: 11). Bireylerin toplumsal yaşamlarını sürdürmesinde iş bölümü sonucu ortaya çıkmış olan meslek önemli bir yere sahiptir (Sönmez vd., 2000). Mesleki tutumlar; bireylerin mesleklerini yerine getirmesinde etkili olmaktadır. Bireylerin mesleklerini geliştirmesi, aynı mesleğin başkaları tarafından yapılmasının engellenmesi, meslektaşlar arasında iletişim kurulması, mesleki saygınlık kazanma gibi durumlarda mesleki dayanışma ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak bireyin mesleğine göstermiş olduğu duyarlılık bireyden bireye değişiklik göstermektedir (Korkmaz, 2009: 47). Öğretmenlik mesleğine hazırlık genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlanır. Yukarıda belirtilen nitelikleri

kazanabilmeleri için hangi eğitim kademesinde olursa olsun, öğretmen adaylarının yükseköğrenim görmelerinin sağlanması esastır (Özdemir ve Yalın, 1999: 13). Beden eğitimi ve spor yüksekokulları branş öğretmeni yetiştirilmesinin yanı sıra antrenörlük ve spor yöneticisi de yetiştirmektedir. Özellikle branş öğretmeni açığının giderilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesindeki okullarda okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması ve stajlarını gerçekleştirmektedirler (Tunç, 1999).

Tutum insanların belli bir objeyi, bireyi, bir grubu, bir kurumu ya da bir düşünceyi kabul etme ya da reddetme yönünde davranmaya dönük duygusal bir hazır olma halidir. Tutumlar değişik faktörlerden etkilenebilir. Örneğin giysilerin renklerinin bile bireyler üzerinde etkilerinden dolayı algısal farklılıklar yarattığı belirtilmiştir (Yamaner ve İmamoğlu, 2018: 518). Başka bir çalışmada güzel sanatlar eğitim alan bireylerin almayanlara göre kendilerini daha olumlu algıladıkları sonucuna varılmıştır (İmamoğlu, 2017: 382). Tutumların üç ögesi bulunmaktadır. Bunlar, düşünce, duygu ve davranıştır. Bir öğrencinin sınavlarda kopya çekebilmesine karşı olmasına ilişkin tüm bilgi ve görüşleri, bu konudaki öğrenci tutumunun düşünce ögesini oluşturmaktadır. Öğrencinin kopya çekenleri düşündüğü zaman rahatsız olması duygu ögesini meydana getirmektedir. Öğrencinin, kopya çeken öğrencileri gördüğünde onlara izin vermemesi ya da onları şikayet etmesi de davranış ögesini göstermektedir (Kaya vd., 2014: 221). Tutum bireyin kazanmış olduğu kişilik özelliklerinin bir parçasıdır, koşullanma veya gözlem ve taklit yoluyla öğrenilmektedir (Morgan, 2000: 363). Tutumun doğrudan gözlenmesi mümkün değildir ancak bireye atfedilen bir eğitim olduğu ifade edilebilir (Kağıtçıbaşı, 1999: 102). Çeliköz ve Çetin'in (2004) ifadesine göre, beden eğitimi ve spor öğretmeni adayları, öğretmenlik mesleğine karşı olumlu bir tutum içerisinde olurlar ise öğretmenlik mesleğini eksiksiz yerine getireceklerini, yaratıcı düşünceyi geliştirecekleri öğrencilerini kolay bir şekilde motive edeceklerini, zamanı daha verimli kullanacaklarını ve yeniliklere açık olduklarını düşünmek mümkündür.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Ordu üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda okuyan öğrencilerde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Mesleğine Yönelik Tutumları ortaya koymaktır.

2.2. Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Ordu Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda 2017/2018 Eğitim-Öğretim yılında öğrenim gören beden eğitimi öğretmenliği ve spor yöneticiliği bölümleri 1., 2., 3., ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışmanın

örneklemini ise, 123'ü kadın 199'u erkek olmak üzere toplam 322 öğrenci oluşturmuştur. Anket uygulanan 322 öğrenci basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Ünlü (2011) tarafından geliştirilen, 12'si olumlu ve 11'i olumsuz toplam 23 maddeden oluşmakta olan "Beden Eğitimi Öğretmenliği Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği (BEÖYTÖ)" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Ölçek "Mesleğe Yönelik Sevgi" ve "Mesleğe Yönelik Kaygı" olmak üzere iki alt boyuttan oluşmuştur. Ölçeğin "Mesleğe Yönelik Sevgi" boyutu 13 madden meydana gelmiş ve olumlu cümleler içermiştir. Ölçeğin "Mesleğe Yönelik Kaygı" boyutu ise 10 maddeden meydana gelmiş ve olumsuz cümleleri içermiştir. Ölçek beş dereceli Likert tipi bir ölçektir. Beş dereceli ölçekte olumlu maddeler "Kesinlikle Katılmıyorum (5)", "Katılmıyorum (4)", "Kararsızım (3)", "Katılıyorum (2)" ve "Kesinlikle Katılıyorum (1)" şeklinde puanlanırken olumsuz maddeler için ters puanlama yapılmıştır. Ölçek, ortalamalar üzerinden hesaplama yapmak için belirlenen aralık katsayısı ise; 1-1.80 puan aralığı "çok düşük tutum", 1.81-2.60 puan aralığı "düşük tutum", 2.61- 3.40 puan aralığı "orta düzeyde tutum", 3.41-4.20 puan aralığı "yüksek tutum", 4.21-5.00 puan aralığı "çok yüksek tutum" olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınacak en düşük puan 25 en yüksek puan 115'tir. Ölçekten alınan puanlara ilişkin değerlendirme yapabilmek amacıyla aralık katsayısı belirlenmiştir. Buna göre 23-41 puan aralığı "çok düşük tutum", 42-60 puan aralığı "düşük tutum", 61- 79 puan aralığı "orta düzeyde tutum", 80-98 puan aralığı "yüksek tutum" ve 99-115 puan aralığı "çok yüksek tutum" olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmış birinci alt faktör için, 90; ikinci alt faktör için, 86 ve ölçeğin tamamı için, 88 olarak belirlenmiştir. Çalışmada, araştırmacı tarafından geliştirilen öğrencilerin "kişisel bilgi formu" ile demografik bilgileri de araştırılmıştır. Böylece ölçek puanlarının demografik değişkenlere göre analiz edilmesi amaçlanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Ankette yer alan soruların frekans analizi yapılarak hem frekans değerleri (n) hem de % frekans değerleri hesaplanmıştır. Verilerin normal dağılım kontrolü Kolmogorov-Smirnov testi ile yapılmıştır. Grup varyanslarının homojenlik kontrolü Levene testi ile yapılmıştır. Verilerin tanıtıcı istatistik değeri olarak parametrik testlerde ortalama ve standart sapma, parametrik olmayan testlerde medyan ve rank ortalamaları hesaplanmıştır. Bağımsız iki grup ortalamasının karşılaştırılmasında Student t-testi kullanılmıştır. Bağımsız ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında varsayımları sağlayan veriler için tek-yönlü Varyans Analizi, varsayımları sağlamayan veriler için Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Varyans analizi

sonrası Duncan, Kruskal-Wallis testi sonrası Dunn çoklu karşılaştırma testleri kullanılmış ve sonuçları harfli gösterim şeklinde ifade edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğinin değerlendirilmesi için iç tutarlık katsayısı Cronbach alfa hesaplanmıştır. Hesaplamalarda ve yorumlamalarda %5 önem düzeyi kullanılmıştır. Tüm hesaplamalar SPSS v25 (IBM Inc., Chicago, IL, USA) istatistik paket programı ile yapılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya 123'ü (% 38,2) kadın 199'u erkek (% 61,8) olmak üzere toplam 322 Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencisi katılmıştır (Tablo 1). Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin cinsiyet, öğrenim gördükleri bölüm ve okumakta oldukları sınıflarına göre dağılımları Tablo 2 ve 3'de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin 173'ünün (% 53,73) "Öğretmenlik Bölümü" öğrencisi, geriye 147 (% 45,65) öğrencinin ise "Spor Yöneticiliği Bölümü" öğrencisi olduğu görülmektedir. Çalışmada cevap vermeyen 2 öğrenci (% 0,62) ise öğrenim gördüğü bölüm sorusunu cevapsız bırakmıştır. Çalışmaya katılan toplam 322 öğrencinin 116'sı (% 36,02) okudukları bölümlerin 1. sınıfında, 90'ı (% 27,95) 2. sınıfında, 60'ı (% 18,63)'ü 3. sınıfında ve geriye kalan 55'i (17,08) ise 4. sınıfında okumakta, cevap vermeyen 1 öğrencide (0,31)'i oluşturmaktadır (Tablo 3).

Tablo 1. Ankete Katılanların Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	123	38,20
Erkek	199	61,80
Toplam	322	100,00

Tablo 2. Ankete Katılanların Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Bölümlerine Göre Dağılımları

Seçenekler	Sayı	%
Öğretmenlik	173	53,73
Spor Yöneticiliği	147	45,65
Cevap Vermeyen	2	0,62
Toplam	322	100,00

Tablo 3. Ankete Katılanların Öğrencilerin Okudukları Sınıf Düzeyine Göre Dağılımları

Seçenekler	Sayı	%
1. Sınıf	116	36,02
2. Sınıf	90	27,95
3. Sınıf	60	18,63
4. Sınıf	55	17,08
Cevap Vermeyen	1	0,31
Toplam	322	100,00

Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının; "cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf ve spor branşı" değişkenleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar arasındaki ilişkileri belirlemek amacı ile yapılan istatistik analizlerin sonuçları ise sırasıyla Tablo 4, 5, 6, 7, 8 'de açıklanmıştır.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkeni Açısından Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	SS	p-Değeri
Mesleğe Yönelik Saygı	Kadın	123	51,85	6,373	0,132 (t=1,508)
	Erkek	199	50,64	7,401	
	Toplam	322	51,10	7,041	
Mesleğe Yönelik Kaygı	Kadın	123	23,32	7,548	0,006** (t=-2,748)
	Erkek	199	25,99	9,801	
	Toplam	322	24,97	9,088	
Öğretmenlik mesleği toplam tutum	Kadın	123	75,17	8,215	0,165 (t=-1,391)
	Erkek	199	76,63	10,453	
	Toplam	322	76,07	9,672	

$\bar{X}$, ortalama; SS, standart sapma; t, Student t-testi; **, istatistiksel olarak önemlidir (p<0.01)

Öğrencilerin cinsiyet değişkeni açısından “Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları (BEÖYTÖ)” arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. T-testi sonuçları ve tanıtıcı istatistik değerleri Tablo 4’de verilmiştir. Ölçeğin mesleğe yönelik saygı alt boyutu ve öğretmenlik mesleği toplam tutum puanlarının alt boyutlarında cinsiyete göre (p>0,05) anlamlı farklılık bulunmazken, ölçeğin mesleğe yönelik kaygı alt boyutunda erkeklerin tutum puanlarının kadınların tutum puanlarına göre anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir(p<0,01).

Tablo 5. Yaş Değişkeni Açısından Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

	Yaş	n	$\bar{X}$	SS	P-Değeri
Mesleğe Yönelik Saygı	18 ve altı	43	50,30BC	6,468	0,027* (F=2,772)
	19-20 yaş	158	51,94AB	6,948	
	21-22 yaş	75	49,47C	7,509	
	23-24 yaş	28	50,07BC	7,216	
	25 ve üstü yaş	15	54,47A	5,055	
	Toplam	319	51,09	7,051	
Mesleğe Yönelik Kaygı	18 ve altı	43	24,09	6,754	0,145 (F=1,719)
	19-20 yaş	158	25,02	9,234	
	21-22 yaş	75	26,17	10,025	
	23-24 yaş	28	25,89	10,322	
	25 ve üstü yaş	15	19,80	4,263	
	Toplam	319	25,00	9,118	
Öğretmenlik Mesleği Toplam Tutum	18 ve altı	43	74,40	7,493	0,513 (F=0,820)
	19-20 yaş	158	76,96	10,247	
	21-22 yaş	75	75,64	10,122	
	23-24 yaş	28	75,96	10,087	
	25 ve üstü yaş	15	74,27	5,405	
Toplam	319	76,09	9,695		

$\bar{X}$, ortalama; SS, standart sapma; F, Tek-yönlü varyans analizi; *, istatistiksel olarak önemlidir (p<0.05)

Tukey testine göre, ortak harfi olmayan gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak önemlidir (p<0,05)

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin yaş değişkeni açısından “Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları (BEÖYTÖ)” arasında ilişkiyi belirlemek

amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin mesleğe yönelik saygı boyutunda yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Farklı yaş gruplarının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, 25 ve üstü yaş grubunun puan ortalaması 19-20 yaş grubu hariç tüm yaş gruplarından anlamlı derecede yüksek bulunmuştur ($p<0.05$). Ölçeğin mesleğe yönelik kaygı boyutunda ve toplam tutum puanında ise yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 6. Bölüm Değişkeni Açısından Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

	Bölüm	n	$\bar{X}$	SS	P-Değeri
Mesleğe Yönelik Saygı	Öğretmenlik	173	50,76	6,985	0,346 (t=-0,943)
	Spor Yöneticiliği	147	51,51	7,155	
	Toplam	320	51,11	7,062	
Mesleğe Yönelik Kaygı	Öğretmenlik	173	25,66	9,056	0,163 (t=1,400)
	Spor Yöneticiliği	147	24,23	9,134	
	Toplam	320	25,00	9,106	
Öğretmenlik Mesleği Toplam Tutum	Öğretmenlik	173	76,42	9,511	0,532 (t=0,625)
	Spor Yöneticiliği	147	75,74	9,914	
	Toplam	320	76,11	9,689	

$\bar{X}$, ortalama; SS, standart sapma; t, Student t-testi

Tablo 6 incelendiğinde bölüm değişkeni açısından öğrencilerin “Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları (BEÖYTÖ)” arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin hem toplam tutum puanlarında hem de mesleğe yönelik saygı ve mesleğe yönelik kaygı boyutunda anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($p>0.05$).

Tablo 7. Sınıf Değişkeni Açısından Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

	Sınıf	n	Medyan	Rank Ortalaması	P-Değeri
Mesleğe Yönelik Saygı	1	116	53,00AB	158,81	0,048* (H=2,396)
	2	90	55,00A	182,02	
	3	60	49,50B	140,93	
	4	55	51,00AB	153,13	
	Toplam	321	53,00		
Mesleğe Yönelik Kaygı			$\bar{X}$	SS	0,164 (F=1,712)
	1	116	25,00	9,164	
	2	90	23,56	8,831	
	3	60	25,20	7,800	
	4	55	27,05	10,434	
Toplam	321	24,98	9,098		
Öğretmenlik Mesleği Toplam Tutum			$\bar{X}$	SS	0,389 (F=1,010)
	1	116	76,23	9,916	
	2	90	75,94	10,008	
	3	60	74,53	7,918	
	4	55	77,65	10,380	
Toplam	321	76,08	9,687		

$\bar{X}$, ortalama; SS, standart sapma; F, Tek-yönlü varyans analizi; H, Kruskal-Wallis testi

* , istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.05$); Dunn testine göre, ortak harfi olmayan gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.05$)

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin sınıf değişkeni açısından “Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları (BEÖYTÖ)” arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla varyans analizi/Kruskal-Wallis testi yapılmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin mesleğe yönelik saygı alt boyutunda sınıflar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Farklı sınıfların belirlenmesi amacıyla yapılan Dunn çoklu karşılaştırma testi sonucunda 2. sınıfta okuyanların toplam puan ortalamalarının 3. sınıfta okuyulardan anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Ölçeğin Mesleğe Yönelik Kaygı boyutunda ve toplam tutum puanlarında ise sınıflara göre anlamlı bir değişim göstermemiştir ($p>0.05$).

Tablo 8. Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Spor Branşı Değişkeni Açısından Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

	Spor Branşı	n	$\bar{X}$	SS	P-Değeri
Mesleğe Yönelik Saygı	Branşı yok	49	48,37	7,697	0,003** (t=-2,952)
	Branşı var	267	51,57	6,851	
	Toplam	316	51,08	7,072	
Mesleğe Yönelik Kaygı	Branşı yok	49	27,96	9,287	0,015* (t=2,450)
	Branşı var	267	24,51	9,019	
	Toplam	316	25,04	9,132	
Öğretmenlik Mesleği Toplam tutum	Branşı yok	49	76,33	10,635	0,872 (t=0,162)
	Branşı var	267	76,08	9,541	
	Toplam	316	76,12	9,701	

$\bar{X}$, ortalama; SS, standart sapma; t, Student t-testi

*, istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.05$); **, istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.01$)

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin spor branşı değişkeni açısından “Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları (BEÖYTÖ)” arasında ilişkiyi belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin mesleğe yönelik saygı ve mesleğe yönelik kaygı boyutunda spor branşı olup olmaması bakımından farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Mesleğe Yönelik Saygı boyutunda spor branşı olanların puan ortalaması daha yüksek bulunurken, Mesleğe Yönelik Kaygı boyutunda spor branşı olmayanların puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur. Öğretmenlik mesleği toplam tutum puanlarında ise istatistiksel olarak anlamlı bir değişim bulunmamıştır ($p>0.05$).

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma Ordu Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda 2017/2018 Eğitim-Öğretim yılında öğrenim gören Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ile Spor Yöneticiliği bölümlerinde okuyan 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Araştırmaya 123’ü kadın 199’ü erkek olmak üzere toplam 322 öğrenci katılmıştır. Bunun için ele alınan bulguların tartışma ve yorumları aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Ulusal ve uluslararası düzeyde öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile ilgili olarak yapılan pek çok araştırmada yaş, cinsiyet, bölüm, akademik başarı vb. gibi değişkenlerin incelendiğini görmekteyiz. Yapmış olduğumuz araştırmamızın bulgularına benzer yönde çeşitli araştırmalarda da öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları olarak olumlu bir tutuma sahip olduklarını görmekteyiz. Sharma ve Dhaiya (2012) de yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğinin ile ilgili tutumlarını incelemiş bunlardan hem bilim hem de sanat alanında öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik olarak olumlu bir tutuma sahip olduklarını tespit ettiğini belirtmiş; fakat sanat alanında öğretmen adaylarının ise bilim alanındaki öğretmen adaylarına kıyasla daha fazla olumlu bir tutuma sahip olduklarını tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Yine Slaybaugh ve ark. (2004) yaptığı çalışmada ise 2.sınıf düzeyinde çeşitli öğretmenlik alanlarında yaptıkları çalışmada bu düzeydeki öğretmen adaylarının oldukça olumlu tutuma sahip olduklarını tespit ettiklerini açıklamışlardır. Benzer bir çalışmada Şahin (2010) da Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik olarak tutumlarını araştırdığı çalışmasında genel olarak erkek ve kadın öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğunu ortaya koyduklarını belirtmişlerdir. Araştırmamızdaki ilk bulgu olan cinsiyet değişkeni açısından Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin BEÖYTÖ arasında farklılık olup olmadığının belirlenmesi için analiz yapılmıştır. Bu araştırmada mesleğe yönelik saygı boyutunda anlamlı bir farklılığa rastlanmazken ($p>0.05$), kaygı boyutunda ise anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.01$). Araştırmamızda genel olarak beden eğitimi öğretmen adaylarının BEÖYTÖ genelinde ve mesleğe yönelik sevgi boyutundaki alt boyutunda elde ettikleri ortalamaların birbirine yakın olduğu görülmekle birlikte, mesleğe yönelik kaygı boyutunda ise erkeklerin kadınlardan daha fazla tutuma sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla BEÖYTÖ erkek öğrencilerin kadın öğrencilerden mesleğe yönelik kaygı boyutunda cinsiyet erkek öğrenciler lehine belirleyici olmuştur. Özellikle öğretmenlik mesleğinin öğrenciler arasında saygın bir meslek olarak görülmesine karşın her bir öğrenci öğretmenlik mesleğinin gelecekte yapabilmeleri için kaygı duymaktadır. Başçiftçi vd. (2011)'de yaptığı çalışmada erkeklerin, öğretmenlik mesleğine yönelik olarak daha fazla tutuma sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bizim sonuçlarımız Başçiftçi sonuçları ile uyumludur. Çalışmamızın aksine ise Yalız (2010)'da yaptığı çalışmada cinsiyet değişkeni açısından kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla öğretmenlik mesleğine yönelik daha fazla olumlu tutumlara sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Araştırmamızın bir diğer bulgusu olan yaş değişkeninin BEÖYTÖ arasında farklılık olup olmadığının belirlenmesi için varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda BEÖYTÖ

mesleğe yönelik saygı boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0.05$). Bu durumda anlamlı bir farklılık ortaya çıkmakla birlikte, mesleğe yönelik kaygı boyutu ile toplam puanlar arasında ise anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Mesleğe yönelik saygı alt boyutunda farklı yaş gruplarının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, 25 yaş ve üzerinde olan öğrencilerin öğretmenlik mesleğine olan tutumlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Korkmaz (2009)'da yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının yaşlarına bağlı olarak anlamlı farklılıklar gösterdiğini tespit etmiştir. Bu sonuç çalışmamız ile benzerdir. Çalışmamızın aksine, Eroğlu (2013)'de yaptığı çalışmada, yaş değişkeninin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında anlamlı bir ilişkiye rastlanmadığını belirtmişlerdir. Araştırmamızın bir diğer bulgusu olan bölüm değişkenine göre BEÖYTÖ arasında ilişkiyi belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Analiz sonucunda BEÖYTÖ mesleğe yönelik saygı ve mesleğe yönelik kaygı alt boyutlarında ve ölçeğin genelinde anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($p<0.05$). Bu sonuç beden eğitimi öğretmen adaylarının eğitim görmüş oldukları bölümlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkilemediğini ortaya çıkarmıştır. Cinpolat ve ark. (2016) yaptığı çalışmada öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanlarının Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin toplam tutum puanlarının diğer bölümlerden anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuç çalışmamız sonucu ile benzerlik göstermemektedir. Araştırmamızın bir diğer bulgusu olan sınıf değişkenine göre BEÖYTÖ arasında ilişkiyi belirlemek amacıyla istatistik analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 'BEÖYTÖ'nin mesleğe yönelik saygı alt boyutunda göre anlamlı bir farklılık varken ($p<0.05$), mesleğe yönelik kaygı alt boyutu ve genel toplam tutum puanlarında ise anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). 1. ve 2. sınıflar mesleğe yönelik saygı alt boyutunda daha fazla tutuma sahiptirler. Beden eğitimi öğretmen adaylarının sınıf değişkeni açısından mesleğe yönelik tutumlarını etkilediği görülmektedir. Bakırcı (2015)'de yaptığı çalışmada, beden eğitimi öğretmen adaylarının mesleki tutumlarının sınıf değişkeni açısından farklılıklar gösterdiğini tespit etmiştir. Bu sonuç çalışmamız ile benzerdir. Çalışmamızın aksine, Yalız (2010)'da yaptığı çalışmada sınıf değişkeni açısından kız öğrencilerin erkek öğrencileri açısından öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında bir fark olmadığını tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Araştırmamızın son bulgusu olan spor branşı değişkenine göre BEÖYTÖ arasında ilişkiyi belirlemek amacıyla t-testi analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, BEÖYTÖ de mesleğe yönelik saygı ve mesleğe yönelik kaygı alt boyutlarında göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkarken ($p<0.05$), ölçeğin genel toplamında ise anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$). Bu

sonuç, beden eğitim öğretmen adaylarının yapmış oldukları spor branşlarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkilemesi şeklinde açıklanabilir. Herhangi bir alanda sportif branşı olan sporcular, öğretmenlik mesleğini daha saygı duyulan bir alan olarak görmektedirler. Ancak bu sportif branşı olan öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik kaygılarının daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Bu da son yıllarda öğretmenlik atamalarının KPSS, mülakat vb. sınavlar dolayısıyla atanamama durumundan kaynaklandığı düşünülebilir. Eroğlu (2013) yaptığı çalışmada, takım sporları ile uğraşan beden eğitimi öğretmeni adaylarının, bireysel sporlarla uğraşan beden eğitimi öğretmen adaylarına oranla öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç çalışmamız ile benzer sonuçtadır. Bakırcı, (2015)'de yaptığı çalışmada, öğretmen adaylarının tutum puanlarında ilgilendikleri spor dalı açısından anlamlı farklılığa rastlanmadığını tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç çalışmamız ile örtüşmemektedir.

Sonuç olarak, öğrencilerin öğretmenlik mesleği tutum puan ortalamaları orta düzeyde çıkmıştır. Öğretmenlik mesleği toplam tutum puan ortalamalarının orta düzeyde çıkması, beden eğitimi ve spor öğretmeni adayların sportif yeteneklerine, okulu isteyerek seçmelerine, kendilerini beden eğitimi ve spor öğretmeni olarak özdeşleştirmelerinin yanı sıra lisans sonrası mesleklerini yapamama kaygısının etkili olduğunu söylenebilir. Beden eğitimi öğretmen adaylarının sporun sosyalleşme, sorumluluk, aidiyet ve birliktelik vb. gibi niteliklerinden dolayı öğretmenlik mesleğine olan tutumlarını olumlu yönde artırmaya dönük çalışmalar yapılması tutumlarını olumlu bir şekilde artırabilir. Bunun için formasyon dersleri, kurslar, seminerler gibi eğitsel faaliyetler ile bu alana özgü tutumları artırılabilir. Fakat lisans eğitimlerini tamamladıktan sonra öğretmenlik mesleğini yapmaları ile ilgili önlerindeki engellerin kaldırılması, onların öğretmenlik mesleğine olan kaygılarını ortadan kaldırabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aracı, H. & Aracı, Ş. (2014). Spor Bilimleri Öğretimi, Ankara: Grafiker Matbaacılık
- Bakırcı, Y. (2015). Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aksaray Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aksaray
- Başçıftçi, F., Yanpınar, O. & Ergül, M. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi: Selçuk Üniversitesi Örneği, International Educational Technology Conference "IETC". 25-27 Mayıs 2011. İstanbul.
- Cinpolat, T., Falıncak, F. & Abakay, U. (2016). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi, Spor Bilimleri Dergisi,1(1),38-47
- Çeliköz, N. & Çetin, F. (2004). Anadolu Öğretmen Lisesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarını Etkileyen Etmenler. Milli Eğitim Dergisi, 162,136-145.
- Çetinkaya G. & İmamoğlu G. (2018). Üniversite Spor Eğitimi Öğrencilerin Liderlik Yönelimlerinin Farklı Değişkenlere Göre Araştırılması, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,11(59), 719-725
- Çöndü, A. (1999). Beden Eğitimi ve Sporda Özel Öğretim Yöntemleri, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Eroğlu, C. (2013). Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öz-yeterlilikleri Ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aksaray Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aksaray
- Günsel, A. M. (2004). İlköğretimde Beden Eğitimi ve Uygulamaları, Ankara:Anı Yayıncılık.

- İmamoğlu, G. (2017). The Comparison of the Self-Perceptions of Individuals with and without Art Education, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(2), 375-384.
- İmamoğlu, G., Koca F., & Gönülateş S. (2018). Spor ve Müzik Eğitimi Öğrencilerinde Görsel Sanatlara Karşı Tutumların Araştırılması, *The Journal of Academic Social Science*, 6(81), 1-13
- İmamoğlu, G. & Demirtaş Ö. (2017). Investigation of Students' Views Who Receive Art and Religious Training about Body Image, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, Volume 3 (Special Issue), pp. 476-483
- İmamoğlu, G. (2017). Resim Eğitimi ve Temel Eğitim Öğrencilerinde Umutsuzluk ve Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi. *İdil*, 6(37), 1-20.
- İnal, A.N. (2013). *Beden Eğitimi ve Spor Bilimi.3.Baskı*, Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık
- Kaya, A., Yurtal, F. D., Kaygusuz, C., Sarı, E., Girgin, G., Şahin, H., Çakır, M.A., Güven, M., Kutlu, M., Balcı, S. & Terzi, Ş. (2014). *Psikolojik Danışma Ve Rehberlik*. (Kaya. A. Ed.). “Bireyi Tanıma ve Bireyi Tanıma Teknikleri” içinde (s.197-297).10. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Koca, F. İmamoğlu G. & İmamoğlu O. (2018). Lise Öğrencilerin Spor Durumu ve Cinsiyete Göre Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(80), 31-42
- Korkmaz, G. (2009). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Okul Yaşam Kalitesini Algılama Düzeyleri ve Mesleki Tutumlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Adana
- Morgan, C. T. (2000). *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Ünlü, H. (2011). *Beden Eğitimi Öğretmenliği Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği (BEÖYTÖ) Geliştirilmesi*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11(4), 2005-2020.
- Özdemir, S. & Yalın, H. İ. (1999). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları
- Sharma, S. & Dhaiya, P. (2012). Comparative study of attitude towards teaching of science and arts of B.Ed. students. *Bhartiyam International Journal of Education and Research*. 1(2),85-110.
- Slaybaugh, J., Evans, C., & Byrd, R. (2004). Second-year teachers attitudes toward the teaching profession. *National Forum of Teacher Education Journal. Electronic Volume*, 14,(3), 31-36.
- Sönmez, V., Senemoğlu, N., Alkan, C., Bircan, I., Karakütük, K. & Yanpar, T. (2000). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara:Anı Yayıncılık.
- Şahin, F. G. (2010). Teacher candidates' attitudes towards teaching profession and life satisfaction levels. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2010), 5196–5201.
- Şener, O. A. (2018). Personality Traits, Body Image and Trait Anxiety in Athletes Trained Combat Athletes, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2) ,8-17
- Tunç, A. (1999). *Beden Eğitimi ve Spor Bilimine Giriş*. Niğde:Ders Notları.
- Yalız, D. (2010). Anadolu Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması, *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 7-14
- Yamak, B., İmamoğlu, O. & Çebi, M. (2016). Adölesanların Fiziksel Uygunluk Seviyelerinin Vücut İmajı, Benlik Tasarımı ve Stres Düzeyine Etkisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(34), 191-201
- Yamaner, F. (2001). *Beden Eğitimi ve Sporda Temel İlkeler*. İstanbul: Ekin Kitabevi
- Yamaner, F. & İmamoğlu, G. (2018). Sport Performance Colors Power and Effect, *Turkish Studies*, Volume 13/15, Spring 2018, 509-520

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yaşartürk, F. ve Yılmaz, H. (2019). “Rekreatif Etkinliklere Katılan Kamu Personellerinin İş Stresi ve Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1325-1335
Geliş Tarihi / Received Date: 20.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 26.12.2018

Araştırma Makalesi

REKREATİF ETKİNLİKLERE KATILAN KAMU PERSONELLERİNİN İŞ STRESİ VE SERBEST ZAMANDA ALGILANAN ÖZGÜRLÜK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAŞARTÜRK

Bartın Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
fatihyasarturk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4934-101X

Handan YILMAZ

handanyilmaz@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1032-5082

Öz

Çalışmada kamu personellerinin çalışma ortamında iş stresi düzeyleri ile serbest zamanda algılanan özgürlük düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklemini 2017-2018 yılında Bartın ilinde çeşitli kamu kurumlarında görev yapan 165 (105 kadın ve 60 erkek) kamu personeli oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu (yaş, cinsiyet, medeni durum, rekreatif etkinliklerde bulunma durumu), “Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği (SZAÖÖ)” ve “İş Stresi Ölçeği (İSÖ)” kullanılmıştır. Verilerin analizinde, katılımcıların demografik özelliklerine göre, serbest zamanda algılanan özgürlük ve iş stresi düzeyleri arasındaki farklılıkları incelemek amacıyla t-Testi, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ise Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırmanın bulgularında, t-Testi sonucuna göre “cinsiyet” ve “medeni durum” değişkenlerinde SZAÖÖ ve İSÖ toplam puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$). Ayrıca korelasyon testi sonucunda “yaş” değişkeni ile ölçeklere ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p>0.05$). SZAÖÖ ile İSÖ toplam puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiş fakat İSÖ ile “bilgi ve beceri” alt boyutu puanları arasında ise negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, katılımcıların rekreasyon faaliyetlerine aktif katılımı ile ilgili bilgi ve beceri düzeyleri arttıkça iş stresinin azalacağı söylenebilir.

Anahtar Kelime: Kamu Personeli, Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük, İş Stresi

THE INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE BUSINESS STRESS AND THE PERCEIVED FREEDOM LEVELS AT THE FREE TIME OF THE CIVIL SERVANTS PARTICIPATED IN RECREATIONAL ACTIVITIES

Abstract

The aim of the study is to examine the relationship between the level of work stress and the perceived freedom levels of civil servants in the work environment. The sample of the study consisted of 165 (105 women and 60 men) civil servants who worked in various public institutions in Bartın province in 2017-2018. Personal information form (age, gender, marital status, and recreational activities), “Scale of Perceived Freedom in Free Time (SPFFT)” and

¹ Bu çalışma 3. Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresinde Sözlü Bildiri Olarak Sunulmuştur.

“Business Stress Scale (BSS)” were used as data collection tools. In the analysis of the data, according to the demographic characteristics of the participants, t-Test was used to examine the differences between perceived freedom in free time and business stress levels, and Pearson Correlation analysis was used to examine the relationship between variables. According to the results of the t-test, there was no significant difference in the mean score of SPFFFT and BSS in the “gender” and “marital status” variables ($p>0.05$). In addition, as a result of the correlation test no significant correlation was found between the “age” variable and the mean scores of the scales ($p>0.05$). No significant correlation was found between SPFFFT and BSS total score averages, but a negative and low level significant correlation was found between BSS and “knowledge and skills” sub-dimension scores. As a result of the research, it can be said that as the knowledge and skill levels of the participants about the active participation in recreational activities increase, the work stress will decrease.

Keywords: Public Personnel, Free Time Perceived Freedom, Work Stress

1. GİRİŞ

Günümüzde sanayileşme ve teknolojideki gelişmeler günlük yaşam içinde sağladığı kolaylıklar sayesinde bireylerin çalışma saatleri azalmakta ve serbest zamanların artmasına neden olmaktadır. Serbest zaman diliminde kişilerin rahatlayıcı, eğlendirici, mutluluk verici ve stresten uzak tutan faaliyetlerde bulunması doyum hissi oluşturarak hayattan daha fazla keyif almalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla serbest zaman dilimini aktif bir şekilde değerlendirme başta çalışma hayatı olmak üzere aile, arkadaş ve sosyal çevre gibi birçok önemli faktör üzerinde etkili olmaktadır.

Serbest zaman, bireyin kendisi ve başkaları için bütün zorluklarda kurtularak kendi arzusu ile seçtiği bir aktivitelerle uğraştığı, özgür olarak kullanabildiği bir zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır (Bakır, 1990: 29).

Tezcan (1994) ise serbest zamanı; bireyin iş, uyku ve mecburiyetlerinden artakalan zaman olarak tanımlamış bu zaman dilimi içerisinde yapılan etkinlikleri de serbest zaman etkinlikleri olarak nitelendirmiştir. Çalışma yaşantımızın ve günlük etkinliklerimizin kendini sürekli tekrarlaması, serbest zaman etkinliklerini yenilenmek için bir aracı haline getirmiştir (Özşaker, 2012: 126). Özellikle bu gün şehir insanı, hayatının devamlılığını sağlamak ve standartlarını yükseltmek için, gerekirse doğduğu topraklardan uzakta, daha önce tanımadığı yeni insanlardan oluşan sosyal bir toplulukta, maddi kazanç elde etmeye çabalamak mecburiyetinde olabilmektedir. Bu doğrultuda, stres ve “iş ve meşguliyetten ortaya çıkan stres (iş stresi)” hem fiziksel hem de ruhsal sağlığımızı büyük ölçüde ilgilendiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Çurum, 2015: 132). İş stresi bireyi normal fonksiyonları dışına çıkaran psikolojik veya fiziksel davranışlarını değiştiren, işle ilgili etmenlerin sonucunda ortaya çıkan psikolojik bir durumdur.

Bireylerin iş ortamında bir uyumsuzluk süreci olarak da tanımlanmaktadır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki birey günlük ortalama olarak; on saat çalışmakta, dört saat ev işi

yapmakta ve çocuk bakmakta kalan vaktinde farklı işlerle uğraşmakta ve uykuya ayırmaktadır, geriye ise yalnızca bir ya da iki saatinin kaldığını görülmektedir. Bu durumda işte geçirilen zaman dışında kalan; serbest zamanın ve serbest zamanı etkili ve verimli şekilde kullanmanın oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Serbest zaman etkinlikleri genel olarak serbest zamanları değerlendirmek için kullanılsa da toplumsal davranışları kazanmak, eğlenmek ve dinlenmek için de yapılabilmektedir. Ayrıca serbest zaman etkinliklerine özellikle aktif olarak katılımın bireyde olumlu duygular oluşturduğu yönünde çeşitli araştırmalar mevcuttur (Caldwell vd., 1992; Murphy, 2003; Şener, 2009, Yaşartürk, vd, 2017).

Bu olumlu duygulardan biri olan algılanan özgürlük kavramıdır. Iso-ahola (1980) etkili bir serbest zamanın özgürlük algısı ve içsel motivasyon olmak üzere iki koşulu olduğunu, bunlardan en önemlisinin ise özgürlük algısı olduğunu belirtmiştir. Algılanan özgürlük, bireylerin algı ve tecrübeleri üstünde kontrol sağlama, serbest zaman ihtiyaçlarının ve serbest zaman davranışı ile yaşam tatminini etkileyen bilişsel motivasyonel bir yapıdır.

Serbest zamanda özgürlük; bireyin yaptığını arzularak ve etkinliğini kendisinin seçerek yaptığını hissetmesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Serbest zaman deneyimlerinde daha fazla özgürlüğe sahip olduklarını düşünen kişiler daha yüksek yeterlilik ve içsel motivasyon duyguları ortaya çıkarma eğiliminde olduğu (Jankevd., 2010; Akt; Yerlisu Lapa ve Ağyar, 2012: 24) özellikle günümüz şehir insanı hayat standartlarını yükseltmek, stres ve onun türevlerinden biri olan; işe bağlı nedenler sonucunda ortaya çıkan stres olarak tanımlanan: iş stresi (Çurum, 2015: 1) üzerinde daha yüksek yeterlilik ve içsel motivasyon duygularının etkileri olabileceği düşünülmektedir.

Günümüzde stres (zorlanma), modern hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Gündelik hayatta dilimizdeki karşılığı sorgulanmaksızın kullanılan bir terim haline gelen stres, insan hayatının bütün yönlerini etkileyebilen bir etmendir. Stres insanın normal işlevlerini olumsuz yönde etkilediği gibi, strese uzun süre maruz kalmak insanda değişik sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına da yol açmakta, hatta insanın işlevde bulunmasını ve hayat kalitesini de olumsuz etkilemektedir (Eskin vd., 2013: 42).

Vücut sağlığımızda meydana gelecek bir değişiklik de strese yol açar. Zihinsel değişiklikler de gerçek, somut değişiklikler kadar strese yol açarlar. Günlük hayatımızdaki şahit olduğumuz iddialar, yorumlar, anlaşmazlıklar ve çatışmalar da stres yaşamamıza neden olurlar (Güçlü, 2001: 61).

Stres, sadece beden ve ruh sağlığını değil, aynı zamanda insanın günlük davranışlarını ve etkileyen bir faktördür. Bu yüzden insanların, çalışma performansları stres düzeyleri ile değişim göstermektedir. Stresin kontrol altında tutulması psikolojik nedenlerle ağırlık göstermekle birlikte

fiziksel aktiviteler ve serbest zaman faaliyetlerinin etkin değerlendirilmesi doğrudan kişiye yansımaktadır.

Dolayısıyla stres kişinin hayatında etkileyici düzeyde rol oynamaktadır. Bu etkinin üstesinden gelmek amacıyla serbest zaman deneyimleri hem kişisel hem toplumsal açıdan işlevlerin gerçekleştirilmesinde önemli düzeyde belirleyici olmaktadır. Bu doğrultuda kamu personellerinin serbest zamanda algıladığı özgürlük düzeylerini arttırmak stres düzeylerini etkileyerek hem aile hem de çalışma hayatına olumlu yönde yansıyacaktır.

2. YÖNTEM

Araştırmada, kamu personellerinin çalışma ortamında iş stres düzeyleri ile serbest zamanda algılanan özgürlük düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma betimsel ve ilişkiyel tarama modeli esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırmanın evreni 2017-2018 Bartın İlinde görev yapan valilik, belediye, il özel idare ve sosyal güvenlik kurumunda çalışan kamu personelleri oluşmaktadır. Örneklem grubunu ise 2017-2018 yılında bu kurumlarda çalışan 105 kadın ve 60 erkek olmak üzere toplam 165 kamu personeli oluşturmaktadır. Araştırma için personel genel müdürlüğünden izin alınmış, veri toplama araçları uygulanarak araştırmanın verileri toplanmış, uygulama hakkında her gruba araştırmacı tarafından gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, serbest zamanda algılanan özgürlük ölçeği ve iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, rekreatif etkinliklerde katılım durumu gibi bilgi edinmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Serbest zamanda algılanan özgürlük düzeylerini belirlemek amacıyla Witt ve Ellis (1985) tarafından geliştirilen ve Yerlisu Lapa ve Ağyar (2011) tarafından Türkçeye uyarlanarak, geçerlilik ve güvenilirliği yapılan “Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği (SZAÖÖ)” kullanılmıştır. Serbest zamanda algılanan özgürlük ölçeği, serbest zamanda algılanan yetkinlik, algılanan kontrol ve algılanan içsel motivasyonu ölçmeyi amaçlamaktadır. SZAÖÖ 17 madde içermekte(1) Bilgi ve Beceri, (2) Heyecan ve Eğlence olmak üzere toplam 2 alt boyuttan oluşmakta ve 5’li Likert tipi (1= Kesinlikle katılmıyorum- 5= Kesinlikle katılıyorum) şeklinde değerlendirilmektedir. Serbest zamanda algılanan özgürlük Yerlisu ve Ağyar (2011) tarafından yapılan geçerlilik ve güvenilirlik sonucunda ölçeğin toplam iç tutarlılık kat sayısı .93, Bilgi ve Beceri” alt ölçeği .80 ve “Heyecan ve Eğlence” alt ölçeğinin ise .80 olarak bulunmuştur. Bu araştırma için ölçeğin geneline ilişkin iç tutarlılık katsayısı .88 iken, alt ölçeklerine ilişkin iç tutarlılık katsayıları “Bilgi ve Beceri” için .82, “Heyecan ve Eğlence için ise .81 olarak bulunmuştur.

Bireylerin iş stresi düzeylerini ölçmek amacıyla, ülkemizde stres üzerine önemli çalışmalar yapmış olan Baltaş tarafından geliştirilmiş olan 15 maddelik “İş Stresi Ölçeği (İSÖ)” kullanılmıştır (Baltaş, 1998). İş stresi ölçeğinde 15 madde yer almakta, 7 ve 8. sorular nötr köke sahipken diğer maddeler olumsuz soru kökleri şeklindedir. Cevap seçenekleri, her bir maddenin karşısına “Hiçbir Zaman”, “Ender Olarak”, “Bazen”, “Sık sık” ve “Nerdeyse Her Zaman” şeklinde yerleştirilmiştir. İş stresi ölçeğinin puanlanması “Hiçbir Zaman” ifadesi için 5, “Ender Olarak” ifadesi için 4, “Bazen” ifadesi için 3, “Sık sık” ifadesi için 2 ve “Nerdeyse Her Zaman” ifadesi için ise 1 puan verilerek yapılmıştır. Ölçeğin geçerlik çalışmasında birinci faktör yükünde yer almayan 7 ve 8. maddeler çıkarıldığı ve geri kalan ifadeler olumsuz soru köküne dayandığı için ölçekten alınan puan yükseldikçe stres düzeyinin yükseldiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda ölçekten alınabilecek en yüksek puan 75 (15x5) iken en düşük puan ise 15 (15x1) olarak hesaplanmaktadır. İş stresi ölçeğinin ilgili maddeler çıkarıldıktan sonra, üzerinde yapılan geçerlik ve güvenirlik sonucunda ölçeğin iç tutarlık katsayısı .75 olarak bulunmuş, bu çalışmada kapsamında ise .73 olarak tespit edilmiştir.

Verilerin analizinde, SPSS 20.0 paket program kullanılarak istatistiksel analizler yapılmıştır. Katılımcıların kişisel bilgilerinin dağılımlarını belirlemek için yüzde, frekans tablo yöntemleri kullanılmıştır. Normal dağılıma sahip (parametrik) ikili karşılaştırmalarda, bağımsız iki grup için t-Testi, ve bağımsız değişkenlerin ölçekler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Korelasyon testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde çalışmaya yönelik tablolara ve yorumlara yönelik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Yüzde ve Frekans Değerleri

	n	%
Cinsiyet		
Kadın	105	63,6
Erkek	60	36,4
Medeni Durum		
Evli	106	64,2
Bekar	59	35,8
Rekreatif Etkinliklerde Katılım Durumu		
Sportif Etkinlikler		
Aktif	77	46,7
Pasif	88	53,3
Sosyal Etkinlikler		
Aktif	67	40,6
Pasif	98	59,4
Kültürel ve Sanatsal Etkinlikler		
Aktif	70	42,4
Pasif	95	57,6

Katılımcıların % 63,6'sı kadın, % 36,4'ü erkek, % 64,2'si evli % 35,8'i bekâr kamu personeli oluşturmaktadır. Katılımcıların % 46,7'si sportif etkinliklere aktif katıldığı, % 53,3'ü sportif etkinliklere pasif katıldığı, % 40,6'sının sosyal etkinliklere aktif katıldığı, % 59,4'ü sosyal etkinliklere pasif katıldığı, % 42,4'ü kültürel ve sanatsal etkinliklere aktif katıldığı, % 57,6'sı kültürel ve sanatsal etkinliklere pasif katıldığı şeklinde bulunmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre SZAÖÖ ve İSÖ t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	p
Bilgi Beceri	Kadın	105	3,1175	,91024	,161	163	,872
	Erkek	60	3,0944	,82588			
Heyecan ve Eğlence	Kadın	105	3,4643	,94892	,737	163	,462
	Erkek	60	3,3542	,87732			
İş Stresi	Kadın	105	3,0286	,67030	1,655	163	,100
	Erkek	60	2,8500	,66084			

Tabloya göre, SZAÖÖ ve İSÖ ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda, aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$).

Tablo 3. Katılımcıların Medeni Durum Değişkenine Göre SZAÖÖ ve İSÖ t-Testi Sonuçları

	Medeni Durum	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	p
Bilgi Beceri	Evli	106	3,0839	,83428	-,494	163	,622
	Bekâr	59	3,1544	,95738			
Heyecan ve Eğlence	Evli	106	3,3573	,94498	-1,252	163	,213
	Bekâr	59	3,5445	,87523			
İş Stresi	Evli	106	2,9824	,65283	,480	163	,632
	Bekâr	59	2,9299	,70536			

Tabloya göre, SZAÖÖ ve İSÖ ortalamalarının “medeni durum” değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda, aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$).

Tablo 4. Katılımcıların Sportif Rekreatif Etkinliklere Katılım Durumu Değişkenine Göre SZAÖÖ ve İSÖ t-Testi Sonuçları

	Sportif	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	p
Bilgi Beceri	Aktif	80	3,2418	89156	-2,020	163	,045
	Pasif	85	2,9681	,84623			
Heyecan ve Eğlence	Aktif	80	3,5265	,81947	-1,473	163	,143
	Pasif	85	3,3156	1,01433			
İş Stresi	Aktif	80	2,8408	,65804	-2,313	163	,022
	Pasif	85	3,0792	,66512			

Tabloya göre, SZAÖÖ ve İSÖ ortalamalarının “sportif etkinliklere katılım” değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda, “heyecan ve eğlence” alt boyutunda aritmetik ortalamaları arasındaki fark

istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$). Ayrıca SZAÖÖ ve İSÖ ortalamalarının “sportif etkinliklere katılım durumu” değişkenine göre yapılan t testi sonucunda, “bilgi beceri ve iş stresi” boyutlarında aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=-2,020$; $p<.05$ ve $t=-2,313$; $p<.05$). Söz konusu farklılık sportif rekreatif etkinliklere pasif katılım sağlayanların lehine gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Sosyal Rekreatif Etkinliklere Katılım Değişkenine Göre SZAÖÖ ve İSÖ t-Testi Sonuçları

	Sosyal	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	p																				
Bilgi Beceri	Aktif	70	3,1673	,88710	-,991	163	,323																				
	Pasif	95	3,0302	,86562				Heyecan ve Eğlence	Aktif	70	3,5263	,82813	-1,665	163	,098	Pasif	95	3,2857	1,02663	İş Stresi	Aktif	70	2,8390	,65541	-2,070	163	,040
Heyecan ve Eğlence	Aktif	70	3,5263	,82813	-1,665	163	,098																				
	Pasif	95	3,2857	1,02663				İş Stresi	Aktif	70	2,8390	,65541	-2,070	163	,040	Pasif	95	3,0554	,66990								
İş Stresi	Aktif	70	2,8390	,65541	-2,070	163	,040																				
	Pasif	95	3,0554	,66990																							

Tabloya göre, SZAÖÖ ve İSÖ ortalamalarının “sosyal etkinliklere katılım” değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda, “bilgi beceri, heyecan ve eğlence ” alt boyutlarında aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$). Ayrıca SZAÖÖ ve İSÖ ortalamalarının “sosyal etkinliklere katılma” değişkenine göre yapılan t testi sonucunda, “iş stresi” boyutunda aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=-2,070$; $p<.05$). Söz konusu farklılık sosyal rekreatif etkinliklere pasif katılım sağlayanların lehine gerçekleşmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Kültürel ve Sanatsal Rekreatif Etkinliklere Katılım Durumu Değişkenine Göre SZAÖÖ ve İSÖ t-Testi Sonuçları

	Kültürel ve Sanatsal	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	p																				
Bilgi Beceri	Aktif	72	3,1601	,86338	-,847	163	,398																				
	Pasif	93	3,0432	,89834				Heyecan ve Eğlence	Aktif	72	3,5349	,84506	-1,763	163	,080	Pasif	93	3,2813	1,00148	İş Stresi	Aktif	72	2,8824	,60983	-1,973	163	,048
Heyecan ve Eğlence	Aktif	72	3,5349	,84506	-1,763	163	,080																				
	Pasif	93	3,2813	1,00148				İş Stresi	Aktif	72	2,8824	,60983	-1,973	163	,048	Pasif	93	3,0265	,69066								
İş Stresi	Aktif	72	2,8824	,60983	-1,973	163	,048																				
	Pasif	93	3,0265	,69066																							

Tabloya göre, SZAÖÖ ve İSÖ ortalamalarının “sosyal etkinliklere katılım” değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda, “bilgi beceri, heyecan ve eğlence ve iş stresi” alt boyutlarında aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$).

Tablo 7. Katılımcıların SZAÖÖ Alt Boyutları ve İSÖ Toplam Puan Ortalamasının Yaş Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

		Bilgi Beceri	Heyecan ve Eğlence	İş Stresi
Yaş	r	-,061	-,128	-,028
	p	,439	,102	,722

Tabloya göre araştırma grubunun SZAÖÖ ve İSÖ puanları ile yaş değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p>.05$).

Tablo 8. Katılımcıların SZAÖÖ Alt Boyutları ve İSÖ Toplam Puanı Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

		Bilgi Beceri	Heyecan ve Eğlence
İş Stresi	r	-,203*	,005
	p	,009	,949
	n	165	165

Tabloya göre, iş stresi ölçeği ile SZAÖÖ bilgi ve beceri alt boyutu puanları arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r= .203$; $p<.05$). Fakat iş stresi ölçeği ile SZAÖÖ heyecan ve eğlence alt boyutu puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>.05$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, rekreatif etkinliklere aktif katılan kamu personellerinin iş stresi ve serbest zamanda algılanan özgürlük düzeylerini belirlemek ve arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Katılımcıların ağırlık olarak kadın ve evli kamu personellerden oluşmuştur. Ayrıca rekreatif etkinlik tercihlerinden sırasıyla sportif, kültürel sanatsal ve sosyal etkinliklere aktif katılım sağladığı bulunmuştur.

Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre, SZAÖÖ ve İSÖ toplam puan ve alt boyutları incelendiğinde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>.05$). Gökgöz (2013) stresin iş performansına olan etkisini incelemek amacıyla öğretim elemanlarıyla yapılan çalışmada, cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Özkaya ve arkadaşları (2008) üniversite personelleri üzerinde yaptığı çalışmada erkek çalışanların daha yüksek stres düzeyine sahip olduğunu tespit etmiştir. Literatürde yapılan diğer çalışmalarda ise kadın ve erkeklerin stres ile baş etme yöntemlerinin kendilerine yönelik stratejiler uyguladığı sonucuna ulaşılmıştır (Hammermeister ve Burton, 2014; Nicholls vd., 2007). Araştırmamız kapsamında yer alan kadın ve erkek personellerin rekreatif etkinliklerde yer alması nedeniyle cinsiyet değişkenine göre iş stresi düzeyinde farklılık oluşmadığını söyleyebiliriz. Serbest zamanda algılanan özgürlük düzeyinde ise Şeras (2017) Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

çalışanlarına yaptığı araştırmada, cinsiyet değişkenine göre bilgi beceri alt boyutunda anlamlı farklılık tespit ederken, heyecan ve eğlence alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptamamıştır. Kodaş vd., (2015) Gıda sektöründe çalışan bireylerin serbest zamanda algılanan özgürlük ve tatmin düzeylerini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, bilgi beceri alt boyutunda anlamlı farklılık tespit ederken, heyecan ve eğlence alt boyutunda anlamlı farklılık saptamamıştır. Yapılan çalışmalar, araştırmamız sonucunda benzerlik göstermek ile birlikte serbest zaman faaliyetlerine katılımın bilgi beceri deneyimi ile heyecan ve eğlence düzeyinde yakın sonuçlara ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Medeni durum değişkenine göre, SZAÖÖ ve İSÖ toplam puan ve alt boyutları incelendiğinde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>.05$). Gökgez (2013) yaptığı çalışmada stresin iş performansında bekâr ve evli öğretim elemanları arasında anlamlı farklılık tespit etmemiştir. Dolayısıyla rekreatif etkinliklere aktif katılan kamu personelleri benzer nitelikte tatmin sağlayan aktivitelerden dolayı medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılık oluşmadığını söyleyebiliriz. Benzer şekilde serbest zamanda algılanan özgürlük düzeylerinde anlamlı farklılık tespit edilmemesini ise bekâr ve evli personellerde rekreatif etkinliklerde yeterli düzeyde doyuma ulaştığını söyleyebiliriz.

Rekreatif etkinliklere katılım sağlanmasında sportif, sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetler değişkenine yönelik SZAÖÖ ve İSÖ toplam puan ve alt boyutlarında çeşitli sonuçlar tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, sportif, sosyal ve sanatsal/kültürel etkinliklerin tamamında aktif katılım sağlayan personellerin algılanan özgürlük puanlarının pasif katılım sağlayanlara göre daha yüksek puan ortalamalarına sahip olduğu tespit edilmiş ve aynı etkinliklere katılımın ise iş stresini olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz. Ek olarak sportif, sosyal ve sanatsal/kültürel içerik sağlayan rekreatif etkinliklere pasif katılım sağlayanların ise iş stresi puan ortalamaları aktif katılım sağlayanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Sportif sosyal ve sanatsal/kültürel rekreasyon etkinliklerde bulunan kamu personellerinde, iş stresi toplam puan ortalamalarında anlamlı farklılık tespit edilmiş ve pasif katılım sağlayan bireylerin lehine bir sonuca ulaşılmıştır. Kamu personellerinin istihdam duruma göre çeşitli birimlerde bulunmaları nedeniyle iş stresi değişkenlik göstermektedir. Ancak sportif sosyal ve sanatsal/kültürel rekreasyon etkinliklere aktif katılım sağlayan bireylerin iş stresinde olumlu yönde etki etmesi çalışma performanslarına da yansiyarak tatmin sağladığını söyleyebiliriz. Çünkü rekreatif etkinliklere aktif katılımın fazla olması algılanan özgürlüğü arttıracak gibi iş stresini de düşürmesi beklenen bir sonuç olacaktır. Usta (2012) iş stresinin okullarda görev yapan bireylerde davranışa yönelik etki ettiğini ve serbest zaman faaliyetlerinin etkin ve verimli değerlendirilmesinin olumlu yönde sonuç

oluşturacağını belirtmiştir. Serbest zaman etkinliklerine özellikle aktif katılımın bireyler üzerinde olumlu duygular yarattığını (Murphy, 2003; Şener, 2009; Demir vd., 2013) ve serbest zaman faaliyetlerine katılım sonucunda algılanan özgürlüğün yüksek düzeyde çıkması beklenen bir sonuç olacaktır. Benzer şekilde, sportif, sosyal ve sanatsal/kültürel rekreatif etkinliklere aktif katılımın pasif katılım sağlayanlara göre algılanan özgürlük düzeyinde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yerlisu Lapa ve Ağyar, 2012; Serdar ve Ay, 2016).

Yaş değişkenine yönelik yapılan korelasyon analizinde serbest zamanda algılanan özgürlük ve iş stresi ölçeklerinde anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p>.05$). Eraslan (2016) yaptığı sporcular üzerinde yaptığı araştırmada anlamlı farklılık tespit etmemiştir. Üniversite personelleri ve öğretim elemanlarıyla yapılan çalışmalarda ise yaşın yükselmesi stres düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu çalışma yılı ve yaş yükseldikçe aile vb. sorumluluk duygusunun paralel olarak artmasından dolayı iş stresine yansıdığını söyleyebiliriz. Araştırmamız kapsamında rekreatif etkinliklere katılımın kamu personelini rahatlama ve eğlence düzeyinde yansıdığını ve yaş değişkenine yönelik herhangi bir ilişki oluşmadığını yorumlayabiliriz. Ayyıldız (2015) tarafından rekreatif dans faaliyetlerine katılan bireylere yapılan çalışmada tatmin düzeyinde yaş değişkenine yönelik anlamlı farklılık tespit etmiştir. Şüphesiz çeşitli yaş gruplarının serbest zamanda algıladığı özgürlük boyutunda farklılık olacaktır. Poulsen vd., (2008) tarafından yapılan çalışmada ise serbest zamanda algılanan özgürlüğün, serbest zaman katılım düzeylerini etkileyen motivasyonel bir süreç olduğunu ve çeşitli sebeplerden kaynaklanacağı sonucuna ulaşmıştır. Fakat araştırmamız kapsamında yer alan kamu personellerinin benzer yaş düzeyinde olduğu göz önünde bulduğundan anlamlı ilişki tespit edilmediğini bu şekilde yorumlayabiliriz.

Serbest zamanda algılanan özgürlük ölçeği ve iş stresi ölçeği arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucunda, iş stresi ile bilgi ve beceri alt boyutunda negatif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki, heyecan beceri alt boyutunda ise anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Rekreatif etkinliklere aktif katılımın personellerin iş stresiyle baş etme yolunda önemli bir etki yaratması beklenmektedir. Bu tür faaliyetlere katılım sonucunda bilgi ve beceri düzeylerini de etkileyecektir. Dolayısıyla kamu personellerinin aktif katılımı ile tecrübe edinmesi iş stresinden de uzaklaşmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak, kamu personellerin rekreasyon faaliyetlerine aktif katılımıyla sadece bilgi beceri düzeylerini değil, yaşam doyumunu da olumlu yönde etkileneceği gibi iş stresini de azaltacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ayyıldız, T. (2015). *Rekreatif Dans Faaliyetlerine Katılan Bireylerin Serbest Zaman Tatmin Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bakır, M. (1990). *Rekreasyon ve Turizm İlişkisinin Turizm Politikalarının Oluşturulmasındaki Önemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baltaş, Z. (1998). Standardization of the Perceived Stress Scale: Perceived Stress in Turkish Middle Managers. Stress and Anxiety Research Society 19. International Conference, Boğaziçi University, İstanbul.
- Caldwell, L., Smith, E., & Weissenger, E. (1992). The Relationship of Leisure Activities and Perceived Health of College Students, *Society and Leisure*, 15(2), 545-556.
- Çurum, E. (2015). *Dindarlık ve İş Stresi İlişkisi (Samsun Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Demir, Ş., Yeşiltepe, B., & Demir, M. (2013). Kamu Kurumu ile Otel Yöneticilerinin Serbest Zaman Algılaması ve Değerlendirmesine Yönelik Bir Karşılaştırma, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 39, 1-18.
- Eraslan, M. (2016). Yaş ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre KickBoks Sporcularının Algılanan Stres Düzeylerinin İncelenmesi, *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5070-5077.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç. (2013). Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlik Analizi, *In New Symposium Journal*, 51(3), 132-140.
- Gökğöz, H. (2013). *Stresin Çalışanların Performansı Üzerine Etkisi: Öğretim Elemanları Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik Yönetim, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Hammermeister, J., & Burton, D. (2004). Gender Differences in Coping With Endurance Sport Stress: Are Men from Mars and Women from Venus, *Journal of Sport Behavior*, 27(2), 148-164.
- Iso-Ahola, S.E. (1980). *The Social Psychology of Leisure and Recreation*, Dubuque, IA: WC. C. Brown.
- Janke, M. C., Carpenter, G., Payne, L. L., & Stockardi, J. (2010). The Role of Life Experiences on Perceptions of Leisure during Adulthood: A Longitudinal Analysis, *Leisure Sciences*, 33(1), 52-69.
- Kodaş, D., Kodaş, B., & Arıca, R. (2015). "Yiyecek-İçecek Çalışanlarının Serbest Zaman Tatmin Düzeyleri ile Serbest Zamanda Algılanan Özgürlüklerinin İncelenmesi" Eskişehir Anadolu Üniversitesi 3. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi, Bildiri Kitapçığı.
- Murphy, H. (2003). Exploring Leisure and Psychological Health and Well Being: Some Problematic Issues in The Case of Northern Ireland. *Leisure Studies*, 22(1), 37-50.
- Nicholls, A. R., Polman, R., Levy, A. R., Taylor, J., & Cobley, S. (2007). Stressors, Coping, and Coping Effectiveness: Gender, Type of Sport, and Skill Differences, *Journal of Sports Sciences*, 25(13), 1521-1530.
- Özkaya, M. O., Yakın, V., & Ekinci, T. (2008). Stres Düzeylerinin Çalışanların İş Doyumu Üzerine Etkisi: Celal Bayar Üniversitesi Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 163-179.
- Özşaker, M. (2012). Gençlerin Serbest Zaman Aktivitelerine Katılma Nedenleri Üzerine Bir İnceleme, *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 126-131.
- Poulsen, A. A., Ziviani, J. M., & Cuskelly, M. (2007). Perceived Freedom in Leisure and Physical Coordination Ability: Impact on Out-of-School Activity Participation and Life Satisfaction, *Child Care Health and Development*, 33(4), 432-440
- Serdar, E., & Ay Mungan, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Ekinliklerine Katılım Biçimlerine Göre Tatmin Olma ve Algılanan Özgürlük Düzeylerinin İncelenmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(9), 365-374.
- Şener, A. (2009). Yaşlılık, Yaşam Doyumu ve Boş Zaman Faaliyetleri, *Çağın Polisi Dergisi*, 5(3), 60-69.
- Şeras, H. (2017). *Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Çalışanlarının Katıldıkları Serbest Zaman Etkinliklerinden Tatmin Olma Ve Algılanan Özgürlük Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Tezcan, N.M. (1994). *Boş Zamanları Değerlendirme Sosyolojisi*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Usta, N. (2012). *İş Stresinin İlköğretim Okullarında Görev Yapan Yöneticilerin Davranışlarına Etkisi (Edirne İli Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Yaşartürk, F., Bilgin, Ü., & Yaman, M. (2017). Determination of the Recreative Tendencies of High School and College Students (Bartın Province Sample), *The Online Journal of Recreation and Sport*, 6(1), 17-31.
- Yerlisu Lapa, T., & Ağyar, E. (2011). Cross-Cultural Adaptation of Perceived Freedom in Leisure Scale, *World Applied Sciences Journal*, 14(7), 980-986.
- Yerlisu Lapa., & Ağyar, E. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük, *Spor Bilimleri Dergisi*, 23(1), 24-33.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Kılınçarslan, G., Genç, H., Bayrakdar, A. ve Kayantaş, İ. (2019). "Investigation of Basketball Ability Levels and some Performance Characteristics of Male and Female Students", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1336-1344
Geliş Tarihi / Received Date: 26.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 21.12.2018

Araştırma Makalesi

INVESTIGATION OF BASKETBALL ABILITY LEVELS AND SOME PERFORMANCE CHARACTERISTICS OF MALE AND FEMALE STUDENTS

Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KILINÇARSLAN

Bingöl Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
gkilincarslan@bingol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5176-6477

Dr. Öğr. Üyesi Harun GENÇ

Bingöl Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
hgenç@bingol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1371-7468

Arş. Gör. Dr. Akan BAYRAKDAR

Bingöl Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
akanbayrakdar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3217-0253

Öğr. Gör. İdris KAYANTAŞ

Bingöl Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
ikayantas@bingol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9644-9387

Abstract

In this study, it was aimed to determine the performance characteristics and skill levels specific to the sports branches of students and to direct the correct branch by making skill determinations. The sample group of the study consisted of 110 volunteer middle school students, 55 girls 10,95 years and 55 boys 10,96 years aged, who had never been trained in any sport branch in Ankara. In the study, performance features include vertical jump test, long jump test, 20 m speed jump test, health ball throw test, and ball drop shot for basketball talent detection, triple shot, ball throw, ball throw, ball throw on the wall, test was applied. Statistical analyzes of the measurements were made in the SPSS 22 program. When the total scores of the 55 male and 55 female students who applied the basketball ability test battery were examined, it is determined that there are 16 female and 22 male students with good and very good level. In addition it was determined that 10 girls and 14 boys from these students had better motoric test results than the others. As a result; 24 students may be more successful than the other students in the basketball field and it is considered appropriate to direct these students to the basketball field.

Keywords: Basketball, Performance Features, Talent Selection

KIZ VE ERKEK ÖĞRENCİLERİN BASKETBOL YETENEK DÜZEYLERİ VE BAZI PERFORMANS ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Öz

Bu çalışmada, öğrencilerin spor branşlarına özgü performans özelliklerini ve beceri seviyelerini ortaya çıkartarak, yetenek tespitlerinin yapılarak doğru branşa yönlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın örneklem grubunu Ankara ilinde öğrenim gören daha önce herhangi bir spor branşında eğitim almayan yaşları 10,95 yıl olan 55 kız ve 10,96 yıl olan 55 erkek olmak üzere toplam 124 gönüllü ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada performans özelliklerinden dikey sıçrama testi, durarak uzun atlama testi, 20 m sürat koşusu testi, oturarak sağlık topu fırlatma testi ayrıca basketbol yetenek tespiti için çembere havadan atış, çembere sektirme atış, top sürme, labut devirme, duvardaki hedefe top atma, duvarda hızlı pas testi uygulanmıştır. Ölçümlerin istatistiksel analizleri SPSS 22 programında yapılmıştır. Basketbol yetenek testi bataryasını uygulanan 55 erkek ve 55 kız öğrencinin toplam puanları incelendiğinde, iyi ve çok iyi düzeyde 16 kadın ve 22 erkek öğrencinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu öğrencilerden 10 kız ve 14erkek öğrencinin motorik test sonuçları da diğerlerine göre daha iyi seviyede olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak;24 öğrencinin basketbol branşında diğer öğrencilere göre daha başarılı olabileceği dolayısıyla bu öğrencilerin basketbol branşına yönlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Basketbol, Performans Özellikleri, Yetenek Seçimi

1. INTRODUCTION

Ability selection is the grouping of children in the earliest possible age to be directed to the branch that they can be successful (Acar, 2000). With the selection of ability, those who are unsuitable are eliminated, sportsmen with the best skills are determined for different branches and selected (Bompa, 1985). The goal of ability selection is to find people who are suitable for more advanced training for high efficiency and performance. This process lasts a long time. It is a decision that needs to be taken by taking into account the training goals and contents and repeating the tests at various times (Karl, 2001).

Physical skill and basic technical tests help coaches and trainers determine the physical skill and ability levels of young sportsmen in both team and individual sports. The information obtained from these tests is very effective in determining the physical status of young people who are thought to be capable, as well as in the arrangement and development of technical training programs. These tests provide coaches with continuous important feedback (Branao, et al., 2003).

Basketball has become one of the sports branches where it is compulsory to determine skill at an early age. Although the age of onset of basketball is accepted as 10-12, it is now seen that if children aged 7-8 are directed to basketball, they can learn the basic movements better and become successful sportsmen. Therefore, to achieve high-level sports power and success, skilled sportsmen must be selected in a timely and accurate manner to enter into a long-term and systematic training (Sevim, 1997).

The aim of this study was to determine some performance characteristics of girls and boys in middle school age and their ability levels specific to basketball branch.

2. MATERIAL AND METHOD

The sample of this study consists of 110 volunteer secondary school students, 55 girls and 55 boys, aged 10.45+0.67 years who have not been educated in any sports branch, living in Bingöl province.

2.1. Data Collection Tools

To determine some performance characteristics of the students, vertical jump test, standing long jump test, 20 m sprint test, Seated Medicine Ball Throw test was applied. For determining the basketball skills of the students, a “basketball test battery” whose validity and reliability were developed by Mülazımoğlu et al. (2009) was used. The Cronbach α value for the basketball test battery was 0.76, and the reliability coefficient for each test in the test battery was 0,70; 0,67; 0,95; 0,74; 0,80 and 0.89, respectively. The basketball test battery used in the study is composed of six sub-sections: the test of throwing a ball into a hoop from the air (shooting), the test of throwing a bouncing ball into a hoop (bounce shooting), the test of dribbling, the test of bringing down pins (bowling), the test of throwing a ball to a target on a wall (passing to the target), and the test of fast passing on a wall (speed pass). Statistical analysis of the data was made using SPSS 22 package software. The mean and standard deviation values were calculated. The statistical significance level was accepted as $p < 0.05$.

2.2. Findings

Some performance characteristics and the basketball branch-specific skill levels of a total of 110 voluntary secondary school students, 55 females and 55 males who were educated in the province of Ankara, not previously trained in any sports branch, aged $10,95 \pm 0,67$ years were measured, and the obtained data were compared.

Table 1. Physical Measurements of Boys and Girls

Variables	Boys		Girls		Statistical sign. (p)
	n	Mean $\pm$ S.D.	n	Mean $\pm$ S.D.	
Age (year)	55	10,96 $\pm$ 0,69	55	10,95 $\pm$ 0,65	0,887
Height (m)	55	1,46 $\pm$ 0,09	55	1,43 $\pm$ 0,09	0,154
Weight (kg)	55	38,49 $\pm$ 8,05	55	37,12 $\pm$ 8,85	0,400
BMI (kg/m ²)	55	17,80 $\pm$ 2,54	55	17,76 $\pm$ 2,89	0,933

$p < 0,05$

In the present study, the mean age was 10.95 ± 0.65 years in girls and $10.,95 \pm 0,65$ years in boys; The mean height were 1.43 ± 0.09 m in girls and 1.46 ± 0.09 m in boys; The mean body weight was $37,12 \pm 8,85$ kg in girls and $38,49 \pm 8,05$ kg in boys. The mean BMI was $17,76 \pm 2,89 \text{ kg/m}^2$ in girls and $17,80 \pm 2,54 \text{ kg/m}^2$ in boys. Accordingly, no significant difference was found between the demographic characteristics of the male and girls ($p > 0.05$).

Table 2. Comparison of The Scores of The Students' Basketball Test Battery by Gender

Tests	Gender	n	Mean	Statistical sign. (p)
The test of throwing a ball into a hoop from the air (shooting)	Girls	55	3,91±0,90	0,011*
	Boys	55	3,40±1,13	
The test of throwing a bouncing ball into a hoop (bounce shooting)	Girls	55	3,04±1,18	0,187
	Boys	55	2,75±1,10	
The test of dribbling	Girls	55	2,05±1,31	0,387
	Boys	55	1,85±1,09	
The test of bringing down pins (bowling)	Girls	55	3,09±1,07	0,003*
	Boys	55	2,53±0,83	
The test of throwing a ball to a target on a wall (passing to the target)	Girls	55	4,05±1,06	0,188
	Boys	55	3,80±0,95	
The test of fast passing on a wall (speed pass)	Girls	55	3,20±0,86	0,005*
	Boys	55	2,75±0,77	
Basketball ability test total score	Girls	55	2,85±1,33	0,362
	Boys	55	2,62±1,36	

*p<0,05

According to table 2, the average score of the test of throwing a ball into a hoop from the air (shooting) was 3.91+0.90 for the boys and 3.40+1.13 for the girls. The average score of the test of throwing a bouncing ball into a hoop (bounce shooting) was 2.75+1.10 for the girls and 3.04 + 1.18 for the boys. The average score of the test of dribbling was 1.85+1.09 for the girls and 2.05+1.31 for the boys. The average score of the test of bringing down pins (bowling) was 2.53+0.83 for the girls and 3.09+1.07 for the boys. The average score of the test of throwing a ball to a target on a wall (passing to the target) was 3.80+0.95 for the girls and 4.05+1.06 for the boys. The average score of the test of fast passing on a wall (speed pass) was 2.75+0.77 for the girls and 3.20+0.86 for the boys. Finally, the total score of the basketball test battery was 2.62+1.36 for the girls and 2.85+1.33 the boys.

There was a statistically significant difference between the scores of boys and girls for the test of throwing a bouncing ball into a hoop (bounce shooting), the test of bringing down pins (bowling), the test of throwing a ball to a target on a wall (passing to the target) and the test of fast passing on a wall (speed pass) (p<0.05). There was no statistically significant difference between the scores of boys and girls for the test of throwing a ball into a hoop from the air (shooting), the test of dribbling and basketball ability test total score (p>0.05).

Table 3. The Frequency and Percentage Distributions of Students' Basketball Ability Test Battery Measurements by Gender

TESTS	GENDER	TOO BAD		BAD		MODERATE		GOOD		VERY GOOD		TOTAL	
		FREQUENCY	%	FREQUENCY	%	FREQUENCY	%	FREQUENCY	%	FREQUENCY	%	FREQUENCY	%
the test of throwing a ball into a hoop from the air (shooting)	BOYS	0	0	4	7,3	13	23,6	22	40	16	29,1	55	100
	GIRLS	2	3,6	11	20	16	29,1	15	27,3	11	20	55	100
the test of throwing a bouncing ball into a hoop (bounce shooting)	BOYS	7	12,7	10	18,2	18	32,7	14	25,5	6	10,9	55	100
	GIRLS	5	9,1	23	41,8	12	21,8	11	20	4	4,8	55	100
the test of dribbling	BOYS	29	52,7	7	12,7	9	16,4	7	12,7	3	5,5	55	100
	GIRLS	30	54,5	9	16,4	11	20	4	7,3	1	1,8	55	100
the test of bringing down pins (bowling)	BOYS	1	1,8	19	34,5	16	29,1	12	21,8	7	12,7	55	100
	GIRLS	5	9,1	22	40	23	41,8	4	7,3	1	1,8	55	100
the test of throwing a ball to a target on a wall (passing to the target)	BOYS	2	3,6	3	5,5	8	14,5	19	34,5	23	41,8	55	100
	GIRLS	1	1,8	3	5,5	16	29,1	21	38,2	14	25,5	55	100
the test of fast passing on a wall (speed pass)	BOYS	2	3,6	9	16,4	21	38,2	22	40	1	1,8	55	100
	GIRLS	2	3,6	19	34,5	25	45,5	9	16,4	0	0	55	100
Basketball ability test total score	BOYS	10	18,2	16	29,1	8	14,5	14	25,5	7	12,7	55	100
	GIRLS	16	29,1	11	20	12	21,8	10	18,2	6	10,9	55	100

Table 4. The Comparison of Performance Test Scores of Boys and Girls

Variables	Boys		Girls		Statistical sign. (p)
	n	Mean ± S.D.	n	Mean ± S.D.	
Vertical jump test (cm)	55	22,92±5,22	55	20,58±5,06	,019*
Standing long jump test (cm)	55	126,27±19,34	55	105,61±20,92	,000*
20 m sprint test (s)	55	4,05±0,29	55	4,66±0,37	,000*
Seated Medicine Ball Throw (cm)	55	418,76±88,01	55	384,76±56,65	,018*

p<0,05

According to the table 4, there was a statistically significant difference between vertical jump test, standing long jump test, 20 m sprint test, Seated Medicine Ball Throw test results of the girls and boys participating in the study (p<0.05).

Table 5. The Comparison of Performance Test Scores of Boys with Good and Very Good Results and Scores of Boys with Bad Results for Basketball Ability Test Battery

Variables	The boys with good and very good results in basketball ability battery		The boys with bad results in basketball ability battery		Statistical sign. (p)
	N	Mean $\pm$ S.D.	N	Mean $\pm$ S.D.	
Vertical jump test (cm)	14	27,21 $\pm$ 4,34	34	22,44 $\pm$ 4,51	,002*
Standing long jump test (cm)	14	144,59 $\pm$ 11,17	34	121,10 $\pm$ 17,83	,000*
20 m sprint test (s)	14	3,80 $\pm$ 0,30	34	4,17 $\pm$ 0,36	,000*
Seated Medicine Ball Throw (cm)	14	532,93 $\pm$ 77,80	34	381,50 $\pm$ 51,60	,000*

P<0,05

According to the basketball ability test total scores, the number of boys with a mean age of 10.96+0.69 years (n=55) were found to be 10 (18.2%) at a very bad level; 16 (29.1%) at bad level; 8 (14.5%) at medium level; 14 (25.5%) at good level; and 7 (12.7%) at very good level. According to this data, the performance test results of 14th of 21 boys who had good and very good score were found to be significantly better than those of other students.

Table 6. The Comparison of Performance Test Scores of Girls with Good and Very Good Results and Girls with Bad Results for Basketball Ability Test Battery

Variables	The girls with good and very good results in basketball ability battery		The girls with bad results in basketball ability battery		Statistical sign. (p)
	n	Mean $\pm$ S.D.	n	Mean $\pm$ S.D.	
Vertical jump test (cm)	10	24,35 $\pm$ 3,10	39	19,96 $\pm$ 4,81	0,009*
Standing long jump test (cm)	10	125,35 $\pm$ 21,94	39	101,13 $\pm$ 19,12	0,001*
20 m sprint test (s)	10	4,32 $\pm$ 0,18	39	4,71 $\pm$ 0,21	0,000*
Seated Medicine Ball Throw (cm)	10	449,70 $\pm$ 66,33	39	367,85 $\pm$ 30,04	0,003*

P<0,05

In the study, there were 16 girls (29.1%) at the very bad level, 11 (20%) at the bad level, 12 (21.8%) at the moderate level, 10 (18.2%) at the good level and 6 (10.9%) at very good level (a total of 55). According to these data, there are 16 (29.1%) girls who get very good and good scores. In addition, the performance test results of 10 girls were also found to be better than other students at 0.05 significance level.

3. DISCUSSION

In our study, the mean age was 10,95 $\pm$ 0,65 years for girls and 10,95 $\pm$ 0,65 years for boys; height average was 1,43+0,09 m for girls and 1,46+0,09 m for boys; body weight average was 37,12 $\pm$ 8,85 kg for girls and 38,49 $\pm$ 8,05 kg for boys. The mean BMI was 17.76 $\pm$ 2.89 kg/m² for girls and 17.80 $\pm$ 2.54 kg/m² for boys. There was no significant difference between the demographic characteristics of the boys and girls (p>0.05). In a study of Pekel et al.(2004), the body weight of 10-year-old girls was 29.3 $\pm$ 3.3 kg., the mean height

was 141.3 ± 3.7 cm and body weight in boys was 31.4 ± 4.6 kg, and height in boys was 142.3 ± 5.9 cm. Khayyat (2015), in his study conducted in Iran, reported that the mean height of 11-year-old boys was $146,22 \pm 5,14$ cm and mean body weight was $39,42 \pm 4,43$ kg. Jurak et al. (2006), after his study in Slovenia, reported that the average height of 10-11 years old students was 145.4 ± 6.8 cm and body weight average was 38.0 ± 8.1 cm in girls and the average height was 145.5 ± 6.2 cm and body weight average was 38.9 ± 8.2 kg in boys. Kudaş et al. (2005) conducted a study on 11-12 age group girls and boys in Ankara province, determined the average value of BMI as $17,65 \pm 2,8$ kg/m² in girls and $18,02 \pm 2,57$ kg/m² in boys. Again, Örjan et al. (2005) conducted a study on 10-year-old girls and boys in Sweden whodon't play sports, the mean BMI was 18.3 ± 3.0 kg/m² in girls and 18.1 ± 2.9 kg/m² in boys. The values in our study and the values in other studies are generally parallel. In addition, there are some differences, the reasons for these differences are thought to be caused by genetic, environmental factors, cultural and socio-economic level differences. In addition, in the present study, there was no statistically significant difference in height, weight, BMI values of boys and girls. This may be due to the fact that children of this age are not yet in adolescence.

In our study, vertical jump test mean was 22.92 cm for boys and 20.58 cm for girls; standing long jump test mean was 126,27 cm for boys and 105,61 cm for girls; 20-meter test mean was 418,76 cm for boys and 384,76 cm for girls. The Seated Medicine Ball Throw (2014) averages were 418,76 cm in boys and 384,76 cm in girls. Yıkılmaz (2014) reported that the vertical jump averages of boys with a mean age of 10,84 years were 25,70 cm and vertical jump averages of girls with a mean age of 10,67 years were 23,48 cm. Kara (2006) conducted a study on children who do regular sports and found that the vertical jump average of boys with a mean age of 11.25 years was 29.71 cm and the vertical jump average of boys with a mean age of 10.95 years was 23.56. In a similar study, Turgut and Çetinkaya (2006) found vertical jump averages to be $31,40 \pm 5,75$ cm for 11-year-old girls. In a study of the effect of football training on the technical development of 10-13 years-old children, the pretest vertical jump test for boys aged 11,67+14,30 years was $23,00 \pm 6,99$ cm and the posttest value was $25,80 \pm 6,23$ cm. In a study on the relationship between match performance and field tests in 8-10 year-olds, male tennis players had an average of $154 \pm 0,13$ cm for standing long jump test. Pilianidis et al. (2004) reported that long jump test results were $140 \pm 0,23$ cm in children aged 8-11 years. In a study on the comparison of some anthropometric and motoric characteristics among boys who were 10-12 years of age and who did and did not take athleticism training, Gül et al. (2006) found that the standing long jump test average of boys was 140.96 ± 17.97 cm for the experiment group. In the study conducted on girls aged 6-11

(n=776) who were educated in primary schools in Antalya province, Turgut and Çetinkaya (2006) reported that the mean 20 m test score for girls aged 11 was $4,22\pm 0,38$ and Yazarer et al. (2004) reported that the average of 20 m sprint test values of boys aged 11 years was $4,18\pm 0,30$ s. Pekel (2007) reported that the average of the Seated Medicine Ball Throw test of 11-year-old children was 531,6 cm for boys and 481,9 cm for girls. The resulted values are parallel with some of the other research results and differ from some. Participation in more physical activities will provide a better physical structure for children as well as the better development of motor skills. Therefore, differences between these and other studies are thought to be due to the fact that the boys in other studies are doing regular sports. In addition, the results of our study are worse than the results of studies in foreign countries, so it indicates that the physical education and sports and physical activities courses, which provide mobility to children of primary school age, where versatile development is important, are inadequate in our country's primary and secondary schools compared to the developed countries.

In our study, the percentage of basketball ability test battery score was found for girls to be 29.1% for very bad level, 21.8% for bad level, 20% for medium level, 18.2% for good level and 10.9% for the very good level. For the boys, it was found to be 18.2% for very bad level, 29.1% for bad level, 14.5% for moderate level, 25.5% for good level and 12.7% for the very good level. Mülazımoğlu (2007) conducted a study on female and boys with an average age of 9 ± 1 , basketball ability test battery percentage of girls (n = 472) was 6.99% for very bad level, 20.34% for bad level, 32,84% for medium level, 28,81% for good level and 11,02% for very good level. For boys (n=418), the percentages were found to be 5,02% for very bad level, 17,7% for a bad level, 37,06% for medium level, 30,62% for good level and 9,57% for the very good level. Although there were differences between the percentages in our study and the Mülazımoğlu's study due to the difference in the total number of samples, in general, students are gathered in the medium level and boys are more successful than girls. Therefore, the parallelism between the two studies draws attention. In our study, it can be thought that girls are less active than boys, so boys have better performance results than girls.

4. CONCLUSION

As a result, it is seen that determining the children with suitable body structure for sports branches and selecting the appropriate branch and directing them by taking into consideration the age of starting the sport is important in the selection of ability. In addition, it is important to apply special test batteries to children's group to be selected and to determine sports skills peculiar to the branch.

REFERENCES

- Acar, M.F. (2000). "Kurumsal Temelleriyle Futbolda Çocuk ve Gençlerin Antrenmanları". Meta Basım, İzmir.
- Akşit, T. ve Özkol, Z. M. (2008). "8-10 Yaş Tenis Oyuncularında Maç Performansı İle Saha Testleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 9. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı, s.282-4.
- Bompa, T. O. (1985) "Talent Identification Sports Periodical on Research and Technology in Sport", 1-11.
- Brandao, E. Janeira, M. Cura, J. and Cura, P. (2003). "Relationship between technical skills and game performance in youth basketball players". Revista Portuguesa De Ciencias De Desporto, 3(2): 121-71.
- Gül, G. K. Seyrek, E. and Sugurtin, M. (2006). "10-12 Yaş Temel Atletizm Spor Eğitimi Alan ve Almayan Erkek Çocuklar Arasındaki Bazı Antropometrik Özelliklerin Karşılaştırılması", 9. Uluslar Arası Spor Bilimleri Kongresi, 3-5 Kasım; Muğla.
- Jurak, G. Kovac, M. and Strel, J. (2006). "Impact of the Additional Physical Educational Programme on the Physical and Motor Development of 7-to10 Year-old Children". Kinesiology, 38(2): 105-115.
- Kara, M. (2006). "10-12 Yaş Grubu Erkek Sporcularda 12 Haftalık Antrenman Programının Fiziksel Uygunluk ve Solunum Parametreleri Üzerine Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Karl, K. (2001). "Sporda Yetenek Arama, Seçme ve Yönlendirme", Ankara; Çev: Harputoglu H.: Bağırhan Yayinevi, Ankara.
- Khayyat, H. N. (2015) "İlköğretim Okullarında Sağlıkla İlgili Beden Eğitimi Programının Öğrencilerin Fiziksel Uygunluk Düzeylerine Etkisi", Yüksek Lis. Tezi, Gazi Üniv., Eğitim Bil. Enst., Ankara.
- Kudaş, S. Ülkar, B. Erdoğan, A and Çırçır, E.(2005). "Ankara ili 11-12 Yaş Grubu Çocukların Fiziksel Aktivite Ve Bazı Beslenme Alışkanlıkları". Spor Bilimleri Dergisi, 16(1): 19-29.
- Kurban, M. (2008). "Futbol Antrenmanının 10-13 Yaş Grubu Çocukların Teknik Gelişimlerine Etkisinin Araştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bil. Enst. Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Konya.
- Örjan, E. Kristjan, O. and Björn, E. (2005). "Physical Performance and Body Mass index in Swedish Children and Adolescents, Scan Jour of Nut, 49 (4): 172-9.
- Mülazımoğlu O. (2007). "Somatotip Yapıları Spor Yapmaya Uygun Çocukların Spor Branşlarına Özgü Yetenek Düzeylerinin Araştırılması (Ankara İli Örneği)", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor ABD, Ankara.
- Mülazımoğlu, O. Vedat, A. and Mülazımoğlu, H. D. (2009). "Basketbol yetenek test bataryasının geçerlilik ve güvenilirlik çalışması". Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 3(1): 1-12.
- Pekel, H. A. (2007). "Atletizmde Yetenek Aramasına Bağlı Olarak 10-12 Yaş Grubu Çocuklarda Bazı Değişkenler Üzerinde Normatif Çalışma (Ankara İli Örneği)",Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor ABD, Ankara.
- Pekel, H. A. Balcı, S. S. Pepe, H. and et al., (2004). "Atletizm Yapan Çocukların Bazı Antropometrik Özellikleri ve Performansla ilgili Fiziksel Uygunluk Parametrelerinin Değerlendirilmesi". 8. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, Antalya.
- Pilianidis, T. H. and et al.,(2004). "İlkokullarda 8-11 Yaş Çocukların Eurofit Uygulamaları", İrakliyo Beden Eğitimi Mezunları Derneği Periyodik Yayını. Sayı: 16-17: 21-32.
- Sevim, Y. (1997). "Antrenman Bilgisi", Ankara, 192-254.
- Turgut, A. Çetinkaya, V. and et al.,(2006) "6-11 Yaş Grubu Kız Çocuklarda Bazı Motor Özelliklerinin Belirlenmesi", 9. Uluslar Arası Spor Bilimleri Kongresi 3-5 Kasım s. 186. Muğla.
- Yazarer, İ. Taşmektepligil, M. Y. Ağaoğlu, Y. S. and et al., (2004). "Yaz Spor Okullarında Basketbol Çalışmalarına Katılan Grupların İki Aylık Gelişmelerinin Fiziksel Yönden Değerlendirilmesi", SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, II (4): 163-170.
- Yıkılmaz, A. (2014). "8-12 Yaş Grubu İlkokul Ve Ortaokul Öğrencilerinin Performansla İlgili Fiziksel Uygunluklarının Değerlendirilmesi", Gaziantep Üniv.,Sağlık Bil. Enst.,Yüksek Lis. Tezi, Gaziantep.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Dündar, U., Tetik, S., Dündar, K., Gönülateş, S. ve Yaan, T. (2019). "Dayanıklılık Antrenmanları Sonucu Plazma Hacim Değişiklikleri ve Performans İlişkisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1345-1352
Geliş Tarihi / Received Date: 07.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 26.12.2018

Araştırma Makalesi

DAYANIKLILIK ANTRENMANLARI SONUCU PLAZMA HACİM DEĞİŞİKLİKLERİ VE PERFORMANS İLİŐKİŐİ

Dr. Öğr. Üyesi Uğur DÜNDAR

Pamukkale Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi
dundar60@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8090-5680

Öğr. Gör. Sibel TETİK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Spor Yöneticiliği
s_tetik55@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6813-0969

Öğr. Gör. Kerim DÜNDAR

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları
krmdndr@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4989-4554

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÖNÜLATEŞ

Pamukkale Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon
sgonulates@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1175-2393

Öğr. Gör. Tansu YAAN

Pamukkale Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi
tyaan@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2829-3047

Öz

Bu çalışma, yapılan dayanıklılık antrenmanları sonucu plazma hacim değişiklikleri ve performans arasında ilişki olup olmadığı, aynı zamanda alınan kan parametrelerinin antrenman öncesi ve antrenman sonrası yapılan testler arasındaki farkın belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya beden eğitimi ve spor bölümünde öğrenim gören random yöntemi ile seçilmiş 26 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 22,80±2,29, boy ortalaması 168,69±7,51, kilo ortalaması 61,13±11,33 şeklindedir. Yaşlar resmi kimlik kayıtları ile belirlenmiş olup, boyları duvara monte boy ölçer mezura ile vücut ağırlıkları GSC-7100 marka vücut analiz baskülü ile ölçülmüştür. Kan alımları antrenman öncesi ve antrenman sonrası yapılarak, hastane laboratuvarında tam kan tetkiki gerçekleştirilmiştir. Dayanıklılık performanslarının belirlenmesinde ise Conconi testi uygulanmıştır. Yapılan ölçüm ve testlerden elde edilen verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesi SPSS 22.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Tüm değişkenlerin ortalama değerlerini belirlemede Tanımlayıcı İstatistik, yine tüm değişkenler arası ilişki olup olmadığını belirlemede Korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan kan testlerinin antrenman öncesi ve antrenman sonrası farklılıkların belirlenmesinde ise Eşleştirilmiş Örneklem testi yapılmıştır. Yapılan dayanıklılık antrenmanlarının hemoglobin, RBC (eritrosit), MCV (alyuvar hacim ve boyutları), MCH (her bir kırmızı kan hücresindeki hemoglobin miktarı) gibi kan parametrelerinde antrenman öncesi ve sonrası ölçümler arasındaki

farkın anlamlı olduğu, aynı zamanda koşulan toplam mesafeler ile düzeltilmiş hemoglobin değerleri arasındaki ilişkinin de anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dayanıklılık Antrenmanı, Plazma Hacmi, Kan Parametreler

ENDURANCE TRAINING OUTCOMES PLASMA VOLUME CHANGES AND PERFORMANCE RELATIONSHIP

Abstract

This study was conducted to determine whether there is a relationship between endurance plasma volume changes and performance in endurance training, and to determine the difference between pre-training and post-training tests of blood parameters at the same time. 26 randomly selected students participated in the study voluntarily participated in the physical education and sports department. The average age of participants was $22,80 \pm 2,29$, the mean height was $168,69 \pm 7,51$ and the weight average was $61,13 \pm 11,33$. The ages were determined by official identification records, and the body weight was measured with the GSC-7100 brand body analysis scale, with a wall mounted height measuring instrument. Blood acquisitions were performed before and after the training, and a full blood test was performed in the hospital laboratory. Conconi test was applied when determining the durability performances. Statistical evaluation of the data obtained from the measurements and tests were made using the SPSS 22.0 program. Descriptive Statistics to determine mean values of all variables, Correlation Analysis to determine whether there is a relationship between all variables. A paired sample test was performed before and after the training of blood tests. The difference in blood parameters such as hemoglobin, RBC (erythrocyte), MCV (red blood cell volume and size), MCH (hemoglobin amount in each red blood cell) was significant and the difference between pre- and post- the relationship between hemoglobin values was also found to be significant.

Keywords: Endurance Training, Plasma Volume, Blood Parameters

1. GİRİŞ

Egzersiz, hematolojik parametreler üzerindeki yaratmış olduğu etkileri belirten birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaktadır. Kan parametreleri egzersizin tipini ve yoğunluğunu etkiler ve aynı şekilde egzersizde kan parametrelerini etkilemektedir. Aynı zamanda egzersiz kan patolojileri açısından oldukça önemli yer tutar (Çavuşoğlu, 1991). Kan hücresi incelendiğinde ise, düzenli yapılan egzersizlerin kan hücrelerinin düzeyleri üzerinde etkilerinin farklı olduğu gözlemlenmiştir (Büyükyazı ve Turgay, 2000: 35). Yine birçok araştırmada egzersizin fiziksel, fizyolojik, psikolojik ve motorik özellikler gibi farklı yönlerde olumlu etkilerinin olduğu bilinmektedir (Fox vd., 1999). Egzersize adapte olmak, kardiovasküler sistem çalışma adaptesi, fiziksel ve fizyolojik denge sağlama gibi bedensel cevapların organize edilmesinde birçok etken rol oynar. Bunlardan en önemlisi de kan parametre değerlerinin seviyesidir (Arslan vd., 1997: 2; Baltacı vd., 1998: 3). Egzersizin türü ve şiddeti gibi bazı temellere dayalı olarak, hematolojik parametrelerde değişiklikler gösterebilmektedir. Yüksek şiddetli egzersizlerle birlikte kan parametrelerinde, kişinin performans seviyesine bağlı olarak değişim göstergeleri olabilir. Uzun süreli egzersizlerin bir sonucu sporcular üzerinde hematolojik değişiklikler görülmektedir (Beydağı vd., 1994: 5; Beydağı vd., 1992: 27; Beydağı vd., 1993: 28). Dayanıklılık performansının artırılması yönünde yapılan antrenmanlar ve bu antrenmanların hematolojik parametrelerden ne derece etkilendikleri ve bunun sonuçları hakkında çeşitli araştırmalar

yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir (Kayaalp, 1983). Dayanıklılık performansının geliştirilmesinde solunum ve dolaşım uyumlarının yanı sıra periferik uyumların önemli olduğu ve buna bağlı olarak aerobik enerji sisteminin yağ asitlerinin oksidasyonu ve bunun devamlılığına bağlı olduğu bilinmektedir (Fox vd., 1998). Yapılan çalışmalar neticesinde bazı kan parametrelerinin düzey değişimini incelediğimizde; Yüksek şiddetli antrenman yapan sporcularda Hgb ve Hct değerlerinde azalma olduğu tespit edilmiştir (Lindemann, 1978: 21; Ünal, 1998: 20). Ayrıca uzun süreli antrenman yapan kişilerde RBC sayısının azaldığı ve bunun performans seviyesini olumsuz yönde etkileyebileceği bildirilmiştir. Ancak yapılan testlerde elde edilen bulgular normal değerler içerisinde olduğu için sağlık açısından olumlu bir durum olarak düşünülmüştür (Taşkiran ve Varol, 1995: 1). Kısa süreli maksimal egzersizlerden sonra, platelet sayısında artış olduğu ve bu artışın bağışıklık sistemi ve kan parametreleri üzerinde değişim yarattığı belirtilmiştir (Guyton ve Hall, 1996.; Çavuşoğlu, 1991; Beydağı vd., 1993: 28). Antrenmanlar sonucu hemoglobin miktarında artış olduğu, bu artış sebebinin kan hacmi artışından kaynaklı olduğu belirlenmiştir (Günay ve Cicioğlu, 2001).

Bu çalışma, yapılan dayanıklılık antrenmanları sonucu plazma hacim değişiklikleri ve performans arasındaki ilişkinin belirlenmesi, aynı zamanda antrenman öncesi alınan kan parametrelerinin, antrenman sonrası alınan kan parametreleri ile arasındaki farkın tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEMLER

Araştırmaya beden eğitimi ve spor bölümünde öğrenim gören random yöntemi ile seçilmiş 26 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması $22,80 \pm 2,29$, boy ortalaması $168,69 \pm 7,51$, kilo ortalaması $61,13 \pm 11,33$ şeklindedir. Yaşlar resmi kimlik kayıtları ile belirlenmiş olup, boyları duvara monte boy ölçer mezura ile, vücut ağırlıkları GSC-7100 marka vücut analiz baskülü ile ölçülmüştür. Kan alımları antrenman öncesi ve antrenman sonrası yapılarak, hastane laboratuvarında tam kan tetkiki gerçekleştirilmiştir. Alınan kan numunelerinden yapılan analizlerin sonuçlarını düzeltmek amacıyla plazma volüm değişikliklerinin yapılması gerekmektedir (Turgay, 1997). Bunun için Hematokrit ve Hemoglobin değerlerinde Dill ve Costill'in (1974: 37(2)), formülleri kullanılarak % Plazma Volüm hesaplanmıştır. Dayanıklılık performansı belirlenmesinde conconi testi uygulanmıştır. Test uygulamasından önce 20 dakika ısınma yaptırılmıştır (Renstrom ve Kannus, 2000). Bu süreçte amaç vücut ısısının artırılması, metabolizma reaksiyonlarının hızlandırılması ve kas-kardiovasküler aktivasyonunun en iyi seviyeye getirilmesidir (Bishop, 2003: 33). Testin, 20 m aralıklı 5 işaret bulunan alanda dairesel olarak yapılır. Her 200 m de bir koşu hızında 0.5

km/saat artış yapılmıştır. Sporcular testi gönüllü olarak bırakırsa test sonlanmış olur, yine 20 m'de iki defa sinyal kaçırırsa test sonlanmış olur. Sinyal sesi bir bilgisayara ayarlı kullanılmıştır (Conconi vd., 1982: 5; Conconi vd., 1996: 17).

Sporcuların dayanıklılık performanslarını geliştirmede;
 3x10 dk. / dinlenme 2 dk. / nabız 150 - yaygın dayanıklılık,
 1x20 dk. /nabız 165 - yoğun dayanıklılık,
 3x6-8 dk. / dinlenme 3-5 dk. / nabız 178 - yaygın İnterval
 Toplam 6 hafta / haftada 3 gün / yaygın dayanıklılık,
 Haftada 1 gün / yoğun dayanıklılık
 Haftada 1 gün / yaygın interval

Şeklinde dayanıklılık antrenmanı yaptırılmıştır. Yapılan ölçüm ve testlerden elde edilen verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesi SPSS 22.0 programı kullanılarak yapılmıştır.

Tüm değişkenlerin ortalama değerlerini belirlemede Tanımlayıcı İstatistik, yine tüm değişkenler arası ilişki olup olmadığını belirlemede Korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan kan testlerinin antrenman öncesi ve antrenman sonrası farklılıkların belirlenmesinde ise Eşleştirilmiş Örneklem testi yapılmıştır. Sonuçlar ortalama-standart sapma olarak sunulmuştur. Anlamlılık değeri ise $p<0,05$ olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1. Değişkenler Arası Dağılımın Belirlenmesi

Değişkenler	n	X± SS
Yaş (yıl)	26	22,80±2,29
Boy (cm)	26	168,69±7,51
Kilo (kg)	26	61,13±11,33
Toplam Mesafe (m)	26	1742,30±806,06
Toplam Mesafe 2 (m)	26	1963,46±816,96
RBC	26	4,81±0,53
HGB	26	14,09±1,65
HTC	26	41,56±4,73
MCV	26	85,96±4,20
MCH	26	29,26±1,61
MCHC	26	33,93±0,67
RBC 2	26	5,70±1,80
HGB 2	26	14,31±1,14
HTC 2	26	41,90±2,68
MCV 2	26	87,45±2,23
MCH 2	26	29,92±0,74
MCHC 2	26	34,13±0,53
Düzeltilmiş HGB 2	26	13,97±1,11

Tablo (1) incelendiğinde katılımcıların yaş ortalaması 22,80±2,29, boy ortalaması 168,69±7,51, kilo ortalaması 61,13±11,33, Toplam Mesafe ortalaması 1742,30±806,06, Toplam Mesafe (2) ortalaması 1963,46±816,96, RBC ortalaması 4,81±0,53, HGB ortalaması

14,09±1,65, HTC 41,56±4,73, MCV ortalaması 85,96±4,20, MCH ortalaması 29,26±1,61, MCHC ortalaması 33,93±0,67, RBC (2) ortalaması 5,70±1,80, HGB (2) ortalaması 14,31±1,14, HTC (2) ortalaması 41,90±2,68, MCV (2) ortalaması 87,45±2,23, MCH (2) ortalaması 29,92±0,74, MCHC (2) ortalaması 34,13±0,53, Düzeltilmiş HGB (2) ortalaması 13,97±1,11 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Ön Test-Son Test Arasındaki Farkın Belirlenmesi

Değişkenler	X	SS	t	n	p
Toplam Mesafe	-221,1538	119,8107	-9,412	25	,000
Toplam Mesafe 2					
RBC-RBC 2	-,88538	1,8409	-2,452	25	,022
HGB-HGB 2	-,22308	,7141	-1,593	25	,124
HTC-HTC 2	-,33654	3,2529	-,528	25	,602
MCV-MCV 2	-1,48269	3,2405	-2,333	25	,028
MCH-MCH 2	-,65962	1,6187	-2,078	25	,048
MCHC -MCHC 2	-,20577	,8031	-1,306	25	,203

Tablo (2) incelendiğinde, hemoglobin (HGB), RBC, MCV, MCH gibi kan parametrelerinde ve koşulan mesafelerde antrenman öncesi ve sonrası ölçümler arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 3. Değişkenler Arası İlişkinin İncelenmesi

Değişkenler		Toplam Mesafe	Toplam Mesafe 2	Düzeltilmiş HGB	Düzeltilmiş HGB 2
Toplam Mesafe	C	1	,989**	,525**	,582**
	P		,000	,006	,002
	N	26	26	26	26
Toplam Mesafe 2	C	,989**	1	,545**	,603**
	P	,000		,004	,001
	N	26	26	26	26
Düzeltilmiş HGB	C	,525**	,545**	1	,934**
	P	,006	,004		,000
	N	26	26	26	26
Düzeltilmiş HGB 2	C	,582**	,603**	,934**	1
	P	,002	,001	,000	
	N	26	26	26	26

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Tablo (3) incelendiğinde, toplam mesafeler ile düzeltilmiş hemoglobin değerleri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Yapılan dayanıklılık antrenmanları sonucu plazma hacim değişiklikleri ve performans arasındaki ilişkinin incelenmesi, ayrıca alınan kan parametrelerinin antrenman öncesi ve sonrası değerleri arası farkın tespit edilmesi amacıyla yapılmış olan çalışmamıza paralel olarak literatür taramalarında birçok çalışmaya rastlanmıştır. 17 erkek üzerinde yapılan bir araştırmada, egzersiz sonrası kan hücrelerinin arttığı, ancak akyuvarlardaki artışın önemli

olmadığı, alyuvar ve trombositlerdeki artış seviyesinin önemli bildirilmiştir (Mujika ve ark., 1997: 105(4)), yüzücüler üzerinde yaptıkları çalışmada hemoglobin, MCV, MCH ve MCHC düzeylerinde antrenman sonucunda anlamlı artış olduğunu, bunun yanı sıra zirve antrenman yüklemesinde MCH ve MCHC değerlerinde düşüş olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan dayanıklılık antrenmanı sonucunda her organizmanın verdiği bir cevap bulunmaktadır. Dayanıklılık performansının artırılması amaçlanan bu çalışmalarda birim zamanda kullanılan oksijen miktarı olarak tanımlanan MaxVO₂' nin geliştirilmesi oldukça önemlidir (Akgün, 1993). Kaya ve Gökdemir (2015: 2), yaptıkları çalışma sonucunda RBC sayısı artarken buna bağlı olarak artan oksijenin sporcuların performanslarını iyi yönde etkileyeceğini bildirmişlerdir. Bezci ve Kaya (2010: 1), bayan taekwondocuların RBC-eritrosit düzeylerini incelediklerinde çalışmanın sporcuların eritrosit düzeylerinde anlamlı artış meydana getirdiğini tespit etmişlerdir. Lindemann (1978: 21), maksimum seviyenin altında yapılan egzersizlerin RBC seviyesini anlamlı düzeyde artırdığını ve artış sebebin egzersizle azalan plazma seviyesine bağlı olduğunu bildirmiştir. Spodaryk, (1993: 67(1)), Olimpik sporcularda yaptığı çalışmada, dayanıklılık sporlarında RBC seviyesinin yüksek olduğunu, sporcuların ise sedanterlere göre RBC oranının yüksek olduğunu belirtmiştir. Baltacı ve diğerleri (1998: 3) yaptıkları çalışmada, spor yapan kadınlarda kan değerlerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Beydağı ve ark., (1994: 5) kısa süreli maksimal altı egzersizlerde trombosit seviyesinin arttığını belirtmiştir. Davidson ve ark., (1987:8) maratoncular üzerindeki araştırmalarında, müsabaka sonrası hemoglobin değerinin müsabaka öncesi değerine göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Karvonen ve Saarel (1976: 16) 25 km lik bir koşu sonrası hgb ve hct değerlerinde artış olduğunu belirtmişlerdir.

5. SONUÇ

Yaptığımız araştırma neticesinde HGB, RBC, MCV, MCH gibi kan parametrelerinde ve koşulan mesafelerde antrenman öncesi ve sonrası ölçümler arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2). Toplam mesafeler ile düzeltilmiş hemoglobin değerleri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3). Yapılan egzersizin şiddet ve süresine bağlı olarak, gerek dehidratasyon, gerekse diğer fizyolojik değişiklikler sonucu plazma volümünde değişiklikler oluşabilmektedir. Bu nedenle egzersiz sonrası alınan kan numunelerinden yapılan analizlerin sonuçlarını düzeltmek amacıyla plazma volüm değişikliklerinin yapılması gerekmektedir (Turgay, 1997). Bunun için Hematokrit ve Hemoglobin değerlerinden Dill ve Costill'in (1974: 37), formülleri kullanılarak % Plazma Volüm hesaplanmıştır. Plazma volüm düzeltilmesi yapıldığında Hb miktarının düştüğünü

görülmüştür. Yapılan antrenmanlara bağlı olarak artan Htc değeri plazma akışkanlığının azaldığının göstergesi olduğu gibi azalan hacimde mevcut elementlerin miktarlarının yüksek çıkmasının da doğal bir göstergesidir. Bu çalışmada da azalan hacime karşılık artan rakamlarda plazma volüm düzeltilmesi yapıldığında gerçek rakamlara ulaşılmıştır. Gerçek rakamlar ise performans artışındaki anlamlı farkın antrenmana uyumun yanı sıra O₂ taşınmasına yardımcı olan elementlerdeki plazma volümünün azalmasından dolayı hacimsel büyümelerinin daha çok O₂ bağlanmasına yardımcı olmasıyla performans artış sonucunu göstermiştir. Değişen bu parametrelere bakıldığında dayanıklılık antrenmanı sonucunda antrenmana verilen cevapların normal olduğu görüşüne yönlendirmektedir. Burada gözden kaçırmamız gereken nokta plazma hacmindeki değişiklikler ile performans arasında ilişkinin olmasıdır. Performans artışında kanın plazma hacimlerinin artmış olması sonucu da normal gözükecektir. Literatür araştırmalarında kan plazma volümünün düzeltilmesine ait çok az sayıda sonuç görülmüştür, elde edilen sonuçların gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra tekrar yorumlanmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akgün N. [Exercise Physiology]. Egzersiz Fizyolojisi. 4. Baskı. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi; 1993 cilt 1-2.
- Arslan C, Bingölbali A, Kutlu M, Baltacı AK. [Influence of volleyball and athletics on hematological and biochemical parameters of girls]. *Beden Eğitimi Spor Bilimleri Dergisi* 1997; 2: 28-34.
- Baltacı AK, Moğulkoç R, Üstündağ B, Koç S, Özmerdivenli R. [Some hematological parameters and plasma proteins and serum zinc, calcium, phosphorus levels in young athletes]. *Beden Eğitimi Spor Bilimleri Dergisi* 1998; 3: 21-30.
- Beydağı H, Çoksevim B, Temoçin S, Akar S. [Effect Of Acute Submaximal Exercise On Coagulation İn People Who Do Or Do Not Exercise]. *Spor Hekimliği Dergisi* 1992; 27: 113-119.
- Beydağı H, Çoksevim B, Temoçin S, Akar S. [Effects Of Acute Submaximal Exercise On Leukocytes İn People Who Do Or Do Not Exercise]. *Spor Hekimliği Dergisi* 1993; 28: 52-62.
- Beydağı H, Çoksevim B, Temoçin S. [Effect Of Exercise On Some Erythrocyte Parameters İn Groups That Do And Do Not Exercise]. *Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 1994; 5: 21-28.
- Bezci Ş, Kaya Y. [Examination of Some Biochemical Parameters Before and After Training in Elit Ms. Taekwondo Sports]. *Pamukkale Journal Of Sport Sciences* 2010; 1 (2): 1-16.
- Bishop D. [Warm Up II. Performance Changes Following Active Warm Up and How to Structure The Warm Up]. *Sports Medicine* 2003; 33: 483-498.
- Büyükyazı G, Turgay F. [Acute and Chronic Effects of Continuous and Common Interval Running Exercises on Some Hematological Parameters]. *Ege Üniversitesi Spor Hekimliği Dergisi* 2000; 35: 108.
- Conconi F, Ferrari M, Ziglio PG, Droghetti P, Codeca L. [Determination of the Anaerobic Threshold by a Noninvasive Field Test in Runners]. *J.Appl. Physiol.* 1982; 5: 869-873.
- Conconi F, Grazi G, Casoni I. [The Conconi Test: Methodology After 12 Years of Application]. *Int J Sports Med.* 1996; 17: 509-519.
- Çavuşoğlu H. [Exercise And Blood]. *Egzersiz ve Kan. İstanbul Tıp Fakültesi 11. Kurultayı Bildiri Kitabı* 1991; 249-252.
- Davidson RJL, Robertson JD, Gales G, Maughan RJ. [Hematological Changes Associated With Marathon Running]. *Int. J. Sports Med.* 1987; 8: 19-25.
- Dill DB, Costill L. [Calculation of percentage changes in volumes of blood, plasma and red cells in dehydration]. *J Appl Physiol* 1974; 37(2): 247-248.
- Ercan M, Bayıroğlu F, Kale R, Adak B, Tuncer İ, Tekeoğlu İ. [The Effect Of An Exercise Performed İn The "Long Term Durability Run" Category On Some Blood Parameters]. *Spor Hekimliği Dergisi* 1996; 31 (2): 73-80.

- Fox EL, Bowers RW, Foss ML. [Physiological Foundations of Physical Education and Sports]. Beden Eğitimi ve Sporun Fizyolojik Temelleri. Ankara: Bağırhan Yayinevi; 1999; 241-288,-291-355.
- Fox EL, Bowers RW, Foss ML. The Physiological Basis of Physical Education and Athletics]. 4th ed. W.B. Saunders Company; 1988.
- Guyton MD, Hall JE. [Textbook of Medical Physiology]. Tıbbi Fizyoloji. (Çeviri: Çavuşoğlu H.) 9. Baskı. İstanbul: Yüce Yayınları Alemdar Ofset; 1996.
- Günay M, Cicioğlu İ. [Sports Physiology]. Spor Fizyolojisi. 1. Baskı. Gazi Kitabevi Baran ofset Ankara; 2001.
- Karvonen J, Saare J. [Hemoglobin Changes And Decomposition Of Erythrocytes During 25 Hours Following A Heavy Exercise Run]. J. Sports Med. 1976; 16: 171-176.
- Kaya İ, Gökdemir K. [Investigation of Some Physical Properties of Kastamonu Physical Education and Sports Students in High Altitude Training and Chronic Effects on Various Blood Parameters]. Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi 2015; 2 (2): 79-86.
- Kayaalp O. [Medical Pharmacology Due To Rational Treatment]. Rasyonel Tedavi Yönünden Tıbbi Farmakoloji.2. Baskı. Ankara; 1983 (3).
- Lindemann R. [Low Hematocrits During Basic Training Athletes Anemia]. N Engl J Med 1978; 21:1191
- Mujika S, Padilla A, Geysant J, Chatard C. [Hematological Responses to Training and Taper in Competitive Swimmers: Relationships with Performance]. Archives of Physiology and Biochemistry The Journal of Metabolic Diseases 1997; 105 (4).
- Renstrom P, Kannus P. [Prevention of Injuries in Endurance Athletes. In: Endurance in Sport]. R.J. Shepard Po Astrand (eds). Bodmin England: Blackwell Science Ltd; 2000; 474.
- Spodaryk K. [Haematological And Iron-Related Parameters Of Male Endurance And Strength Trained Athletes]. European Journal Of Applied Physiology 1993; 67(1).
- Taşkıran Y, Varol SR. [Comparison of Pre-Season and Post-Season Values of Some Respiratory and Blood Parameters in Elite Female Handballs]. İzmir Ege Üniversitesi 1995; 1(2):83-89.
- Turgay F. [The Effect of Two Different Exercises Made at Aerobic and Anaerobic Threshold Rates on Blood Lipids and Lipoproteins]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Biyokimya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997.
- Ünal M. [Effects of Aerobic and Anaerobic Acute-Chronic Exercises on Immune Parameters]. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul,20. 1998.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özcan, S. (2019). "Amasyalı Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı Hakkındaki Görüşleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1353-1366
Geliş Tarihi / Received Date: 17.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 04.01.2019

Araştırma Makalesi

AMASYALI GAZİLERİN KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Selim ÖZCAN

Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü
selim.ozcan@amasya.edu.tr
ORCID ID:0000-0002-3737-8600

Öz

Kıbrıs Barış Harekâtı, adadaki Türklerin güvenliğini ve barışını sağlamak için yapılmış olup, Amasya'dan da bu harekâta katılan ve hayatta olan gazilerimiz bulunmaktadır. Bu çalışmada, araştırmaya katılan gazilerin görüşleri referans alınarak tarih bilincinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımının olgubilim deseninden yararlanıldı. Bu yöntem kapsamında yapılandırılmış mülakatlar yapıldı. Araştırmanın katılımcıları da Amasyalı Kıbrıs gazileridir. Yapılandırılmış görüşme formları veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Formda gazilerin kişisel, barış harekâtı hakkındaki ve askerlik sonrası hayatı ile ilgili bilgileri yer almaktadır. Veri toplama aracının güvenilirliği için, bulgular yorumlanmadan sunulmuş olup, verilerin sınıflandırılmasında gazilerin düşünceleri yer almıştır. Verilerin toplanmasın da video kayıt cihazından yararlanılmıştır. Araştırmanın bulguları incelendiğinde, gaziler savaşın insanlık için yaşanmaması gereken bir olgu olduğunu, fakat zorunluluklarda ise kaçınılmaz olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca gazi olmalarından da gururlu olduklarını belirtmişlerdir. Günümüzün gençliği bu değerleri takdir ve şükranla yadedip, gazilerin ifade ettiği gibi "şehitlerin nurlu gazilerin ise onurlu" olduklarını unutmayıp saygı ile anmalıdır. Sonuçta, gazilerin yaşadıkları bu tecrübelerin gelecek nesillere aktarılması sağlanıp, hem milli tarihimiz açısından hem de tarihe ışık tutması bakımından tarih bilincinin oluşmasına katkı sağlayacağı gibi gençlere referans kaynağı olacağı aşikârdır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Gazi, Kıbrıs, Barış Harekâtı, Tarih Bilinci.

AMASYA GHAZIS' VIEWS ABOUT THE CYPRUS PEACE OPERATION

Abstract

The Cyprus Peace Operation was designed to provide peace and security for the Turks on the island and Amasya also has veterans participating in this campaign and surviving. In this study, it was aimed to reveal the historical consciousness by taking the opinions of the Ghazi participating in the research as references. The qualitative research approach in our research utilized the pattern of occurrence. Under this method, structured interviews were conducted. Participants of the study are the Amasya Cypriot Ghazis. Structured interview forms were used as data collection tools. The form contains information about the personal, peaceful, and post-military life of the veterans. For the reliability of the data collection tool, the findings were presented without interpretation, and the opinions of the Ghazis were included in the classification of the data. The collection of data has also benefited from the video recorder. When the findings of the research are examined, the giants stated that war is a fact that should not be experienced for humanity, but it is inevitable when it is necessary. They also stated that they are proud of being a veteran. Today's youth remember these values with appreciation and gratitude and do not forget that they are "honorable of the martyrs of the martyrs" as the voices express. As a result, it is obvious that these experiences will be transferred to future generations and will be a reference source for young people as they will contribute to the formation of history consciousness both in terms of national history and in terms of history.

Keywords: Amasya, Ghazi, Cyprus, Peace Operation, History Consciousness.

1. GİRİŞ

Kıbrıs, Türk hâkimiyetinin başladığı 1207 yılına kadar Eski Mısır, Hitit, Miken, Fenike, Asur, Pers, Mekadon, Roma, Bizans, Arap (İslam), İngiliz, Lüziyan, Ceneviz ve Venediklilerin egemenliğinde kalmıştır (Bedevi, 1965: 14-38; Dündar, 1994: 8-26).

Türk hâkimiyeti ise 1207 yılında Anadolu Selçuklu Devleti ile başlayıp, (Merçil, 1993: 1359) Anadolu Beylikler döneminde Aydınoğulları, Karamanoğulları ve Hamitoğulları ile devam etmiştir (Turan, 1964: 236). 1471'den sonra da Osmanlı Devleti ada ile ilgilenmiştir (Erdönmez, 2004:7-8; Yıldırım vd., 2000: 12). II. Selim döneminde, Ağustos 1571'de Magosa'nın alınıp adanın fethinin tamamlanması (Emecen, 2016: 309; Bostan, 2001: 11-30), ve iskâna açılmasıyla da fiilen 307 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti dönemi başlamıştır (Halaçoğlu,1993: 57-61).

Osmanlılar; fetih sonrası Türk hâkimiyetini sağlamlaştırmak, ekonomisini ve nüfusunu güçlendirmek amacıyla Anadolu'dan Türkleri hicret ettirerek, adanın Türkleşmesini sağlamıştır (Alasya, 1939: 55). Adadaki Rum halkına yönelik; ekonomik, eğitim, idari ve dini düzenlemelerde yapmışlardır. Ada halkı Osmanlı Devleti döneminin nihayetlendiği 1878 yılına kadar olan sürede, en rahat ve huzurlu dönemini yaşamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın başlattığı, 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı ve sonrasında imzalanan 3 Mart 1878'de Ayestefanos antlaşması İngiltere'nin Ortadoğu'daki emellerini tehdit etmeye başlaması, İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Osmanlı Devleti'ne, Rusya'ya karşı 25 Mayıs 1878'de savunma ittifakı yapmayı teklif etmiştir (Satan, 2004: 56; Mütercimler, 2007: 74). Gelirinin Osmanlı hazinesine verilmesi şartıyla, Kıbrıs adasının "geçici olarak" İngiltere'ye verilmesi 4 Haziran 1878'de kabul edilmiştir. Böylece adada 1878 – 1914 yıllarında kiralık ve 1914 - 1960 yılların da ise ilhak şeklinde sürecek olan İngiltere dönemi başlamıştır. Fakat İngiltere daha sonraki süreçte bir daha adayı terk etmemiştir.

Yunanistan'ın 1829 yılında, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlığını kazanması Kıbrıs'ın durumuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Çünkü Yunanlıların 1814 yılında kurduğu "Filiki Eteriya" (Günay, 2005: 11) adlı gizli cemiyetin ant içtiği, "Megal-i idea" da bulunan on ilkeden biri Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasıdır (Mütercimler, 2007: 65; Hatipoğlu, 1988: 23-24). Bu örgüt adını 1894 yılında "Etniki Eterya" olarak değiştirmiştir (Mütercimler, 2007: 82).

Kıbrıs'ta; İngiliz yönetimiyle birlikte Rumlar, "Enosis" (Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılımı) için Yunanistan'ın yoğun destek ve tahrikliyle adanın ilhakı faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Buna rağmen Kıbrıslı Türkler Enosis'e engel olma çabalarını 1914 yılına kadar sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti, I. Dünya savaşına ittifak devletleri yanında girmesiyle İngiltere, 5 Kasım 1914'de adayı tek taraflı olarak ilhak ederek, idaresini de tamamen hâkimiyetine almıştır. Mili mücadele sonrasında, Türkiye Devletinin resmen

tanındığı Lozan'da, Kıbrıs'ın İngilizlere ait olduğu kabul edilmiştir (Erim, 1975: 3).

Rumlar da 1925 yılından 1959'a kadar adanın statüsünü değiştirmek için tedhiş ve isyan faaliyetlerini artırmışlardır. İngiliz yönetimi de, Türkleri sindirmeye yönelik baskılara yönelmişlerdir (Keser, 2006: 148). Bu sırada ada yönetimi, 1931 isyanına kalkışan papazların adaya dönmelerine izin vermiştir. Asıl adı Michael Mouskos olan III. Makarios'unda 1948'de Kition (Limasol ve Larnaka) Piskoposu olarak adaya dönmesi ile yeni bir süreç başlamıştır (Gürel, 1984: 66-67).

Rumlar amaçları olan Enosis'e sahip olamayacaklarını anlayınca, Yunanistan'ın desteği ile 1953 yılında kurdukları "EOKA" yı (Kıbrıs Direnişi Ulusal Örgütü) 1 Nisan 1955'de harekete geçirerek eylemlerini başlatmışlardır (Yıldırım vd., 2000: 31). Kıbrıslı Türklerde, Enosis'e engel olmak için 1 Ağustos 1956'de "Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı"nı (TMT) kurmuşlardır (Yıldırım vd., 2000: 31).

İngiliz yönetimi, Rum şiddetine karşı "self-government" (taksim) üzerinde birliktelik sağlamaya çalıştıysa da kabul görmemiştir. Ardından İngiltere Başbakanı Mc Milan'da adanın Rum ve Türk tarafları ile birlikte İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ile ortak idare edilmesi düşüncesini öne sürmüştür. Buna göre, Türk Başbakanı Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis, 11 Şubat 1959'da Zürih anlaşmasını imzalayarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasında ilk adımı atmışlardır. Kıbrıs Türk ve Rum liderleri de 19 Şubat 1959'da Londra anlaşmasını imzalayarak üç devletin garantörlüğün de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını kabul etmişlerdir. Bu antlaşmalara dayanarak hazırlanan Kıbrıs Anayasası'nın kabul edilmesiyle de 15 / 16 Ağustos 1959 gece yarısı "Kıbrıs Cumhuriyet" inin kurulduğu resmen ilan edilmiştir (Yıldırım vd., 2000: 31-32; Mütercimler, 2007: 67). Yunanistan "Enosis", Türkiye "taksim" tezinden vazgeçerek, Egemenlik ve Bağımsızlık iki topluma ortaklaşa verilmiştir.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 6 Nisan 1960 tarihinde kabul edilen anayasası, Türk toplumuna eşit statülü kurucu ortaklık hakkı tanımıştır. Anayasanın en önemli özelliklerinden birisi, adanın diğer bir devlet ile birleşmesine, yani Enosis'e imkân vermemesi idi. Anayasaya göre; Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na Makarios, yardımcılığına Kıbrıs Türk Toplum Lideri Dr. Fazıl Küçük getirilmiştir. Fakat Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan ve 1963'e kadarki süreçte yaşanan olaylar adayı hızlıca bölünmeye doğru sürüklemiştir.

Bu dönemde Makarios, Enosis'i zor kullanarak gerçekleştirmek ve Türk varlığını kesin olarak sonlandırmak için 21 Aralık 1963'te "Akritas Planını" nı uygulamaya geçirmiştir (Keser, 2006: 268). Bu katliama karşı direnerek, kahramanlık gösteren Türkler "mücahit" olarak isimlendirilmiştir (Keser, 2006: 274). Kanlı Noel olayları da denen bu katliam, 25 Aralık 1963'te Türkiye garantörlük hakkını kullanarak, Türk jetleri Lefkoşa üzerinde alçak uçuş yaparak ateşkesi

sağlamasıyla durdurulmuştur (Yıldırım vd., 2000: 35). Olaylar sonrasında 29 Aralık 1963'te İngiliz kuvvetleri Lefkoşa'yı ikiye ayıran Yeşil Hat'a girmişlerdir. Böylece Lefkoşa olayları ile Kıbrıs'ın bölünmesi başlamıştır (Mütercimler, 2007: 138).

Kıbrıs'taki çözümü Enosis'te gören Rumlar, eylemlerini sürdürerek EOKA örgütü Grivas komutasında, 7 Ağustos'ta Erenköy' de katliama başlamışlardır. Türkiye'nin 8 Ağustos'ta uçakları ile olaya müdahil olmasıyla ateşkes sağlanmıştır. Uçağı isabet alan ve paraşütle inmeyi başaran, yaralı olarak Rumlara esir düşen Pilot Yzb. Cengiz Topel daha sonra şehit olmuştur (Mütercimler, 2007: 156-157; Keser, 2006: 385). Bu gelişmeler üzerine TBMM Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır. Fakat Türk hükümetinin bazı isteklerinin Yunanistan kabul ettirmesiyle harekât önlenmiştir.

Ada Türkleri de, 28 Kasım 1967'de Dr. Fazıl Küçük 'ün başkanlığında "Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi" ni kurmuşlardır. Buna rağmen, iki toplum arasındaki görüşmeler 15 Temmuz 1974'te Nikos Sampson'un yaptığı darbeye kadar devam etmiştir (Yıldırım vd., 2000: 38). Yunan Hükümeti'nin "Başkanlık Harekât" adı ile yaptığı bu darbe sonrasında Cumhurbaşkanlığına Nikos Sampson'u getirilmiştir. O da aynı gün "Kıbrıs Helen Cumhuriyetini" ilan ederek, Enosis'e giden yolda önemli bir adım atmıştır.

Türkiye, yaşananlar üzerine girişimlerinin sonuçsuz kalmasıyla, Kıbrıs Türkünü korumak amacıyla, Garanti Anlaşması'nın IV. maddesine dayanarak, 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır. 22 Temmuzda BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararını kabul etmesiyle harekât sonlandırılmıştır.

Ateşkes sonrasında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan dışişleri bakanları 25-30 Temmuz 1974 tarihlerinde Cenevre'de konferansta bir araya gelmişlerdir. Türk tarafının istekleri konferansta kabul görmüştür. 8 Ağustos'ta II. Cenevre Konferansı'nın yapıldığı esnada Rumlar, ilk konferansın kararlarını yerine getirmediği gibi tedhiş faaliyetlerini sürdürüp, II. konferansta oyalama taktiği izlenmeleri, Türkiye'ye Yunan-Rum ikilisiyle anlaşmanın mümkün olamayacağını gösterip, II. harekât kararının alınmasını ortaya çıkarmıştır. 14-16 Ağustos tarihlerinde gerçekleşen harekât sonrası, bir taraftan Magosa'ya diğer taraftan Lefke'ye ulaşılarak Türklerin sınırları çizilmiştir. Sonuçta; Kıbrıs Barış harekâtının çizdiği sınırlar, Türk tarafına devlet kurma hakkını verdiği için 13 Şubat 1975'de "Kıbrıs Türk Federe Devleti" kurulmuştur.

Tarih bilinci, bir milletin sahip olduğu bütün değerlerin, kimler tarafından nasıl ve hangi mücadelelerden sonra elde edildiğini kavramalarını sağlamaktadır. İşte bu bağlamda toplumun birlik ve bütünlüğünün sağlanabilmesi için genç nesillerin tarih bilincine sahip olmalarında tarihi olayları bizzat yaşayanların sözel anlatımlarının ve sözel tarih çalışmalarının önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla Kıbrıs Barış Harekâtı'na bizzat katılan

gazilerin de yaşadıklarını anlatmalarının tarih bilincinin ortaya çıkmasında önemi büyüktür.

Bu araştırmanın temel amacı, Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan Amasyalı gazilerin görüşlerinin neler olduğunu tespit etmektir.

2. YÖNTEM

Nitel araştırma yaklaşımının kullanıldığı bu çalışmada, günlük yaşantıda sıkça karşılaşılan ancak detaylı bilgi sahibi olunmayan ya da üzerinde çok düşünilemeyen durum, hadise veya deneyim gibi olguları araştıran olgu bilim metodundan yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu yöntem kapsamında yapılandırılmış mülakat formu düzenlenmiştir.

2.1. Katılımcılar

Çalışmanın katılımcılarını, Amasya'daki Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan 20 Kıbrıs gazisi oluşturmaktadır. Gazilerin isimleri G1, G2, G3, G4 ... şeklinde kodlanmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Yapılandırılmış görüşme formları veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Formda gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı hakkındaki görüşleri ile ilgili sorular yer almaktadır. Veri toplama aracının geçerliliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu doğrultuda tarih alanında uzman 3 öğretim üyesi, 2 sosyal bilgiler öğretmeni ve ölçme değerlendirme alanında 1 uzman öğretim üyesinin görüşü alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda veri toplama aracına son şekli verilmiştir. Verilerin toplanması video kayıt cihazı ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracında şu sorular yer almaktadır:

- 1- Kıbrıs Barış Harekâtı'nın hangisine katıldınız?
- 2- Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılmanızın sebepleri nelerdir? Açıklar mısınız?
- 3- Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında yaşadıklarınız nelerdir? Açıklar mısınız?
- 4- Kıbrıs Barış Harekâtı hakkında hissettikleriniz nelerdir? Açıklar mısınız?
- 5- Gazilik hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Açıklar mısınız?

2.3. Veri Toplama Süreci

Veriler şu şekilde toplanmıştır: Öncelikle Amasya'daki Muharip Gaziler Derneği'nden gazilerin iletişim bilgileri alınmıştır. Gazilerle görüşülerek randevu talebinde bulunulmuştur. Daha sonra görüşme esnasında gazilere sorulmak amacıyla yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Video çekimi için gaziler evlerinde tek tek ziyaret edilerek, görüşmeler yapıp anlatımlarının kayıtları tutulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bu analiz

yönteminde temel amaç, elde edilmiş olan bulguların özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Veriler video formatında kayıt altına alındı. Daha sonra bu video kayıtlar dinlenerek yazıya döküldü. Bu analizde kategoriler önceden belirlenmiştir. Kategorilerin içine girebilecek şekilde gazilerin benzer ifadeleri anlamlı bir şekilde kodlanmıştır. Kod ve kategorilerin uyumuna dikkat edilmiştir. Verilerin analizi neticesinde 5 kategori meydana getirildi. Bunlar, gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı'nın hangisine katıldıkları, Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılma sebepleri, Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında yaşadıkları, Kıbrıs Barış Harekâtı hakkında hissettikleri, gazilerin gazilik hakkındaki görüşleridir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, gazilerle yapılan mülakatlar sonucunda ortaya çıkan verilerden oluşturulan kategorilere ait tablolar ve gazilerin birebir yaşadıkları ve şahit oldukları olaylara ilişkin görüşleri yer almaktadır.

3.1. Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtının Hangisine Katıldıkları İle İlgili Bulgular

Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan gazilerin savaşta hangi harekâta veya cephe gerisinde buldukları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı'na Katılım Durumları

Gaziler	I. Harekâta Katılanlar	II. Harekâta Katılanlar	Cephe Gerisinde Bulunanlar
G1	Katıldım	Katıldım	-
G2	-	Katıldım	-
G3	Katıldım	Katıldım	-
G4	Katıldım	Katıldım	-
G5	Katıldım	-	-
G6	Katıldım	Katıldım	-
G7	-	-	Din Görevlisi
G8	Katıldım	Katıldım	-
G9	-	-	Meteoroloji Görevlisi
G10	Katıldım	Katıldım	-
G11	Katıldım	-	-
G12	Katıldım	Katıldım	-
G13	-	Katıldım	-
G14	Katıldım	Katıldım	-
G15	-	-	Posta Görevlisi
G16	-	Katıldım	-
G17	Katıldım	-	-
G18	Katıldım	-	-
G19	Katıldım	Katıldım	-
G20	-	Katıldım	-

Tablo 1 incelendiğinde, 9 gazinin her iki harekâta da katıldığı, I. Harekâta 7 gazinin, II. Harekâta da 7 gazinin katılmadığı görülmektedir. Ayrıca, 4 gazi ise cephe gerisinde görev aldığı anlaşılmaktadır.

3.2. Kıbrıs Barış Harekâtı'na Katılma Sebepleri İle İlgili Bulgular

Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılma sebepleri ile ilgili bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Gazilere Göre Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Nedenleri

Görüşler	Gaziler
Kıbrıs'taki soydaşlarımızı Rumların katliamlarından kurtarmak	G1, G5, G7, G10, G12, G14, G16, G19,
Kıbrıslı Türkleri hürriyetlerine kavuşturmak için	G2, G4, G5, G8, G9, G10, G12 G13, G17, G20
Barışın ve güvenliğin sağlanması için	G3, G5, G6, G7, G8, G11, G13 G16, G19, G20
Enosis'in (Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı) gerçekleşmesine mani olmak	G5, G9, G14, G17
Türkiye'nin çıkarlarını korumak	G4, G6, G8, G12, G13, G14
Türkiye'nin almış olduğu garantörlük karar sonucu	G1, G3, G6, G9, G12, G15, G17, G19
Kıbrıslı soydaşların sıkıntılarını ve üzüntülerini sonlandırmak	G2, G4, G5, G9, G10, G12, G13, G16, G18, G20
Düşmanı yok etmek ve zafer kazanıp barışı tesis etmek	G3, G9, G13, G18, G20
Soydaşlarımızı Palikaryaların zulmünden kurtarmak	G6, G15, G17

Tablo 2 incelendiğinde, gazilerin genelde Kıbrıs'taki Türklere zulüm ve katliam yapıldığı, hürriyetlerinin kısıtlandığı, mallarının ve topraklarının gasp edilmek istendiği görüşünü dile getirmişlerdir. Gaziler bu gelişmelerin, Türkiye'nin izlediği siyaset doğrultusunda harekâta katılmalarına sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Gaziler bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

G5: *“Adadaki Türkleri Rumlar katlediliyorlardı. Bu soydaşlarımızı kurtarmak ve Türklerin güvenliğini sağlamak için bu harekâta katıldım.”*

G7: *“Öncelikle Türklere ve Rumlara barış getirmek ve Kıbrıs'taki barışı tesis etmek için harekâta katıldım.”*

G10: *“Milletim için, Türkiye ve insanlık için bu Barış Harekâtı'nda yer aldım.”*

G14: *“Kıbrıs'ı Yunanlılara vermemek ve Enosis'e engel olmak için bu harekâta bulundum.”*

G16: *“Adadaki Türk varlığının devamının sürmesi için hareketin ikisinde de bulundum.”*

G19: *“Kıbrıslı Türklerin çektikleri sıkıntı ve üzüntülerini sonlandırıp bağımsız ve hür olmalarını sağlamak için katıldım.”*

3.3. Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı Esnasında Yaşadıkları İle İlgili Bulgular

Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında şahit oldukları ve unutmadıkları olaylar ilgili bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Kıbrıs Barış Harekâtı Esnasında Yaşananlar İle İlgili Görüşler

Görüşler	Gaziler
Gökyüzünden üzerimize yağmur gibi mermi, bomba ve topların yağması	G3, G7, G11, G14, G17, G20
Yiyecek sıkıntısının yaşanması	G1, G2, G4, G6, G8, G12, G13, G14, G15, G16, G19
Hem içme hem de temizlik için su sıkıntısı ile karşılaşılması	G1, G3, G5, G6, G7, G9, G11, G12, G13, G15, G18
Rumların yağmalayıp talan ettiği Türk köylerinin gözlemlenmesi	G2, G3, G6, G7, G9, G11, G12, G13, G15, G17, G20
Mücahitlerin hem cephe hem de meskûn mahalde rehberlik görevinde bulunması	G1, G3, G6, G10, G13, G16, G18, G19
Geçtiğimiz köylerde Türk halkının bizi kurtarıcı gibi sevinçle karşılaması	G4, G8, G9, G11, G14, G16, G17, G19
Esir alınan Rumların esir toplama kamplarına götürülmesi	G3, G5, G7, G10, G13, G16, G19
Makinalı tüfeklerin atış yapması için Rumların tüfeklere hayvanları bağlamaları	G5, G9, G11, G14, G16, G18, G20
Banyo ve çamaşır sıkıntısı çekilmesi	G1, G3, G5, G6, G8, G9, G10, G13, G14, G17, G19
Barış gücünün ikiye bölünmüş davranarak Rumlardan yana tavır sergilemesi	G2, G6, G9, G12, G15, G17, G20
Okullarda ve resmi dairelerde Türk düşmanlığı ile ilgili tabloların yer alması	G5, G9, G15, G18, G20
Komutanlar tarafından harekât öncesi ailelere mektup yazılmasının istenmesi	G3, G5, G9, G11, G
Dinlenmek için saman balyalarının üzerinde uyunması	G7, G13, G15, G17, G19

Tablo 3 incelendiğinde, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında genel olarak gazilerin yiyecek, su, banyo ve çamaşır gibi sıkıntılar çektikleri, bunun yanında Rumların çekilirken yaptıkları tahribat, yağmalama ve talanı gördüklerini, okul gibi resmi kurumlarda Türk düşmanlığı yaptıklarını ve mücahitlerin kendilerine yaptıkları rehberliğe şahit olduklarını söylemişlerdir. Gaziler bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

G1: “*Cephede mevzideyken silah arkadaşım top mermisi ile yaralandı, onu tedavisi için sırtımda sürüyerek mevzi içerisinde cephe gerisine taşıdım.*”

G3: “*Esir aldığımız Rum subayı ile sohbet etmemize kendileri esirleri katlettiklerinden hayret etti. Bir de harekâta Allah Allah nidalarımızdan korktular.*”

G8: “*II. harekât esnasında engel ile karşılaşmadık, Rumlar önümüzden sürekli geri çekildiler.*”

G11: “*Cephede mevzideyken manevi güçlerin bizlerle beraber olduğunu hissettik. Çünkü bir ineğin kovmamıza rağmen sürekli yanımıza gelmesi ve bir yılanın yanımızda olmasına rağmen bize zarar vermemesini bu düşüncenin göstergesi olduğunu algıladım.*”

G13: “*Esir düşen din görevlisi papazın itirafı Kıbrıslı Türklere yapılanları doğrulamaktadır. Şöyle ki Türklere çok şey çektirdiklerini söylemekten çekinmediğine şahit oldum.*”

G15: “*Harekât esnasında Rum askerlerinde MKE (Türkiye Makine Kimya Endüstri Kurumuna ait) markalı mermiler görmek beni çok üzdü.*”

G18: “*Türk köylerinden geçerken yaşlı kadınların bizlere hem sevgi gösterip hem de yiyecekler ikram etmelerine çok duygulandım.*”

3.4. Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı Hakkında Hissettikleri İle İlgili Bulgular

Gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı hakkında hissettikleri olaylar, duygular ilgili bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Gazilerin Kıbrıs barış harekâtı hakkında hissettikleri ile ilgili görüşler

Görüşler	Gaziler
Meselelerin barışla çözülmesi savaşın insanlık için son çare olması	G2, G4, G6, G8, G10, G11, G12, G15, G17, G19
Savaşın milletin ve devletini varlığını ve geleceğini koruması	G6, G8, G12, G13, G16, G18
İnsanlar kardeşçe yaşamalı, Dünya’nın bütün insanlığa yeterli olması	G3, G5, G6, G9, G12, G13, G14, G17, G19
Savaşın insanlar için psikolojik olarak olumsuz olması	G6, G7, G9, G12, G15, G18
Herkesin doğuştan yaşama hakkının bulunması	G6, G8, G9, G10, G11, G13, G15 G16, G18, G20
Savaşın insanlık ve canlılar için katliam olması	G1, G2, G7, G10, G11, G12, G14, G17, G19
Savaştan iki tarafında olumsuz olarak etkilenmesi	G3, G5, G9, G15, G17, G18, G20
Savaşın acı ve yaşanmaması gereken bir duygu olması	G1, G3, G5, G6, G12, G14, G16, G19

Tablo 4 incelendiğinde, gaziler savaşın insanlık adına tasvip edilemeyeceğini, devletlerin aralarındaki meselelerini anlaşarak barış yolu ile çözümlenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda herkesin doğuştan yaşama hakkı olduğunu, çıkarın ve menfaatin ikinci planda gelmesi gerektiğini ve savaşın her iki tarafa da büyük yaralar açtığını ve bütün canlıları etkilediğini vurgulayarak en güzel şeyin insanca yaşamak ve dünyanın herkese yetecek kadar büyük olduğunu belirtmişlerdir. Gaziler bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

G2: “*Vatanım milletim, dinim için tekrar gene hiç çekinmeden savaşaçağımı belirtirim.*”

G6: “*Keşke savaş olmasa, dünya Türkiye çok güzel. İnsanlar kardeşçe yaşamalı, insanın yaşama hakkı var. Benim dileğim savaştaki feryatları kimsenin duymaması. Feryat duymak çok zor. Türkiye’ye, dünyaya barış gelsin.*”

G9: “*Savaş iyi bir şey değil, barış amacıyla yapılıyor ama yazık çok ölüm oluyor. Savaş en son olay olmalı. Barış sağlanamazsa savaş kaçınılmaz.*”

G12: “*Savaş canlılar için iyi bir şey değil. Psikolojik olarak da çok olumsuz bir şey. Düşman da olsa insanın yaşama hakkı olmalı.*”

G14: “*Savaş insanlığın kabul etmeyeceği bir şey. Yaşamak için öldürüyorsun ama bunu ben tasvip etmiyorum. İnsanlar birbirini öldürmesin güzel güzel yaşasın. Savaş katliamdır. Çıkar savaşı, petrol savaşı iyi bir şey değildir.*”

G15: “*Savaşızsız dünya için devletlerin meselelerini masa başında çözmesi çok daha iyi olur. Savaşta iki tarafta mağdur oluyor. Savaş asla istenecek bir şey değil.*”

G19:” *İnsanlık dünyanın herkes için yeterli olduğunu anlamalı, herkesin yaşamak en doğal hakkı olduğunu da bilmeli yoksa çok canlar yok oluyor.*”

3.5. Gazilik Hakkındaki Düşünceler İle İlgili Bulgular

Kıbrıs Barış Harekâtı gazilerinin gazilik hakkındaki düşünceleri ile ilgili bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Gazilik Hakkındaki Düşünceler İle İlgili Görüşler

Görüşler	Gaziler
Gazilik şerefli, haysiyetli ve onurlu olduğundan gururla taşınmalıdır.	G1, G2, G4, G5, G6, G7, G9, G10, G12, G14, G15, G17, G19
Gazilik herkese nasip olmayan bir mertebedir.	G2,G3, G4, G5,G7, G9, G13, G16, G18, G20
Vatan müdafaasında mücadele edip sağ kalanlara “gazi” denir.	G3, G7, G9, G10, G11, G14, G15, G17, G19
Gazilik en yüksek dini bir makam	G1,G3, G6, G9, G11,G12, G15, G17, G19,
Liderimiz Atatürk’ün unvanı olması	G5, G9, G11,G13, G15, G17, G19, G20
Milli ve dini kaynaklı olması	G3,G4, G6, G9, G11, G14, G16, G18
Gazilik saygı duyulması ve anlaşılması gereken mertebedir	G3, G5, G7, G9, G11,G13, G16, G19, G20
Gazilik insanın şeref ve onur belgesidir.	G2, G6, G7, G10, G12, G15, G17, G18
Gaziler toplumun varlığı ve devamının göstergesidirler	G1, G3,G5, G8, G10,G11, G13, G16, G19
Gazi olmaktan mutluluk duymaktayım.	G2, G4, G6, G9, G12, G15, G17, G20

Tablo 5 incelendiğinde, gazilerin onurla ve şerefle, Atatürk’ün unvanı olmasından da gururla bu payeyi taşıdıklarını, gazi olmalarına rağmen her zaman mücadeleye hazır olduklarını, toplumdan saygı ve sevgi beklediklerini söylemişlerdir. Gaziler bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

G3: “*En büyük mertebe şehitlik, ondan sonra gelen ise gaziliktir.*”

G5: “*Şehitlik ve gaziliğin dinimizde müstesna yeri vardır. Vatan sevgisi olarak gaziliği önemsiyorum.*”

G9: “*Gazilik onurlu bir duygudur. Türk’üz, Müslümanız dinimizde yeri büyüktür. Gurur vesilesidir. Devletimiz her zaman var olsun. Yurtta sulh cihanda sulh.*”

G10: “*Şehitler nurlu, gaziler ise onurludur.*”

G12: “*Gaziler onurlu, şerefli bir payedir. Gazi onurlanmış askerdir. Vatanın milletin hizmetindeyiz. Bir gün çağırılırsam yine tereddütsüz giderim.*”

G13: “*Atatürk’ün unvanından dolayı gurur duyuyorum.*”

G17: “*Gazilik unvanını taşımaktan mutluyum, toplumumda bu mutluluğuma saygı duyarak katkı vermesini bekliyorum.*”

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kıbrıs Barış Harekâtına katılan gazilerin görüşlerinin alınıp değerlendirildiği bu çalışmada, öğrencilerde tarih bilincinin oluşması için ortaya çıkan sonuçlar bu bölümde tartışılarak ortaya konulmuştur.

Gazilerin çoğunluğu iki barış harekâtına da katılmıştır. Bunun yanında uçaklara hava tahmin raporu sunan meteoroloji görevlisi, dini vecibelerin yerine getirilmesi için din görevlisi ve askeri birlikler arasındaki iletişimi sağlayan görevi yapan gaziler de yer almıştır.

Gazilerin görüşleri değerlendirildiğinde, Kıbrıslı Türkleri hürriyetlerine kavuşturmak, Türkiye'nin çıkarlarını korumak, düşmanı yok etmek ve zafer kazanıp barışı tesis etmek, geçilen köylerde Türk halkının gazileri kurtarıcı gibi sevinçle karşılaması, barış gücünün ikiyüzlü davranarak Rumlardan yana tavır sergilemesi, savaşın milletin ve devletini varlığını ve geleceğini koruması ve gaziler toplumun varlığı ve devamının göstergesidirler gibi milli bilinci ortaya koyan ifadeler belirtmişlerdir. Bu ifadelerde toplumların geleceği ve muasır milletler içerisinde yer alabilmeleri için tarih bilincinin gerekliliğini göstermektedir. Aynı zamanda, toplumun birliği ve bütünlüğü için gazilerin aynı düşünceleri yansıtması bakımından önemlidir. Bu düşüncelerin eğitim ile genç nesillere kazandırılmasının toplumun geleceği için gerekli olduğu düşünülmelidir. Dolayısıyla, yapılan çalışmalarda bu araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir (Ayaz, 2009: 8; Gökkaya, 2001: 232; Özdemir, 2017: 121; Sezginsoy ve Akkoyunlu, 2011: 411; Tekeli, 2000: 14).

Kıbrıslı Rumların Enonis'i gerçekleştirmek için adada yaptıkları zulüm ve katliamı engellemek, soydaşlara barış ve hürriyet getirmek üzere devlet siyaseti gereği çıkarma harekâtı Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanarak gerçekleştirdiği gaziler tarafından belirtilmiştir. Böylece, Rumların emellerine engel olunup adada Türklerin hür ve müstakil yaşamalarına zemin hazırlanmıştır. Arseven, Dervişoğlu ve Uludağ (2015) yapmış oldukları çalışmada, lisede öğrenim gören 9. 10. ve 11. sınıf öğrencilerinin “geçmişteki tarihi olayları bugün yaşadığı olaylarla ya da dünya ile ilişkisini kuramadığı ve sorunları çözmeye kullanamadıkları için tarihi bilinçlenme sürecine yetersiz oldukları” sonucuna ulaşmıştır. Bir millete mensup insanların milli bir benliğe sahip hale gelmeleri, bu insanların ortak tarih bilinci ile hareket etmeleri ile milli tarih şuurunu elde etmek bu açıdan önemlidir (Güngör, 2003: 76). Dolayısıyla, Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan gazilerin yaşadıkları olayların günümüze ışık tutması ve gençlerin bu olaylardan bir pay çıkarmaları açısından bu araştırma önemlidir. Atatürk'ün deyişiyle, tarih bilinci zengin bir geçmişe sahip olan milletlerin birlikte yaşama hususunda ortak arzu ve kabulde samimi olan insanların birleşmesinden ortaya çıkan önemli bir duygudur (Genel Kurmay Başkanlığı, 1988).

Gaziler harekâtlar esnasında çok zor şartlar altında yaptıkları mücadele ile adada Rumların uyguladıkları insanlık dışı muamelelere engel olarak, Türklere daha medeni ve insani yaşama hakkı getirmek için harekâta katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu da Türklere ancak Türkün dost olabileceğini göstermektedir. Türk'ün tarihinde bu duruma hep şahit olunmuştur. Dolayısıyla bu bilinç genç nesiller tarafından da idrak edilmeli ki toplumdaki birliktelik ve bütünlük sürekli olabilsin. Ulusoy (2009) ve Gökkaya ve Yeşilbursa (2009) yapmış oldukları çalışmalarda, genç nesillerin tahini mekânlara geziler düzenlenmesi ile tarih bilinci ve toplum içinde birlik beraberlik kazandığını ifade etmektedirler. Böylece kazanılan bütünlük diğer toplumlar üzerinde caydırıcılık oluşturabilir. Dolayısıyla, geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurularak millî birlik, bütünlük ve beraberliğin önemi anlaşılmış olur (TTKB, 2011).

Gaziler savaş hakkındaki düşüncelerine şu şekilde yer verilmiştir. Savaşın devletin ve milletin geleceği için elzem olduğunu ama öncelikle devletlerin meselelerini karşılıklı görüşerek barış içerisinde halletmeleri gerektiğini söylemişlerdir. Gerek duyulduğunda ise vatan ve millet için savaşılması gerektiğinin de şart olduğunu belirtmişlerdir. Bunun için de çekinmeden mücadeleye gideceklerini ifade etmişlerdir. Yoksa bu duygular haricindeki savaşın katliam olduğunu dile getirmişlerdir. Vatan şairi Namık Kemal de “Hazır ol cenge eğer istersen sulh-u selâh” sözü de bu düşünceleri teyit etmektedir. Dolayısıyla, genç nesiller barışın yaşanması için savaşa da hazırlıklı olmanın gerekli olduğu bilincinde olmalıdırlar. Bu bilinç ancak tarihi geçmişten öğrenilip hayata geçirilebilmesiyle mümkün olur.

Tarih, kişilerin geçmişini ve kültürel mirasını öğrenmesine, geçmişte yaşananlara şahit olup, milli bir kimlik oluşturarak milli hasletlerinin kuvvetlenmesine yardımcı olmaktadır. Tarih bilinci ise, bireyin içinde bulunduğu toplumun bir parçası olduğu gerçeğini ve bireye geleceğe bakış açısı konusunda bir sorumluluk kazandırmaktadır (Özdemir, 2017: 121; Tekeli, 2000: 14). Aynı zamanda, öğrencinin geçmişini kendi düşünceleri doğrultusunda analiz ederek irdelemesi, tarih bilincini kazanmasında önem arz etmektedir (Ayaz, 2009: 8; Sezginsoy ve Akkoyunlu, 2011: 411).

Türk'ün milli ve dini düşüncesi doğrultusunda savaş sonrasındaki en büyük makam önce şehitlik sonra ise gaziliktir. Harekâta katılan Mehmetçiklerden bu iki mertebeye ulaşanlar olmuştur. Onurlu bir mertebeye erişmiş olan gazilerimizle yaptığımız görüşmelerde onlar da şerefli, onurlu ve haysiyetli bu makama ulaşmalarından dolayı son derece memnun ve gururlu olduklarını bize gururla ifade etmişlerdir. Ayrıca, genç nesillerin gazilerin sahip oldukları bu onurlarına layık davranmalarını ve bu duyguyu çok iyi algılayarak gazilere gereken saygıyı göstermelerini beklediklerini dile getirmişlerdir. Kendilerinin verdikleri

mücadeleler sonrasında var olduklarının unutulmaması gerektiğini vurgulamışlardır. Atatürk'ün taşıdığı gazi unvanına layık olmaktan da mutlu olduklarını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, genç nesillerde tarih bilincinin oluşturulmasının ve güçlendirilmesinin milli bir hedef haline getirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü bir millet için tarih bilinci, kendi geçmişini bilmek, geçmişindeki yaşadığı olumlu veya olumsuz hiçbir önemli olayı unutmamak, onlardan ders çıkarıp geleceğe emin adımlarla yürümesinden geçmektedir. Bilinçlenmenin kaynağı, tarih olduğuna göre disiplinler arası bir ders olan sosyal bilgiler derslerinin tarih konularının ve tarih dersinin öğrencilere kavratılmasının önemi takdir edilip üzerinde çok ciddi durulmasının aşikâr olduğu unutulmamalıdır. Cumhuriyeti gençliğe emanet eden Mustafa Kemal Atatürk'te, derin bir tarih bilincine sahip olarak, Türk tarihine derin bir bakış ve tarih önünde yüksek bir sorumluluk duygusunun olması gerektiğini belirlemiştir. “Evvellâ millete tarihini, asil bir millete mensup bulunduğunu, bütün medeniyetlerin anası olan ileri bir milletin çocukları olduğunu öğretmeliyiz.” demiştir (Başar, 1981: 122).

5. ÖNERİLER

Toplumdaki birlikteliğin oluşturulabilmesi için genç nesillerin tarih bilincine sahip olmaları zorunludur. Bunun için geçmişin tecrübelerinin gençlerimize aktarılması gereklidir. Bunun da yaşanan tarihi olaylar vasıtasıyla olacağı aşikârdır. Bu itibarla tarihi olayları yaşayan gaziler, mekânlar ve eserler gibi birinci elden kaynaklar çok önem arz etmektedir. Bu çalışmada, gazilerimizin şahit olduğu tarihi hakikatler disiplinler arası bir ders olan sosyal bilgiler dersinin tarih konularında ve tarih derslerinde somut olarak yer almalı ki, genç nesillerin kişilik ve kimliklerinin oluşmasına etki etsin ve mensup olduğu milletin ferdi olmaktan gurur duysun. Dolayısıyla gazilerin yaşadığı bu tarihi olayın tecrübelerinden faydalanıp, zengin Türk tarihi içindeki yeri genç nesillere çok iyi kavratılmalı ki onların bilinçlenmelerine katkı sağlanmış olsun.

KAYNAKÇA

- Alasya, H. F. (1939). *Kıbrıs Tarihi ve Belli Başlı Antikiteleleri*. Lefkoşa.
- Arseven, A., Dervişoğlu, F. M. ve Cengizhan, Uludağ (2015). Ortaöğretim 9., 10. ve 11. Sınıf Öğrencilerinin Tarihe İlişkin Algıları Ve Tarih Bilinci Oluşumlarının İncelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 4(1), 65-82.
- Ayaz, T. (2009). *Milli eğitim şûralarında tarih öğretimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Başar, A. H. (1981). *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Bedevi, V. (1965). *Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tarih Kurumu.
- Bostan, İ. (2001). "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının sefer Güzergâhı", Düünden Bugüne Kıbrıs Meselesi, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Dündar, R. (1998). *Kıbrıs Beylerbeyliği*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya.

- Emecen, F. (2016). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erim, N. (1975). *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii.
- Erdönmez, C. (2004). *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta.
- Genel Kurmay Başkanlığı, (1988). *Atatürkçülük: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Gökkaya, K. A. (2001). Sosyal bilgiler eğitimi bölümü öğrencilerinin (lisans) tarih bilinci üzerine bir anket değerlendirmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 231-244.
- Gökkaya, K. A. ve Yeşilbursa, C. C. (2009). Sosyal bilgiler öğretiminde tarihi yerlerin kullanımının akademik başarıya etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Bahar 2009, 7(2), 483-506.
- Günay, N. (2005). Filik-i Eterya Cemiyeti. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 263-287.
- Güngör, E. (2003). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Gürel, Ş. S. (1984). *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*. Cilt: I, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1993). Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân. *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, K.K.T.C. Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Hatipoğlu, M. (1988). Yunanistan'daki Gelişmelerinin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), , Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Keser, U. (2006). *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Mütercimler, E. (2007). *Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönleri Satılık Ada Kıbrıs*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). Ankara.
- Özdemir, R. (2017). Tarih bilincinin oluşması ve tarihi vesikaların değerlendirilmesinde nelere dikkat edilmelidir. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 108-136.
- Satan, A. (2004). Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi. *Yeni Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:6.
- Sezginsoy, B. ve Akkoyunlu, B. (2011). Sosyal bilgiler dersinde tarih bilinci oluşturmada dizgeli öğretimin etkililiği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 411-422.
- Tekeli, İ. (2000). *Tarih öğretiminin yeniden yapılandırılması*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Turan, O. (1964). Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri. *Bellekten*, XXVIII/110, 209-227.
- Ulusoy, K. (2009). Lise Öğrencilerinin Tarih Dersinin İşleniş İle İlgili Düşünceleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 417-434.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1973). *Osmanlı Tarihi*, Cilt:III/I, Ankara: TTK Basımevi.
- Yıldırım ve diğerleri, (2000). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. Ankara.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (9. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Erdem, Ü. B. ve Hanilçe, M. (2019). "Mıgırdıç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası -Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre-", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1367-1390
Geliş Tarihi / Received Date: 13.12.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 08.01.2019

Araştırma Makalesi

MIGIRDIÇ TOKATLIYAN, TOKATLIYAN OTELLERİ, GAZİNOSU VE LOKANTASI -Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre-

Ümit Baki ERDEM

Arşiv Uzmanı, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
umitbakierdem@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0439-1988

Dr. Öğr. Üyesi Murat HANİLÇE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
murat.hanilce@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0587-9336

Öz

İstanbul'da Tokat denilince akla gelen iki önemli mekân vardır. Bunlardan birincisi Beykoz'da bulunan Tokat Bahçesi'dir. İkincisi ve daha önemlisi Mıgırdıç Tokatlıyan'ın kurduğu oteldir. Tokatlıyan, uzun yıllar, dönemine göre oldukça lüks sayılabilecek işletmeler aracılığıyla Tokat'ın adını İstanbul'da duyurmuştur. Tokatlıyanlar ve işletmeleri hakkında şu ana kadar popüler ve akademik bazı çalışmalar yapılsa da henüz ailesi ve Osmanlı turizmindeki yerine dair arşiv belgelerine dayalı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, Tokat'tan İstanbul'a göçen, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İstanbul'un konaklama ve yeme-içme sektörlerinde önemli bir yer edinen Tokatlı Ermeni Mıgırdıç Tokatlıyan ve kurduğu işletmeler Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde bulunan belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Böylece Tokatlıyan ve işletmeleri hakkındaki bazı bilinmeyenler açığa çıkarılıp Tokat şehrinin ve Osmanlı turizm yatırımlarının tarihine mütevazı bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Tokatlıyan, Tarabya, Beyoğlu, Otel, Lokanta.

MEGUERDITCH TOKATLIAN, TOKATLIAN HOTELS, CLUB AND RESTAURANT -According to The Ottoman Archive of Presidency of Turkish Republic's Documents-

Abstract

There were two important places in Istanbul when it comes to Tokat. The first one is the Tokat Bahçesi (Tokat Garden) which is located in Beykoz. The second and more important one is the hotel which established by Meguerditch Tokatlian. Tokatlian has put the name of Tokat on map in Istanbul for many years in by the business organizations which can be considered as very luxury for his time. Although there are some popular and academic studies about Tokatlian and his businesses, yet, there is no study based on archival documents about his family and their statuses in Ottoman tourism. In this study, the establishments of Armenian Meguerditch Tokatlian, who had migrated from Tokat to Istanbul and had an important place in the accommodation and food and beverage sectors of Istanbul in the late period of the Ottoman Empire, is evaluated in the light of archival documents. It is intended to offer a modest contribution to Tokat city history by revealing some unknown information about Tokatlians' and their businesses

Keywords: Tokat, Tokatlian, Tarabya, Pera, Hotel, Restaurant.

1. GİRİŞ

Eskiçağ'dan günümüze kadar insanların hareket ihtiyacı hep olmuştur¹. Aslında, insanların hareketleri seyahat kavramının, seyahat kavramı da otel türünden yapıların varlık nedenidir. Otel türünden yapılar zaman içerisinde çeşitli evrelerden geçmiş; tarih boyunca uğradığı değişimle, insanoğlunun kaydettiği ilerlemenin etkisiyle yaşadığı dönüşümle günümüzde konuklarına evlerini aratmayan rahat ve huzurlu bir barınma imkânı sunan büyük bir sektör haline gelmiştir. Türkiye'de, günümüzün modern otelciliğinin temelleri Osmanlı Devleti'nin son dönemleri olan 1800'lü yılların sonlarında atılmıştır. 1863 yılında *Sergi-i Umum-i Osmani* isimli serginin açılışı nedeniyle Avrupa'dan İstanbul'a turist gruplarının gelmesi, Paris'ten İstanbul'a sefer yapan Orient Ekspres yani Doğu Ekspresi'nin 1883'te ilk seferini gerçekleştirmesi gibi gelişmelerin hemen ardından Beyoğlu yani Pera'da inşa edilen

¹ Bu çalışmanın kendine özgü bir hikâyesi bulunmaktadır. Hikâye büyük ölçüde bu çalışmanın yazarlarından Murat Hanilçe'nin başından geçmiştir. Aşağıdaki satırlar Murat Hanilçe'nin ifadelerine dayanmaktadır: "Tokat'ta 2007 senesinde üç Japon misafiri bir hafta boyunca evimde ağırladım. Bunlar kısmen aramızda akrabalık bağı olan kişilerdi. Japonlardan birisi gelinim; diğer ikisiyse onun anne ve babasıydı. Japon konukları misafir ettiğimiz süre boyunca onlara Tokat'taki hamamları, şehrin el sanatlarını, tarihî mekânlarını, geçmişin izini taşıyan eski evlerini, hatta Tokat ve çevresindeki kaleleri, bir doğa harikası olarak Pazar ilçesinde bulunan Ballica Mağarası'nı göstermişim. Tokat'ta yaptıkları gezilerden oldukça memnun olan misafirlerim benden onları iki yere daha götürmemi özellikle istemişlerdi. Bunlardan birisi Kapadokya ve Peri bacalarıydı. İkincisi ise Sivas'ın Kangal ilçesinde bulunan Balıklı Kaplıca'ydı. Anlaşılan o ki misafirlerim, gelmeden önce Türkiye'de, özellikle Tokat'a yakın gezebilecekleri yerler konusunda bir ön inceleme yapmıştı. Ya da en azından ben öyle olduğuna inanmışım. Tabi, ben bir Tokatlı olarak, elimden geldiğince içerisinde yaşadığım şehri ve tarihî dokusunu onlara tanıtmışım ama onlar özellikle bu iki yeri görme konusunda ısrar etmişlerdi. Onlar bu şekilde ısrar edince ben de kendilerine iki gün ayırıp bahsi geçen yerlere götüreceğimi söylemişim. Bununla birlikte, kendilerine neden bu iki yere ısrarla gitmek istediklerini sormadan geçememişim. Anlattıklarına göre, Kapadokya'yı televizyon, görsel basın ve internetten duymuşlardı. Yani Kapadokya'yı onlara tanıtan büyük ölçüde medyanın gücüydü. Kaldı ki Kapadokya, gerçekten Dünya genelinde ün yapmış turistik ve tarihî bir beldeydi. Hâliyle, onların, buraya olan merakını anlamak güç değildi. "Peki, onları Balıklı Kaplıca'yı, başka bir deyişle Sivas'ın Kangal ilçesini bu kadar merak etmeye zorlayan dürtünün kaynağı neydi?" Bu soruya verecekleri cevap benim için önemliydi. Misafirlerime bu soruyu sorduğumda ilginç bir cevap almışım. Bu kaplıca'yı Tokyo'da birkaç defa gittikleri Türk Lokantası'nın duvarındaki tablo ve duvar resimlerinde görmüşlerdi. Lokanta duvarlarında gördükleri resimler onları ister istemez burayı görme konusunda etkilemişti. Bana da bu etkiyi ve beklentiyi gerçeğe dönüştürme görevi düşmüştü. Yanımda Japon misafirlerle, kendimin de ilk defa gördüğüm Balıklı Kaplıca'ya 2007 Ağustosunun sıcak bir gününde gittik. Oraya vardığımızda çok da bakımlı ve modern olmayan tesisleri ziyarete gelen kalabalık bir grup bizi karşıladı. Kalabalığın içerisinde beni hayrete düşüren bir manzarayla karşılaştım. Kangal'da Balıklı Kaplıca'yı ziyarete gelenlerin yarısından çoğunu Uzakdoğu'dan, bilhassa Japonya ve Güney Kore'den gelenler oluşturmaktaydı. Buraya gelmeden önce, Japonları buraya getiren etkeni öğrenmişim. Orada, üzeri açık havuza girerken, Korelilerle konuşma gereği hissettim. Korelilerle yaptığım konuşmalardan çıkardığım sonuç onların da buraya gelmesindeki nedenin Japonlarla benzer oluşuydu. Koreliler, burayı Seul ve diğer Kore kentlerindeki Sivaslılara ait lokantaların duvarlarındaki resimlerden öğrenmişlerdi ve bazılarının buraya ikinci, hatta üçüncü geliyordu. Gerek Japonların gerekse Korelilerin Kangal'a gelmesindeki bu benzer etki beni şaşırtmıştı. Bu etkiyi sağlayan Sivaslı lokanta işletmecileri, ister memleket hasretine dayalı bilinçsiz bir kurgu, isterse bilinçli ve kasıtlı bir dürtüyle işletmelerinin duvarlarına astıkları memleket fotoğraflarıyla, şehirlerinin turizmüne büyük katkı sağlamışlardı. Japon ve Korelilerin dedikleri karşısında içerisinde yaşadığım Tokat'ı hayal ettim. Tokatlı olup dışarıda turizm işletmesi bulunan Tokatlılar yok muydu? Varsa onlar Sivaslı lokantacıların yaptığını düşünmüyordu. Derken bir gün internette Tokatlıyan Lokantası, Gazinosu ve Otelini işleten ve bir zamanlar İstanbul'un sosyetesini, İstanbul'a başka ülkelere gelen kişileri ağırlayan işletmelere sahip olan Mıgırdıç Tokatlıyan'ın adına rastladım. Ne var ki Tokatlıyan'ın kurduğu işletmelerin 1920'lerden itibaren Sırlı bir damadın eline geçtiğini, 1950'lerden itibaren eski görkemini yitirip kapanma sürecine girdiğini öğrendim. İçimden bir hayıflanma geçti: "Keşke Tokatlıyan'ın işletmeleri bugün ayakta olsa ve aynı zamanda Tokat'a dair aynı Sivas örneğindeki gibi bir tanıtım aracı vazifesi görseydi.", dedim. Bununla birlikte, Tokatlıyan'ın hikâyesini yazma umudumu da geleceğe bıraktım. Nasip biraz da bugüneymiş. Yaptığım araştırmalar, Tokatlıyan'la ilgili pek çok şeyin yazılıp çizildiğini ortaya koyuyordu. Acaba ben bu konuda yeni ne yazabilirdim? Bu şekilde kara kara düşünürken, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Tokatlıyan hakkındaki belgeleri fark ettim. Araştırmacıların, bu belgelere, neredeyse çok az başvurduğunu gözlemledim. Bunun üzerine, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde uzman olan öğrencim Ümit Baki Erdem'i aradım ve bu kişi ve girişimleri üzerine titiz bir tarama yapmasını rica ettim. O da belgeleri taradı. Artık Tokatlıyan'ın arşiv belgeleri arasına sıkışan yaşamını yazmak konusunda iki kişiydik. Birlikte, bu belgeleri sadeleştirerek ortaya bu mütevazı çalışmayı çıkardık. Ne var ki onun Tokatlı kimliğini ararken çok daha farklı bilgilere ulaştık."

oteller öne çıkmaya başlamıştır. İşte, söz konusu dönemde Beyoğlu'nda açılan otellerden birisi de Tokatlı Mıgırdıç Tokatlıyan tarafından kurulmuştur.

Büyük oteller, ses getiren turistik işletmeler insanlar üzerinde farklı etkiler bırakmaktadır. Bu mekânlar, bazen ilk defa yenilen bir yemeğin, ilk defa görülen bir eşyanın, bazen de ilk buluşmaların ya da tanışmaların adresi olabilmektedir. Bu çalışmaya konu olan Mıgırdıç Tokatlıyan ve işletmeleri de görkemli zamanlarında İstanbul'un önemli otelleri ve restoranları arasında yer almıştır. Şu ana kadar Tokatlıyan hakkında, döneminin gerek basını gerekse diğer kayıtlarına dayalı olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır². Otel başta çeşitli romanlar olmak üzere Dünya ve Türk edebiyatına da konu olmuştur³. Bu çalışmada Tokatlıyan işletmeleri, kurucusu Mıgırdıç Tokatlıyan hakkında Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler açığa çıkarılıp literatüre bir katkı sunulması düşünülmüştür. Çalışmanın ilk bölümünde Tokatlıyan ve işletmeleri hakkında bilgiler verilmiş; ikinci bölümünde arşiv belgeleri üzerinde durulmuş; son bölümünde ise kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

2. MİGİRDİÇ TOKATLIYAN VE İŞLETMELERİNE DAİR

Mıgırdıç Tokatlıyan, babası ve kardeşi Bedros ile birlikte 1883 yılında Tokat'tan gelip İstanbul'a yerleşen bir Ermeni'ydi⁴. Bunların İstanbul'da yaptıkları ilk iş, hep birlikte,

² Bu çalışmalardan bir kısmı Tokatlıyan Oteli'yle doğrudan alakalıdır. Bunlara bir örnek olarak bkz. Çağdaş Turan, Serap Özdemir Güzel, Merve Baş, "Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: "Tokatlıyan Oteli", *ASOS Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 34, 2016: 400-418. Bazı çalışmalar ise daha çok Turizm Tarihi ve Otelcilik üzerine olup Tokatlıyan Oteli ve işletmelerine içerisinde yer vermektedir. Örnek olarak bkz. Meryem Elif Çelebi, "Galata ve Pera'da Otel Yapılarının Gelişimi (1840-1914)", *Yıldız Teknik Üniversitesi Sigma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011: 300-307; Turan Akıncı, *Beyoğlu Yapılar, Mekânlar, İnsanlar (1831-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018: 130-38, 176-77; Gevher Acar, *Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması*, Mimar Sinan Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000: 153-154; Elif Çelebi Yakartepe, Can Binan, "İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)", *Megaron*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2011: 79-94; Sennur Sezer-Adnan Özyalçın, *Öyküleriyle İstanbul Anıtları-II Saray'dan Liman'a*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2010.

³ Bunlardan birisi Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* isimli romanıdır. Romanın "Karlı Gecenin Aşk Hikâyeleri" başlığını taşıyan 15. bölümünde, romanın esas karakterlerinden Galip'in İskender'le karşılaştığı sahne Tokatlıyan Oteli önünde gerçekleşmektedir. Bkz. Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, 9 Baskı, Can Yayınları, İstanbul 1992: 147-148. Mehmed Rauf, *Son Yıldız* Romanı'nda oteli danslı partilerle betimlemiştir. Mehmet Rauf, *Son Yıldız*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul 1927: 7 vd. Tokatlıyan, Mehmed Rauf'un başka eserlerine de yansımıştır. Yazarın *Karanfil ve Yasemin* isimli romanında eserin başkarakterlerinden Samim peçeli olan Nevhiz'i Tarabya'daki Tokatlıyan Otel'e götürür ve Nevhiz burada başını açar. Bkz. Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında: Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004: 182. Selim İleri'nin *Solmaz Hanım Kimsesiz Okurlar İçin* romanında da Tokatlıyan Oteli'ne rastlanmaktadır. Bkz. Selim İleri, *Solmaz Hanım Kimsesiz Okurlar İçin*, Oğlak Yayınları İstanbul, 2000: 19-20. Agatha Christie'nin ünlü *Doğu Ekspresi'nde Cinayet* isimli romanı, İstanbul'da başlar. 1930'lu yıllarda Şam'da görevini başarı ile tamamlayan Poirot, Toros Ekspresi ile İstanbul'a gelir. Haydarpaşa Garı'nda iner, vapurla Sirkeci'ye geçer, Galata Köprüsü'nden doğruca Pera Palas'a değil, Tokatlıyan Oteli'ne gider. Kitabın orijinalinde bu bölümün adı da Tokatlıyan Oteli'dir. Bkz. Agatha Christie, *Doğu Ekspresinde Cinayet*, çev. Gönül Suveren, Altın Kitaplar Yayınevi, 22. Baskı, İstanbul, 2018: 14 vd. Christie; 2009'da Türkiye'de Altın Kitaplar Yayınları'nın, Azize Bergin'in çevirisi ile yayımladığı *Hayatım* adlı otobiyografisinde İstanbul macerasını detaylarıyla paylaşır. Biyografiye bakılırsa Christie, Doğu Ekspresi ile 1926'da İstanbul'a gelir. Trende genç bir Hollandalı mühendisle tanışır. Mühendisin de yönlendirmeleriyle Tokatlıyan Otel'de kalır. Oysa kendisine Pera Palas'taki 411 numaralı oda ayırılmıştır. Bununla beraber, Christie, Pera Palas'ta hiç kalmamıştır. Bkz. Agatha Christie, *Hayatım*, çev. Azize Bergin, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2009: 444-445.

⁴ 2 Mart 1947 tarihli Akşam Gazetesi'nde *Dünden, Bugünden* adlı köşede "Yakında Tarihe Karışacak Tokatlıyan" üst başlıklı Sermet Muhtar Alus imzalı bir makale yayımlanmıştır. Yazar makaleyi yazma sebebi olarak "Tokatlıyan Oteli'nin İbrahim Gültan isminde birisi tarafından işletileceği ve adının da değiştirilerek (Konak) a çevrildiği, artık Tokatlıyan kelimesinin tarihe karışacağı gerçeğini" göstermektedir. Yazar şunları yazmaktadır: "Mıgırdıç Tokatlıyan'ın soyadı Tokatlı oluşundan ötürüdür. Vaktiyle *Kapalıçarşı*'da, *Sandal Bedesteni*'nin soluna düşen *Mahfazacılar* içinde, babasından kalan aşçı dükkanını lokantaya çevirmiş. Yani çekirdekten yetiştirme. Baba ocağı olan bu lokanta Meşrutiyet yıllarında hâlâ durur." *Mıgırdıç*

Muhafazacılar Caddesi 29 numarada tek katlı, kemerli; sadece et ve pilav satan bir lokanta açmak olmuştur. Tokatlıyanlar, dönemine göre oldukça iyi iş yapan ve özellikle çarşı içerisindeki esnafa hizmet veren bu mekâna, önce üst katı eklemiş, zamanla yandaki dükkânı da alarak oldukça büyük bir lokantanın sahibi olmuşlardır. İşlerini bu şekilde büyüten aile bireyleri, Beyoğlu'nda iki ayrı pasta-ve şekerleme dükkânı bulunan Temistokli'den birlikte iş yapmak üzere teklif almıştır. Mıgırdıç bu teklifi kabul etmiştir. Mıgırdıç, kısa bir zaman sonra, Aslanidis ve Temistokli'nin daha sonra Tokatlıyan Otel'i'nin inşa edileceği yerdeki şekerlemeci dükkânlarını alarak *Cafe Restaurant de Paris* adı ile büyük bir kafe kurmuştur. Kendisi, bununla da yetinmeyerek Üç Horan Ermeni Kilisesi'nin bahçesinin bir kısmını da Kilise Vakfı'yla anlaşarak ve kiralarak bu yeni işletmeye dâhil etmiştir. Bu işletmeyi kafe ve restoran olarak işletmiş ve "Avrupa usulü hizmet verme" sloganıyla çıktığı yolda epey mesafe kaydetmiştir. Bütün bu yatırımları sürdürürken Mıgırdıç, Muhafazacılar Çarşısı'ndaki et lokantasıyla bağını sürdürmüştür. Bu ilk işletmeyi babası ve kardeşi Bedros çalıştırmaya devam etmiştir. Bu arada Galata'da *Splendide* adlı bir restoranları olan Dikran, Onnik ve Tavar adında üç garson Mıgırdıç'ın yanında çalışmaya başlamış ve Cafe Restaurant de Paris'in adı *Cafe Restaurant Splendide* olarak değişmiştir⁵. Öte yandan Mıgırdıç Tokatlıyan Üç Horan Kilisesi'nin boş arsası üzerine genişlettiği kafenin üzerine bir otel yapmak için söz konusu kiliseyle anlaşmıştır. Otel, 1897'de ilk açıldığında⁶ *Hotel Splendide* adıyla anılmıştır⁷.

Tokatlıyan'ın Beyoğlu'na Kapağı Atışı başlığında ise yazar 1894 büyük depreminden sonra Mıgırdıç Efendi'nin Beyoğlu'na kapağı atışından bahsetmiştir. *Galatasaray*'ın karşı tarafında, *Hristaki Ham*'nin (şimdiki *Sait Paşa Ham*) solunda, depremden birkaç sene sonra yanan *Fransız Tiyatrosu*'nun yerindeki geniş, iki katlı binayı kahve ve lokanta hâline koyduğunu, buraya Fransızca parlak, tantanalı, mükemmel anlamlarına gelen *Splendide* adını verdiğinden bahisle Mıgırdıç Efendi'nin becerikli, çalışkan, kurnaz biri olduğunu; koltuğunda peşkir, masadan masaya dört dönen, müşterilere çok nazik davranan biri olup hatırlı misafirlerine hizmeti kendisi görüp alfrangalığı da gittikçe ilerleterek gerek lokanta, gerek gazino, gerek kahve kısmına İstanbul'da görülmedik yenilikler soktuğunu kaleme almıştır. Köşe yazarı, Ahmet Rasim'den naklen "gazeteleri dağıtan, bodur, badi badi yürüyüşlü, beş-altı dil konuşan Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Frenk kılıklı beylere gazeteleri reverans ile uzatan; gözü tutmadığı takıma ise (Al da patla!) der gibi fırlatan bir küstah olduğunu" da belirtmiştir. <http://hdl.handle.net/11498/4294> (03.01.2019: 16:13) Taha Toros Arşivi, Dosya No: 115-Oteller. Not: Gazetenin "Dünden, Bugünden" köşesinde yayımlanmıştır (1947-03-02).

⁵ Behzat Üsdiken, "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri-IV Tokatlıyan Otel'i", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 17, Sayı: 98, Şubat 1992: 25. Mıgırdıç Efendi'nin Beyoğlu'ndaki kafe-restoran işletmeciliği süreciyle ilgili Çelik Gülersoy *Beyoğlu'nun Yitip Gitmiş Üç Otel* adlı kitabında detaylı bilgiler vermektedir. İlk olarak daha sonra üzerine Tokatlıyan Otel'i'nin inşa edildiği arsa hakkında bilgi veren Gülersoy, arsanın 1807 yılında kurulmuş olan *Ermeni Üç Horan Kilisesi*'ne ait olup buradaki taşınmazların 24 Mayıs 1870 tarihindeki büyük Beyoğlu yangınında harap olduğunu belirtmekte; Kilise Vakfı'nın onarım için bir komisyon kurduğunu dile getirmektedir. Ayrıca, komisyonda yanan taşınmazların yerine Kilise'ye gelir getirmesi amacıyla tiyatro binası yapıldığını yazmaktadır. Bu tiyatro binası da Eylül 1892'deki yangında yanar. Ermeni Cemiyeti burayı tekrar değerlendirmeyi düşünür ve bir teklifle Cemaat Meclisi'ne başvuru yapan Mıgırdıç Tokatlıyan Efendi'nin arsaya lokanta yapma fikri destek görür. Gülersoy, Mıgırdıç'ın, daha önce Çarşı-yı Kebir'de babadan kalan ünlü bir aşevinin sahibi olduğunu ve şöyle "Evropakârî bir restoran açıp ele-güne bu iş nasıl olur göstermek" arzusunun taşıdığını belirtir ve Kilise tarafından güvenilir bir isim olduğu düşünülen Tokatlıyan Efendi'nin bu teklifinin kabul edildiğini sözlere ekler. Bkz. Çelik Gülersoy, *Beyoğlu'nun Yitip Gitmiş 3 Otel*, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 48-49. Pelin Aykut konu hakkında kilise vakfının yine buraya tiyatro yapmak istediği, bunun için gerekli izni de aldığını fakat nedeni bilinmeyen bir şekilde bu girişimin sürüncemede kaldığını belirtmektedir. Yine aynı yazar, buraya yapılacak otelin işletmesinin 60 yıl süreyle Mıgırdıç Tokatlıyan'a verildiğini söylemektedir. Bkz. Pelin Aykut, "Tokatlıyan Otel'i", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000: 272.

⁶ Otelin açılışına dair araştırmacılar farklı tarihler öne sürmüştür. Mıgırdıç Tokatlıyan Efendi'nin restoranı hayli rağbet gören bir yer olmasına rağmen belli bir zaman sonra gelir-gider dengesi bozulmuş ve Kilise'ye kirayı ödemekte güçlük çekmeye başlamıştır. Bu durum Kilise'yi rahatsız ettiğinden olsa gerek, burada bir lokanta yerine otel inşa edilmesi fikri belirlemiştir.

Daha sonra, adı, *Hotel M. Tokatlıyan* olarak değiştirilmiştir. Bazılarıysa kurucusuna ithafen otele *Mıgırdıç'ın Evi* demiştir⁸. Üç katlı olan otel 160 odalı olup odalar da dönemine göre her türlü ihtiyaca cevap verecek şekilde hazırlanmıştır. Otele ana kapıdan girildiğinde sağ tarafta resepsiyon, sol tarafta ise merdiven ve asansör vardı. Ana salondaki kapıdan girildiğine iki salon göze çarpardı: Sağ taraftaki balo, kokteyl, nişan ve ziyafet gibi toplantıların yapıldığı bölümdü. Diğer salon ise caddeye bakan yemek ve kahve salonu ile lobiye oluşturmaktaydı⁹. Otel açıldıktan sonra hem lokantası hem de konaklama imkânıyla ayakta kaldığı süre boyunca birçok önemli misafiri konuk etmiş; aralarında devletin ileri gelenleri de olmak üzere romancı, şair, edebiyatçı birçok seçkin sima Mıgırdıç Tokatlıyan'ın misafiri olmuştur. Bir baloda Dâhiliye Nazırı Talat ve Cemal Beyler, padişah teşrifatçısı Cenânî Bey, Fransız Elçisi Bompard'ın birlikte oldukları yazılıdır¹⁰. Bir dönemin usta edebiyatçısı *Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)*, kendisi ile birlikte, Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Ali Ekrem ve Süleyman Nesip gibi ünlü şair ve yazarların hafta sonları Tokatlıyan'da buluşup şiir ve sanat bahisleri üzerinde konuştuklarını belirtmektedir. Yakup Kadri'nin belirttiğine göre, Ziya Gökalp de bu toplantıların birinde kendilerine eşlik etmiştir¹¹.

Komisyon başka işletmecilere başvursa da ilgi görmemiş; bunun üzerine Mıgırdıç Tokatlıyan Efendi'nin, "Gelin buraya oteli beraber yapalım." önerisi komisyonca kabul görmüştür. Bu teklifin yapıldığı tarih Şubat 1908'dir. Bkz. Gülersoy, *a.g.e.*, s. 53-54. Bu şekilde 1908 yılının ortalarına doğru inşaatın başladığını ve 1909'un sonuna doğru da bitmiş olduğunu aktaran Gülersoy'un aksine Selçuk Çıkla otelin açılış tarihini daha da geriye çekip 1897 yılının Kasım ayını vermektedir. Bkz. Selçuk Çıkla, *a.g.e.*, s. 240. İki yazar arasındaki bu tarih farklılığı bir tezat oluştursa da burada bahsedilen şey, asıl otel yapılmadan önceki, birkaç sayıdaki odadan ibaret olan daha basit hâlidir. Nur Akın'ın eserinde otelin açılışına dair verdiği tarih Çıkla'nın zikrettiği 1897 tarihiyle örtüşse de her ikisinin de Gülersoy'un bahsettiği gibi otelin "amatör" hâline atf yaptıkları düşünülebilir. Bkz. Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayını, İstanbul 1998, s. 256. Özgü Çilli, hazırladığı Yüksek Lisans Tez çalışmasında 1895 yılında lokantanın tamamlandığını belirtmektedir. Splendid adlı lokantanın üst katlarında mevcut otel odaları varsa da bunların konforlu odalar olmadığını da açıklamaktadır. Bkz. Özgü Çilli, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 29-30.

⁷ Otel inşa edilmeden önceki kafe-restoran dönemi ve Mıgırdıç Tokatlıyan'a işin ihale edilmesi sürecine dair bilgilerini Ermeni Patrikhanesi'nin Kalem Müdürü Dr. Kırkor Damatyan'ın kendisi için tercüme ettiği iki kaynağa dayandıran Gülersoy, Tokatlı Mıgırdıç Efendi'nin adının Beyoğlu sahnesinde girişimleriyle kendine yer bulduğunu aktarır. Açılan ilk işletmenin lüks bir restoran olduğunu belirten yazar, 1895 yılı Ticaret Yıllığı'nda Mıgırdıç Tokatlıyan'a ait iki işletmenin adının geçtiğini belirtir: Beyoğlu'nda *Tokatlıyan* adı ile bir otel ve bir restoran; *Splendide* adıyla bir kafe-pastane. Açılan otelin başlangıçta çok basit bir tesis olduğunu yazan yazar önce Kapalı Çarşı'daki aşçı dükkânından Beyoğlu'na atlayan Mıgırdıç Efendi'nin kendisinin yeni "statüsüne" hemen uyum sağladığını da, dönemin *Le Moniteur Ottoman* adlı Fransızca gazetesindeki bir haberden aktararak verir: "Pera'da kışın hemen her tarafta bir balo ya da danslı çay düzenleyen zenginlere ayak uydurabilmek üzere, bizim Efendi de Cafe Splendide'nin büyük salonunda görkemli ve müzikli bir akşam yemeği vermiş." der. Bkz. Gülersoy, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁸ Behzat Üsdiken'in aktardıklarına göre Tokatlıyan Otel'i'nin kurulduğu arsa *Üç Horan (Yerartutun) Ermeni Kilisesi* vakıf arazisi üzerinde inşa edilmişti. Bu arsa üzerinde 1859 yılında tek katlı ve salaş birtakım mağazalar vardı. 1859'da bu binada bulunan *Cafe Oriental*'in yerini 1861 yılında dönemin Ermeni sanatkarlarından *Tadron Aravelyan* kiralamış ve burayı *Şark Tiyatrosu* adı altında hizmete sokmuştu. Beyoğlu'nda çıkan 1870 Yangını'ndan sonra Şark Tiyatrosu yıktırılmıştı. 1883 yılında Kilise Mütevelli Heyeti yeni bir tiyatro binası yapma girişiminde bulundu. Ermeni Cemaati Reisi *Nuriyan Efendi* öncülüğü ve Mimar *Osep Anzavur*'un katkıları sonucu altı ay gibi kısa bir sürede tiyatro binası bitirildi. *Yeni Tiyatro* ya da *Yeni Fransız Tiyatrosu* adını taşıyan bu tiyatro 29 Aralık 1883'te görkemli bir balo ile açıldı. Ayrıca tiyatro girişinin sağ ve sol taraflarına Kilise Vakfı'na gelir getirmesi amacıyla dükkânlar da konulmuştu. *Cafe Couronne*'un (tiyatronun girişindeki dükkânlardan birisi) mutfak kısmında 26 Eylül 1892 Pazartesi günü saat 11:00'de başlayan bir yangın tiyatro binasına önemli ölçüde zarar verdi. Tiyatro ve önünde bulunan dükkânlar kısmen yandı. Bkz. Behzat Üsdiken, *a.g.m.*, s. 24.

⁹ Aykut, *a.g.m.*, s. 272

¹⁰ Gülersoy, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹ Otelde kalan birçok ünlü isim arasında *Troçki*, *Josephine Baker* ve *Arabistanlı Lawrence* gibi isimler de vardı. Otelde kalan seçkin konuklardan biri Narmanlı Han'dan ayrıldıktan sonra, Büyükağa'ya yerleşmeden önce 1929 yılında burada

Tokatlıyan'ın kurduğu otelin zamanla İstanbul'daki diğer otellerin önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında diğer otellere oranla daha merkezî bir konuma sahip olması, zamanının canlı bir alışveriş merkezi Beyoğlu (*Grand Rue de Pera*) üzerinde bulunması yer almaktadır. Bu merkezî konumuna ek olarak caddeden gelip geçenlerin rahatça görülebildiği seyirli bir lokalinin olması da bu oteli konaklayanları ve ziyaretçileri için cazip hâle getirmiştir. Ayrıca, *Bohem* bir tarza sahip olması, İstanbul'un canlı merkezlerine gidiş gelişin kolay olması da otelin başka önemli artıları arasında yer almıştır. Bütün bunlara ek olarak, Mıgırdıç Tokatlıyan'ın müşterileriyle otelde, lokantada ve kahvede tek tek bizzat ilgilenmesi de otelin tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Mıgırdıç Tokatlıyan 1906'da Tarabya'daki *Hotel d'Angleterre*'i satın almıştır. Bu oteli 12 Mayıs 1906'da Tokatlıyan Otelinin yazlık şubesi olarak hizmete sokmuştur. İşlerini daha da genişleten Tokatlıyan, bir müddet sonra Tarabya'daki *Summer Palace*'ı da işletme zincirine katmıştır. Bu arada Mıgırdıç Tokatlıyan'ın kardeşi Bedros, 1910 senesinde Fransa'ya göç etmiş; Paris'te oldukça büyük, hem Türk hem de Fransız mutfağından örneklere menüsünde yer veren bir lokanta açmış; adını Bedros'un Fransızcasıyla değiştirmiş ve lokantasına da yeni adı olan Pierre adını vermiştir¹².

Birinci Dünya Savaşı başladığında Tokatlıyan otelleri Osmanlı topraklarının bütününde olduğu gibi ekonomik sıkıntı içerisine girmiştir. Öyle ki Mondros Mütarekesi imzalanana kadar Tokatlıyan'ın işletmeleri eski hareketli zamanlarını arar olmuştur. Mıgırdıç Efendi 1920 yılında otellerinin işletmesini damadı, Sırp asıllı, Nikola Medoviç'e devretmiştir. Beyoğlu'ndaki otelin binasının da sahibi olan kilise vakfının yönetim kurulunda da yer almış olan Ara Kuyumcuyan'ın

---

kalan *Troçki*'dir (kendisini öldürmeye yemin eden pek çok Rus'un dikkatini çekmekten sakınmak için gece geç saatte arka kapıdan gelmiştir). *Josephine Baker* da İstanbul'a ikinci gelişinde burada kalmıştı. Diğer ünlü konuklar İngiliz arkeolog ve diplomat *Arabistanlı Lawrence* ve edebiyat eleştirmeni *Leo Spitzer*'dir. Bkz. Brendan Freely ve John Freely, *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*, çev. Yelda Türedi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 216-218. Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Otel'i'nin müdavimlerinden birisi de Mustafa Kemal Atatürk'tü. Atatürk, 1927 senesinde yedi; 1929'da bir kez Tokatlıyan Otellerine uğramıştır. Bkz. <https://archive.is/www.tarabyatarihi.com> (10.12.2018, 13:04). İstanbul'un işgal yıllarında otelin pek parlak bir dönem geçirmedini zikreden Gülersoy, kitabında Atatürk'ün oteli ziyareti ile ilgili ilginç bilgiler verir. Tokatlıyan'ın Meşrutiyet'ten bu yana sahne olduğu büyüklü küçüklü tarihi olayların saymakla bitmeyeceğini belirtir. Yalnız Atatürk'ün yüzbaşılığında Cumhurbaşkanlığı'na değin geçen zaman içerisinde fırsat buldukça uğradığı Tokatlıyan'da geçirdiği vakitlere ait kıymetli hatıraların ciltler dolduracağına işaret eder. 1950'lerin bir gazetecisinin hikâyesini derleyen yazar, Atatürk'ün oteli ziyaretlerinden birisini aktarır. Otelin Başgarsonu Karabet Kaçar ile Atatürk'ün İstanbul'un işgal günlerinde bir konuşmasında Kaçar'a:“-Oğlum merak etme, garip kalmazsın. Onlar gittiler amma bunlar da çabuk giderler.” diyerek yan masalarda yemek yiyen yabancı zabıtları işaret ettiğini aktaran Gülersoy, Ata'nın bu sözünü meşhur “Geldikleri gibi giderler!” sözleriyle kıyaslayarak bu bilginin ilk kez kitaba aktarıldığını belirtir. Bkz Gülersoy, *a.g.e.*, s. 71. Atatürk'ün bu ziyaretiyle ilişkin bilgiyi “soluk bir dergi sayfasından” aktararak veren Gülersoy'un bilgileri Atatürk'ün hayatta olmadığı bir sırada 1940 yılının Nisan ayının 14'üne ait Akşam Gazetesi'nde Hikmet Feridun Es imzalı makaledeki bilgilerle örtüşür. Gazetede Atatürk'ün İstanbul'un işgal altında olduğu yıllarda Garson Karabet ile konuşması ve memleket düşman işgalinden kurtarılıp tekrar İstanbul'a döndüğü sırada Tokatlıyan Otel'i'ne gelip tekrar Garson Karabet ile konuşmaları ayrıntılı olarak verilir. Bkz. <http://hdl.handle.net/11498/37435> Taha Toros Arşivi, Dosya Adı: Atatürk'ün Ölümü ve Cenaze Töreni (08.12.2018, 14:21).

¹² Tokatlıyan'ın Summer Palace'ı ne kadar süre işlettiğine dair dönemin kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Tokatlıyan'ın iki asıl işletmesi Beyoğlu ve Tarabya'daki otellerdir. Bkz. Üsdiken, *a.g.m.*, s. 26-27.

1996 yılında söylediğine göre, bu Sırp damat ilk olarak Tokatlıyan Otel’de kapıcı olarak işe başlamıştır. Evlendiği Mercedes ise Tokatlıyan’ın öz kızı değil evlatlığıdır¹³.

Cumhuriyet döneminde 1930’lu yıllar Beyoğlu ve Tarabya’daki Tokatlıyan oteller açısından “olabildiğince normalize” yıllar olmuştur. Otellerin akıbetini İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar belirlemiştir. İşin aslı maddi sıkıntılar yaşayan Medoviç, oteli İbrahim Gültan isimli bir işadamına devretmiştir. 1945 yılında Tokatlıyan otellerinin ismi İbrahim Gültan tarafından “Konak Oteli” olarak değiştirilmiştir¹⁴. Otel bu dönemde el değiştirmiş; kiracılar ve kilise vakfi arasında çeşitli problemler ortaya çıkmış; icra meselelerinden ötürü otelin bazı eşyaları satılığa çıkmış; 1958 yılında Üç Horan Kilisesi Vakfi Beyoğlu’ndaki oteli bir iş hanına çevirmiştir¹⁵. Tarabya’daki Tokatlıyan Oteli 1954 senesinde Konak Otel adındayken ve İbrahim Gültan tarafından işletilmektedirken yanmıştır. Birkaç sene sonra, yanan otelin yerine, arazisi satın almalarla genişletilerek, Emekli Sandığı’nın Büyük Tarabya Oteli (Grand Tarabya Hotel) inşa edilmiştir. 1957-1965 yılları arasında yapılıp, 1966’da hizmete açılan Büyük Tarabya Oteli’nin projesi Mimar Kadri Erdoğan’a aittir. Yapı, kendi içinde başarılı bir tasarıma sahip olsa da, bulunduğu noktaya ve Boğaziçi’nin topografyasına uyumsuzluğuyla, yapıldığı dönemden itibaren tartışma konusu olmuştur. İstanbul’da önemli bir yer edinen Büyük Tarabya Oteli, birçok Yeşilçam filmine de ev sahipliği yapmıştır. The Grand Tarabya adıyla, kapsamlı bir restorasyon ve renovasyon süreci sonrasında Şubat 2013’ten bu yana 168 delüxe odası, 80 süiti, ve bir kral dairesi ile hizmet vermeye devam etmektedir¹⁶.

Tokatlıyan otellerinin akıbeti bu şekilde gerçekleşirken otelin kurucusu Mıgırdıç Tokatlıyan’ın yaşamının son evreleri Fransa’da geçmiştir. Bu konuda 14 Nisan 1940 tarihinde yayımlanan Akşam gazetesi küpüründe detaylı bilgiler bulunmaktadır. Hikmet Nisan “Meşhur Tokatlıyan Oteli’nin Müessisi Mıgırdıç Tokatlıyan Efendi Nis’te, Eski Hatıralarını Anlatıyor” başlıklı makalesinde Fransa’nın Nice kentinde tesadüfen karşılaştığı Mıgırdıç Tokatlıyan’la gerçekleştirdiği sohbetini gazetesinde yayımlamıştır¹⁷.

Gazetede Mıgırdıç Tokatlıyan’ın Türkiye’den ayrılışı şu şekilde aktarılmıştır: “1914’teki Genel Savaş’ın hemen öncesinde Rusya ile Osmanlı devletlerinin siyasi ilişkileri kesildiği

¹³ Gülersoy, Medoviç ve Mercedes’in yaşanan Mıgırdıç Tokatlıyan’a işten el çektirip onu Fransa’nın Nice şehrine yerleştirdiklerini ve otelin direksiyonuna geçip oturduklarını belirtmektedir. Bu hâliyle de Mıgırdıç Tokatlıyan’ın Fransa’ya yerleşmesini sanki damat ve kızın bir planıymış gibi gösterme çabasıdır. Belki de Tokatlıyan’a hazine ve zor geçen bir emeklilik hayatı biçme gayretine girişmiştir. Bu yazının aşağıdaki satırlarında görüleceği gibi Mıgırdıç Tokatlıyan Fransa’ya birilerinin zoruyla gitmemiştir. Kardeşi Bedros zaten oradadır. Kendisi de 1914’te bu ülkeye yerleşmiş; 1920’ye kadar da işletmeleriyle bağını sürdürmüştür. Öte yandan orada gayet güzel ve varlıklı bir emeklilik geçirdiği 1940 senesinde kendisiyle yüz yüze yapılan röportajdan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bkz. Gülersoy, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁴ Miray Özkan, *Transformation of the Arcades in Beyoğlu*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008: 79.

¹⁵ Gülersoy *a.g.e.* s. 96-97.

¹⁶ <http://www.degisti.com/index.php/archives/6303> (10.12.2018, 15:06).

¹⁷ <http://hdl.handle.net/11498/4199> Taha Toros Arşivi-Dosya No:115-Oteller (Akşam Gazetesi, 1940.04.14).

sırada kendisinin de bu devletin vatandaşlığında bulunması nedeniyle bazı aşırı vatanseverler tarafından otele yönelik yersiz saldırının ardından memleketi terk eden Mıgırdıç Efendi, savaşın bir kısmını İsviçre’de geçirip daha sonra Fransa’ya gitmiş ve Nis’te yerleştikten sonra da bir daha İstanbul’a geri dönmemiştir.” Yazarın makalesinin başlangıcında aktardığı bu bilgilerden yola çıkarak Mıgırdıç Efendi’nin 1914 yılında İstanbul’dan ayrıldığını anlamak mümkündür. Bununla beraber, işletmeleri damadı Medoviç’e bırakması 1920 yılını bulmuş gözükmektedir. Gazetede yazısının devamında, “Nis’e geleli iki üç gün kadar olduğu hâlde çarşı-pazar dolaşırken Mıgırdıç Efendi’ye rastladığını” anlatan yazar, “Mıgırdıç Efendi ile sohbet başladığını; ufak tefek bazı alışverişten sonra da Mıgırdıç Efendi’nin evine öğle yemeğine gittiğini” dile getirmiştir. Yazarın aktardığına göre, Mıgırdıç Efendi Nis’te yaşadığı hayatı yazara anlatmaya başlamış ve şu cümleleri kurmuştur: “-Sabahları çarşı, ufak bir gezinti, yemek... Eski bir kahveci olduğum hâlde kahve hayatını hiç sevmediğimden oralara gitmem. Kumara da merakım yoktur, gazinoya da gidersem tiyatro ve konser kısımlarına giderim...”. Yazar, yemek esnasında bir taraftan konuşurken diğer taraftan da camlı dolaptaki gümüş takımlarını incelediğini; bu takımların hepsinin M.T.[Mıgırdıç Tokatlıyan] harfleriyle kazındığını, bunların otele ait takımlardan olduğunu yazmıştır. Mıgırdıç Efendi, Nisan’a otel-lokanta-pastane arasında 80’e yakın personel istihdam ettiğinden bahsetmiş, bütün gün onların başında durduğundan, ancak bu şekilde onlarla baş edebildiğinden söz etmiştir. Dolaptaki gümüş takımların bir kısmını beraberinde getirdiğini, bir kısmını da daha sonra getirttiğini anlatmıştır. Lokantacılık bahsi açılınca Mıgırdıç Efendi lokantacılığa “Hemen bütün lokantacılar gibi aşçı yamağı, garson, metrdotel [başgarson] gibi meslek merdivenlerinin bütün kademelerini derece derece aşarak başladığını, talihin de kendisine yardım ettiğini” dile getirmiştir. Nisan, Mıgırdıç Efendi’ye saraya ait olan bir hatırasını sormuş, o da, kendisinin istibdat devrinde sarayla bir alakası olmadığını, bunun sebebinin de o vakit verilen resmî büyük ziyafetler için gereken herşeyin Yıldız Sarayı’nda zaten var olduğunu anlatmış. Meşrutiyetten sonra bir iki defa Sultan Reşad’a hizmette bulunduğu bahisle, bilhassa, vükelâ, vüzerâ düğünlerini yaptığını söylemiştir. Mıgırdıç Tokatlıyan’la ilgili son bilgiler, 1940 tarihli bu gazete yazısından ibarettir.

3. CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ’NDE MİGİRDİÇ TOKATLIYAN VE GİRİŞİMLERİ HAKKINDAKİ BELGELER VE DEĞERLENDİRMESİ

Tokatlıyan’ın kendisi ve işletmeleriyle ilgili Osmanlı arşiv belgelerinde de önemli bilgiler saklıdır. O ve işletmeleriyle ilgili belgeler içerisinde onun Tokatlı mı, bir Rus mu ya da İranlı mı olduğuna dair çeşitli belgeler yanında otel ve işletmelerinde kalanlar, işletmelerindeki yenilikler

ve hatta bazen işletmelerinde yaşanan polisiye olaylar önemli yer tutmaktadır. Şimdi ilk olarak Tokatlıyan'ın kendisi ve kimliği hakkındaki arşiv belgelerine göz atabiliriz.

3.1. Tokatlıyan'ın Tabiiyeti ve Kimliğiyle İlgili Belgeler

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı belgeler Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti ve kimliği hakkında önemli ipuçları içermektedir. Zira Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti meselesi Osmanlı Devlet makamlarınca soruşturulmuştur. Peki, devlet neden Tokatlıyan'ın kökenini araştırma gereği duymuştur? Bu sorunun cevabı 1919 senesine ait belgelerde bulunmaktadır¹⁸. Belgelerde ifade edildiğine göre, Beyoğlu'nda *İspelandid (Splendide) Gazinosu* sahibi Ohannes oğlu Mıgırdıç Tokatlıyan'a Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Mukavelat Yazıcılığı aracılığıyla tebliğ edilen bir protesto belgesi düzenlenmiştir¹⁹. Söz konusu protesto belgesinin Rusya Konsolosluğu marifetiyle tebliğinin lazım gelmesi üzerine daha önce Osmanlı vatandaşı olarak bilinen Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyetinin araştırılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Böylece, birden bire, yukarıda bahsi geçen mahkemece açılan davanın ve düzenlenen protesto belgesinin, esasında Osmanlı vatandaşı olarak bilinen Mıgırdıç Tokatlıyan'a mı yoksa Rus tabiiyetinde bulunan başka bir Mıgırdıç Tokatlıyan'a mı ait olduğu mevzusu aydınlatılması gereken bir husus olarak belirmiştir. Bu açıdan İstanbul'daki Rusya Konsolosluğu dava hakkında bilgilendirilmiş; öte taraftan, konu yabancı bir ülke vatandaşı ile ilgili bir hukuki meseleyle ilgili olabileceğinden Mıgırdıç'ın tabiiyeti Tabiiyet Müdürlüğü tarafından etraflıca incelenmiştir.

Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti meselesinin yalnızca bu soruşturma ile sınırlı kalmadığı; bu konu hakkında başka soruşturmaların da yapılabileceği arşivde bulunan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Örneğin, 2 Haziran 1326/15 Haziran 1910 tarihli Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti ile ilgili başka bir belge Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Rus tabiiyeti hakkındadır. Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Tokatlıyan, şahsı hakkındaki bir ceza davasından kurtulmak amacıyla Rus tabiiyetinde olduğunu belirtmiştir. Onun bu iddiası üzerine Tabiiyet Kalemi tarafından bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Kalem tarafından yapılan incelemede Mıgırdıç'ın babası Ohannes ile amcası Bakos'un aslen Tokat ahalisinden oldukları ve memleketlerinde Baydukyan lakabıyla tanındıkları anlaşılmıştır. Ayrıca, atadan Osmanlı tebaasından oldukları; babasından ötürü Mıgırdıç'ın Osmanlı sayıldığı, son zamanlara kadar bütün işlerinde bu hususla

¹⁸ Bkz. BOA.HR.HMŞ.İŞO.139/17 (16 Teşrinievvel 1335/16 Ekim 1919). BOA.HR.HMŞ.İŞO. 45/6 (17 Temmuz 1335/17 Temmuz 1919). Tokatlıyan'ın tabiiyeti hakkında bir belge daha bulunmaktadır. Bkz. BOA.HR.UHM.137/21.

¹⁹ Ayrıca Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'nden gönderilen protesto varakasının Beyoğlu'nda *İspelandid (Splendide) Gazinosu* sahibi Mıgırdıç veledi Ohannes Tokatlıyan'a tebliğ olunmasına dair (Bkz. BOA.HR.UHM.58/14); Mehemed Haris Sultanof, Stavri Miliadi, Şeyh Hüseyin Meydani, Vikenti Ryji'nin oğlu Ceslas, Pierre Dokhoda, Vasil ve Nicolas Evyenopoulo kardeşler, Gürcüoğlu ve Mıgırdıç Tokatlıyan adlı kimselerin Rus tabiiyetli olup olmadıklarının araştırılması hakkında iki belge daha vardır. Bkz. HR.H.609/7 (13 Haziran 1910).

hareket ettiği bildirilmiştir. İnceleme esnasında Tokat Mutasarrıflığı ve İstanbul'da bulunan Ermeni Katolik Patrikliği'ne de Tokatlıyan ailesi ile ilgili bazı sorular sorulmuştur. Tokat Mutasarrıflığı'na Mıgırdıç'ın babası Ohannes ile amcası Bakos'un lakaplarının Baydukyan olup olmadığı; bu şöhretle yerel nüfus sicillerinde kaydın mevcut olup olmadığı; ailenin tabiiyetinin vilayetçe kayıtlı olup olmadığı; haklarında o ana değin ne sıfatla muamele olunduğu; vergi, askerlik bedeli gibi çeşitli resmî konularda yükümlüklerinin bulunup bulunmadığı; bunları ödeyip ödemedikleri ve Murahhashanece Baydukyan ailesine ait kayıt olup olmadığı soruları yöneltilmiştir. Ermeni Katolik Patrikliği'nden, Ermeni Katolik Cemaati içerisinde Baydukyan namında bir ailenin olup olmadığı; varsa kimlerden oluştuğu; haklarında ne suretle muamele olunduğu ve gerek Mıgırdıç ve gerek babası ve amcasının ve gerek biraderlerinin Osmanlı Nüfus Tezkeresi'ne sahip olup olmadıkları konusunda bilgi istenmiştir. Patrikhaneden bu konuda gelen iki cevap oldukça çelişkilidir. Patrikhane kendisinden Tokatlıyanlarla ilgili istenen bilgiye verdiği ilk cevapta aile hakkında ellerinde bir kaydın olmadığını bildirmiş; daha sonra verdiği ikinci bir cevapta ailenin Rusya Devleti tebaasından olduğunu açıklamıştır. Patrikhane'nin bu çelişkili tutumu üzerine Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti hususundaki araştırmalar devam etmiştir. Avrupa'ya olan seyahatlerinde, Mıgırdıç ve biraderinin Osmanlı pasaportu alıp almadıkları incelenmiştir. Patrikhane'nin cevabının detaylarında Mıgırdıç'ın *Artin* ve *Bedros* adında iki erkek ve *Meryem* adında bir kız kardeşi olduğu görülmüştür. Nüfus Sicili İdaresi'nden gönderilen pusulada Meryem'in isminin geçmediği fark edilmiştir. Bu hususta resmî sicilde mevcut olan asıl kayıta kimlerin yazıldığı ve Meryem'in isminin kayıtlı olup olmadığı ve Defter-i Hakani (Tapu) Nezareti'nce Mıgırdıç namına kayıtlı olan emlak muamelesinin ne sıfatla yapıldığı ve buna dair Patrikhane ilmühaberlerinin olup olmadığı gibi tahkikat icrasına dair soruların cevapları aranmıştır.

Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti meselesi yalnız Rusya ile de sınırlı kalmamıştır. Bir ara, onun İran tebaasından olduğu konusu gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, Tokatlıyan, hakkındaki bu iddialara karşı çıkmış ve yalanlamıştır. Tartışma bir emlak hissesi üzerinden başlamıştır. Mıgırdıç Tokatlıyan Bidayet Mahkemesi'nde bu konuda kendisini savunmuştur. Savunmasında, kendi üzerinde Sakız Caddesi'nde bir emlak hissesine İran vatandaşlığına tabi olduğu hâlde sahip bulunduğu, ayrıca lisanını değiştirerek İran vatandaşlığını gizlediği iddialarına karşı bunların yalan beyanlar olduğunu dile getirmiştir. Hakkındaki sahte ilmühaberin kendi haberi ve malumatı olmadan üretildiğini ve kendisinin ne şimdi ne de daha önce İran kimliği ile hiçbir resmî daireye bir beyanda bulunmadığını mahkemeye açıklamıştır. Hâliyle, hakkında çıkan İran tabiiyeti tartışmaları Bidayet Mahkemesi'nin 11 Kanûn-ı Sani 1320/24 Ocak 1905 tarihli yazısından anlaşılmaktadır.

Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti meselesine Belediye de dâhil olmuştur. Belediye'nin konuyla ilgili verdiği bilgiler onun adresini de içermekte; onun Osmanlı tabiiyetinde olduğunu öne sürmektedir. Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti konusunda Belediye tarafından Hukuk Müşavirliği'ne yazıldığı anlaşılan bir yazıda, onun Beyoğlu'nda Taksim civarında Giridli Caddesi'nde 97 numaralı hanesinde 1/3 hisse ile Osmanlı vatandaşı sıfatıyla bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yapılan tahkikat neticesinde Tokatlıyan'ın Osmanlı vatandaşı olduğu Rus Sefareti'ne bildirilmiş ve kendilerinden beklenen cevap aradan beş ay geçtiği hâlde alınmadığından dolayı Osmanlı tabiiyeti ortaya çıkmış olan Mıgırdıç'ın imtiyaza havi olmadığı Rus Konsolosluğu'na bildirilmiş ve buna göre mahkeme edileceği yazılmıştır.

Tokatlıyan'ın Rus vatandaşlığına geçtiği Rus Konsolosluğu yetkililerinin daha sonraki açıklamalarından anlaşılmaktadır. Örneğin, Rus Konsolosu Tercümanı *Alkesandır Frey*, şifahi olarak, Dersaadet'te dünyaya gelen Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Ermeni Cemaati'ne mensup olduğunu ve Rus tabiiyetinde Mıgırdıç İvan Ohannesyan olamayacağını ve Tokatlıyan'ın vaktiyle İran tabiiyetini iddia etmekle beraber bunu ispat edemediği ve sonunda Osmanlı tebaasından olup aynı zamanda Osmanlı vatandaşı bir babası olduğu ve asla Rus vatandaşlığına geçmediğini bildirmiştir. Bununla birlikte, en sonunda, aradan geçen zamanda Rusya Konsolosluğu'nun iltimas ve ısrarı ve o zamanın çeşitli siyasi sebeplerinden dolayı ve Rus Hükümeti'ne bir "cemile-i mahsusa" olarak, aralarında Mıgırdıç Tokatlıyan'ın da bulunduğu altı kişinin Rusya vatandaşı oldukları Osmanlı makamlarınca da kabul edilmiştir (18 Ekim 1919).

Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti meselesi bu şekilde çözüme kavuşturulduktan sonra üzerinden dört sene geçen Attar-zade Ahmed Efendi'nin Mıgırdıç Tokatlıyan'a tebliğ ettiği protestonamesine ait dava Rus vatandaşı Mıgırdıç Tokatlıyan ile Osmanlı vatandaşı Ahmed Efendi arasındaki bir davaya dönüşmüştür. Daha önce Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Osmanlı tabiiyetinde olduğunu anlatan deliller ortadan kalkmış; en nihayetinde protestoname konsolosluk vasıtasıyla kendisine tebliğ edilmiştir²⁰.

Arşiv belgelerinden aslen Tokatlı olup daha sonra Rus vatandaşlığına geçtiği anlaşılan Mıgırdıç Tokatlıyan İstanbul'da Hüseyin Ağa Mahallesi'nde Valide Çeşme Sokağı'nda 79 numarada kayıtlıydı. Ermeni asıllı ailesi Katolik Cemaati'ne mensuptu. Babasının adı *Ohannes*; annesinin adı *Anik*'ti. Çorbacı Artin ve Komisyoncu *Petro (Bedros)* adında iki erkek kardeşi vardı²¹.

3.2. Mıgırdıç Tokatlıyan'ın İşletmeleriyle İlgili Belgeler

Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tabiiyeti meselesi yukarıdaki belgelerle izah edildikten sonra

²⁰ BOA.HR.HMŞ.İŞO.206/27 (3 Recep 1331/5 Eylül 1914).

²¹ BOA.DH.SN.THR.1A/86.

onun otel, lokanta ve diğer işletmeleri ile ilgili belgelere bakılacaktır. Bu belgelerde Tokatlıyan'ın döneminin bazı yeniliklerini işletmelerine getirme konusunda ne kadar becerikli bir yapıda olduğunu görmek mümkündür. Örneğin İstanbul'da işletmelerini elektrik tesisatına kavuşturmak; onun dışında bir buz fabrikası kurmak gibi girişimleri önemlidir. Ayrıca bu belgeler içerisinde Tokatlıyan işletmelerinde konaklayanlar ve bu işletmelerde yaşanan bazı sorunlar da karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Tarabya'daki Tokatlıyan Otelinin Elektriğe Kavuşturulması

Hiç kuşkusuz, Mıgırdıç Tokatlıyan'ı ün sahibi yapan, daha sonra bir şubesini de Tarabya'da açacağı, Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Otelidir. Son dönem Osmanlı İstanbul'unun gözde konaklama mekânlarından olan otel hakkında bir hayli arşiv belgesi mevcuttur. Belgelerin işaret ettiğine göre, otel, döneminin lüks saraylar ve konaklarında bulunan şatafat ve konfora sahiptir. Örneğin, o dönem Osmanlı İstanbul'unda "Osmanlı Bankası, Duyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar) İdaresi, Pera Palas Otel ve bazı ileri gelenlerin konutlarında hâlihazırda elektrik bulunduğu²²", İstanbul'da elektrik hizmeti kurmak istenen yapılardan birisinin de Tokatlıyan'ın Tarabya'daki oteli olduğu anlaşılmaktadır. Arşivde yer alan belgelerde, Tarabya'daki otelin aydınlatılması için yurt dışından iki sandık alet geldiği anlaşılmaktadır²³. Devlet rıhtıma çıkarılmak üzere otele götürülecek bu iki sandık eşyanın içeriği hakkında şüpheye kapılmış olmalı ki İngiltere Elçiliği araya girerek bu iki sandık elektrik eşyasını sahiplenmiş; "içeriği hakkında şüpheye asla yer olmadığını" ileri sürmüş ve sandıkların teslimini istemiştir²⁴.

3.4. Otelin Ünlü Konukları

Tokatlıyan'ın kurduğu otellerin müşterileri, önemli ölçüde, zamanının ileri gelen varlıklı insanları, devlet adamları ve yabancılardı. Örneğin, 10 Haziran 1329/23 Haziran 1913 tarihli belgeden Amerika olağanüstü elçisinin²⁵ ve yine başka bir belgeden 23 Mart 1915'te

²² BOA.Y.A.HUS.471/126 (14 Safer 1322/30 Nisan 1904).

²³ BOA.BEO.2344/175754 (18 Rebiülevvel 1322/2 Haziran 1904). Bu iki sanık aletle ilgili bir başka belge de Tarabya'daki Tokatlıyan Oteline ait iki sandık elektrik alet ve edevatından usulüne göre vergi alınmasına ilişkindir. Bkz. BOA.BEO.2329/174652 (19 Safer 1322/5 Mayıs 1904).

²⁴ BOA.Y.A.HUS 471/126.Dersaadet İngiltere Sefareti adına gelen ve Tarabya'da Tokatlıyan Oteline ait olan elektrik aletlerinin kontrol edilerek gümrükten geçirilmesine dair bir başka belge daha bulunmaktadır. Bkz. BOA.İ.RSM.19/33 (6 Rebiülevvel 1322/21 Mayıs 1904). Bu arada Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Otel için Avrupa'dan gelecek alet ve edevatın gümrükten geçirilmesine dair bir kayda rastlanmıştır. Bkz. BOA.İ.RSM.31/31 (12 Cemazeyevvel 1326/12 Haziran 1908). Konuyla ilgili bir diğer belge İstanbul İngiliz Elçiliği adına "Amasis" vapuruyla İstanbul'a gelen elektrik alet ve edevatı malzemesini içeren sandıklar ile "Durduni" vapuru ve diğer bir vapurla gelecek olan aynı çeşit malzemenin Tarabya'daki Tokatlıyan Oteline ait olması nedeniyle vergisinin alınarak gümrükten geçişine izin verilmesinin elçilik tarafından talep olunması üzerine hakkında alınan karara dair Sadaret'in cevabını içermektedir. Bkz. BOA.HR.TH.303/94. Tokatlıyan ve elektrik eşyaları ile ilgili belgeler arasında Mıgırdıç Tokatlıyan'ın damadı Medoviç'e ait bir kayıt da bulunmaktadır. Belge, Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de Tokatlıyan Otel Müdürü Nikola Medoviç Efendi'nin, Elektrik Şirketi'nin tezyid tarifesi hakkında Maliye ve Nafia Dairesi'nin Heyet-i Umumiye'de ek olarak verilen mazbatasına hakkında tezyid-i bedele itirazını içermektedir. Bkz. BOA.ŞD.3157/16 (7 Recep 1338/27 Mart 1920). Ayrıca bkz. BOA.HR.İM.196/59 (21 Ağustos 1926).

²⁵ BOA.BEO.3851/288786.

Çanakkale Muharebelerini izlemek üzere İstanbul'a gelen Alman gazeteci Wilhem Dietrich von der Schulenberg'in²⁶ Tokatlıyan'ın otelinde konakladığı anlaşılmaktadır. Otel misafirleri arasında İstanbul'a gelen Rusya Sarayı mabeyncilerinden Sevelot Azancefsaki ile Rusya'nın Üsküp Konsolosu Averlof gibiler de vardır²⁷. Otelin bir başka konuğu İzmir Mebusu Estepan Espornaleban'ın eşi Polin'dir. Polin otelden 5 Ekim 1918 tarihinde ayrılmıştır²⁸. İzmir'e gitmek üzere kendisine seyahat varakası verilen İsviçreli Alfons Kranyen Tokatlıyan Oteli'nde kalan yabancı müşterilerdendir²⁹. Beyoğlu'nda bulunan Tokatlıyan Oteli'nde ikamet eden Madam Olga Sivanichvili'nin birlikte İtalya'ya gideceği ailesinin İstanbul'a geleceği zamana kadar bu otelde kalmasına izin verilmiştir³⁰.

3.5. Polisiye Olayların Adresi Tokatlıyan Oteli

Otelin misafirleri arasında zaman zaman tatsız bazı olaylar da yaşanabilmiştir. Bu olaylardan birisi 7 Receb 1332/1 Haziran 1914 tarihinde boş yer arayışından kaynaklanmıştır. Tokatlıyan Oteli'nde kalan İtalyan asıllı seyyar komisyoncu *Predik* yemek yemek üzere otelin salonuna gitmiştir. Salonda bir masa başında oturmakta olan eşiyile, aynı milletten sigorta müfettişi Mösyö *İzako* ve İtalya'da ticarethane ajanlarından *Oresto Rasera* ve İspanyol asıllı olup İstanbul'da Osman Efendi hanesinde komisyoncu *Leon Fatunyan*'ın yanlarına gelmiştir. Bunların yanlarında boş sandalye olmamasından ötürü İspanya Konsolosu'nun oturduğu masanın yanındaki boş sandalyelerden birini almak için konsolostan izin almak istemiştir. Konsolos, bu muameleyi “şeref-i zâtiyyesine taarruz” olarak telakki etmiş; masa üzerinde bulunan şarap şişesiyle *Predik*'e vurarak başından ve ellerinden yaralamıştır. Bu eyleminin sonucunda *Konsolos Manuel Dokapa Peron* vazifesinden azledilmiştir³¹.

3.6. Tokatlıyan'ın Osmanlı Eğlence Yaşamındaki Yerine Dair

Tokatlıyan Oteli aynı zamanda zamanının bir toplantı ve eğlence mekânı hâline gelmiştir. Örneğin, otelin Tarabya şubesinde dört kişilik bir orkestra kurulmuştur. Belediye bu orkestradan vergi almak istemiş³² ve Mıgırdıç Tokatlıyan ise bu işe karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, “ince saz, mızık ve diğer eğlence yerlerinin tarifesine tabi olduğu” gerekçesiyle Mıgırdıç Tokatlıyan'ın bu isteği kabul görmemiştir (27 Zilkade 1339/2 Ağustos 1921)³³.

²⁶ BOA.DH.EUM.VRK.25/07.

²⁷ BOA.DH.EUM.THR.21/13 (27 Zilhicce 1327/9 Ocak 1910).

²⁸ BOA.DH.EUM.SSM.32/58 (29 Zilhicce 1336/5 Ekim 1918).

²⁹ BOA.DH.EUM.5.Şb.56/3 (28 Cemaziyelevvel 1336/11 Mart 1918).

³⁰ BOA.HR.İM.153/21 (2 Ağustos 1925). Otelin konuklarından birisi de eski Afgan Elçisi Ahmed Han'dı. Ahmed Han, banyolu ve salonu olan bir odada kalmıştı. 38 gün kadar otelde kalan eski elçi için Hariciye'den 750 lira istenmişti Bkz. HR.İM 181/35 (27 Mart 1926).

³¹ BOA.DH.KMS.21/45.

³² Bkz. BOA.ŞD.3166/54 (23 Zilkade 1339/29 Temmuz 1921).

³³ BOA.BEO.4689/351655.

3.7. Ajanların da Konakladığı Bir Mekân

Tokatlıyan Otelı hem müşterilerinin hüviyeti hem de yabancı konukların ikametgâhı olmasından dolayı Osmanlı yetkililerinin her daim dikkatini çekmiş ve otele giren çıkan şahıslar çoğu zaman gözetim altında tutulmuştur. Örneğin, otelde ikamet eden Suriyeli Selim Antakî adlı şahıs “şüpheli şahıslardan olduğu” zannıyla tahkikata maruz kalmış; bu şahsın Halep’e gitmesine izin verilmemiştir (6 Temmuz 1318/19 Temmuz 1902)³⁴. Yine, Tokatlıyan Otelı’nde kalanlardan Dr. Yordan Şirokof’un dikkatle izlenmesi gerektiği³⁵, Şimith adlı kişinin Rus casuslarıyla irtibatla olduğu³⁶ gibi belgeler otelin şüphe uyandıran bazı müşterilerinin Osmanlı Hükümeti’nce izlendiği fikrini doğrulamaktadır. Hükümet’in izlediği Tokatlıyan müşterileri arasında yabancıların yanında yerli müşteriler de vardır. Örneğin, Sultan İkinci Abdülhamid Hân’ın ser-esvâbisi İlyas Bey’in bazı arkadaşlarıyla birlikte geceleri Tokatlıyan Gazinosu’nda gizli salonlarda “müzakerât ve tertibât-ı hafiyelikte” bulduklarına dair Pangaltı Polis Merkezi tarafından yazılan belge bu hususa kanıt oluşturmaktadır³⁷. Arşivde İskenderiye’den gelip Tokatlıyan Otelı’ne yerleşen Menteşof vapurlarının müfettişi Rusyalı Jan Baron Bekof’un gözetim altında tutulması³⁸, Tokatlıyan Otelı’nde olduğu tespit edilen Baalbekli Doktor Haydar’ın tutuklanarak Cebel-i Lübnan Kumandanı Rıza Paşa’ya gönderilmesi³⁹, İskenderiye’den Dersaadet’e gelen ve Tokatlıyan Otelı’nde kalan Jan Bardofd Yakof’un Dersaadet’e geliş sebebi, nereli olduğu, hüviyeti ve hangi cemaate mensup olduğunun incelenmesi⁴⁰ hakkında belgeler de bulunmaktadır.

3.8. Osmanlı Yiyecek Sektöründe Tokatlıyan Lokantası

Tokatlıyan’ın Çarşı-yı Kebir’de bir lokanta açıp işlettiğini gösteren çok sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır. Lokanta da tıpkı otelinde olduğu gibi devrin gözde mekânlarından biri hâline gelmiştir. Yalnız yerli ve yabancı misafirler değil devlet de bu lokantanın müşterileri arasında yer almıştır. Sultan Mehmed Reşad’ın Edirnekapı dışında Kılıç Alayı Merasimi’nin yapıldığı gün yabancı devlet temsilcileri için verilen kokteylin masrafı olarak Tokatlıyan Lokantası tarafından talep edilen 150 kuruşun Dâhiliye (İçişleri) tahsisatından karşılanmasına dair bir belge⁴¹, Ertuğrul Yatı ile Yalta’ya gidecek olan heyetin yemek masrafının Tokatlıyan Lokantası’na ödenmesi gerektiğine dair 21 Şevval 1332/12 Eylül 1914 tarihli başka bir

³⁴ BOA.DH.EUM.5. Şube.64/8.

³⁵ BOA.HR.SFR.04-927/63.

³⁶ BOA.HR.SFR.04-281/57 (16 Şubat 1915).

³⁷ BOA.DH.EUM.THR.104/30.

³⁸ BOA.ZB.391/131 (18 Kanunievvel 1323/31 Aralık 1907).

³⁹ BOA.DH.ŞFR.479/109 (29 Haziran 1331/12 Temmuz 1915).

⁴⁰ BOA.ZB.634/77 (22 Kanunievvel 1323/4 Ocak 1908).

⁴¹ BOA.DH.MKT.2810/46 (22 Rebiülahir 1327/13 Mayıs 1919).

belge⁴² bu görüşü desteklemektedir⁴³. Hatta bir defasında Reşid Paşa Vapuru'yla Batum'a dönen Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü heyetlerinin iâşe masrafları bir hayli fazla tutmuş; Tokatlıyan Lokantası'na verilmek üzere Maliye Nezareti'nce istenen 22735,5 liradan Harbiye Nezareti indirim talep etmiştir (23 Rebiülevvel 1338/16 Aralık 1919)⁴⁴. Tokatlıyan'ın yemeklerinin ve tatlılarının tek müşterisi devlet olmamıştır. Arşivde Tokatlıyan Lokantası'yla ilgili başka belgeler de vardır. Tokatlıyan'da ziyafet verenler arasında İngiliz tebaasından tüccar Agopyan'ın kardeşi de bulunmaktadır⁴⁵. Tokatlıyan Gazinosu'nda 5 Şubat 1904'te İngilizlere mahsus bir aile balosu tertip edilmiştir⁴⁶. Mısır Elçisi Hüdayi Paşa'nın şahsı için Tokatlıyan Müessesesi'nden aldığı Vittel maden sularını iade ederek kendi adına Fransa'dan getirtmesi ve Tokatlıyan için gelen meşrubat sandıklarının Mısır elçisi namına gösterilerek gümrükten muaf tutulması hususunda söz konusu müessesenin muhakemesinden Mısır elçisinin maddi ve manevi maruz kalacağı keyfiyetle ilgili mülâhaza dikkat çekicidir⁴⁷. Arşivde, Musul Meselesi için Cenevre'ye gidecek heyet tarafından Tokatlıyan Oteli'nde verilen ziyafetin masraflarının ödenmesine dair bir belge de bulunmaktadır⁴⁸.

3.9. Lokanta da Gözetim Altında

Her ne kadar devlet, Tokatlıyan'ın Lokantası'nın hatırlı müşterilerinden gözükse de tıpkı otele olduğu gibi lokantanın da devletçe denetim ve gözetim altında tutulduğu anlaşılmaktadır. 5 Zilkade 1320/3 Şubat 1903 tarihine ait bir belgede İngilizler ve Amerikalılar tarafından Tokatlıyan Lokantası'nda "bir eğlence düzenleneceği" ve burada "münasebetsiz nutuklar irad olunacağı" haber alındığı bildirilmiştir. Belgede belirtildiğine göre, bu durumun "kat'iyen tecviz olunmayacağı" İngiltere Elçiliği'ne bildirilmişti. Elçilikten gelen cevapta ise böyle bir durumun olmadığı, eğlence tertip edilecekse de bunun "sefaretçe tanınmış olan bazı seçkin İngiliz gençleri tarafından düzenlendiği" ve eğlencenin aslında bu lokantada icra olunmasının ise Pera Palas Oteli'ndeki salonun Tokatlıyan Lokantası'na göre pahalı olmasından kaynaklandığı vurgulanmıştır. Ucuzluğu nedeniyle seçilen bu lokantadaki eğlencenin "hususî bir surette ve balo

⁴² BOA.BEO.4310/323191.

⁴³ Ertuğrul Yatı'yla Malta'ya giden heyetin giyecek ve diğer masrafını karşılayan Tokatlıyan'ın matlubunun Hazine'den tesviyesi ile ilgili başka bir belge de 14 Şevval 1332/5 Eylül 1914 tarihlidir. Bkz. BOA.MV.192/5.

⁴⁴ BOA.BEO.4605/345368. Reşid Paşa Vapuru'na ilişkin bir diğer belge bu vapurla Batum'a sevk olunan Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü heyetlerinin iâşelerine sarf olunan ve Tokatlıyan Müessesesi'nin matlubatı olan para hakkında evraktır. Bkz. BEO.4577/343239 (4 Ramazan 1337/3 Haziran 1919). Devlet kurumları da zaman zaman Tokatlıyan Lokantası'ndan doğrudan hizmet alımı yapabilmekteydi. Bu konuda arşivde Millî bayramda Tokatlıyan Lokantası'ndan alınan yemek bedelinin ödenmesine dair bir belge bulunmaktadır. Bkz. BOA.DH.MUİ.8/6 (27 Şaban 1327/13 Eylül 1909).

⁴⁵ BOA.Y.PRK.ZB.33/99 (27 Şevval 1321/16 Ocak 1904).

⁴⁶ BOA.Y.PRK.ZB.34/3 (18 Zilkade 1321/5 Şubat 1904).

⁴⁷ BOA.HR.İM.192/46 (6 Temmuz 1926).

⁴⁸ BOA.HR.İM.199/7 (12 Eylül 1926)

şeklinde icra edilip öyle münasebetsiz nutuklar irad olunmayacağı” da İngiltere Elçiliği tarafından yetkili mercilere iletilmiştir⁴⁹.

Tokatlıyan, işletmeci kimliğiyle daha önce de defalarca devletle karşı karşıya gelmiştir. Otel işine girmeden Kapalı Çarşı’da işlettiği lokantada bilhassa alkol satışıyla ilgili problemlerle karşılaşmıştır. Örneğin, lokantasında yemek yanında bira satılmasının yasaklanmasından rahatsız olan Mıgırdıç Efendi bir dilekçe ile bu yasağın kaldırılmasını talep etmiş; ısrarlı çabaları sonunda gerekli izni almayı da başarmıştır (21 Zilhicce 1305/29 Ağustos 1888)⁵⁰.

3.10. Tokatlıyan’ın Düşüncede Kalan Buz Fabrikası Kurma Girişimi ve Sikke Darp Etmesi

Mıgırdıç Tokatlıyan Tarabya’daki otelinde suni buz üretim fabrikası açmak istemiştir. Bununla birlikte, devlet, buna dair imtiyazın Dersaadet Buz Anonim Şirketi’nde olduğunu ve söz konusu talebin nizama aykırı bulunduğunu gerekçe göstererek Tokatlıyan’ın bu talebini geri çevirmiştir (15 Şaban 1331/20 Temmuz 1913)⁵¹. Yine, girişimde sınır tanımayan Tokatlıyan, kendi gazinosunda müşterileri arasında kullanılmak üzere sikke darp etmiş; bu girişimi de akamete uğramıştır (09 Recep 1313/17 Aralık 1895)⁵².

3.11. Tokatlıyan Oteli Hastane Olarak Düşünüyor

Balkan Harpleri esnasında Osmanlı Devleti’nde hastanelerin fiziki yetersizliği ortaya çıkmış; devlet yaralıların tedavisi için İstanbul’daki hastanelerin ve kışlaların “adem-i kifayeti” nedeniyle, aralarında Tokatlıyan Oteli’nin de bulunduğu bazı yerlerin hastaneye çevrilmesini planlamıştır. Ayrıca, bu şekilde hastaneye dönüştürülecek yerler için yatak, karyola gibi malzemelerin de Darülfünun ve Darüşşafaka gibi okullardan temin edilerek, ilgili yerlerin acil olarak hazırlanmasını istemiştir. 4 Ekim 1912 gününe tarihlenen belgeden otelden kamu yararı için hastane olarak yararlanılmak istendiği görülmektedir⁵³.

⁴⁹ BOA.Y.MTV.239/106. Amerika Sefaret-i Fevkaladesi’nin yemek masrafı olarak Mıgırdıç Tokatlıyan Efendi tarafından talep olunan melfuf pusulada muharrer beş yüz elli kuruşun tesviyesine dair bir belge de bulunmaktadır. Bkz. BOA.BEO.3851/288786 (28 Muharrem 1329/29 Ocak 1911).

⁵⁰ BOA.DH.MKT.1537/59.

⁵¹ BOA.ŞD.1240/37. Konuyla ilgili bir başka belge Tokatlıyan’ın Tarabya’daki inşa edeceği buz fabrikasının men edilmesi hakkında buz imali sahib-i imtiyazı Pomonti tarafından vuku bulan istidadan bahisle bazı ifade icrası hakkındadır. Bkz. BOA.ŞD.823/29 (04 Rebiülevvel 1323/9 Mayıs 1905). Bir diğer belge Osmanlı tebaasından Mıgırdıç Tokatlıyan’ın Tarabya’da inşa ettirdiği otele buz fabrikası yaptırdığından bahisle, Dersaadet ve Bilad-ı Selase’de buz imal ve satışı kendisine ait olduğundan müsaade edilmemesine dair Pomonti’nin şikâyetinin haklı görülmediği hakkındadır. Bkz. BOA.DH.MKT.878/41 (27 Cemaziyelevvel 1322/9 Ağustos 1904).

⁵² BOA.İ.HUS.44/105. Beyoğlu Tokatlıyan Gazinosu sahibinin sigara paketlerini birer kuruş fazlasıyla satan ve bayi tezkiresini kendi adına kesen Direktör Lazar hakkında düzenlenen tahkik evrakının Beyoğlu Bidayet Müdde-i Umumiliği’ne gönderildiğine dair evrak da Tokatlıyan’da sigara satıldığına ve bunun normal ücretinden fazla olduğuna işaret etmektedir. Bkz. BOA.DH.EUM.3.Şb.19/11 (6 Rebiülahir 1335/30 Ocak 1917). Beyoğlu’nda Ermeni Kilisesi akaratından olan İspelandid (Splendide) adlı kahvenin müsteciri Tokatlıyan ile müşterileri arasında tedavül etmek üzere basılan ve kullanılmasına başlanan biletlere müsaade edilmesine dair bir belge vardır. Bkz. BOA.A.MKT.MHM.626/61 (9 Recep 1313/17 Aralık 1895).

⁵³ BOA.BEO.4107/307964.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İstanbul Beyoğlu'nda ve Tarabya'daki şubeleriyle Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgasını vuran Tokatlıyan Otelleri ile ilgili şimdiye değin çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar büyük çoğunlukla popüler yayınlar olup bu otellerin ve otellere bağlı restoran ya da diğer işletmelerin Osmanlı gündelik yaşamındaki yerine dair önemli bilgiler içermektedir. Bununla birlikte, bu otellerle ilgili çalışmalar yapan kişiler otele dair Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeleri pek kullanmamıştır. Bu çalışma, arşiv belgelerine dayalı verdiği bilgilerle Tokatlıyan işletmeleri hakkında bilinmeyen bazı yönleri gün yüzüne çıkarmaya çalışmıştır. Çalışma, her ne kadar Tokatlıyan işletmeleri hakkında yeni bilgiler ortaya koysa da otelin tarihi ile ilgili daha birçok yeni çalışma yapılabileceği de ortadadır. Zira, Osmanlı Arşivleri dışında İstanbul'daki Şehir Üniversitesi'nde bulunan ve dijital olarak araştırmacıların hizmetine sunulan Taha Toros Arşivi'nde Tokatlıyan'la ilgili görsel ve yazılı çok sayıda belge bulunmaktadır. Ayrıca, otellerin ilk işletmecisi Mıgırdıç Tokatlıyan'la ilgili Almanya ve Fransa'da da bazı belgeler bulunduğu bilinmektedir. Haliyle yapılan bu çalışma Tokatlıyan işletmeleri ile ilgili ilk çalışma olmadığı gibi son ve en eksiksiz çalışma da olmayacaktır.

Bu çalışma, Mıgırdıç Tokatlıyan ve işletmeleri hakkında şu yeni bilgileri içermektedir. İlk olarak, Osmanlılar zamanında hakkında görülen davalardan Mıgırdıç Tokatlıyan'ın gerek kendisi gerekse Tokatlı ailesi hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. İkinci olarak, Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Rus vatandaşlığına geçtiği anlaşılmıştır. Tokatlıyan'ın Rus vatandaşlığına geçme gerekçeleri arşiv belgelerinde açıkça ifade edilmemiştir. Bununla birlikte, kendisinin Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkeden ayrılması bu vatandaşlığı bir zırh gibi kullandığını göstermektedir. Belki de süreç içerisinde tırmanan Ermeni olaylarından en az düzeyde etkilenmeyi düşünmüş olmalıdır. Çalışmada üçüncü olarak, Tokatlıyan'ın kurduğu ya da işlettiği konaklama ve yiyecek-içecek sektöründeki işletmelerde konaklayanlar, bu işletmelerdeki yenilikler, bu işletmelerde meydana gelen çeşitli olumsuz olaylara ilişkin önemli bilgilere de ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde otelcilik ve turizm işletmelerinin tarihini yazmaya çalışanların başvurması gereken kaynaklardan önemli birisi de Osmanlı arşiv belgeleridir. Şüphesiz, bu belgeler diğer kaynaklar olmadan tek başına bu işletmeleri aydınlatmaya yetmemektedir. Yapılan bu çalışma Mıgırdıç Tokatlıyan ve işletmelerine dair bir boşluğu doldurmakla beraber bu kişi ve işletmelerinin bir kitap ya da tezle daha geniş olarak değerlendirilmesinin gerekliliği de ortadadır. Zira, bu konu bir bütün olarak değerlendirmeye kalkışıldığında bir makale boyutunu fazlasıyla aşmaktadır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgeleri (BOA)

- A.MKT.MHM (Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı)-626/61.
 BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası)-2344/175754; 2329/174652; 3851/288786; 4689/351655; 4310/323191; 4605/345368; 4577/343239; 3851/288786; 4107/307964.
 DH.EUM. 3. Şube (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube)-19/11.
 DH.EUM.5.Şube (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube)-56/3; 64/8.
 DH.EUM.SSM. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyru Sefain Müdüriyeti)-32/58.
 DH.EUM.THR. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi)-21/13; 104/30.
 DH.EUM.VRK (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası)-25/7.
 DH.KMS (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti)-21/45.
 DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)-2810/46; 1537/59; 878/41.
 DH.MUİ (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi)-8/6.
 DH.SN.THR (Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi)-1A/86.
 DH.ŞFR (Dahiliye Nezareti Şifre)-479/109.
 HR.H (Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri)-609/7.
 HR.HMŞ.İŞO. (Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası)-139/17; 45/6; 206/27.
 HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı)-196/59; 153/21; 181/35; 192/46; 199/7.
 HR.SFR.04 (Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri)-04-927/63; 04-281/57.
 HR.TH (Hariciye Nezareti Tahrirat)-303/94.
 HR.UHM (Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhalita Müdüriyeti)-137/21.
 İ.HUS (İrade Hususi)-44/105.
 İ.RSM (İrade Rüşumat)-19/33; 31/31.
 MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)-192/5.
 ŞD (Şura-yı Devlet)-3157/16; 3166/54; 1240/37; 823/29.
 Y.A. HUS (Yıldız Saderet Hususi Maruzatı)-471/126.
 Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzatı)-239/106.
 Y.PRK.ZB (Yıldız Parakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı)-33/99; 34/3.
 ZB (Zabtiye)-391/131; 634/77.

Araştırma Eserleri

- Acar, G. (2000). *Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması*, Mimar Sinan Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Akın, N. (1998). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayını, İstanbul.
- Akıncı, T. (2018). *Beyoğlu Yapılar, Mekanlar, İnsanlar (1831-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aykut, P., "Tokatlıyan Otel", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt:7, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 272.
- Christie, A. (2009). *Hayatım*, çev. Azize Bergin, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2018). *Doğu Ekspresinde Cinayet*, çev. Gönül Suveren, Altın Kitaplar Yayınevi, 22. Baskı, İstanbul.
- Çelebi Yakartepe, E., Binan, C., "İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)", *Megaron*, cilt: 6, sayı: 2 (2011), s. 79-94.
- Çelebi, M. E., "Galata ve Pera'da Otel Yapılarının Gelişimi (1840-1914)", *Yıldız Teknik Üniversitesi Sigma Dergisi*, cilt: 3, sayı: 2 (2011), s. 300-307.
- Çıkla, S. (2004). *Roman ve Gerçeklik Bağlamında: Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çilli, Ö. (2009). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Freely, B., Freely, J. (2014). *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*, çev. Yelda Türedi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gülersoy, Ç. (1999). *Beyoğlu'nun Yitip Gitmiş 3 Otel*, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İleri, S. (2000). *Solmaz Hanım Kimsesiz Okurlar İçin*, Oğlak Yayınları İstanbul.
- Mehmed Rauf (1927). *Son Yıldız*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul.
- Özkan, M. (2008). *Transformation of the Arcades in Beyoğlu*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Pamuk, O. (1992). *Kara Kitap*, 9 Baskı, Can Yayınları, İstanbul.
- Sezer, S., Özyalçın, A. (2010), *Öyküleriyle İstanbul Anıtları-II Saray'dan Liman'a*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Turan, Ç., Özdemir Güzel, S., Baş, M., “Beyoğlu’nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: “Tokatlıyan Otel””, *ASOS Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl: 4, sayı: 34 (2016), s. 400-418.
Üsdiken, B., “Beyoğlu’nun Eski ve Ünlü Otelleri-IV Tokatlıyan Otel””, *Tarih ve Toplum*, cilt 17, sayı: 98 (Şubat 1992), s. 24-28.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.degisti.com/index.php/archives/6303> (10.12.2018, 15:06).

<http://hdl.handle.net/11498/4199> Taha Toros Arşivi-Dosya No:115-Oteller (Akşam Gazetesi, 1940.04.14).

<http://hdl.handle.net/11498/37435> Taha Toros Arşivi, Dosya Adı: Atatürk'ün Ölümü ve Cenaze Töreni (08.12.2018, 14:21).

<http://hdl.handle.net/11498/4294> Taha Toros Arşivi, Dosya No: 115-Oteller.

EK-1. Mıgırdıç Tokatlıyan’ın Kurduğu İşletmelerle İlgili Fotoğraflar

Resim 1. 1897’de Beyoğlu’nda açılan Mıgırdıç Tokatlıyan Otel ve Restoranı

(Kaynak:

<http://eksikhikayeler.blogspot.com/2015/03/tarihi-bir-otelden-ishanna-tokatlyan.html-09.12.2018-10.03>)

Resim 2. Tarabya’daki Tokatlıyan Otelini

(Kaynak:

<http://eksikhikayeler.blogspot.com/2015/03/tarihi-bir-otelden-ishanna-tokatlyan.html-09.12.2018-10.15>)

Resim 3. Tarabya’daki Tokatlıyan Otelini (1905’te adı Hotel d’Agleterre iken)

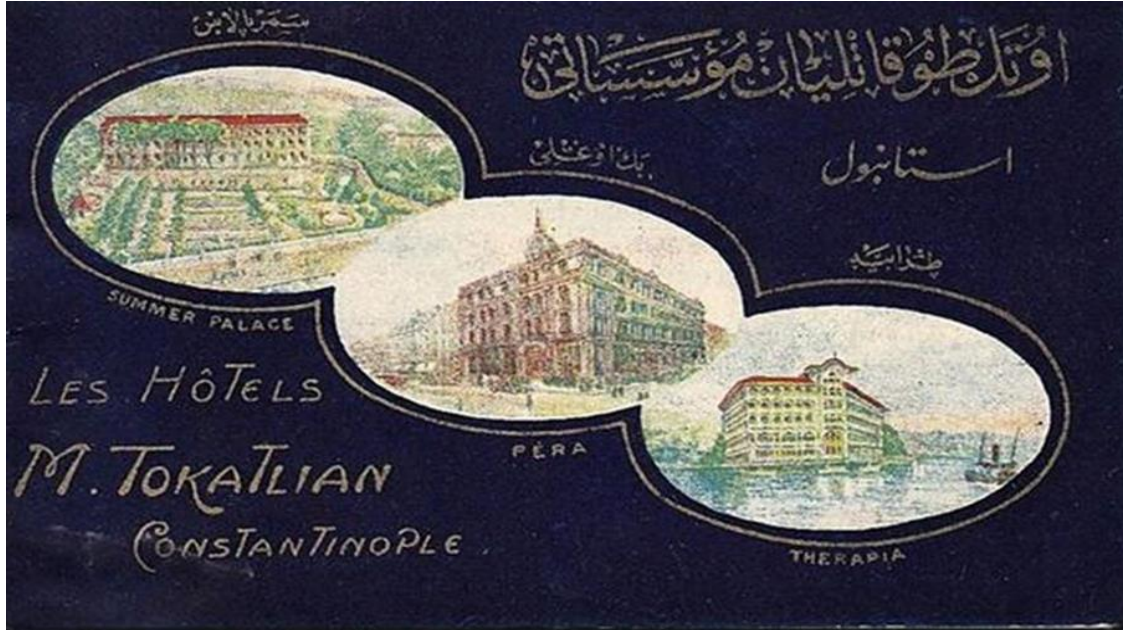
(Kaynak:

<https://twitter.com/cirkinistanbul/status/919302608132636672-09.12.2018-11:21>)

Resim 4. Bir Ara Tokatlıyan işletmeleri arasında olan Tarabya Summer Palace Hotel İstanbul (Guillaume Berggren fotoğrafı)

(Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/2331/tarabya-summer-palace-hotel-guillaume-berggren-fotografi-09.12.2018, 12:30>)

Resim 5. Tokatlıyan Otelleri (Summer Palace-Pera ve Tarabya adlarıyla verilmiş)
(Kaynak: <https://twitter.com/nataliavazyay/status/495960432457560064-09.12.2018>, 13:31)

Resim 6. Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Hotel ve Restoranı'nın Bir Reklamı

Resim 7. Summer Palace (Altında Tokatlıyan İşletmesi Olduğu Yazılı)
<https://twitter.com/kulturistan>

Resim 8. Tarabya Tokatlıyan Oteli'ne Ait Bir Anahtar
(Kaynak: <https://twitter.com/karayaslihan/status/640397102049308673>)

<https://twitter.com/karayaslihan/status/640397102049308673>

Resim 9. Tokatlıyan Otelleri Konak Otelleri Adını Aldıktan Sonra
(Kaynak: <https://twitter.com/kulturistan>)

EK-2. Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Tokatlı Oluşuna Dair Bir Arşiv Belgesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

۱۴۴

باب عالی مفوی مشاورلکی

تالیبت (مفوی مشاورلکی)

نومرو	تاریخ	نوع مسوده	معاون	مدیر	مشاور	مشاور	مفوی حاکم
۲۰۱۴۴		مذکر	معاون				

مقدم لایحه

ایضا هریخ اقامه اوشان بر جزا دعوا سند خطیه کربسده ایست

مقتضی درین بابین ادرعا سند بفرستد اولار لوقاطین بود

توقاییه حقه تالیبت تمیم اجرا اوشان کصیفات تجریده

رقومت بدی اوشان اید عوجی ایفوجک عه احد اوقات

احابنده بدنه قوی و مکتوبه بدیه قیام بقید مدوی و

ایا عه جید تمیم عتایه دنه مدود اولوقوی و بدیه اصافه

رقوم مدویک دوش عثمانی حد کتیبین و صوکت زنده قدر خاطر

ماملانده بد حصد کتیب ایستی اولوقوی و بدیه سفارته

جوابه مذکور عه نقاییه قیامی تطبیق اولوقوی و بدیه باوقوه خاطر

مت ایل طوقه کتیب اعداده و قوعده انی اقتضای اولوقوی

بجمله صورتده اولوقوی جدید اقامه ایست بایک اولوقوی اولوقوی

3

HR.HMS.İSO 139/17 2 vsk
(1 shf box)

1

بالصفت
باب عالی حقوق مشاورلکی

نومرو	تاریخ	نوع مسوده	معاون	مدیر	مشاور	مشاور	مفادیم طوقاتیانک ایله
۴۰۷۴۴	۱۶/۱۰/۱۳۰۵	تاریخ	معاون	مدیر	مشاور	مشاور	مفادیم طوقاتیانک ایله تاریخ

بجمله عن مفادیم طوقاتیانک تابعه هغه رویه فایتم
اجا حضانة فایله اولاقه تقلمه رویه ایله بلدی بیلرک استا
اولاقه تقلمه ایله بلدی هغه استا فایله اولاقه اولاقه
سیدییه اولاقه بیلرک اولاقه

HR.HMS.İSO 139/17 2urk (3shp 60f) 4

HR.HMS.İSO.00139.00017.004

(Belgenin Transkripsiyonu)

Bâb-ı Âlî Hukûk Müşâvirliği

Hülâsası: Mıgırdıç Tokatlıyan'ın Tâbi'yeti

Ahiren âlilerine ikâme olunan bir cezâ da'vâsından kurtulmak maksadıyla Rusya tâbi'yeti iddi'âsında bulunmakta olan Lokantacı Mıgırdıç Tokatlıyan hakkında Tâbi'yet Kalemince icrâ olunan tahkîkât netîcesinde merkûmun pederi Ohannes ile âmûcesi Bakos'un inde'l asl Tokat ahâlisinden buldukları ve memleketlerinde Baydukyan lakabıyla ma'rûf ve ebâ-an-ceddin teb'a-yı osmâniyeden ma'dûd oldukları ve pederine izâfen merkûm Mıgırdıç'ın dahi Osmanlı addedildiği ve son zamanlara kadar kâffe-i mu'amelâtında bu sıfatla hareket itdiği anlaşıl原因 Rusya Sefâreti'ne cevâben tezkire-i âliyye-i nezâret-penâhî tastîr buyurulmuş ise de bi'l-ahire sefâret-i müşarû'n-ileyh tarafından tekrar i'tirâz vukû'unda anı iknâ ve iskât idebilecek sûrette evvel-i cedîde ikâme idebilmek üzere mebhûs-ı anh Mıgırdıç Tokatlıyan'ın tâbi'yeti hakkında Rusya sefâretiyle icrâ olunan muhâbere evrâkına mute'allik dosya ile birleştirilerek İştîşâre Odası'na tevdi' itdirilmesi zımmında işbu tezkirenin Evrâk-ı Ümûmiye Müdiriyyeti'ne havâle buyurulması ma'rûzdur.

2 Teşrîn-i Evvel Sene [1]328

HR.HMŞ.İŞO 139/17

Hariciye Hukuk Müşavirliği İştîşâre Odası

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ünal, A. (2019). “Turistlerin Destinasyon Seçimi Öncesi Beklentileri ve Satın Alma Sonrası Değerlendirmeleri: Kapadokya Örneği”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1391-1411
Geliş Tarihi / Received Date: 17.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 19.12.2018

Araştırma Makalesi

TURİSTLERİN DESTİNASYON SEÇİMİ ÖNCESİ BEKLENTİLERİ VE SATIN ALMA SONRASI DEĞERLENDİRMELERİ: KAPADOKYA ÖRNEĞİ¹

Öğr. Gör. Dr. Aydın ÜNAL

Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu

aydin-unal@hotmail.com.tr; aydin.unal@klu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6377-8587

Öz

Çalışmada, Türkiye'nin hem iç hem dış turizm pazarlarında en çok talep gören destinasyonlarından Kapadokya'yı ziyaret eden turistlerin satın alma öncesi beklentilerinin, satın alma sonrası değerlendirmelerinin, genel memnuniyet düzeylerinin ve destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla destinasyonda tatillerini geçirmekte olan turistlere kendilerinin cevapladıkları toplam 500 anket formu ulaştırılmıştır. Geri dönüş sağlanan anketlerden 32 tanesi her soruya aynı cevabın kodlanması ve 23 anket ise cevap kodlamalarının %50'sinden fazlasının boş bırakılmasından dolayı değerlendirme dışında bırakılmıştır. Araştırmanın değerlendirme kısmına 445 anket dâhil edilmiştir ve anketlerin geri dönüş oranı %89 olarak gerçekleşmiştir. Araştırma sonucunda anket formlarından elde edilen veriler bilgisayara kaydedilerek bir veri seti oluşturulmuştur. İlgili veri seti sosyal bilimler çalışmalarında yaygın bir biçimde kullanılan Statistical Package for the Social Science (SPSS) istatistik veri programında analize tabi tutulmuştur. Bu çerçevede ilgili destinasyon konaklama ve yiyecek hizmetleri, ulaşım hizmetleri, genel korunmuşluk ve temizlik, turistik aktiviteler ve çekicilikler, misafirperverlik düzeyi ve genel turistik fiyat düzeyi boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Yapılan (*Paired Sample T Testi*) sonucunda Kapadokya'yı ziyaret eden turistlerin destinasyon değerlendirme boyutlarının tümünde memnuniyet değerlendirmelerinin beklenti düzeylerini aştığı belirlenmiştir. Ayrıca turistlerin genel memnuniyet düzeyleri ile destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında da yüksek düzeyde, anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu ilişki destinasyonda turistlerin memnuniyet düzeyleri arttıkça destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri artarken, destinasyondan memnuniyet düzeyleri azaldıkça destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri de azalmaktadır şeklinde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Pazarlaması, Destinasyon Pazarlaması, Hizmet Kalitesi, Turist Memnuniyeti, Kapadokya.

TOURISTS' EXPECTATIONS BEFORE CHOOSING THE DESTINATION AND THEIR POST-PURCHASE EVALUATIONS: THE CASE OF CAPPADOCIA

Abstract

In this research, it is aimed to determine pre-purchase expectations, post-purchase evaluations, general satisfaction level and revisiting intention of tourists who have visited the Cappadocia, one of the most demanded destinations in domestic and foreign tourism markets of Turkey. For this purpose, a total of 500 questionnaires were delivered to the tourists who were spending

¹ Bu çalışma Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik ABD'da Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU danışmanlığında yürütülen “Turistik Tüketicilerin Destinasyon Seçimi Öncesi Beklentileri ve Satın Alma Sonrası Değerlendirmeleri: Kapadokya Örneği” başlıklı tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

their holidays at the destination. Of the questionnaires collected 32, due to coding of the same answer to each question and 23, due to leaving more than %50 of the answer codes empty were excluded from the evaluation. 445 questionnaires were included in the evaluation part of the research and the return rate of questionnaires was %89. The data obtained from questionnaire forms as a result of the research were recorded on the computer and a data set was created. The data set was statistically analyzed in Statistical Package for the Social Science (SPSS) statistical program which is widely used in social sciences studies. In this context, related destination was evaluated with accommodation and food-beverage services, transportation services, general protection/immunity and cleanliness, tourist activities and attractions, hospitality level and general tourist price level dimensions. As a result of the Paired Sample T Test, it was determined that satisfaction evaluations exceeded the expectation level in all evaluation dimensions of tourists who have visited the Cappadocia. Besides, a high, meaningful and positive relation was detected between tourists' general satisfaction level and their intention to revisit the destination. This relation was interpreted as when tourists' satisfaction level increases, so does their intention to revisit the destination, when their satisfaction level of the destination decreases their intention to revisit the destination also decreases.

Keywords: Tourism Marketing, Destination Marketing, Service Quality, Tourist Satisfaction, Cappadocia.

1. GİRİŞ

Sanayi Devrimi ile başlayan ancak 2000'li yıllarla birlikte zirveye ulaşan rekabet ve yarış, her pazarı, ürünü, hizmeti ve sektörü içine çekmektedir. Bu rekabet ve yarış ortamında destinasyon ve turist arasında kurulacak uzun vadeli ve sadakat temelli ilişkiler oldukça önemlidir. Her ürünün, markanın, hizmetin, stratejinin ve teknolojinin çok hızlı bir şekilde taklit edilebildiği pazar ortamında uzun vadeli, memnuniyet ve sadakat temelli kurulan turist ilişkisi destinasyonların geleceğe taşınmasında hayati rol oynamaktadır. İkamesi kolay, krizlere ve fiyat değişimlerine aşırı duyarlı, tamamen kişisel zevklere, deneyimlere ve değerlendirmelere dayalı, marka bağlılığının ve tekrar satın alma niyetinin düşük olduğu turizm pazarlarında turistlerin çok iyi tanınması, kişilik özelliklerinin, yaşam biçimlerinin, değerlerinin ve tüketim alışkanlıklarının çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca turistlerin ürünü satın almadan önceki beklentilerinin ve satın alma süreci sonrası algılarının örtüşmesi de turistin destinasyona bağlılığının ve tekrar satın alma pazarının oluşması açısından oldukça önemlidir (Parasuraman vd., 1985: 42; Pizam ve Ellis, 1999: 326; Yu vd., 2005: 324; Başanbaş, 2013: 2-3).

Hizmet işletmelerinde özellikle de turistik destinasyonlarda ve turizm işletmelerinde turist memnuniyetini ve satın alma niyetini etkileyen en önemli unsur hizmet kalitesinin sağlanmasıdır. Hizmet işletmelerinin hizmet kalitesini turistlerin beklediği düzeyde sunamaması durumunda işletmeler hem hizmetten memnun olmayan mevcut turistleri hem de bunların etkileyebileceği potansiyel turistleri kaybetme riskini yaşamaktadırlar (Yaşa, 2012: 52).

Ancak sundukları kaliteli hizmetlerle turistlerin beklentilerini karşılayabilen ve turistlerin memnuniyetini sağlayan işletmeler ve destinasyonlar ise tatmin olmuş turistleri ve çalışanları elde tutma, pazarda varlıklarını sürdürebilme, hizmet kalitelerini arttırabilme,

çapraz satış fırsatları elde etme, yeni turistler kazanma, turistlerle ilişkilerini geliştirme, pazar paylarını ve satış hacimlerini arttırma, işletme ve destinasyon imajını iyileştirme, maliyetlerini düşürme, tekrar satın alma pazarlarını oluşturma ve kârlarını arttırma konularında avantajlar sağlamaktadırlar (Lewis vd., 1994: 3; Karatepe vd., 2005: 373). Tüm bu avantajlardan yararlanmak isteyen destinasyon ve turizm işletmelerinin yöneticilerinin ve pazarlamacılarının satın alma öncesinde turistlerin beklentilerini ve satın alma sonrasında deneyim değerlendirmelerini çok iyi araştırmaları, anlamaları ve buna yönelik olarak hizmet sunumunu gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

2. LİTERATÜR/YAZIN TARAMASI

Geleneksel olarak destinasyon kavramı bir coğrafik alan yani bir ülke, bir ada veya bir şehir olarak tanımlanmaktadır. Ancak destinasyon; turistlerin kişisel yorumlarına, seyahat güzergâhlarına, kültürel geçmişlerine, seyahat amaçlarına, eğitim seviyelerine ve önceki deneyimlerine dayanan kapsamlı bir kavramdır (Buhalis, 2000: 97).

Destinasyon kavramına farklı araştırmacıların ve yazarların farklı bakış açıları ve yaklaşımları kavram ile ilgili çok sayıda fikrin ve tanımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Coltman (1989) destinasyonu; *“farklı doğal özellikleri veya çekicilikleri olan ve ziyaretçilerin ilgisini çeken yer”* olarak tanımlamıştır (Duman ve Öztürk, 2005: 10). Dredge ve Jenkins (2007) destinasyonu; *“kişinin yerleşik olarak yaşadığı yer dışında seyahat ettiği yer”* olarak tanımlamışlardır (Wang, 2011: 3). Atay ise (2003) destinasyonu; *“çeşitli turistik değerlere ve özelliklere sahip ve turistlerin seyahati süresince ihtiyaç duyabileceği turistik ürünlerin tamamını veya bir kısmını sunabilen coğrafi bir mekân”* olarak tanımlamıştır. Türk turizm literatüründe ayrıca destinasyon kavramı yerine *“Turizm Alanı”, “Turizm Merkezi”, “Turizm Yeri”, “Turizm Mahalli”* ve *“Turistik İstasyon”* gibi kavramlarında kullanıldığı da görülmektedir.

Tüm bu tanımlar ışığında destinasyon ürünü bir turizm ürünü olarak değerlendirilmektedir ve bu ürün; destinasyon çevresi, hizmet altyapısı ve destinasyon deneyimi katmanlarından oluşmaktadır. Destinasyon çevresinde; sosyal faktörler, doğal çevre, politik ve yasal faktörler, teknolojik faktörler, ekonomik faktörler ve kültürel faktörler yer almaktadır. Hizmet altyapısı katını ise; ulaşım olanakları, konaklama olanakları, yiyecek-içecek işletmeleri, alışveriş ve eğlence imkânları, seyahat, rekreasyon faaliyetleri ve çekicilikler oluşturmaktadır. Bu iki katman üzerinde ise destinasyon bileşenlerinden yararlanan turistlerin destinasyon deneyimleri bulunmaktadır (Mucuk, 1997: 21-25; Murphy vd., 2000: 46; Rızaoğlu, 2007: 24).

Destinasyonlarda turistik ürünlerin ve hizmetlerin performanslarının değerlendirilmesi açısından turistlerin memnuniyet düzeyleri önemli bir göstergedir. Turistlerin

memnuniyetinin sağlanması destinasyonun başarılı bir şekilde pazarlanabilmesi içinde önemlidir. Turistlerin destinasyon seçimlerinde, ürün ve hizmet tercihlerinde, destinasyonu ve turizm işletmelerini tavsiye kararlarında, turistlerde sadakatin oluşturulmasında, gelecekle ilgili tahminlerin yapılabilmesinde ve destinasyonu tekrar ziyaret kararlarında turist memnuniyetinin sağlanması son derece önemlidir (Oh, 2000: 59; Kozak ve Rimmington, 2000: 261; Yoon ve Uysal, 2005: 47).

Destinasyon bazında turistlerin beklentilerinin, algılarının ve memnuniyet düzeylerinin ölçülmesine yönelik yapılmış araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

Kozak ve Rimmington (2000) kış sezonunda Mallarco destinasyonunu ziyaret eden turistlerin genel memnuniyet düzeylerini ölçmeye yönelik çalışmalarını 220 İngiliz ve Alman katılımcı ile gerçekleştirmişlerdir. Destinasyon çekicilikleri, turistik aktiviteler-hizmetler ve destinasyon havayolu hizmetleri boyutlarında sağlanacak memnuniyetin genel turistik memnuniyetin sağlanmasında ve turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetlerinin artmasında belirleyici olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Öztürk (2004) Kızkalesi destinasyonunu ziyaret eden 231 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmada turistlerin destinasyon memnuniyetlerini etkileyen faktörleri analiz etmiştir. Çalışmada; konaklama yeri, yiyecek içecek hizmetleri ve misafirperverlik boyutlarından algılanan memnuniyetin genel memnuniyeti arttırdığı ve bu durumda turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret etme eğilimlerini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ancak ulaşım, genel hijyen ve temizlik, aktiviteler ve hizmetler ve fiyat düzeyleri boyutlarının ise turistlerin destinasyonla ilgili genel memnuniyet düzeyleri üzerinde çok etkili olmadığını ifade etmiştir. Çalışmada ayrıca turistlerin genel memnuniyet düzeyi arttıkça destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetlerinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mautinho vd. (2012) Side-Manavgat destinasyonunda 1905 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında destinasyonlarda hizmet kalitesinin destinasyondan algılanan değer sonucunda oluştuğunu ve bunun turistlerin düşüncelerinde bir öncül olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca hizmet kalitesinin turizm ürünlerine karşı davranışsal eğilimi tetiklediğini, destinasyonu oluşturan hizmet kalitesi boyutlarının doğrudan ve pozitif bir biçimde turistlerin algıladığı değeri etkilediğini, memnuniyeti sağlanan turistlerin ise destinasyon deneyiminden sonra tavsiyelerde bulunduğunu ve tekrar satın alma eğilimi gösterdiklerini ifade etmektedirler.

Vetitnev vd. (2013) Rusya'nın tatil destinasyonlarında 1100 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında yerli turistlerin tatil destinasyonlarını ziyaretlerinden tam anlamıyla memnun kalmadıklarını; sağlık hizmetleri, ulaşım ve alışveriş boyutlarında düşük

memnuniyet algıladıklarını; seyahatin amacı, seyahatin ücretini ödeme kaynağı, konaklama seçimi, tatil organizasyonu türü ve turistik harcamalarının da turistlerin memnuniyetlerini etkilediğini; turist memnuniyeti ile destinasyon bağlılığı arasında bir ilişkinin var olduğunu ve memnuniyeti sağlanmış turistlerin tatil destinasyonunu tekrar ziyaret etme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir.

Rajaratnam vd. (2014) Malezya'daki kırsal turizm destinasyonlarında 309 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında turistlerin algıladıkları hizmet kalitesinin memnuniyet düzeylerini de pozitif biçimde etkilediği ve turistlerin destinasyonla ilgili önceki deneyimleri ile algıladıkları hizmet kalitesi ve memnuniyetleri arasında bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Beqiri vd. (2014) Kuzey Arnavutluk'ta bulunan Velipoja destinasyonunda 87 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında hizmet kalitesinin turistlerin memnuniyetlerinin ve destinasyona olan bağlılıklarının sağlanmasında etkili olduğunu ve turistlerin memnuniyetleri ile destinasyona bağlılıkları arasında da pozitif bir ilişki var olduğunu ifade etmektedirler.

Hau ve Omar (2014) destinasyonlarda hizmet kalitesinin turist memnuniyeti üzerine etkilerini araştırmak üzere 165 katılımcı ile Malezya Rantau Abany destinasyonunda yürüttükleri çalışmalarında destinasyonlarda turistlerin memnuniyetini destinasyon imajı, destekleyici hizmetler ve güvenlik, temizlik ve diğer olanakların doğrudan etkilediği, sunulan hizmet kalitesi ile turistlerin memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu ve turistlerin memnuniyetlerinin sağlanmasında hizmet kalitesinin geliştirilmesinin ve sürdürülmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Wang vd. (2016) Macau destinasyonunda yürüttükleri çalışmalarının sonucunda uygun fiyat ve ulaşım ağı kolaylıklarının turistlerin memnuniyetlerini ve tekrar ziyaret niyetlerini olumlu yönde etkilediklerini belirtmektedirler. Koç (2017) Nevşehir destinasyonunda ziyaretçi memnuniyeti ve geleceğe yönelik ziyaretçi davranışları üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında destinasyonun sahip olduğu çekiciliklerin ziyaretçi memnuniyetini ve destinasyon performansını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmaya konu edilen Kapadokya destinasyonunu turizmin ve turizm işletmelerinin yoğun olarak yer aldığı ve turizm destinasyonu olarak akla ilk gelen yer olan Nevşehir ili ve ilçeleri ile sınırlandırmak mümkündür. 2017 yılı itibariyle Kapadokya destinasyonunu 2.206.372 yerli ve yabancı turist ziyaret etmiştir. Destinasyonda faaliyet gösteren 90 adet turizm işletme belgeli tesiste 4287 oda ve 9171 yatak kapasitesi ve 14 turizm yatırım belgeli tesiste 1570 oda ve 3149 yatak mevcuttur.

Ayrıca toplam 356 belediye belgeli konaklama tesisi ve bu tesislerde 5816 oda ve 14.352 yatak destinasyonu ziyaret eden turistlere hizmet vermektedirler. Destinasyondaki

konaklama tesislerinin büyük çoğunluğu pansiyon ve butik otel şeklinde düzenlenmiştir. Bunun yanında destinasyonda 21 adet dört ve beş yıldızlı otel işletmesi faaliyetlerini sürdürmektedir. Destinasyona gelen turistlerin çoğunluğu paket turlarla gelmektedirler. Bu turistler destinasyonda balon turları, hediyelik eşya satın alma, otantik halı-kilim alışverişi ve eğlence için harcama yapmaktadırlar. 2017 yılı itibariyle destinasyonda 3 turizm yatırım belgeli (1250 kişi kapasiteli) ve 17 turizm işletme belgeli (5649 kişi kapasiteli) toplam 20 yiyecek içecek işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin 8 tanesi lokanta, 2 tanesi kafeterya, 3 tanesi mola tesisi, 2 tanesi günübirlik tesis, 3 tesis özel işletme ve 1 tesis temalı park olarak düzenlenmiştir. Destinasyonda ayrıca 1 adet turizm yatırım belgeli 360 kişi kapasiteli eğlence merkezi hizmet vermektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE MODELİ

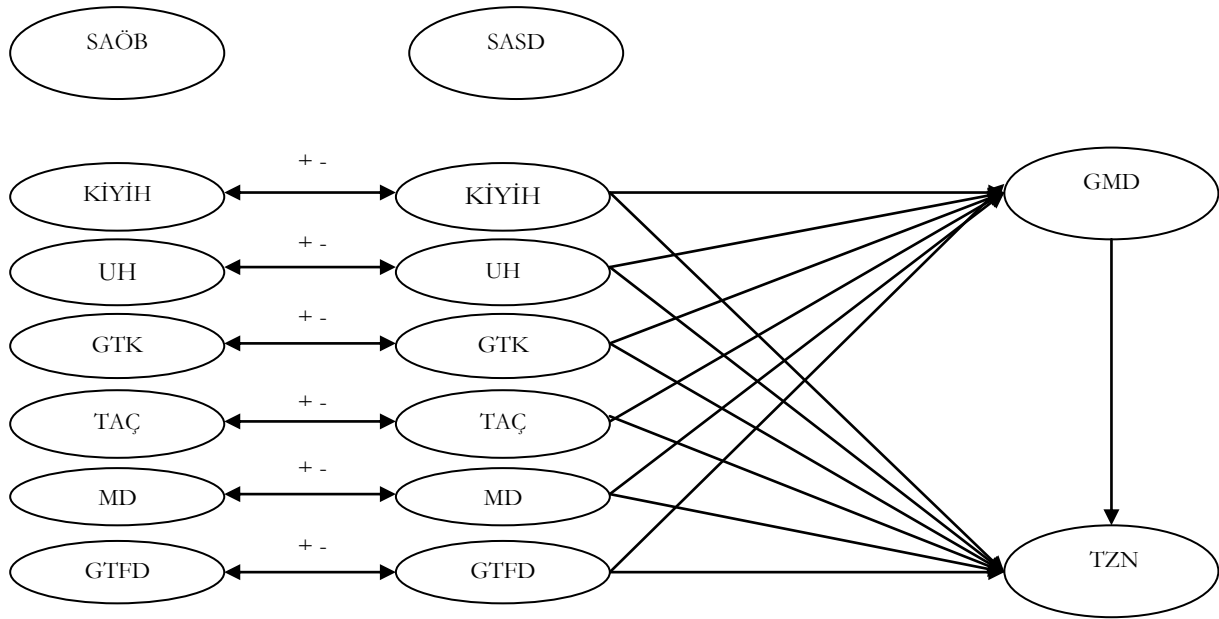
Yapılan bu çalışmanın temel amacını destinasyonu ziyaret eden turistlere sunulan hizmetlerle ilgili turistlerin beklentileri ve deneyimleri arasındaki farklılıkların neler olduğu ve bu farkların turistlerin genel memnuniyet düzeylerine ve destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerine etkisinin ortaya konulması oluşturmaktadır.

Araştırmanın kapsamını oluşturan turizm destinasyonlarında turistlerin satın alma öncesi beklentilerini, satın alma sonrası değerlendirmelerini, genel memnuniyet düzeylerini ve tekrar ziyaret niyetlerini farklı milletlerden katılımcılar ve boyutlar açısından inceleyen çalışmaların sayısı literatürde oldukça sınırlıdır (Kozak ve Rimmington, 2000; Kozak, 2001; Öztürk, 2004). Ancak konuyu tek boyutuyla değerlendiren ve destinasyonlarda hizmet kalitesini, turist memnuniyetini veya turistlerin tekrar ziyaret niyetlerini ölçmeye ve değerlendirmeye çalışan farklı çalışmalara rastlamak mümkündür (Atılğan vd., 2003; Öter ve Özdoğan, 2005; Aktaş vd., 2007; Gürbüz, 2009; Ülker, 2010; Demir Şen, 2010; Albayrak ve Caber, 2011; Ekiz ve Köker, 2012; Moutinho vd., 2012; Marin ve Teberner, 2013; Vetitnev vd., 2014; Rajaratnam vd., 2014; Paunovic, 2014; Beqiri vd., 2014; Araslı ve Baradarani, 2014; Hau ve Omar, 2014; Corte vd., 2015).

Turistlerin destinasyon seçimi öncesi beklentilerinin, satın alma sonrası değerlendirmelerinin ve elde edilen sonuçların turistlerin genel memnuniyet düzeylerine ve destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerine etkilerine ilişkin sonuçlar araştırma modelinin oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. Araştırma modeli ve önermeleri Kozak (2001), Öztürk (2004) ve Duman ve Öztürk (2005) uyarlanmıştır. Buna göre destinasyon hizmet kalitesi değişkenleri olarak konaklama işletmelerinin hizmetleri ve yiyecek içecek hizmetleri (KİYİH), ulaşım hizmetleri (UH), genel temizlik ve korunmuşluk (GTK), turistik aktiviteler ve

çekicilikler (TAÇ), misafirperverlik düzeyi (MD) ve genel turistik fiyat düzeyi (GTFD) değerlendirilmiştir. Bu değişkenlerin yanı sıra çalışmada turistlerin genel memnuniyet düzeyleri (GMD) ve destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetleri (TZN) arasındaki ilişkinin incelenmesi de amaçlanmıştır.

Ayrıca turistlerin destinasyon hizmet kalitesi değişkenlerinden beklenti düzeyleri ve değerlendirme düzeyleri de karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda modelin bağımsız değişkenleri olarak KİYİH, UH, GTK, TAÇ, MD ve GTFD belirlenmiştir. Bu değişkenlerin GMD ve TZN etkilerinin incelenmesinde GMD ve TZN bağımlı değişken olarak analize tabi tutulmuştur. GMD'nin TZN'ne etkisinin belirlenmesinde ise GMD bağımsız, TZN ise bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen demografik değişkenler ise turistlerin milliyetleri, cinsiyetleri, medeni durumları, yaş aralıkları, eğitim durumları, meslekleri, aylık gelirleri, konaklama türleri, konaklama tesisinde kalış sayıları, destinasyonu ziyaret sayıları, destinasyonu daha önceki ziyaretlerini değerlendirme düzeyleri, destinasyonu genel olarak tanıma düzeyleri, tatillerini birlikte geçirdikleri kişi veya kişiler ve destinasyonu tercih nedenleridir.

Şekil 1. Turistlerin Destinasyon Satın Alma Öncesi Beklentileri (SAÖB), Satın Alma Sonrası Değerlendirmeleri (SASD), Genel Memnuniyet Düzeyleri ve Tekrar Ziyaret Niyetlerine İlişkin Araştırma Modeli

4. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

İlgili yazın ve ortaya konan araştırma modelinden hareketle aşağıdaki araştırma hipotezlerin test edilmesinin konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 1. Araştırma Hipotezleri

1	Destinasyonda sunulan konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri ile ilgili beklentileri ve değerlendirmeleri anlamlı bir farklılık göstermektedir.
2	Destinasyonda sunulan ulaşım hizmetleri ile ilgili beklentileri ve değerlendirmeleri anlamlı bir farklılık göstermektedir.
3	Destinasyonda sunulan genel temizlik ve korunmuşluk ile ilgili beklentileri ve değerlendirmeleri anlamlı bir farklılık göstermektedir.
4	Destinasyonda sunulan turistik aktiviteler ve çekicilikler ile ilgili beklentileri ve değerlendirmeleri anlamlı bir farklılık göstermektedir.
5	Destinasyonda sunulan misafirperverlik düzeyi ile ilgili beklentileri ve değerlendirmeleri anlamlı bir farklılık göstermektedir.
6	Destinasyonda sunulan genel turistik fiyat düzeyi ile ilgili beklentileri ve değerlendirmeleri anlamlı bir farklılık göstermektedir.
7	Destinasyonda sunulan konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri ile genel memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.
8	Destinasyonda sunulan ulaşım hizmetleri ile genel memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.
9	Destinasyonda sunulan genel temizlik ve korunmuşluk ile genel memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.
10	Destinasyonda sunulan turistik aktiviteler ve çekicilikler ile genel memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.
11	Destinasyonda sunulan misafirperverlik düzeyi ile genel memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.
12	Destinasyonda sunulan genel turistik fiyat düzeyi ile genel memnuniyet düzeyi arasında bir ilişki vardır.
13	Destinasyonda sunulan konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri ile turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında ilişki vardır.
14	Destinasyonda sunulan ulaşım hizmetleri ile turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında bir ilişki vardır.
15	Destinasyonda sunulan genel temizlik ve korunmuşluk ile turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında bir ilişki vardır.
16	Destinasyonda sunulan turistik aktiviteler ve çekicilikler ile turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında bir ilişki vardır.
17	Destinasyonda sunulan misafirperverlik düzeyi ile turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında bir ilişki vardır.
18	Destinasyonda sunulan genel turistik fiyat düzeyi ile turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında bir ilişki vardır.
19	Destinasyonda sunulan turistik hizmetlere duyulan turistlerin GMD ile turistlerin destinasyonu TZN arasında anlamlı bir ilişki vardır.
20	Destinasyonda sunulan konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri turistlerin genel memnuniyet düzeylerini etkilemektedir.
21	Destinasyonda sunulan ulaşım hizmetleri turistlerin genel memnuniyet düzeylerini etkilemektedir.
22	Destinasyonda sunulan genel temizlik ve korunmuşluk turistlerin genel memnuniyet düzeylerini etkilemektedir.
23	Destinasyonda sunulan turistik aktiviteler ve çekicilikler turistlerin genel memnuniyet düzeylerini etkilemektedir.
24	Destinasyonda sunulan misafirperverlik düzeyi turistlerin genel memnuniyet düzeylerini etkilemektedir.
25	Destinasyonda sunulan genel turistik fiyat düzeyi turistlerin genel memnuniyet düzeylerini etkilemektedir.
26	Destinasyonda sunulan konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir.
27	Destinasyonda sunulan ulaşım hizmetleri turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir.
28	Destinasyonda sunulan genel temizlik ve korunmuşluk turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir.
29	Destinasyonda sunulan turistik aktiviteler ve çekicilikler turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir.
30	Destinasyonda sunulan misafirperverlik düzeyi turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir.
31	Destinasyonda sunulan genel turistik fiyat düzeyi turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini etkilemektedir.
32	Destinasyonda sunulan turistik hizmetlere duyulan turistlerin GMD turistlerin destinasyonu TZN anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın evrenini Kapadokya destinasyonunu ziyaret eden ve farklı konaklama tesislerinden hizmet alan farklı milliyetlerden turistlerin bütünü oluşturmaktadır. Araştırma için ilgili destinasyonun seçilmesinde Türkiye'nin en çok turist çeken altıncı turistik merkezi olması, farklı birçok milliyetten turiste hizmet sunması ve çok sayıda turistik hizmete ve çekiciliğe sahip olması etkili olmuştur.

Araştırmada evren büyüklüğünü ve evreni temsil edebilecek örneklem sayısını belirlemek amacıyla Kapadokya destinasyonunu ziyaret eden ve farklı konaklama tesislerinde tatil deneyimi yaşayan turistlerin tam sayısının belirlenebilmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili istatistiklerinden yararlanılmıştır. Ancak bu araştırmanın veri toplama süreci içerisinde (Mayıs-Ekim 2017) ilgili destinasyonu tam olarak kaç kişinin ziyaret ettiği ve konaklama hizmetlerinden yararlandığı tespit edilememiştir. Bu sebeple araştırma örnekleme hesaplamak için hedef kitledeki birey sayısının bilinmediğinden hareketle;

$n = t^2 pq/d^2$ formülünden yararlanılmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007: 40).

Formülde; n : Örneklem hacmini yani örnekleme girecek birey sayısını, p : İncelenen olayın oluş sıklığını yani gerçekleşme olasılığını, q : İncelenen olayın olmayış sıklığını veya gerçekleşmeme olasılığını, t : Belirli bir anlamlık düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değeri ($\alpha=0,05$ için ∞ serbestlik derecesindeki t değeri 1,96'dır.), d : Olayın oluş sıklığına göre kabul edilen $\pm$ örneklem hatasını göstermektedir.

Formül çerçevesinde ilgili değerleri yerine koyarsak; $n=(1.96)^2.(0.5).(0.5)/(0.05)^2$; $n=384$ araştırma örneklem sayısı olarak belirlenmiştir.

Belirli bir evrendeki her elemanın eşit seçilme şansına sahip olması ve bireylerin tamamının örneğe girme şansının eşit olması araştırmanın güvenilirliği açısından önemlidir (Ural ve Kılıç, 2005: 32). Ancak bazı araştırmalarda bu durum mümkün olmayabilir ve araştırmacı kendi yargısına güvenerek bir dizi alternatif örnekleme yöntemlerinden yararlanabilir. Bu çalışmada da örnekleme dâhil edilecek bireylerin belirlenmesinde bu hususa özen gösterilerek olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden *kota örnekleme* yönteminden yararlanılmıştır. Evren büyüklüğü için kabul edilebilir örneklem büyüklüğünü (384 katılımcı) sağlamak için cevaplayıcıların yönettiği toplam 500 geleneksel anket destinasyondaki turistlere uygulanmıştır. Ancak geri dönüş sağlanan anketlerden 32 tanesi her soruya aynı cevabın kodlanması ve 23 ankette cevap kodlamalarının %50'sinden fazlasının boş bırakılmasından dolayı değerlendirme dışında bırakılmıştır. Araştırmanın değerlendirme kısmına 445 anket dâhil edilmiştir ve anketlerin geri dönüş oranı %89 olarak gerçekleşmiştir.

Araştırmanın veri toplama sürecinde *anket* yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan bu çalışmada da üç bölümden oluşan bir anket kullanılmıştır. Anketin ilk bölümü turistlerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 14 sorudan ve bu sorulara ilişkin cevaplandırıcının seçebileceği ifadelerden oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde turistlerin destinasyonla ilgili memnuniyet düzeylerini ve tekrar satın alma niyetlerini belirlemeye yönelik ifadeler (5'li Likert-Kesinlikle Katılıyorum-Kesinlikle Katılmıyorum) yer verilmiştir. Anketin son kısmında ise turistlerin destinasyonla ilgili satın alma öncesi beklentilerine ve satın alma sonrası değerlendirmelerine yönelik 47 ifade (5'li Likert-Çok İyi-Çok Kötü) bulunmaktadır. Ankette yer alan ifadelerin oluşturulmasında kullanılan ölçek Kozak ve Rimmington (2000) tarafından geliştirilmeye başlanmıştır ve Kozak (2001) ölçeğin son halini test etmiştir. Ayrıca Öztürk (2004) tarafından da ölçek teste tâbi tutulmuştur. Araştırma kapsamında oluşturulan anketin yapı geçerliğini ve güvenilirliğini test etmek amacıyla Mayıs-Temmuz 2017 aylarında Kapadokya destinasyonunu ziyaret eden 106 turistin katılımı ile bir pilot test gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,9216 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç anketin güvenilir bir veri toplama aracı olduğuna işaret etmektedir. Geçerlik, “*bir test veya ölçeğin ölçülmek istenen şeyi ölçme derecesidir*” (Altunışık vd., 2007: 113). Bu çalışmada anketin içerik geçerliğinin sağlanması için konusunda uzman ve yetkin kişilere anket formu incelettirilmiştir. Yapısal geçerlik konusunda ise içerik geçerliği, Cronbach Alpha katsayısı, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, birleşme, ayrılma ve tek boyutluluk gibi kıstasların yerine getirilmesi gerekmektedir. İçerik geçerliği sonucunda elde edilen geri bildirimler çerçevesinde ankete son hali verilerek turistlere uygulanmıştır.

Araştırma sonucunda anket formlarından elde edilen veriler bilgisayara kaydedilerek veri seti oluşturulmuştur. İlgili veri seti sosyal bilimler çalışmalarında yaygın bir biçimde kullanılan SPSS istatistikî veri programında analize tabi tutulmuştur. Araştırma anketinden elde edilen turistlerin demografik değişkenlerine ilişkin veriler yüzde ve frekans değerleriyle analiz edilmiştir. Frekans analizinden sonra ölçeğin güvenilirliği analiz edilmiştir. Ölçekle ilgili diğer testlere geçilmeden önce ölçeğin normallik testi yapılmıştır. Normallik testinde verilerin Shapiro-Wilks değerlerinin anlamlılık düzeyinin $p > 0,05$ olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç ölçeğin parametrik testler (T Testi, ANOVA, Korelasyon, Regresyon, vb.) için uygun olduğunu göstermektedir. Güvenirlik ve normallik analizlerinden sonra turistlerin satın alma öncesi beklentilerine ve satın alma sonrası değerlendirmelerine ilişkin ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla açıklayıcı (keşfedici) *faktör analizi* yapılmıştır. Analiz kısmında son olarak ise değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

5.1. Araştırma Bulguları

Araştırmanın örnekleme özelliklerine ilişkin genel bir değerlendirmenin yapılabilmesi için öncelikle frekans analizi yapılmıştır. Buna göre araştırmaya katılan turistlerin Türk (%21,3), Japon (%20,9), Amerikan (%19,1), Fransız (%18) ve Alman (%20,7) milliyetlerinden oldukları belirlenmiştir. Turistlerin çoğunluğu erkektir (%55), evlidir (%51), genç ve orta yaş grubundandırlar (%76,9), lisans düzeyinde eğitime sahiptirler (%51,9), özel sektör (%32,6) ve kamu çalışanındırlar (%24,9). Turistlerin büyük kısmı 3001 TL-4500 TL arasında gelire (%47,9) sahiptirler, dört yıldızlı (%38,7) ve beş yıldızlı (%31,5) otellerde konaklamışlardır, ilk kez ilgili otelde (70,8) tatillerini geçirmişlerdir, destinasyona eşleriyle (%26,5) ve hem eşleri hem de çocuklarıyla birlikte (%22,9) gelmişlerdir. Turistlerin geneli ikinci kez destinasyona (%53,5) tatil için gelmişlerdir.

Tablo 2. Turistlerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik Özellikler	Sayı	Yüzde	
Milliyet	Türk	95	21,3
	Japon	93	20,9
	Amerikan	85	19,1
	Fransız	80	18,0
	Alman	92	20,7
Cinsiyet	Kadın	200	44,9
	Erkek	245	55,1
Medeni Durum	Bekâr	218	49,0
	Evli	227	51,0
Yaş	15-24 Yaş Aralığı	50	11,2
	25-60 Yaş Aralığı	342	76,9
	61 Yaş ve Üzeri	53	11,9
Eğitim Düzeyi	Lise	27	6,1
	Önlisans	127	28,5
	Lisans	231	51,9
	Lisansüstü	60	13,5
Meslek	Öğrenci	52	11,7
	İşyeri Sahibi/Kendi İşini Yapan	86	19,3
	Özel Sektör Çalışanı	145	32,6
	Kamu Çalışanı	111	24,9
	Emekli	51	11,5
Aylık Gelir	1500 TL ve Daha Az	26	5,8
	1501 TL-3000 TL Arası	115	25,8
	3001 TL-4500 TL Arası	213	47,9
	4501 TL ve Üzeri	91	20,4
Konaklama Türü	5 Yıldızlı Otel	140	31,5
	4 Yıldızlı Otel	172	38,7
	3 Yıldızlı Otel	84	18,9
	Pansiyon	49	11,0
Tesiste Kalma Sayısı	İlk Kez Kalıyorum	315	70,8
	İkinci Kez Kalıyorum	130	29,2
Tatilin Kiminle Geçirildiği	Yalnızım	31	7,0
	Eşimle	118	26,5
	Eşim ve Çocuklarımla	102	22,9
	Ailemle (Ebeveynler)	63	14,2
	Kız/Erkek Arkadaşım	73	16,4

	Arkadaş Grubumla	58	13,0
Destinasyonu Ziyaret Sayısı	İlk Kez Ziyaret Ediyorum	207	46,5
	İkinci Kez Ziyaret Ediyorum	238	53,5
	İlk Kez Ziyaret Ediyorum	207	46,5
Destinasyonu Önceki Ziyaretinde Memnuniyet Düzeyi	Çok Memnun Kaldım	115	25,8
	Genel Olarak Memnun Kaldım.	123	27,6
	Çok İyi Tanıyorum	174	39,1
Destinasyonu Tanıma Durumu	Genel Olarak Fikir Sahibiyim	271	60,9
	Yaşadığım Yere Yakın	21	4,7
Destinasyonu Tercih Nedeni	Fiyat Açısından Uygun	93	20,9
	Tavsiye Üzerine	136	30,6
	Daha Önce Memnun Kaldım	195	43,8
Tekrar Ziyaret Etme Durumu	Hayır	95	21,3
	Evet	350	78,7
Genel Olarak Memnuniyet Durumu	Hayır	95	21,3
	Evet	350	78,7
	Toplam	445	100

Turistlerin % 25,8'i önceki ziyaretlerinden çok memnun ayrıldıklarını % 27,6'sı ise genel olarak memnun ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca turistlerin % 60,9'unun destinasyon hakkında genel bir fikrinin olduğu, % 43,8'inin daha önce memnun kaldığından dolayı ziyaret ettiği, % 78,7'sinin ise genel olarak destinasyondan memnun kaldığı ve tekrar ziyaret etme niyetinde olduğu da tespit edilmiştir.

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda araştırmada kullanılan turistlerin destinasyon satın alma öncesi beklentileri ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı ,882, satın alma sonrası değerlendirmeleri ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı ,890, değerlendirme–beklenti ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı ,888 olarak bulunmuştur. Elde edilen katsayı oranları ölçeklerin güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Çalışmada yararlanılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda; KMO değeri ,832 olarak ($p= 0,000$ anlamlılık düzeyinde) belirlenmiştir. Bu değer literatürde kabul görmüş değer aralıkları çerçevesinde *mükemmel* olarak değerlendirilmektedir (Durmuş, 2007: 79). Ayrıca Barlett's Test of Sphericity-Küresellik Testi sonucu 3010,543 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın düzeyi de örnekleme büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve uygun olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizinde oluşturulan matrislerin her bir elemanı her bir değişkenle her bir faktör arasındaki korelasyonu gösteren faktör ağırlıklarıdır. Rotasyona tabi tutulmamış matrisin yorumlanması oldukça güçtür ve matrisin *varimax rotasyonuna* tabi tutulması gerekmektedir (İlban, 2008: 133). Çalışmaya dâhil edilen 445 örnekleme dikkate alındığında 0,05 anlamlılık düzeyinde bir sonuca ulaşmak için faktör yüklerini incelemek gerekmektedir. Bir değişkenin 0,3'lük faktör yükü faktör tarafından açıklanan varyansın %9 olduğunu göstermektedir. Bu düzeydeki varyans ise önemlidir. Bir çalışmada faktör yüklerinin 0,30-0,59 olması orta düzey, 0,60 ve üzerinde gerçekleşmesi yüksek düzey büyüklükler olarak değerlendirilir (Büyüköztürk, 2002: 473-474). Çalışmada hem faktör yükleri açısından 0,30'un

altında olan hem de eşkökenlilik (communalities) değerleri 0,50'nin altında olan önermeler değerlendirme dışı bırakılarak açıklayıcı faktör analizinin geçerliliğinin artırılması amaçlanmıştır. Yapılan bu iki işlem sonucunda ölçekte yer alan 47 önermeden 14'ünün (konaklama tesislerinin genel hizmet kalitesi ve konaklama tesislerinin temizliği; destinasyona ulaşım kolaylığı ve tarihi ve turistik alanlara ulaşım kolaylığı; destinasyondaki genel konaklama fiyatları ve doğal güzellikler ve çekicilikler, tarihi güzellikler ve çekicilikler, destinasyonda yapılan açık alan etkinlikleri, destinasyonda yapılan kapalı alan turistik etkinlikler, macera turları ve spor olanakları, alışveriş olanakları, çocuklara yönelik aktivitelerin ve hizmetlerin çeşitliliği, yabancı dilleri konuşan rehberlerin varlığı ve sağlık hizmetlerinin yeterliliği) ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları (n=445)

Önermeler	TAC	MD	KİYİH	GTFD	GTK	UH
Yerel kültürel özellikler	0,648					
Yeme-içme kültürünün çeşitliliği	0,628					
Eğlence ve gezi olanakları	0,619					
Turistik info hizmetleri	0,567					
İklimsel özellikler	0,517					
Manzara güzellikleri	0,515					
Gece hayatı olanakları	0,494					
Dest. turistik imajı ve tanınırlığı	0,468					
Kendini dest. huzurlu hissetme		0,614				
Yerel halkın turistlere tutumu		0,609				
Kendini dest. güvende hissetme		0,604				
Tur. gör. kadın turistlere karşı tutumu		0,598				
Yerel halkın yab. dil konuşma düzeyi		0,567				
Tur. alanlardaki esnafın davranışları		0,543				
Genel olarak dest. turistik atmosfer		0,518				
Konak. tesisinde check in/out süresi			0,681			
Konaklama tesisindeki aktiviteler			0,661			
Kon. tesisinde sunulan yiyecek-içecek hijyeni			0,619			
Kon. tesislerinin sunduğu yiyecek-içecek kalitesi			0,614			
Kon. tesisinin sunduğu yiyecek-içecek çeşitliliği			0,600			
Konaklama tesislerinin erişilebilirliği			0,570			
Konaklama tesislerinin güvenliği			0,568			
Destinasyondaki eğlence olanakların fiyatları				0,699		
Destinasyondaki hediyelik eşyaların fiyatları				0,689		
Destinasyondaki ulaşım olanakların fiyatları				0,637		
Destinasyondaki yiyecek-içeceklerin fiyatları				0,546		
Tarihi ve turistik alanların temizliği ve bakımı					0,690	
Doğal çevrenin temizliği ve görünümü					0,597	
Turizm işl. görevlilerin temizliği/görünümü					0,563	
Genel olarak destinasyonun temizliği/görünümü					0,544	
Yerel ulaşım ağının konforu						0,695
Yerel ulaşım ağının kapsamı						0,648
Yerel ulaşımı sağlayan görevlilerin tutumu						0,609
<i>Faktörlere Ait Cronbach Alpha Değerleri</i>	,725	,723	,714	,609	,547	,541
<i>Faktörlere Ait Açıklanan Varyans Değerleri (%)</i>	10,745	9,325	9,228	8,876	7,328	7,298
<i>Toplam Açıklanan Varyans (%)</i>			52,800			
<i>KMO Örneklem Ölçüm Yeterliliği</i>			,832			
<i>Barlett Küresel Test Değeri</i>			3010,543			
<i>Sig. p değeri – Olasılık Değeri</i>			0,000			

Turistlerin destinasyonu değerlendirme önermelerine verdikleri puanlardan destinasyon beklenti önermelerine verdikleri puanların (değerlendirme-beklenti) daha önceki çalışmalar da esas alınarak (Parasuraman vd., 1988; Değermen, 2006; Saez vd., 2007; Giritlioğlu, 2012) çıkartılmasıyla yeni bir matris elde edilmiştir. 5’li likert uygulamasıyla yapılan araştırmada değerlendirme - beklenti değerleri en fazla +4 ve en düşük -4 alabilmektedir ve diğer sonuçlar bu iki değer arasında sıralanmaktadır. Ancak negatif değerlerin uygulanacak açıklayıcı faktör analizinde olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için -4 değeri 0 ve +4 değeri 8 olacak şekilde sonuçlar yeniden kodlanarak elde edilen matris açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur (Değermen, 2006: 159). Uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucunda tespit edilen 33 önerme ve bu önermelerin toplandığı 6 boyut turistlerin destinasyon değerlendirmelerine ilişkin ölçeği oluşturmaktadır.

Değerlendirme ölçeğinin boyutları Turistik Aktiviteler ve Çekicilikler (TAÇ), Misafirperverlik Düzeyi (MD), Konaklama ve Yiyecek İçecek Hizmetleri (KİYİH), Genel Turistik Fiyat Düzeyi (GTFD), Genel Temizlik ve Korunmuşluk (GTK) ve Ulaşım Hizmetleri (UH) olarak adlandırılmıştır.

Araştırmaya dâhil edilen turistlerin destinasyonu satın alma öncesi beklentilerine ilişkin boyutlar ile destinasyonu satın alma sonrası değerlendirmelerine ilişkin boyutların farklılık gösterip göstermediklerinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen *Paired Sample T Testi* sonucuna göre araştırma boyutlarının tümünde (KİYİH= ,10; UH= ,13; GTK= ,14; TAÇ= ,06; MD= ,08; GTFD= ,09) turistlerin değerlendirme düzeyleri beklenti düzeylerinden daha yüksek seviyede gerçekleşmiştir.

Tablo 4. Turistlerin Satın Alma Öncesi Beklentileri ve Satın Alma Sonrası Değerlendirmeleri Fark Analizi (*Paired Sample T Testi*)

Faktör	Gruplar	($\bar{x}$)	t	p	D-B
KİYİH	Beklenti (B)	4,44	2,411	,011	,10
	Değerlendirme (D)	4,54			
UH	Beklenti (B)	4,38	2,988	,024	,13
	Değerlendirme (D)	4,51			
GTK	Beklenti (B)	4,40	3,840	,000	,14
	Değerlendirme (D)	4,54			
TAÇ	Beklenti (B)	4,42	3,007	,045	,06
	Değerlendirme (D)	4,48			
MD	Beklenti (B)	4,39	2,262	,008	,08
	Değerlendirme (D)	4,47			
GTFD	Beklenti (B)	4,44	2,971	,022	,09
	Değerlendirme (D)	4,53			

Yapılan korelasyon analizi sonucuna göre turistlerin destinasyonu değerlendirme boyutları ile destinasyonla ilgili genel memnuniyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak

anlamli ve pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir. Buna göre turistlerin² KİYİH, UH, GTK, TAÇ, MD ve GTFD boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri ile genel memnuniyet düzeyleri arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı ilişkiler söz konusudur.

Sonuçlar çerçevesinde destinasyon değerlendirme boyutlarının tümünün turistlerin genel memnuniyet düzeylerine pozitif ve anlamlı bir katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Turistlerin destinasyonu değerlendirme boyutları ile destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir. Buna göre turistlerin KİYİH, UH, GTK, TAÇ, MD ve GTFD boyutları ile ilgili değerlendirmeleri ile tekrar ziyaret niyetleri arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı ilişkiler söz konusudur.

Sonuçlar çerçevesinde destinasyon değerlendirme boyutlarının tümünün turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerine pozitif ve anlamlı bir katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Turistlerin destinasyon genel memnuniyet düzeyleri ile destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik analiz sonuçlarına göre turistlerin destinasyon genel memnuniyet düzeyleri ile destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, yüksek ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre turistlerin genel memnuniyet düzeyleri ile destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri arasında en yüksek düzeyde ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5. Boyutlar-Genel Memnuniyet Düzeyi; Boyutlar-Tekrar Ziyaret Niyeti ve Genel Memnuniyet Düzeyi-Tekrar Ziyaret Niyeti Korelasyon Analizi

	KİYİH	UH	GTK	TAÇ	MD	GTFD	GMD
KİYİH	1	,346**	,250**	,372**	,269**	,203**	,425**
UH	,346**	1	,232**	,234**	,203**	,201**	,256**
GTK	,250**	,232**	1	,314**	,230**	,325**	,298**
TAÇ	,372**	,234**	,314**	1	,439**	,270**	,413**
MD	,269**	,203**	,304**	,439**	1	,366**	,456**
GTFD	,203**	,201**	,232**	,270**	,366**	1	,310**
GMD	,425**	,256**	,298**	,413**	,456**	,310**	1
	KİYİH	UH	GTK	TAÇ	MD	GTFD	TZN
KİYİH	1	,346**	,250**	,372**	,269**	,203**	,425**
UH	,346**	1	,232**	,234**	,203**	,201**	,256**
GTK	,250**	,232**	1	,314**	,230**	,325**	,298**
TAÇ	,372**	,234**	,314**	1	,439**	,270**	,413**
MD	,269**	,203**	,304**	,439**	1	,366**	,456**
GTFD	,203**	,201**	,232**	,270**	,366**	1	,310**
TZN	,425**	,256**	,298**	,413**	,456**	,310**	1
	GMD						TZN
GMD	1						1,000**
TZN	1,000**						1

² Konaklama ve Yiyecek İçecek Hizmetleri (KİYİH), Ulaşım Hizmetleri (UH), Genel Temizlik ve Korunmuşluk (GTK), Turistik Aktiviteler ve Çekicilikler (TAÇ), Misafirperverlik Düzeyi (MD), Genel Turistik Fiyat Düzeyi (GTFD), Genel Memnuniyet Düzeyi (GMD), Tekrar Ziyaret Niyeti (TZN)

Genel memnuniyet düzeyini açıklayan destinasyon değerlendirme boyutlarını belirlemeye yönelik yapılan analiz sonucuna göre regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=13,745$; $p<0,05$). Analiz sonuçlarına göre³ destinasyon değerlendirme boyutlarından KİYİH boyutu genel memnuniyet düzeyindeki toplam varyansın % 15'ini; UH boyutu % 21'ini; GTK boyutu % 12'sini; TAÇ boyutu % 23'ünü; MD boyutu % 26'sını ve GTFD boyutu % 11'ini açıklamaktadır. Beta değerlerinin anlamlılık düzeyleri incelendiğinde tüm değerlendirme boyutlarının destinasyon genel memnuniyet düzeyini etkilediği görülmektedir. Boyutlardan; KİYİH ve GTK boyutlarının yüksek düzeyde; GTFD, UH ve TAÇ boyutlarının orta düzeyde ve MD boyutunun düşük düzeyde turistlerin genel memnuniyet düzeylerini etkilediğini söylemek mümkündür. Tekrar ziyaret niyetlerini açıklayan destinasyon değerlendirme boyutlarını belirlemeye yönelik yapılan analiz sonucuna göre regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=13,745$; $p<0,05$). Analiz sonuçlarına göre destinasyon değerlendirme boyutlarından KİYİH boyutu tekrar ziyaret niyetindeki toplam varyansın % 15'ini; UH boyutu % 21'ini; GTK boyutu % 12'sini; TAÇ boyutu % 23'ünü; MD boyutu % 26'sını ve GTFD boyutu % 11'ini açıklamaktadır. Beta değerlerinin anlamlılık düzeyleri incelendiğinde tüm değerlendirme boyutlarının destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini etkilediği görülmektedir. Bu çerçevede KİYİH ve GTK boyutlarının yüksek düzeyde; GTFD, UH ve TAÇ boyutlarının orta düzeyde ve MD boyutunun düşük düzeyde turistlerin tekrar ziyaret niyetlerini etkilediği söylenebilir. Turistlerin destinasyon ile ilgili genel memnuniyet düzeyleri ve destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerine etkisinin tespitine yönelik olarak yapılan regresyon analizi sonucuna göre tekrar ziyaret niyetini açıklayan genel memnuniyet düzeyine yönelik regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=1,000$; $p<0,05$). Analiz sonucuna göre destinasyon genel memnuniyet düzeyi boyutu destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetindeki toplam varyansın % 100'ünü açıklamaktadır. Beta değerlerinin anlamlılık düzeyleri incelendiğinde destinasyon genel memnuniyet düzeyinin destinasyonu tekrar ziyaret niyetini yüksek seviyede etkilemektedir.

³ Konaklama ve Yiyecek İçecek Hizmetleri (KİYİH), Ulaşım Hizmetleri (UH), Genel Temizlik ve Korunmuşluk (GTK), Turistik Aktiviteler ve Çekicilikler (TAÇ), Misafirperverlik Düzeyi (MD), Genel Turistik Fiyat Düzeyi (GTFD), Genel Memnuniyet Düzeyi (GMD), Tekrar Ziyaret Niyeti (TZN)

Tablo 6. Boyutlar-Genel Memnuniyet Düzeyi; Boyutlar-Tekrar Ziyaret Niyeti ve Genel Memnuniyet Düzeyi-Tekrar Ziyaret Niyeti Regresyon Analizi

	Boyutlar	Beta	t	p	r ²	F	VIF
GMD	KİYİH	,370	,794	,000	,158	13,245	1,214
	UH	,230	,024	,044	,210	12,111	1,408
	GTK	,326	,012	,009	,116	11,185	1,290
	TAC	,210	,057	,043	,228	14,023	1,115
	MD	,125	,563	,037	,260	9,850	1,201
	GTFD	265	,468	,025	,114	11,447	1,188
TZN	Boyutlar	Beta	t	p	r ²	F	VIF
	KİYİH	,370	,794	,000	,158	13,245	1,214
	UH	,230	,024	,044	,210	12,111	1,408
	GTK	,326	,012	,009	,116	11,185	1,290
	TAC	,210	,057	,043	,228	14,023	1,115
	MD	,125	,563	,037	,260	9,850	1,201
	GTFD	265	,468	,025	,114	11,447	1,188
GMD		Beta	t	p	r ²	F	VIF
	TZN	1,000	,205	,000	1,000	,---	1,000

Gerçekleştirilen analizler sonucunda araştırma hipotezlerinin tümünün kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turistlerin satın alma öncesi beklentileri, satın alma sonrası değerlendirmeleri, genel memnuniyet düzeyleri ve tekrar ziyaret niyetlerinin belirlenmesi amacıyla Kapadokya destinasyonunda yürütülen çalışmanın analizleri neticesinde destinasyonda turistlerin satın alma öncesi beklentilerini ve satın alma sonrası değerlendirmelerini; Konaklama ve Yiyecek İçecek Hizmetleri (KİYİH), Ulaşım Hizmetleri (UH), Genel Temizlik ve Korunmuşluk (GTK), Turistik Aktiviteler ve Çekicilikler (TAC), Misafirperverlik Düzeyi (MD), Genel Turistik Fiyat Düzeyi (GTFD), Genel Memnuniyet Düzeyi (GMD), Tekrar Ziyaret Niyeti (TZN) boyutları kapsamında oluşturdukları belirlenmiştir. Bu sonuç daha önce konuyla ilgili yapılmış çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Kozak ve Rimmington, 2000; Kozak, 2001; Öztürk, 2004; Duman ve Öztürk, 2005; Paunovic, 2014).

Katılım düzeyi açısından çok fazla farklılık olmamakla birlikte destinasyonu daha çok erkek (%55) ve evli (%51) turistler tercih etmiştir. Destinasyonu daha çok evli turistlerin tercih etmesinin nedeni olarak destinasyonda kendilerini rahat hissetmeleri gösterilebilir. Turistlerin çok az bir kısmı lise ve dengi düzeyde eğitime (% 6) sahipken; az bir kısmı lisansüstü düzeyde (% 14) ve dikkate değer bir kısmı da ön lisans düzeyinde (% 28) eğitime sahiptirler. Katılımcıların büyük çoğunluğu ise lisans düzeyinde (% 52) eğitime sahiptirler. Kapadokya destinasyonunu ziyaret eden turistlerin eğitim düzeyleri ile ilgili sonuçlar literatürle örtüşmektedir (Ahiler, 2015). Araştırmaya katılan turistlerin çok az bir kısmı destinasyonu ziyaretlerinden genel olarak memnun

kalmadıklarını ve destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetinde (% 21) olmadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak turistlerin büyük çoğunluğunun destinasyonu ziyaretlerinden genel olarak çok memnun kaldıklarını ve destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetinde olduklarını (% 79) ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar destinasyon genel memnuniyet düzeyi ile destinasyonu tekrar satın alma niyeti arasındaki ilişkinin varlığı ve yönünü göstermesi açısından değerlidir. Buna göre turistlerin genel memnuniyet düzeyleri turistlerin destinasyonu ziyaret niyetlerini doğru orantılı bir biçimde etkilemektedir. Bu sonuçlar literatürde yer alan çalışmaların sonuçları ile uyumludur (Qu ve Li, 1997; Duman ve Öztürk, 2005; Yoon ve Uysal, 2005; Ünlüöner ve Tokmak, 2010; Seçilmiş, 2012; Moutinho vd., 2012; Vetitnev vd., 2014; Beqiri vd., 2014).

Destinasyon konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri, ulaşım hizmetleri, genel korunmuşluk ve temizlik, turistik aktiviteler ve çekicilikler, misafirperverlik düzeyi ve genel turistik fiyat düzeyi açısından turistlerin destinasyonu satın alma sonrası değerlendirmeleri satın alma öncesi beklentilerini karşılanmıştır. Turistlerin destinasyonla ilgili genel memnuniyet düzeylerini ve destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini destinasyonda sunulan konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri ile destinasyonun genel korunmuşluk ve temizliğinin yüksek düzeyde; destinasyondaki genel turistik fiyat düzeyi, destinasyon ulaşım hizmetleri ve destinasyonun sahip olduğu turistik aktiviteler ve çekiciliklerin orta düzeyde ve destinasyon misafirperverlik düzeyinin düşük düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuçlar çerçevesinde değerlendirildiğinde destinasyon ile ilgili tüm bu özellikler turistlerin genel memnuniyet düzeylerini ve destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerini olumlu şekilde etkilemektedir. Sonuçlar ilgili literatürle de benzerlik göstermektedir (Pizam vd., 1978; Chon ve Olsen, 1991; Danaher ve Arweiler, 1996; Tribe ve Snaith, 1998; Khan, 2003; Frimpong Owusu vd., 2013).

Yapılan bu araştırmanın ilgili literatüre ve sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak araştırma maddi kaynaklar ve zaman sınırlılığından dolayı ve verilerin toplanma sürecinde hem Türkiye’de hem de çalışmanın yürütüldüğü destinasyonda yaşanan çeşitli sıkıntılardan dolayı (örnekleme büyüklüğü literatürde kabul edilen sınırlar içerisinde olmakla birlikte) daha geniş bir örnekleme büyüklüğüne uygulanamamıştır. Bu sebeple gelecekteki çalışmalarda araştırmaya dâhil edilen turistlerin milliyetlerinin çeşitliliğinin ve örnekleme kapsamının artırılması araştırma sonuçlarının genellenmesi açısından olumlu katkı sağlayacaktır. Araştırmada uygulanan ölçeğin turistlerin destinasyonu satın alma öncesi beklentilerini, satın alma sonrası değerlendirmelerini, genel memnuniyet düzeylerini ve tekrar ziyaret niyetlerini ölçmesi bakımından oldukça kapsamlıdır. Diğer taraftan ölçeğe yapılacak yeni eklemeler ve demografik değişkenlerde yapılacak değişiklikler ile farklı değişkenler açısından destinasyonların

değerlendirilebilmesi de söz konusu olacaktır. Ayrıca benzer ya da tümüyle farklı turizm türlerinin geliştiği destinasyonlarında karşılaştırılmasında ölçek araştırmacılara fayda sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Ahiler Kalkınma Ajansı (Ahiler). (2015). [http://investinnevsehir.com/assets/ilgili-dosyalar/dokuman %20merkezi /turizmyatirimolanaklari.pdf](http://investinnevsehir.com/assets/ilgili-dosyalar/dokuman-%20merkezi-turizmyatirimolanaklari.pdf), Erişim Tarihi: 24.11.2017.
- Aktaş, A., Aksu, A. A. ve Çizel, B. (2007). Destination Choice: An Important-Satisfaction Analysis. *Quality&Quantity*, 41, 265-273.
- Albayrak, T. ve Caber, M. (2011). Önem-Performans Analizi: Destinasyon Yönetimine Dair Bir Örnek. *Ege Akademik Bakış*, 11 (4), 627-638.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. (Geliştirilmiş Beşinci Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Araslı, H. and Baradarani, S. (2014). European Tourist Perspective on Destination Satisfaction in Jordans' Industries. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 109, 1416-1425.
- Atay, L. (2003). Turistik Destinasyon Pazarlaması ve Bir Alan Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Atılğan, E., Akıcı, S. and Aksoy, S. (2003). Mapping service Quality in the Tourism Industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 13 (5), 412-422.
- Başanbaş, Ş. (2013). Algılanan Kalite ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişki: Filtre Kullanıcıları Üzerine Yapılan Ampirik Bir Çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, 34, 1-21.
- Beqiri, M., Boriçi, A., Boriçi, A. and Dergjini, A. (2014). An Empirical Study of Service Quality Factors Impacting Tourist Satisfaction and Loyalty: Velipoja Tourist Destination. *TMC Academic Journal*, 8 (2), 36-48.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*, 22 (1), 1- 9.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Chon, K. and Olsen, D. M. (1991). Functional and Symbolic Congruity Approaches to Consumer Satisfaction/Dissatisfaction in Tourism. *Journal of the International Academy of Hospitality Research*, 3, 2-20.
- Corte, D. V., Sciarelli, M., Cascella, C. and Gaudio, D. G. (2015). Costumer Satisfaction in Tourist Destination: The Case of Tourism Offer in the City of Naples. *Journal of Investment and Management*, 4 (1), 39-50.
- Çakıcı, C. ve Aksu, M. (2007). Çekim Yeri Seçiminde Grup Etkisi: Yerel Turistler Üzerine Bir Araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırması Dergisi*, 18 (2), 183-194.
- Danaher, J. P. and Arweiler, N. (1996). Customer Satisfaction in the Tourist Industry A Case Study of Visitors to New Zealand. *Journal of Travel Research*, 35, 89-93.
- Değermen, H. A. (2006). Hizmet Ürünlerinde Kalite, Müşteri Tatmini ve Sadakati (Hizmet Kalitesi ile Müşteri Sadakatının Sağlanması ve GSM Sektöründe Bir Uygulama). İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Demir Şen, Ş. (2010). Turizmde Tüketici Davranışları Modelini Oluşturan Aşamalar Arasındaki İlişki: Turistler Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Duman, T. ve Öztürk, B. A. (2005). Yerli Turistlerin Mersin Kızkalesi Destinasyonu ve Tekrar Ziyaret Niyetleri ile İlgili Algılamaları Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırması Dergisi*, 16 (1), 9-23.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2007). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi. (Tıpkı Üçüncü Basım). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ekiz, H., E. ve Köker, E. N. (2012). Destinasyon Tatmininin Belirleyicileri: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Algılamaları. *Global Medya Journal Turkish*, 2 (4), 45-63.
- Frimpong-Owusu, N., Nwankwo, S., Blankson, C. and Tarnanidis, T. (2013). The Effect of Service Quality and Satisfaction on Destination Attractiveness of Sub-Saharan African Countries: The Case of Ghana. *Current Issues in Tourism*, 16 (7-8), 627-646.
- Giritlioğlu, İ. (2012). Yiyecek İçecek Bölümlerinde İş görenlerin ve Müşterilerin Hizmet Kalitesi Beklentileri ve Algıları: Termal Otellerde Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Gürbüz, A. (2009). Safranbolu'yu Ziyaret Eden Turistlerin Demografik Özelliklerine Göre Turistik Ürünleri Algılama Durumu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 217-234.
- Hau C. T. and Omar, K.. (2014). The Impact of Service Quality on Tourist Satisfaction: The Case Study of Rantau Abang Beach as a Turtle Sanctuary Destination. *Mediterranean Journal of Social Science*, 5 (23), 1827-1832.
- İlban, O. M. (2008). Seyahat Acenta Yöneticilerinin Destinasyon Marka İmajı Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 8 (1), 121-152.

- Karatepe, M. O., Yavaş, U. and Babakus, E. (2005). Measuring Service Quality of Banks: Scale Development and Validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 12 (5), 373-383.
- Khan, M. (2003). ECOSERV: Ecotourists' Quality Expectations. *Annals of Tourism Research*, 30 (1), 109-124.
- Koç, Eylül Dilara. (2017). Destinasyon Performansının Ziyaretçi Memnuniyeti ve Geleceğe Yönelik Ziyaretçi Davranışı Üzerine Etkisi: Kapadokya Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Kozak, M. (2001). Comparative Assessment of Tourist Satisfaction with Destinations Across Two Nationalities. *Tourism Management*, 22 (4), 391-401.
- Kozak, M. and Rimmington, M. (2000). Tourist Satisfaction With Mallorca, Spain, as an Off-Season Holiday Destination. *Journal of Travel Research*, 38, 260-269.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü-Konaklama İstatistikleri. <http://yigm.kulturuzturizm.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>; Erişim Tarihi: 10 Ekim 2018.
- Lewis, R. B., Orledge, J. and Mitchell, V. W. (1994). Service Quality. *International Journal of Bank Marketing*, 12 (4), 3-12.
- Marin, A. J. and Teberner, G. J. (2013). Satisfaction and Dissatisfaction with Destination Attributes: Influence on Overall Satisfaction and the Intention to Return. <http://www.esade.edu/cedit/pdfs/papers/pdf6.pdf>, Erişim Tarihi: 12.02.2016.
- Moutinho, L., Albayrak, T. and Caber, M. (2012). How Far Does Overall Service Quality of A Destination Affect Customers' Post-Purchase Behaviours?. *International Journal of Tourism Research*, 14 (4), 307-322.
- Mucuk, İ. (1997). Pazarlama İlkeleri. (Gözden Geçirilmiş 11. Basım). İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Murphy, P., Pritchard, M. and Smith, B. (2000). The Destination Product and Its Impact on Traveller Perceptions. *Tourism Management*, 21 (1), 43-52.
- Oh, H. (2000). Diners' Perceptions of Quality, Value and Satisfaction. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41 (3), 58-66.
- Öter, Z. ve Özdoğan, N. O. (2005). Kültür Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Selçuk-Efes Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16 (2), 127-138.
- Öztürk, B. A. (2004). Kızkalesi Yöresinde Tatilini Geçiren Turistlerin Memnuniyetlerini Etkileyen Faktörler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Parasuraman, A., Zeithaml, A. V. and Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49, 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, A. V. and Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A Multiple- Item Scale For Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64 (1), 12-40.
- Paunovic, I. (2014). Satisfaction of Tourists in Serbia, Destination Image, Loyalty and DMO Service Quality. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 5, 163-181.
- Pizam, A. and Ellis, T. (1999). Customer Satisfaction and Its Measurement In Hospitality Enterprises. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 11 (7), 326-339.
- Pizam, A., Neumann, Y. and Reichel, A. (1978). Dimensions of Tourist Satisfaction With a Destination Area. *Annals of Tourism Research*, 5 (3), 314-322.
- Qu, H. and Li, I. (1997). The Characteristics and Satisfaction of Mainland Chinese Visitors to Hong Kong. *Journal of Travel Research*, 35, 37-41.
- Rajaratnam, D. S., Munikrishnan, T. U., Sharif, P. S. and Nair, V. (2014). Service Quality and Previous Experience as a Moderator in Determining Tourists' Satisfaction With Rural Tourism Destinations in Malaysia: A Partial Least Squares Approach. *Procedia: Social and Behavioral Science*, 144, 203-211.
- Rızaoğlu, B. (2007). Turizm Pazarlaması. (Beşinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Saez-Albacete, A. C., Fuentes-Fuentes, M. M. and Montes-Llorens, F. J. (2007). Service Quality Measurement in Rural Accommodation. *Annals of Tourism Research*, 34 (1), 45-65.
- Seçilmiş, C. (2012). Termal Turizm Destinasyonlarından Duyulan Memnuniyet Düzeyinin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: "Sakarılıca Örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (39), 231-250.
- Tribe, J. and Snaith, T. (1998). From SERVQUAL to HOLSAT: Holiday Satisfaction in Varadero, Cuba. *Tourism Management*, 19 (1), 25-34.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). Bilimsel Araştırma Sürecine SPSS ile Veri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ülker, E. (2010). Destinasyon Pazarlamasında Destinasyon Seçimi Karar Verme Süreci Üzerine Bir Araştırma: Bozcaada Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ünlüöner, K. ve Tokmak, C. (2010). Topkapı Sarayı'nda Çalışanlar ve Ziyaretçilerin Sosyal Taşıma Kapasitesine Göre Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 17-30.
- Vetitnev, A., Romonova, G., Matushenko, N. and Kvetenadze, E. (2014). Factors Affecting Domestic Tourists' Destination Satisfaction: The Case of Russia Resorts. *World Applied Science Journal*, 22 (8), 1162-1173.

- Wang, X., Leou, H. C., and Li, J. (2016). A Study of Tourism Satisfaction and Destination Image for Leisure Travelers Who Use Macau Low-Cost Carriers. *International Journal of Business Administration*, 7 (5), pp.1- 8.
- Wang, Y. (2011). Destination Marketing and Management: Scope, Definition and Structures. In Wang Youcheng and Abraham Pizam (Eds.). *Destination Marketing and Management: Theories and Applications*. UK: CABI Publishing. 1-21.
- Yaşa, E. (2012). Sağlık Sektöründe Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Bağlılık İlişkisi: Devlet, Özel ve Üniversite Hastaneleri Karşılaştırması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yoon, Y. and Uysal, M. (2005). An Examination of the Effects of Motivation and Satisfaction on Destination Loyalty: An Structural Model. *Tourism Management*, 26 (1), 45-56.
- Yu, H. C., Alvin, M. D. and Chick, G. (2005). Service Quality in Tourism: A Case Study of the 2001 Study Tour of Taiwan. *Proceeding of the 2005 Northeastern Recreation Research Symposium Book*. New York: Bolton Landing.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Akay, B. ve Özöğütçü, B. (2019). "Turist Rehberlerinin Gastronomi Bilgisi ve Algısının Tavsiye Niyetine Etkisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1412-1424
Geliş Tarihi / Received Date: 28.09.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 06.11.2018

Araştırma Makalesi

TURİST REHBERLERİNİN GASTRONOMİ BİLGİSİ VE ALGISININ TAVSİYE NİYETİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Bayram AKAY

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
bakay@mehmetakif.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4658-6994

Berkant ÖZÖĞÜTÇÜ

Kırklareli Üniversitesi, S.B.E., Turizm İşletmeciliği ABD.
berkantzogutcu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3186-0260

Öz

Bir bölgenin doğal, tarihi, kültürel yapısını ve gastronomisini turiste tanıttak olan kişi genellikle turist rehberidir. Turist rehberleri turlarda turistlerin farklı destinasyonları ziyareti, eğlenme, yeni bilgiler edinme ve yeme-içme deneyiminde önemli rol oynamaktadır. Buradan hareketle, araştırmanın amacı, turist rehberlerinin gastronomi bilgisi ve turist rehberlerinin gastronomi turizmi algılarının tavsiye niyeti üzerine etkisini tespit etmektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda 3 tane değişkeni içeren bir model oluşturulmuştur. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. 2017 Aralık ve 2018 Mart ayları arasında 430 turist rehberinden kolayda örnekleme yöntemi ile veriler toplanmıştır. Toplanan verilere SPSS 22 paket programı kullanılarak frekans analizi, faktör analizi ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, gastronomi bilgisinin ve gastronomi turizmi algısının tavsiye niyeti üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi Bilgisi, Gastronomi Turizm Algısı, Tavsiye Niyeti, Gastronomi, Turist Rehberliği.

EFFECTS OF GASTRONOMY KNOWLEDGE AND PERCEPTION OF TOURIST GUIDES ON INTENTION OF RECOMMENDATION

Abstract

A person who will introduce a region's natural, historical, cultural structure and gastronomy to tourists is usually a tourist guide. The tourist guides play an important role in the tour for the tourists visits different destinations, having fun, getting new information as well as in their eating and drinking experience. From this point of view, the aim of the research is to determine the effect of gastronomy knowledge of tourist guides and gastronomic tourism perceptions of tourist guides on the intention of recommendation. For the purpose of the research, a model with 3 variables has been created. Survey technique from the quantitative research methods have been used in the research. Data has been collected from 430 tourist guides between December 2017 and March 2018 with easy sampling method. Frequency analysis, factor analysis and regression analysis have been performed by using SPSS 22 package program. As a result of the research, it has been determined that gastronomy knowledge and perception of gastronomy tourism has an effect on the intention of recommendation.

Keywords: Gastronomic Knowledge, Gastronomic Tourism Perception, Intention of Advice, Gastronomy, Tourist Guidance.

1. GİRİŞ

Günümüzde turistler macera, kültür, kırsal, çiftlik, sağlık, gastronomi, inanç ve av turizmi gibi boş zamanlarını eğlenerek değerlendirebildikleri alternatif turizm çeşitlerine yönelmiştir. Bu alternatif turizm çeşitlerinin turistlere sunulmasında turist rehberliği hizmetleri ön plana çıkmaktadır (Kozan, Özdemir ve Günlü, 2014: 116; Kaya ve Özhan, 2012: 110). Turistlerin tatilleri süresince gerek acente temsilcileri ile gerekse destinasyonlarda yerel halk ile ilişkiler kurmasında aracılık rolünden dolayı rehberlerin büyük önemi vardır (Luoh ve Tsaur, 2013: 116). Turist rehberleri destinasyonun gastronomisini tanıtarak turistlerin bir sonraki tur planlarını etkileyebilmektedir (Gregorio ve Licari, 2006: 10; Mak vd., 2017: 8).

Turist rehberleri ülkenin tarihi, coğrafyası, doğası, kültürü, yeme ve içme alışkanlıkları hakkında turistlere doğru bilgi aktaracak kişilerdir (Köroğlu, 2013: 92). Cohen (1985: 9) turist rehberini, gidilen destinasyona uygun olarak yapılması gereken eğlenceler, geziler veya yerel lezzetlerin tadılmasında öncülük eden kılavuz olarak tanımlamaktadır. Dahles (2002: 785) ise turist rehberini turlarda turistlere bilgi verdiği için eğitmen olarak tanımlamaktadır. Turist rehberi destinasyonda yerel halk ile turist arasında yaşanacak herhangi bir olumsuz durumda arabulucu kişidir (Hu, 2007: 26).

Turist rehberi, tur süresince oluşabilecek olumsuzluklara karşı tedbir alır ve herhangi bir olumsuzluk karşısında çözüm üretir (Zhang ve Chow, 2004: 82). Ayrıca turist rehberleri farklı kültür ve seviyedeki turistlere bilgiler aktarmaktadır (Hauck, 1996: 1235). Bunun yanı sıra turist rehberleri hazırlanan turlarda turistlerin memnun olacağı davranışlar sergilemelidir. Turist rehberinin karakteri, bilgisi, iletişim becerisi, tur liderliği, turları daha verimli hale getirebilmektedir (Elmaghraby, 1994: 383).

Gastronomi, ülkelerin ya da aynı coğrafya üzerinde bulunan destinasyonların mutfak alışkanlıklarını birbirinden farklılaştıran, destinasyonun mutfak kültürü ile üretilen yiyecek ve içeceğin yine o destinasyonun beraberinde getirdiği servis edilme teknikleri ile sunulmasını ifade etmektedir (Kivela ve Crofts, 2006: 355). Sarıışık ve Özbay (2015: 255) ise gastronomiyi yemek kültürü içerisinde kurallar barındırmasından dolayı bilim dalı olarak nitelendirirken, yemeğin veya içeceğin hazırlanışında ve sunumundaki estetiğinden ve göze hoş gelmesinden dolayı da sanat dalı olarak adlandırmaktadır. Gastronomi turizmi ise turistlerin çeşitli lezzetleri denemek amacı ile buldukları destinasyondan farklı destinasyonlara gidip tatması ile birlikte o destinasyona özgü yemeğin üretimini görmek, yemek veya içmek ile ilgili eğlencelere katılmak olarak nitelendirilmektedir. (Cömert ve Özkaya, 2014: 63). Groves (2001: 246) ise gastronomi turizmini coğrafyanın kendi yapısı

doğrultusunda ürünler elde edilerek, elde edilen ürünleri yerel halkın kendi deneyimleri ve becerileri doğrultusunda hazırlayıp ziyaretçilere aktarılmasıdır.

Turistler tatil planlarını yaparken destinasyonların doğası, tarihi yapısı gibi konuları ile birlikte yiyecek ve içecekleri de göz önünde bulundurmaktadır (Mak, Lumbers ve Eves, 2012: 172). Turistler destinasyona ulaştıklarında yerel yiyecek ve içecekler konusunda turist rehberlerinin önerilerini dikkate almaktadır (Çalışkan, 2013: 47). Bu araştırmanın amacı, turist rehberlerinin gastronomi bilgisi ve gastronomi turizmi algısının tavsiye niyetine etkisini tespit etmektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gastronomi turizmi ile turist rehberliği ilişkisi hakkında bir çok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Ancak gastronomi bilgisi, gastronomi turizm algısı ve tavsiye niyetinin bir arada kullanıldığı çalışmalara çok fazla rastlanılmamaktadır. Bu bölümde araştırmaya konu edilen bu üç değişkene ilişkin kavramsal çerçeve ele alınmıştır.

2.1. Gastronomi Bilgisi

Bilgi kavramı, düşüncelerin, uyulması gereken ilkelerin, prosedürlerin ve elde edilmiş olan unsurların düzenli bir halde birleştirilmesidir. Bilgi, anlam ya da anlamak kavramları ile iç içe geçmiş bir ifadedir (Lee ve Han, 2009: 1). Destinasyon çekim unsurlarından birisi olan gastronomi turizmi turistlerin destinasyon tercihlerinde belirleyici olmaktadır. Bu doğrultuda seyahat acenteleri ve tur operatörleri oluşturdukları turlarda gastronomi bilgisine sahip turist rehberlerine önem vermelidir (Zengin, Uyar ve Erkol, 2015: 12). Gastronomi bilgisi turun ilerleyişi açısından doğrudan etkisi olmasa bile destinasyonların yiyecek ve içecekleri hakkında turistlere bilgi veren turist rehberlerinin görevlendirilmesi daha uygun olacaktır. Böylece turistler destinasyonların mutfak kültürleri ile ilgilide bilgi sahibi olacaktır. Ayrıca tur süresince turistlere yiyecek ve içeceklerin hazırlanışı, servisi ve tüketimi konusunda bilgi verilmesi turistleri daha memnun edecektir (Karamustafa ve Çeşmeci, 2006: 78). Bu bağlamda turist rehberlerinin gastronomi bilgisinin geliştirilmesi için uygun eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Destinasyonların kendilerine özgü lezzetleri, gastronomi turizmi veya yiyecek ve içeceklerle ilgili derslerin verilmesi turlardaki turistlerin memnun bir şekilde ayrılmaları açısından önemlidir (İrigüler ve Güler, 2017: 10).

2.2. Gastronomi Turizm Algısı

Algı, duyu organları aracılığı ile toplanan bilgilere dayalı bir kavramdır (Güney, 2011: 121). Türk Dil Kurumuna göre, bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak

etmek olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Turistlerin tatillerinde algılarını turist rehberleri etkilemektedir (Larsen, 2007: 12). Turist rehberlerinin turlarda gastronomi hakkında doğru bilgi aktarması turistlerde olumlu gastronomi turizm algısı oluşmasını sağlayacaktır (Aslan ve Çokal, 2016: 58).

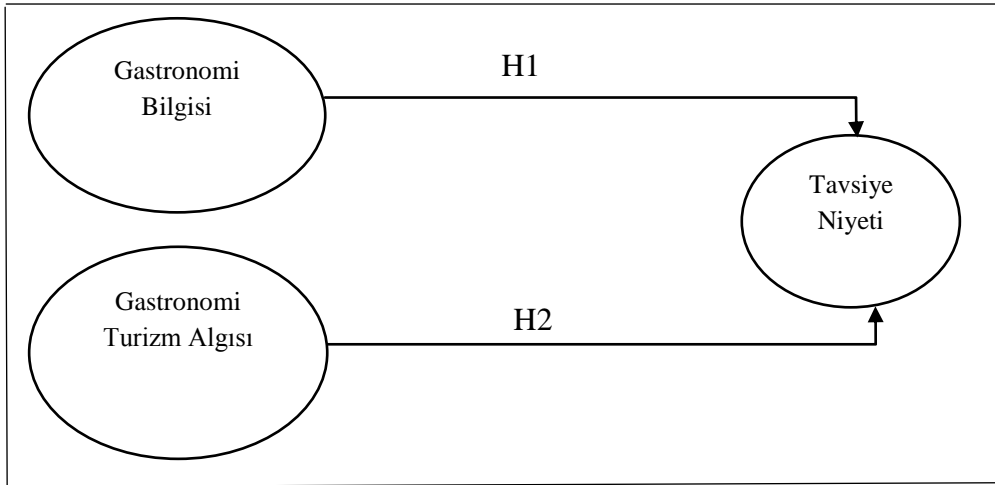
2.3. Tavsiye Niyeti

Tavsiye, bir şeyin, bir kimsenin iyi, işe yarar olduğunu ilgili kişiye söyleme, referans vermedir (www.tdk.gov.tr). Tavsiye niyeti ise turist rehberlerinin yerel lezzetler hakkında turistlere olumlu konuşmalar ve önermeler aracılığıyla onları etkilemektedir. Turistlerin aynı acente aracılığı ile tekrar tura katılmaları turist rehberlerinin yerel lezzetler konusunda tavsiyelerine gösterdikleri olumlu tepkiler olarak açıklanabilir (Arı, 2012: 22).

Bu bağlamda gastronomi bilgisi ve gastronomi turizm algısının tavsiye niyeti üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle bu değişkenler kapsamında model oluşturulmuştur. Bu model doğrultusunda geliştirilen hipotezler şu şekildedir.

H₁: Gastronomi bilgisinin turist rehberlerinin tavsiye niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₂: Gastronomi turizm algısının turist rehberlerinin tavsiye niyeti üzerinde etkisi vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğine dayanmaktadır. Araştırma, turist rehberlerinin gastronomi bilgisi ve gastronomi turizmi algısının tavsiye niyetine etkisini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki 13 adet turist rehberliği odalarına kayıt olan 10,189 turist rehberi oluşturmaktadır (www.tureb.org.tr). Örneklem büyüklüğünün tespit edilmesinde Sekaran'ın örneklem büyüklüklerini gösterdiği tablodan yararlanılmıştır. Sekaran'ın örneklem büyüklüklerini gösterdiği tabloya göre 12,500 rakamı ve üzerini temsil eden evren büyüklüğünü 373 rakamı

ve üzerini ifade eden örneklem büyüklüğü temsil etmektedir (Sekaran, 2003: 294). Bu araştırma 233 internet ve 197'si yüz yüze olmak üzere toplam 430 anket üzerinden yapılmıştır. Anket formu 2 bölüm ve 22 sorudan oluşmaktadır. Ankette yer alan ilk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik 7 ifade bulunmaktadır. İkinci bölümde ise turist rehberlerinin gastronomi bilgisi, turist rehberlerinin gastronomi turizm algısı ve tavsiye niyeti ile ilgili 14 ifade yer almaktadır. Araştırmada kullanılan gastronomi bilgisi ve gastronomi turizm algısı ölçekleri İrigüler ve Güler (2017) ve Mak ve diğ., (2017)'in yaptıkları çalışmadan, tavsiye niyeti ölçeği Yılmaz ve Tümtürk (2015), Aras ve diğ., (2015), Serçemeli ve Kurnaz (2016)'ın çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Araştırmada normal dağılım analizi sonucunda skewness ve kurtosis değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Tabachnick ve Fidell (2013). Araştırmada frekans, ortalama, güvenilirlik, faktör ve basit regresyon analizleri yapılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Araştırma Katılımcılarının Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan turist rehberlerinin % 72,6 (312)'sı erkek, % 27,4 (118)'ü ise kadınlardan oluşmaktadır. Turist rehberlerinin % 66,5 (286)'i evli, % 33,5 (144)'i ise bekârdır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Turist Rehberlerinin Demografik Özellikleri

Değişkenler	n	%	Değişkenler	n	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Erkek	312	72,6	Evli	286	66,5
Kadın	118	27,4	Bekâr	144	33,5
Yaş			Eğitim Durumu		
24 yaş ve altı	18	4,2	Turizm rehberliği önlisans	101	23,5
25-34 yaş arası	132	30,7	Turizm rehberliği lisans	207	48,1
35-44 yaş arası	156	36,3	Bakanlığın açtığı kurs	117	27,2
45-54 yaş arası	104	24,2	Diğer	5	1,2
55 yaş ve üzeri	20	4,7	Ruhsatname Türü		
Mesleki Deneyim			Bölgesel	76	66,5
1-4 yıl	49	11,4	Ülkesel	234	33,5
5-10 yıl	130	30,2	Uluslararası	120	27,9
11-15 yıl	151	35,1	Çalışma Şekli		
16 yıl ve üzeri	100	23,3	Serbest	83	2,6
16 yıl ve üzeri	100	23,3	Bir acenteye bağlı	239	55,6
			Diğer	8	1,9

Araştırmaya katılan turist rehberlerinin çoğunluğunun % 36,3 (156) 35-44 yaşları arasında ve % 30,7 (132) 25-34 yaşları arasında olduğu tespit edilmiştir. Turist rehberlerinin % 48,1 (207)'i turizm rehberliği lisans, % 27,2 (117)'si Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın açtığı kurs, % 23,5 (101)'i turizm rehberliği ön lisans ve % 1,2 (5)'si diğer alanlardan mezunlardan oluşmaktadır. Turist rehberlerinin % 35,1 (151)'i 11-15 yıl arası, % 30,2 (130)'si 5-10 yıl arası, % 23,3 (100)'ü 16 yıl ve üzeri, % 11,4 (49)'ü ise 1-4 yıl arası mesleki deneyime

sahiptir. Turist rehberlerinin % 55,6 (239)'sı bir acenteye bağlı, % 42,6 (183)'sı serbest ve % 1,9 (8)'u diğer şekillerde çalışmaktadır. Turist rehberlerinin % 54,4 (234)'ü ülkesel, % 27,9 (120)'u uluslararası ve % 17,7 (76)'si bölgesel rehber olarak çalışmaktadır.

4.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmada birbirinden bağımsız farklı ölçekler kullanıldığı için her bir ölçek için faktör analizi yapılmıştır. Bu analizlere ilişkin faktör yükleri, KMO, Bartlett ve öz değerleri tablolarda verilmiştir. KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklemin yeterliliğinin %60 üzerinde gerçekleşmesi beklenirken, bu oranın %80'nin üzerinde olması mükemmel yeterliliği göstermektedir. Bartlett testi için hesaplanan p değerinin ise 0,05'ten küçük olduğunda verilerin faktör analizi için uygun olması beklenmektedir. Faktör yükü değerinin ise en az 0,40 olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir (Kozak, 2015: 150; Saruhan ve Özdemirci, 2013: 202).

Tablo 2. Gastronomi Bilgisi Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

İFADELER	FAKTÖR YÜKÜ
Yöresel mutfaklar konusunda genel bilgi sahibiyimdir.	0,814
Yöresel yemek kitapları, dergileri, TV programları ve internet kaynaklarını etkin olarak kullanarak bilgi edinirim.	0,811
İlk defa grup götüreceğim bir yerin yemek kültürü hakkında bilgi edinirim.	0,773
Sahip olduğum bilgi düzeyi gastronomi rehberliği yapmak için yeterlidir.	0,766
Mutfaklar konusunda eğitim aldım.	0,642
Açıklanan Varyans : 58,340	
Bartlett Küresellik Testi Chi-Square : 784,787	
KMO Örnekleme Ölçüm Yeterliliği : 0,775	
Anlamlılık Düzeyi : 0,000	
Öz (Eigen) Değer : 2,917	
Cronbach's Alpha : ,815	

Tablo 2 incelendiğinde en küçük faktör yükü 0,642'dir. Gastronomi bilgisi ölçeğinde açıklanan toplam varyans %58,34'dür. Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0,775>0,5 olması değişkenlerin faktör analizine elverişli olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik Testi sonucunun 787,787 olması ve anlamlılık düzeyi değerinin Sig.0,000<0,05 olması kullanılan değişkenlerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Öz (eigen) değer 2,917'dir.

Tablo 3. Gastronomi Turizm Algısı Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

İFADELER	FAKTÖR YÜKÜ
Gastronomi turizminin gurmelere katkı sağlayacağını düşünüyorum.	0,872
Turistler turlarda denedikleri tatları genel olarak beğenmektedir.	0,840
Gastronomi turları yöresel mutfak tanıtımını sağlar.	0,732
Gastronomi turizminin markaları ön plana çıkartacağını düşünüyorum.	0,703
Tur rotasındaki restoranlar yöresel mutfağı yansıtan menüler sunmaktadır.	0,680
Açıklanan Varyans : 59,169	
Bartlett Küresellik Testi Chi-Square : 854,404	
KMO Örnekleme Ölçüm Yeterliliği : 0,765	
Anlamlılık Düzeyi : 0,000	
Öz (Eigen) Değer : 2,958	
Cronbach's Alpha : ,817	

Tablo 3 incelendiğinde en küçük faktör yükü 0,680'dir. Gastronomi turizm algısı ölçeğinde açıklanan toplam varyans %59,169'ur. Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0,765 olması örneklemin yeterliliğinin iyi olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik Testi sonucu 854,404 olarak bulunmuştur. Ayrıca anlamlılık düzeyi $0,000 < 0,05$ mükemmel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Öz (eigen) değer (2,958) anlamlıdır.

Tablo 4. Tavsiye Niyeti Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

İFADELER	FAKTÖR YÜKÜ
Turlarda gelecekte de yöresel mutfağı turistlere önereceğim.	0,910
Tur rotasındaki restoranlara yöresel mutfağı yansıtan menüler sunmalarını önereceğim.	0,907
Yöresel mutfakta meydana gelecek yenilikleri takip edeceğim.	0,884
Turlarda yöresel mutfağa yer vermeleri için meslektaşlarıma tavsiye edeceğim.	0,879
Açıklanan Varyans : 80,087	
Barlett Küresellik Testi Chi-Square : 1373,665	
KMO Örnekleme Ölçüm Yeterliliği : 0,780	
Anlamlılık Düzeyi : 0,000	
Öz (Eigen) Değer : 3,203	
Cronbach's Alpha : ,917	

Tablo 4 incelendiğinde en küçük faktör yükü 0,879'dir. Tavsiye niyeti ölçeğinde açıklanan toplam varyans %80,087'dir. Kaiser-Meyer-Olkin değerinin $0,780 > 0,5$ olması örneklemin yeterliliğinin sağlandığını göstermektedir. Barlett Küresellik Testi sonucu 1373,665 olması ve anlamlılık düzeyi değerinin, $0,000 < 0,05$ olması veri setinin faktör analizi yapmaya uygun olduğunu göstermektedir. Öz (eigen) değerinin 3,203'dür.

4.3. Regresyon Analizi

Regresyon analizi, bağımsız değişken/lerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin ve yönünün belirlenmesini için yapılan bir analiz türüdür (Kozak, 2015: 155). Basit regresyon analizi, iki değişken arasındaki ilişkiyi $y=ax+b$ şeklinde doğrusal bir ifade olarak belirtmektedir. Böylece x'te yani bağımsız değişkende oluşabilecek herhangi bir değişimin y'ye yani bağımlı değişkene ne gibi etki edeceğini açıklamaktadır. Ayrıca R değeri aynı değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olan korelasyonunu gösteren r değerini göstermektedir. F değeri ise modelin anlamlılığını göstermekle birlikte bu anlamlılığı p değerinden hesaplanmaktadır. P değeri anlamlılığı ifade etmesi için $0,05$ 'ten küçük olması gerekmektedir (Saruhan ve Özdemirci, 2013: 233). R^2 bağımsız değişkenin bağımlı değişkenlerdeki değişimi açıklama düzeyi olarak gösterilirken bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama kat sayısı olarak Beta değeri kullanılmaktadır. Beta değerinin anlamlılığını da ifade eden t değeridir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017: 244-245).

4.3.1. Hipotez Testleri

Turist Rehberlerinin Gastronomi Bilgisinin Tavsiye Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi (H₁)

Gastronomi bilgisi teorik olarak tavsiye niyetini etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda gastronomi bilgisinin tavsiye niyeti üzerinde güçlü bir etki göstereceği beklenmektedir. Tavsiye niyetini açıklamak amacıyla gastronomi bilgisi değişkeni ile basit regresyon analizi ile incelenmiş ve gastronomi bilgisinin tavsiye niyeti üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Gastronomi Bilgisinin Tavsiye Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t değeri	p değeri
	β	Std. Hata	Beta		
Gastronomi Bilgisi	0,667	0,39	0,638	17,145	0,000
R ²	: 0,407 (Bağımlı Değişken: Tavsiye Niyeti)				
R	: 0,638				
F Değeri	: 293,954				

Tablo 5'e göre bu iki değişken arasındaki regresyon oranı 0,638'dir ve turist rehberlerinin gastronomi bilgisi tavsiye niyetinin %40,7'sini açıklamaktadır (R=0,638, R²=0,407). Bu iki değişken arasında ortaya çıkan ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır (p=0,000<0,05). Yani turist rehberleri gastronomi bilgisinin tavsiye niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Bu bağlamda turist rehberlerinin gastronomi bilgisine sahip olması tavsiye niyeti üzerinde etki oluşturacaktır. Turist rehberlerinin gastronomi bilgilerinin fazla olması tavsiye niyetinin de fazla olması anlamına gelmektedir. Yapılan basit regresyon analizi sonucunda gastronomi bilgisi ($\beta= 0,638$, p=0,000<0,05) tavsiye niyeti üzerinde anlamlı etkisi olan bağımsız değişken olduğu görülmüştür. Gastronomi bilgisi ve tavsiye niyeti ile oluşturulan model anlamlı olduğundan H₁ kabul edilmiştir. Gastronomi bilgisi tavsiye niyeti üzerindeki etkisi de beklendiği gibi oldukça yüksek çıkmıştır. Bu model tavsiye niyetinin turist rehberleri açısından önemi kadar gastronomi bilgisinin de önemini ortaya koymaktadır.

Turist Rehberlerinin Gastronomi Turizm Algısının Tavsiye Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi (H₂)

Gastronomi turizm algısı teorik olarak tavsiye niyetini etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda gastronomi turizm algısının tavsiye niyeti üzerinde güçlü bir etki göstereceği beklenmektedir. Tavsiye niyetini açıklamak amacıyla gastronomi turizm algısı değişkeni ile birlikte basit regresyon analizi ile incelenmiş ve gastronomi turizm algısının tavsiye niyeti üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 6'da görülmektedir.

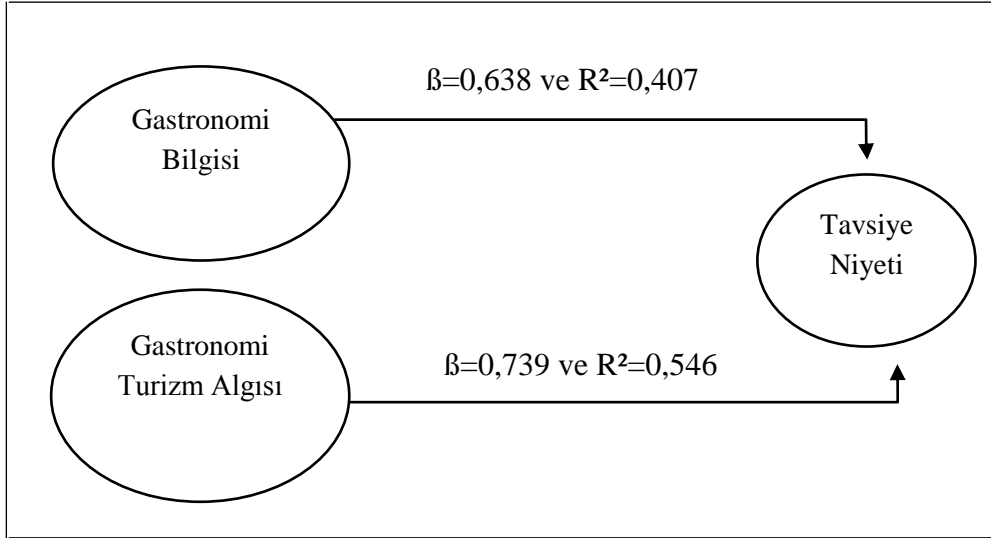
Tablo 6. Gastronomi Turizm Algısının Tavsiye Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t değeri	p değeri
	β	Std. Hata	Beta		
Gastronomi Turizm Algısı	0,832	0,037	0,739	22,690	0,000
R ²	: 0,546 (Bağımlı Değişken: Tavsiye Niyeti)				
R	: 0,739				
F Değeri	: 514,858				

Tablo 6'ya göre bu iki değişken arasındaki regresyon oranı 0,739'dur ve turist rehberlerinin gastronomi turizm algısı tavsiye niyetinin %54,6'sını açıklamaktadır ($R=0,739$, $R^2=0,546$). Bu iki değişken arasında ortaya çıkan ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ($p=0,000<0,05$). Yani turist rehberleri gastronomi turizm algısının tavsiye niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda turist rehberlerinin gastronomi turizm algısına sahip olması tavsiye niyeti üzerinde etki oluşturacaktır. Turist rehberlerinin gastronomi turizm algılarının fazla olması tavsiye niyetinin de fazla olması anlamına gelmektedir. Yapılan basit regresyon analizi sonucunda gastronomi turizm algısı ($\beta= 0,739$, $p=0,000<0,05$) tavsiye niyeti üzerinde anlamlı etkisi olan bağımsız değişken olduğu görülmüştür. Gastronomi turizm algısı ve tavsiye niyeti ile oluşturulan model anlamlı olduğundan H_2 kabul edilmiştir. Gastronomi turizm algısı tavsiye niyeti üzerindeki etkisi de beklendiği gibi oldukça yüksek çıkmıştır. Bu model tavsiye niyetinin turist rehberleri açısından önemi kadar gastronomi turizm algısının da önemini ortaya koymaktadır.

4.4. Araştırmanın Final Modeli

Araştırmanın neden-sonuç ilişkileri bağlamında regresyon modelleri kapsamında ölçümler yapılmış ve sonuçlar tablolar yardımıyla açıklanmıştır. Araştırma değişkenleri doğrultusunda oluşturulan modele dayanarak H_1 ile ortaya konan turist rehberlerinin gastronomi bilgisinin tavsiye etme niyeti üzerinde anlamlı bir gücü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda H_1 kabul edilmiştir. Ayrıca H_2 ile belirtilen turist rehberlerinin gastronomi turizm algısının tavsiye niyeti üzerinde anlamlı bir gücü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda H_2 ile oluşturulmuş şeklin anlamlı olduğu görülmüş ve H_2 kabul edilmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın Final Modeli

Gastronomi bilgisinin tavsiye niyeti üzerindeki anlamlılık oranı $p=0,000<0,05$ şeklindedir. Bu doğrultuda bu şeklin anlamlı olduğu görülmektedir. Gastronomi turizm algısının tavsiye niyeti üzerindeki etkisi $p=0,000<0,05$ olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda bu şeklin de anlamlı olduğunu göstermektedir. Araştırma modelinin bu çalışma kapsamında anlamlı olduğu ve bu modelin kullanılabilir olduğu söylenmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde turist rehberlerinin bilgi seviyelerinin yüksek olması turistlerin beklentilerini karşılamakta kolaylık sağlayacaktır. Turistler üzerinde etkili olabilecek çekiciliklerden biri olan gastronomi turizmi hakkında da turist rehberlerinin bilgi sahibi olmaları gerekecektir. Böylece gidilen destinasyonda diğer destinasyonlardan farklılık yaratarak turistlerin memnuniyet düzeyleri yükselecektir. Buradan hareketle yapılan bu çalışmada turist rehberlerinin gastronomi bilgilerinin ve gastronomi turizm algılarının tavsiye niyeti üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik yapılan araştırmada anket yoluyla elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında turist rehberlerinin araştırma değişkenleri ile ilgili olarak verilen ifadelerin değerlendirilmesi sonucunda gastronomi bilgisinin ve gastronomi turizm algısının tavsiye niyetini etkilediği tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan turist rehberlerinin çoğunluğu 35-44 yaşları arasında bulunan, erkek turist rehberleri, evli, lisans düzeyinde mezun olan ve bu lisans düzeyini turist rehberliği bölümünden tamamlayan, 11-15 yıl aralığında turist rehberliği mesleğini icra eden, bir acentaya bağlı şekilde çalışma hayatını sürdüren ve ülkesel ruhsatname türüne sahip turist rehberleri oluşturmaktadır.

Turist rehberlerinin mutfak konusunda çoğunluğunun eğitim almadığı fakat kitaplar, dergiler, TV programları ve internet kaynaklarından bilgilere ulaştıkları söylenebilmektedir. Turist rehberleri turistleri ilk defa bir yere götüreceği zaman bu kaynaklardan bilgi edinip götürdükleri ve bu bilginin gastronomi rehberliği yapmak için yeterli olduğu düşünülmektedir. Tur güzergâhlarında restoranların yöresel lezzetleri sundukları ve bu lezzetleri turistlerin beğendiği, bu lezzetlerin gurmelere katkı sağlayıp markaları ön plana çıkartarak yöresel mutfak tanıtımının sağlandığı belirtilmektedir. Ayrıca turist rehberlerinin gelecekte de yöresel mutfağı önereceği ve tur rotasındaki restoranlara menülerinde yöresel lezzetlere yer vermelerini önereceği bu konudaki yenilikleri takip edeceği bununla birlikte meslektaşlarına tavsiyelerde bulunacağı söylenebilmektedir.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda turizm paydaşlarına şunlar önerilebilir:

- Turist rehberlerinin bir destinasyonun turistlere tanıtılmasında önemli rolleri bulunmaktadır. Turist rehberlerini turlarda gastronomiyi turistlere olumlu bir şekilde aktarması sonucu turistler açısından destinasyon hakkında olumlu bir imaj oluşturabilir.

- Turistler üzerinde oluşturulan olumlu gastronomi imajı sayesinde turistlerin tekrar o destinasyona gelmesi üzerinde etkili olabilir.

- Üniversitelerin turizm, turist rehberliği ya da seyahat işletmeciliği ve turist rehberliği bölümlerinde gastronomi derslerine daha fazla yer verilerek gastronomi bilgisi yüksek turist rehberleri yetiştirilebilir.

- Gastronomi turizmi ve turist rehberliği arasındaki ilişkiyi inceleyen daha fazla araştırma yapılarak gastronomi alanında uzman rehberler yetiştirilebilir.

- Turist rehberleri gidilecek olan bölgenin gastronomisi hakkında turistlere bilgiler vermektedir. Bölgede bulunan yiyecek ve içecek işletmelerinde yöresel lezzetlere yer vermeleri tavsiye edilebilir.

- Destinasyonda bulunan yerel yiyecek ve içecekler hakkında turist rehberleri aracılığı ile daha etkin ve verimli bir şekilde reklamlar yapılabilir.

- Günümüzde turistler turizm faaliyetlerine daha bilinçli olarak katılmaktadır. Bu turistler, yöresel yemek deneyimleri için gastronomi rehberi istemektedir. Bu nedenle Türkiye’de gastronomi rehberleri yetiştirilebilir.

Araştırma sonucunda gelecek çalışmalara yönelik öneriler şunlardır:

- Araştırmada belirlenen kavramsal modelinden hareketle daha farklı çalışmalar uygulanabilir.

- Araştırma aralık-ocak-şubat-mart aylarında yapılmıştır. Diğer dönemlerde de çalışmalar yapılarak turist rehberlerinin gastronomi turizmine bakış açıları ölçülebilir.
- Turist rehberleri ile ilgili örneklem büyüklüğü daha geniş tutularak çalışmalar yürütülebilir.
- Bu çalışmada turist rehberleri ile turistik ürün çeşitlerinden biri olan gastronomi turizmi incelenmiştir. Diğer turistik ürün çeşitleri belirlenerek turist rehberleri ile ilişkilendirilebilir.
- Araştırma anketi sadece Türkçe olarak hazırlanmıştır. Farklı dillerde hazırlanarak farklı ülkelerdeki turist rehberlerine de uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Aras, M., Özdemir, Y. ve Bayraktaroğlu, S. (2015). “İnsan Kaynakları Bilgi Sistemlerine Yönelik Algıların Teknoloji Kabul Modeli İle İncelenmesi”, *Ege Akademik Bakış*, 15(3): 343-351.
- Arı, E. (2012). “Yat Limanı İşletmeciliğinde Algılanan Hizmet Kalitesi Faktörlerinin Tekrar Tercih Etme Niyeti, Tavsiye Etme Niyeti ve Genel Memnuniyet Düzeyi Üzerindeki Etkisi”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1): 19-32.
- Aslan, Z. ve Çokal, Z. (2016). “Profesyonel Turist Rehberlerinin Kültürel Değerlere Katkısına İlişkin Turist Algılamaları”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1): 53-69.
- Cohen, E. (1985). “The Tourist Guide: The Origins, Structure and Dynamics of A Role”, *Annals of Tourism Research*, 12(1): 5-29.
- Coşkun, R. Altunışık, R. Ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Cömert, M. ve Özkaya, F. D. (2014). “Gastronomi Turizminde Türk Mutfağının Önemi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2): 62-66.
- Çalışkan, O. (2013). “Destinasyon Rekabetçiliği ve Seyahat Motivasyonu Bakımından Gastronomik Kimlik”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2): 39-51.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dahles, H. (2002). “The Politics of Tour Guiding Image Management in Indonesia” *Annals of Tourism Research*, 29(3): 783-800.
- Elmaghraby, S. E. (1994). “Activity Nets: A Guided Tour Through Some Recent Developments”, *European Journal of Operational Research*, 82(3): 383-408.
- Gregorio, D. D., ve Licari, E. (2006). “Rural Development and Wine Tourism In Southern Italy”, 46th Congress of the European Regional Science Association, ss. 1-26.
- Groves, A. M. (2001). “Authentic British Food Products: A Review Of Consumer Perceptions”, *International Journal of Consumer Studies*, 25(3): 246-254.
- Güney, S. (2011). *Davranış Bilimleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hauck, F. J. (1996). “Supporting Hierarchical Guided Tours in The World Wide Web”, *Computer Networks and ISDN Systems*, 28(7-11): 1233-1242.
- Hu, W. (2007). *Tour guides and sustainable development: the case of Hainan, China*. (Unpublished Ph. D. Thesis). University of Waterloo Department of Geography, Canada, ss. 23-26.
- İrigüler, F. ve Güler, M. E. (2017). “Tourist Guides’ Perceptions on Gastronomic Tourism in Turkey”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(1): 3-19.
- Karamustafa, K. ve Çeşmeci, N. (2006). “Paket Tur Operasyonunda Turist Rehberlerinin Karşılaştıkları Yönelimsel Sorunlar Üzerine Bir Araştırma”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1): 70-86.
- Kaya, U. ve Özhan, Ç. K. (2012). “Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2): 109-130.
- Kivela, J. ve Crotts, J. C. (2006). “Tourism And Gastronomy: Gastronomy’s Influence On How Tourists Experience A Destination”, *Journal of Hospitality And Tourism Research*, 30(3): 354-377.
- Kozak, M. (2015). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*. Ankara, Detay Yayıncılık.
- Kozan, G. Y., Özdemir, S. S. ve Günlü, E. (2014). “Turizm Yazında “Deniz Turizmi”nin Olgusal Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 6(2): 115-129.
- Koroğlu, Ö. (2013). “Turist Rehberlerinin İş Yaşamındaki Rollerine Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16: 91-112.

- Larsen, S. (2007). "Aspect Of A Psychology Of The Tourist Experince", *Scandinavian Journal Of Hospitality and Tourism*, 7(1): 7-18.
- Lee, M. C. ve Han, M. W. (2009). "Knowledge Value Chain Model Implemented For Supply Chain Management Performance", *Department of Information Management, Fooyin University*, ss. 1-6.
- Luoh, H. F. ve Tsaun, S. H. (2013). "The Effects Of Age Stereotypes On Tour Leader Roles", *Journal of Travel Research*, 53(1): 111-123.
- Mak, A. H. N. ve öte. (2017). "The Effects Of Food-Related Personality Traits On Tourist Food Consumption Motivations", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(1): 1-20.
- Mak, A. H. N., Lumbers, M. ve Eves, A. (2012). "Globalisation And Food Consumption In Tourism", *Annals of Tourism Research*, 39(1): 171-197.
- Sarıışık, M. ve Özbay, G. (2015). "Gastronomi Turizmi Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2): 264-278.
- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2013). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods for Business A Skill-Building Approach*, https://iaear.weebly.com/uploads/2/6/2/5/26257106/research_methods_entiree_book_umasekaram-pdf-130527124352-phpapp02.pdf, (Erişim Tarihi: 15.03.2018).
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2016). "Denetimde Bilgi Teknoloji Ürünleri Kullanımının Teknoloji Kabul Modeli (TKM) İle Araştırılması" *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi*, 45(1): 43-52.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Türk.Dil.Kurumu,. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a173dbab724b8.24070838. (Erişim Tarihi: 23.11.2017).
- Türk.Dil.Kurumu,. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a173dc195b801.16722096, (Erişim Tarihi: 23.11.2017).
- www.tureb.org.tr/tr/Page/Detail/91 Erişim Tarihi: 03.10.2017).
- Yılmaz, C. ve Tümtürk, A. (2015). "İnternet Üzerinden Alışveriş Niyetini Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Kullanarak İncelenmesi ve Bir Model Önerisi" *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2): 355-384.
- Zengin, B., Uyar, H. ve Erkol, G. (2015). "Gastronomi Turizmi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", *15. Ulusal Turizm Kongresi*, 1: 1-16.
- Zhang, H. Q. Ve Chow, I. (2004). "Application of Importance-Performance Model in Tour Guides' Performance: Evidence From Mainland Chinese Outbound Visitors In Hong Kong", *Tourism Management*, 25(1): 81-91.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Sayın, M. (2019). “Bellek” ve “Zaman” Kavramları Işığında Modiano'nun *En Uzağında Unutuşun* Adlı Yapıtına Genel Bakış”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1): 1425-1433

Geliş Tarihi / Received Date: 03.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.01.2019

Araştırma Makalesi

“BELLEK” VE “ZAMAN” KAVRAMLARI IŞIĞINDA MODIANO'NUN *EN UZAĞINDAN UNUTUŞUN* ADLI YAPITINA GENEL BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAYIN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü
msayin@adu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8443-2123

Öz

Patrick Modiano'ya 2014 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü veren İsveç Akademisi'nin daimi sekreteri Peter Englund “*kendine has bellek tekniği ile, Nazi İşgali sırasında yaşanan en akıl almaz insan hikâyelerini anlattığı ve dönemin dünyasını ortaya çıkardığı için Nobel Edebiyat Ödülü'ne değer görüldü.*” diyerek Modiano'nun usta bir bellek sanatı uygulayıcısı olduğunu ve bu yeteneği sayesinde ödüle layık görüldüğünü açıklamıştır.

Bellek sanatını (L'art de la mémoire) sergilediği örnek yapıtlarından biri olan *En Uzağında Unutuşun (Du plus loin de l'oubli)* adlı romanı Modiano'nun gençliğinde yaşadığı tutkulu ve yarım kalmış bir aşk serüveninin öykülenmesi şeklinde okura sunulur. Aynı zamanda romanın anlatıcı kahramanı olan yazar mutsuz olduğu şimdiki zamandan, kısa da olsa, mutlu olduğu geçmiş zamana bellek yardımıyla sıçramalar gerçekleştirir. Bellek aracılığıyla yapılan bu zamansal geri sapımlar yalnızca yazara ilişkin geçmiş durumların anlatılmasını sağlamaz. Romanın egemen iki uzamı olan Londra ile Paris'in öykülenen dönemdeki genel görünüşleri ve o döneme ait toplumsal özellikleri de bellek kullanımıyla okura ulaşır.

Bu çalışmanın amacı Modiano'nun *En Uzağında Unutuşun* adlı romanının Fransız ruhbilimci ve kuramcı Henri-Louis Bergson'un madde ve bellek (matière et mémoire) kuramları ile Yapısalcı Eleştiri (Critique Structuraliste) yönteminde yer alan zaman ve süre (temps et durée) kavramları yardımıyla irdelenmesi ve yazınsal bir sonuca ulaşılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Modiano, Bellek, Zaman, Süre, Geçmiş, Mutluluk.

GENERAL OVERVIEW OF MODIANO'S NOVEL *OUT OF THE DARK* IN THE LIGHT OF CONCEPTS: “MEMORY” AND “TIME”

Abstract

Peter Englund, the permanent secretary of the Swedish Academy, who gave the Nobel Prize in Literature to Patrick Modiano in 2014 explained that Modiano is an ingenious practitioner of the art of memory and he was granted the award “*for the art of memory with which he has evoked the most ungraspable human destinies and uncovered the life-world of the occupation.*”

Out of the Dark (Du plus loin de l'oubli), which is one of the examples of his works where he displays the art of memory, is narrated to the readers as a passionate and unfinished love adventure that he had during his youth. The writer, who is also the narrator of the novel, leaps back to the time when he was happy, from the present time when he was unhappy with the help of memory technique.

The aim of this study is to examine Modiano's *Out of the Dark* by means of French Psychologist and Theoretician Henri-Louis Bergson's theories of matter and memory (matière

et mémoire) and the concepts of time and duration (temps et durée) in the method of Structuralist Criticism and to come to a literary conclusion.

Keywords: Modiano, Memory, Time, Duration, Past, Happiness.

1. GİRİŞ

“Zaman” sorunsalı aslında özyaşamöyküsü içeren romanların büyük çoğunluğunda bulunan ve bu romanların yazarlarının doğal olarak ele almak zorunda oldukları önemli bir olgudur. Özellikle Marcel Proust’tan bu güne dek “zaman” çok sayıda yazarın temel izleği olmuş, yazarların zaman karşısında takındıkları tutum, zamana yaklaşımları, anlatıları içerisinde yer verdikleri zaman kullanımları yazınsal eleştiri çevrelerinin çokça irdelediği konuların başında gelmiştir.

Birçok eleştirmen ve yazara göre zaman bir gerçeklik ve onunda ötesinde bir varoluş sorunudur. Zira var olmak tüm canlı varlıkların bu evrendeki öncelikli amacıdır. İşte bu noktada, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran temel özellik insanın var olma sürecinde giriştiği esenlik arayışıdır. İnsan davranışlarını belirleyen “imge”lerden hareketle, insanın duyularıyla ulaştığı “algı”, akıl süzgecinden geçirdikten sonra elde ettiği “deneyim” ve son olarak da ortaya çıkan “tasarım”, yani davranış biçimi, insanın eldeki olanaklarla olası en uygun ve kendisini en çok tatmin edecek davranışı sergilemesinin yoludur.

Söz konusu bu tasarımın, İtalyan asıllı bir Yahudi baba ile Belçikalı bir tiyatro oyuncusu annenin çocuğu olan Modiano’da özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerinde yaşadığı olaylar karşısında edindiği algıları kendi akıl süzgecinden geçirmesi ve yazıya dökmesi şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Yazarlık kariyeri IV. Henri Lisesi’nde okurken geometri öğretmeni, yazar ve şair Raymond Queneau’yla tanışmasıyla başlayan ve çok sayıda ödüle layık görülen Modiano’nun 2014 Yılında Nobel Edebiyat Ödülünü özellikle *bellek sanatını* yapıtlarında kusursuzca sergilediği için aldığı bilinmektedir. Yazar romanlarında geçmişten kopuş, bulanık geçmiş, kimlik arayışı, geçmişle yüzleşme, Nazi karşıtlığı, Yahudilik, Savaş sonrası bireyin ve içinde yaşanan toplumun genel durumu, travma, çocukluk, gençlik, gerçeklik, zaman, bellek ve insanın yazgısı gibi izlekleri sıkça ele almıştır. Bununla birlikte, sıkça başvurulan bu izlekler ağırlıklı olarak özyaşamöyküsel serüven ya da polisiye anlatılar içerisinde yazar tarafından okura sunulmuşlardır

2. FRANSIZ EDEBİYATI'NDAN BELLEK KONULU BİRKAÇ ÖRNEK

Özellikle savaş sonrası dönem yazarlarında “zaman” genellikle yok eden, yıkıp geçen özelliğiyle ön plandadır. Zira I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra yaşanan insanlık dramı, dönem yazarlarının zaman olgusundan olumlu esinlenmelerine izin vermez. Sürekli

devinimiyle varoluşun sonunu hazırlayan zaman karşısında koruyan-saklayan başka deyişle varoluşun süresini uzatan “bellek” Yeni roman ve Postmodern roman anlayışını benimseyen yazarlarda çeşitli ve değışken biçimlerde ele alınmıştır.

Marcel Proust *Kayıp Zamanın İzinde (A La Recherche Du Temps Perdu)* adlı romanında esenliksiz olan şimdiki zamandan uzaklaşabilmek için esenlikli olan geçmiş zamana, gençlik yıllarına “belleği” aracılığıyla dönüş yapar ve o dönemde olabildiğince uzun kalabilmek için kayıp zamanı-geçmişini ayrıntılı anlatımlarıyla uzatmayı yeğler. Gérard Genette *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme (Discours du Récit Essai de Méthode)* adlı yapıtında Proust’un *Kayıp Zamanın İzinde* adlı romanına ilişkin değıerlendirmelerde bulunurken, söz konusu romanın çok sayıda bölüm ve uzun anlatılardan oluşmasına rağmen aslında anlatısının bütüncül ve tek olduğunu, sabit olunan şimdiki zamanın egemenliğinde geçmiş ve gelecek arasındaki tüm gidiş gelişlerin bir bütünü oluşturduğunu belirtmiştir. (Genette, 2011).

Öte yandan, XX. Yüzyıl geçiş dönemi oyun yazarı Jean Anouilh 1937 yılında yayınladığı *Eşyasız Yolcu (Voyageur Sans Bagage)* adlı tiyatro oyununun belleğini yitirmiş bir asker ve gazeteci olan kahramanı Gaston, sonradan kim olduğunu ve geçmişini anımsamasına karşın, geçen zamandan ve durumdan yararlanarak belleğini yitirmiş gibi davranmaya devam eder. Bu durum Gaston’un geçmişinin istemediğı bölümlerini silmesi, onlardan sonsuza dek kurtulması anlamına gelmektedir. Gaston, belleğini yitirdikten sonra görevliler tarafından yeniden bulunduğu eskiden sahip olduğu karakterinin tüm olumsuz özelliklerinden kurtulmuş, sakin, erdemli, yardımsever, olaylara olumlu yaklaşım sergileyen ve sorunlar karşısında soğukkanlılığını koruyan bir kişi olmuştur. Oysaki savaşta yaralanıp belleğini kaybetmeden önceki adıyla Jacques, Gaston’un tam tersine geçmiş yaşantısında kötü bir çocuk; hayvanlara acı çektirmekten zevk alan, arkadaşlarını yaralayan, sevdiklerine zarar veren ve ailesine sürekli başkaldıran geçimsiz bir bireydir.

Bununla birlikte, günümüz Fransız kadın yazarlarından Annie Ernaux da romanlarının genelinde “zaman” ve “bellek” izleklerine çokça yer verir. Özellikle *Yalın Tutku (Passion Simple)* adlı romanındaki orta yaşlı anlatıcı kadın-kahraman (narratrice-héroïne), doğu kökenli, evli, bir adamın Paris’e geçici görevle gelişini, tanışmalarını ve birlikte çok mutlu oldukları günleri, sonrasında bu adamın ülkesine geri dönmesiyle birlikte içine düştüğü saplantılı ruhsal çöküntüyü anlatır. Bu durumdan kurtulmak için belleği yardımıyla güzel anılarını sürekli canlı tutmaya çabaladığını okurla paylaşmaktadır. Bununla birlikte, kendisini yaşlandırmaktan başka hiçbir işlevi olmadığını belirttiğı esenliksiz şimdiki zamandan kurtulmak için, sevgilisiyle birlikte geçirdiğı günlerin anlatılarına sıkı sıkıya bağlı kaldığı

hikâye zamanıyla oluşturduğu geçmişinin esenlikli anlarının öykülemesini sonlandırmak istemez ve bunu okura doğrudan aktarır:

“İlk satırlarından başlayarak iradem dışında kullandığım hikâye zamanı, bitmesini istemediğim bir sürenin - o zaman yaşam daha güzeldi - tümcesinin, sonu gelmeyecek bir yinelemenin zamanıydı.” (Ernaux, 1992: 46).

Yukarıda verilen farklı Fransız yazarların yapıtlarındaki zaman ve bellek kullanımlarına ilişkin benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

3. YÖNTEM VE UYGULAMA

Patrick Modiano'nun “zaman”a yaklaşımının ve zamansal kullanımlarının *En Uzağından Unutuşun* adlı romanındaki yansımaları bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. “Zaman” (temps), “süre” (durée) ve “bellek” (mémoire) konularında çok sayıda çalışması bulunan ünlü Fransız filozof ve psikolog Henri Bergson'un özellikle “zaman” ve “süre”ye ilişkin kuramları ile başta Gérard Genette olmak üzere yapısalcı yazınsal eleştiri kuramları bu çalışmanın yöntemleri olacaktır.

Genel anlamıyla bellek insanın anılarını kaydeden, onları koruyan ve zamanı geldiğinde, başka bir deyişle ihtiyaç duyulduğunda, yaşanan olaylar, görülen imgeler, figürler ya da hissedilen duyular karşısında istemli ya da istemsiz olarak onların yeniden ortaya çıkmasını sağlayan bir olgudur. İnsana ait bu olgunun içerdiği hatırlama eylemi kendiliğinden ya da tasarlayarak gerçekleşebilir. Konusu "geçmiş" olan bellek zamansal olmakla birlikte, geçmiş, şimdi ve gelecek döngüsü içinde devinirken hatırlama eylemi şimdiki zamana ait kalır.

Ayrıca, kişiye özgü olan öznel hatırlama eylemini başlatacak bir nedene ihtiyaç duyulmasının yanı sıra, söz konusu bu neden geçmişte yaşanan bir olayı herhangi bir amaçla yeniden yorumlamak için diğer geçmiş olaylar içerisinde özenle saptanıp seçilebileceği gibi, hiçbir seçime ve planlamaya gerek kalmaksızın bir koku, bir ses, bir tat ya da bir imge aracılığıyla kendiliğinden de ortaya çıkabilir. Kişi belleği sayesinde özgürleşir, böylece tek bir anda ve tek bir yerde bulunmak zorunda kalmaz. Belleği kişiyi istediği anda geçmişe ya da şimdikiye taşıyabilen, onu zaman ve uzamdan soyutlayan, özetle var oluşunu kanıtlayan ve diğer tüm canlılardan onu ayıran en önemli ayrıcalığıdır.

Bergson'a göre geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman arasındaki bağı sağlayan araç insan belleğidir. Zira insan madde olarak evren içerisinde tek bir anda sadece tek bir zaman diliminde bulunabilir. Ancak, insan belleği için durum farklıdır. İnsan belleği aynı anda her zaman diliminde bulunma yetisine sahiptir. Yani zamansız ve uzamsız bir olgudur. Örneğin, bedeniyle nesnel şimdiki zamanda bulunan insan, belleği yardımıyla ister geçmişe gidebilir, isterse geleceğe

doğru yol alır. Öyleyse Bergson’un ifade ettiği gibi: “*Madde zarurettir, şuur hürriyettir;*” (Bergson, 1989: 25). Yani zaman zorunluluk, bellek özgürlüktür. Özetle madde zamana bağlıdır; insansa zamansız ve zamandan bağımsızdır. O, belleği sayesinde zamansal sıçramalar yapabilir. İster geçmişe gider, ister geleceğe yolculuk yapar; isterse çok kısa bir anı dilediği kadar uzatabilir, ya da yıllarca sürmüş bir zaman dilimini yok sayabilir. Öyleyse “bellek” insanı özgür kılar, insanın zamandan soyutlanmasını sağlayan ve onun zamansız bir varlık olmasına olanak tanıyan önemli bir yetisidir.

“(… olup bitmekte bulunan ve hatta her şeyin olup bitmesini sağlayanıdır)” (1986: 5).

“Hakiki süre varlıkları dışlayan ve üzerinde dışlarının izini bırakan bir zamandır.” (1947: 68).

“Zamanın özü onun akıp gidiyor olmasıdır.” (2015: 103).

Yukarıdaki alıntılarda Bergson’un zaman kavramına ilişkin öteki düşünür ve kuramcılarla üzerinde en çok uzlaşılan yorumlarına yer verilmiştir. Ancak, Bergson bu herkesçe bilinen ve çoğunlukla uzlaşılmış değerlendirmelerin yanı sıra zamana ilişkin farklı yaklaşımlarda da bulunmuştur. Özellikle, insan için “zaman” kavramı yerine “süre” kavramının önemine dikkat çeken düşünür, insanın yalnızca bedeniyle, maddesel bir varlık olarak, zaman içinde tek bir noktasal zamanda yer aldığını, bellek ve tin aracılığıyla ulaştığı öznel şimdiki zamanı oluşturan “süre”nin matematiksel zamanı içerdiğini ileri sürer. XX. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir diğer Fransız yazar ve filozof Gilles Deleuze, Bergson’a benzer biçimde “süre”nin aslında bellek ve özgürlük olduğunu; süre ve zaman birlikteliğinin de insan deneyimlerini ve davranışlarını oluşturduğunu belirtir (Deleuze, 2014: 91).

Buraya kadar anılan “zaman” ve “süre” tanımlarından ve de kuramlarından hareketle *En Uzağından Unutuşun* adlı romanın Modiano’nun özgürleşme çabasının öykülenmesi olduğu söylenebilir. Bu özgürleşme serüveninin iki boyutlu olduğu görülür. Birinci boyutta, yazarın yerini aldığı düşünülen, adı bilinmeyen anlatıcı-erkek kahramanın (narrateur-héros) bedensel-maddesel olarak bulunduğu bin dokuz yüz doksan dört yılından bin dokuz yüz altmış dört yılına, otuz yıl önceye belleği aracılığıyla sıçradığına tanık olunur.

“Bugün, otuz yıl sonra Paris’te, bin dokuz yüz doksan dördün bu Temmuz ayından meltemin Holland Park’ın ağaçlarının yapraklarını usul usul okşadığı o öteki yazı doğru gitmeye çalışıyorum.” (Modiano, 2014: 92).

“İlk karşılaşmamızın akşamı, otuz yıl önceki o kış mevsimi.” (2014: 13).

Her iki zamansal geri dönüş, nesnel şimdiki zamandaki anlatıcı-kahramanın yakındığı yalnızlığından, umutsuzluğundan ve mutsuzluğundan kaçışı olarak değerlendirilebilir. Zira yukarıdaki alıntılarda anlatıcı-kahramanın maddesel olarak konumlandığı şimdiki zamanın,

belleğiyle ulaşmaya çalıştığı esenlikli geçmiş zaman dilimlerine ve sürelerle oranla çok daha esenliksiz ve sıkıntı verici olduğu açıktır. Bu süreler öznel sürelerdir ve bu sürelerle yapılan içsel yolculuk anlatıcı-kahramanın özgürleşme çabasını, kendi gerçekliğini ve de her şeyin ötesinde varoluşunu kanıtlamaktadır.

İkinci boyutta ise, nesnel şimdiki zamanda kendisini rahatsız eden, peşini hiç bırakmayan, ailesine özellikle de babasına ait anılarında, ailesiyle birlikteyken yaşadığı kötü geçmişinden belleği yardımıyla yaptığı zamansal geri dönüşlerde aklına gelen, babasıyla ilintili anıların anımsanması anlatıcı-kahramanın tinsel rahatlamasına yol açar. Anlatıcı-kahraman babasıyla yaşadığı anılarını anımsayıp, babasına karşı sahip olduğu tüm olumsuz duygularını okurla paylaştıktan sonra büyük bir rahatlama içine girer.

“On beş yıl öncesine gitmeye çalışıyorum. O zamanda da bir şeyler sona ermişti. Ana babamdan uzaklaşıyordum. Babam kafelerin arka salonlarında, otel girişlerinde, ya da istasyon kafeteryalarında randevular veriyordu bana, sanki benden kurtulmak ve gizleriyle birlikte kaçmak için seçiyordu bu geçit yerlerini. Birbirimizin karşısında sessiz sessiz oturuyorduk, öyle.” (2014: 113).

“Sonra arkadan gelen on beş yıl dağılmaya başlıyordu, ancak birkaç bulanık yüz, birkaç belirsiz anı, biraz kül... Hiçbir keder bulmuyordum bundan, tam tersine rahatlama duyuyordum.” (2014: 113).

Her iki alıntıdan da anlaşıldığı üzere yazar anlatıcı-kahramanı aracılığıyla yaşamının şimdiki zamanının 15 yıl öncesindeki anılarının peşine belleği yardımıyla gitmeye çalışır ve orada babasıyla arasındaki uzaklığı yeniden yaşar, ancak bu olumsuz anımsama öngörülenin tersine anlatıcı-kahramanın psikolojik durumunu çok olumlu etkiler.

Aslında buraya kadar irdelenmeye çalışılan özgürlük arayışının iki farklı boyutunun yarattığı psikolojik etkinin aynı olduğu görülmekle birlikte; bu etkinin geçmişin olumsuz ve yarım kalan yaşanmışlıklarından kurtulmak, böylelikle rahatlamak ve rahatlamının getirdiği mutluluğa ulaşmak olduğu da açıkça saptanmaktadır. Geçmişe yapılan bu istemli yolculuk anlatıcı-kahramanda geçmişin acılarından, yarım kalmışlıklarından, belirsizliklerinden, bulanıklığından kurtulmak kısacası geçmişle hesaplaşmak için seçilmiş bir yöntem gibidir.

“Sıfırdan yola çıkacaktım yeni baştan.” (2014: 113).

Bununla birlikte, Henri Bergson’un “zaman” ve “süre” kavramlarıyla ilgili ileri sürdüğü savlarla romanın yapısal özelliklerini çözümlenmeyi amaçlayan yapısalci eleştiri kuramının “zaman” ve “süre” konularına bakışının benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Yves Reuter, bir öyküleme eyleminde başlıca dört zaman etkenine dayalı dört farklı öyküleme türünden bahseder: *geleceğe dönük öyküleme (narration antérieure)*, *geçmişe dönük öyküleme*

(*narration ultérieure*), eş süremlî öyküleme (*narration simultanée*) ve içiçe geçmiş öyküleme (*narration intercalée*) (Reuter, 1991: 76,77). Bu öyküleme yöntemlerinden *geçmişe dönük öyküleme* yönteminin ele alınan romanın kurgulanmasında ağır bastığı, az sayıda *geleceğe dönük öyküleme*nin kullanıldığı ve genel olarak içiçe geçmiş öyküleme yönteminin benimsendiği görülmektedir. Roman *Geçmişe dönük öyküleme* yöntemi kullanılarak, anlatıcı-kahramanın otuz yıl önce yaşadığı yarım kalmış bir aşk öyküsünün anlatımıyla başlar ve roman boyunca geçmişte ve şimdide yaşanan olaylar bir günce biçiminde dün, bugün, ertesi gün, akşam yediye doğru, cumartesi günü gibi zaman ifadeleriyle okura aktarılır.

“Sekize doğru uyandım; biri odamın kapısını çalıyordu.” (2014: 42).

“Dün, cumartesi, bin dokuz yüz doksan dördün bir Ekim’i, İtalya Meydanı’ndan metroyla döndüm.” (2014: 110).

“Ve bugün, güzün ilk pazarı, metroda aynı hattayım.” (2014: 111).

Buna paralel olarak, anlatının zenginleşmesi için gelecekle ilgili çok ender kullanımların anlatıcı-kahramanın gerçekleşeceğini varsaydığı bazı olayların aktarılmasına yardımcı olduğu görülür.

““Mayorka’da rahat edeceğiz. Kitaplarını yazabileceksin...”” (2014: 75).

“Birkaç ay içinde Londra’yı yeni müziklerle, alacalı giysilerle bir serinlik soluğu saracaktı.” (2014: 107).

Ayrıca, Gérard Genette zamansal çözümleme söz konusu olduğunda iki temel kavrama dikkat çeker: “Sıra” “Ordre” ve “süre” “durée” (Bal, 1977: 21). “Sıra” yazarın isteğine bağlıdır ve öznellik içerir. Öykü zamanı (*temps de l’histoire*) değişmez ve süredizimseldir. Ancak öyküleme zamanı (*temps de la narration*) değişkendir ve yazara bağlıdır. Yazar ele alarak anlattığı konuyu en iyi biçimde okura aktarmak için öykünün gerçekleştiği süredizimsel sıraya bağlı kalmayabilir. Özellikle *Yeni Roman* anlayışından bu güne dek gelen yazarların zamansal kullanımı genellikle bu yöndedir. Yazar olayların gerçekleşme sırasını anlatısı içerisinde önceleyebilir ya da geciktirebilir. Bu tercih yazarın aktarmak istediği olayları, iletme istediği mesajları en iyi şekilde gerçekleştirebilmesi için gereklidir. “Süre” kavramına gelince, yazar anlatısı boyunca *hızlanmalar* (*accélération*), *yavaşlamalar* (*relantissements*), *özetlemeler* (*résumées*) *kopukluklar* (*ellipses*) *duraklamalar* (*pauses*) ve *zamanda sıçramalardan* (*sauts dans le temps*) yararlanır. Önemlediği konuların okura aktarımında zamanın akışını yavaşlatırken hatta durdururken, çok önemli görmediği olayların anlatımında zamansal hızlanmalar, özetlemeler yapar ya da hiç anlatmadan bir diğer olayın anlatımına geçer. Çağdaş romanların büyük çoğunluğunda da durum aynıdır. Çağımız yazarlarının büyük çoğunluğu öykünün zamansal gelişim sırasını takip etmeden *zamansal*

geri sapımlar (analepses) ya da *ileri sapımlar (prolepses)* yardımıyla okurun dikkatini canlı tutmaya çalışırlar. Bu geri sapımlar genellikle geçmiş önemli olayların öne çıkarılmasını sağlarken; ileri sapımlar daha çok geleceğe ilişkin planların ya da çeşitli varsayımların açıklanmasına olanak tanır. Çağdaş bir Fransız romanı olan *En Uzağından Unutuşun*'da Modiano'nun öyküleme zamanına ilişkin tutumu da aynı olmuştur. Öyküsünü anlattığı şimdiki zamanı kullanmak yerine otuz yıl öncesinde yaşanan bir olayın anlatımıyla romanına başlar Modiano.

“O orta boyluydu, öteki Gérard Van Bever, azıcık daha kısaydı. İlk karşılaşmamızın akşamı, otuz yıl önceki o kış mevsimi, (...)” (Modiano, 2014: 13).

İleri sapım kullanımlarında ise varsayımların aktarımı ve belirsiz zamanın aktarımının yapıldığı gözlenir adı geçen romanda:

“Her on beş yılda bir görüşürsek gelecek sefere beni tanımayabilirsin, dedi”, “Kaç yaşında olacaktık o zaman?” (2014: 131).

Romanın yazar tarafından çok sayıda bölüme ayrılmış anlatısı içinde en uzun bölüm 110. ve 131. sayfaları kapsamakta ve bu bölüm öykünün en önemli içeriğinin okurla bulunduğu bölüm olarak dikkat çekmektedir. Yazar burada geçen zamanı durdurmak istercesine *yavaşlama*, *duraklama* ve *sahne (scène)* yöntemlerinin üçünü birlikte kullanmış, zamansal olarak uzun bir süreye yayılmayan ancak içerik bakımından oldukça önemli olan ve kişisel gelişimini etkilemiş olayların okura ulaşmasını sağlamıştır. Zira bu bölüm anlatıcı-kahramanın geçmişleriyle hesaplaştığı, yüklerinden kurtulduğu, kendi ifadesiyle “*yaşamını sıfırladığı*” olayların anlatıldığı önemli bir bölümdür. Bununla birlikte, romanın en kısa bölümünde yaklaşık iki saatlik bir süre yalnızca üç paragrafta özetlenir. (2014: 71). Öte yandan romanın son sayfası 15 yıllık bir sürenin tek bir sayfada anlatıldığı hem *özetleme* hem de *zamansal kopukluk* yöntemleri kullanılarak okura sunulmuştur. Zira anlatıcı-kahraman için bu on beş yıl her şeyin birbirine karıştığı, sisli, bulanık, boş ve anlamsız bir on beş yıldır.

4. SONUÇ

Henri Bergson'un *zaman*, *süre* ve *bellek* kavramlarına ilişkin kuramsal çalışmaları ışığında irdelenmeye çalışılan *En Uzağından Unutuşun* adlı romanda kullanılan zamanın düzenlenmesine ilişkin iki farklı boyutun olduğu görülmüştür. Anılar yardımıyla dönülen geçmiş zamanın esenlikli ya da eseniksiz olmasının çok önemli olmadığı, her iki durumda da anlatıcı-kahramanın sıkıntılarından kurtulduğu ve rahatladığı ve de bu sonuçtan memnun olduğu saptanmıştır.

Başka bir deyişle bellek yardımıyla yapılan bu geçmişe yolculuğun bir çeşit gerçek zaman ve uzamdan kaçış ve uzaklaşma eylemi olduğu; böylelikle de roman kahramanının özgürlüğe ve mutluluğa ulaştığı saptanmıştır. Bu saptama aynı zamanda yazarın varoluşunu anlatıcı-kahraman yardımıyla kanıtladığı anlamına da gelmektedir. Anlatıcı-kahramanın şimdiki zamanın çıkmazından belleğine başvurarak bir süreliğine de olsa uzaklaşması ve zaman-uzam gerçekliğinden bağımsız bir hal almasıyla Modiano bir tür varoluş serüveni yaşamış olur.

Ayrıca, *içiçe geçmiş öyküleme* yöntemiyle kurgulanan bu yapıtın büyük bir kısmının *geçmişe dönük öyküleme* kullanılarak yazarın şimdiki zamandan kaçışını sağlayan gençlik ve çocukluk dönemlerine ait anılarının hatırlanması ve çok az da olsa *geleceğe dönük öyküleme* ile gerçekleşmesi olası bazı olayların aktarılmasına olanak sağlamıştır.

Bununla birlikte, Bergson'un *zaman* ve *süre*'yle ilgili yaklaşımlarıyla benzerlik gösteren Yapısalcı Eleştiri kuramındaki *zaman*'a ilişkin çözümleme yöntemleri ile Modiano'nun ele alınan romanındaki *zaman* kullanımının çağdaşı diğer yazarlarla benzerlik gösterdiği, anlatısının zamansal *düzen*'inin anlatılan öykünün süredizimsel düzenine uygun olmadığı görülmüştür. Önemseydiği ve öne çıkarmak istediği olayları *yavaşlama*, *duraklama* ve *sahne* yöntemlerini kullanarak aktardığı; daha az önemli bulduklarını ise, *hızlanma*, *özetleme* ve önemli görmediklerini de *zamansal kopukluk* yöntemi yardımıyla okura sunduğu gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Anouilh, J. (1942). *Le Voyageur Sans Bagage*. Paris: Calmann-Lévy.
- Bal, M. (1977). *Narratologie*. Paris: Editions Klincksieck.
- Bergson, H. (1947). *Yaratıcı Tekâmül*. (M. Ş. Tunç, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bergson, H. (1986). *Düşünce ve Devingen*. (M. Katırcıoğlu, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bergson, H. (1989). *Zihin Kudreti*. (Miraç. Katırcıoğlu, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bergson, H. (2015). *Madde ve Bellek*. (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Deleuze, G. (2014). *Bergsonculuk*. (H. Yücefer, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Ernaux, A. (1992). *Yalın Tutku*. (Y. Avunç, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Genette, G. (1972). *Figures III*. Paris: Editions du Seuil.
- Genette, G. (2011). *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme*. (F.B. Aydar, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Goldenstein, J.P. (1980) *Pour Lire Le Roman*. Paris: Editions J. Duculot.
- Modiano, P.(2014). *En Uzağından Unutuşun*. (2. Bs). (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Proust, M. (2017). *Kayıp Zamanın İzinde*. (5. Bs). (R. Hakmen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Raimond, M. (1988). *Le Roman*. Paris: Armand Colin.
- Reuter, Y. (1991). *Introduction A L'Analyse Du Roman*. Paris: Bordas.
- Valette, B. (1992). *Le Roman*, Paris: Nathan.
- Yücel, T. (1995). *Anlatı Yerlemleri/kişi/süre/uzam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper:

Çekerol, G. S. ve Yürekli, E. (2019). “Öğrencilerin Üniversite Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Analitik Hiyerarşı Süreciyle (AHS) Belirlenmesi: Eğitim Hizmetleri Pazarlaması Bakımından Bir Değerlendirme”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1434-1458

Geliş Tarihi / Received Date: 09.10.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.01.2019

Tez Özeti**ÖĞRENCİLERİN ÜNİVERSİTE TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİYLE (AHS) BELİRLENMESİ: EĞİTİM HİZMETLERİ PAZARLAMASI BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRME¹****Doç. Dr. Gülsen Serap ÇEKEROL**

Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi
sturkay@anadolu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0003-0391-2489

Ece YÜREKLİ

Mühendis, İş Analisti

Anadolu Üniversitesi, Bilgi İşlem Uygulama ve Araştırma Merkezi
ece_akkus@anadolu.edu.tr

Öz

Üniversiteler değişen küresel bilgi koşullarına ayak uydurmaya çalışırken güncel olmayı hedeflemektedir. Bu güncel olma hedefine ulaşma yolunda; stratejik planlama yapma, marka algısını oluşturma ve bu algıyı doğru pazarlayabilmelidirler. Eğitim hizmetlerinin doğru bir şekilde pazarlanması, doğru yerlere ulaşması üniversiteler açısından tercih edilebilirlik yönüyle önemli olmakta ve algılanan hizmetler öğrencilerin tercihlerini etkileyebilmektedir. Bu çalışma ile eğitim gibi önemi yüksek, ülkeye katma değer sağlayan konunun belirlenen paydaşlara göre nasıl değerlendirildiği araştırılmıştır. Bu amaçla, uzmanların konu ile ilgili görüşleri çok ölçütlü karar verme tekniklerinden Analitik Hiyerarşı Süreci (AHS) ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan literatür çalışması ve elde edilen bulgular ışığında eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında etki eden 6 ölçüt ve öncelikle hareket edilmesi gereken alanın bulunması amacıyla da 3 seçenek hizmet alanı belirlenmiştir. Hiyerarşik yapının çözümü, ikili karşılaştırmaları temel almaktadır. Uzman görüşlerinin ortalamaları alınarak ölçüt ve seçenek karşılaştırmaları yapılmıştır; sosyal faaliyetler, ekonomik faaliyetler, eğitim faaliyetleri başlıkları altında oluşturulmuştur. Analiz sonucunda eğitim hizmetleri % 61,542 ile en çok ağırlık kazanan seçenek olurken % 20,668 ile sosyal faaliyetler ikinci ve % 17,789 ile ekonomik faaliyetler olarak bulunmuştur. Elde edilen ağırlıklar sonucunda “eğitim hizmetleri” alanında yapılacak çalışmaların sosyal ve ekonomik hizmetler alanlarından daha etkili sonuç vereceği kanısına ulaşılmıştır.

Eğitim hizmetleri pazarlaması, akademik boyutta sıklıkla araştırılmış bir konu değildir. Yapılan bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı ve günden güne rekabetin arttığı eğitim hizmetleri konusunda yeni stratejiler için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yükseköğretim Eğitim Pazarlaması, Eğitim Hizmetlerinin Pazarlaması, Analitik Hiyerarşı Süreci (AHS).

¹ Bu çalışma, Ece Yürekli'nin “Eğitim Hizmetleri Pazarlaması Çabalarının Üniversite Tercihleri Üzerindeki Etkisi Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018)

IDENTIFYING THE FACTORS INFLUENCING UNIVERSITY PREFERENCES OF STUDENTS WITH ANALYTIC HIERARCHY PROCESS (AHP): AN EVALUATION IN TERMS OF EDUCATION SERVICES MARKETING²

Abstract

The universities aim to be up-to-date while they are trying to adopt the alternating global information conditions. In order to achieve their goals, they need to apply strategic marketing techniques and create a brand perception. Furthermore, they should market this perception correctly as it is an effective factor for the applicants to direct their future education. This study investigates how education, a highly important subject for every developing country, has been evaluated in terms of its' stakeholders. For this purpose, we analyze the opinions of experts about the subject by using a multi-criteria decision making technique, namely Analytical Hierarchical Process (AHP). Categorizing the choices as social, economic, and educational activities, the average scores of expert opinions are calculated and several comparisons are made. According to this analysis, educational services are the most prominent group with an average score of 61.542 %. Social and economic services follow the leading group with average scores of 20.668 % and 17.789 % respectively. As a result of the resulting weights, it is concluded that the studies to be carried out in the field of education services can be more effective than social and economic services.

To the best of our knowledge, the marketing of educational services has not been deeply researched. We believe that our study contributes to the literature and provides insights for the new strategies of marketing educational services, in which competition grows every day.

Keywords: Marketing in Higher Education, Marketing of Educational Services, Analytic Hierarchy Process (AHP).

1. GİRİŞ

Bireylerin eğitimlerine devam edeceği, mesleki bilgiler edineceği ve sosyal edinimler kazanacağı üniversite seçim kararı, öğrenciler ve veliler için seçenekler arasından en iyi olanı bulma çabası içerisinde geçmektedir. Tercih edilecek üniversiteye karşı duyulan güven duygusu, geleceğinin iyi olacağı öngörüsü, bireyin motivasyonunu artıran pozitif bir duygudur. Tercih edilen üniversitelerde sunulan eğitim hizmetinin kalitesi, eğitim kurumuna karşı oluşacak aidiyet ve bağlılık duygusunu sağlayacaktır.

Günümüzde eğitim hizmetlerinin kaliteli olması kendi başına yeterli olmamaktadır. Talebi karşılamak üzere açılan devlet ve vakıf üniversiteleri arasında tanınırlık sağlamak için pazarlama tekniklerine başvurmak kaçınılmaz olmuştur. Yükseköğretimde küreselleşmenin etkileri de yaygın ve çok yönlüdür. Bu sebeple yükseköğretimde de sürekli değişim yaşanması ve yeniliklerin olması kaçınılmazdır. Değişen dünyada artık yükseköğretim kurumları artan rekabet ortamında kendilerini pazarda iyi bir yere tutundurmanın bilincindedirler. Öğrencinin ve velilerinin ne beklediğini bilen bir kurum bu beklentiye karşılamak için gerekli stratejileri geliştirip uygulayabildiği takdirde başarılı olabilmektedir.

Bu çalışmada genişleyen yükseköğretim eğitim pazarında yer alan devlet ve vakıf üniversitelerinin öğretim üyeleri, yöneticileri, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) üyesi, öğrenci

² This article is derived from Ece Yürekli's master's thesis titled "Effects On The University Preferences Of Education Services Marketing Efforts" (Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, 2018)

ve velilerin görüşleri alınarak konu ilgililerine ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara katkı sağlanması hedeflemektedir. Eğitim hizmetleri pazarlamasına yönelik yapılan literatür çalışmasında, konunun akademik anlamda sık araştırılan bir konu olmaması nedeniyle literatüre sağlanacak katkıya ek olarak üniversitelerin pazarlama stratejileri için kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde eğitim hizmeti, eğitim hizmetlerinin pazarlanması, yükseköğretimde eğitim hizmetlerinin pazarlanması konuları ve literatürü incelenmiştir. İkinci bölümde çok kriterli karar verme tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi ile eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında en etkili alanı belirlemek hedeflenmiştir. Literatürden ve yapılan araştırmalardan yararlanılarak bir hiyerarşi modeli kurulmuş ve 6 adet kriter ve 3 adet alternatif belirlenmiştir. Elde edilen veriler Super Decisions Programı'na girilerek analiz edilmiştir. Son bölümde, AHS yöntemiyle elde edilen bulgular, mevcut durumla harmanlanarak yoruma ve tartışmaya sunulmuştur.

2. EĞİTİM HİZMETİ

Eğitim hizmeti, profesyonellik gerektiren kar amaçsız hizmet sınıflandırmasına dahil edilebilir. Ancak, *vakıf üniversitesi kurarken hiçbir karşılık beklemeden, tamamen kâr amacı gütmeksizin kurulması gerekir* düşüncesi hakimdir. Fakat, ülkemizde kurulan Vakıf Üniversitelerinin yıllık ücretlerinin yüksek olması, hatta bazılarının döviz kuru üzerinden ücret alması bu sınıflandırmayı farklı bir boyuta taşımaktadır (Aksoy, 2004, <http://80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/aksoy/ere/mhoroz.doc>)

Üniversitelerin var oluş nedeni, öğrencilerin eğitim ve öğretimlerini geliştirerek, başarılı bir şekilde kendi kurumlarından mezun etmektir. Bunu yaparken, üniversite yönetimleri, öğrencilerine vereceği eğitim hizmetlerini değişen gündemin rekabet koşullarına uygun olarak planlayıp hayata geçirmelidirler (Bakır vd, 2016).

Torlak (2001), eğitim hizmetlerinin, hizmet sektörlerinin gelişimi kapsamında, kamu işletmelerinden daha ağırlıklı olarak özel işletmeler tarafından da sunulan hizmetler haline geldiğini söylemektedir. Eğitim hizmetini diğer hizmetlerden farklılaştıran özellikler mevcuttur. Hizmetlerin genel özelliklerinden dokunulmazlık, stoklanamama ya da dayanıksız olma, tüketicinin hizmet esnasında sürece dâhil olması diğer hizmet türlerinde de genel özelliklerdir. Fakat eğitim hizmetini diğer hizmetlerden farklılaştıran özellikler mevcuttur.

Karafakıoğlu'nda (2005) bu farklılıkları şu şekilde açıklamıştır,

- Eğitim hizmetlerinin belirli bir düzeyde öğrenci ihtiyaçlarına göre uyarlanabilmesi mümkün olmaktadır.

- Öğrenci hizmeti devamlı olarak kullanmaktadır.
- Öğretim elemanları öğrencinin istek ve ihtiyaçlarını sürekli değerlendirme imkânına sahiptir.
- Öğrenci eğitim hizmetini elde etmek için üniversiteye gitmek zorundadır. Fakat son yıllarda elektronik eğitim olanakları ve uzaktan eğitim uygulamaları ikame eğitim hizmetleri olarak adlandırılabilir.

2.1. Eğitim Hizmetlerinin Pazarlanması

Tek'e (1999) göre; pazarlama, ürün, hizmet, faaliyet, kişi, yer, örgüt ve fikirlerin, değişim süreci aracılığıyla, potansiyel müşterilerin istek ve gereksinimlerini belirlemeye, şekillendirmeye ve karşılamaya yönelik insan faaliyetleri bütünüdür. Bu tanımda pazarlama, artık yalnızca kâr amaçlı işletmelere özgü bir faaliyet değil, her türlü kurum, kuruluş ve insan tarafından her alanda söz konusu olabilen bir eylem olarak ele alınmalıdır.

Eğitim hizmet ürününün doğal yapısının, spesifik özelliklerinin, hizmet süreç akışının, eğitim çıktı kalite unsurlarının, süreçteki darboğazlara neden olan uygulamaların ve çözüm önerilerinin, kalite iyileştirme stratejilerinin mutlu insan-mutlu toplum sonucuna götüreceği felsefesinin işlendiği bilim dalı hizmet pazarlamasıdır (Örs, 2015).

Bütün sektörlerde pazarlama konusunun önemli olması gibi eğitim hizmetleri sektörünün de en önemli konularından bir tanesi eğitim hizmetlerinin pazarlanması konusudur (Okumuş ve Duygun, 2008). Pazarlama, etkin ve doğru şekilde kullanıldığında eğitim sektörü için önemli faydalar sağlayabilmektedir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında genel olarak eğitim pazarlaması; sorun çözmede yeni bir yaratıcılık boyutu sağlar, pazar potansiyelini arttırmak için gerekli becerileri sağlar, planlama konusunda tam bir odaklanma sağlamaktadır. Angela ve Sedgmore (1992), pazarlama uygulamalarının eğitim kurumlarına sağladığı yararları şu şekilde ifade etmiştir (Sönmez, 2014);

- “Etkin strateji geliştirme ve planlamada tam bir odaklanma ve çerçeve sağlar.
- Satış planları ve uygulama değişikliği için bir mekanizma sağlar, sorun çözmede yaratıcılık boyutu kazandırır, kaynakların planlı ve etkin kullanımı için bir sistem oluşturur.
- Kaynakları arttırmak ve pazar potansiyelini zirveye çıkarmak için gerekli olan becerileri sağlar.

Türkiye ve Dünya’da yıllar içindeki hizmet sektöründeki hızlı büyümeyle doğru orantılı olarak eğitim sektörü de hızlı bir büyüme göstermiştir. Ortaya çıkan kitlesel nüfus değişiklikleri, artan ekonomik baskılar eğitim kurumlarını, var olan stratejilerini, yapılarını değiştirmeye ve daha iyi olmaya zorlamaktadır. Eğitim sektöründe de işletmelerde olduğu

gibi yönetsel kararların verilmesi ve uygulanması söz konusu olduğundan verilen kararlar pazarlama alanına yönelik olmaya başlamış, böylece diğer sektörlerdeki gibi eğitim hizmetlerinin de pazarlanması bir gereklilik halini almıştır (Sütlaş, 2010).

Pazarlama uzmanları tarafından belirtilen pazarlamanın eğitim kurumlarına sağladığı yararları bakıldığında, genel olarak aynı konulara odaklanıldığı görülmektedir. Bugün pazarlama uygulamalarının kurumlarına kazandıracığı katkıların farkında olan pek çok gerek kâr amaçlı örgütler gerekse kâr amaçsız örgütler, pazarlama uygulamalarını geliştirme doğrultusunda mücadele vermektedirler.

Yükseköğretimden sağlanan faydalar, ekonomik ve ekonomik olmayan veya kişisel ve sosyal olmak üzere farklı şekillerde kendini gösterir. Örneğin bireylerin daha iyi bir iş hayatına ve yaşam boyu daha fazla bir kazanca, daha tatmin edici bir aile yaşamına sahip olma, sosyal ve kültürel çevrelerini daha da zenginleştirme ve çevrelerindeki dünyaya daha fazla katılma duygusu yollarıyla yarar sağlarlar. Ayrıca toplumun tümü; daha iyi yaşam standardı ve daha yüksek üretimden, her düzeydeki etkili liderlik arzındaki genişlemeden ve pek çok insanda bulunan yaratıcılığın daha üst düzeye çıkarılması yoluyla kültürün zenginleşmesinden yarar sağlayabilir (Sönmez, 2014).

Eğitim pazarlaması sadece satıştan ibaret değildir. Pazarlama özellikle eğitim çatısı altında kurum çalışanlarına, eğitimcilere, öğrenci programlarına uygun, gerçekçi ve doğru kararlar almada yardımcı olacaktır. Düzenli olarak kullanıldığında da en iyi şekilde işleyecek bir süreç oluşturacaktır.

2.1.1. Yükseköğretim Kapsam ve İçeriği

Üniversite ve yükseköğretim kavramlarına kimi zaman ayrı anlamlar yüklenmekte olduğu, kimi zaman da temel amaç ve işlevleri bakımından aynı çerçevede içinde değerlendirildiği görülmüştür. Ancak yapılan çeşitli tanımların ortak noktası yükseköğretimin üniversite, yüksekokul gibi kurumların verdikleri eğitimi içine alan bir öğretim kademesi olmasıdır (Baskan, 2001). Bununla birlikte yükseköğretim kurumları içerisinde üniversitelerin en belirgin özelliğinin araştırma yönlü olması ifade edilmektedir.

Üniversite bilimsel çalışma yapan, eğitim veren, yayın yapan kurum olarak tanımlanır. Bu çalışmaların yanı sıra yükseköğretim kurumlarından toplumsal sorunları ele alan, bu sorunlara çözümler üreten çalışmalar yapması da beklenir. Üniversite ile ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde görülen ortak noktalar: yüksek düzeyde eğitim veren, araştırmacı ve özerk olarak çalışan kurumlar olduklarıdır (Çeken, 2012).

Meray'a (1971) göre demografik olarak ülkeler ve eğitime bakış açıları değerlendirildiğinde doğu bloğunda yer alan ülkelerin üniversitelerinde üretimi arttıracak mesleki ideolojiler verilmektedir. Batı bloğundaki eğitim sistemleri ise daha toplumsal ihtiyaç ve gereksinimlere göre şekillenmiştir.

Yıllar geçtikçe üniversitelerin ülke ekonomisinde, toplumsal gelişimindeki etkileri daha çok görülmeye ve hissedilmeye başlanmıştır. Günümüzde de üniversiteler sadece bilim yapan kurumlar değil sosyal, ekonomik, siyasal alanlarda da gelişime katkı sağlayan önemli kurumlardır.

Yükseköğretim kurumlarının, bilim sayesinde teknolojiyi geliştirme, nitelikli işgücü yaratma, toplumu aydınlatma gibi sorumlulukları yerine getirmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, yükseköğretim, ülkeler için daima bir itibar sembolü olmuştur (Sönmez, 2014).

Avrupa Birliği ölçeğinde yükseköğretime bakış daha küresel bir bakış açısı gerektirmektedir. Bu açıdan incelendiğinde yükseköğretimin şu özellikleri sayılabilir (Sönmez, 2014):

- Yükseköğretim artık uluslararası bir hizmettir.
- Küreselleşen ekonomi üniversitelerin küresel düşünen bireyler yetiştirme kabiliyetini arttırmaktadır.
- Bilgi toplumuna geçişle birlikte üniversitelerin rolü büyümektedir.
- Ekonomik kriz, küresel çevre sorunları ve sürdürülebilir bir gelecek arayışı teknolojiyenin ve araştırma merkezlerinden yararlanma ihtiyacı doğuruyor.
- Artan rekabet ortamında yükseköğretim kurumları da yeni stratejiler geliştirerek ilerleme sağlamaktadır.
- Bilgiye anında ve ücretsiz ulaşım imkânları artmaktadır.
- Telif haklarının korunması, patent kullanımı gibi uluslararası iş birliğini ve ortak hareket etmeyi gerekli kılmaktadır.
- Kalite, yeterlilik ve işe yerleşme beklentisi artmıştır.
- Üniversitelerin derecelendirilmesi, karşılaştırılması, akreditasyonu çabaları giderek öne çıkmaktadır.

2.2. Türkiye'de Yükseköğretim

Yükseköğretim sisteminin sahip olduğu ortama uyum sağlayabilmesi ve gelişebilmesi için atması gereken adımlardan söz etmeden önce mevcut yapısına ve işlevlerine değinmek gerekmektedir. Yükseköğretim Kurulu, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasası ile

belirlenen yükseköğretim sisteminin temel esaslarına göre oluşturulan Anayasal bir kuruluştur (Sönmez, 2014).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte eğitimde yapılan devrimlerle eğitim alanında büyük değişimler meydana gelmiştir. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmiş, tüm eğitim seviyeleri için de baştan sona yeni bir sayfa açılmıştır. Bu gelişmelerle birlikte yükseköğretimde de yeni bir döneme girilmiştir. Anadolu' da yeni bir dönemle birlikte eğitim seferberliği ile yükseköğretim kurumları yayılmaya başlamıştır. Başlıca listelenecek olursa Ankara'da Hukuk Mektebi, Gazi Eğitim Enstitüsü, Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. TBMM'nin kabul ettiği 2252 sayılı Kanun ile İstanbul Darülfünunu kaldırılıp ve yerine 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren hizmete girmek üzere "İstanbul Üniversitesi" adı ile yeni bir yükseköğretim kurumu kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üniversitesi olan İstanbul Üniversitesinin yönetiminde köklü değişiklikler öngören kanun ve yönetmelikler bu tarihten itibaren yürürlüğe girdi. Türk mevzuatında "üniversite" sözü, ilk kez bu kanun ile yer aldı (Doğramacı, 2007).

1923 yılından günümüze kadar yeni üniversitelerin kurulması, eğitimin bir hizmet olarak daha büyük bir kesime sağlanması açısından çok önemli bir gelişmedir. Her yeni açılan üniversite, bulunduğu bölgenin kültürel, sosyal, ekonomik açılardan zamanla gelişim sağlamasına katkı sağlamıştır. Açılan üniversitelerin özellikle büyük şehirlerde olması başlangıçta sadece toplumun belirli kesimleri için ulaşılabilirlik sağlamıştır. Özellikle 1980'li yıllarda Türkiye'nin dört bir yanında üniversiteler açılmış olması ise bu dengesizliği önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır.

1984 yılı itibari ile de vakıf üniversiteler açılmaya başlanarak yükseköğretim çatısı daha da genişlemeye başlamıştır. 2018 yılı YÖK verilerine göre ülkemizde 112 tane devlet, 68 tane de vakıf üniversitesi mevcuttur.

Türkiye'de yükseköğretim kurumları; üniversiteler, fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, konservatuarlar, meslek yüksekokullarından oluşmakta olup yükseköğrenim genel olarak ücretlidir. Üniversiteye girişte ilk olarak ortaöğretim diploması gereklidir. Üniversitelerde lisans eğitimi; ön lisans ve lisans olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ön lisans 2-3 yıl, lisans 4-6 yıl sürmektedir. Lisans öğrenim seviyesi üzerine mastır derecesinde eğitim, mastır eğitiminin tamamlanmasından sonra da doktora eğitimi yapılabilir (Çeken, 2012).

Türkiye'de üniversiteler devlet ve vakıf üniversiteleri olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Devlet üniversiteleri de vakıf üniversiteleri de kanunlarla kurulmaktadır. Kamu yönetim ve denetim organlarının akademik, idarî ve malî gözetim ve denetimi altında kamu hizmeti vermektedirler.

Devlet üniversiteleri genellikle belirli seviyede bir eğitim kalitesi olan, eğitim kadrosu oturmuş, yurt ve ulaşım imkânları sağlanmış kurumlardır. Bu avantajlarının yanında devlete bağlı oldukları için ödenek sıkıntısı yaşayabilen, altyapı sorunlarıyla karşılaşabilen kurumlardır.

Vakıf üniversiteleri yeni kurulmuş, genellikle çok eski tarihe dayanmadığı için modern, dinamik bir yapıya sahip, eğitim programlarında esnekliğe sahip, kariyer desteği, staj desteği olması açısından avantajlıdır. Yüksek harç ücretlerinin olması ve belirli şehirlerde yığılmaları (İstanbul, Ankara gibi), burslu-burssuz öğrenci puan farklarında ciddi aralıklar olabilmesi açısından da dezavantajlar olarak sayılabilir.

Devlet veya vakıf üniversiteleri ile ilgili sistemin paydaşları ortaya konularak genel bir çerçeve ortaya konmak istenirse;

- YÖK
- Yöneticiler (Yönetim Kurulları, Mütevelli Heyetleri))
- Akademisyenler
- Öğrenciler
- Veliler
- Çalışanlar (memur, büro personeli gibi)
- İş Dünyası
- Medya
- Arşivlerden oluşmaktadır.

2.3. Alanla İlgili Literatür Taraması

Eğitim hizmetleri ve pazarlaması konusuna yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde sınırlı bir literatür ile karşılaşılmıştır. Konuya ilişkin yapılmış en yakın çalışmalar taranarak, aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır;

Bali (2004) yaptığı çalışmada Kara Harp Okulu'na öğretim elemanı seçiminde mevcut durum yanında, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Bulanık Analitik Hiyerarşisi uygulamıştır, çalışmanın sonunda, Kara Harp Okulu'na öğretim elemanı seçiminde uygulanan yaklaşımlar karşılaştırılmıştır.

Göksu ve Güngör (2008) bulanık analitik hiyerarşik proses yöntemi ile üniversite tercih sıralamasında uygulaması yapılmıştır. Bulanık AHS yardımıyla üçgensel bulanık sayılar kullanılarak genişletilmiş analiz yöntemi (Chang Yöntemi), Liou ve Wang yöntemi ve kareli ortalama yöntemleri kullanılarak sıralama yapılmıştır.

Bakan (2014) yaptığı çalışmada üniversite kurulması uygun olan ilçeleri belirlemek amacıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinden Analitik Hiyerarşi Proses Yöntemini kullanmış ve çalışmanın sonucunda 14 ilçe alternatifini arasından belirlenen kriterlere göre üniversite kurulması gerekli olan en uygun ilçeyi belirlemiştir.

Yıldız (2014), üniversite tercihi yapacak bir öğrencinin en iyi üniversiteyi seçme probleminin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan Analitik Ağ Prosesi (Analytic Network Process-ANP) yöntemini kullanmıştır. Otomotiv mühendisliği bölümü bulunan alternatif on üç üniversite arasından en iyi üniversite seçimi yapılmıştır.

Yacan (2016), Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğrencilerine bir anket uygulayarak eğitimin kalitesini belirleyen faktörlerin ağırlıklarını, Bulanık AHS yöntemi ile değerlendirmiştir. Devamında akademisyenlerle bir anket çalışması yaparak Ege Bölgesindeki 9 devlet üniversitesindeki işletme lisans bölümlerinde verilen eğitimin kalitesini karşılaştırmıştır.

Özdemir ve Tüysüz (2017), çalışmalarında özel okul yatırımı yapmak isteyen girişimciler için özel okul yatırım yeri seçiminin kolaylaştırılması amacı ile çok kriterli karar verme metodlarından Analitik Hiyerarşi Süreci ve Gri ilişkisel Analiz yöntemleri kullanılarak karar vericilerin bilimsel verilere dayalı olarak rasyonel bir seçim yapabilmesini amaçlamıştır. Isparta, İstanbul, Bolu, Karabük ve Eskişehir illeri özel okul yatırımı açısından en öncelikli 5 il iken, Zonguldak, Osmaniye, Ordu, Kars ve Ardahan en düşük önceliğe sahip iller olmuşlardır.

3. KARAR VERME

Kurum ve kuruluşların hedefleri vardır, bu hedeflere gerekli kaynakları kullanarak planlama, düzenleme, yönetme, kontrol etme gibi yönetsel faaliyetleri yerine getirerek ulaşmaya çalışırlar. Bu hedeflere ulaşmada yöneticiler devamlı bir karar verme süreci içindedirler. Her bir karar, seçeneklerden seçilmiş ve gerekçesi olan bir karardır. Karar verme seçenekler arasından bir tanesinin bir eleme süreci sonucunda seçildiği, bilişsel bir süreçtir (Öztürk ve Çekerol, 2016).

3.1. Çok Ölçütlü Karar Verme (ÇÖKV) Yöntemleri

Çoğu zaman karar verme problemlerinde seçenekler arasında ölçülmezlik durumları söz konusu olmaktadır. Çok ölçütlü karar verme (ÇÖKV) yöntemleri bu durumları göz önüne alarak çözüme ulaştırma konusunda karar vericiye yardımcı bulunur.

Çok ölçütlü karar verme (ÇÖKV), karar vericinin en az iki ölçüt kullanarak yaptığı seçim işlemi olarak açıklanabilir. Seçeneklerin sonlu sayıda olduğu ve listelenebildiği kesikli durumlarda kullanılır (Wang&Elhag, 2006).

Karmaşık ve hayati yapıdaki kararlarda karar verme tekniklerinin kullanılması gerekmektedir. ÇÖKV yöntemleri, seçenekler arasındaki göreceli olarak sıralama, sınıflama ve seçim imkânı sunması bakımından tercih edilen yöntemlerdir. Bir seçenek bir ölçütte diğer bir seçeneğe üstünlük sağlarken, başka bir ölçütte diğer seçenek karşısında üstün olmaması ortaya çıkan durumlardır (Malczewski, 1999).

Günümüzde ÇÖKV konusunda birçok yöntem mevcuttur. Bu yöntemlerin birbirlerine göre bazı üstünlükleri bulunmaktadır. Karar vericinin çözüme başlarken karşılaşılabileceği problemlerden birisi de hangi yöntemin uygun yöntem olduğunun belirlenmesidir. Bu sebeple öncelikle problemin yapısına göre uygun olan yöntem belirlenir.

Çok kriterli karar verme yöntemlerinde karar vericiler farklı özelliklere sahip olan alternatifleri birden fazla kritere göre değerlendirerek sıralamaktadırlar (Türkmen ve Çağıl, 2012).

AHS, ANP (Analytic Network Process), TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), ELECTRE (Elimination et Choix Traduisant la REalite), PROMETHEE, DEMATEL gibi yöntemler sıklıkla kullanılan ÇÖKV yöntemleridir.

ÇÖKV problemi işlem basamakları şu şekilde genellenebilir;

- Amaca yönelik, hesaplama ölçütlerin oluşturulması,
- Ulaşılabilecek hedef seçeneklerin belirlenmesi,
- Ölçütlerin önem derecelerinin belirlenmesi,
- Her ölçüt için, iyi (istenilen) olanın yüksek, düşük veya ideal skor olarak belirlenmesi,
- Her seçenek ve her bir ölçüt için nitel/nicel skorların elde edilmesi,
- Seçim/sıralama amaçlı tercih edilen ÇÖKV yönteminin uygulanması,
- Uygun seçeneğin seçimi, son çözüm uygun bulunmazsa veriler tekrar gözden geçirilip gerekirse tekrar toplanarak süreç başa döner.

ÇÖKV’ de son karar, ölçütler arası karşılaştırmalara dayanır. Ölçütler arası karşılaştırmada, ölçütler birbirleriyle kıyaslanırlar. Bu basamakta amaç, ölçütleri bir öncelik sırasına sokmak yani ölçütlerin karar verici için önem derecelerini belirlemektir. Ölçütler içi kıyaslama ise, belirli bir ölçüt esas alındığında, hangi seçeneğin o ölçüt için daha cazip olduğunu tespit etmek için yapılır. Son karar bu karşılaştırmaların sentezi olarak verilir.

3.2. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS)

AHS, ilk olarak 1968 yılında Myers ve Alpert tarafından ortaya atılmıştır. Bu metot Thomas L. Saaty tarafından 1977’de geliştirilerek karar verme tekniklerinde kullanılabilir hale gelmiştir.

AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci), çok ölçütlü karar verme problemlerinin çözümünde kullanılan temel yöntemlerden bir tanesidir. Değişik kaynaklarda AHS veya AHP olarak bahsedilmektedir.

AHS analitik, hiyerarşi ve süreç gibi üç kavramla açıklanır. *Analitik*, sorunlara temel bilim teori ve yöntemleri altında, matematiksel ve mantıksal yaklaşımlarla yanıt aramak anlamına gelmektedir. Bu aşamada sorunları hiyerarşik, anlamlı ve küçük alt bölümlere ayırır. *Hiyerarşi*, karar vericinin soruna bakış açısına göre oluşturduğu amaç, ölçütler, alt ölçütler ve seçenekler arasındaki sistematik ilişkiyi ifade eder. Böylece kişi her bir öğeyi veya seçeneği daha iyi analiz edebilmektedir. *Süreç* ise, karar probleminin belirlenmesinden çözüme giden yoldaki sürecin aşamalarını belirlemektedir ve sürece yardım etmek, kısaltmak için kullanılmaktadır (İmren, 2011).

3.3. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Adımları

AHS' nin ilk adımında modelleme vardır. Karar vericinin amacı doğrultusunda ölçütlerin ve ona ait olan alt ölçütlerin belirlendiği hiyerarşik bir yapı oluşturulur. Bu aşamada amaç belirlenir, bu amaca yönelik ölçütler oluşturulur. Karar verilecek bir hiyerarşik akış oluşturulur (Scholl vd., 2005).

Amacın altında, söz konusu amaca ulaşmak için gerekli ölçütler; hiyerarşinin en alt seviyesinde ise seçenekler yer almaktadır. AHS'nin ikinci aşaması olarak ikili karşılaştırmalar matrisi gelmektedir. Saaty tarafından önerilen Tablo 1'de gösterildiği gibi 1-9 AHS göreceli önem ölçeği kullanılarak, hiyerarşik düzendeki ölçütler ikili olarak karşılaştırılır.

Tablo 1. AHS Ölçüt Değerleri (Saaty,1994)

Değerler	Tanım
1	İki ölçüt hedeflenen olaya eşit düzeyde katkı sağlar.
3	İki ölçütten hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından çok az fark eden bir durumda tercih edilir.
5	İki ölçütten hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından kuvvetli bir oranda fark eden bir durumda tercih edilir.
7	İki ölçütten hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından güçlü ve baskın bir oranda fark eden bir durumda tercih edilir.
9	İki ölçütten hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından kesinliğe yakın çok güçlü bir güvenilirliğe sahip bir durumda tercih edilir.
2,3,4,8	İki ölçütten hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından uzlaşma gereken durumlarda ara değerler olarak tercih edilir.

İkili karşılaştırmaların yapıldığı bu adımda karar vericinin tamamen kendi görüşlerine göre ölçütlerin birbirleriyle karşılaştırılması yapılmaktadır (Chandran, Golden ve Wasil, 2005).

Karar verme için n tane ölçüt (durum) olduğunda nxn boyutunda bir A matrisi oluşturulur. Bu matriste i sıra elemanının j sütun elemanına göre ne kadar önemli olduğunu

gösteren değerler yer alır. Hiyerarşi oluşturulduktan sonra ölçütlerin birbirine karşı kaç kat daha önemli olduğunun değer hesaplamaları yapılmaktadır.

Bu değerler de Tablo 1’deki 1-9 arasındaki tek sayılardan oluşan önem skalası değerleridir. Farklı ölçütlerin Tablo 2’de gösterildiği gibi ikili karşılaştırmaları yapılarak bir matris oluşturulur. Eğer hiyerarşinin belirlenen düzeyi karşılaştırılacak n eleman içeriyorsa toplam $\frac{n.(n-1)}{2}$ adet ikili karşılaştırma yapmak gerekir. Karşılaştırma matrisi oluşturulur (Byun, 2001).

Bir ölçütün kendisi ile karşılaştırılması mümkün olmayacağı için Tablo 1’de belirtilen 1-9 görelî önem ölçeğinde 1 sayısı ile ifade edileceğinden, matrisin diyagonal köşegenine 1 sayısı yazılır (Pesen, 2012).

Tablo 2. İkili Kıyaslama Matrisinin Oluşturulması (Vargas, 1990)

	Ölçüt 1	Ölçüt 2	.....	Ölçüt n
Ölçüt 1	$1/w_1$	w_1/w_2	.....	w_1/w_n
Ölçüt 2	w_2/w_1	w_2/w_2	.....	w_2/w_n
.....				
Ölçüt n		w_n/w_2		w_n/w_n

Bir sonraki adım tutarlılık oranının bulunmasıdır. Karşılaştırma matrislerinin yüksek tutarlılık oranına sahip olması sağlanır. Tutarlılık oranının 0.1’den küçük olması halinde karşılaştırma matrisinin kendi içerisinde tutarlı veriler barındırdığı kabul edilir.

Oluşturulan ikili karşılaştırma matrisleri normalize edilir, özvektörler hesaplanır. Devamında seçenekler, ölçütler açısından karşılaştırılır ve ağırlıklandırılır. Son olarak seçeneklerin global ağırlıkları hesaplanır.

AHS yönteminin son aşaması karar probleminin çözümlenmesidir. Bu adımda amaçlanan hedefin gerçekleştirilmesinde karar seçeneklerinin sıralaması yapılabilecek bir öncelikler vektörü oluşturulur. Bu vektörü oluşturmak için her değişkene uygun belirlenen öncelik vektörlerinin ağırlıklı ortalaması alınır. Ölçüt ağırlıklarından yola çıkılarak seçeneklerin öncelik değerleri hesaplanır. En büyük öncelik değerine sahip seçenek, tercih edilmesi önerilen seçenektir.

Geniş kullanım alanına sahip olan bu yöntem karmaşık karar problemlerinin analizinde gösterdiği esneklik ve kullanım kolaylığı gibi taşıdığı özellikler nedeniyle bu çalışma için uygun görülmüştür.

3.4. AHS Modelinin Kurulması ve Uygulanması

Çok ölçütlü karar verme tekniklerinden AHS birden fazla değerlendiricinin yargılarına yer verebildiği ve ikili karşılaştırma mantığına dayandığı için bu çalışmada paydaş görüşlerinin

elde edilmesinde kullanılmıştır. AHS kavramsal karşılaştırmalar ile gerçek hayatta gerçek hayatta çok karşılaşıldığını ve bu nedenle bir çeşit matematiksel yaklaşımın kullanılmasının sözkonusu kararlaştırma işlemini kolaylaştıracağı düşüncesine dayanmaktadır.

AHS uygulama kolaylığı ve esnekliğinden dolayı çok geniş alana uygulama özelliğine sahiptir. Veritabanı seçimi, finans, makro ekonomik tahminleme, ürün tasarımı, portföy seçimi, kaynak dağılımı, politik strateji, ulaşım, eğitim, tesis yeri seçimi gibi alanlarda uygulanmaktadır.

Literatür ve uzman görüşleri yardımı ile AHS modeli oluşturulmuş, Şekil 3'de görüldüğü üzere ölçüt ve seçenekler belirlenmiştir. 6 ölçüt ve 3 seçenek belirlenerek Saaty'nin belirttiği ölçüt Sayısı 7 (-/+2) aralığında belirlenmiştir.

3.4.1. Ölçütler ve Seçenekler

Eğitim hizmetleri pazarlamasındaki hedef kitle, öncelikle potansiyel öğrencilerdir. Hedef kitlenin beklentilerini ve tercih sebeplerini belirleyen kriterler, eğitim hizmeti kalite algısının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Yükseköğretim kurumları arasında oluşan rekabet ortamında sürdürülebilirliğin en temel koşulu, kaliteli hizmeti algılayan öğrenci memnuniyetidir.

Eğitim hizmetleri başlığına bakıldığında büyük bir çerçeve söz konusudur. Bu çerçevede yer alan faaliyetler ve hizmetler genel olarak gruplanmak istenmiştir.

Üniversitenin mevcut akademik kadrosu, enstitü fakültelerinin sayısı, geçmiş yıllardaki tercih sıralamaları, seminerler, konferanslar düzenlemesi, başarı bursları sağlaması, kariyer fırsatları, staj olanakları eğitim hizmetleri başlığı altında toplanabilir.

Üniversitenin sosyal hayatı etkileyen faktörleri de son derece önemlidir. Festival konser gibi etkinliklerin olması, kampüs veya şehir üniversitesi olması, sosyal sorumluluk projeleri gibi faktörler de sosyal hizmetler başlığı altında toplanabilir.

Bulunulan şehrin ekonomik seviyesi, üniversitenin vakıf ve ya devlet üniversitesi olması, yurt imkanlarının olması, kampüs içerisinde spor salonu, market gibi olanakların olması, ulaşım imkanlarının olması gibi faktörler de ekonomik hizmetler olarak gruplanabilir.

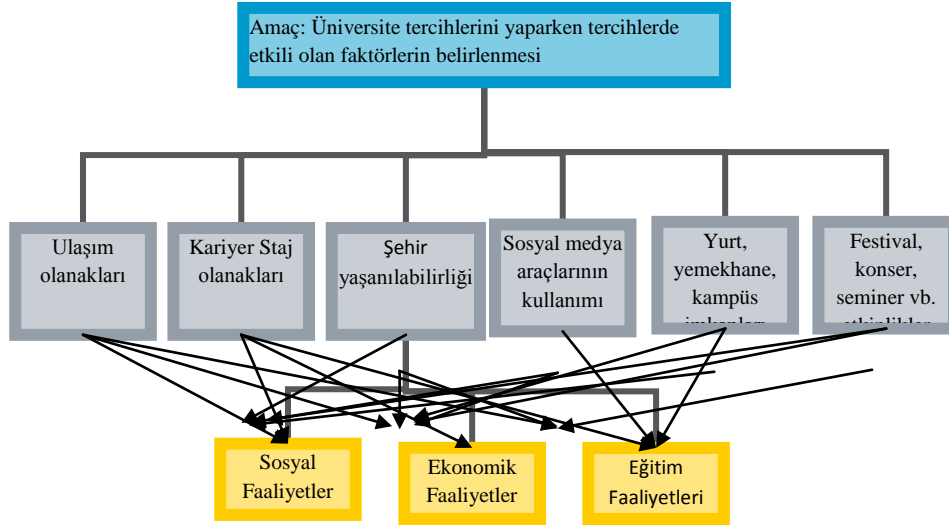
Bu açıklamalar doğrultusunda, ölçütler;

- Şehir yaşanılabilirliği,
- Ulaşım olanakları,
- Kariyer, staj olanakları,
- Sosyal medya araçlarının kullanımı,
- Yurt, yemekhane, kampüs imkanları ve

• Festival, konser, seminer vb. etkinlikler olarak 6 adet ölçüt belirlenerek ve seçenekler ise;

- Sosyal faaliyetler,
- Ekonomik faaliyetler,
- Eğitim faaliyetleri

olarak 3 adet seçenek belirlenmiş ve ölçüt, seçenekler doğrultusunda modelin hiyerarşik yapısı Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. AHS Hiyerarşik Yapısı

Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan yönetici, akademisyen, YÖK üyesi ve velilerden oluşan farklı paydaşlarla karşılıklı görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sırasında ölçüt ve seçeneklerin önem değerlerini belirlemek için kullanılmak üzere AHS paydaş görüş formu hazırlanmıştır. Çok ölçütlü karar verme yöntemi olan AHS mevcut probleme uygulanmış ve çözümler araştırılmıştır.

Ölçütler;

- Şehir yaşanılabilirliği,
- Ulaşım olanakları,
- Kariyer, staj olanakları,
- Sosyal medya araçlarının kullanımı,
- Yurt, yemekhane, kampüs imkanları,
- Festival, konser, seminer vb. etkinlikler olarak girilmiştir.

Seçenekler ise;

- Sosyal faaliyetler,
- Ekonomik faaliyetler,

- Eğitim faaliyetleri şeklindedir.

Şehir yaşanılabilirliği ölçütü; üniversitenin bulunduğu şehrin imkanlarını, insanların üniversiteli öğrencilere bakış açısını, şehrin yaşam standartlarını, ekonomik durumunu ifade etmektedir.

Ulaşım olanakları ölçütü; üniversite içerisinde ve dışarısında bir yerden bir yere gitmek istendiğinde ulaşımın sağlanması, ring, otobüs, servis, tramvay gibi olanakları kapsamaktadır.

Kariyer, staj olanakları ölçütü; üniversitenin mecburi veya isteğe bağlı yapılan stajlarda öğrencilere uygun işletmeleri bulmada arabulucu, kolaylık sağlayıcı davranmasını ve mezun olduktan sonra iş imkânları sağlayabilmesini, gerekli projelere sponsorluk gibi destek sağlamasıdır.

Sosyal medya araçlarının kullanılması ölçütü; üniversitenin internet sayfası, Facebook, Instagram vb. mecralar üzerinden güncel bilgi paylaşımı yapması, öğrencilerle sürekli bir etkileşim içerisinde olmasını ifade etmektedir.

Yurt, yemekhane, kampüs imkanları ölçütü; üniversite içerisinde veya yakınında barınma ihtiyacını karşılayabilecek bir yurt olmasını, yemekhane, market, kütüphane, ATM, sağlık merkezi gibi imkanlarını kapsamaktadır.

Son olarak *festival, konser, seminer vb. etkinlikler ölçütü* ise öğrencilerin üniversite hayatlarını daha çekici ve keyifli hale getirmek amacıyla konserlerin yapılacak alanların olması, bahar festivallerinin, kermeslerin, eğitim veya sosyal içerikli seminerlerin verilmesini açıklamaktadır.

Öğrencilerin üniversite tercih ederken hangi ölçütlere öncelik verdiği araştırılarak, eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında da izlenecek yol seçilmeye çalışılmıştır. Pazarlama stratejileri açısından bakıldığında üniversitelerin hangi faaliyet alanına ağırlık vermesi gerektiği belirlenmek istenmiştir. Bu ölçütlerin ışığında seçenekler belirlenmiştir. Sosyal, ekonomik ve eğitim faaliyetleri seçenek olarak belirlenmiştir. Problemin çözümü ile öne çıkan seçenek öğrenci tercihlerinde etkili olması için üzerinde öncelikle çalışılacak olan alandır.

Görüşler doğrultusunda ölçütlerin puanları geometrik ortalamaları alınarak hesaplanmıştır. Hesaplamalar sonucu elde edilen değerlerin programa girişi yapılmıştır. Ölçütlerin birbiriyle karşılaştırıldığı ölçütler arası ikili karşılaştırma matrisinin ekran görüntüsü de Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Ölçütler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi

Festival, Konser	X	5	Kariyer, Staj Olanakları
Festival, Konser	2	X	Sosyal Medya Araçları
Festival, Konser	X	3	Ulaşım Olanakları
Festival, Konser	X	2	Yurt-Yemekhane
Festival, Konser	X	X	Şehir Yaşanabilirliği
Kariyer, Staj Olanakları	7	X	Sosyal Medya Araçları
Kariyer, Staj Olanakları	6	X	Ulaşım Olanakları
Kariyer, Staj Olanakları	3	X	Yurt-Yemekhane
Kariyer, Staj Olanakları	3	X	Şehir Yaşanabilirliği
Sosyal Medya Araçları	X	2	Ulaşım Olanakları
Sosyal Medya Araçları	X	4	Yurt-Yemekhane
Sosyal Medya Araçları	X	3	Şehir Yaşanabilirliği
Ulaşım Olanakları	X	3	Yurt-Yemekhane
Ulaşım Olanakları	X	5	Şehir Yaşanabilirliği
Yurt-Yemekhane	X	X	Şehir Yaşanabilirliği

Bu aşamada her bir ölçütün diğer ölçütlerle birebir karşılaştırmaları yapılmıştır. Kariyer, staj olanakları ölçütü festival, konser, seminer vb. etkinlikler ölçütüne göre daha önemlidir ve 5 değeri ile ifade edilir. Sosyal medya araçlarının kullanımı ölçütüne göre ise 7 değeri ile daha önemlidir. Ulaşım olanakları ölçütüne göre de daha önemlidir ve 5 değerini almıştır. Yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütü ile karşılaştırıldığında da 3 değerini almıştır. Şehir yaşanabilirliği ölçütü ile olan karşılaştırmasında da 3 değeri ile daha önemli çıkmıştır.

Festival, konser, seminer vb. etkinlikler ölçütü incelendiğinde, sosyal medya araçlarının kullanımı ölçütüne göre 2 değeri daha önemlidir. Ulaşım olanakları ölçütü ile karşılaştırıldığında ulaşım olanakları daha önemlidir ve 3 değeri ile belirtilir. Yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütü ile karşılaştırıldığında da yurt, yemekhane, kampüs imkanları ölçütü daha önemli olduğu için bu ölçüt 3 değerini almıştır. Şehir yaşanabilirliği ölçütü ile ise eşit öneme sahip oldukları kanısından dolayı 1 değerini almıştır.

Sosyal medya araçlarının kullanımı ölçütü karşılaştırmaları incelendiğinde, ulaşım olanakları ölçütü 2 değerini alarak daha önemli ifade edilmiştir. Yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütü ile karşılaştırıldığında da daha az öneme sahip olarak yurt, yemekhane, kampüs imkanları ölçütü tarafında 4 değeri verilmiştir. Şehir yaşanabilirliği ölçütü de 3 değeri alarak sosyal medya araçlarının kullanımı ölçütüne göre daha önemlidir.

Şehir yaşanabilirliği ölçütü ulaşım olanakları ölçütünden çok daha önemli kabul edilerek 5 ile ifade edilmiştir. Yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütü de ulaşım olanakları ölçütüne göre 3 değerinde daha önemlidir. Yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütü ile şehir yaşanabilirliği ölçütü de eşit önem seviyesinde 1 olarak belirlenmiştir.

Bu değerlendirmelerin sonucunda ölçütler arası ağırlıklandırma sonuçları da Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Ölçütlerin Ağırlık Dereceleri

Festival, Konser	0,08612
Kariyer, Staj Olanakları	0,41546
Sosyal Medya Araçları	0,04598
Ulaşım Olanakları	0,09536
Yurt-Yemekhane	0,17405
Şehir Yalanabilirliği	0,18302

Tablo 4'e göre ölçütlerin kariyer, staj olanakları, şehir yaşanılabilirliği, yurt, yemekhane, kampüs imkanları, ulaşım olanakları, festival, konser, seminer vb. etkinlikler, sosyal medya araçlarının kullanımı olarak sıralanmaktadır. Tüm ölçütlerin ağırlık değerleri toplamı "1" e eşittir.

Ekranada yer alana tutarsızlık oranı değeri de karşılaştırma matrisi tutarsızlığını ifade etmektedir. $TO=0,08596 < 0,1$ değeri hesaplamalar sonucu belirlenmiştir. Bu oranın 0,1' den küçük olması karar vericilerin değerlendirmelerine ilişkin tutarlılığı ifade eder. Tutarsızlık oranı 0,1' den küçük olduğu için karşılaştırma matrisi tutarlıdır.

Seçeneklerin ölçütler düzeyinde karşılaştırmaları da program üzerinden yapılmıştır. Kariyer, staj olanakları ölçütüne göre seçeneklerin karşılaştırılma matrisi Tablo 4' te verilmiştir.

Tablo 4. Kariyer, Staj Olanakları Ölçütüne Göre Seçeneklerin Karşılaştırılma Matrisi

Ekonomik Faaliyetler	X	2	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	2	X	Sosyal Faaliyetler
Eğitim Faaliyetleri	3	X	Sosyal Faaliyetler

Seçeneklerin kariyer, staj olanakları ölçütüne göre değerlendirilmesinde önem dereceleri; eğitim faaliyetleri, ekonomik faaliyetler ve sosyal faaliyetler olarak sıralandığı Tablo 5'te görülmektedir. Yani kariyer, staj olanakları düşünüldüğünde en çok ağırlık verilmesi gereken seçenek eğitim faaliyetleri alanında olacaktır.

Tablo 5. Kariyer, Staj Olanakları Ölçütüne Göre Seçeneklerin Ağırlık Değerleri

Ekonomik Faaliyetler	0,29696
Eğitim Faaliyetleri	0,53961
Sosyal Faaliyetler	0,16342

Festival, konser, seminer vb. etkinlikler ölçütüne göre seçeneklerin karşılaştırılma matrisi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler Ölçütüne Göre Seçeneklerin Karşılaştırılma Matrisi

Ekonomik Faaliyetler	X	4	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	X	4	Sosyal Faaliyetler
Eğitim Faaliyetleri	X	2	Sosyal Faaliyetler

Seçeneklerin festival, konser, seminer vb. etkinlikler ölçütüne göre değerlendirilmesinde önem dereceleri; Sosyal faaliyetler, eğitim faaliyetleri, ekonomik faaliyetler olduğu Tablo 7' de görülmektedir. Bu durumda festival, konser, seminer vb. etkinlikler ölçütü düşünüldüğünde en çok ağırlık verilmesi gereken alan sosyal faaliyetler olacaktır.

Tablo 7. Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler Ölçütüne Göre Seçeneklerin Ağırlık Değerleri

Ekonomik Faaliyetler	0,10852
Eğitim Faaliyetleri	0,34454
Sosyal Faaliyetler	0,54693

Sosyal medya araçlarının kullanımı ölçütüne göre seçeneklerin karşılaştırılma matrisi Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 8. Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı Ölçütüne Göre Seçeneklerin Karşılaştırılma Matrisi

Ekonomik Faaliyetler	X	6	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	X	4	Sosyal Faaliyetler
Eğitim Faaliyetleri	4	X	Sosyal Faaliyetler

Seçeneklerin sosyal medya araçlarının kullanımı ölçütüne göre değerlendirilmesinde önem derecelerine bakacak olursak; eğitim faaliyetleri çok yüksek bir oranla (%68,172), sosyal faaliyetler ve ekonomik faaliyetler şeklinde olduğu Tablo 9'da görülmektedir. Bu durumda sosyal medya araçlarının kullanımı ölçütü düşünüldüğünde tercih edilecek seçenek eğitim faaliyetleri üzerinde olacaktır.

Tablo 9. Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı Ölçütüne Göre Seçeneklerin Ağırlık Değerleri

Ekonomik Faaliyetler	0,08193
Eğitim Faaliyetleri	0,68172
Sosyal Faaliyetler	0,23634

Ulaşım olanakları ölçütüne göre seçeneklerin karşılaştırılma matrisi Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Ulaşım Olanakları Ölçütüne Göre Seçeneklerin Karşılaştırılma Matrisi

Ekonomik Faaliyetler	X	6	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	X	2	Sosyal Faaliyetler
Eğitim Faaliyetleri	6	X	Sosyal Faaliyetler

Seçeneklerin ulaşım olanakları ölçütüne göre değerlendirilmesinde önem dereceleri incelendiğinde; eğitim faaliyetlerinin yine çok yüksek bir oranla (% 72,585), sosyal faaliyetler ve ekonomik faaliyetler şeklinde olduğu Tablo 11'de görülmektedir. Bu durumda ulaşım olanakları kullanımı ölçütü düşünüldüğünde tercih edilecek seçenek eğitim faaliyetleri üzerinde olacaktır.

Tablo 11. Ulaşım Olanakları Ölçütüne Göre Seçeneklerin Ağırlık Değerleri

Ekonomik Faaliyetler	0,10203
Eğitim Faaliyetleri	0,72585
Sosyal Faaliyetler	0,17212

Yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütüne göre seçeneklerin karşılaştırılma matrisi Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkanları Ölçütüne Göre Seçeneklerin Karşılaştırılma Matrisi

Ekonomik Faaliyetler	X	8	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	X	4	Sosyal Faaliyetler
Eğitim Faaliyetleri	5	X	Sosyal Faaliyetler

Seçeneklerin yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütüne göre değerlendirilmesinde önem dereceleri; Eğitim faaliyetleri, sosyal faaliyetler, ekonomik faaliyetler olarak sıralandığı Tablo 13’de görülmektedir. Bu durumda yurt, yemekhane, kampüs imkânları ölçütü düşünüldüğünde en çok ağırlık verilmesi gereken alan eğitim faaliyetleri olacaktır.

Tablo 13. Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkanları Ölçütüne Göre Seçeneklerin Ağırlık Değerleri

Ekonomik Faaliyetler	0,06755
Eğitim Faaliyetleri	0,73338
Sosyal Faaliyetler	0,19907

Şehir yaşanılabilirliği ölçütüne göre seçeneklerin karşılaştırılma matrisi Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. Şehir Yaşanılabilirliği Ölçütüne Göre Seçeneklerin Karşılaştırılma Matrisi

Ekonomik Faaliyetler	X	5	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	X	2	Sosyal Faaliyetler
Eğitim Faaliyetleri	6	X	Sosyal Faaliyetler

Seçeneklerin şehir yaşanılabilirliği ölçütüne göre değerlendirilmesinde önem dereceleri; Eğitim faaliyetleri, sosyal faaliyetler, ekonomik faaliyetler olarak sıralandığı Tablo 15’te görülmektedir. Bu durumda şehir yaşanılabilirliği ölçütü göz önüne alındığında en çok ağırlık verilmesi gereken alan eğitim faaliyetleri olacaktır.

Tablo 15. Şehir Yaşanılabilirliği Ölçütüne Göre Seçeneklerin Ağırlık Değerleri

Ekonomik Faaliyetler	0,10884
Eğitim Faaliyetleri	0,72858
Sosyal Faaliyetler	0,16258

Son olarak yapılan hesaplarla ortaya çıkan ağırlıklar ve seçeneklerin ağırlıkları birleştirilmiştir. Hesaplamaların sonunda, seçeneklerin kendi arasında ağırlık kazandığı görülmüştür. AHS ile sıralama alındığında da üniversite tercihlerinde en etkili olacak alan belirlenmiş olacaktır.

Tüm ölçütler göz önüne alındığında öncelikle 0,61542 (% 61,542) ile eğitim faaliyetleri seçeneğine yönelik yapılacak pazarlama çalışmalarının Tablo 16'da da görüldüğü üzere daha anlamlı ve daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16. Modelin Seçenek Ağırlık Sonuçları

Ekonomik Faaliyetler	0.289064	0,177896	0,10884
Eğitim Faaliyetleri	1,000000	0,615420	0,72858
Sosyal Faaliyetler	0,335844	0,206685	0,16258

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze toplumsal ilerlemenin en önemli dinamiğini “eğitim” oluşturmaktadır. Eğitim çatısının en üst noktası olan yükseköğretim ise; toplumu ileriye götüren, bilim yapan, üreten insanları yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

Bir ülkenin gelişmişlik seviyesi; yapılan bilim, buluş, araştırma, geliştirme, üretme yeteneğine dayanmaktadır, bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler eğitime yaptıkları yatırımların her geçen yıl arttırmaktadırlar. Üniversiteler de bu bağlamda topluma hizmet eden kuruluşlardır. Üniversitelere ayrılan kaynaklar, verilen destekler arttıkça eğitim kalitesi de doğru orantılı artmaktadır.

Ülkemizde de geçmişten bugüne bakıldığında devlet üniversiteleri devletin desteği ile varlıklarını sürdürmektedir. Vakıf üniversitelerinin açılmasıyla birlikte bir rekabet ortamı da oluşmuştur. Kaynaklar açısından bakıldığında devlet üniversiteleri vakıf üniversitelerinin yanında geride kalmaktadır (Sönmez, 2014).

Üniversiteler bu rekabet ortamında farklılıklarını göstererek tercih edilme oranlarını arttırmaya çalışmaktadırlar. Devlet veya vakıf üniversitelerinin, tanıtım amaçlı yaptığı faaliyetler, hakkında doğru ve yeterli bilginin doğru kişilere ulaşabilmesi eğitim hizmetlerinin pazarlanması konusuna girmektedir. Eğitim hizmetlerinin doğru pazarlanmasının en önemli çıktısı, tercih edilirlilik oranındaki artıştır.

Bu çalışmada çok nitelikli karar verme tekniklerinden AHS yöntemi kullanılarak bir hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Amaç, yükseköğretim eğitim hizmetlerinin pazarlamasında rol alan belirli paydaş grubunun görüşleri doğrultusunda, eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında etki eden unsurları hiyerarşik olarak sıralamaktır. Yapılan literatür çalışması ve uzman görüşlerinden elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında etki eden 6 ölçüt belirlenmiştir. Öncelikle hareket edilmesi gereken alanın bulunması amacıyla da 3 seçenek hizmet alanı belirlenmiştir.

Hiyerarşik yapının çözümü ikili karşılaştırmaları temel alınmaktadır. Uzman görüşlerinin ortalamaları alınarak ölçüt ve seçenek karşılaştırmaları yapılmıştır. Tutarsızlık

oranları bütün ölçütler ve seçenekler için 0,1 değerinin altında bulunmuştur. Bu nedenle sonuçlar karar vericilerin öngörülerıyla örtüşmüştür. Yargılar tutarlı bulunmuş ve sonuçlar kabul edilmiştir.

AHS modelinde oluşturulan 6 ölçütün paydaş karşılaştırmaları sonucunda elde edilen verilere göre “kariyer staj olanakları” ölçütü % 41,546 ile en çok ağırlık kazanan ölçüt olmuştur.

AHS modelinde, sosyal faaliyetler, ekonomik faaliyetler, eğitim faaliyetleri başlıkları altında oluşturulan 3 seçeneğin paydaş karşılaştırmaları sonucunda, elde edilen verilere göre eğitim hizmetleri seçeneği % 61,542 ile en çok ağırlık kazanan seçenek olmuştur. Eğitim hizmetlerinin pazarlamasında “eğitim hizmetleri” alanında yapılacak çalışmaların sosyal ve ekonomik hizmetler alanlarından daha etkili sonuç vereceği kanısına ulaşılabılır.

Üniversiteler eğitim hizmetlerinin pazarlanması konusunda stratejilerini oluştururken pazarda anlamlı bir fark yaratmak için mezuniyet sonrası imkânlarla, yurtiçi yurtdışı staj imkanlarına ağırlık verebilirler. Sağladıkları imkanları ise akılcı yürütülen eğitim pazarlaması stratejileri ile öğrencilere duyurmaları fark yaratmalarını sağlayacaktır.

Eğitim hizmetleri alanına bakıldığında kariyer fırsatlarının yaratılması, yurtiçi yurtdışı staj olanaklarının sağlanması, mezuniyet sonrası da öğrenciye destek olunarak iş bulmada destek olması tercih edilme konusunda önemli etkenlerdir. Bu alanlarda hizmet pazarlaması stratejilerinin yürütülmesi daha etkili sonuç vereceği düşünülmektedir.

AHS yöntemi ile yapılan bu çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde eğitim faaliyetleri seçeneğinin önemli bir farkla sosyal ve ekonomik faaliyetlerin önüne çıkması beklenen bir durumdur. Eğitim faaliyetlerine verilen önem hem üniversite için hem öğrenci için gelecekte etkili sonuçlar doğuracaktır. Eğitim konusunda tam donanımlı mezun olan öğrencilerin başarılı olması, kariyer yapması, ideallerine ulaşması üniversiteye de tercih sıralamalarında olumlu olarak geri dönecek bir etkidir. Kariyer fırsatlarının yaratılması, yurtiçi yurtdışı staj olanaklarının sağlanması, mezuniyet sonrası da öğrenciye destek olunarak iş bulmada destek olması tercih edilme konusunda önemli etkenlerdir. Bu alanlarda hizmet pazarlaması stratejilerinin yürütülmesi daha etkili sonuç verecektir. Üniversite tercihlerinde en önemli ölçüt kariyer staj olanakları olmuştur. Eğitim hayatının devamında iş hayatı geldiği için bu ölçütün önemi anlaşılabilir. Mevcut ekonomik koşullar, iş bulma konusunda çekilen zorluklar, mezun sayılarının fazla olması, işsizlik oranları göz önüne alındığında iyi bir eğitim hizmeti almak çoğu öğrencinin öncelikli amacıdır.

Ekonomik faaliyetler söz konusu olduğunda ülkemizin her kesiminden öğrencinin geldiği düşünülürse ekonomik açıdan sağlanan olanaklar önemlidir. Öğrencinin ekonomik durumu yetersiz ise üniversitenin bu konudaki olanakları ön plana çıkmaktadır. Öğrenciye sağlanacak

yurt, yemekhane, kütüphane, burs gibi fırsatlar tercihlerde bazen eğitim faaliyetleri kadar önemlidir.

Sosyal faaliyetler de önemli bir seçenektir. Sosyal faaliyetler öğrencinin öğrenim hayatını besleyen, kendisini farklı dallarda (sanat, spor gibi) geliştirmesine fırsat veren bir alandır. Bu seçenek sonuncu seçenek gibi görünse de hayatımızın bir parçasıdır. Sosyal faaliyetler genç yaşlardan yaşlılığa kadar bir şekilde dahil olduğumuz aktivitelerdir.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında eğitim alanındaki faaliyetlerle ilgili araştırmalar mevcuttur. Fakat eğitim pazarlaması konusunda faaliyetleri gruplara ayırarak değerlendirme yapan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sütlaş (2010)'ın çalışmasında da görüldüğü gibi eğitim hizmetleri pazarlaması konusunda yapılacak çalışmaların artması ve eğitim kurumlarında pazarlama faaliyetlerinin daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi üniversitelere olumlu katkılar sağlayacaktır.

Yükseköğretimde kalitenin de ileri boyutlara taşınabilmesi ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verir hale gelebilmesi için eğitim hizmetleri konusuna ağırlık verilmelidir. Genç nüfusa hedefleyen yükseköğretim, gençlerin beklentileri, istekleri ve taleplerini de göz önüne almalıdır.

AHS yöntemi, eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında uygulanabilecek en iyi stratejinin belirlenmesinde kullanılabilir. Çalışma, eğitim hizmetleri pazarlaması konusunda farklı kişilerin görüşlerine dayandırılması nedeniyle literatürdeki çalışmalara göre farklılık göstermektedir. Disiplinlerarası çalışmayı gerektiren konunun, pazarlama uzmanları ve eğitim uzmanları tarafından detaylı araştırılması, küreselleşen dünyada farklılaşan insan ihtiyaçları karşılayacak stratejilerin ve uygulamaların elde edilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bakan, H. (2014). Analitik hiyerarşi yöntemiyle üniversite kurulması uygun olan ilçelerin belirlenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2).
- Bakır, N.O., Arslan, F.M., ve Gegez, A.E. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Memnuniyet Oluşturan Unsurların Saptanması: Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğrencileri ile Bir Araştırma.
- Bali, Ö. & Gencer, C. (2005). AHP, Bulanık AHP ve Bulanık Mantıkla Kara Harp Okuluna Öğretim Elemanı Seçimi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 4(1), 24-43.
- Baskan, G. A. (2001). Türkiye de Yükseköğretimin Gelişimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1).
- Byun Dae-Ho (2001); "The AHP Approach For Selecting An Otomobile Purchase Model", *Information & Management*, 38.
- Chandran, B., Golden, B., & Wasil, E. (2005). Linear programming models for estimating weights in the analytic hierarchy process. *Computers & Operations Research*, 32(9), 2235-2254.
- Çeken, N. (2012). Yükseköğretimde Eğitim Pazarlamasını Etkileyen Faktörler: Devlet ve Vakıf Üniversitelerine Yönelik Eğitim Pazarlaması Anket Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dağdeviren, M., Eren, T. (2001). Tedarikçi Firma Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 16, 2, s.41-52.
- Doğramacı, İ. (2007). Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi. Meteksan, Ankara.

- Eroğlu, E. (2004). *Yükseköğretimde Hizmet Kalitesi*. (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Evren, R., & Ülengin, F. (1992). *Yönetimde Çok Amaçlı Karar Verme*. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Göksu, A., & Güngör, İ. (2008). Bulanık analitik hiyerarşik proses ve üniversite tercih sıralamasında uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3).
- İmren, E. (2011). Mobilya Endüstrisinde Analitik Hiyerarşi Prosesi (Ahp) Yöntemi İle Kuruluş Yeri Seçimi (Master's thesis, Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- İslamoğlu, A. H., Candan, B., Haciefendioğlu, Ş., Aydın, K., (2006). *Hizmet Pazarlaması*. (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karafakıoğlu, M. (2009). Pazarlama ilkeleri. Literatür Yayıncılık.
- Malczewski, J., 1999, Spatial multicriteria decision analysis, part 1 in decision making and analysis: A geographic information sciences approach, New York: Wiley.
- Marangoz, A. Y., & Arslan, F. M. (2015). Üniversitelerin Pazarlanmasında Tutundurma Boyutu: Kavramsal Bir İrdeleme. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4).
- Meray, S. L. (1971). Üniversite Kavramları ve Modelleri. *Ankara Üniversitesi SBF of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50).
- Pesen, E. (2012). Analitik hiyerarşi proses ile ar-ge projesi seçimi: iş makineleri sektöründe bir uygulama. Yüksek Lisans tezi. Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Pride, W.M and Ferrell, O.C. (1987) Marketing fifth Ed. Houghton Mifflin Company, Boston, s.633'den aktaran Biçki, S., "Hizmet Sektörü Çalışanlarının İş Stresi ve Tükenmişlik İlişkisi: İstanbul Örneği, 2016, Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Okumuş, A., & Duygun, A. (2008). Eğitim Hizmetlerinin Pazarlanmasında Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Algılanan Hizmet Kalitesi İle Öğrenci Memnuniyeti Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, s. 17-38.
- Örs, H. (2015). *Pazarlama Perspektifinden Eğitim Hizmeti: Değer ve Kalite*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özdemir, A., & Tüysüz, F. (2017). Özel okul yatırımları için Türkiye'deki 81 ilin çok kriterli karar verme yöntemleri ile stratejik analizi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 45(45), 93-114.
- Öztürk, S. A. (2003). *Hizmet pazarlaması*. (4. Baskı). İstanbul: Ekin Kitabevi.
- Öztürk, S. A. (2007). *Hizmet Pazarlaması*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Öztürk, S. A. (2013). *Hizmet Pazarlaması Kuram, Uygulama ve Örnekler*. (13. Baskı). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Öztürk, Ö., & Çekerol, G. S. (2016). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Bürosu Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci İle Belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:50, s.148-161.
- Saaty, T. L. (1994). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *Interfaces*, 24(6), 20.
- Sayım, F., & Aydın, V. (2011). Hizmet sektörü özellikleri ve sistematik olmayan risklerin sektör menkul kıymetleri ile etkileşimine dair teorik bir çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 245-262.
- Scholl, A., Manthey, L., Helm, R., & Steiner, M. (2005). Solving multiattribute design problems with analytic hierarchy process and conjoint analysis: An empirical comparison. *European Journal of Operational Research*, 164(3), 760-777.
- Sönmez, H. (2014). Vakıf üniversitelerinde eğitim pazarlaması uygulamalarının öğrenci memnuniyetine etkileri üzerine İstanbul ilinde bir alan araştırması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Süttaş, N. (2010). Eğitim Hizmetleri Pazarlaması: Türkiye'deki Üniversitelerin Pazarlama Stratejileri Konusunda Ampirik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tek, Ö. B., (1999). *Pazarlama İlkeleri*. (8. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Torlak, Ö. (2001). Eğitim Hizmetleri Pazarlaması Açısından Üniversite Öğrencilerinin Hizmet Kalitesini Algılamalarının Önemi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 27, 397-398.
- Vargas, L. G. (1990). An overview of the analytic hierarchy process and its applications. *European journal of operational research*, 48(1), 2-8.
- Wang, Y. M. ve Elhag, T. M. S., 2006, Fuzzy TOPSIS method based on alpha level sets with an application to bridge risk assessment, *Expert Systems with Applications*, 31 (2), 309-319.
- Yacan, İ. (2016). Eğitim Kalitesinin Belirlenmesinde Etkili Olan Faktörlerin Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yıldız, A. (2014). En İyi Üniversite Seçiminde Analitik Ağ Prosesinin Kullanımı. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 3(2).
- Yürekli, E. (2018). Eğitim Hizmetleri Pazarlaması Çabalarının Üniversite Tercihleri Üzerindeki Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

İnternet Kaynakları

Aksoy, H. H, (2004). Eğitimde Reform Vakıf Üniversitelerinin Kurulması, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Ekonomisi ve Planlaması Ana Bilim Dalı
<http://80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/aksoy/ere/mhoroz.doc> Erişim Tarihi: 04.03.2018

Ek:

Amaç: Üniversite tercihlerini yaparken tercihlerde etkileyen faktörlerin belirlenmesi

Önem Skalası:

Önem Derecesi	Tanım
1	Eşit önemli
3	Orta derecede önemli
5	Kuvvetli derecede önemli
7	Çok kuvvetli derecede önemli
9	Kesinlikle önemli

Ölçüt Karşılaştırma Matrisi																		
Ölçütler	Puan														Ölçütler			
Şehir Yaşanılabilirliği	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ulaşım Olanakları
Şehir Yaşanılabilirliği	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim-Kariyer-Staj Olanakları
Şehir Yaşanılabilirliği	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı
Şehir Yaşanılabilirliği	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkanları
Şehir Yaşanılabilirliği	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler
Ulaşım Olanakları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim-Kariyer-Staj Olanakları
Ulaşım Olanakları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı
Ulaşım Olanakları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkanları
Ulaşım Olanakları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler
Eğitim-Kariyer-Staj Olanakları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı
Eğitim-Kariyer-Staj Olanakları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkanları
Eğitim-Kariyer-Staj Olanakları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler
Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkanları
Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler
Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkanları	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler
Şehir Yaşanılabilirliği																		
Seçenekler	Puan														Seçenekler			
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ekonomik Faaliyetler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri
Ulaşım Olanakları																		
Seçenekler	Puan														Seçenekler			

Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ekonomik Faaliyetler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri

Eğitim-Kariyer-Staj Olanakları

Seçenekler	Puan																	Seçenekler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ekonomik Faaliyetler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri

Sosyal Medya Araçlarının Kullanımı

Seçenekler	Puan																	Seçenekler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ekonomik Faaliyetler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri

Yurt, Yemekhane, Kampüs İmkânları

Seçenekler	Puan																	Seçenekler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ekonomik Faaliyetler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri

Festival, Konser, Seminer vb. Etkinlikler

Seçenekler	Puan																	Seçenekler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ekonomik Faaliyetler
Sosyal Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri
Ekonomik Faaliyetler	9	8	7	6	5	4	3	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Eğitim Faaliyetleri